T. C.
Diyanet İşleri Reisliği
Neşrıyatından

5

Hak Dini

KUR'AN DİLİ

Yeni
Meallı Türkçe Tefsir

Yazan

Dersıamdan "Elmalı„ lı
Muhammed Hamdı Yazır

MATBAAI EBUZZIYA
ISTANBUL
1935

MUKADDİME

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ ۞ مَالِكِ
يَوْمِ الدِّينِ ۞ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۞ اِهْدِنَا
الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۞ صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ
عَلَيْهِمْ ۞ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّٓالِّينَ اٰمِين ۞

Ilâhî! hamdını sozüme sertâc ettım, zıkrıni kalbıme mı'râc ettım, kıtabını kendıme mınhâc ettım. Ben yoktum vâr ettın, varlığından haberdâr ettın, aşkınla gonlumu bıkarâr ettın. Inayetıne sığındım, kapına geldım, hıdayetıne sığındım lûtfune geldım, kulluk edemedım afvıne geldım Şasırtma benı, doğruyu soylet, nes'enı duyur, hakıkatı oğret. Sen duyurmazsan ben duyamam, sen soyletmezsen ben soyleyemem, sen sevdırmezsen ben sevdıremem. Sevdır bıze hep sevdıklerını, Yerdır bıze hep yerdıklerını, Yâr et bıze erdırdıklerını. Sevdın habıbını kâınata sevdırdın Sevdın de hıl'atı rısaletı geydırdın Makamı Ibrahımden makamı Mahmuda erdırdın Serverı asfıyâ kıldın. Hatemı Enbıyâ kıldın Muhammed Mustafâ kıldın Salât-u selâm, tahıyyât-u ıkramı her turlu ıhtıram ona, onun Al u Eshab u etbaına yarab!

Bu duyguları yasıyan bu cıgay [1] sabık muderrıslerden Elmalılı

(1) Cıgay, «Dıvanı Lugatıturk»te zengın demek olan «bay»ın mukabılı fakır demektır «Kırk yıla dek bay, cıgay duz olur» denırmış

Hafız Muhemmed Hamdı, babası Nu'man, babası Muhemmed, babası Hacı Bekır, babası Hasan, babası Bedrüddın:

«عمر الله لهم وللمؤمنين وحشرهم مع النبيين والصديقين والشهداء والصالحين»

Gördüm kı: gecesı gunduzü ardı ardına birıbiriyle döğüşub değışıb gıden şu fanı hayatta baki kalmak için bıçare beşerıyyetin elınde hıç bır tutamak yok. Gordum ki: Onun yer ile gök arasında mazıden istıkbale doğru kaynaşan, coşan, coşub coşub çarpışan dalgaları arasında her dem kendıne çağırıb duran ebedî hayatın nıdâı da'vetı çınlayor. Her dem hak "bana gel„ diye çağırıyor. İnsan kulak kısıyor, duymak ıstemıyor, sanki kaçınmak ıçin çırpınıyor. Fakat çırpınıb çırpınıb âkıbete teslım olmaktan başka ne yapıyor? Halbukı sevmedığıne teslım olmakla sevdiğıne teslım olmak arasında ne buyuk fark vardır? Demek kı ınsan ıçın hakkı sevmek, hakka hızmet etmek, akıbet cemalı hakka ermekten buyuk bir hazzı saadet yoktur. Lâkın zevkı hakkı duymıyan hayalıne mahkûm, tahkiki bilmıyen taklıde zebundur. Allahı bılmıyen Dunyaya sarılır, Dunyayı bilmiyen hulyaya sarılır, hülyaya sarılan hakıkate darılır. Yığıdı görmıyen ısmine bayılır. Dılberı görmıyen resmıne bayılır. Onunu gormıyen sonunda ayılır. Kanunu tanımıyan kânunda ayılır. Kıtabı tanımıyan hısabda uyanır Kur'anı anlamıyan da tercemesıne dolanır. Bundan dolayı memleketımızde Kur'anı kerim tercemesı namiyle şöyle böyle ba'zı neşrıyyat goruldu, oyle kı ıçlerınde aslından değıl de yabancı tercemanlardan terceme edılenler bulundu. Gerçı bunu yapanların maksadları ne olduğunu Allah bılır. Şu kadar kı zahıre nazaran en büyuk saık, hıssedılen bır ihtıyacı vesıle edınerek ba'zı kıtabcıların tıcaret sevdasına duşmüş olmaları goruluyor Bu da bılerek, bilmiyerek «وليردوهم وليلبسوا عليهم دينهم» vadısınde yurumek oluyordu. Buna karşı Türkıye Buyuk Millet Meclısı tarafından, Dıyanet İşlerı rıyasetıne bır vazıfe tahmıl edılmıştı. Bunun uzerıne bır teveccuh eseri olarak benden bır tefsır ve terceme yazmam ıstendı. Ben evvel emırde ı'tızar ettım, çunku Kur'anı kerımin hıç bır lısana

hakkıyle tercemesı mümkın olmadığını bılmezlerden değıldım. Fakat ıktizayı hale bınaen mümkın olduğu kadar bır tefsir yazmıya çalışmam ve buna hulâsa olarak bır meâl dercetmem için ısrar edıldı. Bunu reddetmek yaraşmazdı. Bıl'akıs «الميسور لا يسقط بالمعسور» medlûlunce bu bır vazıfe idi. Kalemım kırılmış, mürekkebım tukenmış iken avnı hudaya sığınarak, ve vesılei rahmet-u mağfıret olmasını umıd ederek Tefsire başladım, sonra mefhum tarzında bır meâl yazmıya ıbtıdar eyledim. Hemen Cenabı hak rızasına karın ve husnı hıtam ıle mazharı tahsın buyursun amın [1]

Kur'anı kerımın tercemesı mumkın olub olamıyacağı hakkında bıraz sonra Fatıhanın âyetlerını sayarken, fasıla bahsınde bır ıfade gelecek ve surei Bakarede, "Âlı Imran„ da, "Hud„ da, bahusus "İbrahim„ de ve munasebet geldıkçe daha dığer yerlerde de ızahat verılecek ıse de burada da terceme, tefsır, te'vıl, kelımelerı uzerinde ta'rıf ve teşrıh tarzında ba'zı ızahat ıle Kur'anın isımlerını ve ısımlerının ma'nalarını beyan ıle başlamak munasıb olacaktır Şoyle kı

Terceme — Bır kelâmın ma'nasını dığer bır lısanda dengı bır ta'bir ıle aynen ıfade etmektır Terceme aslın ma'nasına temamen mutabık olmak ıçın sarahatte delâlette, icmalde tafsılde, umumda hususta, ıtlakta takyidde, kuvvette ısabette, husnı edada, uslûbı beyanda hasılı ılımde, san'atta asıldakı ıfadeye musavı olmak ıktıza eder Yoksa tam bır terceme değıl, eksık bır anlatış olmuş olur. Halbukı muhtelıf lısanlar beynınde hututı muştereke ne kadar çok olursa olsun her bırını dığerınden ayıran bır çok hususıyyetle de vardır.

Onun ıçın lısanî hususıyyetı olmayıb sırf akl-u mantıka hıtab eden kuru ve fennî eserlerın kabılıyyetı ılmıyesı tenakkı etmış olan lısanlara hakkıyle tercemesı kabıl olduğunda soz yoksa da hem akla, hem kalbe yahut yalnız zevk u hıssıyyata hıtab eden ve lısan

[1] Tefsırın surei Furkana kadar geldığı sırada ıdı kı mealın tahrırını deruhde etmıştım Arzu ederdım kı bıtmeden tab olunmasın

noktaı nazarından edebî kıymetı ve zevkı san'atı haız bulunan canlı ve bedıî eserlerın tercemelerinde muvaffakiyyet goruldüğu nadırdir Bunları tanzîr etmek terceme etmekten daha kolay gelir, en basıt bır mısal olarak Turkcemızın su beytını alalım.

Geh gozde geh gönülde hadengın mekân tutar
Her kanda olsa kanlıyı elbette kan tutar

Şuphe yok kı bu mazmunda buna benzer ve belkı daha guzel nazîreler soylenmıştır. Lâkın bu beyt aynı letafetle aceba başka bır lısana terceme edılebilır mi? Hatta şımdıkı lehcemızle "her nerde olsa kanlıyı elbette kan tutar„ denılse mısraın bır cınası ve telmı hı aceba zayı edılmış olmaz mı? Boyle her nerede olursa olsun kanlıyı ıki kan arasında yakalayıp tutturmak hıssını verecek mutecanısı üç kelımeyı cem'edıp bır mısraa dercedıvermek kaç lısanda mumkın olabılır?

Meshur Turk saırı Fuzulî merhum guzel sözleri yanlıs yazı ıle berbad edenlere beddua ederek dıvanının dıbacesınde evvelâ şu Arabî kıt'ayı soylemıştır·

ىب ىدا كاىب ولاه صحـ ت
معموره ىـىـب لعلم والادب
ردى هى الحـ ق اـ د ـحـه
ـطـع العـب عدراً مى لعب

Bunun nesren meâlı su oluyor Ellerı kurusun ol kâtıbın kı o olmasa ıdı ılm-u edeb ıle te'sıs edılen hıç bır ma'mure harab olmazdı Nushasını ıfsad etmekte sarabdan daha kotudur عيب den bır tağyır yaparak ortaya عيب çıkarmak ıster

Goruluyor kı bu meâl harfıyyen terceme gıbı gorunduğu halde aslının dengı olamıyor Ahengı nazmı olmadığı ıçın aslı gıbı makamına gore bır mesel halınde ırad olunabılmekten uzaktır Onun ıçın Fuzulı bunu kendısı Turkçeye su suretle terceme etmıs ve guzel bır yadıgâr bırakmıstır

Kalem olsun elı ol kâtıbı bedtahrırın
Kı fesadı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bır harf sukutıyle kılar (نادر) ı (نار)
Gâh bır nokta kusurıyle (کر) *u* (کور) *eyler*

İşte bu kıt'a evvelkı kıt'a mazmununun aynı değıl, lakın dengı bir tabır ıle ifadesıdır. Ve bınaenaleyh edebî bır tercemedır Asıl mazmun ıtıbarıyle kıymetı edebıyyece onun yerıne konabılır Evvelkınden bıraktığı cıhetlerı dığer cıhetten ıtmam eylemıştır mebi ayb yapmakla sûru şûr, nadırı nar, gözu kör etmk hepsı aynı ifsad u tağyır mefhumunun mısallerıdır Bununla beraber harfıyyen değıl, tanzîren bır tercemedır Ve tanzîr olduğu ıçindır kı denk bır terceme olabılmıştir. Edebî eserlerın tercemesı ıçın de bundan başka yol yoktur. Lâkın boyle edebî mahıyyette belığ bır eser sırden ıbaret olmayıp aynı zamanda ılmî, hukukî ve saır bır suretle hukmû dahı havı bulunuısa o vakıt bu yolda bır terceme, terceme değıl, tahrıf olur Netekım evvelkı kıt'ada asıl maksud şarabın haddını beyan etmek veya uzumu bozup şerab yapmanın şer'an cezasını anlatmak olsaydı gozu kor etmek cınayetı onun hıç bır zaman tercemesi olamazdı. Çunku vesıkaı hukmıyye mahıyyetınde bulunan kelâmların, kanunların, mukavelelerın, muahedelerın, vazıfelerı ta'yın eden emırlerın nehıylerın, çerçıvelerı nasslarıdır Onun ıçın hukukî bır mukavele veya muahedenın hukmunde ancak resmî metnı muteber olur Tercemesı olsa olsa anlamak ıçın bır vesıle olabılır, bır vesıkaı hukukıyye teşkıl etmez

Bır de her hangı lısanda olursa olsun bır kelâm, vakı'dekı en basıt bır hakıkatı haber verırken yerıne gore muhtelıf tarzlarda ıfade ederı. Meselâ zeyd kıyam etmış, bu bır hadıse olmuştur Bunu anlatmak ıçın Arabcada bır takım hususıyyetler vardır Evvelâ kıyama ehemmıyyet vererek anlatacağı zaman "قام زيد„ der Zeyde ehemmıyyet vererek anlatacağı zaman "زيد قام„ der. Bır mutereddıde karsı tahkık mevkıınde anlatacağı zaman "زيد قائم„ yahut "ان زيدا قائم„ der Bır munkıre karsı anlatacağı zamanda ınkârın derecesıne gore "ان زيدا لقائم„

yahut "ان رىدأ اقام„ yahut "ان ريدأ اصدقام„ yahut "واللّه ان ريدا اقام„ yahut "واللّه ان رىدأ اقام„ yahut "واللّه ان ريدا القدقام„ der. Ih. Bu farkları şerh-u tefsır etmeksızın aynen her lısanda göstermek kabıl olmaz. Asıl vak'a ıfade edılırse de sozün lâekal nezaketı gaıb olur ve bundan da ma'kûs netıceler tahaddüs edebılır. Meselâ tercemeyı okuyan hoşlanacağı bır noktada urker, ürkeceğt bır noktada hoşlanacak olur· Sulh olacağı yerde ılânı harbe, harbedeceğı yerde musalehaya kalkışır, ve o vakıt Fuzulının dedığı gıbı, sûr şûr, nadır nar, göz kör olur ve oyle mutercımlere elı kurusun denır. Halbukı Kur'anın pek çok ulum-u maarıfe ve ahkâm-u hıkmete muteallık maksudı aslî olan meanısınden maada bır de nâzmının ehemmıyyetı bedııyyesı vardır. Hem Kur'ana Kur'an ısminın verılmesı bilhassa nazmı ıtıbarıyledır. Zıra kıraet olunan evvelen ve bızzat manâ değıl, manâsını en belığ surette ıfade eden nazımdır. Ve bundan dolayıdır kı Kur'an arabîdır. انا انزلناه قرآنا عربيا buyurulmuştur. Şu arabcadır, su Turkcedır denılen ise elfazdır Çunku manânın bir lısana ıhtısası yoktur. Manâsı ıtıbarıyle Kur'an daha zıyade "furkan, huda, nur, ruh„ gıbi dığer ısımler ıle tesmıye edılmıştır. Ve bunlar arabî olmakla tavsıf olunmamıstır Elkıtâb ve kıtâbı mubîn ısımlerı de hem nazım hem manâ ıtıbarıyledır Netekım «كتاب فصلت آياته قرآنا عربيا» buyurulmuştur. Bunda fazla olarak bir de yazılması haysıyyetıne ısaret vardır Bu cıhetle Kur'anın yazısınında da bır hususıyyetı gozetıle gelmıştır Sonra Kur'anın bır ısmı de "hukum„ dur Bu da hem nazım hem manâ ıtıbarıyledır, onun ıçın sureı "Hud„ da حكما عربيا buyurulmuştur. Çunku Kur'andan ahkâm ıstınbatında nazmının da manâsı gıbı bir ehemmıyyetı mahsusası vardır. Bılhassa Kur'an, hukum, kıtab ısımlerınde arabî vasfı tasrıh edılmesı bu uç ısımde nazmın ehemmıyyetını ısbat eder. Kur'anın arabî olarak ındırıldığı mansus olduğu ıçın "tenzîl„ ısmının de hem manâ hem nazım ıtıbarıyle olduğunda suphe kalmaz. الذكر de boyledır Butun bu ısımlerın ıçınde ıse en mümtaz ısmı hass, Kur'an ısmıdır kı kıraet ve tılâvet bunun hukmi hassıdır. Kur'an metluvvdur denılmesı de bunun ıçındır ve bu

Arabîdır. Şuphesız Arabî olan da nazımdır. Işte bu arabî nazmın dığer bır lisanda muâdılıni yapmak mumkın olsaydı Kur'an terceme edılmış olurdu. Yalnız o terceme Arabî olmıyacağı ıçın Kur'an olmaz da Kur'anın tercemesı olurdu.

Lâkın nazmı Kur'an nasıl bır nazımdır? Her kesın bıldığı harflerın, seslerın en guzellerınden, yerıne gore en guzel nağmelerınden, butun Arabın bıldığı ve dolayısıyle butün ınsanların anlıyabıleceğı kelımelerın en guzellerınden seçılerek, Allahdan başka kımsenin yapamıyacağı canlı bır nescıle dızılıp dokunmuş, lâfız, manânın manâ, lafzın ayınesı halınde namutenahı ıltımaatı beyan ıle parlatılmış, "haydı bunun Allahdan ındırıldığınde şubhenız varsa Allahdan başka butun guvendıklerınızı çağırarak ve hatta Ins-u Cın bır araya gelerek bunun, hatta bır suresının mıslını yapın, fakat ımkânı yok, yapamazsınız„ dıye butun cıhana meydan okuyan gayet basıt bır teklıf ve ğaıbden kat'î bır ıhbar ıle sahaı suhuda gelmış her âyetı bır sehlı mumtenı olan öyle "ı'caz„ kâr bır nazımdır kı hıç Arabî bılmıyen bır kımseye bıle okunduğu zaman tatlı ve guzel bır kelâm olduğunu duyurur. Bır az Arabca bılen bır kımse bır âyetı ışıttığı zaman derhal bır manâ anlar ve anladım zanneder, ben de soyleyıvereceğım gıbı tevehhum eder, bır de bakar kı anlamamıştır Çunku nazmının her noktasından bır çok manâlar fışkırmağa baslar Taklıdıne özendıkce yukselır, derınleşır, olçusu, mıkyası bulunamaz. Âyetten âyete terkıbıne geçıldıkce zevkı tezauf eder Sırrı hayat gıbı namutenahıye gıden esrarının ıhatası beserî kudretın fevkınde kalır. Eğer oyle olmasaydı bu basıt teklıfe karşı paralar sarfederek, sılâhlar çekerek, ordular toplıyarak asırlardan berı Kur'anı kaldırmak ıçın harb edıb duran munkır beşerıyyet bu zahmetlerı çekecek yerde onun bır nazîrını yapıvermez mıydı? Fakat yapamamıştır ve yapamaz, Kur'anın verdığı haberlerı kımse yalancı çıkaramaz

Ne kadar yuksek olursa olsun haysıyyeti edebıyye kazanmış her hangı bır şahsiyyetın uslûbı ıfadesı meşk edıle edıle az çok taklıd

ve tanzîr olunmuş iken Kur'anın nuzulu anından beri butun udeba ve bulegayı Arab belâgatı Kur'anı lisanına nümune ittihaz etmiş ve bu sayede Arab lisan ve edebiyyat noktai nazarından yukselmiş olduğu halde nazmı Kur'anı taklid ve tanzîre yanaşabilen kimse zuhur etmemiştir O halde kendi lisanında bile taklid ve tanzîri kabil olamamıs olan Kur'anın nazm-ı uslûbunu diğer bir lisanda taklid veya tanzîr etmek elbette mumkin olamaz Olamayınca da aynen terceme edilemiyeceği gibi tenzîr sûretiyle hiç terceme edilemez. Çunku tenzîr edilemedikten başka ilmî haysiyyetinden tağyir ve tahrif de edilmiş, Kur'anda olmıyan seyler Kur'ana katılmış olur

Gerçi Kur'anda ma'nası bulunmıyacak hiç bir kelime yoktur. Fakat ma'nası pek derin olan kelimeler bulunduğu gibi bir kelime etrafında bir çok ma'naların tezahum ettiği ve ba'zı ifadelerin hepsi de sahih olmak uzere muteaddid vecihlerin, ihtimallerin içtima' ettiği yerlerde çoktur ki bunlar tefsir ve te'vile tevakkuf eder. Ve ba'zılarını doğrudan doğruya terceme mumkin olsa bile hepsini butun vucuhiyle tercemeye sığdırmak mumkin olmaz Bunları aynen almak veya ma'nayı edebîsi feda edilerek te'vil ve tefsir tarzında ifade etmek lâzım gelir. Ve bu cihetten Kur'anı anlamakta yalnız dirayeti lisaniyye kâfi gelmez. Sahibinden rivayete veya hâdisatın inkisafına tevakkuf eder. Onun için ba'zan bir hâdise karşısında Kur'anın âyetlerinden o vakte kadar hissetmediğiniz bir ma'na anlarsınız. Ve o anda o âyet o hâdise için nâzil olmus sanırsınız ki bu da garaibi Kur'andandır. Tercemede bunlar ihata edilemiyeceğinden zayi' olur. Bu cumleden olmak uzere surei Âli İmranın baş tarafında geleceği veçhile âyetlerin bir muhkematı birde muteşabihatı vardır. Bir âyette hem muhkem hem muteşabih cihetlerin içtimaı da bulunur. Müteşabihat ise «وما يعلم تأويله الا الله» olduğundan bunda terceme ta'yin edilemiyeceği gibi tefsir ve te'vil de ta'yin edilemez. Ve binaenaleyh bunlar için bir meâl de gosterilemez. Olsa olsa aynı lâfızların muhafazasıyle duyulabildiği kadar

mubhem bır mefhuma ışaret olunabılır ki bu nokta çok tehlukelıdır Onun ıçın meâl ta'bırımız bıle mahzurdan salım denemez.

Şımdı ınsaf ıle duşunelim. Bu şeraıt altında Kur'anı terceme ettim veya ederım diyenler yalan söylemış olmaz da ne olur? Doğrusu Kur'anı cıdden anlamak, tetkık etmek ıstıyenlerın onu usulıyle Arabî yolundan ve tefasırı mervıyyesınden anlamağa çalışmaları zarurîdir. Kur'anın falan tercemesınde şoyle demiş dıyerek ahkâm ıstınbatına, mes'ele munakaşasına kalkışmamalıdır. Bunu ımanı olanlar yapmaz, kendını bılen ehlı ınsaf da yapmaz Kur'andan bahsetmek ıstıyenlar onu hıç olmazsa harekesız olarak yuzunden okuyabılmelıdır Maamafıh oyle kımseler goruyoruz kı Kur'anı harekesız olarak şoyle dursun harekesıyle bıle durüst okuyamadığı halde onun ahkâm ve maanısinden ıctıhada kalkışıyor. Öylelerını goruyoruz kı Kur'anı anlamıyor ve tefsırlere mufessırlerın te'vılları karısmıştır dıye onları da kale almak ıstemıyor da elıne geçırdığı tercemelerı okumakla Kur'anı tetkık etmış olacağını ıddıa edıyor, duşunmeyor kı okuduğu tercemeye âlım mufessırlerın te'vılı değılse cahıl mutercımım re'yı ve te'vılı, hatası, noksanı karışmıştır Bazılarını da duyuyoruz kı Kur'an tercemesı demekle ıktıfa etmıyor da "Turkçe Kur'an„ demeğe kadar gıdıyor,

Turkçe Kur'an mı var behey şaşkın?

Kur'an Arabîdır Zira «انا انزلناه قرآنا عربيا» mansustur Duşunmelı kı Kur'anı tefsır etmek uzere Peygamberın ırad buyurduğu hadîse bıle Kur'an denemez, denırse kufrolur Hasılı terceme Kur'andan mutercımın anlıyabıldığı kadar bazı şeylerı anlatabılırse de hakkıyle anlatamaz. Anlattığı seylerde de Kur'an hükmu kıymetını haız olamaz.

Maamafıh şunu da unutmamalıdır kı Kur'an anlaşılmaz bır kıtab değıldır Hatta «ولقد يسرنا القرآن للذكر فهل من مدكر» buyurulduğu uzere manâsını en kolay ve açık bır surette anlatan ve teklellufsuz, tasan-

nu'suz su gıbı akan, nur gıbı parlıyan bır kıtâbı mübindir. O kendisını butun ınsanlığa duyurmak ve anlatmak ıçin nâzıl olmuş ve duyurmuştur Ancak onun maanısı ıhata olunub bıtırilemez. Bır manâsı inkişaf ederken arkasından bır manâ daha, arkasından bır manâ daha ılh Yuz göstenır Nurunun şa'şaaı vuzuhu ıçinde hafa zuhur eder. Mu'mıne hıtab ederken kâfire bır ınzar fırlatır, kâfıri inzar ederken mu'mıne bır tebşır nuktesı uzatır, avama hıtab ederken havassı dusundurur, âlıme soylerken cahıle dınletır, Cahıle soylerken âlıme dokundurur, geçmışten bahsederken geleceğı gosterır, bu gunü tasvır ederken yarını anlatır En sade musahedelerden en yuksek hakıkatlere goturur. Mu'mınlere gaybı anlatırken kâfırlerı halden bızar eder. Ve butun bunları hale, makama mekâna, zamana, mevzûa gore en uygun, en ra'na kelımelerle ıfade eder Meselâ taşın çatlayıb su çıkardığını anlatırken [illegible] veyahud [illegible] demekle ıktifa etmez de [illegible] yessekkaku dıyerek çatlayışın, akışın butun fışırtısını sakıtısını, takırdısını duyurur Boyle tabiî delâletlerle muterafık olan elfazı hassı âmmı, mustereki, hakıkatı, mecazı, sarıhı, kınayesı, zahırı, nassı, mufesserî, muhkemı, hafısı, muskılı, mucmelı, mütesabıhı, ıbaresı, ısaretı, delâletı, ıktızası, mutabekatı, tazammunu, ıltızamı gıbı bır çok vucuh ıle ayrı ayrı ma'naları bır yere toplayıb anlatıverır Sonra bunları muhtelıf haysıyyetlerden ızah ve tafsıl de eder [illegible] Sonra bunları anlıyanların anlamıyanlara beyan etmesını de vazife kılmıstır Bu beyan vazıfesı teblığ ve tefsır vazıfesını teşkıl eder. Guzel Arabca bılenler dahı bu tefsır ıhtıyacından vâreste kalamazlar, kalamadıklarındandır kı ılk evvel tefsır Arabca bılenler ıçın Arabı olarak yapılmıştır Ve bu teblığ ve tefsır vazıfesını evvelâ butun usulıle ıhtıyaca gore Peygamber ıyfa etmış ve ıhtılâfı elsıneye gore onun neşr-u ta'mımını ummetıne emreylemıstır.

Iste bu vazıfenın tevveccuhu dolayısıle ben de dılımın döne bıldığı kadar bır tefsır ve meâl tarzında bu eserı yazmağa çalıştım Mealın mumkın olduğu kadar sade ve vecîz olmasına gayret ettım

Bununla beraber şımdıye kadar mukarrer olan Edebıyyatımızda kullanıla kullanıla lısanımızın oz malı olmuş kelımelerı, kılışe halıne gelmış ba'zı terkibleri veya cemı'lerı ıktızasına gore kullanmakta taassuba sapmadım. Meselâ hamde "hamd„ rahmete «rahmet», hıdayete hıdayet› dedım. Zulmete ‹karanlık» dedımse nur ve zıya yerıne «aydınlık ve ışık› demek ıçın ısrar etmedım Gök yerıne «Sema»yı tercıh ettığim mevkı' oldu. Ekserıya «Gökler ve Yer» dedımse, ba'zan da «Semavat-ü Arz› demek daha hoşuma geldı. «Guneş ve Ay» dedım. Lâkın Güneşı ve Ayı diyemediğımden Şems-u Kamerı tercıh ettım. Butün halk Rabbülâlemînı tanırken âlemlerın Rabbı demekte faıdeden zıyade zarar gördum. "Sıratı mustekım„ yerıne mustekım sırat dıyemedım. ‹Doğru yol› dedığım zamanda sıratın nüktesıyle istıkametın zevkınden bır şey zayı olduğunu hıssettım.

Edebıyatımızın yuksek ve cem'ıyyetlı numunelerınden olan ıktıbas, ıradı mesel, mulemma gıbı guzel san'atlarından pek az olmakla beraber makamına gore tek tük ıstıfade etmekten de hâlı kalmadım. Hasılı nassın asıl ma'nasından mumkın mertebe uzaklaşmamak ıçın esası Arabî ve Farısîden alınmış olan kelımeler kullandım. Ve fakat bunları Arabın ve Fursun ıstı'malıne gore değıl, Türkçemızın malı olarak ve bızım kullandığımız ma'na ve tarz ıle kullandım. Lısanımızda mukabılını bulamadığım veya başka ma'na ıfade ettığını gordüğüm kelımelerı tefsırıne muracaat edılmek uzere aynen ıktıbas eyledım Turkçe soylenen bır sozün şerh-u tefsıre değerı olmamak lazım geleceğı ıddıasında bulunmadım. Gökte bır yıldızı göstermek ıçın butun ıçındekılerı ortaya dokmek lazım geleceğı fıkrını beslemedım Ben halıs Anadolulu öz, Oguz, Yazır Turkuyum on beş yaşımda Istanbula geldım, Ne Arabıstana gıttım ne Turkıstana. Ne Iranı gordüm ne Frenkıstanı Oğrendığımı bu vatanda oğrendım Yazırın Kayı, Kınık, Bayındır, Eymır, Avşar gıbı buyuk Oğuz kabılelerınden bırı olduğunu da Arabçadan: "Dıvanı Lûgatıtturk„ ten oğrendim. Iranda çıkan yunden, Avrupada bukülen ıpten, Turk dezgâhında dokunan halıyı Türk malı tanıdım. Bır bınanın mı'marîsi Turk olmak

için butun kerestesı yerli olması lazım değıldır dıye ışıttım. Afrıka ma'denlerınden çıkmış bır altının uzerınde bır Turk sıkkesı gordu-ğum zaman ona Afrıkalının değıl, bızım altınımız dedım.

Ruhîı Bağdadînın

Sanma ey hâce kı senden zer u sım ısterler
'Yevme lâyenfe'u, de "kalbı selım„ ısterler

Sozunu duyduğum vakıt ounu Turkçeden başka bır lısanın Ede-bıyatına kaydedenıedığım gıbı Turkçenın en guzel sozlerınden tanı makta tereddud etmedım

Yerınde kurultay dedım, yerınde de oltımatom demekten çekın-medım Yazı lısanımızda pek sayı' olmıyan bır takdım ve te'hır yap dımsa muhakkak muhavere lısanımızda mevcud olduğu ıçın yapmı-sımdır. Eğer nadır bır ıstımal aldım ıse makamın da nadır olmasın-dan dolayı almışımdır Bız zaman olur **şu kuşa bak** derız Dıger bır zaman da olur **bak şu kuşa** derız Sırası gelır **bahar geldı** derız, bır sırası da gelı **geldı bahar** derız Fakat nesır yazılarımızda ekserıya evvelkılerı yazarız dıye luzumu halınde nazımda yapdığı-mız gıbı ıkıncıyı ıhtıyar ettığımızden dolayı sıvei lısane muhalıf zan nedılmemelı de nuktesı aranmalıdır **Çamlıcanın manzarasına ba-yıldım** dımeyıb de **bayıldım manzarasına şu Çamlıcanın** dedığı mız zaman hata etmıs değıl, bır nukte sarfetmıs oluruz Bu bazı yerde belkı ıyı olmamıstır Lâkın âyetlerı alt ust ederek karısdırma yıp her âyetın meâlını kendı mevkıınde gostermek ıçın bır çok yer-de zarurî olmustu Bazı meallerın manzum gıbı rast geldığı yerler vardır kı ıyı okunursa belkı hoşa gıder Butun bunlardan maksad Kur'anı bıraz duyurmağa çalısmaktır Bır ıkı âyetın manâsına aıt bır mefhum edındıkten sonra Kur'anı tekrar okuyan şuurlu bır kımse kelâmı ılâhî ıle kelâmı beser arasındakı farkı duymamak ka-bıl değıldır Umıd ederım kı yanlıs bır manâ yazmamısımdır, fakat eksığı çoktur, bır kelıme de bır veya ıkı manâyı anlatabıldımse duyduğum veya duymadığım bır takım manâlar da anlatılamadan

kalmıştır Binaenaleyh okuyanlardan tekrar tekrar reca ederim ki Kur'anı bu yazdıklarımdan olçmeğe kalkmasınlar

Tefsire gelince: — Bir kerre her tefsirde esas gibi olan ve Arabî kavaide taalluk eyliyen elfaza mutealلık tahliller çok eksik denecek kadar azdır Elfazdan ziyade manânın tavzih ve teşrihine çalısılmıştır O da her âyette değil, kısmendir Dikkat edilirse âyetlerin, surelerin munasebat ve irtibatlarını anlatmak hususunda bir çok yerlerde bariz bir hizmeti vardır. Esbabı nuzule nâsıh ve mensuha, bazan mevaıza ve ahlâka, akaid ve a'male, hakaik u ahkâma dair izahat bulunur Zamanımızı alâkadar eden ulum-u fununa hikemiyyata mutealلık hayli bahislere tesaduf edilir Bilhassa bu cihetten baska tefsirler de bulunamıyacak veya pek guç anlaşılabilecek seylerde bu hususiyyeti olsa gerektir Mukavelede verilen program su idi

Tarzı tahrir · Evvelâ âyet veya âyatı kerime yazılarak altına meâli şerifi ve bunu muteakib tefsir ve izah yazılacaktır Tefsir ve izah kısmında berveçhi ati nikat nazarı dikkate alınacaktır

1 - Ayatı kerime beynindeki munasebat

2 - Esbabı nuzul.

3 Kiraet ki Asereyi tecavuz etmemek lâzımdır

4 Iktizasına gore terkib ve kelimatın izahatı lisaniyyesi

5 Itikatca Ehli sunnet mezhebine ve amelce hanefî mezhebine riayet olunarak âyatın mutazammin olduğu ahkâmı diniyye, ser'iyye ve hukukiyye ictimaiyye ve ahlâkiyyeye, isaret ettiği veya alâkadar bulunduğu mebahisi hikemiyye ve ilmiyyeye mutealلık izahat, bilhassa tevhide, tezkir u mevaıza mutealلık ayatın mumkin mertebe bast-u izahı, alakadar ve yahud munasebetdar olduğu tarihi islâm vukuatı.

6 - Frenk muelliflerince yanlis veya tahrif yollu seyler der-

mıyan edıldiğı görulebılen noktalarda tenbıhı muhtevı not

7 — Baş tarafa muhım bır mukaddıme ıle hakıkatı Kur'anın ve Kur'ana muteallık bazı mesaılı muhımmenın ızahı

Işte ben de bu esaslar uzerinde yurumeğe çalıştım. Onun ıçın bu tefsır, Arabca muayyen bır tefsır kıtabının tercemesi değıldır Lüzumuna göre bır çok tefsırlere muraceat olunmuştur. Ebussuud, Kazı Keşşaf, Fahrı razînın tefsırı kebırı, Cessas Ebubekrı razînın Ahkâmı Kur'anı, Ebuhayyanın Bahrımuhıt namındakı tefsırı kebırıyle nehrımarıd namındakı telhısı, ıbnı Cerırın tefsırı kebırı, tefsırı Nısaburî, Alusı tefsırı kebırı, hadîsten Kutübı sıtte, nıhaye daıma nezdımde bulunan me'hazlerdı. Bunlardan maada ıcabı halınde Istanbul kutuphanelerınde mevcud olan bır çok tefsırlere ve dığer ulûm-u funun kıtablarına da muraceat edılmıştır. Ihtılâf naklettığım noktaları cem,ı caız olmıyacak mesaılden ıse karılerı tereddude bırakmamak ıçın ekserıya bır hall-u tercıh ıle netıcelendırmeğe çalısmısımdır. Meşhurun hılâfına bır mutalea serdettığım veya bır dava dermıyan eyledığım zaman nakıl ve rıvayete mutavakkıf olan hususlarda me'hazımı gostermışımdır Her halde doğrusunu soylemeğe ozendım Ekser tefsırlerde meshur ve şayı olan her manâ ve mes'elede me'haz tasrıhıne luzum gormedım. Ihtımal kı bazı yerlerde kendımı alamıyarak sozu uzatmış ısem bu da ya mes'elenın ehemmıyyetine veya faıdesı umumî olsun dıye sırf ılmî ıstılâhat ıle ıktıfa etmeyıb sozun nerelere kadar mutehammıl olduğunu anlatmak ıçın bır numune vermek maksadından ve yahut tenkıh ıçın zaman bulamamaktan neş'et etmıştır Yoksa bır çok cıhetler muhtasar geçılmıstır. Inşaallah hıtamı muyesser olur da tekrar bır daha ışlenırse belkı bıraz daha tekemmul eder, her halde matlub rızaı Hakdır Burada kelâmı Ilâhî ıle vahye daır de bır mukaddıme yazmak ısterdım. Fakat Kur'anın ve tefsırın ıçinde muhtelıf yerlerde bunlara daır beyanat geleceğı ıçın onunla ıktıfa ettım

Kur'an: — Allah tealâ tarafından Resulı kıbrıyası Peygam-

berımız Muhammed Mustafa sallallahu aleyhı vesellem Efendımız Hazretlerıne Arabî olarak ındırılıb bıze tevaturen naklolunan kıtabi mubinin ısmidır. Aslı lugatte Kur'an, gufran veznınde kıraet manâsına masdar ıdı. Bu kıtabı munzelın ahkâm ve evsafı mumeyyızesınden bırısı de «لتتلوعليهم الذى اوحينا اليك» «وقرآنا فرقناه لتقرأه على الناس على مكث» «ورتل القرآن ترتيلا» mentuklarınca ağır ağır tertıl ve tılâvet ıle kıraet olunmak olduğu cıhetle buna " Kur'an „ tesmıye buyurulmuştur «قل من كان عدوا لجبريل فانه نزله على قلبك باذن الله مصدقا لما بين يديه وهدى» سورة البقره de «قل نزله روح القدس من ربك بالحق» ve "Suretunnahıl„ de «و بشرى للمؤمنين» "Suretuşşuara„ da «نزل به الروح الامين على قلبك» buyuruldugu uzere Kur'an Allah tealâ tarafından kalbı Peygamberîye Ruhı emın ve Ruhulkudus dahı denılen Cıbrıl vasıtasıyle hakkolarak nâzıl oldu. Indırılmesı de bıhakkın, ınmesı de bıhakkın oldu «وبالحق انزلناه وبالحق نزل» hem hıç ı'vıcac sız Arabî Kur'an olarak nâzıl oldu «قرآنا عربيا غير ذى عوج» Kur'an olmak uzere nâzıl olmıyana Kur'an denılmedı. Çunku Kur'an olmak uzere vahyolunmuş değıldır Lâkın kâfırler Kur'anın Allah tarafından nâzıl olduğuna ınanmak ıstemedıklerınden buna Muhammed "sallallahu aleyhı vesellem„ ın kendı soyledığı, kendınden uydurub Allaha ısnad ettıği bır kıtab veya bır şıır veya bır kâhın sozu dedıler, halâ da oyle derler Onun ıçın Kur'anda bunları reddeden bır çok âyetler nâzıl olmuştur Ezcumle «ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا او قال اوحى الى ولم يوح اليه شئ» [En'am] ve «ام يقولون افتراه قل ان افتريته فلا تملكون لى من الله شيئا» [Ahkâf] ve «ولو تقول علينا بعض الاقاويل لاخذنا منه باليمين ثم لقطعنا منه الوتين فما منكم من احد عنه حاجزين» [Elhakka] [يس] «وما علمناه الشعر وما ينبغى له» Yıne bundan dolayı Kur'anın bır ısmı de "Tenzıl„ dır «تنزيل من رب العالمين» dır Çunku ceste ceste ındırılmıştır.

Elkitâb. — Kur'anın bır ısmı de «الكتاب» dır Kıtabın tarıfı ıçın «الم ذلك الكتاب لاريب فيه» e bak

Elfürkan: — Furkan da esasen ayırmak manâsına masdardır. Kur'anın hakkıle batılı, halâl ıle haramı ayırması ıtıbarıyle bır ısmı de Elfurkan olmuştur «انزل الفرقان».

Elhüda · — Esasen hıdayet etmek manâsına masdardır. Hıdayet almak manâsına da gelır, sonra hıdayet eden rehbere ve hıdayet olunan doğru yol manâsına da ıtlak olunur Kur'an da – « هدى للمتقين » « هدى للناس » « هدى للمؤمنين » olduğu ıçın bır de « الهدى » tesmıye edılır Netekım kalblerı, fıkırleri tenvır etmesı ıtıbarıyle bır ısmi de "النور" dur « واتبعوا النور الذي انزل معه » .

Ezzikr · — Zıkır dahı esasen masdar olub anmak, anış ve anılan şey manâlarını dahı ıfade eder Anmak da ya kalb veya lısan ıle olur Ragıbın Mufredatta ve kamus sahıbının Besâırde beyân ettıklerı uzere ذكر maddesıyle bâzan şol hey'etı nefsıye murad olur kı ınsanın kesbeyledığı ma'rıfetı hıfzeylemesı anınla mumkın olur Bu surette hıfzıle muradıf olur. Lâkın hıfız kalbde ıhrazı ve zıkrı ıstıhzarı ıtıbarıyledır [1] Bâzan da zıkır bır seyın kalbe ve yahud kavl-u lısana hâzır olmasına ıtlak olunur. Bu cıhetle denır kı zıkır ıkıdır

Bırı "kalben zıkır„ bırı de "lısanen zıkır„ dır [2] kı her bırı de ıkıdır Unuttuktan sonra zıkretmek, hıç unutmayıb devam uzere zıkretmek Sonra zıkır, nam ve şohret, medh u sena, seref u san manalarına gelır. Namaza ve duaya ıtlak edılır Bır de zıkır dın ve serıatı tafsıl ve ahkâmı mılletı vaz' eden semavî kıtablara denır

« هذا ذكر من معي وذكر من قبلي » « ولقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر » « فاسئلوا اهل الذكر » ...

gıbı – bunda obır manâların her bırınden bır vecıh vardır ıstı bu mana ıle Kur'anın bır ısmı de الذكر dır « ... الذكر والقرآن ... ذكر مبارك » , *hukum ısmının manâsı da geçmıstı*

Sûre — Kur'anın a'kallı uç âyetı havı ve bır kıtabı mahsus gıbı hususî ısmı haız aksamı mahsusasından her bırıne sûre denılmıstır kı bunda baslıca ıkı vechı tesbıh vardır Çunku sûre aslı

---

[1] Bu ... dorux ... h ... hıfza ... kuvvetı zakıreyı ... olmustu

[2] Bırde ... kalb ... ola... zıkrı ... olarak uzere ... lısan ... ıle ... olur denır kı ... dır Tezekkur bu manadandır

lûgatte iki manâya gelir. Birisi menzilei refi'e yani yüksek rütbe demektir, birisi de bir medineyi yani büyük bir şehri ihata eyliyen bir sûr demektir. Birincisine nazaran Kur'an âlemi semaya ve her sûre semanın yüksek rütbede bulunan manzumelerine teşbih edilmiş olur ki bunun zımnında her âyetde bir yıldıza benzer. İkincisine nazaran da Kur'anın yer yüzünde yüksek bir medeniyyet tesis edeceğine işareten her surrsı büyük bir suru bulunan mustahkem bir şehre, ve bunun zımnında her âyet de bir konağa teşbih edilmiş olur. Uzun surelerde Aşr veya Ruku' tabir olunan hatâbeler de vardır ki bunlar, secavend de "ع" işaretiyle gösterilir.

Âyet: — Aslı lûgatte açık alâmet demektir. Mahsusatta da ma'kulâtta da istimal olunur. Türkce "bellik, farisîde nişane denilen alâmet-u alem zaten o zahir şey'e itlak edilir ki onun gibi zahir olmıyan diğer bir şeyin mulâzımı olmakla bir müdrik o zahiri idrâk edince bizzat idrâk etmediği diğer şey'i onunla idrak eyler. Çünkü hükümde müsavidirler. Bir yol arayan kimse eğer o yolun alâmetlerini bilirse onları gördüğü vakit yolu bulduğunu bilir. Şu halde alâmet zaten zahir ve açık demek olunca âyet onun daha zahiri demek olur. Mesela bir dağ alâmet ise zirvesi bir âyet olur, güneş bir gündüz âyeti, ay bir gece âyetidir. Camı bir alâmet ise minare onun bir âyetidir.

Zuhurundan dolayı yüksek bir binaya da âyet denilir. Netekim أتبنون بكل ريع آية تعبثون buyurulmuştur. Lisanımızda da "koca bir alâmet yapmış„ tabiri buna andırır. Her şey alâmetiyle tanınır her hakikat âyetiyle bilinir, onun için insanların ilimdeki kabiliyyet ve mertebelerine göre kendisinde yapılacak tefekkür ve teemmül nisbetinde mütefavit marifetlere sebeb olan alâim ve delâilin hepsine de âyet denilir. Meselâ, وفي كل شيء له آية تدل على انه واحد beytinde âyet bu manâya olduğu gibi إن في ذلك لآيات لقوم يعقلون gibi bir çok âyetlerde de bu manâyadır. Demek ki âyet haddizatında zahir bir alâmet ise de onun bu âyet ve alâmet olması kabiliyyet veya tefekkür ve

teemmulu eksık kımselere hafı kalabılır Meselâ her devletın bayrağı onun bır alâmet ve âyetıdir, lâkın bır kımse o bayrağın hangı devlete aid olduğunu bılmezse yahut dikkat etmemış ıse onun bır alâmet olmasına halel gelmez. Âyetın manâsında zahır olmak mefhumu bulunduğu halde zuhurun meratıbıne nazaran âyet bazan «Beyyın» olmakla tavsıf edılerek «آيات بينات» denılır «وبين» zıya gıbı kendısı açık dığerını de mubeyyın manâlarını ıfade ettığıne gore bunun ıkı vechı vardır Bırısı kendısı ve delâletı günes gıbı nazardan kaçmıyacak kadar vazıh ve parlak bır beyyıne olmasıdır, mucızelere âyet veya beyyıne ıtlak edılmesı bu mana ıledır. «ولقد آتينا موسى تسع آيات بينات» ıkıncısı kendısı vazıh olmakla beraber delâletını yalnız aklen değıl lısanen de ıfade etmesı haysıyyetıdır kı bu her mucızede olmaz, ışte *Peygamberlerın kendılerı* boyle *bırer* ayetı *beyyıne* oldukları gıbı Kur'an mucızesı de boyle âyâtı beyyınattır. Kur'anda âyet kelımesı yerıne gore bu manalardan her bırınde kullanılmıstır Ve bunların hepsı lûgatte alametı zahıre mefhumunun meratıbıdır Bunun la beraber Kur'anın harflerınden bır fasıla ıle ayrılmış olan zumrelerınden her bırıne bır âyet denılır kı bunlar Kur'anın nazmında bırer cuzu'tam teskıl ederler Ya'nı her bırı bırer Kur'an olan ayetlerdır. Kur'anın ayetlerıdır Ve ışte âyet kelımesının urfı şerı'de en hususî ma'nası budur. Lısanımızda da en zıyade mutearef olan budur Âyetlerın ekserısı bır veya bırkaç cumleden mutesekkıl mustakıl bırer kelâmdırlar. Maamafıh ıçlerınde bır cumle teskıl etmıyen mufred veya murekkeb mumtaz bırer sıfat gıbı kayıd halınde bulunanlar da vardır Meselâ Fatıhada الرحمن الرحيم bıı âyettır, fakat bır cumle değıl ıkı sıfatı mumtazedıı الرحمن suresınde مدهامتان bıı kelımedır boyle ıken bunlar bır kelâm nes'esıle mustakıllen okunabılırler, uzerlerınde vakıf olunabılır Muddessır suresınde «ثم نظر» ıkı kelıme bır cumledır. «ثم عبس وبسر» dort kelıme ıkı cumledır Bu suretle âyetlerın, kısası, ortası, uzunu ve her bırının mutenevvı mertebelerı vardır. Ayetelkursî ve Ayetıvuzu' gıbı yarım sahıfe kadar ve daha kısa, ve daha uzun olanları bulunur. Hatta Âyetı

Mudayene tam bır sahıfedır. Fasıla harflerı de daima muttarıd değıl, gâh mahsus, gâh gayrı mahsus farklarla tenevvu' eder, bu gıbı sebeblerden dolayı âyetlerın ayrılması ve tertıbı, tevkıfîdır Ya'nı şı'rın mısraı, sec'ın fıkrası gıbı yalnız dırayet ıle ta'yın olunamaz, rıvayete mutevakkıf olur Meselâ «ق ~~» ıkı âyet olduğu yalnız dırayet ıle bılınemez Daha sonra Kur'anın ahkamı ılâhıyyeden bır hukum ıfade eden her kısmına da bır âyet ıtlak edıldığı vardır. Meselâ kadınların tesetturu hakkında âyet vardır denılır. Bu ma'naca âyet, ba'zan bır âyet bır âyette bır cumle, bır cumlede bır kayıd olabıleceğı gıbı ba'zan da bır kaç âyet, bır kıssa, bır sure bıle olabılır. Bu âyet su sebeple nâzıl oldu denıldığı zaman ayet bu ma'naya olarak ekserıya bır kaç âyete samıl olur

Mushaf Ma'lûm olduğu uzere Kur'anın sahıfelerını camı' olan Şırazelı mucelledın ısmıdır kı ıkı yanındakı kablarına دفتين denılır Kutubı salıfeye sahıfenın cem'ı olarak صحف denılır ıdıse de Mushaf ısmı Kur'ana mahsustur Mımınde zamma, fetha, kesre uç hareke caızdır

Zammıle "mushaf„ bır araya toplanıb bağlanmış sahıfeler, tethıle "mashaf„ sahıfelerın ıctıması mahallı, kesr ıle "mıshaf„ sahıfelerın ıctımaı aletı manasını ıfade eder

Kur'an nâzıl olduğu zaman nuzulu vechıle ve ayrı ayrı ter temız sahıfelere yazılıyordu ve bunların hangı sureye ve neresıne aıd olduguna ısaret buyuruluyordu Bu sahıfelerın hepsı bır araya cıldlenmıyor, nesh melhuz bulunuyordu, yalnız «مصحف» «مصحف مكرم» olarak kemalı tekrım ıle hıfzolunuyordu. Istınsah edenler de o suretle yazıb ezberleyorlardı Ilk evvel Ebubekrı Sıddık radıyallahuanh Hazretlerının hılâfetınde butun bu sahıfelerın hepsı bırlıkte yazılıb toplu olarak şırazelendı ve "mushaf„ ısmı verıldı kı buna cem'ı Kur'an mes'elesı tabır olunur (Sureı beraenın âhırınde «لقد جاءكم رسول» âyetıne bak) ondan sonra Ashabı kıramı sahıfelerını mushaf halıne koydular, Hazretı Osmanın hılâfetınde etraf vılâyetlerde bazı ıhtılaf

yuz gosterdığınden musarunıleyh Hazretı Ebıbekır zamanında ılk cem olunan mushafı kıraet eımmesı olan Ashabı kıramın huzurıyle bır daha tatbık ve tedkık ederek sekız nusha daha yazdırıb yedısını esas olmak uzere Medıne, Mekke, yemen, Bahreyn, Şam, Kûfe Basra, gıbı merkez olan vılâyetlere gonderdı, bırını de kendı yanında alıkoydu ve ondan sonra butun mushaflar bunlara tevfıkan yazıldı Bunun ıçın Hazretı Osmanın yanında alıkoyduğu mushafına "Imam„ tesmıye olunmustur.

Tefsir ve Te'vıl — Tefsır aslı lûgatte فسر maddesınden tef'ıldır Kamusda [illegible] ya'nı fesr ıbane etmek ve ortuluyu açmaktır, dıyor Bunun zahırı ma'kulden zıyade mahsuse, maanıyden zıyade ecsama a d gorunuyor, lâkın Ragıbın mufredatında fesr [illegible] ma'kul bır ma'nayı ızhar eylemek dıye ıfade edılmıştır Bunda ma'kul mahsusun mukabılı, ma'na cevher mukabılı olduguna gore kavl ve fı'le samıl olursa da ızhar olunan şey'ın ma'na olması sarttır Bu surette bır lâfızdan veya bu ışten altındakı ma'navı anlamak veya anlatmak fesr olaçağı gıbı bır cısımden bu ma'na çıkarmak bu fesı olabılırse de bu cısmın ortusunu açmağa veya tesrıh ve tahlılını yaparak dığer bır cısım meydana koymağa fesr denemeyecektır ve hatta fesı hısse ızhar etmekten zıyade akla ızhar eylemek olacaktır Fılvakı' [illegible] denıldığı kullıyyatı ebılbekada mesturdur Hulasa fesr bır kesf u ızhardır ve ıste tefsır bundan me'huzdur Zıyade bab zıyade manaya ve tefıl teksıre delâlet ettığı ıçın Ragıbın dedığı gıbı tefsır fesrın mubalegası ya'nı kuvvetlısıdır kı ıyıce kesf ve ızhar ıle ıyzah eylemek demek olur. Ebulbeka' kullıyyatında tefsırı tefsır ederken bu kıyetı soyle ıfade eylemıstır ıstıbane ve kesf, ve bır seyden aslının lafzından daha kolay bu lafz ıle ta'bır eylemektır ve usulı fıkıh ılmınde de tefsır hafası bulunanı ızah dıye ta'rıf olunur ve beyanın aksamından bır kısmı sayılır Soyle kı ıyzahı meram dıye ta'rıf olunan beyan evvel emırde ıkı kısımdır bırısı ıbtıdaen beyan

dığerı de bınaen beyandır Bır manâ ılk evvel söylendığı zaman ıbtıdaen beyandır. Bır nevı ıfade sebkettıkten sonra yapılan beyana da bınaen beyan tabır olunur. Bu da beyanı takrır, beyanı tefsır, beyanı tağyır, beyan tebdıl, beyanı zaruret namıyle beş kısımdır Ve ışte tefsır bu beş kısımdan ıkıncısıdır kı «ایضاح مافیه حفاء» dıye tarıf olunur. Nazımda hafanın aksamı da dörttur. Hafıy, muskıl, mucmel, muteşabıh Tefsırde bu dortten hafıy muşkıl, mucmel kısımlarına lâhık olur Manayı muradı tefsır edilmemış olan mucmel mutesabıh kalır Hafıy ve muskıl olanlar taleb ve teemmul ve usule muracaat suretıyle dahı tefsır olunabılırse de mucmelın tefsırı ancak sahıbınden beyana mutevakkıf olur Bunun ıçındır kı Kur'anda hafıy ve muşkıl kabılınden bulunanları ehlı dırayet ve ıctıhad olan ulema taleb ve teemmul ve usule muracaat suretıyle beyan ve ızah edebılırler ve buna dahı tefsır ıtlak olunur ıse de mucmelın tefsırı mucmılın beyanına vabeste olduğundan ancak Allah ve resulunun beyanıyle olabılır Asıl tefsır de ıste budur Yanı tevkıfîdır· rıvayete mutevakkıftır Fıkhî ve hukukî manasıyle tefsırın mumtaz manası budur Bundan dolayı dıgerlerıne tefsır demekten zıyade tevıl tâbır olunur

Te'vıl ıse [illegible] maddesınden tefîldır. Rağıb mufredatında bunu soyle ıyzah eder [illegible] asla rucu' demektır. Tevıl de bır seyı ılmen veya fı'len kendısınden muradolan gayeye redd-u ırca eylemektır Ilmîsı [illegible] âyetınde oldugu gıbı, fılîsı de «[illegible]» âyetındekı gıbıdır Mesela sudan maksud olan gaye hayât olduğuna gore suyu hayâta ırca' eylemek bır te'vıl ve hayât suyun bır meâlı olur Su lafzından mecazen hayât mefhumunu murad etmek bır te'vılı lafzı ve su denılen cısmın nasıl bır hayât yapacağını bılmek bır te'vılı manevîdır kı bu ıkısı tevılı ılmîdır Suyu bılfı'il hayât yapmak ıse bır te'vılı fı'lîdır Te'vıl boyle ılmî ve fı'lî olduğu gıbı tefsır de oyledır Ekserıya tefsır ıle te'vıl muradıf gıbı kullanılır, bununla beraber farklı olarak kullanıldıkları cıhetler de çoktur Meselâ balada ısaret ettığımız veçhıle dırayete taalluk edene te'vıl, rıvayete taallûk edene tefsır denılır Bunu ımam Mâturıdı Hazretlerı

soyle ayırmıstır. "Tefsırde su lâfızdan murad şudur dıye kestırmek ve Allah bu lâfızdan bunu murad eyledı dıye Allaha karşı bır şehadet vardır Onun ıçin kat'î bır delıl olursa sahıh, yoksa rey ıle tefsır olmuş olur kı menhıdır. Te'vıl ıse kat'ıyet ve Allaha karşı sehadet olmaksızın lâfzın ıhtımalâtından birını tercıh eylemektır .»ı Ba'zan tefsır daha zıyade elfaz ve mufredatın ızahında te'vıl de müfred cumlelerın ızahında kullanılır' şu lâfzın tefsırı su, şu ma'nanın te'vılı şu denılır Tefsır gıbı te'vıl de ba'zı kerre lâfzın kendısınden zahır olan ma'nanın hılâfına bır ma'na ıle olur. Bunun baslıca ıkı şartı vardır bırısı bu ma'nanın evvel emırde lâfızdan muhtemel olmasıdır Bınaenaleyh lâfzın hıç muhtemelı olmıyan bır ma'na ıle te'vıle batıl olur Ikıncısı zahırın murad olmadığına daır bır karıne bulunmalıdır Uçuncu bır sart da te'vıl olunan ma'nanın ta'yınıne aklî veya naklı bır karıne bulunmalıdır, mutekellım muradını kendı tefsır ettıği zaman bu tefsır aynı karıne olabılırse de te'vılın kendısı karıne olamaz ve te'vılın kuvvetı bu karınenın kuvvetıne gore mu teber olur. Bır lâfzın hakıkatını bırakıb da mecaz veya kınaye ıle tefsır veya te'vılı bu hılâfı zahır kabılındendır Eğer karınei manıa ve muavyıne kavıy ve zahır ıse bır hılâf ızahı olan bu te'vıl asıldan daha zahır olur, yoksa nusus zahırınden çıkarılmaz. Karıneler hafıy veya zaıyf ıse te'vılde o nısbatte hafıy veya zaıyf olur Lısanımızda te'vıl kelımesı ekserıyya hılâfı zahır olan te'vılde mutearef olmustur, onun ıçın bu farkları bılmeyenlerın bır çokları te'vıl denıldıği zaman sahıh ve fasıdı ayıran az da hepsını çuruk ve sırf ındî bır re'y zanneder Halbukı tefsır ve te'vıl bır ılımdır ve bu ılımden maksad da te'vılın doğrusu ıle eğrısını, kavıysıyle zaıyfını ayırmaktır Istılâhta tefsır bu ılmın ısmı olmak ı'tıbarıledır kı ekserıya tefsır ıle te'vıl muradif gıbı kullanılır

Ilmı tefsır soyle ta'rıf olunmustur bır ılım kı onda elfazı Kur'anın keyfıyyetı nutkundan, medlûlâtından, ıfrad-u terkıbı ahkâmından ve terkıbı halındekı maanısı ıle bunların tetımmatından bahsolunur. Elfazı Kur'anın keyfıyyetı nutku ılmı kıraettır kı tecvıdı de tazammun

eder Kıraet' ya kelımenin harflerının cevherıne taallûk eder «ملك ، مالك» «فارلها ، فارالهما» «هو ، وهو» «نحيها ، ننحيها» gıbı. Bunda tevatur bılıttıfak sarttır. Veya hey'etıne ya'nı hareke ve sukûnuna taallûk eder, ma'lûm ve meçhul sıgalarıle «تعرف تعرف» nasb veya cerr ıle «ارجلكم ، ارجلكم» gıbı Bunlar sarf ve nahv kaıdelerıle bılınebılırse de ma'nâ değısebıleceğı cıhetle bunda da tevatur şarttır. Yahud yalnız med, sıla, ımale, ısmam, teshıl, ıhfa ızhar, ıklâb, sekt, nakl gıbı yalnız edaya ve tecvıde taallûk eder Bunda tevatür lâzım değıldır dıyenler olmuş ıse de ulema bunların da mutevatırını, meşhurunu şazzını gostermıslerdır.

Kur'anın yazısı harekeden kat'ı nazarla esasında mutevatır olan kıraetlerın hepsıne mumkın olduğu kadar mutabık olacak veçhıle yazılmıstır. Meselâ Hattı Osmanîde «ملك يوم الدين» hem «مالك يوم الدين» hemde «ملك يوم الدين» okunabılecek surette yazılır «ننحيها» ıle «ننحيها» «هو» ıle «وهو» gıbı cevher farkı bır ikı yerden ıbarettır. Bız bu tefsırde cevhere muteallık olanları gostermısızdır. Hey'ete muteallık olanları baştan bır kaç surede Aşere kıraetıne numune olmak uzere gosterdık ıse de sonraları yalnız muhım ma'nâ farkı olanlarla ıktıfa etmısızdır Eda kabılınden olanlara da belkı bır ıkı yerde ışaret ettığımız olmustur Mushaflarımız mutevatır kıraatı seb'aden kûfi Asım kıraetı ve hafs rıvayetı uzere harekelenmıştır. Ilmı tefsırın ta'rıfındekı dığer kayıdlarda sarf-u nahv, maânı, beyan, bedı' gıbı ılmı edebden başlıyarak bır çok ulûma taallûk eden cıhetlerdır

Sunu da ıhtar eylıyelım kı, Kur'anın tefsırınde bırıncı esas yıne kendısıdır. Çunku Fatıha bır «الحمد»ın tefsırı ve butun Kur'an Fatıhanın tefsırı olduğu gıbı bır çok âyetler yekdığerının muşkılât ve mucmelâtını tefsır ve ıyzah ederler Ikıncı esas Resulullah sallallahu aleyhı vesellem Efendımız Hazretlerının hadîslerınde varıd olan tefsırlerdır. Uçuncu esas da eshab ve tabıînden tefsır sıyakında menkul olan beyanattır kı bunlarda bır taraftan şuphei hadıs bır taraftan da şuphei te'vıl vardır Dorduncusu de bu uç esas tehaırı edıldıkten sonra ulûmı arabıye ve ser'ıye ıle ma'kulatı ılmıyve daıresınde ıstıhrac

edilebilen te'vil kısmıdır İyi Arabî bilenler için Kur'anın muhkematı hiç bir tefsire muhtac olmıyacak kadar vazıhtır ancak bu muhkematın da biribirlerine nazaran takrir, tahsis, istisna, nesih gibi munasebetlerini gozetmek lâzım gelir ki bu da ilmi tefsir ile usulı fıkıh isidir. Arabî bilmiyenler için ise Kur'anın her kelimes ni iyzah etmek iktiza ettiği cihetle Turkçe bir tefsirde butun bunları taahhud etmek kabil olmadığından yalnız ba'zı numunelerini gosterebilmekten ileri gidemiyeceğimizi i'tiraf etmek de hakşinaslık olur Kaldı ki arabî bir tefsirin meselâ [illegible] demekle ifade ediverdiği iki mefhumu anlatmak için ben satırlarla yazı yazmak mecburiyetinde kaldım

Meâl Kelimesi de esasen te'vilin me'hazı olan ' evl „ manasına masdarı mimîdir Bir şeyin varacağı gaye manasına ismi mekân da olur ki te'vilin hasılı demektir Bundan başka meâl bir şeyi eksiltmek manasına da gelir, onun için urfte bir kelâmın manasını her veçhile aynen değil de bir az noksaniyle hasılına gore ifade etmeğe de meâl denilmiştir Bizim meâl tabirini ihtiyar edişimizde bu eksiklik haysiyetiyledir

Kur'anın fezâili Mufessir Ebu Hayyanı endelusî Bahrimuhitinda der ki Kur'anın fezâili hakkında Ebu ubeyd Kasım ibni Selâm ve daha diğer bir çok zevat, mustakil tasnifler yapmışlardır Ez cumle şunlar, rivayet olunan hadîslerdendir Resulullah sallalahu aleyhi vesellem buyrdu ki [illegible]

[illegible] = muhakkak ki ileride muzlim gece kıt'aları gibi fitneler olacak Ya Resulallah, denildi Ondan necat ne ? Buyurduki Allah tealânın kitabı, Onda sizden evvelkilerin nebei, sizden sonrakilerin haberi, ve mabeyninizin hukmu vardır. O hezl değil, bir fasıldır.

Onu tecebburen terk edenın Allah belini kırar Doğru yolu onun gayrısınde arayanı Allah dalâlete duşurur O Allahın habli metîni, nuri mubini, zikri hakîm, sıratı mustakımdır. Keyflerin sapıtmamasına, reıylerin dağılmamasına yegâne sebeb odur Ulema ona doymaz, etkıya ondan usanmaz. Onun ılmını bılen ileri gider, onunla amel eden me'cur olur Onunla hukmeden adalet eder. Ona sıkı sarılan doğru yola hıdayeti bulur„ Bu de Resulullah sallallahu aleyhi vesellem buyurdu kı «من اراد علم الاولين والاخرين فليثور القرآن» = Evvelkilerin ve sonrakılerin ılmını aravan Kur'anı deşelesin„ Yine Resulullah sallallahu aleyhi vesellem buyurdu kı Bu Kur'anı tılâvet eyleyin, çunku Allah tealâ size her harfına on hasene ecır verecek, amma sunu bılın ki ben size «الم» bır harftır demem ve lakın elif bır harftır, lâm bır harftır, mım bır harftır„ Yine aleyhıssalatu vesselâmdan rıvayet olundu kı şoyle buyurdu "her kım Kur'anı kıraet eder de başka bırıne kendısıne verılenden daha efdalı verılmış olduğu re'yınde bulunursa Allahın buyuttuğunu kuçuk saymıs olur„. Yine aleyhıssalatu vesselâmdan, buyurdu kı Allah ındınde Kur'andan efdal hıç bır sefaatcı yoktur, ne Peygamber ne de Melek Buyurdu kı "Ummetimin şereflileri hamelei Kur'andır„ Buyurdu kı evlerin en hakırı Allahın kıtabından sıfır olan evdır„ Buyurdu kı Kur'ana çalısıb da zoruna gelene ıki ecır vardır, Kur'anı kolay okuyan ise seferei kıramı berere ile beraberdır„

Bır gun Resulı ekrem sallallahu aleyhi vesellem Hazretlerine Ensardan bır takımı Ya Resulallah ne buyurursun, bu gece Sabıt ıbni Kaysın hanesi parıldayordu, etrafı yıldızlar gıbı idı, dedıler, belki Surei bakare okumustur, buyurdu. Bunun uzerine Sabıt ıbni Kayse varılıb sorulduğunda da sûrei Bakare okudum dedı Fılhakıka Buharîde de Useyd ıbni Hudayr radıyallahu anh Hazretlerının sûrei Bakare okumasıyle sesine karanlıkta peyderpey melaıke ınmıs olduğu tahrıc edılmıstır Ukbetibni Âmır radıyallahu anh demısti kı Resulullah sallallahu aleyhi vesellem "Hıccetulveda„ da bıze ahd verdı de buyurdu kı عليكم بالقرآن Kur'ana ıyı sarılın Bır de Resulı ekrem sallallahu aleyhi

vesellem Hazretlerine insanların Kur'anı kıraetce veya sesce en güzelinden sual edilmişti, şoyle buyurdu· «الذي اذا سمعته رأيته يخشى الله تعالى = dinlediğin zaman kendisini Allah tealâya haşyet besleyor gördüğündür. İh.

Bununla Kur'an ve tefsir okumaktan maksad ne olduğunu da anlamış oluyoruz. «طه ما انزلنا عليك القرآن لتشقى الا تذكرة لمن يخشى». Hemen Cenabı Allah kalblerimizi nûrı Kur'an ile tenvir buyursun.

سورة فاتحة الكتاب مكية وهي سبع آيات

FATIHA SURESI· Mekkîdir ve yedi ayettir

Kur'anın ve Kur'an surelerinin Risaletpenah Efendimiz tarafından tesmiye edilmiş isimleri vardır Fakat surelerin bu isimlerini, mahalli nuzullerini ve ayetlerinin adetlerini iş'ar için yazılan başlıklar, kezalik sahife kenarlarında taşır denilen aşırları, hizibleri, secdeleri gosteren tahrirler nazmı kur'andan değildirler

Isimlerin muhdes olmayıp tesmiyei risaletpenahiye mustenit olması, kelimatı kur'andan olmalarını icap etmez ve bir kelimenin kur'aniyeti için bu kadarı kâfi değildir, çunku kitap yani kur'an, hadîsten ve hatta hadîsi kudsîden başka bir hususiyeti haizdir Peygamberimizin hadîsleri miyanında tefsiri kur'ana muteallik nice ahadisi şerife vardır ki bunlar tevatüren sabit bile olsalar yine kur'an sayılamazlar. Bir kelimenin nazmı kur'andan madut olabilmesi için Peygamberimizden kur'an olarak ahzedilmiş ve tevatüren naklolunmuş bulunması şarttır Çunku kur'anın hükümu, kıymeti yalnız manasında değildir, onun elfaz ve kelimatı dahi bizzat hükum ve kıymeti haizdir. Zira kur'an metluv olmakla mumtazdır Tilâvet ve levazımı tilâvet ise elfazın ahkâmıdır

Selefi kiram bu hakikate binaen Mushafı şerifi kur'an olarak me'huz olmıyan kelimattan tecrit ederek yazarlar ve «جردوا القرآن = cerridülkur'an » - kur'anı tecrit ediniz, yahut «جردوا المصاحف = cerridülmesahif» - Mushafları tecrit ediniz diye tavsiye ederlerdi Çunkü kur'an olmıyan kelimelerin veya cümlelerin müruru zaman ile nazmi kur'ana karıştırılarak tahrifata sebebiyet verilmesi gibi şer'î bir mahzuru nazarı mülâhazaya alırlar ve Mushafın «deffeteyni» beyninde sadece kur'an yazılmasına itina ederlerdi ki bu tavsiye ve

itınanın nice fevaidi mühimmesi ve semeratı müterettibesi görülmüştür

Lâkin bu tecridi, Beyhaki «kur'anı, gayri kur'an ile karıştırmamak» manasına tefsir etmiştir Çünkü mutazammının olduğu hikmet bunu muktazıdır O halde ihtilât ve iltibas vakı olmıyacak bir tarzda yazılmasında bir beis olmamak lâzım gelir Filvaki İbni Abbasın keraheti taşırı söylemesi bunun o zaman bir hâdise olduğunu ima ettiği gibi ihtilât mahzurunun fikdanı halinde bu kerahetin de irtifaına delâletten hali değildir Bu manaya binaen yazısı, yazılışı kur'anın yazısından, yazılışından vazıhan temyiz olunarak iltibas ve ihtilât mahzuru bertaraf edilmek şartıyle zikrolunan sernamelerin ve muhtıraların Mushafa yazılması tecrit tavsiyesine munafi görülmez ve lâbe'se bih sayılır oldu Bu suretle bunlar hayli kadim bir zamandanberi yazma Mushaflarda elvan veya altın mürekkeple ve hattı icazetle yazılıp bir tarzı mahsusta nakış ve tezhip edile gelmiştir Tab'ın zuhurundan sonra da aynı şekilde hat ve nakış ile hattı kur'andan temyizlerine dikkat ve itina edilmiştir

Bu sureti tahrirde kur'anın sahifeleri kat'î bir çerceve içine alınarak hattı kur'an diğerlerinden güzelce ayrıldığı cihetle hem tecrit tavsiyesine itina edilip halt ve iltibas mahzuruna sed çekilmiş, hem de hifz ve kıraatı kur'anda ihtiyaç dei kâr olan bazı fevaidi mühimme temin olunmuştur İslâmda bu sevki dinîdir ki hututun tenevvü u ve nefasetinde ve bilhassa sinaatı tezhibin terakkisinde âmil olmuş ve tezhibi Mesahif bir tarzı mahsusı nefis iktisap etmiş idi

Fıkıh noktai nazarından lâbe'sebih in terki evlâ ve sadelik külfete müreccah ise de biz haleftaki bu itinalı teamülün tercihine taraftar olacağız Zira tecrit bir seddi zeria ve asli fariza ise hifz ve temyiz olduğundan bu tecridi mukayyedin tecridi mutlâktan daha enım olduğu sabit ve hükmi şer'înin illetiyle deveranı da malûmdur Lâkin şunu ihtar

etmek lâzım gelir ki bir zaman yapıldığı gibi ibrazı san'at için sahifelerin sadeliğini ve hattı kur'anın ıttırat ve temayüzünü ihlâl edecek veçhile naznı kur'anın mütenevvi ve muhtelif yazılarla yazılması, kezalik Mushafa kur'an sahifelerini andırır bir şekilde dua ve saire ilâve olunması muvafık değildir.

Bu izahattan şu neticeye vasıl oluruz. Mushafların iltibas ve ilâve ve tahrif ihtimalini katedecek bir tarzı salim ve mustahsende yazılması veya tabedilmesi hususuna dikkat ve itina etmek muslumanların uhdesine terettup eden vecaipten birini teşkil eder ve tetkiki Mesahif heyeti de bu farzı kifayenin edasına memurdur

§

Fatiha, asıl lugatte Fatih ismi failinden naklen evvelâ kitap ve elbise gibi açılabilecek şeylerin evveli —ilk açılan yeri manasına, bilâhare kelâm ve kıraat gibi husulunde tedric bulunan her şeyin evveline itlâk edilmiştir Ta sı aslındaki Fatih sıfatından nakl içindir, te'nis için değildir. Maahaza esasında tasile beraber fetih manasına masdar olması da mumkindir Binaenaleyh mef'ul olan evveli meftuha itlâkı evvelkinde mecazı aklî, bunda mecazı lugevî kabilindendir Fatihanın mukabili hatimedir Kitabullahın tertibinde, kitabetinde, namazda kıraatinde ve belki nuzûlunde baş bu sure olduğundan «Fatihatulkitab» tesmiye edilmiştir Buna Elfatiha» dahi denilir ki ya obirinin tahfifidir veya mustakil bir isimdir Birinci takdirde lâmmüzafun ileyhten ivaz olacağı için fatiha denemez, ikinci takdirde ise lisanımızda denebilir ve boyle muteareftir Bu surenin lisanımızda en maruf ismi «Elhamd ismidir ki suretulhamdin muhaffefidir Başında elhamdu lillah» bulunması veyahut baştan başa manası bir manayı hamd olması itibarile otedenberi «Elhamd» veya «Elhamdu lillâh veya «Elhamdu lillâhi Rabbilâlemin» diye tesmiye edile gelmiştir

Bunlardan başka daha bir takım ısimleri vardır ki her bırı bır hususıyetı ıfade eder (3) Ümmülkur'an (4) Ümmülkıtap Çünku bu sure diğer süveri kur'anın aslı ve menşeı yanı koku ve tohumu gıbıdır ve bir şeyin asıl ve menşeıne um ıtlâkı da muteareftır. Fatıha kur'anın mebde ve maada muteallık, hıkemı nazarıyesını, ahkâmı amelıyesını, makasıdı esasıye ve muhteveyatı aslıyesini tazammun eden belığ bır ıcmalı, bedı bır unmuzecıdir Hattâ nısfı evvelı suverı Mekkîyeeyı, nısfı ahırı suverı medenîyeyı temsil eder ve sanılır kı Fatıha kısmen Mekkî ve kısmen Medenîdır Kıtabullahın mevzuu, Allah ıle âlem ve bilhassa Allah ile ınsanlar beynındekı nısbet ve alâkaı rübubiyet olduğuna göre Fatıha bu nısbetı cezrı tamınıle tasvir ve ifade eder. Gayesi de ınsanları maını ılâhiyeye isal eden tariki müstakıme ırşat ve hıdayet olduğunu ahsenı suretle ıfham eyler Ancak bu ıkı ısımden ummülkıtap aslı kâinat olan Levhı mahfuza dahı ıtlâk olunur

(5) aynı esbaptan naşı Esas (6) Elvafıye (7) Elkâfıye (8) Kenz tesmıye olunur (9) Seb'ı mesanı ki sureı Hıcırde ولقد آتيناك سبعا من المثانى والقرآن العظيم ayetıne bak (10) Essalât yanı namaz suresı, çunku Fatıhasız namaz yoktur Her namazda lâakal ıkı rek'âtta bırer kerre okunması vacıptir Ancak Hanefîyece cenaze namazında vacıp değıldır, çünku bu tam mânasıle namaz değıl bır duadır (11) Sureı şükur (12) Sureı Dua kı bunları müştemıldir, (13) Sureı şıfa veya Şafıye kı bılhassa emrazı kalbıye ve manevıyeye şıfadır (14) Ta'lımı mes'ele kı bunda sual ve duanın, istemenın şartı ve edebı ve mes'ulun ekmelı pek belığ bır surette talım buyurulmuştur Şartı sual, evvelen marıfet, sanıyen amel, salısen hıssı ıhtıyaç, edebı sual de evvelen arzı sena, sanıyen arzı ıhtısas, salısen husnı ıntihap ıle arzı mes'ul, Ekmelı mes'ul ıse zatı nımet değil o nımetin doğru ve sahbesız bır yoluna muvaffakıyettır Çunkü bır nımetın doğru yolunu bulmak onu her zaman bulmaktır.

NÜZULÜ VE EVVELİ NÜZUL — Kur'anın gayıpten şuhude zuhuruna nüzul itlâk olunur ki bu şuhudun ilk mevkıı kalbi Muhammedîdir Ve hicretı seniyeden mukaddem nazil olanlara Mekkî, sonrakılere Medenî denilir, hattâ Hicretten sonra Mekkede ve sair mahallerde nazil olanlara dahı Medenî ıtlâk olunur. Bu mübarek sure de Mekkîdir Hicretı senıyeden mukaddem Mekkei Mükerremede nazil olmuştur Bu bapta icma yoksada ıcmaa karip bir ekseriyet vardır.

Rıvayet ıtibarıle· İbnı Abbas, Katâde, Ebül'âliye Refiı Rıyahı ve saır bir çok ınufessırin hep bunu tesbit etmişler. Ebu hureyre, Mücahit, Ata ıbnı Yesar, Zührı vesair bazıları da Medenî olduğunu soyleınişlerdir Maamafih bunun yalnız Mucahıt rıvayetı olduğunu dığer tefsırler kaydediyorlar Diğer bazıları da bır kerre Mekkede namaz farz kılındığı vakıt, bır kerre de Medınede kıble tahvil edildiğı zaman olmak üzere ıki kerre nazıl olduğunu zıkretmışlerdır

Dırayet ıtibarıle Fatihanın mekkiyetini ısbat eden ıki istidlâl mevcuttur, bır kerre surei Hıcir bilıttıfak mekkîdır. Bunda ise ولقد آتيناك سبعا من المثانى والقرآن العظيم ayetı vardır Ve Fatihanın bır ısmı Seb'ımesanı olduğu gıbi bu ayetten maksat Fatıha olduğu da ekserıyetle mubeyyendır. Bınaenaleyh Fatihanın mekkıyetı ekserıyet rivayetıle ınansus demektır Sanıyen beş vakıt namazın Mekkede farz kılındığı ve ıslâmda bundan evvel de namaz kılınageldığı malûmdur Nıtekım sureı Alakta ارأيت الذى ينهى عبدا اذا صلى ayetı ve surei Muzzemmılde قم الليل emri vardir Halbuki ıslâmda cenaze namazından başka fatıhasız bır namaz kılındığı aslâ rıvayet edılmemıştır Ve bilakıs «fatihasız namaz yoktur = لا صلاة الا بفاتحة الكتاب» hadısi malûmdur Bınaenaley fatıhanın Mekkede ve nubüvvetın ılk devırlerınde nazil olduğu bu ıttıfaktan bilıstıdlâl sabıt olur.

Salebî, tefsırinde senediyle Hazretı Alıden de şunu rıvayet etmıştır «Fatihatülkıtab Arşın tahtinde bır kenzden Mekkede nazıl oldu»

Sahıb keşşaf, Fatıhanın tefsırınde اقرأ باسم ربك suresının ılk evvel nazıl olduğunu beyan ettıkten sonra surei Alâkın evvelınde de ekserı müfessırıne gore ılk nazıl olan sure, Fatiha ve sonra Surei kalem olduğunu tesbıt etmıştır. Binaenaleyh ılk nazıl olan sure ile ılk nazil olan ayetı fark etmek lâzımdır Fılvaki Seyyıdışerıfı Cürcanının tahkiki vechıle ehadısı sahıhanın delâletı ve eimmenın İlmı usulde te'lırı beyan mes'elesındekı takrırlerı mucebınce «اقرأ باسم ربك الذي خلق خلق الانسان من علق اقرأ وربك الاكرم الذي علم بالقلم علم الانسان ما لم يعلم» kadar surei alâkın baş tarafı ılk nazıl olan ayetler olmagla beraber tamam sure noktaı nazarından Fatıhanın ekserı mufessırıne nısbet olunduğu uzere ılk nazıl olan sure olduğu anlaşılıyor, obırlerının nuzulu daha sonra tamam olmuştur

Sahıhı buharî ve Sahıhı muslımde senedı mahsuslarıyle Urvetubnü Zubeyrden, Hazretı Aışeden evvelı vahı ve evvelı nuzulı kur'an اقرأ olduğu şoyle rıvayet edılmıştır kı mealı Resulu Ekrem Sallâllahu Aleyhı vesellem Efendımıze ılk vahı, ıptıda ruyayı salıha ıle başlamıştı Bu ruya gormezdı kı Feerı sadık gıbı zuhur etmış olmasın. Sonra halvetı - uzletı - hoslanır oldu, (Hıra) mağarasına çekılır, avdet etmeksızın orada muteaddıt geceler taabbut ederdı ve bunun ıçın azığını da goturur du, sonra Hazretı Hadıceye avdet eder, yıne azığını alır gıderdı, nıhayet garı Hırada ıdı kı ona hak geldı [Muslımde fûceten geldı] soyle kı kendısıne bır melek geldı ve «اقرأ = Ikre» - yanı oku - dedı. Oda ben okumuş değılım - ما انا بقارئ - dıye cevap verdı, Resulullah şoyle buyurdu bu cevap uzerıne melek hemen benı tuttu ve vucudumu sarıp oyle sıktı kı takatım hemen tukenıyordu (bızım tabırımızle canıma tak dedı) sonra salıverdı, yıne «اقرأ = Ikre» dedı, ben de «okumuş değılım» dedım, derdemez benı yıne tuttu ve oyle bır sardı kı canıma tak dedı, sonra benı yıne salıverdı ve «اقرأ=Ikre» dedı, ben de «okumuş değılim» dedım, bınaenaleyh uçuncu olarak benı bır daha sardı, sonra bıraktı ve derhal

dedı. Sahıhı Muslımın اقرأباسم ربك الذى خلق خلق الانسان من علق اقرأ وربك الاكرم rıvayetınde الذى علم بالقلم ، علم الانسان مالم يعلم dahı mansustur Bunun üzerine Resulullah avdet ettı, yureğı oynıyordu Hazreti Hadıce bıntı huveylıt Radıyallahüanhanın yanına gırdı benı örtünuz ortunuz. زملونى زملونى dedı. Orttüler nıhayet halecanı geçtı, o zaman Hazretı Hadıceye ıhbarı keyfiyetle «kendımden cıdden korktum» buyurdu. Hadıce de «hayır vallahı Cenabı Allah senı hıç bır vakıt perışan etmez, sen akrıbana ıyılık eder, kulfetlere tahammul edersın, yoğu kazanır, yoksulu kazandırır, musafıre ıkram, mesaıbe karşı yardım edersın» dedıkten sonra alıp amca zadesı Verekatubnu Nevfelıbnı Esedıbnı Abduluzzaya gotürdu kı Vereka cahılıyede nasranıyetı kabul etmış bır zat ıdı, İbranîce yazmasını bılır ve ılâmaşaallah İbranîce (Muslımde Arapça) İncıl yazardı ve artık pek ıhtıyarlamış ve âmâ olmuş ıdı Varınca hadıce «amca zadem bırader zadenı dınle», dedi Vereka sordu «bırader zadem ne goruyorsun?», Resulullah gorduğunu haber verdı, bınaenaleyh Vereka «bu o Namustur kı Cenabı Allah Musaya ındırmış ıdı Ne olurdu, ben genç olaydım ve kavmın senı çıkaracağı zaman sağ olaydım» dedı, Resulullah «acaıp onlar benı çıkaracaklarda mı?» buyurdu, Vereka evet senın getırdığın gibi bır şeyı getırır hıç bır adam yokturkı adavete maruz olmasın, o gunune yetışırsem her halde sana kavıyyen yardım ederım» dedı, sonra çok geçmedı Vereka vefat ettı ılh

Sahıhı Muslım bu hadısı muteaddıt tarıklarla rıvayet eylemıştır Gerçı Hazretı Aışenın zamanı vak'aya yetışmemış olduğu malûmdur, fakat boyle olması hadısın mursel, yanı ılk ravının mahzuf olmasını ıktiza etmez Tarzı beyan gosterıyorkı hadısin baş ve nıhayet tarafları değılse bıle «اقرأ=Ikre» fıkrası bızzat lısanı Peygamberîden alınıle rıvayet edılmıştır

Dıger taraftan İbnı Ebı Şeybe Musannefınde, Ebu Nuaym ve Beyhakı Delâılunnubuvvede, Vâhıdı ve Salebı tefsırlerın-

de senetlerile Ebu Meysere Amrıbnı Şürahbılden şoyle rıvayet etmışlerdır [1] Resuluekrem Sallallahü aleyhi vesellem, Hazretı Hadıceye «Ben halvette yalnız kaldığım zaman bır nıda ışıttım, vallahı bunun bır emır olmasından cidden korktum» dedığı vakıt, Hadıce «Maazallah, sana Cenabı Allahın korkulacak bır şey yapması ıhtimalı yoktur, vallahı sen emanetı tedıye edersın, akrıbana ıyilık yaparsın, sozü doğru soylersın» demıştı badehu Ebubekir geldı, Resulullah yoktu, Hadıce Resulullahın sözunü anlattı ve «Muhammedle beraber Verekaya gıt» dedı Resulullah gelince Ebubekir elınden tutup «Bızı Verekaya gotür» dedi, deyınce «kim soyledı» dıye sordu o da «Hadıce» dedı Bınaenaleyh bırlikte Verekaya gittiler, vak'ayı anlattılar, buyurdu kı «Yalnız halvette kaldığım zaman arkamdan «ya Muhammed ya Muhammed dıye» bır nıda ışıtıyorum ve hemen koşup kaçıyorum» Vereka da «oyle yapma geldığı zaman soyleyeceğını dınleyınceye kadar dur sebat et ve sonra gel bana haber ver» dedı Badehu Resulullah halvetıne çekıldığı zaman kendısıne şoyle nıda geldı Ya Muhammed قل. بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين = kul bısmıllâhırrahmanırrahım elhamdulıllâhı rabbılâlemın dıyerek veleddallın'e kadar vardı Bır de kul laılâheıllallah dedı Bınaenaleyh Verekaya gıderek bunu nakletti, Vereka da «Mujde mujde, dedı, ben şehadet ederım kı sen İbnı Meryemın tepşır ettığı zatsın, sen Musanın Namusu gıbı bır Namus uzerındesın ve sen nebıyyı müresselsın ve sen cıhada memur olacaksın

[1] Ebu Meysere Amrubnu şurehbılı Hemedanı Küfî kı zamanı cahılıyeyı ıdrak ettıgını Ebu Musa zıkretmış ve Ebu Vaıl bunu Mesruka tafdıl eylemıştır Hazretı Omerden, Alıden, ıbnı Mes'uttan, Huzeyfeden, Selmandan, Aışe ve daha başkalarından rıvayet etmış, kendısınden de Ebu vaıl ve Ebu İshakassebıî ve Muhammed ıbnı Munteşır ve Kasım ıbnı mühaymıre ve saıre rıvayet eylemışlerdır Buharı ve gayrısı bunu tabıın mıyanında zıkretmış, İbnı Maın ve dığerlerı tevsık etmışlerdır Amrıbnı Kurre Ebu Vaılden, müşarunıleyh Abdullah ıbnı Mes'udun efadılı eshabından ıdı demıştır Ebu Nuaym fazılet ve kerametınden bır menkıbesını nakleylemış İbnı Hıbban da Sıkatında Abıdınden olduğunu ve dızlerının açıldıgını ve taundan altmış ıkı senesınde Ebu Huzeyfeden evvel vefat eyledıgını soylemıştır (İsabe kısmı salıs) şu halde hadısı mezkûr mürsel, tabıî ırsalıyle munkatıdır, yanı ravıı evvele ısnadı mahzuftur

Görülüyor ki evvelki hadîs kur'andan ilk nazıl olan ayet «İkre» suresinin başı olduğunu, ikinci hadis de tamamıyle Fatiha suresi olduğunu rivayet ediyor Aradaki fıkarat yekdiğerinin sakıt olduğu noktalarda birbirinin mütemmimıdır, fakat zahire nazaran evveliyeti mutlâka mes'elesinde mutearız gibi dirler, evvelkinin tarikları daha kavi, Beyhakının dahi beyanı veçhile ikinci hadis münkati olduğuna nazaran noktai tearuzda birinci müreccahtır ve demek ki Verekanın nezdine iki defa gidilmiştir Binaenaleyh asahhı rivayet, kur'anın nüzüli ayet noktai nazarından evveli İkre suresinin başı, nuzûlı sure noktai nazarından evveli de tertip ve kitabette ve namazda, kıraatte evveli olan surei Fatihadır. Ve Fatihanın nuzülü Ikrenin tamamından «ن والقلم» den ve «يا ايها المدثر» den, «يا ايها المزمل» den evveldir. Fakat bu iki hadisin nakli rivayeti musnede noktai nazarındandır. Yoksa ekseri mufessirinin rivayatı murselesi yalnız bunlara müptenı demek değildir. Maamafih işbu mes'elede ittifak yoktur.

Demek ki cenabıhak Fatihai kitabını inzal etmeden evvel iptida Resulünü tehyie etmiş ve ona Rabbından bir kur'an, bir kitap ihsan olunacağını iş'ar için evvela kıraate, saniyen kalemle kitabete tergip ve bunlara Rabbının ismiyle başlamasını emreylemiş ve bu tehyieden sonra

بسم الرحمن الرحيم ، الحمد لله رب العالمين الخ

Diye kitabının ilk suresini esas olarak ihsan buyurmuştur

FATIHANIN AYETLERI – Fatihanın ayetleri yedi olduğu muttefekün aleyhtır Ancak bu yediden birisi Besmele midir? yoksa صراط الذين انعمت عليهم midir? bunda iki rivayet vardır Yakında görüleceği üzere bizim sahih mezhebimize göre Besmele başlı başına bir ayeti munferide olduğundan fatihanın başı الحمد لله رب العالمين dır ve صراط الذين انعمت عليهم bir ayettir (besmeleye bak) Fatihanın yedi ayet olması da hikmeti Kur'an noktai nazarından bir takım meanii işariye ile alâkadardır

FASILA — Şiirde kafiye veya revi, nesirde seci gibi kur'anın surelerinde de fasıla tesmiye olunan bir veya bir kaç harf vardır ki her ayetin diğerlerile temayüz ve temasülü bu fasılasiledir Türkçemizde buna «دوراق» denilir Surei Fatihanın fasılası ise م ، ن harfleridir. Bunlar nazmında ن ، م ، ن ، ن ، م ، م ، ن nizamını ahzetmişlerdir. Bu bediai naz - miyenin tertibi kur'anda ahenki mümtazile büyük bir hissei halâveti ve bu suretle kur'anın kelâmı mevzun ile kelâmı mensur beyninde öyle bir hususiyeti mütemayizesi vardır ki hem nesrin samahat-u selasetini, hem veznin ahenk-u letafetini camii bir neşvei beyan ifade eder Gerçi bu revnak yalnız fasılanın bir eseri değildir Onda bütün kelimat ve terakibi kur'aniyenin bir hissei hüsnü vardır Fakat fasıla bunların lemehatı rakikasını samiada şuurileştiren bir tecelli noktasıdır Elhanı kıraatın kararları bunlarda verilir Esnayı tertilde maanın kur'an unbubei nazmından bütün lezaizi tayyibesile akarken bu noktalarda kalbe nüfuz için zemzemei cereyanı vadi visal ile işvei vedai mezceden bir cilvei suhut kesilir Bu cilvei suhudu bir lahzai huzurun sekineti takip eder

Kelâmı ilâhînin nazm-u fasılası ile kelâmı beşerin sec-u kafiyesi arasında fıtrat ile san'at arasındaki büyük farkı görmemek kabil değildir Malûmdur ki hendesei fıtrat namütenahi, hendesei san'at mütenahidir ve bunun için eseri fıtrat canlı, eseri san'at cansızdır Fıtratta her hangi bir binanın, herhangi bir zihayatın âza ve eczası namütenahi bir tegayür ve tenasübün hasılasıdır Biz her hangi bir ağacın yaprakları arasında hüsnü tecanüsü ifade eden tenasüp ve temasülü kâmilini farkederken her yaprağın diğerlerinden ancak namütenahi bir ölçü ile ölçülebilecek bir tegayürü kamil arzettiğini ve bu tegayürün hiç bir lahza tevakku' etmeyip her an nümüv ile değiştiğini de görürüz Ve bunların şekl-u budi hendesîlerini kesirsiz ölçmemiz hiç bir zaman mümkün olmaz Bunun içindir ki

bız ayanı vücudun häddı tammını tasavvur edemeyız, onları nıhayet bır halı şuhudun lahzeı vısali veya onun hayali mün'akısı ıle tanırız Fakat bir mımarın eseri san'atı olan en nefis bir bınadakı tevazünü mahdut ve eb'adı sabıte arasındaki tenasübu muttarıt ve mütenahı bir mıyar ıle tamamen olçebılırız Çunkü o ne olsa yıne bir tasavvuru mahdudun ıfadesıdır Şayet bir kesrı namütenahıye tesaduf edersek bunun da fıtrata raci olduğunu bılırız Bunun gıbı sec-u kafıyede her ne olursa olsun bır tenasübu mahdut ve bır ıttıradı sabıt his olunur Ne kadar belığ ve selıs addolunursa olunsun onda bır kulfet ve tekellufun şaıbelerı vardır Çunku nısbetler, ırtıbatlar tasavvura sığan mahdut bır mıyarın netıceı tatbıkıdır Bundan dolayıdır kı bız mensurı mutlâkta daha zıyade tabıılik hıssedıyoruz fakat bunu da ne kadar guzel olursa olsun mevzun ve museccadakı ahengı nufuz ve kelâmda matlûp olan fehm-u zabtın en buyuk zamanı bulunan vecazetı ıfade gıbı mezıyetlerden mahrum buluruz halbukı nazmı kur'anın tenasubundekı mıyar busbutun başkadır. O bır mîyarı mutenahı değıldır, o tasavvura sığan bır tenasübı mahdudun bır ıttıradı sabıtın ıfadesı değıl, fıtratın semıh ve seyyal ve mutenevvı bır tenasubu gayrı mahdudunun ıfadesıdır Onun tasılalarında san'atın kulfetı kesbını andıran hıç bır saıbeı tekelluf yoktur ve bu sebepledır kı nazmı kur'an mevzun ve mensur her ıkısının mezıyetı beyanını maazıyadetın camıdır Ve bu cemıyettır kı onun vucuhı ıcazından bırını teşkıl etmışdır Ve yıne bu sebepledır kı kur'anın tasılaları tevkıfîdır, yanı nakıl ve semaa mevkuftur, bıddırave tayın olunamaz Çunku ayet başına varmadan da ahenk ıfade eden bazı harflere tesaduf edılır Bızım kelâmlarımızda elfaz meanının bır kısveı arızasıdır, meanı ıle elfaz arasındakı nısbet, bır endamın elbisesıne nısbetı gıbıdır Bınaenaleyh yekdıgerınden kabılı tecrıttırler ve ekserıya o endamı daha guzel veya musavı bır elbıse ıle

techız etmek mümkın olur Ve çok vakit tasannuat ıle biz bu endamın hüsnu fıtrîsini ıhlâl da ederiz. Kelâmullahta ıse meanı üzerınde elfaz bir sımayı dilberin cildi gulgûnü gıbi mazmununun ensacı teşrihiye ve ruhıyeşine ezelî bir alâka ıle merbuttur Daha doğrusu bunda cısm ile ruhun vahdetle tecelli eden bir iştibaki mahsusu vardır. Buna hayran olan bır buyuk Arap şaırı bılhassa bunun ıçin şu neşveı mestaneyı terennum etmıştir

رق الزجاج ورقت الخمر فتشابها وتشاكل الامر

Işte bu hassaı ıcazkârı hasebıyle kur'an tanzır olunamadığı gıbı aynen tercumede edilemıyor. Ilk evvel o mumtaz uslubu beyan zayı oluyor, tercemeler bir husnı dılâranın derısını yuzup altındaki ensaca bır camei camıt geçırmek gıbı oluyor, bu camenin şeffaf bır billûr olduğunu da farz etsek onun ıçinden canlı bu vucut gorulebıleceğını farzetmek hata olur. Kur'an hadikaı vucutta acılmış hakıkî ve mısalsiz bır gül farzedılırse, en guzel tercemesı nıhayet onun destı meharetle yapılmış bır resmıne benzetılebılır kı bunda aslının ne maddesı, ne kuvvetı, ne nuumetı, ne numuvvu, hasılı ne yağı, ne ravıhası hıç bırısı bulunamaz Biz de işte o gülü, tutup koklayamıyanlara gucumuz vettıği kadar bır resmıle olsun tanıtmıya çalışacağız

Bınaenaleyh bunlar kur'anı tanıdacak bır meâl olsa da kur'an hokmunu haız olamaz, onun yerine konamaz Meselâ namazda okunamaz.

بسم الله الرحمن الرحيم

BESMELE

Mesahıfı şerifede ıkı turlu besmele vardır Birısı sure başlarında yazılan mustakıl besmele, dığeri surei Nemlın «انه من سليمان و انه بسم الله الرحمن الرحيم» ayetındekı besmeledır Bu besmele surei Nemlın bu ayetının bır cuz'ü olduğu kemalı sarahatle malûmdur Bınaenaleyh bu haysıyetle besmelenin kur'aniyetınde şuphe yoktur ve tevatürı sarıh ile bilicma muteyakkandır. Fakat sure başlarında yazılan ve her sureyı bırbırinden ayıran ve ıptıdaı kıraatte okunan besmeleye gelınce Bunun o surelerden bırınde veya her bırınde dahıl bır ayet veya cuzı ayet veyahut kur'andan resen bır cuzı tam olup olmadığı oburusu gıbi bedıhı olmadığından bu besmelenın tayını kur'anîsı tefsırde ve ilmı usulde bır mes'elei ılmıye teşkıl etmıştır kı bılhassa ıman, salât, kıraet mesaılıle alâkadardır

Saıdıbni Cübeyr, Zuhrı, Ata' ıbnı Mubarek Hazaratı besmelenın başında bulunduğu her sureden bırer ayet olduğuna kaıl olmuşlar kı kur'anda yuz on uç ayet eder. Kavlı cedıdınde Imamı Şafıı Hazretlerı ve eshabı bu mezhep uzerındedırler O halde Fatıhanın vedı ayetınden bırıncısı besmeledır ve «en'amte aleyhım» bır fasılaı ayet değıldır Bunun içın namazda besmeleyı de cehren okurlar. Çunku dıyorlar Selef bu besmelelerı Mushaflarda tesbıt etmışler, bununla beraber kur'anın tecrıdını tavsıye eylemışler ve hatta Fatıhanın nihayetinde «âmın» bile yazmamışlardır, Eğer bu besmeleler kur'an olmasa ıdı onları da yazmazlardı Hasılı Mushafın deffeteynı beynınde kur'andan başka bır şey bulunmadığında ıcma vardır Ve bunu müeyyıt ahbarı mahsusa dahı varıt olmuştur Ezcümle İbni

Abbas Radıyallahu anhumadan· Besmeleyi terkeden kitabullahdan yüz on dört ayet terketmiş olur, Ebu Hüreyre Radıyallahu anhtan Resulullah Efendimiz «Fatihatülkitap yedi ayettir, bunların evveli «Bismillâhirrahmanirrahiym» buyurdu Ümmü Seleme Radıyallahü anhadan Resulullah Fatihayı okudu ve «Bismillahirrahmanirrahim elhamdülillâhi rabbil'âlemin» i bir ayet saydı O halde Fatihadan bir ayet değilse cüzü ayettir Ve binaenaleyh namazda kıraatı farzdır ve cehrolunur Şafii gibi Ahmedibni Hanbel Hazretlerinden de bu iki hadis beyninde tereddütle iki rivayet mevcuttur,

Diğer taraftan imamı Malik Hazretleri kur'anın her mevkiinde dahi kur'aniyeti sarahat ve tevaturle taayyün edeceği ve binaenaleyh şaibei ihtilât ile kur'aniyete hükmedilemiyeceği illetine ve ehli Medinenin teamülüne istinat ederek sure evvellerindeki besmelelerin ne Fatiha ve ne sair surelerden, ne de bütün kur'andan bir cüzü mahsus olmadığına ve surei Nemildeki ayetten başkasında besmelenin kur'an olmayıp fasl-u teberrük için yazıldığına zahip olmuş ve binaenaleyh namazda ne cehren, ne de sirren okunması muvafık olmaz demiştir Bunun için Malikîler namazda okumazlar

Hanefiyeye gelince, Sahih mezhep şudur Evaili suverdeki besmele başlı başına bir ayeti münferide olarak kur'andandır ve surelerin hiç birinden cüz olmıyarak beyinlerini fasletmek ve iptidada teberrük olunmak için nazil olmuştur Filvaki zikrolunan mütekabil iki ihtilâf ve istidlâl içinde tahakkuk eden noktai vakıa budur. Mademki sebatü mesahifa mucebince Mushafın deffeteyni beyninde kur'andan başka bir şey yazılmadığına ittifak vardır, o halde sure başlarındaki besmeleler dahi kur'andandır Şafii delilinin kat'î müeddası bu olur Ve mademki başında bulunduğu surelerden cüziyetini iş'ar eden sarih bir delili mütevatir de yoktur, o halde hiç birinden cüz de değildir

İşte Malikî delilinin kat'î müeddası da budur. Binaenaleyh iki delilin işbu yakın noktalarının birlikteki mufadı da söylediğimiz gibi besmelenin bütün surelerden mustakil bir ayeti fezze olmasıdır ki bu babtaki muhtelif ahbarı ahadın kadrı muştereki de bu olur O halde Fatiha gibi her namazda okunması vacip değildir. Lâkin gerek namazda ve gerek haricinde her kıraetin ve her emri muhimmin bidayetinde okunması sunnettir Bunun için namazın her rek'atında, kıraetin evvelinde okuruz, ortasında okumayız. Ancak cuziyet anlaşılmamak için cehrî namazlarda da sırren okuruz ve böyle okunmasında butün Hanefiye müttefiktır

İşte بسم الله الرحمن الرحيم böyle bir ayeti mumtazedır

TAHLİL Besmele zahirde « بسم، الله، الرحمن، الرحيم » dört kelimedir Hakikaten ve hukmen ise yedi kelime dir, çunkü hakikatte ب nın ا sı ile «الرحمن الرحيم»in harfi tarifleri dahi birer kelimedir Hukmen de böyledir Çunku lisanı Arapta harfi tarifleri hic bir zaman kelimei mustakille hukmu verilmemiş olduğu halde ba» hem kendisi bir kelimedir, hem de muteallakı mahzufu olan bir fiil ile failini dahi mus'ir ve kemme hukmundedir Binaenaleyh بسم، ب ile اسم den murekkeptır Bunda kaide باسم ربك gibi hemzei vasl ile yazılmaktı, lâkin besmeleye mahsus olarak hemze hazf olunup söylendiği gibi yazılır ve ivaz olarak bı nın başı uzatılır Ta evveldenberi besmelenin basını bir elif uzun yazmak bir kaidei hat olmuştu ki bu kaide kûfi gibi sulus ve nesih hatlarında dahi esatizei hattın malûmudur Bunun nuktesi kesreti istımale binaen bir tahfiftir diyorlar, lâkin bunda bilhassa taallûkı ıısalin kuvvetini ifade etmek gibi manevî nukteler de vardır Bazı hadîslerde tesaduf edilen « طولوا الباء وأظهروا السين وفرجوا السين ودوروا الميم تعظيما لكتاب الله » gibi telmihler bundan musteban olur

Malûmdur ki hakiki her ilmin yegâne bir mevzuu vardır. ilmi hikmeti kur'anın mevzuu ise Allah ile âlem ve bilhassa insanlar ve insanların ef'ali beynindeki alâka ve mu-

nasebettır İşte bır ulûhıyet ve ubudiyet alâkasında hulâsa olunan ve evvelen Fatıhada, saniyen bütün kur'anda alettedric tafsil edılen bu nısbet tamamen Besmeledekı «ﺍ» nın manasıdır «ﺏ» danna bir file veya şibhı file taallûk eden ve onu bır ısme rapteyleyen bır edat, bır harfı cerdir kı asıl manası ılsak -yapıştırmak- tır Fakat bu ilsakın mülâbeset ve musahabet, ıstıane, sıla, kasem gıbı bır çok tenevvuatı vardır kı Besmelede mutessırın yalnız musahabet veya ıstıane manalarından bırını gosterırler Bu banın muteallakı mahzuftur kı o da Besmeleyle başlanacak olan fıil olacaktır. Basla, oku, başlıyorum, okuyorum gıbı.

[ﺍﺳﻢ] asıl lûgatte bir şeyı zıhne refeden alâmet ve dâl demektır Orfte yalnız başına anlaşılır bır manaya delâlet eden kelıme dıye tarıf olunur kı o manaya veya onun harıcte veya zıhınde tahakkuk ettiği masadakına musemmıa denılır Mezhebı muhtara gore aslı «sumuv» maddesıdır «vesm» den olması da mumkındır Fakat cem'ı esma veya esamı gelır ve bunlar tamamıle lısanımıza mal olmuş kelimelerdir Sıfatlar da esasen ısmın aksamındandırlar, bunun ıçın ısımler ismı has veya alem, ismı cıns veya âm dıye taksım olunduğu gıbı ısmı zat veya ısmı sıfat dıye de tefrık olunur Allahtealânın esmaı husnasında bu tarkın ehemmıyetı vardır Isım, esas ıtibarıle «ad» ve «nam» muradıf olmakla beraber lısanımızda bız bunları ınce farklarla kullanırız, ben bu ışı fulan namına yapıyorum» yerınde fulanın adına veya ısmıne yapıyorum» demeyız, kezalik ınsan bır ısımdır» derız de «bır addır, bir namdır» demeyiz. Öyle zaman olur kı «o adamın adı» yerıne «o zatın ısmi» demeyı tercıh ederız

[ﺍﷲ] Mabudı Hakkın ısmı hassıdır. Daha doğrusu ısmı zattır ve ısmi alemdır Yanı kur'an bize bu zatı ecelluâlâyı, sıfatı kemâlıyesı ve esmaı hüsnasıle tanıtacak bizim ve butun âlemının ona olan nısbet ve alâkamızı bildırecektir. Binaenaleyh musemması olan zatı ecellüâla kâinatın vücu-

dunda, bakasında, tekemmülâtında bır illetı ulâ olduğu gıbı ‹Allah› ısmı celâlı de lısanı ırfanımızda öyle bır mebdeı has ve âlâdır Haktealânın vucudı ahadîsi tasdık olunmadan âlem ve nızamı âlem his ve şuuru bır hayalden, bır seraptan ve aynı zamanda def'ı nakabıl bır ıztıraptan ıbaret kalacağı gıbı ‹Allah ısmı hassı uzerınde tevhıd ve tensık olunmıyan ulûmumuz, fununumuz bütün malûmat ve Maarifımızde ıkı ucu bır yere gelmıyen ve varlığımızı silıp supuren, perışan fıkırlerden, meâlsız bır gubarı ıntıbadan ibaret kalır Bunun ıçindır kı bütün ulûm ve fünun kucuk küçük bırer mevzu etrafında malûmatımızı tensık ede ede nihayet son tensikte bir ılmıâlâ ıle bızı bır huzurı vahdete ılâ etmek ıçın çalışır durur Cısım mefhumunda madde ve kuvvetle hareket ve sukûn nısbetınde, tevhıd olunmıyan bu ılmı tabıî; bud, mekân ve zaman nısbetınde, kemmıyet mefhumunda toplanmıyan bır Ilmı rıyazî, şuur mefhumunda, cısım ve ruh nısbetınde toplanmıyan bır İlmıunnefıs, harıç ve zıhın nısbetınde, hak mefhumunda toplanmıyan bır Mantık, hayır ve şer mefhumunda, husnu kubuh vıcdanında toplanmıyan bır Ahlâk, nıhayet ıllıyet nısbetinde ve vucut mefhumunda toplanmıyan bır Hıkmet, bır Felsefe bulamayız. Vucut mefhumunu tasavvur, ıllıyet nısbetını tasdik ettirmeden bıze en cuz'î bır hakikat bıldırebılen hiç bır fen yoktur Şu vardır şunun için Işte butun İlimlerin çalıştığı gaye budur Vucud, hak, nisbetı illıyet, bütün fenlere hâkim olan mebadıı tasavvuriye ve tasdikıyedır. İlliyet, illetin malûlile tenasübü, tezayüfü, bakası kanunu, asrı hazırda bütün ulûma hâkim olan bır kanunı âzamdır Bunun ıçın ıllıyet nisbetinde tevhid olunmıyan hiç bir ilim bulamayız Bu nisbet ıse ıllet denılen bir vucudi mukaddem ile, malul denilen bir vucudı muahharın alâkasını ifade eder ve bütün âlemin nizamı dedığimiz de bu alâkai vahidedir Binaenaleyh biz o ıkı vücudu tasav-

vur ve tasdık etmeden bu nısbetı tasavvur ve tasdik edemeyız, sonra bu tasdıkımızı da (hakdır) dıye zihnımızle vakıın nısbetı ıntıbakını taahhut eden hakıkati hakka ıstınad ettırmezsek butun mesaımızın, butun şuurlarımızın, yalan, batıl, bır serabı evhama racı olduğuna hukmederız, halbukı o zaman boyle hukmedebilmek te bır hakıkatı ıtiraf etmektır Bınaenaleyh ınsan hakkı tekzıp ederken bıle onu tasdık etmek mecburıyetınden kurtulamaz Hakaıkı mumkıne fevkında hakkı vacıp, gerek ılmımızın, gerek vucudumuzun mebdeı evvelı ve ılletı ulâsıdır ve Allah onun ısmıdır Insan uzerınde ıcraı tesır eden, ınsanı teshır eyleyen hıç bır şey tasavvur olunamaz kı onun arkasında Allah bulunmasın

Hak Teaiâ oyle bır vacıbulvucuddur kı gerek enfusî ve gerek afakî butun şeyrı vucudumuzda vucubı vucudunu gosterır ve bızım ruhumuzun derınlıklerınde her şeyden evvel zatı hakka aıt bır tasdıkı mutlâk muhakkaktır Hattâ bızım mevcudıyetımızde bu hakıkatı âlâya vahıd, basıt ve mucmel ve gayrı mahdud bır alâkamız, bır hıssı batınımız vardır Ve butun ılımlerımızın koku olan bu hıssı batın, mutenahı hıslerımızın, şuurlarımızın, akıllarımızın, fıkırlerımızın hepsınden daha hak, hepsınden daha kuvvetlıdır Çunku onları muhıttır Ve onları muhıt olduğu halde zatı hakkı gayrı muhıttır ve onun bır lemhaı tecellısıdır Boyle ıken bız bır çok zaman olur kı kendımızden ve ânatı vucudumuzdan zuhul ederız ve ekserıya hataların, dalâlların menşeı bu gaflet ve zuhul olur Boyle kendımızden ve şuurumuzun ıncelıklerınden zuhul ettığımız zamanlardır kı bız bu hıssı batından, bu şuurı evvelden gaflet ederız ve o zaman bunu bıze aklımız tarıkıle tezkır ve ıhtar edecek vesaıt-ı delâıle muhtaç oluruz Kaınat bıze bu tezkırı yapacak âyatı hak ıle doludur Kur'an bıze bu âyatı bır belâgatı ıcaz ıle ıhtar ve tezkır ettığı ıçın bır ısmı de ‹Ezzıkr› dır Hıkmetı ılâhıye dahı

bıze buradan bır çok edıllei mantıkıye, aklıye ve ruhıve telhıs edıverır, dığer taraftan bız o hıssı batının saır mutenahı ve mutemeyvız şuurlarımız gıbı zahır ve batınımızda tecellı ve ınkıta lahzelerik mahdud bir suret ıktısap etmesıne ve bu suretle cuz'ıyatı eşyanın â'yan gibi daırei ıhatamıza gırecek bır veçhile tavazzuh etmesıne bir meyıl besleriz Bu meylın hıkmetı onun devamı tecellısınde hıssolunan bır zevkı şuhuddur Fakat bunda muhıtı muhata kalbetmeğe çalışmak gıbı bır noktaı ımtına vardır ki nefsın gururunu kıracak olan bu noktaı ımtına bır çoklarını menfı netıcelere ısal edebılır O zavallı nefsı magrur dusunemez kı o mebdeı evvele şuurı sarihte bır taayunü mahdud vermek ıçın bır nihayet, bır haddı mahdud çızmek, âyanı eşyadakı gıbı bır lahzaı ınkıtaa mutevakkıftır Mumkın olmıyan boyle bır lahzaı ınkıtada ıse butun suur ve butun vucud kokunden munkatı ve munadımı olur Oyle bır ınkıta bır suurı vazıha varmak değıl, ademe karısmaktır Edıllei aklıyeye boyle bır maksatla bakanlar ve Hakkın gaybı suhudu ıhata eden namutenahı tecellısı karşısında gururı nefıslerını kıramıyarak zevkı şuhudtan mahrum kalanlar Allahı aradım da bulamadım derken fen ve Felsefe namına husranlarını ılân etmıs olurlar Allahı sezmek ıçın kalp ıle aynı temvız ve aralarındakı nısbetı tahakkuku ıdrak edebılmelıdır

Işte Allah ısmı celâlı butun hıslerımızın, tasavvurlarımızın şartı evvelı bulunan oyle derın ve vahıd bır hissı batının, gaybu şuhudun noktaı telâkısı olan bır lemhaı halde bılâ ıhata gosterdığı Hak tealânın zatına delâlet eden bır ısmı has veya bır ısmı alemıdır. Yanı bu ısım evvelen bır mefhumu zıhnıye ve sanıyen o vasıta ıle zatı hakka ısım ıse bır ısmı hastır Zıhnî bır mefhum olmıyarak bızzat muteayyın zatı mahzın ısmı ıse bır ısmı alemdır Evvelkınde kelımeden mefhumu malûme, mefhumdan hakıkate ıntıkal ederız ve ısmı bu mefhum

ile tarif ederiz. Meselâ Allah, cemi sıfatı kemaliyeyi haiz bulunan zatı vacibulvucudun ismidir. Yahut, bihakkın mabud olan zatı âlânın ismidir deriz. İkincide bizzat vakıdeki hakikate intikal ederiz. Bu surette o hakikatten kendimizde hiç bir hisse yok ise Allah isminden vakıde yine kendisinden başka bir şey anlıyamayız. Nazarımızda isim ile müsemma bir olur. Fakat o hakikatten kendimizde her hangi bir vecih ile bir hisse bulabilirsek isim ile müsemmayı temyiz ederiz ve bu iki surette de Allahı isbata muhtaç olmayız. Fakat bu isimden bir mefhum anladığımız ve o mefhumu vakıde bir hakikate delâlet için vasıta ittihaz ettiğimiz zaman o hakikatten bizzat bir hissemiz olmasa dahi bu isimden bir şey anlarız. Fakat o şeyin vücudunu isbata muhtaç oluruz. Binaenaleyh isim, isbattan evvel vazedilmiş bulunursa o hakikatin ismihassı olursa da ismi alemi olmaz. Fakat isbattan sonra vazedilmiş ise bizzat ismi alem olur. Meselâ anadan doğma âmalar için ülker ismi ancak bir ismihas olabilir, görenler için ise bir ismi alemdir. Adî lisanda ismihas ile ismi alemin farkı aranmazsa da ilim lisanında tefrik edilmiştir. İşte bu esbaba mebni Allahteala için ismi zat, ismi alem mümkin midir, değil midir? diye beynelhukema' derin bir bahis vardır. Fazla uzatmamak için şu kadar söyliyelim ki üç tecelli melhuzdur: Tecellii zat, tecellii sıfat, tecellii asar, tecellii esma da bunlardan birile alâkadardır. İsmi zat, tecellii zatı ifade eden bir isim olmak lâzım gelir, nitekim tecellii sıfat ifade eden isimlere esmai sıfat, tecellii asarı ifade eden isimlere esmai ef'al denilir. Zat, sıfat ve asarı ile de bilvasıta tecelli ettiği gibi bizzat dahi tecellisi bizce mümkindir. Ve lâakal kendine tecellisi mümkindir. Ve alem olan ismi zatına bu dahi kâfidir. Ve biz bunu bütün esmada esas bildiğimiz için esmai İlâhiye tevkifidir diyoruz. Binaenaleyh ismi zatın mefhumlu bir ismi has veya mefhumsuz bir ismi alem olması netsulemirde mümkindir. Ve bizim için mufittir.

Şu kadar ki biz kendimize tecelli zat vaki olmadan ismi alemi vazedemeyiz Nitekim doğan çocuğa görmeden koyduğumuz isim henüz bir ismihastır ve bu halde duyduğumuz ismi alemden de yalnız bir tecelli ismî anlarız ve o zaman isim ile müsemma birleşir Lâkin bunu esmai sıfat ve ef'al ile tefsir ede ede nihayet tecelli asara ve ondan tecelli sıfata ve ondan tecelli zata ereriz Her kelâm ibtida bir tecelli ismî ifade eder, kur'an dahi bize Allahtealâyı evvelâ tecelliyatı ismiyesile anlatıyor بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين ilâh Binaenaleyh kur'ana başlarken doğrusu hiç bir fikir ile meşgul olmıyarak evvelâ Allah ismini bir ismi zat olarak alacağız, Errahmanirrahim sıfatlarında bu ismi icmalen tefsir ederek bunlarla ona bir inbisat verip mefhumlayacağız ki bu mefhumun icmali, ekmel ve muzaaf bir rahmetin mebdei inbisatı olacaktır Ve sonra peyderpey bu esma ile bu mefhumu inkısat ettireceğiz ve o zaman yerlere, göklere sığmıyan Allah ismi zatının kalbimizde fıtraten muzmar olan tecelliyatını görmeğe başlayacağız, tecelli esmadan tecelli asara geçeceğiz, kâinatı dolaşacağız, tecelli asardan tecelli sıfata ereceğiz, gayibtan şuhuda geçeceğiz, zevki şuhudumuz arttıkça artacak, o vakit tecelli zat için aşk-ı şavk ile çırpınacağız, bütün zevkler, bütün emeller bir noktada toplanacak, gâh yaşlar dökup sinelerimizi ezen hamulei seyyiatı yıkayacağız, gâh nesimi visal esecek, nesvei rıdvan ile kendimizden geçeceğiz Nihayet يا ايتها النفس المطمئنة ارجعي الى ربك راضية مرضية daveti gelecek, ziyafeti subhaniyede garkı didarı ebed olup kalacağız

وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة

Allah ismi zatını, ismihas olarak bir mefhum ile mülâhaza edebilmek için, selbî, subutî bütün sıfatı zatiye ve ilahiyesini tasavvur etmek ve sonra onu icmâl eylemek lâzım gelir. Binaenaleyh bu da şu suretle ifade edilmiştir «O zatı vacibulvucud ki bütün sıfatı kemâliyeyi mus-

tecmi», sadece «Zatı vacibülvcud» demek te kâfidir. Çünkü «bütün sıfatı kemâliyeyi camı olmak», vacibülvücudun bir tefsiri, bir sıfatı kâşifesidir [1]

Bunun bir telhisı de «bihakkın Mabud = Ilâhı hak = Hak tanrı» mefhumudur Arapcada bu mefhum, Ilâhi malûm yani bellı tanrı demek olan «El'ılâh» ısmi hassıle hülâsa edılmıştır «Halıkı âlem» veya «Haliki kül» mefhumile de iktıfa olunabilır Bunları Allahtealânın bır tarifı ismî veya lâfzîsı olarak ahzedebılırız. Bız her halde şunu itıraf ederız kı bızım «Allah» İsmicelâlinden duyduğumuz manayı vahit, bu mefhumların hepsınden daha vazıh ve daha ekmel dır Bınaenaleyh bu ısmıhassın bir ısmı alem olması kalbımıze daha yakındır Gerek ısmı has olsun gerek ısmi alem «Allah» ısmı celâlı ıle yıne Allahtan maada hiç bır mabud yad olunmamıştır «هل تعلم له سميا» onun adaşı yoktur Bınaenaleyh ısmi hassının tesmıyesi, ademi de yoktur O halde ancak taaddudı esma caızdır Hattâ ısmı hassı bıle taaddud edebılır ve muhtelif lısanlarda Allahtealânın ayrı ayrı ısmı hassı bulunmak mümkındir, ve şer'an caızdır Maamafıh maruf lısanlarda buna müradıf bılmıyoruz Meselâ, Tanrı, Huda ısımleri «Allah» gıbı ısmı has değıldır. Ilâh, rab, mabud gıbı ısmı âmdır, huda, rab demek olmayıp ta «hud'ay» muhaffefı ve vacibülvucud demek olsa yıne ısmi has değıldır Arapçada ılâhin cemınde «âlihe» rabbın cemınde «erbab» denıldiğı gıbı Farısîde hudanın cemınde «hudayan» ve lısanımızda «Tanrılar, mabutlar, ılâhlar, rablar» denılır, çunku bunlar haklıya, haksıza ıtlâk edılmiştır Halbuki «allahlar» denilmemiştir ve denemez Boyle bır tabır ışitırsek söyleyenın cehlıne veya gafletıne hamlederız Edebıyatı ahırede ısmı alemlerinı bır maksadı tazım ıle cemilendiği ve meselâ «Ebussuutlar, Ibnı Kemâllar» denıldiğı vakı ise de alemı vahda-

[1] Alman feylesofu meşhur Kantın bu noktada yani vacibulvucud mefhumunun bızzat "müstelzımı kemâl„ olması mes'elesınde bır hatası vardır kı "Mealıp ve mezahıp„ namındakı eserımızde menşeı galatı gösterılmıştır

niyet olan «Allah» ismi celâlında böyle bır tabir bılakıs maksadı tazıme munafı olduğundan hem hılâfı hak ve hem hilâfi edeb adedılır, bu azemeti ancak Allahtealâ kendisi «ﷲ» dıye gosterır Halbukı Tanrı adı boyle değıldir, mabud, ılâh gıbıdır Batıl mabudlara dahı Tanrı ısmi cınsı verilır Muşrıkler bır çok Tanrılara taparlardı. Fulanların tanrıları şoyle, falanlarınkı şoyledır denılır. Demek ki «Tanrı» ismı cınsı «Allah» ısmı hasının muradifi değildir, eamdır Binaenaleyh «Allah ısmı» «Tanrı adı» ıle terceme olunamaz. Bunun ıçındır kı Suleyman Efendı Mevlidıne «Allah» adıyle başlamış «Tanrı adı» dememıştır Bu izah tamam olmak ıcın bır kelıme daha soylemeğe lüzum hıssediyoruz Fransızca «dıyo» kelımesı dahı ılah, tanrı kelımelerı gıbı bır ismı cınstır, o da cemılenır, onu ısmı has gıbı buyuk harf ıle gostererek kullanmak hakıkatı tebdıl etmez Bunun ıçin Fransızlar, «لا اله الا الله» kelımei tevhıdıni tercemе edemenıışlerdır, harfıyen tercemesınde «dıyoden başka dıyo yok» dıyorlar kı «Ilahtan başka ılah yok» demış oluyorlar, mealen tercemesınde de «yalnız dıyo, diyodur» yanı «yalnız ılâh ılâhtır» dıyorlar Gorulüyor kı hem ilâh, hem Allah yerınde dıyo demısler ve Allah ıle Ilâhı temyız edemenuşlerdır, Ve ıkısını de ısmı has gıbı yazmalarına rağmen «dıyo» ancak «Ilâh» tercemesı olmuştur Bu ise ılk nazarda bır haşıv veya nefı ve ısbat ıle zahıren bır tenakuz numunesı arzetmektır «dıyoden başka dıyo yok, yalnız dıyo dıyodur» demek zahıren ya bir haşıv veya bır tenakuzdur, halbukı «لا اله الا الله» dıyen oyle demıyor, «Allahtan başka Tanrı yoktur» dıyor ve asla şaıbeı tenakuz olmıyan acık bır tevhıd soyluyor. Bundan başka Fransızcada «dıyo» nun ısmı has olabılmesi Hazretı Isanın şahsında tecessudıle teşahhusu mülâhazasına müstenıdtir Bu noktalardan gafil olanlar «dıyo» kelımesını «Allah» diye terceme edıyor ve hattâ «Allah» dedıği zaman bu terceme lısanıle «dıyo» yu soyluyor

Müfessirin «الله» ismi hassının tarihi lisan noktai nazarından tetkikine çalışmışlar ve tarihi edyan meraklıları da bununla uğraşmışlardır Bunda başlıca matlûb şunlardır· Bu kelime esasen Arabî mı değil mi? Menkul mu mürtecel mi, muştak mı, gayri müştak mı? Tarihi nedir? Bunlara kısaca işaret edelim

İbtida şunu itiraf etmek lâzım gelir ki ilmimiz mabudi hakkın zatını muhit olmadığı gibi ismi hassına karşı da öylece kasırdır Ve Arabîde «الله» ismi celâlinin sureti istimaline benziyen hiç bir kelime yoktur, ve buna me'haz tayini gayri mümkündür Buna lisan noktai nazarından bazı delâletler de tanıyoruz Evvelâ asrı risaleti Muhammedîde bütün Arapların bu ismi hassı tanıdığı malûmdur ve kur'anı azimuşşan da bize bunu anlatıyor. «ولئن سألتهم من خلق السموات والارض ليقولن الله» binaenaleyh şimdi bizde olduğu gibi o zamanda bu ism,lisanı Arabın tam bir malı olduğu şüphesizdir Sonra bunun Hazreti Ismail zamanındanberi cari olduğu da malûmdur Bu itibarile de arabiyeti şüphesizdir Halbuki Kur'anda bu ismi celalin daha evvel mevcudiyeti de anlaşılıyor Binaenaleyh Hazreti İbrahimden itibaren İbranî veya Süryanî gibi diğer bir lisandan intikali cayi mulâhaza oluyor ve burada intikale zahib olanlar görülüyor Fakat Âd ve Semud kıssalarında ve daha mukaddem olan Enbiyai kiram lisanlarında da yalnız manasının değil, bizzat bu ismi hassın dahi deveranını anlıyoruz ve İbranî veya Süryanînin arapçaya alel'itlâk takaddümunu de bilmiyoruz. Bunun için kelimenin Arapçada daha evvel Arabı âribe ve Arabı baideye kadar çıkan bir tarihi bulunduğu zahirdir Binaenaleyh «Israil, Cebrail, Mikâil» kelimeleri gibi İbranîden menkul «a'cemi» zannetmek için bir delil yoktur.

Saniyen, lisanı arabın aslında Arabî olmıyan ve a'cemî denilen kelimeler hakkında ihtaratı havi bir takım dekaiki mahsusa vardır ki bunlarla bir kelimenin mahi-

yetını tetkık mümkın olur Bu noktadan bakılınca «الله» İsmıcelâlinin lısanda nazirsiz bır tarzı istimali bulunduğunu görürüz. Bir bakışa başındaki «el» Ennecmı, El'ayyûk ilh. gıbi tecridı caiz olmıyacak veçhile lâzım olmuş bır harfi tarif gibidir Hemzesi ibtıda, halinde meftuh, vaslı halinde «Vallah, Bıllâh, İsmullah, Kalallah» ilh. gibi telâffuzda veya hem telâffuzda hem yazıda hazfolunur. Dığer bır bakışa da «el» harfı tarıf değıldir Çunkü nıda halinde (یاالله) dıye hemze sabıt kalabiliyor ve bir de «Ya eyyühelkerım» gıbi fasıla ilâvesıne luzum gorülmıyor Halbuki «el», harfı tarıf olsaydı böyle olamiyacaktı.

Eğer «el», harfı tarif ıse kelıme her halde menkuldür ve Zatı hakka ıtlâkı vaz'ı sanı ıledır. Fakat bunun evvelemırde lisanı Arabda dığer bır ısımden veya sıfattan nakledılmıs olması mumkındır ve asıldır Harfı tarıf kalkınca da «lâh» kalır Filvakı Aarabçada «lâh» isnu vardır ve Basrıyunun bır kısmı muhımmi bundan nakle kaıl olmuştur «lâh» ıhticab ve ırtıfa manasına lâhe,yelihu fılının masdarı olduğu gıbi bundan «ılâh» manasına da bır ısımdır ve bundan «lâhüm», «lâhumme» denılır Bır Arap şaırı

كلفة من اى رباح يسمها لاهم الكبار

demıs Kezalık Resulüekrem Efendımızın dedesi Abdülmuttalıb Hazretlerı vak'aı Fılde Kâbe kapısının halkasına yapışarak

لاهم ان العبد يمنع رحله فامنع رحالك
لايغلبن صليبهم ومحالهم عدواً محالك الخ ..

dıye münacatta bulunmus ıdı [Surei fıle bak] Şu halde «lâh» ısmının başına «el» getırilerek «Allah» denılmış ve ısmıhas yapılmış demektır. Bazıları ıse daha ılerı gıderek Arapça «lâh» ısmının Suryanîce olduğu soylenen «Lâha» ısmınden muarreb olduğunu zannetmişlerdır, nite-

kım Ebuyezıdı Belhî «lâh» demış a'cemîdır Çünkü Yehud ve Nesara «lâha» derler Arap bu lâfzı alıp tasarruf ederek «Allah» demışler, bunun gıbı lâhüm ile alâkadar olarak Ibranîde «elûhım» vardır Lâkın tarıhen Aaraptaki «lâh» mı mukaddem, yoksa Suryanîdekı «lâha» nı mukaddem, bunu tayın etmek gayrı mümkın olduğu gıbı ikı lısan beyınınde böyle bır kelıme münasebetı bulunmak behemehal bırının dığerınden nakline delıl olamaz Eğer tevârüd yoksa her ıkısının daha mukaddem bır ana lısandan ıntışarına -zahıp olmak daha makul olur Ve bunu mueyyıd delıl de vardır Çunkü Lâfzaıcelâlenin Araptakı ıstımalınde hıç bır ucme şemmesı yoktur Sonra «lâh, lâhum» velevse A'cemîden menkul olsun. Lâkın «Allah» ·el ile lâh dan bılterkıp me'huz olsaydı hemzesının nıdada isbatına lısan musaade edemezdı Bunun ıçındir kı bır haylı ulemaı lısan, ezcumle Kûfıyun bunun «lâh» dan değıl «ılâh» ısmıcınsının muradıfı olan «elılâh» dan menkul olduğuna kaıl olmuşlardır Bu surette ılâhın hemzesı hazfedılmış ve «el» harfı tarıfının hemzesı ona ıvaz yapılmış ve lâmı tarıf te «Ennecmu, Essa'ku» gıbı bır cuz'ı lâzımı olmuştur Bınaenaleyeh aslına nazaran başındakı hemze, vasılda hazf ve ıvaz olduğuna ışareten de nida da katedılmıştır «ılâh» kelımesı de aslında ılâhet, uluhet, ulûhıyet gıbı ıbadet manasıle ve yahut tahayyur manasıle ve yahut sükûn ve ıtmı'nanı kalp manasıle veyahut feza manasıle alâkadar olarak «me'lûh» yanı mabut, yahut akılların hayret ettığı yahut kalplere sukûnet ve ıtmı'nan veren, yahut ıztıraptan, fezaden kurtaran demek olur kı mabut da hepsı de var gibidir, Allahta ıse hakıkatıle vardır Zemahşerı, Kazı Beyzavi gıbi bır haylı muhakkıkın bu tedkıki kabul etmışlerdır. Buna gore «lâh» kelımesının de aslı «ılâh» dır. Nas, unas gıbı ve fılvakı cemınde hep «alıhe» deniyor ki lısanı Arapta masdar ve ısmı tasgir gıbı cemilerde kelimenın aslını gosteren delâıldendır

Hasılı lisanda bu iki tetkike göre ismullah iştikakı kebir ile müştak olan bir ismi arabîden menkuldür ve onun mefhumu aslîsini mutazammındır, hem de aslen ve fer'an arabîdir Bu miyanda bazı zanna göre aslen gayrı arabî, fakat naklen arabıı mahızdır.

Müfessiri nahvî Ebuhayyanı Endelüsî diyor ki Ekseriyet indinde « الله » ismi Şerifi murteceldir ve gayrı müştaktır Yani ilk vaz ile mabudı hakka ismi alemdir. Imam Fahruddini Razî dahi «bizim muhtarımız şudur ki bu lafzai celâle Allahteâllânın ismi alemidir ve aslen müştak değildir. Imam Halil ve Sibeveyh, ekseri üsuliyun ve fukaha hep buna kail olmuşlardır» diyor Filvaki nidada hemzenin isbatı ve va ile bilâ faslin ictimaı asliyetine delildir. Binaenaleyh (el) harfi tarif değildir Ancak teshili istimal için ekseriya onun gibi kullanılmıştır Ve tenvin getirilmemiştır Gerçi hemzenin hazfı ispatından ekserdir, galiptir, fakat «ya» ile (el) harfi tarifleri ictima etmediği ve binaenaleyh «yennecmu ilâh denilemiyip» «ya eyyuhennecmu, ya hazelharisü, ya eyyuhennasu» gibi fasledildiği halde «ya Allah» diye kat'i hemze ile iktifa olunması ve sonra mabudı haktan maadasında asla istimal edilmemiş bulunması hasebile Enneemu, ennasu vel'unasu kabilinden olmadığını gösterdiğinden lâfzan ve manen bu hususiyetin tercihi iktiza etmiştir.

Hasılı, «الله» ismi gayrı muştak ve gayrı menkul olup bilirtical vaz'ı evvelde bir ismi alemdir Ve zatullah bütün esma ve sıfata mukaddem olduğu gibi «الله» ismi de öyledir O, ülûhiyet vasfından değil, ulûhiyet, mabudiyet vasfı ondan me'huzdur Allah mabud olduğu için allah değil, Allah olduğu için mabuddur. Onun ilâhiyeti ibadet ve ubudiyete istihkakı lizatihidir Beşer, puta tapar, ateşe tapar, güneşe tapar, kahramanlara, cebabireye veya bazı sevdiği şeylere tapar, taptığı zaman onlar ilâh, mabud olurlar, bilâhara bunlardan cayar, tanı-

maz olur, o zaman onlar da mabudıyet, ilahıyet vasfı mustearlarını zayi ederler Halbuki insanlar, Allahı mabud tanısın tanımasın, o zatında mabuddur. Ona her şey ibadet ve ubudıyete borçludur Hattâ münkırler bile bilmiyerek olsun ona ubudıyette muztardırlar. Istikraî mantıka nazaran ıddia edılebılır kı ısmı alemler velev kısmen olsun ısmi cınslerden evvel vazolunur. Bilâhara bir veya bir kaç vasfın ıfade ettığı veçhı temasül ile ismi cinsler teşekkul eder Bınaenaleyh her ısmi alemin bır ismi cinsten veya vasıftan menkul olduğu davası mesmu olmaz.

Salısen, denebılır ki balâda beyan olunan tarzı ıstımalden « الله » ısmı şerıfının lısanı araptakı hususıyeti ve bınaenaleyh bır ısmı alem olduğu anlaşılıyor. Fakat boyle olması diğer bir lısandan me'huz olmasına neden mani olsun? Taaddudi esmanın caız olduğu da sebketmış ıdı. Fılvakı denılıyor kı Ibranîde «ıyl» Allah demektir. Nıtekım Kazı Beyzavî vesaır tefsırlerde bile « Israıl » Safvetullah veya Abdullah manasına tefsır edılmıştır kı hemzenın hazfıle «ısral» ve yaya kalbile «İsrayil» dahi okunur, dığer taraftan Suryanide «lâha» Arabîde «lâh» da varmış, bınaenaleyh arapçada bu ıkı ısmın mezcıle «ıllah» terkıbınden «Allah» ısmı hassı vazedılmış olmak varidı hatır olur kı «Allah ılâh» mealını ıhtar ve «ılahul'âlihe» manasını ışrab eder

Fakat boyle bır münasebet, filiyatın boyle olduğuna delâlet etmez Boyle olsaydı behemehal lisan bıze bunu iş'ar ederdı Çunkü evvelemirde kelimenin ucme ve alemıyetten veya terkıp ve alemıyetten dolayı gayri münsarif ve belkı mebnı olarak kullanılması ıktiza ederdi. Nitekim Balebek, Israil, Cebraıl, Ibrahım, Ismaıl ve emsali hep gayri munsarıftırler. Halbuki « الله » ismi murep ve munsariftir. Sanıyen, hemzenin hazfı halıne münasip isede kat'i haline gayri muvafıktır. Zira Arapcada « il » hemzenin kesrile okunageldiği halde « Allah » da meftuhdur. Ve doğru-

su « il » « ilâh » manasınadır. Çünkü « ili » diye muzaf oluyor. Sonra il, Allah demek ise ve ondan ahiz de olunmuş ise « ıl lâh » diye bir terkıp duşünmeğe ne hacet kalırdı. Hasılı, Allah isminin lisanı aharden ahzi veya iştikakı bu şerait altında kabili tayın değildir. Ve bu Ismı celâl, lisan noktai nazarından da müsemması gibi bir ezeliyet nıkabı ıçindedir. Ve butün bunlardan en basıt bir mefhum edınmek içın söylenecek soz hayret ve büyüklüktür Allahü ekber

[الرحمن] bu da Allahtealâya has bır ısımdır Bunun bır mefhumı mahsusu vardır. Fakat ısmı zat değıl, ısmı sıfattır. Hem mevsuflu, hem mevsufsuz kullanılır, bınaenaleyh ismi mahız ıle sıfatı mahza beynınde mütedaırdir Bunun ıçin harfı cerle tadıye etmez, fııl amelı yapmaz, Rahmanün bıkeza denılmez, fakat ızafetle Rahmanuddünya gibi amel eder, boyle olması bunun sıfatı fiil değil, sıfatı zat olduğunu gösterır Ve boyle sıfatlara sıfatı galibe namı verilir Esasen mutazamının olduğu manayı vasfıyeti haiz olan her zatı tavsıf caız ıken o sıfatla mumtaz olan bir zatı mahsusta ıstımalı galebe edıp yalnız onun sıfatı olarak kullanılmış demektır. Galebe bır mertebe daha kuvvet bulunca ısım olarak dahı ıstımal edılir ki Rahman boyledır Ve bu galebe ya tahkikî veya takdırî olur Eğer sabıkan umumî ıstımalı vakı ıken bılâhare birisi tahassus ile galebe etmış ıse (tahkikî), ve eğer ıstimali umumî bilfıil sebketmemış de bir kıyası lûgavının muktezası ise (takdirî) denilir. الرحمن ismi dahi galebei takdiriye ile sıfatı galibeden bir ısmı hastır Çunkü lûgaten rahm ve rahmetten müştak ve devamı ve mübalâğa ifade eden bir sıfatı müşebbehe sigasıdır ki pek merhametli, çok rahmet sahibı manayı vasfîsıni mutazammındır. Boyle olunca da bu sıfat her kimde bulunursa ona Errahman demek kıyasen mümkın olmak lâzım gelir. halbuki الرحمن böyle hiç kullanılmamış, rahmeti namütenahi, ezelî bir

mün'imi hakikî manasına tahsis edilmiş olduğundan aslından beri Allahtealâdan başkasına itlâk edilmemiştir. Ancak Müseylimetülkezzaba bir kerre müfrit ve müdahin bir şair lâmsız olarak (Lâzilte rahmana) tabirini kullanmış ve maamafih «Errahman» dememiştir. Böyle olduğu halde Dini islâm noktai nazarından değil, lisan noktai nazarından bile bu şair tahtie edilmiştir Din noktai nazarından ise evleviyetle böyledir Her halde «Rahman» Allahtealâya mahsus bir ismi sıfattır Binaenaleyh esasen sıfat olmak itibarile çok rahmet sahibi, pek merhametli, çok merhametli, gayet merhametli veya namütenahî rahmet sahibi diye tefsir edilebilse de hususiyeti ve ismiyeti hasebile tercemesi mümkin olmaz Çünkü ismihas terceme edilmez, bunların tercemesi tebdili demektir ve lisanımızda böyle bir isim yoktur Bazılarının bunu «esirgeyici» diye terceme ettiklerini görüyoruz Halbuki esirgemek esasında kıskanmak dirig etmek manasınadır «Benden onu esirgedin» denilir Sonra kıskanılanın korunması, saklanması tabiî olduğundan esirgemek, lâzımı olan korumak manasına da kullanılır «Beni esirgemiyorsun» deriz ki «beni korumuyorsun» demektir Fakat bana merhamet etmiyorsun gibi, bana esirgemiyorsun denilmez Binaenaleyh esirgeyici esasında «kıskanç» demek olacağından rahmanın takdiren tefsiri dahi olmamış olur Elemlenmek, acı duymak demek olan acımaktan acıyıcı da tatsız ve şaibelidir, kuru bir acımak merhamet değildir, merhamet acıyı afatı def'a ve onun yerine surur ve hayrı ikameye müteveccih olan bir iyilik duygusudur ki lisanımızda tamamen maruf bir kelimedir Biz merhametli sıfatından anladığımız tatlı manayı öbürlerinden tamamile duymayız ve hele pek merhametli yerinde «acıyıcı, esirgeyici» demeyiz. Bunun için eskilerimiz bu makamda yarlığamak fiilinden yarlığayıcı sıfatını kullanırlardı «Rabbim rahmetile yarlığasın», «rahmetinle yarlığa yarabbi», «rahmetinle yarlığa kıl ya gani» gibi ki

tahfif ile «yarlamak» ve «yarlayıcı» denildiği de vakidir ve esasında «yar muamelesi yapmak» demektir ki merhametin neticesidir. Lâkin yarlığayıcı da isim değil, sıfattır. Hasılı rahman «pek merhametli» diye nâkıs bir surette tefsir olunabilirse de terceme olunamaz. Zira pek merhametli ne sıfatı galibedendir, ne ismi hastır, «Rahim» demek te olabilir Sonra Allahtealânın rahmeti, merhameti, bir hissi kalbî, bir temayülı nefsanî manasına bir iyilik duygusu değildir Fatihada izah olunacağı üzere iradei hayr veya in'amı namütenahı manasınadır Lisanımızda da rahmet bu mana ile müteareftir, lâkin bu munasebetle «Rahman» ismini «Vehhab» ismi ile karıştırmak ta caiz olmaz. Vehhab, Rahman gibi has değildir Binaenaleyh Rahman, Vehhab, veya afuv manalarını ifade eden «bağışlayıcı» sıfatile de tercemе olunamaz. Bu ismi belleriz ve tercemesile değil tefsirile rahmet mefhumundan anlamaga çalışırız

[الرحيم] dahi sıfatı müşebbehe veya mubalâğa ile ismi fâil olarak ikinci bir sıfattır, iki sıfatın farkı daha bariz olmak için burada ikincisi daha muvafıktır ki «çok merhamet edici» demek olur Bu dahi Cenabıallahın sıfatlarından biridir Fakat sıfatı mahzadır, mevsufsuz kullanılmaz ve binaenaleyh Rahman gibi sıfatı galibe ve ismi has olmayıp Allahtan başkasında da kullanılabilir ve fiil ameli yapar, harfi tarifi de ahd içindir Şu halde «الله الرحمن الرحيم» terkibi vasfîleri evvelâ bir ismi mahz, saniyen hem isim hem sıfat, salisen mahzı sıfat olan üç kelimeden müteşekkil olarak husustan umuma doğru inbisat etmiştir ve bu iki sıfat «Allah» ismi zatını kalbimizde mefhumlamıştır Bunlar dîdarı ilâhînin ilk tecellii cemalidir

Görüyoruz ki «رحمن، رحيم» ikisi de rahmet masdarından mubalâğa ifade eden birer sıfat olmagla beraber aralarında ehemmiyetli farklar vardır Bu farkları göstermek için müfessirin hayli izahatta bulunmuşlardır ki biz, şu kadarile iktifa edeceğiz

Rahmaniyet ezele, rahîmiyet lâyezale nazırdır. Binaenaleyh mahlûkat, merhameti rahmaniyeden iptidaen, taallûkı izafetle ve merhameti rahimiyeden intihaen taallûki filî ile mutena'im ve müstefid olur. Bu noktaya işaret için Dunyanın rahmanı, Ahıretin rahimi denilmiştir. Cenabıallah Dünyanın da, Ahıretin de hem rahmanı, hem rahimidir. Ve bu tabır dahı seleften menkuldur. Fakat her ikisinde evvelıyet haysıyetıle rahman, ahıriyet haysiyetile rahim olduğuna işaret için rahmanı Dünya ve rahimi Ahıret denilmiştir kı «hem mü'minlerin, hem kâfirlerin rahmanı ve fakat yalnız mu'minlerin rahımi» denilmesi de bu kabildendir « وكان بالمؤمنين رحيما » biraz izah edelim

Rahman, Allahtealânın bir ismı hassı olmak itibarile manası ezel ve lâyezalı muhittir Binaenaleyh bu cins rahmet ve in'amın kullardan suduru tasavvur olunamaz. Rahim ise ona muhtas olmadığından ezelıyeti mustelzim değildir Ve binaenaleyh bu cins merhametin ve in'amın kullardan suduru mutasavverdır. Demek rahmeti rahman bir şart ile meşrut değil iken rahmeti rahim bir şart ile meşruttur

Rahmaniyetin Allaha ihtısası ve maadaya taallûkı filî ifade etmeyip ancak bil'izafe âmil olması ekvanda bilâ şartı şey bir umum ifade eder Cenabıhak rahman olduğu için rahmeti ezeliyesi umumîdir. Her şeyin ilk halku icadında almış olduğu butün mevahibi fıtrıye rahmanıyetin izafeti eseridir. Bu itibar ile eseri rahmetten hâli hiç bir mevcud tasavvur edilemez. Lâkin hılkati ulâ sırf vehbî ve cebrîdır, yani hiç kimsenin kesbü ihtıyarile değil, yalnız izafeti rahmaniye ile husule gelir, taşın taş, ağacın ağaç, insanın insan olması böyle bir rahmeti cebriyenin eseridir, bu noktai nazardan âlemde her şey Cenabıhakkın rahmeti rahmaniyesine müstağraktır. Binaenaleyh rahmaniyet, emmiâm, ümidi küldür. asümanından zeminine, ecramından zerratına, ervahından ecsamına,

canlısından cansızına, taşından ağacına, nebatatından hayvanatına, hayvanatından insanlarına, çalışanından çalışmıyanına, mutiinden âsısine, mü'mininden kâfirine, muvahhidinden müşrikine, melâikesinden şeyatınına varıncaya kadar âlemlerin hepsi rahmeti rahmane mustağraktır ve bu haysiyetle mehafetten âzadedir, lâkin bu kadarla kalsa idi, ilim ile cehlin, hayat ile mevtin, sây ile ataletin, itaat ile isyanın, iman ile küfrün, kufran ile şükranın, hak ile na hakkın, adil ile zulmün hiç farkı kalmamış olurdu ve böyle olsa idi âlemde şuuni iradeden hiç bir eser bulunmazdı. Ilmü irade ile, kesbü sây ile terakkı imkânı münselip olurdu ve o zaman hep tabiî olurduk, tabiıyondan, cebriyundan olurduk, hem kendimizi ve hem Allahtealâyı fiilde mecbur görür, Tabiati rahmetin icabına mahkûm tanırdık, çunkü ne onun, ne bizim, irade ve ihtiyarımızdan bir eser bulamazdık, duyduğumuza gidemez, bildiğimizi işleyemez, arzularımızın yanına varamazdık, bütün harekâtımızda bir taş veya bir topaç gibi yuvarlanır durur veya bir ot gibi biter yiter giderdik, Ahlata armut, Idrise kiraz, limona portakal, Amerikan çubuğuna çavuş üzümü aşılayamazdık, tarlamıza ekin ekemez, ekmeğimizi pişiremez, erzakımızı elbisemizi ve sair ihtiyacatımızı san'atlar ve sinaatlar vasıtasile elde edemezdik, semalara çıkmağa ozenemez, cennetlere gitmeğe çare bulamazdık, hayvan gelir hayvan giderdik. Bu şerait altında ise rahmaniyeti ilâhiye bir kemali mutlâk olmazdı. Binaenaleyh Cenaiallahın kendi irade ve ihtiyarını göstermesi ve onun eseri olarak sahibi irade mahlûkat halk etmesi ve onları hüsni irade ve ihtiyarlarına gore terakki ettirerek rahmetinden mütena'im ve müstefid ve bilâkis süi irade ve kesiblerine göre mahrumiyetle, elem ve ikap ile muatep tutması, yani o iradat mecmuunun kendi iradesile ahenklerini te'min eylemesi ve anlara da rahmetinden bir hisse vermesi muktezayi hikmet olurdu Işte bir

hikmeti tabiiye değil, bir hikmeti ilâhiye olan bu hakikati kemaliyeden dolayı Cenabıallah, rahmaniyetinden maada bir de rahîmiyet ile ittisaf etmiş ve rahmeti rahmanîyesi kendisine has iken rahmeti rahîmiyesinden ehli iradeye de bir hisse ayırmıştır Ana kuşlar eseri rahmaniyet olan sevki fıtrî ile yavrularının başında kanat çırpar, ahlâklı insanlar da eseri rahîmiyetle vücuhi hayır üzerinde rahmü şefekatle musabaka ederler. Nebatatın, hayvanatın teşrihi ve menafii azası ilimlerinde nice dekaikile rahmaniyeti hakkı görür okuruz İlmi ahlâkda, hayatı beşerin kemalât sahifelerinde, enbiyanın, evliyanın menakıbında, eazımın teracimunde de iradî ve keskî olan âsarı rahîmiyeti okuruz Iptıda çalışana, çalışmayana bakmadan vucude sevk ve o suretle idare etmek bir rahmeti rahmaniyedir Bilâhare çalışanlara çalıştıkları gayeleri de ayrıca bahşetmek bir rahmeti rahîmiyedir Demek ki rahmeti rahmaniye olmasaydı biz vucude gelemez, fıtraten malik olduğumuz sermayeden, mevahibi zaruriyeden celâili niamdan mahrum kalırdık Rahmeti rahîmiye olmasaydı, fıtrî sermayelerimizi imal edemez ve hılkatı iptidaiyeden bir hatve ileri gidemezdik, dekaikı niame eremezdik. Rahmaniyet ve'sı mutlâka, umumî bedbinliğe imkân bırakmayan bir umidi mutlak, bir inayeti ezeliyedir Rahîmiyet ise ve'si hâssın cevabı, ve hususî âmal ve makasıdımızın sayu faaliyetimizin zamanı ve mes'uliyetimizin mukâfatı olan bir saikai şevktir Demek ki rahmaniyetin karşısında dunya ve ahiret, mu'min ve kâfir müsavi iken rahîmiyetin karşısında bunlar bir farkı bariz ile ayrılıyor «ورق والة و ورق و السعير» oluyor

İşte dunya ve ahiretin rahmanı ve ahiretin rahimi, yahut mu'minin ve kâfirin rahmanı, mu'minin rahimi denilmesinin vechi budur Şeyh Abdüh merhumun lûğatta bunlara işaret yoktur zanniyle eslâfın bu tabirlerle gostermedikleri farkları ihmal etmesi doğru değildir. Zira

«rahman» lûgaten dahı allaha hassolan sıfatı galıbedendir. Ve taallûkı fılîsi yoktur Ezlıyeti müş'ır ve mebdee nazırdır. Rahim de ise bu hususıyet yoktur ve taallûkı filî vardır. Dimek kı lâyezalde caridir. Rahmetı rahman, iptıdaen ıradeı hayre raci bir sıfatı zatiye, rahmeti rahim de intıhaen fıli hayre racı bir sıfatı filiye telâkki edilmek ahsenı vücuhtur. Şu halde rahman ıle rahım başka başka bırer manaı rahmetı haiz olarak birbirlerinden birer cıhet ıle temayuz etmış oluyorlar. Dımek rahman, rahım sıfatları sade bır te'kıt ıçın tekrar edılmiş değıldırler ve her bırının kendıne mahsus bır manai te'sisi ve bır vechı mubalâğası vardır Bır cıhetten rahmetı rahman eblâğdır, çunku her mahlûka muzaf olur, dığer cıcetten rahmeti rahım eblâğdır Çunku obırinden zıyade fılî bır feyzı havı ve nıyabeten kullarında da carıdır Bazı tefsırlerde de buna ışareten rahmetı rahman, celâılı nam, rahmetı rahım ıse dekaıkı nıam ıle alâkadardır derler. Rahmanın mevsufu has, muteallâkı âmdır Rahımın mevsufu âm, muteallâkı hastır ve ışte Allahtealâ böyle muzaaf bır sıfatı rhmetle muttasıftır ve bunlar nevı beşerden bedbınlık hıssını sılmeğe ve onun yerıne namutenahı bır nıkbınlık hıssi ıkame etmeğe kâfıdır Şuretı umumıyede matlûp olan ıman ve ıkanın ruhuda budur Rahmanı rahımi ınunkır olan kâfır ıstedıği kadar bedbın olsun, fakat mu'mının bedbınlığıne hiç bır sebep yoktur «والعاقبة للمتقين» ve besmeleden alınacak ılk feyzi ılâhî bu neş'edır

BESMELENIN TERKIBI — Besmele zahirde bır nısbeti ızafıye ıle ıkı nısbetı vasfıye ve başında bır nısbetı taallûktan mürekkep, mustakıl bır mürekkebı tam, hakıkatte ıse bu taallûkun ifade ettıği mahzuf ve mukadder bır nısbeti tamme ıle gayet vecız ve beliğ bır kelâmı tamdır «اسم الله» bir terkıbı ızafî «الله الرحمن» bır terkıbı vasfî «الله الرحيم» dığer bır terkibı vasfîdir Ismın Allaha ızafetı lâmıye veya

beyaniye olabilir ki evvelkinde « Allahın ismi » ikincide « Allah ismi » demek olur Evvelkinde vasıflar «Rahman ve rahım sıfatlarile muttasıf bulunan Cenabı Allahın ismile» gibi izafetten evvel veya» «Cenabı Allahın ismiyle kı hem rahman ve hem rahim sıfatlariyle muttasıftır gıbı ızafetten sonrada mülâhaza ·olunabilir. Lâkin ikıncı de «Allah» ismi ızafetten evvel sıfatlarile birlikte mulâhaza ve mecmuu bir isim gibi hikâye olunduktan sonra isım kelımesini beyan ıçin ona muzafünleyh kılınmış olur ve bu hikâye takdirinde sıfatlar yalnız lâfız üzerine cereyan etmış olmaz. Ancak ı'rabı hıkâyeden sarfı nazar edılmek ve ısmi zatın ehemmiyeti tansıs olunmak ıçın bir ızafet ı'rabı üç kelımeye tevzı edilmış bulunur kı buna ı'rabı zarurî namı verilır Izafeti lâmiyede mepde ittihaz olunan ısım bihasebılmana mutlâk kalır. İzafeti beyaniyede ıse rahmanı rahım sıfatlarını müstetbı olan «Allah» ismıyle beyan edılmiş olur Müfessirının çoğu evvelkini tercih edıyorlar Çünku onda hem ı'rab zahır ve hem esma vesıfatın manası bızzat maksut olur. Ismin ıtlâkı manevîsı de bılışare ısmı has ıle takayyüd eder Bazıları ıse Lebıdin الى الحول ثم اسم السلام عليكما mısraındaki «ismusselâm» gibı beyaniyeyı tercih etmışlerdır Nıtekım mevlıd sahibı «Allah adı» derken bunu nazarı itıbara almıştır, Bundan anlaşılır ki besmelede Ismıllâh terkıbı ızafîsı soyleyenin kasdına gore Allahın ısmı veya «Allah ısmı manalarından her birıne kabılı ıntıbak olduğu halde bunlardan bırıle terceme edildıgı zaman bu cem'ıyetı kalmaz. Allah ısmı hassı ve «Rahman sıfatı hassasının da tercemelerı - tebdil ve tağyır demek olacağından - mümkın olmadığını göstenmış ıdik.

Işte ıkı nısbetı vasfıye ıle bır nisbetı ızafıyeden müteşekkıl olan اسم الله الرحمن الرحيم terkıbı evvelındekı « B » edatiyle zayıı sarıh bır mef'ulubıh veya bır hal teşkil edıp muzmar bır cumlei fılıyenın faılıne taallûk ederek tam ve mufassal bır kelâmın ıcazı belıgı olmuştur. Burada mahzuf

olan fiil besmele diyen kimsenin teşebbüs edeceği, okurum, yazarım, yerim, içerim, kalkarım, otururum, başlarım ilâh... gibi bir fiildir Herhangi bir kimse başlamak üzere olduğu muradını kalbinde gizliyerek besmeleyi çeker ve İsmullahı işinin evvelıne fasılasız yapıştırabilir. İşte bu faidei ammeyi temin için cümlenin erkânı olan fiil ve faîl hazfedilmişlerdir. Bu hazfe karıne «Ba» dır. Makamı ve hali mütekellim de tayini mahzufa karinedır. Böyle hazıfler kelâmı Arapta çok olduğu gıbi lisanımızda da vardır Meselâ müsafırı teşyi ederken «devletle, selâmetle, devletu selâmetle, şerefüikbal ile yahut bılızzıvelıkbal» derız ki «gidiniz fılini kalbimizde gızlıyerek bır kelımeden bıle taın ve belığ bır cumle yaparız ve muhatabımız da anlar Bunların dığer fiillerle de emsalı çoktur «filân namına», «fılân şerefine» kı «yapıyorum» «yıyorum» kezalık sıhhatu afıyetle yiyiniz» demektir. İlâh Işte besmele de bunlara benzer Fakat burada mahzuf olan fııl, besmelenın nıhayetınde takdir edılmelidır Yanı ba», muteallâkı olan fıle takaddüm etmıştır. Gerçı lisanı arabda Turkçe hilâfına olarak tetimmeı kelâmın hakkı tehırdır «اقرأ باسم ربك» gıbı Lâkın böyle hakkı muahhar olan tetimmenın takdımı bır ıhtımam ve ıhtısas ifade eder. Fılvakı «اقرأ باسم ربك» de emr aslı kıraata muteveccıh olduğu ıçın ehem olan kıraet ıken «بسم الله الرحمن الرحيم» de ehem olan husus, İsmullahın kıraet ve saire gibi teşebbüs olunacak file takdimıdır Ve işte bu takdım ıhtısas ve kasr ıçındır Zira malûm olduğu üzere her millet en mühim ışine buyuk tanıdığı bır ısmı ile başlar. Arap müşrikleri de sözlerıne veya ışlerine «Bısmıllât, bısmıl'uzza gibi putlarından birinın isimile başlarlardı. Muamelâtı beşeriyede, bilhassa küşat resimlerınde ve ıcraatı mahsusada fılân namına, fılân şerefıne» gibi bunun türlü turlü mısallerını goruruz. İşte besmelede filın tehirıyle İsmullahın takdimi bütün bunları red ıle mebdei yalnız Ismullaha kasretmek ıçındir kı «ne kendım ve ne başkası hatira

gelebilen hiç bir nam ile değil ancak Allahtealânın namıle şu işime başlarım başlıyorum» demektir Binaenaleyh besmele bu suretle bir de tevhid manasını tazammun etmiştir' Lısanımız noktaı nazarından ise cümlenin müteallikatı hakkı takaddumu haiz ve fııl tabiaten müteahhir olduğundan kasrın sureti ifadesi değişir ve «başlarım Allahın ismile demek iktiza eder Bunda ise fili kavlînın, fılı hakıkîye mukarenetı te'min edilmemiş olur. O halde «Allahın ismiledir ki başlarım, okurum, kalkarım, giderim» gibi bir takdir yapılabilirse bu tevhid anlaşılır. Lâkin mahzufun «dırki başlarım suretinde olduğuna lisanımızca karine bulmak muşkildir Zikir halinde de bütün fevaidi icaz kaldırılmış ve adî bir soz soylenmiş olur

Bu izahattan sonra da besmelenin lisanımıza gore mumkin farzedilebilecek tercemesi şu suretlerden biri olmak lâzım gelir

1 — Çok merhamet edici bir rahman olan Allahın ismile, Lâmiye

2 — Rahman, rahim olan Allahın ismile, Lâmiye.

3 — Rahmanı Rahim olan Allah ismile = yahut adile } Beyaniye
4 — Rahman rahim olan Allah namına }

Lâkin evvel emirde bu dort suretten her birindeki olan rabıtai vasfiyesi bir sui ihamı mutazammın oluyor. Çunku olmak fili lisanımızda hem keynunet ve hem sayruret manalarında muşterek bulunduğundan evvel değil imiş te sonradan rahmanı rahim olmuş gibi bir manayı hudusi ihamdan hali değildir olan yerine bulunan rabıtası da iyi olmuyor Binaenaleyh bu rabıtanın hazfile

5 — Rahman, rahim, allahın ismile, yahut

6 — Rahman, rahim Allah ismile

Demek daha doğru olacaktır Bunda da Allah ismi zatının ehem olan takdimine riayet edilmemiş ve binnetice fiil

ile rahmet arası açılmış olur, Bınaenaleyh Allah ısınını sıfatlariyle beraber bır ısım halinde hikâye ederek

7 — Allahi rahmanı rahim ısmıle, yahut.

8 — Allahı rahmanı rahımın ismile

Denılırse doğrudan doğru Allah ısmı mebde yapılmış olacak ve maamafıh vaslı rahmet yıne te'mın edilemıyecektir. Bunu «Allah, rahman, rahım ismile» suretınde söyleınek lısanımızca hepsinden selıs olacak isede Bunda da bır teslıs ıhamı hatıra gelebiliyor. Gerçı ismıle «denilip, ısımlerıle denılmemesı bu ıhamı defa kâfı ve aynı zamanda esma ve sıfatın taaddüdü tevhıdı zata gayrı manı ise de boyle tadad suretinde üç ısmın bırer ismi zat gibı mülâhazası tebadür edeceğınden bunları kesrei vasfıye ile raptederek bır kelıme gıbi okumak salım olacaktır Fakat bunda da tetabuı terakıb kuşkusundan kurtulamıyacağız

O haldeı ne mufredatını ve ne terkıplerını tamamen tereeme mümkın olmıyan ve hele vücuhı belâğatı, ahenkı beyanı hıç bır suretle kabılı naklolmıyan, dudaktan başlayıp butun batnı devrıle yıne dudakta nıhayet bulan hurufunun nızamı halâvetı bıle başlı başına bır bedia olan ve bununla beraber her muslımanın ve her Turkün pek alâ bıldığı ve az çok anladığı bir vecıze bulunan besmeleyı bır «ıle» «veya» «adıyle» tabırı namına tercemıe etmeğe kalkışmayıp her halde aslıyle soylemek ve bu gıbı izahlar ve tefsırlerle de mefhumunu tasavvur ve mütaleaya çalışmak bır emrı zarurîdır Bınaenaleyh bir miftahı kul ve bır ayetı tevhıd olan «بسم الله الرحمن الرحيم» nazmı mecıdını, muvahhıdi muşrık yapacak olan (بسم الله وهاب مجيل) manasını andıran «esırgeyıcı bağışlayıcı tanrı adıyle» gıbi münker tercemelerle tahrıfe ozenmekten ıhtıraz etmeğe mecburuz [1]

---

[1] Doğrusu besmelenın tercemesınde gosterdığımız şu ımkânsızlık kur'an ayetlerının hemen hemen hepsınde de carıdır Onun ıçün tercemelerın tam bir tercеme olmasına ımkân yoktur

BESMELENIN MENATI TEFSIRİ Anladık ki besmelenin terkibı kelâmîsinde en ziyade âmil olan nokta baştakı «ba» harfıdır. Bu sayededir ki biz ismullah ile vısâl peyda edıyoruz. Bütün vücudun ve terakkıyati vücudun mebdeı evvelı ve matlubı mutlâki olan «allahi rahmanı rahımın ismını kalbımızde niyyet ettiğımiz ve henuz vucudunu gormedığimiz ıradî fılimize rapt ederek lefzi vecız, manası cıhanşumul bır kelâmı belığ söyleyebılmemıze vesıle olan ancak bu «ba» dır. Bizim işımizde ne kadar faıli muhtar olursak olalım efalimizin ılleti tammesı olmadığımız muhakkaktır. Çünkü bızım iradelerımız, vucud silsilesının kat'î bir haddı evvelı değıl, onun cereyanı ıçınde bır lahzai tahavvüldür Ve bunun ıçın bız butün ıradelerımizın bılâarıza ve bilâmuzahim fıle çıkmadığını goruyoruz Dimek muvaffakiyetleriniiz, illetı ulâ ıle iradelerımiz arasındakı nisbetin feyzine tabidır kı bu feyz ıptıdaen rahmanî, ıntıhaen rahimidir. Bız gerek bilelim ve gerek bılmıyelım kâinatta bu nisbet, bu ızafet, bu taallûk, bu ıttısal bır kanunı küldur Ve vucudı eşya bu kanunun ınkışafıdır İşte besmele basile bızde bu kanunu şuurıleştıren bir âmili lefzîdır. Ve bu lemhaı şuur ondan maksudı aksa olan bu noktai vucuttur Ve bu cıhetle besmelenın mihveri tefsiri badır ve buna bınaen besmelenın manâsı [ba] dadır. Banın sirri, noktasındadır denılır Bu hıkmete ve bu kanuna işaret içündür kı Turk şaırlerinın medarı ıftıharı olan Hakanî merhum Hılyesınde

اولمسه بسمله رسمی ممدود حسن اشياده اولورميدی وجود

demiştır

Eazımı mütessırın dıyorlar kı banın buradaki manaı ılsakı va mulâbest ve musahabet veya istıanedir. Yanı şuurumuzda hasıl olacak olan nısbet «Allah, rahmanı rahım ısmıne bır mulabest ve maıyyet hıssı veyahut «الله» ısmının ve «رحمن رحيم» sıfatlarının musemma ve medlul-

lerine nazaran rahmeti ilâhiyeden istimdad ve istiane hissidir ki evvelkinde nazmı besmele hal, digerinde mefulü bih gayri sarih olur

Şeyh abdüh merhum Fatiha tefsirinde zikre şayan bir mana daha kaydetmiştir. Diyor ki· «Cemii akvamda ve ezcümle arapta maruf olduğu uzere birisi bir emîr veya büyuk bir zat hisabına ve kendinden sarfı nazarla yalnız onun için bir iş yapmak istediği zaman «filanın namına» der ve o zatın ismini soyler ki «o ve onun emri olmasa idi ben bu işi yapmazdım ve yapamazdım» demek olur. Bunun en barız misalını mahakimi nizamiyede görurüz Hakimler gerek hükmi şifahîlerinin ve gerek ilâmlarının başında «filan hükümdar namına veya filan reis namına» unvanını zikrederler İşte bunlar gibi bir müslüman da «بسم الله الرحمن الرحيم şu işe başlıyorum» dirken «ben bu işi kendim için değil, Allah namına, onun emrile ve ancak onun için yapıyorum» demiş olur ilâh

Bu te'vile gore besmelenin mealı «Allahı rahmanı rahim namına» demek oluyor ki bu da «ba» da mülabese manâsına racidir Fakat bunun hasılı bir niyabet itirafıdır. Bir işe başlarken «filan namına» demek «ben bunu ona izafeten, ona hilâfeten, onu temsilen, onun bir âleti olarak yapıyorum, bu iş hakikatte benim veya başkasının değil, ancak onundur» demek olur Bu da vahdeti vücut mülâhazasına raci bir « نيابة » halidir ki ancak risalet, vilâyet, hakimiyet, tasarruf gibi makamatı mahsusada cari olur. Ve binaenaleyh yalnız sure başlarında bulunması haysiyetile besmelenin bir manası olarak gösterilebilirse de şer'in umumî olan ve ferdin hissei şahsiyetini imhaya değil ihyaya masruf bulunan intifa ve istifade makamlarına tatbik olunamaz Mesela yemeğe başlarken besmele çekmek bir emri mesnundur Halbuki «Allah namına yemek yiyiyorum» demek pek hoş değildir Bunda sade Allahın ihsan ettiği yemeği yiyiyorum» manası anla-

şılabılseydi' doğru ve meşru olurdu. Fakat yedirmekte değıl yemekte Allaha niyabet manasız ve hilâfı edep bır söz olur «Hatta Allah namına ıbadet ediyorum» demek de doğru değıldir Çunkü ıbadet Allaha olursa da Allah namına nıyabeten değıl, kulun nıyabetini te'yid için kendi namına asaleten yapılır Halbukı «filânın namına talep edıyorum» dıyen bır vekilın, bir resulün [veya «filân namına hukmedıyorum» dıyen bir hâkimın makamı boyle değıldir Orada şahsıyetınden insilâh ıle talepte veya hükumde bır vahdetı vucut cereyanı izhar edılir Meselâ o hâkım mensup olduğu hukûmet reısının şahsiyeti ıçınde kendı şahsıyetını ıfna etmekle salâhiyet aldığı menbaın asaletını ve vahdetı vücudunu ılân etmiş olur Bu da rısalet, vılayet, hakımıyet, tasarruf gibı makamatı mahsusa dan bırınde bulunan Muslumanın çekeceğı besmeleye muntabık olabılırse de besmele çekılmesı meşru ve müstahab olan her mevkia kabılı tatbık değıldir Ve bınaenaley besmelenın umumî bır manası olamaz

Halbukı balâda beyan olunduğu uzere (بسم الله الرحمن الرحيم مفتاح كل كتاب) ve (كل امر ذى بال لم يبدأ فيه بسم الله) gıbı ehadısı şerife bıze besmelenın meşru olan her ışımızın kuşadında mıftah olabılecek bır manayı şamılını ıhtar etmektedır. Bu da mutessırının beyan ettığı ıkı mananın birı olabılır Maamafıh kur'anın, suverı kur'anın nuzulu, kıraetı, kıtabetı ıtıbarıle evvelınde bulunması haysıyetınden besmelenın manasında (Şeyh Abduh) un ızahı doğru olduğu gıbı mevakıı mahsusada dahı şayanı kayıt bır ehemmıyetı haızdır

FAIDE Besmele derken «بسم» uzerınde durmak nakıs ve kabıh, «بسم الله» dıyıp durmak kâfı ve sahıh, «بسم الله الرحمن» yıne boyle «بسم الله الرحمن الرحيم» tam bır vakıftır

BESMELENIN AHKÂMI — Mushaf yazarken «براءة» den maada sure başlarında «بسم الله الرحمن الرحيم» yazmak farzdır. Hayvan zebhederken veya ava sılâh atarken sadece «بسم الله» demek de farzdır. Kasden terkedılırse o hayvan yenmez.

Fakat unutulursa ma'füvdür. «ولا تأكلوا مما لم يذكر اسم الله عليه» [Surei En'ama bak] bunda ve bu gibi bazı mevakide «الرحمن الرحيم» denilmemek sünnettır Namaz harıcınde kıraetın ıptıdasında sure başında ise «اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم» demek cümhura gore sünnet, ezcümle Atâ gibı bazı e'immeye göre vacıbdir. Yalnız «برآءة» de besmele denmez. Süreteyn beyninde iki kıraet vardır. Bızım Asım kıraetinde okunmak mendubdur Iptıdai kıraet, sure başından değil de ortasından veya ahirinden ıse «Euzubesmele» mendubdur. Yukarıda beyan edildiği üzere namazda bız Hanefîlere gore Fatihadan evvel sırren «Euzubesmele» sünnet, şafıîyeye gore sırren veya cehren besmele Farz, Malıkîlere göre okunmaması mendubdur Sureteyn beynınde ıse bız Hanefîlerce dahı böyledır Kıraetten maada saır umurı mühimme ve meşruaya «بسم الله» veya «بسم الله الرحمن الرحيم» ıle başlamak derecatına gore mendub veya sunnet veya vacıbdır kı tafsılâtı kıraet ve Fıkıh kıtaplarına aittır Ilerıde alâkadar olan ayetlerin tefsırlerınde de izahatı lâzıme gelecektir

Istıaze mes'elesı «واذا قرأت القرآن فاستعذ بالله» ayetinde, besmeleden eam olan tesmıye mes'elesı «اقرأ باسم ربك» suresınde, zebıh mes'elesı de surei En'amda ınşaallah beyan olunacaktır Surei nemılde yine besmeleye daır söz gelecektır

HULÂSA Allah cellecelâluh ve amme nevaluh, habıbı kıbrıyası peygamberı zışanımız Muhammed Mustafa (sallallahu aleyhi vesellem) Efendımız Hazretlerını «وانك لعلى خلق عظيم» ve «وما ارسلناك الا رحمة للعالمين» mazharıyetıyle bekâm kılmak ıçın «Ruhı emin»ı ıle «hakkı mubınını» inzal ederken evvel emirde onun ıstıfasına, tehzıp ve tedıbıne ınayetı rabbanıyesını ızhar ve her şeyden evvel nisbetı ıhtisasını takvın ve ısmi ılâhîsını takdım ıle ışe başlamak edebı kudsîsını talım buyurduğu gıbı bunu tatbık ıçın de butun gönüllerı mebdeı ümidı ve muntehaı âmali olan ınayetı rahmaniye ve rahmetı rahîmiyeyi cemıı tecellıyatı vücudun kanunı azamı bulunan nısbeti ülûhıyet ve ubudıyet

altında, bır tevhıdı belığ ıle, gayet veciz ve vecazetiyle beraber son derece cem'ıyetli, cem'ıyetiyle beraber fevkalâde selıs ve açık bır üslûbi beyan içinde fezleke eden «بسم الله الرحمن الرحيم» düsturunu bir mıftahi kül gibi ihsan etmış ve sonra bu düsturu ve bu edep ve terbiyeyi bütün ummetın kıtapları, kıtabetleri, kıraetleri, nutukları ve saır mühımmat ve hacetlerı evailinde ıktibas ve ittiba edecekleri bır sünnetı seniye kılmıştır. Filvaki Resuliekremı Efendimizin hadîsı şeriflerınde de şoyle varit olmuştur بسم الله الرحمن الرحيم مفتاح كل كتاب = besmele her kitabın anahtarıdır, bundan başka (كل امر ذي بال لم يبدأ فيه ببسم الله فهو ابتر = her muhım ış kı bısmıllah ıle başlanmamıştır güdüktür vesselâm) elbette Allahtealânın ısmiyle başlanmıyan her hangi bır ış onun huzurı ızzetıne arz olunamaz, olunamayınca da guduk, ebter kalır

Dımek bıze «بسم الله الرحمن الرحيم» ile kıtabullahın oyle bir mıftahı verılmıştır ki bız bunda ılmı kur'anın mevzuunu, gayesıni ıcmalen bulacağız ve evvelâ Fatıhada sanıyen peyderpey sureleriyle butün kur'anda bunun Sıdrei muntehayı geçen ınkışafatı mufassalasını goreceğız Bu ınkışafında kur'anın surelerı ve ayetlerı beynindekı tertıp ve munasebat sade dekik ve lâtif bir zevki edebînın değıl, amık ve muhit bır ılmı hikmetın dahi ihsaye sığmaz vucuhı ıntızamını muhtevıdır. O yalnız bazı ecnebîlerın zannettıklerı veçhile cısmanî olan tul, tavassut, kasır gıbı bır kemmiyyet nisbetı Rıyazıyesinin ifadesi değildır. Onun ıçınde ebedî bir hayatı namıyenın ecza ve azâsı beynındekı fıtrî ve bedıî keyfiyet ve kemmiyyet nısbetlerınden maada semı ıhsasatının lâtif ahenklerine ihtisâsatı kalbıyenın mutenevvı ıncelıklerine, idrakatı aklıye ve mantıkıyenin metîn hıkmetlerıne muntabık lâyuad nisebi ruhıye muncelıdır kı semadaki Süreyya ile Arzımız arasında cazıbeı umumıye kanununun nisbeti mahsusası tamamıyle olçülüp ilmen ıhsaedildiği zaman bile tenasübi

kur'an yine namütenahılığini muhafaza edecektir «قل لو كان البحر مدادا لكلمات ربي لنفد البحر قبل ان تنفد كلمات ربي ولو جئنا بمثله مددا» kur'anın sureleri, ayetleri keyfe mettefak bir tesadüfun veya sade bır hissi şâiranenin sevkiyle serıliverımiş bir divanı mahlut değil, o baştan başa «بسم الله الرحمن الرحيم» gıbi tek bır cümlei şamile ve belkı bir kelımei balığa nızamında bır ınsıcamı metîn ve bir uslûbı hakîm ıle nazıl olmuş bir kelâmı haktır evvelinde «بسم الله» ahirinde, «من الجنة والناس» işte kur'anın bütün sılsilei beyanı bu mebde ve münteha arasındaki rabıtaların müfadı gıbı Cenabı Allahtan mer'i ve gayri mer'i bütun mahlûkatına ve alelhusus ınsanlara gelen ve bılakis ınsanlardan Cenabı Allaha giden alâkaı vücut ve hayatın zevkı ebetle muveşşah bır ıfadeı muhkemesıdır. Bakınız «بسم الله من الجنة والناس» ve «من الجنة والناس الحمد لله» ve «بسم الله من الجنة والناس الرحمن الرحيم» «من الجنة والناس الحمد لله» hep bıı er kelâmı belığdır kı Hazretı Alıden mervı bır hadîs mucebınce her hatımde boyle okuruz ve buna (hallı mürtahıl) denılır kı bu bıze vucutta inkıtaı tam olmadığını ifade eder.

Buna fennî bir mısal gostermek ıcın Ilmı heyetı mulâhaza edebılirız Bugün bilıyoruz kı butun bır Ilmı heyet bır cazıbe kanununun ifadesıdir Ilım lısanında bız buna ve daha doğrusu bu haysıyetle — «ecramı ulviye» ye Ilmi heyetın mevzuu derız Yalnız ecram ve ecsam kütlelerı arasındakı alâkaı mütekabıleyı ıfade eden ve cazibei umumiye namı verılen bu cıhetı vahdet ıle biz, mıhanıkıyeti âlemi, ecram ve ecsamı sakılenın tecazüp ve tedafüıyle harekât ve sükûnundan, sükut ve ıtilâsından, tekarup ve tebaüdunden, tesadum ve ınfılâkından husule geldiğını farz ettiğimiz heyeti âlemı mütalea eder ve seyyarelerınızın vaz'iyetlerinı bır dereceye kadar hısap eylerız Fakat bununla vücudun bütun kanunlarını ıhtıva eden bir ilmi muhita erdiğimızı ıddıa etmeyız Ilmı hey'etin mevzuu harıcinde kalan daha ne kadar ilım ve fen mevzuları vardır ki sahih bir tasnifinde İlmı hey'et onların bir şubei

taliyesi kalır. O evvelâ Rıyazînin kemmıyyet, mantıkın istıkra ve ıstintaç kanunlarının tahtı hâkımiyetındedir. Binaenaleyh onun cazibesı tam manâsiyle bir cazibei umumiye ve küllıye değıldır Filvakı onda ne ecsanın zerratı veya eczaı ferdıyesi arasındakı cazıbeı zerrevıye veya cüz'i ferdıyeyı, temasük ve telâsuk gibi alâkai kimyevıyeyi, ne hayatın numuvvunü ıfade eden tağaddı ve tenasülündekı cazıbeı uzvıyeyi, ne nefsın husnü kubuh beyninde muhabbet ve nefret, şehvet ve gazap gıbı temayülât ve heyecanını ıfade eden alâkaı vıcdanıyesını, ne intıbaat ve tahayyülâtıyle temessulâtı hıssıyesini ifade eden terkıbatı şuurıyesının alâkaı mısaliyesını, ne zıhnın tasavvurat ve meanısıyle hakıkati vakıa arasındakı nısbetı hakkı keşf ve ıfade eden alâkaı ilmıye ve mantıkıyesını, hasılı mekân ıçınde mekân, zaman ıçınde zaman varmış gıbı zıhnî ve harıcî butun bu hadısatı mekânıye ve zamanıyeyı bır lemhaı şuurda toplıyarak gayıp ve şehadetı, hıssı ve maveraı hıssı kendı vahdetınde bırleştırerek bıze ezel ve ebedı bıle ıhbar ve ış'ar eden ve sonra adem ile vucut, zaruret ıle ıhtıyar beynındekı farkı gostermek ıçın kudretı fatıreye bır delılı şuhudî teşkıl eden mucerret bır ırade kuvvetıyle mukevvenatı gaybıyevı, mukevvenatı şuhudıyeye kalbeden ruhun fıraseti ledunnıye ve sınaatı kevnıyesını ıfade eylıyen cazıbeı manevıyeyı, nıhayet hevetı beşerıyede bunların hepsını cem eden cazıbeı ıctımaıyeyı bulamayız Halbukı Ilmı kur'an butun bu mutenevvı cazıbelerı bır cıhetı vahdetle ıhata eden oyle bır mevzuun, oyle bır vahdanî bır cazıbeı küllıyenın manzumeı beyanıdır kı bız bunda cuz'î kullî, ruhanî ve cısmanî butun hususatı vücudun bılâ kaydu şart cazıbeı mutlâkası olan rububıyet kanununu, Allah ıle âlem ve bılhassa ınsanlar beynındekı nısbet ve ızafetı mutlâkanın tecellıyat ledünnıyesini mütalea edeceğız Ve nısbî bır mulâhaza ıle bıgayri hakkın «cazibei umumıye» dedığımız cazıbeı ecram, bunun ayâtından

bir misali cüz'î olduğunu göreceğiz. Bu öyle bir mevzuı vahîttir ki ulûmu tensika çalışan felâsife ile üdebanın haysiyeti müşterekelerinden bile üstündür. En yüksek felsefelerin tenasukı fikrîsi bundaki neseki hikmetin zemanî bir in'ikâsı, en yüksek edebiyatın lemeatı hüsnü, bundaki mezakı Bediînin anî bir ıltimaıdır. Nazmı kur'an neseki ilmî ile neseki bediînin vahdetgâhıdır. Bunun için tenasübi kur'an, fünunun ıttıradı mantıkîsinden daha muhkem, edebiyatın rengi televvününden daha mütenevvi, daha müteşabihtir. Muhkemat ile müteşabihatın böyle bır tenasukı bedîî de ancak fıtratte görülebilir «الا تدبرون القرآن» «ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا». Meselâ Heyette cazibei umumiyenın yalnız ecsamı selâse nazarıyesı dahilindeki nızamı ve nisbetinı bıle henüz ölçmemış olan fennimiz ne manzumei şemsiyemizin, ne de manzumei küllün tertip ve ahenginde gayri ılmî ve gayri mantıkî ve gayri bedıî hiçbır nokta bulunmadığına bütun fıtratile kanıdir. Fıtratin bu nizamı, nazarımızda nasıl boyle hem zahir ve hem batın ise, kur'anın sureleri ve ayetleri beynindeki nizamı ilmî ve bedıî dahi onun gıbı ve hattâ ondan ziyade zahır ve ondan ziyade batındır. Zahır olması kemalinden, batın olması da ademı tenahısınden-dır. Bu haysıyetledır kı bır şâirımız

"*Bikrı fikrı kâinatın çâk çâk oldu fakat*"
"*Perdeı ısmetde kaldı ma'nıı kur'an henüz*"

demiştir.

Bız mantıki düşünurken nısebı bedıiyeyı, edebı düşunürken de nısebi mantıkıyeyi feda etmek ıtıyadında bulunduğumuz ıçın bu tenasübü bütun kadrosile bir cedvel çizer gibi fıkren olçemıyor isek o fıtratı yaşarken bu zevki kemalı vecd ile duyabilıriz, kur'an da, zevki okuyanlarından zıyade yaşayanlarına ihsan etmek için hitap edecektır. «هدى للمتقين» Bınaenaleyh evvel'emirde gafletimizden, vesvesemizden, şeytanatten silinmek için bütün şuurumuzla Allaha sığınarak

اعوذ بالله من الشيطان الرجيم

diyelim ve o cazibei külliyeyi yaşamak için

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

miftahına yapışalım ve bir hissi şukran ile Fatihasında başlıyalım

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞ اَلرَّحْمٰنِ
الرَّحِيمِ ۞ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ۞
اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ۞
اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ۞
صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ
الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ۞

Meali Şerifi

Hamd, o rabbilâlemîn, * o rahman, rahîm, * o din gününün maliki Allâhın. Sade sana ederiz kulluğu, ibadeti ve sade senden dileriz avni, inayeti yarab! * Hidayet eyle bizi doğru yola * O kendilerine in'am ettiğin mes'utların yoluna * Ne o gadap olunanların ne de sapgınların *

MÜNASEBAT

Kur'anda sureler, ekser surelerde kıssalar, kıssalarda ayetler, ayetlerde kelimat, kelimatta huruf ve bütün

bunlar arasında zahir veya hafi, lâfzî veya manevî bir çok vücuhtan bir tenasübi tam ve bir nizamı belığ vardır ki tahlıli namütenahidir ve birçok ulûm ve fünun ıle alâkadardır ve bunların akdemi Nahiv ve Belâğat ilimleridir. Nazmı kur'anda terkip, sıbak, sıyak, mantuk, mefhum ve fehva, mutabakat, tazammun ve iltizam ile ıbare, işaret, delâlet, ıktiza' ızhar, ıhfa' tahkık, temsil, tasrıh, kinaye, ıına, telmıh, mantık, hıkmet, maksada ısabet gibı vücuhi beyan ve bu bapta evvelâ kelâmın sem'a, saniyen kalbe nüfuzunu temin eden fesahat, halâvet, letafet, cezalet, rıkkat itıdal, teşdıt, teysir, tefennün ve teceddüt, cinas, tenasuk, tevazün, ahenk, tasarruf, uslûp, müsavat, ıtnap, îcaz ve nihayet ıbda ve i'caz gibi lâfzî ve manevî mehasin ve bedıiyatı tazammun eyliyen vucuhı belâgat ve bedıiyat vardır ki delâleti vaz'iye ve lısaniye, delâletı akliye ve mantıkıye ve delâleti tabıiye ve zevkiye namile üç nevi delâletin muhassalası olan ve mütenahiden namütenahiye giden tenasübün icmalen hıssedılebilen alâkalarını ifade ederler. Bunlar tefsirin ruhunu teşkil eder. Umum ıçın delâleti vaz'ıyenın, ulema için delâleti aklıyenin, havassı udeba ve hükema içın delâletı zevkiye ve fıtrıyenin ehemmıyeti büyüktür Ve terceme ile lisan değiştigi zaman bittabi birincı ıle üçüncüde zayiat pek çok olur. Ve bundan delâleti mantıkıye de müteessir bulunur

Bunun içın bız bazı ınevakide bu münasebatı icmalen göstermiye çalışacağız. Çünkü tafsiline kudreti beşer kâfi değildir. Bu münasebetle de fatihada diğerlerinden fazlaca tevakkuf edeceğiz Fatihada evvelâ iki noktai nazardan tenasübü alalım. Siyak, sibak: yanı sözün gelişi gidişi ki birincisi makablıne, ikincisi de kendi eczasile kendıne ve mabadine nazaran olan münasebetleridir. Besmele fatihanın bir cüz'ü addolunduğuna göre birincisi mevzui bahs olamaz, bu olsa olsa nüzül noktai nazarından

«الرحيم الرحمن» ile olan münasebeti olur ki bu da tertibi kur'ana nazaran mabadıne ait bir siyak münasebetidir. Fakat besmele bır ayetı müstakille olduğu için evvelâ onu taharrı edelim

SIBAK — Besmelenın cazıbei taallûkundan hariç hiç bır şey tasavvur olunamıyacağından sureti umumiyede Fatıhanın da onunla münasebeti derkârdır' Besmele ile Fatıha okuyorum, fatıha yazıyorum, hamdediyorum, kur'ana başlıyorum ılâh. gıbı. Fakat bundan başka suretı hususıyede dahı münasebatı kaviyyeleri vardır. O kadar vardır kı besmeleyı ondan bır ayet farzedebılırsınız Evvelâ nazım ve fasıla münasebeti, saniyen müfredat munasebetı, salisen ıcmal ve tafsil ile bilvücuh mana münasebetı vardır Bır kerre besmeledeki cazibei rahmete fatıhanın bır cevabı sukran olduğu ilk nazarda goruluvor Bu ıse aralarında hafı bir kemali ittisaldır Sonra fatiha besmelenın bır beyanı, bır inkişafı beligidir. Şöyle kı

Besmelenın mufredatı hakıkaten, hukmen yedı kelimeden muteşekkıl dort kelımeı mustakille olup üçü ısmullah, mecmuı terkıbı ıse mezkûr ve mukadder ıki taraf ıle bır rabıtadan yani muteâllik, müteallâk. vasıtaı taallûk olan uç cuz'den mürekkep bır kelâmı tam idi. Buna mukabıl Fatıha, yedı ayet, dort kelâmı müstakıl, uç vakfı tamdan mürekkep bir kelâmı tam nızamında bir surei bedıadır kı bu üç vakfı tamdan bırıncisi üç ayetle bır kelâm olarak tarafı evvelı, ıkincisi iki kelâm ile bır ayetı tevhıt olarak ortadaki rabıtai akdi, üçüncüsü yine uç ayetlı bır kelâm olarak tarafı ahirı teşkil etmıştır Ve bu suretle Fatıha, besmele gibi ve onunla mutecanıs bır kelâm suretındedır

Manaya gelınce Besmele bıze bir nisbeti ızafiye, iki nisbetı vasfıye ve başında bir nisbeti taallûk ile nihayetınde muzmer ve tevhıdı mutazammın bir nisbeti

tamme veriyordu. Orada «الله الرحمن الرحيم» husustan umuma inbisat eden ism-ü sıfatî ile mezkûr iken biz ezelde olduğumuz gibi ef'alimizle beraber mahzuf ve muzmer idık. Daha doğrusu allah var, biz yok «كان الله ولم يكن معه شيء» çünkü ondan evvel bu taallûk ile izafeti ilâhiyeye sarılmamış idik. «بسم الله الرحمن الرحيم» dediğimiz zaman dır ki bu taallûk hasıl olmuş ve Fatiha da maatteşekür zühurumuza vesile vermiştir.

Filvaki Fatıha bir şükran ile başlıyor ve bizi gıyabî bir izafeti rabbaniye ile ıptidaen âlemîn içinde sahai vücuda atıyor ve o sırada rahmani rahim bir daha tecelli ediyor ve tebliği hakayik ile bir iki devrei tehzibden sonra ledünnî bır teklifin ıcabını sezecek kadar şuurumuzu terbiye ve talimi kelâm ıle iltıfat ederek Allahı ve kendimizi tanımak için bizi gaypten şühude getiriyor ve işte o zaman vahdaniyeti ilâhiyeye «اياك نعبد و اياك نستعين» diye bir akdi biat yaptırmak üzere bize hakkı kelâm veriyor. Ve biz de bütün vıcdanı içtimaimızle mütekellim olarak soze başlayıp bu akdi yapıyor ve o nisbeti taallûku böyle ezelî bir rahmet ile lâyezal bir mukavelei ıçtımaiye ve hukukiyeye raptediyoruz ve o vakit bizim de nesteîn derken bir iradei cüz'iyemiz ve inşai talebe hak ve salâhiyetimiz olduğunu anlıyoruz ve derhal «اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين» duasile huzuri ilâhîde ahzı makam ederek ilennihaye soylüyoruz bu suretle ezeldeki ve besmeledeki batın, fatihada ve halde bır mütekellımi zahir oluyor da zahiri ezelî gaip ve nihayet bizim şuurumuzda ve kelâmımızdaki huzurile merkez ve muhitimizde bir muhatep olarak hazır bulunuyor اياك نعبد و اياك نستعين اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم işte ezelî, ebedî bütün muadelei hayat, bunun içindedir. Basit birkaç cümle gibi görünen Fatiha, hılkatın, hâlıkın, mahlûkun bütün serairini toplıyan bir kanuni küldür. Baştaki üç ayet ile sondaki üç ayetin rabıtası olan bu bir

ayetle fatıha böyle namütenahi uslû bir muadelei vücudu tescil etmiştir

Fatıhadakı bu ruhı, bu muadeleyi şu hadîsı kudsî ne güzel beyan etmiştir «قسمت الصلاة بيني وبين عبدي نصفين نصفها لي ونصفها لعبدي ولعبدي ما سأل» = ben salât suresı olan Fatıhayı benım aramla kulum arasında yarı yarıya taksım ettim, yarısı benim ve yarısı kolumundur ve kolumun ıstedığı hakkıdır. «Aleyhısselatü vesselâm Efendımız de bunu şöyle beyan buyuruyor [Kul (الحمد لله رب العالمين) der, Allah ta kulum bana hamdettı, der, kul (الرحمن الرحيم) der, allahta (kulum benı senâ ettı) der, kul (مالك يوم الدين) der, allahta der kı (kulum benı temcît ettı ve buraya kadar benım (اياك نعبد و اياك نستعين) kulumla benım aramda, surenın ahırı ise sade kulumundur ve kulumun ıstedığı hakkıdır (اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين) dıyor]

Fatıha işte hakteâlânın böyle bır lutfunu tecellı ettıren bır muadelei vucuttur Bu muadele de kâınatın ussı nızamı olan adalet ve muvazene kanununun en barız ve en bedı bır hakıkatını görürüz görürken, «sıratımustakım nazmı mecîdınde ıyan beyan okuruz Bu muadeleye bır zevkı tasavvuf ıle bakacak olursak bu mısakı ubudıyet ve ıstıaneyı hamıl olan ummetın hey'etı ıçtımaıyesine «هو الذي جعلكم خلائف في الارض» «ان الارض يرثها عبادي الصالحون» gıbı ayetlerde tasrih edıldığı üzere lâhutun bır zıllı nıyabîsı munakıs olduğunu ve onlara da bır hıssei inşa bahşedılmış bulunduğunu duyarız ve o zaman böyle ubudıyet ve ıstıanesını yalnız Allaha hasreden bır vıcdanı ıçtımaî taşıyan ummetın ıcmaında da bır delâletı teşrııye mevcut olabıleceğını, yanı ıcmaı ummetın musbıt bır delılı şer'î teşkıl ettığını anlarız Binaenaleyh Besmele ıle Fatıha arasındaki sıbakı tenasubun ruhu ezel ıle lâyezal beynındekı bu muadele nısbetının ınkışafıdır Bunlar butun fıtratta mevcut olan bu nısbetı bızım şuurumuza nakşeden ayâtı ılâhıyedır. Bunların ınbısatını da Kur'anda göreceğız.

Siyak — Fatıhanın bizzat kendisindeki sevki bir sevkı talımıdir. Nıtekim bir ismi de talimi mes'ele ıdı Bunun en buyük karinesıni sıyakı kıraette ve bilhassa «اقرأ باسم ربك» emrı celilinde buluruz Bundan başka esbabı nüzulde rivayet ettiğimiz hadîste dahi (قل) emri vardı Bunun ıçin bazı müfessirin başta «böyle söyle» mealinde «قل» emrinin mukadder olduğnnu zıkretmişlerse de muhakkıkin bu takdire hacet kalmaksızın sade, sıyakı uslubun bu talımi ış'ara kâfi olduğunda musırdırlar. Yâni Allahtealâ bize bu kelâm ıle ilım ve iman telkin buyurmuş ve bu telkinı bır omır ıle yapmayıp hal ile gıyaptan anlatmıştır Çünki ılım ve imandan evvel hakkı huzurumuz yok ıdiki sarihan hitap etsin Zıra Besmelede bız zahıren mevcut değil ıdik bununla beraber Allahın zatı değıl ısmı huzurunda ıdik Bınaenaleyh Fatıhanın iptıdasında marıfetu llaha mutealik olan üç ayet tamamen gaibane bir ihbardır Mütekellımı gaıptır Bunda «âlemîn» sıgasıyle zevılukule bir tenbıhı belığ vardır kı bu üç ayetin mazmununu düşünup anlıyan bır kimse âkıl ise, âlemînın ne olduğunu ve kendı ruhunda onun nasıl tecellı ettığını teemmul ederek ve mebde-ü meadı nazardan geçirerek, şuurunu, basıretinı topladığı zaman ve ancak o zaman «الحمد لله رب العالمين، الرحمن الرحيم، مالك يوم الدين» ıhbarı gaibanesının hak bır kelâm olduğunu anlar ve derhal Allahı zahir ve batında hazır ve nazır bulur Bulunca da «إياك نعبد وإياك نستعين» ılâh... dıye ona hitap ıle arzı ahdu hacet yapabılır Bunun ıçın Fatıha edebiyatı arabıyede «gayıbden hıtaba ıltıfat», denılen bu uslubı belâgatın te'mıni için tarafı ilâhîden sarih bır emri «ben ve bız» gıbı sığaı tekellüm ıle sarıh bır hıtabı ıhtıva etmıyerek «وما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحيا أو من وراء حجاب» ayetının mazmununu talim ve teblığ eylemıştır. Binaenaleyh Fatıhanın kendısındekı sevki, bır sevkı talim ve üslûbı, üslûbı telkîn olmuştur.

Bütün büleğaı arabın ve hatta şüaraı Türkün kasıdele-

rinde, hatabelerinde bilip kullandığı bir üslûbi iltifatın böyle tam makamında ve bır çok cümlelere muhtaç mazmunları bu kadar veciz ve bu kadar beliğ bir surette toplıyan gayet derin bir nükte ıbda etmiş olması bütün şüarai Arabın azmı tahaddisini kıran ve onlara i'cazi kur'an önünde serfüru ettıren vücubı belâğattan birisi olmuştur.

Fatıhanın eczası arasındaki sevk ve münasebat ise kısmen geçtı ve lüzum görüldükçe de atide tahlil ve tefsir sırasında gelecektır Burada şu kadar söylıyelım ki «الحمد لله رب العالمين» elhamdunun ekmel bir suretıyle tefsiri «اهدنا» dahi ıstıanenın oyle bır beyanıdır. Ve bu ınkışafı müteselsil ıle Fatıha فاتحة cümlei baliğasına raci bır kelâmı bedıdır

Dığer suverı kur'an ıle münasebatı ıse, Fatiha; Ümmülkur'an, Ümmülkitab, Esas ısımlerının delâlet ettiği veçhile hepsının cezri aslîsi ve mumessılı küllîsi olmasıdır kı bunu kısmen balâda anladık ve butun atıde de ınşaallah anlıyacağız

Hülasa, sankı besmele bır taç, kur'an bir vücudı ekmel, Fatıha onun başı «فاتحة» bu baştakı sıma, rahmet ve hıdayet bu sımanın goz bebekleri, Dünya ve Ahıret menazırı, ubudıyet ve ıstıane lısanı, tevhıdı ılâhî ruhudur. O suretle kı butun ledunnıyatı vücut onun lebı beyanından sunuh ederken o taçdan, o sımadan o gamzelerden de onun ruhu okunur O sıma sımai Muhammedî, o vücut tecellıi ılâhîdır Kelâm kelâmullah, mubellığ resulullah

اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله

TAHLİL VE TEVİL

(الحمد لله) Hamd, ıhtıyarî bır ıhsana veya onun mebdei olan bır hüsne karşı ınşırah ıle sahibıne tazim ifade eden bır zıkrı cemıldır Kısmen medıh ve kısmen şükr ile birleşen bır oğgu, bır nevı oğmek veya oğülmek, iyı bir oğuş veya oğuluş, guzel bır oğücü veya oğülücü olmak, adlî bır oğücülük veya oğülücülük, nıhayet bu manâ-

ları cami güzel ve ciddî bir sözdür. Arapcada hamd kelimesi bunların hepsinde kullanılır, Fakat lisanımızda ekseriya ismi masdar olarak müstameldir. Digerlerinde hamdetmek veya edilmek, hamdediş veya ediliş, hâmıd veya mahmud olmak, hâmidiyet, mahmudiyet denilir ve bugünkü lisanımızda bunun sırf Türkçe bir müradıfı yoktur. Şükür de böyle Elde bir oğmek varki oda medih ve senâ müradıfidir Hamd ıse medhile şükür beyninde bir nevi sena ve bir medhi mahsustur. Çünkü medıh, hayatı ve ihtiyari olana da olmıyana da yapılır. Meselâ güzel bir inci ve güzel bir at memduh olabilir. Fakat mahmud alamazlar. Hamd bunları ihsan eden faili muhtara yapılır ve hattâ onun keremıne, ilmıne yapılır da hüsnî endamına yapılmaz Bundan başka medih ihsandan evvel de yapılabılir sonra da Hamd ise mutlâka bir ıhsandan sonra yapılır Şu kadar ki onun hamdedene vasıl olmuş bir ın'am olması şart değıldır Şükürde ıse bu da şarttır. Zıra şükür gelmiş olan bir nımete kavlen veya filen veya kalben mün'imını tazım ıle mukabele etmektir. Sade filen veya kalben yapılan şukür, ne medıhtır, ne hamd, lâkın lisan ile kavlen yapıldığı vakıt hem hamd, hem de medholur ve bu hamd şukürün başıdır. Binaenaleyh hamd, medıhden alelıtlâk ahas, şükürden de minvechin eam ve minvechin ahastır Her hamd medihtir, lâkin her medıh hamd değildir. Sonra bâzı hamd, şükür ve bâzı şükür, hamdolmakla beraber şükür olmıyan hamd, hamdolmıyan şukürler de vardır. Dimek medih vakıa nazaran boş bır ümidin sevkile kuru bir yalandan, mücerret bir müdaheneden ıbaret kalabilirken hamd ve şükur daıma vakıa mutabık bır hakikat ifade ederler. Hamd delıle müstenıt haklı bır ümıdin neşvesıle veyahut şükür gibı tahakkuk etmiş bır tenaümün zevki saadetile yapılır. Hamd verdı, verecektir gibi mazi ile istıkbal beynınde deveran eden bir hali şevktan, şükür ise işte verdı gıbi

bir mazii mütehakkıkın zevki vuslatından münbais bir bahtiyarlık ilânıdır Bunun için hamd-u şükür tamamen meşru ve ahlâkî oldukları halde medıh umumiyetle ahlâkî değıldır Menhı ve mezmum da olabılır Nıtekım aleyhissalâtü vesselâm Efendımız «meddahların yüzlerine toprak saçınız - احثوا التراب في وجوه المداحين» buyurmuş, halbukı «nase hamd etmıyen Allaha da hamdetmez - من لم يحمد الناس لم يحمد الله» hadîsı şerifıle elelıtlâk hamdın memurunbılı olduğunu göstermiştır. Mîrac hadîslerınde de ummetı Muhammed «hammadun»yanı çok hamdedenler unvanile telkıp edilmiştir Hamd ıle şükurde asıl matlûp mun'ımdır Medıhte ıse hayalı nımettır

Hamd ve şukur ıkısı de bır hakk-ü hakıkat aşkı ınşırahı ve bınaenaleyh ahlâkî olmakla beraber hamdde manayı şevk, şukürde manayı sadakat daha barizdır. ve bu suretle şukur bır mazıı mutehakkıkın hatırai tebcılı olduğundan daha zor, yapanları daha azdır Çünku cereyanı vücut hep mazıden ıstıkbale müteveccıh olduğu ıçın ınsanlar tab'an ıstıkbale mutemayıldirler Şüphesız bu temayulun ıçınde hevlâlûd bır cezbeı ahıret mundemıctır Fılvakı ınsanlar daha zıyade ılerıyı görsun dıye gozlerı onlere nazır olarak yaradılmışlardır Lâkın böyle olması yolda gıderken geldıklerı mebdeı geçıp arkada bıraktıkları kıt'ayı unutmak ıçin değıl, onun hatırasına ve hafızanın sadakatıne ıtımat ıçındır Bundan dolayıdır kı boyunlar ledel'ıcap o hatırayı tecdıt ıçın ondekı gozlerı arkaya çevırıp baktırabılecek müteharrik bır mıhver halınde halkedılmışlerdır Bır ıstıkbal yolcusu ıçın bu hılkatın buyuk bır ehemmıyetı ıkaziyesı vardır Demek kı hafızası çürük boyunları gayrımüteharrik olan yolcuların sade ılerıye dıkılmış olan gozlerı, şeytanın baskınından korunmak ıçın bırer zamanı selâmet değıldirler Halbuki beşerıyetı galıbede bu hal galıptır fıkrı mudahene ile bu umudı mevhum uzerıne meddahlıklar yapan nıce

mahlûklar görülegelmiştir ki maksatlarına nail oldukları ilk andan itibaren bir nankör kesilmişlerdir. Bunu mülâhaza eden bazı mütefekkirin - ezcümle zamanımızda Fransız Güstav Löbon - insanlar üzerinde hayalin hakikatten ziyade bir hâkimiyeti olduğu neticesini almışlardır. Fakat bu doğru değildir Çünkü hayalde görülen o hâkimiyet hakikatı temsil edebilmesi haysiyetindendir. Yoksa hayale hayal diye sarılan kimse görülmemiştir. Binaenaleyh asıl hâkimiyet hayalın değil yine hakikatındir. Hakıkat öyle müessirdir ki sade yakından değil, uzaktan hayalı vasıtasile bile tesirini icra ediyor. Lâkin vuslatın öyle şaşırtıcı bir halı istiğrakı vardır ki bunda hakıkat kendisinden başka her şeyi siliverir ve aynı hakikat olamıyanlar ona tahammul edemezler ve bunun için beşer onu kendisinden ziyade karşısında gördüğü zaman takdir eder Guneş doğunca göz kamaşır ve intıba suzulup kalpteki şuur cepheye dikilmeyince insan onu göremez Buna binaen şuurlu bir hakıkat adamı olmak gayet muşkil ve bir muslimi kâmil olmak çok zordur Nitekim fânı filhak olan Hazreti Ömerülfaruk radıyallahü anh Efendimiz «hak, Ömere Sadîk bırakmadı «ماترك الحق لعمر من صديق» dediği zaman bu zorluğu ifham etmiştir. Şükur ise böyle erbabı hakıkatın şiarı olduğundan «وقليل من عبادي الشكور» buyrulmuştur

Maamafih diğer cihetten hamdte manyi tazımı ve takdir daha yuksektir. Çünku bundakı ihsanı vakı hâmide vasıl olmadığı cihetle bir taraftan daha ziyade hakka nazır, garezsiz bir şîmei tazım vardır Diğer cihetten o ihsana nail olanların neşatına iştirak ifade eden bir hıssı uhuvvet ve kendı hakkında gayrı vasılı vasıl addettiren bir hıssei takdir mevcuttur Bir bu, bir de aksamı şukurde fili kalbin bir emrihafı ve ef'alı cevarihin ihtimallı olması, envaı şükrün ekmeli yine lisan ile yapılan hamdolmasını iktıza eder Filvakı Resulu ekrem

sallâllahü aleyhi vesellem Efendimiz «hamd, şükrün başıdır. Allaha hamdetmiyen şükretmemiş olur « الحمد رأس الشكر من لم يحمد الله لم يشكره » buyurmuştur.

Bu şerait ile lisanen yapılan ezkârı cemile, elfazı ihtiramiye, tazimatı mahsusa, hep hamiddirler. Hamd kelimesi de bütün bu tazimatın mealine muntabık olduğundan «hamdolsun» denildiği zaman bütün bu tazimata şayan bir husün veya ihsan muvacehesinde bir hazzı saadet ve bir bahtiyarlık duygusu ilân edilmiş olur ki bu, bir taraftan o husün ve ihsanın sahibi muhtarını öğmek, diğer taraftan da bihakkın o saadetle öğünmek manalarını ifade eyler Ve her iki haysiyetle pek meşru ve pek ahlâkî bir hasenedir Çünku tahdisi nimet bir gururi temdduh değil, nankörlüğu silen buyük bir fazilettir Daha doğrusu hamd herkesin ermek istediği ve fakat pek az kimselerin erebildiği en yuksek bir gayei kemaldır. Çunku beşerî noktai nazarından bütün saadetler iki keli me ile hulâsa edilebilir Tena'um, in'am Mevkii tena'umde bulunanlar ancak tena'umlerini his ve takdir ettikleri zaman hamdederler. Çunkü saadet tena'ümün kendisinde ve kemmiyetinde değil keyfiyetinde yani zevki takdir edilip hissedilmesindedir Ve zaten tena'ümün manası budur Ve ne zaman zevki saadet hissolunur ve coşarsa lisandan hamd sâdır olur ki bu makam, hâmidiyet makamıdır Mevkii in'amda bulunanların saadeti de mucerret in'amda değil, verilen nimetin kadrini bilecek ve zevkiyle saadet duyacak mahalli lâyikine isalinde ve vusulunu delili vazihile muşahede etmesindedir. Bu delil ise hâmidin hamdidir Bundan o isal ve vusulü temaşa etmekteki zevk te mahmudun saadetini teşkil eder. Ve biz biliriz ki makamı in'am, makamı tena'ümün fevkindedir. Binaenaleyh makamı mahmudiyet ekmeli meratip ve aksayı metaliptir O halde bu makamın saadeti de en buyuk saadettir Bu saadetin zevkindeki cuşiş dahi bil'e-

vleviye bir hamd ile neticelenmeyi iktiza eder. Mahmudun hâmidiyeti demek olan bu hamd ise tezyidi in'ama ve dolayısile tezyidi hamidiyet ve mahmudiyete sebep olur. Bu suretle makamı hâmidiyette bulunan mütena'imin hâmidiyette devamı makamı mahmudiyete itilâsına ve makamı mahmudiyette bulunan mün'imin hâmıdiyette devamı da mahmudıyetın namütenahi tezaüfüne vesile olur ki «لئن شكرتم لأزيدنكم» buyrulması bundandır.

Şu halde silsilei müterakkiyesile meratipi âliyei hamd şunlardır: - 1, hâmidıyet, - 2, mahmudiyet, - 3, hâmidiyet ve mahmudiyet, - 4, mahmudiyet ve hâmidiyet.

Bu son mertebede tecelliyati lâhutıyeden birini görürüz. Burada ın'fıal ifade eden beşerî mazmunların hazfile mahmudiyet ve hâmıdıyeti cemeden «hamîd, mahmud, hâmid» esmai hüsnasının tecellisini gormemek nasıl kabil olur? Bu olmasa idi onlar nereden gelırdı? Sonra Şifai şerifte mübeyyen olduğu üzere hâmıd ve mahmud peygamberı zişan Efendımızın de Ahmed ve Muhammed gibi esmaı şerifesındendir Fılhakika makamı mahmut bilhassa Hatemülenbıya Efendımıze mev'ut olan ve onu hâmidıyetten mahmudiyete terakki ettıren bır makamı âlâdır kı makamı şefaati uzmadır. Bu makamda (livaulhamd) onun destı eymenine teslim olunmuştur. Ahırette makamı mahmudun feyzı şefaatiledır kı livaülhamıd altında toplanacak olan ummet, hâmidiyetı ilâhiyeden hisselerini alacak ve ehlı cennetin davalarının sonu da «الحمد لله رب العالمين» olacaktır. «وآخر دعواهم أن الحمد لله رب العالمين»

Boyle hamidiyet ve mahmudıyeti camı olan habıbı hudanın ahmediyetı, muhammediyeti, ışte hamdin bu mertebei cem'iyetini natıktır. ve Filvakı lâfzan ve manen mahiyeti hamd, bir hakikati muhmedıyedır. Ve bu hakikatin evvel ve ahır Allahtealâya ıhtisası da hakıkatlerin hakikatidir.

İşte Fatiha «الحمد» iptidasile bize bu saadetleri, bu gayei

kemali ve bu hakikati telkın ederek başlamıştır. Ve elhamdülillâh denıldiği zaman duyulan ınşirah amîk bu aşk-ü şevkın ıfadesıdır ve hakikati hamde meftun olmıyan yoktur Lısanı arapta «ال» ahdı fert veya ahdı ıstığrak veya ahdı cıns ve hakikat ıfade eden bır harfı tarıftır İlk hıtapta ıse hamdın bir ferdi muayyeni marut değıldır Sonra bu mübtedanın haberı olan «ل» da lam, ıhtısas, ıstıhkak, mılk mânalarında zahırdır Ve evvelkı dığerlerıne şamıldır. Bınaenaleyh cumlenın mealı şu olur «Hanı her kesın malûmu ve akşayı emelı olarak matlûbu olan hamd hakıkati yokmu? işte hâmıdıyet, mahmudıyet butun cınsile ve hattâ butün meratıbı ve butün envaı efradıyle o hamd, Allaha mahsustur, Allahın hakkıdır, Allahın mılkidır Çunku Allahtır, çünku. Çunku ılâh » Fakat lısanımızda bu tafsılı ıcmâl eden bır harfı tarıf olmadığı ıçın bız sadece hamd, dıye alelıtlâk cıns ıfade ederız, bılen bılır, bılmıyen başkasının bıldığınden haberdar olmaz Bu cümle evvelâ bıze ılım ve ıman ıfade eden bır cumleı ıhbarıyedır Ve aynı zamanda tazımı de ış'ar ederek inşaı hamdı mustelzımı olduğundan lâzımıyle de bır cümleı ınşaıye olur ve zemanı olmıyan bır cumleı ısmıye olduğu cihetle devam ve sübuut ıfade eder. Fatıhada bundan başka cümleı ısmıye yoktur Üçu kelâm bırı sıla olan diğer dört cümle, hep cumleı fılıyedir İlk nazarda böyle olması fatıhadakı muadele tenasubüne muhalif gıbi görünüyorsa da hakıkatı emır ber akıstır Zıra bir ısım birçok file muadıl olabıleceğı gıbı o dort cumleı fılıye bunun beyanı hayyizinde olduklarından teadülı hakıkî ancak bu suretdedir. Ve indettahkık Fatıha, bu tek cümlei ismiyeden ibaret bir kelâmdır

(رب العالمين) Allahın sıfatıdır Terkibının lısanımızda her kese marufıyetı tercemeden mustağnidır. Bunu «âlemînin rabbı» suretıne ıfrağ mumkin ıse de bunda fazla bır vu-

zuh olmamakla beraber lâmdaki istiğrak, ahdiferdî ile tevhidi ifade eden marifeye izafet müeddaları nâkıs kalacaktır «bütün âlemînın ve eczasından her birinın malûm olan yegâne rabbı» dıye tafsıl etmek ıse ı'caz yerinde ıtnap olacaktır «âlemlerın rabbi» demek ıse bu mahzurlarla beraber aslına da muvafık olmaz Zıra kur'an «rabbil'avalim» demıyor da «rabbılâlemîn» dıyor ve bununla bilhassa zevılukulü tağlıp ederek onların nazarı dıkkatıni celbeyliyor Çünkü « عالمون ، عالمين » gibi cem'i salimler ukalâya mahsus olduğundan bunun mealı «butun âleminîn ve bütun eczasının ve alelhusus hepsine faik olan zevilukul âlemlerının yegâne rabbı» demektir. Sureı bakarenin başında «هدى للمتقين» nazını celılınde tebeyyün edecek olan bu ışareti mücmele, kur'anın hıkmetı nüzulünu göstermek ıtıbarıyle Fatıhanın evvelınde gayet mühimdır Bu işaret ve bu ıkazı rabbanîdir ki «الرحمن الرحيم مالك يوم الدين» vasıflarıle takviye edılınce, şuurı ukalâyı gayıptan şühuda getirıp « اياك نعبد و اياك نستعين » dıye hıtap ıle arzı tevhid-ü misaka sevkedecektir. Âkıl ıle gayrı âkil müzekker ile müennes gibi bırı dığerıne velev bır haysıyetle racıh olabılen muteaddıt isimlerın tesnıye, cemî gibi bır ıfadede racıhını galıp kılmak demek olan bu taglip üslûbu lısanımızda da vardır Meselâ zevç ve zevceye zevceyn, baba ve anaya ebeveyn dedığımiz gibi butün Türk tebaasına Turkler demek te bir tagliptir. Ve Arabîde bunun bırçok envaı vardır

«rab» aslında terbıye manasına bir masdar olduğu halde mubalâga kasdile mürebbîye ıtlâk edilmiştir ve masdarında rububıyet denilmıştır kı çok âdıl yerinde «عدل» denılmesi gibidir. İşte bu mübalâga manasından dolayı rab sade mürebbi mürадefı değil aynı terbıye gıbı olan ve binaenaleyh ıstilâ, isti'lâ, inayet, tedbir, zabt ve tasarruf telkin ve irşat teklif, emrünehi, tergip, terhip, taltif, tekdir gibi terbiyenin bütün levazımına malik kuvvetli ve ekmel

bir mürebbi demek olur ve bu münasebetle sahip ve malik manasına dahı gelir. Mesela hane sahibine «rabbüddar» bir sermayenin malıkıne «rabbülmal» denilir. Bunda da sadece sahıp ve malik manalarından fazla bir mefhum vardır. Rabbülmal tabiri bile mudarebe ve selem gıbı bir muamelei tıcariye noktai nazarından söylenır Bınaenaleyh alelıtlak rab denildiği zaman sade malık veya sade terbıye mefhumları değil ikisine de bütün levazımile sahip olan bir kadiri kayyum anlaşılır ve bunun ıçın Allahtealâdan başkasına hususiyeti anlatır bır ızafet yapılmadan müfret olarak (rab) ıtlâk olunamaz ve kemali marufiyetı ıfade eden (errab) ve umum ıfade eden (rabbilâlemîn) gibı ızafetle hıç yapılamaz Şu halde «rab» rububiyet denince anlıyacağımız mana kudreti balıga ıle zabt ve tedbir ve terbiye mefhumlarıdır, yan'ı bunları yapabılecek bır kudreti balıgaya malıkıyettır

Terbıye, bır şeyı kademe kademe, tedrıç ıle kemalıne erıştırmektır kı bunun eserı ıstıfa ve tekâmül olur. Âlemının her kısmında ıse terbiye ve tekâmul kanunlarının cereyanı her an ve her lâhza meşhuttur ve bınaenaleyh böyle bır kudreti baliganın rububıyeti şuûnı âlemde şek ve şupheden âzade olarak okunmaktadır. Ve işte rabbılâlemîn bıze bunu ıhtar ediyor. Rabbılâlemîn denınce her ınsan kendı gorebıldığı kadar olsun butün alemıne zıhnınden bir geçit resmı yaptırır ve yaptırınca behemehal kanunı terbıyeyı gorür. Demek biz rabbımızı alemîne nazarla bıleceğız. Ve fakat âlemîni de ancak ona ızafetle tanıyabıleceğız

Bır takım felâsife heyetı âlemın böyle tedrıcî bir kanunı terbıye ve tekâmul takıp ettığını gorememiş. Bunlardan bu kısmı hepsının def'ı olarak sebeplı veya sebepsız bırdenbıre tekevvun etmiş bulunduğunu, bir kısmı da tabıat davasile tekevvunü inkâr edercesine bu

günkü heyet ve nizamı vucudun kıdemi ve ezeliyetini iddiaya kadar varmıştır. Bunlara göre meselâ insan, ancak insandan olur ve insan ezeldenberi mevcuttur. Âlemde terakkı ve tedennının manası yoktur, talep, sây ve kesp semeresizdir Bütün âlemde kadimdenberi envaı mevcudat serpılmiş, fezada hıçbır nizamı muşterek takip etmıyen ecramı, ve ecramda lâyuhsa envaı ekvan, butün tabayıi mahsusalarıle kadîm bır cebır ve ıcabın ıçınde yuzer giderler Şuphesız bu sozler, hem tecrıbeye vè hem akla taban tabana zıt bırer cehlı mürekkep idı, hıç olmazsa tamamen müşahedemiz altına girebılen efradı eşyanın, dün yok ıken ufacıktan hudusa gelıp tedrıcen buyudüğunu ve bılakis yıne tedrıcen gaybolup gittığini her gün bıttecrıbe goruyoruz, müşahedemızın ıhatasına gıremiyenlerın de boyle olduğunu ıstidlâlimızle, aklımızla bılıyoruz, şurada bır adacık fırlıyor, suzulmuş topraklar tahaccür edıyor, taşlar erıyor, madenler fılız verıyor, kayaların, toprakların arasında tohumcuklar ve o tohumcuklardan mütenevvı otlar, ağaçlar, turlu turlü hayvanlar turevor, ureyor, sumük gıbı bır nutfenın ıçınde yuzlerce insan tohumu fışkırıyor, tasfıye ve telkih ıle bundan lâhza lâhza alâka, mudga devrelerıle ruşeymı, ruşeymden canlı kemiklı cenın, cenınden ağlıyarak ve gülerek doğan bebek, tıfıl, kademe kademe yuvarlanan, yuruyen, kekelıyen yavrucuk, sonra koşup oynıyan afacan çocuk, sonra dışlerınıdeğıştirıp şahlanmağa başlıyan murahıkı mumeyyız, sonra çıçeğını açıp meyvasını verınıye ozenen âkıl balığ sonra şahın gıbı dunyaları tutan çalışkan bir delıkanlı sonra arslan gıbı kemalıne ermış kehlı kâmıl, sonra cısmanıyetı ruhanıyetınde erımeğe ve re'yı, ıhtiyarı suzülmeğe başlıyan bır ıhtıyar, nıhayet hayır veya şer bır ruhı mahz olup uçmağa veya goçmeğe hazırlanan bir pırı fanı, hasılı mekân ve zaman içinde nefesden nefese lâyuad şuur hamulelerile yürüyen ve her lâhze suretten surete değişe-

rek varacağı yere varan ve butun bu tahavvulâtta hiç değişmemiş gibi ben ben deyip giden insanlar akıp akıp gidiyorlar O haldeki her bir zaman bu gunku âlem, dunku âlemin her noktadan aynı olmıyor ve butun bunların maverasından butun bu cereyanları izhar ve rabtederek bize daima vahdet suurunu veren kadırı kayyum bir hakıkat her dem her lâhza ılanı vucut ediyor ki biz o lahzaya o ane hal diyoruz ve bu hal içinde mâzı ve istikbalı yaşıyarak o hakıkate visal peyda ediyoruz, hakıkat daima hakıkat, alem ise her an mutehavvil ve murtabıten ve muntazamen mutehavvil, bu irtibat ve ıntızam ile akıl ve fıkrımız o hakıkatın ınkâsatına, kalp ve suurumuzda o hal içinde bizzat tecellıyatına sahıt oluyor

Binaenaleyh muşahedenin, tecrıbenin, aklın bılıttıfak vakı olan bu ıfade ve ısrarları karşısında âlemde hudus, terbıye, tekâmul mefhumlarını ınkâr etmek korlukten cehlı murekkepten ve buhranı nefsîden nes'et etmiş bir dalalettir Âlemde halk, terbiye, istifa ve tekâmul bir sunneti carıye ve hak tealâ da kemalı mutlâk bunun ılletı tammesi olduğu her turlu supheden âzadedir Bunun içın ahıren ilım ve felsefe, âlemde, tabıı âharle tabıatte tekamul kanununun cereyanına kat'ıyetle hukmunu vermıstır ve bugun terbıye, ıstıfa, tekâmul, beşerıyeti âkıle ve âlımenin uzerınde yurumek ıstedıği bir kanun telâkkı edılmektedir Tekâmul ise vahıdı basıtten vahıdı murekkebe yânı o vahıt uzerınde umumı muteaddıdenin tedrıcen ıctımaı suretıyle nâkıstan zait ve kâmıle gıden ve bılakıs murekkepten basıta, muteaddıtten vahıde inen bir seyrı suumdur

Fakat burada hakıkat şınas ehlı ılım-u hıkmet ile onların sozlerını çalarak veya anlamıyarak suıstımal eden bir çok kasırına de tesaduf ederız kı bunlar bu tekâmulu hakteâlânın bir eserı terbıyesı telâkkı etmeyip, muessırsız illetsız olarak tabıatta bizzat carı ve cebır-u ıcap

ıle hâkım bır kanunı mutlâk zannediyorlar ve hulasa terbiye ve rububiyetı değıl, ıstifa ve tekamulı tabıîyı, tabıatın fevkındekı aynı hakikatin kendisi gibi zumediyorlar ve bu suretle insanı sadece eczaı âlemın ekmelı değıl, alelıtlâk ekmeli vucut farzedıyorlar.

Halbukı ılm-u fen, felsefe ve hıkmet bütun cıddıyetıyle bu zumun aleyhınde bağırıp duruyor Çunkı ılm-ü fennın bedahete mustenıt ve tecrıbe ıle de müeyyèt, zarurî bazı kavanını esasıyesı vardır kı bunlar atıldığı anda ılm-u fen yoktur Illıyet, tenasübı ıllıyet, vahdet, hak ılah.., ıllıyetın en umumî ıfadesı «yok ıken var olabılenın her halde bır sebebı vardır Yanı her mevcudı ahır, bır mevcudı mukaddem ıle mesbuk ve onun tesırıne mukarındır» dusturudur kı yokluk varlığa ıllet olmaz, hıçten hıç bırşey husule gelmez (rıen ne vıent du rıen) yanı madum ıken mevcut olan eşya kendılerındekı o yokluktan yıne kendı kendılerıne değıl behemhal mevcut bır mucıdın tesırı ıcadıyle vucude gelır, haslı hadısatın bır ılletı kadîmesı vardır Sonra ıllet ıle malûlun bır tenasubu, bır tezayufu vardır Öylekı ıllet bıtınce malûl da bıter, malûller bılınınce ılletı ıtlâkan veya tayînen bılırız ve malûlât ne kadar çok olursa olsun mecmuu ılletın kudretını tecavuz edemezler, onunla mutenasıp olurlar Meselâ bir okkalık kuvvet, ıkı okkayı çekemez, tabırı âharle nâkıs zaıdın ılletı tammesı olamaz Çünkü o halde ademın vucude ıllet olması lâzım gelır. Fılân şey yokken kendı kendıne yoktan var olmuş demek ıktıza eder. Bu ıse ıllıyetı ınkâr ve bınaenaleyh ılmın kendını ibtal etmektır Iz'ansız cahıller bunu soylerse bugun ulûm, ve fununi tabııyeyi olsun okuyup anlamış olanlar ılmıyle soyleyemezler Bütun ulûmı tabııyede ıllıyet ve tenasubi ıllıyet kanununun bır hâkımıyetı mutlâkası vardır ki bu kanunı azım, kâh tahavvül, tahaffuz nısbetıle, kâh illetın tenasüp ve tezayuf ve bakası tabırile ıfade olunur. Hâdı-

satta şuur, ılım, akıl gıbi malûlât meşhut olup dururken bunların ılletı tammei mutlâkasını, bunlardan ârî kör bır kuvvet, bir kor tabıat gıbı tasavvur etmek manasına tabıîlığin fünunı tabııyede de verı voktur Bunun için ulema ve hukemaı tabıat, tabıatte vanı âlemde kanuni tekâmülü takrır ederken, kor, nâkıs bır tabiatın mebde ve illeti kül olmasını değıl, vacıbulvucud haktealâyı kemali namütenahısıle mulâhaza ve tasdık etmek şartile tabiatte tekâmulu takrır ve ızah eylemışlerdır Çünku boyle olmasaydı tekâmul kanunu ılmın, fennın kunhü olan ıllıyet ve tenasubı ıllıyet kanununa muhalıf olacağından ılmî olamazdı

Sozu uzatmış olacak ısek de derın gıbı gorunmekle beraber basıt olan bu noktavı anlatmalıyız Meselâ bır buğdav tanesı toprağa duşer ve şeraıtını bulunca bıter, açılır, büvur, sunbullenır, nıhavet bır başakta vuz buğday tanesı verebılır Bunu bır def'a daha, bır def'a daha katlavınız, butun dunyalar buğdav ıle dolar Işte bu kemmıyette tekâmul kanununun en basıt mısallerınden bırıdır. Goruluyorkı bu ıedricî tekâmulde ılletı tamme ılk tane ıse, butun bu tekâmulu ılk tek tanenın tabıatınden eıkaracak ısek bu tekâmulun mebdeındekı bu kemal, hasılında vuz ve nıhayet namutenahı olduğundan boyle bir tekâmul davası bır kerre bır musavı vuz ederı demek gibi bu tenakuz teşkıl eder Halbukı tekâmul hıç olmazsa vahıt ıle muteaddıt arasında (1, 2, 3, 4, 5 = 15) gibı musbet veva menfı bır nısbet takıb eder Yalnız kor tabıate terketmek (1 = 15) demek olur kı bunu ilım ve fen şovle dursun en basıt bır akıl dahı kabul edemez Çunku bunda ademın vucuda ıllıyetını farzetmek ve aklın ve ılmın mebnası olan tenasubı ılliyet kanunu ıle tenakuza duşmek vardı Bır tabıatte doğrusu tekâmulun her haddhızaındınde harıcınden gelen bır kemal vardır Bu ıse tekâmulı tabıı değıl, tekâmulı terbıyevîdır. Bunun ıçin-

dir kı bütün ilm u fen, felsefe ve hikmet « nâkısdan kâmil çıkmaz, fakat kâmılden nakıs çıkabılır» mütearefei asliyesinın mahkûmudur ve bundan dolayıdır ki soylediğini anlıyarak soyliyen ulema ve hukema tabıatin tekâmül kanununa mahkûmıyetıni söylerken bu tekâmülün ve bu tabıatın bızzat ekmeli mutlâk olan illeti ulânın, hakteolânın kemalı mutlâkından mustefad olduğunu unutmıyarak soylerler Tekâmulı tabiî kanununun en son mukarriri addedılen feylesof (Ispenser) bıle bunun ıçın mutlâkın vücudu zaıurî olduğunu ve tabiatın hakıkatte mutenahı olan kemalı mutekâmılı fevkinde bır vacıbülvucudun kemalı namütenahısı hâkım bulunduğunu ve şu kadar ki bızim illeti tamme olan o kemali mutlâkı ihataya nisbî ve ızafî olan ılmımız, ıdrakimız kâfı gelemiyeceğınden fünunumuzun, ulûmi tafsiliyemizin sadece tabıatte yanı âlemde tekâmul kanunu sahasında cereyan edebıleceğını anlatmışken ona tabı olduğu ıddıasında bulunanlar tekâmuli tabıî derken, Hakteolâyı ve kemalı â'lâsını unutuyor ve tekâmulu terbıyesız bır tekâmul zannedıyor. Ve aynı zamanda bunlar kendı kanaâtı amelıyelerinde bu nazarıyelerını her gun, her lâhze cerh ve nakzevlıyorlar. Zıra «Edokasyon, Pedagojı» namıle terbıye ve terbıyeı etfal davasından vazgeçmiyorlar ve kemali tehalükle murebbı olmağa çalışıyorlar, duşunmuyorlar kı tabıat üzerinde hakkın terbıyesı yoksa butün terbiye davaları batıl olur kalır

Hasılı ılmı her şeyden evvel hıç şerıkı olmıyan bır hak tanır ve daıma vahdet mıkyasıle yurur ve vasıl olmak ıstediğı her netıcenın hakkıyetını te'mın etmek ıçın onun o hakkı âlâya ızafetını, nısbetını bulmağa çalışır ve şayet tabıat ve tekâmulı tabıî mefhumlarında hakka ve terbıyeı hakka izafet bulamazsa onlara tahakkuk, hakkıyet bıle ısnat etmez. Ilmı mutlâk zatı hakkın kendıne tecellısı ve onun ilmı kadimîdır.

Hakkın bize tecellisi de bizim izafî ve nisbî olan ilmi hâdisımızdır Hak ve hakkın ilmi olmasaydı bizim bütün ilimlerimiz ve hattâ kendi varlığımıza ait kanaatlerimiz, izafetlerimiz hep batıl olurdu hakkın rububiyeti kâmilesi ve onun eseri olan terbiyesi bulunmasaydı âlemde tabiatte ne vücutdan, ne kemalden, ne tekâmülden ne terbiyeden hiçbir eser hiçbir hisse bulunamaz, hep bu davalar muzmahil ve madûm olurdu Âlem ve biz böyle değilsek bir hissei vucudumuz, bir hissei kemalimiz, bir hissei terbiyemiz hakkıyet isnat edilecek bir izafetle bize tecelli ediyorsa bu tecellide rabbilâlemin olan Allahtealâyı görmemek kâbil değildir

Bu suretle Allahın masıvası olup ilhiyet alâkasile Allaha delâlet eden eşyanın mecmuu ve bir nizamı ictimaiyi haiz bulunan her kısmı âlem, eczası da eczai âlemdir « علم » yani vesilei ilim mefhumunu ifade eden alem kelimesi alem, alâmet maddesinden hâtem, kalep gibi ismi alet vezninde bir ismi cemidir ve cem'i tahtında olmıyan ferdi mahza itlâk edilmez Böyle isi cemi olduğu halde cemi âkıl ile «alemîn» diye tekrar cemlenmesini ve bu de elâlemin diye lâmı istiğrak ile tarif edilmesi bütün âlem ve eczasına şumulü istiğrak ifade eder Bu istiğrak icinde cem'i âkıl getirilmesi de ukala kısmının taglibine delâlet eyler ve ukelayı tasavvur etmeden rabbulâlemîn eyi idrak olunamıyacağını ilham eyler Bütün alemlerin akıllı olduğunu bilseydik taglibe hacet kalmazdı Âlem kelimesinin iştikakı itibarile bir mefhumı aslîsı vardır ki mayu'lemu bih yani ilim edinmeğe alet ve vesile olan şey demektir Asıl ilim ise tasavvur değil, tasdiki haktır Yani iki tasavvur arasındaki vaki nisbetini bütün vicdan ile idrak etmektir. Bize bir nizamı içtimaî ile görünen ve her an adem ile vucut beyninde akıp giden ve cereyanlı bir sırrı nizam ve irtibat takıp eden ve en

muhim nizamından biri de enfus ve ezhan ile haric ve âyan arasında hakkıyet, tahakkuk, mutabakatı vakı dediğimiz hak nisbetinde yani bir tasdik şuurundaki şuhut, ilim, akıl ve kalp alâkasile tecelli eyliyen her cemaatı eşya ve butün cemââtı eşya haktealâya ve onun sun'ına, rububiyetine ve kemaline delâlet eden birer delil, birer alâmet teşkil ederek ilmimize tasdikimize vesile olduklarından dolayı alem tesmiye edilmişlerdir Basiret ile tahlil ve teemmul edildiği zaman gorulur ki butun âlem bizim zihnî ve hariciye munkasım şuunatı şuuriyemizin yekûnu bulunan hâdisattır Rabbulâlemîn de bunların maverasında olup aralarındaki nisbeti hakkiyetle daima vahdaniyeti, rububiyeti tecelli eden vacibulvucud haktealâdır Ehli şuhut için âlemde bir şey yoktur ki gorulsun de arkasında evvel veya ondan sonra onunla beraber allahtealâ gorulmesin «ماخطر ببالك فاللّه وراء ذلك» kalbine her ne hutur eder ise allah onun arkasındadır, tabiri âharle onun arkasında allah vardır Binaenaleyh âlem masivayı allah ve allah maverayı âlemdir ve biz bu alem vesilesile maverasındaki allahtealâyı hakkiyyet dediğimiz bir şuur nisbetile tasdik ederiz Bu delâlet butun kur'anda izah olunacağı gibi burada da el'alemîn mefhumu icinde munderiçtir Kelâm, Hikmet, Felsefe, Tasavvuf kitapları da bu delâletin izahı ile meşgul olur Filvakı bizim malûmatımızı teşkil eden ve edebilecek olan şeylerin hepsi bir hakkı vakıın alâmeti, nişaneleridir Hevûlâ ile suretin veyahut madde eczaı ferdesinin yekdigerile, envaı kuvvetlerin biribirlerile mutevafık veya mutehalif munasebet-u irtibatları ufacık bir cemen, bir tesi ihi havvanî veya insanî, koca bir manzumei semsiye, butun mekânile hey'eti ecram, mazi, hal, istikbal butun zamanile bir silsilei mukevvenat, ve bu arada bir lâhza şuur, hep bu delâletin vesilesi olan birer âlemdirler Bu delâlet te mucmel, mufassal ve her biri şuhudî, hayalî olmak

üzere mertebe mertebedir Daha ilk muşahedede bilbedahe bir delâleti mucmele munceliıdir ki bu icmal, ânatı şuurun teselsülile tafsil ve te'kit olunur gider. Bunların zihinde mazilerini ve istikbalin numune ve misallerini teşkil eden samimî hatıralarından, sahih hayallerinden in'ikâslarından da yine icmalî veya tafsilî bir delâleti akliye okunur ve bu da bu şuur nisbetile tecelli eder. Filhakika biz eşyayı şuurlarımızın taallûkile şuhuden, ve bu taalluktan hasil olan suretlerle, hatıralarla tasvvuren ve aklen tanırız Bu şuur olmadığı zaman kendimizden bile haberimiz yoktur Şuurlarımız ve onların taallûk ettiği bu suretler, bu intibalar ise bizde, bizim nefsimizde, ruhumuzdadır Güneş bendeki sureti mun'akise ve muntabiasile güneştir Halbuki biz bu intibaâttan, haricimizde sabit görunen bir takım âyan da idrak ederiz Şimdi bu âyanın böyle bizdeki bu suretlerinden başka bir teayyunleri elimizde yokken onları bizdekinden ayrica haricimizde ve kendilerindeki bir taayyuni zatî ile tanımağa niçin ve nasıl mecbur oluyoruz? Ve sonra bunların yalanını doğrusunu nasıl seçiyoruz? Böyle hakaikı eşya dediğimiz butun âyanı sabitenin kıymeti ve vasıtası ancak bizim şuurumuzdaki enfusî ve zihnî kıymetler ve suretler iken neden ben onları benim haricimde bir hakikat tanıyorum? Tanımasam niçin vicdanımda kizp ile mahkûm oluyorum ve sonra her şeyden evvel ben kendi bulunuşum olan vucudumle, bulusum olan vicdanım, suurum arasında kendi kendime sâdık ve mutabık olduğumu kat'iyen ve yakinen niçin ve nasıl tasdik ediyorum? Bunları yapıyorsam demek ben butün bunlardan evvel ve butun bunların maverasında, önünde sonunda, beraberinde enfusî ve afakî emkine ve ezmanı, hasılı beni ve haricimi zahir ve batından ihata etmiş butun hâdisat ve vakıatın şahidi, kefili, vekili, mucidi, sanii rebbi olan vacibulvucud bu haktealâya bir intisap

taşıyorum ve bende vücuden zarurî olan intisap mahkûmiyeti altında onun hâkimiyetinden mustefit olarak evvelâ onu zımnen olsun tasdik etmiş bulunuyorum da bu sayede benimle şuurumun ve şuurumla haricin vechi irtibatını buluyor ve diğer hakaiki cuz'iyeyi, âyanı sabiteyi tasdik ediyorum, eğer bunu yapan sade benim ruhum ise, benim ruhum hem benim ve hem hariçteki eşyanın hakikatı kusvası ve illeti ulâsı demektir. Halbuki o bana oyle demiyor, bana o, «ben oyle olsaydım her istediğimi yapar ve sana ezeldenberi hiçbir yokluk göstermezdim» diyor Ve ben de ruhumla beraber bunu tasdik etmekte tereddüt etmiyorum Hulâsa kendi kendime «ben benim, ben şimdi varım» dediğim zaman «ben kendimi duyuyorum ve bu duygum doğru bir hak duygusudur binaenaleyh ben varım ve ben benim» demiş bulunuyorum Filvakı ben kendimi duyarken, onumden sonumdan, zahirimden, batnımdan muhit olan hakkı ve izaletı hakkı beraberimde olarak tasdik etmiş olmasa idim, tarafeyn ile nisbeti bulamaz (ben varım, ben benim) diyemezdim, vicdanımdan vucudume geçemez, vicdanımla vucudumun intibakına eremezdim ve binnetice vakıde hiçbir hakikat tasdik eyliyemezdim Elem ile lezzeti, ziya ile zulmeti, uyuku ile uyanıklığı, zenginlikle zoğurtluğu, hasılı eşyadan hiçbirinin varlığile yokluğunu sezdiğim kadar da sezemezdim, yakacak ateşten kaçıp gulduracek gulistana gidemezdim, bunları az çok vele izafî olsun seziyor, yapıyorsam hakteâlâya izafetimle ve bu sayede cuz'î kullî hakaiki izafiyeyi idrakimle yapıyorum, bunu da vicdanımda onun eseri olan âlemimden ayırıyorum Bu vicdan benim ise, ben ve butun vucut onun, bilsen de onun, bilmesen de onun, şu kadar ki bilmiyen bir yaşarsa, bilen iki, daha doğrusu namutenahi yaşıyor «الحمد لله رب العالمين»

Hasılı ben varım, ben benim, başkası değilim. Kazıy-

yeleri bizim bütün şüphelerden arı en yakinî, en bedihî ve en evvelî bir ilmimizdir. Fakat ben, şuurum varken ve ancak onunla (ben varım) diyebilirim. Bu tasdikte vicdanımın bilbedahe ve bizzarure kendisile intibak eder. Bu suretle (ben varım) kaziyyei bedihiyesinin mazmunu kendisinin muceddası olduğundan bedihîdir. Bu da «bu şuurum, bu duygum, bizzarure doğrudur, sadıktır, haktır» kaziyesinin kefaletile bedihîdir. Bu da Vacibulvucud, hâkimi mutlâk bir zatı hakkın zarurî bir tasdikile, şahadetile bedihîdir. Ve bu tasdik böyle her yakinin mebde' ve müntehası, «معنى»dır. Bedihîi evvelînin bütün mazmun ve şeraiti de bedihî midir? Bu bir mes'ele. Bunun için bazıları vucudi bariye bedihîi celi, bazıları bedihîi hafi, bazıları da nazarî demişlerdir ki bu herkesin kendi varlık şuurundaki kudrete ve za'fa bağlıdır. İşte böyle nazarîye benziyen bu bedihî, kiminne celi kiminne hafidir. Ve âlem onun delili iken o da âlemin şahidi, nurudur «الله نور السموات والارض» «انه على كل شىء شهيد» «هو الاول والآخر والظاهر والباطن». İman, bu nura iz'an, dini islâm da bu iz'anı, bu izafeti yaşamaktır.

(الرحمن الرحيم) Besmelede bu iki sıfatın tafsilatını gördük. Burada meşhur bir mes'eleye tenbih edelim: Merhamet ve rahmet, bir muhtac ve mubtelâyı afattan tahlis ve ye'rine hayır ve nimeti ikame etmeyi istihdaf eden bir evlik duygusudur demiştik, ki bu ibtida şefekat gibi teessür ve infial kabilinden bir meyli nefsanî olarak başlar ve intihaende bir husni tesir demek olan in'am fiili ihtiyarisini istilzam eder ve mevkiine göre bu netice için sadece bir söz veya bir işaret bile kâfi gelir. Biz (filân merhametli adamdır) dediğimiz zaman ekseriya rikkati kalp dediğimiz haleti ruhiyeyi, kabiliyeti infialiyeyi kastederiz, fakat pek merhametli, çok merhametli dediğimiz zaman da neticei fiiliyesinin zuhurunu anlarız. Cenabı Allah ise alâmi hudus olan tegayyür ve infialden

münezzeh ve müberra olduğu için rahmeti ilâhiyeyi aynen beşerî olan manayı mezkûr ile izah edemeyiz Buna hem karînei akliye ve hem karînei şer'iye vardır. Buna binaen mufessirin burada az çok bir mecazı lûgavî bulunduğunu soylerler ki bu da iki suretle mulâhaza edilir

1 — Yalnız neticei lâzime olan tahlis ve in'am manası

2 — Asıl olan meyli nefsanînin lâzımı evveli ve in'a-mın sebebi olan iradei hayır manası, zira irade bir infial değil mümkin olan fiil ve terkten birini tercih sıfatı zatiyesidir Binaenaleyh evvelkine gore rahmet, sıfatı fiilden, ikinciye gore sıfâtı zatiyeden olur

Rahmeti ilâhiye ekmel olduğu ve rahmanirrahim diye iki sıfatla da zikredildiği cihetle burada iki manayı da kasdetmek daha muvafıktır Rahman sıfatı hassa olduğuna nazaran garize ve subut ifade eden sıfatı muşebbehe olarak iradei hayır sıfatı zatiyesi, rahim de mubalâga ile ismi fâil olarak onun tezahuru demek olan in'am ve ihsan sıfatı fiiliyesile izah edilir Bunu aksedenler de olmuştur

Fakat bazı muhakkikinin tahkiki vechile bizim muhtarımız şudur ki sıfât ve esmai ilâhiye manalarında mecaz değil, hakikattırlar Meselâ, ilim, irade sıfatlarının mecaz olduğunu soyliyen yoktur Halbuki bunların ilâhî manaları beşerî olan manalarının aynı olmadığı da muttefekun aleyhtir Meselâ ilim gibi bir cehli, iradei beşer bir meyli şevki takip eder ve hâdistir İlmi ilâhî ve iradei ilâhiye ise bizim bu sıfatlarımızın mebdei âlâsı olan sıfâtı kadimei hakikadırlar, bunlar olmasaydı tenasubi illiyet kanununa nazaran bizim ilim ve irademinizin huduşu mumkin olmazdı Binaenaleyh şeraiti beşeriye ilim ve iradenin şartı zatîleri değil, mahallerine nazaran avarızındandırlar. ilmin hakikatı bir temyizi maneviyi icap eden sıfat, iradenin hakikatı de iki makdurdan

birinin tercihini iktiza eden sıfattır Binaenaleyh diğer esma' ve sıfâtı ilâhiyede dahi aynı *mulâhazanın tatbiki* icap eder ve hele esma' ve sıfâtı ilâhiye beşerî kemalâtın fevkında bir kemal ifade eden hakaikı urfiye ve şer'iye olduğunda şuphe edilemez ve bunun içindir ki lisanımızda rahmet ile merhameti farkedegelmişizdir. Rahmeti ilâhî, merhameti beşerî bir manada kullanırız ve bunun için rahmanirrahimi çok merhametli ve çok merhamet edici diye tefsirimiz de doğru olmaz, nihayet evvelde, âhirde, ezelde, lâyezalde *namutenahi* rahmet sahibi, namutenahi feyzi in'am, hayru ihsan saçıcı diye bir izah yapabiliriz ki ikisinde de rahmetin hem sıfatı zatiyeyi mulâhaza ettiren iradei hayır ve hem sıfatı filiye ve tekviniyeyi mulâhaza ettiren afattan tahlis ve niamü hayrata isal manalarını cami olması hakıkatı urfiye ve şer'iye icabındandır

Malûmdur ki afatın hakıkatı adem ve sevaikı ademdir, hayratın hakıkatı de vucut ve sevaikı vucuttur Âfat ile alâkadar olan butun elemlerimiz bizi bir ademi hayır ile inzar ettikleri icin elemdirler ve bunların başı haktan ve rahmeti haktan yeistir Niamu hayrat ile alâkadar olan butun lezzetlerimiz de bizi bir hissei vucut ile tebşir ettiklerinden dolayı lezzettirler Bunların başı da hakka ve rahmeti hakka imandır Hayatı Dunya boyle adem ile vucudun, âlâm ile lezaizin, yeis ile imanın, rahmeti rahman ve sayu teavun ile yenilen bir mucadelesi şeklidir ki bunların bu cidalden cikıp temayuzı ebedî ile temayüz etmeleri de hayatı Ahireti teşkil eder. Binaenaleyh bizim hayır ve lezaizimizin başlangıcı, ademden vücude getirilişimiz de, akıbeti de mutenahiden namütenahiye [illegible]dir Rahmeti rahmaniye butun munıkinatın [illegible] vucude ihtiyacını ifade eden iradei vücut ve [illegible] vucut olduğundan her imkânın sahai vücude [illegible] muktazidir Çunku vucut her hayrın ve her

nımetin aslıdır. Rahman böyle bır iradei hayır ıle bızı cismaniyet ve ruhaniyetimızle ademden vucude getirerek halk, eden ve bununla beraber esbabı baka ve hayatımız olan nimetleri de ihzar ve ısal eylıyen rahmetı celıle sahibıdir kı bu rahmetın şumulünden hariç hiç bır mahlûk bulunamıyacağından buna celâili nıamı ıle rahmet denilır. Bütün imkânlar vücutten hissement edılirken bu arada âkil ve bıl'ihtiyar fâıl olacak mevcudat halk eylemek te rahmeti rahmanıyenın kemalı şumulu muktàzasındandır. Çünkü bunda vücudı mümkınatı hakkın kendısıne takrip vardır O suretle bunlar, kıdem-ü hudus ve vucub-ü ımkân, kemal-u noksan farkları olmasa hemen hemen sıfâtı hakkı temsıl edebılır Lâkın bunda ıradelerın taaddudu hasebıyle vucudda bir nevı şırkı arazı zuhur eder Halbukı sırk ıle vucut ve devamı vucud mumtenıdır Zıra hakkın şerıkı batıl yanı madum lızatıhı, ınumtenı, ınuhal olduğundan her vücut vahdetle tecellı eder ve muteaddıt vucudlar bır vahdet teşkıl etmedıkçe devam edemezler Şırk lızatıhı salıbı vucut ve mucıbı ademdır Bu sebeple âlemde gerek tabiî ve gerek ahlakî ne kadar şurur tasavvur edılırse hepsının koku teaddüd ve davayı şırktır Bu da hakkın kemali vahdetı ıcabıdır O halde hem boyle vesılei şırk olacak muteaddıt ıradeler halkederek onlara hissei vücut vermek, hem de bunların tevazunlerinı muhafaza ederek bütun tecellıyatı vücudu bır ırade ıle ıdare ve ıdame etmek öyle dekık bır nımet ve oyle ebedî bır hayırdır kı bunu da rububıyetı ılahiyenın rahmetı rahımıyesı temın etmıştır. Kemalı terbiye ıcap ıle ıhtıyarın ışte bu ihtilâtındakı müvazene de ve kemalı rabbanî felasıfenın muammai vucut dediklerı bu muadeleı rahimiyededir Bunun içın eslâfı müfessırin rahmeti rahimıyeye dekaiki niam tabır etmışler ve gaye itibariyle de nıamı uhrevıye ile tefsir etmışlerdır. Bu bir taraftan ıradei cüz'iye es-

habından her birinin iradelerine bir hissei tercih vermek, bir taraftan da hakkı mukteseplerinin gayesine göre hesaplarını görüp mizanı haktaki vaz'iyetlerini tesbit ettikten sonra «فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره» mucebince mukâfat ve mucazat ile mes'uliyetlerini tatbik eylemektedir ki bu mucazat o mukâfatın zâmanıdır ve binaenaleyh rahmeti rahimiyenin hedefi aslîsi bu mukâfattır. Rahmeti rahmaniye içindeki vucudı iptidaîde hiçbir mevcut yolundan inhiraf etmez. Rahmeti rahimiye içindeki vucudı sani ise eshabı iradeye ait olduğundan bunlar da vazifesinden udul edenler ve mizanı hakkı kendi davalarıyle ihlâle uğraşanlar vardır ki rahmeti rahimiyenin mutazammın olduğu hikmeti adalet bu vucutta böyle ihtiyare terettüp eden bir muadelei mukâfat ve mucazat kurmuştur ve yine bu muadelenin mizanı umumîsinde de lâşerikeleh olan hakteâlânın iradei rahmaniyesi hakim olmuştur «الرحمن على العرش استوى»

Errahman diyor ki Ey zevilukul siz isteseniz de istemeseniz de diğer âlemler gibi size de vucut ve bakai vucude ait nimetlerimi, hayırlarımı tükenmez hazinemden verdim ve veririm. Errahim de diyor ki Ey zevilukul, ey eshabı irade siz diğerleri gibi değilsiniz, onlar sade iradei rahmaniyemin ceberutuna mahkûmdurlar siz ise benim kemali rahmetimi tecelli ettiren irade ve ihtiyarını temsil ederek bana kurbiyet peyda etmeniz ve rıdvanı ekberime ermeniz için yaradıldınız size onlardan fazla olarak istediğiniz ve istiyerek çalıştığınız şeyleri de istediğim kadar veririm, fakat hakkın vucubı vahdeti karşısında şirk ile vucut ve devamı vucut mumtenı olduğundan sizin nefislerinizdeki teaddut ve kesretin ve zavellerinizde benim rızamdan başka kendinize munhasır ... nokta nazarları takip eden, mutenevvi ve ... iradelerinizin sizi şirke ve umumunuzu ademe ... viehelerini tanzim ve adl-u rahmetin mu-

vazenei vücudunu temın ıçın en nıhayet sizı mes'ul edeceğımı de ıhtar ederım, haydı hakkı inkâr etmeyınız şırk koşmayınız, hakka kurbıyet ve hatta nıyabet ıcın hak ve iradeı hak yolunda muhabbetle, hübbi hayır ıle, ıstıkametle, adl-ü merhametle ıman ıcınde çalışınız da, ıradeleriniz, amalı muktesebenız o mukâfatı ebedıyeye o rıdvanı ekhere vesıle olsun Hulasa benım rububıyetim kahru ceberuttan ıbaret bır tasarrufı tazyık-u ıdam değıl boyle rahmanıyet ve rahımıyet ıle tezyıdı ın'am eden bır rububıyetı celıle ve cemıledır للذين احسنوا الحسنى وزيادة ولا يرهق وجوههم قتر ولا ذلة اولئك اصحاب الجنة هم فيها خالدون

Işte rahım sıfatında tebşırıkamıl ıcınde boyle bır manayı ınzar dahı mustetırdır Fakat bu ılk hıtabda bazı kımselere gururı ırade ıle şoyle bır hatıra varıd olmak melhuzdur Acaba Rabbulalemîn eshabı ıradeyı halkettıkten sonra ıstıkbalın mukadderatını onlara tafvız etmış ve kendısı acaba hicabı ızzete çekılmış değılmıdır? O halde hakteala butun âlemînın mebdeı vucud ıtıbarıle rabbı olsa da halde ınsanların ışıne bılfıil mudahale etmemış ve ıstıkbalın de bılvasıta bır rabbı olmuş olmaz mı? Ve o halde mazînın malıkı Allah ıken hâlın ve ıstıkbalın bu gunun ve yarının bılfıil malıkı ve sahıbı, mukâfat ve mucazat gununun hâkımı eshabı ırade olmak lâzım gelmez mı ve bu takdırde eshabı ırade alacağını zorla almak ve mes'ulıyet mehafetınden azade kalmak ıcın mukadderatını kendısı tayın edıp ıstıkbalın lâyuselu ammayef'al hâkımı olmağa calışmak ıktıza etmez mı? Boyle bır hatıra ınsanların zamanı halde sahıp gorundukleri ıradeı cuz'ıyeye mutlâk bır ıradeı kullıye ve her kayıtten âzade bır ıhtıyar ve bır kudretı hâlıka kıymetı ısnat ederek kendılerını kadırı kül ve alelıtlâk hur ve ebede hâkım bırer fâılı muhtar gıbı tevehhum eylemelerınden neş'et eden bır şırık davasına racıdır kı beşerî felâketlerın, bütun haksızlıkların sebebını bu teşkil eder Adl-ü rah-

meti ilâhiyenin bunun üzerindeki tadılâtı, inzıbatı olmasa cem'iyeti beşeriye üç gün içinde biribirini yer bitirir. «طهر الفساد في البر والبحر بما كسبت ايدي الناس» halbuki âlemde ve hele hayatta her an iradei beşerden hariç halkı cedit cereyan etmekte olduğu cihetle kuvveti kendisinin zanneden o kavı bazuları bir an içinde el'iyazebillâh bir felç, bir darbei ilâhiye en âciz miskinler sırasına koyuverir Ehramlar içinde saklanan ve bir gün gelip te neşredilen mumyalı bedenler ve onların kadit simalarındaki sonuk oyuk gözler, sabık Mısır Fıravunlarının dağlar deviren haşmetli bünyelerinde şimşekli nazarlarındaki kuvvetlerin artık ne malikı, ne sahibidir Bunun gibi nice misallerle anlaşılır ki vücudun hayatın gerek mazide ve gerek istikbalde bütün zimamı evvel-ü ahırı hakteâlânın yedi kibiryasındadır Ve onun mülkidir O zannedildiği gibi sadece evvel değil hem evvel ve hem ahırdır, mutenahıde, fanide evvel ve ahırı başka başka görenler ezel ve ebedde dahı böyle zannetmesinler, fâılı evvel ile gayei kusva hakikatte birdir Düşünülürse ecramın küriyyeti, zamanın istidaresi merkez ve muhitinden bize bunu iş'ar eder Doğan beşer aciz, ölen beşer yine acizdir

Bu noktayı hissedenlerin bir kısmı mazi ve istikbal şöyle dursun, halde bile cebri mahza kail olmuşlardır. Zaten nefsi beşer kuvvet buldukça hep ben, aceze düştükçe hep sen veya hep o demek ister, ortada âşikâr olan hakikat ise ne öyle, ne böyledir (امر بين امرين) dır Beşeriyet cismin ile ruhun, akl ile kalbin, kabiliyet ile fâiliyetin, iztırar ile ihtiyarın muhassalasıdır, o ne mecburi mutlâk, ne de fâılı mutlâktır Bu bapta nazrai ulâ nazrai kusvanın aynıdır Tetkiki felsefî davasile işi işkal edenler ne cihetı iztırarı selbedebilirler, ne de cihetı ihtiyarı Iztırara mertebe ayırmak, ihtiyara bir mevki vermektir, ihtiyara mevki ayırmak da iztırara mevki vermektir Ne cebri mahız (fatalite) ile icabı mahız (de-

terminizm) in davayı ıztırarları, ne de hürriyeti mutlâka ve tamme (lıberalizm) mudde'ılerının ihtıyarı halikane davaları, hiçbır zaman mizanı hakikatin bedahetıle karşılaşamazlar. Beşerde ciheti ıztırar kudretullahın şahıdi, ciheti ıhtiyar da iradetullahın şahidıdir. O kendi kendine kalırsa adem de muztar, halıktealânın icadile de vücutta muztar ve aynı zamanda rahmeti hak ile talebı amelde muhtardır. Ve bu sayede mukadderatının bir kısmını, kendi isteğile yazar Hasılı bu ıkı şehadetle ınsan bu vücutta ve bugün, şu ân şu zamanı halde tarafı haktan izafî ve müstear bır mılki muvakkat ve mukayyedı ve müsaadei hakka mazhar bır salâhiyeti niyabıyyeyi yanı bır memuriyetı haiz olduğunu ne ınkâr etmeli, ne de bu salâhıyet ve memurıyette kendını lâyen'azıl, lâyus'el bır âsîl zannetmelıdır Insan ıstıkbaldekı mukâfat ve mucazatı verecek değıl, alacaktır Hemde haldekı butun vesaıti kudretı, mılkı mustearı kesıldığı zaman da alacaktır Almak mevkıı ıse malık mevkii değıl, ıhtıyaç mevkıidır Ve mılkı tam hem yeden ve hem rekabeten malıkıyettedır. Bu ıse yerlerile, goklerıle, mekânlarıle, zamanlarıle, efrâdıle envaîle, besatatıle, murekkebatıle, maddelerıle, kuvvetlerıle, kabılıyetlerıle, faılıyetlerıle, butun alemînın malikı, mubdıı, halıkı, murebbısı olan Allahtealânın mılkı mutlâkıdır

Işte rabbulâlemîn denıldıği zaman, şumulı ıstığrak ile butun o vahımeler bertaraf olmak ve Allahtealânın ezel ve lâyezalde malıkı mutlâk olduğu anlaşılmak lâzımgelırse de bır taraftan rahmetı ılâhıyenın muzaaf vus'atı, dıger taraftan beşerıyetın gafletı dolayısile ıstıshabı hal ıçınde ınsanların mukâfat ve mücazat gününe dahı bır nevı malıkıyetı ve hâkimıyetı hatırasının az çok vurudu ıhtımalını busbutün kat'etmek ıçın

(مالك يوم الدين) buyrulmuştur Ve burada ınzar bıraz tasrıh edılmiştır. Çunkü dın kelımesı lısanı arapta ceza'

hisap, kaza' sıyaset, taat, âdet, hal, kahr, nihayet butun bunlarla alâkadar ve hepsine mebnâ ve mi'yar olan millet ve şeriat manalarına gelir ve bunun doğrudan doğru kıyamet mânası yoktur ve burada evvelki ceza, sonuncu dıni marul mânalarıle ıki tefsırı muteber vardır Evvelâ ceza, âtıde mes'ulıyet, hıssı mes'ulıyet tatbıkı mes'ulıyet mânalarını da tazammun eder Bunun ıçın «yevmıddın» in lısanımızda bu ısmı de «ruzıceza» dır Lâkın şunu unutmamalıdır kı aslında ceza kelımesı şımdı mutearef olduğu gıbı yalnız ıkap ve ukubet dımek olmayıp ıyı veya kotu yapılan bu ışın tatlı veya acı karşılığını, ecrını vermek mânasına masdardır ve ısmı olarak bu ecre dahı ıtlâk olunur Meselâ «جزاك الله خيرا كثيرا» demek, Aallah sana çok hayırlı ecırler, mukâfatlar versın demektır Ancak mukâfat ve mucazat kelımelerı kufuv ve muşareket mânalarını ıfham ettığınden lısanı şerıde Cenabı Allaha ısnad olunmaz da sevap ve ıkap, ecır ve ceza gıbı tabırler kullanılır Bınaenaleyh yevmı dın, ruzıceza, her ışın karşılığı verılıp bıtırıleceğı son gun, tabırı aharle ıstıkbalde mukâfat ve mucazatın tevzı olunacağı vakıt demektır kı lısanı serıde buna yevmı âhır dahı denılır ve bunda kaza ve hukum manası da munderıçtır Gerek arapçada ve gerek lısanımızda olsun bu gıbı yerlerde yevm ve gun kelımelerının alelıtlâk vakıt mânasına kullanıldığı da malûmdur Bugun ne bır gunduz, ne bır gece ve ne bır gundüzle gece mecmuu olan yırmı dort saat manalarına olmayıp gerek gun, ay, yıl, asır, devır ılah Gıbı bıldığımız ve gerek bılmedığımız zaman mıkyaslarından herhangı bırı olabılır. (Muddetî devrı felek bır gundur âdem bır nefes) Bugun Dunya, yarın Ahıret derız ve bunun ıçın Dunya gunlerıne nazaran Ahıret gunlerı (bın sene) veyahut (ellı bın sene) gıbı mıkyaslarla ıfham oluna gelmıştır

Bu ızahtan anlaşılır kı yevmıddın butun umıtlerın ve ... mevzusıyetlerın ılerıde mızanı haktan geçerek son tahak-

kukunu bildiğu ve birb . ərinden tamamen ayrıldığı son demı yakindır. Bundan s nrası artık ya gayeı ümmit olan ebedî rıdvanı ekber veya gayeı yeıs olan ebedî husranı ekberdir ve bugün kıyamet gununun son lahzasıdır ve bu suretle yevmiddin kıyamete ışarettir Fakat bunun yevmi kıyamet olması dolayısıyle bir tenavüludür Yoksa dın kıyamet demek değıldır Yevmı kıyametın, kıyamet yanı olmuşlerın dirilmesi demek olan bas (بعث) haşrucemı, vakfe yanı tevakkuf ve ıntızar, sual, hisap, mizan, sırat, nıhayet butun amellerın ıyıye ıyı sevabının, kotuye kotü ıkabının tevzıı ıle ceza gıbı ahval ve meratıbı mutezammındir kı dığerlerı bu son devreı cezanın mebadı ve mukaddımatı olduğundan burada (yevmıddın) nazmıyle bu gaye tasrih edilerek tergıp ve terhibe kuvvet verilmıştır. Bınaenaleyh yevmıddın makamında yevmı kıyamet, yevmı sual, yevmı hısap denılmesı hem terceme değıldır, hem de bu kuvvetı ve sevkı kelâmı ıhlâl eder ve daha zıyade tehvıl ve terhıp ıfade eyler

Yevmıddın cezanın tahakkuk edeceğı son gun demek olduğundan bu suretı beyanda dının usulunden, akaıdınden birını teşkıl eylıyen Ahıret akıdesını bır cuz'ı muhmeliyle takrır ediyor ıse de din kelımesını mânaı marufunde kullanmamış ve ona dolayısıyle ışaret ve ıma etmıştır Çünku ceza yerıne dın gelmesinde lâfzî bır îma, sevap ve ıkap mânasında da mekasıdı dıne bır ışaret bulunduğu aşıkârdır

Manaı marufuna gelınce Dın zevılukulu husnı ıhtıyarlarıyle bızzat hayırlara sevkeden bir vaz'ı ilâhîdır Burada bıraz tevakkuf edelım

Bu evvelâ dını hakkın bır tarifıdır. Çunku bızzat hayra sevkı hakıkî ancak ondadır Edyanı batılada ıse bu sevk vehmî olur Onlar şerre, olsa olsa zatında hayrolmiyan ıddiaî veya ızafî bır hayra saik olabılır Meselâ kendi noktaı nazarına gore bır hayır gıbı yalana, yalan-

cılığa ve hırsızlığa teşvik edebilir, çunku hak ve hakıkati akaidinin başına koymuş değildir Binaenaleyh bu tarif, dolayısıyle edyanı batılanın dahı mahiyetini gostermıştir. Yanı hakıkatte boyle bir saikı ılâhî değil iken oyle tevehhum olunan dınler de dını batıldırlar sanıyen, dının mahallı, şeraitı, semeresi, erkânı, yanı cınsı ve faslı mumeyyızı gosterilmıştır ve bu mânaı şer'î dın kelimesinin butun meanıı lûğavı,esını câmıdır

Dını hakkın mahallı, akıl sahıplerıdır Binaenaleyh cemadat, nebatat, hayvanat, mecnunlar, gayrıâkıller, çocuklar, matuhlar gıbı kasırın tecellıyatı dıniyeye mahal değıldır Çunku akıldan mahrum olanlar sahıbı ıhtıyar olmadıklarından kendılerınden bır hayır sadır olursa bılâıhtıyar olur kı buna da cebır denilır Binaenaleyh hayvanatta dın vardır demek, nıhayet mecazî bır tabırdır

Demek kı dının şartı akıl ve ihtıyardır Bunlar dının şartı, dıyanetın, ruknudurler Akıl bulunmayınca dının taallûk ve teklıfı bulunamıyacağı gıbı ıhtıyar bulunmadıkca da dının sevk-u te'sırı tabırı aharla dıyanet bulunamaz Bundan nâşıdır kı dınde ılım meş'elesınden başka bır de ırade mes'elesı vardır Fılvakı âlîm ve âkıl olmak mutedeyyın olmağa kâfı değıldır Dındar olmak ıçın dını hem bılmek ve hem sevmek lazımdır Binaenaleyh ılm-ü ırade, akl-u ıhtıyar zatı dının mucerret kendısınde dahıl bır rukun değılse de dıyanet ve tedeyyunun rüknüdurler Bunun ıçın ısmolan dın kelımesıle, dıyanet manasına masdar olan dın kelımesının manalarını karıştırmamalıdır Dıyanet ınsanın sıfatı ve nefsî bir mefhumdur. Dın ıse onun mevzu ve mutealleki olan hakıkî ve nefsselemrî bır mefhumdur Aralarındakı fark, bır hâdısei nefsıye ıle, mebadısı ve kanunları arasındakı farktır Tabırı aharle dın vaz'ılâhî, dıyanet kesbı beşerîdir Bunu tefrık edemıyenler ılım namına hatalara duşerler

Dinin semeresi bizzat hayrolan amellerdir. Yani sahibinin kendi zannına ve kendi noktainazarına göre değil nefsel'emirde ve mizanı hakta hayır ve nafı olan işlerdir. Binaenaleyh asıl dindarlık hayrı nazarı hakta hayrolduğu için ihtiyar edip yapmaktır Hayır ise hakikatte umumî olsun, hususî olsun ahara halen veya istikbalen nafi olandır. Hayrı hakikaten hayr olduğu için yapmak demek, onu Allahtealâ namına yapmak demek olduğu aşikârdır Çunkü şu iş hakikaten bir hayırdır demek, sade sana, bana nisbetle değil, zatında ve Hakteal̂â nazarında hayırdır demenin tabiri aharıdır ve Haktealâ indin de hayrolan her işin de bir ecri, bir sevabı, bir mukâfatı muhakkaktır Ve bunun en büyuğu onun rızasıdır Zira Cenabıhak her hayrın, her mukâfatın, her nimetin menbaı ve zâmanıdır Rızayı Hakkın en büyuk vesilesi de hakka rızadır. Ve hakka razı olmıyan hayrı sade hayrolduğu için sevip yapamaz, kendine ait peşin bir menfaat arar. Gerçi hayrın behemehal meccanî olması şart değildir Ve nezdi Hakta zayı ve heba olan hiçbir hayır yoktur Fakat bir hayrın filhal boyle bir endişei menfaatle yapılması halka nafı olmak için değil, halktan muntefi olmak için yapılan ve binaenaleyh ecrini Halktan istiyen peşin bir muavazadır Bu ise hayrı hayrolduğu için yapmak ve Hak ile bir muamele icra etmek degildir Ecrini haktan isteyerek yapmak ise, her halde hak ile bir muamele yapmak ve hakk-u hayrı tanıyarak yapmaktır Bu da hayrı hakikaten hayır olduğu için yapmak demektir Çünku hayr zaten ve hakikaten boyledir Fakat bu ecri sade Ahirette mulâhaza ederek yapmak daha yüksek bir mertebei kemaldir Demek olur ki hakkı tanımıyan ve hakperest olmıyanların hayrı bihakkın tanımak ve hayrı hakikaten hayr olduğu için yapmak ihtimalleri yoktur ve hübbi hayrın başı hubbi haktır ve samimiyet ve ihlâsın şartı evveli hakperestliktir.

İşte bunun içindir ki dini hakkın hakikatı cinsiyesi

vaz'ı ılâhî olmas dır Çunku mevzuatı saıre zatı Hakka muzaf değildır ve ağrazı şahsıye ıle malûldur Bu ise bizzat hayra değıl, bızzat şerre ve şırk-u cıdale sürükler ve hele hüsnı ıhtıyar ıle hayra sevk gayesını hıç tazammun etmez Çunku ağrazı şahsıye şaıbesı hıssedılen her hangi bır sevkte ıhtıyarı beşer derhal bulanır ve fesada uğrar Ve zaten garazı şahsî hayrın bıle hayrıyyetıne manıdir Fakat vaz'ılâhî nasıl anlaşılır? Bu nokta dının en mühım bır mes'elesını teşkıl eder Şuphesız vaz'ı ilâhî bizzat hakteâlânın ılm-u ırade ve rızasını gosteren delâıl ıle anlaşılır kı bunların en kuvvetlısı kur'an gıbı hıtabullâhtır Kalp ve akıl bu hıtabı bızzarure veya bılıstıdlâl fehım-u telâkkı eyler, Esasında ruhun butun mevcudıyetıle onu vaz'ılâhî olarak anlaması lâzımdır

Bu noktada bazı feylesoflar, zevkı vıcdanı kâfı gormuşler Fakat alelıtlâk zevkı vıcdan pek şahsî bır sebeptır Ve âlemde her şahsın kendıne mahsus bır zevkı vıcdanı vardır Ve o halde ferdler kadar da dın vardır demek lâzım gelır Halbukı hak bır olduğu gıbı dını hak ta bırdır Ve hakkı bulmak ıçın maveraı vıcdana de bır nazar atfetmek ıcab eder Şu halde vıcdanı kullı veya bunu temsıl eden bır ruhı kullı bulmak ve o ruhı kullun kalbını mıyar olarak ahzetmek zarurî olur

Dığer bazıları valnız akla muracaat etmışler ve aklın hakk-u hayırda hakımı yegâne olduğunu zannetmışler dı Çunku akıl şahıs değıldır Nıtekım hak bır olduğu gıbı akıl ıçınde tarık bırdır deriz Fakat akıl en ıyı bır vasıtaı ıdrâk olmakla beraber ahvalı kalbde hâkım olmadığından ruhun butun mevcudıyetıne ıntıbak edemez ve bınaenaleyh vaz'ı ılâhîyı fehmu telâkkıde mebadıye muhtac ıkıncı derecede bu aletı gayrı hâkıme olmaktan ılerı geçemez

O halde vaz'ı ılâhı evvel'emırde ruhı ınsanıye butun mevcudıyetıyle muntabık şuhudî ve bedıhî bır ılmı zarurî

ile tecelli etmelidir ki bu tecelli bizzat Hakkın vaz'-u hıtabı olduğu kendi kendine mütebeyyin ve aşikâr olsunda bilâhare akıllar tecribe ve istidlâl ile kalpler zevk ve inşırah ile bundan ahzı feyz etsinler İşte bu ilmi zaruriye lisanı şerıde (وحى = vahiy) ve bu mazhariyete (nubüvvet) itlak olunur.

Şunu bilmelidir ki vaz'ı ilâhî ile vaz'ı beşerînin en muhim farkı o mevzuun tecellisinde iradei beşerin âmil olup olmamasına racıdır Yoksa vaz'ı ilâhînin behemehal harici beşeriyette tecellisi şart değildir. Ve filvakı ruhi insanîdeki tecelliyatın bir kısmı muhimmini vaz'ı beşerî değildir Binaenaleyh dini hakkı teşkil eden hitap ve vaz'ı ilâhî evvelâ levhi mahfuzı fıtratte kesbî olmıyan ve iradetullahı gösteren bir ıztırar ile sabit olur da bizzat nisbeti hak ile ruhı kullu temsil eden bir ruhı kudsîde bütun mebadıı burhanı muhtevi şuhudî ve zarurî bir ilmi yakin ve bir vahyi mubin ile tebeyyun eder Ve sonra bu ilmi zarurî ve mutayatı bir taraftan tevsıkı tecribî ve tarihî, diğer taraftan istidlâlâtı akliye ve ezvakı kalbiye ile tariki kesbden inkişaf ve teammum eder gider Vahyin daima vicdanda bir misali, akılda da burhanı vardır Fakat vurudı vahi butun meşairi istilâ ettiğinden o anda ruh butun mevcudiyetiyle şuhude mustağrak olarak kabili mahız kesilir ve faaliyeti iradiyesi ve kuvanın hususiyetleri muvakkaten munkatı olur da aklın yetisemediği ledunniyatı vucudu görur ve bilâhare ihtiyar ve iradesini ona tatbik eder

İşte dini hak bidayette nubuvvet denilen böyle bir vaz'ı ilâhî ile sabit olur ve bu tecelli beşerde zuhur eder de vaz'ı beşerî olmaz Doğrusu, ruhi beşer ilmi hakta fail değil kâbildir Malûmat uydurulmaz, alınır ve bunun için ilimde nefs ile hariç arasında bir hak nisbeti vardır ki bu bir vaz'ı ilâhîdir Ruhun kendinde ihtiyarını karıştırarak imal ettiği fikirlerde ise ilmi gâh bulunur, gâh

bulunmaz, bu da bır vaz'ı beşerî olur. Demekkı her ilmî yakın, bır vaz'ı ılâhîdır Boyle bır hak tasdıkı de ihtiyar ve ıradeı beşerden tecrıt ıle mülâhaza edılmeğe mutevakkıftır Alelhusus dın gıbı doğrudan doğru ef'al ve ahvali beşerıye ıle alâkadar ve ıhtıyarı beşere mebde olan kavanını harekâtta bu luzum daha kat'îdır Garaz, hırs, teşehhı, kalbı u aklı sıslendırır, çeşmı basıretı şaşı yapar. Ya hıç gostermez veya çatal gosterır Bunun ıçın ılmı dınde teşehhıden tecerrut şartıazamdır. «من فسر القران برأيه فقد كفر — kur'anı re'yı ıle tefsır eden kâfır olur» hadîsı şerıfı de bunu natıktır Vehı ıse soyledığımız gıbı butün meşaırı kaplıyarak ve kuvveı ıradıyeyı o anda tatıl ederk gelen ve bınaenaleyh hıçbır şaıbeı kesbu ımal ve hıçbır nışaneı teşehhı olmaksızın ruhun kabılıyetı sırfesı uzerınde zâhır ve bâtınından tam bır telkını zarurî ıle vaz'ı ılâhıyı veren en bedıhî, en zarurî bır ılmı yakın olduğu cıhetle adî olan ulûmı yakınıye fevkınde vaz'ı ılâhînın şahıdı ekmelı olan ve mazmunundakı beralını aklıye ve akıbındekı muasır tecrıbelerle dahı hakkıyetı teeyyut eden bır muşahedeı hıtaptır. Ve bu suretle her muşahede gıbı kalp ve aklın faılıyetı ıhtıyarıyesı fevkınde olmakla beraber kabılıyetı fıtrıyesınden de harıç değıldır Bunun ıçın dını hak badelâhız bılhassa usul noktaı nazarından aklın tarıkı ıstıkra ıle ıdrakâtı cumlesıne dahil olur ve yalnız ıstıntaç bu ıdrake kâfı gelmez ve ılımde olduğu gıbı bunda da keşıf nazarıyeye mukaddemdır Şu fark ıle kı bunda tecrıbeı ferdıye hepsını ıhataya kâfı değıldir. O ancak aslulûsul olan tevhıdı hak da mumkın olabılır. Hakaıkı dınıye ve mesaılı teşrıiyede tekerrur muşahedesı, tecrıbesı asırlara mutevakkıf nıce metalıbı muhımme vardır Ve bunun ıçın ılmı dınde dahı akıl ve naklin ehemmıyetı derkârdır Ve fılhakıka ıslâmda da vaz'ı ılâhıyı bıldıren delıl dorttur Kıtap, sunnet, ıcmaı ummet, kıyastır Ve bunlardan evvelkı uçu musbıt ve dorduncüsü muzhırdır

Dıni hakkın faslı mümeyyızı zevılûkulu hüsnı ıhtıyarî ile bizzat hayrata sevketınektır. Tabirı aharle dını hak zorla değıl seve seve hayır yapan fâılımuhtar insanlar yetiştıren bır kanunı terbıyedır ve bütun saadetlerde hayrın fâılıdir Demek dının hayra şevki zarurî ve cebrî değıldir O evvelâ, ıhtıyarı teşvık eder Ve ona husnı ıhtıyarın mıyarını verır Akıbetı hasene ıle akıbetı seyyıeyı gostererek ıntıbaha getırır, ve hayra sevki bu gonül hoşluğu ıle yaptırmak ister Bunun ıçın dınde cebır yoktur denilir «لا اكراه فى الدين» zıra hayra cebredıldıği zaman o hayrın fâilı mecbur olan değıl âmırı mucbır olandır Halbuki dın, ınsanı ınsanı kâmıl, hayırhah, hayırkâr bir fâılımuhtar yapmak ıçındır Bu ıse sade dının zatında değil ınsanın ıhtıyarında ve onunla dıyanetında ve bunun ıstıclâp ettığı tevfık haktadır Dın ne kadar hak olursa olsun câhılınde bu suretle muessır olamıyacağı gıbı âlımînde bıle ıhtıyaı munzam olmaksızın, tabırı aharle dıyanet tahakkuk etmeksızın ıcrayı te'sır etmez «اذا تم الامر» bu husnı ıhtıyara, bu dıyanete sahıp olmıyanlar, ya dıgerlerının cebrıle hayra suruklenen ve hurrıyetıne malık olamıyarak onların aleti ıcraıyesı olan bır faılı mecbur kalır veya bır âmılı şerru fesat olur gıder Bu munasebetle şunu temyız etmek lâzımgelır kı dının sevkı başka dıne sevk yıne başkadır Ilım gıbı dının de sevkı cebrî değıldır Çunkü vucubı aklî vucubı fılîye ıllet değıldır Onun ılletı ırade ve kudrettır Fakat dını hakka sevk zatında bır hayrı kullîdır Bunun ıçın velâyetı hassa veya velâyeti amme ıle tam dıyanetın hayrata sevkı cebrî yaptığı, tabırı aharle cebren hayır yaptırdığı mevakı vardır Ezcumle ebeveynın evlâdı sevk ve terbıyesı, emribıl'maruf ve nehyı anılmunker mesaılı bu kabıldendır Bu farkın menşeı şudur Ihtıyar ve ırade dının bır cuz'ı değıldir de te'sırının bır şartıdır Fakat dıyanetın cüz'üdur, demın soylediğimiz gıbı kanunı mucerret ıle faılı muhtarın tesırlerı beynınde farkı azîm vardır.

Hasılı din, iman ve amel mevzuu olarak akıl ve ihtiyara teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının heyeti mecmuasıdır ki millet ve şeriat dahi tabir edilir Diyanet te bu kanunların husnü ihtiyar ile tatbikatıdır Gerçi amelin imandan cüz olup olmadığı münakaşa edilmiş ve doğrusu amel imanın cüz'ü değil, bir semerei müterettibesi olduğu tahkik olunmuş ise de gerek imanın ve gerek amelin diyanette, ahkâmı iman ve ahkâmı amelin de zatı dinde dahil birer rükn olduklarında asla ihtilâf edilmemiştir

Dinin hakkında bu faslı mümeyyizini iyice tasavvur ettiğimiz zaman anlarız ki tecribe ve istidlâli aklî noktai nazarından bir dinin hakkıyyeti diyaneti kâmile şartile umuma vaadettiği hayırların, saadetlerin tahakkuku ile tebeyyün edecektir Dini batılın vadleri, diyanetile makûsen mütenasip iken dini hakkın vadleri diyanetile mebsuten mütenasip olur Filvaki tarihi islâma baktığımız zaman da dini islâmı böyle buluyoruz Ta asrı saadetten beri müslümanlar ne zaman dinlerine diyaneti sâdıka ile sarılmışlarsa hayrı hakikîyi anlamışlar ve yapmışlar, feyizleri, hayırları saadetleri o nisbette tezayut etmiş, mes'ut yaşamışlar, mes'ut mes'ut yaşatmışlar «[illegible]»

Fakat zamanımızda Avrupalılardan bazıları diyorlar ki asrı hazır insanları saadeti nef-i hayırda değil intifada görüyor Bizzat bir hak ve bizzat bir hayır tanımıyor ve bunun için vaz'ı ilâhî olan dini hak artık onların şevklerini, iradelerini tehyiç etmiyor Şimdiki insanları ancak şehveti intifa zabt ve idare edebilse edecektir Binaenaleyh onlara vaz'ı beşerî olan dinleri tatbik etmeli ve iradeleri bununla gıcıklıyarak beşeriyeti hazırayı istilasını bulunca ya kadar bir taraftan mücadeleye sürüklemeli, diğer taraftan sırf muhammi kanunlarla bir kuvvet içinde tutup götürmelidir Tabiatte merhamet yoktur ve yoktur Hürriyet değil, cebr-ü ıztırar hâkim-

dır» Bunlara göre beşeriyeti hazıra intifaı şahsî hırsile çarnaçar böyle sonsuz bir mücadeleye atılmakta ve muhabbet yerine husumet çoğalmaktadır Böyle demek dini hak doğru imiş, haksızlar onun sevabına değil ıkabına lâyıkdırlar demeğe musavidir ve dini hakkın şirkde gösterdiği netaici elimeye istihkakı itiraf etmektir Ve « ظهر الفساد في البر والبحر بما كسبت ايدي الناس ليذيقهم بعض الذي عملوا لعلهم يرجعون » ayetinin mazmumunu tasdik eylemektir Bu da tevhidi Hak ile rahmanirahime sarılmıyan insanların hakkı zatîleri vè binaenaleyh rabbulâlemînin bir eseri celâl bir rububiyeti ceberutiyesidir Hakteala insanlara bu suretle de görunür. Bu hırsı intifaı yenerse ancak hâldeki iptilâyı cidal ile istikbaldeki yevmiddinin mukâfat ve mucazatını duymak yenecektir Nitekim Alman feylesofu Kant bile Cenabıallahın vucubı vucudunu aklı amelî ile Ahiretin vucubı vucudunden istintaç etmiştir Bu suretle yevmi Ahiret dinin ve ona iman diyanetin bir aslı muhimmini teşkil eder Ve « gunun dine böyle bir ihtisası vardır « مالك يوم الدين » ayetinde bu tebşir ve inzarın tasrihı bu haysiyetle de pek beliğ olmuştur Dinin böyle bir günu vardır

Buna binaen İbnicerir tefsirinde nakledildiği üzere bazı müfessirin buradakı dini sade mukâfat ve mucazat manasına değil, millet ve şeriat dahı denilen manayı marufuna hamlederek tefsir etmişlerdir ki bu suretle «yevmiddin» manayı marufı şer'îsile dinin malûmı olan muhim günu demek olur ki bundan da bizzat Ahiret ve yevmi kıyamet anlaşılır İptidaı hitabe nazaran evvelki zahir, intihaı hitabe nazaran da ikinci mutebadırdır Bunun için biz de bu iki melhumu zayi etmemek için mealinde din gununun maliki demeliyiz

KIRAET — Burada iki kıraet vardır Aşereden « د، ا، حم، ف، ث، ج » yanı Nafi, İbnikesir, Ebuamr, İbniâmir, Hamza, Ebu Cafer kıraetlerinde elifsiz olarak « ملك يوم الدين » okunur (ر، ن، حل، ع) yanı Asım, Kısai, Yakup, Halefi Aşır, kıraetle-

rinde de «مالك يوم الدين» okunur ki bizim kıraetimiz de budur. Ve Fatihada mana ile alâkadar vucuhı kıraet ancak buradadır. Evvelki, mimin zammile mulk masdarından sıfatı müşebbehe sıgası, ikinci de mimin kesrile milk masdarından ismi fail sıgasıdır. Bu kelimeler kuvvet manasile alâkadardır. Biri evvelen ve bizzat nufusı insaniye uzerinde tasarruf diğeri de evvelen ve bizzat emvalin âyan ve menafii uzerinde tasarruf kuvvetidir. Melikiyyet nef'iam için re'yu tedbir, emr-u nehi, vad-u vaid, tahlil ve tahrim gibi hukuk ve salâhiyet ile zevil'ukul nufusı insaniye uzerinde tasarruf ve icrayı hükmederek bu hey'eti içtimaiyeyi rabtu zabt ve şahsiyeti vahide misalinde temsil eden Mustakil bir velâyeti amme kudretini ifade eder. Mâlikiyyet ise, mal olan âyan ve hissei âyan üzerinde ferdin nef'i hassı için bihistiklâl zabt-u tasarruf hakk-u salâhiyeti demek olan velâyeti hassa kudretini ifade eyler. Bunlardan her birinin yekdiğerine bir cihetı irtibatı vardır. Gerek malikiyyeti mutlâka ve gerek melikiyyeti mutlaka ikisi de bil'asale rabbulâlemîne mahsustur. Çunku hayatı kendi yedinde olmıyan beşerin bu sıfatlarla ittisafı bittabi izafî, niyabî ve mustaar olduğu aşikârdır. Maamafih Dunyada ve zamanı halde, beşeriyetin yegâne hodkâmlığını, gururunu teşkil eden de bu izafî ve niyabî olan milk ve mulktur. çunku bunlar Dunyada hayat ve saadetin en muhim şeraiti esasiyesindendirler. Filhakika hayat ve saadeti hayat evvelâ bir memlekete mutevakkıftır. Memleket ise milk ve mulk yeri demektir ki buna lisanı avam ile (vatan), lisanı şeri ile daha kıymetdar olarak (dâr) denilir. Bir memlekette hayat ve menfaatı hassa milk ve malik ile yani milkiyyeti ferdiye ile kaimdir. Bunun zâmanı olan hayat ve menfaatı amme de melik ve mulk ile yani inzibatı içtimaîyi temin eden devlet ve reisi devlet ile kaimdir. Bunların kıvamı da her ikisinin zatî ve aslî olmayıp yekdi-

gerinin zâmanına muhtaç olduklarını bilmek ve aralarında nisbeti hakka ıntıbak eden ahengı tenasübü bulmakla mumkındır Ferdı ve milkıyyetı ferdiyyeyı boğan içtimaıyeti mutlâka, âzasının butun havassı felce uğrıyan ve 'yalnız gonlu basıt ve fakat heyecanlı bır hatıra ıle kıvranan bır bedene benzer Cemıyetı, mülkıyetı ıçtımaıyeyı boğan ferdiyyetı mutlâka da uzvıyyetı münhal olup canı boğazına gelmış ve gözlerı cevvı havaya dıkılmış bır muhtadarın demı vapesınındekı sekerat buhranını yaşıyan hulkumunu andırır Bunun ıçın mılk ve mulkten her bırının zayaı bır felâkettır Mülk ve hukûmetin kısmen veya tamamen fıkdanı bızzat nef'ı ammın o nısbette ınkıtaıdır Mılk ve malıkıyyetın bazan veya kullen fıkdanı da nef'ı hassın veya nef'ı kullun ınkıtaıdır. Ve ekserıya bırının zevalı, dığerının zevalını ıstılzam eder. Bunnların ıkısının bırden fıkdanı ıse el'ıyazebıllâh musıbetı kubra ve felâketı uzmadır. Her bırının zayaını tasavvurda bıle beşerıyet bu âkıbetı elımenın fecaatını duyar ve duyduğu ıçındır kı butun bedahet karşısında kendısının tilhal ızafî değıl hakıkî ve mutlâk bır melık veya malık olduğu vehmınden kurtulamaz Vücud-ü nımet noktaınazarından melıkıyet şuphesız daha cazıbelidir lâkın adem-u nıkmet noktaı nazarından da zevalı malıkıyyet daha muthış ve daha korkunçtur Işte bu ayetı celıle beşerıyetın zamanı haldekı bu hıssei ızafetını selbetmıyerek, ıstıkbalde alelhusus Ahırette bunun dahı meslûp olacağını ve o zaman valnız Cenabı rabbulâlemînın ezelî ve ebedî olan mâlıkıyyetı hakıkıye ve melıkıyyetı mutlâkası kalacağını beyan buyuruyor «لمن الملك اليوم لله الواحد القهار» «يوم لا تملك نفس لنفس شيئاً والامر يومئذ لله» ılk nazarda bu ınzar ne kadar muthıştır Benım benım derken, memleket, hukûmet zayı etmenın ne felâket olduğunu ıdrak edenler, kımseye vermem derken velev habbei vahıde olsun mılksız kaldığını gorenler bu dehşetın azametını ne çabuk hissederler Lâkın faıde onu sonradan değıl, onceden hıssetmektedır Bununla beraber

ayeti celile ve'savei değildir İzafî ve nivabî olan malikiyyet veya melikiyetin zail olup sahibi aslî ve hakikısıne rücu eylediği o günde yine takrı kullî olan ademi kullî yüz göstermiyor, ne milkı mutlak ne mulkı mutlâk hiçbiri mefkut olmuyor Butun mevcudiyetleriyle sahibi hakikîleri olan rabbulâleminin rahmaniyet ve rahimiyetiyle yedi kudretinde toplanmış bulunuyor Binaenaleyh memleketi rabbaniyenin tâbiiyetini taşıyanlar o gun hissei saadetlerini mertebelerine gore baligan mabelâğ alacaklar ve o tâbiiyeti haiz olmıyanlar da hırmanı muebbede katlanıp gideceklerdir Çunkü o gun tebdili tabiiyete artık imkân kalmıyacak, başka memleket, başka hukûmet bulunmıyacaktır, bugun fenalık yaparken, nihayette yokluğa guvenen, ademi, nimet sayanlar, o gun ondan da mahrum olacaklardır Mizanı hakkın muktazası budur

İşte mâlik kıraeti bu nizar-ı tebsiri milkiyeti ferdiye noktanazarından, melik kıraeti de mulkiyeti içtimaiye noktanazarından itham ve tebliğ etmektedir İki nizarın bir kıraette cem'ine Fatiha de rahmaniyeti ilâhiye musaade etmemiş ve en buyuk belâgat bunların iki kıraete tevzinde tecelli etmiştir

TELHISI ILMÎ — Fatihada ilk vakti tamının mutazammın olduğu bu uç ayet bir matlûp ile beş delilinden murekkep bir kaziyedir şoyle ki Hamd, Allaha mahsustur Çunku Allah buna zaten ve sıfaten mustahıktır. Zaten mustehiktir, cunku Allahdır, zatinde bihakkın mabuddur. sıfaten mustehiktir, çunku rabbulâlemîndir ve çunku rahmandır ve çunku rahimdir ve çunku malikı yevmidindir Binaen deline nazaran elhamdulillâh» kaziyesi «dort adedi, çifttir kaziyesi gibi kazaya kıyasatuha maaha yahut fıtriyat denilen kaziyeler cümlesindendir Dikerleri de enfus-u afakın mulâhazasile nizamı âlemden 'mustanbat mebde-u maad delillerinin icmalidir ki kur'anında tafsil olunacaktır vucuh ve esbabı tazimin

hepsini tazammun eden, bu ıhbar ve ısbattan sonra da aynı kaziye ve delıller bır ınşaye ve bır ıcabı teklıfe dahı ışarettırler. Sankı Cenabıallah şoyle buyuruyor «Ey ınsanlar, Ey zevıl'ukul sız husnı mahza, kemalı mutlâka tazım edenlerden ısenız, ben Allahım, her kemal benımdır ve eğer kudret ve ıhsana tazım edenlerden isenız ben rabbulâlemînım ve eğer ıstıkbale tamaan tazım edenlerden ısenız ben rahmanırahımım ve eğer havf-u haşyet ıle tazım edenlerden ısenız ben malikì yevmıdınım Bınaenaleyh esbabı tazımın hepsını camı olan bır mabudı hakkım

Bunu duyan akıl sahıbı muhataplar da acaba Allahtealâya nasıl ve ne suretle hamdedelım dıye elbette kendı kendılerıne soracaklardır Işte buna cevaben bır uslûbı ıltıfat ıle

(اياك نعبد و اياك نستعين) buyrulmuş kı «boyle deyınız mealını ıfade ettıği halde belâgatı ıfade bunu tasrıhe hacet bırakmamıştır «اياك» sana manasına zamırı munfasıldır ve akıbındeki «نعبد» fılının mef'ulu bıhıdır Mef'ulun boyle evvel gelmesı kasır ve ıhtısas ıfade ettığınden «başkasına değıl ancak sana» demek olur «نعبد» abed, ubudet, ubudıyet manalarını dahı camı olan ıbadet masdarından fılı muzarı mutekellım maalgayı sıgasıdır O halde ıbadet nedır?

Lısanı şerıde ıbadet, nıyyete mutevakkıf olarak yapılmasında sevap olan ve Cenabı Allaha kurbet ıfade eden tâatı mahsusadır Tâat, nıyyete mutevakkıf olsun olmasın ve kımın ıçın yapıldığı bılınsın bılınmesın yapılması sevap olan fı'lı yapmaktır Kurbet, nıyyete mutevakkıf olmasa bıle yapılması sevap olan fı'lı kıme yapıldığını bılerek yanı yaklaşmak ıstedığı zatı tanıyarak yapmaktır Bınaenaleyh her ıbadet, Allaha bır kurbet ve her kurbet bır tâattır Fakat her tâat kurbet olmaz ve her kurbet ıbadet olmaz. Meselâ marıfetullah ıçın fıkr-u nazar bır

taattır. Lâkin takarrup edilmek istenilen Cenabı Allah hali nazarda henuz tanınmış olmadığından bu nazar bir kurbet değildir ve niyyete mutevakkıt olmadığından ibadet te değildir, kur'an okumak, muhtaçlara yardım etmek sadaka vermek, vakıf yapmak, kole azat etmek ve emsalı gibi niyyete mutevakkıf olmıyan fıiller hem kurbet ve hem taattır, ibadet değildir Lâkin namaz, oruç, zekât, hac, cihad gibi niyyet ile meşrut olan fıiller hem ibadet hem kurbet, hem taattırlar

Demek ki ibadeti şer'iye, insanın ruhan ve cismen, zahiren ve batinen butun mevcudiyetile yalnız Allaha yapılan şuurlu bir taat ve kurbettır. Evvelâ Bunda niyyet şarttır Niyyet ise yapılacak fi'lin icadında ancak Allaha tâat ve takarrup kasdetmek demek olan iradei hâdisedir Azim, fi'le mutekaddim, kasıt, fi'le mukarın olduğu gibi niyyet te menviye ilim ile beraber fi'le mukarin olur Hem ilim ve hem iradeyi ihtiva eden bu şuuri tam ruh ve kalbin bir işidir Saniyen bununla beraber indallâhde tâat olan bu fi'il izhar edilmiş olmak lâzımdır ki ibadet olsun, yoksa yalnız talep ve ruhta kalan tefekkur, tezekkur gibi bir fi'li batın tâat ve kurbet olsa da ibadet olamaz Bunun içindir ki ibadetlerin başı olan îmanda sadece tasdıkı kalbî kifayet etmez de bunun hiç olmazsa lisanen ikrar ile zahire ihrac edilmesi dahi lâzımgelir Kezalik niyyete iktiran etmiyerek yalnız zahirde yapılan fıiller dahi ne olursa olsun ibadet olmaz Niyyetsiz yatıp kalkmak, namaz değil, niyyetsiz aç durmak oruç değil, niyyetsiz sadaka vermek, iâne yapmak zekât değil, niyyetsiz Kâ'beye, Arafata seyahat edip dolaşmak hac değil, niyyetsiz muharebe etmek, şehit veya gazi yapan cihad değil ilah O halde sırf niyyetle, yani Allaha itaat ve kurbet kasdından maada bir maksatla yapılan fıiller hiç ibadet olmaz Goruluyor ki lisanımızda ... ile ... nazaran tapı, tapmak, tapınmak kelime-

leri ibadetin değil, alelitlâk itaatın manası olabılecektir. Hattâ tapmak ve tapınmak kelimelerınde az çok ne yaptığını bilmemek gıbı bir şuursuzluk manası anlarız da bunları puta tapmak, haça tapmak gibi mevkilerde kullanırız. Binaenaleyh «sana ibadet ederız» yerinde sadece türkçe olsun diye «sana taparız» veya «tapınırız» demek lisanımızın nezahetinı zayi etmek olur Kulluk etmek şuur noktaı nazarından tapmak kelimesinden daha iyidir. Bu da ibadetten zaif olan ubudiyetin manasıdır Maamafih islâmda bütün nususı dinin istikrasile takarrür eden manayı şer'îden evvel ve onda me'huz olan manayı lûgavî mülâhaza edıldığı zaman bunların arasında bir manayı müşterek vardır ki ibadet denildiği zaman evvelâ onu mülâhaza etmek ve Fatıhada da bundan başlamak ıktiza eder Şu halde o nedir?.

Bu mana (ع ب د) maddeı asliyesinın en umumî olan manası ne ise odur kı bı da ubudet veya abed masdarlarındadır Abid ve mabud vasıflarında da münderictır Balâda ışaret ettiğimiz veçhıle, ubudet, ubudıyet, ıbadet bir mertebe tâat manasını ıfade ederler ki ehassı ıbadet, eammı ubudettir ve ubudet lisanı Arapta tezellül manasını mutazammındır. Ubudıyet ızharı tezellül, ıbadet bunun daha kuvvetlısı olarak hudu-u huşuun, tazımın en son derecesidır. Bunun için cümhurı müfessırin bunu (gayei huduun aksası) dıye tefsir ederler Bu da sebebını sormadan ıtaatı kamıle manasını tazammun eyler Tefsırı Ebuhayyanda İbnı Sikkıtten ibadetin tecrıt manasından me'huz olduğu da nakledilmiştir Şarıhi Kamusun beyanına göre de ibadet hırs veya gadap manalarına gelen (abed) maddesinden me'huzdur İbadet, Allahın razı olduğu şeyi yapmak, ubudiyet te Allahın yaptığına razı olmak diye de tefsır edılmiştır Çünkü lisanı şeride ubudiyetin ibadetten kâh ednâ ve kâh âlâ olarak kullanıldığı vardır. Ubudiyeti Muhammediye ibadetten daha ehas bir mana ifade eder.

Bu mananın Ilmunnefıs noktaı nazarından ızahı Insanın hayatı, lezzet ıle elemın guzergâhıdır Ruhı beşer elemden kocunur, lezzetten hoşlanır. Esbabı elem karşısında ofkelenır veya korkar Esbabı lezzet karşısında da umıtlenır veya hırslanır, kesbı beşerın nâzımı da ışte halden istikbale bu korku ıle umıdın mutevali tekabul-u tesadumudur, umıd sılındığı zaman yeıs kaplar, faalıyet soner, korku sılındığı zaman da tuğyan başlar, âkıbet dusunulmez, faalıyetı mufıde yapılmaz, ıstıhsal yerıne ıstıhlâk kaım olur Umıdın ıçınde bır korku, korkunun ıçınde bu umıt yoksa vazıfe hıssı atalete duşer açları çalıştıran doymak umıdı, tokları çalışdıran açlık korkusudur

Hayatı beşeı dahıl ıle harıcın bır muamelesıdır Teneffusten tutunuzda en ınceleıme varıncaya kadar esbap ve lezaızı hayatın bırçoğu ınsana harıcinden gelır dahılınden gelenlerın çoğu da kendı vaz'ı değıldır Bızzarure herkes hayatının, umıt ve mehafetının âmilı yalnız kendısi olmadığını az çok duyar Bu da kendi kendısıne bırakılân ınsanın hıç olduğunu anlatır Insanın bu acznı, bu duygusunu unuttuğu kendınden geçtığı zamanlar gerçı çoktur Fakat ne olursa olsun hıç bir ferd kendi kendıne bu acız sahasından çıkamaz Aklı olanlar da umit ıle mehafetın bu cazıbey-u dahasından ayrılamazlar

Fılhakıka âtıye nazaran ruhı beşerde ne umidin nıhayetı vardır ne de korkunun, hılkatte esbabı umıt mahdut olmadığı gıbı esbabı mehafet te oyledir Ruhi beşer zaman zaman muayyen umıtler ve muayyen mehafetler karsısında alettevalı muteessır olurken bir taraftan da kullıyetıyle gayrı muayyen, gayrı mahdut, gayri mutenahı umıtlerın korkuların tesırı mutlâkı altında bulunur ve burada butun umıtlerle butun korkuların karşı karşıya ahzı ... ederek bır noktada telâkî ettıklerını górür ki ayni ... Ve o zaman kendısınde oyle bir alâka uyanır ... alâka bu taraftan butun muhabbetleri, diğer ta-

raftan bütüu mehafetlerı ıhtiva eden bir havf ü reca heyecanile tecelli eder İşte ruhi ınsanînın böyle küllıyetile müteessır olduğu mutlâk bir havf-u reca âmılıne karşı duyduğu bu alâka fıtratteki ma'bud ve ibadet fıkrının menşeıdır kı butün hıssı vazıfe bunda toplanır, ve her şahsın cıbılletı ahlâkıyesı, ıstikbalı, saadeti, şekavetı bundakı cıddıyet ıle mutenasiptır Ve ınsan bu hıssini neye raptederse ma'budu odur

Kâh cehalet ve kâh terbıye ve ıtıyattakı hususıyet dolayısıle bazı vicdanlar yukselemez de muayyen ve mahdut bır ümıdin mecbûru veya bır korkunun makhuru kalırlar. Ve ona muayyen bır zaman ıçınde butun kullıyetıyle oyle bağlanır ve öyle zabun olur kı o lezzetı feda veya o elemı ıktıham etmeğe kendısınce ımkân yok gıbı tasavvur eder Artık o bu umidın âmilını oyle sevmış veya o korkunun âmılınden oyle yılmıştır kı bunlar ona bu tün sevgılerın gayesı veya bütun korkuların muntehası gıbı gorunur Sankı bırısı aynı vucudu diğerı aynı ademı temsıl eyler Ve o zavallı vıcdanın boyle mahdut ve mutenahı bır sebebi mahlûka bóyle kullıyetıyle bağlanıvermesı onun huzurunda, oyle tezellullere, oyle tapınmalara sevkeder kı butün şuur o tezellule boğulur ve o lâhzadan ılersını gorebılecek akıldan eser kalmaz. Insanlara ma'budı hakıkî ve ubudiyeti hakıkıye alâkasını unutturarak butün mesaıbı ıhzar eden şırkin de menşei budur Muşrıklerın canlı, cansız, turlü türlü putları, batıl ve haksız ma'butları hep bu hıs ile zuhur etmiştır ve hayatı beşerde hâlâ boyle vıcdanlar zannedildığınden pek çoktur hatta kendilerını ma'bud ve ıbadet fıkrıle hıç alâkadar değıl gıbı zannedenler her lâhza boyle bir ma'bud değıştırırler Ve bütün hayatlarını reybı mutlâk içinde geçırırler ve kendılerı oldükten sonra gerı kalacakları bır lâhza bile düşünmezler. Lâkin şurası muhakkak ve muteyakkandır kı bütün mevcudiyetını fânîlere bağlıyan her gonul,

husran ve tehlikeye namzettir Çünkü o cazibei fâniye bir gün olup kopacaktır. Hangi fâni vardır ki sana senden evvel yıkılıp gitmiyeceğini ve senin bütün âmalini bahş edebileceğini vad-u te'min edebilsin, ayağının altındaki arz, başının üstündeki güneş bile sana bu te'minatı veremez O te'minatı Hayyu Kayyum olan Halık tealadan başka verebilecek hiçbir şey yoktur. Ve filhakika ibadet onun hakkıdır ve ancak ona ibadet edenlerdir ki diğer umitlere, korkulara kendini tamamen kaptırmaz ve vazifesi yolunda şaşırmaz ve onlardan herkes mustefit olur

Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz buyurmuştur ki «mu'min taze ekin gibidir, ruzgâr estikçe yatar, fakat yine doğrulur kalkar, kâfir ise çam ağacına benzer, rüzgâr estikçe gürler amma bir kerre yıkılırse bir daha kalkamaz çunku kâfir faniye, mu'min ise hayyı bakiye merbuttur

Vefatı peygamberî uzerine butun eshabı kiram pek ziyade müteessir olmuş ve adeta şaşırmış idiler, Hazreti Omerulfaruk bile «peygamber vefat etmedi ve etmez, her kim oyle derse vururum» demeğe kadar varmıştı Fakat Sıddıkıâzam Efendimiz derhal «وما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات او قتل انقلبتم على اعقابكم» ayeti celilesini okuyup «ey mu'minler eğer Muhammede ibadet ediyorsanız işte o vefat etti ve eğer onu gonderen Allahtealâya ibadet ediyorsanız o hayyı lâyemuttur» mealindeki nutkunu irat edince eshabı kiram kendilerini toplamışlardı Bu hakikat her zaman ayni hakikat ve bu kanun her vakit cari olan bu kanundur

Gonuller fâniyata bağlandığı zaman alel'ekser mebdei ümit ile, mebdei mehafeti başka başka gorur ve o zaman bakarsanız bir tarafta dilber sevgi mabutları, bir taraftan da kahraman korku mabutları dizilmiştir. İkisinin ortasında kalan zavallı kalp ikisine de kendini sevdirip

korkusunu defetmek, ümidine ermek için ne heyecanlarla kıvranır, gayrimakul ne tezellüller, ne tazimler izhar ederek çarpınır, tapınır ve onun fikrince bu bır ibadet olur. Fakat ne faıde ki nazarında ümidi veren başka, korkuyu veren başka, ve bunları birleştiren hâkim bir mebde yok. Boyle olunca da bütün mesaî heder-ü abes ve o gönül bu ıki muhalıf kuvvetın mutemadiyen nızâ ettıklerı bır marekei buhrandır ve artık bır sekîniyet ve itminan duymak ihtimalı mefkuttur

Ümıt ve korku bir mebde'den gelen ve yine onda bırleşen müsbet ve menfı bırer sureti tesır olarak duyulmalıdır ki bırının yerine dığerını ıkame etmek ımkânı hasıl olsun da kalp bır ıtmınan duyabılsın ve hayatında onunla yürüsün. Susuzluğumdakı hararet ve suyu ıctığım zamankı neş'e eğer su mebdeının bıri musbet bırı menfı olan tesirlerınden ıbaret ıse her susadığım zaman suya koşmanın bır manası vardır. Fakat bunların bırı suyun diğerı ateşin eserleri ıse su ıle ateş beynınde hâkımı bır mebdeı muşterek te yok ıse ateşten suya, sudan ateşe koşmak teabi namütenahıden başka hıçbır netıce vermez, bınaenaleyh ümıt ıle mehafetın mebdei vahıdde tevhıdi bu haysıyetle de zarurîdir ve rabbi vahid, erbabı müteferrıkadan hayırlıdır Halbukı balâda ızah eyledığımız veçhile fanıyatta bu vahdet er geç tefrıkaya mahkûmdur ve hakıkatte rabbı vahid benimle şuurumu, şuurumla harıcımı rabt-u zapteden haktealâdır ve ben ona, onun kanununa ıbadet etmeliyım.

Hasılı fıtratı beşerde ibadet, ruhu teshır eden en yüksek mahabbet ıle en yüksek mehafetın ıçtima ve tesadümünden çıkan havf-ü reca berkı ıçınde neşvei mahabbetle zevkı ümıdin galebesını gormek için aczi küllîden kudreti mutlâkaya ıtılâ maksadile yapılan bır fılı ıtaatkâranedir kı hem zahır ve hem batında nıhaî bir tezellül ile nihaî bir tazimi ihtiva eyler ve hakkıyet nısbetinde kalbe

ıtminan ve sekınet ılka eder. İbadet ederken âlemden ve butu benlığınden tecerrut ederek mabuduna oyle bir edebı tamm-u hudu ve oyle bir tazımi kâmil ıle arzı tâat ve ınkıyat eder kı kemalı tazıme münafı bıldığı cüz'î bır hareketten bıle ıçtınap eyler Bunun ıçın kıbr-u riya ile bırleşmez ve *zahır-u batına* ınkısamı kabul etmez. Bıhakkın ıbadet, aczı mutlâk ıle kudretı tammenın, zılletı kâmıle ıle, azametı kâmilenın korkular ıçınde tıtreyen emel ıle Vahıbul'âmalın bır cılvei telâkısıdır Aczını hissetmıyen mutekebbırler, hıçbır korko yok ·ımış gıbı gorunen gafıl nıkbınler, hıçbir umıt beslemiyen me'yus bedbınler bu şereften mahrumdurlar

Bu hakıkatlerı telhıs ıçın eazımı mufessırın «نستعين» nın mealını şoyle ıfade ederler Yarab' bız başkasına değıl, yalnız senın rububıyyetını ıkrar ve ıtıraf ederek ancak sana boyun eğerız ve sade sana arzı zıllet ederız ve ancak sana tâatle sukûn-u sekınet ve ıtmınan buluruz Çunku butun havf-u recamızın evvel-u ahır mercu yalnız sensın, sen korku vermezsen korku yok, sen ümit vermezsen umıt yok, lezzet duyurmadın mı her şey elem, elem duyurmadın mı her şey lezzet, ruh senin mılkin, cısım senın mılkın butun vucut senın mulkın, bıze verdiğın ıhtısasatı, temavulâtı, tehayyulâtı, taakkulât-u iradatı ıle hıssei vıcdan o da senın lûtfün, senin merhametın, bu ıse butun ıtmınanını sana hamd-u şukr ıle ızharı sadakat ıçın ancak senın emrıne tahsısta buluyor Butun akıllar, butun kâınat ta buna şahıttır

Burada kıbrı nefsanî şoyle bır sual irat eder Ruh ve vıcdan tezellul değıl yukselmek ıster, ıbadet ıse manavı tezellulu ımutazammın olduğuna gore yukselecek olan ve hele yukseldığını hıssetmış bulunan nefısler ıçın tenezzul olmaz mı? Artık o yuksek kafalar alınlarını yere nasıl koyabılırler?

Boyle bır sual, ıçındekı cevabı gormemekten mutevel-

lit bir gurur ilânıdır. Yükselmek istemek, yükselmek ihtiyacını teslim etmektir Bu da bir tarafta aczı zatîsini, diğer tarafta ulviyyeti takdir ile mümkin olur ki ibadet bu mananın en yükseğini idraktir Saniyen yukseldim demek yükselmediğini ilân eylemektir. Böyle bir iddia hem teali ve terakkiyi mutenahî görmek, hem de sukut ihtimalini mümteni zannetmek gibi buyuk bir hatîe teşkil eder. Halbuki, meratibi teali namutenahidir, tehlükei sukut ise her zaman bakıdır. İbadet de bu kibr-ü gurur marazının yegâne ilâcıdır Salisen, Allahtealâya ibadetteki tezellul ve tazim vicdanı beşer için mumkin olan her turlü itilânın fevkinde bir ulviyet te'min eden bir vesikai intisaptır ki adî gonuller o kadar yüksekliği kendilerine lâyık bile göremezler de imkânsız sanırlar

«Âlemde ben Allahtan başkasına hurriyetimi veremem ve ancak ona ve onun emrine inkıyat ederim, tâatı sever isyandan nefret ederim, hayra koşar şerden ictinap eylerim, hayrın başını da hakta bilirim, Allahın emrine uymıyan, Hakteala hısabına yapılmıyan hiçbir şeye olurum de serfuru etmem, çunku ben yoktum, o beni var etti ve terbiye edip bana hurriyet verdi Bu can, bu vicdan ve bu hurriyet bende onun bir emanetidir Bunu yapan isterse namutenahi kerreler daha yapabilir Binaenaleyh onun yolunda her şeyi feda ederim Dilediği zaman alacağı canımı da feda ederim, istediği zaman yıkıp, istediği zaman yapabileceği dunyaları da feda ederim bu uğurda elemlere katlanır, hayır ile haksızlıklara göğüs gererim, katlanamaz, geremezsem olurüm, onun emri zaten öleceğim, böyle bir iman böyle bir sadakat ile olurum, evvelim hak ahirim hak olur, haktan gelir, hakka giderim, işte ben hakkın böyle bir kuluyum, kendime kalırsam hiç, ona intisabımla her şeyim ilah » diyebilmek ve bunda sadakat etmek ne kadar büyukluktur ve insan için bundan daha buyuk bir kudret, bir ulviyet nasıl tasav-

vur olunabilir? Maamafih bu bapta Fatıha ben değil biz deyiniz diyor

Filvaki «الحمد لله» diyerek livaülhamd altında toplanan ve yirmi otuz sene içinde ulviyyeti hakkı bütün âleme neşr-ü isbat eden ilk muslumanlar bütün bu ruhun içinde idiler, bu ruhu gaip edenler de Dünyaya boyun eğdiler. Şüphesiz ki bu taahhüt ağır bir hamuledir. Fakat ulviyeti hak karşısında hakkı ulviyet te hiffetle erilecek bir gaye değildir Ve abdin aczı zatîsi kudreti zatiyesile böyle bir taahhüde girişmesine manidir Bunun için «اياك نعبد» derken aynı ihtisas ile «اياك نستعين» diye talebi istiane zarurîdir

«نستعين» isti'ane ederiz demektir, istiane ayn talep etmek, tabiri aharle maunet istemek daha turkçesi yardım dilemektir Talepli veya talepsiz onu vermeğe de iane denir, muavenet, teavun de mutekabilen iane demektir. Binaenaleyh isti'ane ile bunları temyiz etmelidir Çunku burada hasr isti'ane hakkındadır Teavun ise memurun bihtir. Bu isti'anenin ne gibi hususta olduğu zikrolunmamıştır böyle olan yerlerde de uç mana muhtemel olur

1 — Muteallakından kat'i nazarla zatı filî murat etmek ki umum olsum husus olsun isti'ane denilen fili biz ancak sana yaparız demek olur

2 - Muteallakı âm takdir ederek her hususta, her işte isti'ane kastetmek Bu ikisi mealen birleşir Fakat evvelki eblâğ, bu sarih olur

3 — Bir karinei mahsusaya istinaden müteallakı has takdirile filan hususta istianeyi kastetmektir. Burada ise ibadet karinesile işbu ucüncü ihtimal zihne çarpabilir ise de kelâmın kasr-u ihtisas suretiyle tevhide mutevecih olması ve hepsi Allaha mahsus olan hamdin beyanı siyakında irat edilmiş bulunması buna mani ve her halde İbni Abbas Hazretlerinden de rivayet edildiği uzere umumu muktazidir ki bu da birinci veya ikinci suretler-

den birısı ile olur. O halde müfessirinin beyan ettiği gıbi hasılı mana. «Yarab!. biz gerek sana ibadet ve ıtaatımızda ve gerek sair umurumuzun hepsinde ancak senden ıstıane ederiz, senden başka kimseden yardım dılenmeyız, seni tanımıyan kâfirler başkasından ıstiane ederler. Bız ıse ibadetimizde halıs ve muhlıs olarak bütün ışlerimızde ancak senden ıstıane eyleriz» demektir.

Beyzavînin beyanına gore meunet ıkı nevidir Birıṣine meuneti zaruriye, diğerine meuneti gayrı zaruriye denılır. Zarurî olan meunet, onsuz fılın husulu mümkın olmıyandır. Failın ıktıdarı, tasavvuru ve fılın yapılacağı aletın ve maddenın mevcudiyetı gıbi kı bunlar toplandığı zaman insan ıstıtaat ile muttasıf olur da kendisine filı teklıf sahıh olur Gayrı zarurî olan meunet te de filin husulunu kolaylaştıran şeylerdır ilah. Bu taksım llmi usulde kudreti mümekkıne ve kudretı müyessire namları tahtında yapılır.

Evvelâ bu ayet bize gosterıyor kı bütun meunet Allahındır, fakat talep bızımdır. Ve buna kesp veya ıradei cuz'ıye dahı tabır olunur kı asıl ıstıtaa bu talep ıle meunetin içtimaı hengâmındadır. Bu da fılın husulüne mukarın olur Bınaenaley Felsefenın muztarip nazarıyatına boğulmaksızın «اياك نستعين» den şunu anlıyoruz kı bıze bır talep salâhıyetı verilmiştir Bu suretle bizden birısi talebımizle, diğeri talebimız olmıyarak ıkı fııl sâdır olur. ve her ikısı de bızden sâdır olduğu ve bizımle kaım bulunduğu ıçın [hulâsa mahallı bız olduğumuz ıçın] Bızım fi'lımız sayılır ve bize ısnat edilır Meselâ teneffüs eden bız, uyuyan, ölen bız olduğumuz gıbı yıyen, ıçen, oturup kalkan, şunu bunu tahrık veya teskın eden de bız oluruz Ve bunlardan talebımizle olanların sebebı karıbı bızız. Fakat bütün sebebı ve ılleti tammesı biz değılız, çunkü biz bunda meuneti zarurıyeye muhtacız. Meselâ benım elim ile ıradem arasındaki nısbeti sahiha kurulmamış olsaydi ıstediğim zaman elımi oynatamıyacaktım nıtekım

bazı uzuvlarımı öyle oynatamıyorum O halde Hâlik biz değiliz halk yalnız sebebi karibe değil mecmuu esbap ile illeti tammeye muzaftır Demek ki ef'ali ihtiyariyemiz bir faili talip ile bir faili halik arasındaki nisbetin hasılı nı ifade eder Butun ecsamın hassaı zatiyesi mahzı atalet olduğu gibi ruhun hassaı zatiyesi de failiyeti talibanedir. Failiyeti halikane ise halik tealânındır Araba yürüyor makine işliyor deriz, bunlar birer fili cebrî ve iztırarî olduğu halde mahalli onlar oldukları için yurümeyi işlemeyi onlara isnat ederiz, bizim teneffüsumuz deveranı demimiz gibi iztırabatımız da boyledir Kurulmuş bir makine işlemek için iptida bir tahrike muhtaçtır Bunu ise cansız makine kendisi yapamaz veya istiyemez, canlı bir makinist veya şofor yapar ve ancak ruhunda bir taleple yapar, ruhu isterki eli makinenin miftahını tutsun da hareket etsin makinistin ruhu bu talebi bu iradeyi yaptığı anda bu de bakarsın hareket yok iken halkolunmus ve makine de işlemiye baslamıştır. Bu suretle işliyen o hareketin mahallı olan o makinedir İşleten o hareketi istiyen makinistir Yaratan o haraketi baştan nihayete ademden vucude getiren Hak tealâdır Her işimizde bu uç mertebe iyan beyan zahir bir hakikattir, artık ne cebriye veya maddiye gibi insanı ruhsuz bir makine farzettirmeğe çalışmalı, ne de onu ruh ve cismin haliki olan Hak tealâ gibi farzettirmeğe uğraşmalıdır Gerçi Cenabıhakkın tecelliyatını muşahede etmek için her turlu tetkiklere tefekkurlere girişmek iyi bir şey olduğunda şuphe yok ise de bu arada girdiği yolu kaybedecek ve hakikatı zahireyi inkâr edeliyecek bir surette dalıp gitmek sonu gelmiyen bir dalâlet olur Talebi vucut mefhumiyle ayni vucut mefhumunu farkedememek garip bir mulâhaza olur Aceba talep te bir iş değilmi dir? ve bu da bir talebe muhtac olmaz mı? bundan ya teselsul veya cebir veya halk lâzım gelmez mi gibi sualleri kesip atan

mantıkî cevaplar yok değildir, teselsül lâzım gelmez çünkü talebi talep de ayni talebin içindedir. Cebir lâzım gelmez, çünku fiil araba sürükler gibi yapılmış değildir, halk ta lâzım gelmez çünkü talep bir mevcut değil, mevcutlar beyninde bir nisbetten bir îzafetten ibarettir. Nisbeti vücut ise aynı vücut değildir ki nısbeti ihdas halkı vücut olsun. Tabırı aharle tereddüt iki tasavvur arasında bir hareketi zihniyedir Bu haraket te zihin mekik gibi iki tarafa gidip gelirken bunda karar ediverince obirine bir daha gitmemek gibi ademî bir nisbetten başka birşey yapmış değildir ki buna halkı vucut denilsin İlah Binaenaleyh iradei kulliye denilen kuvvei iradiye, mahlûktur. Fakat iradei cuz'iye ve talep ve ihtiyarle kesip dediğimiz karar, gayri mahluktur ve bizim bir nisbetimizdir. Bunlarla talep ve iradenin haddi vucudîsini, inniyyetini tamamen ihata edemiyor isek o da hak tealânın hakikatini muhit olamadığımızdan ve olamıyacağımızdandır Binaenaleyh evvelki zahir ve bahir hakikat gorunup dururken mabadettabiî denilen bu vâdide saplanıp kalmak hatarlı bir tariktir ve işte bu dalğınlıklara meydan bırakmamak için Fatihada «نستعين» cumlesinin içinde taleb salâhiyeti bizim ve meunet, kudret Allahtealânın olduğu pek guzel anlatılmıştır Artık muslumanlığı ne cebriyelik ile, ne de onun zıddı olan kaderiyelik yani nef'yi kader ile ithama kimsenin hakkı yoktur. Yalnız iradei cuz'iyemiz, hakkı talebimiz var denildiği zaman bazıları bunu yanlış anlıyorlar da bizim her iradei cuz'iyemizin her zaman iş gormekte kâfi olduğunu zannediyorlar ve taleplerinde muvaffak olmadıkları zaman her hususta cebriyeliğe meylediyorlar. Boyle düşunmek bir taraftan talebi halk zannetmek, diğer taraftan bizim talebimize ve talebdeki isabetimize Cenabı Allahın ilel'ebet müdahalesi vakı olmaz zumunda bulunmaktır, Halbuki boyle bir tasavvura hak yoktur O tevfiki ile bizim talebimize muvazı netaiç halk

buyuruyorsa bu arada o müvazatı refederek lehimize veya aleyhimize bizzat icrayı tasarrufa ve tabiri şer'îsiyle nusrat-u hızlâne dahi kadir olduğunda şüphe edilemez Yolunda gidenlere zamanı gelir tevekkül ve itimatlarını tezyit edecek surette fazlaca lütf-ü in'am eder, yolunda gitmiyenleri de bunun zıddına husran-u hızlâna duçar eyler Dunyada dahi mükâfat ve mücazat veya iradesine ihtar ve tenbih manasını ifade eden bu noktalara müteallik birçok ayetler goreceğiz ezcümle «اوفوض امری الى الله» tefvizı bu nükteye ait, «اذا اراد الله انفاذ قضائه وقدره سلب ذوى العقول عقولهم» Allahtealâ kaza ve kaderini infaz etmek murat ederse zevilukulün akıllarını alıyerir» hadîsi şerifi de bunu natıktır Bunlar da cebir mes'elesi değil husni talep ve sui talebe müteallik ince irfanlar mündericdir. «عسى ان تكرهوا شيئا وهو خير لكم وعسى ان تحبوا شيئا وهو شر لكم والله يعلم وانتم لا تعلمون» ayeti celilesi de bu nuktede diğer bir mâna ifade eyler ve artık burada bu kadar ihtar kâfidir

Goruluyor ki «اياك نعبد و اياك نستعين» iki kelâmı ihbarîden muteşekkil bir ayettir Maamafih urfen inşada mustamel olan kasem, ahıt, akıt, sigaları kabilinden bilihtiza inşa dahi ifade ederler ve bu suretle bir kabul ve bir taahhut teşkil eylerler ki bu kabulün icabı olan teklifi kelâmı sabık bilişare mutezammın bulunuyordu Burada Allah ile kullar beyninde bir muavaza şeklinde gayet derin ve gayet şumullu bir aktı bi'at, bir mukavelei hukukiye, takrır-u tescil edilmiş oluyor ki en derin, en büyük bir kanunı fıtratın yânı bir sırri amelî ve içtimaiînin i'cazkâr bir fezleğei beyanıdır. Biz bu ayetteki belâgat-u hikmetin zevkine doyulmak ihtimalini göremiyoruz Nerede bir hayat gorurseniz orada behemehal bu kanunun hukmünu gorürsunuz Şu kadar ki ehli kufür bunun ardından lâşuurî olarak vucuden suruklenir. Ehli iman da bunu vucudundan başka vicdan ve şuuriyle dahi yaşar.

Ne lâtiftir ki Fatihanın tam ortasında hakkı tekellum

bizim vicdani ıçtimaîmizle lisanı ubudiyetimize verilmiş ve akit bizım lisanı ubudiyetımizle vicdanı içtimaîmizden ızhar edilmiştir. Bunda vıcdanı ubudiyetin kelâmı ilâhîye tecelligâh olduğuna büyük bir tenbih vardır kı «نزل به روح الامين على قلبك» ، «وما كان لبشر ان يكلمه الله الا وحيا او من وراء حجاب» ayetlerinin mazmunlariyle alâkadardır. Bu bıze şoyle bir ıhtar da yapmış oluyor «sıze gaıp gıbı gelen kelâmı ılâhî olmasa idi sizin hakkı kelâmınız olamazdı Siz tekellüm edıyorsanız şüphe etmeyiniz kı soylemek, tebliğı meram etmek kudret ve sıfatını hâlikınızden ve onun meunetinden ahz edıyorsunuz. Anlayınız kı sızin kendinız gibı kelâmınızın dahı mebdeı Cenabı Allahtadır Sız manâ ve maksadınızı başkalarına teblığ ve ifham ederken Allahtealâyi bu kudretten mahrum zannetmeyınız Bınaenaleyh Cenabı Allahın ınzal buyurduğu kelâmı kadimını bütun vıcdanı ıçtımaîmızle dınleyip anlamağa ve tatbık etmeğe çalışınız»

Burada bıze zat ve sıfâtı ılâhîyı muteakıp ahlâkı ılâhîden buyuk bır nümune de telkın buyuruluyor Allah ıle kullar beynınde şeraıtı mutekabıle ıle muavaza şeklınde bır mukavele akdı ne buyuk bır hulkı rahmanî olduğunu ıyı düşunmek ıktıza eder Bızı ademden vücude getırıp bıraz terbıye ettıkten sonra yıne mahzı rahmetıle bıze dünyada muvakkaten ihsan buyurduğu atayasını bızım milkı hakîkımız imış gıbı ebedıleştırmek ve ebedıyen tenmıye etmek ıçın muvacehesinde adeta muadıl bır paye ve bır haysıyet verıyor Rububıyeti hasebıyle bıze kendı hukukunu vazife olarak sadece emr-ü teklif edıverecek yerde zatında hıçbır hukuku olmıyan bızlere dahı milk ve hukuk tanıyarak ıkisinı mubadele edıyor ve bizim hukukumuzu da uhdeı rahmetıne alıyor Ibadet ve ubudiyet onun hukuku ve bızım vezaıfımız Bılmukabele dünyada talep ve meunet, Ahırette sevap ve ikap bizım hukukumuz, onun mahza kendı ıcabıyle veca-

ıbi rahmet-ü hikmeti oluyor Ve hatta hukukı ibade hukukullahtan ziyade inayet ve ihtimain ediliyor Rahmet ubudıyete mütekaddim, lâkin ubudıyet te istianeye mütekaddim, demek ki vazife talebi hakka mutekaddim ve halbuki rahmeti hak ile teşekkulı hak daha mukaddemdir ve bu suretle vazife ve hak arasında tam bir tezayüf vardır Şüphe yok ki boyle bir muamele Aleyhisselâtu vesselâm Efendimizin «تخلقوا باخلاق الله» = Allahın ahlâkile ahlâklanınız» hadîsi şerifinde işaret buyurduğu ahlâkı ilahiyenin en şayanı hayret tecellilerinden biridir.

Saniyen bu ayette cem'iyet ve içtimaiyete buyük bir ehemmiyet verilmiştir Çunku akıt «ibadet ederim, istiane ederim» gibi mutekellim vahde yani fert sıgasile yapılmıyorda «نعبد ، نستعين» deye cemi yani mutekellim maalgayr sıgasile yapılıyor

Müfessirin burada cemaatla ibadetin faziletine işaret vardır diyorlar Şuphesiz oyledir, lâkin cemaat faziletini iyice tasavvur etmeliyiz Cemaatla ibadet etmek için cemaatın teşekkul etmiş bulunması lâzımdır. Halbuki cemaat kuru bir kalabalık demek değil, ruhı vahıdle haraket edebilen bir heyeti muntazamei vahdaniye demektir Binaenaleyh cemaatın teşekkulu bir ruh ve bir mısakı içtimaîye mutevakıftır. Mısakı içtimaî ise honuz içinde bulunduğumuz akd-ü mukavele ile teşekkul edecektir Cemaatı islâmiyenin teşekkulu de Fatihanın nuzulunden sonradır Binaenaleyh arada acîp bir devir şaibesi var zannedilir Fakat hakıkat oyle değildir Ruhı içtimaî evvelâ fertte teessüs eder, vicdanı ferde ne vakit hıssı uhuvvet girer ve onu kibirden, darlıktan, hudgâmlıktan çıkararak genişletirse o vicdan sahai vüs'atı nisbetinde bir cemaate namzet olur. Bu vus'at bir refakattan bir aileden tutunuz da cihangir devletlere kadar gider Vicdan darlığı cehalet ve kibir ile mütelâzımdır İnşirahı sadır dahi denilen vicdan vus'atı ise hayat-ı reeada muhabet-u mehafette yükselmiş bir idrâk ve

irfana ve buna müterettip tevaz-ü merhamet, sabr-u tahammül gibi hasaletler ile müterafiktir Kıbırlı, dar bir vicdan yalnız kendini sever ve yalnız kendisi için korkar Ümidi kendisine, havfı yine kendisine mahsustur Nazarında menfaat onun menfaatı, zarar onun zararıdır

Bir vicdanda bu mahabbet-u mehafet yükselip de bir diğerini dahi kendisi gibi, lâakal kendisine musavi bir kıymetle gormeğe ve onun menfaatınden kendisinin gibi memnuniyet, zararından kendisinin gibi mahzuniyet duymağa başlarsa o vicdanda ruhı içtimaî teşekkül etmiye başlamış olur ki insan kelimesinin bir aslı olan uns-ü muvanestin mebdei budur Boyle bir duygu ise iki muadil arasında bir camiai müştereke duymaktır ve işte bu camia bu duygu hissi uhuvvetin menşeidir Bu his fi'len yaşandıkça o camı'a kuvvet bulur, bu his bu camı'a ne kadar vus'at peyda eder ve ne kadar kuvve bulursa kıbır o nisbette tenakus eder ve içtimaiyet ve medeniyet te o nisbette vus'at ve kuvvet peyda eyler Bu ruhı içtimaının teessusü evvelemirde fıtrette bir mevhibei rabbaniye ve derecei saniyede muhitin bir in'ikâsıdır ve her iki noktai nazarla terbiyei fıtriye ve kesbiyeden muteessirdir. İşte vicdanında böyle bir ruhi içtimaî teessus etmiş olan fert vüs'at ve kuvvetı nisbetinde bir heyetı içtimaiyenin teşekkulüne mebde olur Bu vicdanın duyduğu o camia. hamil olduğu mahabbet ve mehafetin esası ne ise hissi uhuvvetinin derecesi o ve namzet olduğu cemiyetin hududu da odur Bu suretle muhtelif milletleri ayıran, muhtelif ve müteaddit camı'alar ve onunla mütenasip ruhlar teşekkul eder ve bir camî'a ne kadar tahassus ederse ruhı içtimaî o kadar daralır ve umumî olan cami'ayı parçalar, cemaatını ihvanlarını da o nisbette azaltır, fakat bunda ne mahabbet, ne de mehafet, ne menfaat, ne zarar, bütun hududile te'min edilmiş olmaz, ve bilâkis bir cami'a ne kadar umumî ve muhit ise ruhi

içtimaîsi o kadar kenişler ve hususî camiaları o nisbette bel'ederek yükseltır, mahabbet ve mehafet, menfaat ve mazarrat da aksayı hududuna dayanmış, olur. Bunun için cemiyetı büyulten, kuçulten en mühim sebep ruhi içtima. îsindekı derecei vüs'at ve kuvvette aranmak lâzımgelir. Camı'ada vus'at varda, vicdanda kuvvet yoksa, o cemi yet ıdare edılemez, dağılmağa küçulmeye mahkûm olur. Vıcdanda kuvvet var, fakat cami'ada vüs'at yoksa o cemıyet buyuyemez, akıbet büyük bir cemıyetin bel'ine uğrar

Acaba ruhı ınsanıde mahabbet ve mehafetin bütün hududunu ıhata eden en muhıt ve en kavi müessıri ıçtimaî ne olabılır? Zıddı, nazîrı, şerıkı mevcut farzedılebılen hıçbır şey bu kudretı şamıleye malık olamaz, şeriki nazîrı mevcut olmıyan da ancak Hakteâlâdır. Çünkü mukabılı lızatıhı batıl ve lızatıhı mumtenı olan ancak odur. Ve bunun ıçın butun mehamıd ona mahsustur Bunu duyan ve kuvvetle yaşayan vıcdanlar, cıhanşumul bır cemaatın azasından olmağa namzet bır ruhı ıçtımaîye malıkdırler ve ancak bu camı'a ıle hıssı uhuvvet aksasını bulur ve mafevkı tasavvur olunamıyacak bır heyetı ıçtımaîye teşekkul edebılır ve rıdvanı ekbere onunla erilır

İşte Fatıhada Hakteâlâ kendısını evvelâ zevıl'ukul fertlere duyurarak vıcdanlarında bu ruhı içtımaîyı terbiye ve takvıye etmek ıçın her bırıni «اياك نعبد و اياك نستعين» dıye ahd-ü mısak alırken her ferdın takrırını butun ınsanıyete ve butün âlemîne şamil bır heyetı ıçtimaiyeyı temsıl eden bır hissi uhuvvet ve bır hıssı ıçtımaî ıle alıyor da «na'büdu, nestaîn» dedırtıyor Çunku cem'ı mutekellım, muhatap ve gaip cemilere benzemez bunda hakıkaten soyleyen yıne bir mufrettir. Fakat o mufret ıhvanını temsıl ederek yalnız kendından soyler de bız der ve ne vakıt bır cemaat, cemaat olarak soz söylemek ısterse ıçlerınden bız dıye söylıyebılecek birinin tahtı rıyasetınde toplanırlar da hepsı ona söyletirler, yoksa her

birinin ben ben ben diye bağırması bir cemaatin tekellümü sayılmaz da müteferrik fertlerin tekellümü sayılır.

Binaenaleyh cem'i mütekellim hakikatte nefsi mütekellim maalgayr demektir Ve bu suretle «ایاك نعبد» diyen bir fert olacak ve maamafih bunu söylerken vicdanında hissettiği ihvanını da temsil etmiş bulunacaktır. Bu uhuvvet hafaza melâikesinden başlar da hâzır olan veya olacağı tasavvur edilebilen cemaatlere kadar gider. Her fert Fatiha ile bu ahdi yapar veya te'kit ederken bir cemaatin imamı mesabesindedir. Ve bu mana dolayısıyle mezhebimizde imamın arkasında namaz kılan cemaat ne Fatiha, ne saire hiçbir şey kıraet etmez de hepsinin hisabına imam okur. Çünkü kur'an okumak Allahtealâ ile tekellüm etmek manasındadır. Münferiden namaz kılan fert ise henüz bilfiil teşekkül etmemiş bilkuvve bir cemaatin imamı mesabesinde olduğundan behemehal kıraet eder. Ve bu gibi fertler tekessür edip tanıştıkça bilfiil cemaat te kendiliğinden ve kolayca teşekkül ediverir de derhal içlerinden birini imam tanıyarak ona iktida, ederler ve kuvvei içtimaiyeleri de imamları ile mütenasip olur. «كما تكونوا يولى عليكم» dini islâmın namaz ahkâmı tafsilâtiyle bilinir, düşünülürse bunun dekaikini anlamak mümkin olur Ve her namazda Fatiha okumanın hikmeti vucudü de tezahür eder.

Demek ki henüz böyle bir cemaat bilfiil mevcut değilken bu ruhun bir fertte teessüsünden bilâhare büyük bir hey'eti içtimaiye teşekkül edebilir ve bu suretle ruhı içtimaî, cismi içtimaîye mutekaddim olduğundan bir fert, bir cemaatin bütün vicdanını onun teşekkülünden evvel dahi taşıyarak onu temsil eder Ve o his ve vicdan ile Allahtealâya akdi misak edebilir ve mes'elede hiç bir devir şaibesi yoktur Işte islâm bu büyük ve lânazir ruhı içtimaîdir ve onun muhtevi olduğu manayı içtimaî ve medenî fevkinde hiç bir camia tasavvuruna imkân bulunamaz. Bunu ise pek küçük ve dar vicdanlar yaşıyamazlar da

küçuk kuçuk mabutlar ararlar ve daireı uhuvvetleri ne kadar küçulürse o kadar rahat duyacağız zannederler, fakat duyamazlar, bır muslümanın kalbındeki metanet ve sekınete bır türlu eremezler

Bu suretle cemaatı ıslâmıyenın kuvveti, fertlerın kesretı ve vıcdanı ıslâmîlerının kuvvetıyle mütenasıptır ve cısmı cemaat mevcut ve kuvvetlı ıken ferdın bu ruhi ıçtımaîyı duyması ve taşıması kolay olur Lâkın cismı cemaat zaıf olduğu zaman boyle bir vıcdan taşımak zor ve hele henuz bılfıl cemaat yokken boyle namutenahıye eren kuvvetlı bır vıcdana sahıp olmak, butün Dunyayı tutacak bır ruhı kullîye sahıp olmak demek olduğundan bızzat bır teyıdı ılâhîden başka suretle kabılı ıktiham olmıyan bır suubettır ve bu makam makamı enbiya ve bılhassa makamı Hatemulenbıyadır

Fılvakı Cenabı Allah dahi Fatıhada evvelâ bu akdı habıbı kıbrıvası Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhı ve sellem Efendımızın kalbı risaletpenahîlerıne vahıy ıle yaptırmış ve bu mısakı onun vıcdanı ıçtımaîsıyle lısanı ubudıyetıne takrır ettırmıştır. Bınaenaleyh tam manasiyle «اياك نعبد و اياك نستعين» dıyebılen sadık ve masduk abdı ekmel, ferdı camı Hatemülenbıya Efendımızdır Ve asıl makamı ubudıyet onundur Bunun ıçın «اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً عبده و رسوله» düsturı ımanı teşkıl eder Onun sınesı oyle bır ınşıraha ermış ıdı kı Garıhıradakı ınfırat ve tecerrudü esnasındakı taabbudü ıle ruhi kullu temsil etmış ve vıcdanı içtımaîsi butun âlemîne ımam olmuş ve işte cemaatı ıslâmı bundan teşekkül etmıştır. Ve her asırda onun sunnetıne ıttıba ile cıdden ummetı olabılen cemaatı ıslâmiye dahi fertlerıyle değil ıse de bütün hey'eti ıçtimaıyelerıyle bu akdı ubudıyetı bıhakkın söyliyebılmişler, ne Allahtan başkasına boyun eğmışler, ne de arzı istiane eylemişlerdir. Çünkü cıhanın numune ımtisalı olan devletını onlar teşkil etmişler, yırmı otuz sene ıçınde Kâbedekı putları kıran, Kisra-

ların cihangir saltanatların deviren, Kaysarlara boyun eğdiren bu ruh idi, Turkistan sahrasına gidip Turkleri cezbeden, oradan çekip Istanbullara Viyanalara kadar götüren yine bu ruh idi.

Namazda Fatiha okurken bir kimse «اياك نعبد و اياك نستعين» yerinde «اياك اعبد و اياك استعين» dese namazı fasit olacaktır. Çunkü Cenabı Allah fertten sade vicdanı ferdîsiyle bir misak istemiyor da vicdanı içtimaî ile bir misak istiyor Ve her namazında bu vicdanı terbiye ve te'vit eylemek istiyor Binaenaleyh bir musluman «اياك نعبد و اياك نستعين» derken şole bir teemmul etmelidir. «Ancak sana ibadet ederiz» dediği zaman kimleri temsil ediyor? ve «ancak senden istiane ederiz» dediği zaman kimlere vekâlet eyliyor Yani bu sozünde hangi cemaatın refakatiyle sadık olabilecekse lâakal onları duşunerek bunu soylemelidir Boyle bir cemaatı ubudiyet hâzırda bilfiil mevcut ise o kifayet edebilir, değilse mevcut olan cemaate kuvvedeki cemaatı, Allahın melâikesini dahi zammetmeği her halde unutmamalıdır Bu meratibe işaret için mufessirin buradaki biz zamirlerini okuyan kimse ile beraberindeki hafaza melâikesine veyahut cemaatı hazıraya veyahut butün muvahhidîne racidir derler.

«اياك نعبد و اياك نستعين» hem tevhidi rububiyete ve hem tevhidi ubudiyete delâlet etmektedir. Tevhidi rububiyet, Allahın vahdeti zatiye ve hakikiyesini itiraf-u kabul, tevhidi ubudiyet de bu sayede bir vahdeti içtimaiye teşkil için bir inşaı taahhüt oluyor Ve binaenaleyh tevhidi rububiyeti Fatiha bidayetinden beri «لااله الاالله» tevhidi gıyabîsini tesbit ve telkin ile vahdeti hakikiyeye, tevhidi ubudiyet de vahdeti terkibiye ve izafiyeye ibtina ediyor Bu ayette «Allahım senden başka mabut olmadığına şehadet ve bununla amel etmeği taahhüt eyleriz» diye «نشهدان لااله الاانت» tevhidi şuhudîsini takrir ediyor Lisanı kur'anda bu gibi içtimaî hitap ve taahhütlerin iki mânası vardır. Birisi,

cemıyetı fertte, ferdı cemiyette indiraç ettırerek her ferde alesseviyye hak ve vazife tevzi etmektir ki bunda hay- siyetı ferdıye ılga edilmeksizın hasıllarında tam mânasiyle ıçtımaıyet tahakkuk eder. Buna umumı istigrakî veya kullı ıfradî denılır Ve farzı ayn ifade eder. Diğeri mânaı ferdı ılga ve yalnız haysıyeti ıçtimaîyeye itibar ederek vazıfeyı vahıdi ıçtimaîye tevcıh etmektedir ki buna da umumı şumulî veya ıntızamî, yahut külli mecmuî denılır ve farzı kıfaye ifade eder ve balâda anladığımız ve suverı saırcı kur'anda goreceğımız veçhile mânayı ferdî ılga olunmaksızın her bırımız boyle yaparız dıye farzı ayn mânası anlaşılmaktadır Binaenaleyh cemaatle «شهدان لا اله الا انت» tevhıdı şuhudîsı fertlerle «اشهدان لا اله الا انت» tevhidi şuhudîlerının hasılası olacaktır Ve bu mertebe meratıbı tev hıdın ekmelıdır Halbukı kanunı rububıyette sırrı terbıye bulunduğunu da gormuştuk Bunun ıçın Fatıhada olduğu gıbı dını ıslâmın butun nususunda bılıstikra mebde olmuş ve mıftahı ımanda vicdan ile vucut, gıyap ıle şuhut beynındekı «اشهدان لا اله الا الله» tevhıdı ve belkı sadece «لا اله الا الله» tevlıdı gıyabîsı farzı ayn kılınarak «اشهدان لا اله الا انت» tevhıdı şuhudîsı farzı kıfaye yapılmıştır Bu suretle islâmda hem ferdın ve hem cemaatin vıcdanî tevhidi vardır Ve bunlar mütekabılen yekdiğerının kefılıdir Hey'ti ıçtımaıye vıcdansız olmak şoyle dursun meratibi tevhıdın ekmelı olan «شهدان لا اله الا انت» tevhıdi şuhudîsını yapan vıcdanı ekmel asıl onun olacaktır Işte «اياك نعبد واياك نستعين» böyle tafsılâtı tazammun eden bir tevhidı mahızdır ve bunda envaı şırkın hepsını nefyeden bır cevabı red vardır Imam Fahreddini razı burada şu telhısı yapmıştır «Müşrıkler boluk bolukturler Çunku Allahtealâya karşı ıddia edip tapdıkları şerık ya cısım veya gayri cısım olacaktır Şerıkı cısmanî ya ecsamı suflıyedendır, veya ecsamı ulviyedendır Ecsamı süfliyeden şerık ittihaz edenler ya basıt cısmı veya mürekkep cısmi almışlardır. Mürekkep

cisim mevalidi selâseden biridir. Yani meadinden veya nebatattan veya hayvanattandır veya bu mıyanda bılhassa insanlardandır Ecsamı madeniyeden şerik ıttihaz edenler asnama, meselâ taşlardan, altundan, gümüşten putlara taparlar, ecsamı nebatiyeden şerik ittıhaz edenler meşelâ her hangı muayyen bir ağacı mabut yaparlar, hayvandan şerık ıttihaz edenler meselâ okiiz, buzağı gıbı bir hayvanı mabut sayarlar, taparlar, ınsanlardan şerık ıttıhaz edenler de meselâ bir Fir'avn, bır Nemrudu rabbiâlâ, ılâh tanıyanlar ve yahut Uzeyr Allahın oğlu, Mesıh Allahın oğlu deyenlerdır. Ecsamı basiteden şerık ıttıhaz edenler meselâ ateşe tapan Mecusîler gıbıdır Ecsamı ulvıyeden şerik ıttıhaz edenler de güneş, ay ve saır yıldızlar gıbi kevakıbe tapan ve saadet-u nuhuseti olanlara atfeden Sabi'e ve eksen muneccımindır Ecsamın gayrısından şerık ıttihaz edenlere gelınce Bunlar da kısım kısımdır Bır kısmı mudebbırı âlemı nur ıle zulmet dıye ıkıye ayıranlardır. Bunlar Manıvıye yanı Manı mezhebınde bulunanlardır Sıneviye — kı bunlar henuz manevıyata yükselmemışlerdır - bır kısmı melâıke ervahı felekıyedır ve her ıklımın ervahı felekıyeden müdebbır bır ruhı muayyenı vardır ve envaı âlemden her bırının dahı mudebbırı olan bır ruhı felekîsı vardır derler, ve bu ruhlara bır takımı suretler, tımsaller yaparak onlara taabbut ederler. Bunlara Abedeı melâıke denır — bunlar mânevıyatı sezmış ve fakat ecsamperest, Abedeı asnam menzılesınde kalmışlardır - dığer bır kısmı bunları geçerek bıraz daha yükselıp âleme ıki ılâh tanımış, bırı pek hayırlı, bıri pek şerır, yanı bırı mebdeı hayr bırı de mebdeı şer olmak üzere ıkı mebdeı evvel ıddıa etmıştır kı bunlara gore âlem, biri Yezdan, bırı Ehremen yahut dıv yanı birı Allah, birı İblıs ve yahut Şeytan namiyle kardeş addedılen ıki mudebbir tarafından tedbir ve idare edildiği farzolunuyor da âlemdekı bütun hayırlar Allahtan, bütün

şerler de İblisten biliniyor Bunlar da Seneviye oluyorlar

Manilerin nur-u zulmeti maneviyetle tefsir ediliverirse hemen bunlara intibak ediverecektir. Bunun için bu iki noktai nazar turlu turlu tahavvulât ve tağayyurat içinde birçoklarına sirayet etmiştir ilah » Goruluyor ki bu son noktadaki senevîlik arada bir kardeşlik mulâhaza etmeksizin iki mebdei evvel ile idarei âlem mumkin olamıyacağını da sezmiştir Filvaki aralarında asla bir noktai ittisal ve iştirâk bulunmıyacak olan iki mebdei evvelin bir nizam tesis edemiyecekleri ve binaenaleyh âlemde hayır ile şerrin inçbu cihetı telâkısı bulunamıyacağı bedihîdir Çunkü aksi tenakuzdur Halbuki bir hatve daha atınce bu kardeşliği gormek daha evvel ikisi uzerinde hâkim bir mebdei muşterek gormek demek olduğu anlaşılır ve o zaman bu iki kardeş birer mebdei evvel değil, birer mebdei tâli olmak lâzım gelir Şu halde bunlar bir peder Allahın maiyyetine verilince bir teslis fikri hasıl oluvermiş ve bu da şu felsefede bu felsefede dolaşırken nihayet Hıristiyanlığın son şeklini almıştır İşte beşeriyet, besateti hasebiyle asıl olan mabudi vahid şuurundan dalâleti fikriye ve hissiye ile sapa sapa taaddutlere dalarak dağılırken, diğer taraftan taaddudu azalta azalta ikiye indirdiği sırada tekrar teslise sapmış ve nihayet dini islâm ile tevhidi hakikîyi kemalile bulmuş ve toplanmıştır «اياك نعبد واياك نستعين» İşte butun bu efkârı şirki yıkan bir hüccetı rahmaniye olmuştur Bunun içindir ki insanlar islâma koşdukça toplanır, akıbet islâmdan kaçdıkça dağılır, nihayet zelil ve perişan olurlar, bu sade nazarî değil aynı zamanda bir hakikati tecrübiyedir ve islâm boyle bir dini umumîdir

Boyle bir ahd-u misak yapıldıktan sonra bir nefes alınıyor, alınır alınmaz, icrayı ahkâmına girişilmek için de (اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين) duasına başlanıyor Bu talep ve dua istı'anenin ehem ve eşmel bir sureti tatbikıyesiyle beyanıdır Çunku nesteîn

vakfında nefes alırken bu talebe nerden ve ne suretle başlıyacağımızı düşünmemiz lâzım geliyor İşte bu ihtiyacımıza cevap olarak bu dua beyanen telkin buyurulmuştur ve bu suretle «ihdina, nesteîn» de bu da «iyyake na'budu» ile beraber elhamdude munderiç olduğundan bütün Fatihanın bir elhamdulillâh» cümlei tammesinin inkışafı olup sade başiyle değil, hey'eti mecmuasiyle kelâmı vahid halinde bir «elhamdu» suresi teşkil ediyor Ve bunun için evvelki iki vakıf, tam ve mutlâk olmakla beraber lâzım olmıyor

«اهد» hıdayet masdarından emir sığasıdır Bu sığa ile yukarıdan aşagıya buyukten kuçuğe cezmen vuku bulan talebi file, emir, aşağıdan yukarıya yapılan talebe, dua, musaviden musaviye yapılırse iltimas denilir Hıdayet matluba isal edecek şeye lûtf-u letafetle delâlet etmektir ki yolu sadece gosterivermek veya yola goturuvermek ve hatta nihayete kadar goturuvermek suretlerinden biriyle tahakkuk edebilir, evvelkine delâleti gayri musile veya irşat, ikinciye delâleti musile veya tevfik tabir edilir Bu delâlet te lûtuftan murat, unf-u şiddet mukabili olan rıfk-u mulâyemettir Letafetten murat ta inceliktir. Hıdayet matlûbi hayra mahsustur, Meselâ hırsıza yol gostermeğe, rehberlik etmeğe hıdayet denilmez «فاهدوهم الى صراط الجحيم» ayetinde olduğu gibi şerde istimali, tehekkûm ve tariz gibi bir nukteye binaen mecaz olur Demek ki hıdayet her matlûba alelitlâk rehberlik etmek değil, irşat gibi gayesinde hayır, keyfiyetinde lûtuf-u letafet bulunan bir rehberliktir Binaenaleyh «ihdina» nın mealinde en muvafık tabir lisanımızda maruf olduğu gibi, bize hıdayet et» demektir Goster diyince goturmek kalır, gotur diyince letafet kalır ve hic biri tam manayı ifade etmez ve lisanımızda boyle maruf bir kelimenin yerine behemehal bir kelime koymağa çalışmak maksadı beyana munafi, kuru bir taassup olur

Allahtealânın hıdayeti, hususiyatı itibariyle kâbili ad-

dü ihsa olmadığı gibi envaı itibarıyle de öyledir Bununla beraber ecnası müterettibe ile munhasıran mulâhaza olunabilir

1 — Ruhanî veya cismanî kuvvet ifazası ki insanın mesalihini ikameye sebep olan havassı zahire ve batınasını, kuvvei akliye ve iradiyesini ve hatta ef'ali tabiiye ve hayvaniyesinin suduruna sebep olan kuvayı tabiiye ve hayvaniyesini ihsan ve idame' etmek, iradelerle muratları tevfik eylemek gibı

2 — Hak ile batılı, salâh ile fesadı farkettiren delâil nasb-u ikame etmek ki «وهديناه النجدين» ‹ واما ثمود فهديناهم فاستحبوا العمى على الهدى» ayetlerindeki hidayet bu kabildendir

3 — İrsalı rusul ve inzalı kutup ile hidayet ki «وجعلناهم ائمة يهدون بامرنا» kavlı ilâhîsinde hidayetten murat bu olduğu gibı «ان هذا القران يهدى للتى هى اقوم» ayetinde de böyledir

4 — Vahiy veya ilham veya ruyayı sadıka gibı fevkalâde tariklerle kalplere serairı keşf ediverınek ve eşyayı hakikatte oldukları gibi gösterivermektir ki buna hidayeti hassa denilir Çunku bilhassa enbiya ve evliyaya vakı olur Bunun için umum noktai nazarından bunun tarikleri, turuki fevkalâdedendir Maamafih herkesin velev cuz'î olsun bundan bir hisseleri yok değildir, şu kadar ki mertebei yakine yukselemez Bunlar, enfusî, afakî, tekvinî ve tenzilî olmak uzere dahi telhis olunabilir Kur'anda hidayet kelimesi kullanıldığı zaman, bunlardan hangisi murat olunabileceğini makamına gore anlamak iktiza eder Hidayet mef'uli sanisine kâh (ilâ) ile bazan da burada olduğu gibi bizzat tadiye eder Bunu vasıtanın haztıle hazf-u isal tabir edilen sureti tadiye kabilinden sayanlar da vardır ki bu takdirde aslı « اهدنا الى الصراط المستقيم» veya «للصراط المستقيم» demek olur. Bunun lâzımı ve mutavii ihtidadır. Hüda da hem hidayet ve hem ihtida manalarına gelir Ihtidanın zıddı dalâl, butun aksamında hidayetin zıddı da idlâldır. Dalâlette

bulunanların hıdayet ıstemesı, aslı hıdayetın husulunu istemek, hidayette bulunanların hidayet istemesı de sebat veya ziyadeı mertebe ıstemek olur Halbu ki «اياك نعبد» dıyenlerde aslı hidayet vardır

Hidayetın ikıncı mef'ulu yanı mef'ulu ıleyhı olan«الصراط» lâmı ahd ile « صراطك = senın sıratın » terkıbı ızafîsının manasını ıfade eder ve doğrudan doğru hakkın tarıkine sadık olur Lâmı cıns ile de henüz hususıyatı malûm olmamakla beraber alelıtlâk cınsı malûm bulunan cadde manasını ıfade eder ve bıl'ıstıare tarıkı hakka müntabık olur kı sırat lûgatte cadde, şehrah, yanı ışlek büyük yol demek olup aslı «سراط» tır Ve cumhurun lûgatı budur İbnıkesırden Kunbul ve Yakupdan Ruveys rıvayetlerınde de boyle sın ıle essırat, sırat okunur fakat ranın tefhımı ve «طا» nın ıtbakından dolayı sının sada kalbıle sırat daha selıs ve daha fasıhtır kı Kureyşın lûgatı de budur Ve İmamda yanı Mushafı Osmande boyle yazılmıştır ve aşereden dığer kıraetler de boyledır Ancak Hamza kıraetınde «sad» a «za» kokusu verılerek bır ışmam yapılır kı bu da Kays lûgatıdır [Ebuhayyan] Cadde manasına sırat kelımesı lisanımızda mustamel değıldır. Ancak Cehennemı uçurumlarının uzerınden herkesın geçmeğe mecbur olacağı kıldan ınce ve kılıçtan keskın ınişli yokuşlu, duzlu bır kopru gıbı tasavvur olunan ve zamanımız tabırınce nâkıl bır hattı havaî ıle kabılı ıfham olan bır Ahıret caddesının ısmı dınîsı olarak maruftur ve burada buna da bır ıma vardır Hatta Amribnı Ubeytten bu mana ıle tdfsırı de nakledılmıştır. Lâkın burada asıl murat bir ıstıareı temsılıye ıle tarıki hak ve mılletı ıslâm olduğunu mufessırını kıramı beyan edegelmışlerdır Lûgatı Arapta alelıtlâk yola tarık, ışlek yola sebıl, ışlek, doğru, buyük ve açık yola evsafından bırinın buruzuna gore cadde, sırat, şarıa, şerıa denılır ve bu sebeple bu sırat kelımesının şerıat kelımesını ıfham edeceği unutulmamalıdır

Mustakim, hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmıyan dumdüz ve dosdoğru demektir Sırat dahi cihetinde toğru ise de inişi, yokuşu, bulunabileceğinden düzlük manasını da anlatmak için müstakim vasfı ile takyıt olunmuştur. Bu sebepledir ki bunu mustevi ile tefsir ederler. Şu halde doğru kelimesi tamamen mustakimin yerini tutamıyacaktır Filvaki lisanımızda doğru kelimesi, müstakim, hak, sadık manalarına dahi kullanılır

Kur'anı anlamak isterken elfazının ve terkiplerinin butun inceliklerini gozetmek lâzımdır Belâgatı kur'aniyenin hasaısından biri de hakikatleri en zahir veçhinden gosterirken hututı dakikasını da mutenevvi nikâtı beyan icinde butun incelikleri ile toplamasıdır, Vucuhı beyan katiyet noktai nazarile lâakal on altı vechi ihtiva ettiği usulen malûmdur İmaî ve gayri kat'î olan vucuhı belâgat ise İlmi belâgatın kabili ihsa olmıyan ezvakıyle anlaşılır Bu munasebetle burada bir dusturi kelâmî arz edelim Şoyle ki Tesaduf, muşahedei esrardan gafil olan cahilin nazarındadır Hikmette tesaduf yoktur ve Hakîmi mutlâkın her ihtiyarında bir hikmeti mureccıha vardır. Gerci irade zatında bir mureccihtir Fakat iradei Hakîmi vucubı hariçi tahtı tesirinde olmıyarak bir hikmeti de tazammun eder, Binaenaleyh hakîmi olan failı muhtarın kelâm ve kelimatının hususiyetleri hep hikmete mustenit bir ihtiyar eseri olacağından meselâ tarik demeyip te sırat demesi, mustevî demeyip te mustakim demesi, re'sen dusunulecek ve manaları ona gore tasavvur olunacak birer hikmeti dahi tazammun ederler Kur'an ise bir kitabı hakîmdir «تنزيل الكتاب من الله العزيز الحكيم» bunun icin evvelâ kelimelerin methumlarını iyice tesbit etmek, saniyen mevkilerinde lafzan veya manen alâkadar olabileceği kelimat ve meanısı ile mukavese eylemek, salisen tarzı terkiplerini, siyak-u sibaklarını mulâhaza etmek, rabian bunlardan asıl manayı murat ile tezyinâtını temyiz eyle-

mek lâzımdır. Manayı muradın tayınınde dahı ıkı haysıyet vardır Bırisi kelimenin aslında veya makamındaki mefhumı zıhnîsi, dığerı de onların vakıdekı mütenavellerı, masadaklarıdır kı tamım, tahsıs, itlâk, takyıt gıbı hususat bu ıkisı arasında cereyan eder, ve ıstınbatı ahkâmda bunların ehemmiyetı büyüktür

Tefsirlere baktığımız zaman «الصراط المستقيم» den murat ne olduğu hakkında şu rıvayetlerı gorururuz Sıratullah, tarıkı hak, şebilı mutedil, kitabullah, ıman ve tevabıı ıman, ıslâm ve şerıatı ıslâm Peygamberımızın ve eazımı eshabının tarıkı, sünen, tarıkı sunnet ve cemaat, tarıkı Cennet cısri Cehennem, nıhayet bunları telhıs eden muhakkımın tarıkı hak ve mılletı ıslâm tefsırı

Şımdı senetlerıyle beraber eslâfa ve eshaba kadar gıden bu mutenevvı ıfadeler, «lâm» ın ahdıyyetı veya cınsıyyetı mulâhazalarına nazaran bır kısmı mefhum ve ekserısı masadak uzerınde deveran eden beyanattır, cısrı Cehennem ıstısna edılırse obırlerı vakıde aynı medlûlun evsafından bırıle ıfadesınden başka bır şey olmadıkları halde mefhum ıle masadak farkını bılmıyenler, bunlardan ne kadar ıhtılâflara duşebılırler Fılvakı muhakkıkının tarıkı hak ve mılletı ıslâm fezlekesı de bu ıkı haysıyete muntabıktır Tarıkı hak mefhum, mılletı ıslâm masadaktır Bu ıkı farka bızzat nassı kur'anda tenbıh ıçın sırat ıkı def'a zıkı edılmıştır «Sıratallezıne essırattan bedeldır - bedelı kul veya bazolabılır - ve kelâmda kasd-u ırade asıl bedele muteveccıhtır mubdelu mınıh te kullıyen metrûk ve matruh olmıyarak bu maksudun bu haysıyetı zahıresını temhıt eder ve bu suretle her bedelde kısmen bır şerh-u beyan ve kısmen te'kıdı andıran bır kuvvetı mana hasıl olur Bu bedelde ıse sıratı mustakımın hem zatını ve hem vasfını şerh u tavzıh eden kayıtler vardır kı bırıncısı sıratın muzafu ıleyhı olan «الذين انعمت عليهم» ısmı mevsul ve sılası, ıkıncısı bu mavsulün sıfatı olan «غير المغضوب عليهم» uçüncusu de buna matuf olan «ولا الضالين» kayıtlerıdır

İşte «الصراط المستقيم» den murat olan mana ve masadak, bunların heyeti mecmuası mülâhaza edildikten sonra taayyün edecektir Bunun için de evvelâ kendindeki mefhumunu tesbit etmeğe ihtiyaç vardır Vaz'ı lûgat itibariyle bu mefhum, mustakim cadde demek olduğunu görmüştuk. Fakat bu mefhum bize evvelâ vakıde yol dediğimiz bir mahsûsü gösterir Halbuki sevkı kelâm istianenin ve meunetin beyanı idi Bu ise gayrı mahsûs bir mânadır. Binaenaleyh bu karinei kat'iye ile biz anlarız ki bu yol mânevî yoldur ve hiç olmazsa manevî yola da şamil bir mecazı sarihtir ve daha açıkcası bir istiarei temsiliyedir Evvelâ söylediğimiz gibi mahsûsattan işlek, buyuk, vazih, duz, doğru bir yol tasavvur ediyoruz ve bunu hey'etiyle zihnimizde ahzediyoruz.

Saniyen bizim temayülâtımızın, efkâr-u harekâtımızın cereyanına bir esas teşkil ederek bizi doğruca ve selâmetle hayırlı muratlarımıza goturecek ilmî, amelî, vazıh ve şümullu ve Hakteâlânın vaz'ı olan bir kanunı hak tasavvur ediyoruz bunu da hey'etiyle vicdanımıza alıyoruz

Salisen bu manevî hey'eti vuzuh ve îcaz ile anlatmak için evvelki mahsûs hey'ete mevzu olan sıratı mustakim lafzını istiare edip zikreylediğimiz karineye istinaden bunda kullanıyor ve «ihdina» ile de buna bir teşrih yapıyoruz Bu suretle bu mefhumun hasılı Hakteâlânın vaz'ı olup matlubı hayra hakkıyle goturen ve batıl olmıyan manevî yol olduğundan muhakkıkının tarıkı hak tefsirleri, sıratımustakimin mefhum ile manayı muradını beyan olduğu anlaşılır Şimdi de masadakını bulalım Yani tarıkı hak ıtlâkına seza olan her tarık, matlup olan tarıkı mustakime dahil midir? değil mi dir? burası çayı nazar ve az çok muphemdir Evvelâ «nestain» de ilk hedefimiz meuneti ilâhiye oluyor ve sevkı nazım bize iptida meuneti ilâhiyenin ehemmin-u akdemini talep etmemizi telkin ediyor. Bundan da alelumum meuneti ilâhiyeyi isticlâp eden bir

tarikı vazıha hidayet talebi, istianelerin ehemm-ü akdemi, ona hidayet ihsan etmek te meunetlerin ehemm-ü akdemi olduğu anlaşılıyor. Halbuki tarikı hakkın bütün hususıyatı bir meuneti Hak ise de bu meunetlerin akdem-u ehemmi olan hangisidır? Burası cayi teemmül olur Sanıyen hidayet hayra masruf olur. Ve acaba manayi am miyle tarikı hak içinde şerrolanlar yok mudur? doğrusu vardır. Çünkü olmasaydı şerre yol bulunamaz, hiç bir şer yapılamazdı, gerçi her tarikı hak, zatında hayrı mahızdır ve onun vaz'ı aslîsi rahmetı ılâhiyenin tecellisi nı göstermektir Fakat âlemde mahlûkatın hususiyetine izafetle nef-u dar, hayr-ü şer hiçbir gaye tasavvur olunmaz kı onun bır tarıkı hakkı bulunmasın Bunların her bırısı ıçın de hakkın bir sunneti, bir kanunu vardır Ona sülûk eden doğru gâyesıne gider. Hatta denilebilır ki bunların hepsi de Allahtealâya gotürür, lâkın bırısı rızasına gotürur, biri de gadabına gotürür Binaenaleyh tarıkı hak, Haktealânın rızasına goturen tarik dıye tefsir edılmedikçe burada matlup olamamak lâzım gelır, Fılvaki «الصراط المستقيم» nazmı celıli bize alelıtlâk tarıkı hak mefhumundan daha ehas ve daha vazıh bir manâ telkın edıyor Işte butun bu ıbhamları ızale ıçın bedelın tezyılıyle mefhumun mütenavelı tefsır veya tahsıs olunmuş ve dini ıslâmın bır hadditamı ıle tarifıne muntabık bır surete ıfrağ edılmek ıçın «صراط الذين...» ılah buyurulmuştur

Bu bize evvelâ her matlapta Haktealânın bir tarıkı mustakımi bulunduğunu gösterıyor ve «ıhdına» onu talep etmemizi telkin edıyor ve bu suretle ehemm-u akdem meunet te ıptıda onun tarıkı mustakimıne hıdayet olduğunu anlatıyor, Filvaki Allahtealâ rabbülâlemîn olduğundan âlemlerin hepsınde onun kanunları caridır Kanunlar kâh vâzılarına ve kâh mevzularına, müteallâklarına nısbet olunur. Meselâ Solon kanunu vâzına nısbet olduğu gıbi Akar kanunu da mevzuuna, mahkûmlarına nısbettir. Ta-

bıat dahı Hak kanunlarının mahkûmu olmak ıtibariyle bunların ırade kanunundan madasına kavanını tabiiye namı dahı verılır. Lâkın hepsının vazıı Haktealâ olduğundan bunlara kavanını hak ve sunnetı ılâhıye demek elbette daha doğrudur Bu kanunları bılmeğe ilm-u fen denıldıği gıbı onların hayra goturenlerıne de din, mıllet, şeriat ıtlâk olunur Vaz'ı ılâhı ve kanunı hak harıcında dın aramak batıldır ve bununla beraber her kanunı hak da dın değıldır Meselâ beynıne kuvvetlı bır tabanca sıkanın ölmesı bır kanunı haktır Hak tealânın hususî bır ıradesi manı olmazsa o kurşunu kendıne sıkan olür. Fakat ıntıhar etmek bır hayır, bır dın değıldır, ısyandır, serdır, kendı mülkı olmıyan bınaı hakkı tahrıptır Bunun gıbi ınsanların ef'alınden hangısı alınsa onun bir cıhetı hayır veya şer ıle muntabık olacağı bır kanunı Hak vardır Hayır cıhetıyle muntabık olduğu kanunı hak dın, şer cıhetıyle muntabık olduğu kanunı Hak, hılâfı dındır Ikı cıhetten de kanunı Hakka tatbık olunmıyan fııl, şer ve batıldır

Hasılı her kanunı hak bır vaz'ı ılâhî olduğundan mustakımdırler Vaz'ı beşerî olan kanunlar ne ilım, ne dın hıç bırı olamazlar, bunlar ılım noktaı nazarından batıl, dın noktaı nazarından şer teşkıl ederler ve gayrı müstakımdırler. Bunun ıçın beşerin hakkı gerek ılımde ve gerek dınde kanun vazetmek değıl Hakkın kanunlarını arayıp bulmak ve keşf-ü ızhar etmektir Arşımıt, muvazenei mayiat kanununu, Nevtun, cazıbe kanununu, Arısto, tenakuz kanununu vazettıler demek doğru olmadığı gibı Ebuhanîfe Hazretlerı de kıyası fıkhî kanunlarını vazettı demek doğru değildır. Bunlar onların vaz'ı olsa ıdı eğrı ve yalan olurlardı, doğru olmaları kanunı Hakkın keşfıne mazhar olmalarından naşıdır. Bunun ıçın ulema, mucıt değıl kâşıf ve muzhirdirler Zıra kanunı Hakkın hafî olanları da vardır. «الصراط المستقيم» ıse vazıh manasını dahı tazammun ettiğınden bunları ızhara vesile olacak vazıh ve ışlek bır tarikı esasîyı ıfham ediyor ve

kanunı Hak olmıyan, meunetı ilâhıye ile hıç alâkası bulunmıyan eğri buğrü yolların hepsınden ıhtıraz ettirdiği gibi hidayet de hayra masruf olacağından doğrudan doğru şerre goturmekte hak olan kanunlardan dahı ıhtıraz edilmiş oluyor Fakat bu son ıhtırazda bır kaydı haysıyet aramak lâzım gelır? Çünkü şerden ıhtıraz ettırmek ıçın onu tanımak ve tanıtmak ta bır havırdır Yılanı bılmıyen ondan nasıl sakınır Bınaenaleyh hidayet kelımesındekı, hayrıyyet manası, sıratı mustakım, tarıkı hak mefhumundan şer kanunlarının alelıtlâk tard-u ıhracını değıl, belki hayır kanunlarını evamır olarak musbet ve ser kanunlarını nevahı olarak menfî bır haysıyetle takyıt etmeğı ıcap edecektır Işte akıbınde bedel tarıkıyle «صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين» ayetlerı bu menfı ve musbet haysıyetlerı de ıbraz edıyor Demek kı «essıratal mustakım» lâmı aht ile dını hakkın haddı tammıdır Mabadı de bunun şerhıdır

In'am, nımet vermek, nımetı ısal etmektır Aslında müteaddidir Lâkın tafdıl manasını tazammun ile mun'ımin ulvıyetinı ve nımetın ıstı'lâsını ıma ıçın (على) ile sılalanır. Nimet aslında ınsanın telezzuz ettığı halet, yanı haleti hasenedır kı hazzı saadet demektir Bundan alınarak bu telezzuze sebep olan şeylere ıtlâk olunmuştur Aslı yumşaklık demek olan nüumet ıle alâkadardır Arapça evvelki manada daha zıyade feth ıle na'met kullanılır. Nitekim «كم ذى نعمة لانعمة له» denilmıştır Yani nıce nımet sahıbı vardır ki tena'ümü yoktur. Meselâ ekmeğı vardır yıyemez, yırse tadını bulamaz In'amı ılâhî asıl bundadır Allah tealânın nımetlerı ise sayılamaz «وان تعدوا نعمة الله لا تحصوها» Fakat başlıca Dünyevî ve Uhrevî olmak uzere ıki menba'da mulâhaza olunabilir. Nıamı Dünyevıye ıkı kısımdır Vehbî, kesbî. Vehbî ya ruhanî veya cısmanîdır, tabırı aharle ya manevî veya maddîdır. Ruhanî olanlar nefhı ruh, ışrakı akıl ve zekâ ve bunlara tabı olan fehım, fıkır, nutuk, selâmetı

vıcdan gıbi, cısmanî olanlar beden ve echizeı bedeni ve bunlardaki kuvaı asabıye ve adalıye, hazmiye vèsair kuvayı maddiyeyı, halât-ü heveti hasılayı halk-u tekmil gıbı şeyler. Kesbî olanlarda nefsı rezailden tasfiye, ilm-ü marıfet, ahlâkı senıye ve melekâtı fadıla ıle tahlıye eylemek, bedenı hey'âtı matbua ve şemailı müstahsene ile tezyın etmek, câh, yani mevki ve haysiyeti içtimaiye mal ve servet kazanmak gıbı şeylerdır. Nıamı uhreviye, Dünyada vakı olan ıfrat-ü tefrıtlarını mağfıret ederek rızasına erdırmek, ve melâıkeı mukarrebın ile beraber âlâyı ıllıyınde ebedel'âbat huzurü ıstikrara naıl kılmaktır kı bu da vehbî ve kesbî, ruhanî ve cısmanîye münkasim olur Bunların hepsı başlı başına ve fılhal mülâhaza edildikleri zaman şüphesız bırer nımettırler. Fakat her bıri âtisıne ve mabadına nısbetle mulâhaza edılınce iptıda nımet zannedılen birçok şeylerın hakıkatte nikmet ve belâ çıkdığı da muhakkaktır Bılakıs iptıda elem ve nıkmet görunen bazı musıbetlerın bılahare buyuk bır nimet-u saadete vesıle olduğu da muhakkaktır Ve safadan sonra cefa ne kadar acı ıse cefadan sonrakı safa da o kadar tatlıdır Bu sebeple cıddî ve hakıkî olan nımet-u saadet âkıbetı her halde salım olanlardır Bınaenaleyh matlûbı aslî sadece ıptidaı nımet değıl, âkıbete selâmetle yetıştiren nımetler olmak lâzımı gelır. İslâm kelımesının dahı ılham ettığı bu haysıyet «ولاالضالين, غيرالمغضوب عليهم» vasfıyle ifade edılıyor Bu suretle «en'amtealeyhım» de nimet ve ın'am umumı ıstıgrak ıle lafzıam olınamakla beraber mefhumen ıtlâkıyle her turlu nımete muhtemel ve şamil olabıleceğinden mütenavelı tahsıs olunmak ıçin gadabü dalâlden selâmet kaydıyle takyıdedılmış ve tam manasıle nimet ıfade edilmıştır kı bu da nıamı uhrevıye ve ona vesile olan vehbî, kesbî, ruhanî, cısmanî nıamı Dünyeviye demektır. Bunların başı da hakkı hayat, hakkı hurriyet, iman, selâmeti vıcdan, husnı ahlâk, salâhı ıçtımaî, ilmi nafi, ameli salih-

tır. Lısanı ıslâmda hürriyet, hukukuna malıkıyet diye tarif olunur, [Keşfı pezdevî] kı bunun zıddı hukukuna başkasının malik olması demek olan esaret ve rıkkiyettır Aslı hukuk ise vaz'ı ilâhıdir Binaenaleyh her hangı bır ferdın vaz'ı ılâhî olan hukuku kendi rızası munzam olmaksızın diğer bır vaz'ı beşerî ıle tebdıl, tagyir veya tasarrufa mahkûm olabıliyorsa o artık yalnız Allahın kulu değildır Ve onda bır hıssei esaret vardır Ve artık onun vecaip-ü vezaifı mahzı hakkın icabına değıl, şunun bunun keyf ü ıradesıne tabıdır Bınaenaleyh Hakteâlâyı tanımiyan kımse de hukukuna malıkiyet manâsına hakkı hurriyet farzetmek bır tenakuz olduğu gıbı, Hakteâlâdan başkasına kul olanlarda da hürrıyet farzetmek imkânsızdır Ve bunun ıçın zâmanı hürrıyet yalnız Allaha ubudıyettedır Ve sıratı mustakımın mebdeı bu ubudıyet ve ılk gayeı dünyevıyesı de nımetı uzma olan bu hakkı hurrıyettir Bunun başı da nıamı vehbıyeden hayat, nıamı kesbıyeden ımandır Işte bu ıkısı usulı nıamdır Bunların mebdeı de mıunet ve hıdayetı ılâhıyedır Istenen tarık de bu mıunetın tarıkı mustakimıdır Ve ışte nımetı ıslâm bu tarıkı mustakımdır

«انعمت عليهم» de ıki veçıh mumkındır Bırısı bervechıbalâ hıçbır mef'ul gozetmıyerek (انعمت عليهم) alelıtlâk tılı ın'amı ıka ettın yanı onları mes'ut kıldın manâsı, dıgerı de (انعمت عليهم) gıbı mef'ulubıh bır zamır takdır etmıktır Sahıp keşşaf evvelkını, Ibnıcerırı Taberî ıkıncıyı tercıh etmışlerdır Hazıften selâmet ıtıbarıyle evvelkisı evlâ ve belığ ve fakat bır kınâye mahıyetındedır Bu sebeple fı'lın muktazası olan ıkıncısı zahırdır Ancak Ibnı cerırı Taberî bu mefulu «انعمت عليهم» karınesıyle tâat ve ıbadete ırca ederek «sen onlara tâat ve ıbadetını ın'am ettın» suretınde göstermıştır Fehmı acızaneme gore bu takdırde zamırı sırate ırca ıle «sen onlara o sıratı ın'am eyledın» mânasını vermek daha zahirdır Ve en doğrusu burada zamırı takdır et-

meksizin in'am fılı mutlâkını, in'amı sırattan, yanı (en'amte) yi (en'amtebıh) ten kinaye yapmaktır ve İlmi meanide malûm olan mef'ulı mahsusa taallûktan kınaye uslubu burada pek belığdır. Ve bunda ın'amı sıratın ın'amı mutlâk ve hatta ın'amı kül mesabesinde olduğu anlaşılır. Bunda calıbı dıkkat üç nokta vardır Evvelâ, bızzat tarık ve sıratın ehemmi nıam olan bır nımetı uzmâ olduğu anlaşılır Sanıyen, ın'amı sırat, ehemmı meunet olduğu anlaşılır Salısen, onlara ızafe kılınan bu sırat kendı vazıları olmayıp, vazı ve ın'amı ılâhî olduğu ve onların sıratı olması mazherıyet ve sulûkları itibarıyle bulunduğu anlaşılır Ve bu evsaf ıle Allaha müzaf olan ve doğru nıam ve meunetı ılâhıyeye goturen sıratı mustakıme ıntıbak eder

Fılvakı nımetı tarık, âzamı nıamdır Çunku her hangı bır nımetın tarıkıne, kanununa naıl olmak, o nımete bır kerre değıl, daıma naıl olmayı ıntaç eder Ulûmı-u fununun ehemmıyetı de bundandır Bırısınden on lıralık bır ıane ıstemekle, daıma on lıra getırecek bır tarık, bır sebep ıstemek arasında ne kadar fark vardır. Cenabı Allahtan «yarab bana ıane et de fulan nimetı ver» dıye dua ve ıstıanede bulunmak pek kuçük bır talep olur. Hattâ «her nımetı ver» demek bıle boyledır. Çunku bu dua kabul olunmakla o nımetlerın her zaman devamı-ü ıstımrarı te'mın edılmış olmaz. Fakat «fülan nımetın tarıkını ın'am et ve o tarıkte sebat nasıp eyle» diye taleb-ü taharrıde bulunulacak olursa bu dua kabul olunduğu zaman o nımet bır kerre değıl bın kerreler ve ılânıhaye elde edılmış olur Tarıkın en büyuğu de meunetı ılâhiyenın tarıkı vurududur Bunun en kısası da müstakım olan tarıktır Bu bulununca tarıkı nimetın hepsı bulunur. Tarıkı nımet bulununca nımetlerın hepsıne aleddevam erişır ve burada ıptıda bıze nımet ver denmeyipte «اهد الصراط المستقيم» duasıyle doğru yol ıstemenın ta'lım buyrulması bu manayı

ne güzel te'yit eder Fatıhaya (ta'lımi mes'ele) ısmının verilmesinde de bu nuktenın büyük bır hıssesi olduğunu hatırlamalıyız Halbuki bu taallûkı mahsus mulâhaza edılmediği takdirde bu manaları istıhraç muşkıl olacak ve sıratın onlara in'amı ılâhî olduğu hafı kalacaktır Bu cihetle evvelkı takdırdekı ıtlâkı nimetin belâgatı bile bunun madununda demektır Gerçı onda sıratın gayesı nımeti mutlâka olduğuna zahır bır ima vardır Ve bu mâna avam için cazibelıdır. Lâkın ıptıda kelâmın sevkınde gayeı matlûbenın meunetı ilâhıye olduğu aşıkâr ve bu münasebetle sıratın gayesı de o ve daha doğrusu bızzat Allahteala olmak mutebadırdır Bütun nıam da buna mutefarrıdır ve ışte asıl sıratı müstakım, tarıkı hak bu manada alem gibıdir Çunkü bır nimetin bır tarıkı bılınır ve sulûk de edılir de yıne bızzat meunetı ılâhıye, tevfıkı hak bulunmazsa bır manı zuhur eder, matlûp hasıl olmaz da tali böyle ımış denılır. Bınaenaleyh her şeyden evvel bu meunet ve tevfıke ermek ıçın butun metalibı aguşuna almış, buyuk, açık, doğru, duz bir yol ıstemek zarurîdır Bu yol «اياك نعبد و اياك نستعين» ahdinde sebat ıle yürüdecek olan bır dın ve mıllettir. Her hakıkatı ve matlebı aguşuna almış, bır din ve mıllet, bir sıratı mustakım ıstemek sade bir tasavvur ve hayalden ibaret bır ıstemek de değıldir. Bu yola ermiş ve üzerınde yürümuş, o sayede her muradına naıl olmuş, hem de kemalı selâmet ve saadetle naıl olmuş ehlı nimet, tarihı beşerde ınkâr olunamıyacak surette sabıt ve boyle bır matlûp asarı müşahede ve tecrıbe ıle bilfiil görülmüş bır emrı vakıdır Ve ışte «اهدنا الصراط المستقيم» den sonra «صراط الذين انعمت عليهم» buyrulması bunu da bılhassa gostermektedır.

Şimdı bunların kımler olduğunu anlamıya çalışalım Bunların heyeti mecmuası bıze ahdi harıcî ıle gosterılıverecek bir cemaati mahduda değıldir Iptıdaı beşeriyetten bu ane kadar peyderpey gelmış ve terbiyeı hak ıle

devir devir izharı kemal etmiş mütevaliyen münteşir ve gayrı mahsur zevat ve cemaatlerdir. Biz bunları yalnız «mün'amün aleyhim - yani niamı ilâhiyeye ermiş olanlar» unvanile tanır ve vasılîn, erenler diye mulâhaza ederiz ve bu cinsin âlemde vucudunda hiç şüphe etmeyiz. Bu nokta yakinîdir. Ve alelıtlâk bunların sıratını talep etmek te bu yakin ile harekettir. Fakat tafsilâtına ve bu cinsin efrat ve envaından bir numune almak için hariçte tayinlerine gelince. Bunu nimetin manasını takdirimiz nisbetinde bir ahdi zihnî ile mutalea edebiliriz. Bunun için «الذين انعمت عليهم» de ya tarifi cinsî veya ahdi zihnî melhuzdur. Cins olduğuna gore «غير المغضوب عليهم» bedel, ahdi zihnî olduğuna gore de sıfat olmak zahirdir. Binaenaleyh bunları iptidaen ahdi zihnî ile tasavvur edip bu evsafı haiz bir cemaatı mes'ude arayacağız, ve Allah tealâdan onların yoluna hidayet talep edeceğiz ve muvaffak olduğumuz ande bizde o yolda o cinsten âleme numunei intisal olacak bir zumrei cemaat teşkil etmiş bulunacağız. Kur'an bize bu cinsten birçok cemaatleri gosterecektir ki «ومن يطع الله والرسول فاولئك مع الذين انعم الله عليهم من النبيين والصديقين والشهداء والصالحين وحسن اولئك رفيقا» ayeti bu bapta en cemiyetli olan ayetlerden biridir. Yani tam manasıyle mün'amün aleyhim olan suadâı hakikiye enbiya, sıddıkîn, şuheda, salihin ve bunlara refik olan ehli imandır. Fakat bu izah iptidaı islâma nazarendir. Bize gelince. Bu numunenin butun iphamlarından ari bir ahdi haricîsi vardır ki oda Hatemulenbiya Muhammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem Efendimizle eshabı kiramıdır. Az zaman içinde bunlarda tecelli eden nimeti muvaffakiyetin, saadeti dunyeviye ve uhreviyenin bir misalini daha tarihi beşer bugüne kadar kaydetmemiştir. Tarihi umumîyi okuyunuz ve bugun Dunyadakı akvama da bir ircai nazar ediniz. Bakınız, bunların içinde meselâ bir Hazreti Omer siyretinin nazîri olabilecek hiçbir misal bulabilecekmisiniz, bir taraftân futuhat elektrik sur'atile şark-u gar-

be yayılırken diğer taraftan butun adaletı ılâhıye yerlerı gokleri dolduruyor ve bu nımetlerin ıçınde zevkı hakka müstağrek olan Omerın sırtındakı yamalı bir gomlek âlemının gozüne Kısraların, Kayserlerın tacı haşmetlerınden çok yuksek bır hıssı ıbtıhaç saçıyordu Fakat dünyanın bu teveccühu ıçınde hıçbır gün şaşırmıyan, metanetını zayı etmıyen Hazretı Faruk vefatı peygamberî gunu farukıyetinı gaybeder gıbı goründüğu zaman, Hazretı Sıddık bütun sıddıkıyetıle ıbrazı vucut ederek onu ve her kesi ırşat etmıs ve cemaatı kemafıssabık sıratı Muhammedîde yurutmuştu Daha evvel hıcret gunu musahabetı nebeviyye ıle gızlendıklerı mağarada muşrıklerın baskınına uğradıkları zaman Hazretı Sıddıka da huzn-u futur ârız olmuş ıken «لا تحزن ان الله معنا» dıve onu teslıye ve tatmin eden ancak Hzretı Muhammed olmuş ıdı Iste o zamanlar bır ahdı zıhnî mahıyetınde olan o cemaatı mesude butun beşerıyete ekmel bır numunei ımtısal olmak uzre taavvün etmış olduğundan bıze nazaren «الذين انعمت عليهم» ahdı harıcî ıle malumdur Bunun ıçın eslâf-u ahlâftan bırçok müfessırın صراط الذين انعمت عليهم ayetını Hazretı Muhammedın ve eshabı kıramının tarıkı, sunnetı ıle tefsır etmışlerdır Fakat mebde ve müntehâ beraber mülâhaza edıldığı zaman bu manâ da ınun'amun aleyhım cınsınden bır cemaat dıye ahdı zıhnî mahıyetınde olmuş olur

«غير المغضوب عليهم» Ellezınenın sıfatıdır Ve ıslâmdakı haslatı tekvanın menşeını gosterır Arapçada sıfat ıle mevsuf arasında tarıf veya tenkır cıhetınden dahı mutabakat şarttır. Halbukı gayr kelımesı, elalımu gayrulcahıl, elhareketu gayrüssukûn tarzında bır zıddıkâmılıne müzaf olmadıkça marıfelık ıktısap edemıyeceğı gıbı ellezıne ısmı mevsulude marıfe olduğundan ahdı zıhnî manasına mahmul olmadıkca nekıre ıle tevsıf olunamaz Binaenaleyh bunun sıfat olması, mevsulun ahdı zıhnî manasına bır karınei zahıredır Çunku mağdubıalevhım ve dâllîn vasıfla-

rının alelıtlâk mun'amün aleyhım vasfına zıddıkâmil olması cayi nazardır. Mün'amün aleyh görünenler içinde hakıkatta mahkûmı gadep veya dallolan nice kimseler de bulunur. Ve âlemde nımetler içinde yüzer gibi görünen bir çok eşhas ve cemaât buna mısal de gösterılebilir. Bu itibar ile gayr sıfatı gadep ve dalâlı nefyederek mün'amün aleyhi bunların maadasına tahsıs ediyor ve o halde niamı salıme ıle mutena'ım olanlar, bunların zıddıkâmilı olurlar sa da alelıtlâk mütena'ım olanlar böyle değildirler Bınaenaleyh ın'am ıtlâkıle mulâhaza edilir, ve ellezine de bu sıla ıle cınsen veya ahdı harıcî ıle marife tanılır ıse gayı ona sıfat olamaz, belkı bedel olabilır, Keşşaf ve ona tabean Kazı ve saıre bu bedelıyyetı tecvız etmışlerdır. Fakat Ebussuut tefsırınde bunu bıhakkın reddeylemiştir Çünkü bedel, kelâmdakı nisbette maksudı aslı olur Mübdelu mınıh bılküllıye mühmel ve metrûk halınde olmamakla beraber kelâmda hedefı maksat olarak da kalmaz. O halde gayr bedel ıse sırattan maksadı aslî, nımet değil, gadep-u dalâletın ıntıfası olmuş olacaktır Ve bu surette mun'amun aleyhım demek Allahın gadabından ve dalâletten salım olanlar demek olacağını Sahip Keşşaf tasrıh de etmıştır Gerçı def'ı mazarrat, celbı menfeatten evlâ ıse de maksadı aslî sade def'ı mazarrat değıl, o mazarrattan salım olan nımet ve menfeattir Bu ıse bedelın değil ancak sıfatın manası olabılecektır Bınaenaleyh hedefı kelamı en'amte aleyhımdedır Ve gadab-u dalâlın nefyı ona tabaan maksuttur Ve mun'amu aleyhım demek, nımetı mutlâka ıle gadap ve dalâlden selâmetı camı olanlar demek olur kı ıslâm da budur Ve fılhakıka ıslâmdakı takva budur, Ve Ebussuut tamamen haklıdır Bınaenaleyh gayrde sıfat ve ellezınede ahdı zıhnî manası zahırdır Maamafıh nımetı mutlâkadan nımetı salıme veya söyledığımız gibi nımetı sırat, nımetı ıslâm kastedilirse gayır bunun zıddı kâmılıne muzaf olmuş ve bınaenaleyh tarıf iktisap

etmış olacağından cins veya ahdi haricî suretınde sıfat olabilecektir.

Gadab nefsin bir mekruh karşısında ıradeı ıntıkam ıle heyecanıdır ki rızanın zıddıdır Lisanımızda ofke, bır fark ile hiddet, hışım dahi denılir. Cenabı Allaha nısbet edıldığı zaman gadab ınfialâtı nefsaniyeden tecrıt ıle münteha ve gayesinde istımal edılir de ıradeı intikam veya ınzali ukubet manası murat olunur. Bu da rububıyetı rahımiyenın lâzımıdır Yanı gadab alelıtlâk rahmetin zıddı değıldır. Meselâ zalime gadab, mazluma rahmetın muktezasıdır. Elmağdubı aleyh tabirınde bu unvan kendilerıne adeta isim olmus gıbı bir kuvvet vardır ki gadaba mahkûm, gadap altında kalmış gıtmiş demek olur Bınaenaleyh bazan bir ukubete uğramak, magdubu aleyh olmak değıldir ve hele hakikatte bır takım ıaamı âtıye ve müstakbelenin mükaddımesı ve vesılesı olan elemler hıç bir zaman ukubet ve gadap değıldir «ولنبلونكم بشيء من الخوف والجوع ونقص من الاموال والانفس والثمرات وبشر الصابرين» çünku her ışte ıtibar akıbetedır

Dalâl ve dalâlet, doğru yoldan amden veya hataen sapmaktır kı hüdanın mukabılıdır Lısanımızda sapmak, sapıklık, sapkınlık dahi denılır Dalâl bazan gafletten, şaşkınlıktan neş'et eder Ve ekserıya da şaşkınlık onu takıp evler ve sonra yıtmeğe ve daha sonra telef olmağa munceı olur Bu munasebetlerle dalâl, gaflet, hayret, gaybubet, helâk manalarında da kullanılır Esasında mahsûs ve maddî yoldan sapmaktır Ve sonra manevıyat ve makulâtta da mutearef olmuştur Ve bız alelekser dalâlet ve sapkınlığı sade dınde, dalâl ve sapıklığı da akılde ve sozde ıstımal ederız Bınaenaleyh «dâllîn» tam manasıyle sapkınlar demcktır

Burada gerek «المغضوب عليهم» ve gerek «الضالين» dekı harfı tarıflerın ıstığrak veya cıns ıçın olduğu zahırdır Çunku nımetın selâmetı kâmılesı bundadır Bır çok mufessırın de

böyle nefyi cins suretinin tefsirlerini ihtiyar etmişlerdir ki bu surette nimet ve istikametin zıddı olan gadab-u dalâl, kitaplı ve kitapsız, muşrik ve gayrı müşrik bütün ehli küfrün yollarından sarahaten ihtiraz edilmiş olur Maamafih harfi tariflerin akdem olan ahdı haricî manasına hamillerinde dahi ayni manayı dolayısile istihsal mümkindir Ve bunda ayrıca bir belâgat de vardır. Zira magdubu aleyhim ve dallîn vasıfları mutevakkan olan edna ve ekallerine masruf olursa bunlardan ihtiraz obirlerinin hepsinden ihtirazı evleviyyetle mustelzim olur Bu da milleti islâmın ağyarı beyninde bir tefavutu göstermek belâgatını haizdir

Acaba her ikisinin ekal mertebesiyle boyle bir ahdı haricî var mıdır? Evet, gerek kur'anda ve gerek ehadısı nebeviyyede ve umumiyetle şeriatı islâmiyede buna dan deliller mevcuttur Ve bunlar ehli kitap olan Yehud-u Nasaradır Gerek muşrik ve gerek gayrı muşrik cemi kuffar hakkında kur'anı azimuşşanda «ولكن من شرح بالكفر صدرا فعليهم غضب من الله» ayetinde oldeğu gibi gadabı ve «ان الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله قد ضلوا ضلالا بعيدا» ayetinde olduğu gibi de dalâlı tamumen tasrih etmiş olmakla beraber Yehud hakkında ekseriya «ضربت عليهم الذلة والمسكنة وباؤا بغضب من الله» gibi gadabı, Nasara hakkında da «يا اهل الكتاب لا تغلوا في دينكم غير الحق ولا تتبعوا اهواء قوم قد ضلوا من قبل واضلوا كثيرا وضلوا عن سواء السبيل» gibi dalâlı tasrih buyurmuştur Ve bununla beraber Yehud ile Nasaranın kesdiklerini yemek, ve kızlarını nikâh edebilmek gibi yakın muamelâtta diğer ehli şirkten farklarını da göstermişdir Bunlardan anlaşılırki ehli kitap olan Yehud ve Nasarı gadab-u dalâlde diğer musriklerden, dinsizlerden ve sair edyanı batıla erbabından ehvendir. Ve bunlar islâmın zıddı karibiınırler Binaenaleyh Fatihada magdubi aleyhimden murat ahdı harcî ile Yehud, dâllînden muratta Nasaradır, diye tefsir olunursa «gayır» ve «lâ» ile evvelen ve bil'ibare bunların tarikı nefyedilmiş ve dolayısıyle bil'evle-

viyye yani dâl bıddelâle olarak da bütün sairlerinden ihtıraz olunmuş olur Ve bu tefsirin naklinde tarikleri kuvvetlidir. İbnıcerırı Taberî bir hayli âsâr nakletmiştir Durrımensurun beyanı veçhile İbniebi Hâtım demiştir ki «mağdubu aleyhimin, Yehud ve dallînin Nasara ile tefsirinde beynelmufessirin hilâf bilmiyorum» Nitekim İbnihibban ve hâkim bu baptaki hadîslerin sıhhatına, tirmizî de husnüne hukmetmiş ve bunları birçok muhaddisin tahriç eylemişlerdir [Şihap]

Nassın zahirdeki bu umumunu iki nev'a hasredecek veçhile takyıt etmek usul noktai nazarından caiz olmıyacağı mülâhazasıyle bazı mufessirin buna ilişmiş ve nassın umumıyet uzere ıpkasıyle Yehud ve Nasarayı birer misal olarak telâkki etmeği muvafık gormuştur Yehud ve Nasara ehven ve ednai muteyakkan olarak tasavvur edilmiyecek olursa bu itiraz bihakkın varittir Çunku ihtirazı onlara kasretmek manası islâmda hem akla ve hem nukuli kat'iyeye muhalif olduğundan boyle bir ahdı haricî ye imkân yoktur Soylediğimiz gibi bunlar ednayı muteyakkan olarak tasavvur edilirse diğerlerinden ihtirazı âm bil'evleviyye sabit olacağı cihetle tahsis, medfu ve mahzuru mundefidir ve zaten «ﻭﻻ ﺍﻟﻀﺎﻟﻴﻦ ,ﻭﻻ ﺍﻟﻤﻐﻀﻮﺏ» de şirkleri zahir olan muşrikini saireden vazıhan ve bunlara nisbetle hafif olan Yehud ve Nasaradan da zımnan ihtiraz edilmiş olduğu cihetle burada da bunlardan vazıhan ve obirlerinden dolayısıyle ihtiraz edilmiş olmasında da belâgat vardır Binaenaleyh bu baptaki hadîslerden de bir nebze bahsedelim

Aleyhissalâtu vesselâm Efendimizin Yehud magdubı aleyhim, Nasara de dullâldır buyurduğunu Tirmizî sahihinin babı tefsirinde meşhur Hatımı taînin oğlu Hazreti Adiden senediyle bir hadîsı hasen olmak uzere rivayet eylemiştir ki mealı şoyledir Adiy bini Hatım radıyalla huanh demiştir ki «Resulıekrem sallallahu aleyhi veselleme gittim,

mescidinde oturuyordu Cemaat işte bu Adıy bini Hatimdır dediler. Ben ise emansız, mükâtebesiz gelmiştim, hemen huzuruna atıldım, derhal elimi tuttu «mukaddema da Allahtan ümit ederim ki onun elini benim elime koyacak buyurmuştu Akıbında kalktı o sırada bir kadın beraberinde bir sabı ile huzuruna geldiler ve bizim sana bir hacetimiz var dediler, onlarla beraber kalkıp hacetlerini bitirdi, sonra elimden tutup beni hanei saadetine goturdu Bir kız çocuğu ona bir yasdık koydu ve üzerine culus buyurdu ben de huzurunda oturdum Binaenaleyh Allaha hamd-u sena etti ve şoyle buyurdu «lâilaheillâllah» demekten neye kaçıyorsun, ondan baska bir ilâh mı biliyorsun? Ben hayır dedim Badehu biraz konuşduktan sonra «sen herhalde Allahuekber denilmesinden kaçıyorsun, demek Allahdan daha buyük birşey biliyorsun» buyurdu ben yine hayır dedim, buyurdu ki «الیهود مغضوب علیهم و ان النصاری ضلال» - ضالی - yanı Yahudîler gadaba uğramış, magdubu aleyhim olmuşlar, Nasara da sapıtmış, dalâlete duşmuşler» bunun uzerine ben de «ben müsluman oldum geldim dedim ve baktım ki vechi saadeti ferahından inbisat ediyordu Bil'ahare emretti, Ensardan bir zatın nezdine verildim, akşam sabah hep huzuruna gelir dururdum Yine bir akşam yanında idim Bir kavm geldiler, uzerlerinde yun elbise vardı. Resulullah kalktı, namaz kıldı, badehu onları tergibe başladı Diyordu ki «velev bir sâ' velev yarım sa' velev bir tutam velev bir tutam parçası olsun bununla her biriniz yuzunu Cehennemin - yahut ateşin - hararetinden vikaye ede, hatta velevse bir hurma danesi velvse yarım hurma danesi olsun Her biriniz Allaha varacak o da ona şu soyliyeceğini soyliyecektir Ben size goz kulak vermedim mi? Evet verdin der, mal ve evlât vermedim mi? Evet verdin der, o zaman Allah tealâ o halde hani sen kendin için onceden ne hazırlık gordun der» ve insan işte o vakit onune, arkasına sağına, soluna bakar da Ce-

hennemin hararetinden yüzünü koruyacak hiçbir şey bulamaz, her biriniz yüzünü ateşten vikaye etsın de velev yarım hurma ile olsun, bunu bulamazsa velev kelimeı tayyıbe ile - tatlı sözle - olsun. Çunkü ben artık sızın hakkınızda fakr-ü fakadan korkmam, zira Allah yardımcınız ve vericinizdir Sızin ıçın fakırlık korkusu nıhayet Medine ile Hiyre arasında kârban giderken bındığının çalınması korkusu ne ise ondan fazla değıldır» buyurdu

Adıy bını Hatim Hazretleri bunu rıvayet ettıkten sonra şunu da ilâve etmış· «Bunu dınlerken ben gonlumden bu nerede? Tay dağlarının eşkıyası nerede? dıyordum» demıştır

Fakat Yehud mağdubu aleyhımdır demekle elmağdubı aleyhım Yahuddur demek arasında buyuk fark vardır Bınaenaleyh bu ve emsalı hadîslere nazaran Yahudîlerın ve Nasaranın Fatıhadakı mağdubi aleyhim ve dallînden bırer mısal oldukları anlaşılırsa da mantukun bunlardan ibaret olduğu anlaşılmaz Maamafıh ıkıncı suretle dahı rıvayetı mazbuta vardır Harfı tarıfın en mukaddem manası olan ahdı harıcîye hamlı ızalı sabık ıle ehvenıyyet dairesınde mümkın olunca mutevatır olmıyan hadîslerle takyıdı nas mahzuru varıt olmıyacağı cıhetle bu hadîslerın dahı ı'malı vacıp olur Bınaenaleyh ıkı tefsır arasındaki fark bırısınde yanı cınste ıhtırazı kullînın mantukan ve bıl'ıbare dıgerınde de fehva ıle bıddelâle olmasındadır Evvelkıne gore nazarı ıslâmde muşrıkın ıle ehlı kıtap arasındakı fark Fatıhada ıfade edılmemış, ıkıncıde ıse bu fark dahı gosterılmış olur kı bız bunu sıyakı kur'ana daha muvafık buluyoruz

Bunda bızı düşundurecek pek muhım noktalar vardır Acaba, Resulullah Efendımız Yehud mağdubu aleyhım, Nasara dullâldır buyurduğu zaman, bunlar ne halde ıdıler, Yahudıler daha nıce zaman evvel hubbı Dunya ve hodbinlık ıle ahkâmı Tevratı ihmal ve tahrıf ederek Hak

yolundan bile bile ayrılmışlar ve binnetice nice Enbiyaı kırama ve bilhassa, Zekeriyya, Yahya, İsa aleyhimüsselâme olan haksızlıklarıyle de hem hakkın gadabını ve hem halkın nefretini kazanmışlardı ve çoktan hürriyeti siyasiyelerini bütün bütün zayi etmişler ve darma dağınık olmuşlardı ve bu suretle zayi ettikleri cemaatı zahirelerı verine ta Süleyman aleyhisselâm zamanındanberi takip edegeldikleri cem'iyyâtı hafiyye ile uğraşmışlar ve uğraştıkça da bütün milletleri kuşkulandırmışlar ve âlem nazarında içleri dışlarına uymıyanların pişuvası sayılmışlardı ve bununla beraber esasında Dunyayı tenvir etmiş bir kitaba, havarık ile dolu bir tarihe mensup olduklarından binnisbe münevver ve lâakal mazıleri ile halleri beynindeki nisbet itibarıyle de pek ziyade şayanı ehemmiyet idiler Mazide Hakka istinadı hasebiyle feyyaz olan dinlerini halde kavmiyyet çenberile bağlıyarak daima hakkın üzerine çıkmak istiyorlar ve istedikçe sukut eylıyorlardı

Nasarava gelince O zaman bunlar Romanın varisi, İstanbulun sahibi olarak yer yüzündeki iki büyük devletin biri ve hatta birincisi bulunuyorlardı Karşılarında bir İran idi Yani o günkü Nasraniyetin âlemdeki mevki'i bugünkü Nasraniyetten çok yüksek idi Zahir nazarla bakıldığı zaman bunlar mun'amun aleyhim zannedilebilirlerdi. Halbuki hakikatte böyle değil idiler, fena bir akıbete vuruyorlardı, akıbetleri, ahiretleri cidden hatarnâk idi Gerçi bunlar Yehudiler gibi kavmiyyet çenberine sıkışmış değildiler fakat mikyası hakkı zayi etmişlerdi Evvel emirde tevhidi Hakka bedel, akidei teslise saplanmışlar, ve en adî muşrikler gibi putlar içinde kalmışlardı Gerçi Mâneviye ve Seneviyyeye nazaran bu teslisin başında bir peder ilâh tanıdığı cihetle az çok bir manâı tevhit yok değildi. Lâkin bu teslis İskenderiye felsefesinin muhtelif eşhası selâseden mürekkep ekanimi selâsesi yerine eşhası selâ-

senin ıttihadına müstenit bır ekanımı selâse ıdi o suretleki hem bir, hem üç ıdı, böyle aklın tenakuz kanununuda çığneyen bır akıdeı teslıs artık ınkışafı aklîye meydan bırakmamış ve varıs oldukları bütün ulum-ü fununu çığırından çıkarmış ve tarıkı ısbattan ayrılıp sadece zevkı kalbîye ve mustakımı bır tarık takıp etmiyen temayulâtı mahzaya ıstinat ederek dını keyfe mettefak ılcaını nasa bır vesıle gibı takıp etmışler ve bunun ıçın ellerınde bulunan mantıkın tatbıkatını atup munhasıren Ilmıruhun temayülât ve ıhtısasat faslıyle kulûbı avammı cezb ıçın uğraşmıslar ve nıce ıfratlara sapmışlardı Dığer taraftan fıkrı hukukîyı temamıyle çığneımışlerdı Nazarlarında hak, şerıat mefhumunun hakıkatle alâkası yoktu, bunlar, ılmî, hakıkî ve ılâhî bır mefhum değıl ıdı Nıtekım elhâletu hâzıla Hırıstıhan lısanlarında hukuk manâsına kullanılan kelımelerın hakk-u hakıkat maddesıyle alâkası yoktur (Druva) başka, (Verıte) başkadır ve aynı zamanda sabık Romada olduğu gıbı bır vaz'ı adî de değıl idı Bınaenaleyh ıradeı halka da mutevakkıf değıl ıdı, Hukuk sadece ruhanîlerın ve mecalısı ruhanıyenın vaz'ı ıdı Ve bunlar hak uzerınde bır fıkrı ılmî ve ıctıhadî ıle değıl bır fıkrî ıradî ıle temamen vazıı kanun sıfatıle hareket edıyorlardı ve mamafih akıdeı teslısın netıcesı olarak bunda lâhut ıle nâsutun anlaşılmaz bır tedahulu vardı. Hukukı ınasın böyle vaz'ı hakka ıstınad etmıyen vâzıların elınde ıstenılen şekle konulabılmesı ve tatbıkatında da husnıniyyet ıle değıl keyfî ve zevkî noktalardan haraket edılmesı ve esasen Hırıstıyanlardan madasına hıçbır suretle hakkı hayat tanımaması hey'etı ıçtımaıyeyı buyük sukutlara ıhzar edıyordu Çunkü ınsanlar âlemde zevkı şaırane ile muvakkat zaman ıçın eğlenebılırlerse de bu zevk, zevkı hakkı çığnemıye başladığı zaman derhal sonmeğe mahkûmdur Hukuki nasıo nefsel'emırde sabıt hıçbır kıymet atfedılmedığı zaman melekûtı ılâhıyenın hıçbır manâsı kalmaz ve te-

mayûlâtı kalbiyeyi tehyiç edecek diğer vesaitin hepsi hakkın karşısında akım kalır. Burada akideden neş'et etmiyen ve akide hilâfında vakı olan fısk-u fücurdan bahse lüzum görmiyoruz. Çünkü onlar mahiyeti diniyeye müzaf değildir. Bu suretle teslis, takımi ukul, saydı kulup, şeriatsızlık, vicdan darlığı ve hasılı bir kelime ile hakk-u hakikatten tebâut, işte Hıristiyanlığın o zamanki evsafı barizesi bunlar idi. Bu ise caddei enbiya olan tarikı hakdan udul idi ve dalâletin akıbeti de elbette nikmet olacaktır. Bunun için o sıradaki devletleriyle beraber Nasarâ zahiren mun'amu aleyh sayılsalar bile vicdanları, atileri salim değil idi. Dunyada inhitata ve Ahirette bu haksızlıkların ikabına namzed ve dallîn idiler ve filhakıka öyle de oldu ve Cenabıallah kullarına böyle şaibelerden, tehlikelerden ari ve salim ve istikbalde selâmeti kâmile ile nimeti ilâhiyeye musil olan dini îslâmı, tarikı hakkı ihsan buyurdu ve pek azbir zaman içinde de bununla tedeyyun edenlere vad ve in'amı ilâhî şekk-u şupheden azâde olarak tahakkuk etti ve bunlar cihanın en son ve en mütekâmil numunei dinîsi oldular ve bu sıratı mustakımde sabıt olanlar için aynı netice biavnihi tealâ ilel'ebet tahakkuk edecektir. İşte «اياك نعبد و اياك نستعين» mısakile «اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين» bu hakikatı natıktır.

HULÂSA

Surei Fatiha baş tarafında mebde ve meade muteallik butun metalibiyle mebhası marifetullahı, İlmi kur'anın ve Dini islâmın mevzuunu, mebadisini, vasatında İlmi kur'anın mevzui hassı ve gayesi ve diyaneti islâmiyenin mebdei olup en buyuk kanunı fıtrat bulunan nisbeti ilâhiye ile butun esrarı içtimaiye ve mebadii hukukiyeyi tebliğ ve tescil ettikten sonra uç ayette de tarikı hakkın, Dini islâmın etradını camı, ağyarını manı bir haddi tammını tasvirine doyulmaz bir belâgat ile tesbit etmiş ve bunların

hepsini başındakı bır «الحمد» cümleı balıgasına derc edıp mer'iyyetini nanıı ilâhî ıle ılân eylemıştır.

Dini ıslâmın bu tarıfı şu oluyor. Gadaba uğratmadan, dalâlete düşürmeden doğruca ve selâmetle Allaha ve Allahın nımetlerıne göturup elhamdulıllâh dedırten ve bu safi nimetlere kemalı selâmetle erımış, hakıkaten mes'ut ve mahmut, gayrı mağdub ve gayrı dal zevat tarafından takıp edildıği tarıhen meşhut ve tecrıbeten ma'lûm bulunan büyuk, aşıkâr, düz, doğru, hak yolu, ıstıkamet yolu

Bu dın ıle tedeyyünün, dıyanetın mebdeı evvelâ Allah tealâyı tanımak ve ona «اياك نعبد و اياك نستعين» dıye kemalı tevhit ıle ahd-u mısak ve ondan sonra da kemalı sebat ve ıhlâs ıle ıcabını ıcra içın hukuk-u vezaıfın butun hududunu bıldıren ve üzerınde suhulet ve selâmetle yurunmek mumkin olan mustakım bır caddeı şerıate hıdayet yani ılmen ırşat ve amelen tefvik talep eylemektır kı bu suurlu talebin cevabı sureı Bakarenın başından başlıyacaktır

Demek kı talep ve dıyanet bızden, dın, şerıat, hıdayet Allahtandır ve bu hıdayet ıkı nevıdır Bırı ilmî olan ırşat, diğeri fı'lî olan tefıktır Kur'anı azîm ırşadı ılmî talebının cevabıdır Tevfikı fi'lî talebinın cevabı da bu ırşadı kabul ile dıyanetı tafsılıyede her an ve her lâhza vakı olacaktır.

İşte Dını ıslâm boyle bır kanunı haktır Fatıha bunu tarıf ederken mazmununu ısbat ıçın bıdayettekı ırşadatı akliye ve kalbıyeden sonra muşahede ve tecrıbeyı şehadeti tarihiyeyi gosterıverımş ve başkaca huccet ve burhane bıle hacet bırakmamıştır Bunda şuphe edenler misalı şuhudî ve tecrıbîsını Hatemülenbıya Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhı vesellem Efendımızle eshabı kıramının bu sayede mazhar oldukları nı'amı ılâhıyenın azamet ve kudsıyetını tarıhte gozlerı kamaşa kamaşa okuyabilirler Elhamdülıllâh kitabı ılâhî bır harfıne bıle halel gelmeksizın aynen mevcut ve sünenı Nebevıyye mahfuz olduğundan Dını ıslâmın hakıkatıne hıçbır ınhıraf

hiç bir dalâl arız olmamıştır Bunun için Kur'an mucizatı Muhammediyenin en bahirı, tarih de onun hakkıyetine sıdkı davasına şahittir Ve bu suretle bizim için ilmi din akıl ve nakil ile memzuçtur Bunları sıdk-u ihlâs ile tatbik edecek olan heyeti içtimaiyelerin bittecribe sabit olan aynı netaici elde edeceklerinde şuphe etmek için hiç bir hak yoktur İlm-u fen namına böyle bir şuphe dermiyan etmek dun beni tenvir eden guneşin yarın tenvir edemiyeceğini iddia etmek gibi kanunı istikrayı inkârdır Fakat ilm-u fende, tecribe ve istikraye pek buyük ehemmiyet atfeden Avrupalılar bu istikrayı yerinde yapmıyarak teşvişi efkâr ediyorlar Çunkü Dini islâmın kunhunu, esasında ve bihakkın diyanetini haiz olan me nabi'de teharri ile istikra yapmıyorlar da şimdiki muhitat içinde yuvarlanan muslumanlarda arıyorlar Halbuki hakikat, hâl ile mazi beynindeki iki istikrarın mukayesesinden çıkacaktır O zaman gorulur ki o tariki mustakim uzerinde cidden yuruyenlerle cidden yurüyemiyenler arasında buyuk fark vardır ve bu fark bir terakki ile bir tedenni farkıdır Demek ki sadıklar muterekki, gayri sadıklar mutedennidirler Demek ki din kanunı hak lâkin diyanet natamam ve gayri sadıktır İlm-u fendeki her kanunı hak da böyle değil midir? Meselâ iyi hisap bilen bir adam muamelâtında o hisabı yapmağa uşenir de tatbik etmezse kabahat İlmi hisabındır denebilir mi? Ve meselâ pis mikropların mazarratlarını bilen kimse sokaklarda gezdiği pabuçlarla oturduğu veya yattığı odanın içine kadar gir mevi itiyat ederse binnetice maruz olacağı felâketten mikrop ve hıfzısıhhat ilmini muahezeye hak kazanabilir mi? İnsanlar kendilerini kanunı hakka uydurmakla mukellef iken o kanunı hakkı kendilerine uydurmağa çalışırlarsa kusur o kanunun değil o insanın olur ve zararına mahkûm olan da insandır Gadabı ilâhî evvelâ bunu bilerek yapanlar içindir Bilmiyerek yapanlar da dallîndırler,

Bunlar da binnetice o akıbete mahkûmdurlar. Maatteessüf asrı hazır insanlarında bilhassa din hususunda kanunı hakkı kendilerine uydurmak sevdası galip görünmektedir Ulûm-ü fünun ve sanayıdeki bu kadar terakkiyata rağmen bütün âlemde ıztırabatı beşerıyenin sureti umumıyede gittikçe artmasının sebebı de budur. Bu ıztırabatı ancak tarikı hakka sülûk kat'edebilır

«اللهم اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين. آمين»

Âmın, icabet et, kabul et manasına bir ısmi fiildir âmin demeğe de te'min denılır Bu, nazmı kur'andan cüz değildir Bunun için Mushafa yazılmaz Lâkın Buharî ve Müslımde dahı tahriç olunduğu uzere aleyhıssalatü vesselâm Efendımiz buyurmuştur kı «ımam veleddallîn dediğı zaman hepınız âmin deyınız Çünku melekler âmın derler. Âmin demesı, melâıkenın âmınıne tevafuk edenin geçmış günahları mağfıret edılir Dığer bır hadîsı mevkufta «ehlı arzın saflarını ehlı semanın safları velyeder Binaenaleyh yerdekı âmın goktekı âmıne tevafuk ederse abit mağfur olur». Bınaenaleyh âmın sunnet ile sabıttır. Hem ımam ve hem cemaat tarafından sırren yapılmalıdır Imam gıbi munferıt olan dahı sırren söyler

سورة البقرة مدنية وهي مائتان وست وثمانون آية

ELBAKARE SURESI

Medenîdir Peygamberimiz sallallahu aleyhi vesellem Efendimizin Medineye hicretlerinden sonra ilk nazil olan suredir. Bununla beraber bütün kur'anın en son nazil olan «واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله ثم توفى كل نفس ما كسبت وهم لا يظلمون» ayeti de bundadır. Demek ki Medinede ilk nüzule başlıyan ve en sonra tamam olan bir surei celiledir. Fatiha mazamini kur'anı icmalen muştemil olduğu gibi bu da ekseri ahkâmını tafsil cihetinden öyledir. Bu iki haysiyetledir ki «الفاتحة اصل القران» ve «اصل القران سورة البقرة» hadîsi şerifleri varit olmuştur. Kezalik Resulullah Efendimize bir gün bir melek geldiği sırada «müjde, sana iki nur verildi ki senden evvel hiç bir Peygambere verilmemişti Fatihatulkitab ve havatimi suret-il-bakara» diye tebşir ettiği rivayati sabitedendir. Bu surei celilenin lisanımızda umumiyetle en meşhur ismi baş elif lâm mim yahut büyük elif lâm mim dir. asıl ismi hassı ikidir: Suretulbakare, suretulkursî. Elif lâm ile elbakare, Beniısrailin bakaresi demek olduğundan sade bakare kelimesinde bu manaya işaret kalmıyor. Beniısrailin işbu bakare kıssası yalnız bu surede zikredilmiş olduğundan bu tesmiyeye sebep olmuştur ki bu tesmiyede bakare kıssasının ehemmiyetine hususî bir tenbih vardır. «Elkursî» kursiyyi ilâhî demektir. Bu isim de âzamı ayat olan ayetulkursînin bu surede bulunmasındandır. Bunlardan başka bu surenin biri has biri müşterek iki de lâkabı vardır. Evvelkisi Senamul kur'an ikincisi Ezzehradır. «ان لكل شئ سناما وسنام القران البقرة» = her şeyin bir senamı bir horkucu bir zirvesi vardır. Kur'anın senamı da elbakare suresidir» hadîsi ve «اقرؤا الزهراوين

البقرة وآل عمران = ıkı Zehrayı, elbakare ıle âlı İmran surelerini okumağa devam edınız› hadîsi ıle ıfade buyrulmuştur. Demek Kur'an bır cismı zi hayata teşbıh edilecek olursa Fatıha başı, elbakare govdesının en mühımmı diğer sureler sair azası, echızesı, etrafı mesabesındedır Filvaki Fatıhada dahi soylediğımız veçhile maanii kur,anın inkışafatındakı münasebatı en zıyade ılmı beşerin henuz künhüne eremediğı ılmı hayat tenasüplerıne ve ekmel bır cısmı zı hayatın ahengıne benzer Bunu maddıyet ve maneviyetı tam bır ınsanı ekmele benzetır, onu da vucudi Muhammedî olarak tasavvur ederseniz tertıbı kur'andakı lâhutî san'atın bır mısalını mülâhaza etmış olursunuz ve malûmdur kı bır zı hayatın ılk teşekkulundekı nizamı tertıp, teşekkülı kâmılındekı nızamı tertıbın aynı değıldır Bunun gibı kur'anın nuzulundekı tertıbi ıle cem-u kıtabetındekı tertıp dahı birıbırının aynı değildır O tam bır nızamı numuv ıle yırmı uç senede peyderpey ınkışaf etmış ve bıttabı hasılındakı nızamı kul, nızamı nuzulden başka olmuştur Fılhakıka surei Fatıhadan sonra hangı sureyı alacak olsanız bu tertıptekı tenasubi ekmelı bulamazsınız Çunku Fatıhadakı «ıhdına» duasından sonra «الم، ذلك الكتاب لاريب فيه هدى للمتقين» alınız ışte hıdayet dıye tam bır cevabıdır Ve bu cevap butün kur'ana şamildır Bınaenaleyh Fransa hukûmetının bu senelerde yaptırdığı yarım bır kur'an tercemesınde güya Avrupalıların fikrıne, mızacına takrıp ıçın surelerın bu tertibi ekmelı alt üst edılerek Fatıhanın başa, Elbakarenın nıhayete alınması, bır nevı tahrıf maksadına mubtenı değıl ıse her halde tenasubı hakkı anlamamaktan mutevellit bir tahakkumı mağruranedır Bu tıpkı bır endama bakıp şu başın altına bu sıne bu govde konulmamalı ıdıde bunun yerıne parmaklar, eller, kollar, ayaklar, bacaklar vazedılmelı ıdı gıbi tertıbi fıtrîde (fızyolojıde) tashıhata kalkışmağa benzer

MÜNASEBAT VE İCMAL — Elbakare suresinin zatında sevkı küllîsi, Fatihada taleb edilen hidayetin cevabı küllîsi olmakla mecmuı kur'anın da sevki küllîsidir ki bu ılk ayetinde zahirdır Kur'anın hıkmet ve gayei nüzulünü de tazammun eden bu irtıbat ve münasebetten sonra «الم» umumî bır faslı hıtabın esasını mutazammındır. «ذلك» den «ياايهاالناس اعبدوا» ayetıne kadar ilk hıtabı ılâhî evvelen ve bızzat Resulullah Efendımizedir Bu hıtabta insanların kabılıyetı hıtap ve hidayet noktai nazarından haleti ruhiyelerı ıtıbariyle bir tasnifi vardır ki bu tasnifi evveli Fatıhadakı mün'amu aleyhim, mağdubı aleyhim, dallîn tasnifi nıhaîsıne sureten şebıh ve manen alâkadardır. Çünku nımet, hidayetın, hıdayet te kabılıyetı hıtabın fer'idir. Kabılıyetı hıtap velev mütefavıt olsun her ınsana fıtrati ulâ ıtıbarıyle bahşedılmış bir rahmetı ılâhiye ıse de suiistımal ıle ıtıyat netıcesı olarak adenıı kabiliyet te bir tabıat halını ıktısap edeceğinden makamına göre kabılıyetı hıtabın ve muhatabın tayini, her hangi bır ırşadın ve mufıt olması matlup olan her kelâmın şartı aslîsidir. Bunun ıçın Ilmı ruh, Belâgatın, İlmı edebın erkânı olan tasarrufatı lısanıye ve mantıkıyeden mukaddem bır şart evvelıdır. Işte Cenabı Allah Suretülbakarenın başında evvelâ Resulune hıtab ıle bu şartı irşadı talim buyurmuş, ve ılk önce mebhası ılim noktai nazarından bızzat Resulune temmat bahş ettıkten sonra umumun fıtrati aslîsindekı kabılıyetı hıtabı tehyıç eden ve şeraitı imanı muhtevı bulunan bır tenvır ıle söze başlamıştır. Kur'anın dıbacesı makamında bulunan bu tasnıften sonra iptida «ياايهاالناس اعبدوا» ayetınden ıtibaren «الحمد» misakı ubudiyetinin teklıf ve ıcabını tasrıh ederek rabbülâlemîn ıcmalindeki ısbatı ulûhıyyet ve rububıyyet delillerını en geniş hikmetlerı ıcmal eden bır uslûp ıle fezleke eder ve onun akıbınde nubüvvet münkırlerını ılzam eden i'caz delılını serd eyler ve burada sırrı ubudıyet olan inzar ve tebşiri

icmal ederek yevmi dinin mükâfât ve mücazatını îcaz ile bir tasvir eder. Müteakıben beyanatı ilâhiyenin üslûbuna ait bir ıhtardan sonra fıtrati beşerin kıymetini tesbıt ve hılkati beşere doğru ircaı nazar ettirir ve hılkatı Ademdeki bedaati, hikmet ve gayeyi, ta'limın, ilmın, lısanın, iman ve tâatın ehemmiyetini ve netaicini, Yahudılık ve Hıristiyanlıktaki zenbi aslî nazariyesinın mebdeini telkınden sonra Yahudıyet ve Nasraniyet gibı iki mılletın menşei olan Beni İsraile tevcihı hıtap ile mazidekı mevkılerını fazıletlerini esbabı nımetlerını ve iman ettiklerı kıtabın hükmüne göre en şayanı dikkat kıssalariyle mağdubü aleyh olmalarına sebep olan cereyanı ahlâkîlerıni tasvır ve bu miyanda Dini islâmın itikadî, ahlâkî, hukukî, ıçtimaî bazı esasatını tesbıt eder. Badehu mümınlere tevcihı hıtap ile bazı usul takrır ederek ehlı kıtaptan Yehutd-u Nasaranın muşterek olan vücuhı dalâlıne ve aralarındakı husumet ve munaferete tenbihten sonra bu gadab-u dalâlden halâsları ıçın bır Hazretı Adem evlâdına yakısacak hissı uhuvvetle esası tevhit daıresınde bır ruhı ıçtımaî iktisap etmek uzere tarikı hakkı ırae ve hasletı İbrahimı, bınaı Kâbeyı, vasıyeti Yakubu ıhtar ile lâakal milleti Ibrahimiye esası uzerınde bir cısnı içtımaî teşkıl etmelerını teklıf etmiş ve bırıncı cuzde bu esasları takrırden sonra ıkıncı cuzden ıtıbaren haldekı sıratı mustakıme ve âlemıne numunei ımtisal olacak olan mılletı ıslâmın teşkilâtına, ahkâm ve kavanini aslıye ve fer'ıyesınin bilhassa beyanına geçmış ve cısmı ıçtımaîyı teşkıl eden salât ve hac hakkında tahvılı kıbleden başlıyarak hayatı tayyıbe ıçın sabr-ü tahammül ve sebat ve saıre gibı mehasinı ahlâka ve envaı bırr-ü hayra, esbabı refaha helâl ve haram, habis ve tayyib vesaili maişet ahkâmına, salât, hac, sıyamı ramazan, zekât ve alelûmum sadakat ve nafakata, cihad gibı usuli ıbadata, fıtne, katlı nefs, hamir, kumar, zına vesair bu gibı kebair ve fücurun zem ve men'ine, kısâs ve mukabele bılmislın meşruiyetine,

eytam ve emvalı eytama, munakehat, hayz gibı ahvali nisa, talâk, ıddet, nafaka gıbi aıle ahkâmına, gerek ilim ve gerek silâh ıle müdafaat ve mücahedatı ammeye, enbıyaı kiramın meratıbi fazıletlerıne, kudret ve azameti ilâhıyenın hakıkatıne, mucızatı enbıyaya dair makasıdı aslıye beyan etmış, esasatı hukukiyeye, hıkmet ve teavüni ıktısadî hakkında teşvıkata ve zemmı ribaye, mudayenat, kâtıbı adıl, şehadet, rehin vesaıre gıbi muamelât esaslarına ve nıhayet Hazretı Peygamberın leylei miracdaki suretı ıman ve akd-ı misakiyle dın ıslâmın hakıkatı ımaniye ve teklıfiyesını telhıs eden bır hatıme ile hitam verılmıştır Ve bunların her bırını makamına ve esbabı nuzulune gore oyle mutenevvı ve muessır uslûbi beyan ıle ıfade etmıştır kı bır taraftan surenın heyetı mecmuası kemalı tenasup ıçınde ruhı tevhid ıle tam bır vahdet arzeder, dığer taraftan her ayetı ve belkı her kelımesı bir kıtaba mevzu teşkıl edecek cemıyetı maanıyi ıhtiva eyler

AYETLERI — Kufıyyun tadadında ıkı yuz seksen altı, basrıyyun tadadında ıkı yüz seksen yedı, hıcazıyyun tadadında ıkı yuz seksen beş, samıyyun tadadında ikı yüz seksen dorttur Bu tadat ıhtılâfı, kıraette olduğu gibı bazı ayet başlarında rıvayetın taaddudündendır

Çünku mukaddımede beyan olunduğu uzere ayetlerın fasılaları ve adetlerı de tevkıfî ve naklî olduğu muttefekun aleyhtır Bızım kıraetımız olan Âsım kıraetı kûfî olduğundan tadadı kûfî ahzedılmek evlâdır. Kelımatı altı bın yuz yırmı, harflerı yırmı beş bın beş yuzdür.

FASILALARI — «م، ن، د، ب، ر، ق، ل» yedı harftir. «ل» fasılası yalnız «فقد ضل سواء السبيل» ayetınde «ق» fasılası da yalnız ıkı yuzuncu ayetın nıhayetı olan «خلاق»dadır. Bu fasılaları mufessırını kıram kalk duşünelım demek olan «قم لدبر» remzile hulasa etmıslerdır

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

الٓمٓ ۞ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ف۪يهِ هُدًى لِلْمُتَّق۪ينَ

۞ اَلَّذ۪ينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُق۪يمُونَ الصَّلٰوةَ

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ۞ وَالَّذ۪ينَ

يُؤْمِنُونَ بِمَٓا اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمَٓا اُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ

وَبِالْاٰخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ۞ اُو۬لٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى

مِنْ رَبِّهِمْ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ۞

Mealı Şerifi

الم ○ işte - o kitap, bunda şüphe yok, ayni hidayet, korunacaklar için ❁ onlar ki gaybe iman edip namazı dürüst kılarlar ve kendilerine merzuk kıldığımız şeylerden infak ederler ❁ ve onlar ki hem sana indirilene iman ederler hem senden evvel indirilene, ahırete yakini de bunlar edinirler ❁ bunlar işte rablarından bir hidayet üzerindedir ve bunlar işte bunlar o murada eren müflihin ❁

(الم) Bulunduğu altı surenın hepsinde birer ayettir. «المص» dahi bir ayettir. Lâkin «الر» bir ayet sayılmıyor «المر» dahi bulunduğu beş surenin hiç birinde ayet değildır, «طسم» ıkısındede bırer ayettir «طس» ayet değildir. lâkin «طه، يس» birer ayet «حم» dahi hepsinde birer ayet «حم عسق» ıkı ayet «كهيعص» bır ayettir «ق، ن، ص» birer ayet değıldirler Ve bu tadat kûfıyyun rıvayetidir. Basriyyun yırmi dokuz surede bulunan ışbu mukattaattan hiç bırinı bır ayet olarak saymamışlardır Ayet mes'elesi kıyasî değil tevkıfî bir ılim olduğundan bu ıhtılâf vücuhi kıraet gıbıdır Ve bu suretle Elbakare suresinin muhtelefün fih olan ayetlerınden bırıncısı «الم» dır.

Kıtabette bır kelime gibi yazıldığı halde kıraette tadat suretıyle elıf laın mım dıye uç kelime olarak okunuyor. Bu uç kelıme manalı bırer ısımdırler. Delâlet ettıklerı manaları da müsemmaları olan hurufi basıtedır Bu harfler kelımelerın maddesı olan ve hurufı mucem, hurufı mebanı, hurufı heca tesmıye olunan tek seslerdir kı «ا ب ت» gıbı nukuş bunların hat denılen alâmetleridır O ısımler esasen bu seslerın olduğu halde bu nakışlara da ıtlâk olunur Her ısım, başındakı ılk sesin veya nakşın adı, her nakış da bızzat o seslerın bir nevi resmıdır Arapçada mahrecı muhakkaka mustenıt aslî olarak yırmi sekız harf ve bunların yirmı sekizde ısmi ve nakşı basıtî vardır Bunlardan başka bır de mahrecı mukaddere müstenıt olup bızzat okunamıyan tebaî bır harf daha vardır kı buna da laın elıf denılır Ve alelekser elif ısmı buna verıldığınden dığerıne hemze denılır Lam elıf bıtteba okunan bır harfı meddır Makablındeki harfin harekâtı selâsesıne tabıyetı ıtıbarıyle üç hali bulunduğundan hurufı med «vav, ya, elıf» nami müstearlariyle üç olarak gösterılır Bınaenaleyh aslî ve tebaî müsemmayı huruf, hakıkaten yırmı dokuz ve hükmen otuz bir addolunur. Yırmı dokuzuncusu ancak terkıpte okunabildiğinden «لا» ıle gösterılır kı otuz bır adedını de irae eder.

Harflerin işbu infirat ve besatet halleri elif ba ta diye bir bir sayılarak anlatılır ve (ا ب ت) diye mukatta olarak yazılır. Bunun ismi elifbadır. Bil'akis kelimelerde olduğu gibi terkip halleri anlatılacağı zaman da «الم» suretinde yazılır ve kendi basit seslerile okunur.

Halbuki «الم» ebced gibi yazıldığı halde elifba gibi okunur Demek ki ikisininde haysiyetini cami olarak hurufi hecanın daha mükemmel bir unvanı gibidir. Okunuşuna nazaran manası sarihtir Fakat yazılışına nazaran ebced gibi mühmel ve mübhem bir kelime görunur Gerçi yazılış elifba gibi okunmayıp ebced gibi okunsa idi «أَلَمْ ، أَلِمَ ، أَلَمٌ» ilah... vücuhi muhtemelesile manalı bir kelime teşkil edecekti. Lâkinboyle yazıldığı halde elifba gibi okunması bundan bir mana çıkarmayı işkâl etmektedir Bu iki haysiyetin böyle içtimaından yeknazarda anlaşılır ki burada biri zahir, biri batın iki mana melhuzdur. Acaba matlubi asli hangisidir? Işte müfessirini kiram bu iki noktai nazardan hareket ederek bir kısmı mukattaatı süverin manayi muradı malûm olabileceğine, bir kısmı da olamıyacağına kail olmuşlardır.

Malûmiyet veya imkânı malûmiyete zahip olanlar başlıca iki zümre teşkil ediyorlar

1 — Bu isimlerin manaları malûmdur. Bunları iptidayı hitapta tadattan maksat, bütün hurufi hecayı elifba ve ebced haysiyetleriyle ihtar ve bunlardan teşekkul eden kelimat ve kelâme nazarı dikkati celbetmektir ki bu ihtar ve tenbihi müteakip işte kitap demek lisanın maddei asliyesini gostererek bir tahaddi ilân etmek ve i'cazi kur'ana telmih eylemek olduğunu beyan etmişlerdir Ve bu zümredeki ekseri ulema, bu uç harfin mecmuu bu sureye veya kur'ana bir isim olmasını da tercih etmişlerdir.

2 — Manayı muradın kelimatı selâsede değil müsemmeyatında yani terkip haysiyetinde ve tabiri ahirle kitabet

haysiyetinde aranmak lâzım geleceğini ve bunların bir manayı remzîsı bulunduğunu ve lisanı Arapta bunun misalleri bulunabildiğini söyliyenler vardır Bu da başlica iki esasta hulasa edilir

Birincisi, kasr-u terhım tarıkıdır ki şairin - قلت لها قفى فقالت قاف - mısraında olduğu gibi vekattu «kelimesinden kaf harfiyle iktifa etmesi, kitabette misalı de meselâ Ahmet yerinde bir «ا» elif yazılması bu kabildendir Ve bu suretle hurufı hecanın her biri, evvelinden, ahırinden, ortasından bir veya muteaddit isimlere remzolabilir. Filvaki «الر، حم، ن» cem'edildiği zaman «الرحمن» isminin hasıl olduğu görülüyor. Diğerlerinde halledilememekle beraber böyle Esmaulla-ha veya saireye tahlilî veya terkibî remizler mumkin bulunuyor

İkincisi, ebcedin hisap tarıkı ve şitre usuludur.

3 — Zahir ve batın iki haysiyetin ikisini de mülâhaza etmek lâzımdır Ve manayı muradı aramak için bu tarıkların, bu manaların, hepsini cemetmek ve ihtimalâtı akliye ve tabiiye ile daha ileri gitmek iktiza eyler Bunda ise maanı muteşabih olur Tayini murada imkân bulunamaz

4 — Sanki elmalûmulmechul terkibi gibi bir mana ifade eder. Ve bu mana hakikat ve esmaı ilâhiyeye kadar gider Ve bu telsimin hasılı «الله اعلم» mazmununa müntehi olur ki bu da bize ilmi beşerînin başında daima künhüne erilmez bir mebdein vücudunu talim eder.

Filhakika hem dirayeten ve hem rivayeten bu noktai nazarların hiç birini feda etmiye imkân yoktur. Zira mukattaâtı suverin kiraeti ve hey'eti umumiyesindeki munasebat ilk noktai nazar hakkında pek büyük bir karine teşkil etmektedir Elifba gibi okunan mukattaâtı suver, evvelâ elifba harflerinin yirmi dokuz sayısına müsavi olarak yirmi dokuz surede mevcuttur Saniyen yirmi sekiz isminin tam nısfı bulunan on dort harf ismi

(الف، لام، میم، صاد، راء، کاف، هاء، یاء، عین، طاء، سین، حاء، نون، قاف) ıntihap olunımuş ve o suretle ıntihap olunmuş kı bu nısıf bütün hurufun sıfat ıtibariyle müteaddit taksımatındakı aksam ve envaından her bırının nısfını ve bazı ehemmını muhtevi olduğundan zikrolunmıyan diğer nısfı tamamen mağlûp ederek mecmuı hurufu lehceı asliyesiyle, tecvidıyle göstermiş bulunuyor ki tefsirı Kazıde dahi musarrah olan bu tasarrufatın tafsılınden sarfı nazar ediyoruz.

Sahsen, me'huz olan bu harfler, müfret ve mürekkep olarak surelere o suretle tevzı edılmıştir kı bunda lısanın Sarf ve Nahıv ıtıbarıle taksımatı esasıyesine buyük bir alâkası vardır. Kelımenin aksamı selâsesi, birlıden beşlıye kadar kelımatın ebnıyeı aslıyesı, mucerret ve mezıt taksımatı, mezıt bınasının yedı harfı tecavüz edemıyeceğı, rubaî ve humasîde asıl ve mulhak taksımı ve daha bazı envaı talıyesı bunlardan okunabılır Arabın şır-u belâgatı pek yüksek bır mertebede bulunmasına rağmen lısanın tecvıd, ıştıkak, Sarf, Nahıv ve saıre gıbı ılımlerı henuz teşekkül etmemış ve okuyup yazanlarda bıle kavaıdı lısanıye nazarıyyatına daır malûmat teessüs eylememış bulunduğu bır zamanda bır nebıyyı ummî teblığile dekaikı ilmıyeye aıt ıbraz edılen ve bıl'ahare kavaıdı lısanıyenın vaz'ı esasında buyuk bır rehber olduğu da şayanı kayıt bulunan ve bılvucuh sırrı ı'eazı mutazammının olan bu kadar tasarrufatı bedıanın delâlet ve ıradeden âri farzedılmesı nasıl kabul edılebilır? Aynı zamanda şu da ınkâr edılemez kı bu kadar yuksek bır delâlet-u ıradenın zahırden başka hedefı yoktur demek dahı aynı karaın ıle kabılı te'lıf olmadığı gıbı bunlardakı vucuhı delâletten bır çoğunu ıhmal eylemek demektır Bınaenaleyh asıl manayı murat zahır ve batın, Elıfba ve Ebced noktaı nazarlarının cem'ındedır Delâletı lâfzıyeden delâletı aklıyeye ve oradan delâletı tabıiye ve zevkıyeye ıntıkal ederek ânatı vucudün hepsinı nazardan geçirmek ve hiç bırınde tevakkuf etmeyıp aslı

vücudün sirri tekvinine, mebdei evvele kadar gitmek ve bu suretle mabadettabiîyi, âlemi gaybı bir lâhzada mütalea edip ilm içinde itirafı cehl-ü acızden sonra kemali iman ile irşadı ilâhîye müterakkip olmak işte müteşabihat denilen mukattaâtı süverin faidei hitabı iptilâi rasihîn denilen bu namütenahı manada müncelidir.

Hakikatı beşeriye, idrak ve tebliği idrakdadır ki biz buna mantık ve lisan tabir ederiz. İdrak bizzat maani ile tebliği idrak da kelimat ile, kelimat ise asvat ile cereyan eder Demek ki asvat, kelimat, maani, erkânı lisandır. Kitabet ise lisanullisan demektir Ve bu sebeple lisan ve kitabet beşeriyette terakkiyatı ilmiye ve ameliyenin mebnayi aslîsidir ve herkesin malûmudur ki Elifba harfleri denilen asvatı mufrede ve basıta butün lisanların maddesi, bunların eşkâli hattiyeleri de kitabetin üssül'esasıdır Bunun için bir lisanın Elifbası ne kadar mazbut ve muntazam, telâffuzu, lehcesi ne kadar fasih ve dakik, kavaidi tasrif ve terkibi ne kadar metin ve ilmî, vücuhi delâlet ve ifadesi ne kadar vası ve amik ve tabiî, imlâsı da ne kadar sabit ve muttarit ise o lisan o nisbette yüksek ve o nisbette mütekâmildir. Binaenaley ta bidayetinde kiraet ve kitabete tergip emrile nazil olmağa başlıyan kur'anı azimuşşanın Fatiha ile şuurları uyandırdıktan sonra maddei lisan olan hurufi hecadan başlaması ve başlarken dini islâma gelinceye kadar ahırı edyan olan Hıristiyanlığın teslis dalâletini parçalarcasına Ahadı hakikîden ve vahdi itibarî olan ikiyi, tabiri aharle vücudi Haktan ruh ve cisim isneyniyetini yeknazarda farkettiren «الم» şekli kitabeti ile Allah ve âlem nisbetini açıktan ilham etmesi ve bundan başka Yehudîliğin ismi söylenmez diye tanıdığı mabudi ekberin ismi a'zamına da telmih etmiş olması ve daha söylerken aksayı siyneden dudağın ucuna kadar butun hurufun maharici kulliyesine muntabik üç mahreçten tertibi mahsus ile çıkarak insana kendini tarttırıp

tanıtacak olan elif lâm mim harflerini düşündüre düşündüre okutması ve bu arada Ruvakiye felâsifesinin Elifba delili tabir edilen isbatı ilâh deliline de işaret etmiş bulunması ve bu delâlât ve telmihattan sonra da akıl ve fikri beşeri sirri lisan içinde asvattan kelimata, kelimattan maaniye, maaniden eşyaya, eşyadan sirrı tekvine ve mebdei vücude ve ilmi ilâhîye kadar götürmesi bu kitabı celilin mebde-den müntahaya kadar hidayeti beşeriyeyi tekeffül ettiğini büyük bir belâğatle ifade etmektedir.

Ey mütefekkir! «الم» remzine bak ve meharici hurufa riayet ederek elif lam mim diye oku, okurken kendini bir tart, ruhundan cismine, batınından zahirine, sinenden dudaklarına doğru yokken var olarak çıkıp gelen o sesleri de iyice bir dinle, bu sırada bir elifba, ebced okurcasına bütun hurufi hecayi musammalarıyle hayalinden geçir ve düşun Esasında hiçbir manâsı olmıyan bu munferit ve basit seslerden, layuhsa manâyı hamil olan kelimelerin ve bu kelimelerden kelâmların ve bu kelâmlardan kâinatı ifade eden kutubi celilenin sureti husulunde nasıl bir kudret ve nasıl bir sirrı tekvin gizli olduğunu duşün. O zaman anlarsın ki âlemde her manâ, her feyz, her terakki, her kemal, her ümit bir nizamı içtimaîye hem de vaz'ı lâyıkıyle bir nizamı içtimaîye medyundur. Kendi kendine hiçbir manası, hiçbir kuvveti, hiçbir tezahurü olmıyan mevaddı basite eczaı munteridesi lâyık olduklari bir nizamı içtimaîyi buldukları zaman onlardan kimyalar, hikmetler, hey'etler, hayatlar fışkırarak şu gozümüzün önündeki kâinatı şuhut teşekkul ediveriyor

Kezalik kendi kendine hiçbir manâsı, hiçbir kuvveti tezahur edemiyen insan ferdleri de yerli yerinde mükemmel bir nizamı içtimaîye mazhar oldukları zaman da onlardan dünyaları teshir eden hey'eti içtimaiyeler milletler, devletler meydana gelir, taş, ağaç kovuğundan çıkamiyan

o fertler kürei arzın bir ucundan diğer ucuna gidip gelmekle kalmayup göklerde bile futuhat yaparak ve âleme envarı hakk-u ma'delet saçarak saadete garkolurlar. İşte elifbanın o basit ve manâsız harflerine o namütenahi maanıyı ifaza eden nizam ve vaz'ı içtimaî sana kainatın sırrı tekvinini baştan başa mutalea ettirecek bir miftahı hidayettir. Düşün ve düşün bu besait nereden geldi ve bunlara o nizamı içtimaîyi kim ve nasıl verdi? Sen seslerden kelimeyi, kelimeden maanıyı, maaiden eşyayı okuyup görebiliyorsan böyle ma'dumun mevcut, manasızın manâlı olabilmesi, ayrı ve muteferrik şeylerin birleşip bir kul teşkil edebilmeleri, bütün bunlar üzerinde minelezel ilel'ebed hâkim ve muhit bir kudreti vahdaniyenin delil ve burhanı olduğunda tereddud edebilir misin? hayır edemezsin ve etmek için kendinde hiçbir hak göremezsin, o halde sen başka şeye bakmamalısın, o menbaı cuddan kendin için de metin ve mustakim bir nizamı içtimaî aramalısın, batın ve zahirinle ona arzı teslimiyet etmelisin ki, istediğin hidayet ve saadeti bulasın Düşün sade o nizamı ve o nizamın seyri şu'ununu duşun ve bütün bunları o ehadi muhit olan menbaı cude ermek için düşün. Fakat sakın onun hakıkatine ereceğim, onu ve onun ilmi-u kudretini ihata edeceğim diye uğraşma O noktaya geldiğin zaman aczu cehlini itiraf et Et de «الم» oku, Allahu âlem de «الله اعلم بمراده» diye arzı iptihal eyle O zaman sende ne şek kalır ne iztırap ne buhran kalır ne kuşku

Bu izahattan sonra anlaşılır ki bu bapta Ibni Abbas Hazretlerinden mervi olan vucuh içinde «انا الله اعلم» demektir. Te'vil veya tefsiri yalnız mânayı remzî olarak değil, aynı zamanda faidei hitabın hasılı olmak itibariyle de ne güzeldir Şu kadar ki bu mana mebdeinde değil muntehai tefekkurde verilmelidir «Her kitapta Allahın bir sırrı vardır Kur'andaki sırrı da sure evvelleridir mea-

lında Hazreti ebı Bekirden mervı olan ve «her kıtabın bır safvesi vardır ve bu kıtabın safvesı — zübdesı — de hurufı teheccidir» dıye Hazretı Aliden mervi olan beyanatı âlıye dahı bıhasebilmeal obırından başka değıldır. Hattâ yine Hazretı Alıden mervı olan كهيعص ، حم عسق esmaı ılâhıyedendırler» kelâmı da bu cümlelerden harıç bır mana değıldır. Ve hepsıne şamıl olduğu ıçın mukattaatı suver muteşabıhattandır.

Müteşabıhat denıldığı zaman manasız bır ıbhamı kullî iddia edıldiğını zannetmek buyuk bır hata teşkıl eder müteşabıhat manasız ve mühmel değıl, kesretı maanıden dolayı muayyen bir murat tayını muhakın gorunmıyen ve daha doğrusu ifade ettığı hakaıkı muhıta zihnı beşerle kabılı ıstıap olmadığından dolayı mubhem gorunen bır ıfadedır. Bu oyle bır beyandır kı hakıkat, mecaz, sarıh, kinaye, temsıl, tahkık, zahir, hafı gıbı vucuhı beyanın mecmuunu havıdır. Bunun ıçın balâda buna elmalûmul mechul ıfadesını arzetmış ıdık Zaten kelâmda ıbham mevkııne gore en buyuk vucuhı belâgatten bırını teskıl eder Her şahıs her manaya muhatap olamıyacağı gıbı butün ılmı ılâhînın ıfhamı ve teblığıne alelûmum beşerıyetın kudretı dahı mutehammıl değıldır Ulûmı Enbıya bıle ilmullaha musavı olamaz «ورب زدنى علما». Bu hakıkat te faslı hıtap olarak ancak الم gıbı bır ıfade ıle tefhim edılebılır En âlım ınsanların bılmedıklerı ve bılemıyecekleri nelerı vardır Hukema derler kı ılmın başı hayretdır Bu ıtibar ile de Kur'anın başında ırşat ve hıdayetın bıdayetinde boyle hayretengız bır teblıgın belıg bır kuvvetı teshırıyesı vardır

Ayâtı Kur'anıye bıdayeten nazıl oldukça aleyhısalatu vesselâm Efendımız bunları nase okur, teblığ buyururdu Fakat buna muarazadan acız kalan kuffar«لاتسمعوا لهذا القرآن والغوا فيه لعلكم تغلبون» derler, «sakın şu kur'anı dınlemeyınız, okundukça gurültü edınız Belkı bastırır galebe edersınız» derlerdı kı hâlâ

muessır ve cıddî sözler karşısında böyle yapmak küffarın mizacıdır. Razî vesaire tefsirlerinde İbni Revme ve Kutrubtan rivayet olunduğuna göre mukattaatı süver nazil olduktan sonra okunduğu zaman nazarı dikkat ve hayretlerini celbettığınden o küffar dahi dınlemek temayülünden kurtulamamışlar ve gürültüden vazgeçerek kur'andan muntefı olmuşlardır ki bu fıkra bunların bilhassa bir sebebı nüzulu olarak kaydedilmek iktiza eder.

Başta celbı hayret faidei muhimmesi Fatihanın evvelinde bulunmak lâzım gelmez mi idi dıye bır sual varidi hatır olur Fakat şunu bılmek lâzımgelır ki ılk şuur, hayretten mukaddemdır ve Kur'anın gayesi de evvelen ve bizzat ilim ve hıdayete muteveccıhtir. Fatıha «الم» ıle beşlasa ıdi bu ikı muhımme fevt olurdu Ve hatta Fatıhadaki vuzuhiyle mebdeı tevhıd üzerınde ahd-u mısak yapılmadan evvel bu suret mufıt olmaktan zıyade muzır olurdu.

Bu vucuh ıle beraber bu mukattaatın bulundukları sureye dahı bır ısım gıbı delâlet etmelerıne hıç bir mani tasavvur olunmamak lâzım gelır. Nıtekım «طه» ın manayı muhkemı surenın de ısmı olmasına manı olmamıştır.

I'RAP — Elıf lâm mım ısımlerı evvelâ zahırleri veçhıle tadat mevkınde bulunduklarından ı'rapları yoktur. Çunku mufredatı madude, cumleı ıptıdaıye gıbı ı'rapsızdır Maamafıh aralarında mübteda, haber olmaları melhuz bulunduğu gıbı mecmuu bir ısim veya ısim mevkınde mülâhaza edılerek bu elif lâm mımdır mealınde mahzuf bır muptedanın haberı veya oku, dınle, belle, yahut kasem ederım gıbı bır fılı mahzufun sarih veya gayrı sarıh mef'ulu bılı olmak ve nihayet mecmuu mübteda ve ذلك الكتاب cumlesı haber yapılmak dahi melhuzdur bu mıyanda nasb ı'rabı işbu hurufa nazarı dıkkati celbetmek noktaı nazarından eblâğdır ve bunda manayı kasem daha kuvvetlıdır Şu kadar kı bunu hepsine tamim taraftarı değılız

Bu izahattan sonra bilhassa şunu nazarı dıkkate arz etmek isteriz.

«الم» Elif lam mim isimlerinin müsemmaları olan hurufi heca seslerine delâlet ettiğinde hasbelluğa ıştıbah edecek bir cihhet yoktur. Fakat bu sesler alel'ıtlâk sesler midir? yoksa bir ahdi ve bir hususiyeti haız muayyen sesler midir? bunu düşünmek ıktıza eder Bu nazmın bedaati iptida bir garabetle tecelli ederken bu seslerde bır ahid, bir hususıyet hissetmemek de mümkin olmiyor Evvela elif lam harfı tarif manâsını ıfhamdan halı kalamaz

Saniyen mim dahı lûğâtı Arebin bazısında lam yerıne harfı tariftir. «امن امبر امصيام فى امسفر» sualine karşı «ليس من امبر امصيام فى امسفر» hadîsı «ليس من البر الصيام فى السفر» demek olduğu malumdur Binaenaleyh bu seslerın alel'ıtlâk hurufı heca seslerı değil, bir garabeti bedia ıçinde hassıyetı mahsusa ıle malum ve mahut bir takım sesler olması pek mütebadırdır Ve tayine karıne de vardır «ذلك» den ta «يا ايها الناس اعبدوا» nıdasına kadar bu surenin başındakı hıtabın evvelen ve bizzat Resulullaha muteveccih olması ve bir de vehyin keyfiyetı nüzulu hadîslerı mulâhaza edılınce dıyebileceğiz kı bu sesler Kur'an nazıl olurken sem'ı Muhammedîde bır hususıyet ıle çınlıyan ve suver-u maanısını kalbı rısaletpenahîlerine takrır-u tasbıt eden vahiy seslerıdır Huruf ve kelimatın mutat olan tarzı zuhurlarından büsbütün başka bir hus就ıyetı harikul'ade ıle tecelli eden o lâhutî sesler yalnız Resulullahın mesmuu ve mehsûsü olduğundan keyfiyatı mahsusa ve mümeyyezelerı de ancak ona malûmdur. «الم» nazmı Kur'anı kalbi Muhammedîye tenzil eden o harikul'ade seslerin yalnız Peygamberce bellı olan vasfı mümeyyizlerini müş'ir alemi cinsleri demek olur Ve Binaenaleyh Kur'anın veya surenın bır ısmi olması rivayeti bu noktai nazarla pek müfıt ve muvafıktır. O halde manayı dinlıyelim:

«الم» Allahu a'lem yâ Muhammed «Elıf lam mım» denilin

çe senin derhal anlıyacağın o harıkul'ade sesler, vakit vakit salsalei ceres gıbı o lam mim gunneleriyle kulak- larında çınlıyan valıy seslerı, teayyünatı şuhudiyeleri ınsanlar beynınde ancak sende zuhura başlıyan ve fakat dığer insanlarca da Elıfba ve Ebcet gibı cınslerıyle tasavvur edılebılen o huruf ü kelımat ve onların medlûlları, hasılı o ısım veya esma yok mu?

(ذلك) Işte o sesler ve o seslere verilen nızamı bedi ile sana ve senın kalbıne mıntarafillalı inzal- edılmekte bulunan o الم, o i'cazkâr nazımı ve mana yani o Kur'andır ancak (الكتاب) tam kitap, yegâne kıtap ıtlâkına seza olan o burhanı hakk-u ahkâm, yahut «الساعلك ... لاتاه» ayetıyle mev'ud olan o ağır ve muazzam kelâmullah kı badema «elkıtab» denilınce Allahın yalnız bu kitabı anlaşılacak ve bunun yanında diğerlerıne kitap denılmesi reva olmıyacaktır —Bunun ıçındır ki Muslumanlar beynınde kıtap denılınce ancak Kur'an anlaşılır Hattâ ehadîsi Nebevíyeye bile kıtap denılmez de sunnet tabır olunur — şu halde burada kıtabın tarıfı şu olur Peygamberımız Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhı vesellem Efendımize ınzal edılmış olup her bır suresı i'caz ıfade eden ve ondan bıze tevaturen menkul ve o suretle Mushaflarda mektup bulunan nazmı belığ Kı hem mecmuuna, hem bazına ıtlâk olunur. Yanı kül ıle kullî beynınde müşterektır Şeı'an bu suretle muarref olan kitap asıl lûgatte ketb ve kıtabet gibı bır zamm-u cemı manasını mutazammın olarak, hurufu bırbırıne zammetmek yani yazmak manasına masdar ıken urfte mektup manasına ısmı olmuştur Kıtabet ve kıtap esasen nazmı hattîdedır Maamafıh ıbare dedığımız nazmı lâfzîye dahı ıtlâk olunur. Evvelkinde kıtap bır yere yazılmış olan yazı mecmuu, ıkıncıde ıse yazılan yazı ile ıfade olunan ıbare demektır. «Fulan kıtap benım kutuphanede var» dediğimiz zaman evvelkını, «fulan kıtap ezberımdedır» dedığımız zaman da

ikinciyi soylemiş oluruz Şuphe yok kı bunların hepsının altında manaya delâlet muteberdir Ve her kitaptan maksut o mananın fehmidir. Fakat sadece manaya - kelâm denilebılirse de - kitap ıtlâkı mütearef değıldır Hakikati kitap, o manaya dallolan nazım ve nıhayet nazım ve mana mecmuudur Binaenaleyh işbu kelâmı münzele kıraet itıbariyle kur'an, bilkuvve veya bilfiıl kıtabet itibariyle kıtap denıldiği zaman nazım ve mana beraber kas' dedilmek ve daha doğrusu manaya delâlet eden nazmı lâfzî veya hattî tasavvur olunmak zarurî bulunduğundan yalnız manaya kur'an veya kıtap denılemıyeceğı sühuletle anlaşılır Çünkü mana ne okunur, ne yazılır, okunan nazmı lâfzî, yazılan da nazmı hattîdır Medlûli mahz olan mana ıle zıhınde maksut olan suverı elfazı, kelâmı nefsîyı fark edemıyenler kıtabı, sadece manadan ıbaret ımış gıbı tevehhum edebılırler. Lâkın mes'ele ılmı-u fen ve bılhassa İlmunnefis nazarıle mütalea edıldığı zaman mükemmel, guzel, metın denılebılen efkâr ve maanını suverı elfaz ıle oyle derın bır ıştibak ve irtibatı gorülur kı lısan dediğimiz o suverı lâfzıyeyı alıverecek olursanız fıkirde, manada hiç bır metanet ve ıtkan bulamazsınız. O yüksek maanı ve efkârdan nışane goremezsınız Yanı nazım, yalnız, alıare değıl mütefekkirın kendi kendısıne bıle tefhım ve temyızı manada mühım bır vasıtadır. Zaten boyle olmasa ıdı lısan ve kitabetin terakkiyatı fikrıye ve manevıyede büyuk bır ehemmıyetı kalmazdı. Bunun için nazmı lâfzî ve hattî ıkısı bırden tayyedilmek suretıyle sırf manadan ıbaret bır kitap, bir kur'an tasavvuru mumkin değıldır. Ve yine bunun ıçindir kı Cenabı hak meleklere karşı Âdeme verdiği imtıyazı sade talımı maanı ile değil belki talımı esma ile vermıştır Pegamberımıze münzel olan da kur'anın yalnız manası değıl, hem nazmı ve hem manasıdır

Bunda şüphe etmemelı ve asla suı zanne düşme-

melidir. Çünkü bu (لاريب فيه) dir. Haddi zatinde her türlü şekten âri ve her töhmetten müberradır. Kitaplar içinde hak kitabullah olduğu bunun kadar kat'iyet ve yakin ile malûm olan ve sıratı müstakimi bunun kadar gösteren hiç bir kitap yoktur. Bunun ne keyfiyeti vahiy ve inzalinde bir şüphe, nede tebliğinde bir töhmet vardır. - Ey Resulı kıbrıya, Garı hıradan berı Ruhi emının getırmekte olduğu o vehıy seslerını sen kemali şühud ile dınleyıp bılıyorsun, senin sıdk-u emanetin de mücerrep ve malûmdur Sonra bu kıtabın i'cazına da söz yoktur. Zaten ilmi yakının menşe'i de evvelâ şühudi tam ve tecribeı kâfıye, Sanıyen bizzat bu şühut ve tecribeye imkân bulunmınyan mevakıde haberı sadık ve şehadetı tarihiye, salısen aklın husni ıstidlâlı değil midir? Binaenaley münzılı hak, şiarı hak, muhbirı sadık, gayesı mahzı hayır ve saadetı beşer olan bu kitapta reybe mesağ verecek ne bır cehl-ü gaflet, ne de bır suı nıyyet ve garazı fasıt tasavvuruna hak yoktur Şühut ve tecribeye eremıyenler için de ılel'ebet delâlet ı'caz ile husni ıstıdlâl tarıki açıktır. Allah tealâ bu kıtap ıle bunu da taahhüt etmıştir. Bunun kemalınde, hakkıyetınde, ahlâkıyetinde, nisbetınde ırtıyabe düşecek olanlar ıkı sınıftan halı olmazlar, bunlar ya cehlı murekkebe boyanmış, ağrazı mahsusalarından başka hıç bır şeye hıssı iltıfatı kalmamış olan mahtumül kulûb muanıdını keferedır Veya cehli külliye inanmış, her hususta şekku şuphe ruhlarını kaplamış, idrakı hakka, ılm-ü ıkana, husnı ahlâka erdırecek nuri basıretleri sonmüş, nıfakı, suı zannı şıar edınmiş reybiyyundurlar. Artık bunların şeklerı, kuşkuları da tamamen manasız, hükumsüz, haksızdır. Bu kâfirlerın, münafıkların hallerini de yakında gorursünüz

Reyb, esasında nefse bir ıztırap, bir kuşku vermek manasına masdar iken, orfi lûgatte bu ıztıraba başlıca bu sebep olan şekk-ü şüphe manasında istimalı galebe

etmiştir. Yani reyb, şekke yakın ve fazla olarak sui zan gibi bir töhmet manasını da mutazammındır. Fakat asıl manası şüphe ve kuşku, yani kuşkulu şüphedir Yalnız şüphe kelimesini de bu manada kullanırız Burada reyb bütün cinsi ile nefyedilmiş olduğundan reybi ilmî ve reybi ahlâkî diye tefrik olunabilecek olan şek ve tohmet haysiyetlerinin ikisi de selbedilmiş ve iki cihetten isbatı yakin ile kitabın kemali beyan olunmuştur. «لاريب» «zalike» nin ikinci haberi olabilirse de bir cümlei mustakille olması daha muhtar ve bir suali mukadder mülâhazasıyle bir cümlei istinafiye olması ise daha beliğdir. Bir ferdı feridin bütün cihanı beşeriyetle ve alelhusus eğrazı fasıde ile memlû zalum-ü cehul bir cihanı beşeriyetle mübarezesi demek olan vazifei risalet noktai nazarından Resulı Kibriya «yarap, reyb u şirk içinde yüzen şu kütlei beşer benim karşıma çıkıp da bu kitabın hak kelâmullah olduğu ve sana tarafı ilâhîden vahyen inzal kılındığı ne malûm? bu senin sozün, şairler, muharrirler, muellifler gibi sen de bunu kendin tasavvurlayorsun ve fazla olarak bir de Allaha isnat ve iftira ediyorsun diye buhtane kıyam edecek olurlarsa ben ne yaparım?» diyebilirlerdi. İşte Cenabı Allah böyle bir suale meydan bırakmamak için «bu bapta hiçbir veçhile irtiyabe mahal yoktur» Diye sarahaten teminatı mutlâka bahşetmiştir ki bunda ruhi Resulullahın vahyı gerek talâkki ve gerek tebliğde sadıkulva'dilemın olduğunu tescil ve ilân vardır. Ve bu suretle kitabın lâraybefih olduğunu tescil, mübelliği olan Muhammedü leminin laraybefih, olduğunu da tescildir. Yakında «وان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا» ayeti ve daha ileride «ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا او قال اوحي الي ولم يوح اليه شئ»، gibi ayetler ile kur'an bu noktaları ber tefsil müdafa ve isbat edecektir.

.Bu mebde-e İlmi kelâm ve hikmet noktai nazarından bakdığımız zaman herşeyden evvel reyp ve ikan mes'ele-

ıne yanı ilm-ü marifet nazarıyesının kunhüne ışaret dilmiş ve bu baptaki bütün cidali felsefî bır vahyi sarıh e bertaraf edılıvermiş bulunduğunu gorurüz kı akaıt itaplarımızın en başında, «hakaıkı eşya sabıt ve bunlara im mütehakkıktır» akıdei evveliyesinın vaz'ı ve sofesta. ye denilen ehlı reyp ve ınadın reddı ve esbabı ılmın ahkiki ile söze başlanması da bundan neş'et etmıştır. Ve 'eni felsefelerde en evvel bu noktaya ehemmiyet verdık. erı ehlının malûmudur. Boyle olmakla beraber ulûm-ü ünunun terekkıyatına rağmen âlemde gerek nazarî ve erek ahlâkî reybılığın vakıt vakıt tevessü etmekte ol- luğu dahı inkâr olunamaz Bınaenaleyh beşerıyetin en büyük marazı kalbî ve ahlâkîsi şüphe ve ırtıyap mes'ele- ınde olduğunu ve saadeti beşer gayesınde bunun herşey. len evvel lâzımu l'izale bulunduğunu Kur'anıazımuşşan u suretle ış'ar ettikden sonra ınsanları, ıman, ılm-u kan ile yaşatacak olan tarikı hakkı ve sıratı müstekımı eyderpey izah ü beyan edecek ve ederken gayb-u şeha. let, yanı makul olan mabadettabıa ıle mahsûs olan tabıat ırasında yakınî olan hakayıka ve hepsınden evvel tevhı. lı hakka nazarı dıkkatı celbeylıyecek ve bütün bunlarda ıaysıyeti ahlâkıye ve hassıyetı amelıyevı umde olarak ta- ıp ettırecektır. Bu nikâtı ılınlıye ıle sureı Bakarenın ba. ı Fatıhadan sonra bütün Kur'anın bir dibaceı umumıye- ı demek olduğundan tertibı suverın ne kadar tabıî ve ıe kadar ılmî ve derın esbabı ıhtıva ettığı tezahur ede- eğı gıbı Hazretı Peygamberın muhıtı beşerîsı ıle bu ha- aıkı ılmıye teemmul ve mukayese edıldığı zaman da Kur'anın mucerret vahyı ılâhî olduğunda zerre kadar ış- ıbahe mahal olmadığı bızzarure teslim edılır

Lareybefih olan bu kıtap (هدى للمتقين) muttekılere ay- ıı hıdayettır. - Dalâletten çıkıp vıkayeı hakka girmek ıstı. ladını haız olanlara ahkâmı hakkı bıldırecek bır delıl,

sıratı müstekımi ırae edecek bır beyyinedır. Tabiri aharle Bu kitapta pek büyük bir hıdayeti rabbaniye vardır. Fakat müttekiler için, zıra bundan istifade ederek matlûbe erecek olanlar reyb-u şüpheden, şüpheli yollardan sakınarak kendılerini korumak, akıbetlerinı kazanmak kabıliyetıne malik bulunan müttekilerdir Gerçi bu kitap esas itibarıvle «هدىللناس» dır. Alelumum ınsanları irşat ve tarikı hakkı irae ıçin nazıl olmuştur. Lûtf-ü letafetle yol gostermek demek olan bu hıdayetın, bu davet-ü delâletın mahıyeti itıbarıyle şuna buna ıhtısası yoktur Fakat hidayetten matlûp olan ıhtıda yanı maksada vusul gayesi halen veya mealen ıttika sıfatını haiz olanlara nasıp olacak, kabılıyetı fıtrıyelerını zayı etmiş olanlar bundan mustefıt olamıyacak ve belkı düçarı husran olacaklardır.

«وىنزل من القران ماهو شفآء و رحمة للمؤمنين ولا يزيد الظالمين الا خسارا»

Huda, hem lâzım ve hem müteaddı olur Fatıhada beyan olunduğu uzere hıdayet, iraeı tarık ve îsalı matlûp, ıkı manada müşterek veya müstameldir kı birıne hıdayeti gayrı musıle, diğerine hıdayeti musıle tabir olunur Canabı hakka nazaran bıri tarıkı musıle delâlet-ü ırşat, diğerı halkı ıhtıda ve tevfık demektır Kur'anda ikısı de varit olmuştur Bınaenaleyh bınnetice «هدىللمتقين» de hıdayetı musıle yanı tevfık «هدىللناس» da sade delâlet-u ırşat manaları zahır gorunur ıse de ledettahkık kur'ana muzaf olan hıdayetın hidayetı ırşadıye olacağı tebeyyün eder Çunku tevfık ve halkı ıhtıda sıfatı kelâme değıl sıfatı fıle racıdır. Ve burada «المتقين» denılmesinin mühım bır nüktesı vardır Bundan anlaşılıyor kı bu kitap ile vakı olan ırşadı ılâhînın muessır olması ve tevfika iktıran etmesı, muhatap olan ınsanların bır fı'lı ihtıyarîsı ile adeten meşruttur. Kur'an herkese tarıkı hakkı sureti umumıyede gostermek ıçın nazıl olmuş olmakla beraber herkes bunu kabul ve ihtiyarda müsavî olmıyacak, bir takımları buna iradesıni sarf etmiyecektır Çünku ınsanlığın esası fıtra-

tinde umumî olan kabılıyeti hıtap bır takımlarında suî itiyat ile küllıyyen zail olmuş bulunacağından irşadatı kur'aniye belâgatı kâmile ve hakikati şamilesiyle beraber o gibilerın kalplerınde bittabi daiyei mahabbeti uyandırmıyacak ve belkı aksı tesir yapacaktır. Bunun için asıl faideı hıtap, hüsnı ıhtiyara malik bulunan erbabı istidada aıt olacaktır ki bunlar da ıttikası ve lâakal kabiliyeti ıttıkasi bulunan müttakilerdir. Binaenaleyh-kur'anın hikmetı nüzulü iptıda ıradeı beşerin ınzımamı şartiyle hidayetı ammedır. Fakat şartın tahakkukuna nazaran bu hıkmet, bu gaye hidayetı müttekîn olarak tahakkuk edecektır Bununla beraber müttekî vasfı bır vasfi iktisabî olduğu cihetle ıstikbale nazaran bütün ınsanları istîap etmesi mümkin olan bır vasıftır. Bu ıtıbar ile hıdayetın mazıden kat'ı nazarla yıne hidayeti amme olmasına manı olacak bır tahsıs değildır. Arebe hıdayettir veya Aceme hıdayettir denılmıyor Şu halde «هدى للمتقين» (bu kıtap bütün nev'i beşere hıdayet ıçın nazıl olmuştur. Fakat bu hidayetten ıstifadenin ilk şartı ıttıkayı ıhtıyar etmek, yanı korunmayı ıstemektir Bınaenaleyh evvelemırde korunmaya talıp olunuz ki felâh bulasınız) mealınde bır takva tavsıyesinı mutazammındır.

İttıka, vıkayeyı kabul etmek, tabiri aharle vıkayeye gırmek Vıkaye ıse fertı sıyanet, yani elem ve zarar verecek şeylerden sakınıp kendını ıyıce korumak demektır O halde lûgaten ıttıka veya onun ismi olan takva, kuvvetlı bır hımayeye gırerek korunmak, hasılı kendını ıyı sakınıp korumak demek olur Bunun lâzımı olarak korkmak, ıctınap ve ıhtıraz etmek, tevakki eylemek manalarında da kullanılır. Tevakkıde tekellüf, ittikada sadelık vardır En şamil ve en kuvvetli vikaye ise ancak Allahın vikayesıdir Zira vikayei beşer istikbale ve akıbete tamamen hâkim olamadığı gibı halde meşhut olan elem ve zararların bile hepsıne hâkım olamaz. Bınaenaleyh ıyi korunmak demek olan hakikati ittika ancak

vikayetullaha girmekle tahakkuk edebilir. Gerçı rahmaniyete ve aslı hilkate nazaran herkesin vikayetullahtan ıztırarî ve tabiî bir hıssei mevhubesı vardır. Ve o nisbette herkes ittikasız bir vikayei cebrıyeye mazhar olur. Lâkın rahimiyete ve ihtıyarî fiıllere nazaran ınsanın bu vikayeye şuur-u ihtiyariyle girmesı, yanı ıttikası dahı şart olmuştur Demek ki vıkayeı ılâhîyenin her cihetle tamamı tecellisi insanın halden ziyade akıbeti istihdaf eden hissi ittikasına vabestedır. İşte bunun ıçın şeri'de alelıtlâk ıttika veya takva: İnsanın kendısini Allahın vikayesıne koyarak ahirette zarar ve elem verecek şeylerden iyıce koruması, tabırıâharle seyyıattan tevekkı ve hasenatı ıltizam etmesi dıye tarif olunur kı hakıkî haşyet ve mahabbet ıle alâkadar olarak bırı vücudî diğerı ademî ıki haysıyetı haizdır. عليه ، عليه. Euzu besmeleden, kelımeı tevhidden itibaren bu ikı haysıyetı goruruz Bınaenaleyh tekvayı şer'îyı sırf menfı ve mücerret perhızkârlıktan ibaret zannetmek hatadır Maamafıh ıttıka bunların yalnız bırınde istımal olunduğu çoktur Meselâ kur'anda haşyet, ıman, tovbe, tâat, terkı ma'siyet, ıhlâs manâlarından herbirınde kullanıldığı mevakı vardır Veledettahkik kur'anda ittika ve takva uç mertebe üzerıne zıkrolunmuştur kı bırıncisı azabı muhalledden tevekkı içın şirkten teberrı ile iman «والزمهم كلمة التقوى» gıbı. İkıncısi, kebaırı ırtikâptan ve sagairde ısrardan ıctınap ile feraızı eda etmektir ki şer'an mütearef olan takva budur «ولو ان اهل القرى آمنوا واتقوا» gıbi. Üçüncusü, sırrı kalbını hakdan ışgâl edecek her şeyden tenezzüh ve bütün mevcudiyetı ıle Haktealâye teveccüh ve incizaptır kı bu da «يا ايها الذين آمنوا اتقوا الله حق تقاته» emrındeki takvayi hakikidır. Bu mertebe o kadar geniş ve o kadar amîkdır ki esbabının derecelerıne göre tabakatı mütefaviteye inkisam eder Ve himemi celilei enbiyanın müntehi olduğu derecelere kadar çıkar. Bu suretle enbıyayi ızam aleyhimüsselâtü vesselâm hazaratı hem nubuv-

vet ve hem velâyet rıyasetlerını cemetmişler, onların âlemi eşbaha taallûkları, mealımı ervaha uruclarına mani olmamış ve masalihı halk ıle uğraşmaları da şüunı hakkda istıgraklarına zerre kadar sed çekmemıştir. Bu da esasen semereı ıktısapları degıl Haktealânın rahmeti mahsusası eserı olmuştur.

«ليس على الذين امنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا اذا ما اتقوا وامنوا وعملوا الصالحات ثم اتقوا وامنوا ثم اتقوا واحسنوا» ayetı kerimesı takvanın bu üç mertebesini cem'etmıştır «ان الله يأمر بالعدل والاحسان» ayetının de camıüttakva olduğu bır hadîsı şerıfte varıt olmuştur. Bınaenaleyh kur'anın hıdayetı bu meratıbı takvadan herbırıne şamıldır vehudenlılmuttekın hepsınden eam olan mutlâk ıttıka mefhumıyle tefsır olunmak ıktıza eder Lâkın burada şu sual varıt olur Burada hıdayetı kur'anın ıttıka ıle meşrut olduğu anlaşılıyor Halbukı ıttıka da hıdayetı kur'andan müstefat olan bır netıce olacağına göre mes'elede bır devır lâzım gelmıyor mu? cevap Hayır, evvelâ bu karine ıle kat'ıyyen anlarız kı burada ıptıdaen tekvadan murat mebdeı takva, yanı kabılıyetı takvadır Ve muttekın demek ınat ve nıfaktan, reybı kullîden ıctınap edebılecek ve yakını hakka namzet olabılecek fıtratı selıme ve ukulı sahıha erbabı demektır kı müfessırın bunu «صائرون للتقوى» dıye tefsır ederler Sanıyen hıdayet zıyadeı mertebeye de şamıl olduğundan takva, kabılıyetı takva ıle meratıbı mutekaddıme erbabından eamdır kı buna umumı mecaz tesmıye edilir Salısen takva, gayeı kusva degıl vesıleı felâh-u saadettır Hıdayetı kur'andan mustefat olacak netıceı Matlûbe gadabu dalâlden salım olarak nıamı ılâhıyeye vusul olduğu cıhetle takvadan dahı e'amdır Bınaenaleyh hıdayetı kur'an kabılı ıttıka olan ve henuz dalâlette bulunanlardan başlıyarak meratıbı takvanın hepsınden geçerek saadetı ebedıyeye kadar varacağından mutaleaı meratıp ile ıştıratı takvada emareı devır asla melhuz değıldır

Hasılı kur'an, hem mebde ve hem münteha itibarıyle hidayettir. Bunun için insan ne kadar yükselirse yükselsin hıdayeti kur'andan asla müstağni olamıyacaktir. Onun hidayeti havassu avammın bütün meratibine şamildır. Filvaki Dini islâm bir taraftan hayatı Dünyeviyenin şeraiti zaruriyesini talim buyuracak, diğer taraftan bu hayatı faniyenin gayei mutlâka olmadığını ve bunun da istihdaf etmesi lâzımgelen ebedî gayeler bulunduğunu gösterecek ve onun da şeraiti iktisabını tefhim edecektir. O yalnız iptidaî insanların gıdai ruhanîsi değil, terakki etmiş medeniyetlerin de namutenahi yukselmesi için zâmanı tekâmül olmak uzere nazil olmuştur Filvakı cemiyeti beşeriyede tam manasıyle tevhidi Hakkà müstenit bir nizamı hayat sureti umumiyede henuz teesüs etmiş değildir Henuz beşeriyeti amme vikayetullaha girmemiş ve akıbet ve Ahıretine ikan hasıl edecek mertebei ittikaye yukselememiş olduğundan âlemde buhranı içtimaî berdevam bulunmuştur

«الم» Kur'anın haysiyeti ezeliyesini «ذلك الكتاب» hakıkatı şuhudiyesini «لاريب» hassai ilmiye ve ahlâkiyesini «هدى للمتقين» hikmeti nuzulunu ve gayei ameliyesini natık ve her lâhik sabıkını mukarrir ve mubeyyin ve binaenaleyh kemalı ittisal hasebiyle hurufı atıf gibi revabıtı lâfzıyeden bile mustağni dort cümlei mutenasıkadan murekkep bir nazmı vecız olarak Fatihadakı «اهدنا» duasının cevabı olmuştur Dikkat olunursa bu nazımda oyle bir husnı inkişaf vardır ki evvelâ, hattan uç harfı basıtten, lâfzan uç ismi mufrede inkişaf ediyor. Saniyen, bunların her birine mutenazır gibi uç cumlei vecize inbisat eyliyor, Salisen bu nazmı celil manayı aslîsi kemakân sabıt olmak uzere mutenevvi vucuhı i'rabı muhtevi olarak her birinde bir iltimai mahsus ile tecelli eyliyor. Sonra bunları aynı veçhile uç ayet ve uç kıssa takip edecek ve daha sonra da «ياايها الناس اعبدوا» hitabı ammiyle makasıd süver peyderpey

inkşafında devam eylıyecektir. Bu beyanın tarzı inkişafı tenasübi kur'ana bır misal vermek için ne kadar şayanı dikkattır.

(الذين يؤمنون بالغيب) o müttekiler kı gaybi Hakka iman ederler - yahut - gıyaben dahı ıman ederler, tabıri aharle onlar gözle değil kalp ile ıman ederler, onlar reybı küllîden âzade oldukları gibi iman etmek ıçın onlerine dıkilmiş putlara, haçlara da baglanmazlar, gozlerinın önünde bulunan bu günkü ve şu andakı meşhudat-ü mahsûsata saplanıp kalmazlar, maverayi hıssı, kalbı ve müteallâkatı kalbi tanırlar. Işlerin başı gorülende değil, ruh, akıl, kalp gıbı gorülmeden gorende tutulmadan tutanda, zaman ve mekâna musahhar olmıyarak maddelerı fırlatıp oynatan, fezaları doldurup boşaltandadır Onların kalbı selımleri, basiret ve fıraseti safıyelerı, aklı melekîlerı, fehmi sarihlerı, nazarı sahihlerı velhasıl kabılıyetı ız'anları, seyyıattan silkinebılecek hıssı ırfanları maalıye koşabilecek azmi vıcdanları, hüsnı ıhtıyarları vardır Meşhudat-ü mahsûsatı yarar kabuklarını soyarlar, ıçindeki ozune, önünde ve arkasındakı sırrıne nufuz ederler, şahıt ile meşhudu temyız ederler, mahsûsattan makulâta ıntıkal edebılırler, hudus-ü fena ıçınde gaypten şuhuda, şuhuttan gaybe gelıp geçıp giden şuunatı mahsûsenin satırları altındakı maanıı gaybıyeyi sezerler

Fılhakıka mevcudat gorulen ve gorülmıyen, tabırı aharle meşhut ve gayrı meşhut olmak üzere ıkiye ayrılır. Ve bır çok hukema, hakıkatı, gorülmıyen ve hatta gorülemıyen (اوراى) kısmında telakkı ederler ve buna âlemı manâ, âlemi emır, âlemı akıl veya âlemı ruh veya âlemi melekût derler ve Felsefenin mevzuu olarak da bunu tanır lar Filvaki şımdikı Garp felsefelerinde de şunu gorüyoruz Mer'î veya meşhudi haricî bize havassi hamsımizle geliyor ve bunların her bırının bır amilı var zıya, savt,

rayiha, tat, hararet ve burudet, biz bizzat bunları hiss-ü müşahede ederiz ve bunlar vasıtasiyle de diğer eşyayı. fünun ve bilhassa fünunı tabiiye gösteriyor ki. Bunların her biri bir tecelliden, bır nümayıştan, bize bir görünüşten bir şainden ibarettir. Meslâ ziya dediğimiz parıltı bizim harıcimizde mevcut değildir. Çünkü hariçte ziya fennin takhikine göre bir ihtızazdan ibarettir Mer'i olmıyan madde cüz'i ferdlerinın veya esırın ihtizazlarıdır. Parıltı, ziya o ihtızazın bizim basıramıza taallûku, temassı anında vaki olan anî bir tecellidir . Bu mes'eleyi ımamı Gazalî İhyâsında şöyle tesbit etmiştır Nurı şemis avammın zannettiği gıbi güneşten çıkıp bize kadar gelen bır şeyı harıcî değıldır. Belkı gözümüzün güneşe tekabulü anında bizzat kudretı ilâhıye ile ıhtıra olunan bır hâdisedir. Bu hakıkat ehlı keşfe münkeşif olmuştur . kezalık savt de boyle. Biz biliyoruz ki ses hariçte havanın bır tetevvüci mahsusundan ıbarettir Kulağımızdakı gürültü manasına ses, o tehevvücün samiamıza dokunduğu anda hasıl olan bir tecellidır Hararet ve berudet dediğımiz dahı esasında zıya gıbı bır ıhtızazi esirî veya cüz'ı ferdîdir Bunun ıçındır kı hararet zıyaya, ziya hararete tahavvül eder Aralarında bir mertebe farkı vardır Bunu elektrıkte anlıyoruz hasılı rayıha ve tatda esasında bırer ihtızaz olup bızım şammemız veya zaıkamıza temasında koku ve tat olarak tecellı ederler Demek rü'yet ve şuhudi haricîde vasıta olan bu beş amilın hepsı hakikatte harekete racıdirler ve hepsi hareketin bize bır tecellı mahsusu olan şuundurlar Biz bu hareketlerı görmiyoruz. Aceba kütlelerde gordüğümüz hareket nedir?. O da nameri hakikatın bir tecellısı değil midır? Ve o halde bu vasıtalarla gördüğümüz âlemi meşhut hep bırer hayalden bırer tecellided başka birşey değildir Bunların ılleti olan hakikat ıse gayrı meşhuttur, mühaceratı umumiye, bınayi memalik, muharebat ve saire gibi vukuatı tarihiyenin

illetleri de insanların tasavvurları, ihtisâsları, iradeleri gibi gayrı mer'i olan esbabdan başka nedir? Binaenaleyh hakikat gayrı mer'idir Ve nakabılı rü'yettir. Mer'i olabilen onun tecelliyatı, hayalı, zılalı, in'ikâsatıdır ilah

Bu ifade bize âlemi pek güzel izah ediyor Bu izaha göre bütün hakikat gayptır. Tabiat, âlemi şehadet bir hayaldır, hem de hareket tecellisinin hayalıdır. Hakikat nihayet akıl ile, basiret ile, kalp gözüyle görülebilir. Şühudı haricî ile değil. Bu noktada yürüyen ve Allahtealânın ve melâikesinin ru'yeti basarla görulmesi mumkin olmadığına kail olan ulema ve hukemai islâmiye de vardır Fakat bizim Ehli sünnetin sahih telâkki ve imanımıza göre hakikatı ilâhiye gaybı mahız değildir o gayb-u şehadetin merciidir muhitı kulli şeydir Bunun için ona itlâkı hassiyle gayp denmez, esmai hüsnada bu isim varit olmamıştır O, Ahirette cihattan, mekândan munezzeh olarak görülebilir Fakat ihata olunamaz, olunamıyacağı için temamen meşhut da olamaz, ona doyulmaz. Biz veçhi ilâhîde bir hissai şehadete kailiz Fakat hissei gayb daha ziyade olduğuna da inanırız Bunun için ona itlâkı gayri hassiyle gayıp da denilir Allahın melâikesi de bize gayptır, Ahireti de, fakat onlar da kabili şehadettir Meselâ umumiyetle kuvvet görunemez deriz. Halbuki görunen de kuvvetten ibarettir. Istikbal bugün görunmez, yarın görunur Hasılı bizce gayp görulemiyen demek değil görulmiyen demektir Bugunun makaulu yarının mahsûsu olabilir. Biz delilsiz olan gaybe değil, delili olan gaybı makule iman ediyoruz. Her delil ise medlûlünün birveçhini haiz olduğu için delildir. Delilimiz, aklımız, nefsimiz, kalbimiz, âlem ve kitabullah Binaenaleyh gaybı hakka iman ederken hakkı şühudu inkâr etmeyiz, kalpleri olanlar görürler ki tabiat denilen şüunatı mahsûse bir lemhai halin tecellii zahiridir Bunun arkasında zulmetlere karışmış bir silsilei mazi, önünde de henüz doğmamış bir silsilei ati

ve hepsinin maverasında bir kalp ve cümlesinin üstünde bir hâkımi vâhid vardır. Ve Dünya namını alan halihazır, şühuddan gaybe ıntıkal etmiş bulunan o mazi ile gaypdan şühuda doğacak olan o atı zencirleri arasınd yekâne göze batan bir halkai zahire, vücudi beşer sanki na mütenahı ıkı derya arasında ince bir berzah, kalbi beşer de onunun merkezi sıkletıne tutunmuş bır rasıd, bır ucu bir deryaya, bir ucu da dığer deryaya atılmış olan tabıat zencirı mutevalı bir hareketle o berzahın üzerinden kır kır geçip akıyor, bir denizden çıkıyor dığerine batıyor. Butün sıkletı sevadıberzaha basarken o rasıt her lâhzasında geçen bır halkaı şuun göruyor Yalnız ve yalnız onu müşahede edıyor. Nazarı hıs ne deryalara erışiyor ve ne diplerındekı zencıre, o ancak berzahtan geçen halkaya bakıyor ve ancak onu görüyor ve gorürken zencırın butün sıkletını çeken berzahın gıcırtısını da ıçınden mütemadıyen dınleyor ve ınlıyor O hareketten ve bu gıcırtıdan artık o kadar kuvvet ve zaruretle bılıyor kı halihazırda meşhut ve mahsûs olan tabıatı zahirenın ikı tarafında mazı ve atı, evvel ve ahır denılen bırer âlemi gayp var, âlemı şehadet, tabıatı mahsûse bılınıkân varsa âlemı gayp, tabıatı gayrı mahsuse evlevıyyetle ve bizzarure var Bundan başka o mahsûsi zahırın tarafeyınınden maada, onun bir batını, bır ıç yuzu, tabırı aharle o rasdın tutunduğu ve ılıştığ bir mabadettabıa veya mafevkattabia da vardır. İş o zencırde değil, onu salıp tahrık edenle o berzahı kuran, o rasıdı tutan o deryaları bırbırıne karıştırmıyan rasıtla mersudu bırleştırerek marifet husule getıren, gayb-ü şühudun muhıt küllu, kefılı mutlâkı olan kudreti balıgadadır Bınaenaleyh vıkayeı nefıs isteyenler meşhudat ve mahsûsatı seyr ederken daha evvel onların maverasındaki gaybe ve gayb-ü şehadetın mercıi küllüne, kefili mutlâkına, rabbülâlemîne, rahmanı rahıme, malıki yevmidine «الحمد لله رب العالمين» diye iman ederler. Ve bu iman

başlıca üç rüknü ihtiva eder. Meb'de-e iman, meada iman, mebde-ü mead beynındekı vesaitı batınaya ıman, ki bunların dördüncüsü de vasitaı zahire olan âlemi şehadete ilımdir. Ve bu suretle gayb-ü şehadet birleşince iman ve marıfet «هو الاول والآخر والظاهر والباطن» tevhidini bulur.

Gayp, gaybet ve gıyap manasına masdar veya gaip manasına ısim ve sıfat olur - ki bu da ya adıl gibi tesmiye bilmasdardır, veya meyyit ve meyt gibi gayyip muhaffefıdır - bınaenaleyh lısanımızdaki gaybettım, gayboldu tabırlerı doğrudan doğruya sahihdirler. Bazılarının zannettıği gıbı bunu gayib ettım suretınde yazmağa lüzum yoktur. Gayp ve gaıp ıse ıptida ıdrakı histe veya bedaheti akılda hazır olmıyan tabırı aharle şüuri evvelîde meş'ur olmıyan demektır kı bunun bir kısmı şüuri intikalî ıle ıdrak olunabılır. Meselâ evınizde otururken kapınız çalınır, ses duyarsınız, bu ses sızın için meş'ur, hazır ve şahıtdır. Bundan ıntikal edersıniz kı kapıyı çalan vardır O henüz sızın ıçın kaıptır Bakıp görünceye kadar onu bıssahıs tayın edemezsınız, fakat kapıyı bır çalan bulunduğunu da zarurî bır surette ıntıkalî olarak tasdık edersınız Bu bır ıman veya bır ılmı ıntıkalî olur. Sonra henüz kapınızı çalmıyan ve eserı size yetışmıyen daha nice gaıpler bulunduğunu da alelıtlâk tasdik edebilirsiniz Fakat bunların bır kısmı nefselemırde madum olabılırler. gayp ıle gaıp fark da edilır Gaıp sana görülmez, seni de görmez olandır. Gayp ıse görülmez fakat görür olandır Şu halde ıkı gayp vardır. Bir kısmı hiç bır delili bulunmıyan gaıplerdır kı bunları ancak Allâmülguyub bilir. «وعنده مفاتح الغيب لا يعلمها الا هو» ayetındekı gaypten murat bunlardır denılıyor ki sırasında ızah olunur. Diğer kısmı da delıli bulunan gaıplerdir kı «الذين يؤمنون بالغيب» da gaypten murat da bu kısımdır. «الغيب» ın elif lâmı ahd içindir. Yani müttekilerın inandıkları, tanıdıkları gayp, delıli bulunan gaybi haktır kı bu da Hak tealâ ve sıfatı, Ahıret ve ahvali,

melâike, nübüvveti enbıya, inzali kütüp gibı mebadii imaniyedır. Ve bu iman bazılarında ıntıkali hadsî ve keşfî ile, bazılarında da intikalı fikrî ve istidlâlî ile hasıl olur. Sonra gaybe iman ıle gıyaben iman arasında cüz'î bir mefhum farkı vardır. Zira evvelkinde gaybın mü'menün bih olduğu musarrah, ikincide ıse mü'menün bih mahzuftur. Bunun içın bazı müfessırin arada büyük bir fark gözetmiş ve «sizin gerek gıyabınızda ve gerek şühudunuzda iman ederler» dıye tefsır etmış. yani mu'menün bıhın gayp olduğuna taarruz etmeyip münafıkînden ıhtıraz olduğunu gosterımıştir Fakat zahır olan gıyabın da mu'menün bıhe aıt olmasıdır. Ve bınaenaleyh gaybe ıman ıle gıyaben iman arasında mealen fark yoktur Ve her ıkı ıtıbar ıle ımanın kıymet ve faıdesi gaybe taallûk etmesı veya gıyabî olması haysıyetıyle olduğuna tenbih vardır Çünku korunmak ona mutevakkıftır Peygamberı gorup iman eden eshabın da en buyuk mezıyyetlerı onu gaıbe müteallık ıhbarlarındakı tasdıklerıyledır Ve burada peygamberı gormeden tasdik edenlerın de medhıne ışaret vardır Nıtekım İbnı Mes'ud Hazretlerı «والذی لا اله غیره ما آمن احد افضل من ایمان بغیب» buyurmuş ve bu ayetı okumuştur

Dığer bır tefsır ıle de burada gayıp, ayın mukabılı olan kalb ve sırrı kalbdır kı kalbın, sırrı kalbın merci şuhud olduğunu bılmek ve hakkı ve delâılı nubuvvetı gozden zıyade kalb ıle görüp şırkden levsi maddiyattan kurtaran bır ımana ermek manasını ıfade eder kı bunda derın bır tarikı ımana ışaret vardır Yanı kalbı bilen Allahı bılır

Iman, aslı lûgatte emn-u emandan ıf'aldır Hemzesi ta'dıye ve bazan sayruret manalarında kullanılır Ta'diye olduğuna gore eman vermek, emin kılmak demektır ki esmaullahdan olan «mü'mın» bu manadandır Sayruret olduğuna gore de emin olmak demek olur. Ve vusuk-u ıtımat manasını ifade eder kı lısanımızda ınanmak denılır.

Urfı lûgatte ise mutlaka tasdık etmek manasınadır Çünkü tasdik eden, tasdık ettiğini tekzipten emın kılmış veya kendısı kizipten emın olmuş olur Iman bu manalarda «آمنه» gibi bızzat ta'dıye eder Bununla beraber «آمن به» veya «آمن له» gibi «ba» veya «lâm» ile de ta'dıye eyler «Ba» ıle ta'dıye ettiğı zaman ıtıraf manasını, «lam» ıle tadıyesinde de ız'an ve kabul manasını tazammun eder. Bunun ıçın «الذين يؤمنون بالغيب» gaybı tasdık ve itiraf ederler, yahut tasdık ettıklerini huzurda da gıyapta da tasdik ve ıtıraf ederler demek olur

Bır şeyı tasdık, onu sadık olarak ahzetmek demektir. Sıdk ıse ya kelıme veya kelâme taallûk ettıgınden ımanın da mûteallakına taallûku bu nısbette suverı muhtelıfe üzre ceryan eder Meselâ Allaha ıman ıle kitab-ullaha ve Ahirete ıman suretlerınde bazı mana farkları vardır Maamafıh tasdikın asıl menşei, sıdkı kelâmda ve sıdkı kelâmın menşaı de sıdkı hükümde, yanı vakıa mutabakatındadır Zıhın ve harıç, tabırı aharle kalb ve ayn, ışte sıdk-u hakkıyet, bu iki tarafı mutenazır arasındakı istıkamet ve isabet nisbetindedir, vakı a mutabık ve musıp olabilen zıhın ve kalb sadık, hılafı gayrı sadıktır, bınaenaleyh ıman ve tasdıkın mebdeı bu sıdku isabet nısbetını kabul ve ıtıraf etmektır. Aynı vakı nefsı natıkada veya huzurunda bızzat mevcut ıse tasdıkı şuhudîdır, bedahtı hıssıye veya akliyeyı tasdik gıbı Bızzat değil de hazır olan delıl veya dalli vasıtasiyle hazır ıse tasdikı gıyabîdır. Bu surette o vakıı gaıp emsal ve ezdad ıle azçok kabılı kıyas ve tahdıt ıse delilın ıttırat ve ın'ikâsındakı derecei zâman nisbetınde tasdıkı icmalî veya tefsılî, resmî veya haddî bir ılım bir tasavvurı muayyen ıfade eder Vaki gaip mısılsiz ve zıdsız, şebıhsız ve nazırsız ıse o tasdikı giyabî mahdut bır ılım değıl na mahdut bir itikadı mutlâk olur kı umumıyetle ıman denınce bu anlaşılır. Ve bu iman ılmin hem başı ve hem gayesıdır Ve bundaki ikan, ikanı ilmî-

den yüksek ve kuvvetlıdir. Zira her tahdidi tasavvurî delil olarak alınmayıp da matlûp bizzat olarak alındığı zaman birer mani'i yakin olabilir ve bildığının maverasını inkâr eden cahil kalır. Fakat boyle bir ımanı mutlaka lâyik olan ancak Allahtealâdır. İman billah bu suretle şühuddan gaybe namütenahi uzanır gider.

Luğaten alelıtlâk tasdik ya kavlî veya filî olur. Tasdıkı kavlî birı kalbî dığeri lısanî olmak üzere ıkı turlüdur. Binaenaleyh urfı lugat noktai nazarından tasdikın üç mertebesi vardır. Birincisı, tasdıkı kalbîdir, bir kimse her hangı bır hukmün veya bir kelâmın veya mütekellimin sıdkını yalnız gonlünde ıtiraf ve teslim ve bunu kendi kendine ıfade ettiği ve onun sıdkına kalben emin olduğu zaman o hükmü veya kelâmı veya mütekellimı tasdik etmiş olur. İkincısi tasdikı lısanîdir. Bu da kendisınden başka ahare dahı tebliğ ve ısma edebilecek bır veçhıle bu boyledır diye bir kelâmı lafzî söylemektir kı ya hakıkî veya zahırî olur. Birısinde bu tasdıkı lisanî tasdıkı kalbî ile birleşır, soylıyen nefsınde de sadık olur. Dığerınde lisan başka, kalb başka olur Yanı lisanen dığerıni tasdik ederken kalben kendini dahi tekzip eyler, üçuncüsü tasdikı filîdir ki bır kelâmın icabını filen ıcra etmekle olur. bu da tasdikı kalbî veya lisanîden birine veya her ıkisine mukarin olup olmadığına gore bır kaç mertebeye ayrılır. Tasdıkı filî, tasdıkı kalbîye, iktıran etmezse rıya veya ikrah ile yapılmış olur.

Acaba lisanı şeride iman bunların hangısidir Yani dını ıslâmda bunların hangisini yapan mü'min sayılır? İmanı lûgavî ile imanı şer'înin farkı var mıdır? Bunu kur'andan peyderpey öğreneceğiz ve bu ayetten ıtibaren başlıyoruz,

İmanı şer'înin imanı lûgavîden ıkı cihetle hususıyetı mevzû ıbahistır: Evvelâ, ıman edilecek olan müteallak yanı mü'menün bih itibarıle imanı şer'î ahastır. Bittevhid Allaha

ve Muhammed aleyhısselâmın Allah tarafından getirdiği kat'iyyen malûm olan şeylere ıcmalen ve lüzumunda tafsılen ımandır Bunun en mucmeli Allaha ve ondan gelene iman, tabırı aharle «لااله الاالله محمد رسول‌الله» ımanıdır. Bir mertebe tafsıl ıle, Allaha, rısaletı Muhammedıyeye, Ahırete ımandır Ikıncı bır tafsıl ıle, Allaha, meleklerıne, kıtaplarına, Peygamberlerıne, yevmi Ahırete, kaza ve kadere, bas ba'delmevte, sevap ve ıkabe ımandır Üçüncu tafsılde de kıtap ve sünnet ıle Muhammed aleyhisselâmın teblığ ettığı kat'ıyyen sabıt olan ahbar ve ahkâmın mecmuuna ve her bırıne muradullah ve ınuradı Resulüllah veçhıle ımandır kı burada «الذين يؤمنون بالغيب» و الذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك وبالآخرة هم يوقنون» butun bunları ıkı mertebe uzere beyan etmıştır Dığer tafsılât da ılerıde gelecektır Ve bu meratıpten her bırı derecei ıstıtaat ile muterafıktır Bütun bır ılmı dın demek olan tafsıl havassın şıarı olabıleceğınden avam ve umum ıçın farızaı evvelıye ıcmal ve nıhayet tafsılın mertebeı sanıyesıdır Ve ışte Surei bakarenın başı bu ıkı haysıyetı ırae etmıştır Halbukı ımanı lûgavînın muteallekatı bundan daha vasıdır O, hakka ve nahakka, mustakım ve gayrı mustakıme samıl olduğu gıbı malâya-nı olabılecek turuata da şamıldır lûgaten ıman denebılecek bır çok tasdıkler vardır kı onlar şer'an aynı kufurdurler, meselâ şırke ınanmak, şeytanın sozune sadakatıne ınanmak, kufrun, zulmun hayır olduğuna ınanmak, zınanın fuhşun, sırkatın, bıgayrı hakkın katlı nefsın, ıbadullahe tecavüzun ıyi olduğuna ınanmak lûgaten bırer ıman ve fakat şer'ı ıslâmda bırer kufürdurler Imanı lûgavînın dığer bazı kısmı da vardır kı şer'an kufur olmamakla beraber bırer vecıbeı ımanıye teşkıl etmezler, bır kısmı mubah, bır kısmı mendub, bır kısmı da seyyıe ve ma'sıyet olabılır ve bunların tafsıli fıkıh mes'elelerıdır

Hasılı ımanı lûgavînın bır kısmı hak ve hayır, bır kısmı şerr-u batıl, bır kısmı da heva-vü abes ve malâ ya'nı

olabilir. Hak ve hayır onlanlar ımanı şer'înın ayni veya daıreı şümulünde feridırler. Çunkü asıl imanı şer'î halın maverasında veya batınında gaybolan hak ve hayrın mıftah ve mıkyasını bahşeden ve bır nesakı tevhıt takıp eyleyen mebadii kulliyedir Filhakıka bütün ış hak ve hayırdan evvel bunların mebde ve mıyarındadır. Ve dın islâmın mütearefeı aslıyesı olan mebadıı ımaniyesi de bu mıftah ve miyarı verır. Hıdayet de onu takip edenleredır, Gaybı atıynın miftahı, şuhudı halîde, şuhudı halînın mıftahı, onun gaybı batını ile gaybı mazisında ve hepsinın mıftahı ise ındı ılâhîde «وعنده مفاتح الغيب لا يعلمها الا هو» bınaenaleyh ınsan mıftahı hakk-u hayrı kendı heva-u hevesınde aramamalı, bızzat veya bilvasıta Allah tealâdan almalıdır vesaıtı ınkâr etmemelı, fakat ubudıyetı ancak Allaha yapmalıdır, Çunku «هو الذى يشفع عنده الا باذنه» dır

Sanıyen, muteallakdan sarfennazar nefsı mahıyet ıtıbarıyle ımanı şer'înın hususıyetı mevzuı bahsolmuştur Imanın manaı şer'îsı yalnız bır fı'lı kalbî mıdır? yalnız bır fı'lı lısanî mıdır? Ikısı bırden mıdır? Yoksa bunlarla beraber fı'lı cevarıh mıdır? Bu noktada bazı mezhep farklarına tesaduf ediyoruz Şoyle kı

1 — Havarıc ve Mu'tezıle mezhebıdır kı ımanı şer'î, hem fı'lı kalp ve hem fılı lisan ve hem fı'lı cevarıhtır. Yanı Resulullahın teblıgatını kalben tasdık, lısanen ıkrar, amelen tatbık eylemektır Bunların üçü bırden ruknı ımandır Bunlardan velev bırısı bulunmıyan kımseye mu'min denmez Havarıç nazarında kâfır, Mu'tezıle nazarında mu'mın ıle kâfır arası fasık denılır, bunlar ımanı şer'îde ımanı lûgavînin meratibi selâsesını cemetmış oluyorlar Selefden ve muhaddisınden bazıları dahi ımanı ikrar billisan, tasdik bilcenan, amel bıl'erkân dıye tarîf etmışlerdir kı imamı Şafiî dahi bu cümlede dahıldır, Fakat bunlar ameli terk eden fasıkın ımandan çıkmış veya küfre dahil olmuş olduğuna kail değildırler. Bınaenaleyh

bunların kavılleri Havarıç ve Mu'tezile mezheplerinden büsbütün başkadır Bunlar hakıkatte aslı imanı değil, kemali ımanı tarıf etmış oluyorlar.

2 — Kerramıye mezhebıdır kı imanı şer'î yalnız lisan ile ıkrardır Bunlara gore tasdıkı kalbî bulunsun, bulunmasın lısanen ıkrar eden, lısanına sahıp olan mü'mindir. Tasdıkı kalbî dahı var ise içi dışı mü'mindir. Yok, münafık ıse dışı mu'min ıçi kâfirdır Bunlar imanı lûgavînın ednası ve zahırîsı olan yalnız tasdıkı kavlî manasiyle iktifa etmışler ve ımanı şer'înın mı'yarını da müslümanlar arasında cereyan edecek muamelât ve ahkâmın mebdeinde sebebı zahırısını gozetmışlerdır Bunlara göre ıman bir kelime mes'elesı demek oluyor. Ikrar rukun, tasdıkı kalbî şarttır dıyenler olmuştur

3 — Imanın rüknu tasdıkı kalbîdır Dılsızlık, ıkrah vesaire gıbı bır manı-ı zarurî bulunmadıkça ıkrarı lisanî de şarttır Lâkin tahakkukunun şartı mı, yoksa tamamının şartı mı, bunun hakkında da sozler cereyan etmıştır Eş'arîler bu kavl üzerındedırler.

4 — Iman, fı'lı kalb ıle fi'lı lısan mecmuudur Bunların ıkısıde ımanın ruknüdür. Maamafıh ıkısı de aynı seviyede ruknı aslî değıldırler. Filı kalbînın mükellefıyetı hıç bır mazeretle sukut kabul etmez. Bu rüknı aslîdir El'ıyaze bıllâh bu zaıl olduğu anda küfur tahakkuk eder. Fı'lı lısan olan ıkrara gelınce Bu da rukündur. Lâkin ıkrahı mulcı zaruret ve mazıretı karşısında bunun vücubu sakıt olur Ve o zaman yalnız ımanı kalbî kâfidır Fakat mazeretı ıkrah bulunmıyan halı vüs'atte ıkrarı terk eden ındallah dahı kâfır olur. Şu kadar kı cemaatle namaz kılmak gıbı şeaırden olan bazı âmal dahı ıkrar makamına kaımdır Fılvakı ımanı şer'î daima ba veya lâm ile sılalandığından ıkrar-u ınkıyat ıle tasdik manalarını mutazammındır Ve dını ıslâmın hedefi insalığın yalnız batını değıl, batın ve zahırı mecmuudur. Hiç bir manı yok iken

imanını yalnız kalbında saklıyan ve izhar-ü ılân etmıyen kimsenin indallah kıymeti imaniyesi olamıyacağı kıtap ve sünnetın bır çok delâilıyle sabittır. Tatbikatı amelıye imanın semeratı matlûbesi olduğundan dahi şüphe yok ise de, nefsi amel, nefsi imanın ayni veya cüz'ü değildır Fer'i ve netayici matlûbesidir. Din bir meyva ağacina benzer, tasdıkı kalbî onun tahtelarz kokü, ıkrarı lisan sakı, a'mali saıre dalları, yaprakları, çiçekleri, meyvaları gıbıdır. Ağaçtan maksut meyvası olduğu gıbi ımandan maksut da hüsnı ameldir ve takarrüb ılâllah onunladır. Fakat dalları kesilmek, yaprak, çiçek açmamak, meyva vermemekle ağaç kurumuş olmıyacağı gıbi şecerei ıman da boyledır. Fakat sakından yerle beraber kesilmış olan ağaçların alelekser kurudukları ve zamanını bulduğu halde sak sürmıyen ağacın tutmamış olduğu gibî bılâ ma'zeretın ıkrarsız ıman da boyledır. Ancak kışta kalmış olduğu ıçın, henuz topraktan fılız vermiyen tohumun veya kokun kuruduğuna hükmolunamıyacağı gıbı ma'zeret zamanında tasdıkı kalbî de boyledır Işte imanın boyle bir rukni aslîsı, bır rüknı tâlısı, sonra da derecatı muterettıbe üzerıne furu ve zevaıd ü semeratı vardır Ve kemalı ıman bunlarladır «Iman yetmiş kûsur şubedir Bunların ednası yoldan ezıyyetı refetmektır = الايمان بضع وسبعون
شعبة ادناها اماطة الاذى عن الطريق» hadîsı şerıfı gıbı bır takım asar da bu furu ve şuabata dahı ıman ıtlâk edılmış gibı gorunürse de bu kemali ıman noktaı nazarındandır Ve hatta şubei iman denilmesi aslı ıman olmadığını gostermr, Bınaenaleyh bu şuabat ve füru, hılâfı küfrolan aslı ıman değıl, hılâfı fıskolan kemalı ımandır ve bunun ıçın bu ayette de «yu'mınun», «ıkamei salât» ve «ınfak» ımandan ayrıca zikrolunmuştur. Balâda zıkrolunan bazı selef ve muhaddisin kavillerını de boyle anlamak lâzım gelir Aslı ımanın boyle filı kalb ve filı lısan ikı rükunden ibaret ve ma'zereti meşrua zamanında ıkrarın kabılı sukut bir

rükn olması manayı lûgavînin evsatı olduğu gibi İmamı Âzam Ebu Hanıfe Hazretlerının ve amnıei fukahanın da tefsir ve telâkkisıdır Müşarunıleyh eshabına Ehlı sünnet velcemaa mezhebının esasını takrir ve beyan ettiği en son vasayasında der kı Iman ıkrar billisan ve tasdık bilcenan - yanı bılkalp - dır Yalnız ıkrar ıman olmaz Zıra olsa ıdı münafıklar hep mu'ınin olmak lâzım gelırdı Kezalık yalnız marıfet de ıman olmaz, çunkü olsa ıdı ehlı kitabın da hepsı mumin olmak lâzım gelırdi Allah tealâ munafıklar hakkında «والله يشهد ان المنافقين لكاذبون» buyurmuş, Ehlı kıtap hakkında da «الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون ابناءهم» buyurmuştur Sonra amel ımandan ayrıca bır ıştır Meselâ fakırın zekâtı yoktur de nılır de imanı yoktur denılmez - kezalık fakirın zekâta ımanı yoktur da denılmez - kezalık muşarünıleyh «el'alımu velmutealhm» namındakı kıtabında der kı Iman, tasdık ve marıfet ve ıkrar ve ıslâmdır Ve tasdık hususunda ınsanlar uç mertebedir Bır kısmı Allahı ve Allahtan gelenı hem kalbıyle ve hem lısanıyle tasdık eder Bazısı da lisanıyle tasdık ve kalbıyle tekzıp eyler, dığer bır kısmı da kalbıyle tasdık, lısanıyle tekzıp eyler, evvekısı ındallah ve ındennas mu'mındır. Ikıncısı ındallah kâfır ve ındennas mu'mındır Çunku nas onun kalbını bılmezler ve zahıren gordukleri ıkrar ve şahadete bınaen ona mu'min demelerı lâzım gelır ve kalbını bıleceğız dıye tekellüfe duşmelerı de caız değıldır. Uçuncüsu ımanını gızlemek mecburıyetınde bulunduğu tekıyye halınde ıse onu tanımıyanlar nazarında kâfır tesmıye olunur. Indallah ıse mu'mındir Yıne buyurur kı İman hakkında boyle tasdıkı yakin, marıfet, ıkrar, ıslâm dedim, ızah etmelıyım, bunlar muhtelıf ısimlerdır Ve hepsının manası yalnız ımandır Şu suretle ki Allah tealâ rabbımdır dıye ıkrar eden Allah tealâ rabbımdır dıye tasdık eder. Allah tealâ rabbımdır dıye teyakkun eder. Allah tealâ rabbımdır dıye bılır tanır ve Allah tealâ rabbımdır dıye kalbıyle ve lısaniyle arzı teslimiyet eder ve

hepsinin manası birdır. Daha sonra İmamı Âzam ımanda bir fartı mahabbet haysıyeti bulunduğunu da şu suretle anlatıyor Mü'mın Allah tealâyı butün masıvadan ziyade sever, o derecede sever ki ateşte yakılmakla Allaha kalbinden ıftira etmek beynınde muhayyer kılınsa yanmayı iftıraya tercıh eder Fıkhı ekberde dahi buyurmuştur kı Iman ıkrar ve tasdıktır ve mu'mınler ıman ve tevhıt de müsavi ve âmalde mütefadıldırlar İslâm da o evamırı ilâhıyeye teslım ve inkıyad dır. tarıkı lûğatte ıman ıle ıslâm beynınde fark vardır Lâkın şerı'de ıslâmsız ıman, ımansız da ıslâm olmaz. Bunlar bır şeyın zahr-u batnı gıbıdır Dın ıse ıman ve islam ıle beraber bütun şerıatın ısmıdır [Intehâ]. Iman esasen masdar ve bınaenaleyh bır fı'ıl olmakla beraber urfen ve şer'an ısım olarak dahi kullanılır ve o zaman ıman nefsınde bu fııl ıle başlıyan bır keyfıyetı sabıte ıfade eder Bütun bunlardan da anlarız kı evvelâ dını ıslâmı yalnız bır ıman mes'elesı değıldır. Iman ve âmal mecmuudur Tatbıkatı amelıyeyı atıp da dının feyzı küllîsinı beklemek tehlıkelıdır Sanıyen boyle olmakla beraber ıman amel demek değildır Amelın vücubına ıman ıle o amelı yapmak bıle bırbırınden farklıdır Müsluman amel ettığı ıçın mu'mın olacak değıl, ıman ettığı ıçın amel edecektır Binaenaleyh amelını sırf mubalâtsızlıktan ve ıstıhfaftan dolayı terketmış değıl ıse kâfır olmaz Salısen dinı ıslâmın ımanın da esasen kalp ve vicdan ışı olan bır rükun bulunduğu şuphesız olmakla beraber matlûbı Hak olan ıman mes'elesı mucerret bir emri vıcdanîden ıbaret değıldır O tam bır insan gıbı batnı kalbten başlayıp bütün zahıre ıntişar edecek ve sonra kâinata mahasını amelıye saçacaktır. Müslümanın imanı, âlemı ızrara masruf olan tasavvuratı müfsıde veya ıhtısâsatı şeytaniye değıldır ki kalp ve vıcdanda haps-u tevkıfe mahkûm olsun. Müsluman ancak bır zaruretı mucbıre karşısında imanını sadece bir emri

viedanî olarak saklayıp hapsetmeğe mezun olabilir o da düşmanın ikrahı kat'îsine maruz kaldığı zamandır. O zaman da fedayı nefs ederek imanını hapisten kurtarması imanını haps ederek nefsini kurtarmasından müreccahtır. Ve maamafih ikisi beyninde muhtardır.

İşte bu ayette Cenabı Allah müttekileri beyanda «الذين يؤمنون بالغيب» ile dinin iman kısmını telhis ettikten sonra amel kısmını da telhis ederek buyuruyor ki

(ويقيمون الصلوة) Vesalâtı ikame ederler, yani malûm olan namazı dos doğru kılarlar ve idame ederler — Kur'anda namaz hakkında yüsallune veya sallu fiillerinden ziyade «يقيمون الصلوة، اقيموا الصلوة، حافظوا على الصلوات» buyurulması şayanı dikkattır Elbette, salâtı ikame ederler demekte namazı kılarlar demekten fazla bir mana vardır-ki bu lâakal doğru durüst yani tadılı erkân ve huşu-u hudu ile güzelce kılmak ve hatta kıldırmak manalarını ifade eder Ve bunun için namazda tadılı erkân vacip olduğu gibi bilhassa namaz için emribilmaruf ve nehyi anil-munker ve levazımı sâlâtın istikmalı için sarfı mesai dahi icabatı islâmiyedendir Ebeveynin evladına namaz terbiyesi, ihvanı dinin yekdiğerine tavsiye ve tezkiri, ülul'emrin izalei mevanı ve istikmalı esbap ile tergip ve teşviki, Cum'a ve cemaâte ihtimam ve ikdamı da bu cümledendir

İkame, kıyam veya kıvamdan if'al olarak lûğatte kaldırıp dikmek veya düzeltip doğrultmak veya tervic ve idame etmek veya ihtimam ile icra etmek manalarına geldiğinden salâte nisbetinde bu manaların birinden veya kadri muterekinden beliğ bir istiare yapılmış ve bunun için bir kelimelik «يصلون» yerine iki kelimelik «يقيمون الصلوة» intihap edilmiştir Evvel emirde dikmek veya doğrultmak manalarını düşunelim Bu bize «الصلوة عماد الدين — namaz dinin direğidir» hadîsi şerifini hatırlatır. Bu hadîsde din yüksek bir binaya teşbih ediliyor ve namaz aynı o bi-

nanın direği gösteriliyor ki iman da bu binanın temelidir. Buna istiarei mekniye veya istiare bilkinaye denilir. Bu ayette de namaz camaatle kaldırılabilecek büyuk bir direğe teşbih ediliyor ve onun güzelce dikilmesi veya doğrultulması suretiyle o yüksek binayı dinin inşa ve muhafaza ve idamesi lüzumu iş'ar olunuyor. Bir de bu binanın ileride beyan olunacak erkân ve şuabatı sairesi ve tezyinat ve tecemmülâtı bulunduğuna işaret buyruluyor. Binaenaleyh namaz kılarlar demekle ikamei salât ederler demek arasında ne büyuk fark vardır. Filvakı din gayet buyük ve kudsî bir binadır. Ve bu binanın kerestesi, levazımı, sureti ve pılânı yani şeriat bizzat sun'u vaz'ı ilâhîdır Ona tevfikan inşası, kurulup meydana gelmesi ve içinde saadetle yaşanması da insanlara aittir Temsilen diyebiliriz ki bu binanın mimarı Allah, baş kalfası Peygamber, amelesi ümmettir Bu binanın temeli kalblerin derinliklerinde atılacak ve ağızlardan taşacak, direği ferdî namazlarla ihzar ve tesviye olunacak ve cemaat ile meydanı şühuda dikilecek, sonra uzerine aksamı sairesi inşa edilecektir Ve fakat şurası unutulmıyacaktır ki bu bina camit değil zihayattır. Bu selef tarafından bir kerre yapılmış olmakla sonradan gelenler, yalnız bunun içinde oturup kalacak değillerdir. O bir bünyei zi hayat gibi her gün yapılıp işletilecek, her gün numuvvü inkişafına hizmet edilecektir Bu bina ve direk teşbihi bize islâmın vaz'iyeti içtimaiyesini ve bu vaz'iyette namazın kıymet-ü ehemmiyeti mevkiiyesini anlatıyor Filvaki cemaatle namaz içtimaiyeti islâmiyenin direğidir ve bütun teşkilâtı islâmiyenin mebnasır Ve cemaatle namaz kılmak ve kıldırmak o direği dikmektir Münferiden namazlar da bu direğin ihzar ve tesviyesidir. Dosdoğru, zahir-ü batını temiz ve muntazam olarak namaz kılmak, imanın nemalanıp bütun vucuttan fışkırması ve güzergâhı hayata bir

cereyanı muntazam ve mustakım vermesidir. Bununl zahir-ü batın mümkin olduğu kadar tasfıye ve kalb-beden mümarese ile takvıye edilir. Her hangı bı kımsenin bınamaz bulunduğu halile namazına devaı ettığı halıni mukayese edersenız musalli bulunduğu zı mandakı ahlâkını her halde yukselmiş bulursunu «ان الصلوة تنهى عن الفحشاء والمنكر» bu mukayesedekı yanlışlıklar, ayı ayrı şahısları mukayese etmekten neş'et eder Bazı husust ahlâklı farzedılen bınamaz namazına devam ettığı zama hıç şüphesız ahlâk-u manevıyatça daha yukselır Namazı kılan kımsenın hayatta lâakal dort kazancı vardır Bırı cısı taharet, ıkıncısi kuvvetı kalb, uçuncusu ıntızaı evkat dordüncusu salâhı ıçtımaî Kı bu faıdeler devaı şartıyle en resmî bır namazda bıle vardır Namazın azaı fevaıdı kabılı hısap değıldır Lâkın en asgarî faıdeı ahlı kıyesı bılfiil kıbrı kırmak, uhuvvete hazırlanmak, Alla rızası ıçın ış yapmağa alışmaktır Bunun ıçın namazd geyinebileceğı en guzel ve en temız elbısesını geymek v kendıne gurur vermesı melhuz olan bu hal ıçınde ortul cek nıce ayıpların bulunduğunu düşunup yuzünu yaı alnını ve burnunu yerlere koyarak kalbınde ıman ettığ Allah huzurunda o kıbr-u gururu kırarak mukerrere secdeye kapanmak en muhım bır esastır «ربدا ربكم عبدكم ســجــدة» namazda bılhassa secdenın kıbre olan bu tesırı mühımmı den dolayıdır kı mutekebbırler en zıyade namazın secd sıne ıtıraz ederler, o suslu elbıseler ıçınde alınlarını Alla rızası ıçın yere koymak mecburıyetı onların kıbır damaı larına, sinırlerıne pek fena dokunur «وانها لكبيرة الا على الخاشعين» düşünmezler ki o susler, o alınlar hep atayayı ılâhıyedı Ve zamanı gelınce o yağlı alınlar toza toprağa karışı caktır Hem o topraklar, o yerler o kadar tahkıre, mut madıyen çiğnenmıye lâyık değildır Zaman olur kı onla ıçın kanlar dokulur Hayatı beşer oradan fışkırır v onu fışkırtan Allah tealâdır O süslere o bedenlere mesai

sebketmiş bır takım ibadullahın da hakları taallûk etmiştir. Binaenaleyh o topraklara, o yerlere toprak ve yer oldukları içın değil halikı olan Allah tealânın azamet-ü kıbriyası namına bıhakkın secdeye kapanıp kıbirden ve hodgâmlıktan sıyrılmak ve ıbadullah ile ihvanca geçinmek ıçın onların cemaatlerıne karışmak pek kudsî bır vazıfe olduğunu unutmamak ıcap eder. Namaz o kibr-ü gururu kırarken ayni zamanda insanın ruhi hürriyetıne oyle bir i'tilâ verır kı bu ı'tılâ en haşmetlı hükümdarların huzurundakı şerefı musulden çok yüksektir Bunun ıçin namaz mü'mının bır mı'racıdır. Yani onu hadîdı beşeriyetten Arşı ahadıyetı ılâhıyeye çıkartan bır merdıvendır. Namazda butün bır hayatı beşerın suret ve meratıbı mundericţır Huzurı ılâhîde vucude gelmek, hazırlanmak, düşunmek, ıstemek, defeat ıle kalkmak, bukulmek, duşmek, rahat edıp oturmak, nıhayet selâm ve selâmetle ışını bıtırmek. Insanı butun hayatın kademelerınden geçırterek, esrarı vucudu, Dunya ve Uhrayı duşundurerek Cenabıallaha mulâkat ettırır ve buyuk bır ıman ve sevab ile yıne âleme avdet ettırı Yıne bır hadîsde beyan olunduğu üzere namaz, ıslâm ıle kutrün farıkıdır

Bız burada namazın Dunyevî ve Uhrevî, maddî ve manevî butun fedaıl ve fevaıdını sayacak değılız Çunku o namutenahıdır. Nakabılı ıhsadır Bunun hey'etı mecmuası lısanı dınde buyuk sevab namıyle yadolunur Fakat burada namazın ımandan sonra nasıl bır mebdeı ahlâkî ve içtımaî olduğunu ve onun uzerıne ne kadar büyuk bır bunyanı ıçtımaî kurulacağını muhtasaran ıfade etmek ıstedık O büyuk bunyanın direğı ışte evvelâ ferdî namazlarla ıhzar ve tesvıye edılır ve camaatle dıkılır ve ondan sonra da mabadı yapılır Ve ikameı salât tabırı bu mühım manayı baligan mabelâğ ıfade edıyor ve hıdayete namzet müttekılerı «يصلون» dıye değıl «مقيمون الصلوة» dıye tarıf, tavsif, medheylıyor Bunlardan anlaşılır kı bunun mealınde «namaz kı-

larlar» tabiriyle iktıfa etmek doğru değildir. Burada «الصلاة» ın elif lamı ahd ıçındır ki keyfıyetı malûm ve mahut olan ıslâm namazı demektır Ve bu keyfiyet yani namazın nasıl kılınacağı, şeraıt-ü erkânı, sünnet-ü edabı, mekruhat-ü müfsıdatı ile sıfat-ü mahiyeti «صلوا كما رأيتمونى اصلى» — namaz kılarken benı gordüğünüz gıbı namaz kılınız› hadîsi şerıfı mucebınce Peygamberden gorüldüğü ve filen ve kavlen ve takrıren ahzedıldığı sıffat ve keyfıyettir ki bu keyfıyet-ü mahıyet ta bidayetten berı beynelislâm bıl'amel mutevatıren malûm ve kütübi dinde mazbuttur ve «yüsallune» buyurulmayıp da lamı ahd ıle «yükimunessalâte» buyurulmasında bu mana dahı sarıhdır yanı «yukimune ssalâte» dosdoğru namaz kılarlar demek değil Namazı dosdoğru kılarlar demek olduğundan gaflet edılmemelıdır.

Salât kelimesının lûğatı Arabde ıkı mehazı vardır. Bırısı alelıtlâk dua manasıdır kı Peygambere salât-ü selâm dedığımız zaman suretı mahsusada bunu anlarız Dığeri صلو=salv maddesınden gelen «sallâ» fılinin masdarıdır ki tahrıkı salveyn demek olur Araplar bu manaca ‹ salla dedıklerı zaman «حرك صلويه» = salveynını tahrık etti› manasını anlarlar. Kezalık «ضرب الفرس صلويه بذنبه» = yanı at ve kısrak kuyruğıyle ikı salvını sağa sola çarptı denılir Salveyn oylukların başındaki iki tümsek kemiktır ‹Sallâ› nın bu tahrık manası كفر اليهودى tabırıne şebıhtır Yahudîler bir birıne selâm ve ta'zım sırasında başını eğer ve kıçını oynatıp kasığına doğru bır yan bükerlermış ve bu tarzı selâma Arapçada kâfıreteyni tahrık manasına tekfır ıtlâk edılırmış Bınaenaleyh keffrel-yehudıyü = Yahudî kâfırelerını oynatıp bükerek reverans yaptı demek olur. Kâfıre kıçdakı kaba ve tıknaz ıki etin ısmıdır ve kâfıreteyn tesnıyesıdir Bu suretle «keffere» tahrıkı kâfıreteyn manasına sallâ› de rüku ve sücud da yapıldığı gibı bizim belını eğmek dediğimiz tahriki sal-

veyn manasına kullanılırmış. Demek ki Araplar hem Yahudilerin yapdığı reveranslı baş kıç selâmlarını tanırlarmış hem de yerlere eğilerek kandilli temenna usullerini. İşte lûğaten - biri kalb ve lisan işi olan dua, diğeri de bir hareketi bedeniye işi olan fili mahsus - iki manaya gelen salât kelimesi şer'an Peygamberimizden görüle geldiği üzre kalbî, lisanî, bedenî ef'al ve erkânı mahsusadan mürekkep gayet muntazam bir ibadeti kâmilenin ismi olmuştur ki necasetten taharet, hadesden taharat, setri avret, vakıt, niyyet, istikbali kıble namıyle altısı dışından başlıyan şart; iftitah tekbiri, kiyam, kıraet, rükû, sucud, teşehhüd mikdarı fa'dei ahire namiyle içinde yapılan altı da rükn olmak üzere lâakal on iki farzı; Fatiha, zammı sure, tadılı erkân, ka'dei ulâ ve saire gibi bir takım vacipleri, bunlardan başka bir çok sünnetleri, müstahapleri, edebleri, mekruhatı ve müfsidatı sonra beş vakıt ve Cuma gibi farz, vitir ve Bayram gibi vacip ve diğer sünneti müekkede ve gayrı müekkede, nevafil olmak uzere enva-u aksamı vardır ki beyanı kütübi fıkhiyeye aittır. Cemaat dahi Cumada farz, diğerlerinde vacip veya sünneti muekkededir Ve burada salâttan aslı mürad farz olanlardır Salât kelimesinin lamı ince de okunur, kalın da ve kalın okunmak itibarıyle »vav» la yazılır, verş kıraetinde de tefhim olunur.

O müttekiler sade iman ile ve yalnız ikamei salât gibi ibadatı bedeniye ile de kalmaz, ibadatı maliyede de bulunurlar. (وممّا رزقناهم ينفقون) kendilerine nasip ve kısmet ettiğimiz rızıkdan, maddî ve hatta manevî şeylerden azçok harç ve infak eder, fisebilillâh sarfiyatta da bulunurlar.

مِمَّا, idğam ile «مِن مَا» dır. Ma kelimesinin Türkçemizde en güzel mükabili nesnedir. Fakat biz bu kelimeyi zayi etmek üzere bulunduğumuzdan şey diyoruz Gerçi

ma, alelıtlâk veya alelumum şey manasına dahi kullanılabilır ıse de asıl manası akılsız olan şey veya şeylerdir. Yani nesnelerdır. Akıllıya men denılır Ve bunun ıçin mukaddema ma nesne, men kimesne diye tefrık idılirdi.

Rızk, esasen kelâmı arapda hazz-ü nasip manasına ısim olup, nasıp etmek, merzuk etmek manasına masdar dahi olur kı «رزقنا» onun fı'lıdır Ve bu karine ile «ma» ismolan rızıktan ibaret olur. Ehli sunnete gore manayi şer'îsi de lûgavîsının aynıdır kı Cenabı Allahın zi hayata sevk ve ıntıfa nasıp ettığı şey dıye tarıf olunur Bınaenaleyh mılk olsun olmasın, yenılen, ıçılen, ve saır suretle ıstimalınden bılfııl ıntıfa edılen emvale sadık olduğu gıbı evlâda, zevceye say-u amele, ılm u maarıfe dahı şamıl olur Fakat hepsinde ıntıfa edılmış olmak şarttır. Ve bu ıntıfa, ıntıfaı Dunyevî ve Uhrevîden eamdır Bınaenaleyh dınî veya Dunyevî bıltıl ıntıfa edılmıyen mal, mılk evlât ve ıyal, ılm-u marifet rızk değıldırler Bu suretle bir şey muhtelıf vucuhı ıntıfaa gore muhtelıf kımselerın rızkı olabılır Fakat malından, kudretınden, ılmınden ıntıfa etmıyenler merzuk değıldırler

Infak, malın elden çıkarılması, harç ve sarfı demektır. Şer'an faız, vacıp, mendup aksamı vardır Bu ınfak karınesıle ve rızık mala tahsıs edılmek veya ınfak mecazen maldan maadasına da tamım olunmak ıktıza edecektır Zahır olan evvelkısıdır Fakat ıkıncı de muhtemıldır bınaenaleyh ayetın bu fıkıası evvel emirde zekât, ve saır sadakat ve sılalar ve ıaneler ve vakıf gibı fukaraya vesaır vucuhı bırre ve meunetı ıyale sarfı emval gıbı butun ıbadatı malıyeye şamıldır kı ılerıde «يسئلونك ماذا ينفقون قل ما انفقتم من خير فللوالدين والاقربين واليتامى والمساكين وابن السبيل وما تفعلوا من خير الخ» gıbı ayetlerle tafsıl olunacaktır Sanıyen talimı ılim ve saire gıbı manevıyata dahı şamıl olabılecektır Maamafıh bunların hepsının başında, bınaı ıslâmıdan bırı bulunan zekât vardır Ve bunun ıçın bır çok mufessırın burada

evvelen ve bizzat murat zekât olduğunu beyan etmişlerdır. Fakat felâhın mevkufün aleyhi olmak ıtıbarile salâtta olduğu gibi burada da farz olan infak kasdedilmek ıktıza ederse de farizaı ınfak yalnız zekâta münhasır olmadığından muhakkıkıni mufessirîn tamım taraftarıdırlar Ancak bu miyanda zekâtın bırincı mevkiı işgal ettıği de unutulmamalıdır Çunku bınaı islâmın ıkıncısı de zekâttır Bır hadîsi şerıfte de varit olduğu üzere zekât kantaraı ıslâmdır İslâmın bır koprüsü bır geçıdıdır Dının iman ıle temelı atılıp namaz ıle direğı dikildikten sonra geçilecek muhım bır geçıdı vardır kı zekât ışte o geçıdı geçırecek bir kopru olmak üzere bina edılecektır Çünkü Dunya ve Ahırette korunmak ıçin yapılacak olan muhteşem bınaı ıslâmın, Dunyadekı darulislâm, Ahırettekı darusselâmın ınşası ıçın bır takım masarıfı malıye vardır kı bunlar ıbadatı malıye ıle yapılacaktır ve bunun en zarurîsını de zekât teşkıl eder Zıra «ایاک نعبد و ایاک نستعین» dıye bır nesakı tevhıt ıçınde munhasıran Allaha ıbadet etmek ve cemaatı ıhvan ıle namaz kılabılmek ıçın safları tesvıye etmek ve o saflarda bır hıssı musavat ıle muntzaman arzı vucut etmek lâzımdır Bu ise o cemaat ıçınde kutı yevmî olacak kıfafı netısten mahrum kımse kalmamakla mumkın olur Bır aç ıle bır tokun bır safta bunyanı mersus gıbı bır hıssı mahabbet u uhuvvetle yekdığerıne kalben perçınlenmesı kabıl değıldır Binaenaleyh cemaatın hakıkî bır ıbadetı tevhıt olması cıdden fakır ve mıskın olanlarının gozetılmesı ve çalışabıleceklerın çalıştırılması ıçın evvelâ zekât ve sadakâtı fıtır ıle zengınlerle fakırler arasındakı uçurumu kapatarak bır rabıtaı mahabbet tesısı, hem de hepsının mevlâsı Allah tealâ olduğunu bıldıren bır hıs ve ıman ıle tesısı buyük bır farîzadır Bu farîzanın bu nıyyetle edasında müslüman artık ferdıyetınde hasasetı beşerıyesınden silkınecek, Allah tealânın bır halıfesı yanı bır naıbı olmak rütbesını ıhraz edecek ve elındekı malın

13

malullah olduğunu ve kendisinin onu muhtaç olan iba dullaha isal etmiye memur bulunduğunu idrak ederek «al birader, bu benim değil, senin hakkındır, bende bi emanettir, ben sana Allah tealânın gönderdiği şu çıkın şu koli postalı teslim etmiye memur bir müvezziim dı yerek keza tevazuile fakırın, fakıri sabırın hakkını vere rek kalbini tatyip edecek ve bununla o cemaatın müm kin olduğu kadar açıklarını kapatacaktır İşte kitap ve sunnetin istikrasına nazaran kütubi usuliye ve furuiye mızın zekât nazariyesi icmalen budur Bu suretle zekât müslümanı derekci beşeriyetten niyabeti ilâhiyeye geçiren bir koprüdür Namaz kadematı hayattan huzuri ilâhiye çikaran bir miraç olduğu gibi zekât da o miraçta alınan bir memuriyeti lâhutiyenin kantaresidir Ve her islâm bu kantareyi yapıp geçmeğe, yani zekât vermek için halâ mal kazanıp malıkı nisap olmağa çalışacak ve hentiz ve recek halde değil ise lâakal onun ulviyetine iman ile meş bu olacaktır Yani Muslümanın gozu, zekât almağa değil vermeğe matuf bulunacak ve ancak muztar kaldığı za man zekât ve sadaka alabilecek ve aksi halde aldığının haram olduğunu unutmıyacaktır. Bu suretle teessus eden camaatı Islâmiyenin namazında ne büyük bir kuvveti tevlit bulunacağını ve bunların o muhteşem binayı islâmı ikmal ve istikmal için nasıl bir aşk-u şevk ile mucahedeye atılacakları teemmul edilirse dini islâmın esasındaki ulviyet ve bu ayetlerle o muttekılere verilen payei medhin ehemmiyeti derhal anlaşılır ki ileride beyan olunacak olan siyamın dahi bu noktayı her kalbe hissettirmek için muhim bir hasisai terbiyeviyesi bulunduğu zahirdir. Görülüyor ki bu ayette binai islâmdan imandan sonra iki âmel zikrolunmuştur ve şeriatte bunlar diğerlerinden evvel farz kılınmıştır Salât, zekât. Çünku bunlar butün ibadatın aslıdırlar ve burada bilhassa zikredilmeleri hususiyetlerinden naşi değil, diğerlerinin envaına işareti de

mutazammın olduklarından dolayıdır. Zira bütün ibadat iki nev'a münkasımdır. Biri ibadatı bedeniye, diğeri ibadatı maliyedir. Hac gibi hem bedenî ve hem malî olan üçüncü bir kısım dahi bu iki haysiyetin terkibidir Binaenaleyh namaz bütün ibadatı bedeniyenin mümessili aslîsi, zekât da bütün ibadatı maliyenin mümessili aslîsidir ve bunlar imanın ilk mueyyidesi ve bil'amel ilk inkişafıdırlar binaenaleyh bu ayeti kerimede bütün mebadii iman gayipde, bütün usulı âmal dahi salât ve infakta icmal edilerek dini islâmın ilmî, amelî, usul-ü füruu telhis olunmuştur ki bunlar Fatihada «اياك نعبد , اياك نستعين» misakıyle sıratı müstakim ve nihayet hamd unvanında toplanmış idi, bundan sonra gayibda telhis edilen mebadiyi imaniye vahiy ve nübüvvet mes'elesi itibarıyle bir mertebe daha tavzih olunarak buyuruluyor ki

(والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك) [1] ve o müttekiler ki hem sana vahy-ü inzal edilen ve edilmekte bulunan kitap ve şeriate, hem de senden evvel vehy-ü inzal edilmiş bulunan yani Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf gibi kitaplara iman ederler, ki bu iman da risaleti Muhammediyeye ve bütün enbiyayı salifenin nübüvvetlerine iman ile mümkündır Zira habere iman muhbire imana mutevakkıf bulunduğu gibi onların cümlei münzelâtından birisi de nübuv-

[1] Bir cismi yukarıdan aşağıya indirmek demek olan inzal, lisanı şer'ide meanının ve Kur'an hakkında nazm ü mananın mintarafıllah Resulüllaha vahy olunması manasında bir hakikatı şer'iyedir İlim ve kudreti ilâhiye muhiti kul, mebdei kul olduğu cihetle fevkalarş rutbeten âli ve ona nisbetle kalbi nebi matahı olduğundan vahye inzal ve tenzil itlâk edilmiştir Zaten marifet noktai nazarından bakıldığı zaman her ferdin vucudu, muhiti kâinat içinde bir arz ve kalp onun merkezidir Malûmatı hariciye o merkeze muhitten ve afakı semadan inerek gelir, malûmatı enfusiye de merkezden muhite suut eder. Vehyi nebevî ise, Peygamberin kendi vucudunden, kendi kalbinden çıkan efkâr, temenniyat dua ve münacat ve hitabat kabilinden olmayıp haricinden kalbine doğru vaki olan kavi bir tesiri melekûtî olduğu cihetle bunun hakkında inzal, tenzil, nüzul tabiri bilhassa bu hakikatı de ihtar eder Vahyi nebevînin ilhamat ve hadsiyyatı adiyeden farkını sırası geldikçe görürüz

vetleri davasıdır Evvelki ayet alelûmum müsluman olan mu'minler, bu ayette mukaddema Ehli kitaptan olup ta musluman olan mü'minler hakkında nazil olduğu beyan buyruluyor Maamafih böyle olması iki ayetin yekdiğerini mütemmim ve muzih olmasına mani değildir Ve matekaddeme iman maziyi hikâyeden ibaret zannedilmemelidir Binaenaleyh butün kutübi münzeleye ve enbiyai salifeye esas itibarile iman dahi islâm iman ve akidesinden bir cuzdur ki «اوا آتينا ...» gibi ayetlerde bu cihet tafsil olunacaktır. Ve bunun için müslumanlık butün edyanı semaviyenin şahididir Zira mesaili imaniyede nesih yoktur ikmal vardır Nesih şerayii ameliye itibarile caridir Bu ve emsali ayatı Kuraniye ve suneni Nebeviye bize bilhassa şunu gosterir ki müslumanlık dini umumîdir Butun insanlara şamil ve edyanı munzelenin hepsine hurmetkâr bir dindir Diğer dinler ise livai tâbiiyetleri altında diyanet itibarile kendilerinden başkalarını yaşatmazlar, hududi vicdanîleri dar ve kısadır Bunlar kendilerinden başkasına bir hakkı hayat tanımamayı diyanetin muktezası bilirler. tanırlarsa yalnız siyaseten bir iztirar ile tanırlar, yakın zamanlara kadar Hıristiyan devletlerin içinde kendilerinden başka bir millet yaşattığı gorulmemiş ve bu sebeple bunlar başka dinden olan akvama hâkim olamamıştı, son zamanlarda bu vicdan darlığındaki mazarrâtı siyasiyevi koren Avrupa devletleri Katoliklik ve Protestanlık mubarezelerinden doğan bir hurriyeti vicdaniye davasiyle Fransa inkılâbi kebirinden sonra liberallik, lâyiklik, ve insaniyet kelimeleri altında kelimei Nasraniyetten inhirafa doğru yurümuş ve o zamandanberi diğer akvam uzerinde hukûmet tesisine yol bulabilmişlerdir Fakat bu kelimeler musbet ve merhametli umumî bir viedanı hak tesisine değil, dinsizliğe ve hodkâmlığa doğru menfi bir gidiş istihdaf ettiğinden terakkiyatı ilmiye ve sinaiyesini hakka raptedecek yerde

beşeriyeti haktan tebaüde, vicdansızlığa ve ihtırasata sürüklemiş ve neticesi islâmiyetin gösterdiği hakikî ve müsbet hukuki hürriyet ile insanlığa temin ve tamim eylediği cihanşumul hayatı haktan uzaklaşmak ve ıztırabatı hayatı arttırmaktan ibaret olmuştur

Bu noktai nazarla denilebilir ki beşeriyeti hazıra bi'seti Muhammediye zamanında olduğu gibi nuri islâmın umumî bir inkişafını ve musalemeti amme için hakkın alelûmum insanlık üzerinde kuvvetli bir hâkimiyetini görmek derdile kıvranıp çabalamaktadır. Beşeriyyetin şimdiki dalâlı, insaniyetin hak üzerinde hâkim olması fikrinde toplanıyor Bu ise insanlar miyanında en kuvvetli görünenlerin bir halıkı mabut gibi telâkkisine müncer oluyor. Bu ihtırasatın teşdidile hukukun çiğnenmesini ve emniyyet-ü musalemeti umumîyenin haleldar olmasını intaç ediyor Halbuki saadeti beşer hakikatte insaniyyetin hakka hâkimiyyeti davasında değil, hakkın insaniyyete hâkimiyeti esasındadır Ve islâmın muadelei hayat için «اياك نعبد و اياك نستعين» misakiyle talim buyurduğu kanunı fıtrat de budur Binaenaleyh beşeriyyet ya hakka galebe etmek davasiyle ihtıras ve ıztırap içinde birbirini yeyip gidecek veya Hak tealâya iman ile onun hâkimiyeti mutlakasına tabi olmak için dini islâma ve tebliğatı Muhammediyeye sarılacaktır Hakkı insanın madununda gören dar vicdanların felâh bulacaklarını ve dairei beşeriyet için bir kutbı müsbet olabileceklerini zannetmek ne büyük hatadır Büyük vicdanlar hakkı bir bilir ve haktan gelenin hepsine, her birinin kendi mikdarına göre kıymet verir Ve işte kalbi islâm bu büyük iman ve vicdanın sahibidir O herkese bu imaniyle sinesini açar Bütün vicdanı beşeri bu vüs'at ve semahatle hakka takrip etmeğe çalışır Bunu kavrıyamıyan bu yüksekliğe eremiyenleri de hakkın vahdet ve şümulüne taarruz etmemek ve hakka cüz'î küllî intisabı kabul etmek şartiyle kendi sâhai diyanetlerinde hür tu-

tarak sinesinde yaşatır ve onların hakkı hayatına hürmeti de sade zahırî bır sıyasetın değil, hakıkî dinının muktazası bilır

Fılvakı (وبالآخرة هم يوقنون) ahırete yakın sahibi olacak olanlar da ancak bunlardır, bu şümullü ımana malik olanlardır - Meselâ «Hazretı Musa Peygamber idi amma Isa değıl ıdı Tevrat kıtabullahdır. Incil değildir. Yahut Musa ve Isa aleyhımesselâm Peygamber idiler amma haşâ Muhammed aleyhısselâm değildır Olsa bile o bızim değıl Arapların Peygamberıdır Tevrat ve Incıl kıtabullahdırlar amma Kur'an değıldır» gıbı sozlerle Allahın Peygamberlerını tefrık eden, kımıne inanıp kımıne inanmıyarak Muhammed aleyhisselâmın nubuvvetını ve ona nazıl olan kıtap ve şerıatı tanımıyanların Ahıret hakkında bır takım zanları, bazı kanaatleri bulunsa bıle yakînları yoktur Gerçı her felsefede, her dınde bır fıkretı ahıret vardır Fakat bunların çoğu bürhansız bır takım emanıden, ıdeallerden ıbaret kalır Çünkü mesaıl ve tarıkı Ahıretın ımkânı vücudu akıl ve kâlp ile her zaman sabit olursa da tahakkukunda bürhanı aklî, farzıyat, temennıyatı kalbıye kâfı değıldir O ancak mın tarafillah gelen enbıyaı zi şanın haberı sadıkları ıle bılinebılecek umuri gaybıyedendır Bunu hatım-u ıkmal eden ise Hatemül'enbıya olan Muhammed Mustafa sâllallahu aleyhıvesellemdır Binaenaleyh enbiyaya ıman etmıyenlerın Ahırete, doğru ımanları olamıyacağı gıbı enbıyayı salıfeye iman edenler dahı Hatemül'enbiyaya ve ona ınzal olunan kitap ve şeriate iman etmedikce Ahıret hakkındakı ıman ve kanaatleri yakin mertebesinı bulamaz, vakıı hakka mutabık olamaz. Meselâ Musevîler «Cennete ancak Yehudî olanlar girecektir ve bıze narı Cehennem olsa olsa sayılı bırkaç gün temas edecektır» derler, Isevîler de aynı sozü kendileri hakkında soylerler. Kendılerınden başkasına Dünya ve Ahırette hakkı hayat

ve saadet tanımazlar ve sonra naîmi cennet dünya nimetleri cinsinden midir? daimî midır, değil midir. O bir bekayi ruh mes'elesi midir değil midir? diye ihtilâf ederler, halbuki Allahı bır bilip bütün enbiyayi tasdik ve resulü ahirüzzamanın risaletine ve ona inzal olunan kitap ve şeriate de iman ettıklerı zaman ındî ve nefsî olan o gibı zununi fasideleri hakıkate muvafık olmıyan ıtikatları tebligatı Muhammediyeye imanla gıder de ahiret hakkında vakıa mutabık ikan hasıl ederler. Dünva hak, Ahıret de hak, hayat hak, ölüm ve kıyamet de hak, oldükden sonra dirilmek de var O da hak, haşir hak, sual hak, hısap hak, mızan hak, sırat hak, sevap hak, ıkap hak, cennet hak, cehennem hak, ve hepsinin fevkinde rıdvanı ekber ve muşahedei cemalullah da hak, Allahın izniyle mü'minlere şefaat da hak, cennet ebedî, cehennem de ebedî, maamafih o ebedî cehenneme gırdikten sonra kurtulup çıkacak ve nihayet cennete gıdecek olanlar da var. Ahiret nımetlerinde dünya nımetlerıne benzıyenler de var, dunyada görülmedik, işıdilmedık, hatıra gelmedık şeyler de var. Şu fark ıle ki naımi ahıret ebedî ve elemsiz. dünyanın kavanini ilmiyesı ahıretın tahlılâtı küllıyesıyle tafsılâtını idrake müsaıd de değil, onu künhıyle bilmek, künhı hakkı bilmeğe mütevakıftır. Kavanini ilmıye bıze onun akla muhalıf bır muhal olmadığını ve nıhayet alelıtlak bır âlemi gaybın mevcut olduğunu ve bugünün herhalde bır yarını bulunduğunu ve ona hazırlanmamız luzumunu ısbat ve ifham eder. Fakat o yarının nasıl olacağını ancak Allah bilir Ve gayptan haberdar olan enbıyaı kıram haber verebilır.

Ahıret, esasen ahır sıfatının müennesıdir kı son ve sonrakı manasına sıfat ıken lısanı şeri'de dari ahıre ve hayatı ahıre ve neş'etı ahıre terkıplerının muhaffefı olarak ısm olmuştur. mukabılı olan Dünya da boyledır. Ahıret kâh Dünya ve kâh ulâ mukabili kullanılır. Dâri ahıret,

hayatı mahza, hayatı ebediyedir. Hayatı mahzayı insanların kimisi yalnız aklî ve ruhanî telâkkı eder, kimisi de hissî ve cismanî Fakat hakıkatini henüz bilmediğimiz hayatın bizce kemalı hem aklıyet ve hem hissiyetindedir. Kur'anın bize bildirdiği hayatı ahıre ise Ekmeli hayat olduğundan biz ona inanırız, ta'mıkatı felsefiyesiyle uğraşmayı zait addederiz Ben, «ben» dediğim zaman ruhaniyet ve cismaniyetimin noktai vahdetine basıyorum ve hayatı da bunda biliyorum Âlemi gaybın bu günku âlemi şehadetten namütenahi derecede evsâ ve ekmel olduğunu biliyoruz ve her halde yarın için daha ekmel bir hayatın muhakkak olduğu şuphesizdir. Buna «acaba!» diyenler kalpleri kor olanlardır Maddemiz erir, maddei kulle karışır, kuvvetimiz dağılır kuvveti kulle karışır, hepsi erir Hak tealâya racı olur Mukaddema Allahtan kendime geldim, yine Allaha gideceğim, gidersem, rabbimin bir âleminde daha niçin kendime gelemiyeyim Niçin rahmetlerine iremiyeyim, hemen Cenabı Hak husnı hatime nasip etsin felsefenin olan yine olacaktır, diyen ittırat kanunu, bekayı ilhiyyet kanunu bile bu ıkanlarını zarurî kılmaz mı? Aleyhissalâtu vessellam Efendimizden rivayet olunuyor ki şoyle buyurmuşlar «Taaccup butun taaccup ona ki Allahın halkını gorüp dururken Allahda şek eder. Şuna taaccup olunur ki neş'eti ulâyı tanır da neş'eti uhrayı inkâr eder Şuna da taaccup olunur ki her gun her gece olüp dirilip dururken ba'su nuşuru inkâr eder Şuna da taaccup olunur ki Cennete ve naimi Cennete iman eder de yine darulgurur için çalışır, şuna da taaccup olunur ki evvelinin bulaşık bir nutfe, ahırının mülevves bir ciyfe olduğunu bilir de yine tekebbur ve tefahur eder» Bu hadîs Ahıret hakkında ılım ve fen noktai nazarından başlıca iki hakıkatı gosterir. Birincisi neş'eti ulâ ve uhra tabirile hem hakıkatı ahırete ve hem ittırad ve tekerrur kanununa işarettir Ikincisi zahiren nevm u yaka-

zayı gosteren her gun her gece olüp dirilmek meselesidir ki hakikati hayat ve hakıkatı Ahiret noktaı nazarından pek mühimdır. Bız her gün gıdaya, uyuyup uyanmıya neye muhtaç oluyoruz? Çünkü bedenimiz, eczayı bedenımız her gün ve hattâ her saat, her lâhza mutemadiyen olüyor, ve yerıne yenisi halk olunuyor ve bu halk olunurken biz uyuyoruz Bunun ıçın uyku sadece zahırî değil, hakıkaten de bır olum oluyor Çıkardığımız butün ıfrazatımız, eczaı bedenımızın cenazelerıdır Demek kı hayat ancak teceddüdı emsal ıle halkı cedıt sayesinde devam ediyor Devam eden nedır? benımı bırlığım ne dır? Bu da bır kanunı ıttırat ve temasul ve tekâmul tecellısı dır Bınaenaleyh hayatı Dunyevıyemın zâmanı zatında benım ruhanıyet ve cısmanıyetı sabıtem değıl halkullah, bakaullahtır Ve ışte hayatı Ahıret de boyledır

Ikan, yakın sahıbı olmaktır Ikan ıstıkan teyakkun yakın hepsı bır manaya gelır yakın, vakıa mutabık ve her hangı bır teşkık ıle zaıl olmıyacak surette şekk-u şupheden ârı olan sabıt ve cazım bır ıtıkat demektır Tabırı aharle yakın, şekk-u şuphe bulunmıyan ılmı mutkan, rayb karışmıyan ılım, nakzına ıhtımal bulunmıyan ılımdır. Maamafıh yalnız cezmı kalbî manasına da yakın ıtlâk edıldığı vardır Şu anda şuphem yok kı bu boyledır. Şımdı ve ılerıde şuphe edılmez bu boyledır Başka turlu olmak mumtenı bu boyledır Bunun uçune de yakın denılır, Fakat asıl yakın ıkıncı ıle uçuncudur. yanı bırıncı tarıftır Ilmı ılâhîye yakın ıtlâk edılmez Bunun ıkı sebebı vardır Bırıncısı esma ve sıfatı ılâhıye tevkıfîdır Kıtap ve sunnette ıse ılmullaha yakın ıtlâkı gorulmemıştır Ikincısı yakın ve ıkan şekk-ü şuphe şanından olanlar hakkında kullanılır Bunun ıçın ulûmı zaruriyeye yanı huzurî olan bedıhıyata, bedıhıyatı evvelıyeye yakin denılemıyeceğıne zahıp olanlar bıle vardır Yakında matlûp olan vakıa mutabakat ve ademı raybdır Fakat bu

vakiin zarurî olması değil ancak vakı olması şarttır. Binaenaleyh müşahedat, mücerrebat, mütevatirat ve istidlâlâtı sahiha dahı yakın ifade ederler. Bazı Garp feylesoflarının ıddia ettıklerı gıbi yakin yalnız ilmi zarurî ve huzurî demek değildır Yakinin meratibı vardır. Meselâ rıyazıyat, istintacatı mantıkıye yakinî ve zarurî olduğu gıbı ulûmi adıye ve mücerrebe, ulûmi tabiiye miyanında kımya ve fızık ilimleri zarurî olmıyarak yakinîdirler. Ancak bunların vakıatı mücerrebesinden ıstidlâlatı fasıde ıle ıntaç edılen nazarıyat ve farziyatın hepsı yakınî degıldır Kezalik ılmı hayat, Tıb ve emsalı henüz yakinî değıldır Bu esbaba mebni tayyarelerı yaparız, fakat bır çımeni, bır böceğı, serçenın bır tüyünü yapamayız Acaba mumkın değıl mıdır. Mümkin olmasa ıdı vücude gelmezdı Allah tealâ onları evvelen ve bızzat ve sonra maddelerı, tohumları vasıtasıle yarattığı gibı bızim elımızle de yaradabilır Nıtekım Peygamberlerin ellerinde yapabıleceğine daır numuneler de gosterdiğını Kur'an haber de verıyor «وإذ تخلق من الطين كهيئة الطير فتنفخ فيه فيكون طيرا بإذن الله» Bunun ıçın ulûm ve fununı tabııye bızım kudretullah hakkındakı yakınımızı ve ımkânı zatî hususundakı vus'atı ımanımızı yıkacak değıl, takvıye edıp tevsı edecek delâıl telâkki edılmek lâzım gelır Fenlerı kendı hudutları dahılinde takıp ve terakkı ettırmelıyız Fakat onlara inanırken hıç bu zaman kudret ullâhı tükettık Dunya ve Ahıretı bitırdık zannetmemelıyız yakınıyatı adıyeye, yakınıyatı zarurıyeyı feda eylememeliyız. Biz var isek, bizim ılmimız var ıse, Allah tealâ ve onun ilm-u kudreti daha evvel var. Bu gunku âlemı şehadet var ıse yarınkı âlemlı gaybı de bıttabı var Bu gün olmıyanlar yarın olur. Bu gün manmadıklarımıza yarın ınanmak mecburiyetınde kalırız Hıç yanılmamak, hıç şaşmamak, ye'sı kullîye düşmemek istıyorsak hıç bır hâdısenın yıkamıyacağı hiç bir teşkikın ızale edemıyeceğı en hak ve en küllî esaslara ıman etme-

liyiz ki dairei yakinimiz daralmasın ilm-ü fenni boğmıyalım, sahai ımkânı kısaltmıyalım, mümkine muhal demiyelim, hayır yerine şerre koşmıyalım muhal zannettiklerımizin imkânını, hattâ vukuunu gördüğümüz zaman perişan oluruz. Sudan ateş, ölüden diri çıkar mı biiznıllâh çıkar, hayat yapılır mı biiznillâh yapılır Göklere çıkılır mı biiznillâh çıkılır. Kabirde sual sorulur mu biiznillâh sorulur. Ölen dirilir mi biiznillâh dirilır Lâkın ikı kerre iki tek olur mu olmaz. Cüz küllünden büyük olur mu olmaz. malûl illetını geçer mi geçmez, insan bızzat halik ve bızzat ma'but olabılırmı olamaz O Allahın ıznıyle kuş da yapsa, ölülerı de dırıltse yıne kuldur yine kuldur. Butün ımkânlar kudretullahdadır. Ve ıstikbal dediğımız zaman namutenahıdır Ve o namütenahide bızım nice serencamımız ve mes'ulıyetlerımız olacaktır Ve ışte Hazretı Muhammed bıze mutlâk olan bu ımanı küllîyı bu akidei tevhıdı ve buna gore amelı salıhi talım ıçın ba's buyrulmuştur. Ona iman edenler hıç bır zaman aldanmazlar, her zaman yakîn sahibı olurlar

(اولئك) «اولا» ısmı ışaret cemı, za» nın cem'ı, «ك» harfı hıtaptır kı ذلك gıbı evvelâ Peygambere hıtabı has, sanıyen hıtabı âm olabılır Mealı «Sana soylerim bunlar, o gördüklerın o evsafını ışıddiklerin» demektır. Yanı ya, Muhammed boyle kalbî olan ve sade gorünene bağlanmayıp aklın ıdrak edebıleceklerine dalı cümleten iman ve tasdik ettıği ıbadatı bedenıye ve malıyeyı ıfa ıle tarıkı semi'den başka yolu olmıyan hususata dahi şumuliyle ıman etmek ve edebılmek kabilıyyet ve mezıyetlerını cami olan o müttekılerı işittın ya, işte bunlar,

(على هدى من ربهم) tarafı rabbanîden [1] rabbı ahadlerı olan Allah tealâ tarafından hidayet üzeredirler. Yani onun hıdayetıne namzet ve o hıdayet üzere

[1] Rabları tabırı salim olmuyor Çunku "rabbıhım„ tercemesı olabileceği gibı "erbabihı„ tercemesi de oluyor Bunda ıse ihamı şırk bulunduğundan münasebetsiz oluyor

yürüyecek olan veyürumekte bulunanlar alâ meratibihim onlardır. Hidayeti irşadiyeyi bunlar dinler, mertebe mertebe hidayeti fiiliyeye bunlar erer. «اهدنا الصراط المستقيم» diyecek olan veya diyenler bunlardır Bunun cevabı kavlî ve fi'lîsini alacak ve sıratı müstakımde yurümiye muvaffak olacak olanlar yine bunlardır

(واولئك هم المفلحون)

Ve işte herkesin fikrinde ve zikrinde müflihun müflihun diye duyup yadettikleri ve fakat ta'yin edemedikleri bahtıyarlar, cidden ve ebediyyen felâh bulanlar, bulacak olanlar, gadab-u dalâlden salim olarak nimni Ebediyei ilâhiyeye erecekleri muhakkak olanlar ancak bunlar, bu hidayet üzere bulunanlardır Allah, Peygamber tanımıyanlar değil, yalnız evvelki Peygamberlere iman etmiş olanlar da değildir İman edip bedenen ve malen ibadet ve âmalı saliha yapmıyanların halleri de tehlükeden salim değildir Bunların felâhları dahi mumkin olsa da tam ve kâmil değildir Mademki imanları vardır Rahmeti ilâhiye ile felâhları kabil ise de harikulâde kabilindendir Sunnetullah değildir Maamafih onlar hakkında imansızlar gibi ye'si kullî de caiz olmaz. Zira indallah zerrei iman da zayi olmaz

Muflih, «iflâh» dan felâh bulan demektir. Felâh aslında felâhat gibi yarmak manasile alâkadardır ki o gündeki manayı yarıp kendini kurtarmak ve matlûbuna ermek yani zafer bulmaktır Mu'minler de Dunya ve tabiat ve şehvet manialarını yarıp gaybde gizlenen matlûplarına eren ve Ahirette ebedî felâh bulanlar olacaktır Lisanı Arabda boyle haber elif lâm ile muarref olursa kasır ifade eder Burada (hum) zamiri fasıl denilen bir harftır ki haber ile mubteda beynini sıfatten fark ettirir. Muhim bir rabıtai hukumdur Bundan da bir kasır anlaşılır İzah ettiğimiz mana bu kasırlarla tarifin manasıdır,

emsalinde tatbik edılsin. Bu gıbı ta'riflerde iki nevi mana melhuzdur. Bırısi oteden berı müflıhun vasfıle şöhretşıar bir takım zevatı mübheme vardır bunu duyarsınız. Fakat tayin edemezsınız Eğer duydunuzsa işte bunlar ancak o müttekılerdır. Ikıncısi, eğer duymadınızsa bu mefhumu ıyi tasavvur edınız ve hakıkatını tahkık edınız ve ettığınız zaman bılınız kı bunlar ancak onlardır, demek olur. «اولئك» nın tekrarı hıdayet ıle felâhın mustakıl bırer haslet olduklarına ışarettır Aradakı atfın vav ıle yapılması da hıdayet ıle felâhın mefhumen ve maksadan mugayeretlerıne ışarettır dıyorlar. maamafıh bırıncı «اولئك» o ımanları yapan muttekılere, ikıncı de «على هدى من ربهم» kaydınden sonra onlara racı olması ve bınaenaleyh manen tekrar bulunmaması daha muvafıktır Goruluyor kı hıdayetın müttekılere kasrı yoktur ve lâkın felâhın hıdayettekılere kasrı vardıı Ve bu nokta mühımdır duşun Sonra felâhın hıdayete, hıdayetın takvaya terettubu de ıllıyyet tarikıyle değıl, adet tarıkıyle cereyan ettığıne ve muessırı hakıkî Allah tealânın fazl-u rahmetı olduğuna ışaret ıçın arada «فا» gıbı sebebıyet ıfade eden bır harf zıkrolunmamıştır

Kur'an ışte alel meratıp bu muttekılere hıdayettır Acaba burada nıçın «Hudenlınnas denılmedı de Hüdenlılmuttekın denıldı? dıyeceksın, çunku

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۞ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ۞

Mealı Şerifı

Amma o küfre saplananlar, ha inzar etmişin bunları ha

etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler * Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde inmiştir ve bunların hakkı azîm bir azaptır *

TAHLIL VE MUNASEBAT — Lisanı Arapta, lisanımızda mukabili bulunamıyan bazı harfler vardır ki «ان» de bunlardandır. Bu harf, fi'le benzeyen altı harften biri olup yerine göre elbette, her halde, şüphesiz, lâcerem, muhakkak gibi bir tahkik ve te'kit manası ifade eder Razînin naklettiği veçhile Arabın ilk feylesofu sayılan Kindî» emmmeı lisandan imamı Muberrede gitmiş ve ben kelâmı Arabda bir haşiv buluyorum meselâ «عبد الله قائم» diyor, sonra «ان عبد الله قائم» diyor. Daha sonra «ان عبد الله لقائم» diyor Bunların hepsi ma'nen bir, arada fazla lâfızlar var demiş, Muberred «hayır demiş haşiv yok, elfaz ihtilâf edince mana da ihtilâf eder Evvelki doğrudan doğru kıyamı haber veriyor Ikinci bir sualin cevabı oluyor. Üçüncü de bir münkirin inkârına cevap oluyor» diye izah ederek dekaikı lisaniyede feylesofun cehlini gösterivermiştir Bu bir harf bize bir nazım altındaki maanının inceliklerini anlatmıya ve bundan zuhul edenlerin muhakematı fikriyede munasebetsizliklere düşeceklerini ne güzel anlatır Imamı belâgat Abdülkahiri Cürcanîder ki tahkik «inne» te'kit içindir. Bir haber muhatabın zannı hilâfına değil ise «inne» ye ihtiyaç yoktur Fakat samiin zannı hilâfına bir haber verildiği zaman ona ihtiyaç vardır Ve haber ne kadar musteb'at olursa «inne» nin husnü o kadar artar ilah işte bu ayette de öyledir. Burada evvelen «hüdenlilmuttekin» takyidine karşı hatıra gelen bir suale istinafen bir cevap vardır. Saniyen bu ayette beyan olunacak mazmunu haber istib'at olunabileceğinden onu te'kit ve takrir vardır Binaenaleyh bu ayetin «hudenlilmuttekin» fıkrasına gayet kavi bir munasebeti tezat ve tekabulu vardır Ve bu suretle bu iki ayet, evvelkilerin kasimi olan bir tasnif ifade etmektedir.

Küfür, zammı «kâf» ıle aslı lûgatte kufran gibi setrı nimet yanı nankörlüktür. Bunun aslı da fethi «kâf» ile kefirdir kı alelıtlak setır demektır. Feth ile olan bu manadandır kı tohum eken zıraatçiye kezalik geceye kâfır, meyva tomurcuğuna kâfur, kalça etlerıne kâfıre denilmıştir. Bınaenaleyh feth ıle kefr, setrı mutlak eam, zam ıle küfür setrı nı'met ehastır. Şer'an küfür ıse ımanın mukabılidır, ımansızlık demektır Yani bır kımsenın ıman şanından olduğu halde ıman etmemesidır kı tekzıp ve ınkâra ve terkı tasdıka ve ıztırar ve manı bulunmadığı zaman terkı ıkrara da şamıldır Imandaki tasdık gıbi kufurde tekzıp dahi, kalbî, kavlî veya fı'lî olur Tekzıbı kalbî nasıl kufr ıse bılâ ıztırar tekzıbı kavlî de öyledır. Hattâ boyle bır tekzibı kavlî daha eşna bır ızharı adavet olur Kezalık tekzıbı fi'lî de böyledır İmanı matlûp olan mukaddesatı fı'len tahkır, tezyıf, tehzıl ve ıstıhfaf, ıbtale say etmek eşnaı kütur olduğunda şuphe yoktur, yalnız kalpte gızlenen küfre kufür denıp de kavlen veya fı'len ızhar ve ılân olunan küfre kufur denmemek nasıl mumkın olur, meğerkı o ızharı kavlî veya fı'lî «الا۔ـ اكره , قلب مطمئن» بالايمان ıstısnayı şer'îsı mucebınce zaruri bır ıkraha mübtenı olsun Tekzıbı fi'lî ıman ıle ıçtımaı mümkın olmıyan fı'lı yapmaktır Ancak tekzıbı fı'lî ıle ademı fıil arasında buyük fark vardır Meselâ namaz kılmamak başka, haça tapmak yıne başkadır Namaz kılmamak kufur değılse bıle haça tapmak her halde kufr olur Bu noktaı nazardan terki amelin tekzıbı fi'lî olup olmadığı cayı nazar olduğundan mucıbı küfr olup olmıyacağında ıhtılâf edılmıştır Halbu kı tahkir ve ıstıhfaf ıfade eden kezalık Mushafı çırkâbe atmak, guneşe seçde etmek, zünnar bağlamak, kufur neşretmek, istihlâli ma'sıyet, tahlılı haram, tahrimi helâl gıbı bızzat eserı küfur, delılı küfr olduğu belli bulunan ef'alı mukezzibenın zaruretı ıkrah yoksa küfr olduğunda hıç ıhtılâf edilmemıştır Bız balâda beyan

etmemişin onlarca müsavidir, imana gelmezler * Allah kalblerini ve kulaklarını mühürlemiş ve gözlerine bir perde inmiştir ve bunların hakkı azîm bir azaptır *

TAHLİL VE MUNASEBAT — Lisanı Arapta, lisanımızda mukabili bulunamıyan bazı harfler vardır ki «ان» de bunlardandır Bu harf, fi'le benzeyen altı harften biri olup yerine gore elbette, her halde, şüphesiz, lâcerem, muhakkak gibi bir tahkik ve te'kit manası ifade eder Razînin naklettiği veçhile Arabın ilk feylesofu sayılan Kindî» emmeı lisandan imamı Müberrede gitmiş ve ben kelâmı Arabda bir haşıv buluyorum meselâ «عبدالله قائم» diyor, sonra «ان عبدالله قائم» diyor Daha sonra «ان عبدالله لقائم» diyor Bunların hepsi ma'nen bir, arada fazla lâfızlar var demiş, Müberred «hayır demiş haşıv yok, elfaz ihtilâf edince mana da ihtilâf eder Evvelki doğrudan doğru kıyamı haber veriyor İkinci bir sualin cevabı oluyor. Üçuncu de bir munkirin inkârına cevap oluyor» diye izah ederek dekaikı lisaniyede feylesofun cehlini gösterivermiştir Bu bir harf bize bir nazmı altındaki maanının inceliklerini anlatmıya ve bundan zuhul edenlerin muhakematı fikriyede munasebetsizliklere düşeceklerini ne guzel anlatır İmamı belâgat Abdulkahiri Curcanîder ki tahkik inne» te'kit içindir Bir haber muhatabın zannı hilâtına değil ise inne» ye ihtiyaç yoktur. Fakat samın zannı hilâfına bir haber verildiği zaman ona ihtiyaç vardır Ve haber ne kadar musteb'at olursa «inne nin husnu o kadar artar ilah işte bu ayette de öyledir. Burada evvelen «hudenlilmuttekin» takyidine karşı hatıra gelen bir suale istinafen bir cevap vardır Saniyen bu ayette beyan olunacak mazmunu haber istib'at olunabileceğinden onu te'kit ve takrir vardır Binaenaleyh bu ayetin «hudenlilmüttekin» fıkrasına gayet kavi bir munasebeti tezat ve tekabulü vardır Ve bu suretle bu iki ayet, evvelkilerin kasımı olan bir tasnif ifade etmektedir

Küfür, zammı «kâf» ile aslı lûgatte kufran gibi setrı nimet yanı nankörlüktur. Bunun aslı da fethi «kâf» ile kefirdır ki alelıtlak setır demektir. Feth ile olan bu manadandır kı tohum eken zıraatçiye kezalik geceye kâfir, meyva tomurcuğuna kâfur, kalça etlerine kâfıre denılmiştir. Bınaenaleyh feth ile kefr, setri mutlak eam, zam ıle küfür setri nı'met ehastır Şer'an küfur ıse ımanın mukabilidır, ımansızlık demektir. Yanı bır kımsenın ıman şanından olduğu halde ıman etmemesıdır kı tekzip ve inkâra ve terkı tasdika ve ıztırar ve ımanı bulunmadığı zaman terkı ıkrara da şamıldır İmandakı tasdık gibı kufürde tekzıp dahı, kalbî, kavlî veya fı'lî olur Tekzıbı kalbî nasıl kufr ise bılâ ıztırar tekzıbı kavlî de oyledır. Hattâ boyle bır tekzıbı kavlî daha eşna bır ızharı adavet olur Kezalık tekzıbı fı'lî de böyledır İmanı matlûp olan mukaddesatı fı'len tahkır, tezyıf, tehzıl ve ıstıhfaf, ibtale say etmek eşnaı küfür olduğunda şuphe yoktur, yalnız kalpte gizlenen kufre kufur denıp de kavlen veya fı'len ızhar ve ılân olunan kufre kufur denmemek nasıl mumkın olur, meğerki o ızharı kavlî veya fı'lî «الا من اكره و قلبه مطمئن بالايمان» ıstısnayı şer'îsı mucebınce zarurî bır ıkraha mübtenı olsun Tekzıbı fı'lî ıman ile ıçtımaı mumkın olmıyan fı'lı yapmaktır Ancak tekzıbı fı'lî ıle ademı fıl arasında buyük fark vardır. Meselâ namaz kılmamak başka, haça tapmak yine başkadır Namaz kılmamak kufur değılse bıle haça tapmak her halde kufr olur Bu noktaı nazardan terkı amelın tekzibi fı'lî olup olmadığı cayı nazar olduğundan mucıbı kufr olup olmıyacağında ıhtılâf edılmıştır Halbu kı tahkır ve ıstıhfaf ıfade eden kezalık Mushafı çırkâbe atmak, guneşe seçde etmek, zunnar bağlamak, küfur neşretmek, ıstıhlâlı ma'sıyet, tahlılı haram, tahrımi helâl gibı bızzat eserı kufur, delılı kufr olduğu belli bulunan ef'alı mükezzibenın zaruretı ıkrah yoksa küfr olduğunda hıç ıhtilâf edılmemıştır Bız balâda beyan

olunduğu üzere terki amelin ve her ma'siyetin mucibi küfr olmadığına kailiz Fakat bu mes'ele de pek sui istımal edilmiştir Burada dikkat edilecek bir nokta vardır ki o teemmül olunursa Havariç ve Mu'tezıleden sarfı nazarla hakikatte ihtilâf bulunmadığı tebeyyün eder Terki amel iki turludur Birisi terki cüz'î, diğeri terki kullîdır Yani biri terk, biri de terki itiyat etmektir Meselâ bazan namaz kılmıyan ile terki salâtı itiyat eden arasında büyük fark vardır Namaza imanı olan, onu vazife tanıyan kimsenin hasbelbeşeriye ara sıra bazı tekâsulu bulunabilmek ma'kuldür Binaenaleyh terki cuz'î kufrolmıyabilir Lâkin terki i'tiyat eden, kılmayı hiç hatırına getirmiyen omrunde hic kılmıyan ve hattâ kılmamağa azmetmiş bulunanların ehli kıble olduklarına Allaha, Peygambere ve Peygamberlere, Kur'ana ve Ahirete, farizai vazifeye imanı bulunduğuna nasıl hukmedilebilir? Hulâsa iman, nesakı tevhit ile bir cumlei mu'tekadata nakabili tecezzi bir inkıyadı tabiıyet, kufur de onlardan velev birinin olsun bulunmamasıdır Yani kufur için iman edilecek şeylerin hiç birine inanmamak şart değildir. Birine veya bir kısmına inanmamak da kufurdur İman bir mucibei kulliyedir Kufur ise onun nakizı olduğundan salibei cuz'iye ile vakı olur Salibei kulliyeye mutevakkıf olmaz İman ile küfur sade zid değil, mutenakızdırlar ne ictima ederler, ne irtifa, arada vasıta, menzile beynelmenzileteyn yoktur Bir insan ya kâfirdir ya mu'min, fasık da fıskına gore bunlardan biridir İman ile kufur, iki noktai nazarla mülâhaza olunur Birisi insanın yalnız Allah tealâya karşı vaziyeti, diğeri de mu'minlere karşı vaziyetidir, evvelkinde mu'min yalnız Allah tealânın ilmini duşunerek imanını ve kendini ona gore murakabe ve teftiş eder Bu noktada hem batınından ve hem zahirinden mes'uldür Ikincisinde insanların ilmini ve onlara kendini ve ne suretle tanıttığını ve ne gibi muamele izhar ettiğini ve onların ilmine

karşı kendisinin ne gibi bir muameleye maruz olması lâzım geldiğini teemmül ederek imanını ve kendini ona göre murakabe ve teftiş eder. Çünkü imanı islâmînin bir hukukullah, bir de hukukı ibat ciheti, bir infirat, bır de içtima haysiyyeti vardır. Allaha, Peygambere kalbimde imanım var deyip de ibadullaha karşı hep küfür muamelesi yapmak imanı islâmînin şiarı değildir. Din ve imana muhtaç olan Allah değil insanlardır. Küfretmek lisanımızda sebbi galiz ile sebbetmek manasına da urf olmuştur ki Arapcada yoktur. Fakat daha ziyade İstanbul lisanında beynel'avam mutearef olan bu mana esasen manayi şer'îden me'huzdur. İptida dine sövmek, ımana sovmek, ağıza bilmem ne yapmak gibi mucibi küfrolan seblere ıtlak edilirken biraz tamim edılmiştir Bunun içın küfretmek tabiriyle kâfir olmak tabiri beyninde bir fark sezilır.

İnzar, korkulu bir şeyi sakındırmak için bildirmek, yanı ılerıde şu fenalık var sakın dıye irşat etmektir

Hatim, tabi gibi basmak manasınadır Ve ketm ıle de alâkadardır. «على» ıle sılalandığı zaman üzerını muhürlemek, yani bir şeyi veya içindekını tevsik için üzerine muhür veya damga basmak, bir çıkını, bir odayı, bır zarfı mühürlemek gibi. Bir de bır şeyı nıhayete erdırmek manasına gelir Lâkin bunda «ختم» gibı bızzat tadıye eder Bınaenaleyh burada evvelki manadan bır ıstıaredır

Kalb, yürek ve gönül manalarına gelır, yani kalb ıkı manaya kullanılır. Birisi göğsün sol tarafında, sol memenin altına doğru konulmuş bir nevi çam kozalağı şeklıne benzer bır surette - sanevberiyyüşşekil - ve bedendeki etlerin hiç birine benzemiyen, hem âsap ve hem adalât ensacının hakikatlerını cami bulunan bir lâhmı mahsustur kı uruk ve şerayin bütün damarların kökü̈dür. İçinde butaynlerı yanı karıncıkları, üzeynleri yani kulakcıkları vardır. İnsanın a'za ve cehizesi içınde bizatihi müteharrik olan odur. Ruhi muharrik

ondan başlar. Bu, motorü kendinde kendi kendine açılıp kapanan bır tulumbadır. Deveranı dem buna medyundur. Ve maamafih bu hareketin teneffüs ve hareketi rievıye ile de bır alâkası ve muvazatı vardır. Bu kalb, ilmı ebdandan olan İlmı tıbbın ve etıbbanın meşgul olduğu kalbı cismanî ve mekânîdir Buna biz lisanımızda yürek tabır ederız Nıtekım mıdeye de kursak deriz, «kursak aşını yastık başını ıster» Ikincisı, ruhanî bir lâtifei rabbanî olan ve bütün şuur, vıcdan, ihtisasat ve idrakâtımızın, kuvveı âkılemızın madeni yanı manevî âlemimizin merkezı bulunan lâmekân kalbdır ki nefsi natıka dahi tabır olunur Insanın asıl hakikatı bu kalbdır. İnsanın mudrık âlım, arıf olan lâyenkasım cuz'u, muhatap, muatep, mutalep ve mes'ul olan cevheri budur Bütun benlığimız evvelâ bundadır Bunun içın ıdrak eden (ben) idrak olunan (ben) in ıçindedır Ben ruhuma, cismime, aklıma, idareme bundan geçerım Bu sankı ruhumuzun bır gozüdür Basıret bunun nazarı, akıl bunun ruhu, irade bunun kuvvetıdır. Bunu ruhumuzun kendısi telâkkı edenler de çoktur, lısanımızda biz buna yıne kalb derız. Balâda gönül denıldığını de soylemıştık, çünkü gonlümden geçti, kalbımden geçtı, zıhnımden geçtı, aklımdan geçti dediğimiz zaman hepsinde ayni manayı kastederız Bununla beraber kalb ile gonlu fark ettığımız noktalar da vardır. Meselâ kalbın çürük derız de aynı manada gonlün çürük demeyiz Bazan yurek kelimesını de bu manada kullandığımız olur ki yureklı adam, şecaatlı, kuvveti kalb sahibı adam demektir. Şüphesız lâmekân olan bu kalbi ruhanînin bütün bedene ve kalbi cısmanîye bir alâkası vardır Fakat ulema ve hükema bu alâkanın veçhini, keyfiyeti taallûkunu evvelemırde ve bızzat bedenin hangi noktasına taallûk ettığıni tayınde hayrete düşmüşlerdır. Bu taallûk evvelâ kalbı cısmanîye mıdır? Dimaga mıdır? Cümlei asabiyeye mıdır, cümlei asabıye ve adaliye mecmuuna mıdır. Yoksa

kalb ve dımağ, uruk-u a'sab ve adalât-ü echizesıyle bedenin sureti vahdaniyesine midir? Sonra bu teallûk, a'razın ecsama, evsafın mevsufatına teallûku gibi mıdır? Bir aleti istimal edenin alete teallûku gibi midır? Bır mütemekkinin mekâna teallûku gıbı mıdir? Her ıkısini cami olarak bır kapudanın gemiye teallûku, bır hükümdarın memlekete teallûku gibı mıdir. Hasılı madde ile kuvvetin alâkası nedir? Ve sonra maddî kuvvetle manevî kuvvetın alâkası nedir? Bunlar felâsifeyı, İlmi ruh erbabını yoran, hayretler içinde boğan noktalardır Ancak ıptıdaen olsun, ıntıhaen olsun, evvelen ve bızzat olsun, sanıyen ve bılvasıta olsun, failiyet haysıyetinden olsun, kabılıyet haysıyetınden olsun her halde bunun kalbi cismanîye dahı bır alâkası derkârdır Avamilı hissıyede hareketın ehemmıyeti büyük olmasına ve butün avamıli tabiiyenin harekete ırcaı fennı hazırın en büyük temayulü bulunmasına nazaran bedenimizde harekâtı hariciyenin intıbaatından muteessir olan ve onları alan alâtımız, havassı zahıremız, a'sabımız, dimağımız olmakla berabr bunların cereyanı bedendeki hareketı zatiyemızın kıymetine medyun bulunduğu ve bu hareketi zatiye bizzat müteharrık olan kalbi cısmanîde bulunup ondan başladığı ve bunun haletı maraziyesinde infialâtı hıssıyyenın, kuduratı batınenin alâkası da aşikâr görüldüğü cihetle mebdei hareketle menbaı şuuru bırleştirmış olmak ıçin kalbı ruhanînin ılk alâkasını da kalbi cismanîye rabtetmek hem tabiî, hem de hemen her lisanda denecek derecede ıkisinın dahı bir ısmı ıle yad edılegelmiş bulunmasından anlaşılan ıttıfakı amme muvafık olduğunda şüphe yoktur. Bu halı kabul etmemekte ısrar edenler olursa onların her ıki ısmın bıri diğerinden teşbih ve istiare tarikiyle ahzedılmış olmasını yanı bedende kalbi cısmanının mevkıı ne ıse ruhta da kalbi ruhanînin mevkii o gibi olduğunu tasavvur edebılirler, akıl ile kalbin alâkasını da akıl kelımesıne bırakalım.

Kur'anda, İlmi 'kur'anda, İlmi dinde, İlmi ahlâkta Edebiyatta kalb denilince bu ikinci mana kastedilir, temiz kalbli adam, kor kalbli adam, kalbi bozuk, kalbsiz gibi tabirlerde kalbden ne anlıyorsak burada kalbden de onu anlıyacağız kı iman bilgaybde marifetullahta bu kalbi sezmenın, tanımanın büyük ehemmiyeti vardır, her şeyi bu kalb ıle duyup da bundan bunun tarzı vücudünden gafil olanlar, bunu mülâhaza edemiyenler, din hususunda putperestlikten göz önündekı cismanıyete tapmaktan ilerı geçemezler. Mühürlü kalbler ışte onlardır.

Gışave perde demektir.

TEFSİR VE TEVİL — (ان الذين كفروا) Şüphesız kı küfürlerı takarrür etmiş olanlar (سواء عليهم ءانذرتهم ام لم تنذرهم) kendılerinı ha inzar etmişsın ha etmemişsın onlar ıçın musavidir (لا يؤمنون) iman etmezler. - Fakat bu inzar ve ademı ınzar senın ıçin müsavı değıldır, «سواء عليك» değil «سواء عليهم» dır. Zıra sen vazıfeni yapmış ve Allahın huccetını ibraz-u izhar etmış olursun, ecır senın, vızır onların olur O müsavatın, iman etmediklerinin sebebine gelınce Çunku (ختم الله على قلوبهم و على سمعهم) Allahu azimüşşan onların kalplerıni ve samıalarını mühürlemiştir - Hakıkati kendılerınden sezıp düşunüp bulmağa, olmadığı halde dınleyıp ışıtmeğe, hüsnı telâkki etmeğe istı'datları kalmamıştır Aslı kalb mevcuttur ve fakat iptidayı fıtratteki selâmetlerını zayı etmışler, sui ı'tıyadlarıyle onu orten bır tabıatı sanıye ıktısap eylemişlerdir. Bu iktısabı da Allah tealâ ınfaz etmiştır Artık onlar kendılerınden, kendi heva-vu heveslerınden, ağrazı şahsıye ve nefsaniyelerinden başka hıç bır şeye ıltifat etmezler. Idraki hakikat içın yaradılmış olan o kalblerin bütün faıliyyet ve kabiliyyetlerı nefsanıyyetle boğulmuş velev atideki menfaatleri

namına olsun, kendilerinden, haldeki garazlarından hariç, hakaikı gaybiyeye karşı inat ile kaplanmışlar, onlar «اولم نعمركم ما يتذكر فيه من تذكر» medlûlünce Allahtealânın bahşettiği devrei tezekküri itmam etmişler ve artık küfür onların takarrur etmiş müktesebatları, tabiat ve hilkatı saniyeleri olmuştur. Onlar ne hakikatı kalb gibi delaili enfüsiyyeyi ne de Kur'an gibi daima bahır bir mucizei maneviye ve akliyeyi teemmül ederler ve hatta ne dinlerler ne dinlemek isterler, bilmek işlerine gelmez, bilseler de kabul etmezler. Bunlardan başka (وعلى ابصارهم غشاوة) gozlerının üzerinde de bir perde vardır. - Âlemi şehadette, hey'etı âlem, teşekkülı meadin, sureti nebatat-u hayvanat, teşrihı beşer gibı gozle görülebılen delâilı hakkı, bakmak isteseler bıle goremezler, çünkü o gözler perdelıdır Onları gaflet, şehevât, nefsanıyyet, hodgâmlık perdesi burumüştur Meselâ her gun semalara bakar, o manzaraı dılnevazı gorür de, şu yerdeki, şu bedendekı, şu küçücuk gozün, küçücük hadekasına ıntiba eden bır lemhaı zıya ıle harıçten o kadar uzak ve geniş eb'ad-ü mesafe ıçındekı büyük manzaraı harıcıyenın nasıl ve ne ıle ıdrak edıldığini görmez ve düşunmez, acıktığı zaman ekmeğe koşar da haricındeki ekmeğı nasıl ıdrak ettığını ve ona nasıl ve ne sayede ısabet ve intıbak edebildiğını duşünmez ve görmez ilah, ilah.. Hasılı onlar idrakı hak ıçın şart olan kalb-ü akıl, havassı selıme, semaı haber denılen üç sebebı ılmin ucundan de mahrum bır haldedırler.

Görülüyorkı ayette «kulub» ıle «ebsar» cemi ve aradakı «semı» ise müfret olarak ırad edilmiştir. Bunun hakkında müteaddit vecihler söylenmiştır. Lâkin bızım anladığımıza gore bunun sebebı, ımanda ayatı kalbıye ve ayatı afakıye turukı fıkriye ve şuhudıyenin tenevvü-u kesretile beraber dinde tariki sem'ın, delili naklînın bir yanı merkezı nübüvvet olduğuna işarettir. Şurası şayanı ıhtardır ki

Arabcada «üzün» ile «semi ve samıa», «ayn» ile «basar» ve basıre» pek güzel temyiz ve tefrik edilmistir. Lâkin Türkcemizde hem üzne, hem samiaya sade kulak dediğimiz gibi «ayn» ıle «basar ı ayırmıyarak ikisine de goz derız. Halbuki cismanî kulak sağır da, cismanî göz bakar körde dahi mevcuttur. Burada ruh ve cisim tahliline ihtıyaç vardır. Ve bu noksanı lisanımızda Arabca ıle ikmal etmiye mecbur olmuşuzdur.

Kalb nasıl mühürlenır? Malûmya uzerı mühürlenmek, zarf, kap, ortü ve kapı gibı şeylerde olur. İnsanların kalbleri de ulûm-u maarıfin zuruf ve ev'ıyesi gıbidır. Ne kadar idrakâtımız varsa orada saklıdır. Samia da bir kapı gıbidir, mesmuat oradan girer, Bilhassa mazıdekı, atıde ve haldekı ahbarı gaybiyyeye aıt haberler, mezamını kütub, semı tarıkıle bılinır Bınaenaleyh kalbın muhurlenmesı zarfın mühürlenmesıne, sem'ın mühürlenmesı, kapı nın mühürlenmesine benzer. Aleyhıssalâtu vessellam Efendımız hadîslerınde şu mealde buyurmuştur kı. İbtıda bir günalı yapıldığı zaman kalbde bır nuktei sevda yani kara bır leke olur, eğer sahıbı pişman olur, tevbe-u ıstığfar ederse kalb yıne parlar, etmez de gunah tekerrur ederse o leke de artar nıhayet arta arta bır raddeye gelır kı leke bır gılıf gıbı bütün kalbı kaplar kı surei Mutaffıfınde «كلا بل ران على قلوبهم ما كانوا يكسبون» ayetindekı «رين=reyn»de budur. Bu hadîs gosteriyor kı zunub tevalı ettıkçe kalblerı bir gılıf gıbı kaplar Ve işte o zaman ısbu «ختم الله على قلوبهم» ayetınde buyrulduğu gıbi mıntarafıllâh hatm-ü tabı yapılır O müstevlî leke o kalbe basılıp tabedilır Bıdayeten aharlı mucellâ bır abadî kâğıt uzerıne dokülmüş sılınmesı kabıl bır murekkep gibi iken, bundan sonra matbu, sılınmez bır hale gelır, tabırı aharla bıl'ıtıyat bır tabıatı sanıye olur. Ne silınır, ne çıkar ve o zaman ne ıman yolu kalır nede kufurden kurtulmıya çare. Bu hatm-u tab'ın kesbı ıbaddan, halkı Allahdandır. Bınaen-

aleyh burada hatmin Allaha isnadı mecazı aklî değil, ehli sünnetin anladığı gibi hakikattir ve cebir yoktur. Bu hadîs ve ayet ahlâkta i'tiyat mes'elesini ne güzel izah eder. Ahlâkın ve dinin kıymeti devam ve ıtiyadda olduğunu ne güzel anlatır. Bu nokta terbıye meselesinin sirrıdır. Şer'an bir günahta ısrar ile ademi ısrarın farkı da bundandır İstihlâli ma'sıyetın, haramı halâl saymanın küfrolması da bununla alâkadardır İman mes'elesinde kâfırler ıçin bu neticei i'tiyat, bu tabıatı saniye bu melekei rasiha ne ise amel mes'elesinde mü'minler ıçın dahı böyledir.

Hasenata i'tiyat ile alışılır. Seyyıat da i'tıyat ile içinden çıkılmaz bir tabiatı sanıye olur. Cereyanı hayat bu i'tıyadın iktısabı demektir İlk fıtrette ıradeı beşerın alâkası yoktur. Fakat i'tiyadda ilk hıssesı muhimdir Maamafih bunun üzerine intıhaen halk yıne Allahındır. Bınaenaleyh bu mes'elelerde fıtretı ulâ gibi cebır yoktur Aynı zamanda insanıyyetın halikıyetı de yoktur Yalnız kazancı vardır. İnsan bir taraftan yaradılmışı alır, dığer taraftan yaradılacağı kazanır onun kalbı Allahın halkı ve halkının güzergâhıdır İnsan asil değil naıbdır. Allah tealâ onlara iptida kalb vermeseydı veyahut bızatihı muhurlu olarak verseydı o zaman cebır olurdu, halbukı ayet öyle demıyor. Binaenaleyh bazı Avrupalıların yabtığı gibı bu ayetlerle cebir isnadına kalkışmak, ayetı anlamamaktır. Yalnız Allah tealâ bu gibı kâfırlerın ıman etmıyeceklerinı bildiği halde yıne îman ile mukellef tutmuştur Halbu kı Allahın ilmı hılâfına bır şey olmıyacağından dolayı bu ıman teklifi malâyutak değıl midir sualı ırat edılmıştır. Lâkın bunu da şoyle anlamak lâzım gelır Bu teklıf fıtretı ulâya nazaran mâlâyütak değıldır Ve onun ıçin yapılmıştır. Gerçi tabiati sanıyeye nazaran malâyütaktır. Lâkın onun ıçın yapılmamış sade bılınmıştır

Hıkmetı Kur'an ve usulı islâmiyeye nazaran ılımde cebrı

fi'lî yoktur. Bundan «vücubi aklî yoktur» diye de tabir ederler. Cebir ve icab iradenin ve tekvinin eseridir. Faili muhtarın onden veya sondan bir şeyi bilmesi, onu yapması ve yapdırması demek değildir. Ne bilen yapmıya mecburdur ne de bilınen yapılmıya mecburdur. İradenin fi'le çıkması bile kudrete, kudretle beraber bırde tekvine mütevakkıftır. Bunun ıçindir ki biz kendimizde iradeye ıktıran etmıyen ilimler ve hattâ kudret bulunduğu halde bıle fı'le çıkmamış nıce iradeler buluruz. Bütün bunlar bıze gosterir kı ılım, ırade, kudret, tekvın, mütemayiz sıfatlardır Ve binaenaleyh Allah tealânın bilmiş olması da cebren yaptırmış olması demek değildir Ve Allah tealâ hatmi, tabıatı sanıyeyi abdın ıradesınden ve bahşettığı kudretınden sonra halk buyurmuştur ve teklıfi mezkûr nıhayet ızafî ve arazî bir suretle malâyütak olmuştur Bu ıse hem caız ve hem vakidir. Ve oyle olması yakışır, hasılı kader, cebır değildır. bunlar Allahın ılmınden dulayı kâfır olmamış, kâfır olduklarından ve olacaklarından dolayı Allah oyle bilmiş, oyle takdır etmıştır Takdırı musıbın manası düşünülürse bu pek kolay anlaşılır

(ولهم عذاب عظيم) Bunlar ıçın felâh da yok buyuk bır azap vardır. - Çünkü bunlarda balâda zıkrolunan ıman ve Ahırete ıkan yoktur. Allah, kıtabullah, Peygamber, Ahıret denıldıkçe o muhürlü kalbler kıvranır, çarpınır, o mühürlu kulaklar oğuldar, o perdelı gozler teprenır etrafa yalpa vurur Oldukten sonra da narı Cahımı boylarlar Bunun tafsılâtını da ıleride gorursunüz

SEBEBI NÜZULU - Ibnı Abbas Hazretlerinden bir kaç tarık ıle hasılı rıvayet mealen şudur· Resulûllah Efendımız bütün ınsanların ıman etmesine ve hidayeti ılâhıyeye tabı olmasına fevkal'âde şevk-u hahış beslerdı. Medineyi teşriflerınden sonra da nevahısindeki Yehud ve

-rüesayı Yehud bile bile çıfıtlık ediyorlar, inkâr ve cuhud da ileri gidiyorlardı. Binaenaleyh Cenabıallah bir taraftan zikri evvelde, ilmi ezelîde herkesin imanı ve saadeti mukarrer olmadığını, bazı kalblerın mukadder olan kabiliyeti iman devresinden ıstıfade edemiyerek kapanacağı da nezdi ilâhîde bittakdir bılınmış bulunduğunu ve ılmî ilâhînin şaşmıyacağını ihbar-ü i'lâm ve teslıye, bır taraftan da onları tevbıh ve tekdır buyurmuştur. Ve bu suretle Surei bakarenın başından yüz ayetin ahbarı Yehud-dan, Evs ve Hezreç münafıklarından bir takım kımseler hakkında nazil olduğu ve hattâ İbnı Abbas Hazretlerının bunları isımleriyle, şahıslariyle, nesebleriyle zıkrettıği rivayet olunmuştur Rabı Ibnı Enesden vaki olan rıvayette de bu iki ayetın nüzulu. «قادة احزاب» ve alelhusus yevmı Bedırde katlolunanlar ıle alâkadar olduğu zıkrolunmuştur. Gerçı sebebi nuzulun hususıyetı, hukmun umumıyetine manı değılse de bu ayetteki «الذين كفروا» dan umumı istigrakî ile alel'ıtlak kefere murat olunmadığı da edıllei şuhudıye ve karinei saıre ıle malûmdur. Ezcümle bundan mukaddem «الذين يؤمنون بالغيب» «والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك» ayetlerinde her nevı şirk ve küfurden ımana ıntıkal edenler dahi dahil bulunuyordu. Ve onların sebebı nuzulu de onlar olmuştu Bınaen'aleyh bıdayeten kâfırler ıkı kısımdır Bir kısmı mahtumülkulûbdurlar, ıman etmezler, dığer kısmı ıse henüz öyle değıldırler. Bılâhare ihtıda ederler ve hattâ havassı ümmetten ve etkıyadan olurlar. Şu halde «الذين كفروا» karinei siyak-u sıbak ıle bıhasebıssıdk muhassasdır, lâkin yalnız sebebi nüzullerine mahsus zannedilmemelidır Bıhasebılmeal mukayyet kuvvesındedir. Bunun ıçın balâda sade küfredenler bir kerre küfretmış bulunanlar diye değıl, kufürleri takarrür etmış olanlar diye izah edılmiştir. Boyle kâfirler yıne olabilir

Buraya kadar iki nakız olan bilkuvve veya bilfiıl ıman

ile küfre nazaran insanlar, aralarında vasıta bulunmıyan iki kısmı mütekabile tasnif edilmiştir. Bundan sonra da taksimi sanevîde kâfirlerin en muzır cinsi olan ve küfr ile iman beyninde dolaşır gîbi görünen münafıkîn tavsîf olunacaktır ki evvelkilere, keferei inat, bunlara da ilmen veya amelen keferei reyb diyebiliriz Bunlar ayrı bir kıssa ile kâfirîn kıssasına rabten beyan ediliyor. Fakat mü'minni hakkında dört ayet, kavılleri ve fiilleri bir olan keferei malûme hakkında ancak iki ayet inzal buyrulduğu halde kavılleri fiillerine benzemiyen bu münafıkîn hakkında on üç ayet inzal buyrulmuş ve bu suretle kâfirîn sınfının ayetleri on beşe baliğ olmuştur. Ve bütün bunlar, evvelâ Resulûllahı, saniyen mu'minleri îrşat içindır

وَمِنَ النَّاسِ

مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ
❁ يُخَادِعُونَ اللّٰهَ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ اِلَّا
اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ❁ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ
مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ❁ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ
لَا تُفْسِدُوا فِي الْاَرْضِ قَالُوا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ❁ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ
الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ❁ وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا كَمَا اٰمَنَ
النَّاسُ قَالُوا اَنُؤْمِنُ كَمَا اٰمَنَ السُّفَهَاءُ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ

وَلَٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ ۝ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوٓا
ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَٰطِينِهِمْ قَالُوٓا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا
نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ۝ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ
فِي طُغْيَٰنِهِمْ يَعْمَهُونَ ۝ أُولَٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَٰلَةَ
بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَت تِّجَٰرَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ۝
مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّآ أَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُۥ
ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَٰتٍ لَّا يُبْصِرُونَ ۝ صُمٌّۢ
بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ۝ أَوْ كَصَيِّبٍ مِّنَ السَّمَآءِ فِيهِ ظُلُمَٰتٌ
وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَٰبِعَهُمْ فِيٓ ءَاذَانِهِم مِّنَ الصَّوَٰعِقِ حَذَرَ
الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌۢ بِالْكَٰفِرِينَ ۝ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ
أَبْصَٰرَهُمْ كُلَّمَآ أَضَآءَ لَهُم مَّشَوْا فِيهِ وَإِذَآ أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ
شَآءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَٰرِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ
قَدِيرٌ ۝

Meali Şerifi

İnsanlar içinden kimisi de vardır ki Allaha ve son güne iman ettik derler de mü'min değillerdir * Allahı ve mü'minleri aldatmağa çalışırlar, halbuki sırf kendilerini aldatırlar da farkına varmazlar * kalblerinde bir maraz vardır da Allah marazlarını artırmıştır, ve yalancılık ettikleri için bunlara elîm bir azab vardır * Hem bunlara yer yüzünü fesada vermeyin denildiği zaman biz ancak ıslahcılarız derler * Ha! Doğrusu bunlar ortalığı ifsat edenlerdir bunlar lâkin şuurları yok farkında değillerdir * Yine bunlara nâsın iman ettiği gibi iman edin denildiği zaman "ya biz o süfehanın iman ettikleri gibi mi iman ederiz?„ derler, ha doğrusu süfeha kendileridir ve lâkin bilmezler * bir de iman edenlerle karşılaştılar mı "amenna„ derler ve kendi şeytanlarile halvet oldular mı "emin olun derler, biz sizinle beraberiz, biz ancak müstehziyiz * Allah onlarla istihza ediyor da tuğyanları içinde bocalarlarken kendilerini sürüklüyor * bunlar işte öyle kimselerdir ki hidayet bedeline dalâleti satın almuşlardır da ticaretleri kâr etmemiştir yolunu tutmuş da değillerdir. * bunların meseli şunun meseline benzer ki bir ateş yakmak istedi, vaktaki çevresindekileri aydınlattı, tam o sırada Allah nurlarını gideriverip kendilerini zulmetler içinde bıraktı, artık bunlar görmezler * sağırdırlar, dilsizdirler, gördürler, artık bunlar dönmezler * yahut semadan boşanan bir yağmur hali gibidir ki onda karanlıklar var, bir gürleme, bir şimşek var, yıldırımlardan ölüm korkusiyle parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar, ve Allah kâfirleri kuşatmıştır * Şimşek nerede ise gözlerini kapıverecek önlerini aydınlattımı ışığında yörüyorlar, karanlık üzerlerine çöktü mü dikilip kalıyorlar, Allah dilemiş olsa idi elbet işitmelerini görmelerini de alıverirdi, şüphe yok ki Allah her şey'e kadir, daima kadirdir *

SEBEBI NÜZULU — Bu ayetlerin Medine ve civarındakı bir takım münafıkîn hakkında nazil olduğu müttefekun

aleyhtir. Rivayet olunduğuna göre bunlar Evs veya Hezreç kabilelerine mensup bazı kimselerle onlara hemhal olanlardır ki reisleri Abdullah ibni Übeyyibnı Selüldür. Peygamberimizin Ensari olan Evs ve Hezrec kabileleri o zaman Yesrib denilen Medinenin en esaslı unsuru idiler ki ikisine birden Ma'şeri Hazrec dahi denilirdi Bunlardan başka Medine civarında Kureyza, Beni Nadîr, Beni Kaynuka gibi Yehudı kabıleleri vardı, Medine ıçinde sakın Yahudiler de bulunuyordu, büyük bir Peygamberin gelmek üzere bulunduğu ulemaı Yehud beyninde söyleniyor ve Medine halkı arasında intişar ediyordu. Yehudiler, Hazreti Musanın «bana benzer Peygamber» dediği Peygambere, o peygambere Arabca (الرسول ، النبي) unvanile intızar edıyorlardı ve karaine nazaran bunun zamanı geldiğını sezıyorlardı ve fakat bunu kendılerinden beklivorlardı. O sırada Abdullah ıbni Übey de kendıni Evs ve hazrec ıçınde Yesrib hükûmdarlığına namzet gibı görüyordu. Enfüs u afakdakı bu ahvalden bıhikmetillahı tealâ en evvel intıbaha gelen Evs ve hazrec oldu Hac mevsımınde Mekkeye gıdıp Akabei ulâda on ıkı, ertesi sene Akabeı sanıyede yetmış kışı Hazretı Peygambere bıat ettiler, onun ensarı olmaga başladılar, şırkden kurtulup gaybe ıman ettıler, hattâ bir çokları Hazretı Peygamberın gıyabında iman ettiler, nıhayet aleyhıssalâtü vesselâm Efendımız hıcret buyurdular, Yesrıb darulhıcre oldu, ve Medine yanı şehır namını aldı, Peygamberımızin burada ıstıkrarından sonra kelımeı işlâm sür'atle ahalı beyninde intişar etti muslümanlık ve müslümanlar çoğaldı, abedeı evsane, müşrikıne karşı kahir bır ekserıyet aldı, maamafih Evs ve Hazrec ıçınde ıman etmiyen bir ekalliyet de vardı, Yehut ehlı kitaptan ıse de bılâkıs ekserisi saikai hasedle küfürde inat etmış ve maamafih en büyük ulemadan Abdullah ibni selâm Hazretlerı gıbi bazı zevatı kalile dahi «والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك» mediha-

sına mazhar olarak ımanı ezelîlerini izhar etmişlerdi. İman etmiyen ve «ان الذين كفروا» ayetinin sebebı nüzulü olan ahbarı Yehud gızlı gızlı cem'iyyatı hafiyye rolü oynuyorlardı, Bunlar Peygambere ve müslümanlara husumet etmek içın obırlerinden iman etmiyen ekalliyet ile gizlıce ittıfak ederek ıslâm miyanında onlardan zahiren iman etmış görünen bır münafıkîn zümresı teşkil etmişlerdi ki bunların reislerı Abdullah ibni Übeyyıbnı Selûl idi. İfhamı ılâhî ıle Peygamberimız onları tanıyordu, ve havassı eshabına da bıldırıyordu. Bu sebeble bunların esamı ve ensabı bile rıvayet olunmuştur kı tefsırde zıkirlerı mânasızdır· Bu munafikîn muslümanların ıbadatına ve butün hususatı dinıyelerine zahıren ve daıma ıştirak ederler ve el altından da entrıka çevırmıye çalışırlardı, şayanı dikkatdir kı bunlar zahıren mucıbi kufrolan bır şeyi gostermemeye çalışırlar ve yalnız zahırı muhafaza ettıklerınden dolayı bihıkmetıllahı tealâ cemaatı ıslâmıyeden tardolunmazlardı. ışte zahıren malûm olan küffardan zıyade bu gıbılere karşı ınzıbatı ıslâmîyi muhafaza etmek vazifei risalette ve ıslâmda pek ehemmıyetlı bir mes'ele teşkıl ettığınden Cenabıallah bunlar vesilesıle balâdakı on uç ayetı ınzal buyurarak mahıyetlerını tavsif etmıştır

(ومن الناس من) Nas insanın cem'ıdır Aslı unastır Yahut lâfzının gayrı olarak ısmı cemi'dır. Bazan halk ve ehalı tabırlerımız gıbı avammı nas manasına da kullanılır, yanı zıkrolunan kefereden başka ınsanların bazısı da vardır kı (يقول امنا بالله وباليوم الاخر) Allaha ve o yevmı ahıre, o son güne yani Ahırete ıman ettik der (وماهم بمؤمنين) halbukı bunlar mü'mın değıldırler - mü'mın olmadıkları halde «amenna» diye yalan soylerler, dikkat edilırse Peygambere ımanı alelekser kale bile almazlar da Allaha ve yevmı ahıre imanı soylerler ve gûya bu kadarla Peygamberı tasdik edıyormuş gıbi görünürler. Niçın mi

böyle yaparlar? Bunlar böylelikle (يخادعون الله والذين امنوا) Allaha ve mü'minlere hud'a yapmağa kalkışırlar, onlara hud'a yarışına çıkarlar, Allahı ve mü'mınleri de hud'a yaparmış gibi farzederler (وما يخدعون الا انفسهم) - bu da (ا د ح) kıraetlerında «يخادعون» okunur - Halbukı hud'ayı başkasına yapmıyorlar, ancak kendılerıne yapıyorlar, akıbet kendilerını aldatmış veya kendılerını aldatmağa kalkışmış oluyorlar, kendilerını aldatıyorlar da (وما يشعرون) hissetmıyorlar Farkında değiller, şuurları yok da ne yaptıklarından haberlerı olmıyor

Hud'a, esasında bir gizlılık manâsını tazammun eder Ve tarıfı Başkasına karşı zahiren selâmet ve sedat ıham eden bır emir izhar edıp batında onu izrar edecek bır şeyi gizlemektır. Muhadea, hud'a müsabakasına, hud'a yarışına kalkışmaktır ki ıkisı birden değıl evvelâ bır taraftan başlamak şarttır.

Nefs, bir şeyın zatı ve kendısı demektir Ruh ve kalb manasına da gelır, urfı şerı'de şehvet-u gadabın mebdeı olan kuvvei nefsanıyeye de ıtlak olunur. Burada evvelkıdir.

Şuur, hıssı zahirle hıssetmektır Yanı şu anda his halınde olan ve henuz hafızaya ve akla temamen geçmemış bulunan zahır bır ılımdır kı zühulun zıddıdır İdrakın ılk mertebesi, yanı bir şeyın kuvveı akıleye ilk mertebeı vusulü, ilk tecellisidir. Zıra ilım, nefsın manaya vüsuludür. Ve bu vüsulün bir takım mertebelerı vardır ki şuur bunların birıncisı yanı nefsın manaya ılk mertebeı vüsulüdur O mananın temamına nefsin vukufu hasıl olunca tasavvur, bu mana şuurun zehabından sonra tekrar ıstırca olunabilecek veçhile ruhda bakî kalmış ıse hıfız, bunu talebe tezekkür, tekrar bulan vicdana zıkır tesmiye olunur. Şuur bir haysıyetle ilmin en zaıfıdır, çünkü sebat

ve istisbatı yoktur. Bu sebeple ilmullaha şuur denmez. Dığer bir haysiyetle en canlı bır ilimdir. Çünkü filhal ve bilfiil dekık bır lemhai şühud ve huzurdur. Ve ilmi ilâhînın kemalını anlatacak en güzel bir şahittir. «وما امرنا الا واحدة كلمح بالبصر» Her şuur birlik içinde bir ikiliği, ikilik içinde bır bırlığı muhtevidir. Ve bir anda iki şuur olmaz. Lâkin şumullû bır şuur olabilir ve insan ibtida-i halinde şuur ile şuurun mazmununu, şair ile meş'uru temyiz edemez. Kalb kendından ziyade meş'uruna müstağrak olur, Ve bunun ıçın şuur daha ziyade havassi zahire ile olan hissi harıce ıtlak edilir ve havassi zahireye meşair denılır Ve buna mukabil nefsın kendindekı bir emri - şuuruna da kendınde bulmak demek olan vıcdan namı verılmıştır kı buna hıssı batın veya şuuri batın dahi denilir. Ve doğrusu hıssı zahir demek yalnız hevassi zahire ile olan hıssı harıç demek değildır. Vıcdan da bir hissi zahirdır Maamafıh vıcdan daha ziyade bir şuur şuurı demektir. Bu hıssı zahır ve hissi batın tabırlerinde ızafet veya sıfat manalarını sırasına göre tefrik etmelidir. Hissi batın için ayrıca bır havassı batına cehazı da zarurî değıldir. Şuur halî ve anî olduğu için, akıl maverayi şuurdan itibar edılır Ve akıl, mazmuni şuurun tahlil ve terkibi ile lubbunu alır ve bundan ıstıdlâl ıle zımnında ve maverasında alâkadar bulduğu levazım ve melzumata ıntikal eder Bınaenaleyh akıl, nisbet şuurundan başlar. Bunun ıçin onun ılk kanunları butlan, aynıyet, gayriyet, tenakuz şuurlarıdır Izafet de şuurun ilk kanunudur. Çünkü şuurun hakıkatı, ruha kendısının veya kendisindeki veya harıcındekı bır emrin huzuren tecellisidır kı bu tecelli ıtıbarî veya hakıkî bır ızafetın hasılıdır Fakat şuur bu ızafetın kendısı mıdir? Ruhun bundan bir infiali midir. Yoksa ruhun bır fılı midir, daha başka bir şey midir? Bu nokta cayi nazardır. Şuurı hakikî bir lemhai an olan basıt bır vahdet şuurudur Bu da iptida, hakkı mutlakın

nefs bir lemhai tecellisi, saniyen nefsin kendiye veya alel'ıtlak haricin nefse bir in'ikâsı ile başlar ki bu ikiden hangisinin mukaddem olduğu henüz kesdirilemiyen bir nazariyedir. Diğer şuurlar hep bunun üzerinde yürür. Bunu haiz olan nefse ruh veya zi ruh denilir. Şuur lemhaları evvelâ birer nokta gibı gelir ve nefısde az çok kalır, ve kalmasına hıfız denilir. Hıfız bir zihin kuvvetidir ve bir mazi kıymetini ifade eder. Şuur, gayri müstakır, hıfız ise müstakirdir. Bunun için hıfız zühule de ıktıran edebilir. Ve o zaman mahfuzat gayri meş'ur olur Bundan da anlarız ki ruhda lâşuurî denilmese bile gayrı meş'ur olan umur ve hâdisat da vardır. Hafızadakı emrın ikıncı şuuruna tahattür, tezekkür ve zükür tesmiye olunur Ve şuurun tevalisi ve tevali kıymetlerı de bu sayede husule gelir Bu suretledir ki şuurlar terekküp eder Tasavvura ve suverı zıhniye vu ilmiyeye kadar müntehı olur Ilmin, aklın derinliğı bu terkıplerın buyümesı nısbetinde tedahul ve tezaüf edecek nisbet şuurlarının mütezaifen tezayudündedir Aklın bunlar uzerındekı seyrine nazar ve fikir denilır. Asıl ılim bu terkıplerdekı son nısbetı meş'urenin vaki nisbetıne yanı hakkiyete aıt hukmı iledir Yani şuurun mebdeı, hakkı mutlak olduğu gıbı fıkrın, akl-u ılmin hedefı de hakkı muayyendir. Demek oluyor kı aklın butün cereyanına alettevalı mutemayiz şuur hâdıseleri refakat eder. Bu cereyanın âleti akıl, makarrı kalb, hasılı ilim veya hayaldır

Akıl filhal olan şuurun maverasından başlar. Onun evvelile, ahirile, batınıle alâkadar olur. Bunlardan başka şuur kısmen nefsin hoşlanmak, tiksinmek, münbesit olmak, münkabız olmak gibi bır hâdiseıle müterafik olur kı buna zevk ve his denilir. Bu his, velev bir nokta kadar basıt ve müphem olsun o zevkin sebebine bir hariç kıymeti ısnad edebilirse bir ıhsas tabir olunur. Ve şuurun ılmî kıymetı bu haysiyetledir. Bır lâhza bakarsın sende bir keyf var,

bunu duyuyorsun, bu keyfe bir şuurun var, bunu biliyorsun, fakat bu ciheti bırak, bu keyf neden geliyor? ruhun kendimi yapıyor?. Sırf bir eseri nefsî midir? Yoksa haricî bir sebebin eseri midir? Buna dair hiç bir şey sezemiyorsan, yalnız his halindesin bu bir sekirdir Buna bir şuur denilirse, hisden ibaret bir şuur demek olur. Bizzat ilmî hiç bir haysiyeti yoktur Fakat bu hissin sebebine az çok bir hariciyet verebildiğin, meselâ bedenine çarpan bir hararetin, bir havanın, gozune çarpan bir ziyanın, kulağına ilişen bir sesin, burnuna dokunan bir rayihanın eseri olduğunu da sezebildiğin anda bir ihsas karşısında bulunursun, asıl şuur budur Ve bu şuurun şuhud denilen ilmî bir haysiyeti vardır Ve işte hariçten kat'i nazarla nefsindeki hâdiseyi bir sen bir de sendeki bir hâdise, bir emir, meselâ bir keyf olarak seçdiğin, yani sade neş'elenmekten fazla birşey yaptığın anda da bir ihsası batın, bir vicdan vardır

Hasılı haricî olsun batınî olsun, her hissin bir ciheti ihsası bir de ciheti ihtısası vardır. Ikisine de his denilir Fakat ilmiyet ve idrak asıl ihsas haysiyetile olandadır. Ve şuur daha ziyade bunun adıdır. Yalnız zevkî olan ihtisas haysiyetine his denilirse de şuur ve ilim demek mutearef değildir. Buna Sufiyye hal tabir ederler, hal başka, hale şuur yine başkadır Ihtısasın mevzuu yalnız انا =ene» dir Şuur ve vicdan dahi ene› den butün bütun çıkamaz, akıl ise maverai şuurdan başladığı için zatı ‹ene» kendini taakkul edemez. ene» sade bir şuur veya vicdan ile kendini tanır ve kendini tanıdığı için kendine gelen ihsasatı ve kendinden çıkan ihsasatı tanır Fakat bu tanıyışın her lemhai halinde bir istığrakı vardır Bununla bizzat «ene» şuurî bir zuhul gibi muzmer kalır da akıbinde bir teveccühe muhtaç olur Ve bunun için çocuğa kendini bilmez denir «Ene» şuuru hiç bulunmadığı veya sarih olduğu yani hep «ben, ben» dediğimiz anlarda, ne hariçten ve ne ahvalimizden hiç bir

şey bilmeyiz. Bildiğimiz zaman ise benliğimiz malûmumuza müstağrak olur ki buna **fenâ** tabir edilir. Demek ki ilim için «ene» şuuru gizlenmeli, kalb tarassudi harıç ve murakabei nefs ile iştigal edebilmelidir Hak bu ikisi arasında görülür. Ahlâkta murakabei nefis, ilimde de tarassudı harıç daha muhimdir. ikilik içinde bir izafet gibi tecelli eden şuur hâdisesini, hareket ve ihtizaz-u intibaı maddî hâdiselerinden fark-u temyız edemiyenler, ruha, sirri kalbe aşına olamazlar da kalb ve ruh diyecek yerde dimag derler dururlar, göz ile fotoğrafı, gramofon borusile kulagı ağzı bir gibi zannederler, dimağ bir kütuphane olsun, onu okuyan kim? Bunu aramazlar Işte «وما يشعرون» bu hakikatı gosteriyor

Münafıklardaki bu hud'a kârlıgın ve bu şuursızlığın sebebi nedir, denilirse (في قلوبهم مرض) onların kalblerinde yani kalbi ruhanilerinde hiç görülmedik mühlik bir marazı manevî ve ahlâkî vardır. Maraz, bedeni mizacı salihinden inhiraf ettirip müvazenesini bozan ve vazifesini matlûp veçhile yapmamasına sebep olan bir hâleti arızadır. Fakat maddiyatta kullanıldığı gibi maneviyatta da kullanılır Sıhhat asıl, maraz tâlidir fıtreti ulâda her kalb sıhhattadır Lâkin bunlar kalbin hıfzı sıhhatına bakmamışlar, kalblerinde buyuk bir maraza muptelâ olmuşlardır. Burada marazdaki tenvin, tehvil içindir. Demek hail bir maraz var Butun ahlâksızlığın mebdei olan büyük bir maraz var, idrak ve iradenin âfeti olan bir maraz var. Bu maraz birrivaye ve biddiraye tefsirlerin ve bilhassa eslâfı müfessirinin beyanı veçhile akidesizlik marazı, şekk-u şüphe, kuşku marazı, hasılı marazı reyb-ü nifaktır Butun sui niyyetlerin başıdır Buna müptelâ olan nefis, hak tanımaz, Allahda şüphe eder Allahın emrinde şüphe eder Allahın «لاريب» olan kitabında şüphe eder, Allahın Peygamberinde şüphe eder Allahın

hâlıs mümin kullarında ve onların müstakim olan ef'al-ü harekâtında şüphe eder, her şeyden şüphe eder, hattâ kendinden şuphe eder. Bilginin kıymeti kalmamıştır. Lâkin benlik şuurundan da hiç çıkmaz Nazarında hakk-u hakikat kendinden ibaret görünür. Bakar ki kendisi reyb-ü şuphe ile meş'budur. Kıyası nefs eder. Herkesi ve her şeyi şupheli gorur Yerler, gökler, ağaçlar, taşlar, hayvanlar, insanlar, Allah, Peygamber, hep onu aldatıyor zanneder Suizan ile dolar Her şeyden kuşkulanır. Fakat butun ef'al-ü harekâtile yine kendisine karşı kendini tekzip eder Zevkine, keyfine, şehevatına o kadar meclupdur ki onlardan hiç şüphe etmez, acaba bunların aslı var mıdır, bunun sonu ne olacaktır? Demez, hepsine atılır, sarılır, onun için hakk-u hayır hiç, zevk her şeydir ve herşey kendisidir Onu, reybi ilmî içinde benlik derdi, kibir, hırsı cah, sevdayı riyaset sarmıştır Bunun için imansız iken imanlıyım zanneder. Aldatmayı hud'a yapmayı, entrika çevirmeyi dirayet ve muvaffakıyyet telâkki eyler, mümınle mumin, kâfirle kâfir gorunur Butun bunları ne mecburiyetle yaptığını duşunmez, boyle yapması, bütun uğraşdığı bu şeylerin kendisinden başka bir mevcudiyetten mun'akis bir tazyik olduğunu fark etmez Arada boyle hud'a ve adavet yerine bir mahabbeti külliye tesisi için samimî olmıya çalısmak kendisi için de en'fa olduğunu idrak etmez. Bunlar Dünyanın nimetlerine gark olsalar yine iğneli beşikte gibi yaşarlar. Marazı reyb-ü nifak boyle muz'ic bir şeydir o munafıkların kalblerirde işte bu maraz vardır Ve her maraz tabi olmadıkça kabılı tedavidir Bunlar ise bu marazı tedavi için gelmiş olan dini hakka sarılmazlar da ondan da kuşkulanırlar.

(فزادهم الله مرضا) Binaenaleyh Allah tealâ bunların marazını artırmıştır Şoyle ki Allah tealâ insanlardan, insanlar içinde Araptan, Arap içinde Kureyşten, Kureyş

içinde Beni Haşimdan Muhammed ibni Abdullah ıbni Abdülmuttalib ibni Haşım ibni Abdimenaf ibni Kusay ibni Kilâb ıbni Mürre ibni Kâb ibni Lüey ibni Fihr ibni Malik ibni Nadr ibni Kinane ibni müdrıke ibni İlyas ibni Müdar ibni Nızar ibni Meadd ibni Adnan isım ve nesebile bır Peygamber göndermiş ve ona «لاريب» bir kitap inzal etmiş ve onu doğup büyüdüğü Mekkede bırakmayıp bütün Dünyaya, kıyamete kadar neşrı nur, etmek içın buraya, bunların bulundukları yere getirmiş ve ınsanlar peyderpey ona iman ederek bır cemaati azime teşkilıne başlamışlar, eğriliği kaldırıp, doğruluğu ta'mım edıyorlar, tarikı hakdan, sıratı müstakımden başka bır şey ıstemıyorlar, akviyanın zuafaya tasallutuna meydan vermiyorlar, hak denildimı hatır, gonül tanımıyorlar, herkesı müsavi tutuyorlar tegallup ıle ınsanlardan intıfa yasak, dalavere yasak, rışvet ve iltımas yasak, fuhş-ü fücur yasak, neler neler yasak, bunlardan başka vazifeler, farizalar, mücahedeler, muntazam suretlerle muntazam vakıtlarda çalışmalar, uğraşmalar, neler neler var, aç kal sabreyle fazilet saç, tok ol, şükret, yıne fazılet saç, putlara tapma, zevkıne esır olma, Allahdan başka ma'bud tanıma ve ancak ondan yardim ıste, bu olur mu? Bu hal ıle Abdullah ıbnı Ubeyyıbnı Selûl gıbılerın hükümdarlığına nasıl ımkân kalır, bazırgânların ticaretı nasıl döner, Allahın va'di yapacağı bu miydi? Bu tedavı değil bır duzaktır dıyorlar, artık o maraz mıntarafıllâh bunların kalblerine tabolunuyor, bır tabiati saniye oluyor da gıttikçe artıyor onlar da bu yuzden Allaha ve mü'minlere muhadeaya başlıyorlar,

MARAZ, bedenın mizacı sahıhinden ınhırafı ve vazifesini matlûp veçhıle yapmamasına sebep olan bir haleti arızasıdır ki illet dahı denilir. Demek ki reyb, ımansızlık, i'tikatsızlık da insanda asıl değil talidır. Ve marazî bır haldir. Her çocuk doğarken iman ve i'tikat fıtratıle doğar,

şüphe nedır tanımaz, bunun için Hak i'tikadı, iman billâh fıtrîdır. Bu fıtrati asliye insana ılerıde şüpheye düşmesi için değıl, şüphelerı atması, tarikı hakkı bulması ve tedrip tarıkıle de ımanı tabıat edınmesı için verilmiştir. Binaenaleyh kalblerdekı bu maraz cebrî değıldır. Bunu yapan güzergâhı tecrıbede nefıslerın fıtratı sahihayi gozetmemesı, hıfzı sıhhatı kalbe bakmaması, emrazı ahlâkîyı tedavi etmemesı, hasılı zevk hıssıne çok duşmesi ve her şeyde kendını ve kendı zevkını gormek ıstemesıdır Bazı insanlar tecrıbede bunu tamamen bulamayınca hatalar, ısabetsızlıkler vakı olduğunu gorunce kendisının ayni hak olmadığını takdır ve kendınden evvel hakka ıman edecek yerde fıtratı ulâda aldandığına kail olmıya ve her şeyden şuphe etmıye başlar Ve bu şuphe ıle mucadele ederek hakkı gormek ve cereyanı vucut kendisının değıl Hak tealanın hükmunde bulunduğunu teslım ve kendısinın Allah ıçın bır vazıfeı ubudıyete mahkûm olduğunu ıtıraf etmıye benlık sevdası ve za'fı ıradesı manı olur da reyb-ü şupheyı esas ıttihaz eder Ve bu suretle ancak şupheye i'tıkat eylei ve şüphe kendısi ıçın hem tabiat ve hem gaye olur Ve hayır namına da herkese onu tavsıye eyler, bu cihetle Reybıyyun ve Sofestaıye bıle bir i'tıkadın esırıdırler Reybe i'tıkat Bu i'tıkad da sabıt bır «lâ» yoktur Tenakuz hamulesı olan bır fıkrı seyyal, bır «lâ» havalı, bır «lâ» ıstıyakı, bır «lâ» derdı yanı hıç gizlenmek ıstemıyen bır benlık davası enaniyet, hodgâmlık vardır

Fen ve felsefe noktaı nazarından imanı hak hem fıtrî ve hem tedrıbîdır Fakat reybı i'tıhadî yalnız tedrıbî yoldadır Reybı ıtıkadînın böyle tedribî ve tecrıbî görunen hasısası bu gıbılere i'tıkat ve ıkan hakkında bır kuşku telkın eder Kıtaba, dıne bağlanmaktan hazer ederler, ıstıdlâle, ıstıntace, akıl-u mantıka ıstıhfaf ıle bakarlar, buna muaraza ıçın, tedrib, tecrıbe, ıstıkrayı benımsememek ısterler, güya bunları şuphenın, i'tıkatsızlığın bürhanı

imiş gibi ileri sürerler, bu vesile ile hayat adamı olmalı, hayat gibi her gün değişmeli, hayatta hiç bir nümune takip etmemeli derler, bir sireti ahlâkiye takip eden seciyeli iman ve i'tikat sahiplerine alelıtlak mahdut fikirli, dar kafalı adamlar nazarile bakarlar, bilmezler ki mahdut fikirler, yalnız hale bağlananlar ve onun önünü ve arkasını görmiyenlerdir. Bilmezler ki tedribin, tecribenin, istikranın gayesi de şuphe değil tıpkı istintaç gibi şüpheden kurtulmak, bir i'tikadı hakka ermektir. Bilmezler ki zevkin hikmeti faniyata boğulmak, hiçlere esir olmak değil, ebedî bir visalı hakka bir lemhai marifet edinmektir Basiretini toplıyanlar için küllîden cüz'îye, mebdeden müntehaya, müntehadan mebde-e istintac ile istikra reybi silmek için aklın yekdiğerine tekâful eden evvel ve ahirin vahdetini gosteren iki şahidi, iki tariki mütenazırıdır ki ikisinin hasılı, evvel-ü ahiri i'tikadı hakdır Zevki vicdan da bu i'tikad ile hakka açılan bir noktai suurdur Hakka fitratı iman ile doğ, bu iman ile tariki tecribeden doğru geç, hakka iman ile ol, ona rücu et İşte saadeti islâm, işte kalbleri marazlı o munafıkların hud'a yapmak istedikleri nuri huda

Lâkin onlar bu maraz ile ve bu marazın izdiyadiyle kalmıyacak (ولهم عداب اليم) onlar için Ahirette ve hatta Dunyada pek mulim, gayet acı bir azab da vardır Bu azab bilhassa (بما كانوا يكذبون) - «ي ع ح ك ح د ا» kiraetlerinda tekzipten (يكذبون = yukezzibûn) okunur — Yalan soyler olmaları veya doğruyu yalan addetmeleri sebebiyle dir. Bunlar mustemirren yalan soylerler, imanları yok iken imanımız var dedikleri gibi daima eğriyi doğru, doğruyu eğri gosterirler, azablarına sebep de bilhassa budur Çunku yalan evvelâ Dünyada büyuk bir vicdan azabına sebebdir Yalancılar su üstünde bir yonga gibi çalkanır ve her lâhza bir

iğneli beşikte yatıyor gibı yaşar. Gerçi Dünyada bu da bir i'tiyat olur ve o azap gide gide bir nevi uzubete münkalip olur, onu adeta kaşındırır. Maamafih bu kaşınmanın tadı bir uyuz hastalığının kaşıntıları gıbı kanatan, boğucu elemlerle karışık bır tattır. Lâkin bunun ve bu yalan i'tiyadının Ahıretteki azabı büsbütün müdhiştır. Çünkü yalan soylıye soyliye kalb mütemadıyen intibaatı kâzibe ile kaplanır. Ruh artık bununla nemâlanır. Hayatı ruhiye bır âlemi evham, bir sahai butlan olur kalır. Nuri hak oraya ara sıra yanar doner bır yıldız boceği halınde görünen bir fener gibi gelir. Artık o kalb ve onun gozlerı, kulakları nef-u darrı, hayr-ü şerri seçemez olur, kâr der zarara koşar, hayır der şerre koşar, gülıstanı ateş görur kaçar, ateşı Cennet sanır atılır Derken rahmetı Hak ıle arasına kalın bır sur çekilir ve fakat bu surun ara sıra açılır bır kapısı bulunur, o açılırsa nurı Hak, rahmet-u saadet oradan kâh kâh ımrenmek ıçin görünur ve kapanır «سور له باب باطنه فيه الرحمة وظاهره من قبله العذاب» nihayet bır kapanır, bir daha açılmaz olur Onlar zülmetı butlan ıçınde ılelebet hasretle yanarlar, sonmek bilmez kara bır ateş ıle yanarlar Bu ayette «فزادهم الله مرضا» buyurulduğu gibi dıger bır ayette de «واما الذين فى قلوبهم مرض فزادتهم رجسا الى رجسهم وماتوا وهم كافرون» buyurulmuştur kı maraz ıle pıslığın münasebetlerı de derkârdır ve butün bunlar kavanıni ilâhiyedır. İman eden kazanır, etmıyen de yanar, yakılır

Bu münafıkları teşhis ettirecek ve azaplarında esbabı muşeddıde olacak, nıfaklarına müteferri bazı evsafı seyyıelerı daha vardır şoyle kı

(واذا قيل لهم لا تفسدوا فى الارض) Bu ayet balâdaki «يقول آمنا» ya matuftur. Bunlara şu yer yüzunde mufsıtlık yapmayın, fesat çıkarmayın, ortalığı ifsat etmeyin dıye tenbıh ve nehı anilmunker yapıldığı zaman (قالوا انما نحن مصلحون) hayır biz müfsit değil, muslih adamlarız, ıfsat değil yalnız ıslah ve ıslahat yapan kımselerız demektedirler böyle demişlerdir ve

böyle derler. —Bilhassa Ebüssüudun dahi izah ettiği veçhıle bunu derken yaptıkları ifsadatı inkâr ile örtmek isterler. Bunda asıl maksatları ise yaptıkları şeylerin ıfsat değıl mahzı ıslah olduğunu iddia etmektir. Çünkü bunlar hakk-u hakikati seçemediklerinden ve seçmek istemediklerinden, bozmayı düzeltmek sanırlar, yer yüzünün fesadı, ibadullahın ahvalini bozan, gerek maişetlerine ve gerek Ahıretlerine müteallik ışlerini çığırından, istikametinden çıkaran fitneler, harplerdir. İfsat da bunları ve bunlara bâis olacak şeyleri ihdas etmektir Münafıkîn de böyle yapıyorlardı. Mü'minlerın ıçine karışıyorlar. Esrarlarını kâfirlere ıfşa ve onları ehli iman aleyhine taşvık ediyor. İnsanları tutuşturmak, mü'minlerı bozmak, ızrar etmek ıçin fırsatlar icat etmek ve fırsatlardan ıstifade eylemek gibı şenaatler yapıyorlardı. Mü'minler de bunları teyakkuzlarıyle gözden kaçırmıyorlar, gaflet etmıyorlar ve nehyi anilmünker vazifei diniyesinı yapıyorlar Sureti münasibede nasıhat ve ihtaratta bulunuyorlardı lâkin ınunafıklar ne nasıhat dınlerler, ne de dınlemek isterler. Bunlara karşı «انا مصلحون» derlerdi, mü'minler bunların yalan yanlış ıslahcılık davasına inansınlar mı? İşte Cenabı hak bu noktayı şu tenbıh ıle tenvir edıyor

(الا انهم هم المفسدون ولكن لا يشعرون) Ey ehlı ıman! sakın aldanmayınız uyanık durunuz, bunlar mufsidîn guruhunun kendısidirler, güruhı müfsıdîn dedıkleri ancak bu kısım kimselerdir Bu muhakkak, lâkin bunlar boyle olduklarını hıssetmezler, buna da şuurları olmaz. Bunların bu gün şuurları olmadığı gıbi yarın da yoktur.— Dedik ya, marazı kalb, marazı reyb onlara herşeyı ma'kûs gosterır.

(واذا قيل لهم امنوا كما امن الناس) bir de sade lâf ile, mücerret Allaha ve Yevmi ahıre ıman ettik demekle ıman olmıyacağı ıhtar edilmek ve emri bilma'ruf yapılmak içın bun-

lara şu nasın, şu tam insanların iman ettiği gibi, Peygambere ve ona inzal edilene ve ondan evvel inzal edilene dahı zahıren ve batınan, kalben ve lısanen iman ediniz» denildiği zaman (قالوا انؤمن كما آمن السفهاء) biz o sefihlerin, budalaların iman ettiği gibi iman eder miyiz? Dediler, musavata razı olmadılar

Lûgaten Sefeh, re'y-u revişte hafiflık ve yufkalıktır kı akıl noksanından neş'et eder Yanı ucu budalalığa varan hafiflık, fıkırsızlık, temkınsızlıktır kı mukabili ağır başlılık tam akıllılıktır. Şar'an de akıl ve dının muktezası hılâfına harekettır kı mukabılı rüşd-ü sedaddır Lısanımızda sefahet de bu manada muteareftır. Hasılı sefeh ve sefahet re'y-u fıkırde heva-vu hevese tabı olmak, akıl ıle değil zevk ıle hareket etmektır Bu da ya esasen budalalıktan ve ya akıl hukûmsuz kalmak ıtıbarıle budala halınde olmaktan neş'et eder Bınaenaleyh munafıklar hasbelhsan bunu budala manasında kullanıyorlar Acaba munafıklar bunu soylemekle ılânı kufr ederek nıfaktan çıkmış, açıktan kâfır olmuş olmuyorlar mı? Imamı Valıdî buna cevaben «bunlar bu sozu mumınler arasında değıl, aralarında izhar edıyorlardı cenabı Allah bunu haber verıyor» demıştır Lâkın bu, zahırı sıyaka muhalıftır Çunku «اذا» ile «قالوا» nun aynı zamanda vukuunu ıktıza edıyor, gonullerınden boyle dedıler manası vermek de hılâfı zahırdır Doğrusu bu soz tam münafıkça ıkı yüzlu, tevrıyeli bır soz olduğundan biz sufeha, gibı ıman ederımıyız tabırının bır mahmılı salıhı de mumkındır. Bınaenaleyh bunu nasıhat edenlere karşı soyledıklerı zaman da kat'î bır ılânı küfur yapmış olmıyorlar, bu da munafıklığın ve kufrı munafıkanenin bır nev'ı mahsusu oluyor ki «واسمع غير مسمع» demelerı gıbıdır

Balâda munafıklar «ومن الناس» diye insanlardan sayıldığı

halde burada «الكافرين» dıye ınsanlara mukabil tutuluyor, onlardan ayırd ediliyor ki bunda ne güzel nükteler vardır münafıklar nas ile müsavata razı olmıyorlar ve kendilerini mafevk ve münevver, akıllı bır sınfı mütemayiz farzediyorlar ve bu za'm ile onlara hud'a etmeğe cür'et edıyorlar. «امنوا كما امن الناس» tekabül ve teşbihi de onların beğenmedikleri nasın onlardan daha kemalli olduklarını ve kendılerının de onlar gibi iman ederek naılı müsavat olmalarını ve böyle olması kendileri için tedennı değıl, terakkı olduğunu anlatıyor kı bu onlara siz henuz insan değilsınız, insan olunuz» mealınde bir ıhtarı tazammun edıyor Münafıklar da cevapta o nası tahkır edıyor, o budalalar dıyor, musavata razı olamıyorlar ve boyle yaparken hem bu tefrikte Allahın kendilerıne ıftira etmedığini hallerıyle tasdık ediyorlar hem de iman hususunda kendılerıne bir hakkı temayüz verılmedığınden dolayı musavı ıman teklıfını reddeyliyor, fakat sarahaten bız ıman etmeyız de demıyorlar. Kendılerının hususî ve başka bir imanları olduğunu ve olması lâzım geldığını ıma etmek ıstiyorlar Nâs nazarlarında muhakkar, budala oluyor. Bunun için Cenabıhak yukarıda «ومن الناس» dıye alelıtlak nastan sayıyor Burada da nasınkema lını gostererek münafıkları kendi ıkrarlarıyle ınsanlardan saymıyor

Filvakı lısanı Arapta da «الناس=ennas» tabıri makamına gore kâh tazım ve kâh tahkır manasını ıfade eder Demek kı ıman hususunda münafıkların, ehlı reybın saplandıkları fıkrı mahsus, ımanın ınsan ıçın bır duzak olması ve bınaenaleyh sırasında yalnız ılcamı avam ıçin kullanılması noktasında toplanır ve bunun ıçın kâfırlerle beraber yaşamak ımkânını gordükleri zaman ımanın lakırdısından bıle sıyrılırlar, mü'minler içınde yaşamağa mecbur kaldıkları zaman da ımandan bahsederler. Lâkin havassın ımanıle avamının ımanı arasında zarurî bır fark ve temayüz bulunacağı davasından feragat etmezler, halbuki

dini islâmın teklif ettiği şeraitı iman, hakk-u hakikatin en umumî ve en küllî olan hututı esasiyesi olduğu için aslı ımanda ve şeraıtında havass-u avam farkı mevzuubahs olamaz, bu fark o ımanın a'malinde ve meratibi kemalınde mevzuı bahs olabilir mebdei küllîde müsavat başka bunda terakkı mes'elesı yıne başkadır. Halbuki ehli reyb esası ımanı, safveti kalbi, ıhlâsı budalalık telâkki ettiklerinden, mü'minlere aldatılmağa müheyya, sâdedıl, budala gözile bakarlar. Fakat Allah tealâ buyuruyor ki (الا انهم هم السفهاء ولكن لا يعلمون) şunu muhakkak biliniz ki, süfeha, budala, ancak o münafıkların kendılerıdır, lâkın bılmezler — gerçı onlar kendilerini, ılm-u marıfetle herkesten mümtaz gormek ısterler ıse de onlarrın ilım ıle münasebetleri yoktur. İlim bir ikan ışidır. Hele ıstıkbale aıt olacak ilim, ıkanlı bır mantık ve ıstıntac ışıdır ki başı imanı hak, gayesi vısalı Hakdır. Onlar ıse baştan nıhayete reybıle meşbudur. Yukarıda münafıkların evvelâ «مايشعرون» nefyı hal, sanıyen «لايشعرون» nefyı istıkbal sıgasile hıss-ü şuurları, burada da «لايعلمون» dıye ılımlerı nefy olunmuştur ki bunda hem mebde ve gaye ıtıbarıle zemm-u tevbıh noktaı nazarından tedricî bır terakki vardır kı tezayüdi maraz ıle mütenasıptır, hem de ilım ıle şuurun mevzu farklarına işaret vardır Din ve ıman, sefahet ve ademı sefahet mes'elesının sadece hiss-u şuur ile değil, ılım ıle alâkadar olduğunu ifade edıyor.

Bu munafıkların mu'min olmadıklarını ve ahlâkan ne kadar düşkün olduklarını şununla daha iyi anlarsınız· (واذا لقوا الذين امنوا قالوا امنا) bır de bunlar mü'minlere rast geldıklerı zaman alelıtlak (amenna) derler, budala zannettiklerı mü'mınlere yaltaklanır, yüzden hulûskârlık, müraılik ederler, (واذا خلوا الى شياطينهم) kendı şeytanlarına, gizlı mukavelelerle, gızlı meclıslerde kendilerine gizli gizli fitne

ve fesat dersi veren mütemerrit, çıfıt, şeytanat üstatlarına tenhaca varıp halvete çekildikleri zaman da (قالوا انا معكم) biz her halde sizinle beraberiz, bundan emin olunuz derler, şeytanatta beraber olduklarına ıkrar verirler ve mü minlere karşı yaptıkları mümaşattan kuşkulanmasınlar diye suali mukaddere cevap makamında şunu da ilâve ederler: (انما نحن مستهزؤن) şüphe yok ki bız başka değıl, hep müstehzi takımıyız, hep böyle ıstihza, alay eder dururuz derler ve ahlâksızlıklarıle ıftıhar ederler. — Sadakat arzederken hıyanetlerını, şecaat arzederken sırkatlerini söylerler Işte ılım ve akaıdde ıstıhfaf ve istıhzanın mucibı küfrolması hakkındakı kaıdeı küllıye bu gıbı ayetlerın mazmunudur

Rivayet olunduğuna göre Abdullah ibnı Übey yardaklarile bir gün sokağa çıkmışlar, sahabeı kıramıdan bır kaç zatın karşıdan gelmekte olduklarını görmüşlerdı Ibnı Übey yanındakılerıne «bakınız ben şu gelen budalaları başınızdan nasıl savacağımı» demiş ve yaklaştıkları zaman hemen Hazretı Ebı Bekrin elıni tutmus, «merhaba, Seyyıdı benı Temim, şeyhulıslâm, Resulullahın garda sanısı olan, nefs-ü malini Resulullaha bezletmış bulunan Hazretı Sıddık» demış, sonra Hazretı Ömerın elını tutmuş «merhaba seyyıdi beni adıy, dınınde kavı, nefs-ü malını Resulullaha bezletmiş bulunan Hazretı Faruk» demış, sonra Hazretı Alının elını tutmuş «merhaba, Resulullahın amca zadesı' damadı, Resulûllah sallâllahu aleyhı vesellemden maada butun benı Haşımın seyyidı» demış ve ışte o zaman bu ayetı kerime nazil olmuş Daha tafsılli diğer bır rıvayette Hazretı Alı «ya Abdullah Allahdan kork, münafıklık etme, çünku münafıklar şerrı halkullahdır» demekle «musaade et ya Ebelhasan benim hakkımda böylemi söylüyorsun vallahi bızim ımanımız sizın imanımız gıbı ve bızım tasdikımız sizin tasdikınız gibidir» demış ve ayrılmışlar,

Abdullah ıbnı Ubey arkadaşlarına «nasıl yaptım gordünüz ya Işte sız de bunları gorünce boyle yapınız» demiş onlar dahı «sağ ol, sen bızım ıçımızde ber hayat oldukça hep boyle hayırlı ıstıfadeler ederız» dıye kendisını meth-ü sena etmışler, muslumanlar da varıp Hazretı rısalete haber vermışlerdı ve akıbınde bu ayet nazıl oldu» dahi denılmıştır Bu rıvayete gore «amenna» dıyen esasen İbnı Ubeyyıbnı Selûl oluyor ve bu sozle arkadaşlarını da temsıl edıyor Balâda «واذا لقوا الذين» dıye mufret suretınde başlanması da bunu ıma eylıyor Fakat ayette bunların hepsının beraber varıp tenhada, halvette gorustuklerı şeyatının, şeytanat muallımlerının bunlardan ve Ibnı Selûlden başka ve bırden zıyade bır cemı olduğu tasrıh buyrulmuş olması ve «انا معكم», «انما نحن مستهزؤن» fıkralarının suretı sevkı, bu şeytanların guruhı munafıkînın arkasında ve onlardan harıç ve fakat onlarla gızlı bır alâkayı haız hafı bır teşkılâta delâlet ettığı aşıkârdır Ayetı kerıme hâdısenın daha derın, daha gızlı menbalarda cereyan ettığını gostererek Resulûllahı ve ehlı ımanı tenvır etmıştır Bunun ıçın bır çok mufessırın, bu şeyatının, Reısı munafıkînden başka ruesayı müşrıkîne ve احبار = ahbarı Yehuda ışaret olduğunu nakletmışlerdı

ŞEYTAN — Şeytan her hangı bır mütemerrıt, yani azgınlıkta, şerr-u habasette fevkalâde bır temayuzle sınıf ve eşbahının harıcıne çıkmış şırrır, anut manasına bır ısmı cınstır kı gerek ınsandan, hayvandan, yılan gıbi mahlûkatı zahıreden ve gerek saır mahlûkatı hafıyeden alâkaı ruhıyesı bulunan habislere ıtlak olunur. Insan şeytanı, hayvan şeytanı,cın şeytanı denılır, nıtekım Kur'anda şeyatını ıns ve şeyatını cın tabırleri çok defa gelecektır, ınsan gorunur, fakat esası habaset ve şeytanatı gorünmez asarıle bellı olur Bınaenaleyh insan şeytanında bıle şeytanlık bır emrı hafıdır Bunun ıçın şeytan ısmi gızlı bir kuvvetı habıse, bır ruhı habıs mülâhazasına racı

olur. Ve şeytanı ins, şeytanı cinne merbut demektir melek mukabili olan şeytanı cin yani gizli şeytan, bazı felâsifece yalnız mücerredatı maneviye olarak izah edilmiş ise de bunun maddî haysiyetini de inkâr etmek doğru olamıyacağından buna habîs olan maddî kuvvetleri dahi ilâve etmek zarurîdir Ve Ehli sunnetin izahı boyledir Bu suretle şeytan ismi cins bilhassa gayri mer'i olan ervahı ve kuvayı habiseye isim olmuştur ki hilkatte her cins bir ferdi evvel ile başlamış olduğundan şeytan denilince bu cinsin babası olan o ferdi evvel yani iblis hatıra gelir ve o zaman ismi has gibi olur Şeytana lisanı farisîde diyv denilir ki bu kelime Garbe dolaşmış aksine ilâh manasına diyò olmuştur Eimmei lûgatın beyanına gore şeytan kelimesi mefhum noktai nazarından bir manayı vasfîyi haizdir. Ve bunun iştikakında iki kavl vardır Birisi Sibeveyhin dediği gibi uzaklık manasına (شطن) maddesinden فيعال vezninde dir ki baid, uzak demektir Filvakı şeytan da haktan uzaktır. Ondan da uzaklaşmak lâzım gelir, diğeri ihtirak veya butlan manasına (شيط) maddesinden فعلان vezninde olmasıdır ki yanmış ve batıl demektir. Filvakı şeytan da boyledir. Bu surette kelime alem olmadığı için münsarif olmuştur «شطن» maddesinin lisanı Arabın gayride de bulunduğu mevzuı bahs oluyor Binaenaleyh şeytan bir ismi cinstir Bundan şeytanı cin cinsi tebadür etmekle beraber şeytanı inse dahi hakikat olarak itlak edilir ve hattâ hayvana bile, nitekim Hazreti Omer Şama teşrıflerinde bir ata bindirilmiş idi, biner binmez at çalım yapmıya başlayınca hemen inmiş ve beni bir şeytana bindirdiniz buyurmuş idi Bu âyette ise insan şeytanları olduğunda mufessirinin ihtilafı gorulmiyor.

Bu yedi âyette munafıkînin mahiyetleri, haleti ruhiyeleri, evsaf ve şenaii sabiteleri kemali belâğat ve vecazetle fezleke edilerek ihbar buyurulmuş, başdaki «ومن الناس

âyetinin mazmumuna nazır olup onu ezher cihet tafsıl ve izah eden bu yedıncı âyet ise, onların bütün ruhlarını kendi ıkrarlarile ıkı kelımede hulâsa ederek gösteriver. mıştir.

Şüphe yok kı bu şenaatleri işıdenlerin derhal gayızları kaynar ve onların azabı elıme istihkaklarını teslim etmekte hıç tereddüd etmiyerek kahrolsunlar diye feryatta ıstı'cal eder, ve cenabı Allahın hemen bunları mahv etmesını veya asınız, kesınız gibi bir emir vermesını hırs ıle gözetır ve bu hırs ıle bır lâhza imhallerini gormemek ister İşte Cenabıhak hassasiyetı islâmiyenin boyle heyecanlı bır dereceye geldığı nazik bir dakikada butün bu heyecanı teskın ve endışeleri izale etmek içın derhal buyuruyor kı (اللّه يستهزئ بهم ويمدهم في طغيانهم يعمهون) Allah onlarla ıstıhza ediyor ve daha edecek yanı kendılerını maskaraya çevırıyor ve daha çevırecek de, boyle kalb korlüğıle şuursuzluk, basıretsızlık ıdraksızlık içinde tuğyan edıp gıtmelerıne adetâ medet ve ımdat ediyor ve azgınlıklarına meydan veriyor, tabırı aharle korkorüne tuğyanlarında suruklevıp goturuyor

Bu ıstıhzaı ılâhî cumlesınden olmak üzere bunlara Dunyada musluman muamelesı yapılır, cemaatı islâmıye harıcınde tutulmazlar. Munafık olmıyan gayrı müslimler gıbı âyınlerınde, ahkâmı mahsusaı dınıyelerinde serbes değıllerdır Munafıklara gerek ıbadât ve gerek muamelâta müteallık ahkâmı ilâhıyenın hepsı müslumanlar gibi tatbik edilir, mü'minler bunlara dıkkat etmeğe, bu hususta gözlerını açıp mucahede etmıye, zımamı hükmü ellerınde tutmağa memur edılmışlerdır Bunda başlıca üç hıkmet vardır. bırıncısı ıslâmın sabr-ü sekınetı, uluvvı terbıyesı, semahati ruhıyesıdır Ikıncısı, bu sayede bunların muhitı islâmîde ve ahkâmı ıslâmıye altında yetışecek olan evlâtlarından cıddî mu'mınlerın yetışmesine imkân bırakmaktır.

Üçuncüsü de bu münafıkları kalben ıman etmedıkleri ahkâmı ilâhiyenın tatbikatına mecbur etmek suretile her lâhza gönül azabı içinde bırakmak ve maskaralıklarının cezasını Dünyada dahı çekdirmektir. İstihzai ilâhîden birı budur. Ahırete gelınce ، ان المنافقين فى الدرك الاسفل من النار olduktan başka bunların orada da ıstıhza muamelesıne maruz kalacakları, Cennetın kapıları kendilerıne gösterilip gösterilip de kapatılıvereceğı hadısler de beyan olunmuştur. Bu gibı muamelede Cenabıhakkın ben ve biz gıbi mütekellım sıgasile hitab etmeyıp de gaib gibi Allah buyurması izharı celâl ve kıbrıya ıçındır Meselâ bır kumandanın, maıyetıne hitaben ben şöyle ıstıyorum demesıle kumandanımız böyle ıstıyor demesı arasında ne buyük fark vardır

Istıhza bır kımseyı hezl ıçinde maskara etmek ve şeref-u haysıyetını kırmak ıstemektır. Kesr veya katli serı manasına (هزء) den mehuzdur. Burada Allah tealâya ıstıhza yakışır mı dıye hatıra derhal bır sual gelir. Lâkın, Allaha ısnat olunan ekseri fiillerde ve sıfatlarda gayatı murat olduğunu Fatiha da gormuştuk Malûmdur kı ıstıhzadan gaye hezl değil şeref-u haysıyetı kırarak maskara etmek ve budalalığı işrap edıp sezdırmeden tahkir ve ıstıhfaf eylemek ve bundan bır rıza duymaktır Halbukı münafıkîn gibi müstehzilerın çoğu ıstihza ettıklerı kımseleri hakıkaten tahkıre muktedır olamazlar da çok vakıt, budalalık, hakaret mustehzılerın kendilerınde kalır ve onunla eğlenirler Halbukı cenabı Allah rızası hilâfına hareket edenler hakkında adaleti ılâhıyesını ızhar etmek ıçın boyle bır tahkir ve tezlili murat ettiği zaman onları bihakkın tezlil ve terzıl eder. Ve bütün kâinat nazarında bednam eyler de o, bir mecnun gibi kendisının bu halınden haberdar bıle olmaz. Ayıblarını gizliyorum zannederken bütün âleme teşhır eder de farkında olmaz. Dünyada şuurun bu tarzı insılâbı en büyük bedbahtlık olduğunda ıse şüphe yoktur.

İşte Allahın istıhzası kı bunu ancak Allah yapabilir ve bu bir madeletı ılâhîyedir Ve her adalette rızaı ilâhî vardır. bırısı süslenmek ıster ve karşısında altın yaldızlı bır kâğıt gorür, okumasını bılmez, ziynet diye göğsüne yapıştırır, sokağa çıkar, ve bununla çalım satmak ister, görenler ıse bakarlar levhada «haza rezıl» yazılmış, zavallının haberı yok, olmak ıhtımali de yok. İşte elıyazebıllâh bu bır ıstıhzaı ılâhî olur Allah tealâ münafıkları tuğyanlarında böyle maskara eder bu manalar hasabıledır ki şer'an Allaha mustehzı denılmez fakat ıstihza eder denilır. (اولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى) bunlar öyle kimselerdır ki hıdayet bedelınde dalâleti satın almışlardır Hıdayet tam ellerine değmiş, malları olmunş gıbı ıken onu vermışler, dalâletle trampa etmışlerdır (فما ربحت تجارتهم) de tıcaretlerı kâr etmemıştır (وما كانوا مهتدين) ve kâr yolunu bulmak ıhtımallerı olmamış, kâr yolunu tutamamışlardır -Bunlar hıdayet ve muvaffakıyet nasıp olanlardan değıllerdır, çunku muamelei tıcarıyede başlıca ıkı maksat vardır. Birisı sermayenın selâmetı, dığerı kârdır Halbukı bunlar sermayelerın sermayesı olan hıdayetı vermış yerıne onun zayaı demek olan dalâletı almışlardır Bınaenaleyh ne kâr kalmış ne kâr ıhtımalı, kâr yolu Bu ayet müttekîn hakkındaki «اولئك على هدى من ربهم» ayetının adilı olarak bil'ıbare munafıkînın hatımeı hallerinı natıktır. Ve maamafih bıl'ışare bunların şeyatını olan keferenin akıbetlerinı de müştemıldır. Cenabı hak bunların hallerıni, Dünyada her şeyden akdem bildıklerı, ehassı emel edindikleri tıcaret ve murabahacılık haletı ruhiyesıne göre bir istiareı temsiliye ıle tasvır buyurmuş ve hidayeti diniyenın nefsinde mulım olan tıcaretı dunyevıyeden akdem ve onun selâmetı ıçın de bır şartı zarurî olduğunu anlatmıştır Bu tasvırde tıcaretın büyuk bır medhi vardır. Fakat ticaret-

ten evvel onun hakikî, lâzım bir yolu bulunduğuna ve bu yolun hüsnü idrak ve tarıkı istikamet olduğuna ve ticarette yalan, hud'a entrıka yolunun hakıkî bır kâr yolu olmadığına tenbih ve bınaenaleyh istıkamet kanununa sarılabilmek ıçın hıdayetı diniyeye ermek şartı akdem olduğuna ışaret buyurulmuştur.

Mahiyetléri bilinen, «لا ، لا», dıye haklarında ıkı def'a teyakkuz ve intıbaha davet vakı olan ve bu ıkı ayet ıle de akıbetleri, hasarları tasvir buyurulan munafıkların ıçten ıçe gayeı ıslâmı ve hayatı ıslâmıyenın hüsnı cereyanını çığırından çıkarmak noktaı nazarından mazarratları derkâr bulunduğundan bır taraftan bunlar hakkında alenî kâfırden zıyade nazarı dıkkatı celp ıle mü'mınleri tenvır etmek, diğer taraftan bu münafıkların nefselemırdekı hasar ve akıbetlerinı mahsûs bır surete ıfrağ ederek kendilerini tehvıl ve herkesi nıfaktan tahzır ıçın bu babda temsılen dort ayet daha ınzal buyurulmuştur şoyle kı·

(مثلهم) - Mesel, aslında mısıl ve nazır yanı bır şeyın benzeri, manendi manâsınadır ki Kamus mütercımı bektaş diye gostermıştir Şebeh, şıbih şebıh denıldiği gibı, mesel, mısil, mesıl denılır Sanıyen vaktıle bır hâdise ve bır tecribe münasebetile soylenmiş olup atalar sözu dıye dılden dile dolaşan guzel sözlere, darbı mesellere ıtlak edilmiştir· Çünkü bunların mevrıdi denılen ilk hâdıseler madrıbı denilen son hâdıseye mümasil addedılerek temsil edilmiş bulunur. Sütten ağzı yanan yoğurdu üfler de yer gibi. Salisen taaccüp ve istığrap edılecek tuhaf ve ibretli bir hâle veya bir sıfata veya bır kazıyeye ve hikâyeye dahi mesel denılır kı darbı mesel gibı dılden dile dolaşmağa ve her yerde solyenmeğe lâyık olduğu cihetle ondan istıare edılmıştır. Bu sade nakil ve hikâye olunur. Darbı mesel gibi her iyradında bir teşbıh ve temsil manâsı mülâhaza edilmez, fakat ilk soylenişi

hakıkat de olabılır, bır ıstıareı temsılıye de olabilır, buna dâstan dahı denılir Dıllere dâstan oldu derız. Destan manzumelerı bundan mehuzdur, Bu manadan delil ve huccet manâsına dahı ğelır. Çünku bu gıbi meseller, gerek bir nadır hakıkat olsun ve gerek bır tahyil ve temsıl yanı sırf bır masal olsun bır şohretı şayıayı haiz bulundukları zaman sırasında bazı hakikatler onlara teşbıh olunarak ifade olunur Meselâ bu ış kurt ıle kuzu masalına benzer denılır. Bırıle diğerine temsilen istidlâl edılır. Işte Edebıyatta bır hakikatı diğer bır hakıkate veya bır hayale veya meşhur bır mesele benzeterek mısalî bır surette ıfade etmeğe temsil tabır olunur kı teşbıh veya ıstıare, hakıkat ve mecaz kısımlarına ayrılır

Edebıyatta tefhim ve cazıbe noktaı nazarından temsılin büyük ehemmıyetı beyanıyesı vardır. Çünkü alel'ekser akıllar vehımlerın mudahale ve tasallutlarına maruz olduklarından makulâtı hafıyeyi husnı ıdrakten mahrum kalırlar, temsıl ıse vehımlerı akla teshır eder de hakıkatı cahıl, gabı kımselere bıle tefhıme vesıle olur. Zıra temsıl, dakık ve rakık makulâtı hafıyyenın nıkab-u hıcabını atarak onları açık mahsusat kisvesınde ibraz eder de tanınmadık şeylerı tanınmış, görulmedik şeyleri görülmüş gıbı ızhar ve ıfham eyler. Iş bunun mevkını bılmek ve husnı ıstımal edebilmektir. Zamanlar olmuş ki edyanı salıfenın ruhı makulâtı karınesız temsilât ile ifham ve tamım edılmış ve temsılı, tersım ve tecsım ile timsaller de takıb etmış ve bu suretle ruhlar unudulup putlara, tımsâllere perestış olunmuştur Işte dıni islâm «الذين يؤمنون بالغيب» âyetınde olduğu gıbı ımanı mahsûs ü meşhuttan evvel doğrudan doğruya aklî ve kalbî olan gaybe ve hakikatın mebde ve mercii bulunan vahdetı Hakka ıbtına ettırerek, ruhı ınsanîyı meselden hakikate, temsılden tahkike terakkı ettirmiş ve Kur'an bu terakkiyi temın ıçın hakıkatlerı kıymeti akliye ve kalbıyelerile

muhkem bir surette beyan ve tebliğ ettikten sonra o hakaıkı ma'kuleyi temsilât ile de efhama takrip ve telkin eylemiştir Ve bunu yaparken tahkık ile temsil arasına karinei zahire ıkame ederek, hak ile batılı iltibastan mahfuz tutmuştur. Bu sebeple Kur'nın uslubı beyanında tahkik mukabılında temsilât ve muhkemat mukabılında müteşabıhat dahı bulacağız İşte uslubı beyanda tahkık ve temsıl temayüzüne ılk olarak bu âyetten başlıyoruz. Bundan evvel ahvalı munafıkîn tahkık tarıkıle tesbıt buyrulmuş olduğu halde şimdi de temsılı cihetine geliyoruz Bundan ve bır sahife sonrakı «ان الله لا يستحي ان يضرب مثلا» âyetinden o kadar vuzuh ile anlarız kı Kur'an uslubı temsili dahi haiz olmakla hakaikını rumuz ve temsıle boğmamış, hakkı zahirın hak, temsılın temsıl olarak bılkarıne anlaşılmasını iltızam ve temin eylemiştir. Binaenaleyh bu babda karinei mekalıye ve halıye bulunmıyan mevakıde tenakuz ile ımkânı zatîyı seçebilen akıl karinesinın delâletine muracaat olunur Ve boyle bır karinei temsıl bulunmadıkça zahırı Kur'an, mahzı ıstıb'adı vehmî ile tevıl olunamaz Bakınız bu âyette karinei temsıl lâfzan bile ne kadar zahır ve muteaddıddir. «مثلهم كمثل الذى», binaenaleyh bu esasen bır teşbıhtır Ve meselı mesele teşbıhtır Burada mesel, halı acıb, vak'aı garibe manasınadır Yanı bunların hallerı ve alelhusus hıdayetı verip dalâletı ıştıra hallerı (كمثل الذى استوقد نارا) şu ateş yakan veya ateş yakanlar kıssasına benzer kı bırisı bır ateş yakmak istemiş (فلما اضاءت ما حوله) ateş parlayıp da yakanın etrafındakı şeylerı aydınlatınca (ذهب الله بنورهم) Allah o kımselerın butün ışıklarını, daha doğrusu goz nurlarını alıvermış (وتركهم فى ظلمات) de onları karanlıkta bırakmış (لا يبصرون) ne aydınlık, ne bır şey, hıç bir şey gormez olmuşlar

görmez bir halde kalmışlar - Ateş mi sönüvermiş?. Bir hayli müfessirin öyle izah etmişler Fakat ateş sönmeden aydınlık devam ederken Allah onların görecek göz nurlarını alıvermiş olmak daha zahir ve daha bedîîdir. Sahibi keşşaf «والاول ابلغ» derken bunu ihtiyar etmiş gibidir ki ma'badı de bunu gösteriyor buyruluyor ki (صم بكم عمى فهم لا يرجعون) bunlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bu halden donup evvelki nurlu hali bulamazlar. Daha vazıhı: Artık kendilerine gelemezler, tamamen bihuş ve sersemdirler, binaenaleyh yolu nerede bulacaklar? Bu surette sönen yalnız göz nurları değil bütün nuri şuur, nuri idrak olduğu anlaşılıyor ki bu mana «ختم الله على قلوبهم و على سمعهم و على ابصارهم غشوة» mazmunundaki hatm-u tab'ın daha kuvvetlisidir Bu surette kıssadaki ateş yakan, Nurları gidenlerin haricinde kalır «والذى» ve «حوله» «استوقد» zamirlerinin lâfzan ve manen müfret olması zahir olur. Resulûllahın davet ve hidayeti karşısında munafıkînin ahvali de tıpkı mustevkıdın parlattığı ziya karşısında gözleri minmtarafillâh görmez oluverenlerin hali gibidir Arabda ateş yakmak tenvir etmek, maksatlarile de yapıldığından bu manalarda kullanılır kezalik yangın çıkarmak gibi suıkastle de olabileceğinden fitne-vu fesat çıkarmak manasına da gelir Ve burada ikisine dahi muhtemildir. Bundan başka davet hayra da olur, şerre de, binaenaleyh yangın çıkarmak ve şerre davet etmek manalarına telâkki edildiği zaman, nurun alınması ateşin söndurulmesi demek olacağı zahirdir. Ve bu surette ateş yakan zulumatta kalanlardan olur ki bu ateşi yakan münafıkların reisidir, «الذى» müfreddir veya mecmuidir ve الذى cemi manasınadır. Ve bir çokları böyle tefsir etmişlerdir Fakat ateş yakmak, tenvir etmek ve hayre davet eylemek manasına tasavvur edildiği zaman gerek mustevkit ve gerek (من حوله) olan zevil'ukulün nuru sönmemiş olduğu halde (ما حوله) mazmununda dahil olan

hayvanat makulesinin nurları sönmüş ve o ziyadan ancak bunlar mahrum kalmış olurlar, bu takdırde ancak (هم) zamiri mahavlehudakı (ما) içinde bulunan hayvan gibi insanlara racı olur. Evvelki surette mesel için büyük bir bedaat ve harika yok gibidir Gerçi yanan bir ateşin nagihan sönuvermesi garip ise de şiddetli bır rüzgâr gibi bir sebeple az çok yine mu'tat gorünur Fakat ziya dururken şuurun, kabiliyeti rü'yetin esasından gaip oluvermesi ilâhî bir harikadır. Ve meselin en bediî noktasını teşkil eder Bundan başka evvelkinde temsil basittır, bir hey'eti diğer bir hey'ete teşbihtir. Ikincide ise iki hey'etin mulâhazasından mürekkep bir hey'eti, diğer boyle bir heyete teşbih suretile bir mertebe daha terkip vardır. Peygamberin davet ve hidayeti karşısında munafıkîn, «müstevkit» karşısında etrafındakilerın bır kısmı Daveti Muhammediye ve onun irşadı baki ve fakat münafıkînin nurı iz'anlarını Allah almıştır ve belki bunların içinde ibtida imanı kalbî dahi nasıp olduğu halde bilâhare nifaka sapan, kalben irtidat ederek nurı imanını zayı edenler bile bulunmuştur (Nazmı Kur'an) işte bu temsili, boyle tabakatı meani ile zuvücuhı kesire halinde ibraz etmiştir ki her birinin bir vechi sahihi vardır. Daveti Muhammediyenin istikadı nâr ile gosterilmesi ise ikinci temsilde goruleceği üzere .şunu ifham eder bu davet bir taraftan tebşır, diğer tarftan inzarı muhtevidir bu davet cennetin mukabilinde bir de narı Cehennem gosteriyor. Bu ateşten kaçın, şu Cennete koşun diyor, munafıkların da tebşirata ağızları sulanıyor, inzardan da başları donuyor, ağızdan amenna diyorlar, hidayet buraya kadar geliyor, lâkin kalblerine iman girmiyor, çunkü nurı iz'anları sonmuş, fenalığa ceza veren âdil bir Allaha inanmak istemiyorlar, her türlü emellerine kul gibi hizmet edecek adaletten âciz bir ilâh istiyorlar

(او كصيب من السماء) — «kemeseli sayyıbin», yahut «kemeseli

zisayyıbin› takdırındedır ki evvelkınde münafıklar kıssası toptan sayyıb kıssasına teşbıh olunmuş ve kıssaların müfredatlarında müşabehet gözedılmemiş bulunduğundan sade teşbıhı murekkep, ıkıncide ıse kıssaların eczasında dahi teşbıh gozedılmış bulunacağından buna da teşbıhi mefruk veya müferrak denılir. Sayyıb filasıl ısabetin sulâsısı olan صوب masdarından sıfatı müşebbehe olup şıddetle dokülen yağmura, bır de şıddetli buluta isım olmuştur Sema, manayı ahassıyle gok dediğımız şu kubbe, başımızın yukarı tarafında dıreksız, telsız açılmış koca şemsıyedır kı lısanı Nebevîden sakfı merfu ve mevcı mekfuf dıye rıvayet edılmiştır. Esası manası yuksek demektır kı ınsanın üst tarafına gelen her yuksek şey'e ıtlak olunur Ve her ufkun bır Seması olur âlemi ervah ve ukul dahı bır veya müteaddıt semalardır. Bınaenaleyh سماء = Sema kelımesı esasen ızafî bir manâyı haız bır ısmi cıns olup kullî veya cüz'î taayyun kasd edıldığı zaman السماء = essema denılır Burada yağmur denıldıkten sonra gokten geldığı malûm ıken ‹من السماء› denılmesı butun bır ufku kaplıyan Semayı malûmı tasrıh ederek bu yağmurun bır taraftan değıl Semanın her tarafından geldığını anlatmak ve meselde yağmurla beraber butun o manzarai Semayı tasvır ettırmek ve bır de sayyıbın evvelâ yağmur manâsını tebadür ettırmek nüktelerını haızdır.

Manâya gelelım Yahut o münafıkların halı bır yağmur kıssasına, tabırı aharla yağmura tutulanlar kıssasına benzer kı Semanın her tarafından bardaktan dokulür gıbı boşanmış kuvvetli bir yağmur (فيه ظلمات) onda türlu turlü karanlıklar var - Gece karanlığı, kara sayyıb bulutu Dunyayı kaplamış yağmurun kesafeti de bunlara munzam olmuş, ınsanın içını sıkıyormu sıkıyor, goz gonül kararıyormu kararıyor Binaenaleyh zulmetler

katmerlenmiş, iç dış zifirî karanlık, bundan başka (ورعد) dehşetli bir gök gürültüsü, titretici bir patlayışı gürleyişi var ki beyinlerde çatlıyor, afakta gurleyor, (وبرق) bir de şimşek, şimşek çakışı, çakıp şakıdıkça, parlayıp yıldıradıkça bir lemhai ummit gibi karanlıkları yarıyor, yurekleri ağza getiren bir halecan veriyor. Bunlara tutulanlar (يجعلون اصابعهم في اذانهم من الصواعق) yıldırayarak geldiği için yıdırım ve çarptığını mahv ettiği için saika ve cem'inde sevaik denilen, gozlere şimşek kulaklara ra'd halinde tezahür eden ucu nereye dokunursa ifna eyliyen, insanı ve hayvanı bir anda mahveden, madenleri eriten, demiri mıknatıslayan, mıknatısların kutuplarını alt üst eden, hasılı «الصواعق» denilince her turlu mesaip ve mehalikile malûm bulunan o ateşîn kamçılardan, o dehşetli şırarelerden, yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkıyorlar, bunu da (حذرالموت) olum korkusile, olumden sakınmak için yapıyorlar, lâkin kulak tıkamak neye yarar, korkunun ecele faidesi ne? (والله محيط بالكافرين) Allah butün kâfirleri her taraflarından, içlerinden, dışlarından, Dunyalarından Ahiretlerinden kuşatmıştır - Kudreti ilâhiyenin ihatasından harice çıkmak mumkin mi? Allahın izni olmadıkça bundan kurtulmalarına ihtimal mı var? Yıldırımdan korkulmaz mı? Olumden sakınılmaz mı? Evet amma bunlardan daha evvel Allhdan korkmak ve onun azabından sakınmak lâzımgelir, yıldırımları yapan kim, bütun bu alâmetleri belirden kim? Bulutların arasından, o su hazinelerinin içinden bu ateşleri çıkartan kim? Onları tâ uzaklardan kulaklara işitdiren, gozlere gosteren kim? Sakınmak hissini veren ona gore tedbir almak kabiliyyetini ihsan eden kim? O yıldırımların huruc noktalarını, isabet noktalarını tayin

eden ve bulutları ona göre sevk-u idare eden kuvvetler, melekler kimin? Hepsi hepsi Allahın, yıldırımlar da Allahın bir belâsı, azabının bir nümunesidir. Bunlardan korkup sakınmak istiyenlerin daha evvel Allahdan korkmaları ve onun evamirine, kanunlarına ittiba ederek felâketten sakınmanın, nimetine ermenin yolunu bilmeleri icap eder. Bir Allah korkusu insana bütün korkuları attırır, izni Huda ile her korkudan kurtulmanın bir çaresi vardır Fakat Allahdan kurtulmanın imkânı yoktur. O da iman ve teabbüd ister, kanunlarının, emirlerinin tatbikini ister Ona bununla yaklaşılır, azablarından bununla korunulur, felâh bulunur. Yoksa ra'd-ü berkı gördükten sonra yıldırımdan korkmanın kulak tıkamanın hiç bir faidesi yoktur, şimşek çakınca olacak olur, yıldırım yerini bulur Ra'd işidildiği zaman da bunlar beş on saniye evvel olmuş bitmiştir. Ümid-ü beşaret şimşeğin yaldızlı çakışında değil, ra'din gumburtülü gelişindedir. Bilmiyenler ra'di berkten sonra, yıldırımı da bu gürültü ile beraber gelir zannederler. Halbuki yıldırım şimşekle düşer, esasen ra'd da onunla beraber patlamıştır. Daha esasında ra'd, o yıldırımı çıkaran sarsıntıda, sadmede' darbededir Bulutlara havaya bu darbeyi vuran bir kuvvet, onu idare eden bir melek vardır ki ra'd ismi ona kadar dayanır, bu kuvvet, bu melek buluttan buluta, buluttan havaya darbeyi indirdiği zaman sademesinden bir gürültü ile bir ateş, bir şırare çıkar, berk, şimşek bu şıraredir, yıldırım bundadır. Ses ağır gelir sonra işidilir ve geldiği zaman size geçmiş olsun, biiznillâh yıldırımı düşürdüm siz kurtuldunuz der. Binaenaleyh hâdise zahiren zannedildiği gibi berk, sonra ra'd ve saika değil, hakikatte ve indallaha ra'd ve berk ve saika suretindedir Size de berk ve saika ve ra'd halinde görünür ve işidilir Bunu bilmeniz, anlamanız lâzım gelir. bunun için Allah tealâ «ra'dun ve berk» buyurmuş. Ra'dı takdim et-

mekle beraber aralarını mutlak cem için olan «vav ile raptetmiş, «berkun summe ra'dün» buyurmamıştır. Bunu fünunı tabiiye okumamış olan Nebiyyi Ümmî Hazretleri kendı kendine elbette bilemezdı, Allah bildiriyor, ehlı ilm-u fen de bunu tasdık edeceklerdir. Ederken vahyi ilâhînın hakikatini anlamaları ıcap eder Hele elektrik hâdisatile bilistidlâl görülmiyen esırı bulmağa çalışanlar, Allahı daha evvel anlamalı, Peygamberıne vahyinın hakkıyetını de hiç olmazsa bu gıbi ince noktalardaki te'yidatı fennıye' ıle itiraf etmelidırler. Ra'd sesı bır tesbıh olduğunu, bunu işıdenlerin hamd-ü şükretmesı lâzım geldığını de unutmamalıdırlar. Saıka cidden müthiştir Bır belâyı ılâhîdir. Ve berk ile beraberdır. Lâkın bundan tevakkı etmek, maddî ve manevî bır siperı saıka bulmak evvel gerektır. O da Allahı, evamırını ve kanunlarını tanımakla olur Berk çakdıktan sonra kulak tıkamanın hıç bır manası yoktur O zaman ınsan kurtulursa mahza inayeti Hak ıle kurtulur ve gök gürültusünü ışıttığı zaman da kurtulmuş olduğunu bılır O vakıt kudretullaha hamd-u şukretmesı lâzım gelır. Bunlar ve bunları anlatan Kur'an hep ayatı haktırlar, bu davetlere, bu ırşadlara kulak tıkamak ne bedbahtlıktır

Ra'd-ü berkın, saıkanın hakıkatı manevıye ve maddiyesını izah ıçın, lûgavî, dınî ve hikemî tarıfler vardır Lûgavîsı, ra'd buluttan çıkan müz'iç sesın ısmidır kı iptıda anî bır patlayış ve sonra haylı mumted bır gürültu olur, bız buna gok gurlemesı derız Bu kelıme esasında tıtremek veya tıtretmek tabırı aharle zangırdamak ve zangırdatmak manalarıle alâkadardır Berk, parıldamak, yıldıramak manasıle alâkadar olup buluttan anî olarak çıkıp yıldırayarak, şakıyarak sönüveren bır parıltının ismidir ki lisanımızda şimşek tabır olunur. Bunun çakmasına da denilir. Saıka, gayet şiddetli, serı hâıl bır sadme bir çarpıştır ki bır ateş parçasile çarpdığını imha eder

bu münasebetle mevt, şiddetli azap manâlarına da kullanılır. Lisanımızda buna yıldırım denilir ki yıldırma ve yıldırama manâlarile münasebeti zahirdir. Ragıp der ki ra-du berk ve saika haddi zatında bir şey'in uç muhtelif tesirleridir.

Dinî izahı Bulutları Allahtealânın iradesine göre yağmur yağacak yerlere sevk-u idare eden bir melek - yani mudrik ve muharrik bir kuvvet - vardır ki ismine «رعد» denilir Bu melek ruzgâr melâikesinden başka olarak bulutları sureti mahsusada zecr-u sevk eder Bunun sevki ruzgârın sevki gibi taş yuvarlarcasına değildir. Bu tıpkı bir çobanın tağannı ederek deve surmesine benzer - tabiri aharle ruhun bedeni idare etmesi, sozün, nagmenin digerine tesir yapması gibi batından icrayı nufuz eden ruhanî ve kuvvanî bir tesirdir - bu melek bulutlarda bir tahalluf gordüğu zaman çarpar, haykırır, bu haykırış onun kudreti ilâhiyeyi ilân eden bir tesbih ve tekbiridir Işidilen gurultu, zahirî rad budur Haykırırken hiddet-u şiddeti ziyadeleşince ağzından ateş saçar, diğer bir tabir ile nurdan ateş kamçılar çalar. Görulen berk bu kamçılardır Saika bunun ateşîn darbesidir. O kamçının ucu nereye dokunursa ihlâk eder. Bunun hepsi o bir melekin yani «رعد» in bir darbesinden ibarettir. Bu darbenin havaya ve dolayısile ruhi insanının semi kuvvesine tesir ve tezahuru savtı rad, daha ineeden ve daha sur'atle basırasına tesir ve tezahüru şimşek ve dokunduğu şeye lemis tezahüru saika namını alır Bulutdaki hâsılı te'siri de itaattır. Ve bunların hepsi Allahın emrini icra etmekten ibarettir. Bu âyetde «رعد», savtı ra'd manasına olmakla beraber aslına da işarettir «ويسبح الرعد بحمده» Bu meleke meleki ra'd, meleki zecr, meleki vakd, berk fi'line de darbei melek, ملك melek denilmiştir.

Işte devri eshabdan itibaren en mutekaddim mufessirini kiramın mervi olan beyanatına göre ra'd-ü berk

ve saıka hâdiselerinin hakikati boyle kuvvet mebde'ıne irca edilmış, fakat kor kuvvet değil, kuvvanî ve ruhanî müdir bir muharriki müdrik olan melek kuvvetine irca edılmıştır. Fennî izahların hıç biri buna muhalif olmamış ve bu daıreden çıkmamıştır Ancak kor kuvvette sıkışıp kalanların idraki buralara varamaz Binaenaleyh hıkemî tarıfıne gelelim vaktile en meşhuru, bulutların ıstıkâki, yanı delk-ü temass ile çakmak taşından çıkan ses ve şirare suretile izah idı. Lâkin Ibni Sına Şıfasında bunu pek beğenmemiş bulutların tâ denizlerden, göllerden su buharı halınde çıkarken tamamen safi olmayıp az çok buharı duhanî ıle ve bır az da hararet ile çıkmaları ve yukseldıkçe su buharının daha evvel teberrüdu hasebıle obirlerını arada tazyık etmelerı ve nıhayet bu tazyikın ıştidadı ıle onların indıfa ve iştıal etmesi hususlarını dermiyan ederek uzun uzadıya izah etmiş ve hasılı demış ekserıya ra'd-ü berkın sebebı hareketı rıhiyedır kı ses çıkarır ve iştial eder ve bazan berk ve ıştial dahı ra'de sebeb olur, çünku Çunku.. ılah.

Ibni Sınadan çok mukaddem olan Ibnı Cerırı Taberi tefsırınde dıyor ki diğer bır takım ehlı ilım, ra'd dedıler, blutların altında boğulan rihın çıkıp fırlamasıdır. Ses bundandır. Ibnı Abbas Hazretleri Ebülhulde bır mektub ıle «ra'd nedir?» diye sormuştu o da «الرعد ريح» dıye cevap vermıştı Fakat İbni Abbas Hazretleri kendısı «الرعد ملك من الملائكة» dıyordu. ilah... Demek İbni Sınanın rih nazariyesi de eski bir nazarıye olmakla beraber bunun sebebini tâ deryalardan gelen buharı duhanı ve hararete kadar götürmek noktai nazarı havayi nesımının ve bulutların elektriklenmesi hakkında kararlaşmıyan nazarıyat mıyanında şimdikı fenni tabiî dahı mevcut bulunuyor. Bu günkü izahatı hikemıyeye gelince, bunları elektrık hâdisatına tatbik etmişlerdir.

Ötedenberi Yunanca elektiron denilen kehrubada

görünen bir cezb hassası vardı Sonradan bu hassanın az çok her cisımde bulunduğu anlaşıldı ve buna elektrıkıyet, kehrübailik denildı, Hikmeti tabiiye uleması hâdısatı tabııyede âdeten müessir olan hararet, savt, zıya, mıknatısıyet gibı bazı avamil sayarlar kı elektrik de bunların beşıncısi oldu. Ve bunun tenevvüatı delkden husule gelen te'sıratı kımyeviyye veya sair vesait ıle husule gelıp kuvvanî elektrıkıyet denılen kısımları bulundu. Bu gün sanayide bir çok tatbıkatı yapılan, altın gumüş yaldızlama, ızabe ve sebk-ı sıyagat, telgraf, telefon, tenvırat, tahrıkât ve tedavı gıbı bır çok hususatta ıstıfade edılen elektrığın ıstıhsal ve ıstı'malı ıçın muhtelif aletler, cehazlar, makıneler yapıldı Maamafıh elektriğin esası ve mahiyeti ne olduğu tamamen anlaşılamayıp maddeı narıye ve zıyaıye gıbı farzıyatta kaldı, Nihayet hararet ve zıya gıbı ecsamın atum denılen cuz'ı fertlerının bir suretı mahsusada hareketınden veya bunların arasını işgal eden bır esırın hareketınden husule geldığı derpış edilerek daha zıyade bu sonuncuya ehemmıyet verildı ve hasılı butun kuvvetlerın esasında bir hareket kuvvetıne ırcaı fennın en kuvvetlı nazariyesı oldu. Fılvakı elektrikte de hareket, hararet, zıya tahavvulâtı hep görülüyor, binaenaleyh elektrık fennın en muhim bir kuvvetidır. Bu da bırı erkek bırı dışı gıbı müsbet menfi ıkı cınse ayrılıyor «سبحان الذى خلق الازواج كلها» Bunların bir cinsten olanları bırbırlerını ıtıyor, def edıyor, muhtelıf cınsten olanları da bır bırını cezbediyor, birleşıyor Ve cisımlerin satıhları bunlarla işba veya ıfrağ edılebılıyor. Bunların ittıhadları hafî ve celî olmak üzere ıkı türlü oluyor. Meselâ üstuvanî uzunca bir şey bir mecmaı elektrikiyeye yakın bulunduğu zaman bu üstüvanî şey dahi bitte'sir mugayırülcıns iki seyyaleli hamil oluyor ve havanın bunun üzerındeki baskısı bunların birleşmesine manı oluyor. Fakat bır vasıta ıle bu baskının şıddetı tenakus eder veya iki seyyalenin

kuvvei tevettüriyeleri ona galebe ediverirse bundakî müsbet, menfi iki cins elektrik bırbirlerile hemen ittıhat ederek üzerinden mahvoluyorlar ki buna elektrık ifragı denilmiştir. Bunlar bu ittihat esnasında bazan çakmak gıbı bir sadme yapıyor ve bır şırare dahi çıkarıyorlar ki böyle gürültü yaparak ıttıhat etmelerıne ıttıhadı ra'dî deniliyor. Bu şırarelerı bız tramvaylar işlerken alel'ekser geceleri görürüz. İşte bu aletlerde görülen bu hâdıse epıyce bir zaman evvel âsari cevviyeye tevfık edılerek r'ad-ü berk ve saıka bunlarla izah edilmekte bulunmuştur Bunun için saıka şoyle tarıf edilıyor «Muhtelıf cınste elektrığı hamıl ikı bulutun elektrıklerının yahut bır bulut ıle kürei Arz elektrıklerinin tevetturlerı -gerılışlerı- havanın mukavemetıne galebe çaldığı anda ıkı muhtelıf elektrığın birbirlerıle ittıhadile vakı olan bır elektrık ıfrağ ve tahliyesıdir kı ra'd bunun sadmesı ve gürültusü, berk bunun şiraresıdır»

Vaktıle Ibnı Sına Şıfasında dıyordu kı berk ıle ra'd aynı zamanda vakı olurlar, fakat savt zamanî olduğu ıçın geç ışıdılir Zıya ıse zamanî olmayıp anî olduğundan daha evvel gorulür, bu gunkü fen de dıyor kı ra'd-u berk ayni zamanda vakı olur Gerek savt ve gerek zıya ıkısı de zamanîdır. Lâkın savtın sür'atı sanıyede (337) veya (340) metre, sür'atı ziya ıse az çok ıhtilâf ıle beraber üç yüz sekiz bin kilometre olduğundan daha az mesafelerde anî görülür. Yanı yıldırım şımşekle beraber düşmuş, varacağı yere varmıştır. Gürültüsü de sonradan beş ılâ on saniye kadar fark ıle ışidılır Mesafeyı tahmınen bılmek isterseniz, bir şımşek çakınca saate bakınız ve dinleyınız, bir kaç sanıye sonra ra'd gürültüsünü ışidirsınız. Aradan kaç saniye geçmış ise onu üç yüz kırk ıle darbedinız meselâ $7 \times 340 = 2380$ işbu ikı bin üç yüz seksen metre size o furtınalı bulutla aranızdaki mesafeyı gösterir ki sür'ati zıyaya nazaran bu bir an meselesıdır. Çünkü

zıya bu mesafeyı bır sanıyenın yüz yirmi beşte bir cüz'i kadar bir zamanda katedecekdır kı bunu biz hissedemeyiz. Bu ıfadeye nazaran yıldırım mutlaka Semadan arza düşer surette olmayıp hılâfına da olabilır. Çünkü elektrık şiraresi her cihete münteşir olabılır, lâkin ekserıya nakili elektrik ecsama hücum eylediğinden ve Arz ise pek ziyade nakili elektrık olduğundan ekserıya saika Semadan Arza düşmektedir. Fakat haricî bır sebeb ıle Arz musbet elektrikle ve kendısıne tekarrüb eden bulut menfî elektrikle meşbu olduğu zaman hucum daıma musbetden menfıye olduğu ıçın saıkanın yerden goke doğru çıkması da mümkın ve vaki denılıyor.

Seyyal elektrık, nakılı elektrık ecsamı cezb veya onlara hücum etmek hassasına malık olduğundan nakıl olan ağaçlara, bınalara ve bahusus ma'deniyat cınsinden eşya uzerine düşdüğu meşhuttur. Bunun, ıçın boyle fırtınalı havada ağaç altlarında ve ezcumle nâkil olan çınar ve kavak ağaçları altında saklanmak gayet tehlıkelidır Çam ve fıstık ağaçları pek nâkil olmadığından bunların altında tahaffuz bınnısbe mumkındır Siperı saıka ve beynel'avam yıldırım demırı denılen demirin daıresı eslemdır Bu da bır kanunı haktır Fakat bunlar da ra'd ve berkden mukaddem ve ecel gelmediyse mumkin olabılır Saıka ne yapar? Çok şeyler yapar, neuzubıllah ınsanı ve hayvanı bır anda helâk eder. Ve kabılı ıhtırak ecsamı ıhrak eder Madenıyatı erıdır. Gayrı nâkıl olan ecsamı kırar, Arzın kütlesıne duhuli esnasında geldığı ıstıkamette ne cıns ecsam bulunursa kâffesını erıttiğınden varid olduğu cıhette ebruyi zücac ıle mahlût takrıben on metre tulında dirgen gıbı bir nevı çatal kulçe hasıl olur kı buna da yıldırım demirı denılmişdır eğer demır değneğe rast gelırse mıknatıslar, eğer mıknatıslı bulursa kutuplarını tebdil eder ilâh...

Ra'dden hasıl olan gamgame yani çatlayışdan sonra ımtıdat eden gumbürtu hakkında muteaddit farziyat

var ise de henüz mukarrer değildir. Bazıları seda mevcesinin sathı Arz ile bulutlar arasında, bir kaç def'a mün'akis olmasına atf eylemekte, diğer bazıları da ra'd denilen hâdısenin müteaddıt ve şırarelerden mürekkep olup sathı Arza gelinceye kadar sıkletlerı muhtelif tabakalardan mürur etmesine ve her tabakanın sadası ayrı olduğundan mecmuunun ıhtilâtı mezkûr gamgameyi teşkil ettiğine kail olmaktadır Demek ki bu günkü fennin nazarında, parlamak, gürlemek, yakmak gibi lâakal üç tezahürü bulunan ra'd-ü berk ve saıka hâdiselerı, sadme, şirare, ceryan âsarı gösteren ve esasında elektrik ifrağına racı olan bır vakıadır Hevayı nesimîde, âlâtı elektrikiyede vukubulan şirare ve sadmenin hevayi nesımîde vukubulan bu hâdiselere müşabehetı hasebile fennı tabiî ulemasının ekserisi Semada berk-ü ra'd ve gamgame ıle tatbık etmek efkârında bulunmuşlar ve nihayet bunu bır haylı tecribelerle teyid etmışler ve bu bapta bazı kanunlar tesbıt eylemişlerdir Ve bu suretle hevayı nesımînın ve bulutların elektrık ıle mahmul olduğunu kabul etmişlerdir. Hevayi nesımîden azâde olarak her zaman cüz'î, küllî seyyal elektrik bulunduğu ve bunun bazan müsbet ve bazan menfi nev'ınden olduğu dermıyan olunuyor. Beyan ettiklerine göre bulutsuz lâtif zamanlrda hava müsbet elektrik ile mahmul olup mıkdarı günün saatlerine nisbeten tehallüf ve ezcumle sathı Arzdan 1,30 metre irtifadan itibaren pek yukseklere kadar tezayüd eyler, fakat bu ıhtilâfın sebebı ve hangi kaide tahtında tezayüd ettiği meçhul kalmıştır. Ebnıye ve ağaçlı olan mahallerde âsari elektrik hemen hıç yok gıbı, ancak şehırlerdeki vasi meydanlarda cüz'î mıkdar müsbet elektrık bulunuyor. Tuluı Şemisde havanın kütlesındeki müsbet elektrik gayet az iken zevale iki saat kalıncaya kadar haddi kemale vasıl olur. Zevalden sonra guruba bir saat kalıncaya kadar tedricî tenakus eyler, gurubı Şemisten iki

saat sonra yine tezayüt etmeğe başlar, kış mevsimi elektrikin mıkdarı yazdan fazla olur. Semada bir çok bulut bulunduğundan havanın elektrikine nisbeten bazan müsbet ve bazan menfi olur. Semada bulunan bulutların hareketi ziyade olduğu takdirde havanın kütlesindeki elektrikin cinsi saatten saate tahallüf eder Fakat fırtınalı ve yağmurlu zamanlarda mütevaliyen müsbet ve menfi cinse tebeddul eder Ve maamafıh şiddeti elektrık hemen hemen mıkdarı mahsusunda bulunur Hasılı hevayi nesımînın ve bulutların elektrik ile mahmul olduğu bıttecrıbe müsbet addediliyor ise de esbabı el'an farzıyatta kalmıştır. Bazıları dıyor ki maı mukattar tebahhur ettıği esnada hiç bır elektrık alâımı muşahede olunamadığı halde kalevî bır mayiin tebahhuru esnasında buharı musbet veya menfı elektrık ıle mahmul oluyor. Binaenaleyh sathı arzda bulunan deryaların ve göllerın sularında cuz'î, küllî emlâh bulunduğu ve bunların mütemadıyen buhara ınkılâp ettıği bedıhî olmakla hevayi nesimînın bu sebeble müsbet elektrık ıle mahmul olduğu zannolunuyor. Dığer bazıları ıse kürreı arzı büyük bır galvanizme cehazı farzederek kutlesınde vukubulan te'sirı kımyevî kendısıni menfı elektrık ıle mahmul etmıştir ve bu sebeple sathına temas eden hevayı nesimî de müsbet elektrık ıle mahmul olur, demışlerdır. Buna binaen bir tecribeı mahsusa ıle beyan edıldığıne göre su ıle turp birıbırine temas ettığı zaman daima bır elektrik cereyanı hasıl, bunun da suda münhal bulunan mevaddı ecnebıyenin cinsıne göre bazan menfı ve bazan müsbet olduğu ve bulutlar da denızlerden ve gollerden tayaran eden su buharının tekâsüfunden husule geldıği içın ona gore bazısı müsbet ve bazısı menfı elektrık ıle mahmul bulunur. Küreı arz dahı berveçhi balâ tabıî olarak menfi elektrık ile mahmul bulunduğundan sathına temas eden havayi nesımî dahi musbet elektrık ıle mahmul olur Demektedir, hulâsa hava

elektrikleniyor, bulutlar elektrikleniyor. Ve bu elektrikler tevettür edip geriliyor, hevanın ki ekseriya bulutların tesirile tevettür ettiği halde bazan haricî bir vasıta ile de oluyor, İki bulut arasında veya bulutla hava arasında böyle müsbet, menfi iki mütehalif ve tevettür etmiş iki elektrikin tekabülünde müsbet menfiye hücum ile menfi nin onu cezbinden sadme ve şirare, ra'd-ü berk husule geliyor.

Görülüyor ki savt, hararet, ziya ayrı ayrı birer «âmili» tabii görünürken hepsi bir harekete irca olunuyor. Hareket ecsamın kütlesinde oldugu gibi zerratında, cüz'i fertlerinde de oluyor, hareketin menşeine yani muharrikine de kuvvet namı veriliyor. Ve her hareket hususiyetine gore bir kuvvetin eseri addolunuyor demek ki esasında elektrik bir kuvvettir denildiği zaman bir muharriktir denilmiş oluyor, lisanı dinde ise bu muharrike daha güzel bir tabir olmak üzere melek deniliyor şu kadar ki melek denilirken ruhanî bir muharriki mudrik tasavvuru da munzam oluyor. Zaten kuvvet denildiği zaman, bizatihi muharrik ve kendini şair olan ruha kadar gitmemek kabil değildir. İşte bu hadisattaki korluğu bir ilim kudretile mülâhaza ettiğimiz zaman hakikati bulmuş olursunuz Ittihadı elektrikî de bir müdrikin esir tazyikidir. Binaenaleyh bu izahata bile lüzum kalmadan pek iyi anlaşılır ki meleki zecre meleki vakd, mas'ı melek, tehalüf kayitlerile dinî lisanda ilk olarak rivayet edilen esas mabadettabiî kuvvet nazariyesile bu izahatı fenniyenin künhüne muntabiktir. Evet musbet elektriki menfi elektrike hücum ettiren o meleki zecirdir, ve bu bir darbedir, bundan çıkan ses, ra'd ise (الرعد) o melekin kendisidir, berk de bir vakd, bir şiraredir. Ve bunların bütün sirrı, tahalüfü ref ile vahdeti, emri hakka itaatı temin oluyor Saikaya saika denilmesi de çarpıp yakması mahvetmesi, ya'ni fi'li haysiyetiyledir. Zahirde bize göründüğü gibi ra'd, berk-

den sonra degıldir, hakikatte ve ındallah ra'd-ü berk birliktedır. Hattâ ra'din aslı vakıaya nazaran bir haysıyeti takaddümü bıle vardır Elektrik berkıyetten evvel ra'diyet ve ihtizazdır Bulutlar ve hava, daha evvel bununla içlerınden tıtreye, tıtreye geriliyorlar, ve bu hâdisede birbırlerine hücum eylerken kütlevî hareketle değil evvelâ içten içe bu titreyişle bu ıhtizaz ve irtıad ile hücum edıyorlar. Sonra ra'dın sesi kulaklara vasıl olduğu zaman saıkayı ıhtar eden titretici bir tesır ile beraber onun artık geçdiğini mujdelıyen bır tebşiri de vardır. Sonra âyette zulûmat ve savaık cemi'lendıği halde ra'd-ü berkın mufred getırılmelerı de manidardır.

Bunların bu sıradakı hallerını hıç sorma (يكادالبرق- يخطف ابصارهم) şımşek hemen gozlerını çarpıp alıverecek (كلما اضاء لهم مشوافيه) onlara parlayıverdıkçe ışığında yürurler (واذا اظلم عليهم قاموا) başlarına karanlığı çokerdıği vakıt da dıkılır kalırlar (ولوشاءالله) Allah dılemış olsa ıdı (لذهب- بسمعهم و ابصارهم) kulaklarındaki ışıtmek ve gozlerındekı gormek hassalarını da alıverırdı Buna şuphe mi var? (ان الله على كل شئ قدير) Allah tealâ kadîrdir· Kudreti her şey'e ve daima yetişır. - Esmai husnasından birı de «قدير» ismi şerıfıdır ki pek kudretli, hem de daıma kudretli demektir.

Kudret, fı'l-u terkın sıhhatı demektır. Bu ıtibar ile kuvvetten ayrılır, çunkü kuvvet bır cıhete, kudret ise her cihete nazırdır Meselâ bır taşın yuvarlanışı kuvvetledir, o yuvarlandığı yerden donemez, kudret ıse sağa gıderken aksıne de gıdebilır, yaparken bırakabilir, hasılı kuvvet ıztırar, kudret ıhtıyar ıfade eder.

Şey, mevcut demektır, bunda ma'dume şey denemez. Bılinmesi ve haber verılmesı sahih olabilen manâsına da gelir, bu manâ ıle mümkin olan ma'duma da şey denebilır. Lâkın mümtenı lızatıhı olan ma'dum hıç bır şey değildir, o ne bulunabılir, ne bılınebilır, ne haber verılebılir, lûgaten aslı meşıyyetten sıfatı müşebbehedır ki şaıdıle yen, meşıy dılenmış manalarına gelır, eşyaya şey denılmesı, meşiyyeti ılâhiyenın taallûku ıtıbarıle meşıy olduğu ıçındır, bu manâca Allaha şey denmez, fakat şaı manasına olarak şey denır. Bınaenaleyh «على كل شئ قدير» de Allah dahıl değıldır, lâkın «بكل شئ عليم» de dahıldır Bu ızahtan sonra Allah tealâ kendı gıbı bır Allah daha yaratabılır mı? Tarzında bır tevehhum varıd olamaz Zıra o mumtenidır, şey değıldır Yaratılan yaratan olamaz, hem sonradan yapılsın, hem ezelı olsun, ışte ımtına' muhal buna derler Allahtealâ oyle bır Vacıbulvucuddur kı onun lâşerikeleh olan sıfatı vahdanıyetını ızale etmek hıç bır vechıle mumkın değıldır, bu onun kemalı zatîsıdır ve butun sıfatları da boyledır Bınaenaleyh boyle her şey'e kadır olan Allahtealâyı yarattığı gozlerı, kulakları alıvermekten kım meneder? Bunu bılmelı, Allaha, Peygambere, ehlı ımana hud'a yapmaktan, fesat çıkarmaktan sakınmalı, sakınmak ıçın saıkayı gozetmemelı ra'd-u berkden evvel Allahdan korkmalıdır Bu âyetı muteakıp «يا ايها الناس اعبدوا» hıtabı âmmı ne kadar belığ oluyor?

Işte Cenabıhak munafıkların halını bır de boyle sayyıb meselıle tasvır buyurmuştur Bu teşbıh teşbıhı murekkep olduğuna gore mufredatında muşabehet aranılmıyarak hyetı mecmuasında munafıkların hayretını, şaşkınlığını, tahayyül etmek kıfayet edecektır Maamafıh bunu teşbıhı mefruk olarak tahlilî bır surette mulâhaza da mumkın olmuştur Şoyle kı dını ıslâm sebebı hayat olmakta kuvvetlı bır yağmura, bı'setı Nebevıye zamanında Dunyanın halı ve her zaman ıslâma karşı kuffarın şüphe-

eri zulmetlere, Dının va'd-ü vaidi berk-u ra'de, kâfirlerin ve münafıkların namzet oldukları masaib ve ıkap saıkalara ƚeşbih edilmiştır. Maba'dı de islâma münafıkların nazarını ve fursat buldukça ondan suretı istıfadelerini temsil ediyor. Bu ikı temsilın sebebi nüzulünde Yehudilerin dahi bazı rivayatta mevzuıbahs edildiğinı görüyoruz.

Buraya kadar Cenabıallah evvelen ve bizzat Resullüne ıtab ederek kabılıyetı hıtab ve hıdayet noktai nazarından insanların sunufunu ve her birının mahıyetlerini, halеtı ruhıyelerinı, akibetlerini beyan eden bır tasnifini ve butun ulûmun ruhunu ve ılmı hıkmeti Kur'anın mututı asliyesını müştemıl gayet derın ve gayet şumullü bır mebhası ma'rifetı ıhtıva eden tenvıratı şamıle le beraber küfru tabiat edınen ınatçı kâfırlerle rey-b-ü nıfakı tabiat edinen münafıkların yola gelmiyeceklerını, korunamıyacaklarını ve bunun ıçın hidayeti kur'anın müttekılere mahsus bulunduğunu ı'lân ve ıfham ettikten ve temsıllerle da'veti ammenın luzumuna ırşat buyurduktan sonra teklifın âmmolduğunu, mukellefınden üç bır sınıfın azade kalamıyacağını, inzar ve ademı ınzar onlar ıçın müsavı olsa da Peygamberın vazıfesı noktaı nazarından musavi olmadığını anlatarak alelumum ınsanlara tevcihı hıtap ederek berveçhı âtı ılk emrını vermıştir

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ
مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا
وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ
رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۝

وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ
وَادْعُوا شُهَدَٓاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ❁
فَاِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا
النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ❁
وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ اَنَّ لَهُمْ
جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ
رِزْقًا قَالُوا هٰذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَاُتُوا بِهِ
مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا اَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

Meali Şerifi

Ey insanlar!. o sizi ve sizden evvelkileri yaratmış olan rabbinize kulluk ve ibâdet ediniz ki korunur müttekilerden olasınız * o öyle bir lûtufkâr ki sizin için yeri bir döşek yaptı, semayı bir bina ve sizin için semadan bir su indirdi de onunla türlü mahsullerden size bir rızk çıkardı, sizde artık bilecek halde iken tutupta Allaha menendler koşmayın * veğer kulumuza ceste ceste indirdiğimiz kur'andan şüphede iseniz haydi onun ayarından bir sure meydana getirin ve Allahdan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, eğer sadıksanız bunu yapın * yok yapamazsanız - ki hiç bir zaman yapamıyacaksınız - o halde çırası insanlarla o taşlar olan

o ateşten sakının, o kâfirler için hazırlandı ❀ iman edip salih ameller işliyenlere ise müjdele: Kendileri için altından ırmaklar akar cennetler var, onlardan: hanki bir semereden bir rızk rızıklandıkça onlar, her def'asında "ha! bu bizim önceden merzuk olduğumuz„ diyecekler ve ona öyle müteşabih olarak sunulacaklar, kendileri için orada pak, çok pak zevceler de var, hem onlar orada ebedî kalacaklar ❀

Bu ayetın, Fatıhadakı «رب العالمين» vasfının isbatına, «الست» mısakına, sonra bu surenın başındakı «هدى للمتقين» fıkrasına, ve nıhayet uç kıssanın hey'etı mecınuasile sayyıb temsılinın gayei mazmununa ne kadar munasebetdar olduğunu ıhtara hacet yoktur Tertıbı kur'ana nazaran bu ayet Allah tealânın sarıh olarak ılk emrını havı oluyor kı bu emır, bınayı ıslâmın üssulesası olan tevhıdı ubudıyet ve rububıyetten başlıyor Ve ülûhıyetın rububıyete, rububıyetın halıkıyete tevakkufunu gosterıyor ve halıkı ısbat ediyor. Ve akıbınde nubuvvetı ve sıdkı Muhammedîyı ısbat ve mudafaa edıyor

(يا ايها الناس) ey ınsanlar! - akl-u bülûğ ıle ınsanlığın ılk kademeı kemalıne basmış olanlar! bakınız, gerek «الست» mısakını vermış olsun, gerek olmasın, hepinizmu'mın kâfır, munafık, hangı sınıfa, Dünyadakî akvamdan hangı kavma mensup olursanız olunuz, fakır zengın âlım, cahıl hangısından bulunursanız bulununuz hepınız her zaman şu emrıle mukellefsiniz (اعبدوا ربكم الذى خلقكم) (والذين من قبلكم) sızı ve sızden evvelkılerı, babalarınızı, analarınızı, butun atalarınızı, eedadınızı vesaırlerını baştan nıhayete halkeden rabbınıza rabbülâlemîne ıbadet ve ubudıyet edınız, kemalı mahabbet-u mehafetle, en guzel edeb ve saygı ıle ona boyun eğınız ve onun emırlerıne, ahkâmına ıtaat edınız - «الست» mısakını verenler onu

ifa etsin, vermıyenler, vermiye çalışsın, ona ibadet ve itaat ediniz kı (لعلكم تتقون) bilfiil korunabilesiniz, hakıkî müttekilerden olmanızı ümıt edebılesınız. - yoksa saıkalar ğibi hâdisatı âlemden, olumden korkmakla, kulak tıkamakla asla korunamazsınız, dıkkat edınız «لعلكم» buyuruluyor. Bu ıse ümıt ıfade eder Bu surette de korunmanız bır umidı kavi olarak gosterıliyor da korunacağınızdan emın olunuz denılmıyor. Çünku ıradeı ılâhıyeyı hıç bır şey takyıt edemez Sız ibadetınızle onu Korumıya mecbur edemezsiniz Ubudiyet kanunu bır kanunı ekserîdır. Asıl koruyacak olan fazl-ü rahmetı ılâhıyedır İbadet evvel emirde hılkatınızın, terbıyenizın bır şükranıdır bunun Allahı mecbur edecek, mınnet altında bırakacak bır kudretı mucıbesı yoktur ve zaten Allahın mustahık olduğu şukr-u ubudıyetı kâmılen eda de edemezsınız Bınaenaleyh ıbadet edıyoruz diye her akıbetten emın olmayınız, ancak ümıdvar olunuz ve umıdınızı Allahdan başkasına bağlamayınız ve Allahı tanımak ıçın hılkatınıze ve terbıyenıze bakınız, o zaman bilırsınız kı bır halıkınız ve rabbınız var, hem sızi ve hem sızden evvelkılerı halk eden odur (الذی) o, oyle lutufkâr bır halıkdır kı (جعل لكم الارض فراشا) şu altınızdaki arzı size bır doşek yapmış, - sızı orada yaratmış, yetıştırmış, uzerınde her turlu rahatınız esbabını temın etmış, yatıp kalkıyor, uyuyup uyanıyor, dayanıp oturuyorsunuz, o altınızdan alınıvermış olsa nerede karar ederdınız? kâşanelere yığdığınız kaba doşekler neye yarardı İste arz size boyle bır doşek (والسماء بناء) başınız üstundekı müzeyyen gok kubbeyı de bu doşeğı ıhtıva eden buyuk, muhteşem bır bına yapmış. - ınsan olup da bu bına ıçinde o doşeğe kurulmıyan var mıdır? Bu bınanın yanında fakırlerın ımrendığı, zengınlerın gururlandığı dığer bınaların, konakların, sarayların ne ehemmiyeti olabılır?

büyük, küçük, zengin, fakir sizin hepiniz aynı hanede oturan ve bir döşekte yatan bir aile değil misiniz? Kimin binasında, kimin döşeğinde yattığınızı düşünürseniz hangi mevlânın kulu olduğunuzu ve olmanız lâzımgeldiğini bilirsiniz İşbu

«والسماء بناء» bize gösteriyor ki sema bütün arzı muhittir ve arz binadaki bir döşek gibi onun içindedir. Başka bir ayette «سقفاً محفوظاً» buyurulmuş olması burada binanın sakf ile tefsirini icab etmez, o da semanın diğer bir haysiyeti, diğer bir vasfıdır ki tavan gibi daima başımız üstünde görülmesi haysiyetidir İş sade bu kadar mı ya?

(وانزل من السماء ماء) Burada zamir ile «منه» demek lâzımgelirken zâhir olarak (من السماء) buyurulması, bundan murad evvelki sema olmadığına işarettir. Zira herhangi bir şey'in fevkında olan şey altındakinin semasıdır Hattâ evin tavanına bile sema denilir, yani bir de yukarıdan, o sema tarafındaki bulutlardan bir su indirip (فاخرج به من الثمرات رزقاً لكم) de bu su sebebile size durlu meyvalardan, mahsullardan rızk çıkarmakdadır - Siz o bina içinde o döşekte yuvarlanırken bu sudan içer ve bu sayed yetişen meyvalardan, hububat ve sair fevakihten kısmetlenirsiniz Bakınız, Rabbınız nasıl bir rahmandır Siz bu saydıklarımızı hep bilirsiniz bunları bilmek için başkaca okumağa veya derin felsefeler yapmaya hiçde luzum yoktur (فلا تجعلوا لله انداداً وانتم تعلمون) o halde siz bunları ve halıkdan başka Allah olamıyacağını bilip dururken, Allaha, bir olan o mabudı hakka denk aramağa, emsal uydurmağa şerikler koşmağa ve Fir'avnın yaptığı gibi yerde gökde durbinlerle Allah aramıya kalkmayınız - da bu emri veren ve bütün bunları yapan, ihsan eden ve şeriki, nazırı bulunmıyan hâlikınız, rabbınız rahmanırahim bir Allaha tevhid ile ibadet ve kulluk ediniz

Endad, niddin cem'idir. Misil ve emsal gibi ki manâları birdir. جعل = ca'l tabiri gösteriyor ki Allaha hangı şeyden olursa olsun misi tasavvur olunursa uydurma olur, hak olmaz bâtıl olur, bunu bile bıle yaparsanız korunanlardan olamazsınız, inatçı kâfirlerden olursanuz.

Buna karşı bir takım insanlar «evet Allah belli amma bize böyle emrettiği ve Peygamber gönderdiği ve Muhammedüleminın Peygamber ve Kur'anın kelâmullah olduğu ne malûm?. bu bize şupheli geliyor, kuşkulanıyoruz bunu bile bile değil bilmediğimızden, şüphe ettiğımızden inkâr ederız» dedıler ve daha diyebilirler. Bunun içın Cenabıhak umumî olan bu daveti tevhid-ü ubudiyeti müteakıp Resulünün nübüvvetini ve ona bahş ettiğı Kur'anın bürhanı ilâhî olan lâreybe fıh bir mucizei ebediye olduğunu sarahaten göstermek ıçin şüphesi olanlara karşı açıktan bır müsabaka, bir yarış ılân edıyor ki buna «tahaddi mucızesi» denilir, Peygamberi zişan Efendimizın mucızeleri gerçi çoktur Fakat maddî ve zemanî olan mucızelerin kuvvetı ve faıdesı umumî değıldır Onun kuvveti bulunduğu zamana ve muhıta münhasır kalır, sonradan ışidenler bu gayrı makul diye ınkâr da edebılirler Nitekim oyle de oluyor Bir de beşerıyetın dinden istıfadesı asıl harıkalara sarılmak değil, Sünnetullaha, kavanını mustemırre ve makuleye sarılmaktadır Yanı ilımdedır harıkalar kulların ıztırar zamanlarında Allah tealânın inayetı mahsusasıdır Hıdayetten gaye ıse ıztırardan tahlıstır. Binaenaley mucızenin en mühımmı ebedî, aklî ve ilmî kıymetı haiz olan mucizedır Bu mucıze ıse Kur'andır. Cenabıallah Resülune bunu o kadar kat'iyyet ve yakin ile *bıldırmiştir kı Kur'anı hiç* bır ınsan, hattâ bütün ınsanlar tanzır edemezler Bu bizzat va'd-ü teahhudı ılâhî tahtındadır. Kur'an her hangi mahiyette bır kelâm farz edilirse edilsın, en dâhi addedilen üdeba ve hükema ve şüara tanzırına muaraza-

sine kalkarsa âcız kalır Kur'anda o kadar fevkal'âdelık gormek istemıyen korler veya garazkârlar ne farz ederlerse etsinler, Kur'an ıle tahaddyie kalkışdıkları zaman mağlûp olagelmışler, hıç bır şey yapamamışlardır. Allah tealâ ·ıktıdarlarını derhal bağlamış veya esasen hiç vermemıştır Işte Allah Peygamberıne bu kuvvetı vermış ve asırlardan berı de bunu ısbat etmiştır Dünya kurulduğu kurulalı gaıbe müteallık bu kadar büyuk ve bu kadar emsalsız bır haberı bu kadar cıddıyetle Peygamberlerden ve bılhassa Hatemulenbıyadan başka hiçbır kımse ısbat etmeğe değıl dermıyan etmeğe bıle cur'et edememiştır, çunku yalancıların mumu yatsuya kadar yanar Şarlatanlar, muvakkat bır zaman ıçın parlar soner Napoleon Bonapart Mısıra geldığı zaman muharebelerındekı temayuzune guvenerek ve bunları bır mucıze zannederek ben Muhammedı severım o da benım gıbi buyuk bır kumandan ıdı fakat ben daha büyüğum» demıştı Bu gururu, bu tahaddıye kıyamı nıhayet Akkâ kal'asından başlıyarak kırılmağa yuz tuttu, nıhayet sondu gıttı ve o zamandan berı Fransızlar onun açtığı yaraları tedavı edemedıler Hasılı sırrı tehaddı kur'anın ve nubuvveti Muhammedıyenın ebedî bır kanuun ve burhanıdır Cenabıallah bu burhanı ıhtar ve nubuvveti Muhammediyeyı, hakkıyetı kur'anı te'yıd ederek ve ınsanlar ıçınde bunda şuphe edenlerı kasdederek buyuruyor kı

(وان كنتم في ريب مما نزلنا على عبدنا) ve şayet abdı hassımız, mumtaz kulumuz, Muhammed Mustafaya doğruluğu, emınlıği bu ane kadar herkesın musellemı olan sevgılı Resulumuze verdığımız rısaletten ve bunun fermanı olmak uzere parça parça ındırmekte olduğumuz kur'andan bır şuphede bulunursanız, bır kuşkuya duşersenız, meselâ vahıy ınanılır şey mıdır?, Allah kıtap gonderecek olsa boyle mı gönderir? Boyle parça parça, ayet ayet, sure sure kıtap ınmek nasıl şey? Bunlar

bize maddî ilimlerden ne öğretiyor? Altın madenlerinin nerelerde olduğunu mu gösteriyor? Kimyaları mı bulu- veriyor. Bu bir şiir değil midir? Bunu insan kendiliğinden yapamaz mı? Binaenaleyh Muhammed ya bir şair gibi ara sıra bunları kendi söylüyor da Allah gönderdi diye bizi aldatıyor veya kendi aldanıyormi, gerçi Muhammedin şimdiye kadar aklı da vardı, istikamet ve emaneti de vardı, o ne aldanır ve ne aldatırdı tecribe böyle amma ne çıkar? Tecrıbe mazıyı gösterir, olabilir ya belki bugün bozuldu, aklını kaçırdı veya ahlâkını değiştirdi, ihtimal, artık kurnazlığa kalkıştı, hasılı ne tarafından baksak kestiremiyoruz, her halde bunun kendisinden olması ihtimalini yenemiyoruz, Allahdan geldiğinde şuphe ediyoruz Bile bile değil fakat hakkımız olan böyle bir kuşku ile onu tanımıyoruz, çünkü müsbet olmıyan bir şey'e inanmak da budalalıktır, kârı akıl değildir gibi bir takım kuşkular taşıyorsanız bunun da isbatı kolay, bunda da derin derin felsefelere, hayallere dalmağa lüzum yok (فأتوا بسورة من مثله) eğer bunu bir insan yapabilirse, haydi bunun gibisinden bir sure getiriniz - yani uslûpta ve belâgat-ü bedaatte kur'an surelerine benzer ve tam ona mumasıl bir sure de siz bulunuz, ve ona tam benzemek için söyleyen de o kulumuz gibi ummî ve onun gibi ahlâklı olsun, okuyup yazanlardan, tahsil görenlerden, şairlikle uğraşanlardan olmasın, haydi bu son kaydı de hazfedelim, size müsaade eyliyelim, alelıtlak her hangı bir şahıstan olursa olsun böyle bir sure getiriniz, (وادعوا شهداءكم من دون الله) ve hattâ Allahdan başka güvendiğiniz ne kadar yardımcılarınız, tanıdığınız ne kadar ma'- butlarınız, iktidarını farzettiğiniz ne kadar putlarınız şu- aranız, üdebanız, ulemanız, hukemanız, ümeranız, hasılı size baş, el, ayak olmak istiyecek ne kadar yardakçılarınız, şahitleriniz, muktedabihleriniz varsa hepsini de çağırınız.

Şüheda, şehıdin cem'idır. Şehıd ise, hazır, şahit, nasır, nümunei ımtısal manalarına gelır ki burada her hangı birisı demektir (ان كنتم صادقين) eğer davanızda sadık iseniz.- yanı bu bapta şüpheye mahal olduğu fikrinde muhık ısenız bunu yapmanız ve yapabilmeniz lâzım gelır. Bir ınsanın kendılığınden yaptığı bır şey'i veya daha iyısinı dığer ınsanlardan behemehal bır yapan bulunur. Mu'tat olur. Gormez mısınız, feylesoflar bile tabiat muttarıddır derler. Sız de zaten boyle demekle bunun şairlerde fülânlar da emsalı var demek istiyorsunuz. Varsa haydi bulun getırın, bu gün değılse yarın getırin, obır gun getırın (فان لم تفعلوا) yok eğer bunu yapamazsanız, mıslını getiremezsenız (ولن تفعلوا) ki hıç bir zaman yapamıyacaksınız-Kıyamete kadar yapamıyacaksınız. Yapmanız mümkın değıl ya, mumkın olsa da yapamıyacaksınız, Allah yaptırmıyacak O halde (فاتقوا النار التي وقودها الناس و الحجارة) çırası ınsanlar ve taşlar olan o dehşetlı ateşten sakınınız kı (اعدت للكافرين) bu ateş, bu narı Cahim, kâfırler için hazırlanmıştır -

Bedahet, şuhut, ıstıdlâlı aklî, tecrıbe, haber, bunlar ılmın, yakının en mühim vasıtaları, mi'yarlarıdır. Sız bır vakıa görüyorsunuz, ışte kitap, bunun nazmındaki yükseklığı de bızzat anlıyanlar bedaheten görüyor, diğerlerı de bunlardan duyuyor. Şımdı Allahdan, Peygamberden kur'an ıle bu haberı de ışıdıyorsunuz, tecrıbe de yapınız ve cereyan eden tecrıbelere de bakınız, göreceksınız ve hattâ gordunuz ki bunun misli yapılmadı ve yapılmıyor ve yapılmaz. O halde şüphe etmiye ne hakkınız kalır, az çok ılmî bir sebebe ıstınat etmiyen şuphe, vesveseden veya ahlâksızlıktan başka ne olur? Gerçi siz vahyı bızzat tecrıbe edemezsınız, çünkü o Allahın bir

vâkıai mahsusa ve mümtazesidir. Peygambere Peygamberlerden başka misal bulamazsınız. Fakat onun asarını tecrıbe edebilirsınız, zaten ilmî ve fennî tecribelerin ekserisi de böyledir. Güneşin doğduğunu zıyasından anlarsınız. Böyle bir tecribe sıze sebebı vakıın küllî ve umumî mı? Yoksa münferit ve mümtaz bir şey mı? olduğunu anlatır. İşte Allah tealâ bu ihbarile, bu irşadıle size eserı vahyi tecribe etmek içın bir mi'yarı mahsus veriyor, çünkü hepsinı tecribe etmiye kalkarsanız omrünuz kıfayet etmez ve irşadın faidesi olmaz. Onları da asırların tecribesi gosterecek ve isbat edecektir Binaenaleyh sız bu mı'yarı mahsustan istıfade edebilirsıniz. Bılhassa «فأتوا»، «فإن لم تفعلوا ولن تفعلوا» «فاتقوا» emir ve ıhbarı kat'îsının mazmununa dıkkat edınız. Sizı bır mütegallibin kuvvei cebrıyesıle bağlamıyor, ikinızi bir yere getirmekten menetmıyor Hur, muhtar, serbes bırakıyor, haydı şairlerin ve saırenın sünuhatına veya gafillerin, kendini bilmezlerın, sahtekârların, şarlatanların igfalâtına benzer gıbı tevehhum ettığinız ve bundan dolayı şuphelendığiniz Kur'anın ve hatta bır surenın mıslını getirmek ıçin elınızden gelenı yapınız diyor, ve yapamıyacağınızı da, hakıkatin kıyasınız gıbı olmadığını öyle bır kat'ıyetle haber verıyor ve bunun yalan olamıyacağını öyle bir yakîn ıle söyluyor ve bınnetıce fı'len isbat da edıyor ki bundan buyük yakîn olmaz, bundan büyük ilım olmaz. O halde vahyı bir kerre dığer şaırlerin fülânların sünuhatına benzetmıye asla hakkınız yoktur. Nihayet şunu dıyebilırsınız Muhammed gibi bır insan daha yok ki bulalım da ona soyletelım, Ona Allah öyle bir akıl, oyle bir kuvvet vermiş kı onu kımseye vermemış, o harıkulâde mümtaz ve butun insanlardan mümtaz bir fıtretle yaradılmış da bunları o sayede yapıyor ve fakat yine kendı yapıyor diyeceksınız Oyle ıse diger şüphelerı bırakıp bır kerre bunu tasdık edınız, ettikten sonra bır daha düşününüz, boyle bır zat size o

harikul'âde mümtaz fıtretin kendi zatîsı olmadığını söylüyor bununla bir gurur duyup size çalım satmıyor, o kudret ile sızden Dünya ıstifadeleri ıstemiyor. «لااسئلكم عليه اجرا الاالمودة فى القربى» diyor, tegallüp davasına kalkışmıyor, kemalı tevazu ile ben Allahın bir kulu ve Resulûyüm diyor ve sonra kemalı yakîn ıle «ولن تفعلوا» diyor ve asırları keşfedıyor. O halde onun mümtaz aklına ve nazirsız kudretine ı'tımat ederek verdiği vahiy haberini tasdik etmeniz lâzım gelır Eğer Allaha inanmıyorsanız, onda şüpheniz varsa boyle bir aklın şehadetıle ona ınanmanız ve ubudiyet etmenız iktıza eder Ve eğer Allaha ınanıyorsanız bunu doğrudan doğru Allahın yaptığını, kendini ve evamirını bıldirmek içın gonderdığini evleviyetle tasdik etmeniz lâzım gelır, onu tasdık etmemek için aklî, tecribî, ilmî, fennî, mantıkî hıç bır şüpheye ımkân bulunmadığını ıdrak etmeniz icap eder. Bunu bılmez, hâlâ şuphe davasından vaz geçmez, hâlâ kuşkullanırsanız, buna ınadınızdan ağrazı şahsıyenızden, ahlaksızlığınızdan başka bır sebep kalmaz ve hıç bır mazeretı bulunmıyan kâfırlerden olursunuz hakkı kat'ıyyen reddedenler kâfır olduğu gıbı haksız yere şuphe edenler de kâfırdir. O halde şunu bılınız ki kâfırler ıçın hazırlanmış bır ateş, bır Cehennem vardır ki o korkduğunuz, kulaklar tıkadığınız saıkaların hıç birıne benzemez, o ateş, çırası ınsanlar ve taşlar olan bır ateştır, artık bundan kendınızi sakınabılırsenız sakınınız

Kur'anın ışbu «ولن تفعلوا» ıhbarı o günden bu güne kadar bın üç yüz kırk dort senelık bır tecrıbe ile sıdkını gösteren bır mucızeı ebedıyedır Bu tahaddinin i'cazı karşısında yarıştan vaz geçılmiş, silâhlar çekilmiş, kanlar akıdılmış, Dünyalar karıştırılmış, her türlü zahmetler, masraflar ıhtıyar edılmış ve fakat bu mucızeye hiç bir cevabı red verilememıştir Ancak tesvilât ile irşadı Kur'anın onune geçmeğe çalışılmıştır Bunlara karşı adaleti ilâhıye elbette yerını bulacaktır, o ateş sönmemiştir

«فاتقوا النار التى وقودها الناس والحجارة اعدت للكافرين». Bu âyette velhicare kelimesinin fennî bir irşadı muhtevi bulunduğunda şüphe yoktur. Gerçi bu hicareden murad heyakil-ü asnamdır ve Cehennem âteşini tutuşturmağa sebeb olan vekudun insanlar ve heyakili ma'bude olduğu beyan buyuruluyor. Lâkin ayni ifadede o, çıra, kömür gibi ateş tutuşturan taşlar bulunduğunu da bildirmiş oluyor ki erbabı fen bunun taş kömürler olduğunu söylüyorlar. Vekud, ateş yakılan kibrit, ot, çöp, çıra, paçavra, odun vesaire gibi şeylerin hepsine ıtlak olunur.

Bakınız beyanatı Kur'aniye ne kadar canlıdır. Tamamen ilmî ve mantıkî ve hikemî olan ve bir felsefei ilâhiyenin künhünü teşkil eden bir mebhas, edillei mantıkiye ve ruhiye-vü afakiyesinin cezırlerile hem veciz ve hem gayet basit ve bedı bir surette nasıl tefhim olunmuştur Yüksek bir mınberden büyük ve muhtelif bir cemaate hutbe irad eden, va'z eden, ders okutan, tebligat yapan, ahkâm vaz eden fevkalâde beliğ bir hatıbin luzumuna gore kâh sağa, kâh sola ve kâh merkeze ıltifatlar ederek sırasında umumuna ve sırasında bır kısmına, kâh muhaliflerıne ve kâh muvafıklarına ve kâh hepsının karşısında yaveri mahsusuna tevcihi hitab etmesindekı ıltimaatı beyanı kulaklarda temsıl ettırır «يا ايها الناس» nıdasıle başlıyan hıtabı âm «وان كنتم» ، «فلا تجعلوا» lâhzalarında bır vechi mahsus aldı ve nıhayet acı bır ınzar ile tamam oldu, derken gülüyor, bır hususıyet daha alıyor ve abdı hassına nasbı nazar ederek buyuruyor kı

(وبشر) Bu vavı atıf yukarıdaki âyetlerın fehvasından anlaşılan lâzımı manâya ışarettır şöyle kı· habıbim!. Sen de insanlardansın ve umumî olan işbu ıbadet ve ubudiyet emriyle sen de memursun, bununlaberaber senın bir hususiyetin var, sen benim abdi hâs ve mümtazımsın risalet gıbi bir vazifei mahsusan var, işte bu ımtiyazının fermanı olan bu Kur'anı ve bu tahaddi mucizesini

18

gördün ya, bunu, al ve senin için hiç bir korku, hiç bir keder olmadığını anla, umum nâsı emrime davet et, mucizeni göster, yola ğelmiyenlere bu inzarımı tebliğ et, bundan başka bir de (الّذين امنوا وعملوا الصّالحات) erkek olsun dişi olsun iman edip de iyi iyi işler yapanlara bir Allaha ubudiyet imanına yaraşır, akl-ü nakle uygun a'malı salıha işliyenlere de şunu tebşir et.-

Salıhat, salıhanın cem'idir Salıh aslında iyi, yarşıklı, aklen ve naklen mustakim, hayırlı manâsına vasf iken tai nakl ile hasene gibi amelı salih manasına isimolmuştur ki kalbî, bedenî, malî olmak uzere üç nev'i vardır. Ve burada iman ile amelin az çok bir farkı anlaşılır. Fakat tebşir sade imana değil mecmuuna yapılmıştır, amel imandan cüz değil ise de amelsiz hakkı tebşir olmadığı da anlaşılıyor Sonra «الّذين امنوا وعملوا» cem'i müzekkerlerinde tağlıb vardır ki erkeklere ve kadınlara şamildir. Bu şümulü ileride «ان المسلمين والمسلمات» gibi âyetlerle anlarız.

Hasılı iman ile a'mali salıhayı cemedenlere şunu müjdele ki (انّ لهم جنّات) onlar için Cennetler var-. Yani içine girilmeden gorulmez gızlı, nadide bağlar bağçeler var. Bunların umumunu ihtiva eden vatanı uhrevîye, darısevaba «جنّة» ıtlak olunur, Cennet aslı lûgatte masdar binâi merredir ki bir ortüş bir kerre setır demektir ve bu maddenin bütun müştakkatında bir nevi setir manası vardır. Nitekim cın, herkese görünmez hafı bir nevi mahlûk, cinnet, aklın gaybolması cen kararmak, görülen eşyanın nazardan gızlenmesi demektir. Saniyen Cennet bir setır manâsından zemini gorünmez, gayet girift ağaçlarla mestur bağçe ve bostana ıtlak olunmuş. Salısen lisanı dinde Dünya gozıyle gorulemiyen gaybı Hakda gızlı Darussevabın ismi olmuştur ki Kur'anda elcennet denildiği zaman bu taayyün eder. Fakat lâmsız olarak

Cennet denildiği zaman makamına göre kâh bu ve kâh ikinci manâya gelmiştir. «جنات تجرى من تحتها الانهار» denildiği zaman da «elcennetü» nün eczası ve meratibı murad olunur ki burada öyledir.

Bunlar öyle büyük ve vasi cennetlerdir ki (تجرى من) (تحتها الانهار) Altından meselâ Dünyadakı Nil, Furat, Ceyhun, Seyhun nehirlerı gibi büyük büyük ırmaklar akar, öyle küçük çaylar, cedveller, harklar değil nehırler - hâlıs temiz su nehri, taze süt nehrı, safı bal nehrı, sarhoş etmez, künhü tasavvur olunmaz şarabı tahur nehrı akar, bu Cennet bağçelerinin tafsılâtını sormak mı istersınız? Bunlar tarif olunur şeyler değıldir Onlar da «مالاعين رأت ولا - اذن سمعت ولاخطر على قلب بشر» şeyler vardır. Çünkü insanlar mısal görmedikleri şeyleri anlıyamazlar, bunun için şımdılik şu kadarı anlayınız kı (كلما رزقوا منها من ثمرة رزقاً) o amelı salıh sahıbı mümınler bunlardan, bunlardakı bır semereden bır rızk ile merzuk olduklarının her def'asında (قالوا - هذا الذى رزقنا من قبل) ha bu, o rızk o nımet kı bıze bundan evvel -yani Dünyada- da kısmet edilmiş idi diyecekler ve her alışta onu ıbtıda Dünyada merzuk oldukları nımet nev'inden görecekler. Çünkü iman ve amellerinın sevabıdır. Gayıbdaki o bağçeleri Dunyadaki bu iman ve amel ile yetişdirdiler ve bunların bir nevı semeresi Dünyada da az çok gorülür ve hattâ tadılır. Nitekım «ولمن خاف مقام ربه جنتان» buyurulmuştur ki biri Dünya, birı Ahıret cennetidir. Filvaki insanların hepsi Allahdan korkmuş ve ona göre amel etmiş olsalardı Dünyanın da her tarafı bir Cennet kesilirdi. Fakat Allahı ve makamı rububıyeti tanıyanlar ve ondan korkanlar için bundan başka bır Cennet daha vardır. Onlar fena Dünyada bu ümit ve

bişaretle hiç bir gammın altında boğulup kalmazlar Allah korkusu hiç bir korkuya benzemez, onun yanında daima ebedî bir neşvenin zevkı vardır, Zevkı rıdvan. Acaba dareyndekı bu zevk bu semere hakikaten aynı neviden midır? Hayır ayni neviden değil (واُتوا به متشابها) müteşabihtırler, bıribirıne mütekabılen bir benzeyişleri vardır. Ve önce onlar buna bu teşabüh halinde sevk olunmuşlardır. Hakıkatte ıse aralarında bihasebizzat büyük farklar vardır. Ezcumle birı gayrı safi, dığerı safıdir, biri bır zevkı gaybî dığerı mahzı şuhuddur. Dünyada bu rızk, bu semere gölgesile sırf ruhanî ve aklî olarak tadılır, Ahırette ise tam hakıkatı ıle aynı vücut olarak hakkalyakîn tadılır. Bunun ıçin Ahıret ruhuma mı, cısmıme mı diye düşünüp durma, o senin ındallah malûm olan hakikatinedır. Sanadır sana. Nıhayet bırı elden kaçabilır, münkatı, fani, gayrı ebedîdır, dığerı kaçmaz, lâyenkatı ve ebedîdır Bu ayetın bu ıki cumlesi bıze gosterıyor kı Dünyada idrak ne kadar yukselır ve ıman-ü amel de onunla ne kadar mutenasıp olursa semeratı uhrevıye de o kadar çok olacak ve derece o nısbette yükselecektır «هذا الذی رزقنا من قبل» ve «متشابها» denılmesınde buna buyuk bır delâlet vardır «وقل رب زدنی علما»

Bu semereden başka (ولهم فيها ازواج مطهرة) onlar ıçın o Cennetlerde tertemız, pampak çıftler, eşler yanı erkekler içın zevceler, kadınlar ıçın zevçler vardır. Ve bunların hiç bırınde dünyadakı pıslıklerden eser yoktur. Bunlar sade tahır değıl her veçhıle mutahherdirler o zevcelerde ne maddî olan kır, hayz ve nıfas vesaıre gıbı tabıî cismanî ne de ahlâksızlık, geçımsızlık, biçımsizlik, münasebetsızlik olmadığı gıbı zevcler de oyle pampak, tertemızdırler

Şımdı, dıyebılırsınız kı aynen böyle değilse de bunlara hemen hemen benzer bağçeler, semereler, zevc ve zevceler, Dünyada olabilır, vatan denılen şey de böyle bır cennet

gibi olabilir. Evet dari islâm dediğimiz müslüman vatanı da böyle olmak lâzım gelir. Ve bu ayet «بها» kaydıle buna da işaret etmiştir. Lâkin mes'ele ve müjde bundan ibaret değil, Dünyadaki bu dari islâmdan başka asıl bir darüsselâm vardır ve bunların biribirinden sizin anlıyacağınız, en zahir farkı şudur

(وهم فيها خالدون) o imanı kâmil ve ameli salih erbabı bu Cennetlerde muhalled ve daımîdirler. Bır kerre gırınce artık bir daha çıkmazlar. Diğer ayetlerde bu hulûd ebeden dıye de te'kît edilmiştir. Halbuki Dünya vatanı, Dünya Cenneti ne olsa elden gidebılir, imanı kâmıl ve ameli salih erbabı darı ıslâm olan vatanlarını biiznıhı tealâ muhafaza ve müdafaa ederler ve onu harap olmaktan mallarile, canlarile vıkaye eylerler ise de bunda takdıri ilâhî başka turlü de tecellı edebilir ve nıhayet bundakılerın hepsı çıkarlar, olürler giderler, bunun boyle büyuk küçük kıyameti de vardır Fakat darüsselâm öyle değil, asıl Cennet bağçelerine gidenler orada ebedî kalırlar kı bütün muȷde bundadır Ve butün saadet bundadır ve rıdvanı ekber bundadır «الدين احسنوا الحسنى و زيادة»

Bır takımı kımseler, bu gıbi tebşıratta, bılhassa rızıktan ve kadından bahsedılmesine itıraz etmek ıstiyorlar ve hissi dınî ınsanı bunlardan kesip yalnız lezaızi ruhanıye ıle uğraştırmalı dıyorlar, Fakat orası garıbtır kı böyle deyenlerin hepsı bu iki zevki cismanî için can verenler mıyanında zuhur edıyor Halbu ki bu tebşırat gorüldüğü üzere her cıhetı tamamen cami bulunuyor ve Ahıret zevklerinde Dünyadaki ezvaktan hiç bırının mısalı, müteşabihı eksik olmadığını ve bunun karşısında şehevatı Dünyevıyenin adîlığıni, mulevveslığini de gosteriyor.

Beyanatı kur,aniyeyı sui telâkkı ıle karşılamak istiyenleri hem red ve hem ırşat için şimdi de lisanı Kur'anın üslûbu hakkında bir ıhtar yapılacaktır, Vaktıle kâfırlerden bazıları Allah her şeyi doğrudan doğru hakikatıle

anlatıvermeli idi, temsiller, teşbihler Allah kelâmında yakışır mı? Hem bu temsiller, bu meseller, zübab, beyti ankebut gibi sineğe, örümcek yuvasına kadar tenezzül ediyor, bunlar Allah için ayıp değil mi? gibi lâkırdılar soylemışlerdi Binaenaleyh bunları red ve umuma ızahı hakıkat için beyanda bazan iradı meselin kıymetı bulunduğuna, meselin de bir hakıkati ıhtiva ettiğıne ve bu sebeple lisanı Kur'anda yerine göre tahkik gibı temsılın dahi mevcudiyetine ve bunların istihfaf edılmemesi, sui te'vıle uğratılmaması ve bu yüzden dalâlete düşülmemesi ve hepsinin min indillâh hak bulunduğuna iman edilmesı lüzumuna tenbihen buyruluyor ki

❁ إِنَّ اللّٰهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً
فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ
وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا
مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ
إِلَّا الْفَاسِقِينَ ❁ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ
وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ
فِي الْأَرْضِ أُولٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ❁

Meali Şerifi

Bilmeli ki Allah bir sivri sineği hattâ daha üstününü -

bir mesel yapmaktan sıkılmaz, iman edenler bilirler ki o şüphesiz hakdır, rablarındandır, amma küfre saplananlar Allah böyle bir mesel ile ne murad etmiş? Derler, evet Allah onunla bir çoklarını şaşırtır, yine onunla bir çoklarını yola getirir, hem onunla ancak o fasıkları şaşırtır * ki Allahın ahdini misak ile bağlandıktan sonra bozarlar, Allahın vaslını emrettiğini kat'ederler ve yer yüzünde fesad yaparlar, işte bunlar hep o husrana düşenlerdir *

Allaha mesel yapmak, mesel iradetmek yakışmaz mı zannederler? (ان الله لا يستحيى ان يضرب مثلا ما) şu muhakkakdır ki Allah teâlâ her hangı bir şey'i mesel olarak irat etmekten çekinmez (بعوضة فما فوقها) o şey velevse bir sivri sinek ve üstündeki kanat vesaire gibi ufak tefek de olsun, tabiri aharle küçüklükte mafevkı yanı daha aşağısı olsun, maamafıh nazmı Kur'an bizim (aşağı yukarı) dedığimiz gibi daha yukarı ve daha aşağı demek de olabilir.

Darbı mesel tabıri, meseli madrub, yani darboluna gelmiş meşhur mesel manâsına dahı kullanılır ise de esasında mesel darb etmek yani meselı yerinde istımal ve tatbık etmek, makamına göre iyice yapışdırmak demekdir kı yeniden bır mesel vaz'-ü inşa etmek değıldır. Temsil ise umumîdir. Lâkın Kur'andaki meseller, suretı umumıyede re'sen inşa edilmiş temsiller olduğu halde ayni suretle tatbik dahı edılmiş bulunması haysiyetıyle darb tabir olunmuştur Binaenaleyh burada temsil yerine bu tabirin ve kezalik istihya lâfzının istimallerinde bıle aynî bir tatbikı vardır Şunu unutmamak lâzımgelır ki Cenabıallah mesel ve mısali yani mahiyeti temsilı yapmamış olsa idi, ınsanlar hiç bır şey idrak edemezlerdı, alelhusus mahsûsattan hiç bir şey bilemezlerdi, çünkü bütün suveri hissiye, hattâ akliye hakikate nazaran bir

mesel, bir temsildir. Bunun içindir ki insan kendini kendi nefsinde mücerred «ن» demekten başka bir suretle bilmez, zira ne hıssî, ne aklî bir sureti misaliyesini haiz değildir. Onu alırsa «insan insanın ayinesidır» mazmununca haricinden alır, demek ki maneviyatın ve hakaikı ma'kulenın mesel ile tefhiminde büyük hikmetler mündemiçtır. Bu sebepledır kı Kütübı münzelei salifede mesel daha çokdu, fakat Kur'an hisden zıyade akla hıtab ettiği ıçın tahkikı, muhkematı daha zıyade ıltizam etmiş ve maamafih hisleri de mahrum bırakmamışdır ve bunların bir kısmı mühımminde bılhassa Kütübı salifenın tahrife ve sui tefsıre uğrayan mazmunlarını tahkık ve tashıh ve akla takrıp gıbı hikmetler mevcuttur. Böyle esası ılım ve muhim sırrı terbıye ve hıdayet ile alâkadar olan darbı meselden Cenabıallah çekınmez ve bınaenaleyh (فاما الذين امنوا فيعلمون انه الحق من ربهم) ehlı ıman olanlar her zaman bılırler ki Allahın yaptığı mesel rablarından gelmiş olmak itıbarıle behemehal hakdır. Bunda rabbanî bır sirri muhakkak vardır. Ve meselı ılâhî muhakkak bir veçhi mumaselet ve muşabehetı muhtevidır. Bu vecih zahır ıse onu bilırler, hafı ıse «الله اعلم» derler ve hakkiyetıne ıman ederler

Hak, nefselemırde sabıt ve aklın ınkâr edemıyeceği derecede sübutu vacıp olan demektır Vücubı lizatıhi olan, Hak tealâdır. Onun ınayetile «وجود» olan da zatında mumkınattan olanlardır Bu manâ ıle hak ve hakıkat zaten bırdır İtibaren ayrıdır, ikisının de cem'i hakaık gelır. Hukukun müfredı olan hak da islâmda bu manâdan me'huzdur kı lehde olarak sabıt ve vacıp olan demektır. Aleyhte olursa vazıfe ve vecibe olur. Hasılı hak, fikrın, kelâmın mutabekat ettiği vakıın ismidır Maamafıh bu ıtıbar ıle mutabık olan kavıl ve ıtikada dahı ıtlak olunur

(واما الذين كفروا فيقولون) Küfr ile muttasıf olanlara gelınce (ماذا اراد الله بهذا مثلا) Allah bununla, bu garip nekire mesel ıle ne demek istemiş sankı bundan muradı ne? Derler. Bir taraftan ıstihfaf etmek, diğer taraftan hidayetı sui te'vil ile dalâlete düşmek isterler Bunlar Allahın ne murat ettiğinı öğrenırlerse inanacaklar mı? Işte ـه (يضل به كثيرا ويهدى به كثيرا) Allah bu sebeple bır çoğunu dalâlete düşürür, onları sapkın yapar, ıstedıklerı dalâletı halk eder. Bır çoğuna da hidayet verır, onlara da hıdayet halk eyler.- Zira Hâlık birdır, o da Hâlikı küllı şey olan Allahdır. Hidayetın hâlıkı Allah olduğu gıbı dalâletin halıkı da Allahdır. Allah halk etmese ıdı ve herkesı hidayete mecbur etse ıdı, Dalâlet denilen şey ınsanların ısteınesıle mevcut olamazdı, halbuki dalâlet de bır ıstıhkaktır ve Allah tealânın dalâleti halk etmesı, ona talıp olan mahlûklarının - mes'ulıyet kendılerıne racı olmak uzere - talebleriını is'af etmek gıbı bır şanı ulûhıyet ve rububıyettır. Yoksa ıptida hıdayet fıtratıle halkettiğı kullarından hıç birinı Allah cebrî surette ıdlâl etmez, men'ı mutlak ve cebri mahız da rahimiyetı ılâhıyeye yakışmaz. Bunun ıçın ıdlâl, halkı dalâl, şanı ılâhîye nasıl yaraşır? Onun esmaı husanası mıyanında (mudıl) ısmının bulunmasını akıl nasıl kabul eder? Dıye hatıra gelmesı melhuz bır sualı mukaddere cevaben derhal şu cumleı ıstınafıye tezyıl buyruulmuştur (وما يضل به الا الفاسقين) fakat Allah bununla fasıklardan dalâlete mustahık olanlarından başkasını ıdlâl da etmez. (الذين) şol fasıklar kı (ينقضون عهد الله من بعد ميثاقه) nakzı ahdederler, hem de Allahın ahdını nakzederler, bunu da mısak ile tevsikten sonra yaparlar İbtı-

dai hilkatte «الست بربكم قالوا بلى» mazmunu üzere aklen ve fıtraten Allah ile beyinlerinde yapılmış olan ezelî ahdi, iman ve ubudıyet ahdini, bu kanunı küllîi fıtrîyi, balâda görüldüğü üzere her iki taraftan misak ile tevsik ve te'kit olunduktan, bır taraftan inzali kütüb, ba'sı resul ile takviye, diğer taraftan kalben ve lisanen iman ve ıkrar ıle tahkım edıldikten sonra bu ahd-ü mısakı ilâhîyi kendı kendılerine nakz-u feshetmeğe, bozmağa, çözmeğe cür'et ederler Iman etmemiye veya imandan çıkmağa çalışırlar, Fıkıhda « bir kimse kendı tarafından tamam olan bır şey'ın nakzına say ederse sa'yı merduddur » kaidesi bu gibi ayattan me'huzdur

(ويقطعون ما امر الله به ان يوصل) ve Allahın vaslolunmasını emrettiği şey'i kat'ederler, amelı salih yapmazlar, salâhı temin eden evamir ve ahkâmı ılâhıyenın aksine hareket ederler (ويفسدون فى الارض) maâsı ve kebaır ile daıma yer yüzunde de fesat çıkarırlar işte Allah boyle fasıkları dalâlete düşürür Şimdi bunların hallerını de anlayınız (اولئك هم الخاسرون) bunlar ışte bütün hasırûn guruhudurlar, kazanctan mahrum, işı gücü zarar u zıyan olan kımseler dıye asıl bunlara denilır

Fısk, aslı lûgatte huruc manasınadır Nıtekim delıkten çıkan farelere fevasık tabir olunur. Lısanı şeri'de ırtikâbı kebıre ıle tâatı ilâhıyeden huruc manasınadır ki sagırede ısrar da bu cumledendır Ve şer'an fıskın üç mertebesi vardır Bırıncısı günahı çırkın addetmekle beraber ahyanen ırtıkâp etmek, ikıncisi üzerine düşerek inhımak ile yapmak, üçuncüsu çırkınliğini inkâr ederek yapmaktır. Bu uçuncü tabaka küfur mertebesidir Fasık bu hale gelmedıkçe Ehlı sünnet mezhebinde mü'min namı kendisınden selbolunmaz. Bınaenaleyh fasık vasfı içinde kâfirler bulunabıleceğı gıbi ımanını zayı etmemış olanlar da bulunabılir. Mu'tezılîler, bu kısmı ne mu'mın, ne kâfır, ikisı ortası say-

mışlar, Havaric ise üçünü de kâfir addetmişlerdir. Maahaza bu ayeti kerimede, «الفاسقين» ile tavsıf olunan fasıkînin küfürlerinde, irtidatlarında söz yoktur. Çünkü bunda üç vasıf zikredilmiştir. Allaha verdiği ahdi nakzedip akidesini bozmak, emri ilâhînin aksini yapmak, menahıyi irtikâp ile de yer yüzünü fesada vermek, bunun üçü birleşince de küfür tahakkuk eder. Nitekim üst tarafında da «واما الذين كفروا - فيقولون ماذا اراد الله بهذا مثلا» buyurulmuştnr. Ve işte temsilâtı Kur'aniyeyi sui te'vil ve ıstıhfaf ıle ıdlâlı ilâhîye kesbi istihkak eylıyen hasirûn bunlardır. Bu kıssada en şayanı dikkat olan noktalardan birisi, balâdaki âyetlerde yalnız iman ve küfür tekabülü esas iken burada hem iman ve hem amelı salıh mecmuuna mukabil olmak üzere ayrıca da fısk ve fasıkînin mevzuıbahs edilmesi ve temsılâtı Kur'aniyenin sui tevıl ile telâkkısi mes'elesinın bilhassa küfür, dalâlet ve fısk hasletlerile alâkadar gösterilmesidir Demek ki fısk bırı ilmî, diğeri amelî ıkı cihetı haızdır. Asıl küfür ilmî cihetındedir. Bu da bilir bilmez sui tevıl mes'elesine raci'dir Buna da en ziyade temsılât ve müteşabihat vesıle yapılır. Ve bu ekseriya küfri amelî ıle de müterafık olur. Bu gibileri redd ü ınzar için Cenabıhak kelâmı ılâhısinde hakaik asıl olmaklaberaber yerıne göre temsilâtın da mevcudiyetinı ve bunun esası olan hak noktaai nazarına muhalif değıl, belkı lâzım bulunduğunu ve bınaenaleyh bunları esasen hak bilmek dahi cümlei ımandan bırısı olduğunu bir esas, bır kaıdeı ıtikadıye halinde beyan eylemış ve bu suretle uslûbı Kur'an hakkında mühim bir irşad yapmıştır. «هل ينظرون الا تأويله يوم يأتي تأويله يقول الذين نسوه من قبل قد جاءت - رسل ربنا بالحق فهل لنا من شفعاء فيشفعوا لنا او نرد فنعمل غير الذي كنا نعمل قد خسروا انفسهم وضل عنهم - ما كانوا يفترون». Binaenaleyh temsilâtı hakka ınan, matlub olan ameli yap, te'vilini istikbale, cereyanı hâdisata bırak, zamanı gelince anlarsın

Hulâsa, fısk, ya küfrü veya kufranı mutazammındır ve neticesı hüsrandır. Bunun için Cenabı Allah bunu

sureti gıyapta ve gûya bır nazariye halinde ve maamafih vakıa nâzır bır nazarıye halınde takbih buyurduktan sonra şimdi makamı irşatta bir iltıfat ile hıtabı âmmına bir lemcanı mahsus verıyor şoyle kı·

كَيْفَ تَكْفُرُونَ
بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ
ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۞ هُوَ الَّذِى خَلَقَ
لَكُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاۤءِ
فَسَوّٰيهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۞

Mealı Şerifi

Allaha nasıl küfr ediyorsunuz ki ölü idiniz sizleri diriltti. Sonra sizleri yıne öldürecek sonra sizleri yine diriltecek. Sonra da döndürülüp ona götürüleceksiniz ❁ o, o hâlikdir ki yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra Semaya inayet buyurdu da onları yedi sema halinde nizamına koydu o her şey'i bilir bir alîmdir ❁

Bu ıkı ayette bütün Dünya ve Ahıret ılımlerı mundérıcdır, Hayat, cereyanı hayat, gayeı hayat gosterıliyor. Hılkati ınsanıyenın nazarı ılâhîdeki kıymetı anlatılıyor. İnsanın arz-u sema hepsınden hakkı ıntıfaı tescil edılıyor. Delâıli hilkat-ü Halik icmal edılıyor. Hilkati Hak, rahmanıyetı Hak, mınnetı Hak ısbat olunuyor Hasılı ruhı beşer zeminden asumana, mahsusdan ma'kule yükseltiliyor, ve bu hakaık karşısında küfür ve küfrana nasıl sapılabilece-

ği bir istifhamı inkârî ile soruluyor ki bu iltifattaki belâgatin, nezahetin, ulviyetin, ilmiyetin, hakikatin, ahlâkıyyetin parlaklığına ve letafetine hayran olmamak kabil değildir. Küfür ve küfranı takbih ve insanları ondan tahzir için bu istifhamdaki te'sirin şiddeti ne kadar büyüktür.

(كيف تكفرون بالله) ey insanlar, insan adını taşıyanlar ve alelhusus ey kefere, ey münafıkîn, ey feseka!. Allaha nasıl nankörlük eder de ilmî ve amelî küfr-ü inkâra saparsınız? Az cok irfan ve ahlâkı olanlar için bu nasıl tasavvur olunur? (وكنتم اموانا) halbuki sız hepiniz, gerek her biriniz, gerek mecmuunuz mukaddema hep ölu idıniz, emvat halinde idiniz, hayatınız yoktu.- o zaman zatî olarak neyiniz vardı? Şımdilik haydı ılerisi dursun, fakat lâakal bır toprak ve nıhayet babanızın belınde bir nutfe, bir sümük olduğunuzu hatırlarsınız ya? Fılvaki siz boyle cansız meyyıtler halinde ıdiniz, mevtanın kabre taşındığı gıbı oteberı taşınıp duruyordunuz, böyle ıken (فاحياكم) Allah sıze hayat verdi- teneffus, tegaddı, tenasül eder, duyar, düşünur, ıster, ıstedığı yere gıder, istediğı işı yapar, muhıtindekı hadisatı harıcıyeye kuvayı cısmanıye ve ruhanıyesıle mukavemet eyler, karşı kor, etli, canlı, akıllı fıkirlı birer ınsan yaptı, bunları yapan kim ıse ışte Allah odur Eyı düşününuz, bu hayat sizın kendınızin mıdır? Kendı zatî malınız milkınız midır? Elbette değil, o kadar değil kı bir kılınızın rengını değıştıremezsınız, malûm ya her ne olsa siz hayatı seversınız ve ona her şeyi feda etmek ıstersiniz, hayatınıza faıdesı dokunacağını zannettiğiniz kimselerin karşısında taklak atarsınız, onlara kul köle olursunuz, halbuki kendinizi, bundan evvelkı halinizi âtınızi düşünecek olursanız, bu hayat sizin kendi malınız olmadığını anlarsınız o halde bu hayatı size bahşeden Allahtealayı nasıl ınkâr eder ve

ona nasıl küfranı nımet eylersiniz? eyliyorsunuz?' Allah size hiç bir şey yapmamış ve yapmıyacak olsa bile hayatınızın malikı olduğu için sizin ona iman ve ubudiyet etmenız, hayat sevdasiyle Allahı unutmamanız lâzım gelir.

Hem sız bu hayatı o kadar benimsemeyiniz, çünkü (ثُمَّ يُمِيتُكُمْ) Allah bundan sonra sizi yine öldürür, öldüriyor ve öldürecek. - Şımdi dıyeceksiniz ki işte bız de buna kızıyoruz ve bundan yüz buluyoruz ya, ıman ve ubudiyet etsek de etmesek de verilen hayatımızın sonra elımizden alındığını görüyoruz, ınademkı öleceğiz ve madem kı Allah verdıği-nı alıyor, o halde hayat elimıze geçmiş ıken ıyi kotü mümkın olan ne zevkı varsa gorelım dıyoruz, olüm derdi, o evlerı yıkan, zevklerı perışan eden, çocukları yetım, kadınları dul bırakan, hayatlara kıyan' hayatları pençesınde kıvrandıran o olüm musıbetı madem kı nasıl olsa yakayı bırakmıyor, artık Dunyaya bır daha gelecek değılıza, şu muvakkat hayata butun ıhtıras ıle sarılalım ve keyfımız ıçın ne yapabılirsek yapalım demekten kendımızı alamıyoruz ya! Fakat bu ne kadar yanlıştır, ve ne bedbaht bır zevktir! Böyle olsa ıdı bıle hayatın bu zevklerını boyle koru korüne ve çılgıncasına değıl, tarikı meşru ıle ıstifaya çalışmak ve Allah tealâya ıhlâs ve şükranı en büyük bır zevk bılmek ve ona buyük bır mahabbet-ü mahafet beslemek lâzımgelirdı ve bunun o vakit hayatta da umumî ve şumullü faıdelerı gorülürdu. Halbukı ış bu kadar değil, bunun ilerisi de var. (ثُمَّ يُحْيِيكُمْ) o sızı oldurdukten sonra yine diriltir ve diriltecektır.- Sıze evvel verdiği gibi ve hattâ ondan daha âlâ yine bır hayat verır ve verecektır Ba's ba'del mevt de haktır. Gormez mısın olan yıne olur. Eğer olmasa idi sen kâinatta hıç bır kanun goremezdın, bır yaptığını bır daha yapamazdın, ılımden, san'atten hiç bır hissen olmazdı, sen bu sayededır ki hangı şey'ı iyi bilırsen onu

bir daha ve bir daha yapabilirsin, tohumlarını bu sayede eğer, çiftlerini bu sayede sürer, hasılâtını bu sayede kaldırırsın, atlara, arabalara, şimendiferlere, otomobillere, vapurlara, tayyarelere bu sayede biner, onları da bu sayede yapabilirsin, sen hayat kanununu tamamen bilse idin bu babda hiç bir şüphe taşımazdın, o zaman sen bile bir zıhayat yapabilir ve onu bozduktan sonra tekrar yine yapabilirdin. Şimdi yapamıyorsan ilm-ü fennin, kudret-ü san'atın buna yetişmiyorsa, henüz kanunı hayatı bilemediğinden, henüz maddelerın ruhların esrarı evveliyesine nüfuz edemediğinden, daha esasında yaratmak, halk etmek kudretine bızzat malık olamadığındandır. Zaten sen aslı maddeyı, kuvvetı goremezsin, gordüğün onların hasılları, tezahürleridir. ilmin, fehmın, kudretin de bunlarla mutenasıbdir. Bunların ıçinde taakkul ettığın maddeı ulâyı bulsan, onların esrarına da nüfuz etsen acaba bütün kuvvetleri, ruhları, melekleri, keşfetmış olacak mısın? Halk kudretıne esasından sahip olacak mısın? Hayır Maddeyı veya kuvveti aslından ımha veya ıhdas edebılecek misin? Kendı kendıne hayır Fakat onları olduğu kadar alıp Hak tealânın verdiği ruhunla tasarruf edebıleceksin ve bizzat hak tealâya daha hususî bır nısbet peyda edebilirsen o zamau biıznillâh sırri hayat-ü ıhyaya da vukuf peyda edebılirsın. Sen bunları henüz bılemiyor, yapamıyorsan, kanunı hayatın künhüne eremıyorsan, ortada mevcut olan hayat ve ıhyayı da inkâr edemezsın ya? Nefselemırde bir hayatın ve bir hayat kanununun cereyanında şüphe edemezsın ya? Ve hele bu kanunun sende, senın kendınde tatbik edılmiş bulunduğunda şüphe etmenın hiç manası yoktur ya? O halde bu bürhan ıle şunu bızzarure bilirsin ki bu hayatı yapan ve bunun kanununu bılen bir zatı alâ vardır. Hayat ve kanunı hayat hak, ve onu yapan ve bilen Hahtealâdır. Binaenaleyh olan yine olacak, ölen yine dirilecektir. Ve

bunu ancak Allah yapabilecektir. Nasıl ve nerede yapacağına gelince onu kendi bilir, bize bildirdiği de yapacağı ve her halde yapacağıdır. Dilerse yerde yapar, dilerse göğe çıkarır, dilerse kabırde yapar, dilerse kıyametde, her halde bu bizım diğer bir şe'nimiz, diğer bir hayatımız olacaktır ki onun şuununu tafsıl etmeğe bu günkü havselelerımızin kifayeti yoktur. O âlemi Ahırettir. onunla . aramızda geçilecek berzah vardır. Kabir âlemi, kabır hayatı, Cenabı Hak cümlemize imdad etsin, bu geçıtleri suhuletle, tatlılıkla geçirtsin, imanı kâmil, amelı salih ıle hüsnü hatime nasıp etsin. Buradakı «ثم يحييكم» hayatı kabir ıle de tefsır edılmiştır. Kıyametten sonra neşr ile de tefsır edılmıştir Hangisiyle olursa olsun ışler bununla da kalmıyacaktır (ثم اليه ترجعون) sonra hepiniz ona ırca olunacaksınız, Bu ılk hayat da ne haslet iktisab etdinızse ona gore mızandan geçecek mükâfat ve mücazatına ereceksinız «فمن يعمل مثقال ذرة خيرا يره ومن يعمل مثقال ذرة شرا يره» sirri zâhır olacaktır . Ve o zaman ehlı Cennet ve rıdvan . «الحمد لله رب العالمين» dıyecekler

Nıhayet boyle, bır de Allah tealânın dünkü ve bu günkü eltafını dinleyınız (هو الذى) o Allah şol halikı zişandır kı bakınız sıze neler ıhsan etmış (خلق لكم ما فى الارض جميعا) evvelâ şu altınızdakı yerı ve bu yerde bulunan şeylerın hepsını anasırı, murekkebatını, denızleri, karaları, dağları, dereleri, ovaları, sahraları, ormanları, ırmakları, pınarları, madenlerı, otları, ağaçları, çıçekleri, meyveleri, hayvanları, kuşları, hasılı «ما» denilen şeylerin hepsını sizin ıçin, sızın hayatınız ve mematınız da intıfaınız için halk etti.. Hep bunları ınsanı yaratmak ve yarattıktan sonra mes'ut yaşatmak ıçın yarattı, cümlesını ınsanlara müsahhar ve

sahhar ve mubah kıldı. Binaenaleyh esas ıtibarile bunların mecmuundan insanlar için bır hakkı intifa ve bir sureti ıntifa vardır. Ve bu suretı intıfa bazısında müsbet ve bazısında menfi bir haysiyettedir. Umumunun nâfı olması her birinin her veçhile ve herkes için nâfi olması demek olmaz, bir kısmında mazarrat haysiyeti de vardır. Bu cihetle yine Allahın derecei saniyede ıstisna edeceği muzır bazı muharremat ve habais gıbi hususattan ve bir de birıbırinıze nazaran hakkı müktesep olmuş emval ve emlâk gibi şeylerden maadasında ıntifa sizin ıçin mubah kılınmıştır. Buna Fıkıhda ibahai aslıye tabır olunur Ve bu ibahanın delili yalnız akıl değil bu nastır. «Nufus ve ırz-u namustan maada eşyada asl olan ıbahadır Hususî bır delili hurmet bulunmadıkça ibaha ıle amel olunur» kaıdeı Fıkhiyesi bu nasdan me'huzdur. Yalnız akıllara kalsa ıdi kimi hep mubah der, kımı hep haram der, kımı de şaşırır kalırdı, ve nitekim oyle olmuş ve olmaktadır Burada şuna dıkkat etmek lâzım gelir ki bu ıbaha insanların umumuna alesseviye yapılmış, ınsanlar ınsan içın yaradılmamış ve yekdiğerine ibaha edilmemiştir Bunun için insanların canları, ırzları, yekdığerıne mubah değildir Hattâ bır insan kendı canında, ırzında bıle dılediğı gibi tasarrufa mezun değildır, insanlar kendıleri ıçin değil Allaha ubudıyet ıçın yaradılmışlardır. «وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون» binaenaleyh ınsanların kendini oldurmeğe, kendını veya ırzını başkasına satmağa hakkı yoktur Ancak Allahın emrine ve ahkâmına tevfikan nikâhı meşrua mezundur Hılâfında âsim olur İnsanların amellerı, malları, milklerı de yekdiğerine karşı nefislerine mülhaktır Bunlar da ahare memnudur Lâkın kendilerı ıçin mubah olduğundan rızalarile diğerlerine de terk ve ı'ta edebılırler, ukud ve muamelâtı maliye bu esas uzere cereyan eder. Hâsılı hakkı hayata ve hakkı hürriyete ve hakkı namusa hıç bir kimsenin müdahale hakkı yoktur. Bunlar ınsanın

doğrudan doğruya hakkullah olan hukukı esasiyesindendir. Ve bunlara taarruz kebaırdendır. Akıl ve din de böyledir. Nüfusta, ırz-u namusta, akılda, dinde asl olan ibaha değil hurmettir

İşte Cenabıallah insanları bu kadar yüksek yaratmış ve böyle yaratmak ve böyle yaşatmak için evvelâ bütün Arzı ve Arzdaki cemii eşyayı yaratıp, onların intifaına âmâde kılmış, bunları onlar için yaratmış ve hattâ bu kadarla da kalmamış (ثم استوى الى السماء) sonra yukarıya da geçmiş, Semaya doğrulmuş, iradesini göklere tevcih etmiş (فسويهن سبع سموات) ve binaenaleyh eczai Semayı, bunlardan bilhassa yedi semayı tesviye etmiş, Arzın yaradılması uzerine bunlarda da tadilât icra eylemiş, hasıl olan inkılâp buhranını nizamına koymuş, bunlardan da Arza ve insanlara menafi temin etmıştır Bu sayededır kı ınsanlar bu binayi muhteşem ıçinde yaşarlar, yerler, içerler, sulanırlar, teneffüs ederler, zıya, hararet alırlar, ayâtı hakkı gorerek, ilimler, fenler edınırler, nazarlarıyle, ruhlariyle ve hattâ Allah nasıp edınce cısımlerıyle çıkarlar, mı'rac yaparlar «سبع سموات» «هن» den bedeldır Ve bedeli ba'z zalırdır. Zira «سويها» buyurulmayıp ecza ve efrada veya envaa işareten «سويهن» buyurulması teb'ız karinesidir.

Burada ınsanların kablelhayat emvat ve hattâ nev'i ınsanînın ma'dum bulunduğu edvarın bır telhısı, «والذى جعل لكم الارض فراشا والسماء بناء» الخ... ayetinin bır tafsili ve «رب العالمين» vasfının bır ısbatı ve hayatı beşerin şeraıtı haliyye ve mütekaddımesının bır tasvırı ve hilkati insaniyenin kıymet-ü ulvıyetı, nıhayet inayet ve rahmeti ilâhıyenin vüs'atı ıle zat ve sıfatı ılâhiyeyi münkirlere isbat ve şükran ile vazıfeı ubudıyete davet vardır ki Şeyh Sa'dî merhum Gülistanında bu mazmunu şöyle ifade etmiştir

ابر و باد و مه و خورشيد و فلك دركارند
تا تو نانى بكف آرى و بغفلت نخورى [1]

[1] Bulut, rüzgâr, ay, güneş, felek hepsı ışlerınde çalışıyorlar ve onun ıçın çalışıyorlar kı sen elıne bır ekmek geçırebılesın ve gafletle yemeyesın!

Demek Allah tealâ insanı yalnız Yerde yaşıyacak ve yerdeki eşyadan intifa edebilecek birhalde yaratmamış ona Semadan da birhissei intifa ayırmış ve hattâ bununla alâkadar olarak Semavatın yedisinde ta'dilât yapmıştır. Şu halde insan yalnız Arzî bir mahlûk değıldir. O yerlerde daralırsa göklerden intifaa me'zundur ve fakat bunun içın evvelâ ruhı semavîlık hıssiyatını duymalı ve Allahı tanımalıdır. Arzın şehvanî ve hayvanî süfliyetlerınde boğulanlar ise bu tealıden mahrumdurlar. Yarın Yerdeki nimetler tükenecek biz aç kalacağız diye ağlarlar dururlar.

Şüphe yok ki evvelâ Arzdakilerin halkı, sonrada Semaların tesviyesı meselesınde sonralık yanı «ثم» manası zamanen değil rütbeten yanı ıfade noktai nazarından bır sonralıktır. Zira bu bapta gayeı beyan ınsanların tenviridir Halbukı idraki beşer noktaı nazarından merkezı âlem insanın kendisidir bütün ıdrakı hariç bu merkezde toplanır, cazıbeı ıdrak «انا» den başlar. Buna bırıncı derecede yakın olan da ayağının altındakı Arz ve sonra Semadır. Zıra ınsan Arzı evvelâ lâmısesi ve kendi sıkletıle tanır, lamise ise havassı saıreye mukaddemdır. Ve ıdrakı en yakındandır ve hattâ bu sevıyyeden pek yukselememış olan nıce insanlar vardır ki kendısıni sade yerle alâkadar bır mahlûk zanneder. Ve Semadaki menafiınden gafıldır. Cenabıhak da irşadatını, idraki beşerin bu cereyanına gore beyan buyurmuştur ki bunun zahırınden Arz Semadan evvel yaradılmış gibı anlamamalıdır Maamafıh burada tesviyeı semavatın hakikî ve zemanî bir tehirıne ışaret yok demek de doğru değıldir. Bazı müfessırînın anladıkları vechıle «ثم» hakıkat olarak ahzolunabilır. Gerçi Arz alelıtlak Semadan evvel yaradılmış değildır. «كانتا رتقا» Fakat Arzın fazayı hilkatte bır cirmı mahsus olarak yaradıldığı zaman ile ondan evvelki tesvıyeı Semavıye aynen kalmamak lâzım gelırdı. Bu gün fennen mülâhaza edebılırız ki Arz teşekkül ettiğı andan ıtıbaren sıkleti

mahsusası, cazıbesı, dafıası hasebıle mensup olduğu manzumei ecramın vaz'ıyetlerınde ve arada mevcei mekfufta, dühanı esırîde, cazıbei umumiye nızamının bir tahavvülü, bir inkılâbı olmuştur. Bınaenaleyh cazıbeı Arzıye ile alâkadar olan seb'ı Semavat tesvıyesı ve nizamı hilkati Arzdan evvel değil, sonra olmak lâzımgelır. Ve bu surette cazibeı arziyenin tahaddüsunde asla müteessir olmıyan cıhetı Sema bu tesviyede dahıl olmaz ve onlar bu seb'a Semavatın maverası kalır Bu günkü fen, İlmı hey'et henüz ecramın ıkısınden fazlası arasındakı cazıbe tahavvülâtını hısab edebılmekten âcız bulunduğu ıçın Kur'andakı bu tesvıyenın hududunu tayın edebılmekten uzaktır.

Bu seb'a Semavatın tefsır ve tevılınde başlıca ıkı mülâhaza vardır Bırisı, Arzdan Zühreye kadar bir, Zühreden Utarıde ıki, Utarıtten Şemse üç, Şemisten Mırrıha yahut yıne Arzdan Mırrıha dort, Mırrıhten Muşterıye, beş, Müşterıden Zuhale altı, Zuhalden daha ılerısıne kadar yedıdır kı Ahıren keşfedılmış olan Uranus ve Nebtun seyyarelerı ve daha keşfedılmesı mumkın olanlar hep bu yedıncı hudut dahılınde demektir Çunkü bu takdırde bu yedı Sema bılhassa hılkatı Arz uzerıne tesvıyeye dahıl olanlardır bu gün bu tesvıyenın daha ılerı gittığı ısbat edılemez Bu mulâhaza alelekser, ılmı hey'et noktaı nazarını takıp edenlerındır kı zamanımızın hey'et telâkkısıne de muhalif değıldır Zıra bunda mevzuıbahıs Arzın merkeziyetı değıl' arza nazaran Sema kelımesının tatbıkıdır Manzumeı Şemsıyede Arz merkez olınamakla beraber bızım tahtımız ve ıdrak-ü mülâhazamızın meb'deı de bızzat kendimız ve Arzın cazıbesi olduğundan bu tertıp o haysıyetledır Ve izafîdır Başka bır seyyarede bulunsak o zaman bunu o Arz tasavvur etmemiz lâzımgelirdi. Meselâ Guneşte bulunduğumuzu farz edersek Utarit bir, Zuhre ıki, Arz üç, Mırrıh dort, Müşterı beş, Zuhal altı,

ılerisi yedi deriz ve bu mısale göre yedi tane de arz tasavvur etmemiz lâzımgelir Eskı Batlemyus heyetini takıp edenler Kameri birincı seyyare saydıklarından ondan başlarlardı ve yedıncisi Zuhale dayanırdı ve Kur'andaki Semavat âyetlerini o heyete tatbik etmek içın fen derdile zahmetler çekerlerdi. Filvaki ılmı heyetın rıyazî olan mesaıli hısabiyesı ve pek eskı zamanlardanberı husuf ve küsuf hisaplarındakı ısabetler ınkâr edılmemek ıktiza ederdi Lâkın bunlarla heyetın, mebadıı, ilmıyesını teşkıl eden nazarıyat ve hattâ farzıyatı ayırmak lâzım gelirdı. Meselâ Batlemyus ilmı heyetının bütün esası şu nazariyede toplanıyord « seyyarelerde ıkı hareket görülüyor, bunun birı tabıî ıse, dığerı her halde kasrî olmak lâzımgelır, bu da her bırının bır felekte merkuz olmasına ve onun hareketıle mütoharrik bulunmasına mutevakkıftır Bınaenaleyh yedı seyyarenın bır felekı, sevabıtın de bır felekı ve umumunu muhıt bır de felekı Atlas vardır. Ve hareketı yevmıye bu feleki Atlasındır.» Diyorlardı, buna mukabıl ulemaı tefsır ve hattâ Mutekellımîn de bu nazariyenın yakınî olmadığını dığer bır sebebın melhuz olabileceğinı soylıyorlardı ve hattâ ılk evvel felâsıfeden Sabıt ıbnı Kurre bır cezp nazarıyesını bıle dermıyan etmıştı. Filvakı ahıren cazıbeı umumiye nazarıyesı ınkışaf ettirıldı ve onun uzerıne pek eskı olan sukut nazarıyesının teyıdıle yenı ve mükemmel bır İlmı hey'et teessüs ettı ve fakat bu heyet eskısı gıbı butun hey'etı âlemı ıhata davasından sarfı nazar ederek cıddî hududı ıştigalını manzumeı Şemsıye dahılıne hasrettı. Bınaenaleyh bunda bu manzume harıcıne çıkılarak yapılan mulâhazalar sırf farzıyattır Cazıbeı umumiye kanunu bu gün adetâ mütearefe tavrını almış bir mevzuaı ılmıye olmuştur. Ve fılhakıka semavatın dıreksız durmalarını ızah etmek ıtibarıle de beyanatı Kur'aniyeye çok muvafıktır. Ve henüz bu bapta ıstıkraî ve tecrıbî bır nakız misali

görülmemiştir. Ancak cazibe kelimesi o kadar mücerret ve o kadar manevî bir mefhum ifade ediyor ki bunu bir melek kelimesile tasavvur etmek ve bizzat kudreti ilâhıyeye rapteylemek daha ciddî ve daha hikemî olurdu.

Seb'a Semavattakı diğer mülâhazaya gelince: Arzın üstünde bütün yıldızların tezyin ettiği maddî âlemin hepsi bir semadır Seb'a Semavatın birincisidir. Ve bunun maverasında bundan başka altı sema daha vardır. Bunlar ruhanî ve ma'kul olarak tasavvur edildikleri zaman fazanın ecsama ıntıbakı gibi aralarında tıbak-u mutabakat mefhumu daha barızdır «انا زينا السماء الدنيا بزينة الكواكب» de bunda zahirdır Ve ıslâmda ekâbirı müfessirînin kavillerı budur Sonra mi'rac hadîslerinde de semavatın böyle ruhanî manalarına işaret vardır. Ve Cenabıhak her an bunların şuuni muhtelıfesını tesviye etmektedir. Ve bu tesvıye maddıyata munhasır değildir ve hiç şüphesız Arzı halketmesı uzerıne de bunlara bir tesviyei mahsusa vermış ve arz uzerınde yaradacağı insanların halkı ve bil'âhare onların ıntıfa'ları ıçın meleklerine emirler vermış, tesırler ıka etmış, fazayı âlemde yenı bir sünneti cariye açmıştır. Şımdı bazıları burada diyebilır ki acaip, cereyanı hâdısat boyle ilmî mıdir? Bunları kör bir kuvvet gelışi güzel, tesadufî olarak icap edıvermiş değil midir? Bu kadar namutenahı şeyler ılme nasıl sığar. Ve insan yaradılmadan evvel, onun yaradılacağı bilinip, hisap edılerek Arz-u Sema ona göre nasıl ihzar edilir? Buna cevaben de buyruluyor ki siz bunları istib'ad etmeyın (وهو بكل شئ عليم) o Allah her şeye alîmdir, ezelen ve ebeden alîmdır. - Onda bütun ılımlerin ilmı vardır. Onun ılmi olmasa ıdı ılım nereden çıkardı? Esbap ve müsebbebat biribırine nasıl merbut olurdu? Fünun nasıl teessüs ederdı? Arz-u Sema hayata evvelden ihzar edilmemiş olsa ıdı hayat nasıl zuhur ederdi? İşte Allah böyle bir

Allahdır. Ve insanları böyle yüksek bir ilm-ü kudretle böyle şamil bir rahmetle Arz-ü Semanın bir hasılası bir nüshai sugrası ve belki kübrası olarak yaratmıştır. Ve bütün esbabı saadetlerini de ihzar etmiştir. Artık bu sefil, miskin hayattan silkininız bu edvarı, bu nimetleri derhatır ediniz, ruhunuzun ne gibi ulvıyetlere namzet kılındığını düşününüz. Bu Arzda ve o Semavatta taharriyat icra ediniz, nef'iniz için halk-u ıhzar edılmiş bulunan şeyleri bulunuz ve Allah yolunda bunlardan intifa de ederek diğer hayata, Ahıret hayatına hazırlanınız siz bütün bu meratipten geçirilip Allaha irca olunacaksınız Binaenaleyh yükseliniz, yükselmiye azmedinız. Şimdi bunlara karşı Allaha nasıl küfür veya kufran edersiniz, bu yukseklikleri, bu derinlikleri iyı duşününz Bundan başka asl-u nesebınızı bilmek ve bu nımetlerle bır bina, bir doşek içınde yüksek kardaş hayatı yaşamak ve sızı ığfal edecek fikırlerden sakınmak için şunu da nazarı ibretle dinleyin ve ılme ehemmiyet verın Alîm olan Allaha bakınız ne buyuruyor:

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَٰئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا
أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ
بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۞ وَعَلَّمَ آدَمَ
الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَٰئِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ
هَٰؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَٰدِقِينَ ۞ قَالُوا سُبْحَٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا

مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنتَ ٱلْعَلِيمُ ٱلْحَكِيمُ ۞ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ أَنۢبِئْهُم
بِأَسْمَآئِهِمْ فَلَمَّآ أَنۢبَأَهُم بِأَسْمَآئِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّىٓ أَعْلَمُ غَيْبَ
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنتُمْ تَكْتُمُونَ ۞
وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ ٱسْجُدُوا۟ لِءَادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ
وَٱسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ ٱلْكَٰفِرِينَ ۞ وَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ ٱسْكُنْ أَنتَ
وَزَوْجُكَ ٱلْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا
هَٰذِهِ ٱلشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ ٱلظَّٰلِمِينَ ۞ فَأَزَلَّهُمَا ٱلشَّيْطَٰنُ
عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ
عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِى ٱلْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَٰعٌ إِلَىٰ حِينٍ ۞ فَتَلَقَّىٰٓ ءَادَمُ
مِن رَّبِّهِۦ كَلِمَٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلتَّوَّابُ ٱلرَّحِيمُ ۞
قُلْنَا ٱهْبِطُوا۟ مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُم مِّنِّى هُدًى فَمَن تَبِعَ هُدَاىَ
فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۞ وَٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟
بِـَٔايَٰتِنَآ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ۞

Meali Şerifi

Ve düşün ki rabbin melâikeye "Ben Yerde muhakkak bir halife yapacağım„ dediği vakıt "Â!.. Orada fesat edecek ve kanlar dökecek bir mahlûk mu yaratacaksın?. biz hamdinle tesbih ve seni takdis edip dururken„ dediler. "Her halde ben sizin bilemiyeceğiniz şeyler bilirim„ buyurdu ⊛ Ve Ademe bütün esmayı ta'lim eyledi, sonra o âlemîni melâikeye gösterip "Haydin davanızda sadıksanız bana şunları isimleriyle haber verin„ buyurdu ⊛ Subhânsın Yarab! Bizim için senin bize bildirdiğinden başka ilim ne mümkin, o alîm, hakîm sen, şüphesiz sensin„ dediler ⊛ Ey Adem bunlara onları isimleriyle haber ver buyurdu Bu emir üzerine Adem onlara isimleriyle onları haber veriverince de buyurdu ki demedim mi size Ben her halde Semavat-ü Arzın gaybini bilirim, ve biliyorum ne izhar ediyorsunuz da ne ketmeyliyordunuz ⊛ Ve o vakit melâikeye "Adem için secde edin„ dedik, derhal secde ettiler, ancak İblis dayattı, kibrine yediremedi, zaten kâfirlerden idi ⊛ ve dedik ki "ya Adem sen ve zevcen Cenneti mesken edin, ikiniz de ondan dilediğiniz yerde bol bol yeyin, fakat şu ağaca yaklaşmayın ki haddi aşan zalimlerden olmıyasınız ⊛ Bunun üzerine Şeytan onları oradan kaydırdı, ikisini de bulundukları naz-ü naimden çıkardı, biz de haydi dedik bâzınız bâzınıza düşman olarak inin ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasıp alma var ⊛ derken Adem rabbından bir takım kelimeler telâkkı etti yalvardı, o da tevbesini kabul buyurup ona yine baktı, Filhakika odur ancak öyle tevvab öyle rahîm ⊛ Dedik: İnin oradan hepiniz, sonra benden size ne zaman bir hidayetci gelir de kim o hidayetcinin izince giderse onlara bir korku yoktur ve mahzun olacaklar onlar değildir ⊛ Küfre saplananlar ve ayetlerimize yalan diyenler ise işte bunlar ateş arkadaşlarıdır, onlar onda muhalled kalacaklardır ⊛

Burada hıtap yine evvelâ Resulullaha tevcih buyuruldu Demek kıssanın kunhünü hakkıyle o anlayacak

ve me'zun olduğu kadar da o anlatacaktır. Maamafih buna her ferde ait hıtabi âm neşvesi de verilmiştir. Demek ki bunda zahır bir istifadeı amme dahi vardır. Ve her ferdin bunu nefsında fehm-ü tatbik etmesi matlûptur. Bunda zahir olarak inayeti rabbaniye, kaza-vü kader, indallah kıymetı Admî mebdeı, tenasüli beşerî mebdei, dın, ilm-ü lısan mebdeı, ahlâk, vazife ve uhuvvet mebdei ictimaıyat mebdeı hukuk mebdei vardır. Tenasüli beşerînin ilk dın, ılm-ü lısan devrinden itibar edilmesi ve beşeriyeti ahîrenin bu mebde-e ıstinat etmesi lüzumu ve mahiyetı ınsanıyenın tarifında bunların zatî bir kıymeti bulunduğu ve fakat zenb-ü ma'sıyetın husumet-ü adavetın zatî ve fıtrî olmayıp arazî ve telkinatı hariciye eseri olduğu ıfham olunuyor. Bu suretle Hıristiyanların zenbi aslî (peşe orıjınal) akîdelerinın doğru olmadığını, mahiyeti Şeytanıyenin mahiyetı insaniyeden hariç bir şey olduğu ve bu ikisi arasında adavetı kadıme bulunduğu, Şeytanın bu adavetten farıg olmıyacağı ve fakat ınsanlığın buna karşı kendıne, kendi fıtretine sahip olarak nefsinı ve nev'ıyetinı muhafaza ve müdafa edebileceği ve o zaman saadetı beşerîyenin haddi aksâsını bulacağı ve bu hususta tevbenin kıymetı anlatılıyor. Tenasüli beşerî mebdeınde terbiye kanununun ceryanı, Yer yüzünde nev'ı insanînın ezelî ve kadım olmayıp bilâhare tedrıcen hâdıs olduğu yanı bu gunkü nev'ı beşerin ezelî olmadığı ve bu gunku tenasül kanununun bıdayeten mevcut olmayıp Arzın bır devrei kemalinden sonra bizzat hârika olan bır hâdısei hılkat ile başladığı ve binaenaleyh tabiati ezelıye nazarıyesinın doğru olmadığı, ve filhakika Arzın devrı ateşînınde Pastur nazarıyesının cereyanına imkân olmıyacağından bu gün kanun olan tenasülün bidayeten hârıka olan bir hâdısye müntehi olacağı ve ilmi hayvanatta teselsülün butlanı ve Arzın hâdis olması esasına mebnı iptidada kabulı zarurî görülen tekevvün bizâtihi nazarîyesının de tabırını ıslah etmek ıktiza edeceğı, çün-

kü iptida fevkalkanun böyle bir hadise zarurî ıse de bunun bizatihi ve lizatihi olmayıp halk-u tekvini ilahî eseri olduğu ve filhakika böyle olmazsa ya ilm-ü fenni kökünden yıkacak olan illetsiz, sebepsiz bizatihi ve lizatihi mütekevvin bir hâdise kabul edilmek veya şımdiki tenasül kanununun ve bunun cereyan ettiği kürei Arzın hâdis olmayıp, namütenahi surette ezeliyet ve kıdemleri iltizam olunmak lâzım geleceği ve halbuki ilm-ü fen nazarında Arzın mahlûkıyeti ve hudusu delâili kaviye ıle bizzarure sabıt bulunduğu ve nıhayet yenı felsefelerın İlm-ü ahlâk itibariyle fıtrati beşeriyede cereyanını isbate çalıştıkları veraset kanununun az çok bır esas ıhtıva ettiği ve fakat bunun da veraset suretiyle değil, hilâfet suretiyle tasavvur edilmesi lâzım geldiği, yanı her ıntıkalde Allahtealânın bizzat bır halk-u tesiri gozetılmek ıktiza eylıyeceği ehlı ılme ıhtar edilmiş bulunuyor.

Evvelâ takdıri ilahî ve inayeti rabbanıye ıhtar edilerek buyuruluyor ki (واذقال ربك للملئكة) «vâv» yine mazmunı sabıka matuftur «Ya Muhammed, ey Adem oğlu, zıkr olunan nımetlerı unutma ve o vaktı da unutma ki insanlar Yer yüzunde zuhur etmeden evvel rabbın ıradeı ezelıyesinı ızhar ve kudreti lâyezalîsinı ibraz ederek meleklere (انى جاعل فى الارض خليفة) ben mutlaka Yer yüzünde bır halife yapacağım, bir halife tayın edeceğımı demiştı kı mealı. Kendi irademden kudret ve sıfatımdan ona bazı salâhiyetler vereceğım, o bana ızafeten, bana nıyabeten mahlûkatım üzerınde bır takım tasarrufata sahip olacak, benim namıma ahkâmımı icra ve tenfız eyleyecek, o bu hususta asîl olmıyacak, kendı zatı ve şahsı namına bılasale ıcrayı ahkâm edecek değıl, ancak benim bir naıbım, bir kalfam olacak, iradesile benim iradelerımı, benim emirlerimı, benim kanunlarımı tatbıka memur bulunacak sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak ayni, vazifeyi icra edecek olanlar bulunacak, «هوالذى جعلكم خلائف الارض»

sirri zahır olacak. Bu manâ Ashabı kiramdan ve tâbiînden uzun uzadıya nakledile gelen tefsırlerin hulâsası ve hasılıdır.

Burada «yapacağım = جاعل» demek, acaba «halkedeceğım = خالق» demek mıdır, değıl mıdır? Bu tefsır yok değıldır «جعل» bır mef'ule müteaddı olursa halk demek olur. Burada da «جعل» halkdan eam ve daha mutlaktır. Ve ıkisıne de muhtemıl bulunuyor Halk mes'elesı ılerıde «انی خالق بشرا من طین فاذا سویته و نفخت فیه من روحی فقعوا له ساجدین» ayetlerıle tasrıh olunacaktır kı ışbu «جاعل» teblıgi «انی خالق» takdırınden sonra gorunuyor Arada takdırı zat ıle takdırı sıfat farkı vardır. Lısanımızda kalfa tabırının sahıhi olan halife kelımesı, (yanı birının arkasından makamına kaim olmak manasıle alâkadar olarak) خلف bıma'na فاعل dır. Yanı aslı «halıf» tır ve «ta» sı mubalâğa ıçındır Bınaenaleyh ısım olarak kullanılan sıfatı galıbedendır kı Fransızca «reprezantan» kelimesı de bu ma'nanın mumessılidır, cem'ı halâif ve hulefa gelır. masdarı da hılâfettır Hılâfet vekâlet gibı asaletin mukabılı olarak başkasına nıyabet etmek yanı az veya çok onun yerini tutarak onu temsıl etmek demektır Ragıbın Müfredatında beyanı veçhile bu nıyabet de ya aslın gaybubetınden veya bır meunetten veya aczınden, yahut da bunların hıç bırı olmadığı halde mahza asîlın naıbıne bır şeref bahşederek tekrım etmesınden neş'et eder Ve ışte Cenabı Allahın Arzda evlıyasını ıstıhlâfı bu kabildendır Ilah., demek kı her naıbın, halıfenın kıymet ve şerefı, asîlın şerefı ve nıyabetın derecesıle mutenasıptır Cenabıallah da Arzda bir halıfe yapacağım deyınce kendılerını bır ıstişare makamında goren melâıke bır taraftan bundaki şerefi takdir ettiler, dığer taraftan da Yerdekı bır mahlûka mıntarafıllâh boyle yüksek bır salâhıyetı ıradıye bahşedılmesınde bır şer ıhtimalınden de korktular «Yerde» deyınce «انی خالق بشراً من طین» takdırı anlaşılıyordu. Acaba bu salâhıyetı alan, hüsni ıstımal edebılecek mı? acaba bunu asalet zannederek kendi hısabına ıcrayı ahkâma kalkışırsa yer yüzüne fesad vermıyecek mi? Cenabıhak henuz bu noktaları ve o

salâhiyetin derecesini ve hıkemi hafiyesini bildirmemiş olmakla melekler (قالوا أتجعل فيها من يفسد فيها ويسفك الدماء) orada yani Yer yüzünde onu fesada verecek, onda fesatlar çıkaracak ve kanlar dökecek bir kimse, bir âmil mi yapacaksın? (ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك) halbuki biz hep sana hamdederek daima tesbih ediyoruz ve sana mahsus takdısat ile arzı takdis eyleriz. Veya. senin için kendımizi daıma temizler, temiz tutarız, dedıler.- ve bu suretle maksatları haşa ıtiraz olmayıp hikmetini bir istifsar olduğunu bildirdiler maamafih bununla hılâfete zımnen bır ragbet de ızhar ettiler

TESBİH, Allah tealâyı tenzıh etmek, yani zatı akdesini i'tıkaden ve kavlen ve amelen lâyık olmıyan her turlü şaıbeden arı ve uzak tutmaktır. Aslı, suda pek iyi yüzerek uzaklara gıtmek demek olan « سبح » masdarındandır kı tef'ilı teksır ıfade eder. Allahı takdıs de boyledir Bu dahı esasında pek uzağa gıtmek demek olan «قدس» den me'huz olarak tathır etmek, pek temiz tutmak manâsınadır Çunkü tathır, pislıkten çok uzaklaştırmaktır Maamafıh «ve nukaddısü leke», «nükaddısu takdısen leke» demek olduğu gıbı «nükaddısü nüfusena lı'eclıke» demek de olabilır kı ıkısıle de rivayet varit olmuş ve bunun ıçın balâda ıkısıne de ışaret edılmıştır.

MELÂIKE VE MELEK NEDIR? Evvelâ cıheti lısaniyesını tetkık edelım Ebu Hayyanı Endelüsî gerek Bahrımuhît namındakı tefsırı kebırınde ve gerek Nehrımad ısmındeki tefsırı mulâhhasında der kı (melek) mımı aslî olarak kuvvet demek olan «melk» den «feal» dir. feâıle ve feail veznınde melâike ve melâik diye cemılenmesı şaz tarıkıledır. Ebu Ubeyde buna kail olmuştur. Ilah .... Bınaenaleyh melek lûgaten kavi, zülkuvve demektir, lâmın kesrıle «melık» ve lâmın fethıle «meleke» kelmelerının manâlarile alâkadardır Lâkin bu surette melâıke cem'i kıyasî olmamış olur Halbuki Arapçada aslı bulmak ıçın cemı, esaslardan birıdır. Bunun için dığer taraftan mimi

zait olup aslı mel'ektır deniliyor ki İbni Ceriri Taberî dahi Camıulbeyanında bunu şoyle ızah eder: melâike «مألك» in cem'ıdır Şu kadar ki Arapta müfredinin hemzesizi hemzelısınden daha çok ve daha meşhurdur. Melâikeden bır melek derler, hemzesinı hazfederek harekesini makablındeki sakin olacak olan lâma naklederler ve cemı'ledikleri zaman hemze ile aslına reddederek melâike derler kı bunun misalı çoktur· «يرى» «أرى» gibı. Maamafih müfredın hemze ıle geldıği de vardır. Nıtekım şair şöyle demiştır

فلست لجني ولكن ملأكا　　　　تحدر من جو السماء يصوب [1]

kı burada «ملأكا» «ملكا» demektir. Bazan müfredinde mel'ek de denilırr kı bu da «جذب» yerine, «جبذ» «شمال» yerine «شامل», denılmesi gibı bir kalbtir. Lısanımızda da bu gıbi kalbın emsalı çoktur Meselâ koprü, toprak, ekşi yerinde korpü, torpak, eşkı gıbi. Fakat müfredınde «مألك» denıldığı zaman cem'ınde de «مآلك» denilmek lâzımgelirdi. Halbukı böyle cemı'lendiği mahfuzum değıldir. Bazan melâık ve melâike diye cemi'lenır Mesmıa mesami mesamıa gıbı ışbu melek kelımesinin aslı «مألك» mef'al veznınde rısalet yanı elçılik manasınadır ki ارسل اليه رسالة dıyecek yerde لأكته الملك fi'linden gelır, me'lek de aynı veçhıle «ارسلت اليه» manasına «elektü ileyhı elketen ve me'leketen ve ülukenı» fılinden masdarı mımîdir. Adiyy ibni Zeydil'ımadî:

ابلغ النعمان عني ملأكا　　　　انه قد طال حبسي و انتظار [2]

demıştir kı dığer lûgat ile مالكا me'leken diye dahı inşat olunuyor. Bu manâda daha bazı şevahıd vardır. İşte melâıke de bu rısalet manâsıle melâıke tesmiye edılmışlerdir. Çünkü melâıke Allahın resullerı elçıleridır Enbiyasına ve gönderdığı ibadına gönderır ilâh... Yani «melek» ismı mekân olmak üzere mevzıı rısalet veya

---

[1] Sen bır cınnı değıl cevvı Semadan ınerek dönup dolaşan bır meleksın

[2] Benden Nnmana bir elçılk yetıştir, mahbusıyetim ve ıntızarı hakıkaten uzadı

mef'ul manâsile Resul, mürsel, âmili risalet, vesaitı rabbaniye demekdir. Ehli lisan da, müfessirîn de bu iştıkakı tercih edenler çoktur. Ragıp da melaike lâfzında bunu tercih etmiş ve melekte denmiştir ki Nahviyun meleki de melâikeden muştak ve mimini zait yaptılar. Halbu ki bazı muhakkıkîn bunun mülkden olduğunu soylemiş ve şöyle izah etmıştir. Melâikenın sıyasattan bır şey'e memur ve müstevlı olanına lâmın fethile «melek», beşerde olana da lâmın kesrile «melik» denilir Binaenaleyh her melek melâikedır. Fakat her melâıke melek değildir. Melek «فالمدبرات امرا، فالمقسمات امرا، والنازعات» gibi âyetlerde ışaret olunandır ki melekülmevt bu cümledendır «والملك على ارجائها»، «على الملكين ببابل هاروت وماروت»، «ملك الموت الذي وكل بكم» Bır de der kı melâıke, vahıde ve cem'a ıtlak olunur ılah.... Binaenaleyh bu ızaha göre de melek lâfzı kuvvet ve tedbırden, melâıke de risalet manâsından me'huz olmuş oluyor. Ve aynı zamanda melâike, melekten eam ve onun cınsı bulunuyor Şu halde her ikısınde bir kerre manâyı rısalet vardır

Acaba bu rısalet sadece tebliğı emır mıdir? Yoksa tebliğı fiil midir? Yanı yalnız ılmî ve kelâmî bır teblığı ruhî mi yapıyorlar, yoksa bılfıl kudret ve tekvini ılahînin de mübelliğı oluyorlar mı? Âyâtı Kur'aniyenın delâletlerıne göre her ikisının dahı bulunduğunu anlıyoruz Peygamberlere ve hattâ yine melâikeye evamırı ılâhıyeyı teblığ eden melekler bulunduğu gıbi cihad ve saır husussatta fı'len kuvvet ve imdat getiren melâike de bulunuyor ve bir de «الروح=erruh» ısmı mahsusiyle bir meleki mahsus dahı okuyoruz. Halbuki âlemde hiç bir hâdise olamaz ki ona kudreti ılâhiyenin bir taallûkı mahsusu bulunmasın, bınaenaleyh cinsi melâıke kudret ve tekvini ılâhînın vahdetten kesrete tevezzüunu ve onun tenevvüat ve taayyünatı mahsusasını ifade eden mebadiı faıle olarak mülâhaza edilmek lâzımgelır. Ve kâınatta hıç bır şey, hıç bır hâdise, hiç bir fil-ü hareket tasavvur olunamaz ki

böyle bır risalet ile vaki olmuş olmasın, bundan başka bir nevi melâike daha vardır ki bunlar hâdısatı tekviniyeden mukaddem şuuni emriye ve kelâmiyeyi, tabiri âharle şuunı ruhıyeyi mevcudatı akılenin cereyanı ruhîsine aıt evamir ve ırşadatı rabbaniyenin tecelliyatı mahsusasını ifade ederler. Bunlar daha evvel resuli idrakdırlar, mudrık ve muhtar olan mebadii faileye kablel fiil hayrın ve rızayı ilâhînın viçhesini ıra'e eylerler ve melâikeye olduğu gibi beşere de müvekkeldırler. Şeytanın melâıkeye tekabülü de bu cıhettendir ve alelekser melâike yalnız bunlar zannedilmıştır. Biz her hâdıseyi ikı mebde ıle tasavvur ederız kı biri mebdeı fail, diğerı mebdei kabıldir Meşhudatımız bu ikısinın haysıyeti müştereke-sıdır. Asıl madde bu mebdei kabilden ibarettir. Biz asıl maddeyi gormeyız, gordüğümüz hep eserı faıliyettır Gorulen her fı'l-ü hareket, her şe'n-u hâdisede bızzat veya bılvasıta bır mebdeı faıl tanırız Şuphe yok ki muharrıksız bır hareket yoktur ve madde kendi kendıne âtıldır. Bundaki her hareket veya sukûn bızzat veya bılvasıta faıl bır kudretı muharrıkenın eserıdır ve her hâdıse boyle bır faılı muessırın tezahurudür. Bız eserı gorur, eserı ıdrak ederız Halbu ki aynı eserle hakıkatte ıdrakimıze tezahur eden o faili müessirın bır lemhasıdır. Madde onun altında bır ma'kuldür Gördüklerinı madde zannedenler, onu kuvvet sayesınde gordüklerını bılmelidırler Buradan feylesofların kuvvet nazariyesıne atlıyacak olursak bütün kuvvet ve kudretin Hakteealâ da tevahhud ettığını ve kudretı ılâhiyenin ilk vasıtaı taayyün ve tecellısı melâıkenin rısaletı demek olduğunu ıhtar etmek kolay olur. Lâkın bunlar miyanında kuvayı müdrıke de vardır kı onlar da vakıatı kablel vuku tefhim eden rububıyetı ılâhıyenın mübelliğıdırler ve binaenaleyh melâikesız bır hâdıse tasavvuru gayrı mümkindir, melâıkesız bır katra yağmur bıle düşmez, şu kadar ki iradei insa-

niye ile alâkadar kuvayı tâliyedeki şerr-ü fesad âmili gibi icrayı tesvilât eden ervah-ü kuvayi şeytaniye de balâda izah olndğu üzere bu melâikeye mukabildir.

Bu izahatı serdettikten sonra melâikenin mahiyet ve envaı hakkındaki akvali de icmal etmek faidelı olacaktır. Vaz'ı mesele şudur melâikenin bızatiha kaım zevat, tabirı âharle cevahir kabilinden olduklarında ukalânın ittifakı vardır. Fakat bunlar mütehayyiz mıdırler, mücerret mıdırler? Bunda ıhtilâf edıliyor.

1 — Mütehayyızdirler. Melâike bır takım cesamı lâtifei esırıyedir kı eşkâli muhtelife ile teşekküle kadirdirler. Bu kavil ekserı mütekellımîn kavlıdir. Çünkü diyorlar Peygamberler bunları şekıllerıle gormüştür şekiller ise cısmanîdırler, haızi eb'addırlar. Bır de maddesız kuvveti mucerrede tasavvuru bizzat kudretı ılâhıye tasavvuru demektır. Allahdan maada zatı mucerret yoktur Madde tasavvurdan silindığı zaman tasavvur olunan kuvvet ve kudretı mahza aynı kudretı ılâhıyeden ıbaret kalır Henüz hıç bır teşekkulu haız olmıyan eczaı lâyetecezza halındekı maddeı mahza ıse kabıl ve atılı mahızıdır Onda hıç bır faılıyet ve kuvvet yoktur Bunlara failıyet demek olan kuvvet ıfaza edıldığı zaman teşekkülü haız murtabıt bır cısmı esirî olurlar Denebılır kı teşekkül bunların hakıkatlerı değil maddede tezahürleridır Bınaenaleyh kendıleri maverayı maddedır. Buna şu cevap verılır kı melâıke ve resul tabırı de bu haysiyetledır. Yoksa maverayı maddede bunlar aynı kudretı ılâhıyeye racı'dırler. Bu kavıl asrı hazırda ekserı Hıkmetı tabiiye ulemasının esirsız kuvvet tasavvur etmemelerine muşabıhdir.

2 — Hukemanın ve bilhassa hükemai ıslâmiyenin kavillerıdir ki melâıke ne mütehayyiz, ne cesamdırlar, bunlar nüfusı natıkai beşerıye yanı ruhı ınsanî gıbi cevahiri mücerrededirler, fakat mahiyetçe bunlardan baş-

kadırlar, kuvvetce daha mükemmel ve ilımleri daha çoktur. Aralarındaki nısbet güneş ile ziyasının nısbeti gibidir. Ve bunlar ıkı kısımdırlar, bir kısmı marifetı Hakka müstağrak ve başkasile iştigalden mütenezzihdırler «يسبحون الليل والنهار لا يفترون» bır kısmı da kalemı kaza vü kaderın cereyanına gore Semadan Arza tedbiri umur ederler kı bunlar da «المدبرات امرا» dırlar, ve bunların Semavî ve Arzî olanları vardır Evvelkıler de bunların ruhları mesabesındedırler.

NASÂRÂ'dan bır taıfenın de melâıke bedenlerınden mufarekat etmış ervahı fazılei beşeriye dıye telekkı ettıklerı tefsirlerımızde ve kutubı kelâmiyemızde zikrolunuyor Zamanımızda gayrı ıslâmî felsefelerın maddeyi kuvvete kuvvetı ruha ırca eden nazarıyelerı de esasında hukemanın salıfuzzıkır cevahırı mucerrede nazarıyesıdir. Mucerredatı umurı ıtıbarıye addedenler de mutekellimîn mezhebıne ırca olunabılırler

Balâda beyan olunan kavlı muhtar veçhile bütun kâınatı maddıye bır sema olduğuna ve bunlardan maada Semalar bulunduğuna gore hakikati melâıkenin ve bunların makamlarının ne kadar yukseklıklere ve derınlıklere varacağını tasavvur etmelıdır. Bunların kesretlerını anlatmak ıçın aleyhıssalâtu vesselâmı Efendımızın şoyle buyurduğu naklolunmaktadır Sema gıcırdamaktadır Ve gıcırdamak hakkıdır Onda bır kadem mevzıı yoktur kı bunda bır melekı sacıt veya rakı bulunmasın. Bu bapta temsilen şoyle bır nısbetı mutezayide dahı rivayet olunmuştur Benı Adem cınının uşrü, bunlar hayvanatı berrıyenın uşrü, hepsı tuvurun uşrü, mecmuu hayvanatı bahrıyenın uşrü ve butun bunlar Arza müvekkel olan melâıkenın uşru mesabesındedır. Sonraı Semaı dünya melâıkesi butün bunlardan o nısbette çok zıyade ve butün bunlardan Semaı sanıye melâıkesı de o nisbette zıyada, Semaı sabıaya kadar mutezayıden hep boyle, sonra bunların

heyetı mecmuası melâikei Kürsiye nazaran az bir şey, sonra hepsının mecmuı adedı altı yüz bine balığ olan süradıkati Arştan bırının melâikesine nazaran onda bır kalmaz. Ve bunlardan bır süradıkın yânı bır büyük perdenın tûl ve ırtifaına nazaran Semavat-ü Aarz ve içındekıler ve araları bır kadrı mahsûs teşkıl etmezler ve bunun her karışında bır meleki sacıt veya rakı veya kaım vardır ki tesbıh ve takdis eder. Sonra bunların mecmuu Arş etrafında donen melâıkeye karşı denizden bır katra kalır Sonra Israfil aleyhisselâmın eşyaı olan melâıkeı Levh ve Cıbril aleyhısselâmın cunudu olan melâıke lâyuhsadır Cınslerını, muddetı omurlerını, keyfıyetı ibadetlerıni ancak Allah bılır «وما يعلم جنود ربك الا هو» yıne aleyhıssalâtu vesselâm Efendımızden şöyle rıvayet olunmuştur ki «Semaya urûc buyurdukları zaman kal'a burcları gıbı bır mevkıde bır takım melâıke gormuştu Bunlar bırıbırlerının yüzüne doğru mutekabilen yürüyup gıdıyorlardı Bunlar nereye gıdıyorlar dıye Resulûllah Cebraıle sordu, Cebraıl bılmiyorum Ancak yaradıldığımdan berı ben bunları gorurum ve evvel gordüğümün bır tanesını bır daha gormem dedı Onlardan birıne, ıkısı bırden sen ne zaman halk olundun? Dıye sordular. O da bılmıyorum ancak Canabıallah her dort yuz bin senede bır yıldız halkeder Ben yaradıldığımdan beri de dort yuz bın yıldız yarattı diye cevap verdı. Melâikenın kesretını ve kudretı ilâhıyenin vus'atı tecelliyatını anlamalı.

سبحان من تحير في صنعه العقول
سبحان من بقدرته يعجز الفحول

Şüphe yok kı bu tenvırat asrı hazırdakı heyet fıkrınden de çok yuksektır ve bunların hepsını ecsamı lâtıfei esırıye ıle tahdıd etmek de pek muvafık olmasa gerektır Onlar nıhayet melâıkeı arziyeyı ve semaı dünya melâıkesini izah edebılir. Meğer ki Semaı dünyanın dar manasıle tefsirinde ısrar edılsin. Bu ıse mutekellımînın

muhtarı değıldır. Bu ayette zikrolunan melâike hakkında da cüz'î bir ıhtilâf vardır. Bundan murat melâikeı Arzdır, diyenler olmuşturkı bu da dahhakın Ibni Abbas radıyallahü anhümadan bır rivayetine müntehi olmaktadır. Lâkin ekser Sahabe ve Tabıîn rıdvanullahı aleyhim ecmaîn Hazaratı lâfzın umumuna ve muhassıs bulunmadığına mebni bütün melâıke olduğunu söylemişlerdir.

İşte butün ınelâıke Arzda hılâfete müteallik böyle bir takdırı ezelînın kendilerine teblıgi üzerine hıtabı ilâhî karşısında «اتجعل فيها من يفسد فيها ويسفك الدماء و نحن نسبح بحمدك و نقدس لك» dıye maruzatta bulundular Cevaben rabbımın (قال انى اعلم ما لا تعلمون) her halde ben sızın bılemıyeceklerınızı bılırımbuyurdu - Şüphe yok kı alelıtlak duşunulduğu zaman bunun böyle olduğunu ve ilmı ılâhînın kendilerınden çok zıyade ve yuksek bulunduğunu melâıke bılırlerdı Öyle ıken makamı ınkârda te'kıt ıfade eden «انى» ile takvıye ederek cenabı Allahın bunu tekrar ıhbar etmesı gosterır kı muradı ılâhî bu umum ıçınde bır hususı yani ıstıhlâf meselesını ıstıhdaf etmektedır kı melâıkeye hafı kalan ve şer ıhtımalı karşısında taaccup-u ıstıb'at ve arzı ıhtısas ıle söz soylemelerıne sebep olan da bu ıdı Bınaenaleyh siyakı ma'na, hılâfetın hıkmet ve devaîsı ve ona liyakat mes'elesı hakkında bılmedığınız cıhetler var Ben sizin bilmedığıniz bır çok şeylerı bıldığım gıbı bunu da bilirım demek olur. Ve bununla cevap suale her veçhıle mutabık olmak ıçın bu bapta yalnız hısalı melekînın ademı kifayetıne ve talebın ademı cevazına da zımnen ışaret buyrulmuştur. Burada «طالب القضاء لا يولى على القضاء» hikmetine de tenbih vardır.

Cenabıallah onlara bu cevabı verdı (وعلم ادم الاسماء كلها) bır taraftan da Ademe bütün o ısimlerı talim etti.- Ya o esınayı Allah kendi vaz'edıp Ademin ruhuna nakş-u ilham ettı veya Ademe bunları lüzumunda vaz'edip kullanacak

bir ıstidadı mahsusu haiz bır ruh nefhini takdir ettı ki evvelki zahir, ikincı muhtemeldir. Talim ıle yani öğretmek ile bildirmek herkesın malûmudur bundan Hazreti Ademin, aslı lisan olan ısimlerı bırdenbıre bir ı'lâm ıle bilmiş olmayıp, sirri terbiye hükmunce bir ıstı'dat ıle az çok bir tedriç içinde belliyeceği anlaşılır. Ve burada bu ta'limin takdiri mütekaddimı ve nefsı Ademın sıfatı zatıyesi beyan olunuyor kı bu sıfat nev'ı beşerın mahıyet ve fıtreti ulâsı demektır Zıra Adem nev'ın ilk ferdıdı ve havassı nev'iyenin aslı ondan mevrustur.

Bu ısimler nedir? ve «كلها» ıstığrakının derecei şümulü ne kadardır.? Yanı bütün eşyanın ısımlerı mıdır? Yoksa bır takım esmaı ma'hudenın mecmuu mudur? Ilmî tabırıle «الاسماء» dakı elif lâmı ıstiğrak ıçın mıdır? Yoksa Allahın oğretmesıni murad ettığı isimler manasına ahdı harıcî olup « كلها » bunun te'kıdı mıdır? Bu noktada eslâfı mufessirînden bir kaç kavil vardır

1 — Bu ısımler, insanların tearufune, anlaşmasına sebep olan bütün ısımlerdır Insan, hayvan, arz, bahr, cebel, himar vesaıre hepsı (Ibnı Abbasdan Dahhak), Gurab, hamame ve her şeyın ısmı (mücahıt), her şeyın ısmı, be'ır, bakare, şâte varıncaya kadar (Saıd ıbnı Cübeyr), her şeyın ısmi, hatta şu, bu, hades bıle (Ibnı Abbasdan Saıdıbnı Ma' bed), her sınıf halkın ısmı ve cınsıne ırcaı, şu cebel, bu denız, şu şoyle, diye her şeyın ısmı (Katade) Bunların hasılı, butun elsinenin aslı olan lûgâtın hepsi oluyor Ve elıf lâm ıstığraka hamledılıyor. Bundan kıyamete kadar olmuş olacak bütün şeylerın esamisı manasını anlıyanlar da olmuştur.

2 — Melâıkenın esamisi (Rabî ve daha diğerlerı)

3 — Zürrıyetının esamısı (Ibni Zeydden Ibni Vehbden Yunus ibni Abdilâlâ ve daha diğerleri). Bu ıki surette de elif lâm ahd içindır ve bunun karınesi gelecek olan «عرضهم» zamirı gösterilmıştir. Çünkü tağlib muhtemel olmaklaberaber « هم » zamiri zevılukulde zâhırdır. Ve

bu karineye nazaran bazı müfessirîn hem esmai melâikeye ve hem esmai zürriyete şumulunü yani ikinci ile üçüncüyü cemetmişlerdir. Bu esmayı esmaullah diye ahzetmeye de bu zamir manidir

4 — Esmadan murat lisan değil, havassı eşya, tabiri âharle o havastan müteşekkil suveri ilmiyedir diye de tefsir edilmiştir. Lâkin bunun ilimden ziyade kelâm, hiç olmazsa kelâmı nefsî olan zihin olması iktiza eder Her ne olursa olsun burada kat'î olan nokta Hazreti Ademe az veya çok talimi lisan edilmiş ve muşarün'ileyhin ilim ve kelâm sıfatlarına mazhar kılınmış olması, kelâm ve lisan mes'elesinin emri hilâfette şayanı ehemmiyet bulunmasıdır. Lisan hususunda bütun Beni Ademin zamanımıza kadar vâki olan tenevvu ve terakkiyatın cümlesi esas itibarile Hazreti Ademin fitreten mazhar buyrulduğu bu talimi esma hasîsasına medyundur. Ilim ve mantık hassası bu suretle nev'i insanînin fitreti asliyesinde dahil zatiyatından bulunmuş ve bundan evvel hakikatı Ademiye ve tam manâsile ruhı Ademî tamam olmamış olur Bu suretle kuvvei kelâmiye ruhı insanînin mahiyetinden bir cüz teşkil etmiştir Cenabıhak bu kuvveyi ruhı Ademe zatî olarak bahşetmiş ve nefhin tamamından sonra da Adem bilfiil şerefi lisan ile müşerref olarak lüzumuna göre esmayı tekellüm eylemiştir Binaenaleyh Ademden evvelki mahlûkat her ne nevıden olursa olsunlar lisandan mahrum idiler ve binaenaleyh insan değil idiler, insanlık hilâfeti Ademiye ile müterafikdır. Ma'siyeti insanın zatîsi sayıp da sıfatı ilmi ve sıfatı kelâmı araziyatından saymak istiyenler insanı bilememişlerdir Bundan da şu neticeye geliriz ki bu talim, kablennefh yalnız ruhı Ademe idise, ona kuvvei kelâmiyenin, vaz'ı esma istidadının bahşedilmiş olduğunu ifade eder. Ve bu suretle esmanın bilfiil vâzıı, ikdarı rabbanî ile peyderpey Adem olmuş olur Ve eğer zahir veçhile nefhi ruh ile beraber

veya sonra ise vâzıı esma, Allah tealâdır. Ve Ademe ilham veya ılmi zarurî ile peyderpey talim buyurmuştur. Evvelkinde «الاسماء كلها» kıyamete kadar bütün elsinenın esmasına şamil bır ıstiğrakı hakıkî olur. İkincıde ilk tekellüm edilen bütün esmaya mahsus ahdı haricî olur Müfessırince ta'lım böyle iki suretle de tevıl edılmıştır. Ve ılmi Usulde buna müteferrı olarak vaz'ı lûgat meselesindeki ihtilâf hasıl olmuştur. Zâhir olan her halde bılfııl ta'lım ve o ta'lımin takdıridır, Yani lısan, Ademın eserı hılâfeti değil, sebebı hilâfetıdir

Işte Allah tealâ Ademe boyle esmayı ta'lım etti (ثم عرضهم على الملائكة) talımden bır müddet sonra da bu ısımlerın müsemmalarını yanı delâlet ettıklerı zevatı melâıkeyeye arz ettı. Buradaki «هم» zamırinde bır dakîkai lısanıye vardır kı lısanımızda bulunmaz «عرضها» denılmeyıp «عرضهم» buyrulması arz olunan şeylerın zevıl'ukul olduğunu gostermekte zahırdır Ve esmayı takyıd ettıren karıne de budur. Bu zamırın melâıkeye ırcaı ve o ısımlerın esmaı melâıke olması da bunların melâikeye arzı ile mütenasıp olmıyor. Binaenaleyh en zahır manâ bu musemmeyatın Hazreti Ademe halef olacak olan zürrıyetleri olmasıdır Salıfuzzıkır esma dahı bunların ısımlerı yanı insan ısımlerı demek olur Maamafıh butün esmanın talım edılıp de yalnız bunların arz edilmış olması da ihtımal dahılınde dır. Lâkın her ikı halde boyle olmak ıçın zürrıyetlerı halk edılmış bulunması lâzımgelir Halbu kı âyette henuz Hazretı Havvanın bıle halkına ışaret yoktur. Ve kıssanın sıyakı da buna muhalıf gorunmektedır Bu müşkıl, ma'ruf bır hadîs ile ızah olunuyor kı bunlar melâıkeye kuçuk karıncalar, mıkroplar mısalınde arz edılmışlerdır «امثال الذر» ki zürrıyyet kelımesı bundan muştakdır. Bu hadîs bunların o zaman Ademde henüz tohum halınde yanı ıstikbalde bütün Benı Ademı temsıl eden ılk buzey-

ratı meneviye suretinde bulunduklarını ifham eder. Eğer burada bu vakıatın cismaniyetı kesife âleminde olmayıp Hazreti Ademin nefsı natıkasının takdırî veya ruhunun esirî bir cismanıyeti lâtife ıktisap etmesi halinde olduğunu tasavvur edebılırsek o cismî esirî eczasında kıyamete kadar gelecek Benı Ademin müteselsılen temessülleri veya nefsi natıkasındakı suveri maneviyeı zürriyat o esmanın melâıkeye arz olunan medlûlâtı olarak mülâhaza edılebılir. Ve boyle olmasına vakıanın Arza hubuttan mukaddem olması karine demektır, bu surette melâıkeye arz, arzı hıssî değil, arzı ilmî ve hakıkî olur. Fılvakı isimlerın asıl medlûlâtı eşyanın suveri ılmıyesıdır Kelimelerın mevzuu lehi asıl bunlardır. Demek Ademe evvelâ eşyaya ve bilhassa zürrıyetine muteallik ılim ihsan edilmış ve bundan başka bu malûmata ait isım ve suveri lısaniye dahı ta'lim buyrulmuştur Melâikede olmıyan da budur Bunlar takdır edılmış ve hubuttan sonra da Hazretı Aadem bunların fi'liyatını Arzda gormuştür. Burada bılfıl ilmın fıtrıyeti veya ademi fıtrıyeti meselesi vardır kı başka yerlerde tafsilı gelecekdır

Rabbın melâıkeye bunları arz-u ırae etti de-(فقال انبؤنى

باسماء هؤلاء ان كنتم صادقين) haydı sız bıl'ışare ıfade etmek ıstedığınız hılâfete liyakatınız ımasında sadık yanı musıp ısenız ışte bunların ısımlerını bana güzelce haber verınız buyurdu- Bu zevatı sade kendilerile değil isımlerile dahi tanıtabıleceklerını sorarak evvelâ melâikeyı -acızlerini ızhar-u ısbat etmek ıçın- ımtihan etti ve bununla şunu da anlatmış oldu kı tasarruf, tedbır, ıkamei ma'dılet, bunların müteallaklarını, isti'datlarının mertebelerini ve hukukun mikdar-ü derecelerını bılmeğe ve bundan başka bır de bızzat ıhzarlarına muhtaç olmaksızın gıyap-

larında dahi isimlerile anlatabılmeğe mütevakkıftır. Ve bu bapta sıfatı ilimden daha fazla bır hususiyet ve mezıyet ifade eden sıfatı kelâmın, kuvvei lisaniyenin, tabiri aharle hakikate mutabık natıkiyetın zatî bır kıymet-ü ehemmiyeti vardır. Ve onsuz icrayı ahkâm mümkın değildır.

Bu imtıhana karşı melaike (قالوا سبحانك لا علم لنا الا ما علمتنا انك انت العليم الحكيم) «süphaneke, en yüksek tesbıh ve tenzih sana yarab!. senin bize bildırdiğınden başka bizım hıç bır ılmımız yoktur, her şeyi bilen ve daima bilen alîm ve her sun'unda hakîm, hakıkaten sensın ve ancak sensın» dedıler ve böyle ızharı aciz ve arzı tesbıh eylediler.

SUBHAN, tesbıhın bir ısmı alemıdır «Subhaneke de ekserıya tevbe mukaddimesı olur. Şımdı burada su sualler hatıra gelir. Melâıke hıç bır ısım bılmıyorlarsa o zaman sıfatı kelâmdan külliyen mahrum bulunuyorlardı demek olur O halde bu sozleri nasıl soylıyorlar ve kelâmı ılâhıye nasıl muhatab oluyorlardı, yok eğer bunlar küllıyen mahrum değıller de henuz gösterilen yenı şeylerın ısımlerını bilmıyorlar ıdıse o zaman niyabete alelıtlak lıyakatsizliklerı nasıl sabıt olur? filhakika esmadan murat birinci rivayet veçhıle alelumum esma ıse melâıkenın bütün esmadan mahrum bulunacakları cihetle bızzat sıfatı kelâmları olmadığı ve ancak sıfatı ılımden bir hısselerı bulunduğu anlaşılır ve eğer esmaı zurrıyet ıse dığer esmayı menetmeyeceğinden sıfatı kelâma mani olmaz ve bu surette melâıkenın ademi liyakatını isbat matlûp olmayıp başka bir hikmetın ıbrazı matlûp olur. Lâkin her iki takdırde melâike ile olan muhatabaı ılâhiye sıfatı kelâma raci olmayıp manâsı büsbutun başka olmak ve sıfatı ilim ile te'vil edilmek muktazai zahırdır. Evvelkı umum takdırınde bu zarurîdir. Husus takdirınde ıse lıyakat hıkmetı hasebıle zahirdir Binaenaleyh melâike esmayı,

kelâmı Ademin ınbasıle oğreneceklerdır. Burada İlmi kelâmın mu'dıl bir meselesıne gelmiş oluyoruz. Şu kadar söylıyelım ki asıl ılım hakıkatin bızzat, bır tecellisi ve bir inkişafı mahsusudur, kelâm da ılmın bır tecellisı, hem de bır dal, bır alâmet ıle binnıyabe bır tecellisidir. Aslı ilımde hakıkatın bızzat bır veçhi vardır. Isımde kelâmda ise o veçhın ancak bır naıbı vardır. Zıra ısmin asıl manâsı bır şey'ı zıhne ref'etmek içın alâmet ve delıl olan şey demektır, ve manayı ıstılahîsı bundan me'huzdur. Bınaenaleyh ısım kendısi de bır şey olmakla beraber ısmıyetı dığer bır şeye naıp ve alâmet olması ıtıbariledir Ve Âllahualem bu hikmete mebnıdir ki hilâfete lıyakat, esma ve kelâmdakı bu manayı nıyabet ıle mutenasıp olmuştur Ve Allah bunu ıptıda Ademe ıhsan etmıştır. Ve ışte ulûmı beşerıye nıyabî olan ışbu suverı kelâmıyenın haylûletı ıle alakadar olduğundan dolayıdır kı tasavvuratı zılliye ıle meşbudur Ve ılmı keşfî ıle ılmı ısmî ve fıkrînın buyuk farkları bundandır Demek kı Cenabıallah ıle melâıkenın evvelkı muhatebelerı hiç bır suverı ısmıye ve nıyabıye karışmıyan ve bızzat veçhı hakıkat uzerınde vakı olan bır cereyanı ılmîdır Ve meleklerın mukalemelerı, tesbıhlerı takdısleri bızzat olan bır ışrakı ılmî demektır kı bununla asıl sıfatı kelâmın niyabî olan tarzı cereyanındakı fark aşıkârdır Bınaenaleyh meleklerın bılmedıklerı ve bıldıklerınde noksanları bulunabılırse de hataları, cehlı murekkeplerı olmaz. Ve bunun ıçın denılmıştır kı melâıke ancak nas ıle amel eder. Beşer ıse ıstınbat ve kıyas kuvvesıne malıktır Balâdakı ifadelerınde de sarahaten lıyakat dava etmemışler ve yeni agâh oldukları mes'eleyi nâkıs olarak gorebılmışler ve hakıkatı nıyabetı bılememekle beraber soyledıklerınde de bır veçhı hakıkat soylemişlerdır Beşerıyetın hatâ ve cehlı mürekkep kabılıyeti de kendılerındekı kelâm sıfatı ve bundakı haysıyetı nıyabıye ıle alâkadardır Şeytan bun-

ları bu cıhetten aldatabılır. Gerçi kelâm esasen ilmi hakka ve sıdka mevzudur Ve onun naıbıdir. Ve bu naibin temsıl ve delâletinde de cıddıyet vardır, lâkin kelâmın zatîsı olmıyan bir te'sir ile yalan soylenir. Sonra kelâm ayni ilım ve ayni hak diye ahzedılir. Ve suverı kelâmıye ve nıyabıye ıle mahlût olan suverı fıkrıye ve tasavvuriye bizzat ılmi hak yerıne konulur. Ve hasılı bılerek soylenılmez, bılerek anlaşılmaz ve hepsının maverasında hak talep ve taharrı edılmez. Hasletı niyabet, bır asalet talâkki edilır. Ve o zaman insanlığın bütün şerr-u fesadı başlar. Halbukı Cenabıhak fıtratı Ademi kendı sıfatından hem ilim ve hem kelâm sıfatlarına mazhar kılmış ve kendıne esmayı ta'lım ettıkten sonra melâıkenın karşısında lıyakatını ısbat ıçın bır de ımtıhan eylemıştır,

Melâıke ıtırafı acız ve teslimı ılın-u hıkmet edınce rabbın (قال يا ادم انبئهم باسمائهم) ya Adem, bunlara şunların ısimlerinı güzelce haber ver dedı - ve halıfenın kım olacağına da bu hıtap ıle ışaret ettı.

Adem ısmının udmeden veya edîmi Arzdan muştak «افعل» veznınde Arabca bır kelıme olduğu rıvayet olnnuyor ıse de a'cemî yani gayrı Arabî ve فاعل=fâal veznınde olması tercıh edılıyor, Zamahşerî, beyzavî, Ebüssuud ve saıre gıbı muhakkıkının muhtarı budur Imam Şa'bî bunun azer ve a'zar gıbı ıbranî bulunduğuna zahıb olmuş, suryanîde de adem toprak demek olduğunu soylemıştır Bazılarıda bunun aslı hâtam veznınde süryanî olduğuna zahıp olmuşlardır kı bu surette lısanımızdakı adam talaffuzu daha aslî olmuş olur. Arabî ıse alemıyet ve veznı fıılden dolayı, Gayrı Arabî olduğuna gore de alemıyet ve ucmeden dolayı gayrı munsarıftır Ve her ikı takdırde bır ısmı cıns olmayıp ısmı alem olduğu muhakkaktır Adem, beşer, ınsan gıbı ısmı cıns makamında kullanılacak olursa cem'ı avadım gelır ve o zaman cem'ı gayrı munsarıf olursa

da müfredi munsarıf olmak ve «reeytü admen» demek icab eder ki «ademiyen» (ferden mın beni adem) demektır. Ve doğrusu hariçte her ısmı cins iptida-bir ismi alemin ta'mimidır. Ve vahıt, kesıre bıttabi mukaddemdır. Her halde Arabîden maada ibranî ve süryanîde bu ismin muhtelif lehçelerı mevcut olduğu anlaşılıyo. Sabiede «عاديمون» isminın bıle gayrı Arabî olarak bu ism ıle bir alakası görunüyor. Bununlaberaber Ebülbeşerin elsinei muhtelifede başka başka ısımlerle yadolunduğu da nakl ediliyor Şehrıstanînın Mılel-ü nıhalde beyanına gore Mecustan Küyumresiye taıfesı Keyumers Ademdır derler Ve keyumersın Adem olduğu Hınt ve Acem tarıhlerınde de varıt olmuştur. Lâkın dığer muverrıhler buna muhalefet etmıştır İbniesır dahı Kâmılinde Mecusun Ceyumers dedığı Hazretı Ademdir dıye zikreder En zahirı, Adem ısmi beşerın ılk lisanına aıt bır kelıme olmak uzere ahzedılmek ıktıza edecektır

İşte Cenabıallah melâıkeden sonra Ademı de bu emr ıle ımtıhan etti ve Adem onları ısımlerıle bertafsıl anlattı. (فلما انبأهم باسمائهم) bınaenaleyh Adem o arz olunan şeylerı ısımlerıle onlara haber verınce- (قال الم اقل لكم انى اعلم غيب السموات والارض و اعلم ماتبدون وما كنتم تكتمون) rabbın melâıkeye ben size. her halde ben butun Semavat-ü Arzın gaybını bılırım demedim mı? ve sız ne ıbraz edıyorsunuz ve ne gızleyor ıdınız? onuda bılıyorum › buyurdu. Ve bununla evvelkı « انى اعلم مالاتعلمون » kavlı celılinın manasını tafsıl ve tefsır ettı Bundan anlaşılır ki ıcmal hakıkatte tafsılın aynıdır Şu da anlaşılır ki melâikeye olan kelâmın hakıkatı ancak manadan ıbarettır. Suveri lâfzıye ve ısmıye değıldır, yoksa ıcmalı söylıyen tafsıli soylemış olmazdı Balâda ıhtar ettığımiz veçhıle bu tafsılın masika lehı de umum değıl husus yanı bu miyanda bılhassa

Adem aleyhisselâmda tahakkuk eden devaii hilâfeti takrir ve ızharı hikmet-ü kudrettir ki işte sızin mukaddema anlayamadığınız sirri hikmet ve esbabı liyakat budur demek oluyor. Cenabıallah bütun sun'ı ilâhısını boyle esbab ve hıkemi hafiyeye rapt etmiştir. Fakat ona karşı hiç bir sebeb ile davayı liyakat ve istihkaka da hak yoktur. Çünkü o bir şey murat ederse boyle yeni sebebler halk eder ve neticesini de o suretle, ıhsan eyler Müsebbibülesbaba sebep ile davayı ıstihkak manâsız olur. Sebebı aslî ve hakikî ancak onun iradesidir, Hikmet de onun lâzımıdır Gorülüyor kı Cenabı Allah Ademı halıfe olmak üzere halk buyurmuş ve keyfıyetı melâıkesıne ıstışare eder gibi icmalen teblığ etmış ve cevabı malûm üzerıne onu talımı esma ıle terbiye etmış ve sonra melekler ıle beraber ımtıhandan geçirıp melâıkeye ızharı acız ve ona bılfııl ısbatı ehlıyet ettırmış ve melâıkenın mütemadiyen teslıh-ü takdıs vazıfesıle iştığalı, bu makamı cedıde lıyakatleri ıçin sebebı kâfı olmadığını da göstermış ve nıhayet onları Ademe inkıyad ettirmek ıçın ıhzar etmıştir.

Hasılı bu kıssada rububiyetı ilâhiyenın tarzı tecellısı buyuk bir vuzuh ve pek ince bır üslûp ıle ıfham edılerek insanın fıtratı aslıyesinde mundemıç olan enfusî nıamı ılâhıye tezkır kılınmış ve bununla rububıyeti ılâhiyeye ma'rıfet te'min edıldikten sonra gıyaptan mutekellıme ıltıfat tarıkıle mabadi de ayrıca bır ıhtara tabı tutulmuştur şöyle kı

(وادقلنا للملئكة اسجدوا لادم فسجدوا الا ابليس ابى واستكبر) dorduncu nımet olarak o vaktı de derhatır et kı biz melâikeye «Ademe secde edınız» dıye emrettık de Iblisten maadâsı derhal secde ettıler. O ıbâ ve ıstıkbar ettı: Yahut[1] melâike derhal

[1] Evvelkisi ıstısnaı muttasıl ve (ابى) ıstıynaf olması, ıkncısı ıstısnaı munkatı ve (ابى) haber olması takdirine göredır. İblıs melâıke cınsinden olmadığı halde onlardan sayılacak kadar aralarında bulunuyordu Bınaenaleyh tağlıp suretıle melâıkeden ıstisna edılmış ve halı ayrıca beyan olunmuştur

secde ettiler. Fakat Iblis dayattı ve kıbırlenmek ı
(وكان من الكافرين) ve esasen kfırlerden idı -sureı Kel
geleceği uzere aslı Cın denılen gizli mahlûkattan [1] ı
bunların kâfirleri de vardır - bu emr üzerıne taa
huruç ettı, kâfır oldu Akıbetın boyle olacağını da A
tealâ ılmi ılâhîsınde bıliyordu bu ıtıbar ıle kader
kâfırler defterınde mukayyet bulunuyordu Yoksa Ib
Ademe secde emrıne kadar kufru fı'len sabk etmeı
«فسق عن امر ربه» fakat Allah boyle bıldığı içın o kâfır olm
o kâfır olacağı ıçın Allah onu oyle bılıyordu ve
takdır etmış ıdı Fılvakı Iblıs kıbr etmek ıstedı Nefs
mumkın olduğu halde ıtaatı ıhtıyar etmedı ve o zaı
bilfııl kâfır oldu. Bınaenaleyh كان ıdı manasına değıl (
manasına hamledılmek de mumkındir Goruluver kı I
Allahı ınkâr ettığı ıçın değıl emrıne ıtaat etmemesı d
yısıle kâfır olmuş ve buna nazaran farz olan her hı
bır vazıfeyı yapmayanın kufrüne hukmedenler bu
muştur Lâkın ulemamız dıyorlar kı Iblısın sebebı ki
valnız emre ıtaat etmemesı değıl, onu beğenmemesı «...
dıye ıstıkbar ederek kendı kıyasıle ıntikad etmeğe
kışmasıdır Ve Akaıd-ü fıkıh kıtaplarındakı mesaılı
fırın bır kısmı da bu esasa mubtenıdır Bunda «بمصر مهدانه
من سد مباته» zemmesı vardır ve eşeddır

Aslı lûgatte secde, son derece tevazu ıle alçalıp
furû etmek kı kıbrın tam zıddıdır Şer'an da alnını y
koymaktır kı ta'zım ve ınkıyadın en yuksek suretıdır.
ondan ahastır Zıra evvelkı ayaklar altına yatıp yu
lanmakla dahı olabılır. Manayı şer'îsınde ıbadet kası
ılâveye lüzum yoktur Çunku secdenın ıbadet olması
nıyyet şart ıse de secde olması ıçin şart değıldır. Maa

---

[1] Cın, esasen lûgatte gızlenıp saklanarak gorunmıyen her şeydır kı mukabıl saklı olmayıp da meydanda o'ana dahı İns denılmıştır

fıh lûgavî ve şer'î her secdede bır manayı tezellül ve tazım-ü inkıyad vardır Bunun ıçın 'Allahdan maadasına secde etmek şer'an kufürdur. Ve secde fı'lî bır tâzım-ü ınkıyad olduğu cihetle yalnız kalbî olan inkıyad hakkında mecaz olur Acaba melâıkenın secdesı hangısıdır? Kelımatı Kur'aniye meanıı şer'iyesıne haml edılmek ıktıza eder ve melâıke sureti cismanıyede dahı tecellı edebıleceklerınden vaz'ı cephe manası mümkındır. Maamafıh melâıkenın secdesını kendı hakıkatlerı ıle mütenasıp olarak mulâhaza etmek ve hasbelhılâfe Ademe bâ emrı ılâhî bır bıatı fı'lî halınde talâkkı eylemek daha muvafıktır Bu ıse Ademe bır tekrım olmaklaberaber bızzat Allah tealâya bır ıbadettır Bununla melâıke ahkâmı ılâhıyenın ıcrası noktai nazarından Ademe mertebeı hılâfetıyle mutenasıp bır surette hızmet ve muavenete memur kılınmış ve bır ahde raptedılmış demek olur O halde melekler Ademe bızzat müsahhar değıl, fakat bilhılâfe hâdım olacaktır ve her halde mabudı asîl olan Halık tealâdır Hasılı bu secde Ademe bır ıbadet değıldir

Işte ınsanlar boyle bır babanın evlâdıdır ve kendılerı onun halefı, onun halıfesıdırler, bu nımetı bılmelı, bu kardeşlığı takdır etmelı ve hıç bırı âlemde asalet davasıle kendı hısabına yaşamağa çalışmamalı buyuk bır cemaatı uhuvvet halınde yaşamalı ve yaşamak ıçın kendi hükümlerını değıl, Allahın ahkâmını, Allahın emırlerını, kanunlarını tatbık etmelı ve o zaman melâıkenın de kendılerıne hızmet edeceğinden umıdvar olmalıdır. Bunda ıbâ ve ıstıkbar eden Iblısın etbaından olmamalı, tebdılı fıtrat etmemelıdirler Cenabıallah burada Iblısın ıbâ ve ıstıkbarını ıhbar ederken bılhassa onun emsalı olan ve emri ılâhîye ınkıyad-u ıtaat hususunda tekebbür ve aralarındakı hukukı vacıbeyi teslımden ımtına eden mahlûkları tevbıh buyurmuştur ve bu nassın mâsıka lehı budur. Ve bunların bır kısmı Hazretı Resu-

lullahın hicretgâhı etrafında bulunan Yehud ve ahbarı Yehud idiler kı Peygamberi ve sıfatını biliyorlardı ve bi'setini neşr ediyorlardı Boyle ıken hased saikasile ıkrar ve iz'andan imtina ve ıstıkbar ettiler İbni Cerir burada der kı· İşte Cenabıallah keferei Yehudun bu hallerine işaretle Iblisi kâfırîn zumresıne nisbet ettı, cins-ü nesbde başka olduğu halde dın-ü millette onların idadinden addetti ılah.. Bınaenaleyh İblıs ıle kâfırler arasında başka cıhetten mücaneset gozetmek lüzumsuzdur.

IBLIS ısmını bazı müfessırînı mütekaddime «ابلاس» masdarından bır ısmı Arabî olarak gostermışlerdir. İblâs ise hayırden me'yusıyet pışmanlık ve mahzunıyet manâlarına gelır. Iblısı dahı Cenabı Allah ma'sıyetıne mukabıl butun hayırlardan meyus bır şeytanı recim kılınıştır O halde Iblıs hayırdan son derece meyus demektır ve ı'rabda esmaı a'cemıye ahkâmına tabı tutulmuş ve gayrı munsarıf olmuştur Fakat boyle olması daha zıyâda gosterır kı bu dahı Adem gıbı a'cemîdır Arabcaya dığer bır lısandan ıntıkal etmıştır Muhakkıkîn buna kaıl olmuşlardır

Işbu secde kıssası burada kıssaı mutekaddımeye ma'tufen ayrıca zıkrolunmuştur Bundan da ışbu secdenın «اذا سويته ونفخت فيه من روحي فقعوا له ساجدين» ayetındekı emrı ta'lıkî ıle alâkası mevzuı bahs olmuştur. Bırı ta'lıkî olarak kablelhalk, dıgerı de tencizî olarak badehu ıkı emır var. Acaba secdede bır mi, ıkı mı?, Ta'lım ve ımtıhandan evvel mı, sonra mı? Buradakı «اسجدوا» emrı tencızîsı sonra olduğunu, obırı de tesvıye ve nefhı ruhı takıbettığını ıfade edıyor Ebüssuud fai cezanın takıp ifade ettığıne ılışerek secdenın badettalım ve emrı tencızî ıle yapıldığında ısrar edıyor Razî de mukaddem ve emrı ta'likî ıle yapıldığını ifade ediyor ve secdenin teaddüdune kaıl olan görülmüyor. Bu arada zahır olan bu emrın ba'delhalk şartın tahakkuku üzerine sabık emri ta'lîkînın tencız-u ınfazı olmasıdır. Bunun gerek takdiri ve gerek tekvıni ta'lımı esmadan, imtıhandan sonradır.

Maamafih tesvıye ve nefhı ruh mecmuundan müterahı de değildir. Çünkü bu ta'lim ve ımtihan nefhı ruhun tamamı cümlesindendir. Yani bundan anlaşılıyor kı nefhı ruhtan murat hayyolması değıl hayyi natık olmasıdır. Bed'ı değıl kemalidir. Binaenaleyh «فقعوا له ساجدين» yerindedir. «اسجدوا» onun tencizen teveccühüdür. Hakikatı Adem nefsi natıkadır. Ve nefhı ruhun ma'nası nefsı natıkanın nefhıdır. Hayatı Ademî asıl bundadır.

Burada İblisın bihususıhi tevbıhı macerası bırakılmıştır Çünkü sevkı kıssa bılhassa Ademe ve Beni Ademe olan niamı fıtriyenin ıhtarıdır. Bu suretle melâike ıle Adem beynindeki macera beyan buyrulduktan sonra şımdi de takdirdeki o imtıhan ve teveccühün semeresı ve Iblıs ıle olan macerası beyan ve fıtratı Ademîde zenb-u ma'sıyetın arazî olduğu ıhtar edılmek ıçın «وادقلنا» dekı «قلنا» ya atf ıle buyuruluyor kı (و قلنا یاآدم اسكن انت و زوجك الجنة) bır de demıştık kı ya Adem!. sen ve zevcen şu Cennette sakın olunuz - Çıft demek olan zevc asıl Arabcada çıftın her tekıne, hem erkeğe ve hem dışıye dahı ıtlak olunur Demek kı bu sırada Hazretı Ademın bır de zevcesı halk edılmış bulunuyordu kı bu da ayrıca bır harıkaı ılâhıyedır Inşaallah bunun tafsılinı de ıleride ezcumle sureı Nisanın baş ayetınde goreceğız

Acaba bu Cennet o zaman Arzdakı Cennetlerden bırı mı ıdı? Boyle zannedenler olmuştur Arzı Fılestınde yahut Farıs ile Kırman arasında bır Cennet ıdı Hubutu da oradan Hınde naklı ıdı denılmıştır ve fakat bunlar şoyle bır ıstidlâl ıle soylenmıştir Çunku halkı Ademın Arzda olduğunda ıttıfak vardır ve bu kıssa da Semaya ref'ı zıkredılmemıştır, olsa ıdı bılevlevıye tezkir olunurdu. Bır de cennetı Huldolsa ıdı, çıkılmaz ve şeytan oraya gıremezdi. Lâkin bu zan goründüğü kadar ma'kul ve tabıî değildir. Ademin Arza hübutu Yer yuzunde zuhuru olmak

akl-ü nakle daha muvafıktır Cenneti Hulde mukımen girmekle müsafereten gırmek arasında da fark vardır. Ve binaenaleyh «الجنة» Ahırette mü'mınlerin varacağı darı sevabdır kı el'an mevcut ve fakat Dunyada nazardan mesturdur. Ve «الجنة» denılınce lısanı Kur'anda mutearef olan budur Ademın Cennette ıskânı halı âlemı Ahıret neş'etıne müşabıh bır neş'eti ulâdır Ve elhaletuhazıhı bıze nazaran bır âlemı ma'kuldur. Arz ıle onun arasında bır bu'dı mekânî tasavvuruna da lüzum yoktur O da aynı feza dahılındedır Bunda akla takrıp ıçın soylenebilecek olan soz· Nefsı natıkaı Ademın bütun kuvveı kemalıyesını haız olarak maddeye, anasırı evvelıyeye ılk taallûku ta'bırı aharle aslı beşer olan ılk hoceyreyı Ademıyenın esırî bır suretto teşekkülü ve ondan zevcının ınşıabıdır Muhyıddıni Arabînın bır tabırıne gore ruhun tabıata ılk tevdııdır

Cenabıallah Ademe buyurmuş kı zevcınle beraber bu cennette sakın ol (وكلا منها رغدا) ve bundan bol bol yıyınız (حيث شئتما) nerede ıstersenız orada yıyınız (ولا تقربا هذه الشجرة) ve fakat şu ağaca yaklaşmayınız, bundan yemeye kalkışmayınız (فتكونا من الظالمين) kı zalımlerden olursunuz

ZULUM, haddını tecavuz edıp bır hakkı mevzıının gayrıye koymaktır Demek kı Cenabıhak Ademe Cennette buyuk bır hurrıyet vermekle beraber ona yıne bır had ta'yın etmış ve ona yaklaştıkları takdırde zalımler zumresıne dahıl olacaklarını da bildırmıştır Bu, şunu tansıs eder kı hılâfetı Ademıye mutlak değıldır Ve bunun bır haddı mahsusu vardır kı tecavuzu zulumdur, o haddı ta'yın eden bu şecere ne ıdı? Doğrusu bunu Allah taalâ Kur'anda bıze ısmıle bıldırmemıştır ve ancak bunun Cennette bır şecereı muayyene olduğunu ve salâh-u saadetı Ademın tağyırıne sebep olmak hassası bulunduğunu ıfham etmıştır, demek ziyadesını bılmemız de ındallah bır faıde

yoktur. Ve şimdilik mümkin değildir, ve muhakkıkîni müfessirînin muhtarı budur. Maamafih buğday veya üzum veya incir olduğu hakkında bazı rivayetler de vardır. Ehli Tevrat bur» yani buğday demişler, Vehb ibni Yemanîden de «Fakat öyle bir cennet buğdayı ki danesi sığır yüreği gibi, kaymaktan lezzetli, baldan tatlı diye bir tabir menkuldur. İbni Abbas ve daha bazılarından «sunbüle» diye mervidir «Dünyada evlâdına rızk kılınan sünbüledir» tabiri dahi nakledilıyor İbni Mes'uddan asma, uzum ağacı ve bazılarından incir tabiri varit olmuştur. Bu miyanda şu tabir de vardır «Bu öyle bir ağaçtır ki melâike hulûd için bununla kaşınırlar» Bunların bir manayı temsilî ifade ettikleri de zahirdir. Nitekim Cennet meyvelerinin teşabühu meselesi sebk etmişti, Hıristiyanlardan mervi olan telâkkiye göre bunun kadınla erkek arasında mukareneti cinsiyeden kinaye olduğudur. Nasraniyetteki rehbaniyet yani evlenmemek, evlenmemeyi ibadet ve sevap i'tikat etmek kaziyyesinin bu telâkki ile alâkadar bulunduğu da zannolunur Lâkin Kur'anın nassı buna musait görünmüyor O zaman «هذه الشجرة» ma'nasız olur «ولا تقربا» biribirinize kırban etmeyiniz demek hem kâfi ve hem vazıh olurdu Bu surette âdemin ilk izdivacı gayri meşru' olmak lâzım geliyor Her halde bizce evlâ olan bu babda tevakkuftur Biz o ağacı ta'yin edemeyiz Ancak şu kadar mulâhaza edebiliriz ki ondan yemek, niyabeti unutmak ve asalet davasına kıyam etmek hassasını verir Bu da insanın fıtratı asliyesinden değil Şeytanın ilkaatından başlar Bu buğday ise delice buğdaydır. Bir üzum ise şarap uzumudür Bir incir ise kurtlu incirdir Ve her halde bir humarı vardır Ve o humar aklı alır ve Allahı unutturur Cennete bu, yenilmek için değil, tahdid ve ubudiyet için konulmuştur Bununla beraber biz «حب الدنيا رأس كل خطيئة» hadîsi şerifinde bu şecerei memnuayı ta'yin eden bir delâlet buluyoruz. Demek Adem o zaman

Dünya hududuna yaklaşmamak emri almış ve Adem bundan muktezayı fıtreti olarak yememiştir. Fakat (فازلهما الشيطان عنها) - Hamza kıraetinde «فازالهما» dır ki evvelki «zelle» nin ıf'alı olan «ızlâl» den, ıkıncı «izale» dendir. Bu iskân üzerine o Şeytan, o Iblıs ıkisının de o ağaç yüzünden ayaklarını kaydırdı, yahut ıkisini de Cennetten kaydırdı Zira o zaman Şeytan matrut bulunuyor idise de Ademe ve evlâdı Ademe ıgva ımkânı selbolunmamış idi. Çunku şerefı Ademî asıl bununla tebeyyun edecekti, tasarrufı hılâfet bılfııl bununla tahakkuk edecekti, bu ımkâna binaen Şeytan ne yaptı yaptı Cennete bıle girebıldı (فاخرجهما مما كانا فيه) de bunları bulundukları yerden veya halı naîmden çıkardı Cennetteki zatî fıtretlerıne bır tehauvvul arız oldu, (وقلنا) bız de dedık kı (اهبطوا) haydı ınınız ve o halde ınınız kı (بعضكم لبعض عدو) bır kısmınız bır kısmınıza teaddı ve tecavuz edecek duşmen-(ولكم في الارض مستقر و متاع الى حين) ve sızın ıçın Arzda bır zamana - ya'nı oluncıye - kadar muvakkat bır karargâh tutmağa çalışmak ve ıntıfa edıp yaşamak da bır hak olsun zıra yerler ve yerdekıler zaten ınsanlar ıçın halk edılmıştı Ve Cennete ıskân bunun bır mukaddımesı ıdı Fıtratınızden harıç olan Şeytanın ilkaatına bakılmasa ıdı bu Arza daha başka bır suretı salımede gelmek de mümkın ıdı Bu zelle üzerıne Arza gelıp hıç hakkı ıntifaa malık olmamak da mumkın ıdı, Halbukı ınayetı ılâhıye bu emrı verırken bu lütfu da esırgememıştır Ve ınsanlık Dunyaya boyle bır lütfı hak ile mütarafık bır felâket ıçınde doğmuştur Takdır bu felaketın ımkânını selb etmemış, fakat bunu zatî dahı kılmamıştır. Sebebi felâ-

ket arazîdir. Nitekim bu emir verildi (فتلقى ادم من ربه كلمات) ve verılir verilmez Adem de Rabbinden derhal bir kaç kelime telâkki etti. Burada «bizden» buyurulmuyor da rabbinden buyuruluyor. Çünkü hübut emrile beraber Adem mevkii hıtabdan mevkii gıyaba tenezzül etmiş bulunuyordu. Fakât halife olmak üzere takdir buyurulan fıtratı Ademden, ilim ve esma kuvveleri, nezolunmamış ıdi Zellei vakıa henüz tabiat olmamış ıdi Bu felâket üzerine derhal Adem bu fıtratile rabbıne teveccüh ettı ve ondan kendısıne bazı kelımelerın telkin buyrulmakta olduğunu anladı ve o kelimeleri istıkbal edıp aldı, kabul ettı ve onlarla amel eyledı. Çunkü telâkkı, «lıka» dan mehuz olarak karşılayıp almak ve aldığına sarılmaktır Ademe bunlar, tasavvur dediğımız sureti lısaniye ıle mahlût bir ılmi nıyabî altında bir ılmi keşfî, bır şuurı hakıkî ıfhamı edıyorlardı Bu kelımeler nelerdı? Surei «A'raf›ta gelcek olan «ربنا ظلمنا انفسنا وان لم تغفر لنا وترحمنا لنكونن من الخاسرين» kelımeleri ıdı. Bundan başka şunlar da nakledilmıştir. 1 - سبحانك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك و تعالى جدك. ولا اله الا انت ظلمت نفسى فاغفر لى انه لا يغفر الذنوب الا انت - 2 Ibnı Abbas Hazretlerinden rıvayet olunduğuna göre şu münacat cereyan etmiştir. Yarab sen benı kendi elınle halk etmedin mi? - Evet. - Yarab senın rahmetin gadabını sebketmiş değıl midır.? - Evet etmıştir. - Yarab ben tevbe eder ve ıslahı hal eyler ısem sen beni yıne Cennetine ırca eder mısin? - Evet ederim Ve bu mealde bazı âyat daha vardır

Teemmül olunursa bunların hepsi âyette aynı mazmunun ıfadesıne racidır ki bu da fıtrati ulâ veçhıle bütün mevcudiyetıle Allah tealâya teveccüh ve onun avarız ile inkıtaa uğrıyan rahmet-ü in'amını gadab-ü dalâlden salım olarak tekrar isticlâp için teedidı akdı ıman ıle kalben, kavlen ve fi'len tevbe ve salâha rucudur. Ve bunda dinin künhü münderiçtir. Bizim Dünyada diya-

net-ü imanımız, fıtratı ulâda mukadder olan rahmete ve akdi ımana nazaran bir tevbe ve bir rücu manasındadır. Ve saadeti ınsanıye zünubu kendısıne tabıat edinmemek için daıma tevbe-vu ıstığfar üzere bulunmaktadır. İnsanı me'yus edecek şey, bılfarz vakı olan bır günah değil, günahta ısrar etmek ve tevbeyı unutarak Şeytana ittıbaı tabıat edınmektır ınsan Allahına, fıtratıne ıftıra etmemeli Şeytana ve şeytanete karşı mücahede eylemelıdir Nıtekım Hazretı Adem, zellenın netıcesı olarak yer yüzüne çıkınca lûtfı ılâhî ıle kendını topladı ve muktazayı fıtratı ıle telâkki ettığı kelımelerle amel etti, kusurunu ıtıraf ıle arzı ıman ve yarab benı kendıme bırakma» dıye yıne hılâfetini istid'a

eyledı de (فتاب عليه) rabbi dahı ona tekrar rahmetıle ıltı-

fat ettı, tevbesını kabul eyledı (انه هو التواب الرحيم) zıra senın

rabbın olan Allah tevvabı rahîmdır ve hem tevvabı rahîm ancak odur O, okadar merhametlı bır Allahdır kı kulunu bır kerre terk edıvermekle ılelebet terk edıvermez Kulu donup tevbe ettıkçe, Iblıs gıbı ısrar etmedıkçe yıne bakar, yıne bakar, namutenahı bakar, bir oldu, ıkı oldu, nıhayet üç oldu yetışır artık demez, sayısız olarak doner bakar, çunku rahımdır Tevbe esasen rucu etmek, aslı sabıka donmek demektır Bınaenaleyh kula nısbet edıldığı zaman arazî olan gunah halını bırakıp aslî olan salâh halıne donmek demek olur Allaha nısbet edıldiği zaman da tâlı olan nazarı gadabdan aslî olan nazarı rahmete donmek manasını ıfade eder Bunun ıçın tevbenın manayı şer'îsı, kulun gunahını ıtiraf ve ondan nedamet edıp bır daha yapmamağa azmeylemesı, Allahın da bu tevbeyı kabul ıle gunahı mağfıret etmesi dıye tefsır olunur

Acaba Allah tealâ Ademın tevbesını kabul etti de ...mınız emrını gerını aldı; buna cevaben buyuruluyor kı

hayır (قلنا اهبطوا منها جميعا) Adem ve zevcı ve bunların zımnında bütün Benı Adem ve Şeytan hepınız oradan ınınız dedik. Bır kerre o emri bıttekvın infaz eyledık, hepsıni yere indırdik verılmiş olan bir emri ilâhînın gerı kalmıyacağını böyle gosterdıkten sonra da kabuli tevbe-nın muktazası olarak bu emre şunu da tezyıl ettık, (فاما يأتينكم مني هدى) ımdi benım tarafımdan size her ne zaman Resul veya kıtap gıbi her hangı bır delıl, bir sebebı hıdayet gelır de (فمن تبع هداى) bnım o hıdayetıme, o delılıme her kım tabı olursa (فلاخوف عليهم ولاهم يحزنون) artık onlara hakıkatte hıç bır korku, ıkab yoktur ve onlar ılerıde hıç bır veçhile mahzun olmazlar Yanı onlar ıçın havf-u hüzün devam etmez, akıbetlerı mahzı sürur-u neşat olur Allah mahabbetı, Allah aşkı, ıttı-baı hak, onlara hıç bır korku, hiç bır huzun tattırmaz, gerçı Allahı bılen, Allahı seven, Allahdan korkar ve fakat mahafetullah her saadetın zamanı ve butun korkuların sıperıdır Buna mukabıl (والذين كفروا وكذبوا باياتنا) kufre sa-pıp bızım hıdayetımızı getıren âyetlerımıze, alâmetlerı-mıze, delıllerımıze, huccetlerımıze, gerek enfüsî ve gerek afakî şevahidı vahdanıyet ve rububiyetımıze, gerek âlemde ve hılkatı Ademde merkuz olan edilleı fıtrıye-vu aklıye ve gerek Peygamberler ve kıtaplarla teblığ olunan edıllei kelâmiye-vü naklıyemızı tekzıp edenler - (اولئك اصحاب النارهم فيها خالدون) bunlar da balâda «وقودها الناس والحجارة» dıye beyan olunan narın, o dehşetlı ateşın çırası ve komuru olacak ve ondan ayrılmıyacak olan arkadaşlarıdır, bunlar o ateşte daıma muhalleddırler. - Ve işte Arzda hilâfetı Ademıyenın suretı tahakkuku bu hubut ve bu va'd-u vaıd ıle mütera-

fık olmuştur. Ve bu sıfat Ademden evlâdına intikal edecek, bunu bilenler birinci kısımdan, tanıyanlar ikinci zümreden olacaklardır Biri fıtrati ulâ muktezasına halef olacak, biri de araz olan zelleyi tabiat edinerek zahirde Ademe, hakikatte Şeytana halef ve refık olacaklardır. Binaenaleyh insanlar Kur'anın bu kıssalarını iyi teemmül etmeli ve daima hatırında tutmalıdır. Görülüyor ki kıssanın sonunda sıyakı beyan bütün Beni Ademi istihdaf etmekte ve Adem-u Havva burada adeta zürriyetlerile beraber bir cinsi temsil eylemektedirler. Sankı hübut yanı yer yüzünde zuhûrı nev'i beşer bir kesret ile vakı olmuştur Ve sabıkan beyan olunan vahdet, vahdeti cinsiye ve aklıyedır denebilecek Fakat iyi teemmul olunursa anlaşılır ki bu hıtabın istıkbale derin bir şumulü vardır. Ve bunun içinde bu günkü ve yarınkı, kıyamete kadar gelecek insanların hepsi dahıldır. Ve halbuki biz Arzda ilk intişar eden insanlar değiliz Bununlaberaber o hubutta ve «اهبطوا» hıtabında dahıl bulunuyoruz ne suretle? Çünkü babamız Ademın sulbunde bılkuvve bulunuyorduk. Demek ki bu bılkuvve kesret, ilk hübut eden bilfiil insanın Adem ve Havvadan ibaret tek bir çift olmasına münafı değildir, ve tenasulı beşerının me'bdeı olan ilk harıka - ki Arz hâdıs olduğu icın zarurîdir - Arzın her tarafında birden zuhur etmiş, müteaddit, mütekessir harıkalar değıl, esaslı iki harıkaya ve bir tohmı aslıye raciıdır Ve burada hıtabın umumı istıhdaf etmesı Kur'ana muhatap olan müteehhır insanların bılfiıl tenvirleri ve hılâfetı Ademıyenın tamımı ve uhuvveti beşeriyenin ıhtarı hıkmetine mebnıdır Filvakı bunu mueyyıt olan dığer bır âyet vardır ki orada «فلما اهبطا منها» diye Adem ve zevci tesmiye olarak tahsıs buyrulmuştur. Demek ki Cennetten Arza bılfııl ilk çıkanlar bunlardır Ve bu çıkış da anî olmamıştır, Hem de zurrıyetleri olan butün nev'i beşer dahi bunlarda bılkuvve mevcut olarak beraber çıkmıştır

ve insanlar aslında cidden kardeştirler. Ulûmi tabiiye ve Arzda bilfiil tekvini beşer noktai nazarından düşünecek olursak bunun mebdeini işbu hübutta arayacağız. Burada Kur'an bize fazla izahat vermiyor. Asıl vakıanın meb'dei olan harıkayı asgarisine irca ederek bildiriyor. Zira ayeti ilâhiye olacak olan odur Mabadi bildiğimiz kanunı tenasuldür. Şüphe yok ki ulûmi tabiiye bu kanundan çıkamaz, çıkınca manayı tabiat kalmaz. Maamafih bir zarureti mantıkıye ile Arzın hudusuna ve sonradan teşekkulune hükmeden şimdiki fenni tabiî tekevvüni beşerde dahi bu günkü maruf tenasül ve tevalüt kanununun ezelî olmadığı ve mebde'de bir tohumun, bir aslın hudusunu dahi zarurî olarak kabul etmektedir Bu bapta bundan başka müşahedeye müstenit bir malûmat yoktur ki Kur'anın bu ayetini, onun gozüle de bir mülâhaza edelim.

Eskiden bazı tabiiyun beşeriyetin Arzda ezeliyetini iddia ederlermiş Fakat bu günku fununı tabiiyede bunların yeri yoktur. Lâkin farziyatçılar goruyoruz ki bunlar, kıtaâtı Arzdaki uruki beşerin ta esasında başka başka asıllardan gelmiş olmasını ve binaenaleyh beynelbeşer umumî bir uhuvvetin tabiî olamıyacağını zannetmek istiyorlar. Zenciler, Avrupalılar, Amerikalılar nasıl kardeş olur? demek istiyorlar, bunlar şunu düşunmuyorlar ki ilim daima vahdeti asıl noktai nazarını takip eder. Ve mumkin olduğu kadar harikanın taklilini arzu eder. Ve bu bapta verilecek hüküm hali hazırın müşahedssine müstenit bizzat bir mantık işidir. Bütün bunlar ise tenasülün mebdei vahidden başladığına hükmeder Bunlara mukabil ilmi hayvanatta istihale ve tekâmül nazariyesini takip edenler vardır. Ve bu nazariye felsefî noktai nazardan esas itibarile muvafık ve kanunı vahdet ve terbiyeye de mutabıktır. Lâkin hayvanata tatbikında müşahede ve tecribei fi'liyeyi tecavüz eden indî bir hüküm hatasını mutazammındır. Filvaki

bütün ecsatı hayvanat mükemmel bir tasnif ile tertip edildiği zaman görünüyor ki aralarında nakıstan kâmile doğru giden bir silsilei meratip arz etmektedirler. Aralarındaki büyük farklara rağmen bu tekâmül tebarüz ediyor Bununla beraber hiç bir cinsin diğer cinsten tenasül ettiğine dair bir tecribeye, bir şahide de tesaduf edilmiyor İnsan insandan doğuyor, arslan arslandan, at attan, maymun maymundan, köpek köpekten ilah.. böyle olmakla beraber bu tecribeye rağmen vahdeti asıl esasına istinaden burada bir mantık yapılıyor Hayvanatın işbu meratibi cenasının kâmili nakısından istihale veya bittekâmul tevellut ederek gelmiş, bu suretle bir gün gelmiş ki hayvanın biri ve meselâ bir takdire göre maymunun biri veya bir kaçı insan doğuruvermiş ve insanlar bunlardan türemiş Binaenaleyh insanlar arasında insanlık uhuvveti meşkûk ise de maymunluk veya hayvanlık uhuvveti şüphesiz olmuş oluyor Biz daima göğsümüzü gere gere ve ilmî noktai nazardan hiç ayrılmıyarak deriz ki vahdeti asıl davası doğrudur Evvelâ bütün hayvanat için bu asılı vahit maddedir Anasırı basitadır Daha açık olmak için topraktır ve bu maddeden hayatın zuhuru bir illeti faileye mutevakkıftır ki o nakısa kemal versin ve madem ki tabiatın tenevvuatını görüyoruz Demek ki tabiat faili evvel değil, nihayet bir faili tâlidir Nakıstan tabiatile bir zait çıkamaz Meselâ bir okkalık sıklet, iki okkalık sıkleti sürükliyemez, çıktığı, sürüklediği farzedilirse bu şeyin yok iken sebepsiz, illetsiz geldiğini kabul etmek lâzımgelir ve o zaman akıl, ilim ve fen yoktur Zira illet ve tezayüti illet kanunu inkâr edilirse hiç bir şey bilinemez, binaenaleyh bir kurttan bir kelebek bile çıkarsa tabiatı ile değil, faili evvelin te'sirile, onun istıfasile çıkar Yumurtadan civcivin çıkması bile hariçî bir hararetin te'sirine mutevakkıf değil midir? Aşılarda dahi hal böyledir İlmin hiç inhikâk etmemesi lâzım gelen işbu

esbaba mebni, aralarında kurbi meratip bulunan ecnası hayvanatı hilâfi tecribe olarak behemehal bıribirınden istıhale ettirmek veya doğurtmak ne tabıîdir, ne de zarurîdir. Bir kazıyyeı vakııye olsun soyliyebilmek üzere kurbağalar balıktan doğmuş, donmüş demek ıçın bır misalı tecrıbî gormeğe ihtiyaç vardır. Delâleti tecribe ve icabı mantıkî yok ıken böyle bır hukûm vermek elbette fennî ve felsefî bır hukûm değildir. Sözün doğrusu meratıbı hayvanatın bütun tekâmul hudutlarında re'sen failı evvelden gelen ve emsalı sebk etmedığınden dolayı harika olan bir hâdiseı zaıde vardır ve ınsanda hepsınden başka olarak bir ruhı kullî vardır. Insan bir hayvandan doğsa ıdı Yıne gayrı tabıî bır harıka olurdu ve binaenaleyh aradakı sılsileı tekâmül heyetı umumıyesıle tabıî değıl, gayrıtabıîdır ve eserı rububıyettir

Bunun hangısi hangısından doğduğunu sade Mantık bıldıremez Bunu ya muşahede veya tecrıbe veya vahıy bıldırır Tabıat muttarıt olduğu halede şimdıye kadar balıktan kurbağa, maymundan ınsan doğduğu asla gorulmemıştır. Ve mahsulı tecrıbe olan Pastor nazarıyesine de tamamen muhalıftır Cınsı vahıt dahılındekı aşılar şahıt olamaz. Vahıy ıse bıze ınsanların maymunluğa tenezzulü hakkında bazı ıhtaratta bulunuyorsa da aksını haber vermıyor. Ve bize sız ınsansınız lnsan olunuz, kardeş olunuz, hep bır babanın evlâdısınız dıyor. Bınaenaleyh esasında ılmî bir hakıkatı ıhtiva eden, tekâmul ve ıstıhale nazarıyesının yanlış bır tatbikını kabul etmek ıçın elyevm hıç bır sebebı makul yoktur Butün bunlardan yakınî olarak bildığımız bır şey varsa o da ılk ınsanın Arzın sınesınde doğmuş olmasıdır Ve bunda bır ıstıfa vardır. Lâkın bu ıstıfa tabıî değıl rabbanîdır Adem sun'ullahdır «قداملح suresine bak ‹ولقد حلقناالانسان من سلاله من طين› ancak şunu da ıhtar etmek lâzımgelır kı Arza hubutı Ademden zamanımıza kadar geçen tarıh zannedıldiği gibı beş on bın senelık

bir müddetten ibaret olmamak lâzımgelir. Bu kadar müddette beşeriyetın Arza ıntışarı kâmilı tecrıbeye nazaran *gayri makuldür. Endelüslu İbnı Hazm Fısalında dokuz *asır evvel bunun dınımızce kat'ıyen sabıt bir mıkdarı malûmu olmadığını ve yüz bınlerle seneye baliğ olabileceğini ve maamafıh ne ezelî, ne anî dahi olmadığını pek güzel anlatmıştır ve her halde Amerıka yerlilerı bile Adem sulâlesıdır Ve bütün ınsanlarda fıtratı asliye bır ve fakat tabıat muhtelıftır Şâkıle ayrıdır. Ve bu noktaı nazardan efradı ınsanıye arasındakı farkı derece hayvanatın enva farkından çok mühımdir Bunların en vasi sınıfları da mumın, kâfır tasnifıdır.

Cenabıhak butün bu taharrıyatı ma'kule ve âdıyeyi bıze bırakarak Kur'anında bunların esası olan takdırın ahkâmı rububıyetın nesakı tevhıt üzere cereyanını ve bundan bılhassa ınsanlara tahsıs edılen rahmet ve nımetı ılâhıyeyı ıhtar ve kendımızı, kendı mıkdarımızı, salâhıyetı nıyabıyemızı, uluvvetımızı, rabbımızı tanıyarak ıstıkbale, Ahırete ona gore hazırlanmamızı ve beynelbeşer bütun adavetlerın ref'ı, fıtratı ulâya ıtına şartıle mumkın olduğunu bu kıssada umumen beyan ve Resulune tezkır etmış ve bunun nıhayetını manen «يا ايها الناس» hıtabına rapteylemıştır Bundan sonra da bılhassa bu kıssayı kıtaplarında okuyup bılen Benı Israıle yanı asrı saadetteki Yehudılere hıtabı mahsusunu berveçhıatı tevcıh eylemıştır kı «يا ايها الناس» hıtabı âmmıyle kıssai Ademden sonra bu rengı hıtap ne kadar belığdır

يَا بَنِيٓ اِسْرَآئِلَ

اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِيٓ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِيٓ اُوفِ بِعَهْدِكُمْ

وَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ۝ وَاٰمِنُوا بِمَآ اَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ

وَلَا تَكُونُوٓا اَوَّلَ كَافِرٍ بِهٖ وَلَا تَشْتَرُوا بِاٰيَاتٖى ثَمَنًا قَلٖيلًا وَاِيَّاىَ
فَاتَّقُونِ ۞ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَاَنْتُمْ
تَعْلَمُونَ ۞ وَاَقٖيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ
الرَّاكِعٖينَ ۞ اَتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ اَنْفُسَكُمْ وَاَنْتُمْ
تَتْلُونَ الْكِتَابَ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ۞ وَاسْتَعٖينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ
وَاِنَّهَا لَكَبٖيرَةٌ اِلَّا عَلَى الْخَاشِعٖينَ ۞ اَلَّذٖينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ
مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَاَنَّهُمْ اِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۞

Meali Şerifi

Ey İsrail oğulları size in'am ettiğim nimetimi hatırlayın ve ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim, ve benden ❁ korkun artık benden ❁ ve beraberinizdekini musaddık olarak indirdiğim Kur'ana iman edin, ona inanmıyanların birincisi olmayın, benim âyetlerimi bir kaç paraya değişmeyin, ve benden sakının artık benden ❁ hakkı batılla bulayıp da bile bile hakkı gizlemeyin ❁ hem namazı dürüst kılın ve zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin ❁ nasa iyilik emreder de kendinizi unutur musunuz? Halbu ki kitap okuyorsunuz, artık akıl etmez misiniz❁ bir de sabır ile salât ile yardım isteyin, gerçi bu ağır gelir, fakat saygılı kimselere değil ❁ onlar ki kendilerini hakikaten rab-

lerine kavuşuyor ve hakikaten ona rücu ediyor sayarlar, böyle bir huşu ile kılarlar ◉

(يا بنى اسرائيل) Ey ısrail oğulları, - Israıl Hazretı Yakubun lâkabıdır ki ya sız «اسرائل» ya sız hemzesız اسرال, hemzenın yaya kalbıle «اسرايل» hemzeı meftuha ıle «اسرائل» ve meksure ıle «اسرائل» dahı okunur. Ibranîde bunun ma'nası safvetullah veya Abdullah demek olduğu beyan olunuyor Bınaenaleyh bu unvanda Yehudılerı ımana bır tahrık vardır kı mealı şu olur Ey Allahın guzîde bır kuluna evlâtlıkla muzaf olan ehlı Tevrat!

(اذكروا نعمتى التى انعمت عليكم) o size nı'am etmış olduğum buyuk nı'metı duşunun, hatırlayın, yadedın - zıra zıkir kalben de olur lısanen de Bu hıtap gosterır kı onlar her şeyden evvel nı'mete taliptırler Bununla beraber şukru soyle dursun aslı nı'metı bıle unutmuşlardır Bunları Cenabı Allah onlara hatırlatacaktır ve bunlardan başlıcası «فاما يأتينكم منى هدى» mazmununca kıtap ve nubüvvete işarettır kı nıhayetınde bi'setı Muhammedıyeyı ıdraklerı ve Medıneye hıcretı nebevıve ıle gelen hıdayeti ılâhıye vardır. Vaktıle olduğu gıbı bılhassa şımdı uzerınıze gelen büyuk nı'metı takdır edınız, (و اوفوا بعهدى) ve benim ahdımı ıfa edınız - Ta hubutı Ademden bağlandığınız ve Tevrat ıle taahhut edıp mısak verdığınız bır ahdım mucebınce sız her hangı bır zamanda gondereceğım sebebı hıdayete ıttıba, ıman ve ıtaat edecektiniz ve Musanın haber verdığı hatemulenbıyaya ıman edecektınız Benım bu ahdımi Resulum Muhammede ıttıba ıle ıfa edinız kı (اوف بعهدكم) ahdınızı ıfa edeyım - sızı لاخوف عليهم ولاهم يحزنون cumlesıne ıthal eylıyeyım (واياى فارهبون) artık benden ve ancak benden korkup sakınınız - nakzı aht vesaıre gıbı fesatlar ah-

lâkaızlıklar yapmayınız, (وامنوا بما انزلت مصدقا لما معكم) ve bılhassa esası ıman ıtibarıle yanınızdakı Tevratı musaddık olarak inzal eylediğim Kur'ana ıman ediniz ve butun amellerinızi buna tatbık eyleyınız - baksanıza Tevratdakı kıssaı Adem bunda ne güzel ıhtar edilmıştır - (ولا تكونوا اول كافر به) ve buna ilk kâfir olan sız olmayınız - ni'meti vahyı, nı'metı nubüvvetı ılk anlayıp tasdık edecek olan sız olmanız lâzımgelir, siz buna ıman etmezsenız bazı fevaıdi dunyevıye mülâhazasıle etmezsınız, Fakat, - (ولا تشتروا بآياتى ثمنا قليلا) benım âyetlerımı, mucızelerımı semenı kalılo satmayınız - bır kaç para gıbı hasıs Dunya men'faatlerıne değışmeyiniz bu âyata ıman edersenız elinızden kaçacağını zannettığınız paraların, dunyevî mulâhazaların kat kat fevkında nımetlere naıl olacağınızı bılmenız ıktıza eder - (واياى فاتقون) artık bana ve ancak bana ıttika edınız, yalnız benım vıkayeme gırınız ehlı takva olunuz - evvelki âyette rehbet burada ıttıka ıle emır buyurulması onun avam ve havassa umumî ve bunun havassa hususî bır hıtabı ıstıhdaf etmesi haysıyetıyledır (ولا تلبسوا الحق بالباطل) hakkı batıl ıle karıştırıp telbıs etmeyinız, doğruyu yalanla, yanlışlarla bulayıp da (و تكتموا الحق و انتم تعلمون) bıle bile hakkı ketmetmeyınız - bu ayetın mefhumu pek şumulludür. Ilmî ve amelî hususata şamıldır. Bılgıçlerin, tedlıslerıne, tezvırlerıne ve tahrıflerıne, hattâ ehlı tıcaretin karışık muamelâtından ve hâkımlerın haksız hukümlerıne varıncaya kadar hepsıne şümulü vardır Insanları aldatmayınız, sahtekârlık yapmayınız» mealınde bır umumu

müfittir. Ve maamafıh sevkı bilhassa ilmî haysiyeti istihdaf ediyor Nice kimseler vardır ki hakaikı ilmiyeyi tahrif ederler, suı ıstimal eylerler, onları kendi gönüllerine göre evırerek çevirerek aslından çıkarırlar, bakırı yaldızlarlar, altın diye satarlar, bu hal ahbarı Beni İsrailde çok vardı, bunlar kendı yazdıkları fikirleri, te'villeri tercemeleri, aslı Tevrat ıle karıştırıyorlar, seçilmez bir hale getıriyorlar, ve bazan da evsafı Muhammediye hakkında yaptıkları gıbı kütubı salıfedeki ayetleri saklıyorlardı kı bu bapta «فويل للذين يكتبون الكتاب بايديهم ثم يقولون هذا من عندالله» «يحرفون الكلم عن مواضعه» vesaire gıbi dığer ayetler de vardır Bunlar Tevratın aslını mahfuz tutmuyorlar, kendı yazdıkları tercemelerı ışte kitabullah dıye Tevrat yerıne koyuyorlardı ve mesailı ılmıyede hakıkatı takip etmiyerek kendı gonullerıne gore beyanatta bulunuyorlar, heva-vu teşehhıye sapıyorlar, safsatalar yapıyorlar, arzularına tabi oluyorlardı bu suretle hak fıkri, hak ı'tikadı kalmıyor, telbıs, teşvış, aldatıcılık hukümran oluyordu. Işte bütun bunlara karşı ulemaı Benı Israıle suretı umumıyede bu hıtabı nehıy ırat buyurulmuştur kı Kur'anda bu bapta baska bır ayet olmayıp da yalnız bu ayet olsa ıdı kur'anın tercеme ve tefsırı mes'elesınde ve saır vaziyetı ilmıyede ıslâmın hattı hareketını, vazıfeı ılmıyenın şeklını tayın etmek ıçın bu ayet kâfi gelırdı. Tecrıdı Kur'an me'selesının ne buyuk ehemmıyetı olduğu Kur'anı Kur'an, tercemesını tercеme, tefsır ve te'vılı de tefsır ve te'vıl olarak bellemek ve belletmek bır farızaı hak bulunduğu unutulmamalı Farısî Kur'an, Turkçe Kur'an gibi tabirlerden ıhtıraz etmelıdır Çunku mılyonla terceme ve te'vil yazılır, onlar yıne hakıkatı Kur'an olmaz, Cenabıhak ise لاتلبسوا الحق بالباطل buyurmuştur

Bundan başka (واقيموا الصلوة واتوا الزكوة) bır de salâtı ikame edınız ve zekâtı verınız (واركعوا مع الراكعين) hem rükû

edenlerle yani cemaati müslimîn ile beraber rükû ediniz, eğiliniz, rükû'lü namaz kılınız - Bunda hem o namazın başka değil; islâm namazı olduğuna tenbih hem de cemaatin vücuduna işaret vardır. Zira rükû ile namaz dini islâma mahsustur ve bunun için namazın eczası buna izafetle rek'at tesmiye olunmuştur ve burada «واركعوا» «صلوا» manasını ifade etmiştir. Binaenaleyh yalnız rükû ibadet olmaz, Yehud ve Nasara namazlarında kıyamdan doğrudan doğruya secdeye giderler, rükû etmezler. Rükû, sırtile beraber boynunu öne eğmektir. Lûgaten secdeye kadar varabilirse de şer'an itidali, belinden bir zaviyei kaime vaz'iyetinde bükülmektir. Kıyamdan secdeye kapanmakta bir i'tidalsızlık vardır ki bunu rükû itmam eder. Ve bu suretle müslüman namazı, kalbin salâh ve taharetile beraber bir mi'racı olduğu gibi harekâtı bedeniyenin de ta'zımi ve vekar-ü sekineti ifade eden her kısmını muhtevidir. Ömrı beşerin güzarişini ne güzel tasvir eder. Cidden ikamei salât, itaı zekât, devamı cemaat, ketmi hakdan, hakkı batıl ile telbisten meneder.

Bütün bu emirler, bu nehiyler, Beni İsraile hıtaben varit olmakla beraber hükmü onlara mahsus değildir. Şeriati islâmiyede bunlar vardır. Sız de bunlara iman ve itaat edınız demek olduğ zahirdir binaenaleyh sebebın hususu hükmün umumuna mani olamayacağı aşikârdır.

Bundan sonra telbısi hak yapmamakla beraber başkalarına hakkı tebliğ edip de kendini unutmak dahi caiz olmıyacağını anlatmak için bir hıtabı mahsus daha varit oluyor. Rivayet olunduğuna göre asrı saadette Medinedeki ahbarı Yehuddan bazıları kendilerine gizlice gelip Muhammed hakkında ne dersin diye istifsar edenlere doğrudur haktır derler, Resulullaha ittiba etmeerini emrederlermiş ve fakat kendileri maiyetlerinden ellerine geçmekte bulunan hedayâ ve vergilerden mahrum kalmak endişesile arzı tabiiyet edemezlermiş. Bazı-

ları da sadaka veriniz diye emreder, fekat kendileri vermezlermiş. Diğer bazıları da Allaha itaat ediniz, ası olmayınız derler, fakat kendileri sozlerile âmil olmazlarmış nihayet bu âyet münasebetile namaz kılınız, zekât veriniz diyenler olurmuş ve lâkin kendileri hiç birini yapmazlarmış işte bunların biri veya her biri dolayısile şu âyetde nazil olmuş (اتأمرون الناس بالبر وتنسون انفسكم) acaip siz, nasa birr yani bol bol iyilik emreder de kendinizi unuturmusunuz? (وانتم تتلون الكتاب) halbu ki daima kitap - yani Tevrat-da okuyorsunuz (افلا تعقلون) o halde akıl etmez misiniz? yahut daha akıllanmıyacak mısınız? Fenalık emretmektense iyilik emretmek elbette iyidir, fakat aklı olan başkasının iyiliğini isterken kendini unutur mu?

Evvelâ, emir bilmaruf ve nehiy anilmünkerden maksat, diğerlerini irşat ile müstefit etmektir Halbu ki başkasını irşat edip de kendisini unutmak ve kendisini iyilikten, irşattan mahrum etmek. Eli selâmete çıkarıp kendini ateşe atmak demektir ki aklı amelî noktai nazarından bir tenakuz teşkil eder

Saniyen, nasa vaz-u ders vererek ilmini izhar edip de kendisi kendi emrini, kendi nasihatini dinlememek, kendini ve ilmini filen tekziptir. Bu nefsinde bir tenakuz olduğu gibi halkı bir taraftan irşat etmek isterken diğer taraftan idlâl eylemektir ki bu da bir tenakuzdur, bunda da bir nevi telbis vardır. Aklı olan ise tenakuza düşmez.

Salisen, söylediği sozün, verdiği nasihatın bir kıymeti ve kalblerde bir nüfuzu matlûp olmak lâzımgelir, boşuna emir, boşuna gevezelik kârı akıl değildir Halbuki verdiği emir-ü nasihatın kendisi hilâfını yapmak onun kıymetini kırmak ve herkesi ondan tenfir eylemektir. Daha açıkçası

bindiği dalı kesmek, oturduğu evi yıkmaktır kı bundan büyük budalalık olmaz.

Hasılı, iyilik ıyiliktir, elbette nasa iyılik emretmek de nefsinde iyidir ve bir vazıfedır. Fakat bunu yaparken kendini unutmak, ışte budalalık oradadır. Bu âyette nehy edilen de budur. Bınaenaleyh bu âyet fasıkın doğru söylemek, sözünde cıdden ıyıyi soylemek şartile vaz etmesını, emir bilmaruf yapmasını menetmemekle beraber bu gibiler hakkında gayet büyuk ve büyük olmaklaberaber zarif bır inzarı ihtiva edıyor ve hamakatlerini anlatıyor. Vaızın, amırın kendı hakkında ciddiyetını ve nasıhat ederken herkesten evvel kendinı düşünmesı luzumunu tefhım ediyor. Ve bunun bilhassa akıl noktai nazarından şayanı taaccup olduğunu gosterıyor, Buharî ve Müslımde bu bapta şu hadîsı şerıf rıvayet olunmuştur: yevmı kıyamette bır adamı getırılır, ateşe atılır, ateş içinde değırmen taşı gıbı donmeğe başlar, ehlı nar onun etrafını çevirırler. Ey fülân! Sen bize iyılikleri emreder, fenalıklardan nehy eyler değil miydın? derler, evet amma ben size emreder, kendim yapmazdım, sızı nehy eder kendım yapardım der. Bınaenaleyh insan diğerıne nasıhat ederken kendıni unutmamalı, ele telkın verıp de kendi zakkum salkımı yutmamalıdır. İrşat ıçin doğru söylıyenler boyle olursa, ıdlâl içın eğrı söyliyenlerın halı kıyas edılsın.

بر = Birr, hayrı vası manasına isim, tevessü filhayır manasına masdar olur ki esasi fazai vasi demek olan (ber) kelımesındendir. Binaenaleyh genış ıyilik, bol bol ıyılık etmek demek olan «بر» her türlü ıyılığe, her nevı hayra şamildir ve şoyle bır tasnif edılmiştır, «بر», üçtür: Allaha ıbadette birr, akrıbaya riayet te bırr, ahbabına muamele de birr.

Gorülüyor kı avam ve havassıyle Beni İsraile hıtaben verılen emirlerı, nehiylerı müteakip, taaccüp

ve takrir ifade eden bir istifham ile başlıyan ve bilhassa ulema-vü ümerayı ve hâkimleri istihdaf eyliyen bu hıtap bütün bu evamir-ü nevahinin teblig-u tebellügunda dini islâmın ıstedığı ahlâk-u irfanın ulviyet ve ciddiyetini gösteren bır cümlei tevsik olmuş ve bilhassa, salât, zekât, cemaat emirlerini vely etmesi de bunların tehzibi ahlâktakı te'sirlerine bir işareti ihtiva etmiş ve bilhassa ilmile amıl olmamak Beni İsrail ahbarının şiarı olduğunu anlatmıştır.

Şımdi, bütün bu güzel hıtaplara, baştan başa hakk-u savap olan bu beliğ emirlere, nehiylere, ahlâkî davetlere irşatlara karşı söyleyecek soz yok, hepsi güzel. Lâkin bu kadar havaiç içinde bunları yapmak kolay mı? Bu kadar cıddıyete, bu kadar doğruluğa tahamınül edilebilır mi? dersenız (واستعينوا بالصبر والصلوة) daraldığınız vakit de ihtiyaçatınıza sabr-ü salât ıle istiane ediniz. Bunlarla Allahdan yardım ısteyınız

SABIR, acıya katlanmak, onu geçırmek için sebat-ü mukavemet etmektır kı her ferahın, her muvaffakıyetın anahtarıdır, Baştakı darlığın, sıkıntının geçmesi için Allahın yardımını celbedecek esbabın birincisidir. Sabırsız nefısler her zaman darlık içindedir. Onların hadisatı kevnıyeye hıç mukavemetlerı yoktur. Her şey ister, her şeyden muazzep olurlar, genişlik zamanında eldekı nimetin de kadrını bılmezler' gözleri daima başkasındadır. Az bir yokluk görünce tahammül edemez, hemen sukut eder, mahvolurlar Halbuki Dünyada değişmıyen, tahavvül etmıyen hıç bır şey yoktur, bınaenaleyh bir darlığa müptelâ olanlar, Allaha rabtı kalb ederek bunun da biiznillâh geçeceğıne iman eder ve Allahın ınayetini, felâh-ü ferah gününü hulûsı kalb ve kemalı ıman içinde beklerse akıbet halâs olur. Ve hıç bir fenalığa düşmeden halâs olur. Bunun ıçın nefisleri sabra alıştırmalı, insan sabrı i'tiyat

edinebilmelidir bu itiyat acıyı bırakmak için değil, def'etmek içindir. Ve bunun yani sabrı itiyat ile nefsi tehzip edebilmenin en iyi çaresi de oruçtur. Oruç insanı her halde sabra alıştırır, tiryakilikleri tedavi eder, bu cihetledir ki buradaki sabır doğrudan doğruya sıyam ile de tefsir olunabilir ve olunmuştur, fakat her iki halde de burada maksudı aslî bizzat manayı sabırdır, Sıyam bunun bir vasıtasıdır. Bununla beraber namazın bu bapta dahi büyük ehemmiyeti ve faidesi vardır. İnsan yıkanır, temizlenir, ayıplarını, ayıp yerlerini kapatır, bunları yapmak için emek, mal da sarfeder, yüzünü Kıbleye tevcih ederek istikametini ta'yin eder, kalbini hüsni niyyet ile doldurur, gönül buhranlarını, Şeytan vesveselerini tardederek ruhunun vahdet safasını takrir etmeğe çalışır, bütün azasile ve büyük bir saygı ile tekbirini alır ve ibadete koyulur. Dünyanın acıları, tatlılarını şöyle bir tarafa atar, Hak tealâya münacat eder onunla konuşur. Kur'anını okur dinler, onun huzurunda hayatın cereyanını, mebdeini, müntehasını arzeder, mütalea eyler, dikilip beklemek, eğilmek, mükerrer kapanmak, yine kalkıp doğrulmak, nihayet oturup dinlenmek ve akıbet selâm-ü selâmete ermek ve o lâhzada gayipten şehadete geçerek şehadet getirmek gibi ruhî, bedenî büyük bir nizam-ü intizam ile bir mi'raç yapar ve hiç şüphesiz bu menazırı ulviye içinde nefisler zahır-ü batınlarında zayı etmek üzere bulundukları intızamı yeniden te'min ederler, Sabırdaki acılıkları da unutur veya tahfif eylerler ve bütün bunlar mauneti ılâhiyenin celbine vasıta olur. Darlıktan patlıyacak dereceye gelen o fena nefisler kuvvetlerini, i'timatlarını artırırlar, sıkıntı zamanlarının suhuletle geçmesi içim imkân bulurlar ve fazla olarak ayrıca bir zevki saadet, bir bahtiyarlık duyarlar, bir ruh iktısap ederler ve bu sayede tezvir, telbis, ketmi hak, aldatmak' aldanmak, taaddi, tecavüz gibi zilletlerden, sukutlar-

dan kendilerini kurtarırlar ve o yüzden gelecek menafii hasîseye tenezzul etmeksizin nihayet inayeti ilâhiyenin büyük tecellıyatına ererler. Çünkü bütün Dünyadaki ıztırabı beşerînin esası ahlâkı umumiyenin sukutunda ve hak yerine batılın tervıcindedir. Gadabı ilâhîyi celbeden de budur. Yoksa rahmeti ilâhiye âlemşumuldür. Evet, amma, bu sabır, bu namaz, boyle istiane kolay mı? (وانها لكبيرة) şuphesız bu da kolay degıl, ağır ve büyük bır iştır amma (الا على الخاشعين) ancak haşiîne değil, başını onüne alıp düşunen saygılı kımselere ağır gelmez, hatta zevk verır, meleke olur (الذين يظنون) o saygılı kımseler kı şunları, şu demlerı gözetirler; (انهم ملاقوا ربهم) her halde kendılerının bır gün olup rablerine mülâki olacaklarını, rablerının lıkasına ereceklerini, (وانهم اليه راجعون) ve her halde donüp ona varacaklarını, amellerının mükâfatını alacaklarını sayarlar; Işte bunların her halde olacağını bır zannı galip ve kavi ıle olsun bilenlere sabr-ü salât ıle ıstıane ağır gelmez - Bunlara ağır gelmezse hıç şüphesız erbabı yakîn olan ehlı ımana hiç ağır gelmez Zannın bazan ılmı yakîn manasına geldıği vardır Burada bır haylı müfessirîn bu mana ile te'vıl etmişler ve bunda zan ıle ıman olamıyacağı esasını ve haşiının mumınînden ehas olması mülahazasını gözetmişlerdır Halbu kı zannı yakîn ıle tevıl etmekten ise haşiini luğavî manasıle ahzetmek siyakı âyete daha muvafıktır. Huşu, iman ve ıkan ıle alâkadar olabileceği gibi zannı galiple de olabılır. Zıra zannı galip vücubi amel ifade eder Yarın gelmesı zannı galıp ile maznun olan bir hayır veya şerre karşı âkıl ınsan lâkayt davranamaz. Binaenaleyh sabr-ü salât zannı galıp ıle hareket edildıği takdırde bıle

insana ağır gelemiyeceği beyan olununca bunun yakin ve iman ile hareket edildığı takdirde hiç ağır gelmiyeceği ve hatta zevkı mahzolacağı bitarîkılevlâ anlaşılır. Bu da Sevkı âyetin Beni İsraile hitap olması itibarile daha beliğ ve daha müfit olur. Burada diğer bır mana daha muhtemildir ki onu da mealde gösterdik.

Şimdi bir taraftan Beni Israili yadı nimetle islâma davet eden bu hıtabı takviye ve teyit etmek, diğer taraftan da mazide nail oldukları nimetlerı ıhtar ve onlardan esbabı mahrumiyetlerını tezkâr ederek dını islâmı kabulleri takdirinde o maziden daha şanlı bır istikbale nail olabileceklerini ve aksi halde dehşetli bir inzara maruz bulunduklarını ve bunların karşısında, menafıi hasîse arkasında dolaşmak gayet vahim olduğunu ifham eylemek içın şoyle bir nida, bir hıtap daha tevcih ediliyor ki bu bır taraftan icmâl fezleksi, diğer taraftan bır tafsıl mukaddimesidir

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ۞ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ۞

Meali Şerifi

Ey İsrail oğulları!. size in'am ettiğim nimeti ve vaktile sizi âlemlerin üstüne geçirdiğimi hatırlayın *

Ve öyle bir günden korunun ki kimse kimseden bir şey

ödeyemez, kimseden şefaat de kabul edilmez, kimseden fid-ye de alınmaz, hem onlar kurtarılacak da değillerdir.

(يا بنى اسرائيل اذكروا نعمتى التى انعمت عليكم) ey Beni İsrail benim size in'am etmiş olduğum nimetlerimi hatırlayın (وانى فضلتكم على العالمين) ve bilhassa şunu hatırlayın ki ben sizi mazide yani Musa ve onun değişmiyen ahlâfı zamanında bütün âlemine tafdil etmiş idim - hepsinin fevkına çıkarmış idim, siz o zaman âlemin en yüksek milleti olmuş idiniz. hani onları ne yaptınız, onları nasıl ele geçirmiştiniz ve ne için elden çıkardınız biliyor musunuz? Haydi düşünün, ne idiniz, ne oldunuz düşünün (واتقوا يوما) hem ileride öyle bir günün hisap ve azabından sakınıp korunun ki (لاتجزى نفس عن نفس شيئا) o gün kimse kimsenin namına bir şey ödeyemez (ولا يقبل منها شفاعة) kimseden şefaat de kabul olunmaz (ولا يؤخذ منها عدل) kimseden fidye de alınmaz (ولاهم ينصرون) bunlara hiç bir taraftan bir medet de yapılmaz. - Hasılı kimse kimsenin başına gelecek azabı hiç bir vechile defedemez. Ne zorla defedebilir, ne kolaylıkla. Zorla defedemez, çünkü nusret yok, kolaylıkla da defedemez, çünkü bu ya meccanen olacak ya bedel ile, meccanen olacak olan bir şefaattir, o kabul edilmez, bedeli de ya verileceği aynile vermektir halbuki ödemek yok' veya gayrile vermektir, halbuki fidye yok. İşte böyle bir kıyamet günü vardır. O gelmeden bundan sakınmalı, bundan korunmalıdır. Demek ki bundan korunmak mümkindir Fakat geldikten sonra ahirette değil, o gelmeden evvel dünyada iken kurunmak mümkindir. Çünki «يوم يرون الملئكة لا بشرى يومئذ للمجرمين» melâike görünüp vukuat

başlaymsa o gün mücrimler için hiç bir bişarete imkân kalmaz. Mu'tezile bu ayete istinat ederek ahırette ehli kebaire şefaati inkâr etmişlerdir. Fakat burada şefaat kabul olunmaması bilhassa küffar hakkındadır. Ve hitap küfürde ısrar edenlere mahsustur. Zira Beni İsrail kendilerinin aba-ü ecdadı olan Peygamberlerin her halde kendilerine şefaat edeceklerine i'tikat ediyorlardı bu ayet bunu reddediyor. Yoksa diğer ayetler gelecektir ve ehadis dahi vardır ki Allahın iznile yine şefaat olur. Menfi olan şefaat herkesin kendiliğinden ve izni ilâhîye iktıran etmeden vukuu tasavvur edilen şefaatlerdır Binaenaleyh kendiliklerinden şefaat edebilirler zu'mile enbıya ve evliyaya taabbüt etmemeli, ancak Allah tealâya taabbüt etmelidir ki o istediğine her istediği zaman şefaat ettirir ve maamafih kıyametin iptidası öyle hevl engizdır ki o hengâmda şefaat dahi mevzui bahs değildir. Herkes kazancile kalabilecektir, ve bu ayet o hengâmeyi natıktır

Bu icmal ve inzardan sonra o ni'metler ve bunlara karşı Benı İsrailin ahvali bervechi atı tafsıl olunuyor

Evvelâ;

وَاِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوٓءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ اَبْنَاۤءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاۤءَكُمْ وَفِي ذٰلِكُمْ بَلَاۤءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ

Meali Şerifi

Hem hatırlayın ki bir vakit sizi Ali Firavnden kurtardık, sizi azabın kötüsüne peyleyorlardı; oğullarınızı boğazlıyorlar ve kızlarınızı diri tutmak istiyorlardı ve bunda size rabbınız tarafından büyük bir imtihan vardı.

«اذكروا معنى» ye ma'tuftur. Binaenaleyh «اذكروا اذ انجيناكم» demek olur. Burada «واذكروا معنى اذ انجيناكم» takdirini ıhtıyar edenler varsa da ıhtarati atıye nı'mete ve ona karşı vaki olan halâta dahi şamıl olduğundan tezkıri ıtlakı üzere bırakmak daha beliğ olacaktır Bu gıbi tezkir ve ıhtar mevkılerinde biz «hanı» derız Hani gerçı esasen nerede ma'nasına mekândan ıstıfham ıçındır Maamafıh «hani o günler» gibi tahassür ve «hanı hatırlarsın ya!» gibı mücerret tezkir ıçın de kullanılır ki evvelkinın lâzımıdır. Ve bu makamda ıstımalı mealen muvafık olabilir.

(واذ نجيناكم من آل فرعون) ve henı o hengâmı hatırlayın kı hanı sizı Âlı Fıravnden tamamen kurtarmıştık -çünku o zaman kurtarılan yalnız dedelerinız değil onların dolayısile sizdiniz, bütün Beni İsraıl ıdı Sız Beni Israil onların elınde ne hâlde idiniz?

(يسومونكم سوء العذاب) o Âlı Fıravn sıze azabın kotüsünu peylıyor, canınıza kıyıyorlardı.-

SEVM, mal peylemek, zulüm yüklemek, derde sokmak, salmak, bır sıyma vermek, yani dağlamak manalarına gelır kı her bırıle tefsır edılmıştir Her halde bır suikast manasını ıfade eder Hıkâye olunuyor ki bunlar sınıf sınıf esir, amele gıbı ayrılmış ağır yapı yapmakta, yıkmakta, dağlardan kayalar yontup taşlar taşımakta, kerpiç, kıremıt pışırmekte, neccarlık, demırcılik ve daha bunlar gıbı ağır hızmetlerde çalıştırılır zaiflerine de vergıler tarh olunurmuş Fakat bır haylı müfessırîne gore buradakı suı azap maba'dında atf bulunmadığından şu cümlelerle mufesser olandır (يذبحون ابناءكم) oğullarınızı boğazlıyorlardı (ويستحيون نساءكم) da kızlarınızı ve kadınlarınızı gûya sağ bırakıyorlardı - Elbette bu bırakış da hayır için olmıyordu O kızlar bu âlâm içınde buyüseler bile oğlanlar kalmayınca hepsı ağyarın elınde kalacak, nihayet bütün

nesil munkarız olacaktı. Diger bir manâ ile kadınlarınızın rahimlerini yokluyorlar, çocuk alıyorlardı. Üçüncü bir mana ile. kadınlarınıza haya edilecek şeyler yapıyorlardı. Evvelkinde istihya, «hayat» tan ikinci ile üçüncü de «haya» dandır. (وفى ذلكم بلاء من ربكم عظيم) ve bu hengâmede rabbiniz tarafından size büyük bir imtihan vardı - azab ile imtihan kurtulmak esbabını ıhzar ıçin ımtihan. Necat ıle ımtıhan da müstakil bir devlet ve millet teşkil ederek yer yüzundekı dığer devletlere faik bir surette hüsnı amel ve ahlâk ile yaşamak imtıhanıdır.- BELÂ esasen tecrıbe ve ımtıhan demektir, fakat bu imtihan bazan hayır ve bazan şer ıle olur. Ve ekserıya iptıda şerr-ü mihnet manasını tazammun eder. Burada iki cihet de vardır. Azab bir belıyye ıle ımtıhan, tahlıs de bır hayır ıle ımtıhandır.

Malûmdur ki Fır'avn, Mısrda Amalika hükümdarının unvanıdır Cem'ınde feraine denılır. Nasıl ki Rum hükümdarlarının bazısına Kaysar, bazısına Hırakl (kıral). Habeş hükümdarlarına Necaşî, Yemen mülûküne Tubba Iran hükümdarlarına Kısra, Türklerinkine Hakan denılıyordu Burabaki Fir'avnın ısmi hakkında da muhtelif rivayât vardır. - 1 Velıd ıbnı Mus'ab (İbni İshak ve saire) - 2 Fantus (Mukatil) - 3 Mus'ab ıbnı reyyan, - 4 Muğıs (bazı mufessırîn) - 5 Kabus (Ebühayyan), Tarıhı Kâmılde Kabus Ibnı Musab bını Muavıye diye göstermış ve yerine kardeşi Velidın geçtiğini de nakleylemiştir Bu isimler hep Arabî demek olduklarına göre o zaman Mısır halen Araplar elınde ımış demek olur. Ancak fantus ismi dıgrlerıne benzemiyor, ve böyle olması bazı tarıhı umumî kitaplarına tevafuk ediyor.

ÂL, ehilden me'huz ise de aralarında fark vardır. Âl başlıca şan-ü şöhret erbabına muzaf olur. Âli Fir'avn, Fır'avnin ehli dini, kavmi ve bilhassa etba-ü bendegânı.

«Fir'avnden kurtarmıştık» buyurulmayıp da «Âlı Fir'avn» buyurulmasında mühim bır nükte anlaşılıyor ki bununla yapılan mezalimin mümessili Fır'avn idise de bunda asıl mes'uliyetin ondan ziyade etbaına aıt olduğu ifade edilmiştir. Çünkü Fır'avn yaptıklarını bunların eli ve bunların hizmetı ıle yapmıştır

Deniliyor kı bu suretle Beni İsrailden katledilen çocukların mecmuu dokuz yüz doksan bıne balığ olmuştu. Buna sebep de bunlardan doğacak bir çocuğun Fir'avnin hükümetıni mahvedeceği hakkinda kâhinlerin verdiği bir haber veya Fır'avnin gördüğü bır rü'ya olduğu öteden berı menkuldür. Ne ibrettir ki bu mezalim hiç bir faide vermemiş ve âkıbet o çocuk doğmuş, Fir'avnin kendısine beslettırilmiş, Hazretı Musa olmuş ve yine takdiri huda yerinı bulmuştur. Acaba buna kadir olan Cenabı rabbil'-âlemînin o kadar ma'sumun kesılmesine müsaade etmekte hikmeti ne idi? Buna Ebüssüut, tefsirınde işaret ediyor. Fakat daha evvel Muhyiddını Arabî Hazretleri Fususunda mealen şoyle izah eylemiştır· Bu çocuklar hep Hazreti Musaya hayatında ımdat olmak ve onun ruhanıyetini takvıye etmek ıçın katledılmiştir. Çünkü bunların her biri Musa dıye, Musa dıye Musa hısabına hasılı Musa için katledılıyorlardı Çünkü Fır'avn ve Âli Fir'avn Musayı henüz bılmiyorlarsa da Hak tealâ bıliyordu. Elbette bunların her bırının alınan hayatı Musaya ait olacaktı, zira gaye o ıdı Bu çocukların hayatı ıse hep fıtrat üzere bulunan temız bırer hayat ıdi, ağrazı nefsiye ile kirlenmemiş - kıssaı Ademde beyan olunduğu üzere secdei Melâike devrındeki - fıtrat ve hılkatı asliye üzere bulunuyorlardı. Hazreti Musa, Musa diye katlolunan bütün bu çocukların hayatları mecmuu olacak ve hayatı Musa bunların mecmuuna muadil bulunacaktı Her bırinin ruhundaki isti'-dad-ü kuvvet Musanın olacak, Musada tecelli edecekti. Demek kı bütün bunlar sağ olsalar ve öyle tertemiz

büyüseler, mecmuundan nasıl ve ne kadar bir kuvveti ruhiye hasıl olacaksa ruhı Musanın kuvveti ona müsavi olacaktı, Fir'avnin başındaki orduya mukabil, Musa başlı başına böyle bir ordu idi. Bütün o kesilen çocukların ruhları, ruhı Musa maiyetinde idi. İşte Allah tealâ onlardaki kuvayı ve kuvveti toplamış Hazreti Musaya vermişti ve vermek için bunu yapmıştı. Bu da Hazreti Musaya bir ıhtisası ilâhidir ki ondan evvel Enbiyadan hiç birine nasıp olmamıştı ilah...

İmamı Razî Hazretleri der ki İnsanın başka bir el altında ve üzerinde keyfe mayeşa tasarruf edilebilecek bir halde bulunması, lâsiyyema bu hal içinde bir de ağır, zor, pis işlerde istihdam edilmesi envaı azabın en şiddetlilerinden olduğunda şüphe yoktur. Hattâ buna ma'ruz olanlar ekserıya ölümü temenni ederler. İşte Cenabı Allahın burada beyan buyurduğu birinci ni'met bu kötü azabdan tahlıs ni'metidir. İlah...

Demek oluyor ki bu ayette evvelâ hürriyet ve istiklâl ni'metı tezkâr edilmiş ve esaret mahkûmiyetinin fecaati ıhtar buyurulmuştur

Saniyen:

وَاِذْ فَرَقْنَا بِكُمُ الْبَحْرَ فَاَنْجَيْنَاكُمْ وَاَغْرَقْنَٓا اٰلَ فِرْعَوْنَ

وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ

Meali Şerifi

Ve bir vakit sizin sebebinize denizi yardık, sizi necata ıkardık da Âli Fir'avni garkettik sizler bakıp duruyordunuz ●

(واذفرقنابكم البحر) ve hani sizinle - fırka fırka - denizi

yarmıştık (وانجيناكم) de sizi toptan kurtarmış (واغرقنا آل فرعون) ve başınıza belâ kesilmiş olan o Ali Fir'avnı - Fir'avn de içinde olduğu halde - ğarketmıştik (وانتم تنظرون) siz ise bakıyordunuz. Bu ne büyuk nımet idi? Bu deniz Mısırın civarındakı denızlerden bırısı kı ısmıne «İsaf» denilırmış ve bu gün bahrı Kulzum tesmıye olunuyor Bızım «Şap denızi» dedığımızın aslı Isaf denızı ımış. elyevm Bahrıahmer dahı meşhur ısımlerındendır. Kulzüm„ şımdıki Süveyşın yerınde bır şehır ımış ve esasen yutmak manasına gelır Bahrı Kulzum ısmının bu şehre ve Fır'avnın ğarkına nısbetle bır tesmıye olduğu Şerhı Kamusta nakledilıyor Burada Fıravnın ğarkı tasrıh edılmemış ve balâda beyan olunduğu uzere asıl Âlı Fıravnın cezası gosterılmış ve Fır'avn bunların ıçıne ıdhal edılmıştır. Ilerıde bu kıssayı daha zıyade tafsıl eden âyetler gelecektır. Sızınle yarmıştık» demek, yarân bız idık, sız de buna bır sebep, bır âlet olmuştunuz demektır «Sızın ıçın» dıye de tefsır edılmıstır Şuna dıkkat edılmek lâzım gelır kı Kur'anıazımuşşan bu vakayın cereyanı tarıhîsinı değıl, asıl mutazammın oldukları fevkal'âde ıbret noktalarını, rabbanî cereyanlarını ıfham-u tezkır edıyor.

Salisen:

وَاِذْ وٰعَدْنَا مُوسٰٓى اَرْبَع۪ينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِه۪ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ ۞ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۞

Mealı Şerifi

Ve bir vakit Musaya kırk geceye vâd verdik, sonra siz

onun arkasından danaya tutuldunuz zulmediyordunuz * sonra bunun arkasından da sizden afvettik, gerekti ki şükredecektiniz *

–واذ واعدنا موسى اربعين ليلة– ve hanı bız Musa ıle kırk geceye vaidleşmıştik - ona kırk gece Turda münacat vevahıy ıçın mıkat-ü mi'at tayın olunmuş o da icabet edıp rabbının -mikatına çıkmıştı. Ebu Amir, Ca'fer ve Yakup (ع، ح، غ) kıraetlerınde elıfsız olarak (وعدنا) okunur. Bu takdirde hanı biz Musaya tam kırk geceyi vad etmiştik de –ثم اتخذتم العجل من بعده– sonra siz onun arkasından buzağıya tutulmuşdunuz - Sâmırî-nin yaptığı buzağıya tapımıştınız –وانتم ظالمون– zulmediyordunuz (ثم عفونا عنكم من بعد ذلك) sonra butün bunların arkasından sızı afvettık, sizden o günahları sıldik -. Zıra afiv esasen mahvetmek demektır Bundan «عن» ıle sılalanarak günahı mahvetmek manasına gelir Evvelkinde «عنه», ıkincıde «عنهم» denılıyor. (لعلكم تشكرون) kı bu sebeple olsun şukredesınız - siz o zulmunuzla beraber afvın ne büyük nımet olduğunu da anlayıp duşunmeniz ve şukrünü eda etmeniz lâzımgelir.

Hazreti Musanın nesebı · Musa ıbni İmran ıbnı Yashır ıbni Kahıs ıbnı Lâvıyıbni Yakub ıbnı Ishak ibnı Ibrahım diye nakledılmıştir Lâvi evlâdından olduğu meşhur olmaklaberaber Imran ıle Lâvı arasında daha ziyade batın geçmiş olması ve zıkrolunanlar bunların meşhur olanları bulunması kuvvetle muhtemıldir. Zıra Hazretı Yusüfün Mısıra duhulıle Hazretı Musanın duhulü arasında dört yüz sene geçmış olduğu da sahih olarak naklediliyor Allhüa'lem.

KIRK GECE: Hazreti Musanın denizi geçtikten sonra min tarafillâh va'dolunan kitap için bir mikat olmak üzere tayın edilen ve Zilkı'denin gurresinden Zilhiccenin ouuna kadar gündüzile beraber devam eden bir ay on gecelik müddettir ki Hazreti Musa bunu Turda saim olarak geçirmiş ve nihayet münacat ile bizzat kelâmı ilâhîye mazhar olup Tevratın elvahı kendisine inzal buyurulmuştu. Buna dair daha dığer ayetler gelecektir. Aylar geceden başladığı için gün ile sayılmayıp gece ile sayılmıştır Ve bunda diğer bir ma'na da vardır. Tecellıyatı ılâhıye fecır gıbı daima geceleri takip eder. Kara günler de geceden sayılır. İsmail Hakkî Hazretleri der kı Ehlı tarıkat kırk gün sülûkü bu ayetlerden ahz etmiştir! Ilah Lisanımızdaki çile tabirinin de aslı budur. Farisînin kırk manasına çıl, çıhıl» kelimesınden bir kırk demektir. Işte Hazretı Musa Benı İsrailı denizden geçirdikten sonra Turda emrı ılâhî ile çile çıkarırken arkasında onlar buzağıya tapmıya başlamışlardı kı ne kadar haksız bir nankorlüktür. Bununla beraber yıne afvi ilâhiye uğradılar ki ışte burada bilhassa bu afıv ni'metı ıhtar olunuyor Ve afvın suretı cereyanı kariben ayrı bır ni'met olarak beyan edilecektır.

Rabian:

وَاِذْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ۞

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musaya o kitabı ve fürkanı verdik, gerekti ki doğru gidecektiniz ●

Musaya verılen kıtabın Tevrat olduğunda ihtilâf yoktur Fakat bu furkan Kur'anda olduğu gibi Tevratın da bır sıfatı olması veya Tevrattakı ahkâmı şer'iye veya

Tevrattan ayrıca yedibeyza ve asâ gibi mucizat yahut bir zafer ve ferah olması da muhtemildir. Zira «fürkan» aslında iki şey arasını kat'iyen fasledip ayırmak demektir. Hakkı, nâhakkı, küfr-ü imanı, halâl-ü haramı, niza-ü davayı kat'eden, ayıran her şeye de fürkan denilir, ve bu ma'na iledir ki Kur'anın lâkabı mahsusu olmuştur. Tevrat dahi esasen hakk-u batılı tefrik eden bir fürkanı ilahîdir. Burada atıf hasebile fürkanın Hazreti Musaya kitap ile beraber bahşedilmiş olan bir kudreti hâkimiyet olması bizce daha mütebadir görünüyor. Turdan kitap ile avdetinde de bunun bir tecellii mahsusu olmuştur ki atıdeki ayet kısmen bunun beyanı demektir, binaenaleyh dördüncü ni'met Hazreti Musanın kitap ile Turdan gelmesidir

Hamisen:

واذ قال

موسى لقومه يقوم انكم ظلمتم انفسكم باتخاذكم العجل

فتوبوا الى بارئكم فاقتلوا انفسكم ذلكم خير لكم عند

بارئكم فتاب عليكم انه هو التواب الرحيم

Meali Şerifi

Ve bir vakit Musa kavmine dedi ki: "Ey kavmim cidden iz o danaya tutulmanızla kendinize zulmettiniz gelin bâriiize dönün, tevbe edin de nefislerinizi öldürün, böyle yapsanız bâriniz yanında sizin için hayırlıdır" bu suretle evbenizi kabul buyurdu. Filhakika o, öyle tevvab öyle ahîmdir ✻

Burada bir taraftan balâdakı afiv nı'meti tafsıl edilmiş olmakla beraber bir taraftan da bu tafsıl ıçinde fürkanın tatbikı, buzağı fesadının suretı ızalesı, tevbe ve vesılei tevbe gibı ıbretlı niamı dakika ıhtar olunmuştur.

(و ادقال موسى لقومه يا قوم) ve hanı Musa kavmıne ey kavmım demıştı (انكم ظلمتم انفسكم باتخادكم العجل) sız buzağıya tapınanızla muhakkak kendınıze yazık ettıniz (فتوبوا الى بارئكم) Bınaenaleyh bârinıze pâk yaradan halikınıza tevbe edınız de (فاقتلوا انفسكم) hemen kendınızı katledıniz, nefıslerınızı oldürunüz (ذلكم خير لكم عند بارئكم) boyle yapmanız yâni tevbe ve katıl, bârınız ındınde sizın ıçın hayırlıdır - Boyle demiş (فتاب عليكم) ve bunun üzerine bâri tealâ tevbenızı kabul etmış ıdi (انه هو التواب الرحيم) şüphesız o, o oyle tevvabı rahîmdır.

Burada Musa size demıştı denılmeyıp de «فتاب» buyurulması, kezalık yukarıdanberı nımetlerde »biz, bız dıye bızzat tasarrufatı ılâhîye ta'dat olunup gelırken şımdi Hazretı Musanın teblığ ve tasarrufuna nakli beyan edılmesı, kıtabın nüzulünden sonra müşarünıleyhın mın tarafıllâh başkaca bır kuvvet ıktısap etmış olduğunu ve artık Benı Israil üzerınde ıcrayı ahkâma başlamış bulunduğunu ış'ar etmektedır kı bunda evvelâ hükûmet nimetı, tatbıkı furkan tezkâr edılıyor, lâkın bu nımet bizzat değıl' Hazretı Musa vasıtasile bınnîyabe olarak ızhar edılmış ve ancak netıcesı ve semeresı olan tevbe ve salâh balâdakı nımetler gıbı ve fakat suretı gıyapta bizzat bârı tealâya ızafetle beyan olunmuştur Bu üslûbı beyandakı ıncelıklerın tafsılı bır kıtap olur, fakat görulüyor ki

hedefi beyan nimeti hükûmetin iptida değıl, ancak neticedeki salâh itibarile bir nimeti ilâhiye olduğunu tezkirdir. Tevbe ve katil emri mes'uliyeti Musaya aıt bır tasarrufı•niyabî, neticedeki salâh da bizzat bir ihsanı ılâhî oluyor. Ve fürkan o zaman tezahür ediyor. Kavm unvanı altında «ظلمتم انفسكم» kösteriyor kı zulmı nefis, nefsi ferdî ve kavmîden eamdır. Şırkın zararı millete, mılletın zararı da fertleredir. Ve buzağı mes'elesi kavmi Musada büyük bir fesat ve ihtilâle sebep olmuş ve temizlenmesi katli nüfusu istılzam etmiştir. «فاقتلوا انفسكم» mefhumen üç manaya muhtemildir Birincisi, manayı hakıkîsı ki herkesin kendisını öldürmesi yanı intihar etmesıdır, lâkın böyle olse ıdi muhatap olan kavım kalmaz veya ancak âsîler kalırdı. Binaenaleyh murat bu değıldır. Ikıncısı hakikati örfıyesidir kı esasen ıhvan olan bir kavmin efradı haydı bakalım biribirınizı öldürünüz demektir Ve ekserı müfessirîn bu manayı göstermişlerdır. Tura gıden Hazretı Musanın gıyabında Sâmirî Musa, altından bır buzağı yapmış bağırtmış ve bakareye tapan Mısırlı ve saır put perestler gibi Beni Israilin bir kısmını, ışte Musa bunu aramağa gitti idi diye tapdırmış ve daha dünkü nımetlere karşı boyle bir fesad-ü ıhtilâl çıkarmış, dığer kısmı Hazretı Harun ile berarer bunun cereyanını kuvvetle menetmeyip Hazreti Musaya intizar etmişler, o zamana kadar da fesat tevessü etmış, Hazreti Musa Turdan gelınce hükmı fürkan ile umumuna birden « kendinize yazık ettinız› diye hıtap eylemiş, hem buzağıya tapanlara ve hem sükût ve intızar edenlere dahi bu günahlarından dolayı derhal tevbe eylemelerinı ve tevbe edenlerın tevbe etmıyenlerı hemen katletmelerinı emr eylemış ve bu harbi dahilî biıznıllâh muvaffakiyetle neticelenmış, Benı İsraıl de kesbı salâh etmiş ve işte burada bu vakıa tezkır buyurulmuştur. Hıkâye olunduğuna gore maktuller yetmiş bine kadar baliğ olmuş buna (قتلوا) buyurulmayıp da

«ظالمكم» buyrulması hâdisenin dahilî ve acıklı olduğuna ve zulmi nefsin manasına işarettır. Üçüncüsü sırf mecazî olmasıdır ki nefsinızi öldürünüz, yani günahınıza nedametle gam-ü kederden canınızı çıkarın yahut şehevattan men'i nefs ile riyazet ediniz, bu fesatları yaptıran, şirke saptıran, hep şehevattır. Tevbe de bunların kırılmasıle müfıt olur ve o zaman kabul edilir demektir. Bu te'vıl de gösterılmiştir, bu da güzeldir, fakat bir ma'nayı ışarîdir

BÂRİ, yaradırken ayıpsız, noksansız yaradan demektır ki haliktan ehass olur ve bunda fıtrati ulâyı ıhtar vardır.

Sadisen:

وَاِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسٰى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً فَاَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَاَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ۞ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ۞

Meali Şerifi

Ve bir vakit "ya Musa, dediniz: Bız Allahı aşikâre görmedikçe senin sözünle asla inanmıyacağız„ bunun üzerine sizi o saıka yakalayıverdi bakınıp duruyordunuz * sonra sizi şükredesiniz diye ba's badelmevte mazhar ettik *

(واذقلتم يٰموسى لن نؤمن لك حتى نرى الله جهرة) Ve hani hatırlarsınız ya siz «ya Musa biz Allahı aşıkâre, açıktan açığa gormedikçe sana

asla inanmıyacağız» demiştiniz de bunun üzerine (فاخذتكم) (الصاعقة) sizi yıldırım çarpmış - tabiri aharle - dehşetli bir darbeye tutulmuş, yıkılmıştınız (وانتم تنظرون) ve kımıldanmıya dermanınız kalmamış sade bakıp duruyordunuz. Demek kı ölmemişlerdı, fakat ölüm haline gelmişlerdı, bir çokları bunu, bakıp dururken yıldırım çarpmıştı, ölmüş idniz manasına anlamışlardır. Halbuki «وانتم تنظرون» atfı ve ya hali bilhassa böyle bir zehaba meydan vermemek içindir. «Ahız» nazara arız olan bır hal değil, «nazar»' ahze mukarin olan bir hal olarak gösteriliyor veya atfediliyor. Netekim bu çarpışın tafsıl olunduğu «واختار موسى قومه سبعين رجلا» ayetinde «فلما اخذتهم الرجفة» buyurulmuştur Muhakkıkînın dırayeten tahkikleri böyle olduğu gibi Vehp Hazretlerınden rivayeten dahi bunlar ölmemışler, belki o korkunç hali gördükleri zaman kendılerini öyle bir tıtreme bır zangırtı almış kı hemen hemen mafsılları kopuyor, belleri kırılıyormuş, mahvolmak raddesıne gelmışler, o zaman Hazreti Musa ağlamış, rabbine dua etmış' Cenabı Allah da bir açıklık ihsan eylemış, ondan sonra akılları başlarına gelmiştir Nitekim şöyle buyuruluyor· (ثم بعثناكم من بعد موتكم) bir müddet sonra sizi ba's badelmevte mazhar ettık - adeta ölümünüzden sonra yine dirilik verdık, evvelkı saıka ölüm ise bu hakikaten bir ihyayi cedit olacaktır. (لعلكم تشكرون) belki buna şükredersiniz.

Bu vakıanın zikrolunan katılden sonra mı? Veya ondan evvel ve katil emrını müteakip mi? olduğu hakkında ıki kavil zikrediliyor. Her ne olursa olsun ayetten şu anlaşılıyor kı bu saıka bir kavmin ölümatı mesabesinde bır musıbet ve ondan kurtuluş da o kavmin tekrar hayatı,

ba's badelmevti manasında bir nı'meti kübra imiş, bu musıbetın sebebi de açıktan görmeyince Allaha ıman etmemek ve Hazreti Musaya ınanmamak ıddıası olmuştur. Tahlıs ıse malızı inayeti rabbaniye olarak tezkir edilmiştır Elbette bunu yapanlar Benı İsrailin hepsi değildı Bu dava üzerınde mıkatta bızzat saıkaya tutulanlar da müntehap yetmiş kişi idi, böyle olduğu halde bu ayette gerek dava, gerek musıbet ve gerek ni'metı ba's hattâ Kur'ana muhatap olanlar dahi dahıl olduğu halde bütün bır kavme nisbet olunuyor. Şüphe yok kı bunun hıkmetı bütun bır millet arasında mes'uliyeti müştereke mes'elesı, evlâdı Adem beynindekı hilâfet kazıyyesidir. Kımse kimsenin günahından mes'ul değil iken bunun böyle olması gösterıyor ki hukukullah olan vazaıfı umumıye mesailinde, farzı kıfaye maddelerinde fert mevzuıbahıs değil, yalnız cemaat, nefsi ümmet mevzuıbahıstir Bunun nîk-u bedınde herkes müşterektır. Furu, usulün ve herkes vekdiğerının nâıbıdır

Bu kadar nıamı sabıkadan sonra Allahı gormeden sana ınanmayız dıye Hazreti Musaya ısyan etmek ne büyuk bır küfür ve küfrandır. Bu âyet marıfetullah mesailinın en muhımlerinden bırını ve sonra ınsanların sukut veya tealı ıle alâkadar halâtı ruhıyelerınden en calıbi dıkkat olanını bır cümlede ıhtar edıvermiştır. Fılvakı ınsanlar terakkı edecekleri zaman nazarları, kalbleri yükselır, ıdrakleri yalnız gözlerı önünde duran mahsûsata bağlanıp kalmaz, akıllarıle maverayı şuhuda geçerler, hakaıkı gaybıyeye ıman ederler, görülmedık, işıdılmedık saadetlere ırerler, bıl'akıs tedennı ettiklerı, sukut edeceklerı zaman da akılları kalmaz, kalblerı korlenır, gozlerı mahsûsata dıkilır, gozlerıne batmıyan şey'e ınanmazlar. ınanmak ıçın behemehal gormek ısterler, fenalıktan sakınmazlar, gelecek felâkete de bılfiil başlarına gelmeden ınanmazlar, halbukı felâket gelince hukmunu icra eder.

Derecesine göre ya ezer ya imha eyler, böyle mahsûsattan başka bir şey tanımıyan, gözlerine batmıyan şey'e inanmıyanlar, inanmak istemiyenler, asasız yürüyemiyen a'malara benzerler, ma'butlarını da ellerile tutmak, yoklamak isterler, nazarlarında ma'neviyat, ma'kulât, mücerredat evham addolunur. Tapmak için mücessem şeyler, putlar ararlar, bulamazlarsa yaparlar, ona taparlar, ondan imdat ararlar, çünkü ınsanlarda ibadet kanunı fıtrîdir. Bundan kurtulamazlar, fakat ma'budi hakikîyi göremeyince kalblerinden, akılarından kuvvet alamayınca gozlerının tuttuğu, ellerının irişttıği bir şeyden kuvvet dılenırler, hiç olmazsa bir oküz veya öküzün altında buzağı ararlar, Beni İsrailden bir kısmı dahi gerek Mısır ve cıvarındaki gorgüleri ve gerek henüz yükselememeleri veya her hangı bır sebeple tekrar sukut etmış olmaları dolayısile Hazreti Musaya, «Allahı açıktan açığa görmeyınce sana ınanmayız» diye dayatmışlar, akılsızlıklarından onunla kendilerini bir zannedıp, sen «konuştum, kitap getırdım» dıyorsunya! «haydi bize de göster» diye ısyana cur'et etmişler ve bununla Allahı bır cisim gibı karşılarında muhıt bir rü'yetle gormek istemişler, ki muhal ıdı, bütün gördükleri nımetler, hârıkalar, ıstidlâllerıne kâfı gelmemiş, boyle küfran ıle hayali muhale düşmuşler Bınaenaleyh başlarına saıka musıbeti bır hârıka halınde gelmiş ve bu musıbetten yıne bir hârıka olarak mahzı rahmeti ilâhiye ile kurtulmuşlardır, bizzat Allahı goremedılerse de başka mabutların yapamıyacağı ıkabini görerek akılları başlarına gelmiş, görmeden ınanmanın ne buyük ehemmiyetı olduğunu o zaman bıraz takdır etmışler de bütün kavim, bu sayede yeniden dırılmış, halâs oluştur, bu büyük ve derin ders-ü nımet de bu nıda da böyle iki âyeti vecize ile ifade ve tezkır edılivermıştır. kı bundan kıtaplar yazılır, fılvaki Cenabı Allah görülmez, görülemez değildir, o kendını görebilecek gozler yaratma-

ğa da kadirdır. Lâkin ona bu gozler dayanmaz, ve görülürse ihata olunmaz. Bızım Dünyada faidemiz ona gıyabından şehadeti akliye ve kalbıye ıle inanmaktadır.

Bu tezkıre şu nimet de rapt edilmiştir.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَاَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِنْ كَانُوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

Meali Şerifi

Ve üstünüze o bulutu gölgelik çekdik, ve "size kısmet ettiğimiz hoş rızıklardan yeyin„ diye üzerinize hem kudret helvası, hem bıldırcın indirdik, zulmü, bize etmediler lâkin kendilerine ediyorlardı.

(وظللنا عليكم الغمام) Bır de - sahrayı Tıhte - üzerınıze o ince bulutu gölgelık yaptık (وانزلنا عليكم المن والسلوى) üstünuze hem kar gibi kudret helvası, hem de yelve kuşu, bıldırcın ındırdik - (كلوا من طيبات مارزقناكم) haydı yeyın sıze kısmet ettiğimız pak nı'metlerden dedık - Burada Cenabı Allah bunlardan yüz çevırıyor. Kendılerını mevkıı hıtaptan gıyaba atıyor, ve zulümlerini beliğ bır ıhtısar ıle ifham ederek buyuruyor ki (وما ظلمونا ولكن كانوا انفسهم يظلمون) onlar bu nımetlere karşı yaptıkları nankörlükle zulmü bıze yapmadılar, lâkın hep kendılerine yazık edıyorlardı, - çünkü dının, iman-ü ame-

lin faidesi, zararı Allaha değil kullaradır. Bu hususta yaptıkları zulüm ve nankörlük bir kaç ayet sonra ayrıca ıhtar edilecektir. Şu da rivayet olunuyor ki bunlar «temız temız, taze taze yeyiniz» denildiği halde dinlememışler, iddihare toplayıp yığmağa başlamişlar ve bunun üzerine kesilmış, zaruret içinde kalmışlar. Dikkat edilince görülüyor ki ni'metler ta'dat olunup gelırken git gide bunlara küfranlar inzımam ediyor ve hedefi tezkir, bunlar ve zulümler olmıya başlıyor.

Sabian:

وَاِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هٰذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ
رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ
خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ۞ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا
قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَاَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا
مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ۞

Mealı Şerifi

Ve bir vakit "şu şehre girin de ni'metlerinden dilediğiniz veçhile bol bol yeyin ve secdeler ederek kapıya girin ve "hıtta„ deyin ki size hatı'elerinizi mağfiret ediverelim, muhsinlere ise daha artıracağız„ dedik * derken o zulmedenler sözü değiştirdiler, kendilerine söylenildiğinden başka bir şekle koydular, biz de o zalimlere fısk işledikleri için göğten bir murdar azap indirdik *

(و اذقلنا) ve hanı demiştim ki (ادخلوا هذه القرية) şu beldeye - Beytı makdis mevziine yahut Erîha beldesine - giriniz (فكلوا منها حيث شئتم رغدا) de onun neresinde isterseniz yahut dilediğiniz veçhile bol bol yeyiniz (وادخلوا الباب) ve girerken kapısından giriniz hem de (سجدا) başlarınızı eğerek, secdeı şükrana kapanarak giriniz - kıbır ile çalımla, azğınlık, serkeşlik yaparak girmeyiniz (وقولوا حطة) ve orada «hıtta» deyiniz (نغفر لكم خطاياكم) ki size bu şeraıt altında hatı'elerinizi mağfiret ediverelim, yani veballerinizi rahmetımızle örtelim (وسنزيد المحسنين) şunu da haber verelim ki muhsınlere - iyilik, güzellik yapan, güzel hareket edenlere - daha fazlasını ihsan edeceğız.

Tefsiri Asamde «hıtta» Arabî olmayıp aynen söylenmesi matlûp bir kelimedır denilmiş, diğer müfessirîn ise bunun Arapça «حط» masdarının binai nev'ı olduğunu söylemişlerdir

HAT, bir şey'ı aşağıya almak ve arkadan yük indirmek demek olduğundan «hıtta bir nevı indiriş demek olur ki bu tarzı mahsusta yukü yıkmak, veya boyunlardakı vebalı indirmek karar veya duasını ifade eder ve umumi mecaz suretile cem'ı de mumkindir Yani nüzul kararını veriniz ve günahlarınıza istıgfar ediniz demek olur Ve bütun Aşere kıraetlerinde hıtta merfu okunur. Binaenaleyh mufret değil mahzuf bir mübtedanın haberi olarak (ışımız hıttadır) takdirinde bir cumledır Meselâ lisanımızda bir i'lân veya kumanda sırasında «kunak' , «yemek'», «uyku' , «hareket'», veya istırham sırasında lutûf' , «inayet'», afıv' gıbı müfret kelimeler de böyle

bir cümle takdirindedirler İncil ve kütübi salifede «hıtta» kelimesi Ramazan ayının ismi olarak zikredildiğini Kamus mütercimi Asım Efendi zikretmiştir. Fakat bu ayette bu suretle bir tefsir veya te'vil vaki olmamıştır.

TENBİH «وكلوا منها حيث شئتم رغدا» emri, Adem ile zevcesinin Cennette iskân edildikleri zaman aldıkları emri andırmaktadır. Ve nitekim diğer bir ayette «فكلوا مما رزقكم الله» buyurulacaktır Zaten «وكلا منها» buyurulmamış mı idi?

(فبدل الذين ظلموا قولا غير الذى قيل لهم) Derken zalimler güruhu, sözü değiştirdiler, kendilerine söylenenin başkasını yaptılar. - Denilmiş ki «hıtta emrile alay ederek bunun yerine «حطا سمقاثا» demeğe başlamışlardı ki Nebt lisanında «حنطة حمرا» yani kırmızı buğday demek imiş, belli ki bu rivayette şecerei memnuanın «حنطة» tefsirine bariz bir temas vardır. O zalimler kapıdan girer girmez Dünya derdine düşerek Allahın emrini tebdil-ü tağyire kalkıştılar, (فانزلنا على الذين ظلموا رجزا من السماء) bunun üzerine biz de sözü değiştiren o zalimlerin başlarına yukarıdan korkunç, habis bir azap indiriverdik (بما كانوا يفسقون) çünkü fısk içinde yüzüp gidiyorlardı, mütemadiyen çığırdan çıkıyorlardı - Bunu yapanlar ve bu azaba düşenler, kavmi Musadan bir güruh olduğu anlaşılıyor. Çünkü «فبدلوا» buyurulmayıp «فبدل الذين ظلموا» buyurulmuştur ki içlerinden bir kısmı demek oluyor Nitekim surei Arafta «فبدل الذين ظلموا منهم» vardır Burada siyakı ayet bu kayıttan müstağni olmuştur

RICZ, esasen «rics» gibi tiksinilen pis, murdar şey demek olup bundan azab-ü ukubet manasına da kullanılmıştır. Tenvin, tehvil içindir. Fısk-u fücurun akıbeti işte böyle murdar azaplarla mahvolmaktır.

Saminen:

وَاِذِ اسْتَسْقٰى مُوسٰى لِقَوْمِه۪ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَۜ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًاۜ قَدْ عَلِمَ كُلُّ اُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْۜ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللّٰهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْاَرْضِ مُفْسِد۪ينَ ۝

Mealı Şerifi

Ve bir vakit Musa, kavmi için su dilemişti, biz de asan ile taşa vur demiştik, onun üzerine ondan on iki pınar fışkırdı, her kısım insanlar kendi su alacağı menbaı bildi, Allahın rızkından yeyin, için de müfsitlik ederek yer yüzünü fesada vermeyin ❋

(واذاستسقى موسى لقومه) ve hani Musa kavmı için ıstıska etmışti, ISTISKA, sakiy talep etmek, sakiyde suvarmaktır. Yani Musa susuz veya kuraklıkta kalan kavminin suvarılması için bir su veya yağmur ıstemış, su taharrisıne veya yağmur duasına çıkmış ıdi de (فقلنا اضرب بعصاك الحجر) bız de taşa asan ıle vur demıştık (فانفجرت منه اثنتا عشرة عينا) binaenaleyh taştan on ıkı pınar fışkırdı (قد علم كل اناس مشربهم) her kısım halk ıçecekleri pınarı tanıdı. Haydı (كلوا واشربوا من رزق الله) Allahın rızkından yeyın, ıçın (ولا تعثوا فى الارض مفسدين) ve Yer yüzunde fesat çıkararak şuna buna saldırmayın - dedık.

Cümhuri müfessirîn bu ıstıskanın da menn-ü selva ile beraber olduğunu beyan etmişler, ancak Ebu Müslimi İsfehanî bu kelâmın istiklâlini nazarı dikkate alarak bunun ayrıca bir mucize olduğuna kail olmuştur. Âyet bunlardan birini tayin etmiyor.

Hazreti Musanın asası ne idi ve ne kadardı? Sonra bu taş, muayyen ve malûm bir taş mı idi? Yoksa her hangi bir taş mı idi?. İmamı Razî, tefsirinde der ki: asanın her hangi bir ağaçtan veya Cennetin mersin ağacından olduğu ve boyu on zira ve başı iki çatallı bulunduğu, kezalik taşın Turdan getirilmiş veya asa ile beraber Hazreti Şuaybden alınmış, şöyle, böyle ma'hud veya mukaddes bir taş olduğu hakkında muhtelif rivayetler var ise de bu bapta mütevatir bir nassı kat'î olmadığından tafsılâtından sükût etmek ve ılmini Allah tealâya tafvız eylemek ıktıza eder. Çünkü amelî bir hükmü tazammun eden mesailde ahbarı âhat ve zanniyat ile amel vacip olursa da amalî olmıyan ve sırf ilmî ve ı'tıkadî bir haysıyeti haiz bulunan hususatta nassı kat'î lâzımdır. Halbukı asa ve hacerin tafsılâtını bılmek te bızim ıçın bır vazifei amelıye olmadığı gibı nassı kat'î de yoktur. Bınaenaleyh tafsılınden sükût etmek her halde muhtardır ılah ..

Asanın ve taşın hakikatlerini tayın ıle meşğul olmaksızın âyetten şunu anlarız kı Cenabıhak burada mayei hayat olan büyük bir nimetı Dünyeviye ile sermayei hidayet olan büyük bir mucizei rahmanıyeyi ıhtar-ü tezkir buyurmuştur, Hazreti Musa kuraklıktan, susuzluktan yanıp kavrulan kavmi için Cenabı Allahdan su dılıyor. Yağmur duasına çıkıyor, Cenabı Allah da bu duayı kabul ve istenilenden daha büyük harikulâde bır nimet ihsan eyliyor. Gelip geçici bir yağmur yerine, Benı İsrailin on iki Sıptından her birine mahsus ayrı ayrı on ıki pınar fışkırtıyor ve bununla vücudi bâriye ve inayeti ılâhıye-

sine bariz bir beyyıne bahş edıyor ve o suretle bal ediyor ki duanın akıbında bir de fi'lî bir teşebbi lüzumunu emreylıyor. «Asan ıle taşa vur» diyor. Demek l o sırada Hazretı Musa bilfarz bu emri ilâhîye derhı ımtisal etmeyip de asayı taşa vurmanın suya ne müna sebeti var gıbı ındî ve aklî bır kıyas ve muhakemey kalkışsa ıdı bu nımet tecelli etmıyecek, dualar, taharrile belki boşa çıkacak ıdı. O halde harikanın en büyük sır bu sebebin ilhamında ve bu büyük nımetın o sebeb rapt edılmış olmasındadır kuru taşları yarıp pınarla fışkırtmaya kadır olan Allah tealâ o suları doğruda doğruya ıhsan edıvermıyor da bir sebebı manevî ıle bı sebebı maddîye teşebbus üzerıne ihsan edıyor. Sebel manevî olan dua sbebı maddînın ilhamına vesıle oluyo Bunun üzerıne sebebı maddî olan darbı asaye teşebbü ıle de taştan sular fışkırıyor, burhanı hüda tamamıl tecellı eylıyor Bunu de yeyın ıçın fesat çıkarmayın ırsı dı takıp edıyor

Fılhakıka Allah bır şey murat edınce esbabını tehyı eder ve esbab o kadar muhtelıf ve namütenahıdır kı ak beşer ne kadar yukselse bunları tafsılâtıle ıhata edeme: Bunun ıçın faıdeı beyan asa ıle taşın hususıyetını ızahta d gıl, cereyanı vakıayı ıdraktedır. Hazretı Musa gıbı bır Re suli zışanın asasında sebebı ınfılâk olacak her türlü mıh nıkî kuvvetlerı tasavvur mümkındır ve Hak tealânın tece lıyatı nımetı her zaman böyle esbabı maddıye ve manevıy nın sırrı ıçtımaındadır Ne fıkdanı esbab karşısında me'yu olmalı, ne de esbabı ıhmal etmelıdır Allah tealâya hulı sı kalb ıle duayı hıç bır zaman elden bırakmamalı ve ayı zamanda duanın en büyuk semeresı ınkişafatı ruhıye oldı ğunu bılmelı ve ılhamatı sübhanıyeden müstefıt olara en umulmaz esbabı dahı tatbık eylemelıdır Düşünülürs tarıkı fende bıle en buyük keşıfler, kalbı insanıye şımşe gıbı çarpan bır telkını hakkın eseridir. Bunu hayırde ku

lanan hayra, şerde kullanan şerre vasıl olur.

Tasian:

وَاِذْ قُلْتُمْ

يَا مُوسٰى لَنْ نَصْبِرَ عَلٰى طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ

يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْاَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا

وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ اَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذ۪ي هُوَ اَدْنٰى

بِالَّذ۪ي هُوَ خَيْرٌ اِهْبِطُوا مِصْرًا فَاِنَّ لَكُمْ مَا سَاَلْتُمْ

وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَٓاؤُ بِغَضَبٍ

مِنَ اللّٰهِ ذٰلِكَ بِاَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَيَقْتُلُونَ

النَّبِيّ۪نَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ۝

Meali Şerifi

Ve bir vakit "ya Musa biz bir türlü yemeğe kabil değil katlanamıyacağız, artık bizim için rabbine dua et, bize Arzın yetiştirdiği şeylerden: Sebzesinden, kabağından, sarmısağından, mercimeğinden, soğanından çıkarsın„ dediniz, ya: O hayırlı olanı o daha aşağı olanla değişmek mi istiyorsunuz? Bir kasabaya inin o vakit size istediğiniz var„ dedi, üzerlerinede zillet ve meskenet binası kuruldu ve nihayet Allahdan bir gadaba değdiler, evet öyle: Çünkü Allahın ayetlerine

küfrediyorlar ve haksızlıkla Peygamberleri öldürüyorlardı, evet öyle: Çünkü isyana daldılar ve aşırı gidiyorlardı •

(واذقلتم ياموسى) Ve hanı sız - Bu ni'metlerin kadrini takdir edemeyerek ve şükr-ü tâat yerine terbıyesızlik ederek - demiştiniz kı ya Musa! (لن نصبر على) (طعام واحد) bız bır türlü yemeğe artık sabredemiyeceğiz, her gün bıldırcın eti, kudret helvası yemekten bıktık usandık (فادع لنا ربك) bınaenaleyh rabbına dua et de (يخرج لنا مما تنبت الارض من بقلها وقثائها وفومها وعدسها وبصلها) bıze toprağın bıtırdığı şeylerden, sebzelerinden, kabağından, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından çıkarıversın - gerçi yeknesaklığın şehevatı beşerıye uzerınde az çok sıkıcı bir te'siri vardır. Ve buna karşı tenevvu talebınde esasen bir ma'sıyet yoktur, fakat bunu yaparken bır taraftan o nı'metin yokluğu zamanındakı ıztırabatı unutmamak ve diğer taraftan ulvî bir kalb ıle hareket edip şükran ıle izdıyadını aramak ve sonra hıssı şehvetle edeb-u terbıyeyi unutup da «rabbimız dıyecek yerde «rabbın» diye ınansızlık eseri göstermemek ıcap ederdı Benı Israılın bu talebinde şüphesiz ki Medenî bır hayat talebi vardı, fakat bu talep yüksek bır maksat ve gaye ıle değil, bıldırcın yerıne soğan, sarımsak yemek ıçın hasıs bır emele ıbtina edıyordu. Bunda ise vaktıle Mısırda geçırdiklerı hayatı sefılâneye adeta bir ıstıyak anlaşılıyordu kı bu da hürriyetin kadrini takdir edemeyıp bır nevı esarete bahışger olmak demekti. Bunun ıçın Hazretı Musa (قال) cevaben şöyle dedı - (اتستبدلون) (الذى هو ادنى بالذى هو خير) sız aşağı bir şeye ıyi ve hayırlı

bir ni'meti değişmek mi istiyorsunuz? (اهبطوا مصرا) öyle ise haydi bir mısra yani bir kasabaya ininiz (فان لكم ماسألتم) o vakit size istediğiniz var. - bu cevap bir taraftan matlûplarının is'afı esbabını irae ederek yeni bir in'amı, diğer taraftan da sui ıhtiyarlarını ve akıbetlerinın fenalığını ifade etmektedir.

MISIR, ismi has ve ismi cıns olur. İsmi hassolduğu zaman gayrı munsarıf olur. Cerr-ü tenvın kabul etmez. Fakat üç harfli olup ortası da sakin bulunduğu içın Nuh, Lût gibı munsarıf olması da caızdir. Isnıı cıns olduğu zaman da alelıtlak Kasaba manasınadır Nıtekim Cum'anın şeraitinden bırisi de mısırdır deriz. Bu âyette her ikisile de te'vil varit olmuştur. Lâkın Beni İsrailın hurucundan sonra Mısra bir daha avdetleri vakı olmadığına nazaran müfessirîn bunu ismi cins manasıle Arzı mukaddes Kasabalarından birine hamletmişlerdir. Evvelki takdırde bu emır sırf bir emrı tevbıhî olmuş olacaktır Maamafih ikincide dahı bu ima mevcuttur ve bunun içın Karye veya belde denilmeyip mısır denilmıştir. Demek oluyor kı Beni Israil böyle sogan sarmısak yemek içın bınnetıce Mısırdaki hallerinı andırır bır halı zillete tarafdar olmuş oldular, acaba akıbetlerı ne oldu? Bu noktaya gelince Cenabı Allah kendilerinı yine şerefi hıtaptan mahrum ederek bır cümlei istinafıye ile buyuruyor kı (وضربت عليهم الذلة والمسكنة) üzerlerıne de zillet ve meskenet bınası kuruldu - tabıri aharle üzerlerıne zillet ve meskenet damgası basıldı Hakaret altında ağır vergilere ve fakr-ü meskenete mahkûm kaldılar (وباؤ بغضب من الله) ve nihayet Allahdan bir gadaba değdiler - müstahik oldular devletleri munkarız ve cemiyetleri perişan oldu, Fatihada zikrolunan «مغضوب عليهم» den oldular (ذلك)

bu - baskı, bu gadap, yani bu sui akibet şunun için idi ki (بانهم كانوا يكفرون بايات الله) bunlar Allahın bu kadar zahir-ü bahir âyât-ü delâilıne kâfirlik edıyorlar (ويقتلون النبيين بغير الحق) ve Peygamberlerı bıgayri hakkın katleyliyorlardı - Hazreti Şa'ya, Hazreti Zekerıyya, Hazreti Yahya gibi enbiyayı şehıt etmışlerdi (ذلك) de şundan naşi ıdi - (بما عصوا) (وكانوا يعتدون) kı bunlar ısyanı âdet edınip mütemadıyen hadlerini tecavüz eylıyorlardı - Halbukı sağirede ısrar kebıreye, kebırede ısrar küfre dai olur Küfür ıse her şenaatı yaptırır

NEBİY, nebe'den muştak olarak aslında «نبيء» dir ki Allah tealâdan vahıy ıle haber getıren demektır Ve tam Peygamber müradifıdır. Cem'inde enbıya ve nebıyyîn gelır. Nafı kıraetınde aslı üzere «نبيئ» okunur. Nebıy Resuldan eamdır. Her Resul Nebıdir. Fakat her Nebiy Resul değıldır Maamafıh Kur'anda muradıf olarak kullanıldığı da vardır Enbiyanın katli bigayrı hakkın yani hükmı ilâhîye muhalif olacağı aşikâr olduğu halde ayrıca tasrıh buyurulması şenaatlerını tansıs ve bilerek yaptıklarına ışaret ıçındır. Burada bunların Hatemülenbıya Efendımız Hazretlerine dahı sui kasıdlarına ışaret buyurulmuştur

Bu gadaptan sonra acaba bunlar içın hiç bir felâh ımkânı yok mudur? Buna cevaben buyuruluyor kı

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ

مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا

فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Meali Şerifi

Şüphe yok ki iman edenler ve Yehudîler, Nasranîler, Sabiîler bunlardan her kim Allaha ve Ahıret gününe hakikaten iman eder ve salih bir amel işlerse elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir *

(ان الذين امنوا) Dini Muhammedîye zahırde iman etmiş olanlar yanı dini islâmı lisanlariyle ıkrarlarından dolayı ınsanlar beyninde müslüman sayılanlar (والذين هادوا) dını Musaya ıntisap etmiş olan Yehudîler (والنصارى) dini İsaya mensup Nasranîler (والصابئين) bu üç dinden hariç olanlar (من امن) yanı «منهم» (بالله واليوم الاخر) bütün bunlardan her kim Allaha ve Ahıret gününe - bu surenin başında beyan olunduğu üzere - hakikaten zahır-ü batınlarıyle iman eder (وعمل صالحا) ve bu ımana yaraşıklı iyi bir iş yaparsa (فلهم اجرهم عند ربهم) şüphesiz bunların rableri indinde ecr-ü mükâfatları vardır (ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون) ve bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir yani yapılan ınzarlar bunlar hakkında değildir.

İnsanlar sulbi Âdemden yer yüzüne ındikleri zaman Cenabı Allah kendilerine «فاما يأتينكم مني هدى فمن تبع هداى فلا خوف عليهم ولا هم يحزنون» diye her hangi bir zamanda gelen hıdayetine ittiba etmeleri şartıyle bunu vadetmemiş mi idi? İşte tevbei Âdemin semeresi olan o vadi ilâhî ilel'ebet cari böyle bir

kanunı umumîdır. Ve bu ayet o kanunun bir inkişafıdır. Binaenaleyh Yehudîler gıbı zıllet-ü meskenete düşenler ve gadabı ılâhîye uğramış olanlar bıle her ne zaman tevbe eder, Allaha ve yevmi Ahırete cidden iman ederek Allahın son zamanda gonderdiğı hıdayete ittıba eyler ve ona gore amelı salıh yaparsa o gadaptan kurtulur. Ve ındallah ecr-ü mükâfatını bulur, «لاخوف عليهم ولاهم يحزنون» sirrine mazhar olur Lâkın bu semereye ırmek ıçın zahıren yani yalnız ınsanlar arasında mü'mın ve müslüman olmak kâfı değıldır Hattâ bir zaman ıçin mü'mıni salıh yaşamış olmak da kâfı değıldır Onda sebat edıp hüsnı hâtime ıle gitmek ve Allaha o iman-ü amel ıle kavuşmak da lâzımdır

Bu surenın baş tarafında «اولئك على هدى من ربهم و اولئك هم المفلحون» tebşırının kımlere maksur olduğu ma'lûm ıdı kı bunda ezcumle «والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك» şartı vardı ve aynı zamanda «وبالاخرة هم يوقنون» buyurulmuş olduğu ıçın Ahırete ıman ve ıkanı sahıh butün Enbıya ıle beraber Hazretı Muhammede aleyhısselâma ve ona ınzal olunana ıman edenlere mahsus olduğu teblığ kılınmıştı Bınaenaleyh burada «من امن بالله واليوم الاخر و عمل صالحا» cumlesıyle beyan buyurulan ımanı hakıkînın bı'setı Muhammedıyeden sonra o suretle mufesser olduğunda şuphe yoktur Zaten bu ayetın bılhassa bu noktaı nazarla Benı Israıle hıtab hayyızında bır ıcmal olup butün bu beyanatın dını ıslâma davet sadedınde ve «امنوا بما انزلت مصدقا لما معكم ولا تكونوا اول كافر به» emrı celılının te'vıdı ıçın sevkedıldığınde de iştıbahe mahal yoktur Bı'setı Muhammedıyeden evvel Allaha ve yevmı Ahırete ıman eden ve amelı salıh yapanlar bıle Tevrat ve Inçîlin hukmunce ıstıkbalın buyuk Peygamberıne ıman ıle mukellef ıdıler, buna ışareten «اوفوا بعهدى» buyurulmuştu Boyle iken bı'setı Muhammedıyeden sonra onu ınkâr edenler mıyanında ımanı hakıkî erbabı tasavvuruna ımkân kalır mı? Allaha ve yevmı cezaya ımanı bulunan ve bu ıman

ile mütenasip ameli salih yapacak olan kımselerın rısaletı Muhammediyeyi inkâr etmelerıne imkân nasıl tasavvur edilir? Tarihin sahaifi şehadetınde nübüvveti Muhammediyeden daha bariz ve daha zahir hangı nubüvvet vardır? Bınaenaleyh Semadakı yıldızlardan bazılarını kabul edip de güneşi inkâr edenlerin Allaha karşı ımanlarında cıddiyet-ü ıhlâs tasavvur etmek hak fıkriyle asla kabıli tevfik olmıyan bır tenakuz teşkıl eder Şayanı dıkkattırkı bu ayette iman, birı insanlara nazaran zahırî, dığeri ındallah hakıkî olmak üzere ıkı def'a zikredılmış ve evvel emırde «الذين امنوا» Yehudılere, Nasaraya, Sabıîne mukabil tutulmuştur Demek kı bu üçü Kur'anın mevzuı bahs ettığı imandan alel'ıtlak hariçtirler Bunumla beraber ımanı zahirî erbabı bunlarla akran tutulmuş ve hepsının selâmetı hakikîyesı ımanı kamıl ve amelı salıh ıle meşrut gösterılmıştır Demek kı gerek zahırı mümin olan muslümanlar ve gerek bunlar harıcınde bulunan Yehudîler, Nasranîler ve saıre Kur'anda matlûp olduğu veçhile Allaha ve yevmı Ahırete zahır-ü batınlarile cıdden ıman eder ve salıhane amel yaparlar ve bunda sebat ederlerse o zaman «لاخوف عليهم ولاهم يحزنون» sırrıne mazhar olacaklardır ki bunda da dını ıslâmın davet-ü hidayetı âm bır dını umumî olduğu zahır olur Bu âyetten nıhayet şu netıceye geliriz kı dını islâmın hâkım olduğu hey'etı ıçtımaıyenın teşekkulu ıçin ımanı hakıkî şart değıldır O zahırî bır ıkrar ıle dahı ın'ıkad ettiğı gıbı bunun ıçinde Dünyevî noktaı nazardan bır akdı sıyasî ile edyanı saıre erbabı dahı hürrıyetı dinıyelerıle hakkı hayata mazhardırlar. Fakat bütün bunların içınde ferdî veya ıçtımaî selâmeti hakikiye ancak imanı kâmıl ve amelı salih erbabına mev'uttur, Ve heyeti ıçtımaıyenın zâmanı hakıkîsi bunlardır Dını ıslâmın Dünyevî, Uhrevî va'dettiği selâmet u saadetin sirrı de bu hakikatte münderıçtır Bınaenaleyh ımanı kâmıl ve amelı

salih erbabının feyzı ılmî ve amelîsinden mahrum olan zahirî bir islâm hey'eti ıçtımaıyesı «لاخوف عليهم ولاهم يحزنون» va'dı ılâhîsıne mazhar değıllerdır Allaha ımanı olmıyanlr ihkakı hak edemezler, Ahırete ımanı olmıyanlar da bakaye hızmet eyleyemezler Herkesın yalnız nefsı ıçin çalıştığı bır hey'etı ıçtımaıyenın manzarası «واتقوا يوما لاتجزى نفس عن نفس شيئا» âyetıle tasvır olunan yevmı Kıyametin bir nümunesı olur

HADE, YEHUDÜ, HEVDEN» esasen Arabcada tevbe etmek manasına olduğu gıbı Yehudî olmak manasına da gelır Denılıyor ki lısanı Arapta bunlara Yehud denilmesı, ya balâda beyan olunduğu üzere buzağıya taabbüdden hâıl bır surette vakı olan tevbelerı dolayısiledır ve yahut Yahuza ısmının ta'rıbıdır Ve Yahuza Hazretı Yakub aleyhısselâmın on ikı evlâdının en büyüğunun ısmıdir. Bu surette Yehud, Benı İsraılın on ıkı sıbtından birıncılerının ısmı olmak lâzım gelirken bu munasebetle umumuna bırden tesmıye edılmış demektır kı her ıkı takdırde Yehud, ısmı cınstır, mufredınde Yehudî denilır.

NASARA, «nasranî nın cem'ıdır Keşşafın beyanına gore mufredı nasran» dır ya» ıle nasranî, Ahmedî gibı mübalağa ıçındır İsevîler kendilerine bu ısmı vermışlerdır kı bunda uç vechı tesmıye beyan edılıyor

1 -- Hazretı İsanın nazıl olduğu «Nasıre» karyesıne nısbettır İbnı Abbas, Katade, İbnı Cureyc buna kaıl olmuşlardır

2 — Beynlerınde tenasur bulunmak yanı bırıbırlerıne nusrat etmelerı hasebıle bu namı almışlardır.

3 — Hazretı İsa Havarıyuna «من انصارى الى الله» buyurmuş, onlar da «نحن انصار الله» demiş oldukları ıçin bu ısım ıle tesmiye edılmışlerdır

«NASRANÎ Rumca hırıstiyan dıye terceme edılmıştır kı Hırıstos» a nısbettır Fırenkler Kırıst» diyorlar.

Hıristos, halâskâr, fidyei necat vererek kurtaran «münci» diye şerh edildiğine nazaran «Nasranî» bunun Arapçası ve Binaenaleyh Nasranî «hıristiyan» Nasara «hıristiyanlar» demek olur.

«SABIÎN» yahut «sabıe» hakkında müteaddit tefsirler vardır: evvelâ lûgat itibarile «صابئ» denilir ki filân kimse dininden çıkıp filân dine girdi demektir. Bu mana ile idi ki Arap müşrikleri Hazreti Peygamber Efendimize «صابئ» derlerdi Çünkü kendi dinlerine muhalif bir din izhar ediyordu kezalik yıldızlar matla'larından çıktıkları zaman «صابئات النجوم» denilir. Binaenaleyh esasi lûgat itibarile ve tekabül karînesile «Sabiîn» izafî bir manayı haiz olup, İslâm, Nasara, Yehud haricinde bulunan alel'ûmum edyanı saire mensuplarına şamil olur Maamafih, urfen daha hususî manâlarla da tefsir edilmiştir. Ezcumle:

1 — Katadenin tefsiri veçhile bunlar, melâikeye taabbut eder bir taifedir

2 — Nucuma ibadet eden bir taifedir İmamı Razî der ki akrep olan budur Ve bunların başlıca iki kavilleri vardır Birincisi, derler ki «halıkı âlem Allah tealâdır Lâkin nucuma ta'zimi ve bunların namaz ve dua için kıble ittihaz edilmelerini emreylemiştir», İkincisi «Allah tealâ eflâk ve kevakibi halketmiştir ve fakat bu âlemdeki hayr-ü şerri, sıhhat-u marazı, halk-u tedbir eden bu nücumdur. Binaenaleyh bu âlemin Allahı onlardır Ve beşeriyetin onlara ta'zimi vaciptir Sonra bunlar da Allah tealâya ibadet ederler ve insanlara vasıta olurlar» derler. Bu mezhep Gıldanilere mensup olan kavildir ki İbrahim aleyhisselâm bunları redd-u ibtal için gelmişti ilah Bunların Hazreti Nuha ve ba'zı rivayata gore Hazreti İdrise nisbet iddiasında bulundukları da soyleniyor. Elhalete hazihi ahkâmı nücuma i'tikat bunlardan kalmadır. Surei Maidede tafsilât gelecektir bak!

Aşiren :

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا
فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا اٰتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا
مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۞ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ
فَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ
۞ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ
فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ۞ فَجَعَلْنَاهَا
نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ

Meali Şerifı

Bir vakit de misakınızı almıştık, ve Turu üstünüze kaldırıp demiştik ki verdiğimiz kitabı kuvvetle tutun ve içindekinden gafil olmayın, gerek ki korunursunuz.* sonra onun arkasından yüz çevirdiniz, eğer üzerinizde Allahın fazl-ü rahmeti olmasa idı her halde hüsrana düşenlerden olurdunuz* içinizden sebt - istirahat - günü tecavüz edenleri elbette bilirsiniz biz onlara sefil sefil maymunlar olun dedik* ve bu ukubeti önundekilere ve arkasındakilere bir dersi ibret ve korunacaklara bir va'z-u nasıhat olmak üzere yaptık.

Burada Benı Israılın Hazreti Musa maıyetinde ilk teşekkülı millilerıne ve cereyanı dînîlerıne ait bazı ıhtar-

lar vardır. TUR, kelâmı Arapta alelıtlak dağ ma'nasına gelir ki Süryanîde dahi böyle olduğu zıkrolunuyor Bazıları da nebatatı olan dağ demek olduğunu soylemışlerdır, Turısina da Hazreti Musanın mazharı kelâm olduğu dağın ısmi hassıdır. Ve buradaki «الطور» her üç ma'na ıle te'vıl edilmiş ise de zahir olan ahıttır kı o da Turısınadır Bu misak alındığı zaman Beni Israilin onun dıbında bulundukları soylenıyor ve başka rıvayetler de zıkredılıyor Maamafih bu misak ile ta ıbtida Mısırda Benı Israilin Hazreti Musaya bıatlerı ma'nasını anlamak mümkın olacaktır. Bu dahı Turun Semavî kıymetıle başlamış ve denizden geçtıkten sonra tekrar tevsık olunmuştur. bu suretle «ورفعنا» daki «واو» Ibnı Abbastan mervı olduğu üzere atf ıçın olarak ikısını de beyan etmış olur Hal olması rıvayetıne gore ise yalnız sonrakını ıfade eder

(واذ اخذنا ميثاقكم) ve hanı sızın mısakınızı almış yanı Hazretı Musaya sağlam bir ahd ıle ıttıba ve ona verdığınız kıtabın emrıne ımtısal, nehyınden ıctinap eylemenızi teklıf etmiş (و رفعنا فوقكم الطور) ve Turu o mübarek dağı - başınıza ınıverecek gıbı bır vazıyette - üstünüze kaldırıp (خذوا ما آتيناكم بقوة) size verdığınızı kuvvetle, kemali cıddıyet ve samımiyetle tutunuz (واذكروا ما فيه) ıçındekı mazmun ve munderıcatını belleyıp duşununüz (لعلكم تتقون) bu sayede belkı sakınır korunursunuz, dareynde muttekılerden olursunuz Demış ıdık ve bu suretle ı'cazkâr bır sevk-u ılca ıle sızden sağlam soz almıştık (ثم توليتم من بعد ذلك) sonra siz bunun arkasından yüz çevirdiniz ve o sözde sebat etmedınız, onu kuvvetle tutmadınız mündericatını ıhmal ettiniz (فلولا فضل الله عليكم و رحمته) o-

derecede ki üzerinizde Allahın fazl-ü rahmeti nigehban olmasa idi ve size tekrar tekrar Peygamberler göndermese idi (لكنتم من الخاسرين)bütün butün hüsranda kalırdınız, kendinize ve ehl-ü iyalinize busbutun ziyan ederdiniz. Biz ne yaptık mı? diyeceksiniz Yaptıklarınızın bazıları da balâda ihtar edilmişti Şimdi ezcumle şunu söyliyelim ki (ولقد علمتم الذين اعتدوا منكم في السبت) - Sebt, Cumartesi gunu manasına isimolduğu gibi bu gune ta'zim ile ibadete hasır ve sair iştiğalden tecerrut eylemek manasına masdar da olur ki burada oyledir. Her halde içinizden sebt yani cumartesi gunune ta'zim hakkındaki hududı diniyeyi tecavuz edenleri bilirsiniz Surei A'rafta « واسئلهم عن القرية التي كانت حاضرة البحر اذ يعدون في السبت اذ تأتيهم حيتانهم يوم سبتهم شرعا » âyetinde beyan olunacağı uzere deniz kenarında vakı bir karyede cumartesi gununun hürmetine riayet etmiyerek dinin hududunu tecavuz etmişlerdi de (فقلنا لهم كونوا قردة خاسئين) biz de onlara maymun olunuz, sürununuz dedik (فجعلناها نكالا لما بين يديها وما خلفها) ve bu kıssaayı o zaman hazır olanlara ve arkalarından gelen haleflerine ibreti müessire (وموعظة للمتقين) muttekılere de şayanı zikir bir mev'ıza ve muhtıra yaptık - onlar verdikleri sozde durmadılar, ahd-e vefı, vazifeyi ifa insanlığın şiarı ve muktezası iken onu yapmadılar ve bu sebeple insanlığın levazımından olan ilm u idrakten, ma'rifet u ıkandan derhal mahrum edilerek maymun kılıklı, sefil, sergerdan oldular ki buna «مسخ» tabir edilir Bunlar zahiren ve batınen kuyruklu maymuna mı donduler? Yoksa zahiren ve sureten insan, batınen ve ma'nen maymun gibi mi oldular? Bunun tefsirinde iki kavıl vardır. Bir haylı mufessirîn zahire nazaran

meshi tamme kail olmuşlardır. Fakat mucahıt ve ona peyrev olan diğer müfessirîn bu hükmün temsilî olduğuna ve binaenaleyh meshı manevîye kail olmuşlardır kı zamanımızın zihniyetine bu daha karip görünür Gerçı hakikate nazaran tahavvülı surî tahavvulı manevîden daha müşkil ve daha mühım değıldır. Insanlık şiarlarının sönduğü bır bedenın zahiren dahı maymun suretını alıvermesı ıyi düşünülürse hemen hemen tabiî bıle görunebılir. Iyazen billah emrazı habıse ıle kılıgını değiştırmış ne kadar bedenlere tesaduf edıle gelmıştir Fakat suverı hayvaniye ıçinden bılhassa maymun suretının zıkr edılmesi her halde meshı manevînın ehemmıyetine bır karıne gıbıdır Insan ıle maymun arasındakı hakıkî fark, bır kıl ve kuyruk farkı değıl, aklü mantık ve ahlâk farkıdır Maymunun bütün hunerı hıssı taklıdındedır Insan ne hareket yaparsa gören maymun onu derhal taklıt eder Ve bu taklıt keyfıyetı bır çoklarının nazarında maymunu ınsana adetâ yaklaştırır Halbukı maymunun onunde gunlerce ateş yakınız, soğuk günlerde karşışında ısınmayı oğretınız, sonra onu alıp bır kıra goturunüz, yanına kıbrıt, çıra, komür de koyunuz, o, üşudüğu zaman bunları bır yere getırıp de bir ateş yakarak ısınmasını bile düşünemez, bu kadarcık bır mantık bıle gosteremez artık bu akl-u mantıkın uzerıne terettüp edecek dığer muamelâtı ahlâkıyeyı tasavvur edınız İşte manevıyetı meshe uğramış olan ınsanlar da boyledir Onlar kor bır taklıtten başka bır şey yapamaz ve hıssıyatı hayvanıyelerınden maada bır hıs de ıbraz edemezler, bır bakışa ınsan gıbı gorünurler, hakıkatte ıse maymundan başka bır şey değıldirler, fındığı kırar, yer de bır fındık ağacı dıkmesını ıdrak edemez «اولئك كالانعام بل هم اضل»

On birinci tezkirde: Bu surenın vechi tesmıyesi olan bakare kıssasına gelıyoruz. Fakat bu tezkır ıdtida Beni İsraıle hıtap suretinde değıl tezkırı âm suretınde ırat buyurulmuştur. şoyle kı

۞ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهٖٓ اِنَّ اللّٰهَ يَأْمُرُكُمْ اَنْ تَذْبَحُوا
بَقَرَةًۜ قَالُوٓا اَتَتَّخِذُنَا هُزُوًاۜ قَالَ اَعُوذُ بِاللّٰهِ اَنْ اَكُونَ
مِنَ الْجَاهِلِينَ ۞ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا
مَا هِيَۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ
وَلَا بِكْرٌۜ عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَۜ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ۞
قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْنُهَاۜ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا
بَقَرَةٌ صَفْرَٓاءُۙ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ ۞ قَالُوا ادْعُ
لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَۙ اِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَاۜ وَاِنَّٓا اِنْ شَٓاءَ
اللّٰهُ لَمُهْتَدُونَ ۞ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ
تُثِيرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَۚ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَاۜ
قَالُوا الْـٰٔنَ جِئْتَ بِالْحَقِّۜ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ۞

Meali Şerifi

Bır vakit de Musa kavmine demişti: Allah size bir bakare boğazlamanızı emrediyor, ay dediler: Bizi eğlence

yerine mi koyuyorsun? Dedi: Allaha sığınırım öyle cahillere katılmaktan ● dediler; bizim için rabbine dua et nedir o? Bize beyan etsin, dedi: Rabbim şöyle buyuruyor: Bir bakare ki ne farımış ne bakir, ikisi ortası bir dinç, haydi emrolunduğunuz işi yapın ● bizim için dediler: Rabbine dua et, rengi ne imiş bize beyan etsin, Rabbim, dedi, Şöyle buyuruyor: Bir bakare ki sapsarı, rengi bakanlara sürur verir ● dedilar: Bizim için rabbine dua et nedir o bize beyan etsin, çünkü o bakare bize müteşabih ğeldi, Maamafih Allah dilerse elbette buluruz ● Rabbim, dedi: Şöyle buyuruyor: Bir bakare ki ne koşulur arazi sürer ne de ekin sular, salma, hiç alacası yok, işte dediler, şimdi hak ile geldin, bunun üzerine o bakareyı boğazladılar, ki az kaldı yapmıyacaklardı ●

BAKARE, «bakar» ın müennesı veya müfredidır. «Bakar» mandaya dahı şamıl olmak üzere sığır cinsının ısmıdır Bınaenaleyh bakare erkek veya dışı sığır, yani bır ınek veya bır okuz, bır düve veya bır tosun veya bır manda olabılır, erkeğıne bâkır, bakîr, beykur, bâkur dahı denılır, «bakr» yarmak demek olduğundan bu hayvan dahı toprağı sürup yarmak ıçın kullanılması ıtıbarıle bu ısım verılmıştır

(واذقال موسى لقومه ان الله يامركم ان تذبحوا بقرة) ve hanı Musa kavmıne hıtaben «Allah sıze bır bakare zebhetmenızı emredıyor» demıştı, buna karşı kavmı (قالوا اتتخذنا هزوا) acaıp sen bızimle alay mı edıyorsun? Dediler - acaba boyle demelerının veçhi ne idi? Denıliyor ki Allahın bakare zebhını emretmesıni akılları almadı. Buna bır münasebet bulamadılar, ıstıb'at ettıler. Bız bundan şunu anlıyoruz kı kavmı Musa o zaman bakarenin kurban edildiğını ve edilebileceğını tasavvur edemiyorlarmış demek ki ıcıl vak'asının da delâlet ettiği üzere henüz bakareyi mukaddes bır hayvan görüyorlardı. Böyle olması ise bu emrin

henüz Mısırda iken ve Hazreti Musanın ilk bi'seti hengâmında verilmiş olmasını iş'ar eder. Kavmi Fir'avn olan putperest Mısırlıların bakareye taptıkları ve hattâ boğa bunların en yüksek ma'butlarını temsil ettiği rivayatı tarihiyeden olduğuna nazaran bakare zebhetmek o zaman Beni İsrail uzerinde şiddetle hâkim olan Âli Fıravnin mabutlarını boğazlamak demek olacağı cihetle Beni Israil için Mısırda iken i'lânı ihtilâl demek olan böyle muthiş bir emir elbette kabili icra ve mümkinüttasavvur görülemezdi Mısırdan çıktıktan sonra bile yine buzağı mes'elesinin delâletile anlaşılıyor ki kavmi Musanın ruhu henuz bakarenin zebhinden memnun olamıyacak ve onun mintarafillâh bir vesilei hayrolduğunu sühuletle tasavvur edemiyecek bir halde bulunuyormuş Binaenaleyh bu ruhu ıslâh edecek ve binnetice mevtanın yeniden dirilmesine bir misal vererek def'i fitne eyliyecek olan zebhi bakare emrini duydukları zaman Hazreti Musaya karşı, böyle şey mi olur, bizimle eğleniyor musun? Diye keyfiyeti istib'at ettiler, inanamadılar, Hazretî Musa da (قال) bunlara (اعوذ بالله ان اكون من الجاهلين) ben öyle, insanlarla istihza eden cahiller güruhuna dahil olmaktan Allaha sığınırım dedi - ve kendisinin yalnız emri ilâhîyi tebliğ ettiğini ve bu tebliğin âlimane bir tebliğ olduğunu ifham etti

Görüldüğü üzere bu emirde alelıtlak bir bakare kesilmesi teklif edilmişti Ve derhal emre imtisal edip keyfe mettefak bir bakare kesiverselerdi maksat hasıl olacaktı, fakat onlar evvelki istib'atları üzerine tebliğin ciddiyetini de anlayınca aralarında işi buyüttüler, beyinlerinde müşavere ederek kendi gönüllerinden nadır bulunur bir bakarei mahsusa tasavvur ettiler ve bunun üzerine Hazreti Musayı da gûya kurnazlıkla bir imtihan etmek istediler de (قالوا) dediler ki (ادع لنا ربك يبين لنا ما هى) rabbine

bizim için dua et, bize onun ne olduğunu, mahiyetini beyan etsin - «ماهى» mahiyetten yani hakikati nev'iyeden sualdir. Demek bunlar, iptida bakarenin hakikat mı, mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. Buna karşı hakikatı bakare malûm olduğundan evsafile şu suretle beyan buyuruldu (قال) Musa dediki (انه) Cenabı Allah (يقول) şoyle buyuruyor (انها بقرة) o, bir bakare ki (لافارض) ne pek yaşlı farımış (ولابكر) ne de pek taze bakır (عوان بين ذلك) ikisi ortası, tam güclu kuvvetli bir dinç(فافعلوا ماتؤمرون) binaenaleyh emrolunduğunuz şeyi hemen yapınız - Bunun uzrine yine icrasına yanaşmadılar (قالوا ادع لنا ربك يبين لنا مالونها) bizim için rabbine dua et o bakarenin rengi nedir? Bize beyan ediversin dediler (قال) Musa dedi ki (انه يقول) Allah şoyle buyuruyor (انها بقرة صفراء) o, öyle sarı bir bakare ki (فاقع لونها) rengi artık sarının en parlağı, en halisi (تسر الناظرين) bakanlara sürur ve neş'e verecek, gözunü gonlünü açacak derecede güzel ve sevimlisi. Bu beyana dahi kani olmadılar da (قالوا) dediler ki (ادع لنا ربك يبين لنا ماهى) bizim için rabbine dua et, bize onun hüviyeti ne olduğunu beyan etsin (ان البقر تشابه علينا) zira bu bakare bize müteşabih geldi. Hangi bakare olduğunu kestiremedik, biz evsafının beyanını istedikçe evsafı müştereke ve müteşabihe beyan olunuyor. (وانا انشاء الله) ve inşaallah biz

(المهتدون) her halde yola geleceğiz, yahut kesmenin yolunu bulacağız (قال) Musa buna da dedi ki (انه يقول) Allah şöyle buyuruyor (انها بقرة) o öyle bir bakare ki (لاذلول) boyunduruk altında ezgin değil (تثير الارض) ne toprak sürer (ولا تسقى الحرث) ne de ekin sular, belki (مسلمة) başıboş, her ayıptan salim (لاشية فيها) hiç bir lekesi, alacası yok. Bu cevabı alınca bunda gönüllerinden geçirdikleri sureti bulmuş oldular ve nihayet hakkı itiraf ederek (قالوا الآن جئت بالحق) işte şimdi hakkı söyledin dediler

Hikâye olunuyor ki sulehadan ihtiyar bir zatın bu evsafı haiz bir buzağısı ve bir de çocuğu varmış, ihtiyar bu buzağıyı bir ormana götürmüş ve Allaha emanet ederek bırakmış, «Yarab, bunu çocuğum büyüyünceye kadar sana vedîa ediyorum demiş, sonra ihtiyar vefat etmiş, işte o buzağı da böylece himayei ilâhiyede büyümüş, bu sırada çocuk da yetişmiş ve bu hâdise vaki olmuş idi, araya, araya bunu buldular ve derisi dolu altın ile satın aldılar (فذبحوها) bu beyan üzerine kestiler (وما كادوا يفعلون) ve halbuki kesmiye yanaşmıyorlardı Bu işi gözlerinde o kadar büyütmüşlerdi Ve bunun için Hazreti Musayı mütemadiyen sual ile iz'aç ediyorlardı, hattâ bazıları bu işi kırk sene sürüklediklerini rivayet etmişlerdir. Nihayet ilcai ilâhî ile emri yerine getirdiler, iptidasında alel'âde bir bakareyi zebh ile işin içinden çıkabilecek idiler, fakat pek ziyade istib'at ve i'zam ettiklerinden dolayı bu iş kendilerine pek pahalıya mal oldu ki teemmül edebilenler için işbu

Bakare kıssasının dekaik-u acaibatı pek çok ibretlerle meşhundur. Bunun için sureti umumıyede ıhtar edıldıkten sonra yine Beni İsraile hıtaben bu emrin en ı'cazkâr bır semeresi şu veçhile tezkır buyuruluyor

On ikinci:

وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا وَاللّٰهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ۞ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذٰلِكَ يُحْيِ اللّٰهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ اٰيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۞ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهَارُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۞

Mealı Şerifi

Ve o vakit bir kimse katletmiştiniz de hakkında biribirinizle atışmış, üstünüzden atmıştınız, halbuki Allah sakladığınızı çıkaracaktı ✻ onun için dedik ki o bakarenin bir parçasile o maktule vurun, işte böyle Allah ölüleri diriltir ve size âyetlerini gösterir gerek ki akıllanasınız ✻ sonra bunun arkasından kalbleriniz katılaştı, şimdi onlar taşlar gibı hattâ daha duygusuz, çnnkü taşların öylesi var ki içinden

nehirler kaynıyor, öylesi var ki çatlıyor da bağrından sular fışkırıyor ve öylesi var ki Allahın haşyetinden yerlerde yuvarlanıyor, sizler ise neler yapıyorsunuz Allah gafil değil ✱

«ادارئتم» aslında «tedaretüm» dır kı defi manasına «درا» den tefaul olup تدافتم = tedafatüm demektir

(واذ قتلتم نفسا) ve hanı siz bır nefıs yanı bir ınsan katletmıştınız ve bundan dolayı aranızda buyuk bır fıtne çıkmış ıdı (فادارءتم فيها) de katl olunan bu nefıs hususunda eurmü bırıbırınızın ustüne atarak başınızdan defetmek ıstıyordunuz Ve bu suretle muhasemat-ü munazeatınız çoğalıyordu Rıvayet olunuyor kı içlerınde ıhtıyar ve gayet zengın bır adam varınış, bunun bır oglu ve bir çok da yegenlerı, yanı bıraderzadelerı bulunuyormuş, yeğenlerı bu zengın amıcalarının mırasına konmak ıçın onun bır tek oğlunu gızlıce oldürmuşler, ondan sonra da cenazesını kapıya koyarak bağırıp çağırmağa ve katılını aramağa, cınayetı şunun bunun uzerıne atmağa kalkışmışlar, katilin bulunamaması hasebıle bınnetıce büyük bır fitne cıkmış ıdı. Işte ey Benı Israıl sız Hazreti Musa gıbı bır Peygamberı âlışanın hayatında böyle bir cınayet yapmış, bırıbırınızle muhasameye kalkışmış ıdınız (والله مخرج ما كنتم تكتمون) Allah tealâ ıse sızın boyle gizleye geldığınız cınayetlerı meydana çıkaracaktı - bunun ıçın (فقلنا) sız muhasame ederken bız azîmuşşan dedık ki (اضربوه ببعضها) zebh edılmış olan bakarenin bır parçasıle o maktul nefse vurun (كذلك يحيي الله الموتى) ışte Allah böyle akl-ü hayale gelmez bır sebeple olülerı dıriltır. Bundan anlaşılıyor ki bakarenın bır parçasını maktule vurdukları zaman maktul bir eserı hayat göstererek canilerı haber

vermiş ve bu suretle o gizli cinayet meydana çıkarak niza ve fitne de bastırılmıştır Demek ki zebhı bakare emrinin neticesinde ıhyai emvata mısal ve şahit verecek büyük bır mucize zuhur etmıştir. Artık ölüler dirilir mi imiş diyerek ba's ba'delmevti inkâr etmemelidir Allah tealâ böyle akılların ıhata edemıyeceği her hangi bır suretle ölüleri diriltır (و يريكم اياته لعلكم تعقلون) ve aklınız kemale ersın, taakkul ve tedebbur edesınız dıye sıze âyetlerını, delıllerıni de gosterır - Siz olenlerın dirilmesini akla muhalıf gibı zannedersınız, halbu kı bu zan, akıldan değıl, aklın noksanından gelir Zıra ilk hayatı bılâ mısal ıbda eden kudreti balıganın ıkinci hayatı ınşa edememesi ıçın hıç bır sebep yoktur Akıl bunu evlevıyetle kabul etmek lâzım gelır, akıl, gerçı kıyas ıçin daima bır mısal arar, lâkın ılk hayat da misal olmak uzere kâfıdır Maamafıh bunu ıdrak edemıyenler ıçın de Peygamberlere böyle bakare kıssası gıbi ı'cazkâr mısaller gosterılmıştır Balâda saıka kıssası da dığer bır mısal ıdı ki bırı nev'î dığeri ferdîdır. Bınaenaleyh bakare kıssasını Benı Israile gosterilen bır ba's ba'delmevt mısalı olarak tasavvur etmek lâzımgelır.

Umumıyetle tefsırlerde zebhı bakare emrının sebebı ışbu katıl hâdısesı olduğu gosterılmış ve bunun ıçın katıl fıkrasının veçhi te'hırı hakkında munakaşalar yapılmıştır. Lâkın âyette bunlar «واذ»، «واذ» dıye ayrı ayrı tezkıre tabi tutulmuş olduğu gibı katlin emırden evvel vukuuna ve emrin yalnız ondan dolayı olduğuna delâlet edecek hıç bır karine gösterilmemiştır Aradakı rıvayetler de zahırı Kur'anı te'vil ettirecek kuvvetten arıdır. Bınaenaleyh Ebuheyyanın beyanı veçhıle hâdısei katlın zebh emrınden evvel vukuuna hükmetmek zahiri Hur'ana muhalıf olur. O halde emri zebih daha bâşka hıkmetlerı de muhtevi olarak varıd olmuş ve hâdisei katlın hallı de bnnun en mühim smerelerınden birıni teşkil etmıştir. Bu surenin

işbu bakare kıssasına izafetle «البقرة» tesmiye edilmiş olması da bunun mazmununda tezkir olunan diğer kıssalardan ziyade bir şumul ve derinlik bulunduğuna delâletten hali değildir Dikkat edilirse görülürki Kur'an bütün kıssaları «مصدقا لما معكم» mazmununu ibraz sadedinde ve kutübi salifede mu'tad olan ve Beni İsrail nazarında yegâne uslûbi dinî telâkki edilen bir tarzı müteşabihte ve kemali belâğatle tasvir ederek ihtar etmiş ve bütün bunları evvel ve âhirlarında âyâtı muhkeme ile makasıdı yakıniyeyi tevşih zımnında dermiyan eylemiştir Binaenaleyh bunlarda kâfirlerin yaptığı gibi «ماذا اراد الله بهذا مثلا» diye sui te'vil ve telekkiye düşmeksizin «واما الذين امنوا فيعلمون انه الحق من ربهم» hakikatine ittiba etmek lâzım geldiğini ve bütün bu havarikın künhünde ilmi ilâhîye tefviz edilerek kabul edilmesi iktiza eden «لاريب فيه» bir «الم» mebdei bulunduğunu unutmamalıdır Bakınız bu esrarâlût mebde'lerle o muz'iç, butlânperest haleti ruhiyeleri islâh edilmiş ve ba's badelmevt hakkında kalbleri yumuşatılmış olan Beni İsrail hakkında şimdiki faidei tezkir nasıl gösterilmiştir?,

(ثم قست قلوبكم من بعد ذلك) Ey Beni İsrail! bütün bunlardan sonra kalbleriniz katıldı, size Peygamberler ve onların yedile gönderilen ayat u mucizat hiç kâr etmez oldu (فهى كالحجارة او اشد قسوة) artık o kalbler taş gibi veya ondan daha katıdırlar, (وان من الحجارة) çünkü taşların bazısı vardır ki (لما يتفجر منه الانهار) her halde ondan te'siratı kevniye veya sınaiye ile gürül gürül ırmaklar fışkırır, fışkırabilir sizin kalbleriniz ise hiç bir te'sir duymaz ki o sayede kendilerinden enharı marifet fışkırabilsin, (وان منها) bazıları da vardır ki (لما يشقق) her halde bir teessürle çatlar, (فيخرج منه الماء) da ondan su çı-

kar, fışkırmazsa sızar, (وان منها) nihayet onların bazıları da vardır ki (لما يهبط من خشية الله) yağmurlar, kasırgalar, zelzeleler gibi kudreti ilâhiyeyi gösteren ayatı ilâhiyeden müteessir olarak Allah saygısından her halde düşer, yuvarlanır yerinden oynar Halbuki sizin kalbleriniz bu kadar zahir ve bahir ayatı nazile ve beyyinatı katıa karşısında zerre kadar müteessir olmaz, tergib-ü terhipten bir eseri duymaz, (وما الله بغافل عما تعملون) ve fakat Allah sizin yaptıklarınızdan asla gafil değildir

Şimdi bu tasvir ve inzardan sonra bir de hallerini teşhir için ve cephei hitap bunların imanını temenni eden hayırhah mu'minlere tevcih olunarak buyuruluyor ki

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا
لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ
اللّٰهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝
وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا
أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا
تَعْقِلُونَ ۝ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ
۝ وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا

يَظُنُّونَ ۝ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ
هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ
أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ۝ وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا
أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ
أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۝ بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ
بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ۝

Mealı Şerifı

Şimdi bunların size iman ediverecekierini ümit mi ediyorsunuz? Halbuki bunlardan bir fırka vardı ki Allahın kelâmını ışitirlerdi de akılları aldıktan sonra onu bile bile tahrif ederlerdı ۝ Hem iman edenlere rast geldıklerinde "amenna„ derler Birbirleriyle halvet yaptıklarında da "rabbinizin huzurunda aleyhınize huccet edinsinler diye mi tutup Allahın size açtığı hakıkati onlara söylüyorsunuz? aklınız yok mu be?„ dediler ۝ Ya bılmezler mı de? ki onlar ne sir tutarlar ve ne ı'lân ederlerse Allah hepsini bilir ۝ Bunların bir de ümmî kısmı vardır, kitabı, kıtabeti bilmezler, ancak bir takım ku-

runtu yığını ümniyyeler kurar ve sırf zannardında dolaşırlar ⊛ Artık vay o kimselere ki kendi elleriyle kitap yazarlar da sonra biraz para almak için "bu, Allah tarafındandır„ derler, artık vay o ellerinin yazdıkları yüzünden onlara, vay o kazandıkları vebal yüzünden onlara ⊛ Bir de dediler: Bize sayılı bir kaç günden maada asla ateş dokuumaz, siz, di, Allahdan bir ahit aldınız mı? Böyle ise Allah asla ahdinde hulfetmez, yoksa Allaha karşı bilemiyeceğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? ⊛ Evet kim bir seyyie kesbetmiş de hatîesi kendini her taraftan kuşatmış ise işte öyleler, ateş ehli, hep onda muhalleddirler ⊛ iman edip salih salih ameller işleyenler, öyleler de işte cennet ehli hep onda muhalledler ⊛

Bu uslûbı belâgate telvını hıtap tesmıye olunur

Ey ehlı ıman!, (افتطمعون ان يؤمنوا لكم) artık bu katı kalblılerın sızın hayırhahane temennıyatınızdan dolayı toptan ımana geleceklerını ve ahır zaman Peygamberını ve onun getırdıği kıtabı tasdık eylıyeceklerını umıt mı edıyorsunuz? (وقدكان فريق منهم) halbukı bunlardan bır fırka vardı kı (يسمعون كلام الله) allahın kelâmını ya'nı Tevratı ışıdırler, bellerlerdı de (ثم يحرفونه) sonra onu tahrıf ederlerdı, manasını değıştırecek bır surette kelımelerın, harflerın mevzılerını, vazı'larını değıştırırlerdı Hem bunu anlıyamadıklarından, akl-u fehımlerının eksıklığınden dolayı değıl (من بعد ما عقلوه) akılları erdıkten, ne mazmumunda, ne de kelâmullah olduğunda asla şupheleri kalmadıktan sonra (وهم يعلمون) bıle bile ve ankasdın yaparlardı - artık böylelerınden ıman ve hayır umulur mu? Bır de bunlar munafıktırlar (واذالقوا الذين امنوا) ıman edenlere mülâkı ol-

•dukları zaman diğer münafıkların yaptıkları gibi (قالوا امنا) biz iman ettik derler (واذا خلا بعضهم الى بعض) birbirlerile ya'ni bu munafıklar, mucahir olan hemcinslerile tenha kaldıkları zaman (قالوا) her biri yekdiğerine şu suretle itap ederler de yahu derler (اتحدثونهم بما فتح الله عليكم ليحاجوكم به عند ربكم) siz onlara, yani Muhammed ve eshabına rabbinizin huzurunda sizinle mubahase ederek galebe etmeleri için Allahın size açtığı esrar-u hakayiki haber mi veriyorsunuz? Yani gerek Ahır zaman Peygamberinin evsafı ve gerek Beni İsrailin maceraları hakkında Allahın Tevratta siz Yehudîlere haber verdiği malûmatı onlara bildiriyor ve sizi mağlûp etmeleri için ellerine huceet mi veriyorsunnz? Siz soylemeseniz onlar bu esrarı nereden bilecek ve nereden soyliyecekler? (افلا تعقلون) sizin aklınız yok mu? Hiç duşunmuyor musunuz? Bu keşfi esrarın sonu nereye varacak diye biribirlerine serzeniş ederler. Lâkin (اولا يعلمون) bunlar şunu bilmiyorlar mıda ki (ان الله يعلم ما يسرون وما يعلنون) her halde Allah onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir ve bildiği icin Peygamberine de bildirir - Binaenaleyh Kur'anın asıl Tevratı musaddık beyanatı ve Beni Israilin hakkındaki malûmattan muslumanların haberdar olmaları ve Tevrattaki evsafı Muhammediyeyi bilmeleri, Yahudilerin keşfi raz etmelerinden değil, dogrudan doğruya Allahın Peygamberine bütun bunları vahiy ile bildirmesinden, Hazreti Muhammedin hak Peygamber olmasındandır Ulemai Yehud bunları bilmez mi? Bilir fakat bildiklerini ketm-ü tahrif etmek onların şiarıdır

(ومنهم اميون) bir de bunların ummîleri vadır ki (لايعلمون الكتاب) okumak yazmak bilmez, kitabı anlamazlar, (الا امانى) sade bir takım ummıyyeler beslerler - butun bildikleri hayal mayal mefkûrelerden, duydukları taklidî temenniyattan ibarettir.

EMÂNIY, ümmıyyenin cem'idir Aslı «اموله» uf'ule veznınde «ümnuye» olup temenninin sulâsîsi olan takdir veya tilâvet manasına (menâ) dan me'huz bir ismdir ki insanın kendi nefs-u hayalınde farz-u takdir ederek temenni edip durduğu ve yahut vırdı zeban ettiği şey dir ki Frenkler buna (ideal) derler ve gençlerimizden bir çoğu bunu mefkûre diye tercеme ediyorlar [1] Bunun hasılı insanın kendi gonlunden saplandığı ve mütemadiyen arkasından koştuğu bir mana, bir hayal, bir kuruntu demektir Bunun tahakkuku mumkın ve binaenaleyh yakînî olanları bulunabilirse de alel'ekser delile iktiran etmiyen kuru ve indî temenniyattan ibaret kalır ve bu münasebetle emânıy, ideal, ebatıl-u evhamı manasına da kullanılır Frenkler ahlâkıyatta bunu tatbik eden felsefeye (idealizm) derler, işte Yehudîlerin okumak vazmak bilmiyen avam takımı da ilminden kitaptan behresi olmayıp sadece emânıy arkasında koşarlar - (وان هم الا يظنون) ve onlar yalnız zannederler - bir zan peşinde koşarlar, kuru bir zann-u taklitten başka bir şey'e malik değildirler, hakk-u batılı tayin ile seçemezler, bu cihetle bunların vebalı, kendilerini aldatan okur yazarlarındır (فويل للذين يكتبون الكتاب بايديهم ثم يقولون هذا من عندالله) imdi

[1] Daha son zamanda bunun yerine bir de (ulku) kullanılmak arzu ediliyor, lâkin Divanı Lûgatı Turkte ulku, feyman, diye gosterilmiştir, feyman ise farısideki peymandır Peyman da Burhanı Katın beyanı veçhile şart ve ahd u misak manasınadır Şu halde ulku, ideal demek olmuyor

vay o yazıcılara kı ellerıle kıtaplar yazarlar da sonra bu Allah tarafındandır, derler - ıftıra ederler (ليشتروا به ثمناً قليلا) kı onunla beş on para kazanmak ıçın. - haddızatında fânı olduğundan dolayı az demek olan bır Dünya menfaatı gıbı hasıs bır ıstıfade ıçın.. Yalan soyler hakkı tahrıf ederler Bu suretle kutübı salifeyı büyuk tahrıflere uğratmışlardır (فويل لهم مما كتبت ايديهم) evet vay onlara, o ellerının yazdığı yalanlar yuzünden (وويل لهم مما يكسبون) vay onlara o kazandıkları habıs kazanç yüzünden - bôyle hakaıkı tahrıf eden yalan yanlış yazılarla propagandalarla halkı ıglal ederek haktan uzaklaştırmanın âkıbetı ne kadar feecıdır İnsanları azabı ebedîye suruklıyen bu dolandırıcılığın vebalı karşısında Dünyanın o süflî kazançları azabı Uhrevîyı ne kadar teşdıt edecektır Onlar kendı gonullerınce güya buna da bır çare bulmuşlar (وقالوا) ve avama şu ummıyyeyı de telkın ederek demışlerdır kı (لن تمسنا النار الا اياما معدودة) sayılı bır kaç gunden maada bıze Cehennem ateşı hıç de temas etmıyecektır - Mufessırîn bu sayılı gunlerın adedı hakkında onlardan muteaddıt sozler de rıvayet etmışlerdır kı bunların en meşhuru kırk gundur Tefsırı Nahcuvanîde beyan olunduğuna góre Tevratta Allahı bırakıp da buzağıya tapanların ateşe atılacakları hakkındakı âyetın zuhur ve iştıharı uzerıne avamını Yehudun ummıyyelerı kırılmış ve dını ıslâma gırmek temayulunu gostermeğe başlamışlar, bunu goren ulemaı Yehud telâşa duşerek ılân etmişler kı «buzağıya ıbadet,Hazretı Musanın gıyabında ancak kırk gün vakı olmuştu Bınaenaleyh bız Yehudîler Cehennemde nıhayet kırk gunden fazla kalmıyacağız» tesellısını vermışler, Yehudîlerin bır takımından da Asmaî, şu ıddıayı hıkâye etmıştir ki buza-

ğıya perestişlerinin müddeti yedi günden ıbaret imış, İbni Abbas ve Mücahitten dahı rivayet olunduğuna göre Yehudîler «Dünyanın omrü yedı bın senedır biz de her bin sene içın bır gün azap göreceğız» demişler. Dığer bir rivayette de Yehudîler «Cehennemin bır tarafından bır tarafı şecerı Zakkuma kadar kırk senelık yoldur ve onlar bir senelik yolu bir günde kat'ederek kırk günde ıkmal edeceklerdır» dıye Tevratta mezkûr bulunduğu ıddiasını dermiyan etmışlerdır.

Yâ Muhammed! (قل) sen onlara şoyle soyle (اتخذتم عندالله عهدا) sız bu bapta Allahdan bır ahıt, bır soz mu aldınız? (فلن يخلف الله عهده) eğer oyle ıse Allah ahdını bozmaz, va'dinde hulf etmez (ام تقولون على الله مالا تعلمون) yoksa bılemıyeceğınız bır şeyı Allaha ıftıra ederek söyleyıverıyor musunuz? (بلى) hayır, mes'ele onların dedığı gıbı değıl (من كسب سيئة) her kım bır seyyıe kazanır, - bır fenalık yapar (واحاطت به خطيئة) ve hatı'esı o büyuk gunahı kendısını her tarafından kuşatır Zahır ve batnını, kalbinı, dılını ve dığer azasını tamamen kaplarsa curmu ı'tıyat ve istıhlâl ederse (فاولئك اصحاب النار) ışte bunlar eshabı nârdır (هم فيها خالدون) onlar o ateşte muhalleddırler - Oyle yedı gunde kırk gunde değıl, hıç bır zaman o ateşten çıkamazlar, daıma orada kalırlar, orası âlemı ebeddır Ve bunlar o âleme seyyıe ıle muhat olarak ve temız hıç bır cıhetı kalmıyarak gıtmışler ve artık fenalık o nefıslerın ebedî hasletı şamılesı olmuştur, müstevlı bır seyyıe boyle olursa daha bır çok seyyiat ıle muhat olanların hallerı artık

kıyas edilsin Demek olur kı seyyıe her tarafını ıhata etmemış olanlar ateşte muhalled değıldırler, kalbinde zerre kadar ımanı kalabılenler, gunahı günah bılenler hakkında hulud yoktur, sayılı gunler, bunlar ıçın tasavvur olunabılır Dığer taraftan (والذين امنوا و عملوا الصالحات) ıman edıp ıyı ameller yapan kımseler ıse (اولئك اصحاب الجنة هم فيها خالدون) ışte bunlar eshabı Cennet, hep o cennette muhalleddırler - Cennet, Cehennem hakkında Allahın ahdı, vaî'd u va'dı ve Peygamberıne verdığı haberi ışte bunlardır -

Artık buna karşı rahmetı ılâhıyenın gadabı ılâhîye sabkı nazarıyesıne ıstınat ederek seyyıat ıle muhat olmuş ve kalblerınde zerreı ıman kalmamış olanların dahı ateşte muhalled kalmıyacaklarını tevehhum etmek, Yahudılerın eyyamı ma'dude umnıyyesıne duşmek ve adaleti ılâhıyeyı ınkar eylemek demektır Rahmetı ılâhıyenın sebkı ve rahîmıyet ıle tezahuru, seyyıatın ebedî mücazatını, mahzı seyyıe kesılmış olan nefıslerın malıkı yevmıddın huzurunda ebedî mağlûbıyetlerını ıktıza edeceğı unutulmamalıdır. Ilmı Hıkmetı Kur'ana nazaran âlemı ahıret bır nes'etı sanıyedır ve şuphe yok kı neş'etı saniyenın tohumu neş'etı ulâdan, yanı dunyadan gıdecektır Bınaenaleyh dunyadan gıdışınde seyyıe ıle muhat olan nefsın neş'etı sanıyesınde cezaı seyyıeden başka bır şey tasavvur etmek neş'etı sanıyeyı, neş'etı ulâ farzetmek gıbı bır tenakuz olur Fakat seyyıe tamamen nefsı ıhata etmemıs ve o nefıste zerretenma bır ruhı hayır kalmış olursa ışte o zaman rahmetı ılâhıyenın sebkı o nefsin nârda muhalled kalmıyacak akıbet halâs olabılmesını ıktıza eyler

لن تمسنا النار الا اياما معدودة diyen ahlâfı Beni Israılın bu ahdı ılâhî karşısındakı vazıyetlerı nedir? Gerçı beyanatı sabıka bunların seyyıatını ızah etmıştır Maamafıh ya Muhammed! onlara ve mü'mınlere bılhassa şunu da ıhtar et -

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ
إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى
وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ
ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ ۞

Mealı Şerifı

Ve bir vakit İsrail oğullarının şöyle misakını aldık. Allahdan başkasına tapmıyacaksınız; ebeveyne ihsan, yakınlığı olanlara da, öksüzlere de, biçarelere de; nasa güzellik söyleyin; namazı kılın; zekâtı verin; sonra pek azınız müstesna sözünüzden döndünüz, hâ'â da dönüyorsunuz ۞

(و اد احدنا میثاق بنی اسرائیل) Biz azımuşşan mukaddema bu Benı İsrailın şöyle mısakını almış idik

1 — (لا تعبدون الا الله) Allahdan başka ma'bud tanımıyacaksınız, ondan ma'adasına ıbadet ve ubudıyet etmıyeceksınız

2 — (وبالوالدین احسانا) ebeveyne yanı babaya, anaya ıhsan, yanı her veçhile güzellık gosterecek, guzel muamele edeceksınız

3 — (و ذی القربی) kezalık kım olursa olsun kendılerıne karabet sahıbı bulunan akrıbaya,

4 — (والیتامی) babaları ölmüş, yetım kalmış çocuklara,

5 — (والمساکین) maışetlerını kazanamıyarak, ellerınde avuçlarında bır geçım vasıtası bulunmayan mıskınlere dahı ıhsan edeceksınız

6 — (وقولوا للناس حسناً) sair insanlara da guzel söz söyleyiniz

7 — (واقيموا الصلوة) ve namazı ikame ediniz.

8 — (واتوا الزكوة) zekâtı da veriniz

Ey Beni İsrail! Siz böyle misak vermiştiniz (ثم توليتم) bu misakı verdikten sonra yüz çevirdiniz, vaz geçtiniz. maaş-u maada müteallik olan bu esaslı emirleri ağır görüp nakzı ahdeylediniz (الا قليلا منكم) ancak içinizden pek azı müstesna - kaldı ki bunlar bi'seti Muhammediyeden evvel bu misak mucebince dinlerine riayet edenler, bi'seti Muhammediyeden sonra da ona iman ile bu misakı ekmel surette ifa eyliyen Abdullah ibni Selâm ve emsali zevattırlar Bu pek az zevat istisna edilince (وانتم معرضون) siz hâlâ o i'razda devam edip gitmektesiniz — Bunlarda böyle olduğunuz gibi doğrudan doğru hakkı hayatınızla alâkadar olan misaklarda da böylesiniz Bakınız

وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ
اَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ اَقْرَرْتُمْ وَاَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ۝
ثُمَّ اَنْتُمْ هٰٓؤُلَٓاءِ تَقْتُلُونَ اَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ
مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاِنْ
يَأْتُوكُمْ اُسَارٰى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ اِخْرَاجُهُمْ

أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتٰبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ
مَنْ يَفْعَلُ ذٰلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ
الْقِيٰمَةِ يُرَدُّونَ إِلٰى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
تَعْمَلُونَ

Meali Şerifi

Yıne bir vakit misakınızı aldık; biribirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz, ve nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız, sonra siz buna ıkrar da verdiniz ve ıkrarınıza şahit de oldunuz ⊛ Sonra da sizler ta şunlarsınız ki kendilerinizi öldürüyorsunuz ve kendinizden bır firkayı diyarlarından çıkarıyorsunuz, aleyhlerinde ism-ü udvan ile birleşiyor tezahürde bulunuyorsunuz ve şayet size esir olarak gelirlerse fidyeleşmeğe kalkıyorsunuz, halbuki çıkarılmaları üzerinize haram kılınmış idi, ya siz kitabın bir kısmına inanıp da bir kısmına küfür mü ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanlar binnetice Dünya hayatında bir rüsvalıktan başka ne kazanırlar, kıyamet günü de en şiddetlı azaba kakılırlar, Allah yaptıklarınızdan gafil değildir ○

(واذ اخذنا ميثاقكم لا تسفكون دماءكم ولا تخرجون انفسكم من دياركم)

ve hanı - 9, bırıbırınızın kanlarını dökmıyeceksınız, - 10, kendı nüfusunuzu diyarınızdan çıkarmıyacaksınız yanı yekdiğerinizi vatanınızdan nefy-u ıclâ etmıyeceksınız dıye sizin misakınızı almıştık (ثم اقررتم) sonra sız buna ık-

rai verdiniz de, iltizam da ettiniz, o halde ki (وانتم تشهدون) hepiniz yekdiğerinize şahit bulunuyordunuz, yahut buna bu gün dahi şehadet edersiniz.

Bu suretle mecmuu ona baliğ olan evamir-ü nevahiyi müştemil olduğu halde bittağlip evamiri aşere namındaki Tevrat esasatına benziyen bu on misakın, ahkâmı Tevrat mı? Yoksa Hatemulenbiya Efendimize verdikleri ahit suretleri mi? olduğu hakkında iki rivayet vardır ki biz ikisinin de sihhatine kail olmak istiyoruz.

Beni İsrail ahkâmı Tevrata dahi esas itibarile mutabık olan bu ahkâm dairesinde hicreti nebeviye uzerine aleyhisselâtu vesselâm Efendimizle akdi muahede ettikten sonra yine nakzı ahdeylemişlerdir. Bunun için buyuruluyor ki (ثم انتم هؤلاء) sonra sizler, simdiki sizler, işte şunlarsınız ki (تقتلون انفسكم) kendilerinizi, kendinizden olan nüfusunuzu öldürüyorsunuz, ferdî, içtimaî intihar ediyorsunuz (وتخرجون فريقا منكم من ديارهم) içinizden bir kısmını yurtlarından vatanlarından çıkarıyorsunuz. İşte bunu münferiden yapamazsınız. Fakat (تظاهرون عليهم بالاثم والعدوان) onların aleyhinde diğer kısmınız ism-u udvan ile, yani vicdanların kabul edemiyeceği fenalık ve tecavuzkârlık ile biribirinize zahîr oluyor, arka veriyorsunuz, kotuluk yapmakta toplanıyorsunuz (وان يأتوكم اسارى تفادوهم) ve maamafih onlar duşmen elinde esir olarak size gelirlerse fidyelerini verip kurtarmağa kalkışıyorsunuz - bu cumleyi onlar size esir duşer gelirlerse fidye almağa kalkışıyorsunuz diye anlamak daha zahir gibi görünür. Ve nitekim Ebu Muslimi Isfahanî oyle anlamıştır. Lâkin İbni Kesir, Ebu Amir, İbni Âmir, Hamza, halefi aşir kıraetlerinde sülâsî

olarak tânın fethi, fânın sükûnile « تفدوهم » kıraeti buna müsait değildir. Bunun için cumhurı müfessirîn evvelki manayı göstermişlerdir Gerçi böyle fidyeyi verip onları esaretten kurtarmak mezmum değildir, fakat böyle yapmaları bunların yine kendilerinden olduğunu ikrar ve bunları çıkarırken kendilerinden olduğunu bilerek kasden ve misakı mezkûre muhalefetle zulmen çıkarmış bulunduklarını itiraf demek olduğundan siyakı âyet itibarile aleyhlerinde bir hüccet teşkil etmiştir Bu noktayı tansıs için balâdaki « تخرجون » fi'line merbut olan şu cümlei haliye buraya te'hır olunmuştur. (وهو محرم عليكم اخراجهم) halbuki esasen onları çıkarmak size haram kılınmış caiz değil idi - Misakınızın ahkâmına nazaran bundan memnu idiniz, böyle iken çıkarıyorsunuz Onlar ya sizdendir ya değildir. Sizden iseler ne hak ile çıkarırsınız, değil iseler neye fidye vermeye kalkışırsınız da muahidlerinize karşı onlara muavenet ibraz edersiniz?

Suddiden vakı olan bir rivayete göre Medine civarındaki Yehudilerden Beni Kureyza, Araptan Evs kabilesinin halifi yani muahidi, Beni Nadîr de Hazrec kabilesi-halifi imişler, bunlar biribirlerile muharebe ettikleri zaman her fırka katil, tahribi diyar ve ahalisini sürüp çıkarmak hususlarında kendi haliflerine yardım ederler ve maamafih her iki taraf Yehudilerinden bir kimse esir olursa birleşir onu fidye ile kurtarırlarmış, Arablar bu nasıl şey? Hem onlarla muharebe ediyorsunuz, hem de esirlerine fidye veriyorsunuz diye kendilerine serzeniş edince de biz kitabımızın hukmunce bunları fidye ile kurtarmağa memuruz. Esasen bunlarla muharebe etmemiz de haramdır amma ne çare söz verdiğimiz haliflerimizin tezlil edilmelerinden de utanıyoruz derlermiş, buna karşı buyuruluyor ki (افتؤمنون ببعض الكتاب وتكفرون ببعض) acaip siz kitabın bir kısmına iman eder de diğer kıs-

mına kâfir mı olursunuz? Bunun akıbeti ne olduğunu bilir misiniz (فما جزاء من يفعل ذلك منكم) sizden bunu yapanlarınızın cezası başka değil (الا خزى فى الحيوة الدنيا) her halde hayatı Dünyada büyük rüsvalıktır (ويوم القيمة يردون الى اشد العذاب) böyleleri Yevmi kıyamette de azabın en şiddetlisine kakılırlar. - nitekim Dunyada Beni Kureyza katl ile, Beni Nadîr Sama nef-yü ıclâ ile bu felâketi görmüşlerdir Elbette Yevmi kıyamette de o eşeddi azabı görecekler Ey Beni İsrail! siz o gizli gizli çevirdiğiniz fesatları meydana çıkmaz, cezası verilmez mi zannedersiniz? (وما الله بغافل عما تعملون) Allah yaptıklarınızdan gafil değildir

أُولٰٓئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا بِالْاٰخِرَةِ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ

Meali Şerifi

Bunlar Ahireti dünya hayata satmış kimselerdir, onun için bunlardan azab hafiflendirilmez ve kendilerine bir yardım da olunmaz.

Ya Muhammed! (اولئك) işte bunlar - bu çirkin evsaf ile muttasıf olan Beni İsrail ve bunlara benzeyenler (الذين اشتروا الحيوة الدنيا بالآخرة) öyle guruhtur ki bunlar Ahireti verip Dunya denilen alçak hayatı satın almışlardır - Bunların Ahirete imanları, istikbalde hakları kalmamıştır.

Gerçı evvel yok değildı fakat o saadeti beş on paraya sattılar (فلا يخفف عنهم العذاب) buna bınaen ılerıde bunların çekecekleri azab asla hafıflendırılmez (ولاهم ينصرون) kendılerıne hıç bir taraftan yardım da olunmaz - Bu alış verış ustalarının bütun kazançları, bu dehşetlı zıyandan, bu ebedî hızlandan ıbarettır Onlar ıstedıklerı kadar eyvanıı ma'dude umnıyyesıle gonül eğlendırsınler, ruhları seyyıe ıle mnhat olan bu bazırgânların azapları munkati olmak şöyle dursun hafıflemez bıle Zıra ebedıyen satılmış bır mebı'ın hırmanı da ebedîdır.

DUNYA, «دنو» veya «دناءت» den «ادنى» ısmi tafdılının muennesı olup en yakın yahut pek alçak manasına bır sıfattır «الحيوة الدنيا», «الحياة الدنيا», «الدار الدنيا», gıbı mevsuflar ıle terkıbi vasfı olarak kullanılır Bundan başka Ahıret kelımesı gıbı ve onun mukabılı bır ısım olarak da ıstımal edilır ki o zaman الحيوة الدنيا yahut الدار الدنيا terkıplerınden bırının yerıne kaım olur Maahaza Kur'anda bu mana hep الحيوة الدنيا terkıbı vasfîsıle ırat edılmıştır Bınaenalehy hayatı Dunya, Dunyanın hayatı değıl, Dunya denılen hayat, yanı suflî, alçak hayat, yahut bu gun fılhal ıçınde bulunulmak ıtıbarıle en yakın bulunan hayat demek olur Ilerıde bu hayatı Dunyanın nelerden ıbaret bulundugunu ızah edecek âyetler gelecektır

Işte onların hıç bır mısakta durmamaları, verdıklerı her ahdı nakzetmelerı ve zıkrolunan butun seyyıatı ırtıkâb etmelerı, Ahıretı hayatı dünyaya satmış olmalarından ve Ahırete ımanları kalmamıs bulunmasındandır. Boyle olanlar şuphesız kı olumlerınden sonrası ıçın hıç bır şey duşunemez ve onun ıçın hıç bır hazırlık yapamaz. Beş on gunlük geçıcı bır hayat ıçın her fenalığı goze aldırır, beş on para ıçın Allahın kıtaplarını tahrıf eder, ıbadullaha karşı her fenalığı tecvız eder Eyyamı ma'dude umnıyyesını uydurmaları da bu ımansızlıktandır Ruhları

böyle seyyiat ile muhat olanlar elbette muhalled finnar olacaklar ve en şedit azabı göreceklerdir.

Bu hükmi inzar bu suretle itmam edildikten sonra şimdi de bunların Resulüllaha karşı suikasıdlerine işaretle bu noktai nazardan dahi cinayetkârlıkları beyan buyurularak azabı ebediye istihkakları daha ziyade tavzih olunacaktır.

وَلَقَدْ

اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهٖ بِالرُّسُلِ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ اَفَكُلَّمَا جَاۤءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰۤى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ

Meali Şerifi

Celâlim hakkı için: Musaya o kitabı verdik arkasından bir takım Peygamberlerle de takib ettik, hele Meryemin oğlu İsaya beyyineler verdik ve onu ruhülkudüs ile te'yit eyledik, ya artık size nefislerinizin hoşlanmayacağı bir emr ile bir Peygamber geldikçe her def'asında kafa tutarsınız kibrinize dokunduğu için kimine yalan der kimini öldürür müsünüz?

(ولقد آتينا موسى الكتاب) «واو», kasem için, «لام», cevabı, «قد», harfi tahkiktir ki «والله لقد» demektir Yani namı ulûhiyete kasem olsun ki muhakkak biz azimuşşan Musaya

o kıtabı' Beni İsraılin berveçhibalâ ahkâmını nakzedekeldikleri Tevratı verdik (و قفينا من بعده بالرسل) ve arkasından onun ızında ve aynı şerıatle memur nice Peygamberler daha gönderdık - ki bunlar Yuşâ, Işmuıl, Şem'un, Davut, Süleyman, Şa'ya, Armıya, Uzeyr, Hazkıl, İlyas, El'yesa, Yunus, Zekeriyya, Yahya aleyhımüsselâm ve saır Enbiyadır (و آتينا عيسى ابن مريم البينات) hem Isabnı Meryeme beyyineler verdık. -

BEYYINE, gün gibi gayet açık, vazıh ve celi, manasına vasfıyetten ısmıyete menkul bır kelımedırkı kendısı gayet açık ve aşıkâr olan ve bır davayı açık bir surette ısbat eden yanı kendı beyyın, gayrı mübeyyın olan delılı vazıh demektır. Peygamberlerın mucızelerı bu kabıldendır, bınaenaleyh Isanın beyyıneleri, nübüvvetını vazıhan gosteren açık mucızelerı demek olur ki tafsılâtı ılerıde zıkrolunacaktır

ISA», Süryanîce «Işû» dur Nıtekimı bazı Hıristıyanlar «Yesû» Fırenkler Jezü» derler Bunun ısmı mensubu olan «Jezvıt» «Isevî» tabıri aharle «Yesuî» demek ıse de Katolık Papaslarının cemıyetı mahsusalarına alem olmuştur kı lısanımızda «Cızvıt» tabır olunur

MERYEM, Suryanîde hâdimı manasınadır. Arapça kadınlarda Meryem, erkeklerdekı zır gıbı bır manaya kullanılır zır, kadınlara ıhtılâtı ve zıyaretı çok olan erkek demektır. Nıtekım Arap şaırı Rü'benın

قلت لزير لم تصله مريمه   ضليل اهواء الصباء تندمه

beytı bu manalar ıle mufesserdir kı bız «Meryem dudu deriz.

Hazretı Musadan sonrakı Peygamberler mıyanından Hazretı Isanın bılhassa ismile zıkredılmesı dinı Isevînın Tevrattakı bazı ahkâmı nasıh bir hususıyetı haız olması

hasebiledir ki bu cihetle Nasraniyet Museviyetten başka bir din olmuştur

İsaya bu beyyinatı verdikten başka (و ايدناه بروح القدس) bir de onu ruhulkudus ile teyid-u takviye ettik - Ragıbın tarifine göre ruh, esasen hayvanın öyle bir cüzü'dür ki hayat bununla hasıl olur ilah. Ruh ile nefis bir midir değil midir? Bunda da uzun uzadıya ihtilâflar vakı olmuştur Nefis her halde (ben) dediğim şeydir Fakat ruh da bu mudur? Bunun bir âleti midir? Bu bapta hususî tasnifler yapılmıştır ki ويسئلونك عن الروح âyetinde inşaallah mumkin olan izahata destres oluruz Şimdilik şu kadar söyliyelim ki otedenberi mahiyeti ruh hakkında söz söyliyenler bunu başlıca üç noktai nazardan duşunmuşlerdir Hareket, hayat, idrak Evvelâ, ruh bizzat bir mebdei hareket olârak tasavvur edilmiştir Bizzat tahrik eden her muharrik bir ruh ve bizzat vakı olan her hareket bir eseri ruhdur Buna göre hiç bir hareket tasavvur olunamaz ki bir ruh ile alâkadar olmasın Şu kadar ki bizzat müteharrik olanlar bizzat, bilvasıta muteharrik olanlar da bilvasıta bir ruhi muharrike istinat eder Bu manaca ruh, alel'itlak kuvvet muradifi demektir, basit olsun, zulvucuh olsun, şuurî olsun, lâşuurî olsun, iradî olsun, lâiradî olsun, zatî olan her muharrik kuvvet bir ruhtur Frenkler tarihi edyan kitaplarında bu mezhebe (آنيميزم) namını vermişlerdir Lâkin ruhun bu manası umumî değildir Bu hareketi, hareketi iradiyeye tahsis edecek olursak o zaman ikinci ve üçuncu manalara müradif veya musavi veya onlardan ahas bir ruhi amelî ve ahlâkî manası ifade etmiş olur- Çunku hareketi iradiye, hayat ve idrak ile muterafik veya onlardan ehastır

Saniyen ruh bir meb'dei hayat olarak tasavvur olunmuştur ki bu evvelkinden ehastır Zira hareketi zatiye meb'dei hayatın şeraitinden biridir Her hayatta bir hareketi zatiye vardır Fakat burada hayattan murat hayatı

hayvanîdır. Çünkü hayatı nebatîye hayat ıtlakı tevatu' tarıkile değıldır Zıra hayatı nebatîde kütlevî hareketı zatiye yoktur Ve en meşhur manasıle ruh denılince işbu mebdeı hayat manası anlaşılır ve ruh bızatıhi mevcut ve bızatıhı hay bır meb'de olmak uzere tarıf olunur kı Ragıp da bunu ıfade etmış demektır

Sahsen ruh, gerek cuz'î ve gerek küllî bır meb'deı ıdrak olmak üzere mülâhaza olunmuştur kı bu da ıkıncıden ehastır Zıra hayat ıdrakın şeraıtından bırıdır Veya ıdrak meratıbıne gore hayatın bır eserıdir Demek kı her ruhı mudrık, hay ve her hay, muharrık bızzattır Lâkin her muharrık veya muteharrık bızzat, zıhayat olmak lâzım gelmıyeceğı gıbı her zıhayatın da bır ruhı mudrık sahıbı olması cayı nazardır Bu surette ruh veya zıruh denıldığı zaman ılk mertebeı şuurdan akla ve kuvveı kudsıyeye varıncaya kadar mutelavıt meratıbe mütehammıl olan ve vucudun asılî ve zıllî bır ıkılığını tazammun eylıyen şuur ve ıdrak mebdeı kasdedılır kı bazılarınca ırade ve tahrıkı zatî buna muteferrı olur Maamafıh hıss u şuur, ruhun en umumî mumeyyızı olmakla beraber ırade ve tahrıkın yalnız şuura terettubü cayı nazardır Bu takdırde akıl, ruhun ekmel suretı olmuş olacaktır Halbukı ıradenın şuur veya akıl ıle terafuku teslım olunsa bıle vucutta onlardan mutemayız bır kıymetı mahsusası bulunduğunda şuphe yoktur Akla mahkûm ıradeler bulunduğu gıbı şehevat u hıssıyata mahkûm nıce akıllar da vardır Bınaenaleyh ruh denıldığı zaman hıss-u şuur, akl-u ıdrak kuvvelerınden başka ırade, kudret gıbı evsafı dahı haız daha cem'ıyetlı bır mebdeı cevherî anlaşılmak lâzım gelır ve fılvakı Ilmı ruhtan bahsedenler, ruhun nazarî, amelî melekâtını nazarı dıkkate almağa mecbur olmuşlardır Asrı hazır Ilmı ruh kıtaplarında şuur, ruhun en umumî hâdısesi addolunmakla beraber kuvayı ruh, elem-u lezzet, mahabbet-u nefret gıbı

kuvvei hissiye idrakât, tasavvurat ve efkâr gibi kuvvei zihniye ve akliye, irade gibi kuvvei muharrike ve ameliye olmak üzere başlıca üç kuvvenin mebdei olarak mülâhaza olunmaktadır O halde manayı ehassile ruh denilirken hareketi zatiye daha doğrusu tahriki zatî, hayat, idrak haysiyetlerinin üçü birden mülâhaza olunmak daha muvafıktır Yani ruh, lizatihi muharrik, lizatihi zihayat, lizatihi müdrik bir mevcuttur Eğer vasattaki hayat kelimesi sade bir manayı kimyevî ile ahz edilmeyip de bu üçünün mümessili olarak ahzedilirse bizatihi mevcut ve lizatihi hay ta'rifi aynı manayı ifade ederek manayı ehassile ruhun edna mertebesini gostermiş olur Filvakı biz hassas hayvanatı mütekâmilede ve bilhassa nefsi insanîde bu üçünün birleştiğini görüyoruz Binaenaleyh meşhur-u mütearef olduğu üzere ruhun ekallî ma'nası hayat ile mulâhaza edilir ve her kuvvete ruh denilmez, manayı hayat ne kadar yukselirse ma'nayı ruh da o nisbette yükselmiş olur Daha doğrvsu ruh ne nisbette yukselirse ma'nayı hayat da o nisbette yukselir ve tahassus eder

Ma'nayı eammiyle ruhun, atıl bizatihi olan maddeye tekabulu zahirdir. Maddei ulâ ruhsuz bulunabilir fakat bu ma'naca ruhsuz bir cisim var mıdır? Bu munakaşa edilebilirse de maddei ulâdan mürekkep olan her cisim, terkib-u te'lifi noktainazarından bizzat bir kuvvete, bir mebdei harekete sahip olmak lâzım geleceğinden her cisminde eam ma'nasiyle bir ruh var demektir Fakat ma'nayı mutavassıt veya ehassiyle ruhsuz cisimlerin vucudunda iştibah etmeyiz Nitekim nice ziruhların ruhlarından mufarakat ederek oldükleri meşhudumuzdur. Demek ruhun cisimden infikâkiyle temayuzu şuphe edilecek birşey değildir Fakat esas itibariyle ruhun hakikatı cevheriyesi, cismin hakikatı cevheriyesinden busbutun mütemayiz olarak âlemde iki cins cevher var mıdır? Yoksa cevheri cisim, cevheri ruha veyahut cevheri ruh, cevheri cisme racı olmak uzere yal-

nız bir cins cevher mi vardır? Yani fezayı âlemden cevheri ecsamın büsbütün kaldırıldığı farzolunsa ervah dahı kalkarmı? Yahut bilâkis cevheri ruh kalkmış olsa ecsam da kalkmış olur mu? Yoksa birisi diğerinden ayrı olarak kalabilir mi? Ulûmi hikemiyede her birinin taraftarı bulunan bu muhtelif nazariyelerden şimdilik kat'ı nazar ederek şunu derpiş edelim ki ruhun hakikatı cinsiyesi her ne olursa olsun hakaiki nev'iyesi ve hattâ nev'i vahit içinde meratibi muhtelifesi bulunduğu şüphesizdir İnsanların diğer hayvanlardan farkı ruhlarının hakikatı nev'iyeleri dolayısile olduğu gibi efrat ve sunufi beşer arasındaki fark da lâakal meratip farkının kesretini göstermektetir. Alelûmum Enbiyai kiram ise derece farklarıyle beraber kıssai Ademden anlaşıldığı üzere fıtrati ulâya nazaran nev'iyyeti beşeriye dahilinde baizi niyabeti ilâhiye olmuş yüksek bir mertebei ruhun mazharı te'yididirler. O suretle ki adeta mafevkannevi addedilebilecek bir temayüzleri vardır. Bu te'yid-ü temayüz, kâh ilm-ü idrak haysiyetinden ve kâh kudreti tasarruf ifade eden tahrik-u irade haysiyetinden ve kâh her ikisile olmak üzere muhtelif meratipte tecelli eder ki her biri beşerin mutad olan ruh nevîsinden mütemayiz olmakla harikulâde bir haysiyeti haiz olur Ve bu harikulâdelerdir ki o Enbiyanın muhtelif meratipte mucizelerini teşkil ederler. Bunun için ulumi Enbiyada aklı beşerin hasbettekerrur mutad olan ulûm ve idrakâtı fevkinda bir ilim, tasarrufatı Enbiyada da yine mutad olan sınaatı beşeriye fevkinda bir kudret-ü irade zuhur edegelmiştir. Bunun için ruhların bizzat izafeti ilâhiyeye müntehi olan mutad ve gayri mutad butun kuvvelerini enva ve meratibini nazarı mulâhazaya almıyanlar veya alamıyanlar ve bu suretle ruhun en yüksek mertebesini aklı adî halinde mulahaza ederek harika denilen hâdisatı garibe ve nadireyi daima mutad olan aklı adî mikyasile halletmeğe çalışanlar, mucizatı

Enbiya karşısında hep inkâr-u te'vil vadisine sapmışlardır Diğer bir kısım insanlar da vardır ki mucizat nazariyesine sarılarak alelumum aklın ve ulûmi nev'iyenin hukmunu iskata çalışmışlardır Bunların biri ifrat biri tefrittir Ne alelıtlak ittırad-ü tekerrur kanununa dayanarak kavanini hılkati ulûm-u fünuni mutade hududuna hasr etmeğe hak vardır, ne de yalnız harikalara dayanarak ulum-ü fünuni müstekirreyi keenlemyekun addetmeğe hak vardır Bir taraftan keşfiyatı cedide ile hîtai fununun ilâ ğayrinnihaye kabili tevessu olduğu inkâr olunamaz Diğer taraftan da akli adî ile ulûm-u fununi mustekirrenin hiç bir zaman kabili ihmal olmıyan bazı hakaiki ezeliyevi muhtevi bulundukları da inkâr edilemez ki ezcumle illiyet ve tenakuz kanunları bu cumledendir Ilmiyet daha ziyade ittırat kanunlarının hukmune racidir Lâkin âlemde alelıtlak tahavvul dahi bir kanuni ilmîdir Halbuki her tahavvul ilk vukuunda ittırat kanununa karşı bir harika ifade eder Bunun için imanı ilmî maiyetinde imanı i'cazın irade noktai nazarından muhim bir kıymeti vardır Çok zamanlar gorulur ki ilmî adamların hududi ittırat haricindeki ameli vatta iradeleri zayıf ve hattâ mefkut olur Buna mukabil hiç bir mikvası ilmî bilmiyen bazı cahiller ulemanın muvaffak olamadığı işleri yapabilecek iradeler izhar ederler Bu nokta ilmen binnazariye sabittir ve fakat tatbikatı ameliyesi ilmiyetten hariç bir hasisai ameliyeye mutevakkıfta ki bu da harikaya iman hasletine racı olur Dini islam bu hakikati tesbit ve ahlâkıyeti istikmal etmek için muhkemati ilmiye-vu akliye ile beraber imanı lâzımgelen mucizat burhanlarını da gostermiştir Bu sebeple hakiki din adamlarının ilmiyeti, iradiyetini zayıflandırmaz, o, sahai ilminde ilmî, ahvali fevkalâde de ise i'caza inanmış iradeli bir adamdır Adî insanların sevindikleri noktada onun korktuğu, nasıl me'yus olup ağladıkları noktalarda

onun ümide revaç verdiği cihetler bulunur. Hasılı ruhı beşerden ye'sü futurı izale etmek için i'cazın pek büyük bir te'sirı vardır Sırf aklî ve mantıkî duşüncelerin yeisten başka bir şey goremedıklerı muzlim dakıkalarda hârıka imanı, hıcran gunlerınde parlıyan nurı aşk gıbı azm-u ıradenin butün yeislerını silmeğe kâfı gelebılır Fakat şurası unutulmamak lâzımgelır kı ısmının de delâlet ettığı vechile hârıka ımanı bır düsturı küllî ıttıhaz edılmemek ıktıza eder Asıl, ımanı aklî ve harekâtı ılmiyedır Ne ılme ne dıne ehemmiyet vermıyerek her lâhza hârıka peşinde koşanlar ve daıma ıbda fikrıle yaşamak ıstıyenler hıç bır zaman ıptidaîlıkten çıkmıyacak ve beynelbeşer hıc bır rabıta bırakmıyacak derecede cahil, dâl-l-u mudıl kalırlar Buna bınaendır kı mucızatı Kur'an, mucızatı saırenın fevkındadır. Ve işte ervahı Enbıya mertebelerıne gore bu ıkı cıhetle hususî bır surette mazharı te'yıdatı rabbanıye olmuşlardır Bu te'yıdatın alâimı zahıresinden bırı de ahlâkıyetlerıdır Ruhı nubüvvet ısmetı ahlâkıyeye malıktır Bu sebeple dını ıslâm noktaı nazarından Enbıyanın hepsı rezaılı ahlâkıyeden muberradırlar Gerçı hasbelbeşerıye bazanı zelle ve hatanın suduru mumkındır Fakat bunda ısrar ve ıstıkrar yoktur Avnı ılâhî ıle derhal tashıh edılir Bız eldekı Tevrat ve Incıl nushalarında Enbıyaı salıfeye ısnat edılen gayrı ahlâkî bazı fucur ve kabayıhın tahrifat cumlesınden olduğunda ıştıbah etmeyız Cenabıhak ervahı Enbıyaya meratıbı muhtelıfede ısnat ettığı bu te'yıdata Hazretı Isa hakkında bılhassa «وايدناه بروح القدس» fıkrasıle bır hususıyet vermıştır Isebnı Meryem envaı ervahtan bılhassa ruhulkudus ıle mueyyet olmuştur Bu gosterır kı ruhulkudus' şahsıyetı Isanın cuz'u değıl onun mueyyıdıdır Bınaenaleyh Nasaranın ruhulkudusu şahsıyetı Iseviye de dahıl bır uknumı zatî olarak tasavvur etmelerı batıldır

Acaba ruhulkudusten murat nedır? Ruhulkudus

kelime itibarile fevkal'âde temizlik, taharet ve nezahet. yahut bereket ruhu, yahut ruhı mukaddes demek ise de mâsadakında müfessirîn bir kac rivayet nakletmışlerdır.

1 — Mücahit ve Rebiın beyanına gore «elkudüs», «elkuddus gıbı esmaı ılâhîyedendir Binaenaleyh ruhulkudus ı uhullah demek olabilir. Nıtekim bu te'yıd dolayısıle Hazretı Isaya «ruhullah» dahi denılır

2 — Ibnı Abbastan bir rivayete göre burada «ruhulkudus» Allahın ısmı a'zamıdır kı Hazretı Isa bununla mevtayı ıhya ederdı

3 — Incıldir, nitekım «وكذلك اوحينا اليك روحا من امرنا» ayeti kerımesınde Kur'ana dahı ruh ıtlak edılmıştır

4 — Katade, Süddı, Dahhak ve Rebiın beyanına ve ıbni Abbastan dığer rıvayete gore ruhulkudüs Cebraıldır. Ve buna esahhı akval demışlerdir Çünkü Resulüllah Efendımız Hassan ıbnı Sabit radıyallahü anhe bır kerre اهج قريشا و روح القدس معك = Kureyşı hecvet rurhulkudüs senınledır» buyurduğu gibı diğer bır def'asında da «و جبريل معك» Cebraıl senınledir» buyurmuştur. Demek kı Ruhulkudüs Cebrailin «Ruhı emın gıbı dığer bır ısmıdır Nıtekım Hazretı Hassan dahı

و جبريل رسول الله فينا　　　و روح القدس ليس له كفاء

beytınde = Allahın Resulu olan Cıbrıl bızdedır, o ruhulkudusün ıse küfvu yoktur» diyerek ruhulkudüsün Cıbrıl olduğuuu gostermıştır. Cebraıle ruhullah dahi denılmesı, dığer bır ısmı ılâhî ıle ruhulkudüsun de aynı manaya olduğunu te'yıt eder

Lısanı Kur'ana aıt bu nukulü lûgavıye karşısında ruhulkudüs Cebraıl demek olduğu anlaşılır Lâkın bu takdırde şu sual hatıra gelır Cebraıl Hazretı Isadan başka Enbıyaı ızama de nazıl olduğu halde burada «وايدناه بروح القدس» fıkrasında zamıre Hazretı Musa bıle ıştırak ettırılmıyerek

Hazreti İsaya tahsısının ma'nası nedir? Bundan ruhulkudüsün Cebrailden başka bir ruhı mahsus olduğu anlaşılmaz mı? Müfessirînin beyanına göre cevap, hayır; bu tahsısın veçhi şudur Cebrailın Hazretı İsaya başka bir ıhtısası vardır kı dığer Enbıyada bunun mislı yoktur Çünkü Hazreti Meryeme onun vılâdetını tebşır eden odur Isa onun nefhıle doğmuş ve onun terbiye ve te'yıdile büyumuş, her nereye gittıyse beraberinde gitmiştır. Nitekim surei Meryemde «فأرسلنا اليها روحنا فتمثل لها» buyurulmuştur kı ruhana" ruhullah, ruhulkudüs, Cebraıl demektir

Bundan başka malûmdur kı Benı Israılın Hazreti Isa ve valıdesi hakkında ısmet-ü kudsıyetlerıne muhalif sözler soylemış olmaları ve burada hıtap dahı bilhassa onlara olduğu cihetle tahsıs ıçın değıl, bılhassa onlara karşı Hazretı Isavı tenzıh ıçın bu teyıdat suretı hususıyede zıkredılmış ve bundan dolayı taharete delâlet eden «ruhulkudus» ısmi tercıh buyurulmuştur. Şunu da ıhtar etmek lâzım gelır ki Isa ruhulkudus ıle mueyyettır fakat ruhulkudüs ıle müeyyet olan yalnız Isa değıldır «قل نزله روح القدس من ربك بالحق» buyurulduğu veçhıle Resulûllahe Kur'anı ındıren de ruhulkudüstur Halbukı Kur'anı ındıren Cebrıldır demek kı ruhulkudus Cıbrıl, Cıbrıl ruhulkudustür Kuvvetı noktaı nazarından Cıbrıl ısmet-ü nezahetı noktaı nazarından ruhulkudustur

Işte ey Benı Israıl, Allah tealânın Peygamber ve kıtap gondermesı emsalsız bır şey değıl otedenberı carı bır sunnetı ılâhıyedır Ve zıkrolunduğu uzere bılhassa sıze Hazretı Musadan Hazretı Isaya kadar bunca Peygamberler gondermış ve (افكلما جاءكم رسول بما لا تهوى انفسكم) ya artık sıze nefsınizın hevasına uymıyan emrı ılâhî ıle yenı bır Resul geldıkçe (استكبرتم) ona tabı olmayı kibrınıze yedıremeyıp kafa tutacaksınız da (ففريقا كذبتم) o Peygamberle-

rın bir kısmını tekzip edecek, (وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ) bir kısmını da tekzip ile iktifa etmeyip Zekeriya, Yahya vesaire gibi öldürecek misiniz? - yok artık o meydanı bulamıyacaksınız Bunda ise aleyhissalâtu vesselâm Efendimizi dahi katletmek azminde bulunduklarına sarih bir işaret vardır İstifham, bunu yüzlerine çarpmak üzere tevbih-u takri' içindir

Bunlar, haklarında nazil olan bütün o güzel nasihatlere, davetlere, acı tatlı ihtarlara, tebşirlere, inzarlara, taltiflere, tekdirlere karşı bakınız ne dediler

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ
لَعَنَهُمُ اللّٰهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ ۞
وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ
وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ
مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ۞
بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ
بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ
فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ۞

Meali Şerifi

"Bizim dediler: kalblerimiz gılıflıdır„, öyle değil kâfirlikleri sebebile Allah onları lânetledi onun için az, pek az imana gelirler ❁ Yanlarındakini tasdıklamak üzere onlara Allah tarafından bir kitab gelince önceden küfredenlere karşi istimdad edib dururlarken o tanıdıkları kendilerine gelince tuttular ona küfrettiler imdi Allahın lâneti kâfirlerin boynuna ❁ Ne çirkindir o kendilerini sattıkları ki; Allahın kullarından dilediğine kendi fadlından vahiy indirmesine bağyederek, Allah ne indirdise hepsine küfrettiler de gadab üstüne gadaba değdiler ve o kâfirler için mühin bir azab var ❁

GULF, ağletın cem'i, ağlef, gulfe veya gılâfdan kabuklu yanı sunnetsız veyahut gılıflı demektır kı burada kaşerlı, kaşerlenmış» mealındedır

Hasılı bunlar (وقالوا قلوبنا غلف) bızım kalblerımız gılıflı yanı kaşerlıdır, kabukludur dedıler ve bununla davetı Muhammedıye ve ırşadatı Kur'anıyeye karşı kalblerının kapalı olduğunu ve bunları dınlemeğe, anlamağa yanaşmak nıyetınde olmadıklarını lısanı ıstıhfaf ıle soylemek ve hıdayetı ılâhıyeden mustağnı bulunduklarını ıddıa suretıle ıftıhar etmek ıstedıler (بل) hayır ış oyle değıl belkı (لعنهم الله بكفرهم) kufurlerı sebebıle Allah onları lânetledı, babı rahmetınden tardettı ختم الله على قلوبهم و على سمعهم و على ابصارهم غشاوة ولهم عذاب عظيم hukmu tecellı eyledı (فقليلا ما) onun ıçın bunlar az, pek az (يؤمنون) ıman ederler - bâlâda «يا بني اسرائيل اذكروا نعمتي التي انعمت عليكم و اوفوا بعهدي اوف بعهدكم» âyâtı muhkemesıle yapılan o buyuk ve lâtıf davetler ve onu takıp eden yuksek ıhtarat karşısında bunların nıhayet «قلوبنا غلف» dıye ınat ve ıstıkbar etmelerı ıftıhar edecek bır

sebepten değil sırf mel'unluklarından nâşıdir. Nasıl mel'un olmasınlar kı (ولما جاءهم كتاب من عندالله) vaktaki onlara Allah tarafından yenı ve büyük bir kitab (مصدق لما معهم) yanlarında bulunan ve sızı ahır zaman Peygamberi kurtaracaktır dıyen Tevratı tekzıp değıl, kitabullahtır, verdığı haberler haktır dıye tasdık eden bir kıtab ya'ni Kur'an geldı (وكانوا من قبل) bundan evvel ıse bunlar (يستفتحون على الذين كفروا) ehlı küfre ya'nı Arab müşriklerıne bunun geleceğını açıyorlar ve bu sayede onlara karşı futuhat talebınde bulunuyorlardı اللهم انصرنا بالنبي المبعوث في آخر الزمان الذي نجد نعته في التوراة = ılahı' Tevratta evsafını bulduğumuz âhır zaman Peygamberıle bıze nusrat ıhsan et› dıye dua ve ıstımdat edıyorlar ve muşrıklere قد اظل زمان نبي يخرج بتصديق ما قلنا فنقتلكم معه قتل عاد وارم = bızım soyledığımızi tasdık ederek çıkacak olan Peygamberın zamanı geldı, golgesı bastı, bız onunla beraber sızı Ad ve Irem gıbı katledeceğız› dıyorlardı

Ibnı Abbas, Katade, Suddı demışlerdır kı Resulullah Efendımızın bı'setınden evvel Benı Kureyza ve benı Nadîr Yehudilerı Evs ve Hazreç kabılelerıne karşı onunla ıstıftah ederlerdı ve bu âyet bunlar hakkında nazıl olmuştur

Vaktakı Kur'anı azımuşşan onlara böyle bır halde geldı (فلما جاءهم ما عرفوا) o tanıdıkları kendılerine gelınce (كفروا به) bunlar ona kufrettıler, tanımaz oldular (فلعنة الله على الكافرين) Allahın lânetı de butün kafırleredır Bunun ıçın bunlaı, mel'un oldular. (بئسما اشتروا به انفسهم) bunların kendılerını sattıkları şey ne kadar fena, ne

kadar çirkindir! (ان يكفروا بما انزل الله) ki Allahın inzal buyurduğu mübarek kitaba, risaleti Ahmediyeye küfr etmeleri hem de pek alçak, pek rezilâne bir sebeble kufretmeleridir Bilir misiniz bunlar buna niçin küfrettiler? (بغيا ان ينزل الله من فضله على من يشاء من عباده) Allahın kullarından dilediği bir kuluna, mahzı fadl-u kereminden, peyderpey nimet indirmesine, onu âhir zaman Peygamberi yapmasına karşı bagyen, yani o nübuvvetin doğrudan doğru kendilerine indirilmesini istediklerinden bu Peygamber bizden, bizim irkımızdan değil diye sırf hodgâmlık ve hased saikasile küfr ettiler ve once o Peygamber gelecektir, gelmek üzeredir Biz onunla futuhat yapacağız deyip dururken insanlıktan çıktılar Soyledıklerimiz yalanmış dediler, kendilerini boyle bir kufre sattılar, sattılar da (فباؤا بغضب على غضب) mukaddema mahkûm oldukları gadabdan halâs olacakları bir sırada donduler dolaştılar, gadab uzerine gadaba mustahık oldular, vaktile kendilerini Âli Firavnın sui azabından kurtaran ve bu suretle buyuk bir imtihana ceken Cenabı Allah, onları âlemlerin uzerine geçirmiş iken onlar bu tazaılı kendilerine celbeden Enbiyayı iptida tekzip, sonra katl ede ede neticei imtihânda donup dolaşıp, Allahın gadabına ugramışlar, nimetleri gitmiş, vatanları, devletleri mahvolmuş, kendileri, şu, bu milletin tahtı mahkûmiyetinde zillet ve meskenete duşmuş, nihayet ellerindeki kitabın hükmunce bir ümitleri kalmış idi ki o da Hazreti Musaya benzeyen ve onları kel'evvel bu gadabdan bu zillet ve meskenetten kurtaracak olan Âhir zaman Peygamberine iman ve ittiba etmeleri idi Bu umit ile yaşarken ve muşriklere karşı istiftah ve iftihar ederken tam o Peygamber gelip aradıkları ellerine geçtiği ve yanlarındaki kitabın hükmu olan bu umitlerini tahakkuk ettir-

mek için Kur'anı azımüşşan kendilerini «اوفوا بعهدى اوف بعهدكم» «وامنوا بما انزلت مصدقا لما معكم» diye emri ilâhîye davet eylediği sırada sırf hased saikasıyle sozlerinden dondüler, vakti geldi dedikleri Peygambere, hayır beklediğimiz bu değilmiş, onun vakti gelmemiş imiş, bu bizden değil, Araptandır diyerek küfrettiler, tıpkı Hazreti Ademe karşı Iblisin yaptığı gibi istikbar eylediler, Allahın emirlerine, davetlerine «قلوبنا غلف» dediler ve bu küfru yaparken kendi sozlerini ve ellerindeki kitabın o yegâne umidi veren hukmünü cerh-u tekzip etmek suretile kendi kendilerini terzil eylediler Hasılı bu bazirgânlar kendilerini bu kadar fena bir kufre sattılar ve bundan dolayı eski gadap üzerine tekrar bir gadaba daha lâyık ve müstahık oldular (وللكافرين عذاب مهين) filvakı kâfirlerin hakkı da muhin, yani ihanetkâr, hakaretamiz, zilletli bir azabdır - bunlar oyle kâfirlerdir ki Allaha, Peygambere, hattâ kendilerine kavlen ve fi'len küfrederler de bununla beraber bir de yalan yere imandan dem vururlar Şoyle ki

وَاِذَا قِيلَ لَهُمْ اٰمِنُوا بِمَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَٓا اُنْزِلَ
عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَٓاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا
لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ اَنْبِيَٓاءَ اللّٰهِ مِنْ قَبْلُ اِنْ
كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ❁ وَلَقَدْ جَٓاءَكُمْ مُوسٰى
بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهٖ وَاَنْتُمْ ظَالِمُونَ
❁ وَاِذْ اَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ

خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا
وَعَصَيْنَا وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ
قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۞

Meali Şerifi

"Allah ne indirdise iman edin„ denildiği zaman da onlara "biz kendimize indirilene iman ederiz„ derler de ötekine küfrederler, halbuki beraberlerindekini tasdık edecek hakk o, ya, de: İman ediyordunuz da niçin Allahın peygamberlerini öldürüyordunuz? ۞ Celâlim hakkı için Musa size beyyinelerle gelmişti de arkasından tuttunuz danaya taptınız siz o zalimlersiniz ۞ Bir vakit size verdigimiz kitabı kuvvetle tutun ve dinleyin diye Turu tepenize kaldırıb misakınızı aldık, dinledik ısyan ettik dediler, ve küfürleriyle danayı kalblerinde ılıklerine işlettiler, eğer, de: sizler mü'minlerseniz imanınız size ne çirkin şeyler emrediyor? ۞

(واذا قيل لهم امنوا بما انزل الله) Balâda beyan olunduğu uzere Allahın her ınzal buyurduğuna ıman edınız denıldığı zaman bunlara (قالوا نؤمن بما انزل علينا) bız, bıze ınzal olunana ıman ederız derler de (ويكفرون بما وراءه) ve maadasına küfrederler, (وهو الحق) halbukı hak o hem de (مصدقا لما معهم) beraberlerındekinı musaddık olmak üzere hak odur, o maadadır ـ böyle iken yıne ona küfrederler. - İmanın hedefı hak ve hak nerede bulunsa, her nereye nazil olsa yıne hak iken hem kendılerındekının

hakkıyeti ancak berikinin tasdikiyle tebeyyün edecek iken bunlar kendilerindekinden başka hiç bir şeye hak dahi olsa inanmazlar. Âlemde hakperest olmıyanların hepsi de böyledir. Onlar için iman sözü bir nefsaniyet işidir. İnanacakları bir şeyde mutlaka kendilerini görmek isterler. Meselâ kendilerinin olmıyan âlime âlim demezler, kendilerinden olmıyan Peygambere Peygamber demezler, deseler bile bizim Peygamberimiz değil derler, sırf bu yüzden Ahır zaman Peygamberine ve ona nazil olan kitabı hakka bizim tarafımızdan, bizim lisanımızdan değildir, o Arab Peygamberidir, Arab kitabıdır diye husumet bile ederler. Beşeriyeti tefrikaya düşüren, insanlığı şirk-u cidal içinde yüzdüren, hakka karşı kuvvet ile, mukâbere ve safsata ile, türlü türlü mel'anet ve şeytanet ile hücum eden ve ettiren hep bu nefsaniyet, hep bu kibir hep bu hodgâmlıktır ki Hazreti Adem kıssasında İblis kıssası tamamen bunu temsil eder. Bunların önünde kendilerini ehli din, ehli kitab, ehli iman gibi göstermek istiyen Yehudiler vardır. Bunlar nihayet izafî bir iman iddia ederler. Biz ancak bize inzal olunana iman ederiz derler, başkasına küfrederler. Fakat Cenabıallah gösteriyor ki bunların bu izafî iman davaları da yalandır. Çünkü bunlar kendilerindekini kendilerince esas ittihaz olunan müsellem bir hakikatı tasdik ve te'yideden bir hakkı da doğrudan doğru bize nazil olmadı diye redd u inkâr ederler. Meselâ Tevratın balâda beyan olunduğu üzere bir takım ihbaratı ve ahkâmı esasiyesi var ve bu miyanda Hazreti Musaya benzer bir Ahır zaman Peygamberinin geleceği ve Beni İsrailin «فاما يأتينكم مني هدى فمن تبع هداى» ahdı mucebince ona ittiba etmek şartıyle kurtulacağı haber verilmiş ve bu babta mukaddema kendilerinden misak da alınmış ve zamanı gelince bu misak mucebince kendileri tarafından kemali iftihar ile bu hakikat neşr-u işaa da edilmişken, Kur'an gelip de Tevrat haktır, bu haberler,

bu kıssalar, bu va'dler doğrudur diye onu tasdik ve mucebince tarafı ılâhîden «ya Benı Israıl haydı vaktile size verdığim nımetlerımı yad eyleyın ve bana verdığınız ahdı ıfa edın de bende size verdığımı halâs ahdımı ıfa edeyım «وامنوا بما انزلت مصدقا لما معكم» emırlerımı tebliğ edince mahza Tevratı tasdik ve te'yıde ma'tuf olan bu evamırı ılâhîyeyı redd-u ınkâra kalkıştılar «قلوبنا غلف» dedıler de bütün bunlarla beraber «نؤمن بما انزل علينا» diye bır de ızafî bır ıman davası tutturuyorlar, şımdı sız boylemı dıyorsunuz? Oyle ıse size nazıl olmuş bulunan Tevrata ve ona haktır diyen Kur'ana ımanınız dersenız donerler, onu da redd-u ınkâr ederler, demek kı bunların «نؤمن بما انزل علينا» davası da yalandır Bunlar başkasına nazıl olan hakkı ınkâr etmek ıçın kendılerıne nazıl olmuş ve taraflarından neşr-u ışaa edılmış bulunanı da redd u ınkâr edıyorlar, tenakuzdan kurtulmuyorlar, artık bu safsatacılar da velev ızafî olsun ıman tasavvur olunabılır mı? Bundan başka daha vazıh olmak ıçın (قل فلم تقتلون انبياء الله من قبل ان كنتم صادقين) bunlara de kı Sız dedığınız de sadık yanı kendınıze ınzal edılene ımanır olsanız bundan evvel Allahın Peygamberlerını katleder mıydınız? Sadıksanız onları nıçın katlettınız? - Peygamber oldurmek kufrı mahız değıl mıdır? Tevrat bunu haram kılmamış mıdı? Alelhusus Zekerıya, Yahya vesaıre gıbı oldurduğunuz Peygamberler hep sızın değıl mıdıler? Daha evvelıne bakalım (ولقد جاءكم موسى بالبينات) Alımallah size Musa beyyınelerle, ıyan, beyan mucızelerle geldı (ثم اتخذتم العجل من بعده) sonra da sız onun arkasından tuttunuz buzağıya tapdınız (وانتم ظالمون) sız boyle zalımlersınız - ey zalımler sız o zaman mı kendınıze ınzal olunana ıman ettınız? O beyyınelerden bırını yıne hatırlatalım

(واذ اخذنا ميثاقكم و رفعنا فوقكم الطور خذوا ما آتيناكم بقوة واسمعوا)

hanı sıze verdığımız kitabı ve onun ahkâmını kuvvetle, cıddıyet ve ihtımam ıle tutunuz ve dınleyiniz diye Tur dağını tepenıze kaldırarak misakınızı zorla almıştık - koca bır dağın şemsiye gibi baş üzerınde tehdid etmesi ne buyük mucıze ıdı? Fakat. dinledıler mi? Buna karşı (قالوا سمعنا و عصينا) gönüllerınden işıttık ve ısyan ettık dediler (واشربوا فى قلوبهم العجل بكفرهم) küfürlerıle kalberinde buzağı sevdası ılıklerıne ışlemişti demek kı o zaman bile kendılerine ındırılene ıman etmemışlerdı [1] (قل) sen bunlara şoyle soyle (بئسما يأمركم به ايمانكم ان كنتم مؤمنين) Eğer sız mu'mın ısenız ımanınız sıze ne çırkın emırler verıyor kı Peygamberlerı katledersınız kıtabınızı · tekzıb edersınız, ışıttık ısyan ettık dersınız, hâlâ buzağıyı kalbden çıkarmazsınız boyle bır ıman olsa olsa Şeytana iman olur Bütün bu hallerıle bunlar Ahıreti de kımseye vermek ıstemezler Lâkin Allaha, kıtaplarına, Peygamberlerıne ıman sozlerı asılsız olduğu gıbi Ahırete imanları da boyle olduğunu beyan ıçın buyuruluyor kı·

قل ان كانت لكم الدار الآخرة عند الله خالصة من دون
الناس فتمنوا الموت ان كنتم صادقين ۞ ولن يتمنوه
ابدا بما قدمت ايديهم والله عليم بالظالمين ۞
ولتجدنهم احرص الناس على حيوة ومن الذين اشركوا

[1] İşrab içirmek demektir ki burada boyanan elbiseye boyayı içirmek manasından lutf bir istiare temsiliye vardır

يَوَدُّ اَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ اَلْفَ سَنَةٍۚ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهٖ
مِنَ الْعَذَابِ اَنْ يُعَمَّرَۜ وَاللّٰهُ بَصٖيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

Meali Şerifi

Dy ki Allah yanında Ahıret evi (Cennet) başkalarının değil de hassaten sizin ise, eğer davanız da sadıksanız, haydi ölümü ümniye edinin, canınıza minnet bilin ◉ fakat ellerinden çıkan işler dururken onu hiç bir zaman temenni edemezler, Allah bilir o zalimleri ◉ her halde onları insanların hayata en harisı, müşriklerden de haris bulacaksın, her biri arzu eder ki bin sene mu'ammer olsa, halbuki mu'ammer olmak kendisini azabdan uzaklaştıracak değil Allah görüyor onlar neler yapıyorlar ◉

— • • —

Ya Muhammed! (قل) sen onlara de ki (ان كانت لكم الدار الاخرة خالصة من دون الناس) eğer darı Ahıret saadeti diğer insanların hiç bir hissesi olmıyarak hâlis sizin ise (فتمنوا الموت) hiç durmayın ölümü temenni edin (ان كنتم صادقين) eğer siz bu davanızda sadık, sözünüzün doğruluğuna kanı iseniz hemen ölüm istemeniz lâzımgelir

DÂR, lûgatte dairen madar üzerine hudud çevrilmiş mükemmel ve mahfuz bir surette süknaya hayata elverişli yer demektir Lisanımızdaki büyük konak, saray, şehir, memleket, yurt, vatan kelimelerinin manalarına alelmeratib şamildir Nitekim darı islâm, islâm sulh ü selâmet vatanı, dari harb, harbîler vatanı, harb-ü cidal yeri demek olduğu gibi, içinde bulunduğumuz bütün şu

âleme de darı Dunya denılir, buna mukabil darı ret de oluınden sonra ebedî darulkarar demektır B enaleyhı darı Ahıret sırf bızımdır demek oldükten sc herkes ya mahiv veya kahrolacak, sade bız kalacağız, mes'ud olacağız demek olur Olümden sonra boyle ebedî saadet mustakıllen kendılerının olduğuna cıdden kanı lunanların zahmetler, elemler, kederlerle dolu olan şu beş gunluk Dunya hayatına sarılmalarının hıç bır maı yoktur Hele Dünyada vatandan, ıstiklâlden mahr zıllet u meskente mahkûm bır halde yaşayanlar boyle bır temennı zarurî olmak lâzımgelır (تمنوه ابدا halbukı onu hıç bır zaman ısteyemez temennı edeme (بما قدمت ايديهم) sebebı once ellerının yaptığı, Ahırete dım ettığı şeyler, curumler, cınayetler, zulumlerdır Y bunlar sabıkalıdır O kırlı ellerın ne yaptıklarını, Ahı ne yolda varacaklarını vicdanları duyar da Dunya (netından vaz geçemezler, olumu ısteyemezler, Allal zalımlerı bılmez mı sanıyorlar kı dârı Ahıret bızım dıyorlar (والله عليم بالظالمين) Allah butun zalımlerı bılı

Esasen bunların Ahırete ne ımanları vardır ne uı lerı, çunku (ولتجدنهم احرص الناس على حيوة) ıstıkrâ eder ınsanların tek hayata en harısı bunları bulursun - Bu rın Ahırete, dığer bır hayata ümıtlerı veya zerre ka ımanları olsa ıdi, yalnız bu Dünya hayatına boyle l kesten hattâ muşrıklerden bıle zıyade hırs ederler ıdı? (ومن الذين اشركوا) muşrıklerden de harîs احدهم (لو يعمر الف سنه) her bırı arzu eder kı bın sene mu mer olsa - Bazı mufessırîn bu muşrıklerden ı ad Mecuslar olduğunu rivayet etmışlerdır kı o

mankı Iranîler demek olur - وماهو بمزحزحه من العذاب) (ان يعمر halbukı o muammer olmak kendını azabdan uzaklaştıracak değıl (والله بصير بما يعملون) Allah onların gızlı açık yaptıklarını, yapacaklarını görüp duruyor - Yakub kıraetınde hıtap ıle «تعملون» okunur yanı Allah hepınızın yaptığını, yapacağını görüyor, bılıyor demek olur

BASIR, âmanın zıddıdır. Bununla beraber ya basardan veya basîretten sıfatı muşebbehe olduğu ıcın habîr, her veçhıle vâkıfı umur yanı ışlerın zahır-u batınına, ledunnıyatına aşına manasına kullanılır Iste Allah boyle basırdîr Ona gore hayra hayır ıle mukâfat, şerre de şer ıle mucazat edecek ve herkesın Ahıretı omrune gore değıl, amelıne gore olacaktır Halbu kı amel de ıman ıle mutenasıbdır Ahıretı tanımadıkları ıçın Muşrıklerın hayata bu kadar harıs olanları vardır Yehudîlerı ıse her halde bunlardan daha harıs bulursun, bınaenaleyh bunların Ahırete Müşrıkler kadar bıle yuzlerı yoktur

Bu haletı ruhıye bızzarure ıkı sebebın bırınden hâlı değıldır Ya bunlar dârı Ahıret saadetı sırf bızımdır Ateş bıze olsa olsa sayılı bır kaç gun dokunup geçecektır derken bunun yalan olduğunu bılerek soylıyorlar, bu surette Ahırete aslâ ımanları yoktur Ahırete ıman davasında kendılerını yıne kendılerı tekzıb etmektedır Ve yahut dârı Ahıretten maksadları oldükten sonra olan hakıkaten Ahıret değıl de Dunyada tasavvur ettıklerı bır ıstıkbaldır Denılıyor kı bunlar son zamanlarda Ahıret mefhumunu te'vıl ve tahrıf ederek şu umumıyeye zahıb olmuşlardır Dunyada en nıhayet Beytulmakdısın bulunduğu Arzı mukaddes kendılerının olacak ve orada bır hükûmet ve devlet kuracaklar ve ondan sonra butun Dunyayı ıstîlâ edecekler, Dunyanın yegâne devletı ola-

caklarmış ve o zaman başkaları mahv-ü kahrolacak Dünya bunların olacakmış, dâri Ahıret bu imiş, bu takdirde «dârı Ahıret diğer insanların hissesi olmıyarak hâlis bizimdir» Demeleri buna işaret ve eyyamı madude sozü de o zamana kadar geçecek olan müddette her ferdin omrunden kinaye olur. Bu gün bütün Dünyadaki Yehudîlerin bu ümmiye üzerinde birleşmek istedikleri de anlaşılıyor Onlar buna inanmış olabilirler lâkin Allah tealâ Ahıret imanının bundan ibaret olmadığını, Ahıretin böyle telâkkisi caiz olmıyacağını, Ahıret akidesi boyle olmayınca boyle bir fikrin tehakkuku mümkin olamıyacağını da uslûbı hakîm ile ve mulzim bir surette bilvucuh beyan buyurmuştur Haydı bu millet-u cemaat noktai nazarından, bir nevi Ahıret, bir ba's ba'delmevt demek olsun Lâkin ruhı millî ve hayatı nev'î ne ile kaimdir? Hayatı efrad ile değil mi? O halde bunu kazanmak o efradın mesaisine ve fedakârlığına mutevakkiftır Bu tahakkuk edinceye kadar nice ferdler geçmeli ve bu uğurda ifnayı hayat etmelidir ki olmuş bir millet ba's badelmevte mazhar olsun, halbuki oldukten sonra ferd için Dunyasındaki bu fedakârlığın mukâfat ve mucazatını zamin olan diğer bir hayat, yani hakikî manasile bir hayatı Ahıre bir dâri Ahıret imanı bulunmadıkça oyle nev'î bir ummiyenin tahakkukuna imkân yoktur Oldükden sonra ruhı şahsînin bakasına daha doğrusu şahsın ba's ba'delmevt diğer bir neş'et ve ebedî bir hayat ile ba'sine inanmıyan ve eyyamı ma'dude olan hayatı Dünyaya veda edince busbutun hiç olup gideceğine ve bu hiçlikten tekrar çıkması imkânı bulunmadığına kail olan ferdler boyle fedakârlığa ve nice nice hayatların ifnasına mütevakkif bulunan oyle nev'î bir ümmiye için nasıl can verebilirler, nasıl fedakârlık edebilirler? oldukden sonra hakikî Ahıret mükâfatı yoksa asırlarca sonra gelecek insanların konacağı bir saadet için bu gunku insanlar nasıl ve neden dola-

yı bezli mesai ve fedakârlık etsin? Butün bunlar, mahza hayr olduğundan dolayı, mahza Allah rızası için yapılacaksa ba'delmevt, ma'dumı mahz olacaklarını zanneden kimseler ıçin hayrın, Allah rızasının manası nedir? Âlemde boyle ferdlerden mürekkeb bir heyetı ıçtimaiyenin öyle bır ümniyeyi tahakkuk ettırmesıne asla imkân yoktur Bunu yapabılecek mılletın efradı her halde Dünyada fedayı hayatı goze aldırrabilmelıdır Bunu yapabılmek de ba'delmevt bır mükâfatın tahakkukuna iman ıle mümkındir Yehudîler ise boyle bır Ahırete ınanmadıkları ıçın Muşrıklerden ziyade hayata harıstırlar, olümden fevkalâde korkarlar, darı Ahıret namını verdıklerı Arzı mukaddes ve Devleti Dunya umnıyesı de bu şeraıt altında tahakkuku kabıl olmıyan mutenakız bır ümniyeden ıbarettir Fğer onlar hakıkî Ahırete ınanmadan buna ınanıyorlarsa yalana ınanmaktan ibaret bır ımanı Şeytanî olur Buna da ‹ بئسما يأمركم به ايمانكم ان كنتم مؤمنين › okunur Dığer taraftan onlarca Ahıret yalnız bu ıse ve eyyamı ma'dude azab, o vakte kadar geçecek fertlerın Dünyadakı omürlerı müddtınden kınaye ıse bu umnıye uğrunda ve ondan evvel çalışıp ölmus olanların hepsının canı Cehennemden başka bır şey gormıyecek demektır Bu ıse bır zulümdur Bu telâkkıyı veren dın ne zalımane bır dın olur Ve bu fıkır altında hubbı hayat Cehennem muhabbetınden ıbaeret bır delılık değil mıdır? O halde bunlar ıçın saadetın bır manası varsa o da hıç olmak içın bır an evvel olup kurtulmaktan ıbarettır bınaenaleyh hepsı olümü temennı etmelıdır kı bır gun evvel eyyamı ma'dudeyı bıtırsin, halbu kı bunlar kadar olumden kaçınan, bunlar kadar hayata hırs gosteren hıç bır kavım yoktur Demek kı bu ımanları da yalandır Bılfarz bu hırs Arzı mukaddes ümnıyesının ancak Dünyada gorülebıleceğı ıçın olsun o halde Dünyada fedayı hayata mütevakkıf, uzun mücadeleler, büyük muharebeler yapılmaksızın ıstıhsali mümkın

olmıyan Dünyevî bır gayeye böyle bır hubbı hayat ıle ırış nek sevdası tenakuzlarla dolu bır hayalı muhalden başka ne olur? Bu gayenın tahakkukunu ıstıyenler bu uğurda şehıd olmak ıçın mevtı temenni edebilmelıdırler. Bunu yapabılmek ıse hakıkî manasıle Ahıret imanına tevakkuf eder Bu da ancak «والذين يؤمنون بما انزل اليك وما انزل من قبلك وبالآخرة هم يوقنون» hukmunce Hatemül'enbıyayı ve ona nazıl olan kıtabı tasdık ıle mumkindır. Ve ancak o zamandır kı اوفوا بعهدى اوف بعهدكم va'dı tahakkuk edebılır Goruluyor ki burada sade Yehudîler ıçın değıl bu munasebetle umum beşerıyet ıçın pek buyük bır ders vardır

Bır de bu Yehudîler vahıy ve nubuvvet aleyhınde söz söylemış olmak ıçın vasıtaı vahyolan Cıbrılı emıne «o bızım adüvvumuzdur» dıye ızharı adavet etmışlerdı kı buna karşı şu ıkı âyet nazıl olmuştur

قُلْ مَنْ
كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ
مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ۞
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ
وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ۞

Mealı Şerifi

Söyle, her kım Cibrile düşman ise bilsin ki o, o Kur'anı senin kalbin uzerine Allahın iznile indirdi, önündekileri tasdıklayıcı ve mu'minlere bir hidayet ve bişaret olmak için ❋

her kim Allaha ve Allahın Meleklerine ve Resullerine ve Cibrile ve Mi'kale duşman olur ise bilsin ki Allah kâfirlerin duşmanıdır ❁

Bu âyetlerın sebebı nuzulu olan bu adavetın suretı izharı hakkında bır kaç rıvayet vardır

Bırincısi — Turukı muhtelıfeden varıd olan rıvayetlerın hasılına gore aleyhıssalâtu vesselâm Efendımız Medıneye hıcret buyurdukları zaman Fedek Yehudîlerinın ahbarından Abdullah ıbnı Surıya, münazara etmek ıçın bır kaç kışı ıle gelmış Evvelâ ya Muhammed ' demış, uykun nasıldır Zıra âhır zamanda gelecek Peygamberın uykusu bıze haber verılmıştır Aleyhıssalâtü vesselâm Efendımız « gozlerım uyur kalbım uyumaz buyurunca, doğru, demış Sanıyen nutfe babadan ıken çocuk anasına nasıl benzer ? haber verır mısın demış, Resulullah kadının da suyu vardır hangısı galebe ederse muşabehet ona olur » buyurmuş, doğru, demış, salısen Israılın nefsıne haram kıldığı taam ne ıdı haber ver, Tevrata nazaran nebıyyı ummî bunu haber verecektır » demış Resulullah Efendımız buyurmuş kı Musaya Tevratı ındıren Allah namına soylerım, bılır mısınız ? Israıl şıddetlı bır hastalığa tutulmuştu, hastalığı uzadı, o zaman Allah kendısıne bu hstalıktan afıyet ıhsan ederse en sevdığı taamı, şarab kendısıne haram olsun dıye nezretti kı deve etı ve deve sütu idı Abdullah buna da evet dedikten sonra « rabıan bır şey kaldı, onu da soylersen sana ıman ettım sana hangı Melek gelıyor da Allah tarafından soyledıklerımı getırıyor ? » dıye sormuş, Resulullah « Cıbrıl » buyurmuş, bunun uzerıne Yehudî « o bızım duşmanımızdır, o kıtal, şıddet getırır, bızım Resulumuz - sefırımız - Mîkâıldır kı müjde, ucuzluk, bolluk getırır, sana gelen o olsa ıdı ıman ederdık demış, derhal hazretı Omer sormus Bu adavet ne zaman başladı ? Ibni Surıya «bunun

iptıdası demış Buhtü nassar denilir bir adam tarafından Beytülmakdısın tahrıp olunacağını Allah tealâ Peygamberimize vahyen bıldirmış ve onu ta'rif etmış idi Biz de aradık bulduk, onu öldürmek ıçın adamlar gönderdık o zaman Babılde henuz mıskın bır çocuktu, fakat Cıbril « eğer Allah sızı bunun katlıne musallat kılarsa haber verdığı adam bu değılmış demek olur, bınaenaleyh bunun katli faidesızdir » diye onu müdafaa etti, sonra o, büyüdü, kuvvetlendı, hükümdar oldu, harb açtı, Beytülmakdısı tahrib ettı ve bıze katliâm yaptı, bunun içın bız onu duşman tanırız» Bunun uzerıne bu ayetler nâzıl olmuştur

Ikıncısı — Sebebı nuzul doğrudan doğruya Hazretı Omerle olan bır muhavere olmuştur şoyle kı Medinenın yukarı tarafında müşarünıleyhın bır tarlası vardı, ona gelır gıderken yolu Yehudîlerin dershanelerı onunden geçerdı, o da ara sıra gıder onları dınlerdı Bır gün « ya Omer! dedıler eshabı Muhammed ıçinde senın gıbi sevdığimız yok, dığerlerı gelır geçer, ıltıfat etmez, canımızı sıkar, sen oyle yapmazsın bunun ıçın sana çok umıd beslıyoruz. » Müşarünıleyh sordu, sızce en büyük yemın nedır? Turisinada Musaya Tevratı ındiren rahman namına yemındir» dedıler, bınaenaleyh bu suretle kendılerine yemın vererek « Muhammedı kitabınızda buluyor musunuz» diye sordu, sukût ettiler «ne oluyorsunuz soyleyın vallah ben size dınımde şekkım bulunduğu ıçın sual sormuyorum» dedı, bırbırlerının yüzüne baktılar, ıçlerınden bırı kalktı, «soyleyın veya soyleyeceğim» dedı, onun üzerıne dediler kı « evet biz onu kitabda buluyoruz, lakın ona vahıy getıren melek Cıbrıldır, Cıbrıl ise bızım duşmanımızdır, o hep azab, kital, zelzele gıbı şiddetlerın sahıbıdır, eğer ona gelen Mîkâıl olsa ıdi her halde ıman ederdık, çünkü Mîkâıl butun rahmet-ü merhamete, ucuzluğa, selâmete muvekkeldır » Hazretı Omer sordu

«Turısınada Musaya Tevratı indiren rahman hakkı için söyleyin indallah Cibrılin mevkıı nedir?» dediler kı Cibrıl sağında, Mîkâıl solundadır» müşarünileyh. Öyle ise şahid olun ki Allahın sağındakıne duşman olanlar, solundakine de duşmandırlar ve bunlara duşman olan Allaha da duşmandır» dedı ve macerayı Peygambere haber vermek ıçın avdet etti, huzurı rısalete varınca gordü ki Cıbril ondan evvel vahıy getırmıs, Resulullah kendısıne bu âyetlerı okuyuvermiştır.

Uçüncüsü — Allah teala Cıbrıle nubuvvetı bıze getırmesını emrettığı halde, o başkasına götürdü, bundan dolayı duşmanımızdır» dedıklerı de mervıdır Fılvakı bırıncı âyetın mazmununa nazaran sebebı adavetın Kur'anı kalbı Muhammedîye ındırmesınden başka bır şey olmadığı ve bunun ıse Allahın ıznıle yapıldığı ve aynı zamanda getırdığı Kur'anın şıddet-u azab değıl, kutubı salıfeyi mueyyıd ve mumınlere hıdayet ve bışaret olduğu beyan buyurularak onlar tarafından dermıyan edılen dığer sebeblerın sebebı hakıkî olarak değıl yalan olarak soylendığı ıfham olunmuştur

FAİDE — Cıbrıl esasen «cıbr» ve «ıl» kelımelerınden murekkeb İbranî bır kelıme olarak fahrı kâınat Efendımıze vahıy getıren melekın ısmıdır İbranîde Abdullah gıbı ve rıvayete nazaran aynı manada bır terkıbı ızafî ıse de Arabca Ba'lebek gibı terkıbı mezcîye şebıh bır tarzda kullanılmıştır. Alemiyet ve ucmeden dolayı gayrı munsarıftır. Arablar bunu sekiz lûgat üzere soylemışlerdır kı bunlardan meşhuru dorttür ve kıraetı Aşerede varıd olmuştur

1 — Selsebıl veznınde cebreıl, Hamze ve kısaî kıraetleri.

2 — Cebreıl, Ebubekır rıvayetıle Asım kıraetı,

3 — Cebrıl, İbni kesir kıraetı,

4 — Cımın kesrıle cibril, mütebaki altı ımam ile rıva-

yetı Hafs uzere Asım kıraetı kı bızim kıraetimız budur ve Hıcaz lûgatıdır Dığer dordu de cebraıyl, cebrail, cebral, cebrındır Arabın gayrı bazı lısanlarda da gabriyel, gabraıyl, gabrıl ısımlerı bundandır kı cımin Mısır lehçesıle okunmasıdır

Bu terkıbın alemıyetten kat'ı nazarla esası mefhumu hakkında İbranîce cebr (abd) manasına, ıl de Allah ısımlerınden bırı olmakla Abdullah demek olduğu ekserıyetle soylenmekte ıse de bazı mufessırîn bunun حروب الله manasına olduğunu gostermışlerdır Fılvakı kelımenın Arapça جبر maddesıle zahırî bır alâkası vardır Bınaenaleyh Cıbrıl, karşısında hıç bır kuvvetın muzahamesıne ımkân olmıyan ve asârında gerek ılmî ve gerek amelî her veçhıle kat'ıyet, zaruret, mubremıyet sabıt olan, hasılı her melekın, her kuvvetın, her satvetın her ruhun fevkında bulunan bır melek mefhumunu ıfade etmektedır Fılvakı vahıy de bu suretle bır ılım zarurî ıfade edıb şekk-u şupheye, kesb u ıradeı beşerın haylûletıne ımkân bırakmadığından vasıtaı vahyın bu ısım ıle tesmıyesı bır ta'rıf mahıyetını de haız demek olur Buna ruh, ruhullah ve ruhı emın ve ruhulkudus denılmesı «ذی قوة عند ذی العرش.. مکین ، مطاع ، امین» evsafıle tavsıf buyurulması dahı bu manayı mueyyıddır Bundan vahyın ve mu'cızatı Enbıyanın ne kadar buyuk bır kat'ıyetı haız olabıleceğını anlamak kolay olacaktır Bınaenaleyh burada Yehudîlere karşı kendı lısanlarıle alâkadar olan bu ısmın ıhtıyar buyurulması, buna karşı adavetın ne kadar manasız ve ne kadar meınunane ve ne kadar kâfırane olduğunu ıfham ıçın ne buyuk bır belâğat olmuştur Bınaenaleyh âyetlerın manasına geçelım

(قل) Ya Muhammed' sen şoyle de ve benım tarafımdan şunu ılân et kı (من كان عدوا لجبريل) her kım Cıbrıle duşman ıse karşıma çıksın - Mufessırîn bunun cumleı şar-

tiye olduğunda ittifak edıyorlar, fakat ekseriyet, cezanın ‹ sebebsizdir, manasızdır › yahut ‹kahrından çatlasın› « ليمت غيظا » gibı bır takdır ıle mahzuf olup mabadındekı « فانه » bu cezanın illetı olduğunu soyliyorlar, Sahıb keşşaf bundan başka, cezanın mahzuf olmayıp mabadindekı « فانه نزله على قلبك » cümlesi olabıleceğını de soyleımış ve mealı ‹ bunun sebebı Allahın ıznıle Kur'anı sana ındırmesınden ibarettır » olacağını gosterımış ve nıhayet bunun bır tehdıd ıfade ettığını de anlatmıştır Lâkın buna ‹ فانه نزله › cumlesınde ‹ من › şartına aıt bir zamır bulunmadığından kaıdeı lısana muhalıf olduğu beyanıle ıtıraz edılmıştır Ancak Zemahşerî burada ‹ bunun adavetının sebebı › dıye bır mübtedâ ıle bu zamırın mukadder olduğunu gosterdığınden Ebuhayyanın bu ıtırazına cevabı da anlatmıştır Demek oluyor kı evvelkı surette ceza mahzuf, ıllet onun makamına kaım ıkıncı surette ceza mezkûr, fakat cezadan rabıtalı bır mubteda mahzuftur. Her ıkı takdırde kelâmın bır manayı tehdıdı mutazammın olduğu ve ıkincı âyetın bunu ızah ettığı unutulmamak lâzımgelır Sebebın beyanı vesıledır asıl sıyakı âyet, bu tevbıhtır Bunun ıçın bız sıyaka nazaran şu takdırı zahır buluyoruz soyle her kım Cıbrıle duşman ıse Allaha duşmandır (فانه نزله على قلبك باذن الله) çunku o Cıbrıl Kur'anı senın kalbın uzerıne Allahın ıznıle ındırmekttedır (مصدقا لما بين يديه) onundekı kutubı sahıfeyı musaddık (و هدى و بشرى للمؤمنين) ve mü'mınlere hıdayet ve bışaret olmak uzere

على قلبك buyurulması ıkı cıhetten şayanı dıkkattır Evvela « الى قلبك » buyurulmayıp على ıle ırad edılmiştır kı ‹ على › ıstı'lâ ıfade ettığınden vahy-u tenzıl dığer varıdat ve sanıhatı adıye yıbı kalbe yalnız bır noktadan ılışıveımekle kalmayıp bütün kalbı üzerınden ıstilâ ve dığer

ıhtisasat ve ıdrakâtın cümlesını tatıl ederek gelen ve her vakînın fevkında bır ılmi zarurî ve nakabıli mukavemet bıı hukmı ılâhî ıfade eylıyen bır cebrı ılâhî olduğunu ış'ar etmektedır Cibrıl, vahıy getırdığı zaman Resulullahı oyle bır sarıp tazyık edıyordu ki canına tak diyordu. Bunun ıçın Resulullah « حطى حق بلغ مني الجهد » buyurmuştu. Nıtekım Buharînın başında Hazretı Aışeden rıvayet olunduğu uzere eshabı kıramdan Harısıbnı Hışam Hazretlerı « ya Resâlullah sana vahıy nasıl gelıyor? » dıye sormuştu, Resulullah buyurdu kı ahyanen salsalei ceres -çan sesıgıbı gelır, bu bana en şıddetlısıdır Derken kesılır, ben de hepsını hıfz etmıs bulunurum, ahyanen de melek bır ademe temessül eder, bana soyler, ben de soyledığını bellerım Hazretı Aışe bunu naklettıkten sonra demıştir kı « fılvakı ben gordum gayet soğuk bır gunde Peygambere vahıy nazıl oluyordu, vahıy kesıldı, Peygamberın alnından ter fıskırıyordu, boyle ılk vahyın Hırada nasıl geldıgı de Fatıhada nakledılmıstı Işte burada « الى قلبك » veya « اليك » hatta « عليك » buyurulmayup da « على قلبك » buyurulması bılhassa vahyın kalbı Resulullahı pek zıyade tazyık ve ıstılâ eden en şıddetlı kısmına ışaret buyurulmuştur

Sanıyen bu kelâmı soylemeğe Resulullah memur olduğu ıçın muktezayı zahır onun lısanından tekellüm sıgasıle « على قلبي » denılmek ıdı Resulullah soylerken benım kalbıme demesı lâzım gelirdı, boyle ıken hıtab ıle « على قلبك » buyurmuştur kı bu da bu sozu Resulullah kendı tarafından değıl Allah tarefından aynen soylemeğe memur olduğunu tansıs ıçındır

Hulâsa, ya Muhammed! Sen değıl, ben soylıyorum, sen bunu ılân et her kım Cıbrıle duşmen ıse şunu muhakkak bılsın kı o Cibrıl sana bu Kur'anı kendılığinden değıl benım ıznımle ındırmektedır, hem de ondan evvelkı bütün kütubı ılâhıyeyı mueyyıd ve onlar gıbı rahmet ve hattâ mu'mınîne onlardan fazla hıdayet ve bışaret olarak

ındırmektedir, şu halde ona adavet etmek Allaha, Allahın bütün kitablarına, muminlere olan hıdayet-u bışaretıne duşmen olmaktır (من كان عدواً لله و ملئكته و رسله) her kım Allaha ve Melâıkesıne ve Resullerıne (و جبريل و ميكال) ve bılhassa Cıbrıle ve Mıkâıle düşmen olur ıse (فان الله عدو للكافرين) bılsın kı Allah da kâfırlere dusmendır - Belâlarını verecektır, onları yaşatması, ımhal etmesı nımet değıl, mahzı nıkmettır Meğer kı tevbekâr olsunlar da mu'mınler mıyanına gırsınler, o zaman bu hıdayet-ü bışaretten onler da mustefıd ve mutena'ım olurlar

Bu emırden sonra Cenabı Allah Reşulünu bır daha te'yıd ederek Yehudilerın son sıretlerını ve haletı ruhıyelerını butun cezirlerıle bıldırıyor ve nıhayet onlara bütün bunlardan vaz geçerek yola gelmelerını rahîmane bır belâğatle tavsıye edıyor şoyle kı

وَلَقَدْ اَنْزَلْنَا
اِلَيْكَ اٰيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا اِلَّا الْفَاسِقُونَ ۝
اَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْداً نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ اَكْثَرُهُمْ
لَا يُؤْمِنُونَ ۝ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ
مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ اُوتُوا الْكِتَابَ
كِتَابَ اللّٰهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَاَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ۝

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَى مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ
سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ
السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ
وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ
فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ
وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ
مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ
مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ
أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۞ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا
لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ۞

Meali Şerifi

Şanım hakkı için sana çok açık âyetler. parlak mu'cizeler indirdik öyle ki iman sahasından uzaklaşmış fasıklardan başkası önlara kâfirlik etmez ❁ ya o fasıklar hem bunları tanımıyacaklar hem de ne zaman bir ahd üzerine muahede yapsalar her def'asında mutlaka içlerinden bir güruh onu bozup atıverecek öyle mı? hattâ az bir güruh değil ekseirsi

ahd tanımaz imansızlar * hem Allah tarafından onlara beraberlerindekini tasdikleyici bir Peygamber gelince, eski kıtab verilenlerden bir kısmı Allahın kitabını, omuzlarının arksına attılar sanki bilmiyorlarmış gibi de * tuttular Süleyman mülküne dair Şeytanlırın uydurup takib etdikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeytanlar küfr ettiler, nasa sihir ta'lim ediyorlar ve Babilde Harut Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı, halbuki o ikisi "biz ancak bir imtihan için gönderildık sakın sihir yapmayı tecviz edib de kâfir olma„ demedikce bir kimseye öğretmezlerdi, işte bunlardan kişı ile zevcesinın arasını ayıracak şeyler öğrenıyorlardı, fakat Allahın iznı olmadıkca bununla kimseye zarar verebilir değillerdi, kendilerine zarar verecek, menfaatı olmıyacak bir şey ögreniyorlardı, kasem olsun onu her kim satın alsa her halde onun Ahırette bir nasibi yok, bunu muhakkak bilmişlerdi amma canlarını sattıkları o şey ne çirkin bır şeydi onu bilselerdı * evet iman edib de korunmuş olsa idiler elbette Allah tarafından bir mükâfat çok hayırlı olacaktı, bunu bilselerdı *

(ولقد انزلنا اليك ايات بينات) Ey resulı ekmel! Şanını hakkı içın emın ol kı bız sana gayet açık ve vazıh ve maksudı hakkı i'vıcacsız, şeksız, şuphesız gosterır ayetler, mu'cızeler ınzal ettık Bu Kur'anın bılhassa maksadı tebliğı gosteren, hakka davet eden âyatı muhkemesı o kadar açık ve o kadar vazıhtır kı zerre kadar akıl vs fehım-u ınsafı olan buna ıman etmekte tereddüd etmez (وما يكفر بها الا الفاسقون) ve dınden ve ıstıkamet fıtretınden çıkmış, nakzı ahdetmeğe ve hakkın hılâfına gıtmeğe alışmış akıdesı bozuk fasıklardan başka hıç kimse bunlara küfreylemez - Buna kufredenler hep surenın başında beyan olunan o hasırın guruhu fasıklardır. Bunlardan Malıkıbnı Sayf vallahı Muhammede ıman

etmeniz için bizim kitabımızda ahd u misak alınmamıştır» diye inkâr etmişti Bunun hakkında şu âyet nazil olmuştur (اوكلما عاهدوا عهدا) ya onlar, o fasıklar her ne zaman bir ahde girişir, bir söz verirlerse (نبذه فريق منهم) içlerinden bir fırkası bu ahdi bozup atacak mı, sade bir fırka değil, (بل اكثرهم لا يؤمنون) hattâ bunların ekserisi imansızdırlar - Tevrata da iman etmezler, hiç dinleri yoktur, bunun için nakzı ahdetmeyi günah saymaz, vaktile Tevrata ve Peygamberlere karşı kaç def'alar nakzı ahdettikleri gibi şimdi de sana ve Kur'ana karşı öyle yapıyorlar, dün işte geldi geliyor diye seninle istiftah ederlerken bu gün ondan vazgeçip sana vahyi getiren Cibrile bile husumet ilân ediyorlar (ولما جاءهم رسول من عندالله مصدق لما معهم) hem Allah tarafından bunlara beraberlerindeki kitabı tasdik-u te'yid eden, gözledikleri bir resul, bir ahır zaman Peygamberi gelince (نبذ فريق من الذين اوتوا الكتاب) ehli kitab olanlardan bir fırka (كتاب الله وراء ظهورهم كانهم لا يعلمون) Allahın ellerindeki kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi busbutun arkalarına attılar da (واتبعوا ما تتلوا الشياطين على ملك سليمن) mulki Suleyman yani Suleyman aleyhissellâmın hukûmet ve devleti aleyhine şeytanların takib ettiği şeytanetlere, kezalik şeytanların okuya geldiği efsun ve efsane kitablarına uydular ve onun arkasına düştüler

TILV, TILAVET iki mâ'naya gelir, birisi ta'kib etmek ya'ni bir şeyin arkasına düşmek ki mukaddem, tâli tabirleri bundandır Diğeri alettevali okumak ki bunda evvelki ma'nada vardır, burada ikisile de tefsir edilmiştir Evvelki ma'na eammolmak itibarile ikincisine dahi sadık olabileceğinden daha muracaattır

Bu şeytanlar nasıl şeytanlardı ve takıp ettiklerı şeyler nelerdı? Bunlar hem cın şeytanı ve ervahı habise denilen gızlı şeytanlara, hem de ınsan şeytanlarına şamildir. Zira gızli şeytanların eserlerı de ınsan şeytanları üzerınde zuhur eder Ve zahırdeki ınsan şeytanları o ervahı habisedlen aldıkları şeytanetlerle ıcrayı şeytanet ederler. Ekserı müfessırînın hasılı rıvayetlerıne gore Suleyman aleyhısselâmın mülkınde fitne zuhur edıp hukûmetını zayı ettığı zaman ıns-u cın şeytanları pek azıtmış, dınsızlık ilerı gıtmıştı, fıtneyı çıkaran ve bılâhare Süleyman aleyhısselâma mağlûp ve musahhar olan bu şeytanlar «ص» suresınde geleceğı üzere Kur'anda «بناء، غواص، آخرين» namıle uç sınıf gosterılmışlerdır «والشياطين كل بناء وغواص وآخرين» bak Demek bunlar ıçınde bır takım dessas san'atkârlar da vardı, ıste butun duşman ve menbaı vahıyden uzak olan bu şeytanlar vukuatı carıye ve atıye hakkında kulak hırsızlığıle bır takım malûmat edınırler ve bunun birıne yuzlerce yalan ve eracıf karıştırarak gızlı gızlı neşrıyatta bulunurlar Ve buna vasıta olmak ıçın kâhınlerı intıhap ederler ve onlara telkınat yaparlardı, bazı haberlerı doğru çıktıkça kâhınler bunlara guvenır, bunun yanında bınlerce eracıf de neşrederlerdı, derken bu kâhınler bunları tedvın ettıler, cın celbı ve gonul teshırı hakkında turlu turlu sıhr-u efsun kıtapları yazdılar, bu mıyanda geçmış ve gelecek şeyler hakkında haberlere benzer efsaneler, masallar, romanlarla yalanlar dolanlar neşrettıler, vekayı ve hakayıkı tarıhıye tahrıf olunarak efkârı nassı aldatacak yanlış ve eğrı yollara sevkedecek hurafeler neşrolunur, ve bunlar arasına bazı ılmî, hıkemî şeyler karıştırılarak suı ıstımal edılırdı. Bu suretle cınler gaybı bılıyor dıye şayı olmuştu ve bu şeytanların tezvırat u tesvılâtı yuzunden fıtne çıkmış, mulkı Süleyman bır müddet elınden gıtmıştı, nıhayet bı'avnıhı tealâ Suleyman aleyhısselâm bunlara galebe ettı ve hepsını teshır edıp mukayyed

olarak istihdam eyledi ve o zaman butun bu kitapları toplatarak tahtının altında bir mahzene defnetmişti, vefatından bir müddet sonra hakikate aşina olan ulema da kalmayınca şeytanlardan insan suretinde birisi çıkıp «ey nas, bilmiş olunuz ki Süleyman ibni Davud Peygamber değil bir sahiridi, cinleri, şeytanları, ruzgârları hep sihirle teshir ederdi, o, neye irdi ise ilmi sihir ile irdi, inanmazsanız sarayını arayınız, sakladığı kitaplarını bulursunuz» diye ilân etti ve bunların medfun olduğu mahalli gosterdi açtılar, filhakika bir çok kitap çıkardılar, bu sihr-u efsane kitapları idi, bunun uzerine «Suleyman sahirmiş, hükûmetini sihir ile idare edermiş» diye şayi oldu, diğer bazı mufessirinin rivayetine gore bu kitaplar vefatından sonra yapılıp defnedilmiş, bir takımlarının uzerine Asaf ibni Berhıyanın eseri gibi sahte unvanlar konulmuş ve aynı desise ile neşredilmiştir. Işte «ماتتلوا الشياطين على ملك سليمان» butün bu şeytanetlere işarettir, zaten Mısırdan beri Beni Israil arasında sihir, hokkabazlık meçhul değildi, fakat bu kerre başka bir renk almıştı, bir taraftan siyasî içtimaî entrikalarla Süleyman aleyhisselâmın devleti aleyhinde ta'kib edilmiş, diğer taraftan onun dunyayı teshir eden ilmidiye yine onun namına iftira ile tervic edilmek istenilmiştir O derecede ki sonraki Beni Israil müşarünileyhe bir Peygamber değil, sahhar bir hukumdar nazarile bakarlarmış ve bunun için Beni Israil bilhassa hukûmetlerini zayi ettikten sonra milletler arasında gizli yollarla bu kabil neşriyatı tervicten ve hüner şeklinde sihirbazlıktan hali kalmıyorlardı Vaktaki aslı Tevrat mucebince bekledikleri Hatemülenbiya Efendimiz geldi ve Tevratı mevzuibahs etti o zaman donüp bununla mucadeleye başladılar «nubuvvet yolile buna muaraza edemiyeceğiz, biz ne yapsak Cibril ona haber veriyor» dediler ve Cibrile duşman oldular, Tevratı da büsbutun arkalarına atarak sihr-u tezvir yoluna saptılar, bu şeytanî

eserlere ittiba ile «Süleyman, Muhammedin dediği gibi bir Peygamber değil idi, sahir bir hükumdarıdı, sihirlerini mu'cize gibi gösterirdi diye iftiralar ettiler, buna nazaran Hazreti Süleymanın - haşa - kâfir olması lâzım geliyordu, çunkü sihrin bu derecesi küfurolduğunda şuphe yoktur Halbuki (وما كفر سليمن) Suleyman kâfir değildi - ولكن) الشياطين كفروا) velâkin evvel-u ahir ona sahir diyen şeytalar küfrettiler (يعلمون الناس السحر) ki nassa sihir ta'lim, ediyorlardı, halkı igva ve idlal eyliyor ve bunu ogretiyorlardı - nassın bu fıkrası ta'limi sihrin kufrolduğunu göstermektedir.

SIHIR NEDIR? Esası lûgatte sihir, ne olursa olsun sebebi hafi olan ince şey demektir Nitekim gadâye de inceliğinden dolayı feth ile seher itlak olunur Bunun ise alelitlak küfr olmıyacağı bedihîdir fakat orfi şer'de sihir, sebebi hafi olmakla hakikatin hilâfına tahavyul olunan valdızcılık, şarlatanlık hud'akârlık yolunda cereyan eden her hangi bir şey demektir Ve alelitlak soylendiği zaman mezmum olur Çunkü bunda esrarengiz bir surette hakkı batıl, batılı hak, hakikatı hayal, hayalı hakikat diye göstermek vardır Nitekim «سحروا اعين الناس» ve «يخيل اليه من سحرهم انها تسعى» buyurulmuştur Maamafih mukayyed olarak memduh olan ve izharı hak için kullanılan lâtif hususatta dahi istimal olunduğu vardır ان من البيان لسحرا gibi ki buna sihri halâl de denilir ve mücazdır Demek ki esrarengiz sebebi hafi ile incelik, cazibei zahiriye, hud'a sui makasd sihrin mahiyetini teşkil eder Binaenaleyh sihir evvelâ nefsinde bir hârika değildir. Yani esbabı muttaride hilâfına olarak bizzat iradei ilâhiye ile zuhura gelen hâdisattan değildir Onun her halde teşebbus olunabilecek bir sebebi mahşusu veya muttaridi vardır, Şu kadar ki o sebeb herkes için ma'lûm olmadığından harika gibi tahayyül olunur.

Bunun içindir ki sebebi herkes için mal'ûm olmıyan he hangi bir hakikat dahi âlemi iğfal için kullanıldığı zamaı bir sihir olur Bu sebebin binnazariye izah edilebilir bı halde bulunması şart da değildir Az çok taklidî bi halde îka edilebilmesi de kâfidir Hilkatte sebebi ilmeı izah edilemiyen muttarid veya gayri muttarid bir takım hâdisatı garibe ihdas etmek alelıtlak sihir olmaz. Lâkiı bunlardan insanları aldatmak için istifadeye kalkışıldığ ve bu suretle kulûbe icrayı te'sir edip dolandırıcılıl yapılmak istenildiği zaman bunlar sihir mahiyetini iktisal ederler, bunun için imansızlık, ahlâksızlık sihrin koku dur Sahirler, Ulûmdan Sanayiden, Edebiyattan, Felsefe den, garaibi hilkatten suistı'mal ile istifade etmesin bilirler, bu suretle hakkı gizlemek için yazılmış nice fel sefeler, nice romanlar, nice tarih kılıklı urcufeler vardır Vaktile hukemanın «hınzırların boynuna cevahir takma yın» nasihatı, bu gibilerden mealli ulûmu siyanet içi verilmişti

Bundan anlaşılır ki sihrin envaını tayin etmek kola değildir Maamafih Fahruddini razî tefsirinde sekiz kısım kadar saymıştır, bazı izah ile hulâsası

1 - Gildanî sihri ki kuvayı Semaviye ile kuvay Ardiyenin mezci tarikile husule getirildiği soylenen ve tılsım namı verilen şeylerdir Gildanîler kadim bir kavı olup yıldızlara taparlar ve bunların mudebbiri âlen olduğuna ve hayr u şerrin, saadet-u nuhusetin bunlardaı sudur ettiğine zahib olurlardı Bunların tılsım namı veri len bazı acaib şeyler yapdıkları soylenmektedir İbrahim aleyhisselâm bunların akidelerini ibtal için ba's buyurul muştu ki başlıca üç firka idiler, bir kısmı eflâk-ü nucu mun kidemine ve bizatiha vacibulvucud olduğuna kaı idiler ki bunlar bilhassa, Sabie namile ma'ruftürlar, za manımız tabirince kıdemi âleme kail bir nevi tabiiyyu de nektir, ve anlaşıldığına gore nucum ve tabiiyatta hayl

ileri gitmişler ve sınaî bazı garaibat ihdas eylemişlerdir Diğer bir kısmı eflâkın ulûhiyetine kail olarak her birine heykeller yapmışlar ve bunlara hizmet-ü ibadet etmişlerdir Üçüncü bir kısmı da eflâk-u kevakibin fevkında faili muhtar bir halik isbat ederler, lâkin halkın onlara bu âlemde nafiz bir kuvvei âliye bahş etmiş ve tedbiri âlemi onlara tefviz eylemiş bulunduğuna kail idiler ki bu da ekseri tabiiyun mezhebine musabihtir Fikrimizce bu sihirde tabiiyat ile ruhiyatın eski zamanlarda keşf edilmiş memzuc bazı havassı garibesi tatbik edilmiş olduğu anlaşılmıştır

2 — Eshabı evhamın ve nüfusı kaviyenin sihirleridir Bunlar öyle tevehhum ederler ki insanın ruhu terbiye ve tasfiye ile kuvvet ve te'sirini arttırır Gizli kapalı şeyleri görebilecek derecede hiss-u idrakı ziyadelenir, kendi harîcinde icrayı te'sir edecek kadar da iradesi şiddet bulur O zaman istediği bir çok şeyleri yapar, eşyada, hayvanatta, insanlarda kendi bedeni gibi tasarruf eder Hattâ o dereceye varır ki bir irade ile binye ve eşkâli değiştirebilir, ihya ve imate, icad ve i'dam edebilir Filvaki terbiyei bedeniye gibi terbiyei ruhiyenin de bir çok ahkam-u fevaidi inkâr olunamaz, lâkin bu dereceleri bizzat bir bahşayişi ilâhî olabilirse de bunu kesb-u san'at ile kabili husul farzetmek evhamdır, bir takım kimseler, riyazat, havas, rukye, tecerrüd vesaire gibi bazı tariklere müracaat ederek ilmi ruhun bazı hâdisatı garibesile uğraşırlar ki manyatizme, hipnotizme, fakirizm vesaire bu cümledendir Ve sihrin en muğfil ve en tehlukeli kısmı da budur

3 — Ervahı Ardiyeden istiane tarikile sihirdir ki azaim veya cincilik dedikleri budur Mu'tezile ve muteahhirini felâsifeden ba'zıları Cinleri inkâr etmişlerse de bunlar kısa görüşlu ve inkârda sur'atli kimselerdir Kâinatta ruhanî, cismanî gizli kuvvet kalmamış, hepsi keşf u tah-

dıd edilmiş gibi «Cinnin aslı yoktur» dıye ınkârı bastırmak ılmî bır hareket olamaz, bır takımlarına «bilmedığımiz, hafı, mestur nıce kuvayı tabııye vardır» Desenız, evet demekte tereddud etmezler de aynı ma'nada olmak uzere Cin vardır desenız hemen inkâr ederler, bunun ıçın ekâbırı felâsife Cinlerı ınkâr etmemış ve ervahı Ardıye namıle yadetmışlerdır Fakat bunlarla esbabı muttarıda tahtında ınsanların munasebet ve ırtıbat peyda edıp edemıyecekleri ılmî bır surette tetkık olunursa buna henuz hükmolunamaz Lâkın bundan dolayı bu tarzda vakı olabılecek sıhırlerın vukuunu ınkâr değıl tasdık etmek lâzım gelır, hattâ bu gun ispırtızmecıleri bu cıncılerden sayabılırız Işte sıhrın en meşhur aksamı asıl bu uç kısımdır

4 — Tahayyulât, el çabukluğu denılen sıhırlerdır kı bunlara sıhırden zıyade hokkabazlık, şa'beze namı verılır, bunun esası tağlıtı histır Bu tıpkı, vapurda gıderken sahılı hareket edıyor gıbı gormeğe benzer Buna Arabca ahız bıl'uyun, lısanımızda goz bağçılığı dahı denılır Maamafıh gozbağcılığın daha sırrî olan ruhî te'sırat ıle alâkası bulunmak da mumkındır

5 — Hıyelı sanayı ıle yapılan âlâttan bilıstıane amalı acıbe gostermek suretıle sıhırdır kı seharei, Fır'avn boyle yapmışlardı, rıvayet olunduğuna göre bunların ıplerı değneklerı cıva ıle mılâ edılmıs ve altlarından hararet verılınce veya guneşın te'sırıne ma'ruz kalınca ısınmıya başlıyan ıpler, değnekler harekete gelıp kayarmış, zamanımızda fununun terakkıyatı bunlara bır çok mısal vermeğe musaıddır Sınemalar bunun en mebzul bır mısalı olarak gosterılebılır, bunların halk uzerındekı hayalî olan te'sıratı bır sıhır te'sırıdir, hele aslını bılmıyenler ıçın

6 — Ecsam ve edvıyenin havassı hikemiye veya kımyevıyesınden ıstıane suretıle yapılan sıhırlerdır

7 — Ta'lıkı kalb suretıyle sıhırdır Sahır şarlatanlık

yaparak ve kendini türlü tütlü temeddühla satarak muhatabını cezbeder, bir ümid veya korku altında kalbini kendine rabt ve hissiyatına icrayı te'sir ederek yapacağını yapar. İsmi a'zam bilirim der, Cin celbederim der, kimya bilirim der, icabına göre hünerden, san'atten, kudretten nüfuzdan, kerametten, ticaretten, menfaatten bahseder dolandırır Ta'liki kalbin tenfizi amalde, ihfaı esrarda te'siri ne kadar çoktur, en âdîsinden en meharetlisine varıncaya kadar, dolandırıcılığın envaı buna merbuttur ve aksamı sihrin ekserisi ve hattâ az çok hepsi bununla alâkadardır denilebilir

8 — Nemmamlık, gammazlık gibi gizli tezvirat, akl-u hayale gelinez, ilkaat, vasıtalı vasıtasız tahrikât, iğfalât ile sihirdir ki beynennas en mebzul olan kısmıdır

Bütün bu aksam esaslı iki kısma racı olur birisi sırf yalan ve mahzı tezvir-u iğfal olan kavil veya fiil ile icrayı tesir eden sihir, diğeri az çok bir hakikatı suistimal ederek ika edilen sihirdir Sihrin bütün mahiyeti, hayalı hakikat zannettirecek bir veçhile ruhı beşer üzerinde aldatıcı bir te'sir ika etmekten ibaret olduğu halde bunun bir kısmı tahyili mahız, diğer bir kısmı dâ bazı hakikat ile memzucdur Binaenaleyh her sihrin hakikî te'sirden büsbütün ârî olduğunu iddia etmemelidir Bu âyeti kerimede bu ikisine işaret için evvelkine «يعلمون الناس السحر» ikinciye de «السحر» ve bu «ماتتلوا الشياطين» e atf ile «وما انزل على الملكين ببابل هاروت وماروت» buyurulmuştur Yani bu şeytanlar sırf kendi uydurmaları olan sihri bir de Babilde Harut ve Marut namında iki meleğe inzal edilenı nasa, o zamanki Beni İsraile ta'lim ediyorlardı ve böyle yapmakla küfretmişlerdi Gerek mütekaddimînden ve gerek müteahhirinden bazı müfessirler bu «ما» yı nafiye telâkki edip manayı «Babilde Harut ve Marut namile iki meleğe bir şey inzal kılınmadı, Harut ve Marut hikâyesi de bu şeytanların uydurduğu yalân bir masaldır mealinde göstermiş-

lerdır Âyetin mabadındekı sıyakı buna müsaıd olsa idi bız de bunu tercıh ederdık, fakat sıyak buna müsaıd görünmuyor, «وما يعلمان» rekik düşuyor, bınaenaleyh bız cumhurı müfesırînın beyanı veçhile mevsul ahzedıyoruz kı bu hem zahirı nazma muvafık, hem de anladığımıza nazaran derın hakıkatlerı muhtevıdır Bu evvelâ harut ve Marut kıssasının bır hakıkatını beyan edıyor ve bunun haddı zatında sıhır değıl ancak tarzı ta'lımı ve suıstımalı cıhetıle bır sıhır ve küfur olacağını ıfham eylıyor Nıtekim «ما انزل على الملكين» hakkında sarahaten sıhır ta'bır edılmemış, ancak sıhre atfedılmıştır, maamafıh bu şeytanlar tarafından tarzı ta'lımının kufr olduğuna ve bundan bır sıhrı mahsus yapıldığına ışaret kılınmıştır Demek kı «ما انزل على الملكين» haddı zatında bır sıhır değıl, fakat ehlı fesad elınde vesılei kufr olabılecek bır hakıkat ıken, bu şeytanlar bunu mahza sıhr ıçın ta'lım etmışlerdır Halbukı (وما يعلمان من احد حتى يقولا انما نحن فتنة فلا تكفر) Harut ve Marut bunu ta'lım edeceklerı zaman bız bır fıtneyız, yanı bızım belledeceğımız şeyler fıtneye müsaıddır ve suıstımalı küfürdur. Bınaenaleyh sakın sen bunu belleyıp de kufre gırme» demedıkçe ve bu yolda nasıhat etmedıkçe onları bır kımseye ta'lım etmezlerdı, gelışı guzel herkese belletmezler, suıstımalden, küfurden, sıhırden men ederlerdı, bu şeytanlar ıse boyle yapmadılar da bıl'akıs bunlarla herkese sıhır ta'lım edıyorlar

Işbu ıkı melek ve bunların ta'lımatı hakkında bır çok sozler soylenmış, bahısler yapılmıştır, butün bunları mutaleadan sonra bızım âyetten anladığımız sudur Malûmdur kı meleklerın ınsanlara ta'lımı ya vahıy veya ılham demektır Harut ve Marutun Cıbrıl gıbı vahıy melâıkesınden olduklarına delıl yoktur Bıl'akıs âyet bunları ıptıda munzelünbih değıl munzelunaleyh gosterdığınden nuzulde mertebeı talıye meleklerınden oldukları zahırdır

Binaenaleyh ta'limleri de enbiyaya olan vahiy derecesinde olmayıp ilhamat kabilinden olmak mutebâdırdır İlham ise herkese olabilir Demek oluyor ki eski bir merkezi medeniyet olan Babil şehri ahalisinden bir takım kimseler iki suretle böyle iki ilâhî kuvvet ile mazharı ilham olmuşlar, bu sayede esrarı hilkatten bazı havarik-u garaip öğrenmişler ve öğrenirken bunların şerre de musaid olduğunu ve binaenaleyh suistimali kufr olacağını da öğrenmişlerdir. O halde bu iki meleke inzal kılınan ve Babil halkına ilham tarikile ta'lim olunan bu şeyler haddi zatında sihir değil idi Lâkin sihir halinde kullanılabilir ve böyle kullanılması mahzı kufr olurdu Bunun için âyette bunun haddi zatında sihr olduğu ifade edilmiştir Filvaki her ilim böyledir Haddi zatında ilmin hepsi muhteremdir Ve fakat büyüklüğü nisbetinde ilmî haysiyetle hayr-u şerre musaiddir İlim ne kadar harikaengiz ve ne kadar ince ve yüksek olursa şerr-u fitne ihtimali de o nisbette büyük olur. Bundan dolayıdır ki âyatı hakkolan dini hakkı, tariki mustakimi isbat ve te'yid için mintarfillâh ihsan olunan mu'cizeler, kerametler ve sair ilimler, hikmetler, fenler behane ittihaz edilerek âlemde ne kadar kufurler, mel'anetler neşrolunmuştur ki bunların hepsi haram ve kufrolan sihir cümlesine dahildir Bu ise ilmin haddi zatındeki ilmî haysiyeti değil, amelî haysiyetidir İlimler husni istimal edilirse zehirlerden devalar yapılır, suistimal edildiği takdirde de devalardan sumum istihsal olunur Hattâ bunun için ekser uleması şeriat gerek bu ayetten ve gerek mutlak ilim hakkındaki diğer ayetlerden sunu istidlâl ve istinbat etmişlerdir Zatında şer'an haram olan hiç bir ilim yoktur Hattâ şerrinden tevakki için sihri bilmek bile haram değildir Ancak yapmak haramdır ve hattâ kufurdur ‹Ta'limi de bu haysiyetle mukayyet bulunmak iktiza eder. Nitekim bu ayette iptida ta'limi sihir alelitlak küfür gibi gösterilmiş iken «وما هما» fıkrasile bu itlak tah-

sıs edilmiştir. Hasılı sihrin mahiyyeti asıl amelî haysiyetindedir ve sihir bir ilmi amelîdir Şer ve bir tezvir sanatıdır Ve bu amel bazı ulûmı hakikiyeye mütevakkıf olabilir ve onların suıstımalile sihir yapılır, meselâ, elektrik bahsı bu gün mühim bir ilim, ve elektrikçilik mühim bir san'attır bunun suıstımalinden ve şer yollarında tatbikatından da bir çok sihirler yapılmak mumkindir Lâkin bunun boyle olmasından, elektrik ilminin haddi zatında bir sihir olması lâzım gelmez, işte Babilde Harut ve Marut ilhamile ta'lim olunan şeyler de buna şebih olduğu anlaşılıyor Bunun için ayette bunlar esasında melekî bir kıymetle gosterilmiş velâkin ta'lim ve taallumı ile tatbikatında musteid bulunduğu fitne haysiyetile de şeytanî olan sihre ilhak edilmiştir Demek ki sihir sirf şeytanî bir şeydir ve bu başlıca iki kısımdır Birisi Şeytanların sirf kendilerinden uydurdukları erâciftir Digeri Babildeki gibi esasında melekî olan bazı ulûm ve sanayii garibenin isti'malidir

Artık burada melekler sihir ta'lim eder mi diye bir sual ve cevab ile munakaşaya mahal yoktur ve bundan ihtiraz için [illegible] yi nafiye yapmak luzumsuz ve siyak beyana muhaliftir, melek sihir ta'lim etmez, lâkin meleklerin hayır için ta'lim ettikleri hakikatler ehli kufür ve şeytanlar elinde şerde istimal edilmek için sihirde de kullanılabilir, nitekim bunu evvelâ Babilliler yaptılar, anlaşıldığına gore bunlar bu iki melekin ilhamile keşfedip belledikleri Semavî ve Arzî, ruhanî ve cismanî kuvvetlerin ve bunların mezcinden mutehassıl bazı sınaatı mühimmeyi nucum-u tabiate isnad ederek küfre girdiler, bu sebeble Gildanî sihri, tılsımat, kalfatriyat namile bir nevi sihir şohret buldu, sonra bir takım Şeytanlar da Süleyman aleyhisselâmın devletine karşı kısmen bunu ve kısmen de kendi uydurdukları tezviratı takib-ü tatbik etmişler ve bu suretle siyasî, içtimaî bir çok fesadlar

çevirmişler ve hukûmet ve devlet işleri için bu sihirleri bir ilim diye neşr-ü tervıç etmek suretıle icrayı küfretmişlerdı. O zamanın halkı olan Beni Israıl bunları onlardan öğreniyorlardı ve milletler arasında bu yolu ta'kibden hali kalmazlardı, nihayet bi'setı seniyyei Muhammediye üzerıne i'cazı Kur'an karşısında kitabullahı tamamen arkalarına atarak büsbütün bu şeytanlara tâbi oldular. (فيتعلمون منهما مايفرقون به بين المرء و زوجه)- bu cümlenın rabtında da vucuhi muhtemıle vardır. Bir çok mufessırîn, bunu Harut ve Marut fıkrasına rabtederek «هما» zamırını bu iki meleke ve «يتعلمون» zamirini de «احد من» den müstefad olan nasa, yani herkese gonderımışlerdir. «يعلمون» veya «كفروا» üzerine veya «فهم يتعلمون» takdırınde atfı cümle alelcümle olarak daha makablıne ma'tuf olduğu da zıkredılmiştır. Lakın bizım muhtarımız bunun «يعلمون» ye merbut veya doğrudan doğru «واتبعوا» cumlesıne ma'tuf ve «هما» zamırının «سحر» ile «ما انزل على الملكين» e racı olmasıdır kı hasılı ma'na şudur Kıtabullahı arkalarına atıp Süleymana karşı o şeytanların takıb ettikleri şeylere ittıba eden bu fırkaı ehlı kıtab, bu zumrei Yehud, bu kâfır şeytanların takıb ve ta'lım ettığı bu ıkı nevı sıhır kıtablarından koca ile karısı arasını ayıracak şeyler oğrenıyorlar · Bu tabır, sıhrın azamî te'sırını ıfham ıçındır Yani bunlar bu tarik ile karı ıle koca beynını bile ayırabılecek fesadlar çevıriyorlar, bunu yapabılecek olan sıhırlerle ıçtımaıyatta ne büyuk fıtneler çıkarılabıleceğını kıyas edınız Karı ıle kocasını ayıranlar, bu kadar kuvvetlı bır rabıtaı ıçtimaıyeyı kıranlar, bır hey'etı ıçtımaıyeye neler yapmazlar, komşular, hemşehriler beyninde neler yapmazlar, efradı mılletı bırıbırine mı düşürmez? Hukûmet ıle teb'asının arasını mı acmaz? İhtılâller mı çıkarmazlar? Âyet bu noktada bıze gosterıyor kı sıhrin en büyuk te'sırı ruhlar üzerindedir, fıkırlerı bozar, kalblerı çeler, ahlâkı berbad, cemıyetlerı perişan eder. Bınaenaleyh sıhrın aslı

yoktur diye aldanmamalıdır. Ve böyle sahirlerden sakınmalıdır

(وماهم بضارين به من احد الا باذن الله) ve maamafih bunları yapanlar, Allahın izni *olmadıkça kimseye hiç bir zarar edemezler.* - Te'siri hakikî, ne sihirde, ne sahırde, ne tâbıatte, ne ruhta, ne Semada, ne Arzda, ne Şeytanda, ne Melektedir Müessiri hakikî ancak Allahdır. Menfaat-ü zarar da ancak onun iznile hasıl olur, o halde her şeyden evvel Allahdan korkmalı ve Allahın vikayesine girmelidir ve bunlara karşı koymak için de kitabullaha sarılmalıdır (ولقدعلموا) Allahın kitabını arkalarına atan bu sihirbazların her halde malûmudur ki (لمن اشتراه) kitabullahı satıp da sihri alan bir kimse, elbette (ماله في الارض من خلاق) bunun Ahirette hiç bir nasibi yoktur Bunun akıbeti husranı mubindir. (ولبئس ماشروا به انفسهم) celâlim hakkı için, bunların kendilerini sattıkları şey ne kotu şeydir amma (لوكانوا - يعلمون) bilir olsalardı - Gerçi bunlar sihrin sonu ve sahirin Ahiretten nasibi olmadığını ve sihre aldananın akıbeti mahzı husran olduğunu bilirler, fakat bir taraftan bu bilgileri ile amel etmedikleri için hareketleri cahilânedir. Diğer taraftan Ahiret nasibsizliğinin dehşetini bilmezler ve sihrin asıl zararı diğerlerinden ziyade yapanlara raci olacağını ve omürlerini nasıl çirkin bir şeyde geçirdiklerini bilmezler.

Bakınız Cenabı Allahın vüs'atı rahmetine ki yine kendilerine şu rahîmane nasihatı inzal bururmuştur (ولو - انهم امنوا واتقوا) bunlar bütün bu seyyiat ile beraber iman

etseler de Allahdan korkarak bu fenalıklardan sakınsalardı (لمثوبة من عند الله خير) elbette Allah tarafından verilecek bir sevab bütün o yaptıklarından ziyade haklarında hayır olurdu (لو كانوا يعلمون) fakat bilir olsalardı

Balâda görüldüğü üzere Cenabı Allah iptida «يا ايها الناس» nidasile umum insanları misakı fıtrî olan ibadetine davet etmiş idi Saniyen «يا بنى اسرائيل» nidalarile Yehudiyet ve Nasraniyet gibi iki milletin men'şei olan Beni İsraili büyük ve esrarengiz bir tarihin bütün ibretlerini icmal ederek tezkiri niam ve ihtarı nikam suretile iman-ü takvaya davet ve bu miyanda dini islâmın kutubi sahteyi müeyyid olan esasatı itikadiye ve ahlâkiye-vü ameliyesini ayatı beyyinat ile tefhim eyledi, şimdi bütün bunlara iman etmiş olan mü'minlere evvelâ en esaslı bir edebi içtimaî ve şer'iyi talim eden bir nida ile tevcihi hitab ve keferei ehli kitabın bazı ahvaline de bu miyande irşad edecektir. Şöyle ki

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ❁

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ❁

Meali Şerifi

Ey iman edenler! «راعنا» demeyin «انظرنا» deyin ve dinleyin ki kâfirler için elîm bir azab var ※ Arzu etmez o küfredenler: Ne ehli kitabdan ve ne müşriklerden ki size rabbinizden bir hayır indirilsin, Allah ise rahmetiyle imtiyazı dilediğine bahşeder ve Allah çok büyük fazıl sahibidir ※

Kur'anda seksen sekız yerde mü'minlere «ياايها الذين امنوا» dıye hıtab buyurulmuştur Tevratta «ياايها المساكين» diye hitab edilirmış nihayet meskenet onların damgası olmuş, emn-ü eman da ehlı ıslâmın akıbetı olacaktır

(ياايها الذين امنوا) ey ıman şerefıyle müşerref olmuş olanlar (لاتقولوا راعنا) «راعنا» demeyınız de (وقولوا انظرنا) «انظرنا» deyınız (واسمعوا) ve kulak verınız dınleyınız - «راعنا» bıze muraat et demektır

MURAAT, «mufaale» babından ra'y-ı rıayette mubalâğa veya muşareket ıfade eder Ra'y ı rıayet, bır kımse, başkasının umurunu tedbır ve mesalıhını tesvıye ve tedaruk ederek muhafazasına i'tına etmektır kı hayvanat hakkında gutmek, ınsanlar hakkında sıyaset ta'bır olunur. Nıtekım ılmurrıaye, ılmı sıyaset ve ıdare demektır Müraat da rıayetde mubalağa veya mutekabılen rıayet demek olur Ve bır ınsanın halıne muraat etmek, ne yapacağını ve halı nereye varacağını gozetmek, murakabe etmek, ta'zım ile nazarı dıkkate almak manasını ıfade eder ki lısanımızda rıayet bu ma'naca kullanılır Bıdayette makamı rısaletden bır şey ta'lım-ü tebliğ buyurulduğu zaman ara sıra muslımîn «راعنا يا رسول الله» yanı bıze riayet et ya Resulâllah derlerdı ve bununla «bızı gozet, teenni buyur, müsaade et kı anlayalım» demek ısterlerdı, Cenabı Allah bu tabırden nehıy buyurarak «راعنا» demeyınız, bu

tabiri kullanmayınız da «انظرنا» bize bak, bizi gözet deyiniz ve söze de iyi kulak veriniz, dikkatle dinleyiniz, iyi belleyib iyi tutunuz buyuruyor ki bunda gayet dakik ve mühim bir ta'limi edeb vardır Gerek ahzi ilim ve gerek talâkkii evamir-ü nasayih vesaire hususlarında Resulullah ile ümmeti arasındaki vaziyeti ictimaiyeyi ve binaenaleyh islâmdaki velâyeti âmme münasebetinin künh-ü hakikatini ve merasimini ifade etmektedir «راعنا» demeyiniz acaba niçin?

Evvelâ, Yehudîler arasında biribirine seb için kullandıkları meşhur bir kelime vardı «راعينا» derlerdi bu tabir Arabca «bizim çoban» demek olduğu gibi Ibranî veya Süryanîce = «اسمع لا سمعت» dinle a dinlenmeyesi, dinle a sözü dinlenmez herif» gibi tezyif-u tahkir manası ifade edermiş, müslumanların Peygambere karşı «راعنا» diye hitab etmelerini Yehudîler fursat bilerek ve «راعينا» kelimesini andıracak vechile ağızlarını eğerek sebb-u tazyif kasdile raînâ, raînâ demeğe başlamışlardı. Sa'dibni Muaz Hazretleri bunu işitmiş «ey Allahın duşmanları size lâ'net olsun, Vallahi hangi birinizin Resulullaha karşı bunu soylediğini bir daha işidirsem boynunu vururum» demiş, onlar da buna karşı «siz boyle soylemiyor musunuz» diye kaçamak yapmışlardı ve bunun uzerine işbu âyetin nazil olduğu rivayet edilmiştir Surei Nisada «من الذين هادوا يحرفون الكلم عن مواضعه و يقولون سمعنا و عصينا و اسمع غير مسمع و راعنا ليا بالسنتهم و طعنا فى الدين» âyeti bu hâdiseyi vazıhan gostermektedir

Saniyen, «راعنا» emri hamakat ve kabalık manasına ruunet masdarından «راعن» sıfatına lâfzen müşabihdir. Bu cihetten de bir sui iham vardır Bu ise edebe mugayirdir. Bu iki sebebe nazaran nehiy sui ihamdan naşi sırf lâfzî bir edebe raci'dir Riayetle nazaret arasındaki mana farkından değildir.

Salisen, muraat riayetten müfaele olduğu ve isneyn beyninde müşareket ifade ettiği için tara-

feyn arasında müsavat ıhaın eder Bunu söyliyenler «sen bize rıayet et, sözümüze kulak ver ki biz de sana rıayet edelım, sozünü dinlıyelım» manasında mütekabil bır rıayet ve murakabe taleb etmış oluyorlar. Halbukı Resulullah ıle Ümmet, muallım ile müteallim, talib ıle murşıd, ulülemir ıle halk beynınde böyle şeraıtı mütesavıye altında muraat esasına müstenid bır alâkaı ıçtımaıye tasavvuru ve velâyetı âmmenin bu esas üzerınde cereyanını taleb etmek, makamı rısalet ve velâyetın kadrını bılmeınek ve esası ıçtımaıyı muzır ve mahii terakkı bır şekle ıfrağ etmektır. Nıtekim «ولاتتبع اهواءهم» «لاتجعلوا دعاء الرسول بينكم كدعاء بعضكم بعضا» buyurulmuştur Binaenaleyh ımandan sonra mu'mınlerın vazıyeti içtimaiyelerini tesbit etmek ve kendilerını makasıdı imana ve hüsnı amele sevkedecek bır muktedabıhe ıttıba eylemek en muhım vazifelerı olduğu ve fakat bunu muraat ma'nasiyle değıl nezaret manasıyle telâkkı edıb ona göre güzel bır edebı ictımaî takib etmek lâzım geleceğı beyan buyurulmuştur. Demek kı Resulullaha aıd olan vazıfe ınuraat değil nazarettır Muraat Ümmetıne düşen bır vazıfe olmak lâzım gelir Bunun ıçin ummet, lâfzî, ma'nevî her türlü sui ıhamdan ıhtıraz etmek ıçin «raına» dememelı, «unzurna» demelı, ta'lım edilen ılme, teblığ olunan ahkâma, evamır-ü nevahıye ıyi kulak verib dınlemelıdır. Nazaret eden de vazıfeı nazaretın ıcabını bılmelı, ona da Ümmet tarafından bu vazıfe ıhtar olunaçağı zaman, bizı gozet diye ıhtar edılmelı.

Rabian muraatın aslı olan ra'y-ü riayette hayvanî bir murakabe mefhumu vardır Nazaret ise, halıs muhlıs ınsanî bır mefhumdur Bınaenaleyh Ümmeti islâmiye hayvaî mefhumdan ıhtıraz etmeli ve insanî mefhum taleb ve tatbik eylemelıdır. Bunu yapmak da ümmetin kabiliyetıne bağlıdır Nıtekımı «لتكونوا يول عليكم» buyurulmuştur Bu ayet gosterıyor kı bu nazaretı taleb etmek ve soz dinle-

mek Ümmetin vazifesidir, mü'minler başıboş, mühmel nazaretsiz bırakılmağa razı olmamalı, kendilerine nazaret edecek bir imama tabi olmalı ve bu suretle bir Ümmet teşkil etmelidir ve fakat «raina» diye muraat talebine de kalkmamalıdır. Ayet mutlak olduğu için hem ahdi risalete, hem de diğerlerine şamildir. Ümmetin Resulullaha karşı «unzurna» demeğe me'zun ve hattâ me'mur olduğuna nazaran bu hak veya vazifenin diğerlerine karşı cereyanı evleviyetle matlûbdur. Bu mes'ele akaid kitablarında imamet bahsi unvanile ve farzı kifaye olmak üzere zikrolunmuştur. Görülüyor ki mu'minlere imandan sonra ilk emir bu oluyor.. Bu hitab kıssai Ibrahimde tavzih olunacaktır.

Ey mü'minler görüyorsunuz ya «raina» demeyiniz, «unzurna» deyiniz ve iyi dinleyiniz, itaat ediniz yoksa (وللكافرين عذاب اليم) kâfirlere azabı elîm vardır. Iman yoluna gitmeyib de küfür yoluna gidenler, o azabı elîmden hissedar olurlar, siz o kâfirlerden ümid ummayın[1], (مايود الذين كفروا من اهل الكتاب) arzu etmez o küfredenlerne ehli kitabdan (ولا المشركين) ne de müşrikînden (ان ينزل عليكم من خير من ربكم) ki size rabbınızdan bir hayır indirilsin. Hiç biri mü'minlerin mintarafillâh bir devlete nail olmasını istemezler ve bunun için Peygamberinize indirilen ve hayrı umuma raci olan vahy ü nübüvveti de sevmezler, buna karşı bin türlu safsata ile mükâbere ederler ve Allahın lûtfuna, kudretine müdahale etmek isterler, hiç bir şey yapamazlarsa « لولا نزل هذا القران على رجل من القريتين عظيم » derler. (والله يختص برحمته من يشاء) Allah ise dilediği kulunu rahmetile mumtaz kılar. O, böyle rahman olan bir faili muhtardır. (والله ذو الفضل العظيم) ve Allah çok büyük fadl-ü

kerem sahıbidır. - Onun fadl-u ıhsanına had yoktur. Binaenaleyh sız Allahı boyle bılınız ve o kâfırlerın sozlerıne kulak asmayınız, onlar vahy-ü nübüvvete i'tiraz etmek ıçın ahkâmı fer'iyeye i'tiraz etmeğe de kalkışırlar, baksanıza Kur'anda nasıh mensuh da vardır Bır zaman Allahın emri denılen bir ayet veya bır hukum dığer bır zaman nesholunuyor, yerıne başka ayet veya başka bır hükmı ıkame edilıyor Bu Allah kelâmı, Allahın ahkâmı olsa boyle mı olur? Allahın kelâmında, Allahın ayetlerinde, Allahın hükümlerınde nesh olur mu? Allah hıç yaptığını bozar mı? Söyledığini geri alır mı? Verdıği hukümden, koyduğu kanundan hıç cayar mı? derler, bunu ilk evvelâ Yehudîler söyledıler: Nesıh mümkın olsa Allah hakkında caymak, evvel bilmedığını yenı bılmek ve ona gore karar değıştırmek «beda» gıbi bır nakısa tasavvuru lâzım gelırmış, bu muhal olduğundan nesıh muhal ımış, Tevratın, dını Musevînın hıç bır ayetı, hıç bır hukmü değışemez, neshedılemezmış bunun ıçın Incıl, Kur'an Allahın kıtabı değılmış, Nasranıyet, Islâmıyet Allahın dını değılmiş Nasaraya gelince Eskıden Nasranıyet neshi ınkâr etmiyordu, Incilde Tevratın bazı ahkâmını nesheden ve meselâ sebıt yerine pazarı ıkame eylıyen nasıh âyetler bulundnğunu teslım edıyorlardı ve bunlar nesıh mes'elesıyle ıslâma ıtıraz etmezlerdı Fakat son zamanlarda Protestanlar ve bılâhare Katolıkler dahı Yehudîler gıbı neshı ınkâre kalkıştılar ve hattâ Kur'andakı «لا مبدل لكلمات الله» ayetıyle ılzamî olmak içın ıstıdlâl bıle yapmak ıstedıler kı Hındlı Rahmetullah Efendı merhum bu babda cevaben «ızharulhak» namıyle güzel bır eser yazmıştır Sozun açıkcası Nasranıyet ıslâma ıtıraz ıçın bu davaya kalkışırsa evvelemırde kendısını ınkâr etmış olur, Çunkü Nasraniyetın Yehudîlığe muhalıf nice ahkâmı dınıyesı bulunduğunda şüphe yoktur ve oyle değılse Hırıstıyanlığın mânâsı yoktur Aynı sual Yehudîle-

re de variddır Çünkü Tevratta da daha mukaddem enbiyanın şeriatlarını nasıh ahkâm mevcuddur. Cenabı Allah sırf kıskançlıktan neş'et eden bu gibi butün vâhî iddiaları ibtal ve mü'minlere bir aslı teşriîyi beyan ederek buyuruyor ki.

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَاْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَا اَلَمْ تَعْلَمْ
اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۞ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ لَهُ
مُلْكُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ
مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ۞ اَمْ تُرِيدُونَ اَنْ تَسْـَٔلُوا رَسُولَكُمْ
كَمَا سُئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْاِيمَانِ
فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ۞ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ
لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ
اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتّٰى
يَاْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرِهِ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۞ وَاَقِيمُوا
الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ

تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ۞ وَقَالُوا
لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا اَوْ نَصَارٰى
تِلْكَ اَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقٖينَ
۞ بَلٰى مَنْ اَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ اَجْرُهُ
عِنْدَ رَبِّهٖ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۞
وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارٰى عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارٰى لَيْسَتِ
الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذٖينَ
لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فٖيمَا
كَانُوا فٖيهِ يَخْتَلِفُونَ ۞

Meali Şerifi

Biz bir âyetden her neyi nesih veya insa edersek ondan daha hayırlısını yahut mislini getiririz, bilmez misin ki Allah her şey'e kadir, daima kadirdir ۞ bilmez misin ki Allah, hakikat göklerin ve yerin mülkü, hep onun, size de Allahdan başka ne bir veliy vardır ne bir nasîr ۞ yoksa siz Peygamberinizi bundan evvel Musaya sorulduğu gibi sorğuya çekmek mi istiyorsunuz? Halbuki her kim imanı küfre değişirse

artık düz yolun ortasında sapıtmışdır * Ehli kitabdan bir çoğu arzu etmektedir ki sizi imanınızdan sonra çevirip kâfir etseler: hak kendilerine tebeyyün ettikten sonra sırf nefsaniyetlerinden, hasedden, şimdi siz afv ile safh ilė davranın tâ Allah emrini verinciye kadar, şüphe yok ki Allah her şey,e kadir, Daima kadirdir * hem namazı doğru kılın ve zekâtı verin, nefisleriniz için her ne hayır da takdim ederseniz Allah yanında onu bulursunuz, her halde Allah bütün yaptıklarınızı görüyor * bir de Yehud veya Nasradan başkası asla Cennete giremiyecek dediler, bu onların keudi kuruntuları, haydi de; doğru iseniz getirin bürhanınızı * hayır: kim özü muhsin olarak yüzünü tertemiz Allaha teslim ederse işte onun rabbinin indinde ecri vardır onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olacak değillerdir * Yehud dedı ki: Nasara hiç bir şey üzerinde değil„ Nasar da dedi ki: "Yehud, hiç bir şey üzerinde değil„ halbuki hepsi de kitab okuyorlar; İlmi olmıyanlar da tıpkı öyle onların dedikleri gibi dedi, onun için Allah ihtilâf etmekde oldukları davada Kıyamet günü beyinlerinde hükmünü verecekdir..

KIRAET — «ما ننسخ» İbni Amir kıraetında nunun zammı ve sinın kesrıyle «ما ننسخ» okunur ki insahdandır «او ننسها» Ibni Kesir ve Ebu amır kıraetlerınde bırinci nunun ve sının fethaları ve bundan sonra bır hemzei sakine ile «او ننسأها» okunur kı tehir mânâsına nese ve nesiedendır

Usulı şerıden neshin meşruıyetını müsbit olan bu ayetin sevkı kütübı salıfenın cevazı neshı hakkında nâs isede mantuku itibarıyle «من آية» âm olduğundan bâzı Kur'an ayetlerine de zahır olarak şamildir. Binaenaleyh âyatı kur'aniyede de nâsih ve mensuh vardır. Ve hilâfını iddia zahirı nassı ınkâr olur.

Nesıh lûgatte tebdil etmek yani bir şeye gayrisını halef yapmak demektir. Nıtekim «واذا بدلنا آية» nazmı celi-

linde nesih tebdıl ıle ifade edilmiştir, maahaza bu mana kâh o şey'ın kendınde ıtıbar edılır kı buna izale, ilga, ibtal ta'bır olunur «نسخت الشمس الظل» guneş golgeyi nesh etti demek onun yerıne keçtı demektır kı buna izale ve ıptal ettı denılır «فينسخ الله ما يلقي الشيطان» bu ma'nayadır Ve kâh o şey'ın mekânında itibar edılır kı buna da nakl-ü tahvıl denılir, nitekim «nesahtulkıtab» kıtabı ıstinsah eyledım, bır kitabdakıni dığerıne naklettım demekttir Yazıda nesıh, mırasda munasaha, ervahda tenasuh ta'bırleri de bundandır «انا كنا نستنسخ ما كنتم تعملون» âyetı de bu manayadır. Hulâsa lûgaten nesıh ızale ve nakıl manalarında müşterek gıbı kullanılırsa da hepsinın esası tebdıl manasınadır.

Istılâhı şeri'de de nesıh her hangı bir hukmi şer'înin hılâfına sonradan diğer bir delıli şer'înın delâlet etmesıdır ki ılmı ilâhîye nazaran evvelkı hukmun muntehayı müddetını beyan, bızim ilmimıze nazaran da zahıren bakı gorunen o hükmü ref-ü tebdıldir ve bu ıkı haysiyetle nesıh bır beyanı tebdıl demektır, ve bunda hiç bır zaman Allaha nazaran caymak ve bılememek manası yokdur Bunun ıçındır kı ebedıyetle takyıd edılmış olan hukümlerde nesıh cereyan edemez, kezalık haberlerde de nesıh cereyan edemez Nesıh ancak evamır-u nevahı gibi ınşaî bır manayı tazammun eden ve vakıa müteallık bir ıhbar ve ı'lâm olmayıp mahzı ıcad olan ve sırf bır ıradeyı gosteren ve bnnunlaberaber ebedıyetı tansıs edilmemış bulunan eşyada ve ahkâmda cereyan eder. Cenabı Allah âlemı tekvınde bu gun yaratdığını yarın ıfna ederek dığer bır şey'e tebdıl etmekle, ılmıne, kudretıne, ıradesıne hıç bır nakısa ârız olmıyacağı gıbı âlemı teşrıîde de başka başka zamanlarda başka başka hukmı şer'î ınşa etmekle, meselâ mazıdekı bır emır yerine, halde bır nehiy inzal buyurmakla ılmınde, ıradesınde hâşa bır noksan değıl belki her bırınde bır kemali hıkmetinı gostermış olur. Ve bunda cay-

mak mânası kabili mülâhaza değildir, indi ilâhîde mukarrer olan her şey ve her hüküm yerlı yerınde varıd olmuştur Ve hakikatte hıç bır kelimesı değışmış değildır Hilkatte her lâhzenın ayrı bır emri olsa ılmı ilâhînin zerre kadar tehavvülünü ıcab etmez. Hasılı hakaıki ımaniye, itikadıye gıbı ıhbarî olan esasatı ilmıye kabılı nesıh değildır. Bunların bır an ıçın zemanî olanları bıle hakaıki ezelıye hükmündedır. Şu şoyledir. Fülân vakıt fülan şey oldu veya olacak, denildımi bu haberler, bu kazıyyeler artık ezelen ve ebeden sadıkdırlar, o vakıtte o şey olmadı veya olmıyacak denilemez, lâkin su iç, şerab ıçme, nikâh yap, zına etme gibı ınşaı olan teşrıat sarahaten ebedıyetle takyıd edılmedıkce kabılı nesıhdırler, bunlar bir an ıçin meşru, dığer bır an ıçın gayri meşru olabılırler, ebedıyetlerı zarurî değıldır ve nesıhleri müddetlerıniu beyanına racı'dir Evvelkı kısımda Kur'an Tevratı ve saır kütubı salıfeı ılâhîyeyı musaddıktır, müeyyıddır, daha zıyadesıyle mufessır ve mübeyyındır Ikincı kısımda ise Kur'an onlardakı bır takım ahkâmı nesih ederek her zamana gore tatbık edılecek ahkâmı ve usulı teşrıî muhtevı yenı ve mükemmel bir şerıatı semha' getirmiştir. şurası unutulmamak lâzım gelır kı düsturı tevhıd mucebınce âlemı tekvınde olduğu gıbı âlemı teşrı'de dahı icad ve inşa ancak Cenabı Allahın sıfatıdır Ibad nıhayet onun ınşaatı ıçınde ve onun gosterdıgi âyât ve edıllenın delâletı ilmıyesıne gore bır tasarrufa mezundur Yoksa ınşaı ılâhî olan kavanin, ıradeı beşer ıle nesholunamaz Neshın ıştılâhı şerı'dekı bu tarifi bu ayetın hasılıdır ve tafsılı Ilmı usuli fıkha aıddır Gelelım mânasına

Yehudîler , Allah nesıh yapamaz ve bınaenaleyh sıze boyle bır vahıy ındıremez mı diyorlar? yalan soylıyorlar ve yanlış bılıyorlar, yapabilir ve yapar ve yapmasında hiçbır bır nakısa yoktur. Hayr-ü hikmet vardır. Çünkü (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ) bız azametimızle her hangı bır âyeti kısmen

veya tamamen ve meselâ ma'nasındaki bir hükmünü veya lâfzının hükmü olan tılâvetini veya her ikisini bizzat kitabımızla neshedersek veya diğer kıraete göre - Resulümüze sünnetile neshettirirsek (او ننسها) yahut onu unutturur, hafızalardan silersek veya - diğer kıraete gore - o ayetin icrayı ahkâmını tehir edersek (ناتِ بخير منها) ondan daha hayırlısını (او مثلها) veya lâ'akal onun mislini ve dengini getiririz - İşte neshi şer'î bu aksam tahtında cereyan eder ve hiç biri abes değildir Ve hiç biri ademe, ihmali mahza ve hattâ noksana muteveccih değildir (الم تعلم) Ya Muhammed!. sen bilmez misin ki (ان الله على كل شئ قدير) dır. Bilirsin ve bu ilim bürhansız, beyyinesiz de değildir. (الم تعلم) bilmez misin ki (ان الله له ملك السموات والارض) butun Semavat-u Arz devleti ve butun şu kâinatı meşhude ve ma'kule âleminin hâkimiyet-u saltanatı hep onundur, o Allah boyle bir Allahdır Boyle bir Allah neye kadir olmaz ki Baksana bu buyuk devlette, bu nihayetsiz mulk-u saltanatta her gun, her gece, her saat ve her lâhza neler yapılıyor? ve neler yıkılıyor, ne icadlar, ne ifnalar, ne kudretler izhar ediliyor? Ne hikmetler isdar ve tatbik olunuyor, ne nesihler, ne insahlar, ne te'hirler, ne ta'vikler, ne insalar icra kılınıyor gormez misin? Saltanatı ilâhîyede carı olan, tebdil ve tağyir edilmez kavanin ve sunneti ilâhiye okunurken onun yanında zaman zaman, mekân mekân, semt semt, ferden ferda, lâhza belâhza ne kadar tatbikatı mutenevvia ve ne gibi süneni cuz'iyei muteferria ve mütehavvile ile nâsih ve mensuh ahkâmı inşaiye icra edilmekte bulunduğunu, yıkılanların peyderpey emsalı ve hattâ terbiye-vü tekâmül ve istifa hükmile daha alâları yapılmakta olduğunu müşahede

etmez misin? Böyle bir saltanatın sahibi olan Allah her şeye kadir olmaz mı? Böyle bır kudretı baliğanın sahibi olan Allah, âlemi teşri'de niçın nesih yapamasın ve niçin neshettiğinın daha hayırlısını ve lâakal mıslini gönderemesin? niçın evvel gönderdiği Tevrat ve İncilın bazı ahkâmını nesheden yenı bır kıtab, yenı bır din vahy-ü ınzal edemesın? Ve nıçın bu kitabda, bu şerıatte nasıh ve mensuh ahkâmı bulunamasın? Bil'âkıs o namütenahı devletin cereyanına mutabık bır kitabı kâmil ve bır dinı ekmel ıhsan edılmış olmak ıçın her zamanın, her mekânın, her muhıtın ahvalıne kabılı tatbık ılel-u mesalıhi cuz'ıyesıle deveran edecek nasıhlı mensuhlu, takdımlı, tehırlı hem beka ve hem tahavvül suneni ılâhıyesıle mutenasıb ahkâmı bahş etmek hıkmet değıl mıdır? Halk-u ıfnayı, nesh-ü ınsayı o yapmazsa kım yapabılır? Yoksa sız bu Semavat-u Arz mülkı ıçınde başka bır velıyyulemrın, başka bır sahıbı teşrıın hâkım olduğunu mu zannedıyorsunuz? Hayır (ومالكم من دون الله من ولى ولا نصير) sızın ıçın bu devletı hılkatta Allahdan başk bır hâkım, Allahdan maada hakıkî bır muın-u nasîr yoktur, vılâyetı hakıkıye ve nusretı hakikıye onundur Kâınat onun, ahkâm onundur. (ام تريدون ان تسئلوا رسولكم كما سئل موسى من قبل) ey ümmeti Muhammed!. Yoksa siz bu âlişan Peygamberınızden, mukaddema Musadan taleb olunanlar gıbi şeyler mı taleb etmek ıstıyorsunuz? Hayır, sız ona benzer, öyle boş kâfirane, anudane taleblerde bulunmazsınız, Allahı görmeden sana ınanmayız demeye kalkmazsınız, Bakare kıssasında olduğu gıbı Peygamberınızı uzun uzadıya ımtıhanlara gırışmezsınız, bunu kâfırler yapar, nıtekım Küffarı Kureyş bu kabıl şeyler ıstemışlerdı Halbukı (ومن يتبدل الكفر بالايمان) iman yerıne kufre rağbet eden, ıman ile küfru değişmeğe çalışan (فقد ضل سواء السبيل) düz yolda

sapmış, şaşkınlık vadılerine duşmüş olur. Siz diğer Ehli kıtabın sözlerine kulak asmayınız (ودكثير من اهل الكتاب) o Ehli kitabın çoğu (لويردونكم من بعد ايمانكم كفارا) sizleri imanınızdan sonra gerı çevırıp hepinızi kâfir yapsalar, irtidad ettırseler Memnun olurlar, onlar sızin irtidadınızı müslümanlıktan evvelki devırlere ırtıcaınızı arzu etmektedırler, bunun ıçin her hıleye müracaat ederler, bu da hayırhahlıklarından, dındarlıklarından değil (حسدا من عند انفسهم) sırf nefıslerınden, nefsaniyetlerınden neş'et eden hasedden, (من بعد ما تبين لهم الحق) hakk-u hakıkat kendılerine tebeyyun ettıkten, dını ıslâmın hakkıyyetıne her vechıle, hattâ ellerındekı kıtab mucebınce bıle vâkıf olduktan sonra kıskançlıklarındandır.

Bu ayetın sebebı nuzulunde rivayet olunuyor kı ahbarı Yehuddan Fenhas ıbnı Azura ve Zeydıbnı Kays ve daha bırkaç kışı Uhud vak'asından sonra Huzeyfeti bnılyeman ve Ammar ıbnı Yasır Radıyallahu anhumaya «başınıza gelenı gordunüz ya, demışler, eğer hak üzerınde bulunsaydınız, muharebede bozulmâz, mağlûb olmazdınız Artık bızım dınımıze donun, bu sızın ıçin hayırlıdır ve daha ıyıdır ve bızım yolumuz sızden daha doğrudur» bunun uzerıne Ammar «sızce nakzı ahd etmek nasıldır dıye sormuş «şedıd» demişler, o da oyle ıse ben berhayat olduğum muddetçe Muhammed aleyhıssalâtü vessellâme kufretmemeğe ahdetmış, soz vermışımdır.» Cevabını vermış, Yehudıler «ha, bu sapıtmış» demişler, Huzeyfe «ben de demış Allah rabbim, Muhammed Peygamberım, Islâm dınım, Kur'an ımamım, Ka'be kıblem, Mu'mınler ıhvanım, kardeşlerım olmasına razıyım» Bunu Resulullaha gelmışler anlatmışlar «ısabet etmış ve felâh

bulmuşsunuz» buyurmuş, ba'dehu bu âyet nazıl olmuştur.

Evet onlar bütun hakikat malûm olduktan sonra bıle hasedlerinden böyle arzu ederler (فاعفوا) binenaleyh siz onları afvedin(واصفحوا) dediklerine bakmayın, heyecana kapılıb da çekışmeğe, dövüşmeğe kalkmayın (حتى يأتى الله بامره) takı Allahın emri gelsın, bulacaklarını bulsunlar. - Elbette bir gün gelecek belâlarını goreceklerdır Zamanı gelır Allah muharebe emreder, o zaman vazıfenızı yaparsınız, zamanı gelır daha başka felâketlerını müşahede edersiniz, nıhayet Ahırette azabı azim içinde kıvrandıklarını görürsünüz, çünkü (ان الله على كل شئ قدير) dır. Bunda şüphe yok, sız şimdıkı halde afv-u safh ıle sabr-ü sekînet uzere bulunun (واقيموا الصلوة واتو الزكوة) ve güzelce namazınızı kılmağa ve zekâtınızı vermeğe devam edın. Bılhassa bu ıkı bınaı dın sızı her türlu terakkiyata ıhzar eder. (وما تقدموا لانفسكم من خير) gerek bunlar ve gerek daha başka nefsıniz için her ne hayır takdım edersenız, yanı bu gun bedelını peşın aramıyarak ılerısı ıçın hısabınıza kaydolunmak uzere hayır cınsınden her ne yaparsanız (تجدوه عندالله) onu Allah yanında eksıksız bulur hisab görüldüğü gün ecr-ü sevabını alırsınız. - Lısanımızda da meşhurdur İyılığı yap denıze at balık bılmezse Hâlık bılır» derler, zıra (ان الله بما تعملون بصير) Allah tealâ hayır veya şer her ne amel yaparsanız her halde görür, bilir, hepsınden haberi vardır. Sen fulân vakit fülân ışi yaptın, artık onu yapmamış olamazsın, vaki vakidır velev bir an olsun, bir

kerre vaki olan ise hiç bir zaman gayrı vaki sayılamaz. Ani vukuu itibarile ona her zaman vakı olmuştur denilir, o gizli imiş, onu evvela senin kalbin bilir, unuttum dersin, o yine ruhunda mevcuddur. Düşünürsen bulursun, ihtar edilse fark edersin, demek ki evvel'emirde senin ruhun, nefsi natıkan, senin hakkında Cenabı Allahın bir defteridir Sen bu defterin hangi meleklerin elile tuttulduğunu göremezsen de her halde tutulduğunu bilirsin. Bundan başka ve buna benzer ne kadar defterler vardır ki senin amelin onlara kaydedilir, bütün bunlar aynen Levhi mahfuzı ilâhîde mukayyeddir Ve hepsi bizzat Allahın yedindedir Parmağına ufak bir diken dokunsa, senin ruhun ondan derhal haberdar olur değil mi? Allah dahi senin vücuduna, ruhuna, kalbine ilişen her hangi bir şeye huvehuvesine agâhtır Neyin varsa oradadır Artık beğen beğen de beğendiğini yap, her halde orada hayrı hayır, şerri de şer olarak bulacaksın, hayr-ü şerrin mizanı da esasen hakkın yedinde bulunduğunu unutmamalısın

Sizin irtidadınızla memnun olmak istiyen, turlu türlü şupheler ilka etmeğe çalışan o ehli kitab, (وقالوا لن يدخل الجنة الا من كان هودا او نصارى) Cennete Yehudî veya Nasranî olanlardan baska hiç kimse girmiyecek de dediler. Yani Yehudîler, Yehudîlerden başkası, Nasara da Nasaradan başkası Cennete girmiyecek dediler Demek ki asrı risaletteki Yehudîler, Cennet ve Cehennemden de bahsederlermiş (تلك امانيهم) bu davalar onların kendi kuruntuların dan ibaret kuru bir ümnıyeleri hulyalarıdır - «امانيهم» de ya şeddesiz olarak da okunur (EbuCa'fer kıraeti) gönüllerinden boş boşuna öyle kurarlar öyle temenni ederler, lâkin sade ümniye ve yalan mefkûre ile iş bitmez, delilsiz burhansız kuru laf ile, gönlün hevasile, mücerret taklit ile dava kabul edilmez, indallah feyzi imana iril-

mez, birbirlerile mütenakız olan bu iki davanın hangısi sadık olduğunu anlamak için bürhan ister, bunun için ey Resuli sadık (قل) sen onlara de ki - ان (هاتوا برهانكم) (كنتم صادقين) hangı biriniz bu davanızda sadıksanız burhanınızı getirinız görelım - zira ınsanları doğru bir noktada toplayacak olan şey, bürhandır, halbuki bunların bu kuru ümnıyeye bürhan göstermelerı ımkânı yoktur (بلى) hayır, mes'ele ne oyle, ne oyle, Cennet ne Yahudîlere mahsus ne de Nasaraya, hakıkat şudur (من اسلم وجهه لله) her kım Allah ıçın yuzunü lekeden salım tutar, nefsini şırkten ve emareı şırkten temızliyerek kemalı ıhlâs ıle Allaha verır, bır Allah tanır (وهو محسن) ve bu halınde de ozü muhsın bulunursa Allahı goruyormuş gıbı kendını Allah huzurunda bılerek yaptığını her veçhıle temiz kalb ıle güzel de yaparsa (فله اجره عند ربه) ışte onun rabbı, ındınde ecrı vardır. (ولاخوف عليهم ولاهم يحزنون) ve bunlara ılerıde hiç bır korku yoktur, ve bunlar Ahırette mahzun olmazlar - Işte bunlara Müslüman ve bu dıne Islâm denılir Cennet bunlarındır Indallah dın de bu ıslâmdan ıbarettir Balâda haklarında «فمن تبع هداى فلاخوف عليهم ولاهم يحزنون» kezalık «من آمن بالله واليوم الآخر و عمل صالحا فلهم اجرهم عند ربهم ولاخوف عليهم ولاهم يحزنون» buyurulanlar da hep boyleleridır, Muhammed aleyhısselamın teblığ ettığı dinın esası da budur. Ve bu hakıkattır kı bır ümniyeden ıbaret değıldır. Bunu Allah soyliyor Buna bütün akıllar, nakıller de şehadet eder Bu evvela beyyın bizatıhıdır Sanıyen hıç bır şahsın, hiç bir zümrenın kuruntusu olan bır ümnıye olamaz. Zira bu tevhıd, bu ıhlâs, bu ıhsan ile Islâm, gonullerin bir hevası değıl, o hevaları sılıp temızlemekle yapılacak bır

hasletidir. Bunun içindir ki İslâm, Allaha karşı yüz aklığı, alın temizliğidir Ve malûmdur ki yüz aklığı ve alın temizliği ta,biri sahibinin zahiren ve batınen temizliğinden kinayedir Bu âyetde de «veçh», zikri cüz iradei kül tarikile nefs-u zatdan mecazdır «nefseho» denilmeyip de «veçheho» denilmesinin nuktesi de İslâmın sadece bir emri batnîden ibâret olmadığına tenbihtir Zira secde uzvı olan veçih azanın eşrefi ve bütün vücudun mümessili bulunan bir uzuvdur. Bir yüzün görülmesi bütün bir insanın teşhisine kifayet eder Bir yuzün tasviri bütun bir bedenin tasviri hükmundedir

İSLÂM, silm-u selâmet maddesinden if'al olduğu için if'al babının muhtelif binalarına gore, teslimi nefis yani inkıyad, salim bulundurmak, selim ve lekesiz tutmak, selâmete girmek, selâmete çıkarmak, musalemet, ihlâs gibi mütenevvi manaları ifade eder. Ve esasda iman ile birleşir ve dini islâm isminde butün bu meani mu'teberdir Allaha teslimi nefs ile iman ve inkıyad ma'nası ise cumlesini cami'dir

İHSAN guzellemek güzel yapmak, ya'ni zatında ve indallh guzel olan bir ameli veçhi lâyıkile gerği gibi yapıp o amelin husni zatîsini, hüsni vasfîsi ile tezyin eylemek demektir. Zira bir çok guzel şeyler vardır ki yapılırken çirkinleştirilir Resulullah Efendimiz meşhur iman hadîsinde ihsanı şoyle tefsir buyurmuştur = «الاحسان ان تعبد الله كانك تراه فان لم تكن تراه فانه يراك» ihsan, Allaha göruyormuşsun onun gibi kulluk eylemendir, Çünku sen onu gormezsen o seni gorur.» Binaenaleyh ihsan, İslâmın kemalindendir Bunun için dusturi İslâm şoyle hülâsa edilebilir evvelâ temizlik saniyen güzellik. İslâmın «لا اله الا الله» kelimei tevhidinden, euzu besmelesinden, abdest ve namazından tut ta bütün evamir-ü nevahisinde hep bunun tatbikini bulursunuz, bu âyette de «اسلم وجهه لله وهو محسن» bunu ne guzel icmal etmiştir Allaha yüzü temiz ozü güzel.

İşte Cennete girmenin doğru yolu, bu İslâm ü ihsan,

bu temizlik ve bu güzelliktir. Böyle olduğu halde bundan sapmış olan Yehud ve Nasara Cennte başkalarını sokmak istemezler Bu da'valarının sıdkına bürhan olmadığı gibi kizbine beyyine vardır Her biri yekdiğeri aleyhine şehadet de ederler Baksanıza hem öyle dediler, hem de bir taraftan (وقالت اليهود ليست النصارى على شئ) Yehudîler «Nasaranın istinad edecek hiç bir şey'i yoktur» dediler, diğer taraftan (وقالت النصارى ليست اليهود على شئ), Nasara da «Yehudîlerin istinad edecek hiç bir şey'i yokdur» dediler ve bu suretle birbirlerinin davalarını, dinlerini kökünden çuruttüler, tadlil-u tekfir ettiler.

Rivayet olunuyor ki Necran ahalisi Hıristiyanlarından bir hey'et, sifaretle huzuri risalete geldikleri zaman Medinenin Yehudî ülemasi da yanlarına gelmişlerdi, orada iki taraf mubahaseye girıştıler, derken münazaaya başladılar, Yehudîlerden Rafı' ibni Hureymile Nasaraya karşı «ما انتم على شئ» dedi Hazreti Isaya ve incile küfretti. Buna mukabil Necranlılardan biri de Yahudîlere «ما انتم على شئ» dedi ve Hazreti Musanın nubuvvetini inkâr ve Tevrata küfretti ve bu hâdise üzerine bu ayet nazil oldu ve gösterdi ki bu münazaa ve münakaza ferdî değil, alelûmum Yehudîlerle Nasara arasında carı ve sarıdır Ve her biri diğerinin dinini kökünden münkirdir. Yehudîlerin Hazreti Isaya ve İncile asla hüsni nazarları olmadığı malûmdur ve fakat Hıristiyanların Hazreti Musayı ve Tevratı inkârları umumî olmasa gerektir Ayet yalnız munazaanın ilk şıkkını beyan buyurmuş, diğerlerinin şayanı zikr-u ta'mim olmadığını anlatmıştır. Boyle olmakla beraber Yehudîlerin hiç bir şey'e istinad etmeyib davaları asılsız olduğunu da Hıristiyanlar muttefikan soylerler. Her halde bunlar yekdiğerinin davalarını, dinlerini, hiç bir şey değildir diye bütun bütün tekzip etmektedirler

Halbuki (وهم يتلون الكتاب) soz de hepsi de kitab okuyorlar, bilhassa Tevratı ıkısı de okurlar, kitab okuyanlara ve alelhusus aynı kıtabı okuyanlara ıse bu hal yakışmaz bazı hususta ıhtılâf başka, esasta tenakuz yıne başkadır. Kıtab ıse boyle tenakuzlara ınanıdır. Ve boyle ıhtılâfları kaldırmak ıçindır, o kıtab ıkısinın de sozleri, hilâfı hakikat olduğuna şahıddır. Alelhusus ki hem Hazretı İsa ve hem Hazretı Muhammed aleyhimesselâm hakkında tebşiratı bıle muhtevıdır Boyle ıken Yehudîlerın Nasranıyete bu kadar hücumları, kıtablarına muhalıf bır ifrat, Nasaranın Tevrat okuyub dururken Yehudîlığe bu kadar hücumları da ondan daha ziyade bır ıfrat ve aynı zamanda kendı esaslarile bır tenakuzdur. Lâkın bütün bunlardan şu hakıkât şekk-ü şupheden azade olarak tebeyyun eder kı gerek Yehud, gerek Nasara ikisı de yalan soylüyorlar, ıhlâs-u ıhsandan çok uzak bulunuyorlar, ve ışte Cennet bıze mahsus demelerı de bu yalanlar cümlesındendır Boyle yalancılara Cennet ne kadar uzak, bu ayet ıle Cenabı Allah ehlı ıslâmı ırşad ve ıntibah-u ıhlâsa davet edıyor Ve ey mü'mınler sızler sakın bunlar gıbı olmayınız, hepınız bır kitab okurken islâm ve ihsanı bırakarak boyle fena bır nızaa duşmeyınız mealinde ıhtar edılıyor

Goruyorsunuz ya Yehud ve Nasara kitab okuyub dururken bırbırlerıne «hıç bır şey değıl asılsız dedıler (كذلك قال الذين لايعلمون مثل قولهم) kezalık ilmı olmıyan kitapsız cahıller, Arab muşrıklerı, putperestler, dınsizler de tıpkı bunların soyledıklerı gıbı soyledıler, bunlar da Yehudîlığe Hıristıyanlığa edyanı Semavıyeye karşı, hıç bir şey'e ıstınat etmez, aslı yoktur dediler, o halde Yehud ve Nasaranın bunlardan ne farkı kaldı? Bır farkı varsa bunlar bılmedıklerinden boyle soyluyorlar, Yehud ve Nasara

ise bilerek ve sırf hevayı nefsanîlerine uyarak söylüyorlar, işte müslümanlar boyle olmamalı, diğer dinleri kökünden inkâr etmemelı, soyledikleriını akl-ü nakle tatbık ve bürhan ile isbat ederek ve daima huzurı ılâhîde soz söyler gibi ihsan ıle söylemelı, söyleyince hak söylemelidır. «ادع الى سبيل ربك بالحكمة والموعظة الحسنة وجادلهم بالتى هى احسن» «ولا تجادلوا اهل الكتاب الا بالتى هى احسن» yoksa Yehud ve Nasaranın vesaır cehelenın tuttukları bu eğrı yollarla bu Dünyada ihtılâf hallolunmaz ve nev'ı beşer zevkı tevhıdı ve ni'metı hakkı umumen tadamaz Lâkin bu ıhtılâf ıleľebed gıtmez (فالله يحكم بينهم يوم القيمة فيما كانوا فيه يختلفون) Cenabı Allah bunların Dünyada boyle ihtilâf etmekte bulundukları şeyler hakkında yarın yevmı kıyamette beyınlerınde hükmunü verecek, ıcra edecek, aralarındakı bütün bu niza'ları fı'len fasleyleyecektır. - bu Dünyada cerbeze ıle, safsata ıle yalanla şarlatanlıkla, sıhr-ü hud'a ıle, tazyık-u tagallüb ıle ve saır her hangi bir vasıta ile alınan ve verilen ve kesbi kat'ıyet etmiş artık fesholunmaz zannedılen haksız hukümler Cemıyetı Akvamıdan da çıksa hepsı âkıbet feshedılır, fakat o mahkemeı kübrada verilen hükümler hıç bir zaman fesholunmaz. Onlar ıleľebet lâyetegayyerdırler. O gun bu mahkemede aleyhlerınde huküm sadır olacak haksızların, zalimlerın vay hallerine.. Bunun uzerine hükmi ılâhîye işaretle buyuruluyor kı

وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسٰجِدَ اللّٰهِ
اَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعٰى فِى خَرَابِهَا اُولٰئِكَ مَا كَانَ
لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوهَا اِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِى الدُّنْيَا خِزْىٌ وَلَهُمْ
فِى الْاٰخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ❁ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ

❁ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ❁

Meali Şerifi

Allahın mescidlerini içlerinde Allahın ismi anılmakdan meneden ve harab olmaları zımnında çalışan kimselerden daha zalim de kim olabilir? Bunlar oralara korka korka olmakdan başka suretle girmek salâhiyetini haiz değildirler, bunlara Dünyada bir zillet var, bunlara Ahırette azîm bir azap var ❁ Maamafih, meşrık de Allahım mağrib de, nerede yönelseniz orada Allaha durulacak cihet var, şüphe yok ki Allah vasidir alîmdir,

---

(و من اظلم ممن منع مساجدالله ان يذكر فيها اسمه و سعى فى خرابها)

Allahın mescidlerini içlerinde ismi ilâhî zikredilmekden meneden ve o mescidlerin maddeten veya ma'nen harab olmasına, yıkılmasına veya muattal kalmasına veya mescidlikden çıkarılmasına çalışandan daha zalim kim vardır? -, ve böyle zalimlerin Cennet ile münasebeti nedir?. Her şey'in hakkı, lâyık olduğu mevkıa konulmak, zulüm de bir şey'i mevzıının gayrıye koymaktır Demek ki bir şey hakkından, lâyık olduğu mevkıınden ne kadar uzaklaştırılırsa, o kadar haksızlık, o kadar zulüm yapılmış olur ve o şey ne kadar yüksek ve ne kadar mukaddes ise zulüm de o nisbette ileri gitmiş bulunur Netekim Allaha şirk en büyük zulümdür Allahın mescidlerini, içlerinde Allah demekden menetmek ve harab olmalarına çalışmak da hem Allahın, hem mescidlerin hem de insanların hakkına son derece bir tecavüzdür. Bunu yapan zalimler hiç bir zulümden çekinmez hepsini yapar ve hepsine kapı açar Binaenaleyh mesacide taarruz ve onların maddeten veya ma'nen harab olmasına sayetmek

zulümlerin en büyüğünden ve bunu yapanlar en zalım kimselerdendır. Bu derece zulmün emsalı tasavvur olunsa bile mafevkı tasavvur olunmaz Netekim «ومن اظلم ممن افترى على الله كذبا» gibı diğer bir takım âyetlerde de bunun emsalı beyan edılmıştir ve bu ınkârı istifhamların hepsı bunların fevkında bir mertebeı zulüm bulunmadığını beyan içındır. «مساجد الله» terkıbı hiç bir istısnası olmıyarak bütün mescıdlere şamıldır ve âyetın hükmü umumîdır.

Cumhurı mufessırînın beyanına gore asıl sebebı nüzul, Beytı makdısin tahribı mes'elesı olup âyet Rum ve Nasara hakkındadır. Bazı müfessırîn müşrıkler hakkında olduğunu da beyan etmişlerdir En doğrusu her ikısi yani Nasaranın müşrikîn ıle muşterek bulundukları hısalı şırk hakkındadır. Buhtu-nassar, müşrik Rumlar hırıstiyan Rumlar, aynı fıılde ıştırak etmiş ve Arab muşrıklerı de Kâ'be hakkında kısmen bunlara benzemıştır Maahaza asıl hedefı muahaze Rum hırıstiyanlarıdır Ibnı Abbas Hazretlerınden rivayet olunduğu veçhıle «Roma Kayserlerınden Tıtos Kudse hücum edıp ahalisını katleylemış, zürrıyetlerını esır almış, Tevratı yakmış, Beytı makdısi tahrıp etmış, ıçınde hınzırlar kesmışler, lâşeler bırakmışlardı ılah. » bundan dolayıdır kı ekserı mufessırîn sade Nasarayı zıkretmıştır Tarıhlerın beyanına gore Beytı Makdıs ılk defa Buhtu-nassar tarafından pek fecı bir suretde tahrıb edılmış ve Benı Israil devletıne nıhayet verılmış ıdi, ondansonra mulûki Fursden Erdışırı Behmen tarafından tekrar ımar edılmiş ıdı kı Israılîler buna kırş veya kurş namını vermışlerdır Benı İsraıl yıne toplanmış ve Iran tabıyetınde bır hukûmetı mahallıyeye naıl olmuştu, bilâhare Yunanlıların ve daha sonra Romalıların ıdaresıne geçtıler, Zekerıya ve Yahya aleyhımesselâmı o zamanlar şehid etmişlerdı, Hazretı İsanın urucundan kırk sene kadar sonra da Kudusün ve beyti makdısın ıkıncı tahrıbı vaki oldu Bu hâdıse Roma Kayserlerinden (Neron) un halefı

Ospasyanoş zamanında başlamış ve zikrolunduğu üzeı **oğlu** « Tıtos › tarafından ıtmam edılmiştir. Bu ta**rib** bır daha avdet etmemek üzere Yahudî devletıni **tamamen** zevalı olmuştur Espasyanos bunları etrafınd **tazyık** ve Kudusde tahassuna mecbur etmıştı, Titos d buraya şıddetle hucum ederek gızlenıb kaçabılenlerde maada ahalısını Yehudı olsun Hırıstıyan olsun hep katl âm ve zürriyetlerını tamamen esır etmış, Kudsü yağm ve tahrıb ettığı gıbı Beytı makdıs ve heykelı de tahrı eylemış ve butun kıtaplarını yakmış ve artık orada Beı Israılden kımse kalmamış, badema ellerıne hıç bir hükûı de geçınemıştır Buna da sebeb kendı ısyan ve taaddıleı olduğu Roma tarıhlerınde zıkrolunmuştur. Balâd ناؤا بغضب من الله» ذلك بانهم كانوا يكفرون بايات الله ويقتلون النبيين بغير الحق ذلك بما عصوا وكانوا يعتدون» beyanı ılâhîsı de bunu gostermiş idı Bu suretl Benı Israıl cezalarını bulmuştu, fakat Rumlar da bütü bu mezalıme dalmıştı, badehu Kudüs üçüncu def'a olara yavaş yavaş ımar olunmağa başlıyordu Yehud ve Nasar orada yerleşıyordu, Ibnı Esırin tarihı Kâmılde beyanın gore imparator Ilya Anderyanos (Aderyanos - Murad Be tarıhı) hıssettığı bır muhalefet üzerıne Yehudi ve Hırı tıyan bır çok ebalıyı pek barbarcasına katlıâm yapmı ve beytı makdısı son defa olmak üzere tahrıb eylemışt maamafıh yedı sekız sene sonra şehri imar etmış, Run dan, Yunandan bır çok halk iskân eylemiş ve Zöhr namına bırde buyuk heykel bına etmiş kı bazıları yanlı olarak bunu ta Davud aleyhısselâma ısnad ederlermış. (zamana kadar şehrın ısmı «Oruşelım» ıken bu i'marda sonra «Ilya namı verılmış kı «Beytürrab» demek ımi Nıhayet Romada Nasranıyetı kabul ve i'lân eden Istanbu banısı Kostantının anası Hılâna (Elenı) Nasaraca Hazret Isanın uzerınde asıldığı ve bır yere gömüldüğü iddi edılen salıbı bulub çıkarmak için Kudüse gitmış ve salib çıkartmış ve çıkarttığı gun Hıristıyanlarca ıdi sali

namile bir bayram ittihaz edilmiş ve Kudse varır varmaz, Hazreti Isanın medfun olduğu iddıa olunan kabır üzerinde «Kamame» namı aharle «Kıyame» kilısasını bina ettirmış ve sahra üzerınde biraz tamır edılmiş bulunan Beytülmakdis heykelini yere kadar tahrib ve üzerine memleketin süprüntülerı dökülmesıni emıreylemış, o zamandan Hazreti Omer zamanına kadar Nasara orayı mezbele yapmışlar, orada Allaha ibadet ve dua etmek istıyenleri meneylemişlerdı, Hazretı Omer orayı mezbele halınde bulmuştu, ve o zaman Mescidı Aksa müslümanlar tarafından bına edılmış ıdı.

Görülüyor kı bütün bu tarihî vukuatta Kildan ve Rum müşrıklerının Beytülmakdis hakkında takibettıkleri men-ü tahrip mezalımıne Rum Nasarası da ayni vechile ve hattâ daha devamlı bir surette iştırak etmışler ve onlardan zıyade mes'uliyet yuklenmışlerdır Beytı makdis gıbı kadimı bır mescıdı ılâhî hakkında böyle bir zulüm ise din ve Nasranıyet davasıle taban tabana zıddır İşte butün bu tarıhî mezalımı ıcmal eden bu âyetı kerıme bilhassa Nasaranın muşrıklere ıştirak ettıkleri bu zulme ışaret ederek nazıl olmuş, Yehudîler de sebebıyet vermek ve Beytı Makdısın hakkını odememek suretile harabına çalışanlar zumresıne dahil bulunmuştur. Ve bınaenaleyh Sıyakı Âyet hem Yehudî ve hem Nasaraya ve hem müşrıkîne temas ederek mesacıdin hakkı hürmetıni ta'mim etmiştir Bu suretle Mekke muşriklerinin Resulullahı ve muslümanları Kâ'beden menı'lerıne ve evvell-u ahır mesacıd hakkında yapılmış ve yapılacak men-ü tahribin cümlesıne şamıldır Fılvakı başta Nasara olmak üzere bu men'ı yapan ve bu tahrıbe çalışanlardan daha zalım kim vardır? (اولئك) ışte bu zalımler yok mu? (ما كان لهم ان يدخلوها الا خائفين) bunların o mescıdlere korka korka girmeden başka hakkı duhullerı yoktur. - Onlar

tahribine say ettikleri o mescidlere yanaşamamalı ve şayed girerlerse can korkusile titreye titreye girmelidirler ve hakkı budur. Allah tealâ bunu erinde geçinde tatbik edecektir hurmet etmedikleri o mescidler, onların ellerinden başkalarına geçer, o zaman onlara girmek isteyecek olurlarsa giremezler, nihayet kemalı tahassürle ve korka korka girebilirler. Netekim Kur'anın bu mu'cizesi zuhur etmiş, Kudus Rumların elinden çıkmış, Beyti Makdis i'mar olunmuş, o zalımler de ona korka korka girebilir olmuştu ki bunda bu günku müslümanlar için pek büyük bir dersi ibret vardır (لهم فى الدنيا خزى) bunları yapan o zalımlere Dunyada buyuk bir felâket ve mahrumiyet vardır - Günlerde bir gün o men-ü zulmü yaptıran devletlerini, kuvvet-u şevketlerini zayi edecek, mahkûmiyete duşecek, perişan olacaklardır Şayanı dikkatdır ki Süddî tefsirinde bu hizy-ü felâketten murad Kostantiniye şehrinin ellerinden çıkması yanı Istanbulun fethi hadisesi olduğu zikredilmiş ve Ibni Cerir, Keşşaf ve saire tefsirleri gibi mutekaddim ve muteber tefsirlerde de bu kavl naklolunmuştur Bunlar, Istanbulun fethinden asırlarca mukaddem yazılmış olduğuna ve hele eslâfı müfessirînden olan Suddi beş altı asır mukaddem bulunduğuna nazaran bu tefsirin menbaı nübuvvetden birrivaye ahz edilmiş bir mu'cize oldnğunda iştibah edilmemek lâzım gelir

Lâkin bunlar bununla da kalmıyacaklar (ولهم فى الآخرة عذاب عظيم) bunlara Dunyadaki o hizy-ü felâketten başka Ahirette de pek buyuk bir azab vardır. - Dünya ve Ahiret boyle azablar boyle zalımlerin hakkıdır Allah kıyamet gunü bunu tatbik edecektir Boyle iken bir de Cenneti inhisar altına almak davasındadırlar, o mescidlerden menedilen ve Allaha ciddan ibadet etmek istiyenler asla

me'yus olmamalı. Ve o mescidlerden menedildik diye Allahdan ve Allaha ibadetten vaz geçmemelidir Çünkü (ولله المشرق والمغرب) öyle olmakla beraber sade o mescidler değıl, bütün Meşrık ve Mağrıb, yani bir tarafı Meşrık bir tarafı Magrıb olan bütun Kürei arz Allahındır. Bina enaleyh (فاينما تولوا فثم وجه الله) her nerede yonelırsenız orada da Allah yüzü yani Allaha durulacak bır cihet vardır.- onun bır mekânı yoktur, Allah cıhetten münezzehdır, fakat bütun cihetler de onundur Namaz kılmak için her halde bir mescidde bulunmak zarurî değıldir. Zahır olan Arzın her tarafında hattâ ındezzarure her cıhete namaz kılınabilır. Ve Allahın rızasına erilebilır, (والله واسع عليم) Allah hem vâsı hem alîmdır. - Vâsıdır, rahmet-u kudreti genış her şey'ı muhıt ve kullarına müsaadekârdır, Tahdıd olunmaz, tazyıkı sevmez. Burada «الامر اذا ضاق اتسع» kaıdeı fıkhıyesıne ışaret vardır Alîmdır. Her şey'ı bılir ve tamamile bılır, kendıne yapılan ıbadet her nerede olursa olsun ona agâh olur Enbıyaya bır kıble emretmesı darlıktan veya ademı ılmınden değıl, kullarını vıkaye ve sırrı tevhid ıle terbıye etmek ıçındır Allah vâsı ve alîm olduğu için mukaddema emrettığı bır kıbleyı neshederek ona mumasıl ve hattâ ondan daha hayırlı dığer bır kıbleye tahvıl de edebılir Gorulüyor kı bu âyette namaz kılmak için buyuk bir tevsi'a ve tahvili kıble emrıne de guzel bır mukaddıme ve guzel bır teşvık vardır. Umemi salıfe mescıdlerden başka bır yerde namaz kılamazlarken müslümanlara Küreıarzın her tarafı namazgâh yapılmıştır Ve Yehudîlere de mem'nu bulundukları Beytülmakdisden daha kadım olan Kâ'beye teveccüh ıçin hıssiyatlarını okşıyacak veçhile güzel bir nasıhat verılmıştır.

Ey mu'minler, Allah tealâ böyle vâsı, ve böyle alîm iken Cenneti inhısara almağa kalkan o Yehud ve Nasa-

ranın' müşrıklere ne kadar benzediklerini gordünüz, bunların müşriklere ıştırakı sade bu kadar da değıl daha var. dinleyınız

وَقَالُوا
اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ۞ بَدِيعُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِذَا قَضٰى
اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۞ وَقَالَ الَّذِينَ
لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللّٰهُ اَوْ تَأْتِينَا اٰيَةٌ كَذٰلِكَ قَالَ
الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا
الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ۞

Meali Şerifi

Hem o zalımler Allah veled ittihaz etti dediler, haşa, sübhane: Doğrusu Goklerde ve Yerde ne varsa hep onun, hepsi ona Râm ۞ Göklerin, Yerin mübdiı, bir emri murad etti mi ona yalnız "ol!„ der, oluverir ۞ İlmi olmıyanlar da, Allah bizimle konuşsa ya, yahud bize bir mu'cize gelse ya, dediler, bunlardan evvelkıler de tıpkı böyle, bunların dedıklerı gibı demiştı, kalbleri birbirıne benzedi; cidden yakîn edınecek bir ummet ıçin biz mucizeleri açık bir suretde gostardik ۞

– – –

(وقالوا اتّخذ الله ولداً) Bir de bunlar Allaha evlâd ısnad ettiler «Allah veled edındı» dedıler, Yehud «Uzeyr Allahın oğlu» dedı, Nasara «Mesih Allahın oğlu» dedı, Arab müşriklerı «Melâike Allahın kızları» dedıler (سبحانه) Hâşâ Allah sübbanehu ve tealâ boyle teşbıh, hacet, fanilık şaıbelerinden münezzehtır, (بل له ما في السموات والارض) hayır onun veledı yoktur, fakat, goklerde ve yerde, aşağıda ve yukarılarda her ne varsa hepsı onundur, onun mılkı ve onun mahlûkudur (كل له قانتون) her bırı ona munkad ve emrıne âmadedir - Halbukı malık ıle memlûk arasında evlâdıyet olmaz ve baba ıle evlâd arasında bu kadar ınkıyadı mutlak bulunmaz, az çok bır mücaneset bulunur (بديع السموات والارض) onun Semavat-u Arzı ne kadar bedı, ne kadar mısalsızdır. Bunların seyrine doyulmaz, kunhlerine irılmez, Allah bu guzle, bu misalsız, orneksız Semavât-u Arzın mubdıidır. (واذا قضى امراً) ve o bır ışı yapmak isteyince (فانما يقول له كن) sadece ona «ol!» der (فيكون) o da oluverır - Başka hıç bır şey'e muhtac olmaz ışte mılkı olan bütün bu Semavat ve Arzı ve butun bunlardakı şeyleri alettertıb hep boyle mucerred bir irade ıle sade bır «ol!» demekle ıbda etmıştır. Vılâdet ise boyle ıbda ıle değıl, ınfısal ıle guçlukle olur bınaenaleyh bütun bu kâınat ıle onun arasındakı ılk alâka, böyle bir halıkıyet, mahlûkıyet alâkasıdır Yoksa tevlıd-ü tenasul alâkası değıldır. Mahlûkat onun zatında bır tegayyürle başlayıb ondan koparak sudur ve tevellüd eden bır eser değıldir, hakıkî ılhıyet ve malûlıyet alâkasını böyle tasavvur etmek tenakuzdur- Bu, ılk tegayyürü illtsiz tasavvur etmek demektır ve bınaena-

leyh ıllıyet kanununu nakzeylemektır, hem böyle olsa idi o, bir gün tükenır, hılkat münkatı olurdu. Hasılı bütün ilımlerın, felsefelerın, hıkmetlerın esası olan bu noktada şunu bılmelıdır ki mebde'i ıllıyet halk-u ıcaddır. Tevlid-ü ısdar değıldzr, her tevlid bır halika muhtaçdır ve Allah o halık tealâdır

Şerayi'ı mütekaddıme erbabı Allah tealâya hilkatte sebebı evvel olması ıtıbarıle «Baba» ıtlak ederlerdi hattâ babaya ebi asgar, Allah tealâya ebi ekber derlerdı, fakat evlâdı var demezlerdı, sonradan cahıller, bundan murad tevlid u vılâdet ma'nası zannederek babanın evlâdı olur dedıler, oğlu var, kızı var demeğe başladılar, bu ıse Allahı bılmemek, ona şırk koşmaktır, çunku evlâtta babaya bır mumaselet vardır, «elveledu cuz'ü ebıh» netekim Isa Allahın oğludur diyenler ona Allah da dediler, bu âyet de bunu ısbat ettı ve ıslâmda bundan dolayı Allaha baba demek kufrolmuştur Boyle bır ma'na ıçın bır tabır, ma'rıfetullahda cehle saık olacak gayet muzır, suı ıhamlı bır ta'bır olduğundan derhal menedılmelıdir Yehud ve Nasaranın muşrıklere ıştırak ettıklerı şeylerın bırı bu veled meselesıdır, dığerı de şudur

(وقال الذين لايعلمون) ılâhıyata ılmı olmıyan veya olsa bile alımane hareket etmiyen cahıller da'vetı Muhammedıyeye karşı (لولا يكلمنا الله) Allah bıze de soylese ya, (او تاتينا آية) yahud bıze bır âyet, bır mu'cize gelse ya! dedıler ve sankı gelenler âyet değılmış gıbı ınadlarından inkâr etmek ıstedıler «ام تريدون ان تسئلوا رسولكم كما سئل موسى من قبل» hıtabı ılâhîsıne kolak vermedıler, bunu Arabdan Abdullah ıbnı Umeyye ve emsalı, Yehudîlerden Rafı ibnı Hüzeyme ve bazı Nasara soylemişlerdı (كذلك قال الذين من قبلهم) bundan evvelkiler de Musaya, Isaya boyle söylemişlerdı

görüyorsunuz ya (تشابهت قلوبهم) evvelkilerle bunların kalbleri tamamen birbirine benzemiş haleti ruhiyeleri sanki yekdiğerinin aynı olmuştur. - Biz âyet göndermedik mi? (قد بينا الايات لقوم يوقنون) ikan şanından olan, şüpheden kurtulmak, ilmi yakîne irmek kabiliyetini haiz bulunan her hangi bir kavm için biz o âyetleri, mu'cizeleri çok açık gösterdik - Bunlardan yakîne eremiyenler, ta surenin başında beyan olunan kalbleri marazlı, Reybiyyun veya mahtumülkulûb muanıdîndırler.

Bunca âyâtı beyyinatın tebliğinden sonra sanki hiçbir şey söylenmemiş gibi Reşulullahın böyle en eski küfürler, inadlarla, mukâberelerle karşılanması kederini müstelzim olacağı cihetle kalbi Muhammedîyi yeniden te'yid-u teslıyet ve duşmanlarına ilkayı mehâbet-ü haşyet için buyuruluyor ki

إنا أرسلناك بالحق

بشيرا ونذيرا ولا تسئل عن أصحاب الجحيم ۝

ولن ترضى عنك اليهود ولا النصارى حتى تتبع ملتهم قل إن هدى

الله هو الهدى ولئن اتبعت أهواءهم بعد الذي جاءك من العلم

ما لك من الله من ولي ولا نصير ۝ الذين آتيناهم الكتاب

يتلونه حق تلاوته أولئك يؤمنون به ومن يكفر به فأولئك هم

الخاسرون ۝

Meali Şerifi

Şek yok: biz seni hakkile rahmetimizin müjdecisi ve azabımızın habercisi gönderdik; sen o Cehennemliklerden mes'ul de değilsin ❁ sen milletlerine tabi olmadıkca ne Yehud, ne Nasara senden asla hoşnud da olmazlar her halde yol, Allah yolu de, şanım hakkı için sana vahyile gelen bu kadar ilimden sonra bilfarz onların hevalarına tâbi olacak olsan Allahdan sana ne bir veliy bulunur ne bir nasır ❁ kendilerine kitabı verdiğimiz ehliyetli kimseler onu tilâvetinin hakkını vererek okurlar, İşte onlar ona iman ederler, her kim de onu inkâr ederse işte onlar da husranda kalanlardır ❁

Ya Muhammed! (انا ارسلناك بالحق بشيراً ونذيراً) bunda asla şüphe yoktur ki biz seni hak olan Kur'an ile mübeşşir ve münzir bir Resul olarak gönderdik Sen hak bir Resulsun Ki vazifen ilerideki müjdeleri, tehlukeleri, herkese tebliğ etmektir, Her birinin kalbine imanı sokmak değildir (ولاتسئل عن اصحاب الجحيم) ve sen ashabı cahimden mes,ul olmazsın onlar - kendi fiillerinden kendi kesiblerinden kendileri mes'uldür. Ve cezaları da sönmek bilmiyen ve mütemadiyen tutuşan o kızgın ateşten çıkmamaktır ki ona narı Cahim ve bunlara ashabı Cahim denilir Nafi' ve Ya'kub kıraetlerinde «ta» nın fethi ve «lâ» nın cezmile « لاتسئل » okunur ki nehyi hazırdır Bu surette mana « ve artık ashabı Cahimden sorma, onlar hakkında benden bir şey dileme, onlara yapacağımı ben bilirim » demektir, Yehudîler Hazreti Peygambere « gel bizimle bir müddet hoş geçin, bizi memnun et de sana tabi olalım » diye bir teklifte bulunmuşlar, bundaki hud'alarını ifham için şu âyet nazil olmuş (ولن ترضى عنك اليهود ولا النصارى حتى تتبع ملتهم) ya Muhammed!. ne Yehudîler ne de Hıristiyan-

lar, sen onların milletlerine tabi olmadıkça senden asla razı ve memnun olmazlar. - Hıç bır suretle onların gonüllerini hoş edemezsın, meğer ki milletlerine tabı olasın. Halbukı ikisının de milletine tabi olmak gayri mumkindir, çünkü birbırlerine «hiç bir şey değıl «dıyen bu iki mıllet yekdıgerıne son derece zıddırlar, içtımaı zıddeyn mümkın olmadığından bu iki mılletın ikısine bırden tabı olmanın ve ikisını birden razı etmenın yolu yoktur. Yehud Yehud, Nasara Nasara oldukca ikısinin de senden razı olmaları muhalldir Binaenaleyh sen lısanı rısalete mahsus olan bir belâğat-ü edeb ile onlara (قل) sade de ki (ان هدى الله هو الهدى) Allahın hıdayeti, ışte uyulacak hidayet ancak odur - Hidayet diye ona denılır, sizinki değıl, diğer bir mana ile. Allah rehberı yok mu? İşte ıttıba edilecek rehber ancak odur Allahın Resulü, Aallahın kitabı, Allahın dıni dururken başkasına ittiba dalâlettir Velhasıl hak dın Allah dınidır. Aranacak, uyulacak olan da odur Ben sıze değıl, sız bana uyacaksınız «الحق احق بالاتباع» yol hak yolu hıdayet Allah hıdayetı. Boyle soyle ve şunu bıl kı (ولئن اتبعت اهواءهم بعد الذى جاءك من العلم) vallahı sen sana gelen ilımden sonra bılfarz onların millet dedikleri hevalarına, keyflerıne, ıttıba edecek olsan (مالك من الله من ولى ولا نصير) Allahdan senın ne bır dostun bulunur, ne de bir muînin. - Ortada helâk olursun zira ındallah küfr-ü şirke şefaat yoktur

MILLET, esası lûgatte soyleyip yazdirmak veya ezbere yazmak manasına olan «املال» masdarıle yanı ımlâ manasıle alâkadar bir ısimdir. Zemahşerînın «Esas» ta beyanına göre asıl manası «tarikatı meslûke» dır ki eğrı veya doğru olabilır, bundan dın, şerıat ma'nasında mütearef olmuştur. Şehrıstanînın Milel-u nıhalde beyanına

göre din, şeriat, millet denilen şeyler vaki'de ve haddi zatında aynı şeydirler, fakat itibaren ve mefhumen her biri bir haysiyetle tefrik olunur. İ'tikad haysiyetile din, amel haysiyetile şeriat, ictima haysiyetile millet denilir, Filvaki i'tikad edilen ne ise esas itibarile amel edilen odur Amel edilen ne ise esas itibarile ictima edilen de odur Binaenaleyh millet, bir hey'eti içtimaiyenin etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü, tabiri aharle ruhi ictimaîsinin tabi olduğu ve cismi içtimaîsinin merbut bulunduğu mebadii hâkime ve tarikatı meslûkedir Hakkı hak, na hakkı na hak, eğrisi eğri, doğrusu doğrudur Şu kadar ki nâ hakları husrana, hakkolan da husni akıbete götürür Demek ki millet, hey'eti içtimaiyenin kendisi değildir Ona cemaat, kavim, ümmet veya ehli millet denilir. Meselâ Yehudîyet ve Nasraniyet bir millettir Ve fakat Yehud ve Nasara ehli millet, sahibi millettirler, ve kis aleyh. Maamafih millet, «ehli millet» ma'nasına da mecaz olarak kullanılır. Meselâ «millet şöyle yaptı, millet böyle yaptı» denilir ki kavim demektir Zikri müteallik, iradei müteallak kabilindendir veya mecazi hazfîdir Netekim ayette «قل بل ملة ابراهيم» her iki ma'na ile kabili tefsirdir «اهواءهم» buyurulması gösteriyor ki Yehud ve Nasaranın takib ettikleri din ve millet yukarıdan beri nâkâbili inkâr burhanlarla isbat edildiği üzere kendi hevalarıyle, gönüllerinin sevdalarıyle uydurulmuş tahrifattır. Bunlar hakka değil keyiflerine tabidirler, milletleri Enbiyaya nazil olan kitablardan ve hak bulunan tevhid, islâm, ihsan esaslarından inhiraf eylemiş bam başka bir şey olmuştur Cenabı Allah bütün bu dinlerin esasatı sabıkasını Kur'anda beyan buyurarak tasdik, te'yid etmiş ve bunlardan ayrılanların hevadan ibaret bulunduğunu ihtar ile Peygamberini bunlara ittiba'dan şiddetle tahzir buyurmuştur. Bir ayet evvel son derece te'min ve tatyib buyurduğu Peygamberine der'akab bu tahziri irad buyurması ne

kadar ma'nalıdır, Bunun Peygamberden ziyade ümmetine müteveccih bulunduğunda şüphe yoktur.

O eshabı heva, o ehlı tahrıf artık hakıkî manasıle Ehli kıtab değıldırler, çunkü (الذين آتيناهم الكتاب) bızım kendılerıne kıtab verdığımız ehlıyetlı kımseler (يتلونه) o verdığımız kıtabı tılâvet ederler Yani vırdederek ders yaparak okurlar (حق تلاوته) hem hakkıyle tılâvet ederek okurlar - Tahrıften, teşvıştcn sıyanet ederek hevalarına uyınıyarak elfazını, meanısıni, ahkâmını cıdden gözete gozete dıkkatlı ve saygılı ve devamlı bır surette ve bılmedıklerını, anlamadıklarını ehlinden sora sora husnı nıyyetle, temız kalb, temız ağızla okurlar, gelişı guzel, baştan kara, bır eğlence gıbı okumazlar, şarkı, gazel, roman, hıkâye yerıne koymazlar, kemalı hurmet-u edeble okurlar, (اولئك يؤمنون به) ışte boyle okuyanlar o kıtaba ıman ederler ve hakıkaten sahıbı kıtabdırlar (ومن يكفر به) ve fakat her kım o kıtaba kufur ve kufran eder, hakkıyle okumaz, hevasıyle tahrıf ederse (فاولئك هم الخاسرون) ışte bunlar da hasırûn guruhudurlar, o buyuk saadetten mahrumdurlar - Bu ayet ulemadan Abdullahıbnı Selâm ve emsalı zevatı fadıle gıbı Ehlı kitabın mü'mınlerı hakkında nazıl olmuştur kı bunlar Tevrat ve ıncılı bıhakkın tılâvet edegelen eshabı ımandan oldukları ıçın Kur'ana ve Hatemulenbıyaya ıman etmışler ve Resulullahdan razı olmuşlardır Eshabı sefıne denılen zevat dahı bu cumledendır kı sebebı nuzulü bılhassa bunlar olduğu dahı mervıdır Bunlar Caferıbnı Ebı Talıb ıle beraber bır gemıde gelmiş olan otuz ıkısı Habeşlı sekızı de Şam Rahıblerınden kırk kışı ıdıler

Burada Beni İsrailin de - velev kalil olsun - bir kısmı mü'minler miyanına girmiş ve medhi ilâhîye nail olmuş bulunuyor. Bu mazhariyetin ve bu hususiyetin bahşettiği şevk-u heyecan ile şimdi Beni İsraile bir taraftan evvelki hitabatın tetimmini, diğer taraftan mabadındeki kıssai İbrahime nazaran bir husnı tehallûs [1] olmak üzere ber-vechi âti bir hitab daha tevcih ve akıbinde imamet, millet, ummet mes'elesi izah buyurulacaktır.

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ۝ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ
شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ
يُنْصَرُونَ ۝ وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي
جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي
الظَّالِمِينَ ۝ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا
مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا
بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ۝ وَإِذْ قَالَ

[1] Edebiyatı türkiyede bir bahisten diğer bir bahse, mukaddimeden maksada intikal için bir münasebet tesis eden söze “girizgâh”, Arabcada “tehallûs” tabir olunur İlmi bedi'de bir kelâmdan diğerine doğrudan doğru intikale ‘iktidab” tam bir münasebetle intikale “tahallûs”, ikisi ortasına “iktidabı karibi tahallus” veya “tahallûsa karib iktidab” tesmiye olunur

اِبْرٰهٖمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا وَّارْزُقْ اَهْلَهٗ مِنَ الثَّمَرٰتِ مَنْ اٰمَنَ
مِنْهُمْ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَاُمَتِّعُهٗ قَلِيْلًا
ثُمَّ اَضْطَرُّهٗٓ اِلٰى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيْرُ ۞
وَاِذْ يَرْفَعُ اِبْرٰهٖمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَاِسْمٰعِيْلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا
اِنَّكَ اَنْتَ السَّمِيْعُ الْعَلِيْمُ ۞ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ
وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ اُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ وَاَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا
اِنَّكَ اَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ۞ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيْهِمْ رَسُوْلًا
مِّنْهُمْ يَتْلُوْا عَلَيْهِمْ اٰيٰتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتٰبَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُزَكِّيْهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيْزُ الْحَكِيْمُ ۞ وَمَنْ يَّرْغَبُ عَنْ مِّلَّةِ
اِبْرٰهٖمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهٗ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنٰهُ فِى الدُّنْيَا
وَاِنَّهٗ فِى الْاٰخِرَةِ لَمِنَ الصّٰلِحِيْنَ ۞ اِذْ قَالَ لَهٗ رَبُّهٗٓ اَسْلِمْ قَالَ
اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ۞ وَوَصّٰى بِهَآ اِبْرٰهٖمُ بَنِيْهِ
وَيَعْقُوْبُ يٰبَنِيَّ اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّيْنَ فَلَا تَمُوْتُنَّ اِلَّا

وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ ۞ أَمْ كُنتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ
الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ
إِلَٰهَكَ وَإِلَٰهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا
وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ۞

Mealı Şerifi

Ey İsrail oğulları!. sizlere in'am ettiğim ni'metimi ve sizi vaktile âlemdeki ümmetlerin üzerine geçirdiğimi hatırlayın ۞ ve sakının öyle bir günden ki kimse kimseden bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, ve ona şefaat de faide vermez, hem de hiç bir taraftan yardım olunmazlar ۞ Şunu da hatırda tutun ki bır vakit İbrahimi Rabbı bir takım kelimat ile imtihan etti, o onları itmam edince "ben seni bütün insanlara İmam edeceğim„ buyurdu "ya Rabbi zürriyetimden de„ dedi, buyurdu ki benim ahdime zalimler nail olamaz ۞ ve o vakit beyti şerifi insanlar için dönüp varılacak bir sevabgâh ve bir darüleman kıldık - sız de makamı İbrahimden kendinize bir namazgâh edinin - ve İbrahim ile İsmaıle şöyle âhd verdik: Beytimi hem tavaf edenler için, hem ibadete kapananlar için, hem rükû ve sücude varanlar içın tertemiz bulundurun ۞ ve o vakit İbrahim "Yarab burasını emin bir belde kıl ve ahalisini envaı semerattan merzuk buyur, "Allaha ve Ahıret gününe iman eyleyenlerini„ dedi, buyurdu ki "küfredenı dahı merzuk eder de az bir zaman hayattan nasıb aldırırım ve sonra ateş azabına muztar kılarım ki o ne yaman bir inkılâbtır ۞ ve o vakit ki İbrahim beyitten temelleri yükselti-

yordu İsmailde birlikte şöyle dua ettiler: Ey bizim Rabbımız kabul buyur bizden, daima işiten, daima bilen sensin ancak sen ❁ Ey bizim Rabbımız hem bizi yalnız senin için boyun eğen müslüman kıl ve zürriyetimizden yalnız senin için boyun eğen bir ümmeti müslime vücude getir ve bizlere ibadetimizin yollarını göster ve tevbe ettikçe üzerimize rahmetinle bak öyle tevvab, öyle rahîm sensin ancak sen ❁ Ey bizim Rabbımız hem de onlara içlerinden öyle bir peygamber gönder ki üzerlerine ayatını tilâvet eylesin ve kendilerine kitabı ve hikmeti ta'lim etsin ve içlerini dışlarını temiz paklesin, öyle azîz öyle hakîm sensin ancak sen ❁ İbrahimin milletinden kim yüz çevirir? Ancak kendine kıyan sefîh, hakikat biz onu Dünyada ıstıfa ettik, Ahırette de o hiç şüphe yok salâhile seçilenlerdendir ❁ Rabbı ona İslâm emrini verince, teslim oldum Rabbilâlemine dedi ❁ Bu dini İbrahim kendi oğullarına vasıyet ettiği gibi Yakub da vasıyet etti: Oğullarım "Allah sizin için o dini ıstıfa buyurdu, başka dinlerden sakının yalnız müslim olarak can verin dedi ❁ yoksa siz şahidler midiniz, Yakuba ölüm hali geldiği vakit: oğullarına benim arkamdan neye ibadet edeceksiniz? dediği vakit? Dediler ki senin Allahın ve ataların İbrahim ve İsmail ve ishakın Allâhi ilâhi vahide ibadet ederiz, biz ancak ona boyun eğen müslimleriz ❁

(يا بنى اسرائيل) ey Israıl oğulları! sıze evvelâ Benı Ademden kıtab ve nubuvvete aşına, ahdı ılâhîyı hamıl, buyuk bır ümmet olmanız, sanıyen kavmı Musadan bulunmanız haysıyetıle hıtab edıldı lâkın dınleyenlerınız az oldu, şımdı onları te'kıd ıle beraber bır de zurrıyetı Ibrahımden bulunmanız haysıyetıle ıhtarlara muhatab tutulacaksınız. Ehlı kıtab nasıl olurmuş gordunuzya, artık aklı ınsafı alarak (اذكروا نعمتى التى انعمت عليكم و انى فضلتكم على العالمين) vaktıle sıze ın'am ettığım nımetimı, nımetı nübuvvetı ve bılhassa Hatemülenbıyanın ba'si va'dını mutazammın olan

ve onun bir mukaddimesini teşkil eden devleti maziyeyi ve o zaman sizi bütün zevilukul âlemine tafdil eylediğimi hatırlayınızda (واتقوا يوما لا تجزى نفس عن نفس شيئا ولا يقبل منها عدل ولا تنفعها شفاعة ولاهم ينصرون) kimsenin kimse yerine hiç bir şey yapamıyacağı, kimseden fidye kabul edilmiyeceği, şefaatın de men'faat vermiyeceği ve bunlara hiç bir taraftan yardım edilmiyeceği günden o görülmedik günün azabından korununuz Üçüncü defa' olmak üzere bunlar size ihtar olunur Siz o nimetin mazideki sebebi ne idi biliyor musunuz? Bunu bilmek için o nimeti içinizi çekerek düşünün ve çekdiğiniz, çekeceğiniz belâları hisab ederek ittikaya sarılın (و اذ ابتلى ابراهيم ربه بكلمات) ve o vakti derhatır edin ki İbrahimi rabbi bir takım kelimeler ile mübtela kılmış, yani mukellef tutmuş, imtihan etmiş ve binnetice (فاتمهن) o kelimatı itmam ve ikmal de eylemiş idi Yani rabbi imtihan etmiş, İbrahim de onları ifa ve itmamına dua etmiş idi

IPTILÂ VE BELÂ Tecribe ve imtihan manasınadır ki esasen iki emri tazammun eder birisi bir şey'in hafi olan halini tanımak istemek, diğeri de o şey'in cevdet ve redaetini, kemalini veya noksanını meydana çıkarmaktır Evvelki âlimi kul olan Cenabı Allah hakkında kabili tasavvur olamıyacağından Allahın imtihanı, ikinci emr ile mulâhaza olunur Bir de imtihan, imtihan olunan hakkında hayır veya şer bir mihneti mustelzim olur ki bu munasebetle ibtilâ alel'ekser meşakkatlı şeyler hakkında kullanılır, Cenabı hakkın tekâlifi de kulun temayülâtı nefsaniyesi ile rızayı ilahî arasında deveran ettiği cihetle bir taraftan bir külfet ve zahmeti, diğer taraftan kulda sebebi sevab veya ikab olan ef'al ve halâtın zuhurunu mustelzim terbiyevî bir hasleti mutazammın olduğundan

tecribe ve ımtıhana şebıhtir. Kulların ışlerınde tecribe ve imtihan ıle itkan üzere amel etmelerini ve nazarıyatı mücerrede ıle iktıfa eylememelerini ta'lım ıçın Cenabı Allah kendi fi'lını tecrıbe ve imtıhan suretınde ıfham buyurmuştur

IBRAHIM ısminın esasen Süryanî bulunduğu ve Arabca manası «ابرام» demek olduğu ve bu suretle Arabî ve Süryanî arasında lâfz-u mana muşabehetı buluna geldığı zıkredilmıştir.

Rabbı, Ibrahımı boyle ımtıhan etti de ne yapdı? Ne dedı bilır mısınız (قال) rabbı, ona dedı kı (انى جاعلك للناس اماما) ben senı ınsanlara ımam kılacağım, imametı kübra ile seni one düşurüp herkese muktedabıh yapacağım

IMAM, one duşmek, maksud u metbu olmak mânâsına masdarıyetten me'mum mânâsına ısmı olmuştur kı muktedabıh, on öncul demektır. Bınaenaleyh İmametı kübra, umurü dın-u Dunyada ınsanlara rıyaset, bunun kemalı de mertebeı rısalettır. Bu Imamet ıse düsturül'amel olacak bır takım ahkâma, mıllet-ü şerıate mutevakkıf olduğundan bu hıtab onu bır dın-ü şerıate salıb kılmak ve bununla ınsanların onune düşürmek demek olur

(قال) Ibrahım cevaben (ومن ذريتى) zurrıyetimden de dedı Yanı yarabbı benı ımam yap fakat bu ıhsanın sade bende kalmasın, zurrıyetımden bır kısmını da alettevalı Imam yap, bana vereceğın nımetı Imamet-u rısaletı onlara da ver dıye kelimenın ıtmamını reca ettı ve anlaşılıyor ya «hepsıne» demedı zıra bilirdı kı hepsıne taleb, muhalıfı hıkmet olurdu Evvelâ zürrıyetının kılletını, sanıyen zurriyetının şıkak ve ıhtılâfını ıstemiş olurdu Salısen birçok ensar ve avana mutevakkıf bulunan Imamet hususunda zürrıyetının agyare muhtaç olmasını temennı etmış bulunurdu kı bunlar zürrıyetı hakkında hayır dua olmaz-

dı Her halde zurrıyetınde ımaın bulunurken ummet de bulunmalı ıdi, bunun ıçın « ذريتى » demeyıp « و من ذريتى » dedı (قال) rabbı bunu ıtmamen (لاينال عهدى الظالمين) zalımler benım ahdıme naıl olınazlar buyurdu.- ve zürrıyetınden ımam olabılecek kısmın her halde zalımler küruhu olmadığını ve zalımlerın bu devletten kat'iyen mahrum olacaklarını ve İmametın hakkı âdıllere verılmek bulunduğunu ıfham ettı Bu âyet zalımın Imamete ehıl olmadığına ve ıbtıda âdıl olup, sonradan zulum yaparsa hal'ı vacıb bulunduğuna delıldır. Muarrafbıllâm olan cemı'ler lâfzıâm olduklarından «الظالمين» kıyamete kadar gelecek zalımlerın hepsıne şamıldır Fakat bunun bılhassa nuzulı Kur'an sırasında temamen malûm olmuş bır mutenavelı vardır kı o da Benı Israıldır ve bu nassın mâsîkalehı onlardır Bunun ıçın ıdı kı balâdakı ayetlerde muteaddıd surette «وانتم ظالمون» dıye tevbıh edılmışler ıdı Surenın başından berı Benı Israılın ta'dadı seyyıatındakı hıkmet bu zulmü ısbat ıdı kı hasılı «Benı Israıl sonradan zalım oldular, zalımlerden ıse İmam ve Resul olmaz, onlardan İmamet munkatı olacaktır» demektır Işte ey Benı Israıl sızın vaktıyle o nımete, o fazılete naılıyetınızın sebebı, ta Hazretı İbrahımın rabbına ımtıhan verdıği bu kelımattan ve ona olan ahd-ı vaıdden nâşı ıdı Sız Hazretı Musa devrınde zalım değıl, belkı zurrıyetı İbrahım ıçınde en mazlûmları ıdınız Bu sayede o nımetı ılâhıyeye naıl olmuştunuz Bır haylı zaman nubüvvet ve Imamet unsuru olarak âlemîne tefevvuk ettınız, lâkın ıcıl mes'elesınden ıtıbaren zulme başladınız, gıt gıde bütun harekâtınızda bu zulüm nıhayet kavmınızın haslețı şamılesı oldu, artık badeına İmamet Israıl evlâdından çıktı ve Ibrahım zurrıyetının dıger koluna geçtı Ibrahımın bu ımtıhanını ve bu kelımatı ıyı hatırlar ve ıyı teemmül ederseniz delili vazıh ıle anlarsınız kı Tevratta mev'ud olan Hatemulenbıya Israıl oğullarından değıl, Israîlın amcası Hazretı İs-

maıl evlâdından gelebılecektır. Sız, Tevrat mucebince bır Hatemülenbıyanın geleceğınde ıştibah etmez ve onunla ıstiftah ederken bugün ba'sedilmış bulunan Hatemulenbıya Muhammed Mustafa sâllallahualeyhı vesellem Hazretlerını bız Beni İsraılden değıl diye saıkaı hasedle inkâra kalkışıyorsunuz Halbukı o, bu cıhetle sızden değıl ıse de dığer cıhetten sızdendir ve sızin zulüm damgasından muarra olan aslınızdandır, zürrıyetı İbrahımdendır. Binaenaleyh sız ancak bu tarık ıle gelen şerefı İmametten de hıssemend olmak ıstemezsenız zulmünüz haksızlığınızı daha zıyade tezauf edecek, ılel'ebed nımet yuzü görmiyeceksınız, bu kelımatı belleyıniz ve ıyı duşünunuz ve şunu da hatırlayınız kı (واذ جعلنا البيت مثابة للناس وأمنا) hanı bız «بيت الله» ، ‹بيت عتيق› ، «البيت» namıle maruf olan Ka'beyı vaktıle ınsanlara me'rcı' ve me'men yapmıştık. Nas onu hac ve zıyaret ederler, sevab kazanırlar ve onun haremınde bulunanlar taarruzdan emın olurlardı Şımdı sız bunu derhatır edınız (واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى) ve makamı İbrahımden bır namazgâh ıttıhaz edınız, orada namaz kılınız, yahut dua edınız

MAKAMI İBRAHİM, İbrahım aleyhısselâmın beytı bına ederken veyahut nası hacce davet ederken uzerıne çıktığı taşın bulunduğu yerdır kı elyevm makamı İbrahım namıyle maruftur Tavaf namazı burada kılınır Nafı ve İbnı Âmır kıraetlerınde mazı sıgasıyle «واتخذوا» okunur. Yanı bız Kâbeyı nasa merci ve memen yapmıştık. Nas da onu Kıble ıttıhaz etmışlerdı Beytulmakdısten evvel Kıble o ıdı Bınaenaleyh burada da tahvıli kıbleye teşvık vardır

O zaman Beytı böyle yaptık (وعهدنا الى ابراهيم واسمعيل) İbrahım ıle İsmaile de şoyle ahd ya'nı ekıden emrettik idı.

(ان طهرا بيتى للطائفين والعاكفين والركع السجود) kı beytımı tavaf edenler, mücaveret eyleyen veya i'tıkâfa girenler, rükû sücud yapanlar, namaz kılanlar ıçın temızleyınız, daima tahir ve pak bulundurunuz dedık. Bunların taharet ıle ıcrasını ve taharetı beyte daıma i'tına bir ahdı ılâhî bilınmesıni emreyledık, Rukû ıle namaz yalnız ümmetı Muhammede mahsus olduğuna nazaran Cenabı Allah bu ahıdde Hazreti Ibrahım ve Ismaıle boyle bır ummetın geleceğını bıldirmıştır

Şunu da hatırlayın (واذقال ابراهيم) bir vakıt, yani Hacer ıle Ismaılı ıbtida Mekkenın yerıne bıraktığı zaman Ibrahım dua edıp şoyle demıştı -(رب اجعل هذا بلدا آمنا وارزق اهله من الثمرات) Yarab burayı, bu zıraatsız vadiyı emniyetli bır belde kıl, ahalısıne meyve, hububat, her turlü semerelerden rızık ver, fakat hepsıne değıl -(من امن منهم بالله واليوم الاخر) ıçlerınden Allaha ve Yevmı ahıre ıman etmış olanlara Yarabbı!.. Rıvayet olunuyor ki Ibrahım aleyhısselâm Ismail ıle Haceri buraya bırakıb Şama dondüğu zaman Hacer arkasına düşmuş «bu kuru, çıplak derenın ıçınde bizi kıme bırakıb gıdıyorsun» dıye soylenır, o da cevab vermezmış, nıhayet Hacer «bnnu sana Allah mı emrettı» dıye sormuş, muşarunıleyh «evet» cevabını verınce Hacer radıyallahuanha «öyle ıse Allah bızı zayı etmez» demış ve razı olmuş Hazretı Ibrahım gıtmıs, Keda=كدا tepesıne çıkınca dereye bakıb «ربنا انى اسكنت من ذريتى بواد غير ذى زرع الآيه» dua etmış ıdı kı sureı Ibrahımde gelecektır

(قال) bunu itmamen rabbı dedi kı (ومن كفر) sade ıman edene değıl hem ona, hem de kâfır olana rızık veririm

(فامتعه قليلا) ve ancak onu az müstefıd ederım, kâfırin ıntı faı Dünyaya münhasır kalır (ثم اضطره الى عذاب النار) sonrı o kâfirı azabı nâra ıuztar kılarım, Ahıret azabından kurtulmağa imkân bulamaz - Hazretı İbrahımın «لاينال عهدى الظالمين» nassına istinaden rızık meselesini dahı İmamet gibi kıya ederek mümın olanlara tahsısen dua etmıştı Cenab Allah bu kıyasın sahıh olmadığını, rızık mumin vı kâfire şamil bır rahmetı Dunyeviye olduğundan bunuı hem din ve hem Dünyada takaddüm demek olan İmametı kıyası maalfarık bulunduğunu ıhtar buyurarak duay itmam eyledi. Demekkı Enbiyanın kıyas ve ıctıhadındı bıle hata olabılıyor ve fakat Allah onların hatasını derha tashıh buyuruyor. Bunun ıçın umurı ılâhıye de kıya sağlam bir delıl değıldır Cenabı Allah gosterıyor kı kâ fır de Dünyada merzuk olur. Fakat bu Dünya ıntifa ınahdud az bir şeydır Ahırette ebedıyen azabı nâra atıla rak belâsını bulur (وبئس المصير) o azab ne fena bı akıbet ve ona gıdiş ne fena bir gidiştır.

Nıhayet şu kelımelerı de hatırlayın - واذ يرفع ابراهيم القواعد من البيت و اسمعيل) hanı bir vakıt İbrahım, İsmaıl ıl beraber Beytın kaıdelerını, temellerını atıyor, yükselt yordu ve o sırada ıkısi bırden şoyle dua edıyorlardı (ربنا تقبل منا انك انت السميع العليم) ey rabbımız barigâhı ahadıy tıne ref'ettığimız âcızâne fıillerımızı bızden kabul e şüphesiz kı sen semı' ve alîmsın, duamızı ışıdır, nıyyeı lerımizi bılırsin, (ربنا واجعلنا مسلمين لك) ey rabbımız bır d bızı sana teslimi nefs etmıs, yüzleri, ozleri, sırf san müteveccıh ıkı müslimi kâmıl kıl «ıslâm» fı'li böyle «لك gibi «لام» ıle sılalandığı zaman ıstıslâm, yani teslim

nefis, itaat ve inkıyadı kâmil manasına gelir veya (
tazammun eder. (ومن ذريتنا امة مسلمة لك) bizim zürriy
mizden de sana arzı islâm etmiş, sana muti, müs
bir ummet halket (وارنا مناسكنا) ve bizim menasikim
yanı ibadet edeceğimiz, kurban keseceğimiz mahal
goster

MENASIK, mensekin cem'idir ki nüsuk veya nusük i
halleri demektir «نسك» fil'asıl son derece taabbuddür. Fa
hac ve kurban hakkında şayıdır (وتب علينا) ve bi
hepimize tevbeler nasıb et ve tevbelerimizi kabul e
bize bir kerre değil daima nazar et (انك انت التواب الرحيم)
şuphesiz ki tevvabı rahîm ancak sensin — وابعث فيهم رسولا
(منهم يتلوا عليهم اياتك) ey rabbımız, hem o zurrıyetimiz içini
onlara senin âyetlerini okur (و يعلمهم الكتاب والحكمة) kitab
hikmet ta'lim eder (و يزكيهم) onları pisliklerden tathir e
kendilerinden bir Resul gonder (انك انت العزيز الحكيم) cun
iradesi nâ mağlûb sahibi izzet ve her hukmu aynı l
met ve her şun'u gayetulgaye muhkem olan ancak sen

ASLI HIKMET, ilim-u amelde itkan, tabiri aharle ka
fiilde isabet demektir ki tafsılı «يؤتى الحكمة من يشاء» âyeti
gelecektir Bu Resulden murad da Hatemulenbiya Muh
med Mustafa sallâllahu aleyhi vesellem olduğu aşikâr
Çunku zurrıyeti Ismail içinde başka bir Peygamber
memiş olduğu muttefekun aleyhtir Netekim Resulul
bir hadîsi şerifinde = دعوة ابى ابراهيم و بشرى اخى عيسى و رؤيا امى
yanı ben babam Ibrahimin duası ve kardeşim Isa
mujdesi ve validemin ruyasıyım» buyurmuştur Haz

İbrahimin bu duasına şükrâne olmak üzeredir ki ümmeti Muhammede de namazlarda «اللهم صل على محمد و على آل محمد كما صليت على ابراهيم و على آل ابراهيم انك...» duası ta'lım buyurulmuştur. Bu âyetler düşünüldüğü zaman bu salâvatı şerifenin manası ve teşbihin veçhi tamamile anlaşılır. İşte İbrahim aleyhisselâm memur olduğu kelimatı eda ve namzed bulunduğu makama irtika için Kâ'benin temellerini atarken oğlu Ismail aleyhisselâm ile beraber yekzeban olarak yaptıkları duada o kelimatın bu veçhile itmamını dua etmiş ve kendine va'd olunan İmametin zürriyetinden bir ümmeti müslımeye ve onlar içinde ba'solunacak bır Resuli zişana müntehi olmasını gayei matlab olarak Allahtan dilemişler ve bu dualar bı'setı Muhammedıye ıle tamam olmuştur. Imametten zalımlerın mahrumiyetı, Kâ'be ve ahvalı, Mekke, Ibrahım ve İsmaıl zürrıyetı, bu zurrıyetten ümmeti müslıme, bunlardan bu Resulı zışan, tılâvetı âyât, kıtab ve hıkmet, tezkıye ve taharet, islâm kelımelerı tahattur ve teemmul olunursa rısaletı Muhammediye ve mılletı Ibrahımı olan dını ıslâm hakkında cidden Ehlı kıtab bulunanların hıç şuphesı kalmaz.

Artık (و من يرغب عن ملة ابراهيم) Cenabı Allahın ınsanlara boyle bır ımam, bır pışuva yaptığı Ibrahımın mılletınden, onun camıasından, onun ruhı dını olan islâmdan kim kaçar? Hangı akıl sahıbı bundan ıstınkâf eder de onun zürrıyyetıne mev'ud olan bu saadetten mahrum kalmak ıster? (الا من سفه نفسه) meğer kı kendinı tezlil-ü tahkır etmek, zılletı esaret ve mahkûmıyette kalmak ıstıyen kımse olsun, bu gıbılerden maadası o büyük mılletten sarfınazar edemez

Rıvayet olunuyor ki Abdullah ibnı Selâm bırader zadeleri Seleme ıle Mühacirı islâma davet etmış «ve şu muhakkak malûmunuzdur kı Allah tealâ Tevratta «ben Ismail evlâdından Ahmed isminde bir Peygamber göndereceğ-

ğim, ona iman eden hıdayet-u rüşde erecektır. Iman etmiyen de mel'undur buyurdu» demış bunun üzerıne Seleme imana gelmış velâkın Mühacır ıntına etmiş ıdı, o zaman bu âyet nazıl oldu Ebul'enbıya olan Ibrahım bakınız ne büyük zattır (ولقد اصطفيناه في الدنيا) namı uluhıyetıme kasem olsun kı bız o azametı şanımızla Ibrahimi Dunyada ıstıfa ettık, yanı saır halk arasından bir zübdeı safıye olarak seçtık, tehzıb-u terbıye edıb halıl ıttihaz eyledık, ımametı kubraya, nubuvvet-u hıkmete ıntîhab-u ıhtıyar eyledık (وانه في الآخرة لمن الصالحين) şuphe yok ki Ahırette de o her halde salıhîn zumresınden ıstıkametıle hayr-u salâh uzere sebatlarına şehadet edılmış olan rıcalı ılâhî cumlesındendır Dunya ve Ahırette boyle bır zatın mılletınden, aklı başında bulunanlar hıç ıstınkâf eder mı? O ıstıfa ta, ne zaman oldu bılır mısınız? (اذقال له ربه اسلم) rabbı ona, arzı ıslâm et, bana ıhlâs-u ıman ıle teslım ol dedığı ılk anı teklıfte kı (قال اسلمت لرب العالمين) Rabbulâlemîne teslımı nefsettım, ozumu şırkten sakınıb yuzumü ancak ona tuttum demış, tevlıde ıman etmışti اسلم emrı ılk ıman teklıfının teveccuhunden kınayedır kı bu emır surei Ibrahımde «وكذلك نري ابراهيم ملكوت السموات والارض وليكون من الموقنين» «فلما جن عليه الليل رأى كوكبا» âyetlerınde beyan olunduğu uzere ıraeı delâil suretıyle bır ıhtar ıdı, yânı Allah tealâ onun kalbıne marıfetı ıslâma saık delâilı tevhıdı gostermış, yıldızların, Kamerın, Şemsın ufulunden halık tealâya ve vahdanıyetıne ıstıdlâlı ıhtar eylemış o da henuz bulûgundan mukaddem ve mertebeı nübuvvete ermeden evvel nazarî bır ıstıdlâlı aklî ıle hudusı âlem delılının kunhünu ıdrak etmış «انی وجهت وجهی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین» dıye rabbulâlemîne arzı ıman ve ıslâm etmış ıdı ve bınaenaleyh hıc bır zaman kalbı Ibrahımı şırk ıle alûde olmadı,

ıptidasından ıntıhasına? muvahhıdı muslım idı Rabbı onu aklının bidayetinden itıbaren ıstıfa ettı ve imtıhan ve ibtilâsı o zaman başladı., Kelimeı islâm o zamandan itibaren İbrahımin milletı oldu Bu kadarla da kalmadı (و وصى بها ابراهيم بنيه و يعقوب) bir de hem Ibrahımı kendısı ve hem torunu Ya'kup her ıkisı kendı oğullarına dahı bu mılleti veya bu kelımeyi tavsıye ettıler - Nafı, Ibnı Amır, Ebu Ca'fer kıraetlerınde «اوصى بها» okunur kı vasıyyet ettıler demek olur Ibrahımın oğulları Ismaıl, İshak, Medyen, Medan dort idi Sekiz veya yirmı dort rıvayetı de vardır. Ya'kubun oğulları on ikı idı· Rubın, Şem'un, Lâvı, Yehuza, Yeşsuhuz, Zebulun, Zevana, Teftuna Kevza, Uşır, Bunyamın, Yusuf aleyhısselâmdır kı Benı Israıl bu on ikı bıraderın evlâd-ü ahfadıdır. Ibrahım ve Ya'kubdan her bırı oğullarına bu mılletı şu suretle tavsıye veya vasıyyet ettıler (يا بنى ان الله اصطفى لكم الدين) oğullarım cenabı Allah her halde sızın ıçın ıttıba olunacak dını bızzat ıstıfa ve ıntıhab ettı, sıze dınlerın en safını, en güzıdesını ıhsan eyledı (فلا تموتن الا وانتم مسلمون) bınaenaleyh muslımı kâmıl olmakdan başka bır halde olmeyınız

Ey mılletı Ibrahıme rağbet gostermiyen Benı Israıl ve eşbahı' - (ام كنتم شهداء اذ حضر يعقوب الموت اذ قال لبنيه ما تعبدون من بعدى) Olum Yakubun huzuruna geldığı, yanı Yakub vefat ederken, halı ıhtıdarda bulunduğu sırada oğullarına «benden sonra neye ıbadet ve kulluk edeceksınız? dedığı vakıt sız hazır mı idiniz? değıldınız, halbukı hakıkî Beni Israıl olan Yakubun ogulları hazır ıdıler, ona cevab verdıler, ne dedıler bılırmısınız? Bunu vehyı ılâhî ıle oğrenınız - (قالوا نعبد الهك واله ابائك ابراهيم و اسمعيل و اسحق الها واحدا -

(و نحن له مسلمون) «bız senin ma'budun, ve ataların İbrahim ve İsmail ve İshakın ma'budu bir ilâha ıbadet ve kulluk edeceğiz ve bız ancak ona müslim-ü münkadız, başkasını tanımayız» dediler. Mısırlıların türlü türlü putlara taptıklarını goren Hazreti Yakub onların içinde bırakacağı oğullarına mukaddema yaptığı vasıyetin infazını te'kid içın, son nefesinde bu sualı sormuş ve hakikaten İsraıl, Abdullah olduğunu ve ıslâm üzere ölmek vasıyetinin nümunesını evlâdına gostermiş idi. Oğulları da bu cevabı vererek o vasıyetın infazına azımlerini gösterdiler ve dikkat ediniz kı Yakubun dedesi İbrahimden ve amcası İsmailden başladılar Bunları da «آبائك» unvanı altında onun babalarından saydılar, ve kendilerının sade Beni İsraıl değıl, Benı Ibrahim, zürrıyeti Ibrahım olduklarını da ıfade ettıler, çunkü kıssaı Ibrahımi bılıyorlardı, sirrı nımetı anlıyorlardı, burada Tevratın Hatemül'enbıyayı tebşır ve tar'ıf eden âyetlerınden bazılarındaki «ıhvanınızdan» kelımesının manasını bır beyan vardır. Ellerdekı Tevratın beşıncı sifrının on bırıncı faslında lısanı Musadan ‹ Ilâhınız rab tealâ sıze aranızdan ve ıhvanınızdan bana benzer bir Nebıy - nebiyyen mıslı - ikame edecektır Yıne bu fasılda· «Rabbı tealâ Musaya dedi ki ben onlara ıhvanınız mıyanından sana benzer, sana mumasıl bır Peygamber - nebiyyen mısleke - nasb-ü ıkame edeceğım Bunun benım ısmımle teblığ edeceği kelımatı her kım dınlemezse ben ondan ıntıkam alırım » varıd olmuştur Ve bundan dolayıdır kı hâlâ Beni Israıl ona muntazırdırlar Ey Benı Israıl, demek kı Hatemulenbıya, Musaya mumasıl bir sahıbı şerıat ve furkan olacak ve ıhvanınız arasından ba's buyurulacaktır Beni Israılden boyle bır Peygamber gelmemıştır. Ve bu sizden değıl ıhvanınızdan gelelecektır, acaba Beni İsraılin ıhvanı kımlerdır? Yıne Benı Israil mıdır? Halbuki bütün Benı Israılın ıhvanı onların kendileri olmamak lâ-

zımgelir. Yakubun oğulları babalarına cevab verirken «babaların İbrahim ve İsmail ve İshak» demekle bu uhuvveti göstermişlerdir. Yakubun kardeşı Is evlâdından Eyyub aleyhısslâmdan başka Peygamber gelmemiş, o da Hazreti Musadan evvel gelmıştir. Bu ıhvan her halde evlâdı, İsmail, zürrıyetı Ibrahımdendır. İsmaıl, Ishakın büyük kardeşı ve Yakubun amcası ıdı. Hakikî manasiyle Beni Israıl olan Yakub oğulları İsmaıle dahi baba demekle İsmail evlâdının bu uhuvvetlerını anlatmışlardı

Ulemaı ıslâm ve müfessırînı kıram, elde bulunan kütübi salıfede Hatemül'enbiya Efendimızın bı'setını sarahaten veya ıstidlâlen tebşır ve ta'rıf eden âyetlerın bazılarını berveçhıâtı zıkr-u beyan eylemışlerdır

Evvelâ — Tevratın balâda nakleyeledığımiz ıkı âyetı kı Arapcaları «ان الرب الهكم يقيم لكم نبياً مثلى من بينكم و احوانكم»، «ان الرب تعالى قال لموسى انى مقيم لهم نبيا مثلك من بين احوانهم و ايما رجل لم يسمع كلماتى التى يؤديها عنى ذلك الرجل باسمى انا انتقم منه» dür.

Bunun Yunancası da şu veçhıle manzurı acızanem olmuştur

(پروفتيز ايمن اناستشى كريوس اوثئوس افتون ادرفون ايمون اوسمه استفون سايشى اينون قاقوسى توپروفتو اچينو اقسلو ترقسته افتو لاغو افتس).

Saniyen — Tevratın sıfrı evvelı faslı tasınde Hacere Sare gadab ettiği vakıt Allahın melekı gorundu, ya Hacer nereye gitmek ıstiyorsun ve nereden gelıyorsun dedı; Seyyıdem Sareden kaçıyorum cevabını verdı. Bunun üzerine melek «seyyıdene don ve ona tevazu eyle, zıra Allah senin zer'ını ve zurrıyetını teksir edecek, sen gebe olacak ve bır oğlan doğuracaksın, Allah tealâ senın tazarruunu ve huşuunu dinlemış olduğundan dolayı ona Ismaıl tesmıye edersın,

o insanların göz bebeğı olacak ve onun eli hepsının fevkınde olacak ve hepsının elı ona hudu' ile uzanacak ve o bütün kardeşlerıne rağmen şükredecek» Ismaıl aleyhisselâmın elı cemın nasın fevkınde olması ıse bızzat değil ancak evlâdından Muhammed aleyhısselâmın ba'sıyle olduğunda şuphe yoktur Zıra o zamana kadar Ismail ve evlâdı Ismaıl Badıyede mahsur ıdıler, bi'seti Muhammediye uzerıne dını ıslâm ıle şark-u garbe istılâ ettiler

Salisen. — Yıne bu sıfrın yırmıncı faslında «rabbı tealâ Turısınada geldı ve bize Saîrden tulû etti ve faran dağlarında zuhur eyledı ve sağından kıddıslerin unvanları nı saf yaptı da onlara ızzet ıhsan ettı ve onları bütün şuûba sevdırdı ve Kıddıslerın hepsine bereketle dua ettı» Faran dağı Hıcazdadır Zıra Tevratta «Ismail Faran berıyesinde remıy teallum ettı» dıyor, Ismaılın Mekkede sakın olduğu da malûmdur Bınaenaleyh bu ayetın de Hıcazda bı'setı Muhammedıyeye ve fethı mekkeye işaret olduğunda ıştıbah edılmemek lâzım gelır Yehudîler bunu «Turısınadan ateş zuhur ettıği vakıt sâırden ve cebelı Farandan dahı bırer ateş zuhur ve bu mevazıa ıntışar eyledı» dıye te'vıl edıyorlar Lâkın Allahın bır yerde mücerret bır ateş halketmesıne, oradan rab geldi, tulû ettı, zuhur ettı denılmıyeceğı aşıkârdır Boyle denılebılmek ıçın oralarda bu vakıayı muteakıb bır vahıy veya ukubet gıbı bır harıka ta'kıb etmek ıktıza eder O zaman ıse Turısınadan başka buralarda boyle bir şey olmadığı musellem bulunuyor Her halde bu ayet bı'setı Muhammediyeye ve onun Eshabına ve alelhusus Mekkenın fethı esnasındakı Eshabı kıramı saflarına ışaret olduğu şüphesizdır Netekım kıtabı Habkukta bu ma'na tamamen beyan olunmuştur şoyle kı

«Allah Turısınadan, Kudsî cebelı Farandan geldı, Muhammedın behasınban Sema bır açılsa ve hamdınden Arz bır dolsa, manzarasının şuâı nur gıbı olurdu, bel-

desını ızzıle muhafaza eder Ölümler onunden yürur. Yırtıcı kuşlar askerine arkadaş olur. Kalktı Arzı mısaha ettı ve butun ummetlerı teemmul ve onlardan bahseyledi, kadîm dağlar eğıldı, ebedî tepeler ındı, ehlı Medyenın ortulerı sıyrıldı, atlara bındık gavs ve ınkıyad bınidlerının üstune çıktık, yakında yaylarını doldurub atacaksın, ya Muhammd oklar senın emrınle tam bır kanış kanacak, Arz nehırlerle gurlıyecek, senı dağlar gordü tıtredı sel yağmurları senden ınhıraf ettı Meharı ru'bundan urktu korkusundan ve perışanlığından ellerını kaldırdı, Şems-u Kamer, mecralarından tevakkufa uğradı, askerler oklarının parıltısından ve beyanının parlaklığında yürudu, Arzı gadabla çığnersın, ümmetlerı zecren doğer harman edersın, çunkü sen ummetının halâsı ve babalar toprağının ıstıhlâsı ıçın zuhur ettın Nasara nushalarında son fıkra ummetının halâsı ve Mesıhın ıstıhlâsı ıçın zuhur ettın suretınde goruldugu de mervıdır. Fılvaki Muhammed aleyhısselâm meşaırı kadımeyı geçmış ve Hazretı Mesıhı de Yehud ve Nasaranın valanlarından kurtarmıştır.

Rabian: — Kıtabı Eş'ıyanın yırmi ıkıncı faslında «kuvvet ver, çıçek aç, musahıbın Mekkeye nıyyet edıyor Artık vaktın yaklaştı, Allahın kerametı uzerıne doğacaktır. Arz zulmetlere bürünmuş, sıs ummetlerı kaplamıştır Rab sana tam bır ışrak اشراق ıle ışrak edecek, uzerıne kerametını ızhar eylıyecek, ummetler, senın nuruna, mülûk senın zıyaı tulûuna yuruyecek, gozunü etraftakılere kaldır ve teemmul et, zıra onlar senın yanında toplanacak ve senı hac ve zıyaret edecek ve sana veledın beledı baıdden gelecek, Çünku sen Ummulkurasın, ımdı saır bılâd evlâdı ke'enne Mekkenın evlâdı demektır, ve erıkeler, serırler üzerınde esvabınla zıynetlen, bunu gordugun zaman mesrur olacak, ıbtıhac duyacaksın Çünku denızın zahîrelerı sana meyledecek, ummetlerın askerleri sana hac eyleyecek, Medyen tokluları sana sevkolunacak, Ehlı Seba'

sana gelib Allahın nı'metlerını konuşacaklar ve ona temcid edecekler, Farânın ağnamı sana gelecek, ve benim mez. bahıma beni razı edecek kurbanlar refolunacak ve c zaman ben beyti mahmidetim için bir hamd ihdas edeceğım». Bu evsafın hepsı Mekke ıçın fethınden sonra vücud buldu, mılletlerın askerleri ona haccettı, denizlerın zahîrelerı oraya aktı, ıhdas olunan hamd de «لبيك اللهم لبيك- لا شريك لك لبيك ان الحمد والنعمة لك لبيك» dir Arablar evvel de telbıye ederlerdı, fakat «لبيك لا شريك لك الا شريك هولك تملكه وماملك» derlerdı Kitabı Eş'ıyada Badıye hakkında bır çok tevsıfat vardır

Hamisen — Tevrat müfessirlerinden Seman Tevratın sıfri evvelınde şunu rıvayet etmıştır «Allah tealâ Ibrahım aleyhısselâma vahyedıb dedı ki Ismaıl hakkındakı duanı kabul ettim ve onu mubarek kıldım, büyulttüm ve cıdden muazzam yaptım, on ikı buyuk tevlıd edecek ve onu ben bır ummetı azime içın ımam yapacağım» evlâdı İsmaılde Peygamberımız Muhammed aleyhısselâmdan başka bır ümmetı azîmeye ımam olan yoktur ve bu ummet, ümmetı Muhammed olduğu zahirdır

Sadisen — Tefsırı sadedınde bulunduğumuz âyetı Kur'an ıle alâkadar olmak uzere Hazretı Yakubun evlâdına vasıyyetı hakkında Tevratın Yunanca tercemesınde şu âyet nakledılmıştır

(اوچقليون ارحون اقشيغوداچه ايغمنوس افتويغزون افتو اوس پوچه‌چه افتوس پروس دوچيه‌اثنون).

MÂNÂSI Hazretı Yakub oğullarına hıtaben demış kı «ey benım oğullarım gelecek Resul gelmedığı müddetçe bızden nubüvvet munkatı olmaz, o geldıkten sonra bızden nübüvvet ve saltanat münkatı olur cumle âlem onun kudumuna muntazırdır

Sabian : — Zeburun yıne Yunancasından şu nakledılmiştır

(اناثلی اتوس ایمرس افتو ذبحه اوشیبی چه پشیوس ایرنیس آ اوس او
اندن ارنی ایسلی چه فتا چیرلسی ایونلا سیش آ اوس نلاسیش چه ایویونا.
مون آ اوس پراتوقس ایقومدس انویون پروپسده انبوبس چه ایوخریا آفتو
خنلیقور سی چه پروشحیلیون افتون بندس ایواسیس بس بس).

Yanı Hakteală vahıy tarıkıyle Davuda buyurdu kı: «senden sonra sahıbı şerıat bır Peygamber bâsedeceğım kı şemsı nübuvvetı Şark ve Garbe nur saçacak, onun ilk ıttıba eden ümmeti kavmı Arabdan olacak, ınad ve muhalefet edenler makhur ve zelil kalacak, şerıatıne cıhanın mülûku ıtaat edecek dın ü şerıatı kıyamete kadar baki olacak».

Saminen — Incıllerde de hılyeı Muhammedıye hakkında bişaretler mevcuddur Ezcümle·
«ارحوموس اومیروس تاموبهودده اونی پروتوس موانی اواحی اقشیموس لیسون تو عادده قوبورعاپون افتو» nassı mevcuttur.

Yanı Hazretı Isâ buyurmuş kı «o kı benden sonra gelecek, benden evvel halk olunmuştur Ben onun papuçu bağını çozmek hızmetıne lâyık değılım (Meta İncılı) [1]

Tâsian — «قال المسیح للحواریین انا ذاهب وسیأتیکم الفارقلیط روح الحق الذی لا یتکلم من قبل نفسه انما یقول کما یقال له» yanı Hazretı Mesıh Havarıyuna demıştır kı «Ben gıdeceğım ve sıze farıklıt ruhulhak gelecektir kı kendı tarafından tekellum etmez Ancak ona söylendığı gıbı soyler (یوحنا). Filvaki Kur'anda «ان اتبع الا ما یوحی الی» «قل ما یکون لی ان ابدله من تلقاء نفسی ان اتبع الا ما یوحی الی» «وما ینطق عن الهوی ان هو الا وحی یوحی» ayetlerı bunu musaddıktır, Farıklıt ıkı veçhile tefsır edılmıştır

Bırısı, şafı' müşeffa demekdır kı Resulallahın bır sıfatıdır.

---

[1] İşbu Yunanca ayetler Sultan Ahmed zamanında Dını İslâmı kabul eden Mehmed efendı nam zatın sebebı ıhtıdasını gostermek uzere yazdığı guzel bır rısaleden nakledılmıştır

İkincisi, Bazı Nasara demişler ki Farıklıt hak ile batılı ayıran demektir Aslı Faruktur, lıt tahkık ve te'kid ifade eder Bu suretle farıklıt sahıbulfurkan demek olur. Bu ise Hatemul'enbıya Efendımızin isimlerinden biridir. Ve Nasaranın bu âyetleri anlamak istememeleri mahzı dalâlettir - Evvelkisi farıklıtın Yunanca, ikincisi Ibranî-den me'huz olduğuna goredır -.

Aşiren — Bu âyetler eldeki kutubı sahifenin nusahı muhtelifesinde mevcud olan ve Yehud-u Nasaraca aslı değil yalnız maanîsi gizlenmek ve suı te'vıl ile tahrıf edilmek istenilen âyetlerdir « الذين آتيناهم الكتاب يتلونه حق تلاوته اولئك يؤمنون به » muktezasınca bunlar hakkıle okuyanlar ve cuz'î fehim ve insafı olanlar için bilhassa hey'eti mecmuasıyle her türlü şupheyi kesmeğe kâfı beyyinattır Ve Kur'anda bunların her birini musaddık âyetler de vardır Bunlardan başka mufessirîni izamı aslı busbutun zayı' edilmiş bazı âyetler dahı nakletmişlerdir Ezcumle Ibnı Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu uzere Cenabı Allah Tevratta Beni Israile şoyle bir ahd vermiştir « ben Benı Ismaılden bir nebiyyi ummı ba'sedeceğim, her kim ona tabi olur ve getirdiği nuru tasdık ederse gunahını mağfiret ve kendini Cnnete idhal eylerim ve ona iki ecir veririm, birı Musanın vesaır Enbiyaı Beni Israılın getirdiklerine ittiba ecri, biri de evlâdı Ismaılden Nebiyyı ummî Muhammedin getirdiğine ittiba ecridir » Bunun Kur'andaki tasdıkı « الذين آتيناهم الكتاب من قبله هم به يؤمنون ...الخ الى .. اولئك يؤتون اجرهم مرتين بما صبروا » kavlı ilâhîsidir, Bir de Tevratta Hatemulenbiyanın « mevlıdi Mekkede, meskenı Taybede, mulku Şamda ve ummeti Hammadûn diye tavsıf edildiği menkuldur

Balâda nakledilen ve elyevm mevcud bulunan kutubi sahife âyetleri de kât'iyen gosteriyor ki Cenabı Allah otedenberi umemi sahifenin her birine istikbalde gelecek ve ğayei kul olacak bir Peygamberi âlîşanı v'ad ü

tebşir buyurmuş ve kudumundan evvel hepsine anilgıyab iman teklif eylemiş ve her kitabın ehli bunu kabul ile Allaha ahd vermiştir Bu ahd ve bu âyât mucebince ne Museviyet mebde, ne de Nasraniyet müntehadır Tevrat mucebince Musaya benzeyen ve kitabı hep Bismillâh ile başlayan o Peygamber Hazreti İsa olmadığı zahir bulunduktan başka Incil âyetlerinin delâleti mucebince kendisinden sonra sahibülfurkan ve ruhülhak olan o Peygamberin teşrif edeceğini tebliğ ve tebşir etmiş olmakla kendisinin ve dininin gayei kül bulunmadığını beyan eylemiş ve Hatemül'enbiya hakkında en son ahdı o almıştır Işte bu v'ad ve ahdı tasdik ve bilfiil tahakuk ettirmek uzre Cenabı Allah «lâ raybe fih» olan kitabı mübini ve furkanı hakîmi ile Hatemul'enbiya Muhammed Mustafa sallâllahu aleyhi vesellem Hazretlerini ba's buyurmuş ve bunun için Beni İsraile ilk hitabında «اوفوا بعهدى اوف بعهدكم» «وآمنوا بما انزلت مصدقا لما معكم» emirlerile bu ahdın icrayı icabını taleb etmiş ve bu babdaki butun şüpheleri halletmek için, aklî, naklî her türlü edilleyi bast eylemiş ve nihayet kıssai Ibrahim deki kelimata ve vasiyeti Yakuba nazarı dikkati celbederek ihvanın manasını, islâmın kıymetini tefhim ve kunhi meseleyi tenvir eylemiştir Şimdi butun bu hitabatın faidesini telhis için buyuruluyor ki

تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْـَٔلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۞

Meali Şerifi

O, bir ümmetti geldi geçti, ona kendi kazandığı, size de kendi kazandığınız, siz onların amellerinden sorulacak değilsiniz ۞

ÜMMET Imam maddesinden me'huz bir ısimi cemi'dir ki fırakı nâsa metbu' ve muktedabih olan cemaat demektır. Yani bır İmam maıyetınde kavı bir cıhetı vahdetle toplanıp muntazam bir surette icrayı faalıyet eden ve bu suretle muhtelıf sunuf ve firakı insaniye üzerine hâkım bulunan hey'eti içtimaiyedir, Tabırı aharle ümmet, İmametı kübrayı haiz cemaattır Cemaatlere nazaran ümmet, fertlere nazaran Imam gibıdir. Demek ki ummet, bir mılleti hâkime eshabından müteşekkil olan hey'etı içtimaıyedır

(تلك) Bu zikrolunan cemaat, yanı Ibrahım ve Yakub ve bunların vasıyetlerinı tutan muvahhıd müslım oğulları (أمة قد خلت) geçmiş bır ümmettırler, mütefernk ınsan fırkalarının tevhidi ıçin, önlerine düşmüş, ıktida ve ıttibaa lâyık bır cemaattirler. Bınaenaleyh onlar başka sız başkasınız sız onlar değılsınız ve onlar sızden hıç değildır. Sız onların evlâdıyız diye kuru bır neseb ıle ıftıhar etmekle kurtulamazsınız (لها ما كسبت) onların kazandıkları onlara aıd (ولكم ما كسبتم) sızin kazandığınız da size aıddır. (ولا تسئلون عما كانوا يعملون) ve sız onların yaptıkları amellerden mes'ul olmazsınız Herkesın menfaatı kendı kazancında ve herkesın mes'ulıyetı kendı amelındedır - Cemaatler de böyledır. Sızden evvelkıler hasenat kazandıkları halde sız onlara benzemeyıp fenalık kazanırsanız mücerred neseb davasıle onların kazancından ıntıfa edemezsınız Bil'akıs evvelkıler fena şeyler yapmışlar ve sız de onlara tabı olmamış ısenız onların fenalığı sizden sorulmaz, sızden sorulacak olan kendı amellerınızdır O halde, eslâfınızın ıyılığıle ıftıhar etmeyın, sız de onlar gıbı ıyı kazançlar kazanın, kezalık eslâfınız hatalar yapmış, seyyıat ışleımış ıse onunla da me'yus olmayın, siz onlara uymıyarak hak yoluna gıdın, hasenat yapın.

İyilerin, büyüklerin evlâd ve mensubîni onlara ıktıda ve ittiba ederek islâm-ü ihsan ile iyi ve büyük ameller yapmazlarsa kuru intisab ile kendılerini kurtaramazlar, kezalik kötülerin evlâdı onlara uymıyarak iyi ve güzel ameller yaparlarsa mücerred nesebden dolayı onların seyyiâtından muahaze edilmezler ve kendilerini kurtarırlar «كل امرئ بما كسب رهين» ، «وليس للانسان الا ما سعى» dır. Netekim Resullullah da akrıbası Beni Haşıme = «لا يأتيني الناس باعمالهم وتأتوني بانسابكم» saır insanlar bana amellerile gelirken siz sade nesebleriınizle gelmeyin» buyurmuştur. Gerçi neseb, karabet bır şereftır. Fakat sadece neseb halâs-ü felâh ıçin bır sebeb değıldır. Müfıd olan intısab, asıl husni amelde, dın-ü ahlâkta, hasılı sebebde ittıba ile ıntisabdır «فاذا نفخ فى الصور فلا انساب بينهم ولا يتسائلون» Cenabıhakkın mevahıbı fıtrıyesı çoktur ve bütün mahlûkatına şamıldır, ve mebdeı fıtrat herkes ıçın cebrîdır. Lâkin ınsan ıçin buna mukabıl bır kanun vardır kı o da kanunı taleb ve kesıbdır ve ınsan bundan mes'uldur. Kazançların hısabı görüldüğu zaman mevahıbı fıtriyesını suiistımal edenler daha çok zarar ederler, o vakıt buyük nesebler yuzkarası olur. Bunun ıçın herkes kazancına bağlıdır. Aceba bu böyle mutlak mıdır? Bu ayetler mutlak görünuyor fakat herkesın menfaat-u mazarreti kendı kesbıne maksur olacak, kımse kımsenın amelınden asla müntefı ve mutazarrır olmıyacaksa teâvunun, ıçtımaiyetın, ummet-u İmametın hıkmet ve faidesı nedır. Bu bır teshilden ıbaret olsa yıne bır menfaat değil midır? sonra tevarus bır hükmı Dunyevî dahı olsa bunun menafıı uhrevıye de hıç hukmü yok mudur? ve eğer alel'ıtlak boyle ıse balâdakı Benı Israıl kıssalarında halef-u selef yekdığerının ef'al-u ahvalıyle nıçın medıh veya mu'ahaze olundular? gibı sualler hatıra gelır, fılvakı bu hüküm mutlak değıldır. «كل نفس بما كسبت رهينة الا اصحاب اليمين» ayeti mucebince kesbının fevkinde mazharı nimet olan eshabı yemin vardır. Kezalık

«والذين امنوا واتبعتهم دريتهم الحقنا بهم دريتهم» ayetı mucebınce ıttıba şartiyle zürriyetın usulune ılhakı da derecei kesbın fevkinde bir saadetı natıktır Demek vehbıyat kesbın sade mebdeınde değıl arasında ve müntehasında da vardır. Ve ahkâmı tevarus-u teâvun dahı boyledır Bınaenaleyh âyetın manası herkesın yekdığerınden alel'ıtlak muntefı veya mutazarrır olmasını nefıy değıl, yalnız ef'alı ıhtıyariyede kesbın ehemmıyetını ve bu ıntıfa-u mazarratın her halde bir kesb ıle alâkası bulunduğunu ısbat ıçindır kı bundan ınamı vehbıyenın nefyı lâzım gelmıyeceğı gıbı ecrın behemehal kesbıle mutenasıb olması da lâzım gelmez Atayayı ılâhıye kesbıle meşrut olduğu mevakıde dahı o kesbın derecesıyle mahdud değıldır Kuçuk bır amele buyük ecırler verılebılır, bu suretle ıçtıma, teavün esasları bır taraftan dığerının kazancından bır ıntıfaı mutazammın olmakla beraber hakıkatta bunlar dahı az çok bır şartı kesbıle mesbukturlar kı bunun akdemi bır ımana ve bir dın-u mıllet rabıtasına ıttıba ıle vıfak-u ıştırak kesbıdır kı bu da kesbı ımana merbuttur Bundan dolayıdır kı kesbi hılâf derecesıne gore ıntıfaı ıçtımaîye manıdır Yıne bundan dolayıdır kı mucerred neseb-ü karabet ahkâmı tevarüsa kâfi değıldir Tevarüs, varısın müverrise halefıyetı demektır kı bu da onun mılletıne ıttıbaı ıle meşruttur Bu sebeble ıhtılâfı dın ve ıhtılâfı dar men'i ırsdır. Varıs ırs ıle muverrısının kesbınden muntefı olmuş gorunduğu sırada asıl sebebı ıntıfa evvelâ kendı kesbı olan ıttıbaı dın-u dârdan, sanıyen o mırâsı husnı ıstımalinden ıbaret olur. Ve ışte âyetlerın ıtlakı bu haysıyetledır ve bu haysıyetle herkesın menfaatı kendı kazancındadır Ve her kes kazancından mes,uldur Kımse kımsenın günahından muahaza olunamıyacağı gıbı hıçbır kımse dığer kımsenın kazancından, kendının hıçbır kesbı bulunmaksızın ıntıfa edemez ve netaıcı kesbın bu kadar adaletle tevzıı Dunyada olamazsa Ahırette behemehal olacaktır. Ve bunun

içindir ki Dünyada içtimaî kesiblerin kâr-ü zararını adaletle tevzi etmiyen ve yekdiğerinin mesaisinden kendi hakkı kesbi olmıyarak intıfaa kalkışan ümmetler çabuk munkariz olurlar ve böyle zalimler ümmet ve imamete lâyık olamazlar Bütün bunlarla beraber az ve muntazam ve güzel âmellerle büyük büyük menafı iktisab etmenin bir yolu vardır O yol tariki hak ve sıratı mustakimdir. ve balâda görulduğu üzere halef selefin a'maliyle medih veya muahaze olunduğu zaman bu medh-u muahaze mücerred nesebe değil tarikte ittibaa veya ademi ittibaa racidir ki bu da kendi kesiblerıdir Binaenaleyh insanlar vaktiyle geçen büyük bir ümmetin ensalı ve ensabı olmakla kendilerini kurtaramazlar ve onlar gibi büyük olamazlar, onlar gibi güzel çalışmağa ve güzel ameller yapmağa muhtaçdırlar, ve hatta gelenler, geçenlerden ziyade husnı amel yaparlarsa onları geçerler. ve eslâf ile ahlâfın bu müterakki telâhukundan daha büyük ve daha mes'ud bir ümmeti azîme husule gelir ve işte Hazreti Ibrahim buna dua etmiş ve Hatemulenbiya bunu tahakkuk ettirmek için tasdik ederek gelmiştir Bu zaman böyle bir ümmeti azîmenin ve vası bir sıratı mustakimin teşkil-u te'sisi zamanıdır Ve bu iş mücerred irk-u neseb davasını güden ve bununla beraber atalarının gittiği yola gitmeyenlerin kârı değildir Hem onların güzel yollarını yıkmayıp tutmalı ve hem o yolu tevsi ederek ve daha güzel amaller yaparak âlemşumul bir şehrahı mustakim kuşad etmelidir ki bunda hususî bir nesebin hükmü olmaz, bütün nesebler, bütün hasebler dahil ve insaniyetin hepsi mustefid olur

Bu böyle iken

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا اَوْ نَصَارٰى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ اِبْرٰهٖمَ حَنٖيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكٖينَ ۞ قُولُوا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا اُنْزِلَ

اِلَيْنَا وَمَآ اُنْزِلَ اِلٰٓى اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ
وَالْاَسْبَاطِ وَمَآ اُوتِيَ مُوسٰى وَعِيسٰى وَمَآ اُوتِيَ النَّبِيُّونَ
مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ۞ فَاِنْ
اٰمَنُوا بِمِثْلِ مَآ اٰمَنْتُمْ بِهٖ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ
فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّٰهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ۞ صِبْغَةَ
اللّٰهِ وَمَنْ اَحْسَنُ مِنَ اللّٰهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عٰبِدُونَ ۞
قُلْ اَتُحَآجُّونَنَا فِي اللّٰهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَآ اَعْمَالُنَا
وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ۞ اَمْ تَقُولُونَ اِنَّ
اِبْرٰهٖمَ وَاِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ وَالْاَسْبَاطَ
كَانُوا هُودًا اَوْ نَصٰرٰى قُلْ ءَاَنْتُمْ اَعْلَمُ اَمِ اللّٰهُ وَمَنْ اَظْلَمُ
مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ۞ تِلْكَ اُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ
مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْئَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۞

Meali Şerifi

Bir de Yehud veya Nasara olun ki hidayet bulasınız dediler, de ki: hayır, hakperest hanif olarak İbrahim milleti ki o hiç bir zaman müşriklerden olmadı ✱ ve deyin ki biz Allaha iman ettiğimiz gibi bizene indirildiyse, İbrahime ve İsmaile ve İshaka ve Yakuba ve Esbata ne indirildise, Musaya ve İsaya ne verildiyse ve bütün Peygamberlere rablarından olarak ne verildiyse hepsine iman ettik, onun Resullerinden birinin arasını ayırmayız ve biz ancak onun için boyun eğen müslimleriz ✱ eğer böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak doğru yolu buldular, yok yüz çevirirlerse onlar sırf bir şikak içindedirler, Allah da sana onların haklarından geliverecektir, ve o, o işiden, o bilendir ✱ Allah boyasına bak (vaftiz nolacak) Allahdan güzel boya vuran kim? Biz işte ona ibadet edenleriz ✱ deki Allah hakkında bizimle mücadele mi edeceksiniz? Halbuki o bizim de Rabbimiz sizin de, ve bizim amelerimiz bize, sizin amelleriniz size, ancak biz ona muhlıslarız ✱ yoksa İbrahim de, İsmail de, İshak da, Yakub da, esbat da hep Yehud veya Nssara idilir mi dıyorsunuz? Deki sizler mi daha iyi bileceksiniz yoksa Allah mı? Allahın şahadet ettiği bir hakikati bilerek ketm edenden daha zalim kim olabilir? Allah ettiklerinizden gafil değil ✱ O bir ümmetti geldi geçti, ona kendi kazandığı size de kendi kazandığınız ve siz onların işlediklerinden mes'ul değilsiniz ?

(وقالوا كونوا هوداً او نصارى تهتدوا) Yehud ve Nasâra bu babda her kese Yehudî veya Nasâra olunuz kı hıdâyet bulasınız dedıler, Yehudîler Yehudîlığe, Hıristıyanlar Hıristıyanlığa davet ettıler. Bunlar ıkısı bir yere gelmez iken hem her bırı kendı yoluna davet edip ıhtılaf ve niza çıkardılar, hem de bunun hidayet olduğunu ıddıa ettıler. Halbukı hıdayet hılâf-ü şırkte değil, tevhidi haktadır. Bunun için (قل) ya Mu-

hammed' sen şöyle de (قل) Yehud ve Nasara değıl - (ملة ابراهيم حنيفا) hanıf, yanı kufur ve şırkten muteberri, hakka ve tevhıde muteveccıh olarak mılletı İbrahim olalım, hep onun mılletıne ıttıba edelım, onun ehlı milletinden olalım. Ibrahım hanıf ıdı (وما كان من المشركين) muşrıklerden değıldı. kendısınden sonra gelen ve balâda goruldüğu üzere bır çok cıhetten müşrıklere benzıyen Yehud ve Nasaradan hıç değıldı - Lâkin bunlar geçmış bır ummet idı, bız onlardan nasıl olalım dersenız, onun kolayı vardır Evvelâ geçmış olması arkasından ıttıbaa manı değıldır Sanıyen, sız aynen geçmış olan o ummet değıl, onu tecdid ve tevsi eden ve onun duasında gayeı matlubu olan yenı bır ummetı azîme, bır ümmetı muslıme olunuz ki bu ümmet onun milletını de muhtevı bır camıaı kubra olur. Boyle olmak ıçın (قولوا) şöyle deyınız - (امنا بالله وما انزل الينا وما انزل الى ابراهيم و اسماعيل و اسحاق و يعقوب و الاسباط وما اوتى موسى و عيسى وما اوتى النبيون من ربهم) bız Allaha ve bıze ınzâl olunana ve Ibrahime, Ismaıle, Ishaka, Yakuba ve Yakubun hafıdlerı olan Esbata ınzal olunana, kezalık Musaya ve Isaya verılmış olana ve bunlardan başka daha ne kadar Enbıya gelmış ıse hepsının rabları tarafından kendilerıne verılmış olana ıman ettık (لانفرق بين احد منهم) bunların hiç bırının arasını ayırmayız - Yehud ve Nasaranın yaptığı gıbı bazısını tanıyıp da bazısını tanımamazlık etmeyiz, boyle demek hepsının mertebesını musavı bılırız demek değildır, hıç bırıne kufretmeyız aslı nubuvvette ayırmayız demektır. Bınaenaleyh evvelâ Allahı, sanıyen kendi peygamberımızi şahsen onun şehadetıle dıgerlerını tanırız (ونحن له مسلمون)

ve biz ancak Allaha müslım ve münkadız.— İşte milleti islâm böyle vası ve bütün edyanı cami bır dını ekmel, bir milletı uzmadır. «قولوا آمنا» buyurulması ımanda kalben tasdıkten başka lısanen ıkrarın da vücubunu natıktır. Rivayet olunuyor kı bu ayet nazil olduğu zaman Resulullah Yehud ve Nasaraya «Allah boyle emrettı» buyurmuş ve kıraet etmış ıdı. Isaya gelınce Yahudîler inkâr eyleyib küfrettıler, Nasara da Isa dığer Peygamberler gıbı değıldır, o Allahın oğludur dediler, bunun uzerıne şu âyet nazıl oldu (فان امنوا بمثل ما امنتم به) ey mu'mınler siz boyle deyinız, bunun uzerıne Yehud ve Nasara sızın iman ettığınız gibı ıman ederlerse (فقد اهتدوا) ihtıda etmış, doğru yolu tutmuş olurlar, aranızda ıttıhad ve ıttıfak hasıl olur (وان تولوا) ve eğer yüz çevırırlerse (فانما هم فى شقاق) onlar her halde şıkak ya'nı ıhtılâf, munazaa, muhasame içındedırler, tefrıkadan kurtulmaz, mutemadıyen nıza ederler dururlar, (فسيكفيكهم الله) boyle olunca da ya Muhammed!. badema onların şerrıne karşı Allah sana kâfıdir Biraz te'hir etse bile her halde onların hakkından gelecektır, (وهو السميع العليم) ve o Allah semı'ıdır, duanızı ve her türlü sozlerınızı ışıtir, Alîmdır, nıyyetlerınıze varıncaya kadar her şeyınızı bılır ve hükmünu ıcra eder— Hakka ıhlas ıle temessukun hukmü felâh-u zafer, hakka karşı şikakın hukmü de erinde veya gecınde helâktır

Hırıstıyanlar çocuklarını Ma'mudıye dedıklerı sarımtırak bır suya daldırırlar ve buna ta'mid, «vaftız» derler ve bunun bır tathır olduğunu söylerler ve ne zaman bırisı çocuğunu boyle vaftız ederse ışte şımdi hakkıle Hıristıyan oldu derler Buna karşı Cenabı Allah muslumanlara buyuruyor kı sız boyle bervechibâlâ tevhıd ile

bilâ tefrik iman ettiğinizi söyedikten sonra şunu da ilâve ediniz (صبغة الله) biz Allah boyası olan imanı fıtrî ile iman ettik, sudan ımana, sun'î boyaya tenezzül etmeyiz, Allah boyasına, Allah boyasına. Zira (و من احسن من الله صبغة) Allah boyasından daha güzel kımın boyası vardır?- Maddıyatta bütün kâınata bır göz geçirsenız, eşcar-ü nebatata, bütun çıçeklere bılhassa insanların simalarına bir atfı nazar etseniz onlardaki fıtrî elvan ıle, insanların sürdüğü sun'î boylar arasında kıymet ve hüsn-ü beha cihetinden ne kdar büyük fark gorürsünüz, bilhassa ınsan bedenlerıne sürülen ve fıtratı tağyır eden sun'î boyalar ne çırkin, ne mulevves, ne arazî şeylerdır? İşte manevîyatta din ve ahlâkta dahı böyledir. Din, dıni fıtrî ıman, ımanı fıtrî, taharet, taharetı fıtrıye, cemal, cemali fıtrîdır Mükteseb olan butün tathırat taharetı fıtriyenın muhafazasına ve ârızî bulaşıkların ızalesine ma'tuf olmalıdır. İnsanları bır paçavra boyar gıbı bulaşık bir suya sokup çıkarmaktan ıbaret sudan bır dın-ü ımanın ne kıymetı olur! Dın-ü ımanı bır boyaya teşbıh etmek lâzımgelırse bız Allah boyası olan bır ımanı fıtrî ıle iman ederız Maddî ve manevî bütün taharetlerimiz, zıynetlerımiz hep fıtratı ulâ esasını muhafaza ve ıstikmale masruftur Dıni ıslâm ve ımanı tevhıd insanların mıntarafıllah boyandıkları öyle güzel bir Allah boyasıdır (و نحن له عابدون) ve bu suretle bız ancak Allaha ıbadet ve kulluk ederız Onun âbıdlerı ve onun abıdlerıyız. Bütun Peygamberlere imanımız onun hak Resullerı oldukları ve onun emrını tebliğ ettıklerı ıçındır Yoksa onları ma'bud tanımayız, Nasaranın Isaya yaptıkları gıbı şırke sapmayız, hattâ Hatemul'enbıyaya tapmayız ona da «اشهد ان محمداً عبده و رسوله» derız deyınız «صبغة الله» nazmı celılı yukarıdakı «امنا» ya merbut olarak âyetın nıhayetıne kadar «قولوا» emrinin mekulünde

dahildir. Aradaki «ام كنتم شهداء» âyeti cümlei mu'terızadır binaenaleyh «صبغة» «صبغة الله» mealinde «آمنا» nın mef'uli mutlakı makamına kaimdir. Maamafih igra babından olması da tecviz edilmiştir. (قل) ya Muhammed! sen o Yehud ve Nasaraya şöyle söyle (أتحاجوننا في الله) siz bize Allah hakkında «Allahın hak dini Yehudîlik veya Hıristiyanlıktır ve binaenaleyh Cennete ancak bunlar dahil olacaktır, geliniz Yehdî veya Nasara olunuz ki hidayet bulasınız» diye münazara ve mücadele mi ediyorsunuz (و هو ربنا و ربكم) halbuki o Allah hem bizim ve hem sizin rabbımızdır Biz ona iman ederken sizin rabbınız olduğunu inkâr etmeyiz O halde bize karşı bu mücadele ne boş, bununlaberaber (و لنا اعمالنا) bizim amellerimiz bizim (و لكم اعمالكم) sizin amelleriniz de sizindir — Biz müslümanlar bâlâdeki imanımız muktezasınca diğer edyan sahiblerinin kendi i'tikadlarına gore yaptıkları dinî amellerine mudahale etmeyiz, hurriyeti edyan ve vicdana riayet ederiz ve bunun için camiai islâm her camiadan vasidir. Onun içinde edyanı semavîyeden her biri kendi halinde yaşayabilir Allah tealâ hepimizin rabbıdır ve indallah her birimiz kendi amellerimizden mes'ul olacağız Şu kadar ki (و نحن له مخلصون) biz ancak ona ihlâskârız. Amellerimizde ancak ona ihlâs ile hareket ederiz, arzı ihlâs edecek başka ma'bud tanımayız, onun rızasına muhalif olan hususatta kimsenin hatırını gönlünü dinlemeyiz, işte huzuri ilâhîye amellerimizle giderken aramızda bu fark ile gideceğiz ve ona ğore hisab vereceğiz ki bu nokta ne kadar şayanı dikkattir

Ve buna karşı siz ne yüzle mücadele edebilirsiniz.

Ey Yehud ve Nasara (ام تقولون ان ابراهيم و اسمعيل و اسحق و- يعقوب والاسباط كانوا هودا او نصارى) siz milleti İbrahime tabi olmamak ve bizimle mücadele etmek için Ibrahim, İsmail. İshak, Ya'kub, Esbat hep bunlar Yehudî ve Nasranî idiler mı diyorsunuz? Nafi, Ibni Kesir, Ebu Amir, Halef rivayetiyle Hamze, Ebu Ca'fer, Revh rivayetiyle Ya'kub kıraetlerinde «ya» ile «ام يقولون» okunur, evvelkinde bu âyet «قل» mekulunde dahil, ikincide ona nazır ve re'sen Peygambere bir hitabdır O halde ma'na Ya-Muhammed! o Yehud ve Nasara boylemi diyorlar, bunların kendilerinden olduklarını mı iddia ediyorlar? (قل) sen onlara de ki (ءانتم اعلم ام الله) söyleyin bakayım siz mı daha iyi bilirsiniz Allah mı? Elbette Allah a'lemdir değil mi? Halbuki Allah oyle biliyor ve olye şehadet ediyor ki onlar ne Yehudîdirler ne de Nasaradırlar, daha evvel geçmiş bir ümmeti sabıkadırlar, Ibrahim Hanifî muslimdir ve müşriklerden değildir. siz ise sabit olan bu hakikate şehadeti ketmediyorsunuz (ومن اظلم ممن كتم شهادة عنده من الله) ve acaba nezdinde ma'lûm ve mintarafillah sabit bir şehadeti ketmedenden daha zalim kim vardır? Zira doğru bir şehadeti ketmetmek de en büyük zulümlerden biridir. Ve Allah tealâ Ibrahime «لاينال عهدى الظالمين» buyurmuştur. Sız nasıl olur da bihakkın bir milleti metbua olabilirsiniz ve size uyanlar nasıl hidayete erebilir? siz yoksa zulmunüzden, ketmi şehadet etmenizden Allahı gafil mı sanıyorsunuz? (وما الله - بغافل عما تعملون) Allah sizin yaptıklarınızdan ve yapacağınızdan gafil değildir Bu münasebetle bir daha işidiniz ki hakikat şudur (تلك امة قد خلت لها ماكسبت ولكم ماكسبتم ولا-

(تسئلون عما كانوا يعملون — bunu belleyin, badema hal-ü istıkbal düşunün, işbu kanunı kesbe rıayet edin, rısalet ve ımı metı Muhammediye tahtında teşekkül eden ve bütü Enbıya tarafından terğıb edılmış bulunan ümmeti muaz zamaı müvahhıdeye dahil olmağa çalışın.

Müfessırînın beyanına göre bu âyette başlıça bır ka tenbıh vardır Evvelâ aba-ü ecdadın fezaılıne ıttıkâ ile kalınmamalıdır. Herkes amelıyle muahaze olunu Sanıyen eslâfa farz kılınan ahkâm aynen ahlâfa dah farz kılınmak nasıl mustenker degılse ıhtılâfı mesalıh mebnı Muhammed aleyhısselâmın ınsanları eskı bir mıl letten yenı bır mıllete nakletmesı ve bu suretle büsbu tun yenı bır şerıat getırmesı de mumkındır. Bu da ıstır kâr edılmemelıdır Balâdakı nesıh âyetlerı de bu ımkân natıktır İşte «ezmanın tegayyürıle ahkâmın tegayyürı ınkâr olunamaz» kaideı fıkhıyesı bu gıbı âyetlerı mazmunudur Ahkâmın boyle ılel-u mesalıhı ıle deveranın bılmeğe fıkıh tabır olunur Dıni ıslâmın boyle bı taraftan ahkâmı sabıte, dığer taraftan ahkâmı mütehav vıleyı haız olması, onun kıyamete kadar bekasını teyi edecek esbabtan bırısıdır Bu sayede beşerıyetın he terakkısı muhafaza olunur, hem de buhranlı, yıkı ınkılâblardan mahfuz kalır Salisen, tarıkatı Enbıyay temessuk etmek ıstıyenlerın seleflerını, hata ve sava kor korune taklıd ıle uğraşmayıb hakk-u batılı bızza temyız ederek amel etmelerı lâzım gelecektır Çünk «ولا تسئلون عما كانوا يعملون» buyurulmuştur Bu gıbı büyuk esas ları ıhtıva eden bu âyet, lâteşbıh bır tercı bend gıb ayrı ayrı sıyak ıle takrir edılmış ve bu takrır, mahz tekrardan ıbaret kalmamıştır, birınde ıntısabı ırkî dı gerınde ıntısabı dınî esası sevkolmuş ve bır de evvel kınde esbat «تلك» ışaretinde sarahaten dahıl olmadığ halde ıkıncide dahil olmuştur Ve bu suretle bırınc

cüz hitam bulurken ruhı islâmın vahdeti temin edilmiştir ki bundan sonra vahdeti cısmaniyesıni temin edecek olan Kıble mes'elesıne geçilecek ve ümmeti Muhammedın teşekkülüne ve evsafı zatıyesine işaret buyurulacaktır. Buraya kadar Surei bakare «اياك نستعين» e kadar Fatıhanın evveline şebihtır bundan sonra yenı bir sıratı müstakim hıdayetıne başlanacaktır Bunun için buyuruluyor ki

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلّٰيهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي
كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ۞ وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا
لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا
وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ
الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا
عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللّٰهُ وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ
بِالنَّاسِ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ ۞ قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ
فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰيهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ

الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا
يَعْمَلُونَ ۞ وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ
وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ
مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ۞

Meali Şerifi

Nas içinde süfehâ takımı "bunları bulundukları Kıbleden çeviren ne? diyecek, Deki Meşrık da Magrib de Allahındır, o kimi dilerse doğru bir caddeye çıkarır ❀ ve işte böyle sizi doğru bir caddeye çıkarıp ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki siz bütün insanlar üzerine adalet nümunesi, hak şahidleri olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şahid olsun ❀ Kıbleyi mukaddema durduğun Kâ'be yapışımız da sırf şunun içindir: Peygamberin izince gidecekleri; iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım, o elbette Allahın hidayet eylediği kimselerden maadasına mutlak ağır gelecekdi, Allah imanınızı zayi edecek değil, Her halde Allah insanlara re'fetli çok re'fetlidir, rahîmdir ❀ hakikaten yüzünün Semada aranıp durduğunu görüyoruz, artık müsterih ol: seni hoşnud olacağın bir Kıbleye memur edeceğiz, haydi yüzünü Mescidi Harama doğru çevir, siz de - ey mü'minler - nerede bulunsanız yüzünüzü ona doğru çeviriniz; kendilerine kitab verilmiş olan-

lar da her halde bilirler kı o rablarından gelen haktır ve Allah onların yaptıklarından ve yapacaklarından gafil değildir ◆ celâlim hakkı için sen o kitab verilmiş olanlara her bürhanı da getirsen yine senin Kıblene tabi olmazlar, esn de onların Kıblesine tabi olmazsın, bir kısmı diğer kısmın Kıblesine tabi değil ki.. celâlim hakkı için sana gelen bunca ilmin arkasından sen tutar da onların hevalarına uyacak olursan o takdirde sen de mutlak zulmedenlerdensindir ◆

KIBLE esasen insanın her hangı bır tarafa teveccüh ve istıkbali hâlıdır kı Türkçe yon demektir. Orfen namazda teveccuh olunan mekâna ismolmuştur

Cenabıhak Kıblenın tahavvulüne ve yeni bır sıratı müstakımın ıraesıne ve bu suretle yenı bır ummet teşkılıne ışaret ve bunun uzerıne kendılerını bılmezler tarafından soylenecek cahılâne sözlerın hukumsuzluğunu beyan ıçın soyle buyuruyor.

(سيقول السفهاء من الناس) Nassın sufeha takımı, hatıf akıllı ıdraksız, çapkın guruhu dıyecekler kı (ما ولیهم عن قبلتهم التى كانوا عليها) «Bunları yanı Muhammed ve ummetını bulundukları Kıblelerınden - Beyti makdısten - çevıren ne?» bu soz neshı ınkâr ve tahvılı Kıbleye ı'tıraz etmek ısteyen Yehud veya munafıkîn tarafından sartedılmış ve âyet onlar hakkında nazıl olmuştur Balâda «الا انهم هم السفهاء» hukmı celılıne nazaran munafıkîn hakkında olması daha munasıbdır. Yânı bunlar boyle söylemış ve soyliyeceklerdır (قل) Ya Muhammed! Sen o süfehaya şoyle söyle (لله المشرق والمغرب) Meşrık ve Mağrıb, gun doğusundan gun batısına kadar bütün şu arz Allahındır, onun hıç bir mekâna ıhtisası yoktur. (يهدى من يشاء الى صراط مستقيم) bunların malıki olan o Allah

dılediğı kımseyi yeni bir sıratı müstakime hidayet eder, muvaffak kılar».– Burada doğrudan doğru Fatihadakı «اهدنا الصراط المستقيم» duasına sarıh bir alâka, dekık bir cevab vardır. Evvelâ Sıratı mustakimin nekire olarak ıradı, bunun azametine ve yenılığıne bır ışarettır ki istenildığınden â'lâ ve oteden berı ğidıle gelmiş olan mün'amün aleyhim sıratından daha başka ve daha güzel ve gayeı nimet-ü saadete daha selâmet ü sühuletle gotüren, yanı gadab-u dalâlden salım bulunan bır tarıkı müstakım demek olur. Sanıyen' bu sıratı mustakıme hıdayet, sırf meşıyyetı ılâhıyeye rabtedilmiştır Hilkatte meşıyyetı ılâhıyeye merbut olmıyan hıç bir şey buluumadığı halde bunun tasrıhı, boyle bır sıratı ıhsan ve ıbtıda ona hıdayet kulların kesb-u meşıyyetiyle mukayyed olmayıb mahzı fazlı ılâhî olduğuna tenbıhtır. Ve bu suretle burada kesib kanununun bır kaydıne ve bu ışın mebdeı kesbe mutekaddım bulunduğuna bir ışaret vardır Kesıb mesaılınde meşıyyetı ılâhıye, meşıyyetı ıbadı ta'kıb eder Bu gıbı vehbî esasatta ıse abdın kesbı meşıyyetı ılâhıyeyı ta'kıb etmek ıcab eder Hasılı Cenabı Allah her şeye malıktır ve dıledıgı kulunu mahzı meşıyyetıle Peygamber yapar ve ona busbutun yenı bır dın-u şeriat ıhsan edebılır ve bundan onu menedecek hıç bir kuvvet yoktur ve Peygamberlık bır kesib ışı değılbır ve bu ış «لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت» kaıdesının daıreı şümulunden harıçtır O kaıde bu ıhsandan sonra cereyan eder Ve bunu yapabılecek olan Allah tealânın tahvılı Kıbleyı emretmesınde ı'tıraz edılecek hıç bir sebeb yoktur Ve cenabı hak Resulı Muhammede bu hıdayetı bahşetmıştır. (وكذلك) ve ey ümmeti Muhammed'. Işte boyle bır sıratı müstakıme hıdayet etmek suretıle (جعلناكم امة وسطا) bız sızı vasat' merkez ve her tarafı denk, mu'tedıl, hayırlı bır ümmet yaptık (لتكونوا

(شهداء على الناس) ki sız diğer nas uzerine kavlen veya fi'len veya halen şahıdı adıl ve nümuneı ımtisal olsanız.»

ŞÜHEDA, şehidin cem'ıdir, şehid de şehadetten «feıl» bima'na «fail» veya «mef'ul» olarak şahid yahud meşhud ma'nasınadır. Orfümüzdeki şehid «meşhud bilcenne» demektir. Burada ise şahid ma'nasınadır. Şahid, bır hakkı ısbatta şehadetine ya'nı ilmı şühudî tarikıle ıhbarına müracaat olunan ve hükme beyyine ıttihaz edilen kımsedir ki bundan bılıstıare ıstılâhta bır hükmi küllıyi isbat için müracaat olunan emri cuz'iye de şahid ıtlak olunur. Şer'an kendının diğerı aleyhınde bir hakkını ıhbar-ü taleb etmeğe dava, ve başkasının kendı aleyhınde hakkını ıhbar etmeğe ıkrar denıldığı gıbi bır başkasının dıgeri aleyhine hakkını ıhbar etmeğe de şehadet denılır Bınaenaleyh şahid, ortada mutavassıt, adıl ve hakğü, sozu mesmu ve mu'teber bır kimse olur. Ve bu münasebetle fı'len ve halen numuneı ımtısal ıttıhaz edılen muktedabih kımselere dahı şahıd denılır «Bu boyledır, çünkı fülân oyle dıyor, fülân ış şöyle yapılmalıdır, çünkü fülân fulân öyle yapıyor» tarzında her hangı bır hükm-ü karar ıçın sened ıttihaz edılen zevat hep şahıddırler kı bunlar en büyuk ınsanlar demektir. Işte cenabı Allah ummetı Muhammedı ınsanlar arasında boyle hakşınas, hakğü, adil ve müstakim, hüsnı ahlâkı, ılm-u ırfanı ıle mumıtaz, şayanı ıstışhad ve merkezî bır cazıbeyı ve ımametı haız, muktedabih bir cemaat yapmak ve tam manasiyle adil bır ümmetı hakıme teşkıl etmek ıçın sayeı Muhammedîde yenı bır sıratı mustakıme hıdayet buyurmuştur. ve akvamı saıre arasında ümmetı ıslâm bu vazıfelerını unutmamak ıcab edecektir. Müslümanlar şuna buna uyuntu olmıyacak, diğer akvama nümunei ımtisal ve merci olmak lâzım gelecektır ki bunu temin eden sıratı müstakim vehbî olduğu halde onun üzerinde bu noktadan yürümek bir emrı kesbîdır Ve bunu iktisab

eden ümmetin icmaı da bir delili hak, bir şahidi hakikî olur. Filvaki bu şerait altında yürüyen müslümanlar ve bilhassa Eshabı kiram, akvamı cihanın merkezi teveccühü olarak emri hakda haizi imamet bir ümmeti kübra olmuşlardı. İşte ey müslümanlar! siz böyle nas üzerine şahid olasınız (و يكون الرسول عليكم شهيدا) o resuli huda Muhammed Mustafa da sizin üzerinize şahid ve size muktedabih olsun «لقد كان لكم في رسول الله اسوة حسنة» medlûlünce siz onu ekval-ü ef'alinizde, harekât-ü sekenatınızda şahid ve İmam ve nümunei imtisal bir metbuı hümam ittihaz eder ve onun getirdiği sıratı müstakim üzerinde yürürseniz bütün insanlar sizin arkanızdan gelir ve sizi cemaatınızle İmam tanır, izharı hak için size ve sizin sözünüze muracaat eder — Bunun için icmaı ümmetin delil olması Muhammedin ümmeti olmağa ve onun kitab-u sünnetine ittiba eylemeğe mütevakkıftır.— Bunu yapamayanlar ümmet olamaz Başka milletlerin arkasında gitmeğe mecbur bir kavmı tâbı ve mahkûm olur, hürriyetini gaib eder, esir kalır. Hadîsi şerifte rivayet olunmuştur ki (Ahirette diğer ümmetlerin hepsi Enbiyanın tebliğatını inkar edecekler, Cenabı Allah berayı muhakeme Enbiyanın tebliğ davasına beyyine taleb edecek, nihayet ümmeti Muhammed getirilecek, şehadet edecekler, diğer ümmetler ‹ siz onu nereden biliyorsunuz › diyecekler Ümmeti Muhammed de «Allah bize bunu kitabile ve Resuli sadıkının lisanile bildirdi › diye cevab verecekler, bunun üzerine Hazreti Muhammed sallâllahü aleyhi vesellem getirilecek, ümmeti kendisinden sorularak tezkiye edilecek o da onların adaletine şehadetle alenen tezkiye edecektir)

Resulullah Efendimiz Mekkede iken Ka'beye mütevecciben namaz kılardı. Medineye hicretten sonra Sahreye *mütevecciben namaz ile emrolunmuştu ki bunda Yehudî*leri İslâma bir nevi te'nis vardı Bunun hakkında buyu-

ruluyor ki (وما جعلنا القبلة التى كنت عليها) «القبلة», «جعلنا» fı'lının mukaddem mef'ulı sanısı, «التى» muahhar mef'ulı evvelıdır. Kıblenin sıfatı zannedılmemelıdır. Yanı, senin vaktıyle üzerinde bulunduğun Ka'beyi kıble yapışımız başka bır şey ıçın değıl (الا لنعلم من يتبع الرسول ممن ينقلب على عقبيه) ancak Peygambere ıttıba edecek olanları, geldiğı ızden gerı donecek, ırtıdad eylıyecek olanlardan tefrık-u temyız etmek, habîs ıle tayyıbı birbirınden ayırd eylemek ve bu suretle her bırının halı benım gıbı sız kullarımla beraber hepımızın malûmu olmak içındır Boyle olmasa ıdı onları yalnız ben bılırdim, sız bılemez, ayırd edemezdınız -- Peygamber Medıneye gelıp Beytı makdıse doğru namaz kılmağa başlayınca Arabın gucune geldı, bılâhare Kâ'beye tahvıl buyurulduğu zaman da Yehudîlerın gucune gıttı kâh buraya, kâh oraya bu ne oluyor? Bunda yakin olsa boyle olmazdı» dıye ırtıdad edenler bulundu Münafıklar soz ettıler, muslumanlar « vefat eden ıhvanımızın namazları ne olacak dıye telâş ettıler, buna karşı ve daha doğrusu tahvılın mukaddımesınde bu ahvalın vuku bulacağına ışareten bu âyetler nazıl olmuştur.— Işte bu mesele de boyle bır ımtıhan vardır (وان كانت لكبيرة) gerçı bu hal, bu ımtıhan buyuk ve ağır bır şeydır (الا على الذين هدى الله) ancak Allahın hıdayet ettığı, ımanda sebat nasıb eyledığı zevata değıl, onlara Allahın hiç bır emrı ağır gelmez, şunu da bılınız kı (وما كان الله ليضيع ايمانكم) Allah sızın sebatkâr ımanınızı veya ımanınızın eser ve alâmetı olan namazlarınızı hıç zayı etmek ıstemez, bınaenaleyh Kıble tahvıl olunursa bundan evvel kıldığınız namazlar, vefat eden ıhvanınızın namazları ındallah zayı olmaz (ان الله بالناس لرؤف رحيم) çunkü Allah her halde ın-

sanlara pek re'fetli bir rahîmdır. Ne ecırlerını zayi eder, ne de maslahatlarını, hayırlarını terk eyler Sızın şefakat-ü merhamet namına bildiğiniz şeylerin bütün menabii ondadır. Onun nesıh emırlerı, sızin zararınıza olacak veçhile makablıne şamil olamaz Her zaman için o zamanın hükmu cari olur — Bu hükum zamanımızda «kanun makablıne şamıl olmaz, meğerkı muhaffifı ceza olsun» suretınde ıfade olunan kaıdeı teşrıın esasıdır. Nafi, Ibnı Kesır, Ibnı Amır, Hafs kıraetlerinde Reuf, Hemzenin meddıyle, mütebakısinde medsız okunur, lâkın ma'na bırdır.

Işte Allah boyle bir Allahdır ve sıze bu suretle bır sıratı müstakım verecek ve sabıt bır kıble gosterecekıır» Resulullaha yukarıdan berı varıd olan ışarat uzerıne tahvilı Kıble ıçin vahyin vuruduna ıntızar edıyor, Semadan Cıbrılı gozetıyor ve babası Hazretı İbrahımın Kıblesı olan Kâ'beyı temennı ederek dua eylıyordu nıhayet şu âyetler nazıl oldu Ya Muhammed, (قد نرى تقلب وجهك في السماء) bız senın yüzünün sık sık Semada donuşünu goruyoruz (فلنولينك قبلة ترضيها) senı artık pek memnun olacağın bır kıbleye kat'ıyen çevıreceğız Bınaenaleyh (فول وجهك شطر المسجد الحرام) sen hemen yuzunü dos doğru Mescidı haramın şatrına ya'nı Kâ'be tarafına çevır — Bu suretle eski Kıble mensuh ve boyle ıstikbalı Kıble farz oldu Yuzun dos doğru çevirılmesı, bedenın ön tarafından tamamen yonelmesi demek olduğu aşıkârdır Bınaenaleyh yuzun ve bedenın Kâbeden başka bır tarafa bukülmesı namazı ifsad eder. Lâkın uzakta bulunanlar ıçın aynı Kâbeye ısabet de şart değildır. Ve bunun ıçın bızzat Kâ'be denilmeyıb Mescıdi haram şatrına buyurulmuştur, Mescıdı haram ıse Kâ'benin kendı değıl etrafındakı haremı şerıfıdır Ve burada kıtal, taarruz memnu bulunduğu ve emnı kâmıl matlûb olduğu ıçin ona «haram» veya «harem» denılmıştir

ŞATR, bır şey'in nısfı veya bir cüz'i mütemayizi veya bir canıbi ma'nalarına gelır. Kâ'be Mescidi haramın tam ortasında bulunduğu için nısfı Kâ'benin nısfına müntehi olur Ve bunun ıçin Mu'tezileden Cubbaî ve Kadı Abdül-Cebbar, namazda Kâ'benin nısfına isabet şart olduğuna ve bır kenarına teveccüh gayri kâfı bulunduğuna kail olmuşlardır. Fakat Sahabeden ve Ta'bıînden, müteahhırînden Cümhurı müfessirîn uzaktan mescidı haram semtine teveccüh kâfı bulunduğunu ve ancak Mekkede ve Mescıdı haram içinde Kâ'benın her hangi bir tarafına teveccüh vacıb olduğunu beyan eylemişlerdır kı buna göre hasılı ma'na mümkin olduğu kadar Kâ'be tarafına demek olur Yanı Şatır, nefsı Kâ'beyi ve mescidi haram semtı Kâ'beyı ıfade eder Ve bunun tafsılı kütübi fıkhiyenın ıstıkbalı kıble bahsıne aıttır Bera ıbnı Âzıb radıyallahuanh Hazretlerınden rıvayet olunuyor ki Resulı ekrem sallallahu aleyhı vesellem Medıneye gelmış ve on altı ay Beytı makdıs tarafına namaz kılmış ıdı, badehu Kâ'beye tevcıh kılındı. Bu tahvılın «bedir» gazasından ikı ay mukaddem Recebı şerifte zevalı Şemısten sonra vakı olduğu ve Resulullahın Benı Seleme mescıdınde Eshabıle beraber kılmakta bulunduğu oğle namazının ıkı rek'atını muteakıp namazda ıken çevrılıb «Mizaba» doğru yöneldığı ve erkeklerın kadınlar yerıne, kadınların da erkeklerın yerıne namazda tahvılı mekân ettıklerı ve bınaenaleyhı o mescıde mescıdul kıbleteyn» namı verıldığı dahı zıkredılmıştır Derhal etrafa haberler gıtmış «mescıdı kuba»da dahı ahalı namazda iken birı gelmış Resulullah Kâ'beye çevrıldı dıye bağırmış olduğu mervidır

Tahvılı Kıble hakkında balâda «لله المشرق والمغرب فاينما تولوا فثم وجه الله» gıbı vakı olan ışaretler, bu ayet ıle tamamen kesbı kat'ıyet eylemış ve Beytülmakdıse teveccüh büsbütün nesh olunmuştur Bunun ıçın bazı ulema nasih olan ayet «اينما تولوا» olduğuna zahıb olmuş ıse de doğrusu Cumhurun dediğ

gibi nâsih işbu « فول وجهك » emrıdir. Cenabı hak bizzat Resulunü bu emır ıle tatyıb buyurduktan sonra eşhas ve emkıneye ta'mimen de buyuruyor kı (وحيث ما كنتم فولوا وجوهكم شطره) ve her nerede bulunursanız yani her nerede namaz kılarsanız yüzlerınızı o tarafa çevırınız, o tarafa yünelınız. - demek kı namaz kılmak ıçın bır mescid gibi muayyen bır mahal ıle tekayyüd farz değıldır Fakat muayyen bır Kıble olarak Mescıdı harama doğru Kâ'be tarafına teveccuh herkese farzdır. Meğerkı düşman havfı gıbi zarurî bır ma'zeret karsısında buna da ımkân bulunmasın, o zaman buna yakın herhangı bır cıhet kâfı olur Işte «ايناما تولوا فثم وجه الله» ın ma'nası da budur Şımdı Kıblenın boyle Beytı makdısten Kâ'beye tahvılıne saır ehlı kıtab ne dıyeceklerdır? Dersenız (وان الذين اوتوا الكتاب) mukaddema kendılerıne kıtab verılmış olan Yehud ve Nasara taıfelerı de (ليعلمون انه الحق من ربهم) her halde bılırler kı bu tahvıl emrı rabları tarafından bır emrı haktır Onlar ıçınde her ne kadar «ما ولاهم عن قبلتهم» dıye ıtıraz etmek ıstıyen ve neshı ınkâra kalkışan sufeha bulunursa da kıtaba hakıkaten aşına olanları bu gıbı ahkâmı ınşaıye de mıntarafıllâh nesh-u tebdılın caız ve hattâ bır sunnetı carıye olduğunu ve Ka'benın vaktıle Kıbleı Ibrahım bulunduğunu bılırler (و ما الله بغافل عما يعملون) ve Allah tealâ onların amellerınden gafıl değıldır ve cezalarını verecektır » Bınaenaleyh bu cumle ehlı kıtab hakkında bır ınzardır. Ibnı Âmır, Hamze, Kısaî, Ebu Ca'fer, Revh kıraetlerınde «تا» ıle «تعملون» okunur Bu surette Allah hıç birinızın amelınızden gafıl değıldır demek olub mü'mınler hakkında tebşır, kâfırler hakkında ınzar olur. (ولئن اتيت الذين اوتوا الكتاب بكل اية) ya Muhammed! Val-

lahı sen o inadçı ehlı kitaba her âyeti getirsen, isbatı hak için ne kadar delâıl ve mucızat mumkin ise hepsini gostersen (ما تبعوا قبلتك) onlar senın Kıblene tabi olmazlar. Sen onlara aklî ve naklî âyât-ü edıllenın en vazıhını gösterdın, akl-ü hıkmet, ahdı kadım ve bılhassa kıssai İbrahım ıle şerefı Kâ'be hakkında irae etmış olduğun beyanatı vazıhayı ve bu emrı kat'îyı anlamak ıstemiyenler, hiç bır delılı sem'ı ıtibara almazlar ve bınaenaleyh senin me'mur olduğun Kıbleye uymazlar (وما انت بتابع قبلتهم) sen de onların Kıblelerıne tabı olamazsın, bundan başka — (وما بعضهم بتابع قبلة بعض) onlar bırbırlerının Kıblelerıne de tabı olmazlar Zıra Yehudîler «صخره» ye, Nasara da gün doğrusuna dururlar ve bırıbırlerıne muvafakatlerı ıhtımali yoktur (ولئن اتبعت اهواءهم من بعد ما جاءك من العلم) vallahı sen bu Yehud ve Nasaranın hakka muhalıf batıl uzere kıttıklerı hakkında sana gelen bu ılimden sonra farzı muhal olarak onların hevalarına, emrı hakka muhalıf olan keyflerıne, arzularına uyacak olursan (انك اذا) bu takdırde şunu muhakkak bıl kı sen de (لمن الظالمين) behemehal zalımler guruhundan olursun — ve o zaman ahdı ılâhîye naıl olamaz, nasa ımam olub ummet teşkıl edemezsın. Bınaenaleyh senın onlara ıttıbaın hukmı ılâhî ıle muhaldır. Ey ehli iman! Sız onların ne kadar zalım olduğunu bılır mısınız?

الَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ اَبْنَاءَهُمْ وَاِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ۝ ١٤٦

Meali Şerifi

O kendilerine kitab verdiğimiz ümmetlerin uleması onu - o Peygamberi - oğullarını tanır gibi tanırlar, böyle iken içlerinden bir takımı hakkı bile bile ketmederler ❁

-- ••• --

(الذين اتيناهم الكتاب) bizim kendilerine kitab verdiğimiz, kitabı okumak nasib eylediğimiz o ehli kitab uleması (يعرفونه) o Peygamberi bilmez değillerdir, onu tanırlar, onun o Peygamber olduğunu (كما يعرفون ابناءهم) tıpkı oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar, bilirler (و ان فريقا منهم) ve bunların bir kısmı (ليكتمون الحق و هم يعلمون) hiç şuphesiz bile bile hakkı ketmederler - Burada Peygambere hitab zamirile «يعرفونك» buyurulmayıp da gıyabe iltifat ile «يعرفونه» buyurulmasında dakik bir kaç nukte vardır Evvelâ bu âyet cenabı Allah tarafından sureti gıyabda ve bîtarafâne bir şehadeti ifade eder Saniyen, Tevratta Hazreti Musaya benzer bir Peygamber diye tavsif buyurulmuş olduğu için otedenberi Ehli kitab tarafından Hatemul'enbiya lâmı ahd ile «النبي» ennebiy» yani o Peygamber diye yadedilirdi, boyle ma'ruf idi «o» dedikleri zaman bunu anlarlardı. Ancak onun Hazreti Muhammed olduğunu gosterecek bir beyyineye, kat'î bir delile ihtiyac vardı, Hazreti Muhammedin getirdiği âyâtı beyyine ve mucizatı vazıha ile bu da bihakkın te'min edilmiş idi ve bunların karşısında bilhassa o zamanki ulemayı Ehli kitabın hiç bir veçhile şekk-ü şuphesi kalmamıştı ve bunu evlâdlarını bildikleri gibi kat'î bir surette biliyorlardı. Netekim Hazreti Omer Abdullah ibni Selâm Hazretlerine bunu sorduğu zaman «ben onu oğlumu bildiğimden daha ziyade bilirim, çunkü

onda hiç şekk-ü şupheye mahal yoktur, fakat evlâdıma gelince ne bileyim belki valıdesı hıyanet etmiş olabilir» demişti Bunun uzerine Hazreti Omer de müşarunıleyhin başını opmüştu. İşte يعرفونه buyurulmasında bu nuktei ma'rufıyete ve «o Peyğamber» unvanına buyuk bir telmih vardır Bu âyet bilhassa şunu da isbat ediyor ki sadece bilmek, sırf kalbi olan ilm-u marifet imana kâfi değildir, imanı şer'î için iz'an-u inkıyad ve bundan başka hakkı ketmetmeyib zahiren ikrar ve i'tiraf eylemek dahi lâzımdır İmanın koku bir keyfiyeti kalbiye olmakla beraber onun mu'teber bir iman olması o kokun bir manii mücbir bulunmadıkca zahirde intisarına mutevakkıftır Ehli kitab uleması o Peygamberi kalben pek iyi tanıdıkları halde mu'min olamamışlar bilâkis bile bile ketmi hak ettiklerinden avamdan daha ziyade mezmum ve makduh kefereı muanidinden olmuşlardır

Ey risaleti bu kadar sabit ve muberhen olan resulü ekmel

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ۞ وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۞

Mealı Şerifı

O hak rabbından, artık şupheye duşenlerden olmasakın۞ Her birinin bir yöneti vardır, o ona yönelir, Haydin hep hayırlara ko-

şun, yarışın; Her nerede olsanız Allah sizi toplar, bir araya getirir, şüphesiz ki Allah her şeye kadir ●

Ya Muhammed · (الحق من ربك) O emri hak rabbındandır, tabiri aharla hak, Allahtan gelendir (فلا تكونن من الممترين) Binaenaleyh sen sakın, şubheci güruhundan olma ve onların hevasını gözederek, aldığın emri hemen infazdan geri durma - Şuphe yoktur ki bu hitabın Peygambere tevcihi umum ümmetini muhalefetten şiddetle tahzir ve bilhassa emri Kıbleyi bir daha takviye içindir Filhakika bir din, bir millet, bir ummet için Kıble mes'elesinin pek buyük bir ehemmiyeti vardır Zira vücudda ruh ile cismin derin bir ihtilâtı vardır. Ve bir tezahuri cismanî ifade edemiyen ruhaniyetin hiç bir hukmu yoktur, ruhun en buyuk şiarı vahdet olduğu ve aynı zamanda her kalb u vicdanın ruhanî duygusu sirî kendine ait bulunduğu için cismanî bir tezahurde birleşmiyen ruhlar arasında bir rabîtai vahdet tezahur edemez ve binaenaleyh sadece vahdeti ruhaniye uzerine müesses bir ruhi ictimaî tasviri faidesiz ve belki gayri mumkindir, mutemasil ruhlu efrad arasında vahdeti ruhaniyenin mevcudiyeti, beyinlerinde bir vahdeti cismaniyenin tezahürile malûm olur ve bu suretle ruhaniyet cismaniyetten, cismaniyet ruhaniyetten muzaaf bir in'ikâs ile kesbi kuvvet eder ve ruhi içtimaî bu sayede teşekkul eyler ve ümmet bununla zuhura gelir Bunun için Kıble bir ümmetin vahdeti ruhaniyesine zâman olacak ilk tezahuri cismanîyi te'min eder ve Kıblesiz bir ummet olamaz Filvakı (ولكل وجهة هو موليها) Ümmetlerden veya akvamdan her birinin bir yüneti vardır ki o ona yunelir, Milleti Ibrahime ittiba etmek ve bu suretle en buyük ve en güzide bir ümmeti

muazzamaı mu'tedıle olmak ıstıyenlerın yüneti de en kadim olmakla ma'ruf ve en şumullü bır cıhetı vahdet olmağa lâyık olan ve İbrahımın Kıblesı bulunan Kâ'bedir. Bu ümmetı muazzama buna yunelmelıdirler. Ve bu herkesın yunetıne gelır Yer yuzundekı akvamdan her bırının de buna yünelecek bır cıhetı, bır yunetı vardır Meselâ Şımal halkı Kâ'benın Şımal cıhetıne, cenub halkı cenub cıhetıne, Şark halkı Şark cıhetıne, Garb halkı Garbına ve aradakıler aradan bır cıhete yünelırler. Hepsının cıhetlerı muhtelıf olmakla beraber yıne cumlesı bır Kâ'be etrafında toplanmış olurlar Kâ'be alttan ustten göğe kadar bır merkez ve daıren madar ona teveccuh eden sekenei Arz onun etrafında sıra sıra bırer saffı mustedır teşkıl ederek veknasak, yekemel, yekhedef bır cemaatı kubra teşkıl edebılırler (فاستبقوا الخيرات) bınaenaleyh sızden her bırınız yunetıne yunelerek hayırlar yapmakta musabakalar ıcra edınız Zıra Kıbleden maksad da boyle muntazam bır vahdet ıle hayır müsabakasına gırışmektır Sız bunu bılınız de edyanı saıre erbabından zıyade hayırlar yapınız ve onları sebk edınız ve muhtelıf cıhetlerde, başka başka beldelerde bulundugunuzdan dolayı aranızda vahdetı ıçtımaıye voktur sanmayınız Zıra (اين ما تكونوا يأت بكم الله جميعا) her nerede olursanız olunuz, Allah hepınızı bır araya getırır Bır Kıbleye teveccühunuz sayesınde ıhtılâfı cıhata rağmen hepınız cemaati vahıde olur ve hepınız Mescıdıharamı ıçınde namaz kılıyor gıbı muntazam bır hey'etı ıçtımaıye halını ıktısab edersınız ve ecrınızı o suretle alırsınız Ve boyle şey olur mu demeyınız, çünku (ان الله على كل شئ قدير) Allah her şeye kadır olduğu gıbı sızı boyle toplamağa ve ecrınızı vermeğe de kadırdır Halı hazırde boyle, sefere gelınce

ومن حيث خرجت

فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ
وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۞ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ
وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ
فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِاُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ۞ كَمَا اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا
عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ۞ فَاذْكُرُونِي اَذْكُرْكُمْ
وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ۞

Meali Şerifi

Hem her nereden sefere çıkarsan hemen Mescidi harama doğru yüzünü çevir, bu emir şüphesiz hak, rabbından olduğu muhakkakdır, Allah amellerinizden gafil de değildir ❁ Her nereden yola çıkarsan yüzünü Mescidi harama doğru çevir ve her nerede olsanız yüzünüzü ona doğru çevirin ki nas için aleyhinizde bir hüccet olmıya, ancak içlerinden haksızlık edenler başka siz de onlardan korkmayın benden korkun, hem üzerinizdeki ni'metimi tamamlıyayım hem gerek ki hidayete eresi-

niz ❁ Netekim içinizde sizden bir Resul gönderdik, size â lerimizi okuyor, sizi tezkıye ediyor, size kıtab, hikmet ö tiyor, size bılmediğiniz şeylerı öğretiyor; o halde anın l anayım sızı ve şukredın de bana nankörlük etmeyin ❁

(و من حيث خرجت) ve her hangı bır beldeden sç çıkarsan (فول وجهك شطر المسجد الحرام) namazda yıne yuz Mescıdı haram satırına tut, yıne hazardekı gıbı Kâ'be t fına yonel (و انه للحق من ربك) ve bu emır her halde bından gelen haktır ve hıkmete muvafıktır - الله بغافل (عما تعملون ve Allah sızın amellerınızden asla gafıl degı Gerek hazarda ve gerek seferde olsun bu emre gı muvafık ve gerek muhalıf bulunsun amellerınızden bırı cezasız veya cezasız kalmaz - Ebu amır kıraetı تعملون okunur kı muhalıfler hakkında bır ınzardır

Kıble me'selesı gayet muhım ve tahvılı Kıble ıse emrı azîm ve alelhusus bunun mutezammın olduğu n mes'elesı Şeytanların fıtne ve fesad ıçın vesıleı tes ıttıhaz edebılecekleri dakık bır mes'ele olduğundan de Kıble hakkındakı bu emırler berveçhâti bır daha te ıle te'kıd olunacak ve maamafıh mutazammın old bazı hıkmetler dahı ıbraz buyurulmak suretıle bu te ayrıca bır manayı mustekıllı ıfade edecektır Şoyl (و من حيث خرجت) ya Muhammed! Her nerede olursa ol uzaga veya yakına, gerek harb ve gerek dığer bır n sad ıçın sefere çıkarsan dahı (فول وجهك شطر المسجد الحرام) namazda yuzunu Mescıdı haram tarafına çevır (وحيث ما كنتم ve ey mu'mınler! Sız ektarı Arzdan her hangı bır ye gerek mukım ve gerek musafır olarak bulunurs

(فولوا وجوهكم شطره) hepiniz namazda yüzünüzü Ka'be tarafına çeviriniz, o tarafa yöneliniz (لئلا يكون للناس عليكم حجة) ki nasın aleyhinizde bihakkın tutunabileceği hiç bir delil kalmasın — Yani tahvili Kıble emrinin sizin anlayabileceğiniz başlıca iki hikmeti vardır, birisi bu emir, Ehli kitab ve müşrikîn gibi muhaliflerimiz olan bayağı insanlar tarafından aleyhinizde isti'male salih hiç bir hüccet bırakmamak içindir Çünkü kütübi sahifeye nazaran mev'ud olan Hatemul'enbiyanın evsafı miyanında Kıbleyi Kâ'beye tahvil edeceği hakkında delâletler veya işaretler vardır Ezcümle kıssai İbrahimde nakledildiği üzere ahdi kadimden kitabul Eş'iyada Mekkenin istikbalini tasvir eden âyetler buna vazıhan işaret etmektedir Bu sebeble ehli kitab Hatemul'enbiyanın Kıblesi Mekkede olacaktı, Muhammed ve eshabı ise hâlâ Beyti makdise duruyorlar diye şüphe edebilirler Ve bunu bihakkın hücceti nakliye olarak dermiyan eyleyebilirler Sonra Kıblei İbrahime muhalefet, Milleti İbrahim davasile mütenasib değildir Bunu da müşrikîn bir hücceti akliye olarak bihakkın irad edebilirler İşte tahvili Kıble emrinde evvelâ size karşı böyle aklen ve naklen muhik olabilecek ihticacları büsbütün ref'etmek ve hasımlarınıza aleyhinizde hiç bir hüccet bırakmamak hikmeti vardır Bundan sonra onların hiç biri böyle bir itiraz serd edemez, ağızları kapanır (الا الذين ظلموا منهم) ancak o insanlar içinden zulmü şiâr edinmiş olan haksızlar başka — Onlar hüccet, delil aramadan ağızlarına geleni söylerler, muhik bir i'tiraza imkânları olmadığı halde bu gibi zalimlerin ağzı durmaz, fakat böyle hüccetsiz, bürhansız ve sırf haksız sözlerin de hiç kıymeti yoktur (فلا تخشوهم) binaenaleyh siz onların hiç birinden korkmayınız da (واخشونی) benden korkunuz

Ve benim emrime muhalefetten sakınınız İşte emri tahvil nasa aleyhinizde öyle bir hucceti itiraz bırakmamak, bir de (ولأتم نعمتى عليكم) size nimetimi tamamlamam içindir ki (لعلكم تهتدون) bu sayede mazharı hidayet olmayı ve doğru yolda salimen gidib gayei merama ermeyi kavıyyen umid edebilesiniz - Asıl nimet, sıratı mustakime hidayet idi, emri Kıble de bu sıratı mustakımdendir İtmamı nimet, bu nimetin noksan cihetı bırakılmayıb mumkın olan kemaline erdirmek demek olduğundan bu nimetin itmamı da o yoldan doğruca gidib gayei felâha ermektir Hazreti Ali tamamı nimet, islâm uzerine olmektir » buyurmuş ve tamamı nimet duhuli Cennettir diye de bir haberde varid olmuştur Bu itmamı nimet lûtfu şuna benzer (كما ارسلنا فيكم رسولا منكم) netekim sizin içinizden, yani zurriyeti İbrahim ve İsmail içinde sizden, yani siz insanlar cinsinden guzide bu Resuli mufahhamı gonderdik» Nev'i beşerin yine beşer olarak bir Peygambere mazhariyeti ne büyük ni'mettir Suphe yok ki Allahın kullarına gondereceği elçi, sadık mahlukatından biri olaçaktır Zira Allah ile kulları arasında vasıta olacak gayri mahlûk bir takım tali mabutlar tasavvuru muhaldir, batıldır Binaenaleyh Allahın insanlara gonderdiği Resul insandan başka diğer mahlûkattan biri olsa idi, insanlık namına buyuk bir şeref olmaz ve umumı için o kadar sayanı istifade de bulunmazdı Beşere yine içlerinden انا انا بشر مثلكم deyen bir Peygamber gonderilmesi, nev'i beşerin Allah tealâya doğrudan doğru tekarrubune, kıssai Ademde beyan olunan hilâfetine en buyuk burhan olan bir şerefi namutenahidir O Peygamberin içinde yetiştiği kavim için de bu şeref elbette daha muekked ve daha müzaafttır Hem öyle bir Resul ki (يتلوا عليكم اياتنا) size bizim bir mucizei bakiye olan

ayetlerimızı tılâvet edıyor Bunlar, o gelıb geçici mucızeler gıbı nıamı zaıle kabılınden değıldırler. Bunlarla her zaman muarızlar ılzam ve iskât edılır, şüpheler ızale olunur vekayı tahlıl olunur. Bır çok ılımler elde edılir, bunlar guzel güzel tılâvet edılır, ıbadetler yapılır, hüsnı ahlâkın en büyuk ve en cem'ıyetlı umdelerıne erılır. (ويزكيكم) ve sızı her turlu şırk-ü maasıdan, ulvıyetı ınsanıyeye şeyn verecek maddî ve manevî çırkınlıklerden, pıslıklerden temızleyecek, hakkın müzekkâ, mutahhar bır şahıdı adilı haline getırecek, teksır-u tanzım edecek bır sırete sevkedıyor (ويعلمكم الكتاب والحكمة) hem sıze bütün feylesoflara ders verecek kıtab-u hıkmet ta'lım edıyor Ummî ıken sıze kıtab-u kıtabet belletıyor, her türlu hıkmetlerı camı olan ılmı hukuk ve şeraıtını, hıkmetı teşrıı, mealı ahlâkı, esrarı ıçtımaıyı, mesalıhı beşeriyeyı, ılmı mebde-u meadı, devletı kâınatta carı ve hakım olan kavanın ve sunenı ılâhıyenın fezlekelerını ve bunların tarzı tatbık-u ıcrasını sünnetı kavlıye ve fı'lıyesıyle oğretıyor (ويعلمكم مالم تكونوا تعلمون) ve sıze hıc bılmedığınız, fıkr u nazarla bılmek ımkânını bulamıyacağınız şeylerı, esrarı gaybıye ve ahvalı uhrevıyeyı tarıkı vahıy ıle bılıb ta'lım eylıyor, eylıyor da sızı ustadı âlem ve hâkımı cıhan olacak ve butün nasa numunei ımtısal bır ummetı vasat teşkıl edecek bır hale getırıyor — Işte şanı ulûhıyetımızle bız sıze Ibrahımın duası veçhıle böyle bır Resul gonderdığımız gıbı Kıblenızı tahvıl ve tesbıt etmek suretıle de sıze nımetımı ıtmam ıçın bu emrı hakkı verdım - Muhammed aleyhısselâm ınsanlığa ne getırdı dıye sual olunacak olursa bu âyetı okumak kâfıdır Bı'setı Muhammedıyede Dunyevî, Uhrevî böyle büyuk bır ıtmamı nı'met vardır. Ve şunu bılmek lâzımgelır kı Kâ'benın Kıble yapılması da Dünya ve Ahırette

buna benzer bir itmamı ni'met için vesiledir O büyük ümmeti vasat bu sayede teşekkül edecek ve felâhı küllî bununla başlıyacaktır Binaenaleyh size şimdi iki vazife vardır Birincisi (فاذكرونى) beni zikrediniz, lâyıkıyle anınız ki (اذكركم) ben de sizi bana lâyık bir anışla anayım, imdad ve inayetimi idame edeyim İkincisi (واشكروالى ولا تكفرون) bana şükrediniz, ni'metlerime karşı, kalben veya lisanen veya bedenen veya hepsiyle birden bana ta'zim ve benim emirlerime itaat ve ni'metlerimi yerine sarf ile intifa eyleyiniz İnkâr ve isyan ile bana kûfür ve küfranı ni'met etmeyiniz, hasılı unutkan ve nankör olmayınız

ZİKİR dahi şükür gibi ya lisanî veya kalbî veya bedenî olur Zikri lisanî Allah tealâyı esmaı hüsnasıyle yad etmek, hamdetmek, tesbih ve temcid eylemek, kitabını okumak, dua etmektir Zikri kalbî gönülden anmaktır ki başlıca üç nevidir Birincisi, vücudü ilâhîye delâlet eden delilleri düşünmek ve şüpheleri defederek sıfat ve esmaı ilahiyeyi tefekkür etmek, ikincisi, ahkâmı rububiyeti ve vezaifi ubudiyeti, ya'ni Allahın tekâlifini, ahkâmını, evamir ü nevahisini, va'd ü vaidini ve bunların delâilini tefekkür etmek Üçüncüsü, enfusî, afakî mahlûkatı ve bunlardaki esrarı hilkatı temaşa ve tefekkür ile her zerrenin âlemi kudse bir ayine olduğunu görmekdir ki bu ayineye gereği gibi bakanların gözüne o âlemi celâl u cemalin envarı in'ikâs eder ve bundan bir ânı şuur içinde alınacak olan zevki şuhudun bir lemhasî bile cihanlar değer ve bu makamı zikrin hiç nihayeti yoktur Bu noktada insan kendinden ve âlemden geçer Bütün şuuru hakka mustağrak olur Hattâ zikir ve zakirden nam-ü nişan kalmaz da, meş'ur yalnız mezkûrdan ibaret kalır Gerçi bu makamın lâfını edenler çoktur, Fakat buna erenlerin lâf ile alâkası yoktur Aleyhissalâtü

vesselâm efendımız ‹لي مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل› — Benım Allah ıle bır vaktım vardır kı onda bana ne bır melekı mukarreb, ne de bır nebıyı mursel, hıç bırı yanaşamaz» buyurmuştur.

Zıkrı bedenî bedenın cevarıh-u âzasından her bırı me'mur bulundukları vezaıf ıle meşgûl ve mustağrak olmak ve neh'yolundukları şeylerden hâlı bulunmaktır Şükûr de bu meratıbden her bırıyle ıcra edılır. Ancak bunların şukr olması ıçın şakırın kendısıne vasıl olmuş olan nımetı hıssetmesı ve bunları o nımete mukabıl bır vazıfeı tazım olarak yapması şarttır Zıkır ıse nımetın böyle bır kaydı vusulu olmaksızın alel'ıtlak bır mahabbetın, bır aşkı kemalın eserıdır Şu halde şukrün zıkre atfı esasen atfulhas alel âm demektır Lâkın her ıkısı kaydı nımetten sonra zıkredılmış bulunduğundan bu ada atfı telsırî kabılınden olur Böyle olmamak ıçın şukrun sukrı urfî mânâsına hamlı daha muvafıktır O da vasıl olan nımetlerın hepsını mahulıka lehıne sarf eylemektır Bınaenaleyh her hatveı terakkıde zıkır bıdayet, şukur bır nıhayettır Seyrı namutenahıde bunlar mutevalıyen bırbırınde tedahul ederek gıderler Allahtealâ bu envaı zıkırden hangısıyle zıkrolunursa o da ona lâyık bır vechıle zakırını zıkır ve yad edecektır Bu noktayı ılham ıçın bu âyet muhtelıf tabırat ıle ızah edılmıştır Ezcumle

1 — Benı taatım ıle zıkredınız, ben de rahmetım ıle zıkredeyım

2 — Benı dua ıle zıkredınız, ben de ıcabet-u ıhsan ıle zıkredeyım Yânı ‹ادعوني استجب لكم›.

3 — Benı senâ ve ıtaat ıle zıkredınız, ben de sızı senâ ve nımet ıle zıkredeyım

4 — Benı Dunyada zıkredınız, ben de sızı Ahırette zıkredeyım

5 — Benı halvetlerde zıkredınız, ben de sızı sahralarda zikredeyim

6 — Beni refahınız zamanında zikrediniz, ben de sizi belâ ve musibetiniz zamanında zikredeyim

7 — Beni taatle zikrediniz, ben de sizi meunetle zikredeyim

8 — Beni benim yolumda mücahede ile zikrediniz, ben de sizi hidayetimle zikredeyim

9 — Beni sıdk-u ihlâs ile zikrediniz, ben de sizi halâs ve meziydi ihtisas ile zikredeyim

10 — Beni bidayeten rububiyet ile zikrediniz, ben de sizi nihayette rahmet-u ubudiyet ile zikredeyim. Hasılı bidayeti ubudiyet zikr, nihayeti ubudiyet şukurdur

« وآخر دعویهم ان الحمد لله رب العالمین »

İşte Cenabıhak bütün kullarını hulâsa olarak bidayet ve nihayeti eamı bu iki vazife ile tavzif buyurmuştur. Bu vazifeleri husni ifa edildikçe o nimet de balığan mabelâğ itmam edilecektir. Fakat zikir marifet ile şukûr de nimet ile mutenasib olacaktır. Halbuki hakikatı ilâhiyeyi bihakkın marifet onu kendisi gibi bilmek demek olacağından, bu mutenahi âlemde kullar için gayrı mumkindır « ما عرفناك حق معرفتك » kezalik nimi ilâhiye namutenahidir. Mesela bu nefeste içli dışlı iki nimet mevcuttur. Demek ki sadece her nefeste iki şukûr vacibdir, bu halde bihakkın edai şukur de gayrı mumkindır « ما عبدناك حق عبادتك ». Demek ki bu hitabı ilâhî karşısında ilk hissedilen şey acız ve kudreti halikâ arzı teslimiyettir. Filvaki mebdei iman-u islâm bu idraktir ve efdalı zikir « لا اله الا الله » dır. Bu tevhidin ve bu teslimiyetin muktezası da bu acz içinde kendini evamiri ilâhiyenin yegâne vasıtai icraiyesi bilerek teveccuh eden vazifeyi en guzel bir surette ve azamî bir derecede ifa için yalnız Allahdan istiane ederek husni surette sarf etmektir. Ve bu sarf aynı şukurdur. Yani teklif imkân-u istitaat ile meşruttur. Fakat o istitaat Allahın bir meuneti olduğu için onun da nefselemirde hadd-u payanı yoktur. Binaenaleyh kul Allahını zikir ile ondan istiane

eder ve kendine verilen istitaatı sarf eyler, o istitaat ona fi'lile beraber Allahın murad ettiği kadar gelir, İşte islâm o acizden bu bîpayan kudret-i istitaata intikaldir Şu halde her mü'min «اذكروني» emri karşısında aczini hissederek evvelâ «اياك نعبد و اياك نستعين» misakını yad edecek ve buna şukr etmek için Allahdan istiane eyleyecektir Bunun için bütün ehli imana hitaben buyuruluyor ki

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَوٰةِ إِنَّ اللّٰهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ۞ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَٰكِنْ لَا تَشْعُرُونَ ۞ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ۞ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ۞ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ۞

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler sabr-ü salât ile yardım isteyin, şüphe yok ki Allah sabr edenlerle beraberdir ve Allah yo-

lunda katlolunanlara ölüler demeyin hayır diridirler ve lâkin siz sezmezsiniz ◉ çaresiz sizleri biraz korku, biraz açlık, biraz maldan, candan ve hasılâttan eksiklik ile imtihan edeceğiz, müjdele o sabırlıları ◉ ki başlarına bir musıbet geldiği vakit biz Allahınız ve nihayet ona doneceğiz لله وانا اليه راجعون derler ◉ işte onlar, rablarından salâvat-ü rahmet onlara ve işte hidayete erenler onlar ◉

(يا ايها الذين امنوا) ey şerefi iman ile temayuz etmiş olan kâffei ehli iman! Siz her halde (استعينوا بالصبر والصلوة) size mev'ud olan gayei kemale ermek için her şeyden evvel sabır ile ve salât ile istiane ediniz — Evvelâ sabr-u sebata alışınız, nimetlerin kendilerine gore kulfetleri de vardır. Allahın butun nimetlerine ve hele inamı nâmutenahiyenin tamamına miftah olan nimeti iman ve islâma şukretmek ve bahusus bunu mertebei ihsanda eda edebilmek elbette kolay değildir Siz bu seyr-u sulûkta ebedî bir gayeye yuruyeceksiniz ve yururken imtihanlar geçireceek, biri dahilî, diğeri haricî iki buyuk duşmanla çarpışacaksınız Bir taraftan nefislerinizin hevası, diğer taraftan kâfirlerin, bak duşmanlarının muhacemat-u ezası ile uğraşacaksınız ve bunlara mudafaa ve mukabele etmek için mucahedeye, muharebeye mecbur olacaksınız, bazı zahmetler, meşakkatler goreceksiniz Ruhan bedenen riyazeti nefsiye yapmazsanız sabr-u tahammule, sebat-u metanete alışmazsanız, meunneti ilâhiyenin ilk vesilelerinden birini zayi etmiş olursunuz, tehlikeye uğrarsınız en ufak bir sıkıntı, bir elem karşısında korkmağa, sızlanmağa başlarsınız Ye's-u futura duşersiniz, şunu biliniz ki sabır her muvaffakiyetin başıdır İmandan sonra tarikın başı sabır, ahlâkın başı sabırdır. İlmin başı sabır, amelin başı sabır, hasılı hikmetin başı sabırdır — Sabırsızlık, iymek bir anda her şey istemektir Halbuki mahlûkat zemanîdirler ve terbiye kanununa tâbidir Zaman ise tevali demektir.

Bunun için mahlûkatın kemali muvaffakiyeti alettedric bir silsile ta'kib eder, bu ise sabra mütevakkıftır, her şeyı bir anda istemek hiç bir şey istememektir, hatta yaşamak sabretmektir. Ulema' sabrı iki kısma taksım ederler: Birisi, elemı mekruha sabr-ü tahammül ile netaici hasenesine intızar, diğerı lezzetı âcıleden ve şehvetten sabrile netaici seyyiesınden tevakkıdır kı biri müsbet, diğerı menfi surette sabırdır, evvelkisi acı ilâçlarla tedavi gıbi vazifeye ikdam, ikincisi zehırlı tatlılardan sakınmak gıbi mazarrattan ıctınabtır. Maahâza bazı ahval vardırki orada sabır mezmum ve gayrı meşrudur. O gibı ahvalde sür'atle müdafaa ıçın fedayı hayat daha mureccah ve belki vecıbe olur

Bu âyettekı «الصبر» ın «elıf lâmı ahdi haricî olmak üzere aksamı sabırdan sıyam veya cıhad murad olunduğu nakledılmektedır. Lâkın muhakkıkînın muhtarına gore lâm›, cıns ıçındır, sıyam-ü cıhad ıle beraber saır envaı sabra da şamıldır Hasılı ahlâkta ımandan sonra sabır meunetı=معونت ılâhıyenın ılk tarıkı ıstıclâbıdır Salât da boyledır Salâhı ruhanî, nizamı cısmanînın, sabr-ü vekarın, ruhî, bedenî her vazıfenın, Dunyevî ve Uhrevî her kemalın nâzımı olan, ferdî, ıçtımaî her hasletı haız ve ummet teşkılâtının en bırıncı ve en esaslı tezahürü bulunan namaz, ımanın en buyük mueyyıdesı, bütun ıbadat-ü a'malın başı, mu'mınlerın mi'racı, rabbulâlemîne cısm-ü candan arzı hal ıle munacatları, hulâsa zıkr-ü şukrü camı bır ibadet olduğu ıçın, meunetı ılâhıyenın en mukaddemı, en yakın tarıkı ıstıclâbıdır Kıblenın haız olduğu ehemmıyet de ılk evvel bunun ıçındır Bu sebeble namaz, sabır gıbı sade bır vasıta değıl aynı zamanda Allaha bır vuslet olmak uzere en buyuk bır gayei zevktır, bu sayede masıvadan çıkılır, elemler, kederler sılinir, abıd ıle ma'bud hembezını vısal olur Bunun ıçındır kı aleyhıssalatü vesselam Efendımız «وجعلت قرة عيني في الصلاة» buyurmuş, en bu-

yük zevk ü sururunun namazda hasıl olduğunu göstermiştir.

Balâda Kıblenin ehemmiyeti hakkında varid olan ayatı celile, onun mevzuu olan namazın indallah haiz olduğu kıymeti kudsiyeyi tefhim etmiş bulunduğundan burada yalnız sabrın kıymetini iş'ar için buyuruluyor ki (ان الله مع الصابرين) zira şuphe yok ki Allah sabredenlerle beraberdir - Onun esmai husnasından biri de «sabur» ismi şerifidir Her kimde sabır varsa onda kudreti ilahiyyeden bir şemmei tecelli vardır Hele bu ehli sabır bir yere gelib bir cemaat olurlarsa her halde inayeti ilâhiyeye irerler, Allah onların daima dostu ve velisidir, dualarına, taleblerine icabet için nusratı ilâhiye daima onların yanlarında dolaşır, bu maiyyeti göstermiyen, ihfa eden şey o ehli sabrın muteferrik bulunmasıdır · Mukarenet-u musahabet ifade eden «مع» kelimesi alel'ekser metbua dahil olur Binaenaleyh Allah sabirînin maiyetindedir buyurulmasında tenezzulâtı ilâhiyenin ulviyetini gösteren buyuk bir nukte vardır, Ebussuud bu nuktenin beyanında «çunku demiştir, sabra hakikaten mubaşeret edenler cemaatı sabirîndir ve bu haysiyetle bunlar metbu gösterilmiş oluyorlar ilah Ya'ni bu maiyyet şuunatı kesbiyyede meşiyyeti ilâhiyenin meşiyyeti ibad arkasından geldiğini ifade etmektedir ki rahîmiyyetin hukmü olan bu tenezzuli ilâhînin kullar hakkında ne buyuk bir lûtfolduğunu teemmul etmek lâzımgelir Sabır meselesinin butun miftahı bu noktadadır Ve şunda şuphe edilmemelidir ki bu tenezzuli ilâhî bir lûtfi iradîdir

İşte ey mu'minler bunu bilerek zikr-u şükur yolunda sabrile istiane ediniz, bu babde Allahın duşmanlarile malen bedenen mucahedeye muhtac olursanız onu da yapınız ve bu uğurda telefatınız bulunursa onların acılarına, firaklarına da katlanınız (ولا تقولوا لمن يقتل فى سبيل الله اموات)

ve sakın boyle Allah yolunda katledılmiş olanlara emvattırlar, oludürler demeyınız - onları hakıkaten ölmüş zannetmeyıniz ve bununla son derece müteellim olup ceza-u fezaa duşmeyınız (بل) hayır - onlar olu değıl (احيا.) dırıdırler. hem hayatı hakıkıye ıle dirıdırler (ولكن لاتشعرون) ve lâkın sız duymazsınız - onların hayatını hıssetmezsınız, o hayat bu Dunyadaki meşaırı zahıre ıle hıssedılecek bır hayat değıldır O bır hayatı ruhanî, daha doğrusu bır hayatı hakıkîdır kı hattâ akl ıle bıle temamen ıdrak olunamaz ancak hıssı yakîn ıle ıdrak olunur ve hıssıle bılınır.» Şuheda hakkında boyle daha bır çok âyetler gelecektır Hasenı Basrî rahımetullahıaleyh Hazretlerınden mervıdır kı şehıdler ındallah dırıdırler, rızıkları ruhlarına arz olunur da kendılerıne revh-ü ferah gelır, netekım Âlı Fıravne sabah akşam nar arzolunur da kendılerıne elem-u veca' gelır» ılah Bu nakıl şehıdler hakkında surei Âlı ımrandakı - «ولاتحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون فرحين بما آتيهم الله من فضله ويستبشرون الخ» âyetıyle «» lerde Âlı Fıravn hakkında «النار يعرضون عليها غدوا وعشيا ويوم تقوم الساعة ادخلوا آل فرعون اشد العذاب» âyetının mazmunudur

Bu âyette ruhların başlı başına kaım ve mehsûs olan cevherı bedenden başka bırer cevherı bulunduğuna ve bunun badel'mevt mudrık olarak kaldığına, yânı bakayı ruh mes'elesıne bır delâlet vardır Cumhurı Sahâbe ve Tabı'în rıdvanullahı aleyhım ecmeîn Hazaratının da kavillerı budur Buna delâlet eden daha bır çok âyât-u sünen vardır O halde burada bunun şuhedaya tahsısı makamlarının ındallah yuksekliğını ış'ar ıçındır Bununla beraber ıslamda mes'eleı Ahıret bundan ıbaret değıldır. Bunu daha zıyade tavzıh-u ıtmam edecek olan mes'eleı ba's, halkı cedıd ve saıre vardır kı sırası geldıkçe ızah olunur Burada henuz mevtı takib eden kabır ve âlemı berzah mes'elesıne ışaret buyurulmuştur Bu âyetın on

dörde balığ olan şuhedaı «bedir» hakkında nâzil olduğuna dair bir kavıl vardır Lâkın tahvılı kıbleyi müteakıb ve gazai «bedir» den mukaddem bır ıhzar olması daha ziyade melhuzdur

Hasılı ey ehlı iman sabr-u salât ile istiane ediniz, çünkü (ولنبلونكم بشئ من الخوف والجوع و نقص من الاموال و الانفس و الثمرات) bız Peygambere ittıba edıp etmiyeni seçmek ve o nımetı ıtmam etmek uzere sızı korkudan, açlıktan, emval, nufus ve semerat eksiklığınden bıraz bir şeye düçar edeceğız ve boyle bâzı mıhnetlerle ımtıhan eylıyeceğiz - Ahırette «لاخوف عليهم ولاهم يحزنون» sırrıne ırmenız ıçın Dunyada bir az bu mıhnetlerı tadacaksınız, duşmanların hucumu korkusu kıtlık ve darlıktan dolayı açlık, muharebe ve mesarifı muharebe dolayısıyle mal, can eksıklığı, kazanç ve evlâd eksıklığı kabılınden her halde bır az bırşey ıle mubtelâ olacaksınız Bu ıtlak ıçınde bu âyet dını ıslâmda farz kılınacak olan bâzı ahkâm-u tekâlîfe dahı ışaretı mütazammındır Havf, Allah korkusuna, açlık Ramazan orucuna, mal eksıklığı zekâta, nüfus eksıklığı cıhad-u şehadete ve emraza, semerat eksıklığı evlâd ve kazanç zayaına ışarettır ve bu âlâm u mıhnetın her bırinden boyle bır azcık ıbtılâ ıle mukellefıyet bunların kullî ve umumî surette ıstılâlarına mânı olacak ve Ahırette büyuk büyuk nımetlere ısal edecektır (وبشر الصابرين) ya Muhammed! Sen sabredenlerı ıse mujdele (الذين) o sâbırleri kı (اذا اصابتهم مصيبة) kendılerıne bır musıbet ısabet ettiğı vakıt yânı - «كل شئ يؤذى المؤمن فهو له مصيبة» - mu'mıne ezâ verecek her şey ona bır musıbettır Hadîsı şerıfı mucebınce eza verecek her hangı bır zarara gırıftar oldukları zaman (قالوا انالله و انا اليه راجعون) «ınna lıllahı ve ınna ıleyhı racıun» derler -Bız her halde Al-

lahınız ve behemehal ona dönüp varacağız diye Allaha arzı teslımiyet ile müteselli olarak sabrederler ve bunu yalnız lisanen değıl, gayei halk-u hılkatı düşunerek bütun kalb ıle soylerler» «İnna lillâhi» biz Allahınız demekte emval-ü enfus her şey'ı Allaha teslım ve Allah tealânın milkı olan her şeyde hattâ can ve bedenlerımizde bıle keyfe mayeşa tasarrufa hakkı olduğunu ve acı tatlı onun hıç bır tasarrufuna ıtiraz caız olamıyacağını ıtıraf ıle tasarrufatı ılâhıyyeye, kaza ve kadere ızharı rıza vardır ki bu makam pek büyük bır makamdır. Bu makamı ıhraz eden nefse nefsı radıye tabir olunur. «انا اليه راجعون» demekte ıse «bız donüp dolaşıp nihayette behemhal Allaha racı' olacağız, bıdayeten yok ıken Allahdan geldiğımız gıbi nihayeten de yıne ona varacağız» dıye surî olan vücudı mustearımızın mevt ıle fena ve helâkine ve bununlaberaber gayenın ademı mutlak olmayıp vısalı küllî olduğuna ıman ve bu ıman ile ındallah merdıy olmak ümıdını ızhar vardır ki bu makama nefsı merdıyye makamı tabır olunur. Bu ıse gayeı matalıb ve aksalmeratib olan rıdvanı ekberdır ve lezzetı rıza a'zamı lezaızdır İnsanın nefsı ıbtıda nefsı emmare ıken maarıfı dınıye ve ahlâkı Muhammedıye ıle terakkı ederek sanıyen nefsı levvama, salısen nefsi mutmeınne, rabıan nefsı radıye, hamısen nefsi mardıyye olur kı sureı Fecırde «يا ايتها النفس المطمئنة ارجعي الى ربك راضية مرضية» hıtabı ilâhîsı bunun beyanıdır Bu rücuun bır mekân ve cıhete ıntıkal suretıle olmadığı aşikârdır. Zıra Allah tealâ cıhet-ü mekândan münezzehtır, bınaenaleyh bunda üç mana muhtemıldir

1 — Bu, nefsımız hakkında bır ıkrarı fenadan kınayedır.

2 — Ikrarı bakadır

3 — Min vechın fena ve min vechın bakayı ıkrardır.

Bizce doğrusu bu üçüncüsüdür Zıra hepımizın fenayı zatîsi ile baka bıllâhı ıkrardır Biz vaktıle harıçte nasıl

yok da ılmı ılâhîde var ıdısek yıne onun gıbı yok olacağız ve olduğumuz gıbı yalnız ılmı ılâhîde ve sırf hukmı ılâhîde mevcud kalacağız ve bu bızim bızdekı vucudumuz olmıyacak bızın ındallah vücudumuz olacaktır Ancak Dunyaya gelırken mevhubatı fıtrıyemızle gelmış, henuz bır ışe karışmamış yapacağımızı yapmamıştık, gıderken ıse ıyı veya kotü kazanacağımızı kazanmış, ıyılık veya kotuluk namına neyımız varsa hepsını omuzumuza almış, mes'ulıyetı yuklenmış olarak gıdeceğız Hasılı zatımız ılmı ılâhî ıle, vucudumuz vücudı ılâhî ıle, bakamız da bakayı ılâhî ıle kaım olur Vucudı ılâhî ıse ezelı ve ebedîdır bınaenaleyh rucu' ılallah bu veçhıle mazharı cemal veya celâl olarak bakabıllah demektır

Razî dıyor kı bu rucu' Ahırete ısarettır, bız Dunyada ıken az cok kendımız veya başkaları da menfaat ve mazarratımıza zahıren malık bulunuyorduk, gıttığımız zaman bunlara hıc kımsenın hukmu geçmıyecek, ezher cıhet uzerımızde valnız hükmı ılâhî ccreyan edecektır ılah Bu ıtıbar ıle Allaha rucu'umuz badelmevt butun ahvalımızde yalnız Allahın hâkım olması ve Allahın mer'cıı ahkâm olması demektır kı bunun uzerıne halkı cedıd ıle ba's, hasr-u nesır ve saır ahkâmı uhrevıye terettub edebılecektır Ve asıl Ahıret ba'sten sonrakı hayatı ebedıye olacaktır Halbu kı buradakı rucu' mevtten sonra ve ba'sten evvelkı halete de samıldır, buna bazıları bakayı ruh namını vermıs, rucuu Ahıretı onunla ızah etmek ıstemıştır Lakın bakayı ruh tabırınde bır bakayı zatî şaıbesı vardır, rucuda ıse fenaı zatıyı ıtıraf munderıctır bunun ıcın Allaha rucu meselesınde bakayı ruhdan baska bır mana vardır Bunda bır zaman olub ruhun dahı fenaya gıdeceğını bır ıtıraf yok değıldır Bedenımızın fenasından sonra nıce muddetler ruhumuzla kalabıleceğımız musellem olmakla beraber kıyametı kubra gıbı bır gun gelıb ruhlarımız da fenaya gıdebıleceğı كل شئ هالك الا وجهه muktezasınca fenaı

zatîmız ezher cihet tahakkuk edeceği ve ancak ındı ılâhîde malûm olan hakıkatımız hıç bır veçhıle zayı olmıyarak nefsel'emirde her turlü ahkâma tabı olabıleceğımız ve Dünyaya geldığımız gıbı Ahırette de ba'slere, halkı cedıdlere mazhar olabıleceğımız ve nıhayet ebedî bır vısalı vucud ıle cemalullahdan mutena'ım dahı olacağımız anlaşılabılıyor Eğer indallah ma'lûm olan hakıkatımız, ruhumuz veya cısmımız veya her ıkısı demek ıse bunlardan bırıle ve eğer bunların maverasında bır şey ıse o suretle bır bakaya naıl olacağımız ve bu baka hakıkaten bızım kendı kendımıze bır bakamız demek olmayıp ançak bakaı ılâhî ıle mumkın olan bır bakamız olacaktır Ve bunun ıçın bızım tabiî denebılecek muktezayı zatımız, tanılık ıken mukadderatımız, nasıbımız, bakabıllâh tarıkıyle mazharı celâl veya cemal olmaktır, ve maksadı aksa, rıdvanı ekber ışte bu cemalı ebedîdır Fennın bakayı ıllet kanunu azımınde bu ma'na sabıt demektır, maddeler cuz'î kuvvetler hepsı ma'luldurler, bınaenaleyh hepsı sılınır, yalnız ılletı kull olan Hak tealâ zat-u sıfâtıyle kudretı balıgasıyle bakı kalır ve bakayı ılâhîde o sılınen mevadd u kuvayı tamyenın huvvıyyet ve teayyunatı şahsıyelerı ılmullah olmak uzere tamamen mahfuz olarak vucudı ılmî ıle sabıt ve bakı kalırlar ve yıne her turlu ahkâma mevzu olabılecek bır hakıkatı haız bulunurlar ve ışte hayatı ahırenın zâmanı bu bakaullah ve bu bakabıllâhdır Ve bu veçhıle bakabıllâha bakaı ruhanî ta'bırını kullanan feylesoflar hakıkatı ılâhıyeyı ruh ve ruhı beşerı hakıkatı ılâhıyeden gıbı duşunduklerınden dolayı bakayı ruhı esası Ahıret olarak tasavvur etmışler ve hakıkatı teşvış eylemışlerdır Ruh gerçı emrı rab olan bır sırdır Ve bakayı ruh bır emrı munker de değıldır Fakat bızım ebedıyen bakaı ruhumuzla bekamıza hukmetmek bıze bır bekayı zatî ısnad eylemektır Bu ıse fenaı zatîmızı unutmaktır Bu da ılletı ulâyı, Allah tealâyı unutmaktır Şunu bılmelıdır

ki hakıkatı hak ruhanıyyet ve cısmaniyyetin fevkında bir mertebeı ehadıyyettedır Ruh emri rabbolmakla beraber, rab emrıne hâkimdır. «والله غالب على امره» unutulınamak lâzımgelır, Bınaenaleyh bızim vücud ve bekamızın merci-ü mebnası Allahın vücud ve bekasıdır Biz kendi bakamızla değıl, Allahın bekasıle bakı olabıleceğız, hayy-ü kayyum odur «لله و انا اليه راجعون» ışte bu baka billâhi natıktır. Bu ne yalnız ruhanî ve ne yalnız cismanîdır. Bu her ikisının mebdeı, zâmanı olan bir bakayı hakıkîdir. Ve Ahıret bu bakaya müstenıttır Allah mevcud ve bakî oldukça bızım ıçın yenıden yenıye nıce nıce ruhanıyetlere, cısmanıyetlere mazhariyyet daıma mümkın ve namütenahî mumkındır. Olürüz, ruhumuz kalabılır, âlemı kabır ve berzahta musab ve muateb olabılır, kalınaması ve bir müddet sonra onun da fenaya gitmesı nefsinde mümkındır Fakat ılmullahdan, hükmullahdan, bakabıllâhdan çıkmamız mumkın değıldır Asıl sevab-ü ıkabın mercu budur. Ve Ahıret sadece bır bakaı ruh olmayıb hayatı berzahıyeden sonra başkaca bır neş'et ıle ba's olacak ve bunun da gayesı o neş'ete gore bır rucu ılallah olacaktır, bınaenaleyh «لله وانا اليه راجعون» bır taraftan zâmanı Ahıret olan bır rucu-u, bir taraftan da Ahırette dahı aksayı emel ve gayeı kemal olan bir rucuu ıtlakıyle mutezammındır ve boyle bakabıllah ıle ümıd-ü mahafet sadece bakayı ruh nazarıyesıne müesses umıdu mahafetten çok yuksek, çok hakıkî, çok ılîmdır Her şaıbeden muberra bır tevhıd, bır ıslâm ılallahtır Ve sureı Yusufde geleceğı uzere bu teslıyet ummetı Muhammedden başkasına verılmemıştır Boyle bır tevhid ıle bütün ümıdını bakabıllâha ıstınad ettırerek radıye ve merdıyye makamlarına ırmış olan sabırler her mujdeye lâyıktırlar. Bunları şu ayet ıle tebşır et (اولئك عليهم صلوات من ربهم و رحمة و اولئك هم المهتدون) işte rablarının salevat-ü rahmeti

bunlara mahsustur ve işte hidayete ırmiş, doğru yolu tutmuş olanlar ancak bunlardır.-

ALLAHIN SALÂVATI Bütün günahların mağfiretidir. Allah tealâ bunların günahlarını tamamen orter ve onları rahmetıyle öyle mesubata öyle nı'metlere ısal eder ki bunlar Dünyada ne gorülmüş, ne işıdılmiş, nede beşerin hatır-u hayalıne gelmış şeyler değıldır. Bunlara «طادحلی و عادی وادحلی حتی» denılecektır. O sabırlar ancak ifası mümkin olmıyan şükrı ılâhîde vaki, olacak kusurları, günahları ortecek ve onların yerine sevablar celbedecek mauneti ılâhiyedendırler Mü'mınler bunu bılerek sabr-ü salât ıle ıstıane etmelidirler ve radıye vü mardıyye makamlarını ıhraz eylemelıdırler ve namazlarında Mescıdı haram şatrına yonelerek Allaha zikr-ü şukr eylemelıdırler kı mev'ud olan Dınî ve Dünyevı nı'met ıtmam edılsın, ebedî lezzetı rıza ıhsan olunsun Bu Kıblenın kudsıyetı yalnız bundan ıbaret de değıldır. Bunda namazdan başka bır tarıkı zıkır ve ıbadet ve sizın için başkaca bır suretı ıçtıma ve takarrub daha vardır Zıra·

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ فَمَنْ
حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ
تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

Meali Şerifı

Hakikat, Safa ile Merve Allahın şeâirindendir * onun için her kim hac veya ömre niyyetile Beyti ziyaret ederse tavafı bunlarla yapmasında ona bir günah yoktur * Her kim de

gönlünden koparak bir hayır işlerse şüphesiz Allah ecrile meşkûr kılar alîmdir.

(ان الصفا والمروة من شعائر الله) Mescidi haramı etrafında bulunan Safa ve Merve tepeleri Allahın şeâirındendir ibadet ve kurbeti için bellıklerden, alâimi mahsusasından, menasıkındendır. Esasen Safa kaypak taş, Merve küçük ve yumuşakca taş demek olup lâmı ta'rif ile «الصفا المروة» Mekkede ma'lûm iki tepenin ismi alemleridir Harfı ta'rifleri Elbeyt, Ennecim gibi lâzımdır İlm maddesinden alem ve alâmet ve alâim gibi şuur maddesinden «شعائر», şaîrenin veya şıarenin veya meş'erin cem'idir ki alemi mahsus, alâmeti muş'ire, bellık manâsınadır Nitekim harbde iki tarafın tanışması için kullanılan alâmet ve işarete de şıar «parola» denilir Şeâir bazan ibadetin kendisine, bazan da mev'zıne ıtlak olunur Ezan, cemaat ile Namaz, ezcumle Cuma ve Bayram namazları, hac şeâiri dındendırler Kezalik camiler, menareler, hacdaki menasık, mevazıı mahsusa, meşair ve şeairdendirler ki iste Safa ile Merve de bunlardandır

Binaenaleyh (فمن حج البيت اواعتمر فلا جناح عليه ان يطوف بهما) Beytullaha hac veya omre yapan kimsenin tavafı bu ikisile yanı Safa ve Merve ile yapmağa çalışmasında hiç bir cunha, hiç bir günah yoktur -

LUGATEN HAC, kasdı mahsus manasınadır ki bir sey'e çokca gidip gelmek manasını da ifade eder. UTIMAR DA ziyaret demektir Şer'an dahi hac ve omre Beyti Şerifi vechi maruf üzere bir kasd-u ziyarettir ki haccın vakti mahsusu vardır Omrenin yoktur Tafsilâtı kutubi fıkhiyeye aittir Burada «ان يطوف» iki kaydi tazammun eder Birisi asıl tavaf, yani Beytin etrafında dolaşmak, diğeri tatavvuf yani bu tavafda tekellüftür Çünku «يطوف», «يتطوف» nun ıdgamıdır ve «بهما» kaydi ve bu kayda muteveccih olan «لاجناح عليه» hukmu

asılı tavafa değil tatavvufa mutealliktır Aslı tavafın farz ve rükun olduğunda ihtilâf yoktur Fakat bu tavafa Safa ve Mervenin ilavesi ve Safa ve Merve beyninde sa'y denilen kısmı tavaf hakkında «لاجناح عليه» buyurulmuştur Bu ise zahiren bir tahyir gibi görünmekleberaber hakikatte vacibe, mendube, mubaha muhtemildir Buna mukabil aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz hacci şeriflerinde Safaya yaklaştıkları zaman «ان الصفا والمروة من شعائر الله ابدؤا بما بدأ الله» Safa ile Merve Allahın şeairindendir, Allahın başladığıyle başlayınız» diye emretmiş ve kendisi safadan başlayıb Beyti görünceye kadar üzerine çıkmıştır Bir hadîsi şerifinde de bu babda «ان الله كتب عليكم السعي فاسعوا» buyurarak sa'yin vucubunu göstermiştir Burada gerci ma'nayı aslîsile koşmak demek olan sa'y, vacib olmayıb «فاسعوا الى ذكر الله» da olduğu gibi sadece yürümenin kifayet edeceği dahi müsellem ise de lâ'akal koşar gibi biraz sur'at ile «hırmal» denilen yürüyüş tarzı mendub ve hasılı tavafda Safa ve Merve ile tetavvufun vacib olduğu da anlaşılmaktadır Buna binaen imamı Malik ve şafiî Hazretlerinden bu tetavvufun dahi aslı tavaf gibi rukun ve farz olduğu rivayet olunmuştur Maamafih bil'akis yalnız ayetin zahirine temessük ederek tahyire ve bu tetavvufun vacib olmayıb nafile olduğuna zahib olan fukaha dahi bulunmuştur Lâkin mezhebi hanefide muhtar olan şudur ki âyetin zahirî farziyet ma'nasına, kat'î vucube manidir, aynı zamanda zikrolunan hadîsler ve teamul ise vucubu natıktırlar, binaenaleyh bu tetavvuf ne tarzı kat'îdir, ne de nafiledir belki şibhi farziyyeti haiz bir vacibi zannîdir Farz denemez çünkü «لاجناح عليه» nedb-u ibahaya da şamildir Nafile ve tetavvu'dur denemez, çünkü tetavvuun mabadında ayrıca zikredilmiş olması buna manidir, bu ikisi arasında da hadîsler vucubu natıktır Binaenaleyh edillenin kadri müştereki olarak bu tetavvuf vacibi zannîdir

O halde âyette zahıren tahyırı müfıd görünen «لاجناح عليه» niçın varıd olmuştur? Cevab Bunun veçhi âyetin sebebi nüzulündedır Çünku rıvayet olunduğuna göre devri cahiliye de Safa üzerınde «Isâf» namında bir put, Merve üzerınde de «Naile» namıyle dığer bır put vardı, cahıliye müşrıklerı bunların arasında tavaf eder ve bunlara mesh. eylerlerdı, islâmı gelıb esnamı kırdıktan sonra müslüman. lar Safa ıle Merve arasında tavaftan çekindiler, nahoş gorduler, bunun üzerine bu âyet nazıl oldu ki korkmayın bunda gunah yoktur, bıl'akis bunlar şeaıri ilâhiyedendır dıye bu tavafa teşvık buyuruldu ve bu teşvikın bir nevi vucub ıfade eylediğı de hadîslerle beyan edildi ve tavafa Safadan başlamak farz değılse de vacıb oldu Lâkin ımamı Şafiî farz ıle vaçıbı tefrik etmedığinden Şafııyyece farz ve vacıb musavı addedıldı Hazreti Omer bır def'a Safa ıle Merve arasında koşmamış sadece yurümüş ve bu. vurmuştur kı «yürüyorsam Resulullahı yürür gordüm, koşarsam Resulullahı koşar da gordum» Resulullah Efendımız bervechı balâ Safa ıle Merve arasında tavaf ederken muşrıklere karşı kuvvetını gostermek ıçın say. etmış yanı koşmuş ıdı. Bunun hatırası olmak uzere koşar gıbı yurumek mesnun olmuş ve bu tetavvufa sa'ıy ıtlak edılmıştır Demek ki bunda a'dai dine karşı ızhari kuvvet ıçın rıyazati bedenıyeye dahi bır tergib vardır. Bunun esası meşruıyyetı ve bu tepelerın şeaırı ılâhıyeden olması ıse meşhur olan şu hıkâyeden naşı olduğu da beyen edılmıştır kı Hazretı Ibrahım bırakıb gıttikten sonra bu vadıde Hacer ıle Ismaıl susuzluktan son derece daralmışlardı, Hacer cığerparesını mevkıı Hareme koy. muş, su aramak içın tepeden tepeye koşmuştu ve bu sırade cenabı Allah ınayetını ızhar ederek Zemzem kuyu. sunun yerınden su fışkırtmış ve son dereceye gelen hali zaruretlerınde ımdadlarına yetışmış ve bu suretle şunu gostermış ıdı kı Allah tealâ darı Dünyada sevdiklerını

ba'zı mihnetlere düçar ederse de kendisine dua ve iltica-dan ayrılmıyan ve bu babda elinden gelecek son vüs'unu sarfederek sabr-ü sebat edenleri behemehal ve ankarib ferah-ü ferecini ihsan ile imdad eyler İşte buna alâmet olmak üzeredir ki Safa ile Merveyi kıyamete kadar şeai-rinden olarak göstermiştir bütün mü'minler de ânifen beyan edildiği üzere böyle biraz korku, açlık ve sair mihen-ü mesaib ile imtihan olundukları zaman me'yus olmamalı, gücürgenmemeli ve müjdei sabra irmek için çalış-malıdırlar. Müşriklerin bir vakıt bu tepelere put-lar koymak gibi tecavuzleri bile bu hatırayı ifna edemez, tavafa bunların ilâvesi gunah değil sevabtır, bundan başka (ومن تطوع خيراً) her hangi bir kimse me-mur olmasa bile gonullü olarak ve sırf kendi gonlünden koparak bu kabilden veya diğerinden bir hayır yaparsa (فان الله شاكر عليم) mukâfatını gorur, çünku Allah şükredenleri ve şukürlerinin derecelerini bilir ve ona gore şukurlerini mukabilsiz bırakmaz, o mün'imi vehhab şakir kullarına karşı mahzı lütfundan mezidi in'am ile mukabele ederek şukur muamelesi yapar, bu muamelenin Dunya ve Ahirette kıymeti ne kadar buyuk olduğunu tasavvur bile edemezsiniz Netekim bir hadîsi kudsîde şoyle varid olmuştur « لايزال عبدي المؤمن يتقرب الي بالنوافل حتى اكون سمعه الذي يسمع به و بصره الذي يبصر به و قلبه الذي يدرك به = mu'min kulum, tetavvu ve nafilelerle bana tekarrub ede ede o dereceye gelir ki nihayet ben onun işittiği kulağı, gorduğu gozu, bildiği kalbi olurum Her işittiğini hak kulağıle işitir, her gördüğünü hak gozuyle goror, her bildiğini hak bilğisile bilir, hiç bir işinde şaşmaz, yanılmaz, aldanmaz, aldatılmaz, doğruca muradına irer, Allah ile arasında bu derece yakınlık ve visal peyda eder » Vazaifin icrasından başka sırf gönülden coşularak devam edilen nafile hayırlar bu kadar buyük vesilei kemal ve saadettirler Bunları herkes bil-

meli ve bilenler bilmiyenlere anlatıp belletmelidirler. çünkü

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ
مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ
فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ۝ إِلَّا
الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا
التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ۝ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ
أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ
۝ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ۝

Meali Şerifi

İndirdiğimiz beyyinatı ve ayni bidayet olan âyâtı insanlar için biz kitabda beyan ettikten sonra ketm edenler muhakkak ki onlara Allah lâ'net eder, lâ'net şanından olanlar da lâ'net eder ✡ ancak tevbe edib hali duzeltib hakki söyliyenler başka, ben onlara bağışlarım, öyle rahîm tavvabım ben ✡ amma âyâtımızı inkâr etmiş ve kâfir olarak can vermiş olanlar işte Allahın lâ'neti, Meleklerin lâ'neti, insanların lâ'-

neti hep onların üstüne* ebediyen onun altında kalırlar, ne azabları hafifletilir ne de kendilerine göz açtırılır*

Ensardan bir cemaat Yehudîlere Peygamberin Tevratdakı evsafını ve ahkâma müteallık bazı âyetleri sormuşlardı, Yehudîler ketmettiler, söylemediler, onun üzerine bu âyet nazil olmuştur İbni Abbas, Mucahıt, Hasan, Katade, Rebi', Suddî, Asamdan bunun gerek Yehud ve gerek Nasara ehlı kıtab uleması hakkında nâzıl olduğu da mervidir. Fakat sebebin hususiyyeti hukmun umumuna manı olamıyacağından hökmi âyet, emri dine muteallık bildiği her hangı bır hakıkatı ketmedib söylemiyenlerin hepsine amm-u şamildir Bunun ıçın Ebuhureyre Hazretleri çok hadîs rıvayet ettığı söylendığı zaman Kur'anda ıkı âyet - kı bırı bu, dığerı ıkı sahıfe sonra gelecek olan bunun nazırı ayet - olmasa ıdı hıç bır hadîs rıvayet etmezdim demış ve bu âyetleri okumuştur Binaenaleyh emrıdine muteallık hıç bır ılım gızlenmemelıdır Zıra Allah tealâ buyuruyor kı

(ان الذين يكتمون ما انزلنا من البينات والهدى) Bizim ınzal ettığımız beyyıneleri ve Allahın emrıne, ahkâmına, ırşadına ve bunlara ıman ve ıttıbaın vucubuna delâlet eden ve aynı hıdayet olan âyât-ü edılleyı (من بعدما بيناه للناس فى الكتاب) o kıtabda veya bu kitabda, gerek Tevrat ve gerek İncil ve gerek Kur'an cinsi kıtabda nasa beyanımızdan sonra o ınsanlar ıçınden bunları ketmedenler, ya'nı ıkrar-u ı'tıraf etmiyen, vaktı hacette söylemiyen veya neşretmiyen veya neşrine manı olan veya onu kulliyyen veya kısmen tahrif, telbis etmek gıbı her hangı bır suretle gızleyenler kim olursa olsun (اولئك) ışte bunlar, bu ketımlerınden dolayı muhakkak (يلعنهم الله) Allah bunları lâ'netler (ويلعنهم اللاعنون) ve butun

lâ'net edebılecek lâ'net duası yapabilecek olanlar da bunları lâ'netler, hasılı bunlar her zaman ve her taraftan bıhakkın lâ'netlenecek mel'unlardır. - Şüphesız kı haktan sükût eden dilsiz Şeytandır, «الساكت عن الحق شيطان اخرس» dır. Şeytan ıse daima mel'un ve mercumdur (الا الذين تابوا) ancak tevbe edenler (واصلحوا) tevbe edıb de ıslahı hal edenler (وبينوا) ıslahı hal edıb de ketmettığı hakıkatı beyan-ü neşredenler (فاولئك اتوب عليهم) ıştc ben Allahı azımuşşan da bunların tevbelerini kabul eylerım ve bunlara atfı nazar ederek kendılerini lâ'netten ıstısna ederım (وانا التواب الرحيم) tevvabı rahîm ancak benım Benden zıyade tevbe kabul eden hıç bır rahîm tasavvur olunamaz - Burada kıssaı Ademe, kelımatı tevbeye bır ireaı nazar bulunduğu aşıkardır «تابوا واصلحوا» dan sonra «وبينوا» buyrulması ketım gunahının tevbesı her halde zıddı olan beyan ve tebyın sevabını ışlemekle meşrut bulunduğunu ıfham eder Demek kı her günahın kendıne mahsus bu tevbesı ve her nevı küfrün bır tarzı ımanı vardır. Alel'ıtlak her tevbe her gunahın tevbesı olamaz Hasılı hakkı sarıhı ketmetmek kufurdür ve ıman da ızharı haktır Ve badelkufur ızharı hak ıle tevbe ve ıman makbuldur

Tevbe edenler boyle, maadasına gelince (ان الذين كفروا وماتوا وهم كفار) Allahın ınzal ettığı beyyınat ve hüdaye ve bu cumleden olarak butun Enbıya ve kıtablarla beraber nubuvvetı Muhammedıyeye ve Kur'ana ıman etmeyıb de kufurde ısrar ve kâfır oldukları halde vefat edenler (فاولئك) bunlar da ışte (عليهم لعنة الله والملئكة والناس اجمعين) Boyle mel'unlardır Allahın, Meleklerın, insanların hepsı-

nın lâ'neti bunların üstunedır (خالدين فيها) bu lâ'nette muhalled olarak kalırlar (ولا يخفف عنهم العذاب) ve bunlardan ılel'ebed azab tahfıf edılmez (ولا هم ينظرون) bunlara hıç bır mühlet-ü musaade de verılmez - Her küfur bir ketmı hak demek olduğuna gore bu âyet evvelkı âyetteki tevbe ıle mustesna olanlardan maada ketmi hak edenler hakkındakı hükmı lâ'netı te'kid ve lâınunu tefsır etmiş olmakla beraber dığer cıhetle ondan eamdır Zıra lısanen veya kalemen hakkı soylemış veya yazmış olmakla beraber kalben ıman etmeyıb kâfır kalan ve bu kufürlerınden tevbe etmıyerek olenlere yukarıkı lâ'netın şumulü cayı nazar olduğu halde bu âyet alel'ıtlak kâfırlere sarahaten amm-ü şamıldır.

Ey ınsanlar sız artık boyle kufr-u şıkaktan vazgeçıb hepınız daırei tevhıde gırınız, çünku

وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَٓا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّح۪يمُ ۝

Mealı Şerıfı

Her halde hepınizin Tanrısı bir Tanrı, başka Tanrı yok ancak o, o rahmanı rahîm ⊛

—— ▬ ——

(والهكم) Ey ınsanlar hepınızın ıbadet ve ubudıyetıne lâyık ve müstehak olan hakıkî mabudunuz (اله واحد) bır tek mabuddur. Vahıd sıfatıle muttasıf bır ılâhdır kı ılâhlıkta tektır Hem sızden başkalarının da dığer bır ılâhı var sanmayınız (لااله الا هو) ondan başka hak

hiç bir ilâh yoktur Ondan mada ma'bud tutanların hıç bırı ülûhıyete lâyık değıl, hepsı boş, hepsı batıldır - Onun fevkında veya musavısı bır ılâh tasavvuru muhal olduğu gibı onun madununda olmak şartıle de ılâhıyetıne ıştırak edebılecek ma'budlar, Tanrılar yoktur Ulû hiyet kabılı ıştırak değıldır, ve bıhakkın ılâh ancak o vahıd Tanrıdır Onun bütün mahlûkata meb'de olan bır çok esması ve sıfatı varsa da yene zatından bıhakkın ta'bır mümkın değıldır, hakıkatı hak her turlü terkıbden azade ve o ferdı ehad nâkabılı tavsıfdır, çunkü vasıf, mevsuf ıle sıfat beynınde az çok bır mugayeret ıktıza eder Gayrıyet olunca da ferdaniyet kalmaz Bır de ıhbar bır muhberün anlı ile bır muhberün bıh ıster, bu ıse ferdanıyete münafıdır Bunun ıçın esmaı muştekkanın hepsı hakıkatı hakkın kunhı ahadıyetıne vusulden kasırdır Onun zatıne nıhayet nıhayet «هو» denılebılır Butun men'baı celâl ve ızzet, cemı cıhatı kesretten müberra olan ve ancak «هو» dıye ıfade olunabılen zatı ahaddır Onun zatı sıfat ıle tekemmul etmış olmayıb bılâkis kemalı zat, saffatı kema lını ıstılzam etmıştır Iste هو o yenbuı rahmet-u ızzete, o meb'deı âlâyı ahadıyete ısal edeı Bunun ıçın huve kelımesı bır zamır olduğu halde onun zatıne delâlet eden en buyuk ısmı gıbı olmuştur Tevhıd denızıne dalmış olan ehlullah ındınde bu ısmın ehemmıyetı pek buyuktur Buna ısmı a'zam dıyenler de vardır Maahaza ismı a'zam (الله) ısmı şerıfıdır dıyenler daha çoktur Zıra Allah ısmı, zat ve butun sıffat mecmuuna delâlet etmek ıtıbarıle daha cem'ıyetlıdır Huve ıse makamı tevhıdde a'zamdır «هو، يا هو، يا من لا هو الا هو» ta'bırı me'sûr olan ezkârı tevhıddendır

Işte hepımızın bıhakkın ma'budu bütun kesretlerın meb'deı olmaklaberaber zatınde terkıb ve kesret bulunmayan, ulûhıyette, vucubı vücudda hıç bır şerık ve nazırı olmıyan o ılâh vahıddir Hıç bır mahlûkun bunun

dairei ülûhıyetinden çıkması mümkin değildir, bütün bu azamet ü kıbrıyasıle beraber o (الرحمن الرحيم) hem rahman hem rahîmdir. Bütun rahmetler onun, en rakık merhametler onundur. Şırk edenler boyle bir ılâhı vahıde şırketmış, küfredenler boyle bır rahmanı rahîme küfretmış oluyorlar Ve bu sebeble kendılerını bu rahmetı ezelıye ve ebedıyeden mahrum ederek lânete mazhar kılıyorlar Bınaenaleyh o şırk-ü küfürden sarfı nazar etmelı de Allaha ve Allahın münzelâtına ıman eylemelı ve daıreı tevhıdde bu rahmetlere ebedîyen ermelıdır

Denılıyor kı Kâ'be ve etrafında muşrıkînın uç yuz altmış tane putları vardı Bu âyetı ışıttıkleri zaman taaccub ettıler de « ya Muhammed! eğer sadık ısen bır âyet - bır delılı kat'î - getır de bununla sıdkını bılelım » dedıler İbnı Cerırın Atadan bırrıvaye beyanına gore aleyhıssalâtu vesselâm Efendımızın Medıneye kudumunda « والهكم اله واحد » âyetı nazıl olmuştu Mekkede küffarı Kureyş bu kadar ınsanlara bır ılâh nasıl yetışır » dedıler, bunun uzerıne şu âyet nâzıl oldu

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ
اللّٰهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ
فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ
السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ۝

Meali Şerifi

Şüphesiz Göklerin ve Yerin yaradılışında, gece ile gündüzün biribiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akan gemide, Allahın yukarıdan bir su indirib de onunla Arzı ölmüşken diriltmesinde, diriltip de üzerinde deprenen hayvanati yaymasında, rüzgârları, değiştirmesinde, Gök ile Yer arasında müsahhar bulutta, şüphesiz hep bunlar da akıllı olan bir ümmet için elbet Allahın birliğine âyetler var ○

Said ibni Mesruk Hazretlerinden rivayet olunduğuna göre Kureyş «Yehudîlere Musanın getirdiği âyâtı bize söyleyin nelerdi diye sormuşlar, onlar da asayı ve yedi beyzayı anlatmışlar, Nasaraya da sormuşlar, onlar da «ابراء اكمه وابرص واحياء موتى» mu'cizelerini anlatmışlar, bunun üzerine Kureyş Hazreti Peygambere «sen de Allaha dua et, bize şu Safa tepesini altın yapıversin de yakınımız ve düşmenlerimize karşı kuvvetimiz tezayud etsin» demişler, binaenaleyh Resulullah bunu rabbından niyaz etmiş, Allah teâlâ da vahiy ile bunu yaparım lâkin bundan sonra yine tekzib ederlerse onlara âlemînden hiç birine yapmadığım bir azab veririm buyurmuş, bunun üzerine aleyhissalâtu vesselâm yarab kavmimi ve beni halimize bırak, ben onları günden güne davet edeyim diye dua etmesine mebni Cenabı Allah bu âyeti inzal buyurarak Semavat-u Arzın halkı ve buna müteferri cereyanı hilkatin, Safanın altına kalb edilmesi gibi istenilen mu'cizelerden daha büyük, daha nafi ve daha i'cazkâr olduğunu beyan buyurmuştur ki bunlar mu'cizat mesailinde Kur'anın fikri beşeri ne güzel terbiye ettiğini ifham etmeğe kâfidir

Siz onun birliğine, kudret-u rahmetine ve bu kadar insanlara kifayet edebileceğine şüphe edib zat-u sıfatına delil ve mu'cize mi istiyorsunuz? (ان فى خلق السموات والارض)

şu üstünüzdeki bu'dı muhit içinde sayısız ecramı ulviyesı ve aralarındaki eb'ad ve bu eb'adı işgal eden heva ve zıya gibı mer'î veya gayrı mer'î ecsam veya keyfiyatı lâtife ve esıriyesi ve her birinin sey'r u hareketleri ile çızdıkleri tabaka tabaka medarları, mahrekları ve nızamı içtimaîleri ile teşkil ettıkleri câbeca manzumeleri, burcları ile şu Semavata ve o ecramdan biri olub denizlerile karalarile, daglarıle, derelerıle, ovalarıle, çöllerıle pınarlarıle ırmaklarıle, maadını ile, nebatatı ile, ormanlarıle, seyranlarile ve bütün o Semavata direksız kuşaksız irtibat ve münasebetıle ayağımızın altında yuvarlanan şu Arza bir bakınız, işte mekân denilen fezayı bikeran içinde hey'eti âlem namını alan bu Semavat-u Arzın halk-u ibdaında, nızamı hılkatında (واختلاف الليل والنهار) ve gece ile gunduzün değişmesinde, uzayıp kısalmasında, birıbiri ardı sıra teakub etmesinde ve bu teakub ve tevalı ile tecelli eyleyen vez'ı mekânîde, sırrı zemanîde ve mahallı vahıde tevarudı azdadda (والفلك التي تجرى فى البحر بما ينفع الناس) ve insanlara nafı' humulelerle denizde akıb giden ve ecramı Semavîyenın bu'dı kebudı – Semada seyirlerini andıran gemilerin cereyanında ve cereyan ettiği denizlerin sırrı hılkatında, bunlardaki bu cereyan ile tecelli eden hareket-u sükûn kanunlarında ve bu kanunların insanlara te'mın ettiği menafiın tarzı husulunde (وما انزل الله من السماء من ماء فاحيا به الارض بعد موتها) Allahın yukarıdan indirdiği suda, indirib de kuru toprağa ölümünden sonra su ile tekrar hayat vermesinde ve bu hayatı nebatînın tarzı tekvininde (وبث فيها من كل دابة) ve bu Arzda zevilukule varıncaya kadar her turlu hayvanatı sınıf sınıf, cins cins, nevı nevı tefrık-u tasnif edib yay-

masında ve bu hayatı hayvanînin husulünde (وتصريف الرياح) ve türlu türlü ruzgârları bır taraftan bır tarafa, bır halden dığer hale evırıp çevırmesinde (والسحاب المسخر بين السماء والارض) Sema ıle Arz arasında müsahhar olan bulutlarda (لايات) hıç şüphesız bır çok âyetler, maddî manevî, dınî dunyevî nımetler, ıstediğınizden daha ı'cazkâr mu'cızeler vardır Vardır amma (لقوم يعقلون) akledecek bır kavım ıçın Yanı akıllı olan ve aklından ıstıfade eden kımseler ıçın Bınaenaleyh akıl da bu âyâtın bırı ve belkı en buyüğudür

AKIL Madem kalb ve ruhda, şuaı dımağda bulunan bır nurı manevîdır kı ınsan bununla mahsûs olmıyan şeylerı ıdrak eder Akletmek, esbab ıle musebbebat, eser ıle muessır arasındakı alâkayı, yanı ıllıyet kanununu ve ona muteferrı' luzum alâkalarını ıdrak ederek eserden muessıre veya muessırden esere ve yahud bır muessırın ıkı eserının bırınden dığerıne ıntıkal eylemektır kı mantık denılen bu ıntıkal sayesınde bır eserı mahsusdan gayrı mahsûs olan muessırı, meselâ mahsûs bır hışıltıdan gayrı mahsûs bır hayvan veya mahsûs bır muessırden gayrı mahsûs eserı, meselâ gorulen bır bal arısından gayrı mahsus olan bal, yahud mahsûs bır eserden alâkadar bulunduğu dığer bır eser, meselâ gorulmıyen bır arının vızıltısından henüz gayrı mahsûs bulunan balı ve yerı keşf-u ıdrak olunur Ve ışte boyle mahsusdan gayrı mahsûse ıntıkale vesıle olan veya gayrı mahsus bır manayı bızzat ve bılbedahe keşfeden âletı ıdrake akıl tesmıye edılır Ve bu ıntıkalın başlıca uç nev'ı vardır Bırıncısı, cüz'îden cuz'îye, ferdden ferde ıntıkaldır kı buna temsıl veya kıyası fıkhî denılır Ikıncısı, cuz'îden kullîye

vahıdı ferdîden vahıdı nev'îye veya vahidi nev'îden vahıdi cınsîye intikaldir kı buna ıstıkra tesmiye edilir. Kazayayı küllıyenın ve kavaidı fünunun ekserisi ve belkı umumu bu tarık ıle keşf edilegelmıştir Bunda müşahede ve tecrıbenın ehemmiyeti büyüktur Üçüncüsü, küllîden cüz'îye vahıdı cınsîden vahıdi nev'îye veya vahıdı nev'îden vahıdi ferdîye intıkaldir kı buna da manayı ahassile istintac veya kıyası Mantıkî veya sadece kıyas tabır olunur kı bütun ulûmun tatbikatı fi'lıyesı bununla yapılır Istıkraların netaıcı amelıyesı bununla ıstıhsal olunur Ve turukı ılmıyenın en kuvvetlisi budur. Çünkü bunda bır taraftan te'sıs, dığer taraftan te'kıd vardır

Butün ulûm-u fünunun ve her türlu mazharıyetı beşerıyenın medarı olan ıllıyyet kanununu husnı ıdrak ve tatbık sayesınde akıl, bu âyetlerden bu tarıklerle vücud ve vahdanıyetı ılâhıyeyı ve rahmetı şamılesını bızzarure anlar keşfeder Bu tarıklerden bırınde veya hepsinde yuruyen aklın da başlıca ıkı nevı' seyrı vardır Bırıncısı ağır, tedrıcî ve zemanî olan teemmulî seyrıdır kı buna fıkır tesmıye olunur Dığerı de bır lâhzada, bır hamlede matlûbe vasıl oluverecek derecede serı olan anî seyrıdır kı buna da hads tesmıye edılır Bu hads de ıkı kısımdır Bırısı her bırınde mevzuuna gore uzun muddet vakı olan tahsıl, tecrıbe ve mumareseden mutehassıl melekeı ıtıyaddır kı kesbîdır Nazarî amelî tahsıl ve terbıyeı Ilmıye bu gayeye ırmek ıçındır Buna aklı mesmu dahı denılır Dığerı doğrudan doğru fıtrette merkuz ve sırf vehbı ılâhî olan melekedır kı buna da kuvveı kudsıye veya aklı matbu veya garızî tesmıye olunur Bunda esas ıtıbarıyle sa'y-u kesbın hıç hukmu yoktur Ve herkesın bu nevı hads u akıldan az çok bır nasıbı vardır Bu olmayınca o bır aklı mesmuun hıç hukmü olmaz. Bunun kabılı tahdıd olmıyan bır çok meratibı vardır kı bır zekâyı basıtten ukulı Enbıya' mertebelerıne kadar gıder En yuksek

mertebesıne aklı evvel denılır kı mebde'den gayeyi, ğayeden mebdeı, evvelden ahırı, ahırdan evveli kemali yakîn ıle gören bu aklı evvel kelemi ilâhî ve nuri Muhammedîdır. Netekım hadîsı şerıfte «اول ماخلق الله نوری» ، «اول ماخلق الله القلم» ، «اول ماخلق الله العقل» buyurulmuştur. Ukulün derecatındakı ıhtılâf noksanlarından munba'ıstır. Yoksa esas itibarıyle ukul içın tarık bırdir, o da tarıkı haktır. Bizım ıllıyyet mebdeı, tenakuz mebdeı gıbı ıdraki hakka vesıle olan esbabı aslıye hakkındakı ıdrakâtı bedıhıyemız, aklı evvelın kunhı ıdrakını gosteren bırer hıssemızdır. Bız bu sayede her nevı malûmatı boyle bir tarzı bedahetle ıdrak eden aklı evvelın, kuvveı kudsıyeı mutlakanın kemalını ısbata bır beyyıne buluruz. Bızım nısbî ve cuz'î olan kuvveı hadsıyemızle aklı evvele boyle bır ıttısalımız ve bu sayede hakka bır vusulümuz vardır Butun meratıbıle hadsı vehbî, kesbî olmadığı içın bunda sa'y-u ıradeı beşer amıl değıl ıse de bunda bılûtfıhı tealâ malık olduğumuz hıssemız nısbetınde aklı fıkrî ve bu babdekı medıd tecrıbeden mutehassıl hadsı ıtıyadî melekesı kesbî olduğundan Kur'anında cenabı Hah umum ınsanları bu tarıka hıdayet ve sevk ıçın «لآيات لقوم يعقلون» buyurmuş ve akıl olmayınca doğrudan doğru hıslerde ıcrayı te'sır edecek olan mu'cızatın buyuk bır faıdesı olmıyacağını anlatmıştır. Kur'anın bu gıbı âyetlerınde ınsanları ıdrak ve ıstıdlâl ıçın mucızattan zıyade ma'kulâtı küllıyeye sevk vardır Ve bunun ıçın Kur'an, a'zamı mucızattır. Fakat bundan ba'zılarının zannetmek ıstedıği gıbı mucizatı Enbıyanın ıntımamı ve Hatemulenbıya' Efendımızın maddî mucızelerı gostermedıgıne ve gostermıyeceğıne ışaret gıbı bır ma'na çıkarmağa kalkışmak da doğru değıldır Çunkü bu âyette ıcmal edılen ve her bırı nefsel'emırde en buyuk harıkaı bedıa olan asar ve âyâtı ızhar eden kudretı balıga duşunulduğu zaman, Safa tepesının altına kalbedılıvermesı bu kudrete nazaran hıç bır ehemmiyetı haız

olamıyacağı ve bir muhal teşkil edemiyeceği suhuletle anlaşılır. Binaenaleyh cenabı Hak sebebi nüzul noktaı nazarından bu ayetle şunu da anlatmış oluyor ki Semavat ve Arzın halk-u ibdaı ve bunlar üzerinde zikrolunan tasarrufatı bediıanın icrası gibi en buyuk mucizeler ve müstemirrolan bu mucizelerin idrakinden hasıl olacak faidelerin yanında Safanın altına kalbedilmesi gibi muvakkat ve münferid bir hadisei harika talebi pek küçuk bir şeydir Bu büyük ve mustemir mu'cizeleri idrak ve mütalea edenler ve bu mütalea ile halik tealânın kanunlarına vukuf ile ittiba eyleyenler Safa tepesini altın yapmak gibi bir matlûbi bilâhare kendileri bile yapabilirler. Çünkü bu sayede yalnız Safanın değil bütun Mekke dağlarının altın ile doşenmesi bile mümkin olur. Allah tealâ bunun da yolunu yapmıştır Yalnız meadin kanunlarını iyice idrak etmek bu matlaba kâfi gelir. Binaberîn Allahtan ve Peygamberden daha buyük, daha hayatî, kudsı, kullî ve ebedî metalib istemek iktiza eder

«لآيات لقوم يعقلون» de âyât, alâmatı vazıha ve delâılı kat'iye karşısında ciddî olarak hiç bir soz soylenmek ihtimali bulunmıyan mu'cizei bahire demektir ki Kur'anın âyetlerine âyet denilmesi de bu ma'na ile alakadardır Demek ki Allah tealânın iki nevi âyâtı vardır. Birisi, kitabı tekvin ve hilkatteki âyâtı fi'liye, diğeri de kitabı munzeldeki âyatı kavliyedir Bunların ikisi de zat-u sıfat ve ahkâm-ü iradatı ilâhiyeye delâlet ettiklerinden dolayı âyet tesmiye olunmuşlardır Bu iki kitabın ve bu iki nevi âyâtı mutekabilen yekdiğerlerinin dâl ve medlûlu, şerh-u tefsiridirler Kemalı marifet, kitabı münzelin âyâtı kavliyesinden kitabı hilkatin âyâtı fi'liyesini ve ondan hak tealânın zat u sıfatını okuyub anlamak ve anladıktan sonra onun kanunlarına, evamirine, ahkâmına ittiba ederek tariki müstakimden radiye ve mardiye makamlarını ihraz ile bakabillâha vasıl olmaktır Işte Kur'anın bu âyeti kav-

lıyesi bize bir çok âyâtı fi'liyeyi icmal ve irae ederek bu devleti kâinatın hadd-u payansız ihtilâfatını müştemir bir nizamı i'cazkâr ile ibda' ve tanzim-ü tensik eden hâlıkı müdebbirin ve akl ile ma'kulün, hariç ile zihnin noktai intıbakında kayyumu kül olan vücudı vahıdini izhar eyliyen Hakteâlânın zatı ehadiyetine ve kudret ve rahmeti şamilesine ve binaenaleyh bütün insanlara ve kâffei mevcudata kâfi ve vafi, şerik-ü nazîrden münezzeh bir ilah olduğuna delâlet eden bir çok edillei beyyineyi gayet veciz ve vecazetile beraber gayet basit ve vazıh surette cemediverniştir ki bunda mekşuf ve gayrı mekşuf nice nice ulûm u fununun mevzu ve gayeleri vardır Bunu en âdi ve en basit bir akıl duyar ve en yüksek akıllar bunda ebedî bir gayeyi tetkik ve muşahede bulur Ve binnetice hiç bir akıl bu karardan dışarı çıkamaz

İşte Kur'an en yuksek matalibi ulûm ve fununun bu veçhile cezrini alarak butun havass-u avammın vuzuh ile anlayacağı derecede basitlendirib ta'lim ediverir Vehm-ü hayalin şi'rî Edebiyatında hiç bir hakikate intıbakı olmıyan ve bigayri hakkın ibda' namı verilen ve kuvvei vâhimenin gelib geçici bir lâhzai kâzibesini okşıyarak insanı bir ân için ve bir daha tekerrur etmemek şartile çarpıb geçen boş mueddalarında bir zevki teselli aramağa alışmış olan ruhlar, Kur'anın butun fıtrate mir'at olan nazmı bedîında i'cazkâr bir yükseklik duyamazlarsa bunun sebebi zevki latifelerinin ve akıllarının hevaiyyat içinde iflâs etmiş olmasında aramalıdırlar Bu gibiler hakkı hep acı diye telâkki etmiş ve aklı hakka vusul için bir âlet tanıyacak yerde onu hakkı redd-u ibtal ile mağlûb edebilecek gaddar bir silah gibi kullanmak isteyen zalim muşriklerdir Filhakika

ومن الناس

مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ
اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ۞ اِذْ
تَبَرَّاَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَاَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ
بِهِمُ الْاَسْبَابُ ۞ وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً
فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ
حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ۞

Meali Şerifi

İnsanlardan kimi de Allahdan beride bir takım sınarlar ediniyorlar da onları Allah sever gibı seviyorlar, iman edenler ise Allah için sevgice daha kuvvetlidirler, görselerdi o zulmu edenler: azabı görecekleri vakit hakikaten kuvvet butün kuvvet Allahındır ve hakikaten Allah çok şedid azablıdır ⊛ o vakit o metbu olanlar azabı görerek tabi olanlardan teberri etmişlerdir, aralarındaki bütün rabıtalar didik didik kopmuştur ⊛ Tabi olanlar da şöyle demektedir: Ah bizim için Dünyaya bir dönüş olsa idi de onların bizden teberri ettikleri gibi bız de onlardan teberri etse idik! İşte böyle Allah onlara bütün amellerini üzerlerine yığılmış has-

retler halinde gösterecektir ve onlar o ateşten çıkacak değillerdir ❁

---

vahdâniyet ve kudreti ilâhiye bu kadar âyâtı fi'liye ve kavliyesiyle zahir-u bahir iken buna karşı (ومن الناس من) insanlardan bazıları vardır ki (يتخذ من دون الله انداداً) Allaha karşı denkler, nazîrler tutarlar ki (يحبونهم كحب الله) onları Allah sever gibi severler Emirlerine, nehilerine, arzularına, itaat ederler de Allaha isyan eylerler - Şüphe yok ki böyle yapmak, gerek Allahı inkâr ederek olsun ve gerek olmasın manayı ulûhiyette onları Allaha ortak yapmaktır Bunların bir kısmı bu şirki tasrih ederler Fir'avinlere, Numrutlara yapıldığı gibi onlara açıktan açığa ilâh, ma'bud namını vermekten çekinmezler, Rabbımız, Tanrımız derler Ve hattâ ilâhlarının tevellud ve tevaludune kail olarak onlara aynı cinsten, ma'bud payesinde oğullar, kızlar tasavvur ve isnad ederler Diğer bir kısmı da tasrih etmeden aynı muameleyi yaparlar, onları Allah sever gibi severler, veliyyi ni'met tanırlar, onların muhabbetini mebdei hareket ittihaz ederler, Allaha yapılacak şeyleri onlara yaparlar Allah rızasını düşünmeden onların rızalarını istihsal etmeğe çalışırlar, Allaha isyan olan şeyler de bile onlara itaat ederler

Bu âyet bize gösteriyor ki ma'nayı ulûhiyette son derece mahabbet bir esastır Ve ma'bud en yuksek mahbubdur ve boyle son derece sevilen şeyler ne olursa olsun ma'bud ittihaz edilmiş olur. Mahabbetin hukmu ise itaattır. Ve bunun için ma'bud, son derece muta olur Ve her insanın siyretinde mebdei hareketi onun ma'bududur Insanlar tarafından boyle mahabbet ile ma'bud payesi verilen endad o kadar mutenevvidir ki bir taş, bir ma-den parçasından, bir ot, bir ağaçtan tut da ecramı

Semaviyeye Ruhlara, Meleklere kadar çıkar. Maamafih «كبرهم» de zevil'ukule racı olan «هم» zamiri bunların bilhassa zevıl'ukul kısmını tasrıh etmektedır. Buna binaendır ki müfessırînı kıram bu endadı «Allaha ma'siyette ıtaat ettiklerı sâdâtları, reısleri, büyukleri» diye beyan etmışlerdir Bu zamırin taglib suretıle saır putlara dahı teşmili takdirınde bıle bu ma'na zahırdır. Fılvaki servet-ü sâman, haşmet-u kuvvet, cah-u ikbal, hüsn-ü cemal gıbi her hangı bır ümıde sebeb addedılen dılberler, kahramanlar, hukumdarlar gıbı ınsanları Allah gıbi seven ve onlar uğrunda herşey'i goze aldıran nice kimseler vardır kı bu noktaı şırkın, putperestlık esasını, beşerıyetin en büyuk yarasını teşkıl eder Yunan, Roma, Avrupa medenıyet ve Edebıyatında boyle mahabbet ma'budlarının hadd-u hisabı yoktur, bu hıs, zamanına gore türlü türlü şekıllerde zuhur eder Hıristıyanlık dahı bu ruh ıle meşbu'dur Hele Avrupa ruhunda, Avrupa Edebıyatında bu nevı şırk o kadar ılerı gıtmıştır kı her elıne bir kalem alan ve her hangı bır şıır soylemek ıstıyen kımse mahbubuna ılâh payesını vermeğı ve en ufacık bır ışi med hıçın hemen yaratmak kudretını isnad edıvermeğı bır hüner, bır şeref addeder Yer yuzundekı munazeatı beşer butun bu muhtelıf ve mütezad ma'budların mucadelâtı yuzundendır Bu şıkak u ıhtılâf her bırının arkasındakı bınlerce mudahınler tarafından koruklenır ve beşerıyet gunden gune sukutı ahlâkîye suruklenır, ılımlerın, fenlerın, san'atların terakkıyatı buna çare bulamaz, bıl'âkıs hepsı bu şırk ocağınını yakmak ıçın gaz ve benzın yerıne kullanılır Bunlar hakıkatte ne Allahı tanır, ne Peygamber, her bırının gonlünde zaman zaman bır veya bir kaç mahluk yer tutmuştur. Onları Allah gıbı severler, ve onlara ma'bub muamelesı yaparlar, onlara ıtaat etmek ıçin Allaha ısyan ederler, «كحب الله» «يحبونهم» bütün bunları tasvırder Ve burada Evlıya ve Enbıyayı ma'bud

derecesine çıkaranlar da dahıldır Bunun ıçın Allahın Evliyası Enbıyası, Melekleri gıbi sevğili kullarını severken nazmı celılın mazmununu ıyı duşunmelı, mahabbetlerını Allah mahabbetı dereçesıne vardırmaktan ıhtıraz eylemelıdır Zıra Allah ıçın sevmekle Allah sever gıbı sevmek arasındakı farkı bılmek lâzımgelır Allahı sevenler Allahın yolunda gıden sevğılı kullarını da severler, lâkın Allah gıbı değıl, Allah ıçın severler ve busevgı ıle Allâh yolunda onlara ıttıba ederler قل ان كنتم تحبون الله فاتبعوني يحببكم الله bınaenaleyh Allahın sevdığı kullarını sevmek ve onlara ıttıba etmek gunah ve şırk değıldır, bıl'akıs mahabbetullaha delıl olur Ve fakat bu mahabbet hıç bır zaman Allah mahabbetı gıbı olmamalı, yanı Hırıstıyanların Hazretı Isa hakkında yaptıkları gıbı onları ma'bud derecesine çıkaracak bır taabbud suretını almamalıdır Bunun en güzel mısalını muslumanlığın mıftahı ıman olan kelımeı şehadetınde ve re'sı ıbadet olan namazında buluruz Bır muslümân اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً عبده و رسوله derken Allahdan maada butun ma'budların hepsını redd-u nefy eder de bu kalbı pâk ıle Peygamberı, Hazretı Muhammedın ona ubudıyet ve rısaletle ızafetını tasdık ve Allah ıçın bu hakka arzı şehadet eyler kı bu şehadette Allahdan sonra Peygambere bır ılânı mahabbet vardır Ve ıman bu mahabbetle tamam olur Ve fakat mahabbetullah tevhıd kıbrıyayı ulûhıyet ıle ve bunun yanında mahabbetı Muhammedıye Allaha ubudıyet ve rısaletı haysıyetıledır. Işte Allah ıçın mahabbetın en buyuk numunesı. Kezalık namazda Allahdan maadasını velev cuz'î bır veçhıle olsun nıyyete karıştırmak kufürdur Ve namazı mufsıddır Namazda Peygamberden ve Allahın salıh kullarından hıç bır şey ıstenmez, nıhayet tahıyyatta onlar hısabına da Allahdan selâm-u salevat rahmet-u bereket nıyaz edılir kı bu dua da Resulullaha ve ıbadı salıhîne elbette bır ızharı mahabbet mevcutdur Lâkın musallı huzurı ılâhîde on-

lardan bır şey istemek mevkıınde değil, onlara dahı zıyadeı derecat için rahmetı ılâhiyeyı ısteyıvermek, hayatında onlara ıkram etmek mevkiinde bulunacaktır Ve müslüman butun omründe bu hattı hareketı eeası sıyret addedecektır. Buna mukabıl Evlıya ve Enbıyayı veya ervahını veya meleklerı müşrıklerın mutevassıt ma'budları gıbı bır hıssei ülûhıyetle sevmek, onları severken Allahı ve Allahın emırlerını unutmak, onlar namına kurbanlar, âyînler yapmak, onların ısımlerını «بسم الله» gıbı fatıhaı umur ıttıhaz etmek «يحبونهم كحب الله» mantukıle bır şırk ve küfur olduğunda şuphe yoktur Ve boyle yapmak onlardan uzaklaşmaktır, çünku onlar ancak Allahı sevmışlerdır Maatteessuf muslumanlık namına dahı boyle batıl bır akıdeı mahabbete tutulan ve bununla dındarlık yapıyoruz zanneden bır takım erbabı gaflet de zuhur etmıştır Bunlar alel'ekser ılmı dının ıyı tahsıl edılmedığı ve malûmatı dınıyenın esası bılınmeden ağızdan ağıza bır efsane gıbı dolaştırıldığı cahılıyet devırlerınde, cahıliyet mıntakalarında zuhur ede gelmıştır, Çunku hıssı ubudıyet ınsanlarda fıtrî olduğundan dolayı hakıkî ve mutekâmıl ılmı dın sonünce, ınsanlar, cahılıyetı ulâ devrındekı efsanelerle gonlune doğan hevaıyatı acıbe ıçınde taabbude çalışır Hurafat ile boğulur gıder Olu veya dırı, canlı veya cansız putlara bağlanır Maamafıh bu dalâletın felsefî tarık ıle ılın-u marıfet namı altında ıntışar eden kısmı da yok değıldır Ve elbette bu daha mühımdır, burada munkırı ılâhiyet olan tatıl (ateızm) felsefelerınden bahse luzum gormuyoruz En derın cehalete musavı ve hattâ daha bedter olan ta'tıl felsefelerının şenaatı bılvücuh ıhtardan müstağnı olduğu gibı Ilmî ve Felsefî haysıyyetten hukumlerı de yoktur Fakat felsefeı ılâhıye ve vahdetı vücud namı altında gizlenen bır felsefeı ta'tıl vardır kı din ve ahlâk namına Ilmî ve hıkemî şekılde en büyuk zarar bundan neş'et edegelmıştır Ve her nerede bır şırk var

sa, bununla az çok bır alâkası vardır. Evvelâ şunu kayd edelim ki «والهكم اله واحد لااله الاهو» âyetinde dahi sarih olduğu üzere dini ıslâmda emrolunan umumî mevzuı ıman «لااله الاالله» tevhıdı, yanı tevhidı ulûhıyyettir. «لاموجود الاالله» diye ıfade edılen tevhıdi vucud değildir Bu olsa olsa tarikı marıfette kat'ı merahıl etmış havassiçin mevzuı bahs olabılır Ve bızım nazarımızda tevhıdi vücud alelıtlak münker değıl, belki keşfen müsbettır Lâkın «Allahtan başka mevcud yoktur» demekle «her mevcud Allahdır» demek arasında pek büyük fark vardır. Evvelkısi tevhıdı mahz olabılır, lâkın ıkıncısı şırkı mahızdır. «Allahdan başka mevcud yoktur» denıldıği zaman masıvaya ısnad edılen vücudun hakıkî olmayıb hayalî, vehmî, şuurda mun'akıs bır emrı zıllî olduğu ve vucudı hakıkînın ancak Allaha muhtas bulunduğu ıkrar ve âlemin bızatıhı ve bızatıhı vucudı hakıkîsı nefyedılmış olur kı bu vahdetı vücuddur Çunku keşfen sabıt olduğu üzere bız âlem namına ne bılıyorsak hepsı mahsusatımız, hayalımız, suverı zıhnıye ve ıntıbaatı ruhıyemızden ıbarettır Bunları a'yan tasavvur etmemız ve bıl'ızafe hak diye bılmemız zatınde vahıdı ekmel olan Hak mefhumunun ezelen ve ebeden tahakkukunu tasdık sayesınde mumkın olabılır kı bunu Fatıhada ızah etmış ıdık Bınaenaleyh vahdetı vucud tevhıdı vucudîsı, eşbahı âlemın zıllî ve hayalî olduğunu gormek ve onları sılıb maverasındakı hakkı vahıdın vucudune ıman eylemek ıle mumkın olur Netekım «لااله الاالله» Allahtan başka ılâh yok dedığımız zaman da bır takım putların, bır çok kımseler tarafından ma'bud ıttıhaz edıldığını ınkâr etmış olmuyoruz da bunların hakkolmadıklarını ı'lân ve ancak bır Allah ısbat ve kabul etmış oluyoruz, lâkın «her mevcud Allahdır» denıldığı zaman vücudde hakıkî bır kesret kabul edılmiş ve hepsının Allah olduğu ıddıa edılmış oluyor kı bunda tevhıd yok bil'âkıs Allahı teksır ıle ışrak vardır Bu bır

vahdetı vucud değİl, ıttıhadı vucud veya hulûl nazarıyesidir veyahud Allahı inkâr ile ancak âlemı ısbattır, «bır» e «her» demektır Lâşerıke leh olan Allaha namutenahı şerıkler ısbat etmek, mevcudatı hayalıyeyı mevcudı hakikî farzetmektir Buna en zıyade «Panteızm» «ıttıhadı ılâhıyyet» denılır kı bu nazarıyede Allah ve vucud hakıkaten her şey ıle muttehıddır veya her şeyın ıçıne hulûl etmıştir Hâşâ Alı ılâh, Velı ılâh, Fir'avın ılâh Numrud ılâhe ılâh her şey ılahdır Bunda ısbatı âlem ve nefyı sanı' vardır. Işte bır takım cehele veya melahıde hıkmetı ilâhıye namıyle muhal olan bu ıttıhad veya hulûl veya ta'tıl nazarıyesını vahdetı vucud ve mahzı tevhıd dıye ele alarak «لا اله الا هو» demek «لا موجود الا هو» demek olduğunda ısrar eder ve bunu da «her mevcud odur» ma'nasıyle tefsır eyler ve hatta küllı mecmuî ıle küllı ıfradîyı tefrık etmıyerek «همه اوست» der Her şeyden maverasında Allahı görecek yerde her şeyde ve hattâ her şeyı Allah görmek ıster «هو الاول والآخر والظاهر والباطن» âyetının beyan ettığı mertebeı cem'ı mertebeı farkta ayrı ayrı söyler ve bu suretle kendını Allah görmek ve göstermek ıçın kâmıl ınsanları bızzat Allah gıbı gösterır Artık erenler, evlıyalar, bır ılâhlar cemaatı manzarasında tahayyul olunur Halbukı bu nazarıyenın esasına göre Şeytanların velılerden, kâfırlerın mu'mınlerden farkı kalmamak lâzım gelır Çunku her mevcud o sayılır Işte «ومن الناس من يتخذ من دون الله اندادا يحبونهم كحب الله» âyetı kerımesı bılhassa bunları da redd-u ıbtal ıçındır Zaten Isaya Allah veya ıbnullah denılmesı de Mısırdan, Hındden, Yunândan, Romadan gelen bu ıttıhad nazarıyesının bır fer'ıdır. Bu ıfrat-u telbısten kaçınmak ıçın ahıren âlemı ıslâmda Hanbelîler ıçınden Vehhabî mezhebı zuhur etmış ve bu mezheb Allahdan maada her kım olursa olsun ona ızharı hurmet ve muhabbet etmek şırk olduğunu ılân eylemış ve buna bınaen makabıre hurmet etmeyı bıle şırk talâkkı etmıştır Bu hurmet ve

mahabbet «محبوبکم کاله» mazmumuna masadak olacak derecede olursa bizim dahi buna şirk nazarile bakdığımız da şüphe yok ise de, bundan alel'itlak hürmet ve mahabbetin inkârı manâsını çıkarmak ve kulûbi mu'minînden Enbiyanın ve ibadı salihînin mahabbetlerini selb etmeğe çalışmak dahi bir ifrat ve mahabbeti ilâhiye ile nâkabili tevfik bir emri hatarnâk olduğunda iştibah etmeyiz, bervechi mesnun kabir ziyaret etmek, emvata Allah rızası için hürmet etmek, emvatın hak olan âsârından, efkârından istifade etmek, ruhlarını hayr ile yad ederek şad etmek ve onlar için Allaha dua etmek ve bu dua ile kesbi feyz eylemek onları Allah sever gibi sevmek değil, Allah için Allahın kullarını ve mahlûklarını sevmek olduğu aşikârdır. Alelhusus kabir ziyareti, yâdi mevt demektir «اکثروا ذکر هادم اللذات» hadîsi şerifi mucebince yâdi mevt meşru ve me'murün bih olduğu gibi sahibi kabrin fanılığını de bilmuşahede tasdik demektir Ve kabir ziyaretini Allah ziyaretine benzetmekte Allah için hâşâ kabir tevehhumunu tecviz etmek gibi bir şaibei kufur vardır. bir de «محبوبکم کاله» mazmunu celili olu ile diriyi tefrik etmemiş ve belki ölülerden ziyade dirilere işaret etmişti Binaenaleyh emvat ve makabire hurmet ve mahabbeti alel'itlak kesmek istiyenler daha evvel butun dirilerle kat'i alâka etmek, meşru veya gayri meşru hiç bir Emire hurmet etmemek icab edecektir O halde ekâbiri islâmın kabirlerini yıkan ve ziyaretlerini meneden Vehhabîlerin berhayat olan emîrlerine dahi asla muhabbet ve hurmet etmemeleri, ziyaret ve ta'zim eylememeleri iktiza eyler

Hasılı, reislerini ve buyuklerini Allah sever gibi sevenler ve onların emri hakka muhalif emirlerine itaat ederek Allaha isyan edenler, bunları Allaha nazîr ve emsal ittihaz etmiş olurlar ki butun putperestlik esası bu tarzı mahabbettedir Ve Allahın vahdaniyetine karşı boyle ya-

pan bir takım insanlar vardır. Bnnlar reislerını, metbularını Allah ıçın değıl Allalı gıbı severler. (والذين امنوا اشد حباً لله) halbukı mu'mın olanların Allaha mahabbeti, Allah için mahabbetı her şeyden zıyade ve o muşriklerin perestış ettıklerı endad ve emsale ve hattâ varsa Allaha mu habbetlerınden daha şıddettlı ve daha kuvvetlıdır Çunku mü'minler ancak Allaha tazarru ederler, müşrıkler ıse pek sıkıştıkları ve muhtaç oldukları zaman Allahı hatırlarlar ve ıhtıyaçları zaıl olunca endada uyarlar — Bına enaleyh mu'mının gerek darrada gerek serrada, gerek darlıkta ve gerek genışlıkte Allaha mahabbetı paydardır Kâfır ve muşrık ıse bazan rabbından ı'raz eder, muşrıkler tutarlar bır puta taparlar, sonra ondan daha güzel bır şey gordukleri zaman onu bırakır buna perestış ederler ve hattâ Bahıle kabilesının yaptığı gıbı acıktıkları zamn ma'budlarını yerler Bu suretle mahbub ve ma'bud değıştırir gıderler Bınaenaleh bunlerın mu'mınler gıbı paydar bır mahabbetı olamaz Mümınler muvahhıd oldukları ıçın butun mahabbetlerı bızzat Allahda toplanır ve Allahın mahlûkatına mahabbetlerı de bu mebde'den tevzı olunur Yanı sevdıklerını ancak Allah ıçın, Allah rızası ıçın severler, Kâfırler muşrıkler ıse bır ma'budun veya bır putun mukabılınde dığer ma'budları ve putları dahı re'sen sevdıklerı ve butün mahabbetlerını Allah mahabbetıle, Allah rızasıle olçmedıklerı ıçın mahabbetlerı dağınık ve munkasımdır ve şuphe yok kı dâğınık ve mutehavvıl mahabbetler, toplu ve sabıt mahabbete nazaran hıç demektır Bınaberın mu'mın tebeaya naıl olan ve sırf allah içın sevılen reısler, muktedabıhler ne kadar mes'uddurlar Şuphe yok kı bu bahtiyarlığa mazhar olmak dahı bıhakkın mu'mını müvahhıd olmağa ve her şeyden ve hattâ kendınden evvel Allahı sevıb, Allahın kullarına da Allah ıçın muamele etmeğe ve Allah ıçın bezli ma-

habbet etmeğe mütevakkıftır başka suretle ifrat veya tefrıt edenler zulümnden kurtulamazlar (ولو يرى الذين ظلموا اذ يرون العذاب) boyle ıttıhazı endad ıle zulmetmiş, haksızlık yapmış olanlar – yanı Allaha karşı başkalarını endad ve emsal tutmak, onları Allah sever gıbı sevmek ve Allaha mukabıl onları bızzat metbu' ıttıhaz ederek emırlerıne ıtaat eylemek, munhasıran Allah tealânın hakkı olan sıfatı ulûhıyet ve ma'budıyete başkalarını teşrık etmek en buyuk zulumdur «ان الشرك لظلم عظيم» ve bunu yapanlar son derece zalımdırler. Zıra Semavat-u Arzın halıkı ve saltanatı kâınatın hâkımı mutlakı olan Allah tealanın hakkına tecavuz etmek cur'etınde bulunanlar hangı zulumden sakınırlar? Ve Allahın kullarına âcız mahlûklarına neler yapmak ıstemezler Buna bınaendır kı lısanımızda kork Allahdan korkmıyandan › dıye bır mesel vardır – Elbette boyle yapan zalımler bır gun gelecek Allahın azabını goreceklerdır Bu zalımler ışte o azabı bılfıil goreceklerı vakıt (ان القوة لله جميعا) nekadar kuvvet ve kudret varsa hepsı Allahın olduğunu (وان الله شديد العذاب) ve Allahın azabı ne kadar sıddetlı bulunduğunu bır gorecek olsalar Burada ışbu ولو يرى الذين cumlesı şartıyesının cezası tahvıl ıçın mahzuftur Netekım lısanımızda dahı bu gıbı tehdıd makamında başına geleceğı bılsen derız ve cezasını hazfederız kı bu hazıften maksad bu cezada nâkabılı tavsıf olan butun tehlukelerı toplamaktır Yanı o gun bunların maruz olacakları elem-u nedamet ve hasret o kadar dehşetlıdır kı şımdıden tavsıfı kabıl değıldır Neler olacak, neler çekecekler?

Alelhusus (اذ تبرأ الذين اتبعوا من الذين اتبعوا) o Allah sever gıbı sevılıp arkalarına duşulen metbu'ların arkalarına

düşen o tabı'lerınden teberrı ettıklerı (ورأوا العذاب) ve azabı gorerek aman aman bunlar bızden değıl diye reddedıp kaçındıkları (وتقطعت بهم الاسباب) aralarındakı butün esbabı muvasalenın kesıldığı, tabıyet u metbuıyet ve bunlara saık olan amal-u agraz gıbı her turlu rabıtanın tamamen münkatı olduğu (وقال الذين اتبعوا) ve o arkadan gıden tabılerın (لو ان لنا كرة فنتبرأ منهم كما تبرؤا منا) ah ne olurdu bızım ıçın geçen Dunyaya bır donuş mumkın olsa ıdı de onların bızden teberrı ettıklerı gıbı bız de onlardan teberrı etse ıdık dıye fıgan ettıklerı gun, o son pışmanlık gunu (كذلك يريهم الله اعمالهم حسرات عليهم) ışte Allah onlara butun amellerını boyle her taraflarını ıstılâ etmış buyuk hasretlei, son derece acı ve faıdesız nedametler halınde gostere cektır (وما هم بخارجين من النار) ve onlar bu ateşten cıkacak değıllerdır — Bınaenaleyh ınsanlar butun bu kuvvet ve kudretın yegâne sahıb u malıkı bulunan bır Allahdan başka ma'bud tanımamalı ve onun emrınden başkasına ıtaat ve ıttıba etmemelı ve butun mahabbetını Allaha mahabbetınde toplamalıdır

Cenabı Allah ukule ıraeı âyatı kudret u rahmet, hıssıyyata son derece mahabbet-u mahafet telkın ederek tebşır-u inzar ve terğıb-u terhıb ıçınde vahdanıyetını aklen ve hıssen ısbat ve alelumum ınsanları her nevı şırkten tahzır ıle ımanı tevhıde davet ettıkten sonra âsârı ulûhıyyet-u rububıyyetını ılerıde bastedeceğı teşri' noktaı nazarından dahı gostermek ıçın buyuruvor kı

يا أيها

النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا
خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ۞ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ
بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۞
وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا
عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا
يَهْتَدُونَ ۞ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ
بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ
لَا يَعْقِلُونَ ۞

Mealı Şerifı

Ey ınsanlar butun Arzdakî nımetlerimden halâl olmak, pâk olmak şartıyle yeyin, fakat Şeytanın adımlarına uymayın çünku o size bellı bır düşmandır ۞ o size hep çirkin ve murdar ışlerı emreder ve Allaha karşı bilmedığınız şeyler söylemenızı ister ۞ Allahın ındirdiğine uyun denildiği vakit de onlara yok dediler. Atalarımızı neyın uzerinde bulduksa ona uyarız, ya ataları bir şeye akl erdiremez ve doğruyu seçemez ıdiseler demı? ۞ o kâfırlerin meseli sade bir çağırma veya bağırmadan başkasını duymaz bir kulakla haykıranın

hâline benzer, sağırdırler, dilsizdirler, gördüler, akıl da etmezler *

(یا ایها الناس) Ey insanlar sizin cümleniz böyle bir Allahın mahlûku ve hıtabına lâyık gördüğü kullarısınız, ve tabı', metbu hepiniz yemeye, içmeğe muhtaç âcizlersiniz Binaenaleyh Allaha ubudiyet edeceğiz diye kendinizi mahrumiyetle it'ab etmeyiniz, o rahmanı rahîm olan rabbiniz size şöyle musaade ediyor. (کلوا مما فی الارض) şu Arzda bulunan şeylerden yeyiniz, lâkin keyfemettefak ve her elinize geçeni değil (حلالا طیبا) halâlı hoş, ter temiz olarak yeyiniz Yediğiniz şeyler pis, mulevves, şunun bunun hakkı geçmiş, tab'an ve şer'an memnu veya şüpheli şeyler olmasın, halâlından kazanınız haram, pis, şüpheli şeylerden sakınınız, onlara tenezzul etmeyiniz (ولا تتبعوا خطوات الشیطان) ve Şeytanın adımlarına uymayınız, yânı onun arkasından, izinden gitmeyiniz, [1] (انه لکم عدو مبین) çünkü o sizin her halde açık bir düşmanınızdır Kendisi her ne kadar gözlerinize görünmez, gizliden gizliye kanınıza iliklerinize işliyerek kalb u fikrinize sokulursa da onun size düşman olduğunda ve ilkaatından hiç birisi hakk u hayra matuf olmıyacağında şekk u şüpheye mahal yoktur Fıtratı selıme, aklı kâmil, kalbı safı erbabı için onun adavetini ve ilkaatının fenalığını anlamak hiç de zor değildir Zira (انما یأمرکم بالسوء و الفحشاء) o size ancak kötü ve gayet çirkin şeyleri [2] - (وان تقولوا)

---

[1] Fethile hatve adım atmak, zammile hutve de adım yânı iki ayak arasındakı mesafedir Ve adıma uymak arkasına düşmekten, bu da sözünü dinlemek, emrini tutmaktan kinayedir

[2] سوء , fıla'il kotulük etmek yânı mahzun ve muteellim edecek birşey yapmak mânâsına masdar olup bılâhare buna sebeb olan her nevi measiye ismolmuştur Fahşa', bunun fahişi, en fenası, haddini aşmışı demektir

(على الله ما لا تعلمون) ve nın ındıllah delılı olmadan kendi kendınıze bılemıyeceğınız şeylerı Allaha karşı ıftıra olarak soylemenızı emreder o Evamırı ılâhıye hakkında hayal-ü evham ıle, teşehhıyat ıle soz soylemeğe teşvık eyler — Şeytanın batılı hakıkat, şerrı hayır gibı suslıyerek ınsanın hayal-u vehmıne arz ıle tehyıc-u teşvıkı emre teşbıh edılmıştır Netekım nefsın şıddetlı arzuları hakkında nefsım bana boyle emrediyor» denılır kı nefsı emmare ta'bırı bundandır Bu teşbıhde vesvesei Şeytanıyeyı kabul ıle ona ıtaat eden ınsanların Şeytanın me'murları ve tebeası menzılesınde olduklarına remız buyurulmuştur

Bılınemıyecek şeyler başlıca ıkıdır Bırısı zat ve hakıkatı ılâhıy dır Hakıkatı ılâhıyeyı aklı beşer ıhata edecek vechıle bılemez ve bunun ıçın Sıddıkı a'zam Hazretlerı «sırrı zatullahdan bahıs ışraktır» buyurmuştur Şeytan ıse ınsanı bundan bahse teşvık eder, vehm-u hayal ıle nıce sozler soyletır Dığerı, Allaha ısnadı caız olub olmıyacak şeylerdır kı ekser evamırı ılâhıye, hıll-u hurmet gıbı ahkâmı fer'ıyeı şer'ıye bu kabıldendır Çunku ahkâmı şer'ıyeı fer'ıyenın alâkadar olduğu netaıcın guzellığını, menettığı şeylerın mustelzım olacakları fenalıkları ıdrak etmek ıçın akıl ve tecrıbeı şahsıyye kâfı değıldır Furuatı amelıyeye muteallık kavanını ılâhıyede oyleleri vardır kı netaıcını tamamıyle anlayıb fezleke etmek ıçın asırlar bıle kâfı gelmez Bunların tarafı ılâhıden nasb-u ınzal buyurulmuş delıllerı vardır Ve zaten fenalık gormek ıstemıyen ınsanların fenalığı tecrıbe etmıye kalkışmaları da kârı akıl değıldır. Fakat Şeytan ınsanları bunlar hakkında da gonlune gore hukmetmeğe teşvık eder Adam sen de fulân şeyı yemek neye haram olsun, fulân ışı yapmak neye memnu olsun? Dedirtır ve bu suretle ınsana Allahın emrını, Allahın kanununu tehirı ettırmeden, kendı kendıne yalandan

kanunlar uydurtur, kanunı hakka muhalıf ışler yaptır ve nıhayet başını belâya sokar İlmı yolıyle delılınden ar nıyan, Allahın emrını gosteren delılı bulmadan ken kendıne bılemıyeceğı şeyler hakkında Şeytanın ılkaatı h yalıye ve vehmıyesıne ve gonullerının temayulâtı fasıd sıne gore soz soyleyen nıce ınsanlar vardır kı hep bunl Allaha karşı endad ıttıhaz edenler cumlesındendır Netekı (واذا قيل لهم اتبعوا ما انزل الله) o ınsanlara Allahın ınzal buyu duğ delâılı zahıre ve beyyınatı bahıreye ve bunların a kâmına ıttıba u ıtaat edınız denıldığı zaman (قالوا بل نتبع ما الفينا عليه اباءنا) hayır, bız ona değıl atalarımızı üzerın bulduğumuz eskı âdetlere ıttıba ederız derler Ya atalardan kalma eskı âdetlerın emrı hakka, hukmı ılâhî muvafık olub olmadığını aramazlar da sırf teassub ı onlara herçıbadabad taklıd ve ıttıba edeceklerını soyle ler Acaıb (اولو كان اباؤهم لا يعقلون شيئا ولا يهتدون) ataları hıç b şeye akılları ermez ve doğru yola gıtmez olsalar bıle m onların bulunduğu hale uyacaklar, cehl-u dalâlete de ı taklıd edeceklerʔ – Fılvakı esası tarıhe ve nakle ve anca nukulı ılmıyenın tesbıt edeceğı bır çok asırların tecaı bıne ve daha doğrusu Allahın nasb-u ınzal buyurduğ delâıle mutevakkıl olan ahkâmda mazıyı busbutun atma ve ondan tegafül ederek hep yenı şeyler aramak da doğru değıl ıse de korkorune mazıperestlık yapma herçıbadabad atalar yolunu tutmak ve bılhassa ılımde dinden behresı olmıyan ve hata-vu dalâletlerı aşıkâr v mıntarafıllâh mubeyyen bulunan ataları teassub ıle takl etmek de onları Allaha endad-u emsal gıbı tutmak v cehl-u dalâlette boğulub kalmaktır Bu babda aranaca olan şay, hakk-u batıl, menfaat-u mazarrat, hayr-u şe husn-u kubuhtur Menfaat bıhakkın menfaat, hayır bıha

kın hayır' hüsun bıhakkın hüsnolmak için de hükmi ilâhîyı, delili hakkı bulmak lâzım gelir Binaenaleyh sebebi ittıba, eskilik yenilik veya atalar yolu olup olmamak değil, emri hakka mutabık, delili hakka muvafık olmaktır. Emri hakka uyan ve yaptığını bilen atalara uyulur, bil'akis emri hakkı tanımıyan, ne yaptığını bilmiyenlere atalar dahi olsa yine uyulmaz Bu haysiyyet eskilerde böyle olduğu gibi yenilerde de böyledir Bunun için Fıkıhta «zarar kadim olmaz» diye bir kaidei külliye vardır «kadim kıdemi uzere terk olunur» kaidei kulliyesi de bununla mukayyeddir Binaenaleyh kadim alel'itlak kadim olduğu için değil, zararı beyyini bulunmamak haysiyyetile mu'teber olduğu gibi hayr-ü husnu esbabı ilimden biriyle bilinen ve delili hakka muvafık olan hâdis-u cedid dahi mu'teberdir Hasılı mi'yarı hakk u hayır, ne kıdem-u hudus, ne cehl u hevadır Emri ilâhî ve delile mustenid ilim haktır Binaenaleyh eski olsun yeni olsun Allahın inzal ettiği delâile bakmayıb da ataların haline yalnız ata olduklarından dolayı taklid etmek, onları Allaha endad ittihaz eylemek ve hakkı bırakıb hayalât u evhama, Şeytanın emirlerine uymak izince gitmektir ki buna teassub denilir Bu âyet gösteriyor ki icmalî veya tafsilî bir delili hakka istinad etmiyen taklidi mahîz din hakkında memnudur Belli bir cehalete, dalâlete ittiba-u taklid aklen batıl olduğu gibi meşkûk olan hususatta da delilsiz taklid şer'an gayri caizdir Bedaheten malûm olmıyan hususatta delilsiz soz söylemek ve o yolda hareket etmek, bilmediği bir şeyi Allaha iftira olarak soylemek ve Şeytana uyub cehl ile hareket etmektir Nitekim Allahın inzal buyurduğu Kur'ana ve sair hucecı zahire ve beyyinatı bahireye ve bunların ahkâmına tabi olunuz denildiği zaman Arab muşriklerı teassub ile boyle yapmış ve boyle soylemişlerdi ki bu âyet bu sebeble nazil olmuştur Bir rivayette de boyle diyen ve âyetin nuzulüne sebeb olan-

lar Yahudîlerden bır taıfedır Allahın indırdlğine ıttiba edınız denildiği zaman bunlar «hayır biz babalarımızı neyın üzerınde bulduksa ona ittıba ederız, çunkü onlar bızden hayırlı bizden a'lem ıdıler» demişler ve vakı olan ışbu teklıfdeki âyât-ü edilleyi hiç mülâhaza etmiyerek taassuba sapmışlardır

Bınaenaleyh böyle taassub ve taklidcılik müşrıklerın, kâfırlerın şiarıdır Bu kâfırlerırın halı neye benzer bılir mısınız? (و مثل الذين كفروا) bütün kâfırlerın halı (كمثل الذى) o hayvanın halıne benzer kı (ينعق بما لا يسمع الا دعاء و نداء) bağırıb çağırmadan baska bır şey ışıtemıyerek haykırır, duyub dınledığı kuru ses, çıkardığı yıne kuru sestır Ma'nadan haberı yoktur (صم بكم عمى) onlar bır takım sağırlar dılsızler korlerdır, (فهم لا يعقلون) bınaenaleyh hıçbır şey anlamazlar Sade hay-u huy kuru gurultülere, çan sedasına, kaval sesıne kulak verırler haykırırlar Bunlara soz soyleyecek tarıkı hakka davet edecek olanların halı de o hayvan çobanının halıne benzer, o yolda raılık etmesı ıktıza eyler Çoban onlara ınsan gıbı yeyınız, ıçınız, yayılınız derse anlamazlar, manasız seslerle ıslık, duduk çalar, bağırıp çağırarak zecreder, surer, haylarsa bır şey duyarlar, ıste kâfırlerın halı de boyledır, bunlar Allahdan, Peygamberden bır şey anlamazlar, manalı sozlerı duymazlar, çan ve duduk seslerı arkasında dolaşırlar, bunları ışıttıklerı zaman haykırırlar, hoykururler ve yeyıb ıçmek, yayılmak ıçın yola gelırlerse zeer ıle haykırarak bağırıb çağırmakla gelırler Allahu a'lem balâda «لا تقولوا راعنا» buyurulmasında bu nükteye de ıyma vardır

يا ايها الذين آمنوا كلوا من طيبت

مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ اِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ۝ اِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا اُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللّٰهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! size kısmet ettiğimiz rızıkların hoşlarından yeyin ve Allaha şükreyleyin eğer ancak ona tapıyorsanız ۝ o size yalnız şunları haram kıldı: meyte, kan, hınzır eti, bir de Allahın gayrisinin namına kesilen; sonra kim bunlardan yemeğe muztar kalırsa diğerin hakkına tecavuz etmemek ve zaruret mıkdarını geçmemek şartıle ona da günah yukletilmez, çunku Allah gafur, rahîmdir ۝

(يا ايها الذين امنوا) ey mu'minler, siz o hayvanlar gibi olmayınız (كلوا من طيبات ما رزقناكم) size kısmet ettiğimiz rızıkların maddeten ma'nen temizlerinden yeyiniz Zira âlemi tekvinde rızkın haramı da var helâlı da, pisi de var temizi de, fakat siz bunların temizlerinden ve kimsenin hakkı geçmiyerek sureti meşruada kazanılan halâllarından insanca yeyiniz, hem hayvanlar gibi pis boğaz olmayınız, hem de bir takımlarının yaptığı gibi helâl-u hoş ve temiz şeylerden kendinizi mahrum etmeyiniz, temiz temiz, helâl helâl yeyiniz (واشكروا لله)

de onları yaradan veren Allaha şükredıniz, o helâl ve pak rızıklarla beslenen vucudünüzü a'zayı zahıre ve batınanızı mahulıka lehlerıne, yanı gayeı hılkatlerıne sarfedınız - Çünkü balâda beyan olunduğu uzere hakıkatı şukür, nı'metı mün'ıme bu suretle mukabele ederek ta'zım etmektır Ve azayı bedenden her birının bır hıkmetı hılkatı vardır kı bunun bır kısmı suretı umumıyede herkes ıçın bellı, dığer kısmını da ılmı menafıulaza denılen ılımde peyderpey tetkık etmek mumkındır Meselâ ıbkayı neslıçın ıhsan edılmış olan bır uzvı tazyıı neslıçın kûllanmak, kezalık keşfı hakaık ıle marıfetullah ıçın bahşedılmış olan aklı, tervıcı mefasıd ve ıptalı hukuk ıçın sarfetmek buyuk bır kufranı nı'met olduğu ne kadaı zahırdır Insanlığın kıymetını bılmıyerek pıs ve haram şeyler yıyenler boyle kufranı nı'mete duşecekleri gıbı kufranı nı'met edenler de maddî, ma'nevî pıslıkten kuı tulamazlar Bırınden korunsalar dığrıne behemehal bulaşırlar

Mufessırîn dıyorlar kı bırıncı «كلوا» emrı ıtlakına nazaran ıbaha, ıkıncı «اشكروا» emrı vucub ıçındır Zıra ılmı Usulde mubeyyen olduğu uzere ekl-u şurb gıbı sırf kulların lehıne ıntıfaı meşru bahşeden emırler vazıfe değıl bırer hak teşkıl ederler Bunlar vazıfe gıbı vacıb telakkı edılecek olursa terkınde ceza lâzım gelır, bu ıse lehe olduğu zahır olan bır emrın aleyhe ınkılâbını ıktıza eder kı buna kalbı mevzu denılır, tenakuz olur Bınaenaleyh halâlından ekıl bır hak, fakat haramdan ıctınab ve Allaha şukur bır vazıfedır Ancak كلوا emrının ıtlakıyle ıbaha ıçın olması zımnındakı bazı aksamın vacıb olmasına manı değıldır Çunku ıbaha vucubdan eamdır ve bunun zımnında eklın meratıbı muhtelıfesı bulunabılır Fılvakı Fıkıhta tafsıl olunduğu uzere eklın farz olan ve vazıfe bulunan kısmı da vardır Bır ınsanın olmıyecek kadar yemesı farzdır Mumkın ıken yemez de açlığından olurse ıntıhar etmış, katli nefıs gunahıyle asım olmuş olur Sonra seddı ramak

mıkdarından fazla olarak taate kuvvet ıktisab için yemek mendubdur. Tanı doyacak kadar yemek mubah, ondan fazlası haramdır ve ışte «كلوا» emrı mubah mertebesıne kadar meratıbı eklı mutazammındır ve ıbahaya masruf olmakla beraber farzı da muhtevıdır.

Ey mu'mınler! boyle temız temız yeyınız de Allaha şükredınız (ان كنتم اياه تعبدون) eğer sız hakıkaten yalnız Allaha ıbadet ve ubudıyet edıyorsanız boyle yaparsınız. Cıdden mu'mını muvahhıd olanlar boyle yaparlar

Şımdı sıze haram kılınan şeylerı de ıcmalen belleyınız: (انما حرم عليكم) Allah tealâ sıze ancak şunları haram ve memnu kılmıştır (الميتة) Meyte, yanı zebholunmak şanından olduğu halde zebholunmadan kendı kendıne veya zebıh yerıne geçmıyecek dığer bır sebeble olen her hangı bır olu, hattâ balık zebha muhtaç olmadığı halde olub su ustüne çıkmış olu balık «semekı tâfı» bıle haramdır. (والدم) kan, yanı demı mesfuh, akar kan (ولحم الخنزير) ve domuz etı, yanı gerek meyte ve gerek mezbuh olsun alelıtlak domuz etı kı bunun baştan başa rıcs ve her şeyı pıs olduğunu goreceksınız (وما اهل به لغير الله) bır de Allahdan başkasının namına zebholunan Ihlâl esasen ref'ı savt demektır, müşrıkler ma'budlarına kurban kestıklerı zaman Lât namına Uzza namına dıyerek onların ısımlerını yuksek sesle yad ederler ve boyle ref'ı savt ıle zebha ıhlâl denılırdı bıl'ahare ıhlâl, velev sessızce olsun mutlak zebıh ma'nasına kullanılmıştır kı âyette bu ma'nayadır Bınaenaleyh gerek gızlı, gerek açık Allahdan maadası namına kesılen kurbanların, hayvanların eklı haramdır Meselâ fulân turbede Allah ıçın kurban kesmek caız ve eklı halâl olur ıse de fulân turbe ıçın ve onun namına kesılen kurbanın etı

yenmez, bunlar haramdırlar bunların yenilmesindeki mazarratlar sayılmakla bitmez, binaenaleyh son derece bir zarureti hayatiye bulunmadıkça bunlardan yemek kat'iyen memnu ve günâhtır

Maamafih (فمن اضطر) her kim muztar olur ve yemediği takdirde helâk olacağı muhakkak bulunursa bu muztar (غير باغ) bağı olmadığı yani kendi gibi diğer bir muztarın olumünu def' edecek kadar elinde bulunana saldırarak kendini kurtarmak için onun helâkine sebebiyet vermediği (ولا عاد) mutecaviz de olmadığı, yani olmemek için iktiza eden zaruret mikdarından fazlasına geçmediği halde (فلا اثم عليه) ona gunah yoktur Boyle bir muztar için bunlardan hangisini bulur ise zaruret mikdarı yani olmiyecek kadar yemeğe ruhsat vardır Bu da bu ruhsatı terk ederse âsım olur – Ilmi Fıkıhda « zaruretler haram olan şeyleri mubah kılar » ve « zaruretler kendi mikdarınca takdir olunur » kaidei kulliyesi de bu ve emsali âyetlerin mazmunudur

Işte şimdilik haram olan şeyler icmalen bunlardan ibarettir, ileride daha ziyade tafsilât gelecektir Mu'minler boyle pis ve haram olan şeyleri bıraksınlar da halâlından temiz temiz kazanıb yesinler Allahın emri hilâfına kendi kendilerini mahrum etmesinler ve Allahın emirlerini saklamasınlar. Zira ekiden bilınız ki

اِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ

مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا

أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۞
أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ
فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ۞ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ
وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ۞

Mealı Şerifı

Allahın indırdiğı kıtabdan bır şeyı ketmedib de bununla bıraz para alanlar muhakkak ki onlar karınlarında ateşden başka bır şey yemezler ve kıyamet gunu Allah onlara ne soyler ne de kendılerını tezkıye eder, onlara sade bir "azabı elım" vardır ○ Onlar ışte hıdayeti verıb dalâleti, mağfıreti bırakıb azabı satın alan kimseler, bunlar ateşe ne sabırlı şeyler! ○ Zıra şuphesız kı Allah kıtabı sebebi hak ile ındırdı, kıtabda ıhtılâf edenler ıse şuphesız haktan uzak bir şıkak içındedırler ○

(ان الذين يكتمون ما انزل الله من الكتاب) Allahın ınzal buyurduğu kıtabı — ahbarı Yehudun yaptığı gıbı — ketmedenler (و يشترون به ثمنا قليلا) ve bu ketım sebebile semenı kalıl, yanı nekadar çok da gorunse nefsel'emırde az olan Dunyevî bır bedel, para, veya mal ve cah satın alanlar, hasılı Dunya muradına ermek ıçın Allahın kıtabını veya o kıtabın ahkâmını ketım ve tahrıfı hakıkat edenler yok mu? (اولئك) bunlar

(ما يأكلون في بطونهم الا النار) karınları dolusu ateşten başka bir şey yemezler. Bu yüzden aldıkları bedeller, yedikleri şeyler içlerinde ayni ateş olacak, onları yakacak ve mütemadiyen yakacaktır. Zira şer'ı hakkın hilâfına vaki olan her amelde manevî bir şırarei nariye vardır. Onu esasından ketmetmek suretile elde edilen metaı Dünya elbette ateşten başka bir şey olmıyacaktır. (ولا يكلمهم الله يوم القيمة) ve yevmi kıyamette Allah onlara söz söylemiyecek, yani rahmetle iltifat etmiyecek, zira «وجزاء سيئة سيئة مثلها» dir. Bunlar ise Allahın kelâmını ketmettiklerinden Ahırette kelâmı rahmetten mahrum kalacaklardır (ولا يزكيهم) onları tezkıye etmiyecek ve gunahlarından temızlemiyecek, mü'mıne yapacağı gibi mağfiretınden nasıbedar kılmıyacak, oldukları gıbı bütün mulevveslıklerıyle haşreylıyecektır (ولهم عذاب اليم) ve bunların hakkı elîm bır azabı daımdır. Çünku (اولئك الذين اشتروا الضلالة بالهدى والعذاب بالمغفرة) bunlar hıdayetı dalalete, mağfıretı azaba satmış, hıdayet bedelıne dalâletı, mağfıret bedelıne azabı almış kımselerdır Artık dalâlet ve azab onların ebedî mılkı mükteseblerı olmuştur (فما اصبرهم على النار) Bunlar ateşe karşı ne sabırlı şeyler? Hayr-ü hasenata, ıyılıklere ıstıkamete, beyanı hakk-u hakıkate zevki Dunyadan bırını fedaya asla sabredemıyen bu adamlar, ateşe saık olan ameller yapmakta ne sabırlar gösterıyorlar. Ve ilel'ebed ateşte yanmak içın neler neler yapıyorlar! — Tabıatı beşerıye muktezasınca kabilı tahammül olmıyan ateşe karşı böyle sabır ısnadıyle izharı teaccub mintarafıllalı bir tehekkümdür. Bu sabır akıbeti selâmet olan bır sabır

değil, ebedî bır felâket olan naçarlıktır. (ذلك) Bu azabı nar, sebebsız ve haksız da değıldır, çunku (بان الله نزل الكتاب بالحق) Allah, cınsı kıtabını şüphesız hak ıle, hakka mülâbıs, hakkı natık olarak ındırdı Bunun içın kitabını tekzıb veya ketmedenın hakkı ateş olur Bır de (وان الذين اختلفوا فى الكتاب) kıtabda ıhtılâf edenler, Allahın ındırdığı kıtabların hepsıne ınanmayıb da kımı Tevrata, kımı Incıle ınananlar ve sonra bır kıtabın bır kısmına ınanıb bır kısmına ınanmıyanlar (لفى شقاق بعيد) elbette haktan, savabdan çok uzak bır hılâf-u şıkak ıçındedırler Haktan bu kadar uzak bır hılâf ıçınde puyan olan ehlı batılın hakkı da azabı ebedîdır ışte bu sebeble bunlar o azabı nara mustehıktırler »

Bu âyet bıze şunu ıfham edıyor kı Beyınlerınde ma'mulunbıh ve ıhtilâf ettıklerı zaman hakem ıttıhaz edılecek bır kıtabı hakka ıman etmemış olanlar, nıza-u şıkaktan kurtulamıyacakları gıbı kıtabları ayrı ayrı olan ınsanlar arasında bır camıaı vahdet bulunamıyacağından hılâf-u şıkakları ebedî olur Tabı gorundukleri kıtabın tamamına hakıkaten mu'mını sadık olmıyarak onu kendı gonullerıne, hevalarına gore anlamak ıstıyenler de kıtablarının bır kısmına ınanırsa dıger kısmına ınanmaz ve bu suretle bırının ınanır gorunduğunu dıgerı ınkâr eder, bunlar da hevalarının ıhtılâfı nısbetıne ıhtılâf ederler Bunun netıcesı de kıtabsızlığa ve en buyuk nıza-u cıdale mueddı olur, haktan tebaud ettırır, bu da cemıyyetlerı perışan eder ve azabı ebedîye sevkeyler

Her ne yapılırsa yapılsın ınsanlar ıçın haktan başka cıhetı vahdet ve hakka ıttıba'dan başka sebebi

saadet yoktur Aslı kitabda ıhtılâf etmiyerek ve onu hevasına gore ve menafıı dünyevıye saıkasıyle ınkâr ve te'vil-ü tahrıf ıle ketme kalkışmıyarak hüsni nıyyet ve kemalı hakkanıyetle anlamağa çalıştıkları halde hasbelbeşerıye fehımlerı ıhtılâf edenlerın ıse vahdetı asliyelerıne halel gelmez ve bunların ıhtilâfları şıkakı baıd olmaz Her halde nâsıh-u mensuhıyle Allahın kıtablarına ınanmamak ve kıtabı hakkın bır kısmını tanımamağa çalışmak felâketın başıdır. Allahın butun kıtablarına ıman etmek ve kıtabda ıhtılâftan ıhtıraz eylemek ıman ü islâmın şartlarındandır Mumkın olan bütun vus'unu sarfederek bıhakkın içtıhadatı ılmıye tarıklerıyle vakı olan ıhtılâfât ıse ıhdası hılâfı gaye edınmemek şartıle muaf ve hattâ bır hadîsde ışaret buyrulduğu uzere teysır ve tevsı noktaı nazarından vesılei rahmet de olur O şart ıle kı bunlarla amel edecek olanlar ıhtılâfı değıl cıhetı ıttıfakı taharrı vezıfesını unutmasınlar Bunun ıçın bır ferdın muztarıb bır zamanda müctehedünfıh bır kılkavlı ıle amel etmesı lâbe'se bıh gorulurse de ıçtımaî hususlarda cıhetı ıttıfak taharrı edılmeden kıl kavlı ıle ıfta edılmesı şıarı tevhıde munafı ve bu âyetın ınzarına dahıl olur Bılhassa sahıb kalem ve kelâm olanlar tahrır ve te'lıf ıle ıştıgal edenler, emr-u nehy, ta'lım-ü terbıye üzerınde bulunanlar bu âyetlerı nazarı dıkkatlerınden asla dur tutmamalı, ketmı hakkın, ıhtılâfın, şıkakın ne fena bır akibetı olduğunu duşünmelıdırler Kâ'b Ibnı Eşref, Kâ'b Ibnı Esed, Malık Ibnı Sayf, Huyey Ibnı Ahteb, ve Ebı Yasır Ibnı Ahteb gıbı ve Tevratdakı nuutı Muhammedıye hakkındakı âyatı ve dığer bazı ahkâmı ketmeden ve bu sebeble hemcınslerınden hedıyyeler alan rüesayı Yehud hakkında nazıl olan bu ketim âyetleri ve balâdakı nazîrı müslümanlar ıçın de pek ıbretli bır dersı ahlâkîyı mutezammındır

Hasılı saadetı ınsanıye, hakka kurbiyet, şırkde, kufr-u

küfranda, cahılâne taklıd-ü taassubda, hayvanlıkda, hayvan gibi halâl ve haram tanımamakta, pıs pıs şeyler yemekte, Şeytana uyub çırkın şeyler yapmak ve bılir bılmez ağzına gelenı soylemekte, hakkı ketmetmek, kitabda ıhtılâf eylemek, hakka karşı hılâf-ü şıkak çıkarmakta değil, tam manasıle birr-ü ıhsanda, bol ıyılıktedır. O halde asıl bırr nedır ?

لَيْسَ الْبِرَّ اَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ

وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ وَالْكِتَابِ

وَالنَّبِيّٖنَ وَاٰتَى الْمَالَ عَلٰى حُبِّهٖ ذَوِي الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى

وَالْمَسَاكٖينَ وَابْنَ السَّبٖيلِ وَالسَّٓائِلٖينَ وَفِي الرِّقَابِ

وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ اِذَا عَاهَدُوا

وَالصَّابِرٖينَ فِي الْبَأْسَٓاءِ وَالضَّرَّٓاءِ وَحٖينَ الْبَأْسِ اُولٰٓئِكَ

الَّذٖينَ صَدَقُوا وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ۝

Meali Şerifi

Erginlik değil: yüzlerinizi kâh gün doğu tarafına çevirmeniz kâh batı, ve lâkın eren o kimsedir ki Allaha, Ahıret gününe, Melâikeye, Kitaba ve bütün Peygamberlere iman edib karabeti olanlara, öksüzlere, biçarelere. yolda kalmışa, dilenenlere ve esirler uğrunda seve seve mal vermekte, hem namazı kılmakta hem zekâtı vermekte , bir de andlaş-

tıkları vakit ahidlerini yerine getirenler, hele sıkıntı ve hastalık hallerinde ve harbin şiddeti zamanında sabr-ü sebat edenler işte bunlardır o sadıklar ve işte bunlardır o korunan müttekiler *

KIRAET — «ليس البر» Hamza ve Asımdan Hafs ranın fethile, mütebakısı ranın zammıle okurlar kı evvelkınde «البر», «ليس» nın haberı ıkıncı de ısmıdır. «ولكن البر» Nafi ve Ibnıâmir nunun tahfıf ve kesrı ve ranın zammile ve mütebakısi nunun teşdıd ve fethı ve ranın fethıle okurlar. «لن تنالوا البر» bak !

Sebebi nüzulu — Ehlı kıtabın tahvılı Kıble mes'elesinde dedıkoduyu ılerı götürmelerı ve Yehud ü Nasarâdan her bırının kendı Kıblelerıne teveccuhün hayrıyyetını ıddıada ısrar eylemelerı olmuştur Bınaenaleyh bunlara ve bu vesıle ıle umuma hıtaben buyuruluyor kı

Ey ınsanlâr!. (ليس البر ان تولوا وجوهكم قبل المشرق والمغرب) yuzlerınızı Maşrık ve Mağrıba doğru çevırmenız nefsel'emırde matlûb olan bırr-u hayır değıldır — Dığer kıraete gore — asıl matlûb olan bırr-ü hayır, yüzlerınızı Maşrık ve Mağrıbe doğru çevirmenız değıldır . Bır kerre Şark-u Garbın kıble ıttıhaz edılmesı neshedılmıştır. Sanıyen Şark-u Garbe donmek haddı zatında ısrar edılmesı lâzımgelen bır bırr-u hayır zannolunmamalıdır Kıble mes'elesının ve hattâ Kâ'beye bıle teveccuhun ehemmıyetı lızatıhı maksud bır bırr olduğundan değıldır (ولكن البر) ve lâkın nefsel'emırde sahıbı bır, hakıkaten ıyı ıren (من آمن بالله واليوم الآخر والملائكة والكتاب والنبيين) Allaha ve son mes'ulıyet günu olan Ahıret ğününe ve Melâıkeye ve Kıtaba ve Peygamberlere ıman etmış (وآتى المال على حبه) ve halâlından mal kazanıb se-

ve seve (ذوى القربى) her hangı bır karabet sahıbı bulunan akrıbalarına (واليتامى) ve muhtaç olan yetımlere (والمساكين) ve fakırlıkten kımıldanamıyacak halde bulunan miskinlere (وابن السبيل) ve yol uşağına yanı uzun yoldan gelmıs musafıre (والسائلين) ve hacet-u zaruret ılcasıyle dılenmek zilletıne duşmuş dılencılere – ki bır hadîsı şerıfte «اعطوا السائل ولو جاء على فرس = saıle at uzerınde bıle gelse verınız» dıye varıd olmuştur – (وفى الرقاب) rıkab «rakabe»nın cem'ıdır Rakabe lûgaten boyun koku demek olub mecazen ınsanda ve şer'an hurrıyetını zayı etmış olan ınsanda kullanılır kı burada bu ma'nayadır Yanı ve rakabeler uğurunda: rıkkıyete duşmus ınsanların kurtulub azad olması hususunda Mukâtebeye kesılmış olanların bedelı kıtabetlerıne muavenet etmek veya satın alıb ı'tak etmek veya esasen esaretten fekkeylemek uzere sıle veya sadaka olarak mal vermış (واقام الصلوة) ve farz nemazlarını doğru durust kılmış, dının dıregını dıkmıs (واتى الزكوة) zekâtını da ayrıca vermıs, ıslâm koprusunden geçmış olan kımse – (والموفون بعهدهم اذا عاهدوا) bır hususta muahede yaptıkları, kat'î soz verdıklerı vakıt ahdını ıfa eden vefakârlar – (والصابرين فى البأساء والضراء وحين البأس) ve alelhusus fakr-u şıddet, hastalık ve kutuı umluk gıbı zaruret hallerınde ve bır de duşmana karşı muharebe vaktında, harb mevkılerınde sabreden sâbırlerdır Haddızatında bırr-u hayır, hakikî ıyılık butun bu tadad olunan zevatın bırrı, bunların ıyılıklerıdır

Lısanı Arabda medıh suretıyle vaki olan tadadlarda ı'rabın ref'-ü nasb ile ıhtılâfı medha celbi dikkat ıçın bır âdettır «والصابرين» bu kabılden olmak üzere «ya» ıle mansub olmuştur kı mukadder fı'lı medhın mef'uludür (اولئك) işte bu evsafı cemıle ile mevsuf olan kımseler (الذين صدقوا) öyle zatlardır kı dinde, hakka ıttıba'da, taharrı bırr-ü hayırda sıdk-u sadakat yapmış doğruluklarını ısbat etmışlerdır (واولئك هم المتقون) ve ışte muttekîler dıye dınılıyegeldığınız mes'udlar da ancak bunlar, bu bırr-u sadakat sahıblerıdır Allaha şukur de böyle sıdk-u sadakatle yapılır — Görülüyor kı bu ayetı kerıme sarahaten veya delâleten butun kemalâtı beşerıyeyi havıdır Buna ışareten aleyhıssalat-u vessellam Efendımız de «من عمل بهذه الاية فقد استكمل الايمان» = Her kım bu ayet ıle amel ederse ımanını kemale erdırmış olur› buyurmuştur Bunun uzerıne ahkâmı amelıyeyı tafsılen hakkı hayat ve hıfzı nufus ıle alâkadar olmak uzere buyuruluyor kı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ
وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى
بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ۞ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي

الالباب لعلكم تتقون

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Maktuller hakkında üzerinize kısas yazıldı: hürre hür, köleye köle, dişiye dişi, bunun üzerine her kim kardeşinden cüz'î bir afve mazhar olursa o vakit vazife birinin o marufu takib etmesi birinin de ona borcunu güzellikle ödemesidir * bu, rabbınızdan bir tahfif ve bir rahmettir, her kim bunun arkasından yine tecavüz ederse artık ona elîm bir azab vardır * Hem kısasta size bir hayat vardır ey temiz aklı temiz özü olanlar! gerek ki korunursunuz *

SEBEBİ NÜZULİ — Bi'seti seniyei Muhammedîyeden evvel katlı nefse karşı Nasarâ yalnız afvın vucubuna kail oluyorlardı, Yehudîlerin ahkâmında da afiv yok yalnız katıl vardı Maamafih Buharî, ve Neseînin rivayetleri veçhile Beni İsrail diyeti katılden mukaddem tutuyorlardı, Arablar ve onlarla beraber Yehudîlerin bir kısmı bazan katlin vucubuna, bazan da diyetin vucubuna hukmeyliyorlar, lâkin bu iki hukumden her birinde taaddi yapıyorlardı, şoyleki, katılde biri diğerinden daha şerefli olan iki kabile beyninde bir katıl vakı olunca eşref olanlar her halde bizden bir kole mukabilinde onlardân bir hür ve bir kadın mukabilinde bir erkek ve bir erkek mukabilinde iki erkek oldureceğiz derler ve kendi cerihalarını hasımlarının cerihasının iki katı addederler ve bazan daha ileri giderlerdi Rivayet olunuyor ki bir kerre birisi eşraftan bir insan katletmişti, katılin akribası maktulün babasının yanında içtima ettiler ve ne istersin dediler, o da üçten biri dedi, nedir onlar diye sordular, «ya oğlumu diriltirsiniz veya evimi Semanın yıldızlarile doldurursunuz ve yahud butun kavminizi bana teslim edersiniz,

hebsıni öldürürüm, sonrada oğluma bir ıvaz aldığım re'yinde bulunmam demış ıdı. Dıyete gelınce onda da zulınederler ve ekseriya eşraftan olanların dıyetını diğerlerının bır kaç katı yaparlardı. Işte böyle kabaıli Arabdan Ensarın ikı kabilesı arasında cahılıye devrınden kalma kan davaları vardı, ve bır taraf şeref-u kuvvetıne güvenerek diğerıne karşı ılerı gidib bızden bır kole mukabilınde sızden bır hür ve bır kadın mukabılınde bır erkek öldüreceğiz dıye yemın etmışlerdı, ba'del'ıslâm Resulullahe gelıb muhakeme olmak ıstedıler ve bu sebeble işbu âyet nâzıl oldu. Kısasın vucubunu ve bu vucubun ancak ehlinden afv ıle sakıt olabıleceğını ve bu afvın efdalıyet ve evlevıyetını ve maamafıh afıv sırasında mal uzerıne musalehanın da cevazını tesbıt ederek Yehudîlerın afvın ademı meşruıyetıne ve diyetın kısastan mukaddem bulunduğuna daır olan ahkamını ve kısasan katlın asla ademı meşru'ıyetıne kaıl olan Nasara ahkâmını ve ınsanlık müsavatına rıayet etmeyıb şeref davasile teaddı ve tecavüze gıden Arab âdât ve ahkamını ref'eyledı ve hakkı hayatta musavatı te'sıs-u ılân ettı gelelım manasına

KISAS, lûgaten mukabele bılmısıl, her hangı bır hakkı mıslıle takas etmek demektır «قتل», katîlın cem'ıdır, katîl de maktul demektır «فىالقتل» da «فى» sebebıyet ıçındir

(ياايهاالذين امنوا) ey ehlı ıman (كتب عليكم القصاص فى القتلى) mazlumen maktuller hakkında, yani bunların katlınden dolayı bılmukabele katillerıne kısas ıcrası uzerınıze yazıldı, kanunı mektub oldu, farz kılındı – Bınaenaleyh amden katlı nefsin mucebı aslîsı kısastır «القتل» cem'ı muhalla bıllâm olduğundan amden ve mazlumen maktul olanların hür, abıd, erkek, dışı, muslım, muahıd cümlesıne şamıldır Her bırının katılı kım olursa olsun mukabılınde kısas olunur. Ve beyan olunacağı üzere sebebı muskıt olan afıv veya musaleha

vaki olmadıkça bu kısasın icrası umum ehli imana farzdır Bahusus (الحر بالحر والعبد بالعبد والانثى بالانثى) hür hürre, kole koleye, dişi dişiye, yani bir hür bir hürrü, bir köle bir koleyi, bir dişi bir dişiyi öldürdüğü zaman o maktul hür mukabilinde o katil hur o maktul kole mukabilinde o katil kole, o maktul dişi mukabilinde o katil dişi ve hasılı her maktulün mukabilinde kendi katili alesseviye katlolunur. Ve bu katil, kısası kâfi olur Cahiliye âdeti gibi şeref-u kıymet davasıyle katilden başkasının katline kalkışılmaz » Bu kayıtlar sebebi nuzul olan hâdisede olduğu gibi katilden maadasının katlinden ihtiraz içindir. Ve bundan başka bir mefhumi muhalifi maksud olmadığında ittifak vardır Biz Hanefiyece zaten mefhumi muhalif makamı burhanîde mu'teber değildir Meğerki siyak gibi bir karinei zahire bulunmuş olsun, o zaman da mefhumi muhalif kelimei tevhid de olduğu gibi mantuk ifadına dahil olur Burada ha bu kabilden olmak üzere sebebi nuzul karinesiyle katilden başkasının nefyi katli hakkında mefhum muhalifi mute ber olabilirse de maadası hakkında meskûtun anih kalır, asli sabik ile amel edilir Binaenaleyh âyetin başındaki umumi tahsis etmez ve hurrun abde, erkeğin dişiye ve bilâkis kısas edilebilmelerini meneylemez Bunun için dişinin erkek, erkeğin dişi mukabilinde kısasan katlolunacağı beynel'eimme muttefekun aleyhtir Bunu mueyyid ve mufessir olmak üzere surei en'amdaki kısas âyetinde «النفس بالنفس» buyurulmuş ve bununla kısasta matlûb olan mumaselet ve musavat, nefs u can mumaseleti olduğu gösterilmiştir ve hakkı hayat herkes için musavidir ve kısas bu musavata mubtenîdir Maktul kim olursa olsun onun katili veya muteaddid katilleri o maktulden fazla bir hakkı hayata malik değildirler, İşte bu vechile ayetin başı âmm «الحر بالحر والعبد بالعبد والانثى بالانثى» mantuku da «النفس بالنفس» mumaseletiyle tesviyei nufusu beyan ile tecavüzden ihtiraz içindir Maamafih imamı Malik ve imamı Şafiî Hazeratı, erkek dişi arasında tefavute kail olmadıkları

ve hürrı maktul mukabilınde abdı katıli dahi kısası kâfı gordükleri halde abdı maktul mukabilınde hürrün ve gayrı müslım maktul hakkında müslımın katlını tecvız etmemışler ve lâkın bunu ışbu ayetın mefhumı muhalıfınden ıstınbat da eylememişlerdır Zıra «الانثى بالانثى» nın mefhumı muhalıfıne alelıtlak ve «العبد بالعبد» ın mefhumı muhâlıfıne mınvechın ıtıbar etmedıklerınde soz yoktur. Buna mukabıl «الحر بالحر» ın mefhumı muhalıfı mu'teber olması da tenakuz olur Ancak müşarünıleyhıma bu hususta Hazretı Alıden mervı olan şu hâdîslere temessük etmışlerdır

Buyurmuş kı

1 — «Bır rucul kolesını katletmış ıdı, Resulullah onu celd ve bir sene nefyeyledı, kaved yanı kısas yapmadı»

2 — «من السنة ان لا يقتل مسلم بذى عهد ولا حر بعبد» = Zı ahıd mukabılınde muslım ve abıd mukabılınde hur katlolunmamak sunnettendır

Bır de Hazretı Ebı Bekır ve Omer radıyaallahu anhuma abıd mukabılınde hurru katletmezlerdı eshabdan buna ıtıraz eden de olmamıştır, dıye ıstıdlâl eylemışler ve bunu kısası etrafa kıyas etmışlerdir Fakat bız Hanefıyece abıd mukabılınd malıkı olmıyan katılı hur, kezalık zı ahdı kâfır mukabılınde katılı muslım dahı kısasen katlolunur, Çünku «النفس بالنفس» buyurulmuştur Bırıncı hadîs kolenın malıkı hakkında hâsdır, dığerlerı de bu nassı neshedecek derecede kuvvetı haız değıldırler Aleyhıssalâtu vesselâm Efendımızın bır zımmı mukabılınde bır muslımı kısas etmış «انا احق من وفى بذمته» buyurmuş olduğunu da Evzaî senedıle Ebuhureyreden rıvayet eylemıştır Vesaır haberler de vardır Kısas, hakkı hayatta, ısmette musavata ıbtına eder Bu ısmet de dın ve dar ıle sabıt olur Onlar ıse bunlarda musavıdırler Burada şu da anlaşılır kı evsaf gıbı aded de tefavüt dahı ısmette musavatı ıhlâl etmez, ve

bınaenaleyh, bır şahsı müteaddid kimseler müştereken katlederlerse mecmuu da bılıttıfak kısasan katlolunur.

TENBIH — Evvelâ, surei Israda «ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لوليه سلطانا فلا يسرف فى القتل» âyetı mucebince buradakı «قتل» dan murad ınasumuddem olduğu halde mazlumen katlolunanlardır Bınaenaleyh şer'en muayyen olan esbabdan bırısıle katle müstehak olan kımsenın veya harbînın katılıne kısas lâzım gelmez Sanıven, ma'sumuddem olanlar hakkında da ılerıde gelecek olan âyetler mucebınce katlı hata kısastan mustesna olarak ayrıca ahkâma tabıdır. Salısen, «ادرؤا الحدود بالشبهات» hadîsı şerıfı ınazmunu meşhur ve mucme'un'aleyh ve kısas dahı hududa mulhak olduğundan bılıcma şüphe ile kısas mundefı' olur Bınaenaleyh evlâdı mukabılınde ana ve baba ve balâdakı bırıncı hadîsı şerıfın delâlet ettığı uzere kolesı mukabılınde malıkı kısasen katlolunmaz, ta'zır edılırler. Işte bu suretle ıcrayı kısas, Ummete ve Imama farzdır, Imamın kendısı de bıgayrı hakkın bır katıl yaparsa bu hükümden müstesna değıldır O dahı aynı veçhile kısas olunur Darı ıslâmda gerek muslımlerın ve gerek ahd ile duran gryrı muslımlerın hakkı hayâtları bu suretle alessevıye muhterem ve nefısleri tecavuzden alessevıye ma'sum ve masundur

Imdı buna amden tecavuz eden katıle kısas ıcrası katlı nefsin mucebı aslîsı olarak yazıldığı ma'lûm olduktan sonra (فمن) her hangı bır kâtıl (عفى له من اخيه شيء) ıçın kardesı tarafından cuz'î bır şey afıv yapılmış bulunursa (فاتباع بالمعروف) kısas hemen sakıt olur da ış artık o katıl hakkında velıyyı katîl tarafından aklen ve şer'an ma'ruf olan ıyılığe ıttıba etmek (واداء اليه باحسان) kâtıl tarafından da o ma'rufı velıyyı katîl olan kardeşine güzellıkle eda eylemek hususlarından ıbaret kalır — Eğer afıv, hurde

diyet, kölede kıymet gibi az çok mal üzerine bir şart dermıyan edilmeksizin alel'ıtlak vaki olmuş ise varısin bu iyiliğe alel'ıtlak tabı olması ve afve mukabil diyet vesaire gıbi bir şey taleb etmeye kalkmaması ıcab eder Ve eğer tamamen veya kısmen diyet ve kıymet veya diğer bir mal verilmek şartile müsaleha tarzında bir afv ise katılın de bunu kabul ve güzellıkle te'diye eylemesi lâzım gelir Nefıs, tecezziyi kabil olmadığından velev bir kılının veya binde birının afvı gibi en cüz'î bir afıv bile tamamını afivdir. Kezalık vereseden bırinın afvı, hepsının afvıdır. Burada «من اخيه» de kardeşten murat «ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لوليه سلطانا فلا يسرف فى القتل» âyetı mucebınce maktulün varisi olan velısıdir Katılin hasmı olan ışbu velıyyi katîl burada katılın kardeşı olmakla tavsıf edılmıştır kı bu uhuvvetten murad din veya vatan kardeşlığıdir. Binaenaleyh bu tavsıfde darı ıslâm ıçınde bulunan hur veya abid, erkek veya dışı, muslım veya muahıd ınsanların hepsinin kanları, canları hakkı hayatları kardeş gibı ma'sum ve muhterem bılinmek lâzım geleceğıne ve bunların bırbırını katletmesı kardeşını katletmek gıbi fena bır şey olduğuna işaret olmaklaberaber aynı zamanda velıyyı katîlı ınsanî, ahlâkî, ıçtımaî derın bır mana ıle afve teşvık-u terğıb ıçın irad buyrulmuştur «فاتباع بالمعروف» işbu manayı uhuvvetı takdır ederek afvedecek olan velıyyi katîle müsamaha ve afvına ıvaz talebınde şıddet ıbraz etmeyıb, nıhayet âdâtı me'lûfe daıresınde ma'ruf veçhıle dıyet mütalebe etmesını tavsıye ve «واداء اليه باحسان» dahı afvolunan kâtılı bu afvın ve bu takdırı uhuvvetın kıymetını tanıyarak bılmukabele borcunu müşkılât çıkarmaksızın güzelce ve hasletı ıhsan daıresınde te'dıyeye mecbur eylemektedır.

(ذلك) Afıv ve dıyet hakkındakı bu hukum (تخفيف من ربكم ورحمة) rabbımızdan bır tahfıf ve bir rahmettır. Bınaen-

aleyh (فمن اعتدى بعد ذلك) bundan sonra her kim bu hükûm ve bu emirlere riayet etmiyerek haddini tecavüz evler, kâtil olmıyanı katleder, yahud katîli afıvden veya diyeti aldıktan sonra katlederse (فله عذاب اليم) onun için azabı elim vardır Dunyada kısas edilir, Ahirette narı Cehenneme atılır — Yanı «كتب عليكم القصاص» nassından dahi müstefad olduğu üzere katlı nefiste asıl hak ve mucebi aslî kısastır kâtil bilmek lâzım gelir ki oldürdüğu insanın hur veya abid, erkek veya dişi kim olursa olsun o da kendi gibi bir can ve muhterem bir hakkı hayat sahibi bir binai ilâhî idi Hem hakkullah ve hem hakkı abid olan bu muhterem ve ma'sum bir hakkı hayata tecavuz ve bu binayı katledib yıkmak kanunı adl u muvazenenin muktezası olan «وجزاء سيئة سيئة مثلها» hukmunce kendini de hakkı hayattan mahrum etmektir Hakkı hayata tecavuz hayatı hakka tecavuzdur Bu ise tecavuzden masun bulunduğu için bunun ilk eseri tecavuzun kendinde zuhur etmek lâzım gelir Binaenaleyh katlı nefsin bihakkin hukmi aslîsi kısasen katlı nefistir ve olduren oldürulmeğe müstehaktır Azimet uzere duşunulduğu zaman katlı nefsin bundan başka hukmi ve mucebi olmamak iktıza eder Netekim ibtida Tevratta da yalnız kısas meşru kılınmış idi Fakat aslı hayat, sırf atiyyei ilâhiye olduğu ve kısasta hakkı abidden başka bir de hakkı ilâhî bulunduğu cihetle cenabı Allah Ummeti Muhammede kısası yazarken bir tahfif ve rahmet olmak uzere afıv ve diyeti de meşru kılmış ve bu afvı sahibi hak olan maktulün varisi ve halefi yedine vermiştir Kısasa nazaran bu meşruiyetin katil hakkında ne kadar bir tahfif vâ rahmet olduğu şupheden azadedir Çunku ondan kısası afvetmek, hakkı hayatını iade ederek yeniden ihya eylemek demektir Bu avın zamanda vehyyi katîl hakkında da bir tahfif ve rahmettir Zira her ne olursa olsun bir insan oldurmek

her gonlün ve alelhusus ehlı ımanın arzu edeceğı, seve seve yapacağı bır şey değıldır Ve kısas bızatıhı düşunüldüğü zaman nefsınde ağır bır hükümdür Maamafıh alel'ıtlak afıv mecburıyetı de ekserıya bu taraf hakkında kısastan daha agır bır teklıt olur Ve kısasın bır hakkı aslî olduğu bılınmedıkçe afvın manası olmaz Bınaenaleyh ne Tevratta olduğu gıbi yalnız kısasta ve ne Incılde olduğu gıbı yalnız avıfde ısrar edılmıyerek ıcabı hal-ü maslahata göre ıkısınden bırının tatbıkına ımkân bırakılmak ıçın valıyyı katîle bır hakkı hıyar verılmesı ve bundan başka afıv mukabılı dıyet ve saıre gıbı ma'ruf vechıle bır ıvazı malî ahzıne de mesağ gosterılmiş bulunması her ıkı taraf hakkında da bır tahfıf ve aynı zamanda Dunyevı ve uhrevı bır çok menafıı tazammun eden bır rahmetı ılâhıye olduğunda da şuphe yoktur Afvın efdal ve evlâ olması kısasın mucebı aslî olmasına manı olmıyacağı gıbi bu babda velıyyı katîle verılen hakkı hıyar dahı mucebı aslînın kısas ıle dıyet beynınde mutereddıd vacıbı muhayyer olmasını ıktıza etmez Çunku evvelâ «كتب عليكم القصاص» buyurulmuş, sanıyen afıv «فمن عفى له» dıye faı ta'kıbıye ıle ırad edılmış ve dıyet bunun zımnında gosterılmış, salısen bunun bır tahfıf u rahmet olduğu da tezyıl kılınmıştır O halde kablel'afıv kısasa mukabıl dıyetın hukmı subutu yoktur ve alelıtlak afveden varısın Şafıînın dedığı gıbi dıyet taleb etmıye hakkı kalmaz Ancak afvetmıyen dığer varısler var ıse onlar dıyet alabılırler Kezalık dıvet veya dığer bır ıvaz mukabılı afveden varıs de bunu alâbılır Hasılı kısas bır hakkı aslî ve bır vecıbeı evvelıye, afv ıse bunun uzerıne terettub edebılecek bır fazılettir Bu fazılet ya kâmıl olarak alel'ıtlak ve bılâ ıvaz veyahud nakıs olarak dıyet-u ıvaz mukabılınde yapılır Bu suretle kısas vacıbı aslî olarak meşru olmasa idı afıv bır fazılet değıl, katlı nufus cınayetını mubah bırakacak olan bır ıhmal olurdu Daha doğrusu

kısas meşru olmasa idi soylediğimiz veçhile afvin hiç bir ma'nası kalmazdı Binaenaleyh Tevratdeki vecibei kısas mer'iyyül icra bulunmasa idi Incildeki afvin hiç bir ma'nası kalmazdı Bu afvın katlı nüfusu mubah telâkki ettirecek bir saikai cinaiye halini almaması için hükmi İncilin hükmi Tevrat ile beraber mulâhaza edilmek şartile meş'ru telâkki edilmesi lâzımgelir ki bu da afvın Nasaranın zannettiği gibi bir vecibe olamıyacağını isbat eder ve işte Kur'an bu hakikatı tesbit ederek kısası maktul için bir hak ve umum için bir vazifei asliye, afvı de veliyyi maktul için bir fazilet, «الرحمن والدية» kelimeleri altında ahzı diyeti de bir ruhsat olmak uzere teşri' etmiştir. Şu halde anlaşılır ki afiv ve diyetin bir tahfif, bir rahmet olabilmesi kısasın vacibi aslî olarak bakayı meşruiyetine mütevakkıftır Binaenaleyh «madem ki afiv bir rahmet-ü fazilettir o halde kısasın busbütün nesh-u ref'ile yalnız afvın vacib kılınması daha ziyade bir rahmet olurdu» gibi bir sual mümkin değildir. Ve boyle bir hatıra ile hukmi Incilin, hükmi Kur'andan daha ahlâkî olduğu zannedilmemelidir Zira afvın ahlâkiyeti kısasın hakkı aslî olarak bakayı meşruiyetine mütevakkıftır. Bunun için mahasini kısası beyan hakkında buyuruluyor ki

Size kısas yazıldı (ولكم فى القصاص حيوة يا اولى الالباب)

ve sizin için kısasda büyuk bir hayat vardır, ey ulûl'elbab, ey akıl sahibleri, — Binaenaleyh kısası adl-u merhameti ilâhiyeye yaraşmaz fena bir şey zannetmeyiniz de «والقصاص خير» vecizei balıgasını dusturi aslî tanıyınız. Bunu boyle tanıdıktan sonra afvile amel ederseniz çok büyuk bir fazilet olur Aksı halde Arabın yapdığı gibi haddi kısastan fazlaya tecavuzle mukabele bilkatil ve diğer işkence ve azab, nasıl bir zulüm ve cinayet ise katlı nefse karşı hukmi ilâhî yalnız afivdir demek dahi beşeriyetten hakkı hayatı selbedecek buyuk bir cinayet olurr. Kısas kakkı

hayatın ve ısmeti nefsin muktezasıdır Meşruiyeti kısasta zevil'ukul olan beşer ıçin büyük bir hayat vardır. Ve afvin kıymeti buna müteferrıdir. Gerçi nefsı kısas izaleı hayattır. Ve izalei hayatın aynı hayat olması tenakuz görünüyor Lâkin aynı zamanda bıgayrı hakkın izalei hayata karşı zıddı hayat olan kısasın meşruıyeti de haya tın ve hakkı hayatın en buyük müeyyıdesidır. Evvelâ, bu hem katil olmak ıstiyecek kımse, hem de katledılmek istenılen kımse hakkında hıfzı hayata bir saıkı kavıdır. Çünkü katıl olmak istıyen oldürürse, oldürulmeğe müstahak olacağını bilmış olursa, ber muktazayı akıl katılden vaz geçer ve binaenaleyh hem kendısi zıhayat kalır, heın de karşısındakı Sanıyen, bunda bu ıkısınden başka umumun hakkı hayatını da bır te'ının vardır. Çünku bu suretle katlın onüne geçılmesı bu ıkısınden başka bunlarla uzaktan yakından alâkadar olması melhuz bulunan ınsanların dahı bakayı hayatına ve emnıyetıne bır zamandır Zıra bır katl, katıl ıle maktulun alâkadarları beynınde husumet ve fitneye ve bu da büyuk muharebelere sebeb olabılır Erbabı ukul ıçın bu katle manı olacak olan bıhakkın kısasın meşruıyetı, bütun bu fıtnelerın ve heyecanların onune geçeceğı ıçın umumun hayatına sebeb ve hakkı hayatına zaman olur Bu faıde ıse bıhakkın kısas suretıle olmıyan mutecavızane katıllerde ve afvın mecburıyetı takdırınde mevcud değıldır

Işte kısasın meşruıyetı bu kadar mühım bır sebebı hayat olduğu gıbı ışbu «ولقصاص حيوة» vecızesı de belağatın derecatı kusvasına balığ olmuş bır dusturı icaz-u i'cazdır. Bunun buyuk bır cem'ıyetı meanıyı son derece bır ıcaz ıle ıfade edıvermış olduğunda bulegayı Arab ve ulemaı Beyan ıttıfak etmişlerdır. Zıra bundan evvel Arabın bu babda bazı vecızelerı vardı ezcumle «قتل البعض احياء للجميع = bazı katıl cem'î ıhyadır». Kezalık = «اكثروا القتل ليقل القتل katlı çok yapınız ki katl azalsın» derlerdi ve bu gıbi vecı-

zeler mıyanında en guzel saydıkları da şu idı = القتل katil, katlı enfadır, yani katlı en zıyrde nel yıne katıldır Halbu kı « ولقصاص حيوة » düsturının dan dahı bılvücuh efsah-u eblağ olduğu zahı müttefekun aleyhtır Evvelâ, hepsınden daha muh dır. Sanıyen, tekrardan azadedır. Salısen bunda tıbak ta nılen bedıî san'atı tezad, kısas ve hayat kelımelerıyle en guzel bır tarzı ma'kulda tatbik edılmış olduğu halde obırlerı zahıren gayrı ma'kul bır tenakuzı muhal suretındedır. Katlın nefyı katle, kesretı katlın kılletı katle sebeb gosterılmesı zahırı ıtıbarıyle bır şey'ı nefsının ıntıfasına sebeb gostermek demektir kı bunda bazı zevklere nazaran bır şı'rıyyet olsa bıle hıç bır hıkmet yoktur Rabıan, kısas katilden mınvechın eam ve mınvechın ahastır Eamdır Zıra cerhlere dahı şamıldır Ehastır Zıra her katle kısas denılmez ve katıllerın her nev'ı katle manı olmaz, bıl'akıs mütecavızane katıller, fıtneyı teşdıd ederek herc-ü merce sebeb olur O halde «القتل» lâmı ahd ıle katlın bır nev'ıne yanı kısasa tahsıs edilmedıkçe vecıze sahıh olmaz Bu surette ıse kısasın curuh kısmı harıc kalır Bınaenaley «ولقصاص حيوة» bu noktaı nazardan üç veçhıle eblâğdır. Çunku her vechıle sahıhtır, sarıhtır, eşmeldır Hamısen netı bır gayeı menfıye, hayat ıse müsbet bır gayei matlubedır ve nefyı katıl husulı hayatı tazammun ettığınden dolayı bıtteb'a maksud olur Bınaenaleyh ayet maksudı aslî olan gayeı musbeteye delâlet ve ona tevcıhı nazar ettığı ıçin pek yuksektır Sadısen, «hayatun» nekıre olarak ırad edılmış bulunduğu ıçın tenvını ta'zım ıle hayatın bır nev'ı azımıne, ya'nı hayatı ammeye ve hayatı Ahıreye ve hakkı hayatın azametine ışareti muhtevıdır. Obırlerı ıse pek ılmî olan bu sırrı hukukî ve dınîden mahrumdur Işte daha bunlar gıbı bır çok vucuh ıle ışbu vecızeı Kur'anıyenın dığerlerıne ruchanı ve bu kadar şumulı meanı ıle haddı ı'cazdakı ıycazı

bülgayı Arabı teshır eden esbabdan bırı olmuştur ve meşruıyetı kısasın mehasını mıntarafıllâh bu düstur ıle beyan buyurulmuştur

Işte boyle mutazammın olduğu makasıd ve mahasını hayatiye ıtıbarıyle pek mühım olan kısas sıze farz kılınmıştır ki (لعلكم تتقون) korunabılesınız, katılden, kısası ıhmal veya suı istı'malden sakınıb hayatınızı ve hakkı hayatınızı muhafaza edebilesınız ve bu hayatta mesavıden ıttıka ıle de hayatı Ahıre de naılı felâh olasınız

Şımdı ahkâmı katıl munasebetıle alel'ıtlak herkesın başına gelmesı mukadder olan mevt zamanındakı vazaıfı dınıyeden olmak uzere şunu da bılınız kı

كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًا اۨلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۞ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَاِنَّمَا اِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۞ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا اَوْ اِثْمًا فَاَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا اِثْمَ عَلَيْهِ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۞

Meali Şerifi

Birinize ölüm geldiği vakit bir hayır — bir mal — bırakacaksa, babası ve anası ve en yakın akrıbası için meşru'

bir surette vasıyyet etmek müttekiler üzerine icrası vacib bir hak olarak üzerinize yazıldı ✱ imdi her kim bunu duyduktan sonra onu değiştirirse her halde vebali sırf o değiştirenlerin boynunadır şüphe yok ki Allah işidir bilir ✱ her kim de vasıyyet edenin bir hata etmesinden veya bir günaha girmesinden endişe eder de tarafeynin aralarını düzeltirse ona vebal yoktur, şüphesiz Allah gafur, rahîmdir ✱

Ey mü'mınler (كتب عليكم اذا حضر احدكم الموت) her hangi bırınıze olum hazır olduğu, yanı yaklaşıb emarelerını gosterdığı demde, marazı mevt hengâmında (ان ترك خيرا) eğer bır hayır terk ederse badelmevt mal bırakacak, hattâ çok bır mal bırakacak olursa - (الوصية للوالدين والاقربين بالمعروف) ebeveynı ve yakın akrıbası ıçın ma'ruf veçhıle, yanı ıfrat u tefrıttan, tevahhuş ve ınkısarı mucıb cevırden ârı, adalet daıresınde vasıyyet yapmak üzerınıze yazıldı Bunun tenfız-u ıcrası (حقا على المتقين) müttekıler uzerıne hakkan vacıb oldu »

VASIYYET, lûgaten masdar yanı ısâ ve tavsıye manasına bır ısimdır Sonra «موصى به» manasına ısım olmuştur Isâ ve tavsıye lûgaten bır kımsenın hayatı veya mematı ıle gaybubetı halınde dığerlerınden bır şey yapmasını taleb eylemektır kı turkce ısmarlamak ta'bır olunur Şer'an ısâ (لفلان) gıbı «لام» ıle veya (الى فلان) gıbı «الى» ıle ıstımalıne gore ıkı manaya gelır Lâm ıle ıstımalınde öldükten sonra malına başkasını malik kılmak, ılâ ıle ıstımalınde de «öldukten sonra malında ve çocukları nın masalıhınde tasarrufı başkasına tefvız eylemek » manasınadır Bu âyette ıse «لام» ıle ıstımal edılmış olduğundan bırıncı manayadır Sonra bu âyettekı «خيرا» mal manasına olduğu muttefekun'aleyhtır. Zıra lûgaten hayır «ıntıfa olunan her hangı bır şey» demektır Mal da böyledır Kur'anda «انا لما ارلت الى من خير فقير» nazmı mecıdınde

olduğu gibi hayrın bılhassa malda istımali de vardır Burada da böyle olduğunda rıvayetler ıttifak etmıştır Ancak burada hayır denılen mal aza çoğa şamıl alel'ıtlak malınıdır yoksa malı kesır mıdır? Bunda ıhtılâf edilmıştır Zuhrîden rıvayet olunduğu üzere mutlak dıyenler çoktur Fakat Hazretı Alıden rıvayet olunuyor kı muşarunıleyh bır gun azadlı bır kolesinin marazı mevtınde yanına gıtmış ıdı, altı yüz veya yedı yuz dırhem malı varmış «vasıyyet etmeyeyım mı» dıye sormuş Hazretı Alı «hayır, Allah tealâ «إن ترك خيرا» buyurmuştur, senın ıse çok malın yoktur» demiştir Kezalik Hazretı Aliden mervıdir kı «dort bın dırhem ve madunu nafakadır» demış İbnı Abbas Hazretlerı «sekiz yuz dırhemde vasıyyet yoktur» demiş Hazretı Aışe radıyallahu anha dahı vasıyyet etmek ısteyen ve çocuğu var, malı da az dıye ehlı tarafından menolunan bır kadın hakkında «kaç çocuğu ve ne kadar malı var» dıye sormuş, «dort çocuğu ve uç bın dırhem malı var» demışler, bunun uzerıne «bu malda fazlalık yok demıştır kı bunlar hayrın malı kesır manasına olduğuna delâlet etmektedırler. Fılvakı boyle olmasa ıdı «إن ترك خيرا» şartı pek mufıd olmazdı Zıra bır ekmek veya setrı avret edecek bır bez parçası olsun, malı kalıl terk etmeden çırçıplak olen ınsan yok denecek kadar enderdır Boyle hayır, ma'ruf gıbı takdıre, re'y-u ıctihada mutevakkıf olan bazı şartlardan dolayı bu vasıyyetın vacıb değıl, mendub olduğuna kaıl olanlar dahı bulunmuş ıse de doğru değıldır, zıra «كتب، عليكم، حقا، على» kelımelerınden her bırı vucube daldır, Bınaenaleyh mal sahıblerının ebeveyn ve akrebînıne vechı ma'ruf ıle suretı lâıkada bır vasıyyetı malıye yapması bır farızaı dınıye olarak teşrı' kılınmış ıdi Bu vucubun menat-u hıkmetı ıse vılâdet ve karabet, daha doğrusu akrebıyyet hakkı ve camıaı karabetın kuvvet ve derecesıne gore halelden vıkayesı olduğu da lâmın ma'nasından anlaşılmaktadır Ancak bu hakkın ma'ruf veçhıle ta'yını mıkdarı vefat edecek kimsenın re'yıne ve vasıyyetıne

bırakılmış idi. Bil'ahara sûrei Nisada gelecek olan miras âyetleri ile Cenabı Allah bu hakkın mikdarlarını bizzat ta'yin etmiş ve kullarını son nefesde buna ait re'yi vasıyyet mecburiyyet-u mes'uliyyetinden ve akrıba arasında bu yüzden zuhuri melhuz inkısar tehlukesinden kurtarmıştır Bu suretle burada vücubı muekkeden gosterilen hakkı karabet ve vilâdet daha ziyade takviye edilmiş ve fakat varis olacak akrıba hakkında vasıyyet neshedilmiştir Bunun için aleyhissalâtu vesselâm Efendimız haccetul-veda' senesindeki hutbesinde – «الا ان الله اعطى كل ذى حق حقه فلا وصية لوارث» muhakkak bılınız ki Allah tealâ her hak sahibine hakkını verdi, badema varise vasıyyet yoktur buyurmuştur ki bu hadîsi serif Ummette meşhur ve mustefız olduğundan dolayı mutevatir hukmundedir Ve ummet bunu ittifak ile telâkkı bilkabul ederek ma'mulunbih tutmuştur Kezalik aleyhissalâtu vesselâm Efendimız «لا يجوز لوارث وصية الا ان يجيزها الورثة» = varise vasıyyet caiz olmaz meğer ki sair verese icazet versin» buyurmuştur ki «احكام القران» da beyan olunduğu uzere bu hadîsi de sahabeden bir cemaat rivayet eylemiştir Binaenaleyh varise vasıyyet miras âyetlerinin işareti veya bu hadîslerin ibaresi ile mensuh olmuştur Acaba varis olmıyan diğer akrıba hakkında vazifei vasıyyet el'an bakı değilmidir? Yani bu âyetteki vucubı vasıyyet hukmu kulliyyen mi mensuhtur, yoksa kısmen mı? Ancak bu noktada selefin ihtilâfı vardır Ekseri mufessirîn ve fukahayı mu'teberîne gore bakı değildir Nesih umumîdir Seleften bazı mutessirîn ve fukahaya gore ise vucubı vasıyyet varis olan akrıba hakkında mensuh, olmıyan akrıba hakkında bakıdır Nesih, küllî değil cuz'îdir Hasanı Basrî, Mesruk, Tavus, Dahhâk, Muslim ibni Yesar, Alâ ibni Ziyad Hazaratı buna kaildirler Ibni Abbas Hazretlerinden de biri ekseriyetle, biri akalliyetle beraber olduğuna dair iki rivayet vardır Hattâ müfessiri şehir dahhâk demiştir ki akrıbasına vasıyyet etmeden vefat eden kimse amelini ma'sıyet ile hatmeylemiş olur »,

Tavus dahi « bır kımse akrıbasını bırakıb da ecanıbe vasıyyet ederse, ecanibden nez'olunur akrıbasına reddedilır» demıştır. Bunların ıkı delilı vardır evvelâ, bu âyet alel'umum akrıbaya vasıyyetın vücubuna daldır. Varıs olan akrıba hakkında mıras âyetlerı veya «لاوصية لوارث» hadîsı veya ıcma' ile bu vucub metrukülamel ıse de gayrı varıs akrıba hakkında bır delılı nasıh yoktur Bınaenaleyh «الاقربين» lâfzı ammı tahtında gayrı varıs akrıbava vasıyyet vazıfesı gayrı mensulı olarak bakidır Sanıyen, bır hadîsı nebevîde = ما حق امرئ مسلم له مال ان يبيت ليلتين الا و وصيته مكتوبة عنده malı bulunan muslımın vasıyyetı yazılmış olarak yanında bulunmadıkca bır ıkı gece yatması caız değildır» buyurulmuştur Ecanıbe vasıyyet vacıb olmadığı mucmaunaleyh bulunduğundan bu vasıyyetı vacıbenın akarıbe muhtas olması lâzım gelır ve bu vasıyyetın vucubunda Sunnet, Kur'anı muekkıddır. Demışler

Cumhurun ıstıdlâlıne gelınce bu da muteaddıddır. Evvelâ, burada « الوالدين والاقربين » buyrulduğu gıbı mıras âyetlerının başında da « للرجال نصيب مما ترك الوالدان و الاقربون و للنساء نصيب مما ترك الوالدان و الاقربون مما قل منه او كثر نصيبا مفروضا » buyurulmuştur Valıdeyn ve akrabın unvanı her ıkısınde musavıdır ve bunların az veya cok terıkeden farz bırer nasıbları bu lunduğu ıptıda ıcmalen gosterılmış, sanıyen tafsılen ta'yın edılmıştır Bınaenaleyh vucubı vasıyyet âyetının muteallâkı olan valıdeyn ve akrabîn aynı mefhum ve mutenavel ıle zıkı edılmış ve farz ve farıza zıyade ve noksanı kabul etmıyeceğınden hak, vasıyyetten mırasa tebdıl edılmıştır kı bu bır neshı kullîyı natıktır Ba'dehu tafsılâtı ırsıyye bunu beyandır Sanıyen vasıyyetı ıcab eden hakkı karabetı mıras âyetlerı ta'yın etmıştır Bununla mırasta dahıl olmıyan uzak akrıbanın sahıbı hakkolmadığı da tebeyyun eylemıştır O halde ışbu vucubı vasıyyet âyetının varıslerden başkasına tenavulu yoktur kı varıse vasıyyetın neshından sonra bakı kalsın Tabıı

âharle «الأقربين» ismı tafdılı ızafî bir mana ifade ederek en yakın akrıbayı gosterır Miras da bunlar hakkındadır. Binaenaleyh uzak akrıbanın esasen vücubı vasıyyette duhulü musellem değıldır kı neshı cüz'îye bir vecih kalsın. Salısen akrabîn, akrıba demek olduğuna göre miras âyetlerınde «من بعد وصية يوصى بها أو دين» buyurulmuştur Ve bu vasıyyet nekire olduğundan dolayı bundan murad burada vacıb olan «الوصية» tır denemez Bınaenaleyh şer'an vasıyyet bulunmıyabılır ve bır vasıyyet bulunmadığı takdırde bütün terıke varıslerın hakkı meşruu olacaktır. Bu ise bılışare dığerlerının bır hakkı bulunmadığını ve bınaenaleyh bunlar hakkında da vasıyyetın vacib olmadığını bıl'ıstılzam ıfade eder. Bunu Fahruddını razî kıyas olmak üzere nakletmış ıse de bu bır kıyas değil, ışaretı nastır. Ve ışaretı nas dahı neshı ıfade eder Ve bu vecih hepsınden eeveddır denılıyor O halde varıs olmıyan akrıbaya vasıyyet, ecanıbe vasıyet ahkâmına tabı olarak caız ve sulusten mu'teber olur da vacıb olmaz. Rabıan zıkrolunan hadîsı şerıf dahi bu âyet gıbi ahkânıı mırastan evvel varıd olmuşdur, vucubu mensuhtur. Maamafıh bu ıhtılâftan şu netıceye vasıl oluruz kı gayrı varıs akrıbaya vasıyyet lâakal mendubdur Müfessırîn ıçınde yalnız Ebumuslımı Isfahanî ıcmaa muhalefet ederek bu âyettekı vucubı vasıyyet hükmunun mensuh olmadığına kaıl olmuş ve demıştır kı bu âyet mıras âyetlerıne bızzarure muhalıf değıldır Evvelâ bu vasıyyetın ma'nası başka değıl valıdeyn ve akrabîn hakkında «يوصيكم الله في أولادكم» âyetındekı vasıyyetı ılâhıye olan mırastır, yazılan budur Ve yahud valıdeyn ve akrabîne vasıyetı ılâhıye olan hıssei ırsıyelerı kemalıle noksansız olarak verilmek ya'nı terikeden mal kaçırılmamak hususunu vasıyyet etmesı muhtazıra farz kılınmış demek olur Saniyen, miras ıle vasıyyetın cem'ınde munafat yoktur Mıras atıyyeı ılâhıye, vasıyyet de atıyyeı muhtazar olur, vâris de ıkı âyet hük-

münce bunların ıkisıni de alabılır. Salisen. münafat bulunduğu farz edıldığı takdırde âyeti mıras bunu nâsıh değil muhassıs yapılmak mümkındir. Zira bu âyet akrıbaya vasıyyetı vacib kılıyor, sona âyetı miras vârıs olan akrıbayı ıhrac eder varıs olmıyan karıba da bu âyetın tahtında kalır Çünkü ebeveynden varıs olanlar bulunduğu gibı, ıhtilâfı dın, rık, katıl gıbı esbabı manıa dolayısıle varis olmıyanlar da bulunabılır Akrıbanın dahi eshabı feraızdan oldukları halde ışbu esbabı manıadan dolayı varıs olmıyanları bulunabıleceğı gibı bazı ahvaldè sabit ve bazı ahvalde kendısınden evvel ve akdem bulunduğu zaman sakıt olanları ve kezalık zevıl'erham gıbı ferızadan alel'ıtlak sakıt olanları da vardır Bınaenaleyh bunlardan varıs olanlara vasıyyet caız olmazsa da varıs olmıyanlara sılei rahım ıçın vasıyyet vacıb olur Fılvakı Allah tealâ «واتقوا الله الذى تساءلون به والارحام»، «ان الله يأمر بالعدل والاحسان و ايتاء ذى القربى» kavlı kerımlerıle bunu te'kıd de etmıştır

İşte Ebumuslım mezhebının takrırı budur Ve bu uç veçhle neshı ınkâr etmıştır Goruluyor kı bu zat en nıhayet kısmen nesha kaıl olan akallıyyet mezhebını mudafaa etmiş ve fakat buna nesıh demeyıb tahsıs ta'bır eylemıştır Halbukı tahsıs tarıhen mukarın veya tarıhlerı meçhul olmakla mukarenete mahmul olan ıkı delıl beynınde mülâhaza olunur Mıras âyetlerının nüzulü ise bu âyetten muahhar olduğu bıl'ıttıfak ma'lûmdur Bu surette ıse tahsıs değıl, mukarrer olan bır hukmun kısmen neshı tahakkuk etmış olur kı akallıyyet mezhebıdır İkıncı vechınde subutı mıras ıle sübutı vasıyyet beynınde munafat yoktur cemı'lerı mumkındır demesı de alel'ıtlak doğru değildır. Irs hakkınd «نصيب مفروض» ، «فريضة» buyurulmuş olması zıyade ve noksanı kat'îyyetle manı' olduğundan yalnız vucubı mıras, vücubı vasıyyete munafıdır Bunun ıçın «لاوصية لوارث» buyurulmuştur. Saır veresenın ıcazetı şartiyle mukayyed olan cevazen ıctıma' ıse ıtlak halındekı

münafata manı değıldır Bunun içın kendisı de bunu farzetmeğe lüzüm gormuştür. Bırıncı vechıne gelince bu da bu âyetın miras âyetlerınden başka hukmü ve ma'nası yoktur demektır Boyle demek bu âyetı nesıhten kurtararak i'mal etmek değıl ıhmal etmektır Çunku mevzuı münakaşa olan hukum ve ma'nanın küllıyen neshını ı'tırafa müsavıdır, Bu esbaba bınaendır kı Ebu Müslım nihayet ekallıyyet mezhebıne rucua mecbur olmuş ve ancak buna nesıh demeyıb – bıgayrı hakkın – tahsıs demıştır Ebu Muslımı buna sevkeden saıkı aslî «ما ننسخ من آية» âyetınde sabıt olan neshı sıyak karınesıyle kutub-u şerayıı salıfeye kasr-u tahsıs ıle Kur'anda hukmü mensuh âyet bulunmadığını bır kaıdeı kullıyye halınde ıddıa etmış olmasıdır kı zamanımızda Mısır muharrırlerınden bazısının buna ıttıba etmek ıstedığını gorduğumuzden balâda bunun zahırı nassı ınkâr demak olduğunu kaydetmıştik. Boyle bır fıkır ilmı usulde mubeyyen olan nas ıle zahırı temyız edememekten munbaıs bır taassub olur «ما ننسخ من آية» nazmı ıtlakında zahır, masîka lehınde nâstır ve sıyakı nas zahırı nassı tahsıs ve takyıd etmez Buna kaıl olmak, Kur'anda neshı ınkâr etmek ıçın «ما ننسخ من آية» âyetının ıtlakında bılâ sebeb bır nesha kaıl olmaktır kı taassub saıkasıyle duşunulmuş bır tenakuzdan başka bır şey değıldır Mufessırînden ve eazımı fukahaı Hanefıyyeden cessas Ebu Bekıı razî Hazretlerı ahkâmı Kur'an nâmı tefsırınde bu zat hakkında der kı «ehlı fıkıh olmıyan muteahhırînden bazısı soyle bır zuumda bulunmuştur kı Peygamberımız Muhammed Mustafa sallalahu aleyhı vesellem şerıatınde nesıh yoktu ve bunda nesıh namıyle mezkur olanların hepsınden murad, Sebt tutmak ve Şark u Garbe namaz kılmak gıbı enbıyaı mutekaddımîn şerıatlarının neshıdır, cunku Peygamberımız ahırı enbıyadır ve şerıatı kıyamete kadar bakıdır demış, bu zuumde bulunan bu adam belâgatten ve ılmı lûgatın çoğundan

nasîbedar olmakla beraber bunun Ilmı fıkıh ve Usuli fıkıhtan hazzı yok ıdı, maamafıh selımül'ıtıkad idı, emrı gayrı zahır ve suı zannıle gayrı müttehem ıdı, lâkın ortaya boyle bır soz atmasında muvaffak olmamış, tevfıkten dur olmuştur. Boyle bır soz bundan evvel kımseden sadır olmamış, bıl'akis ümmetın selefı ve halefı Allahın dın-ü şerıatınde bır haylı ahkâmın neshına akıl erdırmış ve bıze nakleylemış ve bu babda ırtıyaba düşmemış ve neshın te'vılını tecvız de etmemışlerdır. Kur'anda âm ve has, muhkem ve müteşabıh bulunduğunu nasıl şüpheden azade olarak kat'ıyyen bılmış, anlamış, bellemışlerse neshı de tıbkı oyle anlamış, bellemışlardır Bınaenaleyh Kur'anda neshın vucudunu reddeden tıpkı Kur'anın âmm ü hassını, muhkem-u muteşabihını reddeden gıbı olmuştur çunku hepsının vürudu ve naklı aynı tarzdadır Bu adam ıse mensuh ve nasıh âyetlerde ve bunların ahkâmında ummetin muttefekun aleyh akavılınden harıç bır takım şeyler ırtıkâb etmış ve bununla beraber dermıyan ettığı ma'nalarda taassufe duşmuş, tatsız tuzsuz bır şeyler yapmıştır Bunu, buna sevkeden ne ıdı bılmıyorum Ancak ekserı zannım sudur kı bu adam bunu — ılmın şeraıtınden olan cereyanı tarihısıne — bu babdakı nukulı ulemaya kılletı ılmınden ve selefın soylediğı, ummetın nakletttığı ma'lûmatı esasıyeyı bılmeksızın hemen rey'ını ıstımal edıvermesınden nası yapmış ve «من قال فى القران برأيه فاصاب فقد اخطأ = Kur,anda sade reyıle soz soylıyen îsabet de etse hatâ etmış olur» hâdîsı Nebevîsının mazmuuna masadak olmuştur Allah mağfıret eylıye Vucuhı nesıh hakkındakı tafsılât ıçın de Usulı fıkıhdekı kıtabımıza muracaat oluna» ılâh Alel'umum Usulı fıkıh kıtablerında ve tefsırlerde goruldüğu uzere evvel-u ahır ulemaı ıslâm ıçınde bu suretle neshı ınkâr eden Ebu Muslımı Isfehanîden başka bır kımse yoktur Bunun re'yıne gore de mırası hısaba katmadan yalnız

bu âyet ile amele imkân yoktur. Hasılı, bıdayeti islâmda bu âyet mucebınce ya mıras hıç yoktu da evlâd da dahil olduğu halde valıdeyn ve akrıbaya bervechı ma'ruf bır vasıyyet farz kılınmış ıdi veyahud mıras yalnız evlâda münhasırdı evlâddan maada valideyn ve akrıbaya bervechi ma'ruf bır vasıyyet farz kılınmış ıdı kı bu surette valideyn gıbı evlâd dahı, akrabîn mefhumunda dahıl değıldır. Uruf da boyledır. Balâda Hazretı Alı ve Hazretı Aişeden mervı olan kelâmlar dahı bunu te'yid eylemektedır Ve her halde evlâd ıle gayrı varıs uzak akrıbanın «اقربين» mefhumu âmmında duhullerı kat'î değıl meşkûk veya maznundur. mıras âyetlerı mucebınce ırsın evlâddan maadaya da teşmılı ıle bu âyette kat'î olan vucubı vasıyyet neshedılmış ve maamafıh hakkı karabet daha zıyade tevsık olunmuştur. ve bu âyette kullıyyen mensuh olduğu beyan edılen hüküm de yalnız bıvechın vasıyyetı malıyyenın vucubuna aıt bulunan ve bılıbare sabıt olan hukumdür Işarât ve delâlâtı saıresı ıle kavaıdı Usulıye daırsinde amel edılebılır «خيرا» kelımesı bıl'ıbare «مال» ıle mufesser olmakla beraber ışaret veya delâletıle daha vası'dır. Dınde hukukı ıbad ve hukukı ılâhıyeye muteallık duyun-u emanat ve saır hukukun kazasına muteallık bazı vasıyyetlerın vacıb olduğu ahval ve eşhas da vardır Ve bu cıhetle bu âyet alel'ıtlak vasıyyetler hakkında bazı ahkamı fıkhıye ıstınbatına me'haz da olmuştur

Malûmdur kı vasıyyet bır ış, yapılan bır vasıyyetı tenfız ve ıcra dığer bır ıştır Esası gerek vacıb ve gerek mendub veya mubah olsun bervechı ma'ruf yapılmış olan bır vasıyyetı meşruanın tenfızı musîden başka dığer alâkadaran ıçın bır vecıbe teşkıl eder «حقا على المتقين» ıle buna ışaret de edılmıştır Bınaenaleyh gerek vacib olsun, gerek gayrı vacıb olsun ma'ruf vechıle bır vasıyyeti meşrua yapıldıktan sonra onu ıbtale değıl tebdıle bıle kımsenın salâhıyetı yoktur (فمن بدله بعدما سمعه) binaenaleyh vasîler.

den veya şahıdlerden veya hükkam ve saireden her kım onu, o vasıyyeti meşruayı bızzat işittikten veya lşıtmış gibı bildikten sonra tebdıl-ü tağyir ederse (فَانَّمَا اِثْمُهُ) o tebdilin günah-ü vebalı ancak (عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ) onu tebdıl edenlerin boynunadır Bunlar Allahın hükmüne karşı gelmış olurlar (اِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ) şüphesiz kı Allah semîdır, alîmdır. O vasıyyetı ışitmıştir. Onu tebdil edenlerı ve bunlaların gizli açık kavillerini, fiillerını bilır. Ona göre her bırnin cezaı sezasını verır. — Vasıyyeti tebdil edenler hakkında bu suretle belığ bır ınzarı ılâhî vardır Şu halde şahıd bulunmasa bıle vası olan zatın bızzat musîden işittiğı vasıyyeti meşruayı bilâ hükmın ınfaz etmesı caızdır. Vasıyyı muhtarın vılâyetı hassası hâkımin vılâyetı ammesinden akvadır Vasının meyyıtten ışıttığı dığer hususatta da hukum boyledır Meselâ meyyıt vasısı nezdınde bır şahsı muayyene borc ıkrar etmış olsa o vasının ımkân bulunca bu borcu varısın, hâkımın ve saırenın ılm-u ıcazetı lâhık olmaksızın kazaya salâhiyetı vardır. Dıyaneten bu ona bır vazife olur Çünku ımkân varken terkı vasıyyetı ba'dessema' tebdıl demektır Maamafih beyyine yoksa böyle yapmak vası içın bıl'ahare kazaen zararı zâmanı mucib olabılır Varısler buna agâh olur ve meyyıtın boyle bır vasıyyet ve ıkrarını ınkâr ederlerse vasının ilmı mücerredı ısbata kâfı gelmez de talebleri üzerıne ıkrarıle ılzam ve zâmana mahkûm edılır. Bu gıbı dekaık dolayısıle vası olmak dıyaneten mühim, zor bir ıştir Işte evvelkı âyetteki vücubı vasıyyet mensuh olmakla beraber bu âyette nesıh yoktur, vücubı tenfız bakıdır. Lâkin bu da meşru' olan vasıyyetler hakkındadır. Bınaenaleyh meşru' olmıyan ve ma'rufu değıl cevri mutazammın bulunan vasıyyetlerın infazı vacib değildır O halde (فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ) — Asımdan

Şu'be, Hamza, Kısaî, Ya'kub, Halefı âşir kıraat «واو» ın fethı ve «صاد» ın teşdıdıle=«موص» muvessın. (اعا

her kım ya'nı her hangı bir velı veya vasıbir ı hataen veya amden haktan meylını, adl-u ma'ruf hırafını bılır, meselâ vucubı vasıyyetın neshından dem yakın akrıbasını bırakıb uzaklarına veya sını bırakıb ecnebîlere vermek ve ba'dennesıh var basından bazısına ırsınden fazla bır vasıyyet yapmak veya varısten mal kaçırmak gibı hılâfı hak bır vasıyyet yapıldıgına veya yapılacağına vakıf olur, hasılı bır fenalıktan korkar da (فاصلح بينهم) alâkadarların beyınlerını ıslah eder, cevrı adle ırca ıle aradakı fenalığı kaldırırsa boyl bır tebdılde (فلا اثم عليه) onun uzerıne ısm-u vebal yoktur – Ibnı Abbas Hazretlerınden = «الاضرار فى الوصية من الكبائر» vasıyyette ızrar kebaırdendır hadîsı mevkufu ve akıbınde «تلك حدود الله فلا تعتدوها» âyetının kıraetı rıvayet edılmıştır Kezalık Ebuhüreyreden bır hadîsı Nebevîde «ان الرجل ليعمل بعمل اهل الجنة سبعين سنة فاذا اوصى حاف فى وصيته فيختم له بشر عمله فيدخل النار و ان الرجل ليعمل بعمل اهل النار سبعين سنة فيعدل فى وصيته فيختم له بخير عمله فيدخل الجنة» rıvayet edılmıştır kı mealı «bır adam yetmış sene ehli cennet amelı yapar, sonra vasıyyet ettıgı zaman vasıyyetınde haksızlık eder de şer amelı ıle hatmolunur ve bu sebeble ateşe gırer Bır adam da yetmıs sene ehlı nâr amelı yapar, sonra vasıyyetınde adalet icra eder de hayr amelıle hatmolunur, Cennete gırer» demektır Kezalık «من بعد وصية يوصى بها او دين غير مضار» âyetınde ızrarkârane vasıyyet mu'teber tutulmamıstır. Bınaenaleyh bunu tebdılde de gunah yoktur (ان الله غفور رحيم) çunkü cenabı Allah gafur, rahımdır Boyle bır maksadı hasen ıle tebdılı vasıyyet ederek ıslahı beyn eden kımsenın bu tebdılden münbaıs gunahını Allah mağfıret eyler, belkı sevab verir, evvelkı

tebdil ise böyle değildir — Görülüyor ki cenabı Allah, o kimse bu vasıyyeti hakka reddile ıslahı beyn etsin diye emretmiyor veya sevabdır demiyor da böyle yaparsa ism yoktur buyuruyor Çünkü fi'li tebdil esasen sevab cinsinden olmadığı ve bir de maksadı ıslah re'iy ve zannı galib üzere yapılabileceği için ancak bir ruhsat olarak meşru kılınmıştır Demek ki muvaffak olmadığı takdirde böyle bir müdahale dahi tehlukelidir. İşte tenfizi vasıyyet bu kadar mühim ve maksadı hasen ile de olsa tebdili tehlukeden gayrı salimdir Ve bu iki âyette hiç nesih yoktur Şunu da ihtar edelim ki vakıflar mabadı mevte kaldıkları için bir manayı vasıyyeti mutazammındırlar Hattâ İmamı a'zam vakfı ancak vasıyyete tefri etmiştir Bunun için «فمن بدله» âyetinin inzarı, lâzım olan vakıflara da şamildir Bu sebeble vakfiyyelerde bu âyetin derci mütearef olmuştur İstibdalı evkaf ve şurutı evkaf mes'eleleri de «فمن خاف» âyetine müteferridir Caiz olanları sevab olarak değil, nihayet bir ruhsat olarak yapılabileceği unutulmamalıdır

İmdi bu gibi ahkâmı şer'iye ve evamir-i nevahii ilâhiyeye güzelce riayet edebilmek iyi bir terbiyei nefsiyeye mütevakkıftır Bu ise insanda sabır ve nefsi emmareyi zabt ile evamiri ilâhiyeye inkıyad melekesini husule getirecek müessir bir ibadete, bir riyazatı ruhiye ve bedeniyeye ihtiyaç gösterir İşte cenabı Allah da «كلوا، واشكروا» emirleriyle başlıyan ahkâmı şer'iyesini hayattan memata kadar icmalen beyan ederken tam bu noktada mü'minlere yeni bir hayatı ruhiye nefhedecek olan sıyamı farz kılarak buyuruyor ki

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ۝ اَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ
مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ
خَيْرٌ لَهُ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Meali Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Üzerlerinize oruc yazıldı, netekim sizden evvelkilere yazılmıştı gerek ki korunursunuz ❋ Sayılı günler, içinizden hasta olan veya seferde bulunan ise diğer günlerden sayısınca, ona dayanıb kalacaklar üzerine de fidye: bir miskin doyumu, her kim de hayrına fidyeyi artırırsa hakkında daha hayırlıdır, bununla beraber oruc tutmanız sizin için daha hayırlıdır eğer bilirseniz ❋

Oruc dinin a'zamı erkânından ve şer'i metinin en kuvvetli kanunlarındandır Nefsi emmare bu mücahede ile tehzib olunur Fenalığa olan hırslar bununla teskin edilir Oruc a'mali kalb ve bütün gün me'kulât-u meşrubat ve munakehat gibi şehevattan keffi nefisten murekkeb mukaddes bir mucahededir Hayatın lezzetini, iradenin kıymetini tattırır en güzel bir haslettir. Fakat nufusi beşeriyeye tekâlifin en meşakkatlisi görünür Bunun için hikmeti ilâhiyei rabbaniye alettedric evvelâ tekâlifin en hafifi olan selâtın, saniyen evsatı olan zekâtın, salisen en zoru olan sıyamın teşriini iktiza etmiş ve bu suretle mükellefîne bir temrin yapılmıştır. Bunun için «والخاشعين والخاشعات والمتصدقين والمتصدقات والصائمين والصائمات» âyetinde mekamı

medihte dahı bu tertıb gözedildiği gibi mebanii ıslâm hadîsında de «şehadet, ıkameı salât, itaı zekât, savmı Ramazan, haccı Beyt» dıye bu terkıb gosterılmıştır Medıneye hıcretı Nebevıye bıdayetinde tarafı nebevîden her ayda üç gün, bır de yevmı âşurada oruc tutmak tatavvuan emrolunmuştu kı buna savmı evvel tabır olunur. Hıcretı senıyeden bır buçuk sene sonra tahvilı Kıbleyı muteakıb aşrı Şa'banda savmı Ramazan farz kılınmıştır Bazıları bu âyetlerın ve bundakı eyyamı ma'dudenın savmı evvel hakkında olduğuna ve bunun Ramazan âyetıyle tamamen mensuh bulunduğuna zahıb olmuşlarsa da sahıhı bu âyetler hep Ramazan orucu hakkında nazıl olmuştur şoyle kı.

(يا ايها الذين امنوا) Ey ıman ıle mukellef bulunub da ıman etmış olanlar, ey akıl-u balığ ehlı ıman (كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم) sızden evvelkı Enbıyaya ve ummetlerıne yazıldığı gibı sızın uzerınıze de sıyam yazıldı, ya'nı farz kılındı Bınaenaleyh oruc kulfetı sade size tahmıl edılıyor zannedıb de kocunmayınız Oruc otedenberı tatbık edılegelen bır kanunı ılâhîdır Buna beşerıyetın terbıye ve tehzıb noktaı nazarından buyuk bır ıhtıyacı ve tatbıkında hısabsız menafıı vardır – Lısanımızda oruc demek olan sıyam, savm, lûgaten nefsı meylettığı şeylerden velevse bır soz olsun ımsak etmek, ya'nı kendını tutmaktır «انى نذرت للرحمن صوما» bu ma'nayadır Alelıtlak ımsak ma'nasına da gelır خيل صيام، وخيل غير صائمة gibı. Bu babdakı âyetlerden ve ta'lımı Nebevîden anlaşıldığına gore şerıatte ma'nası ıse, nefsın en buyük muşteheyatı olan eklu şurb ve cıma gıbı muztarratı ma'hudeden nıyyete mukarın olarak bütun gün ımsaktır Haddı tammıle ta'rıf olunmak uzere Ehlıyetlı bır ınsanın evvelı sabahtan guruba kadar bâtın hukmunü haız olan dahılıne her hangı bır şeyı ıdhalden ve cıma'-

dan ibadet niyyetile nefsini imsak etmesi, ya'ni kendini tutmasıdır. Bınaenaleyh ağzına veya burnuna bır şey giderse bozmaz, lâkın dimağına ve dahılı bedenine bir şey gırerse bozar. Demek ki bedene şırınga, aşagıdan ıhtikan dahı müfsıddır Soz orucu bozmaz. Lâkin mücahedei nefs ıçın sukût, zikr-u fıkir mendub ve efdaldir. Niyyetsız ve yalnız geceleyın imsake şer'an oruc denmez. Bu suretle sıyamı şer'î, sıyamı lûgavîden ehastır. Burada ümemı salıfeye teşbihten murad, aslı vücubda ve sıfati sıyamda veya adedde veya vakıtte olmak muhtemıldır. Bır rıvayete gore savmı Ramazan veyahud aynı mıkdar Yehud ve Nasâraya da mektub ımış, Yehud bunu terketmış ve senede bır gun oruc tutmağa başlamışlar ve bu gun Fır'avnın garkı gunü olduğu zuu'mında bulunmuşlardır Halbukı bunda da yanılmışlardır, zıra Fır'avnın garkı yevmı Âşurada vakı olmuş ıdı Nasaraya gelınce bunlar da Ramazanda oruc tutarlarmış, nıhayet pek şıddetlı bır sıcağa tesadüf etmışler, bunun üzerıne yaz ıle kış beynınde mu'tedıl, sabıt bır mevsımın ta'yınınde alımlerının re'yı toplanarak bahara tahsıs eylemışler ve bu tebdıle kefaret olmak üzere de on gün daha zammetmışler kırka balığ olmuş, sonra hükümdarları hastalanmış veyahud aralarında «olet» vakı olmuş, bunun ıçın de on gun daha zammetmışler, ellıye ıblâğ eylemışler Daha sonraları keyfıyyetınde de ta'dılât yaptılar kı buna perhız denılır Işte burada bu tebdılâttan sarfı nazarla esas ıtıbarıle, sıfatı sıyamda veya adedde veya vakıtte olmak uzere uç noktaı nazardan bırıle teşbıh yapılmış ve bu kanunun kıdemı gosterılmıştır Lakın bu teşbıh mucmel olduğundan beyana muhtacdır ve bervechı âtı peyderpey beyan olunacaktır

Işte ey mu'mınler sıze de oruç farz kılındı (لعلكم تتقون) kı korunabılesınız Oruç sayesınde nefsınıze ve şehvetlerı-

nize hâkim olmak melekesini istihsal ederek maasiden, tehlükelerden sakınıp mertebei takvaya irebilesiniz. — Zira oruç şehveti kırar, hevayı nefsanîyi mağlûb eder, azgınlıktan, fevahişten meneyler, lezaizi hasısei Dunyeviyeyi, cah ve tefavvuk da'valarını istihkar ettirir, hayatın lezzetini tattırır, kalbin Allaha incizabını artırır, ona melekî bir zevk ü safa bahşeyler Çünku «المرء يسعى لعاريه بطنه وفرجه = kişi iki deliği için koşar, karnı ve fercı» meseli ma'rufu hükmünce insanları her derde sokan şehvetlerin esası batın ve ferc şehvetidir, insanın insanlığı da bunlara hâkim olmasındadır Oruc ise ilk evvel bu ikisini kırar, ta'dil eder Onların ilcaatını iztırardan ihtiyara tahvil eyler O suretle ki oruc tutmıyan insanlar, şehvetlerinin onunde bir oyuncak gibi yuvarlanıb kıvrandıkları ve akl-u iradelerine sahib olamıyarak geliși guzel maasiye sürüklendikleri halde oruç tutanlar bil'akis bunlara hâkim olur, kendini zaptetmesini ve nefsini de luzumuna gore kullanmasını bilir Bunun için aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz, nefisleri azgın olanlar hakkında «فعليه بالصوم فان الصوم له وجاء = oruc tutsun Çunkü orucun buyük bir hüsnı te'siri vardır» Buyurmuştur Oruç tutmıyan sabretmesini bilmez, iktisadı nefsanîsini gozetemez, hele refah içinde yaşıyanlar hiç oruç da tutmazlarsa butun hurriyetlerini şehvetlerine kaptırırlar, şunun bunun irz u malına tecavuzden kendilerini alamazlar, haram halâl seçemezler, hattâ vıcdanları da istemiye istemiye rezaletlere atılırlar Nihayet nefislerine de zülmederler, kendilerini de akl ü vicdan, din-u iman hılâfına telef eylerler

Kimi vicdana dokundu kimi cism-ü cana
Zevk namına ne yapdımsa peşiman oldum

diyerek inlerler giderler. Boyle esiri şehvet olanlar, o kadar sabırsız ve o kadar aç gozlu olurlar ki bir gün aç kalmakla hemen olüvereceğiz zannederler ve bu zannile orucu muzır imiş gibi telâkki ederler Halbu ki oruç

gerek ferdî ve gerek ıctımaî noktaı nazardan büyük bır terbıyeı ruhıyeyı haız olduğu gıbı aynı zamanda mı'denın ve bedenın ıstırahatı ıle sıhhî ve tıbbî bır takım fevaıdı cısmanıyeyı mustelzım bır rıyazatı bedenıyeyı de mütezammındır Oruç «ولنبلونكم بشئ من الخوف والجوع» âyetınde işaret buyurulan cuı yesırden bır hıssedır ki bu sayede uzun uzadıya Ahıret açlıklarının onune geçılecek ve buyuk sabır müjdelerıne ırışılecektır Tarıhı beşerde oyle zamanlar olur kı günlerce açlığa tahammulu ı'tıyad ettırebılecek bır terbıyeı bedenıyenın levazımı hayatıyeden bırısı olduğu takdır olunur Ezcumle buyuk muharebe devırlerınde boyle bır ıdmanın luzumu daıma hıssedılegelmıştır Bu noktaı nazardan «الصوم جنة من النار» = oruç ateşten koruyan bır kalkandır» hadîsı şerıfı varıd olmuştur Orucun bu vechile bedene mukavemet, metanet, ıktısadı nefsanî bahşeden bır takım fevaıdı cısmanıye ve ıuhanıyesı, hayatın ve ınsanlığın tadını tattıran ve fukaranın ahvalını hıssettıren ıctımaî ve ahlâkî menafıı hasenesı bulunmakla beraber bunların hepsı bırer faıde olub ıllet ve hıkmetı vucub değıldırler Orucun asıl hıkmetı vucubı emrı ılâhîye ınkıyad ıle zevkı ubudıyyetı tatmak ve ruhı âsârı rıyadan tathır ederek kuvvet-u ıhlâsı artırmak ve kendını bızzat vıkayeı ılâhıyeye tevdı' etmek ıçın mucahedeı nefs eylemektır Netekım Cenabı Allah bır hadîsı kudsîde «الصوم لى وانا اجزى به» = oruc benım ıçındır ve onun mukâfatını ancak ben verırım» buyurmuştur Bu suretle «لعلكم تتقون» nazmı mecîdı sıyamın hıkem u menafıını fevaıd-u mesalıhını, ıllet-u makasıdını butun şumulıle ıfade eden bır beyanı ılâhîdır kı hepsını, maddî manevî dınî ve dunyevî mekasıda şamıl olan hasletı ıttıkada icmal etmıştır

İşte güç gıbı gorunecek olan oruç bu kadar güzel bır ıbadettır Hem bu her zaman değıl ve çok bır müddet de değıldır Sıze farz kılınan sıyam (اياما معدودات) sayılı

günlerdedır Yanı senenın günlerıne nazaran az ve mahdud gunlerdedır Hem de sızın sıhhatınızı ıhlâl etmıyecek ve takatlarınızı tüketmıyecek bır veçhıle ma'zeretlerınızı de gozeterek meşru kılınmıştır (فمن كان منكم مريضا) ımdı bu günlerde sızden her hangınız oruçtan zarar gorecek derecede hasta olur (اوعلى سفر) yahud bır sefer üzerınde bulunursa bunların farzı (فعدةمن ايام اخر) dığer gunlerden yanı ıyi olduğu ve seferden geldığı gunlerden aynı mıkdardır — Bu suretle marîza veya müsafıre eda farz değıl, yemeğe ruhsat vardır Bunlar yerlerse ıfakat bulduktan veya ıkamet ettıkten sonra kaza ederler vucubı eda, ıfakat ve ıkamet uzerıne terettub eyler SEFER esasen, keşıf ma'nasını mutazammındır Bunun ıçın ısfar, yuzunu açmak ve parlamak ma'nasınadır Uzak bır yere gıtmek de yolcunun her turlu ahval ve ahlâkını meydana çıkardığı ıçın sefer tesmıye edılmıştır Bu ıse bır gun ıkı gun gıbı az bır zamanda tebeyyun edemez ve fılvakı âdeten de mesafeı karıbeye sefere ıtlak edılmez, ancak uç gunluk yolun şer'an seferı sahıh olduğunda da ıttıfak edılmıştır ve her gun ıçın mu'tedıl yuruyuş ıle altı saatlık mesafe mıkıyas ıttıhâz olunmuştur Bınaenaleyh bunun madununda sefeı ısmı katıyetle sabıt değıldr Merakıbı berrıye ve bahrıye gıbı vasıta ıle gıdenler ıçın de âdeten umumî ve mutavassıt olan vesaıtın tabıî ve âdî seyrı mıkyastır Fevkal'âde serı' veya fevkal'âde batı olan hususî vasıtalara ıtıbar yaktur, cunku hukm-u hikmet fertte değıl cınste ıtıbar olunur Bunun ıçın karada yaya veya kârban yurüyüşü, ve denızde de mu'tedıl ruzgârla gemı yuruyuşu mıkyas olmştur Bu sebeble ahıren şımendufer ve vapur sur'atlerı de fevkal'-ade vesaıt kabılınden addedılmiştı Fılvakı eskı atlar ve bu günku tayyareler gıbı bunların fevkal'ade vesaıtten olduğu zamanlar olmuştur Lâkın zamanımızda bır çok

yerlerde bunlar taammüm ve takarrür ederek umum için vasaıtı mu'tade halini kesbetmiş ve diğerlerine galebe eylemiş olduğunda da şübhe yoktur. O halde yelken gemisi yerine vapurla, kara vasıtaları yerine şimendüferle sefer, galib ve mu'tad olan mevakı için bunların mıkyas ittıhaz edilmeleri nassın sefer hakkındaki ma'nasına evfak olduğu zahirdir Binaenaleyh şimendüferle veya vapurla yolculuk yapanların on sekız saatini vapur veya şimendüferin seyri vasat ve mu'tedılıle hısab eylemek icab edecektir Bunlar nassın ma'nası tebeddül etmeksizin ihtilafı ezman ile tebeddul eden ahkâmdan olduğu inkâr edilemez Çunkü hükmü nas سفر kelimesindeki ma'nayı mutad uzerine mübtenidir Şuphe yok ki as l mes'ul yolcunun kendisidir, onun kendi ma'zeretinin derecesini kendisi takdir etmek lâzımgelir Iraei mıkyas ise şer'in ona bir teshilidir Şimendufer ve vapurun vesaıtı mu'tade halini iktisab etmiş olduğunu inkâr etmek ise bunları ve zamanını bilmemektir. Meselâ Eskişehir ile Istanbul arasında gelip giden şimendufer yolcularile diğer yolcular mukayese edilirse şimenduferin ne kadar ağleb ve mu'tad olduğu tebeyyün eder Fakat tayyare ve otmobil boyle değildir Otomobil elyevm, zamanı sabıkın koşan atları mesabesindedir Tayyare de henüz vesaıtı umumîyeden değildir Maamafih bunun denizdeki eski gemiler gibi heva tarıkında yegâne bir vasıtai mu'tebere addedilmesi de kıyas ve ihtiyata muvafıktır Bunlarla beraber şimendüfer ve vapur mutad olan yerlerde de yaya ve yelken ile giden yolcunun hali kemafissabık itibardan iskat edilemez Çunkü bunlar bir kerre şer'in itibar ettiği muhakkak olan tabiî ve âdî mikyaslardandır Obirlerinin bihukmil'âde ma'nayı lûgatte (bilgalebe) bunlara ilhakı bunların asaletini ibtal edemeyecektir

Merîz ve musatir gibi muvakkat ma'zurlar boyle, daimî olan ikincisine gelince (و على الذين يطيقونه) gerek edaen ve

gerek kazaen sıyama zor dayanabilen, orucu güçsünen ya'ni oruç takatlerını tüketecek olanlar, meselâ pek ıhtıyarlanıış veya ıfakatı ümidsiz bır marazı müzmıne muptelâ olmuş bulunanlar üzerinde (فدية) yedıkleri her oruç yerine bir fıdye yanı (طعام مسكين) bır mıskın taamı farzdır — Nafı' ve EbuCa'fer kıraetlerinde ve Ibnı Âmirden Ibnı Zekvan rıvayetinde taama ızafetle «فدية» tenvınsız ve «طعام» meksur okunur. Izafetı beyanıyyeı lâmıyye ıle bır mıskın taamı fıdye demek olur. Yıne Nafi' ve Ibnı Âmır ve Ebu Ca'fer kıraetlerinde cemı' sıgasıle mesakîn okunur ki mesakîn taamı fıdye demektır Evvelkınde her orucun fıdyesi, ıkincide mecmuunun fıdyesı anlaşılır Bır mıskın taamı şer'en sa' denılen olçek ıle buğdaydan yarım ölçek arpa, hurma, kuru uzum ve saıreden bır olçektır. Bır sa' dırhemı şer'î ıle bın seksen dırhemdır Dırhemı şer'î onu yedı mıskal gelen ve veznı sebı' denılen dırhemdir kı bızım şımdıkı dırhemlerimızden ikı kırat kadar kuçüktur Bınaenaleyh yarım sa' buğday on altı kıratlık dırhemı orfı ıle bır okka yetmış ıkı buçuk dırhem demektır, demek kı şerıatı ıslâmıye nazarında en fakır bır kımsenın ıkı oğun ıtıbarıle bır gunluk yemeğı budur Bu mıkdar sadakaı fıtır ve saır butun keffaratta esastır Ancak bu hısab sadakaı fıtır gıbı fakırın yedıne aynen veya kıymeten temlık takdırındedır Çağırıb bıl'fıl ıbaha ıle ıt'am edılmek ıstenıldığı zaman bır fakırın ikı oğunde doyabıldığı kadar yemesı mu'tebardır ki ınsanına gore daha az veya daha çok olabılır Bu fıdyede ise ıbaha caızdır Fıdye bır şey'ın makamına kaım olmak uzere verılen bedel demektır Bu kelıme ve ma'nasındakı bedelıyyet olmasa ıdı bu taamı mıskinın sadakaı fıtır olması tebadür ederdı Lâkın fıdye kelımesı bunun fıdyeden başka ve oruç yerıne verılecek bır bedel olduğuna ve orucun asaletıne delâlet etmektedır «على» harfı de vücub ıfade eder. Demek burada oruç

asıl ve fidye onun taazzürü takdirinde vacib bir bedelidir. Ya'ni marîz ve musafirin eyyamı uharde kazası gibi kaza ma'nasında bir bedeldir. Maamafih bunun asıl vucubda bir ruhsat olması ve binaenaleyh savm evlâ olmak üzere bir vucubı muhayyer ifade etmesi de mümkindir. Bir hayli müfessirîn işbu vucubı muhayyer suretini kabul etmişler ve âtideki «فمن شهد منكم الشهر فليصمه» âyetinin itlak ve tenciziyle bu vucubı muhayyerin her halde mensuh olduğuna kail olmuşlardır. Her iki halde âyetin marîz ve musafir siyakında ehli ma'zeret için bir ruhsat olmak üzere mesûk olduğunda şüphe yoktur. Marîz ve musafirde yalnız eda ma'zereti mevzubahs iken bunda itlakıyle orucun hem eda ve hem kaza ma'zereti nazarı itibara alınmıştır. Çünkü fidye mutlak oruç bedeli olunca eda ve kazaya şamil bir ma'zeret zemanında verilebilmek lâzım gelecek ve bununla beraber bunda bir nevi' eda ma'nası da bulunacaktır. Binaenaleyh vucubı muhayyer muhtemil olmakla beraber şıkkı evvel müraccahtır. Ya'ni bu fidye keyfiyyeti bir ma'zarat dolayısıyle eda ve kazaya imkânı kâmil bulunmadığı takdirde kaza ve kısmen de eda ma'nasında olarak meşru kılınmıştır ki الذين يطيقونه bu ma'zaratı daime erbabıdır ve bunda nesih yoktur. Şimdi bunu izah edelim.

YUTIKUNE if'al babından ve «itaka» masdarından fi'li muzarıdır. İtaka, takat ve tavktandır. Tavk, «ط» nın fethile takat, ط nın zammile de boyna takılan gerdanlık veya ağır bir demirdir. Takat vus-u istitaat ma'nasına ma'mul ise de esasen aralarında bir fark vardır. Vusu' takatin fevkindadır. Çünkü vusu' bir şey'e suhuletle kadir olmak, takat de şiddet-u meşakkatle kadir olmaktır. Binaenaleyh itaka gücü yetmek, dayanmak manasına gelirse de esasında güç yetişmek, güç tükenmek, zor dayanmak hattâ dayanamamak manasınadır ki buna tatvik, tatavvuk, tatayyuk, ichad denilir. Binaenaleyh

burada ıtaka, ya ıstıtaa veya tatvık manasına olacaktır. Istıtaa manasına olursa gucu yetenler oruç tutmadıkları takdırde fıdye versınler demek olur kı vucubı muhayyer ıfade eder. ve savım muraccah olur Itakaya bu ma'na verılırse «فمن شهد منكم الشهر فليصمه» emrının ıtlak ve tenezzıle mensuh olduğunda şuphe yoktur Bunun ıçın bu tefsıre kaıl olanlar bunun mensuhıyetınde de ıttıfak etmışlerdır Halbukı bu mana zahır bıle olsa ıradesıne manı' kaı îne vardır Zıra «يطيقونه» dekı «ه» zamırı her halde sıyama racı'dır Maba'dındekı fıdyeye rucuu caız değıldır. Gerçı bunda rütbeten ızmar kablezzıkır yoktur Fıdye muahhar mübteda' olduğu ıçın rutbeten mukaddemdır Fakat fıdye kelımesı muennes oldugundan buna müzekker zamırı gonderılemez, ondan sonrakı taama ırca' etmek ıse cezaletı nazmı ıhlâl edecek bır rekâkettır Ve metbu'dan tabıe geçerek fıdyenın bedelıyyet manasını unutturmaktır ve bır ızmar kablezzıkır ma'nasındadır Zamırın fıdye ve ta'ama ırcaı caız olmadığından ma'na «fıdyeye gucu yetenlere fıdye vacıbdır» deMek olamaz Zamırsız «gucu yetenlere fıdye vacıbdır» gıbı anlaşılmak hıc caız olamaz «وعلى الذين يطيقونها» buyurulmadığı gıbı وعلى الذين يطيقون da buyurulmamıştır Eğer murad bu olsa ıdı bunlardan bırı soylenmek ıcab ederdı ve zamırın hezfı daha vecîz olurdu. Imdı zamır, sıyama racı olduğu halde ıtakayı vus-u ıstıtaat manasına hamledecek olursak ma'na şoyle olacaktır «Sıyama gucu yetenlere fıdye vacıbdır boyle demek ıse gayrı ma'kul bır tenakuz teşkıl eder Çunku sıyama gucu yetenlere fıdye vacıb olunca «كتب عليكم الصيام» mucebınce oruç tutması lâzım gelenler sıyama gucu yetmıyen acezeden ıbaret kalmak ıktıza edecektır Buna kaeşı fıdyenın vücubu sıyamın vucubunu neshetmıştır de denemez Zıra nazmın sıyakı ma'zerette varıd olması, kezalık fıdye kelımesı sonra nâsıh mensuh ıctıma' etmez ıken «وعلى» de cem'a delâlet eden vav buna manıdırler Marîz

ve müsafire kaza' vacıb olduğu halde sahih ve mukimin muhayyer olması da dığer bır tenakuz demektir. Kelâmı beliğde böyle gayrı ma'kul münafat öyle kat'î bir karînei maniadır ki bununla ıtakanın güç yetmek ma'nasına olmadığı kat'iyen tebeyyün eder. Bundan başka manayı muradı gösterecek bır de karînei muayyıne vardır. Çünkü bunun sıyakı ma'zeret ve ruhsat sıyakıdır, zira makablınde marîz ıle müsafır hakkındakı ruhsat zikredılmiştir. Demek kı bundan murad onlardan başka ve fakat onlara şebıh ve maamafıh onlar gıbı eyyamı uharda kaza ümidı bıle bulunmıyan bır sınıf olacaktır lşte o karînei mania ve bu karînei muayyıne ıle burada itakanın tatvık ve ıcehad gıbı son derece gücsünmek, güç tükenmek, zor dayanmak, hattâ dayanamamak ma'nasına olduğu taayyun eder kı bu ma'na mecaz olsa ıdi yıne zarurî olacaktı Fılvakı dırayeten böyle olduğu gıbi rıvayeten de bunun «يطوقونه اى لا يطيقونه» dıye tefsır edılmış bulunduğunu görüyoruz Sonra kıraatı şazze olarak «يطوّقونه» «يطّوّقونه» «يتطوّقونه» «يطّيّقونه» «يطيّقونه» dıye beş kıraet daha varıd olduğunu ve bunların her bırı kıraet ıtıbarıle şazzolmakla beraber mec'muunun tefsir noktaı nazarından muhım bır kuvvet ıfade ettığını de anlıyoruz kı bunun hasılı ve tefsır olmak üzere mervı bulunan «يطوقونه اى لا يطيقونه» orucu çok gücsunur ya'nı dayanamazları demektır Bu ma'nanın da mensuh olmadığında ıttıfak vardır Ve kelımenin böyle bır nefı ma'nasını tazammunu, hasılı ma'na ıtıbarıledır Bızzat «لا» mahzuftur demek zarurî değıldır Nitekım lısanımızda dahı «fılân buna zor dayanır» demek «dayanamaz» demektır Daha açıkçası lısanımızdakı «dayanmak» kelimesı de aynı veçhıle hem musbet hem menfı ma'naya gelır meselâ «fulan buna dayanır» demek tahammul eder demek olduğu gıbı «dayandı, dayanacak = dayandı kaldı, dayanıp kalacak tahammul edemedı, tahammül edemıyecek demektır lşte bu âyette ıtaka kelımesı de buna şebıhtır.

Zikrolunan karineler mevcud iken «وعلى الذين يطيقونه» «وعلى الذين يستطيعون» demek olamaz. Urfen bunların müradif gibi kullanıldıkları inkâr olunamazsa da esasta farkları vardır Bilhassa karîne bulunduğu zaman bu fark aranmak zarurîdır Kur'anda güç yetmek ma'nasına hemen umumîyetle istıtaa kullanıldığı halde burada «يستطيعون» buyurulmayıb da «يطيقونه» buyurulması da ayrıca bir karîne demekdir. Bu mefhumu anladıktan sonra şimdi de bunların masadakını yanı merîz ve müsafırden sonra bu sınıf ma'zeret sahıblerının kımler olduğunu tetkık edelım

1 — Tefsırı Asamda bunun dahı merîz ve müsafır hakkında olduğu gosterılmiştir Çünkü, denılmış, merîz ve müsafır başlıca ıkı kısımdır, bır kısmı maraz ve sefer halınde oruç tutabılır, bir kısını tutamaz, evvelâ tutamıyacak olanlar hakkında «فعدة من ايام اخر» dıye kaza farz kılınmış, sanıyen tutabılecek olanlarada vucubı muhayyer suretıle tutmak veya fıdye vermek beynınde bır ruhsat verılmıştır Bınaenaleyh «كتب عليكم» sahıh ve mukım olanlara vucubı muneccez ıfade eder «فمن كان» «وعلى الذين» de ıkı nevı maraz ve sefer ma'zeretlerıne aittır. Bunda ıtaka halı mazerette edaya ıstıtaa ıle tefsır edılmış fakat karîneı mezkûreden dolayı bu ma'zeret merîz ve müsafıre tahsıs olunmuştur. Bu kavıl mu'teber değıldır.

2 — Imam Malık Hazretlerı bunun «Ramazan geldıği halde uzerınde geçen Ramazandan oruç borcu kalmış ve bu muddet zarfında kazaya muktedır olduğu halde kaza etmeımış bulunan kımseler» hakkında olduğuna kaıl olmuş ve şeyhı fanıye fıdye vacıb değıl, lâkın verırse hasen gorürum demıştır. Demek olur kı muşarunıleyh bunun sıyakı ma'zerette olduğunu mülâhaza ıle «يطيقونه» zamirını yalnız savmı kazaya ırca' ederek te'vıl etmış ve bu sayede ıtakayı kazaya ıstıtaa ma'nasına haml eylıyebılmıştır Ve bunun zımnında ıkıncı Ramazanın hululıle sene zarfında kazaya ımkân kalmamış olduğunu da duşun-

duğu cihetle itakanın ademi istitaa manasını dahi mulâhaza etmiş demektir Böyle olunca da bu tahsisin vechi zahir olmaz Bir de bunun ma'nası «فعدة من ايام اخر» de mutlak olan eyyamı uharı o senenin günleri diye takyid ederek senesi zarfında kazanın vucubuna hukmetmektir ki bizce doğru değildir Zira mutlakın hukmu itlakı uzere cereyan etmektir Takyid ancak nâsih olabilecek bir delil ile olabilir Bu ise yoktur Binaenaleyh vucubi kaza muvakkat değildir

3 - Bir çok mufessirîn burada sıyama itakanın, istitaa ma'nasile tefsirini ve vucubi muhayyerle sahih ve mukîme hamlini mumkin gormuşler ve fakat bunun «فمن شهد منكم الشهر فليصمه» âyetile kulliyyen mensuh olduğuna kail olmuşlardır Bunlar mensuhiyette ittifak ile beraber sebebi nuzulde ihtilâf etmişlerdir Bazıları «كتب عليكم الصيام» Ramazan hakkında olmayıb eyyamı ma'dudatın bidayeti hicretteki Aşura ve eyyamı biyz olduğuna ve şehri Ramazan ile tamamen mensuh bulunduğuna zahib olmuşlardır Ekserisi ise o gunlerin emri Nebevi ile tutulduğuna ve «كتب عليكم» Ramazan orucu hakkında olduğuna ve ancak sıyamı Ramazanın ibtida muhayyeren vacib kılınıp ba'dehu «فمن شهد منكم الشهر فليصمه» âyetinin nuzulile hıyar ve fidye neshedilerek sıyamın umumen tenciz kılındığına ve binaenaleyh «وعلى الذين يطيقونه فدية» mensuh olan hali hıyarı natık bulunduğuna hukmetmişlerdir, Bu iki kavilde en zahir gorunen nokta itakanın vucubi muhayyer uzere istitaa manasile tefsirine bir imkân gorulebilmiş olmasındadır Fakat bu mana diğer cihetten bilvücuh hılâfı zahirdir Evvelâ bu mefhumda şeyhi fanının vechi duhulu zahir olmaz halbuki şeyhi fâni hakkında vucubi fidye mucmaun aleyh gibidir «فمن شهد» neshinin buna şumulu bulunmadığına ittifak vardır Saniyen «كتب عليكم الصيام كما كتب» mucmel olmakla beraber savmın mutlak bir vucubi tencîzisinde zahirdir Kezalik «فمن كان منكم مريضا او على سفر فعدة من ايام اخر» marîz ve

musafır olanlar hakkında yalnız sıyamı göstermiş ve ancak eda veya kazaya bir ruhsat vermiş, fıdyeye mesağ bırakmamıştır Buna karşı sahıh ve mukım olan ehlı takate fıdye ıle muhayyerlık ıkı cıhetten tenakuz veya temanu' ıfade eder Zamır fıdyeye ırca' edılebılse ıdı bu mana mumkın olurdu Halbukı zamırın buna ırcaı tecvız edılememış ve bılıttıfak sıyama gonderılmıştır Sahısen, bunun marîz ve müsafır gıbı sıyakı ma'zerette olduğu zahır iken halı sıhhate hamlı hılâfı zahırdır Daha sonra nesıh rıvayetının menseı şudur Ibnı ebı Leylâ Muazıbnı Cebel radıyallahu anhten rıvayet etmıştır kı «aleyhıssalâtu vesselâm Efendımız Medıneye teşrıf ettığı zaman Aşura gunu ve bır de her aydan uc gun oruc tutmuş ıdı Sonra Allah tealâ şehrı Ramazanı farz kıldı «يا ايها الذين امنوا كتب عليكم الصيام» ı ınzal buyurdu «وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين» e kadar balığ oldu Bunun uzerıne dıleyen oruc tutuyor, dıleyen bır mıskın ıt'am edıyordu, daha sonra sahıh, mukım olanların hepsıne sıyam farz kılındı Ve ıt'am ancak savma ıstıtaatı olmıyan çok ıhtıyar kımseler hakkında sabıt kaldı da Allah tealâ «ومن كان منكم مريضا او على سفر الخ» âyetını ınzal buyurdu Yıne Ibnı ebı Leylâ rıvayet etmıştır kı «Resulullah Medıneye teşrıf buyurduğu zaman her aydan uç gun tetavvuan ve farz olmıyarak oruc tutmalarını emr etmış ıdı, Sonra sıyamı Ramazan nazıl oldu Halbukı o zaman kavım henuz oruca alışmamış ıdı oruç kendılerıne pek şıddetlı, pek guç gelıyordu, bınaenaleyh tutamayan, bır mıskın ıt'am edıyordu, bundan sonra «فمن شهد منكم الشهر فليصمه» âyetı nazıl oldu Bınaenaleyh ruhsat ancak marîz ve müsafıre munhasır kaldı, hepımız sıyama me'mur olduk» Bunlar da bır nesh ışaretı vardır Fakat bunun şeyhı fânıden maa'dasında olduğu evvelkınde sarıhtır Aynı zamanda bunlardan da «وعلى الذين يطيقونه» oruç kendılerıne güç gelen ya'nı dayanamıyanlar demektır Ancak bu guç gelmek, dayanamamak mefhumu, hasta-

lık, ıhtıyarlık gıbi bır özur ile eda ve kazaya cidden dayanamıyanlara daima şamıl olduğu gıbı sahıh ve mukım oldukları halde sırf ademı ıtıyaddan naşi fılhal dayanamıyanlara veya pek çok zorlukla dayanabılenlere dahı muvakkaten şamıl gosterılmıştır Buna nazaran Cenabı Allah sahıh, mukımı olanların ademi ı'tiyaddan naşı dayanamamaları hakıkî olmayıb bır vehımden ıbaret bulunduğunu cuz'î bır muddetı muvakkate ıçınde umuma bıttecribe ısbat buyurduktan sonra «فمن شهد منكم الشهر فليصمه» âyetıle farzıyyetı ıtlakıle tamım etmış ve ancak marîz ve musafır ıçın ıftar ve kazaya ruhsat vermış, şeyhı fâni denılen ve hasbel'ade günden güne za'fa doğru gıden erkek veya kadın ıhtıyar ve bunlar hukmunde olan dertlıler de «وعلى الذين يطيقونه فدية» mazmununun hakıkî masadakı olarak bakı kalmıştır Bınaenaleyh bunun mensuhıyetınden bahsedıldığı zaman bu neshın şeyhı fânı ve emsalınden maadası hakkında olduğu unutulmamak ve bunun şeyhı fânıye ne veçhıle sadık olduğu da duşunülmek lâzım gelır

4 — «وعلى الذين يطيقونه» herem resıde olan şeyhı fânı ve şeyhaı fânıye hakkında nazıl olmuştur Ve bunlara fıdyenın neshı hakkında Ashabdan hıç bır rıvayet yoktur, bıl'akıs bu âyetın mensuh olmadığı sarahaten mervıdır. Buharînın dahı rıvayet ettığı veçhle Ibni Abbas Hazretlerı «bu âyet, mensuh değıldır. Savme ıstıtaatı olmıyan şeyhı kebır ve mer'eyı kebıre hakkındadır Bunlar her gun ıçın bır mıskın ıt'am ederler» dıye tasrıh etmiş ve bu Hazretı Alıden, Ibnı Ömerden ve saır sahabeden dahı rıvayet olunmuştur Ahkâmı Kur'anda ve Fahruddıni Razînın tefsırinde ve Ibnı Hümamın Fethülkadîrınde zıkr olunduğu uzere şeyhı fânı hakkında bu ma'na Eshabdan hılâfı rıvayet edılmeyen bır ıcma' olmuştur. Eshabı kıramıdan hadımı nebı Hazretı Enes dahı yüzü muteeavız olan omrunun son demlerınde bununla amel

eder, orucu tutamaz miskin it'am ederdi. Hasılı bu âyeti sebebi nüzulü şeyhi fânidir ve binaenaleyh itakanın mei tuku istitaa demek değil, eda ve kaza her ikisi itibaril oruca zor dayanmak veya dayanamamaktır Ve bu ma'n şeyhi fâni ve faniye gibi zayıf marîzi müzmine de şamildi Bu ikisinde«حرج»harec, dayanamamak zannı senede müsteni olduğundan vehim değildir Ademi i'tiyaddan naşi day‹ namamak zannı ise vehimdir Eda ve kaza itibarile ma zereti daime mantukunda dahil değildir. Ve bu ma'n müttefekunaleyhtir Işte kavli sahih budur Mezhebi Ha nefî de bunun üzerinedir Bizim muhtarımıza göre burad ve bilhassa bu noktada asla nesih yoktur Şafiî Hazretle daha tavsi ederek, gebe veya emzikli olan kadınları d kendi hisablarile değil evlâdlarının telefinden korkara oruclarını yedikleri zaman buraya idhal etmiş, fidve tâbi' tutmuştur Hanefiyyece ise bunlar acuzelere kıy edilemez, marîz hukmüne tâbidirler Gerek kendileri gerek evladları korkusile iftar ederlerse marîz gibi yaln kaza lâzım gelir, ne keffaret, ne fidye vacib olmaz Çunk fidye misli gayri ma'kuldur. Şeyhi fâni bu nassile hilâ kıyas olarak sabit olduğundan makisun aleyh olmaz v aynı zamanda çocuk hisabına fidyenin ma'nası yoktu Zira ihtiyarlar esasen «يا ايها الذين امنوا» gibi umumat içine hitabı savme dahildi Fakat çocuk değildir Hulâsa bu rada itaka istitaat ve vüsü' manasına değil oruca zo dayanmak, ya'ni hem eda ve hem kaza haline nazara ma'zereti daime sebebile dayanamamak ma'nasınadı Bunu fidyeye gücü yetmek ma'nasına te'vile de imkâ yoktur. Gerçi oruca zor dayanana fidyenin vucubu içi fidyeye gücü yetmek şart ise de bu şart «يطيقونه» ni ma'nası değil «فدية طعام مسكين» teklifi malîsinin mucebi olara sabittir. Ma'na «على الذين يطيقون الصيام اداءً و قضاءً فدية طعام مسكين ان استطاعوها» mealindedir Sırf ademi i'tiyadlarından naşi oruca dayan mayacaklarını zannedenler, farzı siyamdan fidye ile ku

tulamazlar Bunlar bır azm ıle kendılerini oruca alıştırıverdıklerı halde goreceklerdır kı çocuklar ıçin bıle mümkın olan oruca pek a'lâ tahammullerı vardır ve ıstikbalden me'yus olmağa hakları yoktur Bu gün tutamadıklarını dığer gun kazaya muktedırdırler Bıdayetı ıslâmda bunu mın tarafıllâh ısbat ıçın sebk eden muvakkat bir tecrıbe devresını tekrar tekrar tecrıbeye kalkışmağa hak yoktur, «شهر رمضان الذى› ... «من حرب المحرب حلت به الدامة › âyetının nüzulunden sonra boyle bır fıkre zahıb olan musluman yoktur ve olamaz, ancak erbabı ma'zeret mustesnadır. Cenabı Allah bunları bır kısmı maraz ve sefer gıbı ma'zeretı muvakkate, bır kısmı da takatgudaz ma'zeretı daıme eshabı olmak uzere ıkı sınıfa ayırmış, bırıne kaza, bırıne de fıdye ruhsatını gostermıştır Bınaenaleyh ma'zeretı sıyam, marazı muhım, seferı baıd, zafı daımdır, ve bu ma'zeretler ıçınde de savmın zarar vermesı maznun, marazdan maadası hılâfı kıyas bır musaadedır Ehemmıyetı olmıyan ve orucla mazarrat değıl, bıl'akıs menfaat gorecek olan marazlar «مريضا» kelımesının tenvınınden harıcdırler Oruç cıdden muzırrolan marazlar ıse esaslı bır mıkyası ma'zerettır buna bınaen hamıl, ırza gıbı maraz hukmunde bulunan ozurler maraza mulhaktır Fakat sefer ve fıdye uzerıne kıyas cereyan edemez, bunlar emsalsız mâzeretlerdır Işte zor gıbı gorunen oruç ınsanların boyle zahır u batın cıddı mazeretı meşruaları gozedılerek farz kılınan ve ınsanlara hayatın ve ınsanlığın lezzetını tatdırarak onlara bır cok menafı te'mın edecek ve ebedî tehlukelerden fenalıklardan koruyacak olan kadım bır tertızaı ılâhıye, bır rukın dınîdır

Imdı (فمن تطوع خيرا) her kım kendı gonlıle tetavvuan her hangı bır hayır yaparsa ve ezcumle fidye vermek lâzım geldığı halde fıdyeyı mıskın taamından daha fazla verırse, yahud hem fıdye verır hem oruç tutarsa (فهو -

(خير له) bu kendısi içın daha hayırlıdır. (وان تصوموا خير لكم) ve zor da olsa oruç tutmanız sızin için fidye vermekten veya kazaya bırakmaktan hayırlıdır. (ان كنتم تعلمون) eğer orucun fazıletinı bilirseniz böyle yaparsınız, tutmamak caiz olan zamanlar da dahı tutarsınız.»

Şimdı, bu sayılı gunler «اياما معدودات» hangi günlerdır?.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِىٓ اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

Meali Şerifi

O Şehri Ramazan ki insanları irşad için hak fürkanı, hidayet delili beyyineler halinde Kur'an onda indirildi, onun için sizden her kim bu Ay şuhudda — ya'ni hazarda — ise onu oruç tutsun, kim de hasta yahud seferde ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerden kaza etsin, Allah size kolaylık irade buyuruyor zorluk irade buyurmuyor, hem buyuruyor ki sayıyı ikmal eyleyesiniz de size hi-

dayet buyurduğu veçhüzere Allahı tekbir ile büyükleyesiniz ve gerek ki şükredesiniz ❋

ŞEHR esasında şöhretden masdar olup bir şey'ı ızhar etmek ma'nasınadır «شهر السيف» denılır kı kılıcı kınından çıkarıb ızhar ettı, demektır. Netekım lisanımızda da «teşhırı sılâh» denılır Bu ma'nadan ahz ıle evvelâ Semada hılâl olarak zuhur eden Aya, sanıyen, bu Ayın zuhur ve ıstınare ve nıhayet ıhtıfa ve tekrar tulûu suretıle bır devrinden ıbaret olan muddetı zemanıyeye şehır tesmıye edılmıştır kı yırmı dokuzla otuz gun beynınde deveran eder. Müneccımîn bunu Kamerın Şems ile ıkı ıçtımaı beynınde küzeran olan müddet dıye ta'rıf ederler Lâkın bu ta'rıf havassa mahsus olub umum ıçın şehr kelımesıne muvafık olan meşhur ma'na hılâlın ıkı zuhuru beynındekı muddettır Ve meb'nayı lûgat budur Salısen hılâl nazarı ıtıbare alınmıyarak sırf gun hısabıle otuz gunluk muddete dahı orfen şehır ıtlak olunur Senei Şemsıyenın eczasından beherıne Ay, Şehr, Mah tesmıyesı de bundan me'huzdur.

Ramazan kelımesınde ıkı kavıl vardır bırıncısı, Muca hıdden mervı olduğu uzere Esmaullahdan bır ısımdır. Ve şehrı Ramazan demek «شهر الله» demektır Ve bır hadîysı Nebevî olmak uzere şoyle rıvayt edılmıştır «Ramazan geldı, Ramazan gıttı «demeyınız, «Şehrı Ramazan geldı, Şehrı Ramazan gıttı «deyınız çunkü Ramazn Allahın ısımlerınden bır ısımdır » Maamafıh beyhakî bu hadîse zaıf demıştır

Ikıncısı Receb, Şa'ban gıbı Şehrı mahsusun ısmıdır.

Evvelkine göre Şehr dahıl olarak «شهر رمضان» terkıbinın mecmuu bır ısmı alemdır Ikıncıye gore ısım yalnız Ramazan olub, Şehrı Ramazan âmmın hassa ızafetı kabılinden bır ızafetı beyaniyedır Tahkıka gore şuhurı Kamerıyeden üçu Şehrı Ramazan, Şehrı Rebıul'evvel, Şehrı Rebıulahır, şehr kelımesıle beraber ısmı alemdır Şu kadar ki

tahfifen şehr kelemesının hazfolunduğu vardır Ramazandan Şehrin hazfı tenzıhen mekruh olduğu ımamı Muhammedden dahı mervı ıse de suı ıyham ve ıltıbas olmıyan mevakıde tahfifen sadece Ramazan demek mekruh değıldır Netekım hadîsı Nebevîde dahı «من صام رمضان ايمانا واحتسابا غفرله ماتقدم من ذنبه» buyurulmuştur Mütebakı dokuz Ayın isımlerı «Muharrem, Safer, Cumadelûlâ, Cumadelâhıre, Receb, Şa'ban, Şevval, Zılk'ıde, Zılhıcce Şehırsız olarak ısmı âlemdır Yalnız Şehrı recebın dahı Ramazan gıbi olduğu da söylenmıştır

Ramazan ısmının ıştıkakına gelınce Bunda da dort vecıh zıkredılmıştır

1 — Imamı Halılden naklolunduğu uzere vaz sonunda güz mevsımının evvelınde yağıb yer yuzunu tozdan tathır eden yağmur ma'nasına «رمضى» dan me'huzdur Bu yağmurun yer yuzunü yıkadığı gıbı Şehrı Ramazan da ehlı ımanı zunubdan yıkayıb kalblerını tathır ettığı ıçın bu ısm ıle tesmıye edılmıştır,

2 — Ekserıyet kavlıne gore Ramazan «رمض» dan me'huzdur Ramaz, Şemsin şıddetı hararetınden taşların gayet kızınasıdır kı boyle pek kızgın yere de «رمضاء» denılır Bınaenaleyh Ramazan, «ramdâ» dan ıhtırak ma'nasına «رمض» fı'lının masdarıdır Ya'nı kızgın yerde yalınayak yurumekle yanmak demektır «قال رمضت قدمه اى احترقت من الرمضاء». evvelıne şehr kelımesı muzaf kılınarak «Şehrı Ramazan» bu Şehrı mubareke ısmıhas yapılmıştır Çunkü bu Ayda açlık, susuzluk hararetınden ıztırab çekılır Veyahud hararetı sıyam ıle günahlar yakılır. Bır de denılıyor kı Arablar Ayların ısımlerını lûgatı kadımelerınden tahvıl ettıklerı zaman her Ayı tesadüf ettığı mevsıme gore tesmıye etmışlerdı Lûgatı kadımede «ناتق» ısmıyle yadedilen bu Ay da o sene şıddetlı bır sıcağa tesadüf ettığınden buna «şehrı Ramazan» namını verdıler.

3 — Ezherîden naklolunan kavıldır kı Ramazan

«رمض الرمل رمضا» fi'linden me'huzdur kı kılıcın namlısını veya ok demirini inceltıb keskinletmek için yalabık iki taş arasına koyub döğmektır, bu Şehre bu ismin verilmesi de Arabların bu Ayda silâhlarını bileyib hazırladıklarından dolayıdır

4 — Ramazan ısmının Esmai hüsnadan olduğu sahih ise Şehri Ramazan bızzat bununla tesmıye edilmış ve bunda bılhassa rahmeti ılâhıye ıle gunahların ıhtirakı nazarı mülâhazaya alınmıştır Ve bu ma'na ile oruç şehri Allah şehrı olmuştur Hasılı Ramazanın ma'nayı lûgavîsınde temızlık, ıhtırak, keskınlık ma'naları bulunduğu gıbı i'tıbarı dınîsınde ıhtırakı zünub ve ızafetı ılâhıye ma'naları âmıl olmuştur. Bır hadîsı Nebevîde evvelı rahmet, evsatı mağfıret, ahırı ateşten azatlık» diye tavsıf olunan Şehrı Ramazanın en mubarek bır gecesı nuzulı Kur'ana da mebde' olmuştur. Bu ayette de bılhassa bu vasf ıle tavsıf buyurulmuştur

ELKUR'AN, Peygamberımız Muhammed Mustafa sallallahu aleyhı veselleme suretı mahsusada ınzal olunub bıze tevatüren nakledilen kelâmullahın ısmıdır kı mushafların detfeteynı beynınde mektubdur Bu ısımde ıkı kıraet vardır Ibnı Kesır kıraetınde vakıf ve vasılda ve Hamza kıraetınde yalnız vasılda hemzesız olarak mutebakı kıraetlerde hemze ıle okunur Hemzelısı kıraetten hemzesızı «karn» maddesındendir, Hemze ıle «مقرو» ya'nı tılâvetle okunan, hemzesızı de ecza' ve mazmunu yekdığerıne mukarın ve bırıbırını musaddık ve mütenasık demektir. Imamı Şafiî Hazretlerı bunun hemzesiz olarak, Tevrat, Incıl gıbı bılâ ıştıkak ısmı kıtabullah olduğunu soylemiştır

Katad ve Atâ balâdakı «اياما معدودات» ın Ramazan olmayıb savmı evvel ya'nı her Aydan üç gün veya bunlarla beraber yevmı «Âşura» dan ıbaret bulunduğuna zahıb olmuş ve bunun ıptıda tetavvu badehu farz veyahud iptida farz kılınmış olmasında ıhtilâf eylemekle beraber bıl'ahare

bu ayetle savmi Ramazan farz kılınarak makablinin tamamen neshedilmış olduğunda ittıfak etmişlerdı. Hazreti Muâzın kavli de bu olduğu soylenmıştır Bunlara gore sıyamı Ramazanın delılı farziyyetı «یا ایها الذین امنوا کتب علیکم الخ» değil «شهر رمضان الذی»، «فمن شهد منکم الشهر فلیصمه الخ» emrı ılâhîsı olmuş olur. Lâkın Cumhura gore savmı evvel sünnet ile sabıt olmuş ve Ramazan orucunun farzıyyetı bervechi balâ «کتب علیکم» ayetıyle başlamıştır ve «ایاما معدودات» dan murad Ramazandır «شهر رمضان الذی» bunu beyandır.

O halde ma'na

Sıze sıyamı farz kılınan eyyamı ma'dude (شهر رمضان ـ

الذی) o mübarek Şehrı Ramazandır kı (انزل فیه القران هدیً ـ

للناس و بینات من الهدی والفرقان) âyetlerı furkan ve hıdayetten ibaret beyyınat, mecmuu butün ınsanlara aynı hıdayet olarak Kur'an bu Ayda ınzal olundu »

INZAL def'aten, TENZIL de tedrıcen ındırmek demekdır. Kur'an yırmı üç senede tedrıcen tenzıl buyurulmuş olduğu halde burada Şehri Ramazanda ınzalının beyan buyurulması şayanı dıkkattır Bunda uç ma'na vardır bırıncısı ekser müfessırînın rıvayatı varıdesıne gore Kur'an Şehrı Ramazanın Kadır gecesı denılen bır leylei mübarekesınde Semai Dunyaya, Beytı ma'mure def'aten ınzal, ba'dehu yırmı uç senede tedrıcen, parça parça Arza tenzıl byuurulmuştur Demek kı hakıkatı Kur'anıye Arza nuzulınden evvel âlemı kevnde ve Arza en yakın olan Semada bır Ramazan gecesı toptan tecellı etmış ve Yer yüzune nuzulu onu takıb eylemıştır İkıncısı, Kur'an bu Ayda ınzal olunmağa başladı demektır. Zıkri kül ve ıradeı cüz kabılinden mecaz olmakla beraber Muhammed ıbnı İshaktan mervi ve maamafıh zahır gıbıdır Bu surette garı Hırada «اقرا باسم ربك» âyetının nüzulü Ramazanı şerıfın Kadır gecesıne müsadif olmuştur Garı

hıra' harareti Ramazan, tazyıkı leyl pek büyük bir inkişafı lâhutînin meb'deı olmuş ve bundan ıtıbaren kadrı gıran kıymeti Muhammedî âyatı beyyınat ve mu'cizatı vazıhai hak ıle butun mevcudata ızhar vr i'lân buyurulmuştur kı bunda

Müpteläyı gama sorkım geceler kaç saat

deyecek ehlı gama « يا ايها الذين امنوا استعينوا بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرين » mazmunu uzere ne büyük bır tebşır vardır' Bu suretle ehlı dıle huzurı ılâhîde kanlı goz yaşları dokturen nıce leyalı ıstıbarın pek büyuk beşaretlere, saadetlere mebde' olduğu vakıdır Ne hıkmetı subhanıyedır kı envarı saadet, gunduzlerın nasıyeı tâbnakından zıyade gecelerın simayı hazınından doğar Çok gulenler ağlamağa namzed olurken, ağlıyanlar, hele hak yolunda ağlıyanlar gulmeğe ıstihkak kazanırlar. Uçuncusu, انزل فيه القرآن hakkında bu veçhle Kur'an ınzal edılmış bulunan Şehrı Ramazan demektır. Fılhakıka Kur'anı azımuşşanda bu mubarek Aydan başka bılhassa medhı celılı ılâhîye mazhar olarak ısmı tasrıh edılmış bır Ay yoktur Işte Şehrı Ramazan boyle mubarek bır Aydır Ve bunun ıçın sıyamın farzıyyetı de bu Aya tahsıs edılmıştır Zıkrı sebkeden eyyamı ma'dude ve mahdude ışte bunun gunlerıdır

Bınaenaleyh (فمن شهد منكم الشهر فليصمه) sız mü'mınlerden her kım bu mubarek Ayda şahıd ve hazır veya bu mubarek Aya şahıd olursa bunda oruç tutsun — شهود esasen gıyab mukabılı huzur demektır kı şehadet ve muşahede de bu huzur cumlesındendır Şehır, muddetı zemanıye olarak bunun mef'ulu fıhı veya mef'ulü bıhı olmak muhtemıldır Evvelkıne gore bu Ayda bılfııl hazır olan yanı vatanında mukım olub musafır olmıyan demektır. Ikıncısı de Şehrı huzurı ılmî ıle muşahede eden demek olur. Zaman ıse müşahede olunamıyacağından buna şuhud, huzurı aklî demek olan ılmı yakîn veyahud hılâlin şuhu-

du ma'nalarından bırını ifade eder Bu da iki ma'naya muhtemildır Bırısı her kım gorürse tutsun demektir, bunda gormiyenler ınsekûtün anıhdır Dığerı de her hangı bırınız hilâle şehadet ederse her bırınız tutsun demektir. Bunda da şuhud ve şahadet, esbabı ılmolarak sabıt ve mu'teber bir şahid ile de Ramazan tutulabılınek caız olur. Binaenaleyh «شهد منكم الشهر» şu ma'nalara muhtemıldır.

1 — Sızden her kım Ramazanda mukım ıse onu tutsun

2 — Sızden her kım Ramazanı yakînen bılırse onu tutsun.

3 — Sızden her kım Ramazanın hılâlını görurse onu tutsun.

Bırıncı ve ıkıncı ma'naya gore Şehir hakıkatıyle kulle masruf olursa vucub tamamında teveccuh edeceğınden Ramazanda oruç tutmak mumkın olmaz Halbukı farz olan budur Bınaenaleyh şehudı Şehr Şehudı cüz'ı Şehır ma'nasınadır Bu ıkı ma'naya gore esbabı ılım meskûtun anıhdır. İkıncı ve uçuncude gelecek musafır fıkrası muhassıs, evvelkınde adîldır Fahruddını Razî der kı Vahıdî ve sahıbı Keşşaf gıbı ekser muhakkıkîn bırıncı ma'naya zahıb olmuşlardır Lâkın benım ındımde ıkıncı evlâdır Zıra hazıften salımdır ılah. Hulâsa burada şuhudı hılâl ma'nası zarurî değıldır O halde esbabı ılım meskûtun anıhtır, bunu taharrı etmek lâzım gelecektır

Bu mes'elede esbabı ılım ıçın ıctıhada mesağ var mıdır? Şuhud, hazar ıle veya huzurı aklî demek olan ılmı yakîn ıle mufesser olduğu takdırde ba'dettaharrı bu babda başkaca bır nas yoksa esbabı ılım hakkında ıctıhada mesağ olmak lâzım gelır Bunun ıçın bazıları başka nas yok zannıyle hısabatı nücumıye ıle dahı amel olunabıleceğıne kaıl olmuşlardır Lâkın Cümhurı eslâfa gore başkaca nas mevcud olduğundan bu mes'ele mevrıdı ıctıhad değıldır Zıra bu âyet bu tefsıre gore sakıt ıse de bu

babda kitab ve sünnetten müteaddıd naslar vardır. Evvelâ kitabdan «يسئلونك عن الاهلة قل هي مواقيت للناس» âyeti gelecektir. Bu bize kat'iyyen gösterir kı şer'an vaktı ta'yin eden delil hılâldır. Hilâl ıse göreceğımız veçhile mer'inın ismidir. Bundan başka hılâlın nasıl bılıneceğını ehadisı şerife göstermıştır.

1 — الشهر تسعة وعشرون لاتصوموا حتى تروه ولاتفطروا حتى تروه فان غم عليكم فاقدروا له = Ay yırmı dokuz, gormedıkçe tutmayın ve gormedikçe ıftar etmeyin, eğer üzerıniz bulutlanırsa mıkdarını hısab ediniz» Acaba bu mıkdarı hısab ne demektır? Bunu da şu hadîsler gostermıştır

2 — لاتصوموا حتى تروا الهلال فان غم عليكم فاقدروا ثلاثين = Hilâlı görünceye kadar oruç tutmayın, üzerınız bulutlanırsa otuzu mıkdar yapınız»

3 — صوموا لرؤيته وافطروا لرؤيته فان حال بينكم وبين منظره سحاب او قترة فعدوا ثلاثين = rü'yetı ıçın tutunuz ve rü'yeti ıçın bozunuz. Eğer sızınle manzaraı hılâl arasına bır bulut veya pus haylulet ederse otuzu sayınız»

4 — صوموا رمضان لرؤيته فان حال بينكم غمامة اوصبابة فاكملوا عدة شهر شعبان ثلاثين ولاتستقبلوا رمضان بصوم يوم من شعبان = Ramazanı rü'yetı sebebıyle tutunuz eğer aranıza bır bûlut veya sıs gırerse şehrı Şa'banın adedını otuza ıkmal edınız ve Ramazanı Şa'bandan bır gun orucıyle karşılamayınız.»

5 — الشهر هكذا وهكذا الخ = Ya'nı Ay kâh otuz ve kâh yırmi dokuz olur Gorürsenız tutunuz, gorürsenız bozunuz, eğer bulutlu olursa otuzu sayınız.

Işte bunlar ve emsalı ehadısi sahîha «يسئلونك عن الاهلة قل هي مواقيت» âyetıne mutabık olarak «فمن شهد منكم الشهر فليصمه» dekı şuhudı Şehrın esbabı mu'teberei şer'ıyesını beyan eylemışlerdır. Bınaenaleyh meselede ıctıhada mesağ yoktur. bu nusus gosterıyor kı şer'an bır hılâlden ı'tıbaren Şehrın mikyası aslîsı otuz gündur Otuzun tamam olduğu ma'lûm olunca başkaca hıç bır delile ıhtıyac yoktur Fakat Şehır bazan yırmı dokuz da olur O zaman delıle ıhtıyac vardır.

Bu delîl rü'yeti hilâldır, ya'ni ilmi istidlâlî değıl ilmı şuhudîdir Ilmı şuhudî mümkın olan mevakıde ehlınden buna müstenid olan şehadetın de sureti umumıyede mu'teber bır beyyine olduğunda şüphe yoktur. Istıkraı nüsusa nazaran semaı şehadet ıle amel, ilmı şuhudî ıle ameldir. Bundan başka «يا ايها الذين امنوا»، «من»، «منكم» ıle hıtabı savm, hıtabı âmdır Ve bu gıbı ahkâmı şer'ıye ve hukukı ilâhiyede vahid üzere hüküm, cemaat uzere hükümıdür. «حكمى على الواحد حكمى على الجماعة». Bunun ıçın her hangı bır mu'mın üzerıne şuhudı hilâl ıle savmın vacıb olduğu sabıt olunca bıddelâle dığerlerıne de vacıb olur Bu vücub ve sübut ıse ancak o mu'mının şuhud ve şehadatıle olur Bu şehadet, ferdî surette ıse vücub yalnız ışıdenlere sırayet eder Yok eğer içtımaî surette ve bır mahkeme huzurunda sabıt ıse o zaman da umuma sırayet eder O haldc şuhuddan şehadete naklı kelâm edelim. Savm «محض حق الله» ıftar ve bayramı hakkı abıddır Ve usulı şer'ıyeye nazaran hukukı ıbad taallûk eden hususatta amel lâakal ıki şahıdi âdıle mutevakkıfdır. Fakat hukukı ıbad taalluk etmıyen ve yalnız hakkı ılâhî olub diyanetı mahza kabılınden bulunan hususatta bır şahıdi âdilın haberı vahıdı ıle dahı amel caızdır Bınaenaleyh Bayramı ıçin şehadetı vahıde aslâ kâfi gelmez ıse de Ramazan ıçın bunun cevaz ıfade edebılmesi mümkındır Ancak bunun zahırı hal ıle tekzıb olunamaması da şarttır. Zahirı halın tekzıb edebıleceğı habere haberı salıh nazarıle bakılamaz Bınaenaleyh e'ımmeı Hanefıye bıl'ıttıfak demışlerdır kı Semada bır ıllet bulunduğu, ya'ni heva açık olmadığı zaman Şavval ve Zılhicce ıçın lâ'akal ıkı âdılın, Ramazan içın yalnız âdıl bır adamın dahı şahadetı kabul edılebılırse de Semada ıllet bulunmadığı zamanlar ıhbarları ılım ıfade edecek bir cemaatı kesırenın şehadetı lâzımdır. Ma'adası kabul edilmez Zıra ayın yirmi dokuzuncu günü taharrıı hılâl umum mu'mınlere farzdır. Bınaenaleyh bunu bır çok ınsanlar lâyıkıle

arayıb gozettiğı ve Semada bir mani' de bulunmadığı halde bır kaç kimsenın gorub de diğerlerının gözleri sağlam ve manı'dan azade bulunmakla beraber görmemış olmaları âdeten mümkın olmaz Bınaenaleyh bu zahri hal, gordük dıyerek bır kaç kışının şehadetını tekzıb eder Bunların galatına veya bır hayal gorüb hilâl sandığına veya ımkânı aklîsıne bınaen yalan soylemış olduklarına ıhtımal verılır Ahkâmı Kur'anda der kı bu bır aslı salıh-dir, akıllar sıhhatıne hükm eyler ve emri şerıatın meb'-nası da bunun uzerınedır. Bunda hatâ buyük zarara bâıs olur Bu yüzden halka şüpheler ılka ederek dınlerını teşvış edebılırler Bunun ıçın e'ımmeı Hanefıye ahkâmı şer'ıyeden umum nasın bılmeğe muhtac bulunduğu hususatın tarıkı subutu ıstıfaze ve mucıbı ılm olan haberler olabıleceğıne ve bu gıbılerı ahbarı âhad ıle ısbat caız olmadığına kaıl olmuşlardır. Fakat Semada ıllet bulunduğu zaman boyle zahırı halın tekzıbı olamıyacağından hakkullah olan Ramazanda bır, hukukı ıbad olan bayramlarda ıkı âdılın şehadetını tekzıb etmeğe de hak yoktur Bundan şu da anlaşılır kı zahırı halın tekzıbı mu'mınlerın ıfayı ferıza ıçın feve feve taharrı hılâle çıktıkları zamandır Yoksa bu vazıfe muhmel bırakılır da taharrı tek tuk bır kaç kışıye kalırsa Semada ıllet bulunmadığı halde ıfayı vazıfe etmıyenlerın edenlerı tekzıbe hakları kalmaz. Zahırı hal o bır kaç kışıyı mukezzıb olmaz Muteahhırîn bu derkeye duştuklerı ıçın cemmı gafır şartından sarfı nazar ederek dığer mezhebler de olduğu gıbı alel'ıtlak ıkı şahıdı âdıl ıle ıktıfaya luzum hıssetmışlerdı Hasılı savmı, umuma farzı ayn olduğu ıçın şer'an şehrın sebebı subutu da umum ıçın mümkin olan şuhudı hılâle, olmadığı halde otuz mıkyasına raptedılmıştır Bınaenaleyh ayın yırmı dokuzında taharrı hılâlde umuma lâ'akal farzı kıfaye olarak farzdır.

Hısabatı nucumıyeye gelınce Evvelâ Bu hısab uzere ay suretı umumıyede ne yırmı dokuz, ne de otuzdur Iki

ictıma vaya ıkı hılâl beynındekı şehri nücumî yirmı dokuzla otuz arasında daıma kesırlıdır. Vasatîsı ise yırmı dokuz buçuk gün eder Halbukı savm sabıt olmak ıçın gün mı'yarına merbuttur Bınaenaleyh hısabı nücumî esası mi'yardan harıcdır. Sanıyen, hısabı nücumî ıle ıdraki *hılâl, ılmi şehudî değıl ılmı ıstıdlâlîdır Bınaenaleyh ıstıd* lâl mevkılerınde şer'an dahı mu'teber olsa da şuhud mevkıınde olmaz. Salısen, bu ılmı ıstıdlâlî ehlı fen olan havassa mahsustur Bu esas ıttıhaz edıldığı takdırde avam taklıde cebredılmış ve ferızaı savmıyelerını eda ıçın ıbadetınde behemehal havassın vısatatına mecbur kılınmış ve ılmı şuhudî zevkınden mahrum edılmış olur Böyle olmamak ıçın hılâl hısabını anlıyacak kadar ılmı nucum tahsılı dahı muslümanların hepsıne farzı ayın kılınmak lâzım gelır kı bu da umumî olan dını ıslâmın yüsrı esasına muhalıf bır teklıf olur. Rabıan, ıctımaı neyyıreyn umurı hafıye ve ızafıyedendır Buuun delılı zahırîsı şuhudı hılâldır Şer'an umurı hafıyede bır şeyın delılı o şey makamına ıkame olunacağından şuhuda ıtıbar, zarurî olmak lâzım gelır Halbukı hısab esas ıttıhaz olunduğu takdırde ıtıbar, hılâlın zuhuruna değıl, ıctımaın vuku ve hıtamına olmak lâzım gelır Bınaenaleyh hısab noktaı nazarından ru'yetı hılâl ı'tıbarının ne fennen ne şer'an bır ma'nası olmaz Bu gıbı hıkmetlere mebnı hısabı nucuma ıtıbar hakkında bır nas varıd olmamıştır Bu da fennın alel'ıtlak kıymetsızlığınden değıl, belkı mevzuı sıyam noktaı nazarından umumî olamıyacağı ıçındır Ilmı nucum tahsılı herkese farz kılınacak ıptıdaî tahsıllerden olamıyacağı ıçın buna mukabıl senenın ba'zı mukaddes gunlerınde müslumanlara taharrıı hilâlı teshıl edecek rasadhaneler yaparak herkesın bu zevklerı tatması ıçın teşvikatta bulunmak elbette daha guzeldır Goruluyor kı mu'teber olan haber, ılmı şuhudîyı nakıl demek olan ve zahiren tekzıb edılemıyecek olan şehadetı adıldır

Yoksa hiç kimse şüphe etmez kı para ıçin din ve vicdanını satıb yalan yere şehadet edebilecek bır kaç fasıkın ıhbarına itimad etmekten ıse hisab ıle amel etmek evlâdır. Ve Peygamberımız Şa'banın son günu orucile Ramazan karşılamayı da nehıy buyurduğu ıçin Şa'ban olduğu malûm bulunan bır günde yalan bir haber ile oruç tutmak veya Ramazan olan bır günde yalan bır haber ıle Bayram yapmak da günah olacağından bu babda ıhtıyat da lâzımdır Bınaenaleyh cemmi gafırın şehadeti bulunmadığı zaman dınlenecek şahidler hakkında hısabı nucumîyı zahırı hal gıbı mu'teber tutmak zamanımızın halıne muvafık olacaktır ve müsluman olanlar her halde hilâli taharrı etmek ferızasını unutmamalıdırlar

Hulâsa, savmın sebebı vucubı şuhudı şehır, daha doğrusu şuhudı cuz'ı Şehırdır, Yırmı dokuzda rü'yetı hılâl ıle, bu olmadığı takdırde tekmılı selâsîn ıle halı hazarda Şehrı Ramazana gırmış olan her mü'mını mükellefe bu ayda oruç tutmak farzdır (ومن كان مريضا) ve her kım mühımce hasta (او على سفر) yahud bır sefer ürerınde ıse (فعدة من ايام اخر) bunların orucu da Ramazandan başka gunlerden sayısıncadır — Ya'nı bunlara Ramazanda ruhsat vardır, tutmayabılırler ve tutmazlarsa dığer gunlerde adedı adedıne kaza etmeye borçludurlar Kaza ettıklerı takdırde âsım olmazlar. Fakat mukım ve sahıh olanlara bu ruhsat yoktur, onlar kazaya bırakırsa farzı terketmekle âsım olurlar Ve amden nakzettıklerı takdırde kazadan başka keffaret de lâzım gelır Işte yazılmış olan sıyamın eyyamı ma'dudesı Şehrı Ramazan ıle beyan ve farzıyyetı tencîzen te'kıd olunduktan sonra ma'zeretlerın ıtibardan sukutu tevehhüm olunmamak ıçın maraz ve sefer ma'zeret ve ruhsatları da tekrar zıkredılmıştır Bu tekrar dolayısıle balâdakı âyetlerın savmı Ramazan hakkında olmadığı ve olsa bıle ıptıdai hale aıd olan vücubı muhayyer hakkında olub bu tencız

ile mensuh bulunndukları ve binaenaleyh «وعلى الذين يطيقونه» fıkrasının tekrar edilmediği cıhetle külliyyen mensuh olduğu ıtakayı istitaa ıle tefsır eden bır çok müfessirîn tarafından dermiyan edılmıştır. Lâkin burada ıtakanın ma'nası tatvik olub bunun mensuh olmadığı ve lâakal şeyhı fâni ve marîzı me'yus haklarında mensuh olmadığı sabıt ve Şafiîye gore hamıl ve mürzıaya dahi şamil ve hatta şeyhı fâniye fıdyeyı vacib gormiyen İmam Malıke gore bu nas kaza borcu olub da muktedır ıken senesı zarfında kaza etmıyenler hakkında sabıt olduğu yukarıda ızah edilmış ıdi Burada tekrar edılmemesi mensûhıyetınden değil edaya mahsus muvakkat ma'zeret olan maraz ve seferın zıkrıle eda ve kazaya şamıl daımî ma'zeret olan za'fı takatın evlevıyyetle subutu anlaşılmasına meb'nidır. Ve bu noktayı şu da te'yıd eder (يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر) Allah boyle orucu farz kılmakla sızı zora, sıkıntıya gırıftar etmek istemez, bıl'akıs size kolaylık vermek ıster — Maraz ve seferde savm ıse bazan usret olabılır, bunun yusru de ıftara ruhsattır Buna bınaen mucibı zarar ve harec olacak ma'zeretler hakkında ruhsatlar vermıştır Bu hıkmete mebnıdır kı oruca nıyyet edıb de oruclu olduğunu unutarak yeyıb ıçen veya muamelei zevcıye yapan nasînın orucu bozulmıyacağı hadîsi Nebevîde beyan buyurulmuş ve buna zıyafetullah ıtlak edilmıştır Yıne bu yusür esasına meb'nı ateh, cünun gıbı mevanıı teklıf bulunmıyan ve az çok hıtabı âmmıle mükellefîn mıyanında dahıl bulunan aklı başında ve fakat eda olsun kaza olsun oruca zor dayanabılecek, oruç bütün takatını tuketıb zarar verecek olan ve hasbel'ade günden güne yıprayıb fenaya doğru giden pek ıhtıyar erkekler ve kadınlar, kezalık genç olduğu halde ıfakatı ümıdsız bır marazı muzmınden dolayı ıhtıyarlar gıbı takatsız bulunan zaıfler hakkında da kudretı malıyelerı bulun-

mak şartıle balâdakı fidye ruhsatı evleviyyetle sabıttır.' Çünkü bunlar içın kaza dahi bır usret olacağından yüsür fıdye suretindedır Hasılı Cenabı Allah zor gıbı görünen orucu farz kılmakla esasen mü'mın kullarını mücadelei hayatta usretten kurtarıb yüsr-ü suhulete mazhar kılmağı ırade buyurmuştur Oruçla kolay kolay mucahedeı nefse alışılacak, luzumunda sabır yolları öğrenılecek, metaıbı hayat yenılecek, saadetı uhreviyeye ırışılecektır Fakat boyle usretlerı yusre tebdıl edecek olan oruç, maraz ve sefer ve ıhtıyarlık gıbı bazı ahvalde vusrolınaz da usrolabılır, ışte o zaman da kaza veya fıdye yusür ve ruhsatı meşru' kılınmıştır Hattâ Zahırıyye bu âyetlerın zahrıne bakarak seferde kasrı salât gıbı seferde ıftarı savmın vucubuna bıle kaıl olmuşlar musafır olana başka günlerde oruç tutmak farzdır, demışler «ليس من البر الصيام في السفر» hadîsıle de ıstıdlâl eylemışlerdır Ebuhüreyre radıyallahu anh dahı buna bınaen «seferde saım olana yine kaza lâzım gelır» demıştır Lâkın bundan ma'ada butun sahabe ve Tabıîn ve Fukaha' seferde savmın namaz gıbı olmayıp caız olduğunda ve tutarsa kaza lâzım gelmıyeceğinde muttefıktırler Bu babda Ebuhureyre şazdır. Çunkü aleyhıssalâtu vesselâm Efendımızın seferde oruç tuttuğu haberı mustefîz ıle sabıttır Ebusaıdı Hudrî, Encsıbnı Malık, Cabır ıbni Abdıllah, Ebudderda' Selemetıbnı muhabbık ve ıbnıabbas radıyallahuanhum seferde sıyamı Nebevîyı rıvayet eylemışlerdır Bundan başka Hamzetıbnı amrıleslemî radıyallahuanh Resulullaha «ben seferde oruç tutarım» dedıgı zaman rısaletmeâb Efendımızın «ان شئت فصم وان شئت فافطر» = dılersen tut dılersen ye» buyurduğu da sabıttır. Muşarunıleyh Hamze ve Urvetıbnızzubeyr ve Ebu Meravıh sefer ve hazarda savmı dehır tutarlardı Bu âyetlerde ıse marîz ve musafıre ıftarın vücubuna delâlet yoktur Bınaenaleyh ليس من البر الصيام في السفر hadîsı de bazı ahvalı mahsusaya maksurdur. Netekım fetlu Mekke senesı Peygamberle beraber Eshab,

Ramazanda oruc tutmuşlardı, sonra Resulullah «duşmanınıza yaklaştınız fıtır sızın için daha kuvvetlidır, bınaenaleyh ıftar edınız» buyurdu Ebu Saıdı hudrî «Vallahi ben bu emirden evvel goruyordum kı Resulullah ıle beraber tutuyordum» demıştır Bu sefer Ramazanın onu geçtıkten sonra vakı olmuş ve ıftar emrı «Usfan» ıle «Emeç» arasında «Kedıd» nam mahalde verılmıştı demek kı «ليس من البر» hadîsı bu gıbı esbabı mahsusaya maksurdur. Bınaenaleyh seferde oruc memnu değıl belkı «وان تصوموا خير لكم» ıtlakıyle efdaldır bıle Hazretı Enes de «bız ومن كان مريضا او على سفر» âyetı nazıl olduğu vakıt seferlerımızde ac acına gıder ve konduğumuz zaman da karnımız doymazdı, fakat bu gün tok olarak gıdıyoruz ve tok olarak konuyoruz» demış ve uşağına seferde orucu emretmıştı. Cenabı Allahın bu ruhsatı teysır ıçındır Seferdekı salât gıbı azîmet ma'nasında değıldır Merîz ıçın ıftarın vacıb olmadığı muttefakun aleyh ıken Zahıriyyenın seferde ıftarı vacıb addetmesı doğru olamaz Zaman olur kı merîz ve musafır ıçın vaktınde herkesle beraber edaen tutmak bılâhare yalnız kazaen tutmaktan daha usretlı olabılır, bu da ıradeı yusre muhalıf olur

Hasılı Allah, yusr ıster, bır de (ولتكملوا العدة) şehrın adedı eyyamına gore edaen veya kazaen savmın adedını ıkmal eylemenızı, Asımdan Ebu Bekır Şu'be rıvayetı ve Ya'kub kıraetınde kâfın fethı ve mımın teşdıdıyle «ولتكملوا العدة» okunduğuna nazaran adedı tekmıl etmenızı (ولتكبروا الله على ماهديكم) ve sıze hıdayet etmesıne veya hıdayet ettığıne hamdederek Allaha tekbır ve ta'zımınızı (ولعلكم تشكرون) ve sızın gıbı mu'mınlerden me'mul olan şukrünuzu ıster — Bu rabta gore «ولتكملوا» «ويريد لتكملوا» demektır kı «lâm» lar ta'lıl olmayıb, «يريد ليطهركم» «يريدون ليطفئوا» âyetlerındekı «lâm» lar gıbıdır Fakat lâm» ları ta'lıle hamle-

derek âyetın nıhayetınde «شرع لكم ذلك» takdiri dekik bir leffı latîfi tazammun etmekle daha beliğ olduğunu sahib Keşşaf beyan eder Bu surette ma'na «Allah yüsr ister, usr ıstemez ve adedı ıkmal eylemeniz ıçin ve Allahın size hıdayetıne hamdederek kendıni tekbir ve ta'zım etmeniz ıçın, ve bır de şukredesınız diyedır kı Cenabı Allah butun bunları boyle teşrı eyledi», ya'ni şahide savmi Şehrı, merîz ve musafıre ıbahaı ıftarı ve iftar ettiklerı takdırde aynı adede rıayetle kazayı meşru eyledi. Ikmali aded, muraatı adedın, tekbir, ta'lım eyledığı keyfiyyeti kaza ve uhdeı fıtırdan hurucun, şukür de terhıs-ü teysirın ılletı olur Her ıkı ma'naca Ramazan orucunun adedı eyyam ıle kâmılen tutulması ve Bayram ayı gorülmedıkçe otuzun tekmıl edılmesı matlûbı ilâhîdır. Kazada muraatı adedın matlûb olması edada ıkmalı adedın matlûb olmasına muterettıb ve kazanın sebebı vücubu edanın sebebı vucubundan ıbaret bulunmasından munbaıstır Aded her gunun kendı orucuna sebeb ve mi'yar olduğunu gosterır O halde şuhudı şehır sebebı icmalı olmakla beraber sebebı tafsılı eyyamdır ve bunun ıçin oruç evvel'emırde eyyamı ma'dude olmak üzere farz kılınmış ve Şehır bunun beyanı olmuştur «ولتكملوا العدة» Şehrı adedı eyyame rabtetmıştır Bınaenaleyh Ramazanda bır kaç oruç yeyen kımsenın butun Şehrı kaza etmesi lâzım gelmez Balâda «اياما معدودات» nıhayette «ولتكملوا العدة» denılmeyıb de sade «ولتكملوا الشهر» denılse ıdı boyle olmak lâzım gelirdi ve hattâ gecesıyle gunduzıyle butün Ayın bir oruç olması ıktıza ederdı Demek kı Ramazanın ıçınde tahavvülı teklıf mu'teberdır Ortasında balıǧ olanlar mükellef olduğu gıbı seraıtı teklıfı zavı edenlerden de sakıt olur Kezalik Ramazan bıdayetınde mukım olan kımse Ramazan içinde sefere çıkarsa yıne ruhsata mazhardır. Ancak oruçlu olarak çıktığı gunu bu ruhsata dahıl olmaz. Zira «او على سفر» buyurulmuştur Aded de gun üzere mürettebdır. Sebebi

ıcub yalnız evvelinden şuhudı Şehr olsa idi bunlar iz olmazdı. Maamafih evvelinden tamamına bir niyyet de oruc sahih olabilir. Çünkü şuhudı Şehir bir sebebi nalidir.

ALLAHI TEKBİR, esasen Allaha ta'zım demektir ki ma'na ile olur. Akdi kalb, kavl, amel. Akdı kalb, lahın vahdaniyyetıne ve adlıne i'tikad ıle sıhhatı marifet zevali şükûktür. Kavl, sıfâtı alıyye ve esmâı hüsnasını ˑardır. Amel de salât-ü savm ve saır mefrûzât-ü meş- ât gıbı a'malı ubudıyyet ile ıbadet etmektir Bu kavl-ü ıelin makbul olması da i'tikadi kalbe ya'nı ımana mü- ⁄akkıftır. Zıra «ومن اراد الآخرة وسعى لها سعيها وهو مؤمن فاولئك كان سعيهم مشكورا» etınde meşkûriyyetı sây, mü'mın olmak halıyle takyıd ılmıştır I'tıkad-ü ıman savme mahsus olmayıb her ıdette carı olduğu ve ıbadatı saıre esbabı muhtelifeye ɔrbut olub sıyamı Ramazana ınubtenı bulunmadığı ıetle bu âyete munasıb olan ma'na bu tekbırın adedı ımazanı ıkmale müteallık olarak Bayrama îşaret olması buna evlâ olan da lâfzı tekbırin ızhar edilmesıdır ıfzı tekbir «Allahüekber» demektır. Bunun ekmel r suretı de tehlıl-u tahmıdı dahı muştemıl olan «الله اكبر الله اكبر لا اله الا الله والله اكبر الله اكبر ولله الحمد» dır ki tekbır namıyle ıtearoftır Bu âyette tekbırın «على» ıle sılelenmesı de ı'nayı hamdın tazmininıne mebnı olduğundan buna pek ınasıbdır Bu tekbır ıse insanın hilâlı Şevvalı ru'yet zama- nda kendı nefsınde yapacağı tekbır olmak caız olduğu bı seleften bır çoğunun anladığı veçhıle Bayram namazına ıarken yapılan tekbir veyahut Bayram namazının tek- rlerı olmak da caizdir Yani her bırı muhtemıldır Bun- ˑdan bırıne delâletı mahsusa yoktur Bınaenaleyh bunla- ı birı bu âyet ıle vacıbdır denilemez, cehr u ıhfası vacıbdır ɔ denılemez İbni Abbas Hazretlerinden rıvayet olunuyor «Muslumanlar Şevval hilâline baktıklarında Bayramla- ıdan farığ oluncaya kadar tekbir almaları uzerlerıne

haktır Çünkü «ولتكبروا الله على ما هديكم» buyurulmuştur. Hazreti Ali, Ebu Katade, İbni Omer, Saıd ibni Müseyyeb Urve, Kasım, Harıcetibni Zeyd ve Nafı ibni Cübeyr ibni Mut'ım vesair eshabı kıramdan dahı mervıdır kı Bayram gunu musallaya çıktıkları vakıt tekbir alırlardı Ebu Bekrı razî Ahkâmulkur'anda bunları naklederken der ki «İbnı Abbasın mevlâsı Şu'be şoyle demıştır· «Ben İbni Abbası musallaya yedıb goturürdum, nasın tekbır aldığını işidır, nasa ne oluyor ımam tekbır mı aldı» derdı, ben hayır derdım, o da «nas delı mıdırler?» derdı, bundan anlaşılır kı İbnı Abbas tarikı musallada tekbırı hoş gormemıştır ve bu delâlet eyler kı onun indınde âyettekı tekbırden murad, ımamın hutbede aldığı o tekbırdır kı nas dahı beraber alabılır Hılâl tekbırı rıvayetınde de cehrın vucubuna delâlet yoktur» ılah. Bu delılleriın hasılı olmak uzere mezhebı Hanefîde muhtar olan şudur kı bu tekbırlerın hıç bırı vacıb değıldır Bayram hilâlını gorunce sırren ınanayı cammıyle bır tekbırı mustehab Peygamberden ve sadrı evvelden mervı olduğu ıçın Bayramlarda musallaya gıderken tekbır sunnettır Ancak Ramazan Bayramında sırren ve Kurban bayramında cehren almak mustehabdır Âyettekı tekbır mutlak olduğu ıçın butun bunlara şamıl olursa da hepsının vucubunu ıfade etmez Nıhayet Bayramın hululu ıle mutlak bır tekbırın vucubunu ıfade ederse o da Bayram namazı ve ondakı tekbırlerı olabılır Şu halde hasılı ma'na «Ramazanı ıkmal edıb tekbır alarak Bayramı namazını kılınız» demek olur, ولعلكم تشكرون da Bayram sururuna ve Bayramın bır tarzı şukran ıle yapılması hususuna ışaretı mahsusayı haizdır — Ve bu suretle ferızaı sıyamın ta yukarıdakı كلوا, اشربوا emirlerıne tenasuku ne kadar ma'nıdar olmuştur Ve bu cumlelerle bu âyette Cebrıyye mezhebıni iptal edecek delıllerı vardır

Rıvayet olunduğuna gore a'rabînın bırısı Resulullah

sallâllahü aleyhı veselleme «أقريب ربنا فنناجيه أم بعيد فنناديه» = Rabbımız yakınmıdır, gızlıce munacat mı edelım, yoksa uzak nıdır bağıralım mı?» dıye sormuştu Bu sebeble Cenabı Allah müstahıkkı tekbır-ü şükran olan zatı ülûhıyyetını ta'rıf-u tavsıf ederek duanın savma şıddetı münasebetıni ıfham ve ahkâmının mer'iyyetı icrasını emr ıçın telvînı hıtab ile Resulüne buyurmuşdur kı

وَاِذَا سَاَلَكَ عِبَادٖى عَنّٖى فَاِنّٖى قَرٖيبٌ اُجٖيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجٖيبُوا لٖى وَلْيُؤْمِنُوا بٖى لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ❁

Meali Şerifi

Ve şayed kullarım sana benden sual ettilerse muhakkak ki ben çok yakınımdır, bana dua edince duacının duasına icabet ederim o halde onlar da benim da'vetime koşsunlar ve bana hakkile iman etsinler ki rüşd ile gidebilsinler ❁

(و اذا سالك عبادى عنى) kullarım sana benden sual ettık-lerınde cevabı şudur (فانى قريب اجيب دعوة الداع اذا دعان) ben muhakkak yakınım, yanı bana dua ettığı vakıt dua edenın duasına ıcabet ederim, onu her halde bır cevab ıle karşılarım. – Demek kı Allahın yakınlığının ma'nası bu veçhıle sur'ati ıcabet demektır, Kurbı mekânî kurbi cihet demek değıldır. Zatı ulûhıyyetin bu veçıhle tav-sıf-ü ta'rıfınde evvelâ, halıkı kâınat olan Hak tealâyı bılmez, ışıtmez, kor sağır bır kuvvet farz ederek namaz, oruç dua gıbi ıbadetlerı, muracaatları faıdesız, lüzumsuz

gibi zümeden cehelei tabiiyyun, kezalik mebdei kader olan ilmi ilâhîyi ve mebdei kaza olan iradei ilâhiyeyi dahi bir kadere tabı' tutarak ıhtıyarı ilâhîyi inkâr eden Icabiyeyi şiddetli bir red vardır Yaradıci kudreti inkâr etmek cehli mahz olduğu gibi yaradanın cehlini, ilmi hakkın yaradıcılığını inkâr etmek de ayni veçhile cehli mahızdır. Saniyen, Allahı zor bilir ve zor işitir gibi zannedib de dua ve ibadetinde bağırıb çağıranlara, gürültü patırtı edenlere red vardır. Netekim bu âyetin esbabı nüzulü miyanında rivayet edilmiştir ki bir muharebede Ashabı kiram seslerini yükselterek tekbir, tahlil, dua ediyorlardı, aleyhissalâtu vesselâm Efendimiz «siz, sağıra veya gaibe dua etmiyorsunuz her halde bir semii karibe dua ediyorsunuz buyurmuştu Ve balâda zikr olunan sebebi nuzulden de anlaşıldığı uzere bu âyet, Allahı uzak zanne dib de dualarında bağıranları red için nazil olmuştur Cehelei tabiıyyun ve icabiyeyi raddetmesi bunun lâzımı olarak evleviyyetle sabittir. Bunun için duanın şeraitinden biri de hudu u huşu'dur Zira insanlar Allahdan uzak olsalar da «Allah karib» dir, bize şah damarımızdan daha karibdir «ونحن اقرب اليه من حبل الوريد» hattâ bize bizden ziyade karibdir

Imam Fahruddini Razî der ki «işbu «فاني قريب» kavli ilahîsinde bir sırrı aklî vardır Şoyle ki mahiyyatı mumkinatın vucudlariyle ittisatı ancak icadı sanı' iledir Binaenaleyh icadı sanı' mumkinatın mahiyyetleriyle vucudları beyninde mutavassit gibidir ve binaenaleyh sanı' teala her mümkinin mahiyyetine o mahiyyetin vucudundan akrebdir Hattâ bu makamda daha yuksek bir kelâm vardır «sanı' o zatı âlâdır ki mahiyyatı mumkinatın mevcud olması onun içindir Bu boyle olduğu gibi cevherin cevher, sevadın sevad, aklın akıl, nefsin nefis olması da onun içindir Mahiyyatın mevcud olması, onun te'sir-u tekviniyle olduğu gibi her mahiyyetin o mahiyyet olması da onun te'sir-ü tek-

vıni iledir», bınaenaleyh sanı' tealâ her mahıyyete kendınden daha karibdır.» ilah... Razînin bırıncı takriri mahiyyatın gayri mec'ul olmasına, ikinci takriri de mec'ul olmasına goredir, bunda vücud ile mahiyyetın farkı yoktur. Felâsife ve Sufiyye evvelkine, mütekellimîn ikinciye kaildırler. Evvelkinde ılmın iradeye, ikincide iradenin ılme itibaren bır tekaddümü var demektır. Çünku sıfatı ilâhiye zaten «معى» me'î olmakla berrber i'tıbaren bir terettüb bulunabilir. Şunda hıç şübhe yoktur ki Allah tealâ bütün zaruriyyatın zarurîsıdir. Mümkinatın vücud ile ittısafı zarurî olmadığı herkesçe müsellemdir, fakat velev mümkın olsun her hangı bir şeyin nefsine hamlı ve o şey'in o şey olmakla ittisafı zaruriyyatın en kuvvetlisi görünür. Bunun bızzat bir zaruret olduğunda da şüphe yoktur. Ve bunun içındır ki mahiyyat o mahiyyat olmak ma'nasına gayrı mac'ul zannedilmıştir. Fakat bunun lizzat ve lıâclızzat bir zaruret olduğu iddia edılemez. Boyle bır iddıa bızatıhi ve lızatihı mebadii zarurıyenın, lızatihi vacıbulvücudin taaddüdune kail olmaktır. Halbuki bızatıhı ve lizatıhi ılletülılel bırdır, o da Allah tealâdır. Vucudı ılâhîyı isbat eden ılliyyet kanunu mucebınce ılletı ulâ olan zatı hak üzerinde bir kader farzını istılzam edecek gayrı mac'ul, ezelî mahiyyattan bahsetmek, kezalık zatı ilâhî üzerinde ıcabı ıfade edecek bir mebde' ahzetmek İcabıyenın ılimde ıstinad ettıklerı ılliyyet kanununu dönub nakzetmek demektır. Hakikatte bir şey'in o şey, bır mahıyyeti mümkınenin o mahıyyet olması hakkındakı hükmı zarurî zatı hakkın bızatihî ve lizatihı vücubu mülâhazasına müteferrı bır zarurettır. Evvelâ lızatihi vücubı hak mülâhaza edılmemiş olsa idı, insan insandır hükmü bızzarure teslım olunamazdı. Bu suretle her nefselemır tasdıkı tasdıkı vacıbe mütevakkıftır Binaenaleyh bütün vücubların, zaruretlerin manşei Cenabı haktır. Vucudatı mümkine vücudı vacıbden müstefad olduğu gibı umuri

küllıyye ve mahıyyatı mumkıne dahi vücudı haktan münteze'dir. Allahsız vucud olamıyacağı gibi Allahsız mantık da olamaz Bınaenaleyh Allahın bu âyet mucebınce karıb oldugunda şuphe olmadığı gıbi « ونحن اقرب » âyeti mucebınce bıze bızden ekreb olduğunda da aklen ve naklen tereddud edılmemek lâzım gelır ve biz kendimizin ve başkalarının reca ve temennıyatını duyub bılebıliyor ve onlara ışıttıgımız zaman cevab da verebıliyorsak bıze bızden daha yakın olan Allah tealânın dualarımızı, munacatlarımızı daha evvel ışıdeceğıne ıman etmek zarurî olur

DUA, esasen davet gıbı çağırmak ma'nasına masdardır. Sonra kuçukten buyuğe, aşağıdan yukarıya vaki olan taleb-u nıyaz ma'nasına urf olmuş ve ısmolarak da kullanılmıştır kı dua dınledım, dua okudum denılır Duanın hakıkatı, kulun rabbı celle celâlühudan ıstımdad ve ınayet u meunet ıstıd'a etmesıdır Ilımden dem vuran bazı cahiller duayı faıdesız bır şey zannetmışlerdir. bunların başında kudretı fatıreyı bır kuvvetı amya zunneden kor kuvvetçıler vardır Fakat bunlardan başka Icab veya Cebıı nazarıyelerıne saplananlardan da bu babda bır takım şüpheler ıradına kalkışanlar olmuştur Şoyle kı

1 — Dua ıle matlûb, ındallah ya ma'lûmulvukudur, ya gayrı ma'lûmulvukudur. Ma'lûmulvuku' ıse vacıbulvukudur, duaya hacet yoktur Gayrı ma'lûmulvuku ise mumtenıulvukudur, yıne duaya hacet yoktur

2 — Bu âlemdekı butun hâdısatın bır muessırı kadıme muntehı olduğunda şüphe yoktur O halde bu muessırı kadımın ezelde vucudunu ıktıza ettığı şey vacıbulvukudur, etmedığı de mumtenıulvukudur Bunlar ezelde sabıt ve mukadder olunca duanın da elbette te'sıri olamaz Bu nokta muhtelıf ta'bırlerle de ıfade olunur Derler kı kaderler sabık, kazalar mutekaddımdır, dualar bunu ne tezyıd eder ne de tenkıs, o halde duanın faıdesı ne?

aleyhissalâtü vesselâm Efendımiz bıle «قدر الله المقادير قبل ان يخلق الخلق كذا وكذا عاما = Allah mekadırı, halkı halk etmezden şu kadar ve şu kadar sene mukaddem takdır ettı», kezalık «جف القلم بما هو كائن» buyurmamış mıdır? «فرغ ربك من اربع العمر والرزق والخلق والخلق = dort şeyden feragat hasıl olmuştur: ömür, rızık, halk, ahlâk» hadîsı de mervıy değıl mıdır? O halde duadan ne faıde?

3 — Hak sübhanehu allâmül guyubdur Gözlerin haın bakışını, sınelerın gızlı tuttuğu nıyyetlerı bılır O halde duaya ne hacet? Cıbrıl aleyhıssalâm bıle bu mealdekı kelâm ıle ıhlâsu ubudıyetın en yüksek derecesıne ermış, Hzretı Ibrahım ateşe atılrken «حسبي من سؤالي علمه بحالي» demekle makamı hulletı kazanmıs dıyorlar, şevahıdı aklıyye ve ehadîsı sahıha ıle sabıt olduğuna gore makamatı sıddıkînın en yükseğı Allahın kazasına rıza değıl mı? Dua ıse nefsin muradını Allahın muradına tercıh ve hıssai beşerıyyetı taleb-ı ıltımas demek olduğuna nazaran buna munafı olmaz mı? Fatıhada beyan olunduğu üzere bır hadîsı kudsîde «من شغله ذكري عن مسئلتي اعطيته افضل ما اعطي السائلين» buyurulmamış mı dır? Bınaenaleyh duayı terk etmek evlâ olduğu bu vucuh ıle sabıt olmaz mı? Demeğe kadar varanlar olmuştur Bunlara karşı ukalâ ve ulemanın cumhurı a'zamı duanın ehemmı makamatı ubudıyyet olduğunda tereddud etmemışlerdır. Ve buna aklî ve naklî pek çok delıller vardır

1 — Goruluyor kı balâdakı şüphelerın başı kader mes'elesınden Cebr-ü İcaba dayanmaktır Halbukı bununla duayı ınkâra kalkışmak tenakuz olur Zıra bu surette ınsanın dua etmesı ve duaya ıman etmesı ezelde ma'lûmulvuku ıse o dua her halde yapılacaktır Buna şuphe ılka ederek ıptale çalışmak, cebr-ü kaderden bahsetmek ma'nasız, ve eğer ma'lûmül'adem ise ınkâra kalkışmağa hacet yoktur. O dua zaten yapılmıyacaktır. Ezelde duaya merbut olarak takdır olunan matalıbin de her halde dua

şartile malûmülvuku olması lâzım gelir. Meselâ yemek yemek şartıle doyması mukadder olanın, taleb-ü azmetmek şartile muvaffakiyetı mukadder olanın, doyması, muvaffak olması, yemeye, taleb-u azme mütevakkıf olduğu gibi dua da oyledır Bınaenaleyh bırıncı ve ıkıncı şüphelerde ıtlak üzere yapılan terdıd noksandır. Taleb ıle, dua ile mukayyed olarak ma'lûmulvuku olan mukadderat vardır

2 — Cenabı Allah evvelı küldür, bu ma'na ıyı düşünulunce anlaşılır kı kadere mahkûm olan Allah değil mahlûkattır Kaderler sabık ıse, Cenabı Allah da kaza ve kadere sabık ve dua bu takaddumü ıkrar-ü ı'tiraf olduğu ıçın ehemmi makamatı ubudıyyettır. Bıze gelınce Allah tealânın ılmı ve keyfıyyeti kaza ve kaderi akıllarımızın gıyabındadır. Sırrı kader vukuundan evvel ma'lûm olmaz Bu veçhıle hıkmetı ılâhıye abdın umıd-u ıhtıraz arasında koşub korunmasını ıktıza etmiştır Ümid-ü reca saikı muvaffakıyyet havf-u ihtiraz nazımı muvaffakıyyettır Yaşamak bu ıkı hasletın muvazenesıdır Vücud ile adem beynınde deveran eden mumkinin mahıyeti de budur Bunun ıçın ılmı ılâhî muhıtı kul, kaza ve kaderı ılâhî umumda carı olmakla beraber tekâlıf de sahıhtır Biz hem kanunsuz yaşamadığımızı bılırız, hem ıradenın ve azmin dahı bir kanun olduğunu bılırız Umıd-u ıhtıraz, taleb ü azım kanunlarının bırı de duadır. Bütün vukuat esbaba merbut ıse dua da o esbabdan bırısıdır

3 — Eshabı kıram Resulullaha Cebr-ü kader mes'elesını sormuşlar «Ya Resulallah nasıl gorürsün? Bizim amellerımız mefruğun mınıh bır şey mı? Yoksa bır emrı muste'nef mıdır?» demişler, «شئ قدفرع منه» buyurulunca «o halde amel nerede kalır?» sualını ırad eylemışlerdi Bunun uzerıne «اعملوا فكل ميسر لما خلق له» = çalışınız herkes mahulıka lehıne muyesserdır» buyurulmuştu Hem kaderin sebkını ve hem muyesser olmak ıçin çalışıb amel etmenın lüzumunu gostererek ışın ne cebr-u icabı mahiz,

ne de hürriyeti mutlaka olmadığını, belki ikisi arasındı mutavassıt ve icab ile ihtiyarın hasılası «emrun beyne emreyn» olduğunu göstermiş ve müsahhar değil muyessei buyurmuştur. Şaşıranlar bu noktai itidalin ya ifrat veyı tefritine düşenlerdir

4 — Duadan maksud, i'lâm değil, izharı ubudiyyet arzı zillet u inkisar ile müracaattır. Maksud bu olunca kaza ve kaderine rıza ile beraber Allaha dua etmek hıssai beşeriyeti terçih değil, kudreti ilâhiyeye her şey den ziyade ta'zimdir. Bu da en büyük makamdır Cebra ilin ve Hazreti Ibrahimin zikrolunan sozleri de makamını gore duanın en beligıdır. Tasrihi sual duanın zaruriyatın dan değildir. Zaman olur ki edeb ve makamını bilen ehl huzur için hal, kalden daha belığ olur. «Yarab huzurun dayım halım sana ma'lûm» demek, soyleyenin makamını kalbinin derecei sıdk-u ıhlâsına gore en beliğ dualardaı daha beliğ olur Daha dogrusu dua sarih olduğu gıb kınaye ve ima ile de olur. Bu noktai nazardandır k kerîmi cevada karşı arzı hamd-ü sena duayı da tazammuı eder ve bu sebeble «افضل الدعاء الحمدلله» buyurulmuştur

5 – Dua hakkında edillei nakliye o kadar çoktur k bunları ancak kâfirler inkâr edebilirler, ezcümle, bı âyetten başka «ادعونى استجب لكم»، «وادعوا ربكم تضرعا وخفية»، «امن يجيب المضطر اذا دعاه»، «قل ما يعبأ بكم ربى لولا دعاؤكم»، «فلولا اذ جاءهم بأسنا تضرعوا ولكن قست قلوبهم» gibi nice âyetler vardır Sonuncusu gosteriyor ki Allah istemiyenlere gadab eder Daha evvel surei Fatihanın Surei dua ve Ta'limi mes'ele isimlerini de haiz olduğı ve bununla edebi duanın ta'lim buyrulduğu geçmıştı Duanın ehemmiyetini anlamak için yalnız sadedinde bu lunduğumuz âyeti düşünmek kıfayet edecektir Çünki cenabı Allah kitabının on dort yerinde sual ve cevab zikretmiştir ki bunların bazısı «يسئلونك عن الروح قل»، «يسئلونك عن الجبال»، «يسئلونك عن الساعة قل» gibi usule, bazısı da «يسئلونك ماذا ينفقون قل»، «يسئلونك عن الخمر» gibi fürua müteallıktır Bunların cevablar

da üç suretle varıd olmuştur· Ekserisinde «قل», yerinde «فقل» buyurulmuştur ki bu «فا» da cevabın müsta'celiyyetine ve derakab tebliğine tenbih vardır Üçüncüsü de dua hakkında bu âyettir ki burada «اذا سألك عبادى عنى» kul veya fekul diye tasrih edilmiyerek cevabında doğrudan doğru «فانى قريب» buyurulmuş, vasıta hazfedilmiş ve kurbiyyet de icabeti dua ile beyan kılınmıştır ki bunda büyük bir nükte vardır Cenabı Allah duada kulu ile kendisi arasına bir vasıtanın tavassutunu istemiyor ve keenne diyor ki «Kulum, vasıtaya dua vaktinden başkasında muhtac olabilirse de dua vaktinde benimle onun arasında vasıta yoktur ben ona böyle karibim» Ben yakınım buyurulub da kulların bana yakındır buyurulmaması da gayet ma'nalıdır Zira kul, mumkinulvucud olduğundan kul olduğu haysiyyetle merkezi ademde ve hadidi fenadadır Bunun Hak tealâya bizzat kurbı mumkin değildir Binaenaleyh kurbiyyet tarafı abidden değil tarafı hakdandır. Şimdi bu iki nukte mulâhaza edilirse şu hakikate erilir ki dua eden kimsenin gönlü Allahın gayrisile meşgul olduğu muddetçe hakikaten dua etmiş olmaz Masivallahın hebsinden fena bulduğu vakit de ehadi hakkı ma'rifete mustağrak olur Ve bu makamda kaldıkca kendi hakkını mulâhaza ve nasibi beşeriyeti talebden imtina eder, vesait bilkulliye murtefi' olur ve o zaman kurbı hak husul bulur Çunku abid kendi garazına iltifatkâr oldukca Allaha takarrub edemez, o garaz, vasıtai hacibe olur Bu murtefi' olduğu zaman ise «وافوض امرى الى الله» ... tafvizi kemali samimiyyetle tecelli etmiş bulunur Göz, didei hak olarak görür, kulak, sem'i hakkolarak işitir, kalb muratı hakkolarak bilir, duyar, ister ve o zaman milyonlarca esbabın, asırlarca zamanların yapamadığı şeyler, meşiyyeti ilâhiye hukmile «ادل» demekle oluverir İşte dua böyle bir vasıtai kurbdur ve binaenaleyh efdali ibadâttır Netekim aleyhissalâtü vesselâm Efendi-

miz «الدعاء مخ العبادة» = dua ibadetın ilikidır » Buyurmuş, dığer bir hadîsı şerifde ise «الدعاء هو العبادة» = ıbadet duadan ıbarettır» dıyerek «ادعونى استجب لكم» âyetını okumuştur. Dıkkat edılırse görülür ki duayı mühımsemeyenler, ibadeti mühımsemeyenlerdır Bunlar ıse Allahın karîbi mücîb olduğunu bılmeyen ve hatta Allaha endad ıttıhaz edenlerdır Bunlar hakka yalvarmaktan kaçınırlar da mahlûkun teveccühüne mazhar olmayı cana minnet bilirler Işte Cenabı Allah bu babdaki bütün şüphelerı defı' ve ıbadinı irşad ıçın duanın ehemmıyetıne ve halı sıyamın buna en munasib bır hal olduğuna ışareten emri sıyamdan sonra Resulüne buyuruyor kı:

Kullarım sana benden sorarlarsa ben yakınım, bana dua ettığı zaman dua edenın duasına ıcabet ederım Bınaenaleyh (فليستجيبوا لى) onlar da benım emırlerıme candan ıcabet u ımtısal etsınler (وليؤمنوا بى) ve bana ınansınlar, orucun fezaılı hakkındakı beyanatımı tastık eylesınler (لعلهم يرشدون) kı ruşdlerıne erebıleler, doğruca naılı meram olabıleler.

Ma'lûmdur kı dua ıle emır, aynı sıga ıle yapılan bırer talebdırler Bır düşkunun «aman yetış dıye bağırışı bır dua, buna karşı bır ımdatkârın «haydı kalk' demesı bır ıcabet ve bır emırdır Kuçüklerın ıstımdadına ınayet buyukluğun şıarı olduğu gıbi buyuğün emrıne ıtaat de muktezayı edeb olduktan başka kuçüklerın menfaatlerı ıcabından ve akl u hıkmet muktezasından olan bır vecıbedır Muktezayı akıl uzere harekete ıse ruşdu ta'bır olunur. Buyuklerın büyuğu, ânırlerın âmırı, hâkımlerın hâkimı olan Allah tealâ ıse tekbır-u şukrana ehak ekberı mutlaktır Ta'bırı ma'rufıle her yerde hazır ü nazır, mahlûkatının her turlu hacetlerını ıs'afa kadır ve onlara kendilerınden daha karîb ve akrebdır. «اجيب دعوة الداع اذا دعان» dıye

ayrıca bir va'dı icabette de bulunmuştur Ve bu Allahı ekberdir ki kullarına ve mahza kullarının menfaati hısabına bir takım ahkâmı teşrı' etmiş ve bu babda sıyama muteallık emirler vermiştir Allah o azamet-ü kibriyasıle kendini kullarından uzak tutmaz ve taleblerine icabet ederse acz-u fena içinde puyan olan kulların, onun emirlerine icabet ve candan imtisal-u itaat eylemeleri lüzumu edeb-u ahlâk noktai nazarından evleviyyetle sabit olacak bir feriza teşkil eder. hattâ sade ahlâk değil muktezayı akl-u menfaat olan bir ruşd u sedad olur Binaenaleyh ancak Allaha ve ahkâmına iman ile icabet u itaat edenlerdir ki akl u ruşdlerini isbat etmiş olur, ve meramlarına doğruca erebilirler Bu suretle âyet ahkâmı sıyamın meriyyeti icrasını i'lân için beliğ esbab-ü hikmeti havı bir fermanı vesîk olmuştur Bu tevsık itlakıyle butun evamir-u ahkâma şamil ise de bilhssa emri sıyamı ta'kib etmesi şayanı dikkattir Oruc devamı nefsin hılâfına bir teklıf gorunduğu için diğerlerinden ziyade zor ve zahmetli telakkı edileceğinden bu tevsıkı mahsus ile ihmalinden tahzır buyurulmuştur O halde dua hakkındaki diğer tafsılâtı gelecek olan diğer âyetlere bırakarak oruca devam edelim

Rivayet olunıyor ki bidayeten muslümanlar oruc tutacakları zaman ancak akşamdan yatsı namazını kılıncaya veyahut uyuyuncaya kadar yeyib içebilirler ve mukareneti zevciyyede bulunabilirlerdi, ya'ni imsak yatsı namazından veya uykudan itibaren başlardı. Bir gun Hazreti Omer yatsıdan sonra mubaşerette bulundu ve derhal nedamet edib huzuri Nebevîye keldi, arzı i'tizar eyledi, derken hazırundan bir takım zatlar daha yatsıdan sonra yaptıklarını aynı veçhile i'tiraf ettiler, bunun üzerine şu âyet nazil oldu

أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَىٰ نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ

عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ اَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ
فَالْئٰنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللّٰهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتّٰى
يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ اَتِمُّوا
الصِّيَامَ اِلَى الَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَاَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ
تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ
لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

Mealı Şerifi

Oruç geceesi kadınlarınıza ilişmeniz size helâl buyuruldu, onlar sizin için bir libas siz de onlar için bir libas mesabesindesiniz , Allah nefsinize emniyyet edemiyeceğinizi bildiği için müraceatınızı kabul buyurdu ve sizden afvetti, şimdi onlara mübaşerette bulunun ve Allahın sizler için yazdığını isteyin ve tâ fecrin beyaz ipliği siyah iplikten sizce seçilinceye kadar yeyin için, sonra da ertesi geceye kadar orucu tam tutun , bununla beraber siz mescidlerde i'tikâf halinde iken onlara mübaşerette bulunmayın , bunlar Allah hudududur sakın onlara yaklaşmayın, böyle ayırd ediyor Allah âyetlerini insanlara ki sakinıb korunsunlar ❁

Ey mü'minler! (احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نسائكم) oruç gecesı kadınlarınıza refes size helâl kılındı gecenın hangi saatinde olursa olsun herkes halilesıne muamelei zevciye

yapabılır Mukaddema olduğu gıbı yatsıdan veya uykudan sonra geceleyın mucameat savma manı olmaz. Buna muhalıf olarak «كما كتب على الذين من قبلكم» den mustefad olan şerayıı salıfe hukmu, kezalık savmı evvelde sunnetı Nebevıyyeden me'huz olan hukmı sabık ba'dema mensuhtur — Bu suretle Ramazan orucu sabık oruçları nesh etmıştır kı bundan kıtabın sünnetı neshetmesı caız olduğu da anlaşılır

REFES, Fuhşı kelâm ya'nı kınayesı ıcab eden şey'i açık soylemektır kı kınaye olarak cimaa de ıtlak olunur. Ve burada bu ma'naya olduğu muttefekunaleyhtır Yan'ı refesı kavlî değıl refesı fı'lîdır

Cenabı Allah ummetı Muhammede yusur murad ettıgınden savmın vaktını kısaltmıs, geceleri neshetmış, refesı halâl kılmıştır Çunku (هن لباس لكم) onlar sızın elbısenız, ortunuz (و انتم لباس لهن) sız de onların elbısesı, ortususunuz — Bu bır ıstıareyı belıgadır. Tasrıh edılecek olursa ma'na şu olur Ikı noktaı nazardan boyle bırıbırınızın elbısesı mesabesındesınızdır bır taraftan elbıse gıbı yekdığerınıze sarılır sarmalaşırsınız, dığer cıhetten elbısenın ayıbları ortmesı, soğuk ve sıcaktan koruması gıbı her bırınız dığerının halını setreder. Iffetını muhafaza, fucurdan vıkaye eyler Aranızda boyle bır ıhtılât-ü mulâbeset vardır (علم الله) Allaha ma'lûmdur kı (انكم كنتم تختانون انفسكم) bundan evvel muhakkak sız kendınıze hıyanet edıyordunuz O mulâbeset dolayısıle sabredemıyor, nefıslerınızı tenkîsı sevaba ve teveccuhı ıkaba ma'ruz kılarak kendınıze zulm edıyordunuz (فتاب عليكم) bınaenaleyh Allah sıze atfı nazar ettı, tevbenızı kabul (و عفا —

(عنكم) ve sızden oruç gecesı refes günahını afvedıb sıldı. (فالئن) şımdi (باشروهن) onlara mübaşeratte bulunun -ابتغوا (و) (ما كتب الله لكم) Ve Allahın sizın ıçın ezelde yazdığı, takdır ettığı, levhi mahfuza nakşeyledığı zurrıyyetı taleb edın. Dığer bır ma'na ıle Allahın meşru' kıldığı mevzu tenasülü taleb edın Uçuncu bir mana ile. kadır gecesını arayın —

MÜBAŞERET, beşere beşereye gelmek ya'nı çıplak derı deriye dokunmaktır Bu münasebetle cımaa da ıtlak olunur kı burada murad bu olduğu muttefekunaleyhtır. Işbu «باشروا» emrının «كلوا» gıbı ıbaha ıçın olduğu da müttefekunaleyhtır Ya'nı mubaşerette bulununuz demek mucımaat edebılırsınız memnu değılsınız demektır Bunun akıbınde «وابتغوا ما كتب الله لكم» şunu gosterıyor kı mubaşeretten maksad evlâd olmalı, mucerred kazaı şehvet ta'kıb edılmemelıdır Zıra halkı şehvetın ve meşruıyyetı nıkâhın hıkmetı tenasul ve bekaı nevı'dır Sade kazaı şehvet değıldır Bu «وابتغوا» emrının azılden nehyolduğu da soylenmış ıse de mef'ulı ıbtığa olan «ما» sarıh olmadığından ka'tî değıldır Ancak ahadısden dahı mustefad olduğu uzere kerahetıne işaretten de halı kalamaz

Hasılı oruc gecesı o veçhıle mubaşerette blunun (وكلوا و اشربوا) ve yıyın ıçın - (حتى يتبين لكم الخيط الابيض من الخيط الاسود) ta sıyah ıplıkten beyaz ıplık sıze tebeyyun edınceye kadar bunlar halâl ve mübahtır Fakat yanlış anlamayınız, hangi beyaz ıplık bılırmısınız? (من الفجر) fecırden olan, fecrı sadıktan bır cuz bulunan beyaz ıplık — Ya'nı sabahleyın şafak sokünceye, tan yerı ıplık gıbı ağarıncaya kadar, butun gece bunlara ıne'zunıyet vardır. Imsak vaktı sabahın bu beyaz ıplığı zuhur edeceğı andır Burada «حتى»

nın maba'di makablinde – ta'birı ıstılâhîsile – gaye muğayyada dahil olmadığı ıçın haytı abyaz tebeyyün ettiği zaman imsak de başlamış bulunmak farzdır. Meşkûk olursa yememek müstehabdır, yenirse kaza lâzım gelmez, çünkü tebeyyün ilmı yakîn demektır.

İşbu «من الفجر» kaydının sonradan nazıl olduğu rivayet edılmıştır, şoyle kı bundan evvel bazı kimseler bırı beyaz birı sıyah ıki iplık alır ve bunlar bırbırınden seçilınceye kadar imsak yapmazlarmış, bu hâdıse uzerıne «من الفجر» beyanı nazil olarak ma'nayı murad tasrıh olunmuş, haytı abyaz hakıkati lügavıyye olmayıb mecazı mütearef olan evvelı fecr olduğu ve neharı şer'înın bundan başladığı anlaşılmıştır Bunun ıçın Ilmı usulde bu beyanın vaktı hacetten muahhar olub olmadığı munakaşa edılirkı doğrusu beyanı tağyırın vaktı hacetten te'hırı caız değıldır, ve bu rıvayete nazaran ref'ı ıhtımal, beyanı tağyır değıl, beyanı tebdıl ya'nı nesh addolunmak lâzım gelır. Fecrın hakıkatı subhı sadıktır Subhı kâzıbe ancak kâzıb kaydıle fecır denılır Bunun ıçın evvelı neharın ve vucubı ımsakın fecrı sadık bıdayetınden başladığına ıcma' vardır Maamafıh buna şoyle bır sual ırad edılmıştır Beyaz ıplığe benzeyen sabah beyazlığı subhı kâzıbın beyazı olmalıdır Çunku bu amudî ve mustatıl olduğundan ıplığe benzer, subhı sadıkın beyazı ise ufukta müstedır olur, bınaenaleyh ımsak, fecri kâzıbden başlamak lâzım gelmez mı? Cevab, lâzım gelmez Çunku yemenın hurmetını gosterecek olan beyazlık mıkdarı subhı sadıkın evvelı ve ılk lâhzasıdır Fecrı sadık ıptıda munteşır olmadan evvel kuçuk ve ınce olur, Ufukta müstedır olması ıplığe teşbıhıne manı değıldır, hattâ subhı kâzıb ıle subhı sadık beynınde şoyle bır fark vardır Subhı kâzıb incecık doğar, subhı sadık ıptıda ıncecık zuhur eder ve müstatîlen yukselır ve haytı ebyaz bunda müteareftır. Binaenaleyh

öyle bir suale asla vecih yoktur. Ebu Hüreyre Hazretleriyle Hasan ibni Salih ibni Cinnî «cünüb olub da gusletmeden sabahı edenin orucu sahih olmıyacağıne» zahib olmuşlardır. Lâkin bu âyette inficarı subha kadar mübaşeret tecviz kılınmış olunca guslün sabaha te'hiri de bizzarure tecviz kılınmış olacağından Cümhurı ulemaya göre vaktinde imsak eden kımse cünüb da olsa orucu sahih olur.

İşte bu müsaade dahilınde fecrin beyaz iplik gibi incecik ufkı şarkîde zuhu'ra başladığı ane tecavuz etmemek şartiyle kecenın nihayetine kadar yıyib ıçıniz, mübaşeret edinız (ثم اتموا الصيام الى الليل) sonra o andan itibaren imsak edıb ertesi geceye kadar sıyamı ıtmam edıniz, tam ımsak üzere bulununuz, Yani yalnız ekl-ü şurb ve cima'dan değil bunlara mulhak olmak uzere bedenınızın dahılıne her hangı bır şeyi idhal etmekten sıyam nıyyetiyle men'ı nefs edınız — Işte sıyamı şer'î boyle niyyetle evvelı fecırden, 'ahırı nehara kadar imsaki tamdan ıbarettir, ve savmın ma'nayı şer'îsı, bu tafsılât ve buna müteferri beyanat daıresınde manayı lûgavîsine munzam olan kuyud ve hududı şer'iye ıle imsakı lûgavîden bır nev'ı mahsustur. Bu kuyud da vaktı ımsak mı'yarıdır. «اتموا الصيام» sıyam nıyyetini 'ıktıza ettığı gıbi «ثم» bu nıyy'etın neharen de olabıleceğını gósterır Ibadetler birer fı'lı ıhtıyarî oldukları cihetle ırade demek olan nıyyete mukarenetleri mahıyyetlerı ıcabından bulunduğu gibı «انما الاعمال بالنيات» hadîsı şerifı mucebince kavaıdı umumiyei şer'ıyeden olduğu da ma'lûmdur. Binaenaleyh orucun farzları üçtur Vakıt, nıyyet, imsaktir. Bu âyet mucebınce vakti savm, tulûı fecirden gurubı şemse kadar neharı şer'îdir. Tulûı Şemisten gurubı Şemse kadar olan neharı urfî veya Nücumî değıldir. Nıyyet de ekseri nehara olsun muzaf olmak lâzımdır Lâkın ımsak evvelın-

den ahırına kadar butun neharda tamamen bulunmak farzdır. Haytı ebyazın zuhurundan itıbaren imsak bulunmazsa oruc sahıh olmaz Gecenın evvelınden ahırına kadar hiç bır cuz'ü, vaktı savm değıldır. Bunda müftıratın hepsi mubahtır Bazı kımseler fecırden tulûı Şemse kadar sabah vaktının neharı şer'îde dahil olmasına mebni gurubdan kızıllığa kadar, yanı akşam vaktının de kıyasen gündüzden ma'dud olması lâzım geleceğıne ve hattâ yıldızlar doğuncaya kadar ımsak devam etmek ıktıza edeceğıne zahıb olmuşlarsa da bu kıyas fasıddir. Zıra evvelı neharda «من الفجر» buyurulmuş sonra ıtmama «الى الليل» ıle nıhayet verılmıştır Gurubı Şemısten sonra Şark tarafından karanlıh zuhur eder etmez de akşam olmuş, leyli urfî gırmıştır Ve burada gayenin mugayyaya dahıl olmasının ıhtımalı yoktur. Bunu sabaha kıyas etmek nassı tebdıl eylemek demektır Zaten sebebi nüzulden anlaşıldığı üzere akşamdan yatsıya kadar zaman, gecelerin oruçta dahıl olduğu zamanı sabıkta bıle dahıl değıldı Maamafıh Ca'ferıye mezhebinde bulunan Acemler, yıldızı gormeden iftar etmezler. «ثم اتموا الصيام الى الليل» emrine dıkkat edılır ve sıyamın lûgaten ma'nası da imsak demek olduğu mülâhaza olunursa sıyamı şer'înın ımsakı lûgevî ma'nasından hıç bir noksanı olmaması ve zahır-ü batın butün a'zanın savm üzere bulunması lüzumu anlaşılır Meselâ lısanın sıyamı kizibden, nemımeden, mâlâya'nıden ımsak, kozün sıyamı şupheli mahalle bakımdan ımsak, kulağın sıyamı ıstı'maı melâhiden ımsak, ilah.. olduğu gıbı nefsın savmı temennıyat-ü şehevattan ımsak, kalbın savmı hubbı Dunyadan imsak, ruhun savmı naim ve lezaızı Ahıretten ımsak, sırrın savmı Allahdan gayrisını şuhuddan ımsaktır Itmam emri butün bunlara delâlet ederse de hepsı vücub tarıkile olduğu iddia edilemez.

Makablınde bılhassa ekl-u şurb ve mübaşeretten bahs edılmış olması karınesıle farz olan ımsak bunlardan ve

bunlara mülhak olan şeylerden bedenin bâtın hükmünü haiz olan dahilini imsaktır ki buda gusülde yıkanmıyan yerlerdir. Maadası nedb-ü fazılet kabılindendir Ve adabı savmdandır. Bu suretle savmı islâmîde geceler vakıttan hariç tutulmuş ve başka zaman halâl-ü mübah olan şeyler, sıyam gecelerinde de halâl kılınmış olduğundan ey müslümanlar gündüzlerı oruç tutmakla beraber geceleri bunları yapabilırsiniz, fakat (و لا تباشروهن و انتم عاكفون في المساجد) siz mescıdlerde i'tıkâf halinde ıken ne gece, ne gunduz kadınlarınıza asla mübaşerette bulunmayınız. – Lûgatta ı'tikâf bır yerde habsı nefs ederek durub beklemektır. Şer'an de bır mescidde ı'tıkâf niyyetıle meks etmektir. Buradaki mesacıd kaydı ışte bu ma'nayı şer'îyi ta'yın eder. Başka bır kayıd bulunmadığı ıçin bu ınekis bir saat dahi olsa i'tikâfı şer'î bulunabılecek gibi görünür. Imam Muhammedin zahiri rivayeti de böyledır. Bu surette ı'tikâfta savm, şart olmamak lâzım gelır Buna nafile ı'tikâf denılır ki oruçlu oruçsuz sahih olur Fakat âyetın siyakına bakılırsa ı'tikâfın sıyamı müstelzim olduğu anlaşılır. Zıra «لا تباشروهن» nehyı leyleyi sıyamdakı ibahai mübaşeret hükmünü muhassıs mevkıında olmakla i'tikâfta savmın şart olduğuna ve bınaenaleyh muddetı i'tikâfın bir günden akal olamıyacağına delâlet eder ki bu da asıl ı'tıkâfı şer'îdir. «لا اعتكاف الا بالصوم» hadîsi de bunu müeyyiddır. İmamı a'zamdan bunun ancak mescıdi camı'de olabıleceği ve lâakal beş vakıt namaz kılınan bır mescıdden ma'adasında sahih olamıyacağı mervidir «لا اعتكاف الا بالمسجد الجامع» hadîsı şerıfi mucebince mesacid kemaline masruf demektır. Ancak kadınlar içın evlerındekı mescıdden başkasında i'tikâf caiz olmaz Aleyhissalâtü vesselâm menı' buyurmuştur. İ'tıkâf, muallâk veya müneccez nezrıle vacıb olur. Ramazanın aşrı ahırı içinde yanı yırmısından sonraki günler de sünnetı müekkededır. Ma'adası müstehabdır.

Zira Sahıhayinde dahı rıvayet olunduğu üzre Aleyhissalâtü vesselâm Efendımız Medıneye teşriflerinden vefatına kadar Ramazanın aşrı ahîrında ı'tıkâfa müvazabet buyurmuştur Ancak bır daf'asında ezvacı tahirattan Hazreti Aişe ve Hazretı Hafsa ve Hazretı Zeynebin dahi müteakıben gelıb mescıdı saadette birer çadır kurarak i'tikâfa gırmelerı üzerıne bunları nehyetmiş ve kendisi de o sene Ramazanda ı'tıkâfı terkedıb tâ Şevvalın aşrı evvelinde ı'tıkâf etmıştı Bu ıse hıç terketmemeğe muadildir. Bunun ıçın zührî demıştır kı «acaba nâs i'tikâfı nasıl terkedıyorlar? Halbukı Resulullah bazı şeyleri yapar, terkederdı ı'tıkâfı ıse ılelvefat terketmedı.» Bu kadar müvazabet, delılı vucub olmak lâzım gelırdı. Fakat Eshabdan ı'tıkâf etmeyenler de bulunuyor ve Resulullah bunlara bır şey demıyordu Bu ademı inkâr ıle beraber müvazabet ıse delılı vucub değıl, delıli sünnıyet olur, maamafih bır Ramazanda bırakmış olması da vacıb olmadığına delâlet edebılır Lâkın Şevvalde yine yapmış olması da ı'tıkâfsız hıç bır sene geçirmedığını isbat eder Binaenaleyh ademı ınkâr cihetı olmasa ıdı hıç olmazsa senede bır ı'tıkâf vacıb olurdu

I'tıkâf şerayıı kadımedendır Katâdeden menkuldur ki evvelce bır adam ı'tıkâfa gırerdı ve arada çıkar, zevcesıne mubaşerette bulunur yıne avdet ederdı, bu nassıle bundan nehyedılmışlerdır. Bınaenaleyh şerıatı islâmiyede kadınlara mubaşeret ı'tıkâfı müfsıddır Ve evvelki gıbı bu mubaşeretten dahı murad vatı'dır Lâkin imamı Şafiî Hazretlerınden bır rıvayette bu ıkıncisi vatı'den eamdır ve mulâkatı beşereteyn ma'nasınadır ki buna göre şehvetle kadına temas dahı ı'tıkâfı ıfsad eder.

(تلك حدود الله) ışte, ahkâmı mezkûre Allahın vaz'ettiği hududdur, yâhud hududı memnuadır (فلا تقربوها) Binaenaleyh tecavuz şöyle dursun bunlara yaklaşmayınız bile.—

Netekim bir hadîsi şerifde de «ان لكل ملك حمى وحمى الله محارمه فمن رتع حول الحمى يوشك ان يقع فيه» = her hükümdarın bir korusu vardır. Allahın korusu da maharimi yanı nehyettiği, haram kıldığı şeylerdi. Koru etrafında otlıyanlar da ıçine düşmek tehlükesine ma'ruzdur» buyurulmuş ve bu suretle maharim-ü menahiye yaklaşmaktan tahzir edilmiştir kı Ilmi fıkıhda bunlardan seddi zari'a kaıdeleri ıstinbat olunmuştur

(كذلك يبين الله اياته للناس) görüyorsununz ya Allah ınsanlara teşrı' ettiğı ahkama delâlet edecek âyetlerini boyle tebyıni belığ ile tebyın edıyor (لعلهم يتقون) ki korunabılsınler, evamir-ü nevahisıne muhalefetten sakınıp ınazharı vıkayeı rabbanıye olsunlar

Şimdi ey mü'minler, bu sayılı günlerın oruçlarını ikmal-ü itmam ettikten ve Allahın hududı memnuasına yaklaşmamak terbıyesini aldıktan sonra siz, yıne «كلوا» müsaadesine avdet ederek, bayram yaparak yıyip ıçeceksıniz, yiyın, fakat.

وَلَا تَأْكُلُوٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَآ اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

Meali Şerifi

Bir de aranızda mallarınızı batıl sebeble yemeyin nasın emvalinden bir kısmını bile bile günah ile yemek için o malları hâkimlere sarkıtmayın •

---

bu âyet pek büyük bir esası hukukî ve içtımaîyi mutazammındır. Bu öyle bir hayatı ıçtimaıye te'sisının

meb'deıdır kı buna rıayet eden insanlar rıbkai mahkûmiyetten tahlısı nefs ederek saadetle yaşarlar ve zalımlerın pençeı gadrıne düşmezler Ancak bunu bihakkın tatbık edebılmek oruç gıbı tehzibı nefs ettırecek ıbadetlerın kadrını bılmek ve onu husni suretle eda edip nufusı mutmeınne makamını ıhraz eylemekle mümkin olur. Buna ışareten bu âyet, savm âyetlerını ta'kib etmıştır, şoylekı

Ey mu'mınler yıyın fakat (و لا تأكلوا اموالكم بينكم بالباطل) bırıbırınızın mallarını aranızda batıl suretle bılâ sebebı meşru' yemeyın — Malın haram olması ya aynında bır ma'nadan veya cıhetı ıktısabından dolayıdır. **Evvelkı kısım**. emvalın usulu ya meadınden veya nebatattan veya hayvanattandır Meadın, eczaı Arzdırlar Bınaenaleyh zehır gıbı yeyene muzırrolmak haysiyyetinden başka bır vechıle haram olmazlar Nebatatın da hayatı ve sıhhatı veya aklı ızale edenlerden ma'adası haram olmaz muzîlı hayat olanlar, zehırler, muzîlı sıhhat olanlar vaktının gayrıde kullanılan devalar, muzîlı akl olanlar da muskıratttır Hayvanata gelınce Bunlar me'kûl ve gayrı me'kûle munkasımdır Eklı halâl olan da zebhı şer'î ıle zebhedılmedıkce halâl olmaz, zebholunanın da cemı'ı eczası halâl değıldır Fers u dem haramdır kı tafsılâtı Fıkıhtedır **Ikıncı kısım** ısbatı yed cıhetınde halelden naşı haram olanlardır Imdı bır malı almak ya gayrı ıhtıyarî bır sebeble olur, ırs gıbı Veyahud alanın ıhtıyarıyle olur, bu da ya malıkınden me'huz olmaz ıhraz gıbı, veya malıkınden me'huz olur, bu da ya kahren alınır veya terazı ıle Kahren alınan ya ısmetı mılkın sukutundan dolayı alınır, ganaım gıbı veya alızın ıstıhkakından dolayı alınır, zekâttan mutına edenlerın zekâtı ve nefekatı vacıbe gıbı Terazı ıle alınan da ya ıvaz ıle alınır, beyı', mehir, ucret gıbı veya bılâ ıvaz alınır, hıbe ve vasıyyet gibi.

Bu suretle ıktisab ve isbatı yad ıçın altı kısım hasıl olur ki tafsılâtı kutübı Fıkhiyyededır

Düşününüz, Ramazan günlerı lezaızinden ve kendi oz malını bıle yemekten emrı ilâhîye ımtısalen men'i nefs eden insanlar, sonra başkalarının malını bigayrı hakkın nasıl yer, elin malına nasıl goz diker? Elbette bunlara yaraşan daima halâl yemektır. Sakın haksız mal yemeyın, (وتدلوا بها الى الحكام لتاكلوا فريقاً من اموال الناس بالاثم) yiyıb de nasın emvalınden bir kısmını günah ıle, günahkârlıkla yıyesınız dıye mallarınızla hâkımlere, hukûmetlere düşmeyın, halkın emvalınden yemek ıçın hâkımlere, hukûmetlere ıntısab etmeyın, rışvet vermeyın (وانتم تعلمون) yanı bunları bıle bıle yapmayın.— Muamelâtınızda bırıbırınizın malına ve hukukuna iyı rıayet edersenız, yaptığınız ukud-u mukavelâtta haksızlıktan, nızaa badı olacak ve ışı mahkemelere duşurecek şurutı fasideden sakınırsanız hâkimlere, hükümetlere boyun eğmekten kurtulursunuz ve her nasılsa mahkemeye düştuğunuz zaman gerek hâkimı ve gerek bırıbırinızı tezvirat, şarlatanlık, rışvet gıbi esbabı batıle ıle ıkna-u ılzama uğraşmazsanız hâkımlerinizı bozmamış, zulme meydan vermemış, haksız yere yekdığerın'zin malını yememış, yedirmemış olursuuuz. Hattâ mahkemede lehinıze hükum verılmış olsa bıle mucerred bundan dolayı kendınızı haklı sanmamalısınız, hakıkatı hakkı gozetmelisınız, nıhayet hukın-ü hukûmetı me'kel addıle halkın malını yemek için hukûmete tevessul ve intısabdan sakınırsanız hukûmetinız yukselır, hakimıyyetınız artar, vazifeler hakkıyle gorulur, ıbadullahın ışı bıhakkın tesvıye edılır, haksızlığa sed çekilir, mes'ut bır hayat yaşarsınız »

BATIL, lûgatte zaıl, ya'ni vucudda durmıyan ma'dum olan demektir Bınaenaleyh «باطل» yok yere, haksız, bilâ sebebı hakıkî, şayanı itıbar bır sebebi meşru' olmaksızın

demek olur. Haksız mal yemeğe kalkışmak bütün fenalıkların başıdır. Bundan sakınmak terbıyei diniyenin en mühım bır netıceı matlûbesı olduğu bu âyetin sıyam âyetlerini takib etmesınden anlaşılır

Rivayet olunmuştur ki Abdanı Hadremî, İmriılkaysi Kındîden bır kıt'a arz dava etmiş idı ve beyyinesi yoktu, bınaenaleyh Resulullah İmrılkaysı tahlife karar verdı, o da yemın etmek ıstedı, derhal aleyhissalâtu vesselâm «ان الذين يشترون بعهد الله و ايمانهم ثمناً قليلاً» âyetinı okudu, okuyunca Imrılkays yemınınden çekındı ve mezkûr arazıyı Abdana teslım ettı Bunun uzerıne ışbu «ولا تاكلوا» âyeti nazıl oldu. Bır de huzurı rısalete ıkı hasım muhakeme olmıya gelmışlerdı, Resulullah buyurdu ki «Ben de sizın gibı bir beşerım, sız ıse bana muhakeme ıçın gelıyorsunuz, olabılır ki bır kısmınız huccetını dığerınden eksik ıfade eder, ben de dınledığıme göre hukmederım Bınaenaleyh her kimin lehine kardeşının hakkından bır şey hukmedersem ona bir ateş parçasını hukmetmış olurum», bunun üzerıne tarafeyn ıkısı de ağladılar ve her bırı «benım hakkım arkadaşımın olsun» dedı, Resulullah da «haydı bakınız, araştırınız. sonra kur'a atınız ba'dehu bırıbırınızle halâllaşınız» buyurdu.

Ta yukarıda Kıble meselesı münasebetıle hacce daır söz geçmış ve tavaftan bahsedılmış ıdı, ve fakat henüz mu'mınler ıçın mevanı, zaıl olmamış bulunduğundan ahkâmı haccın beyanına nevbet gelmemış ıdi Şımdı sıyamın farzından sonra bınai ıslâmın beşıncısı olan hac ahkâmına geçılmek sırası gelmış ıse de bu hususta bazı ıstıhzarata daha ıhtıyac bulunması ve bunların vakt-ü zaman ıle de alâkadar olması hasebıle şer'an bır mıkyası zemanî tayını muktezayı hıkmet-ü maslahat olduğnndan sıyam ve fıtr ıçın şuhudı şehr mes'elesi münasebetile bu cıhetten tetımme dığer cihetten tavtıe olmak ve aynı zamanda başlı başına bır kanunı terbıye olacak pek mühım nasayıhı de muhtevı bulunmak üzere buyuruluyor ki:

❁ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْاَهِلَّةِ قُلْ هِيَ مَوَاق۪يتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِاَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلٰكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقٰى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ اَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللّٰهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ❁

Meali Şerifi

Sana hilâllardan soruyorlar, onlar, de: insanlara hacciçin de vakit ölçüleridir bununla beraber irginlik evlere arkalarından gelmenizle değildir, ve lâkin iren, korunandır, evlere kapılarından gelin ve Allaha korunun ki felâh bulasınız ❁

EHİLLE, hilâlin cem'idir. Hilâl, kamerin insanlara ilk göründüğü sıradaki halidir. «اول حال القمر حين يراه الناس», bu ta'riften anlaşılır ki hilâl kelimesi rüyet ma'nasını mütezammındır ve hattâ görülmesi üzerine haykırıldığından dolayı bu ism ile tesmiye edildiği beyan olunuyor Zira bu maddenin esası ma'nası sesi yükseltmektir ki lisanımızda «Ay!» sesi de buna muvafıktır Binaenaleyh henüz nâkabili rüyet olana hakikat olarak hilâl denilmez Şehrin evvelinden iki gece hilâl namını alır Zira ilk görunuşü bunlardan birinde olur, sonra Kamer namını alır Ebulheysem demiştir ki kamere evveli şehirden iki gece, kezalik ahiri şehirden de iki gece hilâl denilir, arasında da kamer tesmiye olunur. Mevakît, vakitten mikatın cem'idir, va'd, miad gibi. «vakit», bir emr için mefruz olan zamandır. «Zaman», maziye, hâle, istikbale maksum olan müddettir. Müddeti mutlaka da hareketi küllün imtidadıdır. Mikat, mekânı muayyen ma'nasına da gelir ki âfakînin ihramsız geçmesi caiz olmıyan mekânlar demek

olan ıhram mıkatları bu ma'nadandır, binaenaleyh lâfzı muşterektır Maamafıh mevakıtı ıhram, mekânlardan olmakla beraber bunlara vusul, ıhramın zemanı vücubunu göstermek ı'tıbarıle bırer alâmetı vaktıyye addolunabılırler, Mıkat, nışanei vakıt dıye ta'rif edılırse müştereki ma'nevî olması da mumkındır

Ya Muhammed' Şehrı Ramazan munasebetıle -يسئلونك)

عن الاهلة) sana hılâllardan sorarlar, yahud soruyorlar —

Ibnı Abbas Katade, Rebı' ve saırenın naklıne gore müslımînden bazıları hılâlın mehâkının, kemalının, Şemse muhalefetının faıdesı ne' olduğunu sormuşlar ve rıvayet olunmuştur kı bunu Ensardan Muaz ıbnı cebel ıle Sa'lebetıbnıgunın ya Resulallah bu ne haldır? Hılâl ıplık gıbı ıncecık belırıyor, sonra artıyor, tamamlanıyor, sonra da eksıle eksıle ıptıdakı halıne ıucu' edıyor' dıye sormuşlaıdı Bundan başka yıne rıvayet olunuyor kı

1 - Cahılıye devrınde bır erkek bır şey'e nıyyet ederde zor gelırse evıne kapısından gırmez arkasından gırermış ve tam bır sene boyle kalırmış

2 Ensardan bır kısmı omre yaptıkları vakıt Sema ıle aralarına bır haıl sokmazlar ve bundan sakınır, zahmete gırerlermış Bınaenaleyh ıhrama gırdıklerınde şayed muhrım bır hacetlerı varsa eve, bağa, çadıra kapılarından gırmezlermış de sahıbı bına olan ehlı meder evın sırtından bır delık deler, oradan gırer çıkar veya arkadan bır merdıven atar, tamamıle aşarmış, çadır halkı olan ehlı veber de çadırlarının arkalarından dolanırlarmış ve bu adetı cahılıyeyı ; = bırr sayarlarmış

3 Ehlı cahılıye ıhrama gırdıklerı zaman evlerının veya çadırlarının arkalarını delerler oradan gırer çıkarlarmış, ancak hamasetı dınıyelerınden dolayı «humüs» denılen kabıleler, ya'nı Kureyş, Kınane, Huza'a, Sekıf,

Haysem, Benu Amir ıbni Sa'sa'a, Benu Nasr ibni Muaviye ihram ettikleri zaman dıyanette şıddet da'vasıle evlerıne gırmezler, çadırda golgelenmezler, tere yağ ve keş yemezlermiş Bır gün Resulullah ihrama girmiş, bir de ihramlı birısi varmış, Resulullah ıhram ıle harab bır bostanın kapısından gırmış o adam da gorub arkasına düşmüş, lâkın, çekil denılmış, o da nıçin dıye sormuş, «Sen ıhramlı olduğun halde kapıdan girdin» buyurmuşlar O adam durmuş da «ya Resul, ben senın sunnet-u ırşadına razıyım sen gırdın ben de gırdım» demış. Işte suali mezkûr ıle beraber bu hâdıselerden bırı bu âyetın nuzulüne sebeb olmuş, bu ádetler, bu şıddetler, bu aksılıkler de kaldırılmıştır

(قل) bu suale cevaben de kı (هى مواقيت للناس والحج) o hılâller ınsanlar ıçın ve haccıçın mıkatlardır, vakıt alâmetlerıdır. — Insanlar vakte muhtac olan ışlerının ve bılhassa hac «حج» vakıtlerını bunlarla tayın ederler kı bu mana «و قدره منازل لتعلموا عددالسنين والحساب»، «وجعلنا الليل والنهار آيتين فمحونا آية الليل و جعلنا آية النهار مبصرة لتبتغوا فضلا من ربكم و لتعلموا عدد السنين والحساب» âyetlerınde de ayrıca beyan buyurulmuştur Izahı

Şuhur ıle zaman takdırınde yanı ayın bır mıkyası zemanî ıttıhaz edılmesınde bır takım menafıı ınsanıye vardır kı bunların bır kısmı dınî ve bır kısmı dunyevîdır Dınî olanlar

1 -- «شهر رمضان الذى انزل فيه القرآن»

2 — Hac «الحج اشهر معلومات»

3 — Iddetı vefat, «يتربصن بانفسهن اربعة اشهر و عشرا», ıddetı ıyas, «فعدتهن ثلاثة اشهر»

4 — Evkata mutealhk nezırler ve hılâl ıle ma'lûm olabılecek bır sıyamı mendub

Dunyevî olanlar da müdayenat, ıcarat, mevaıd, muddetı hamlu rıda ve saıre gıbı pek çoktur Eyyam ve eczaı eyyam olan saatlar ıçın evkatı salâtta olduğu gıbı gunun

dahı bır mikat olduğunda şüphe yok ıse de pek çok işler ıçın ay hısabı elzemdır Ve tahavvülâtı kameriye hılkaten bu hususta vaz'ıyetı şemsıyeden zıyade vakit hısabına elverışlı ve umum içın kolaydır. Ay hılkaten müstakıl bır vahıdı kıyasî olmalıdır Şemsin cirminde bır tahavvul görülmedığınden dolayı Arza nazaran metaliindekı ıhtılâfatı ve burçlar uzerındeki ıntikalatı umurı hafıyeden olmakla şehr tesmıyesıne münasıb olmıyacağı gıbı senei şemsıyede şehr bır mıkyası zahırî değil, nıhayet fusulı erbeaya veya nefsi seneye nazaran ı'tibarî ve hafî bır cüz'ı mıkyastırlar Halbuki ay, terbi'lerile haftaların dahı hakıkaten mıkyasıdır Dünyanın her tarafında hafta hısabının vahdetı de bu mıkyasın fıtrîliğinden naşidır Nıhayet ay, geceleri ıtıbarıle gün hisablarına da barız bır alâkayı haızdır. Ve buna bınaen günlerın ısımlerı umumıyetle buna tatbık olunarak yedı olmuştur, İşte menafıı beşerıye noktaı nazarından tahavvulâtı Kamerin hıkmetı zahıresı vakıt hısabı ıçın boyle bır mıkat olmaktır. Bunun ıçın senei Şemsıye hısabında uydurma suretıle olsun bır ay hısabına mecburıyet vardır kı buna tabı olmak ınsanlara hakıkatten zıyade tevehhümat ve ıtıbara sapmak ıtıyadını verır Bunlardan başka Kamerın cırminde her gun meşhud olan bu tahavvulât ecramı Semavıyenın dahı ma'ruzı tagayyur ve kabılı mahvolabıleceğıne bır mısalı bahır teşkıl etmesı ıtıbarıle kudret ve vahdanıyetı ılâhıyenın âyâtı kubrasından olan hılkatı Semavat ıçınde Kamer, mutefekkırînden başka en basît ınsanlara bile rabbulâlemının ıradesını anlatan bır âyetı mumtaze ve ona ubudıyet etmek ıçın vakıt tayınıne delâlet edecek bır alâmetı rabbanıye olduğunda da şüphe yoktur «تبارك الذی جعل فی السماء بروجا وجعل فیها سراجا و قمرا منیرا» Butün bu meani «هی مواقیت للناس» cevabında ıcmal edılmiş ve sıyamdan sonra sadedı bahse tenbıh ıçın bılhassa «والحج» kaydı de zikrolunmuş ve sualı mezkûre bu suretle bır cevabı hıkmet verılmesı emredılmıştır

Bu sual ile esbabı âdiyeyı, İlmi nücum mucebince esbabı felekiyenin beyanınını kasd edenler dahı bulunabileceğinden, soranlara bu cevabı söyle, şunu da ilâve et: (و ليس البر بان تأتوا البيوت من ظهورها) Bununla beraber, birr-ü hayır denilen haslet, evlere arkalarından, sırtlarından gelmek değildir — Bu ifadenin bir ma'nayı hakikîsi, bir de ma'nayı kinaîsi vardır. Hakıkati itıbarile ehlı cahilıyenin ıhramda yaptıkları bu aksilik bır ıbadet olmadığı gibi ma'nayı kinaîsı ıtıbarile de Resulullaha İlmi nücum sualı sormak, hıkmet ve ahkâmı ılâhıyeyi beyan-ü teblığ içın ba's buyurulmuş olan Peygamberi hâşâ bır muneccim ve Kur'anı bir nücum kitabı yerıne koymak ve ulûmı âdıye mekasıdıyle Ilmı nübuvvet metalıbını tefrık edememek işe tersınden başlamak demektır kı işlere boyle tersınden başlamakla hayra erılemez, bırr-ü hayır boyle aksilıkle değildir. (ولكن البر من اتقى) ehlı bır ancak müttakı olan, korunandır Ya'ni yukarıda «ليس البران» «و لكن البر من آمن بالله واليوم الآخر والكتاب والنبين» âyetinde «تولوا وجوهكم» ilâ «و اولئك هم المتقون» dıye evsafı beyan olunan kımselerdir. Ezcümle Peygamberın arkasına duşerek bostanın kapısından gırıb golgelenen kımsedır Bunu bılın (و اتوا البيوت من ابوابها) ve evlere kapılarından gelın. İşlere doğru yolıle, vechı lâyıkıle gırışin aksılık etmeyın, bır sual sorarken de halinızi bilın, mâlâya'ni ile uğraşmayın, bu cevab ve bu emır camiülkelım bır darbı mesel şeklinde kulağınıza küpe olsun da Peygambere tahavvülı hılâlın esbabı felekiyesını sormaktan şımdı vaz geçın. evvelâ kavmınızın âdetı cahiliyesi olan şu aksılığın ızalesıle halasınızı düşunun ve onun esbabını sorun (واتقوا الله لعلكم تفلحون) felâh bulmanız için de Allahdan korkun ve balâdaki evsafı ittıkayı

iktısab ederek Allahın vıkayesine girin ve şu emri dinleyin·

وَقَاتِلُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ

الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللّٰهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ۞
وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ وَاَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ اَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ
اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتّٰى يُقَاتِلُوكُمْ
فِيهِ فَاِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذٰلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ۞
فَاِنِ انْتَهَوْا فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۞ وَقَاتِلُوهُمْ حَتّٰى
لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلّٰهِ فَاِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ
اِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ ۞ اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ
وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ
بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ مَعَ
الْمُتَّقِينَ ۞ وَاَنْفِقُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيكُمْ
اِلَى التَّهْلُكَةِ وَاَحْسِنُوا اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ۞

Meali Şerifi

Korunun da size kıtâl edenlerle fisebilillâh çarpışın, fakat haksız taarruz etmeyin çünkü Allah haksız taarruz edenleri sevmez ✱ ve onları nerede yakalarsanız öldürün ve sizi çıkardıkları yerden onları çıkarın, o fitne katilden eşeddır, yalnız Mescidi haram yanında onlar size kıtal etmedikçe siz de onlara kıtal etmeyin, fakat sizi öldürmeğe kalkışırlarsa hemen onları öldürün kâfirlerin cezası böyledir ✱ Artık şirkten vaz geçerlerse şüphesiz ki Allah gafur, rahîmdir ✱ hem bir fitne kalmayıb din yalnız Allahın oluncıya kadar onlarla çarpışın vaz geçerlerse artık husumet ancak zalimlere karşıdır ✱ hürmetli Ay hürmetli Aya ve bütün hürmetler biribirine kısastır, o halde kim size tecavüz ettiyse siz de ona ettiği tecavüzün mislile tecavüz edin de ileri gitmeye Allahdan korkun ve bilin ki Allah müttekilerle beraberdir ✱ ve Allah yolunda infak eyleyin — masraf verin — de kendi ellerinizle tehlükeye bırakmayın, ve güzel hareket edin, çünkü Allah güzellik edenleri sever ✱

Başdaki «وقاتلوا» âyetinın Medine de ılk nazil olan âyeti kıtal olduğu ve Resulullahın, o zaman mukatele edene mukatele, keffı yed edenden de keffeder bulunduğu ve surei «براءة» deki «وقاتلوا المشركين كافة» diye umumen kıtal emrolununcıya kadar böyle yaptığı Rebı İbnı Enes radıyallahü anhden mervidır Müslümanlar once tedafuî dahı olsa kıtalden memnu' ve her ne olursa olsun sabrü muvadeaya me'mur edilir, bil'ahare kıtal âyetleri ile bu memnuıyyet neshidıldı Lâkın kıtal âyetleri ıki nevı'dır bır kısmı sade me'zunıyet-ü cevaz ıfade eder, bir kısmı da kıtal-ü cıhadı emrederek vucub ifade eyler. Bu âyet ise sadece âyetı kıtal değıl, emrı-kıtal âyetidir. Hazretı Ebı Bekri Sıddık, Zührî ve Saıd ıbnı Cübeyr gibı bır hayli zevattan kıtal hakkında nazil olan ılk âyet surei *Enbiyadaki* «اذن للذين يقاتلون بانهم ظلموا» *âyeti olduğu da mervidir. Binaen-*

aleyh Rebi' rivayetının ma'nası bu «قاتلوا» âyetinin ilk emrı kıtal âyetı olmak lâzım gelir ki ekseri ulemai tefsırin kavlı de budur Bu emir «فاعفوا واصفحوا حتى يأتي الله بأمره» âyetınde vadedılmiş olan emirdir Bu kıtal emirleriyle dır kı Hatemülenbıyanın seyf-ü cıhada me'mur olacağı hakkında kütübı salıfede varid olan vasfı mahsusları da tebeyyün etmiş, bu suretle de mu'cizei ilâhiye tahakkuk eylemıştır Bu âyetın ma'badile veya Surei «Berae» deki «وقاتلوا المشركين كافة» âyeti ıle mensuh olub olmadığında ıhtilâf edılmıştır Evvelkının düşman hucumuna karşı tedafüî harbe munhasır bır emır olduğuna tarafdar olanlar mensuhıyyetıne, bıdayeten ı'lânı harbe dahı muhtemıl bulunduğunu anlıyanlar da muhkemıyyetıne kaildırler. Gerçı surei «Berae» âyetlerıyle bidayeten fısebılillâh ı'lânı harbın ve taarruzî kıtalın dahı meşru ve ıcabına göre vacıb olduğunda ıhtılâf yoksa da mes'ele evvelki emrın elyevm mensuh mu yoksa ma'mulun bıh mı olduğunu ta'yın etmektedır Peygamberımızın Medıneye ılk senei hıcretlerınden ıtıbaren «serıyye» ler tertıb ve etrafa ı'zam eylediğı ve fakat bunların sırf te'mını ınzıbat-ü asayış ve etraftakı duşmanların hal u vazıyyetlerını keşf için gönderılmiş karakollardan başka bır şey olmadığı ve duşman tarafından kıtale mubaşeret edılmedıkçe harb-u kıtal emrı verılmedığı, hatta Bedır, Uhud, Ahzab ve namı dığerle Handak muharebelerının hep zaruretı müdafaa ıle yapılmış harbler olduğu ve bu halın bır haylı zaman devam ettığı muhakkak ıse de kıtal hakkında ılk varıd olan ızın ve evamırı ılâhıye yalnız mudafaa harbıne mahsus olub Peygamberı re'sen ı'lânı harb ü taarruzdan şer'an ve alel'ıtlak menı'mi ediyordu? Yoksa bu hususu ıktızayı sıyasete tabı tutarak sonrakı emırler gibi icabına göre taarruza dahı müsaıd olduğu halde tatbıkını bu gunkü gıbı re'y-u sıyasete mı bırakıyordu? Hasılı bu babdakı hususı muteahhıre esas ıtıbariyle nâsıh midir?

Yoksa mübeyyın ve muvazzıh mıdır? İşte mes'ele budur. Rebi' rıvayetinin zahirine nazaran mensuh, Hazreti Ebı Bekir rivayetinin zahırine nazaran da muhkem olduğu anlaşılıyor. Halbuki ihtımal sabit ve istimal mümkin iken nesha hükmetmek caız olamıyacağından bır çok müfessirîn muhkem olduğuna kaıldirler ki bız de buna tarafdarız. Ragıb der ki «evvelâ münhasıran rıfk, sadece va'z ve mucadelei hasene ile emredilmış, badehu kıtale izın verilmiş, sonra haktan ımtina edene harb-u kıtal ile emrolunmuştur ki bunlar aledderecat muktezayı sıyasete göre varıd olmuş emırlerdır» ılah.

Bu noktada Avrupalıların dıni ıslâm hakkında ıki mütehalıf fıkır neşretmekte olduklarını görüyoruz Bir kısmı re'sen ılânı harbın cevazı mes'elei mukarreresıni vesıle ıttıhaz ederek ıslâmın mücavız ve sırf kılıç kuvvetıyle ıntışar etmış bır dın bulunduğunu ıddıa etmek ve Ilmî, Edebî, Hukukî, Ahlâkî, Ictımaî haysıyyetle müsbet olan nufuzı ma'nevîsıni ınkâr eylemek ıstıyor Bu fıkır edıllei ıslâmıyenın Ilmî kuvvetıne mukavemet ımkânı göremedıklerınden dolayı islâmın hıç bır dınde görulmemış olan ıntişarı mu'cızesıni sırf kılıc kuvvetıne istinad ederek onu Hıristıyanlık taassubıyle hıssî bir yoldan vurmak istıyen eskı Hıristıyanların bakıyyeı neşrıyyatıdır Halbuki bunlar bu taarruz ıle kendı davalarını ıki cihetten nakzetmektedırler Zıra bır taraftan Hıristıyanlık emrıne muhalif olarak Ehlı salıb devrınden berı Hıristıyanları hep sılâha ve tecavuze saldırmışlar, dığer taraftan da alelıtlak harbı din fıkrıne mugayır göstermekle hem kendılerını hem de mensub oldukları kütübı salıfeı ilâhıyeyi tekzib etmişler ve aynı zamanda bununla Hatemulenbıyanın cıhad ile me'mur olacağı hakkındakı kütübı salıfe mu'cizatını gizlemek ıstemışlerdir. İslâmın sırf kılıçla ıntişar etmiş olması ıddiası tarıhe ve ahkâmı ıslâma karşı bühtandır. Hakıkat şu hadîsi şerifin

içındedır ان الله يزع بالسيف مالا يزع بالقرآن، = Allah tealâ Kur'an ile defetmiyeceğı bazı fenalıkları kılıc ıle def eder.», edıllei İlmıye ve Aklıye, soz anlıyan, ılmıe hurmet eden, insafı olanlar ıçındır Bunları tanımıyan ve fursat bulduğu zaman her hakkı ve her nevı mukaddesatı çiğniyen ve çığnemek ıçın muterakkıb olanların men'ı fesadı ancak seyf ıle mumkın olur Bunun ıçın haddızatında eyı bır şey olmıyan harb, ılm-u akıl, nush-u ırşad dınlemıyen ve mucerred şehvetlerden, garazlardan doğan buyuk buyuk fıtnelere nazaran ehvenı şerrolur Ve bu suretle bır husnı ızafî ıktısab eder de ıcabına gore tedafuî ve ıcabına gore taarauzî harblere gırışmek bır vazıfeı dınıye ve mustahsene bıle olur Boyle olması ıçın de bunun ancak fısebılıllâh, hak yolunda, hak uğrunda yapılması ve bu nıyyetle hareket edılmesı lâzımgelır, çunku başka maksad ta'kıb edenler, def'ı fıtne vesılesıle daha buyuk fıtneler ıhdas ederler Zulme boyun eğmek tervıcı zulum olduğu vakıt ıcabı dıyanete muhalıf olacağı gıbı, hakk u hayrı ta'mıme çalışmamak da fıkrı dınîye muhalıftır Fıtneler hem bastırılmalı, hem onüne geçılmelıdır Hakk-u hayır mevanıı ızale edıldığı zaman ıslâm her halde umum beşerıyyetın koşarak gıreceğı yegâne bır dını ılâhîdır

Buna mukabil ıkıncı kısma gelınce bunlar «dını ıslâmda harb yalnız halı tedafu'de meşru' kılınmış, mudafaa mecburıyyetı olmadıkça harbe cevaz verılmemış ve ıslâmı sılalı ıle değıl, terkı sılâh nazarıyesıle ve ılm-u akla, fıkri hakka verdığı ehemmıyet ıle ve kuvveı ıknaıyesı ve lisanı ıle ıntışar etmıştır» dıyorlar ve ıslâmı müdafaa eeder gıbı gorunerek Kur'andakı butun kıtal emırlerının tedafuî harbe munhasır olduğunu ve müslumanlıkta re'sen ı'lânı harbe ve taarruza cevaz olmadığını ıddıa edıyorlar. Bunlar da Avrupa ve Hırıstıyanlık noktai nazarından daha ınce ve derın bır fıkrı sıyasî ta'kıb eden yenı bazı erbabı kalemın fıkırlerıdır Bu zevat pek â'lâ bılırler ki

cevazı harbın halı tedafua münhasır olması binnetıce müdafaa imkânının da selbine sebebdır İcabında hasma takaddum etmek ıçın re'sen taarruz edebilmek hakkından mahrum olanlar daıma denemezse de ekserıya müdafaa kudretıne de malık olamazlar Bu ise hakkı mudafaanın da selbıne müsavıdır. Bunlar bunu bıldıklerı ıçın tahtı ıstılâlarına aldıkları müslumanları maddeten ve ma'nen sılâhtan tecrıd ıçın zahiren dıni islâm lehinde gorunür telkınat ıle yıne ıslâm aleyhınde ınce bır ta'bıye yapmış oluyorlar Evvelkiler muslumanlık ne fena şey? Çunkü sılâh emredıyor dıyorlar, berıkıler de muslümanlık ne ıyi şey? Çunkü terkı sılâhı emrediyor dıyorlar ve bu ıkı fıkır bınnetıce musluınanların sılâhını almak maksadında bırleşıyorlar Yenı olan bu ıkıncı fıkrı cıdden insanıyet ve ıslâmıyet lehınde bır fıkrı ılmî zannederek bu savede neşrı ıslama hızmet edeceğız hayalıle tervıc ve balâdakı nesıh mes'elesını aksıne te'vıl etmeğe çalışan bazı ıslâmı muharrırlerı de ışıdıyoruz Bunlar da onlara tebean ılk nazıl olan ve mensuhıyetı rıvayet olunan muharebe âyetlerının hem mudafaaya munhasır ve hem gayrı mensuh olduğunu ıddıa ettıkleri gıbı sonra nazil olan ve müdafaaya munhasır olmadığı zahır ve müttefakun'aleyh bulunan âyetlerı de ma'kûs olarak sırf tedafuî gostermek ıstıyorlar Muahhar mukaddemin beyanı veya nâsihı olmak lâzım gelırken mukaddem muahharın beyanı veya nâsıhı ımış gibı idarei kelâm edıyorlar kı bunlar, ıslâmın ruhı aslîsı olan hakk u hakıkat fıkrinı bırakıb yanlış bır umıd için hılâfını tervıc etmek demektır Doğrusu dını ıslâmda ılk emırlerden ıtıbaren hakkı müdafaa meşru' olduğu gıbi indelhace fısebılıllâh olmak uzere hakkı taarruz da meşrudur. Hattâ ıcabında bır vazifedır Ve ancak bu ma'na ıledır kı bu ılk emr mensuh değıldır denebılıyor Ve işbu fısebılıllâh kaydı her harbın rüknüdür Bu mulâhaza edilmedikce harb-ü kıtale asla cevaz bıle yoktur Bundan

dolayıdır kı Avrupalıların düşundükleri mana ile tecavüzî harbın dını ıslâmada yeri yoktur demek caiz olabilır. Dın fıkrıne munafı olacak harb de ne müdafaa ne taarruzdur Fısebılıllâh ve emri hak ugrunda olmıyan fıkrı Tagut ve mahzı taaddı garazıle olandır Halbu ki islâmda halı harbde dahı harbı müstahsen kılabilecek gaye hılâfında taaddı haramdır. Bunun için taarruz harbinde dahı rıayet edılmesı lâzım gelen hukukı harb vardır. Ve bunu tarıhı beşerıyyette ılk evvel dını islâm te'sis etmiştir « ولا تعتدوا ان الله لا يحب المعتدين » Bınaenaleyh dını islâm sırf sılâh kuvvetıle ıntışar etmış bır taaddı dinidir demek ıftırayı mahz olduğu gıbı ıntışarı ıslâmda silâhın hıç hızmetı yoktur demek de kıtab-u sünnete muhalıf bır yalan olur Islâm sırf sılâh kuvvetıyle ıntişar etmış olsa ıdı o sılâhı tutan ellerın cuz'î bır zaman ıçınde nasıl toplanıverdığını, ve Kısraların Kaysarların sılâhlarına nasıl galebe ettıklerını ızah etmek mumkın olmazdı. bu kat'ıyen gosterır kı zatı dın ve mu'cızatı rısalet silâhtan evvel mustakıllen ıcrayı nufuz eden bır âmilı yegânedır Bununla beraber feyzı ıslâm sılâhsız olarak yalnız ma'nevıyatı mucerredeye munhasır olsa ıdı Fahrı rısaletın sılâh ıstımal etmesıne ve Kur'anın kıtal emirlerı vermesıne hıç de luzumı olmazdı Bu da kat'ıyen gosterır ki emrı dınde sılâhın dahı bır mevkıı muhimmı vardır Ve bütün hakı hat « ان الله وزع بالسلطان ما لا يزع بالقرآن » hadîsı şerıfınde münderıcıdır Kulu dın bunların hududunu evvelâ tem'yız, saniyen tatbık etmektır

الرأى قبل شجاعة الشجعان

هو اول وهو المحل الثانى

Rıvayet olunduğuna gore Hudeybıyye senesi muşrıkler .. -ulullahı zıyaretı Kâ'beden menetmişler ve seneı âtı .. gelmek ve Mekkeı Mükerreme üç gün tahlıye edıl .. ıtıyle bır musalahada akdeylemişlerdi. Ertesı se.. .. Resulullah bu musalaha mucebince ömrei ka..

için avdet ettikde müslümanlar müşriklerin ahde vefa etmiyeceklerinden endişe etmişler, Haremi şerifte ve şehri haramda muharebe etmeyi de hoş görmemişlerdi ki bu âyet bunun üzerine nazil olmuştur Bunların ahkâmı haccı beyan sıyakında varid olmuş bulunması bunu müeyyid ve nesakı tilâvet ma'badının de beraber nüzulünü müş'irdir Bu âyetlerin bu sıyakı mulâhaza edilince anlaşılır ki bu kıtal ve katıl emirleri Kıblei islâmın selâmeti, ahkâmı müsalehanın muhafazası ve ferizai haccın te'mini edası noktai nazarından ref'i mevanı lüzumuna mebnidir ki bunlar da Hazreti Ebi Bekir rivayetinin kuvveti ma'nasını iş'ar etmiektedirler. Gelelim ma'naya.

Evlere kapılarından girin ve Allaha ittika edin (وقاتلوا في سبيل الله) Allah yolunda muharebe de edin (الذين يقاتلونكم) o kimselere ki size bilfiil kıtal ediyor veya edecektir. — Fisebilillâh mukatele, Allah yolunda, ya'ni dini hak uğrunda sırf i'lâi kelimetullah için cihad demektir, Ve bu kıtalın meşruiyeti için «في سبيل الله» olmak uzere bir husnı niyyetin luzumunu natıktır. Mufaâle babı fi'lin iptidaen fail, saniyen mef'ulden sudurunda zahir olduğu için «الذين يقاتلونكم» harb-u katle taarruzun duşman tarafından olmasını iş'ar edeceğine mebni bu emrin yalnız mudafaayı meşru kıldığı ve bundan dolayı «واقتلوهم حيث ثقفتموهم» «واقتلوهم حيث وجدتموهم» «قاتلوا الذين يلونكم من الكفار» «وقاتلوا المشركين كافة» emirleriyle mensuh bulunduğu berveçhi balâ nakledilmişse de «قاتلوا» dahi aynı babdan olduğu için bu noktada bir şaibei tearuz bulunacağından birini veya her ikisini mucerred isneyn beyninde muşareket ma'nasına hamletmek lâzım gelir Ve bu ma'na ile bilfiil mukatele, taarruz ve müdafaadan eammolur. Netekim tefsiri Ebi Hayyanda - «الذين يقاتلونكم» zahiri «iptidaen veya def'an anılhak munacezei kıtal demektir» diye taarruz veya tedafu'den eammolduğu gosterilmiştir. Bir de fi'li muzarı istikbale de muhtemil-

dır Bu surette «قاتلونكم» kıtale ehlıyyet ve kudretı olub da harb edecek halde bulunanlar demek olur. Ve bu ma'na Hazretı Ebı Bekırden ve ·Omer ıbnı Abdıl'azîzden mervidır Bunda evvelkısı evlevıyyetle sabıt olur, umumı müşterek veya umumı mecaz lâzım gelmez. Evvelkinde muhasırın ve munasıbîn harıc kalır, ıkıncısında bunlar da gırer. Nasbı harb etmıyen veya kadın, çocuk, pırı fanı, Manastırdakı Ruhbanlar gıbı ağlebı ahvalde harbetmek kudretını haız olmıyanlar harıc kalır, bunlara kıtal caız olmaz Evamırı ahîre de dahı hal boyledır. O halde bu ıkı ma'na beynınde muhtemıl olan bu âyet de mensuh değıldır

Bu suretle mukatele edın (ولا تعتدوا) fakat gerek kıtalde ve gerek dığer hususlarda Allahın emırlerını ve ta'yın ettığı hududu tecavuz etmeyın, taarruzda haksızlık yapmayın, ya'nı bu mıyanda nasbı harb etmıyenlerı ve kadınları, sıbyan ve etfalı, Ruhbanı, harb zamanında za'f-u aczından naşı ağlebı ahvale nazaran ehlı kıtal olmamakta bunlar mecrasına carı olanları da oldurmeğe kalkışacak kadar ılerı gıtmeyın, kezalık katılde musle yapmayın, ya'nı oldurduğunuz kımselerın burnunu kulağını ve sairesını kesmeğe kalkmayın — Netekım sıbyan-u nısayı ve eshabı savamıı katılden ve kezalık musleden Resulullahın nehyettığı âsarı şayıa ıle sabıttır. Halıfeı Resulullah Hazretı Sıddıkın dahı kumandan Yezıd ıbnı Ebısufyana hukukı harbı mutazammın olarak yazdığı vesayada bunları ve kezalık şeyhı fânıyı katıldn ve ma'munu tahrıbden ve yemekten gayrı bır garaz ıçın sığır ve koyun kesmekten ve meyvalı ağacı yakmak ve saır bır suretle ıfsad etmekten nehyeylemıştı Bu mıyanda bazı mufessırîn ılânı harb haberı vasıl olmadan bırdenbıre basmak dahı taaddı cumlesınden olduğunu soylemıştır Bazıları da balâda zıkrolunan mukatele ma'nasından dolayı bu taaddıyı bızatıhı taarruza hamletmışler ve bu

sebeble mensubiyetine de hükmeylemişlerdir ki Rebin kavlidir. Binaenaleyh mensubtur denilmenin ma'nası bidayeten taarruz alelıtlak taaddı değil, iktızayı hale göre meşru'dur demek olduğu unutulmamalıdır. Hasılı her minvalı meşruh taaddı etmeyiniz (ان الله لا يحب المعتدين) zira Allah taaddı edenleri sevmez, onları sevaba değil ıkaba lâyık görür

Fisebilillâh muharebe edin (و اقتلوهم حيث ثقفتموهم) ve onları nerede yakalarsanız oldurun, Hill-ü Harem demeyin, onlar taarruz etsin diye beklemeyin, boyle yapın - (و اخرجوهم من حيث اخرجوكم) ve sizi çıkardıkları yerden ya'ni Mekke den onları çıkarın, vatanınızı onların elinden kurtarın — Burada bu ihrac emri, emri temkinîdir Bu va'd fethi Mekke ile incaz buyurulmuştur Gerçi katıl haddı zatında fena bir şeydir, lâkin (و الفتنة اشد من القتل) fitne de katılden eşeddir, daha ağırdır — Zira katlin zahmet olması çabuk geçer, fitneninki devam eder Katıl insanı yalnız Dunyadan çıkarır, fitne ise hem dinden hem Dunyadan oldurur. Binaenaleyh fitneye tutulmaktan ise o fitneyi çıkaranları oldurmek veya olmek veya çıkardıkları fitneyi kendi başlarına yıkmak elbette yeğdir Ehvenı şerreyn ihtiyar olunur kaidesi de bu gibi nususdan mustenbattır

FITNE aslı lûgatte karışığını almak için altını ateşe koymaktır Bundan mihnet ve belâya sokmak ma'nasına istı'mal edilmiştir ki burada bu ma'nayadır Ya'ni vatandan ihrac gibi insanları azaba giriftar edecek belâ ve mihnet katılden daha ağırdır. Ölumden daha ağır ne vardır demeyiniz zira olumü temennı ettiren hal olumden daha ağırdır. Bu nazmın siyakında insanı vatanından çıkarmak da ona olumu temennı ettirecek fiten-ü mihan cümlesinden oldu-

ğuna işaret vardır Şırk, neşrı küfür, irtidad, hetki hürumatullah, âsayışı umumîyı ıhlâl, vatandan ıhraç hep birer fıtnedırler, mu'mının el'iyazebillâh dönüb kâfir olması katlolunmasından eşeddır. İhtıda eden mü'minlerden bazı zevat Mekke müşrikleri tarafından küfre döndürülmek ıçın ta'zıb olunuyor, onlar da «ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اموات بل احياء» emrı ılâhîsı mucebınce olmeği göze alıb bızni huda sebat edıyorlardı, bu suretle Şehrı haramda bazı Sahabeyi muşrıkleı katletmışler ve hep bunlar müslümanların gucune gıtmış ıdı Işte bütun bunlar «والفتنة اشد من القتل» düsturunda telhıs edılerek ı'lânı harbın sebebi ıcmal buyurulmuş ve muslumanlar def'ı fitne ıçın fısebilıllâh ya gazı veya şehıd olmağa terğıb kılınmıştır. Sebebi nüzul hassı se de nazım, mahıyyetı fıtnenin mahıyyetı katlıle mukayesesını ıfade ettığınden hukûm eamdır

Maamafıh (ولا تقاتلوهم عند المسجد الحرام حتى يقاتلوكم فيه) Mescidı haram yanında, Mekke ıçınde evvelâ onlar sıze kıtale başlamadıkça sız de onlara kıtal etmeyınız, lâkın (فان قاتلوكم فاقتلوهم) onlar sıze kıtal eder de bırınızı oldürürlerse sız de onları oldurunuz, (كذلك جزاء الكافرين) kâfırlerın cezası böyledır. Hamza, kısaî, Halefı âşır kıraetlerınde «ولا تقتلوهم... حتى يقتلوكم ... فان قتلوكم» okunur kı Mescıdı haram yanında onlar sızden bırını oldurmedıkçe sız de onları oldurmeyınız, eğer onlar sızı oldururse sız de onları oldurünuz — Bundan anlaşılır kı Haremı Ka'be ve Mekkeı Mukerreme içinde taarruzan katıl, caız değıldır, ılk vazıfe yalnız ıhracdır, fakat orada katıl yapan katlolunur Hattâ Mekke ıçinde bır katil yapan Haremı Kâ'beye ıltıca ederse orada yıne katıl caiz degıldır, çıkarılır da kısas edılır «واذ جعلنا البيت مثابة للناس وامنا» «ومن دخله كان امنا» lâkın Haremı şerıf ıçınde katil yapan orada katledılebılır Bu emır makablını muhassıstır. Ahkâmı Kur'anda der kı hıtabı vahıdde nasıh ve mensuh bulunamı-

yacağı, nesakı tilâvet ve nızamı tenzıl de bu ıkı ayetın bır hıtabda nüzulünü ış'ar ettiği ve hılafına bir naklı sahih, mevcud olmadığı cihetle «واقتلوهم حيث ثقفتموهم» makablını nasıh olmayıb mübeyyın olduğu gibı bu nehiy de «واقتلوهم» emrının umumunu nasıh değıl muhassıs olur. Sonra bu nehıde hıç bır emrile mensuh değıldır, muhkemdır Gerçı «فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم» emrı sonra nazıl olduğunda ıhtılâf yoksa da bunun işbu «ولا تقاتلوهم عند المسجد الحرام» nehyıne müretteb olarak ı'mali mümkin olduğuna göre nesha delâletı yoktur Ibni Abbas ve Ebu Şureyhı Huzaî ve Ebu Hureyre hazaratından rivayet olunduğu uzere fethı Mekke günü aleyhıssalatu veselam ırad buyurduğu hutbede «ey nas, Allah teala Semavat-ü Arzı halk eylediği gun Mekkeyı muhterem kıldı ve o benden evvel kımseye halâl kılınmadı, benden sonra da kımseye halâl kılınmıyacaktır. Bana da ancak bır günun bır saatınde halâl kılındı ve yıne Yevmı kıyamete kadar muhterem oldu» buyurmuştur kı bu bır saat de muşrıkler tarafından orada ıkaı katl edıldığı saat demektır. Ve bu hadîsı şerıf ışbu âyettekı nehyi mukayyedın muhkemı olduğuna delâlet eder Buna karşı Rebi' ve Katadenın buna mensuh demelerı Peygamberden bır rıvayet olduğu ma'lûm değıldır Kendı ıctıhadları olmak uzere telakkı edılebılır» ılah bu suretle bu hukum bakıdır, nesıh sabıt değıldır

(فان انتهوا) Bınaenaleyh küfurden vaz geçerlerse (فان الله غفور رحيم) Allah da gafur-u rahımdır. — «واخرجوهم من حيث اخرجوكم» kaydı delâletıle bu âyetın Ehlı kıtab hakkında olmayıb Areb müşrıklerıne mahsus olduğu anlaşılır Ehlı kıtabın vergı ile mutavaati dahı makbul olabıldiği halde Aarab muşrıklerı ya islâmı veya seyfe mahkûmdur. Ve bu nokta şu âyetle tansıs olunuyor.

(وقاتلوهم) onlara o suretle kıtal edın kı (حتى لاتكون فتنة)

hattâ fıtne ya'nı şirk-u tefrika olmasın (و يكون الدين لله) da din hep Aallah için olsun, yalnız Allaha inkıyad-ü itaat edilsin — Halbu ki «ان الدين عندالله الاسلام» dır. Binaenaleyeh bunlarda dini tevhidi hak olan islâmdan başka bir din bulunmasın, fitnenin başı olan şirk kalksın, bunun için aleyhissalâtu vesselâm «ben bu nasa «lâilâheillâllah» diyecekleri âna kadar kitale me'murum, onu dedikleri zaman benden canlarını kurtarırlar» buyurmuştur Diğerleri cizye ile dahi ismeti deme malik olabilecekleri halde bunlara bu musaade verilmemiştir. Bundan başka bilhassa Mekkede gayri muslimin ikametine musaade de edilmemiştir Binaenaleyh (فان انتهوا) kufurden vaz geçib islâmı kabul ederlerse (فلا عدوان الا على الظالمين) artık zalimlerden maadasına husumeti kital yoktur

İyi amma bu kital hasbel'ade muharebenin memnu' olduğu Şehri harama tesaduf ederse ne olacak? (الشهر الحرام بالشهر الحرام والحرمات قصاص) Şehri haram, Şehri harama, hurmetler, hurmetlere kısastır, — Burada hurmet, muhafaza ve ihtiramı vacib olan, el uzatılması caiz olmıyan şey demektir ki emvale de şamildir Bu atıfta tahsistan sonra ta'mim vardır Binaenaleyh (فمن اعتدى عليكم) her kim size tecavuz eder, hurmet-u ismetinizden bir şey ihlâl eylerse (فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم) onun size tecavüz ettiği kadar, ya'ni misli olmak şartile siz de ona bilmukabele tecavuz ediniz — Çunku و جزاء سيئة سيئة مثلها dır. Bir tecavuze karşı mukabele bilmisil tecavuz değil, tecavüzun cezasıdır «البادى اظلم» buna tecavuz ve taaddi ta'bir edilmesi, zatı fiilde mümaselet dolayısile bir muşakeledir Haddi zatında çirkin olan bir

şey böyle bazı şerait altında izafî bir hüsün iktisab eder. Binaenaleyh bâdının fi'li hakikaten ve hükmen çirkin bir zararı mahz olduğu halde onun aksül'ameli demek olan mukabile bir hak vermiş olur Böyle olabilmesi ise mümaseletle meşruttur Mümaselete riayet mümkin olmıyan hususatta kısas yapılmaz. Keymiyyat biribirine takas edilmez, derecatı hukuka riayet lâzımdır Meselâ mağsub mevcud ise aynen alınır, misliyyattan ise misli nev'isi ile, değil ise misli malîsi olan kıymetiyle tazmin edilir Hasılı meşru olan mukabelei mutlaka değil, mukabele bilmisildir Misle riayet edilmeyince re'sen bir zarar ika edilmiş ve zarara zarar ile mukabele olunmuş olur Halbuki islâmda «لا ضرر ولا ضرار» dır Re'sen zarar caiz değil, zarara zararla mukabele de caiz değildir, fakat izalei zarar lâzımdır Zarar ise bizzarure mislile takas edilerek izale olunabilir Yoksa diğer bir zarar ihdas edilmiş olur Takas demek olan kısas kelimesi bu mumaselet ma'nasını mutazammin olduğu halde zühul edilmemek ve hukumde maksud bizatihi olduğu gösterilmek için tefrian ayrıca da tansis olunmuştur Işte mumaseletle meşrut bulunan «الحرمات قصاص» kaidei kulliyesi mucebince memnu Ay da aynı memnu Aya takas edilir Düşmanlar geçen Hudeybiyye senesi Zilki'dede muslümanlara taş, ok atarak kıtale kalkışmakla bu Şehri haramın hurmetini hetkettiler Bu sene de bunu bahane ederek musaleha hükmunun icrasına mani olmak zu'munde bulunuyorlar, siz de buna mislile mukabele ederek aynı Zilki'dede kıtalden sakınmazsınız Hasandan mervi olduğuna göre Arab muşrikleri Hazreti Peygambere «Şehri haramda kıtalden nehyetsen» demişler, «pek iyi» buyurmuş, muşrikler bunu fursat bilib Şehri haram içinde tağyiri ahdi kurmuşlar, bunun uzerine bu âyet nazil olmuştur Lâkin Ibni Abbas, Rebi ibni Enes, Katade ve Dahhakten rivayet olunduğuna göre Kureyş Hudeybiyye senesi Resulullahı ihramlı olarak Şehri haram olan

Zilkı'dede Beledı haram olan Mekkeden reddetmışlerdi, Cenabı Allah da ertesı sene yıne Zilkı'dede Resulünü Mekkeye ıdhal buyurdu da umresinı kaza ettirdı Ve bunu geçen Hudeybıyye senesı vakı olan men'-u haylulete takas ettı ve sebebı nuzul bu oldu ki evvelkıne gore âyet, Mekkeye kableddubul nazıl olmuş, sarahaten emr-ü ınşa ve zımnen ıstıkbale aıd va'd-ü ıhbar, ıkincıye gore de ba'dedduhul nazıl olmuş ve muşrıklere «ışte bu geçen senekıne kısastır» dıye sarahaten ıhbarı ve maamafıh Şehrı haramda bıdayeten olmamak şartıle ıbaheı kıtal emrını mutazammın bulunmuştur Sıyakı âyet evvelkıne daha muvafıktır Ve her halde bu âyetler «Umreı kaza senesı» ta'bır olunan hıcretın yedıncı senesınde zıyaretı Ka'be sadedınde nazıl olmuştur Ancak bıl'ahare Şehrı haram adetı alel'ıtlak neshedılmış olduğundan bu âyetın Şehrı haramda bıdayeten ı'lânı harbe cevaz vermıyen hukmu «برآءة» âyetlerıle bıl'ıttıfak mensuhtur. Bundan maada mukabele bılmısıl hakkında ahkâmı umumîyesi ıse bıl'ıtlak bakıdır

Bunları yapınız ve kendınızı koruyunuz (واعلموا) ve bılınız kı (ان الله مع المتقين) her halde Allah korunanlarla beraberdır Mukabele bılmısıl caız ıse de alel'ıtlak ittıkanın zaruriyyatından değıldır Tatbıkında mumaseletı tecavüz etmemek ıçın ıyı dıkkat edınız, Allahdan korkunuz ve en ıyı suret hangısı ıse onu yapınız ve her halde korununuz, muttekı olunuz, ıttıka âyetlerını unutmayınız. — Bundan anlaşılıyor kı «ان الله مع الصابرين» mutlak değıldır Sabır, ıttıka ıle meşruttur ve makamına göre derecatı vardır Vakı olmuş musıbet ıle henuz olmamış musıbetlere karşı sabrın farkı vardır Ve defı u ref'ınde mumkin olduğu kadar sa'at gösterılecek hususat vardır. Ittıka derken de ıttıka ayetlerınde «والصابرين في البأساء والضراء وحين البأس» mazmunu unutulmamalıdır Evlere kapılarından gırilmelıdir Şu da derhatır

edilmelidir ki harb-ü kıtal denilen şey parasız ve malsız olmaz, masrafta ister bunun için (وانفقوا فى سبيل الله) Allah yolunda infak da yapın; mal tedarük edib havaici harbe sarfedilmek üzere vergi, iane verin, lâkin yalnız mal kazanmak sevdasına düşüb de (ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة) kendi kendinizi tehlükeyede bırakmayın, sade para kazanmak ve istirahat etmek sevdasının insanları istilâı esaret ve mahkûmiyet gibi büyuk tehlükelere düşüreceğini ve bu tehlükenin önüne geçmek ancak fisebilillâh harbetmek ve harbe alışmakla mümkin olacağını unutmayın – Bu âyetin siyakı v sebebi nuzul-u fisebilillâh harb-ü kıtalden ve o uğurda sarfı maldan kaçınmanın bir tehlüke olduğunu ihtar içindir. Tirmizî ve Ebüdavudda dahi tahric olunduğu üzere rivayet ediliyor ki Emeviye devrinde Abdurrahman ibni Velid kumandasında bir islâm ordusu Kostantiniye ya'ni Istanbul şehrine gaza etmiş idi, Ebü'eyyubi Ensarî Hazretleri de bu asker miyanında idi, Rumlar şehrin surlarına arkalarını dayamışlardı, o sırada müslümanlardan bir zat kaledeki duşman uzerine açıktan hucum etmiş, bunu goren cemaatı islâm «mehmeh lâilâhe illâllah, kendi kendini tehlukeye ilka ediyor» demişlerdi Bunun üzerine Hazreti Ebi'eyyubi Ensarî «ey muslümanlar bu âyet biz ma'şeri ensar hakkında nazil oldu, vaktaki Allah Peygamberine nusrat ve dini olan islâmı galebeye mazhar etti o zaman biz artık mallarımızın başında durub onların islâhile meşgul olalım mı? Demiştik Allah tealâ «وانفقوا فى سبيل الله ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة» âyetini inzal buyurdu, binaenaleyh kendini tehlükeye ilka etmek, mallarımızın başında durub onları islâh ile uğraşmamız ve cihadı terketmemizdir» demiş ve bunun üzerine hiç durmayıb fisebilillâh çihada girişmiş ve nihayet şehid olub Kostantiniyede defnolunmuştur.» Müşarünileyh bu suretle tehlukeye ilka fisebilillâh cihadı terketmek demek olduğunu ve

âyetın bu hususta nuzulünü haber vermıştır kı Ibni Abbasdan, Huzeyfeden, Hasan, Katade, Mucahıd, Dahhâkten dahı boyle rıvayet edılmıştır. Bera'ıbnı Azıb ve Ubeydetısselmanî Hazretlerınden «ellerıle tehlukeye ılka, irtıkâbı meası ıle mağfıretten yeıs» demek olduğu da mervıdır Bunun ınfak karınesıle ınfakda ısraf edıb yıyecek ıçecek bulamayacak dereceye vararak telef olmak» manasına olduğu da soylenmış, «duşmana ıcrayı te'sır etmıyecek bır vechıle harbe atılmak» demek olduğu da soylenmıştır kı Ebueyyubun ıtıraz eyledığı ve sebebı nuzulu soyledığı cemaatın telâkkısı de bu ıdı Sebebın hususu, hukmun umumuna manı olmıyacağından ve bu ma'naların ıçtımaında da tezad ve tenâtı bulunmadığından âyetın umumuna şumulu caızdır Bunun ıçın ımanı Muhammede sıyeri kebırınde zıkreder kı Munferıd bır adam bin kışıye hucum edecek olsa eğer necat veya duşmana bır nıkâyet ve te'sır umıdı varsa beıs yoktur Necat veya nıkâyet umıdı yoksa mekruhtur Çunku muslumanlara bır faıdesı olmaksızın kendını telefe arazetmış olur Bunu yapacak olan zat ya kurtulmak veya muslumanlara bır menfaatı bulunmak umıdı bulunursa yapmalıdır necat ve nıkâyet umıdı olmadığı halde dığer muslumanlara cur'et versın ve bu suretle duşmanı tepelesınler dıye numunei ımtısal olmak uzere yaparsa beıs yoktur ılah. » Ve bu menı? sahıhtır Bınaenaleyh dine veya mu'mınîne hıç bır menfaatı olmaksızın nefsı telef etmek lâyık değıldır Fakat nefsı telef etmekte dıne aıd bır menfaat varsa o zaman da bunu yapmak pek şereflı bır makam olur ki Cenabı Allah Eshabı Resulullahı bununla medhetmış «ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم و اموالهم بان لهم الجنة يقاتلون فى سبيل الله فيقتلون و يقتلون» kezalık «و لا تحسبن الذين قتلوا فى سبيل الله امواتا بل احياء عند ربهم يرزقون» buyurmuştur Ebu Eyyubı Ensarî Hazretlerı de bu makamı gostermıştır Bınaenaleyh mucerred huzur perestlıkte tehluke bulunduğu gıbı harb noktaı nazarından da teh-

lüke bulunabilir, o da düşmana icrayı te'sir etmiyecek boş yere bir müslüman telef edecek olan husustur. Müslümanlara faidesi olmadığı gibi bil'akis zararı ma'lûm olursa o zaman harbe atılmak ve telefi nefs etmek hiç caiz olmaz Lâkin gafleti beşer harbi mutlak bir tehlüke zannedebileceği için bu âyet mal kazanacağız, rahat edeceğiz diye dalıb cihadı terk etmenin tehluke olduğunu ihtar siyakında nâzil olmuş ve o makamı şerifi göstermiştir Demek ki tehlukei sulh bil'ibare, tehlukei harb bil'işare ihtar buyurulmuştur

Ey mü'minler, bunlara dikkat edin (و احسنوا) ve her hususta ihsan ile muamele eyleyin, yaptığınızı güzel yapın, sizden asıl matlûb olan hasenattır. Çünkü (ان الله يحب المحسنين) Allah hep muhsinleri sever. Bunun için infakı da en güzel veçhile yapın ve her hangi bir fenalığı ahsen suretle defedin ve mukabele bilmisli daha güzeli mümkin olmadığı zaman yapın, seyyienin cezası seyyie ise de «ادفع بالتى هى احسن السيئة» emri mucebince kötülüğü dahi en güzel suretle defeyleyin. harbi de en güzel sebeb, en güzel vasıta, en güzel suretle yapın ve ancak fisebilillâh yapın, yapın da

وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ فَاِنْ اُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ
مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِقُوا رُؤُسَكُمْ حَتّٰى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ
فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا اَوْ بِهِ اَذًى مِنْ رَاْسِهِ فَفِدْيَةٌ
مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ فَاِذَا اَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ

بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ
ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ
كَامِلَةٌ ذٰلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ۝

Meali Şerifi

Hacc-ü omreyi de Allah için tamam yapın, eğer ihsara tutulmuşsanız o vakit hedyin kolayınıza geleni, bununlaberaber bu hediy mahalline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin, içinizden hasta olana veya başından bir eziyeti bulunana tıraş için oruç veya sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye var; ihsardan aman bulduğunuz vakit de her kim hacca kadar omre ile sevab kazanmak isterse ona da hedyin kolay geleni, bunu bulamıyana ise oruç, üç gün hacda yedi de avdet ettiğinizde ki tam on gündür ve şu hüküm, ehli Mescidiharam mukimlerinden olmıyanlar içindir, hasılı Allahdan korkun ve bilin ki Allahın ıkabı cidden çok şiddetlidir ۝

Bu âyet dahi makabli gibi omrei kaza senesi denilen yedinci senei hicriyede nazil olmuştur

HACC حج, «h» anın fethi veya kesrile mukaddemen dahi zikrolunduğu üzere lûgaten kasıd demektir Lâkin mutlak kasıd değil, büyük ve ehemmiyetli bir şey'e kasıddir. Şer'an zamanı mahsusunda mekânı mahsusa bir ziyareti mahsusadır ki hac niyyetile mekân ve zaman mahsusunda ihrama girib Arafatta vakfa, badehu Kâ'beyi tavafı ziya-

retten ibaret ef'ali mahsusadır. İhram, vak'fe, tavaf bu üç fiil gerek farz ve gerek nafile haccın farzlarıdır. İhram şart, vakfe ve tavaf da rükündür. Mekân ve zamanı mahsus dahi şartın şartı olan şurut cümlesındendir. Bu suretle haccın şartları, erkânı ve bunlardan başka vacıbatı, sünnetlerı, müstehabları, memnuatı vardır Şoyle kı

Erkânı: Vakfe ve tavaftır.

Şartları: Şartı vücub ve şartı sıhhat olmak üzere ıki nevı'dır

Şartı sıhhat İslâm, nıyyet ile ıhramı, mekân ve zamanı mahsustur. eşhurı hacdan evvel hıç bırı sahıh olmaz.

Şartı vucub bu da ıkıdır, bırıncısı nefsı vücubun şartıdır kı ıslâm, hurriyet, akıl, bulûğ, ıstıtaa, vakit dari islâmda bulunmak veya dârı harbde ıse haccın farzıyyetını bılmış olmaktır İkıncısi de vücubı edanın şartıdır ki sıhhatı beden, mevanıı hıssıyye bulunmamak, emnı tarık ve kadın hakkında ıddet beklemek olmamak, zevcı veya mahremı beraber bulunmaktır.

Vacibleri:

1 — İhramı mıkattan veya bır mahzur melhuz değılse daha evvelden yapmak.

2 — Arafatta vakfeyi guruba kadar temdıd etmek

3 — Müzdelıfede dahı vakfe yapmak·

4 — Safa ıle Merve arasında yedi şavt sa'y. etmek

5 — Sa'yı mu'teddünbih bir tavaftan sonra yapmak.

6 — Mevkıı mahsusunda taş atmak

7 — Halk veya taksır ya'ni başını kazıtmak veya kırktırmak.

8 — Afakî olanlar için tavafı sader denılen veda' tavafı yapmak.

9 — Tavafa Haceri esvedden başlamak.
10 — Tavafı sağdan yapmak.
11 — Ozru yoksa tavafta yürümek.
12 — Tavafta hadesı asgar ve ekberden taharet üzere bulunmak.
13 — Setrı avret
14 — Tavafın yedı şavtından uçü, ki dördü farzdır.
15 — Sa'ye Safadan başlamak
16 — Kârın veya mutemettı' olanlar ıçın kurban kesmek
17 — Her yedı tavafta ıkı rek'at namaz kılmak.
18 — Remy ıle halk beynınde tertıbe rıayet etmek
19 — Yevmı nahırde kurban kesmek
20 — Halkı mekânında ve zamanında yapmak.
21 — Tavafı zıyaretı eyyamı Nahırde yapmak ki bu vacıblerden bırı terk olunursa dem lâzım gelır

Sunnetleri: Tavafı kudum, ya'nı Mekkeye gırınce Ka'beyı tavaf etmek, tavafı kudumda veya tavafı farzda «remel» yapmak ya'nı tavafın üç şavtında «devrınde» meydanı harbde mubarezeye çıkmış pehlıvan gıbı omuzlarını tıtreterek yurumek — Safa ile Merve arasında «mîleynı ahdareyn» beynınde derenın ıçınde koşmak — eyyamı mahsusasında geceleyın (Mına) da yatmak — (mina) dan Arafata guneş doğduktan sonra, Muzdelıfeden «mına» ya da guneş doğmadan evvel hareket etmek — ve bunlardan ma'ada daha bır takım hususat kı müstehabbat-ü âdabı ıle beraber tafsılâtı kutubı Fıkhıyededır

Haccın memnuatı da ıkı nevı'dır. Bırısı şahsın kendınde yapmaktan memnu' olduğu şeylerdır ki cima' — saç ve kıl ızale etmek — tırnak kesmek — koku sü-

rünmek — başını ve yüzünü örtmek — dıkışlı bır şey giymektir Diğeri, başkasına yapmaktan memnu' bulunduğu şëylerdır ki· başkasıni tıraş etmek — gerek harem ve gerek hılde sayde taarruz etmektir İhramdan çıkınciya kadar bunların hiç biri yapılamaz, yapılırsa ceza lâzım gelir. Gerçı Haremin ağacını kesmek dahı memnu' ıse de bu memnuıyet hacca ve ihrama mahsus değildir. Mezhebi Şafiîde Safa ıle Merve arasında sa'y ve bır kavilde halk veya taksır dahi haccın farzlarından ve hattâ erkânındandır

Haccın sebebı şer'îsı Beytullahdır. Zıra hac ona muzaf olur da «حج البيت» denilır, Beyt ıse bır ve gayrı mütekerrir olduğundan hacc müslumana omründe bır kerre fevren ya'nı ılk ımkân senesınde farz olur Terahı tarikıle farz olub ta'cıl, efdal olduğu da rivayet edılmıştır. Bu âyetlerın nâzıl olduğu omrei kaza senesınde Aleyhissalâtü veeselâm Efendımız Zılkı'dede omre suretıle Ka'beyı zıyaret etmış ve bır sene evvel mümaneatı müşrıkîn ile ıtmam edemedıği omreyi bu veçhıle kaza ettikten sonra berveçhı musaleha uç günden zıyade Mekkede kalamıyacaklarından kablelhac avdet buyurmuştu İrtesı sekizıncı senei hıcrıyede Hudeybıyye musalehasının muşrıkler tarafından nakzına mebnı Ramazanı şerıfte hareket edılmiş ve ramazanın aşrı ahırınde Mekke fetholunmuş ve Şevval ıçınde Huneyn muharebesı ve Tâif muhasarası yabılmış ve Reslullah yıne bır omre yparak vaktı hacdan evvel Medineye avdet buyurmuş ve o sene Mekkede vali bırakılan Attab İbni üseyd âdeti Arab veçhıle nasa haccettirmiş idı, daha ırtesi dokuzuncu senei hıcrıyede Hazreti Ebıbekri sıddık radıyallahü anh tarefı risaletten emîri hâcc ta'yin buyurulub ılk olarak bu sene haccı ıslâmî eda edılmış ve ba'dema beytı şerıfın uryan olarak tavaf edilmemesi ve müşrıklere hacc yaptırılmaması il'an olunmuş ve nihayet onuncu senei hicrı-

yede bızzat Resulullah ılk ve son olarak edaı haccetmiş ve menasıkı haccı tamamen ta'lım buyurmuştur ki bu seneye «haccetulveda'» denılmış ve ırtesı sene vefatı Peygamberî vuku bulmuştur Bınaenaleyh Resulullahın yaptığı bu son haccın edaı farz ıçın olduğunda şüphe yok ise de evvelkılerın farz olduğu sabıt değıldır Işbu «وأتموا الحج والعمرة لله» emrı aslı haccın farzıyetını kat'ıyyen ıfade etmeyıb başlanmış olan her hangı bır hac ve omrenın vücubı itmamını ifade eylediğıne nazaran hac bıl'ahare «ولله على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا» nassıle farz kılınmış ve tarafı Peygamberîden de ılk ımkân senesınde fevren ıcra buyurulmuştur Maamafıh haccın daha evvel bu âyetlerle omreı kaza senesınde farz kılınmış olması melhuz ve bu takdırde tarafı Nebevîden edası terahı suretıle olmak da muhtemıl bulunduğundan farzıyyetı haccın fevrî veya gayrı fevrî olması beynel'eımme muhtelefunfıhtir Ve ımamı A'zamdan da ıkı rıvayet vardır Bırını ımam Ebuyusuf dıgerını ımam Muhammed ıhtıyar etmıştır Esahhı Ebu Yusuf rıvayetı olan fevırdır Imam Malıkten muhtar rıvayet de budur. Imamı Şafiîden muhtar rıvayet de Imamı Muhammed gıbı terahıdır

Haccın hıkmetıne gelınce bunun dınî ve Dunyevî menafı kesıreyı mutazammın olduğu her turlu şupheden varestedır Ezcumle emrı Kıblede beyan olunan «اينما تكونوا يأت بكم الله جميعا» mazmunı celılındekı tevhıdı ıçtımaîyi fı'len tecellı ettırecek olan en buyuk ve en şamıl bır şıarı teabbuddur kı bunun vus'atı şumulunu kureı Arz uzerınde hıç bır mekânda bulmak kabıl değıldır Zıra Kâ'beı muazzama kadar kudsıyyetı kadım hıç bır ma'bedı tevhid yoktur. Kâ'benın mılletı Ibrahıme alâkası butün edyanı Semaviyece müsellem ve hattâ Hazretı Ademe kadar ıntıhası da mervıdır. Mekkenın hurmetı ta hılkatı Arz ile kaimdır. Haccı Kâ'be, beşerıyetı bütun urukı esasıyesınden bırleştırmeğe saık ve musaıd olduğu halde ondan sonra muhdes olan

meabıd ü mevakı bınnısbe hususıyetlerinden dolayı böyle tevhıdı külle salıh değıldır Hattâ bızzat kabrı nebevî turabı Kâ'beden efdal olduğu halde Kâ'be ıçın mevcud olan devaı ve hasaısı hac bunda bıle tasavvur olunamaz Hasılı ındallah hacce elyak olan Kıblei vahdet her halde «بيت عتيق» olduğunda hıç şuphe yoktur, bundan başka Kâ'be arayanlar, tevhıde değıl, şırk u tefrîka çalışmış olurlar. Sonra hac bır cıhetten salât gıbı bedenî, dığer cıhetten zekât gıbı malî haysıyetlerı haız bır ıbadetı camıadır Ve aynı zamanda ma'nayı cıhadı da mutazammındır Netekım bır hadîsı şerıfte varıd olduğuna gore «hacc bır cıhaddır, omre tetavvudur ve yıne bu munasebetledır kı burada mesaılı hac, evamırı cıhad ıle beraber nazıl olmuştur

OMRE, lûgaten zıyaret ma'nasınadır Şer'an Ihram, tavaf, sa'y, nıhayet halk veya takşırden ıbaret bır zıyaretı mahsusadır Omre kuçuk bır hac demektır kı ıhram şartı, tavaf ve sa'y rukunlerı, ve halk veya taksır vacıbîdır Demek kı bunnu hacdan mahıyyeten farkı vakfe ruknunun bulunmaması, sa'yın ruknolması, hukmen farkı da hac farzdır, omre farz değıl, tetavvu olan bır ıbadettir Maamafıh goreceğımız veçhıle bunun da farzıyetıne kaıl olanlar vardır Imdı bır senenın Eşhurı haccında hacc ıle omrenın ıçtımaı ve ademı ıçtımaına nazaran haccın uç nev'ı vardır Haccı ıfrad, haccı temettu' haccı kıran

Haccı ıfrad Mıkatı afakîden yalnız hac nıyyetıyle ıhrama gırıb tavafı kudumu yaptıktan sonra ef'alı hac bıtınceye kadar Mekkede muhrım olarak kalmaktır Kı bunda omre bulunmayıb tek bır hac yapılmış olduğundan haccı mufrıd ve haccı ifrad tesmıye olunur Âfakîlerın ıhramsız geçmelerı caız olmıyan mıykatı mekânî beştir Zulhuleyfe, Zatı ırk, Cuhfe, Karen, Yelemlemdır

Haccı temettu' Mıkatı âfakîden omre nıyyetıyle ıhrama girib omre ıçın tavafı ve sa'yı yaparak tıraş olub

ihramdan çıkmak, sonra Mekkede bir Mekkeli gibi kalıb nihayet Yevmı terviyede hacc için Haremden ıhrama girerek haccı ıtmam etmek ve kurban kesmektir. Tuli müddet ıhramda kalınmamak için omreden bu suretle istifade edildiğinden dolayı buna haccı temettu tesmiye olunmuştur

Haccı kıran Mıykatı âfakîden hem omre ve hem hac ikisine birden niyyet ile ıhrama girib Mekkeye varınca evvelâ omre için tavaf ve sa'y badehu hacc için tavafı kudum ve sa'yetmek ve sonra ıhramdan çıkmaksızın nihayetine kadar ef'alı haccı yapmak ve kurban kesmektır Cahiliyede omre ile haccın Eşhuri hacde ictimaı caız değil idi, bu ayet bunların meşrui'yyetını beyan için nazıl olmuş ve şukranesı olmak uzere kurbanı da vacıb kılınmıştır Şoyle kı

Balâdaki emirleri icra edin (واتموا الحج والعمرة لله) Allah için hac ve omreyi de tamamlayın Ya'nı velev nafile olsun hac ve omreden birine veya ikisine başladınız mı tamamlayın, nakıs bırakmayın veyahud tammolarak icra edin, ne evvelınden ne ahırinden hic bir noksan yapmayın — Geçen Hudeybiyye senesi omreye başlanmış ve fakat muşriklerin harbe kalkışmaları uzerine itmam edilememiş idi binaenaleyh bu sene hem onun itmamiyle kazası emredilmiş, hem de bu munasebetle müheyyayı inkişaf bulunan haccın aksamı meşruasına da işaret buyurulmuştur «ولاتبطلوا اعمالكم» nehyi celılınde dahi beyan olunacağı uzere alelûmum nevafıl bile şuru ile farz olur ve nakıs bırakılırsa kazası lâzım gelır. Bundan anlaşılır ki bu ıtmam emrinde henüz haccın veya omrenın re'sen vücubuna bir delâletı kat'iye yoktur. Hac bundan sonra « ولله على الناس حج البيت » nassıle farz kılınmış ise de omrenın re'sen vücubuna daır bır nass yaktur Fakat bır haylı ulema ve mufessirîn omrenin de vücubuna ya'nı farzıy-

yetine kail olmuşlardır. Hazreti Aişe ve İbni Abbas ve İbni Omer, Hasanı Basrî, İbnı sirin, omre vacibdır demişler, İmamı Şafiî de bunu ıhtiyar eylemış ve itmamın vucubu, aslın vücubunu müstelzim olacağına zahib olmuştur. Bıl'akıs Abdullah ıbnı Mes'ud ve İbrahimı nahaî ve Şa'bî den omrenin «تطوع» olduğu rıvayet edılmiş, Mucahit dahi «وأتموا الحج والعمرة» kavlı ılâhîsınde «bız hac ve omre ile emrolunmadık» demıştır. Aynı zamanda itmamın ma'nasında da sleften muhtelıf rıvayetler vakı olmuştur· Hazretı Alı den ve Said ibnı Cübeyrden ve Tavustan mervıdir kı «ıtmamları ehlının evceğızınden bunlara ıhram etmektır» demişler, Mucahıd «ıtmamları bunlara duhulden sonra nıhayetlerıne ırmektir» demiş, Saıd ıbnı Cübeyr ıle Atâ «ıtmamları bunları nıhayetlerine kadar Allah ıçın ıkame etmektır, çunku ıkısıde vacıbdır» demışler İbnı omer ıle Tavustan «ıtmamları ıfradlarıdır» dıye rıvayet olunmuş, Katade de «ıtmamı omre» omreyı hacc aylarının gayrısında yapmak olduğuna kaıl olmuştur Goruluyor kı bunların hasılı evvel emırde ıkı ma'naya racı' oluyor bırınde «أتموا» başladığınızı tamamlayın demek, dığernde de gerek evvelınden gerek ahırından tam yapın demek oluyor ve sanıyen tam yapmanın suretınde ıhtılaf edılmış bulunuyor. Evvelkı manada re'sen vucub ihtimalı yoktur, lâkın ıkıncı de vucub da muhtemıldır ademı vucub da. Halbukı farzıyet ya'nı vücubı kat'î ıhtimal ıle sabıt olamıyacağından bu âyetten hac ve omrenın farzıyetını anlamak kabıl olamaz, bunun içın mezhebı Hanefîde omre ayrıca farz olan bır ıbadet değıldır Hacde dahıl tetavvu' ve nafile kabılnden bır ıbadettır Ve her nafıle gıbı şuru' ıle vacıb olub ıtınamı lâzım gelır Filvakı omreye haccı asgar denılır, boyle olduğu halde büyük hacda dahıl olmıyan mustakıl bır hac farz olsa ıdı ıkı hac farz olmak lâzım gelırdı, halbukı Akra ıbni Habıs «hac her sene mıdır? yoksa bır kerre mıdır ya Resulallah» sualine cevaben Resulullahın «bır kerredır, zıya-

desı tetavvu'dur» buyurdduğu sabıttır. Kezalık hadîsı Cabırde «omre yevmı kıyamete kadar hacda dahıldır» ve «hac cıhad, omre tatavvudur» dıye rıvayet edılmıştır. Bınaenaleyh omrenın re'sen vucubuna delılı kat'î bulunmamakla beraber ademı vucubuna daır haberı sahih te vardır.

Lâkın gerek hac ve gerek omre tatavvuan dahı başlanmış olsa butun nevafılde olduğu gıbı şuru u ıltızam ıle vacıb olacaklarından tamamlanmaları farz olduğunda da şuphe yoktur Bınaenaleyh (فان احصرتم) ıhramdan sonra ıhsar vakı olur bır manı mucbıre tutulub hacdan veya omreden kalırsanız (فما استيسر من الهدى) hedıy nev'ınden kolayınıza gelen bır şey lâzımdır –

HEDIY, deve, sığır, davar cınsınden Beytullaha ıhda olunan kurbanlıkların ısmıdır kı akallı bır koyun veya keçıdır «هدية» nın yedıde bırı de kâfı olur «تمر» ve «تمرة» gıbı vahdınde «hedye» denılır Ihsar, lûgâten mutlak men' manasınadır. Şer'an ıhramdan sonra bır ozrı şer'î ıle hacın vakfe ve tavaf ıkı ruknunu de ıfadan ve yahud omreden menedılmış olmaktır Âyetde ıhsar mutlaktır, bınaenaleyh gerek duşmanın men'ı ve gerek kırıklık, topallık gıbı bır maraz veya zayaı nafaka veya kadın hakkında fevtı mahrem manıalarının men'ı dahı ıhsardır Fakat Imamı Şafiî sebebı nuzul dolayısıle yalnız duşmanın men'ıne hasretmıştır. Başlanmış olan hac ve omrenın ıtmamları vacıb olunca badel'ıhram ıhsara uğrıyanlar bunları ıtmam etmedıkçe lâ'akal bır sene ıhramdan çıkamamak ıktıza edeceğı bu ıse pek muşkıl bır emrolacağı cıhetle teysır ıçın ıhsar halınde meşruan ıhramdan çıkabılmek uzere sevkı hedıy vacıb kılınmıştır Fakat (ولا تحلقوا رؤسكم حتى يبلغ الهدى محله) hedıy varacağı yere varıncıya kadar başlarınızı tıraş etmeyınız, ya'nı ıhramdan çıkmayınız – Bınaenaleyh ıhsara uğrayan muhrım tahallul etmek ısterse Haremı şerife kola-

yına gelen bir hedıy gonderır ve gonderdiği kımse ıle bır gün kararlaştırır o gün gelıb de kurbanın kesildığı zannı hasıl olduğu zaman başını traş edıb ihramdan çıkabılır. Zıra hedyın mahıllı «هديا بالغ الكعبة» mantukunca dahılı Haremdır Abdullah ıbni Mes'ud, Ibnı Abbas, Ata, Tavus, Mucahıd, Hasan, Ibnı Sirîn, buna kaıl olmuşlardır Hanefıyenın ve Sufyanı Sevrînın kavılleri de budur Lâkın ımam Malık ve Şafiî muhsar ıçın mahıllı hedyın mevkıı ıhsar olduğuna ve mahıllıne bulûğu da o mevkıde zebhınden ıbaret bulunduğuna kaıl olmuşlardır Kur'anın zahırı hılâfına olan bu ma'naya zahıb olmalarının sebebı de, Hazretı Resulullahın Hudeybıye ıhsarında hedyını bulunduğu mevkide zebhetmiş olmasıdır Hudeybıye mevkıı ıse Haremden harıc Hıl kısmındadır Fakat hudeybıyenın bır tarafı hıl bır tarafı Haremdır Resulullahın konak yerı hılde musallası da Harem tarafında ıdı, yanı mevkıı ıhsar, Hudeybıyenın Mekke altına doğru olan tarafı ıdı kı burası Harem cumlesındendır Resulullahın hedyını Haremde boğazlamış olduğu da zuhrîden sarahaten menkuldur Bınaenaleyh nassı âyetı zahırının hılâfına hamletmıye mahal yoktur Demek kı her ıkı takdırde hedıy muyesser olmazsa muyesser oluncaya veya tavaf edınceye kadar muhsar ıhramında kalmağa mecbur olacaktır Hedyı gonderen de mahallıne bulûgundan evvel tıraş olamıyacaktır Ancak (فمن كان منكم مريضا) ıhramda bulunan sızlerden gerek muhsar ve gerek gayrı muhsar her hangı bırınız tıraşa muhtac olacak derecede hastalanır (او به اذى من راسه) yahud başında kehle ve yara gıbı bır ezıyyetı bulunur da vaktinden evvel başını tıraş ederse (ففدية من صيام او صدقة او نسك) ona da oruc veya sadaka veya kurban, bu üç nev'ın bırınden bır fıdye vacıb

olur — Bunun sebebı nüzulu Kâ'b ıbnı ucre hadisesi olmuştur. Meşhurdur kı Hudeybiye senesı Resulullah Kâ'b ıbnı ucreye uğramış, başının kehlelendığını gormüş «galıba hevammın sana ezıyyet veriyor?» dıye sormuş, «evet ya Resulallah» deyınce «tıraş ol da uç gün oruc tut veya altı mıskıne bır fark hurma tasadduk et veya bir koyun kurban kes» dıye emretmıştı Bır fark üç sa'dır. Bu hadîsın bır rıvayetınde altı sa' ta'bıri vardır kı bu daha evlâdır Sebebı nuzul ıhsar ve kehle ezıyyetı olmakla beraber mantukı âyet muhsar ve gayrı muhsar ve her nevı maraz ve ezaya âmdır. Maraz ve eza baş tıraşına muhtac kılabıleceğı gıbı elbıseye ve tîb istımalıne de muhtac kılabılır Ve bu suretle hüküm halı ıhramdakı mahzuratı haccın hepsıne şamıl olarak fıdye şartiyle ruhsatı tazammun eder kı tafsılâtı kutubı fıkhiyededır

(فاذا امنتم) Badehu ıhsardan emın olduğunuz, yahud emnıyyet ve vüs'at halınde bulunduğunuz zaman— (فمن تمتع بالعمرة الى الحج) her kım hac zamanına kadar omre ıle ıstıfade etmek ya'nı omreyı hacca terfık ederek haccı kıran yapmak ve ya omreden tahallul ıle hac ıhramına kadar serbes kalmak ve mahzuratı ıhramdan ıntıfa etmek suretıyle haccı temettu yapmak ısterse (فما استيسر من الهدى) bu temettu sebebıyle hedyın envaından kolayına gelen bır şey vacıb dır — Ya'nı haccı kıran veya haccı temettu yapanların hedıy gonderıb nıhayette bır kurban kesmelerı vacibtır Ve bu kurban ımamı Şafııye gore demı cebirdır, sahibi yıyemez Çunku muşarunıleyhe ve ımam Malıke gore haccı ıfrad, temettu ve kırandan efdaldır. Bınaenaleyh bu kurban, omre ıle haccın cem'inden mütevellıd olan noksanı telâfı ıçındır Fakat bız Hanefıyeye gore bu kurban demi şukrandır Çunku haddı zatınde kıran, temettu'dan, te-

mettu, ifraddan efdaldır. Ve böyle âdeti cahiliyeyı nesheden kıran veya temettu suretıyle iki ibadetın birden edasına muvaffakiyyet ayrıca mucıbî şukran olan bır nı'mettır ve hediy bunun ıçindir Bınaenaleyeh bundan udhıye gibı sahıbi de yiyebilir Bu ıhtılâfın sebebı de haccetulveda'da resulullahın haccı hangisi olduğu hakkındakı rıvayatın ıhtılâfıdır Bu babda en büyuk ve en güzel ve en cem'iyetli esas, Sahihı Müslimde ve Ibnı Ebı Şeybe ve Ebu Davud ve Neseî ve Abdibnı Hamîd ve Bezzar ve dâremî musnedlerı gıbi diğer kütubı ehadıste rıvayet olunduğu üzere Ca'ferı Sadık Hazretlerınin pederı tarıkıyle Cabır ıbnı Abdıllah radıyallahuanh Hazretlerınden vakı olan rıvayetı sahıhadır. mahallıne ve ez cumle fıkhi Hanefîden şerhı hıdaye fethülkadıre müracaat oluna

(فمن لم يجد) Bınaenaleyh her kim hedıy bulamazsa (فصيام ثلاثة ايام فى الحج و سبعة اذا رجعتم) üç gün hacda yedı de döndüğünuzde oruç tutması lâzımdır. — Hacdaki hacc ayları ıçınde tutulur ki mustahabbı Zılhıccenın yedınci, sekizinci, dokuzuncu gunleridır Donüştekı de ef'alı hacdan fariğ olunca ve Şafiîye gore ehl ü ıyalıne kavuştuğunda tutulmalıdır. (تلك عشرة كاملة) işte hedıy yerıne kaım olacak olan bu oruçlar mınhaysulmecmu tam ondur Sakın terdıd veya tahyır suretıle üç veya yedı kifayet eder zannedılmesın (ذلك) zikrolunan temettü' veya şafiîye gore hükmı hediy ve sıyam (لمن لم يكن اهله حاضرى المسجد الحرام) ehl-u ıyalı Mescidıharam huzzarından olmıyen kımseler içındır — kı bunlar meskenlerı mıkat harıcinde olan âfakîlerdır Çünkü mevakit ahalısı ve onlardan berıdekıler Mekkeye ıhramsız gırebildıklerı cıhetle Mekke ahalısi hükmündedırler. Mekkeden çıkanlar da mikatı geçmedikce

Mekkeye ıhramsız yine avdet edebilir Binaenaleyh Mescidiharam hazırlarının hakikaten ve hukmen gayrı bulunanlar maverayı mikat ahalisi olan afakîler demek olur. Fakat imamı Şafiı bunları Mekkede kasrı salât edecek kadar bir mesafei seferden gelenler, Tavus «Haremi Mekke maverasından olan ehli hıll», imam Malik de «bizzat Mekke ehalisinin gayrı» diye anlamışlardır Hasılı haccı kıran ve temettu' maverai mikat ehalisinden bulunan ve Mekkeye ıhramsız girmeleri caiz olmıyan âfakîler hakkındadır Âfakî olmıyan ehli hıll-u harem ancak haccı ifrad yapmalıdırlar

İşte hac ve omreyi böyle Allah için tamamlayınız (و اتقوا الله) ve, Allaha isyandan sakınınız ve bahusus emri hacda pek ittikalı olunuz (و اعلموا) ve bilmiz ki (ان الله شديد العقاب) Allahın ıkabı pek şiddetlidir.

Gelelim haccın vaktına

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ
وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى
وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ ۞ لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدٰيكُمْ

وَاِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّٓالّ۪ينَ ۞ ثُمَّ اَف۪يضُوا

مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللّٰهَ اِنَّ اللّٰهَ

غَفُورٌ رَح۪يمٌ ۞ فَاِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ

فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَذِكْرِكُمْ اٰبَٓاءَكُمْ

اَوْ اَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا

فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْاٰخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ۞ وَمِنْهُمْ

مَنْ يَقُولُ رَبَّنَٓا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ

حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ۞ اُو۬لٰٓئِكَ لَهُمْ

نَص۪يبٌ مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ سَر۪يعُ الْحِسَابِ ۞

Meali Şerifi

Hacc ma'lûm aylar, kim o aylarda hacca şuru' ederse artık hacda ne refes, ne füsuk, ne cidal yok, hayra dair ise ne

işlerseniz Allah onu bilir ve çünkü azığın en hayırlısı takvadır, azık tedarük edin de bana takva ile gelin ey beyni olanlar ◈ rabbınızın fazlından ticaret istemeniz size günah değildir, derken Arafattan ifaza ettiniz mi Meş'arı haram yanında Allahı zikredin hem onu size doğrusunu öğrettığı gibi zikredin, doğrusu siz bundan evvel cidden şaşırmışlardan idiniz ◈ sonra nâsın ifaza eylediği yerden ifaza edin, ve Allahın mağfiretini isteyin, çünkü Allah gafur, rahîmdir ◈ nihayet menasikinizi bitirdiniz mi vaktiyle atalarınızı andığınız gibi hattâ daha şiddetli bir anışla Allahı anın, zikredin, çünkü nâsın kimisi "rabbena, der bize Dünyada ver„ buna Ahırette kısmet yoktur ◈ kimisi de "rabbena bize dünyada bir güzellik ver Ahırette de bir güzellik ve bizi ateş azabından koru„ der, işte bunlar, bunlara kazandıklarından bir nasîb var, Allahın hisabı da çabıktır ◈

(الحج اشهر معلومات) hacc, ma'lûm aylardır. Ya'ni vakti hacc otedenberı beynennas ma'ruf olan aylardır — Şerıati ıslâmıye bu ma'rufu tebdıl etmemiş, fakat Arabı cahılıye نسى=Nesı dedıklerı usul ıle ba'zan hac mevsimlerını değıştırdıklerınden dolayı aslı ma'rufu tesbıt-ü takrır eylemıştır. Bu ma'lûm aylar Şevval, Zılkı'de ıle, onuna kadar Zılhıccedır İbnı Abbas, İbnı Ömer, Nahaî, Şa'bî, Mucahıd, Hasanı Besrî hazaratı onuncu gununun de dahil olduğunu beyan etmışlerdır kı mezhebı Hanefî de budur Haccın son bu ruknu olan tavafı zıyaret bu gün yapılır. Maamafıh ımamı Şafiî Zılhıccenın ancak dokuzunu saymış, Arefatta vakfeye yetışemeyenın yevmı nahrolan onuncu gunu tulûı fecrıle haccı fevt olacağı mülahazasile bu gunu vaktı hacdan saymamıştır imam Malik Hazretlerı de akallı cemı' uçtur dıye Zılhıccenın hepsı eşhürı hacda dahıl olduğuna kaıl olmuştur kı Urvetıbnızzübeyrin kavlıdır. Fakat gerek bu ve gerek kavlı Şafiî müteârefe muhalıftır. Bınaenaleyh vaktı hac, ma'lûm olan bu ikı

ay on gündür. Üçüncü aydan bır kısmının vaktı hacda dahil olması cem'i kıllet ile eşhür ıtlakına kâfi gelmıştır. Ef'alı hac bir taraftan namaz vakıtleri gibi zarfe bır taraftan da oruç vakti olan gün gıbı mı'yara şebıh olan bu vakt ıçınde yapılır. Cahiliyenın yaptığı gıbi bu vaktı tebdil etmek caiz olamaz Acaba haccın şeraıti mutekaddimesinden birine ya'nı ihrama da bu vakıtten evvel başlanamaz mı? Şafiî «hayır, boyle bır ıhraın ancak omre olur» demıştır. Fakat butün Hanefiye ve Malık ve Sevrî ve Leys ıbni Sa'd vaktı hacdan evvel gerek omre ve gerek hacciçin ihram caiz olduğuna ve ancak gerek ıfrad ve gerek temettu' ve gerek kıran suretlerınde mutebakı ef'alın bu aylar içınde yapılması lüzumuna kaıldırler. Ya'nı vaktı hacdan evvel, ihramı hac, haram değıl, sünnete muhalıf olduğundan mekruhtur «يسئلونك عن الاهلة قل هى مواقيت للناس والحج» âyetınde bu cevaza işaret vardır kı tafsılı ahkâmı Kur'anda ve kütübı fıkhıyededır

Imdı vakti hac bu ma'lûm ve mukarrer aylar olunca (فمن فرض فيهن الحج) her kım bu aylarda haccı farz kılar, ya'nı ıhram telbıye veya sevkı hedyıle kendıne ıltızam ederse (فلا رفث ولا فسوق ولا جدال فى الحج) artık eyyamı hacda ne cima' veya fuhşı kelâm, ne ırtıkâbı mahzurat ıle hududı şerıden huruc ne de hızmetcılerı veya arkadaşları ile mücadele ve muhalefet hıç bırı yoktur — Sade haddi zatında memnu ve çırkın olan şeylerden başka ahvalı adiyede mübah olan şeylerin bır kısmı da hacda memnudur. Hac boyle bır nezahetı kâmıle ve salâhı tam ve alesseviye bır vıfak-u ıntızam ıçınde icra edılmelıdır Burada haccın levazımı ahlâkiyesıne şumullu bır tenbıh vardır kı tafsılâtı kütübı Fıkhıye ve menasıkte aranmalıdır. Bu suretle hacda salât-ü sıyam ve zekâtta bıle bulunmıyan ferdî, içtimaî bır tehzibı nefs, bir ıdmanı ahlâkî hikmetlerı bulunduğu unutulmamalıdır. Bu nezahetlerle

beraber (وما تفعلوا من خير) gücünzün yetebıldığı her hangi bir hayrı yaparsanız (يعلمه الله) Allah onu bılir, ya'nı ecrıni ihsan eder, fakat hıç bır şerrınizı görmek istemez, o halde (وتزودوا) bütun hazırlığınızı görün, azığınızı, yol levazımınızı ıyıce tedarük etmış bulunun da takvalı olun —فان) خير الزاد التقوى) çunkü en hayırlı azık takvadan ibarettır. —

ZAD), yıyecek, ıçecek, gıyecek, bınecek, ve sair havaıce sarfedılecek mal demekdır kı lısanımızda levazım ta'bır olunur Bunun azık dıye tercemesı marufdur. Gerçı azık daha zıyade yıyecek ve içeceğe masrufdur, lâkın zâd dahı bu suretle ıstımal olunur, çünku bunlar en zarurîsıdırler Denılıyor kı Yemenliler Hacce azıksız olarak gelırler ve bız mutevekkılız derler, bınetıce halka yok olurlardı. Bu fıkra bunlar hakkında nâzıl olmuş, dılencılıkten ve halka ağırlık vermekten korunub sakınmaları ıçın tezevvüd emrı verılmiştır. Bu suretle bu nazmı celıl gosterıyor kı takva ehassı metalıbdır, her fenalıktan korunub mertebeı takvaya ermek ıçın de azığını ve levazımını tedaruk etmek lâzımdır. Bunu tedaruk etmeyen ve tedaruk etmek ıçın çalışmıyanlar, sevkı ıhtıyaçla fenalığa duşebılırler Ve ayni zamanda ınsanların dığer azıkları ne kadar mebzul olsa hıssı takvaları bulunmadıkca yıne mes'ud olamaz, fenalıktan korunamazlar, şehevatı muhlıkeye bır ıhtiyac gıbı atılırlar Bınaenaleyh tedarükı zad' medarı takva olacağı gıbı hıssı tekva da tedarükı zad için en büyük bir saıktır, bu suretle hayırlı azık takva ve takva en hayırlı azık demektır. Bu nazmıcelıl bu vechile şunu da anlatıyor kı ınsan ıçın ıkı sefer mukarrerdır. Bırısı Dünyada sefer, bırısı de dünyadan seferdir. Dünyada sefer

için yıyecek, ıçecek, binecek ve lüzumunda sarfedecek zad-ü zahıre lâzım olduğu gıbı Dünyadan sefer için de bır zad lâzımdır Bu da ma'rıfetullah ve mahabbetullah ile vikayetullaha gırmek ve mâsıvallahdan ı'raz ıle Allahdan başkasına arzı hacet etmemektır Ve bu zadı takva obırınden daha hayırlıdır.

Bunu bılıb her ıkı sefer ıçın hazırlığınızı eyı gorün (واتقون) ve benımı emırlerıme muhalefetten sakınıb bana ıttıka edın (یا اولی الالباب) ey temız ve tam akıllılar Boyle hıssı takva ile levazımınızı eyı tedaruk etmek emrı ılahî ve aklı kâmıl muktezası olduğu ıçin (لیس علیکم جناح ان تبتغوا فضلا من ربکم) rabbınızın her hangı bır fadl-u atasını taleb etmenızde sıze hıç bır cunha ve gunah yoktur Yanı velev hacc aylarında olsun kesb u tıcaret ıle erzakınızı, levazımınızı kazanmaktan memnu' değılsınız — Evamırı sabıkaya rıayet şartıyle hac, tıcarete, kazanca mânı değıldır

Denılıyor kı Arablar cahlıye devrınde hac mevsımlerınde Ukâz, Mecenne, Zulmecaz gibi pazar ve panayırları açarlar ve onlardan te'mını maışet evlerlerdı, dını ıslâm gelınce hacde bunlardan sakınmağa başlamışlar, bu âyet de bunun hakkında nâzıl olmuştur

Sonra (فاذا افضتم من عرفات) Arefattan ıfaza ettığınızde yanı Arefe gunu Arefat dağında an cemaatın vakfeden boşanıb akdığınızda (فاذکروا الله عند المشعر الحرام) Meş'arı haram cıvarında yanı Muzdelıfede Allahı zıkredın — kı bu gece akşam ve yatsı namazlarının burada bırlıkte kılınması bu zıkremrının tatbikıdır Zıra nâmaz en buyuk zıkırdir Bundan başka (واذکروه کما هدیکم) ve Allah sıze böyle

güzel hıdayetler bahşettiği gibi sız de orada tevakkuf edib telbıye, tehlıl ve dualarla, bılebildığınız guzel güzel zıkırlerle onu yadedin (و ان كنتم من قبله لمن الضالين) Bilırsinız ya sız bundan evvel dalâletler ıçınde ıdınız, ıman-ü taattan haberınız yok, ne yabdığını bılmez şaşkınlar guruhundan ıdınız »

AREFAT Arefe gunu huccacın vakfeye durdukları dağın ısmıdır kı Mekkeve on ıkı mıl mesafededır Ve oradakı dağların en murtefıdır Zılhıccenın sekızıncı gunune yevmı tervıye denıldığı gıbı dokuzuncu gunune de yevmı Arefe denılır Ve bu gun Arafatta vakfeye çıkılır Esas ıtıbarıyle Arefe gelmesının cem'ı, veya cem'ı gıbi olan Arefat ısmının bu dağa ne sebeb ıle alem olduğu ve bunun murtecel mı, muştak ve menkul mu olduğu hakkında muteaddıd kavıller vardır Iştıkaka kaıl olanlar da tanımak mânasına ma'rıfetten veya ıtıraftan veya rayıhaı tayyıbe manâsına «arf» dan muştak olduğunda ıhtılâf etmışlerdır Bu ıhtılâflar ıle vechı tesmıye suretı kat'ıyede tesbıt edılmış değıl ıse de her bırı cebelı Arefatın bır hasletını ırae etmış olmak ıtıbarıle ısmıden zıyade musemmanın tavsıfıne hadım olmuştur Hazretı Adem ıle Havvanın burada telâkı edıp bırbırlerını tanımış olmaları, Hazretı Ibrahımın burayı gorunce tavsıfatı mutekaddıme ıle tanımış olması, muşarunıleyhın hıtabı cıbrıl ıle menasıkı haccı burada tanımış olması, Hazretı Ismaılın, valıdesınden bır muddet ayrılıb badehu burada telâkı ederek tanışmış olmaları, huccacın burada bırbırlerıle guzel bır suretle tanışmaları, burada vakfeye duranların Hak tealânın rububıyet-u celâlını, samedıyyet u istıgnasını ve ınsanlığın meskenet u ıhtıyacını ıtıraf etmelerı, nıhayet, huccacın habaısı zunubdan temızlenerek ındallah lâikı ı ınan olan revayıhı tayyıbeı ma'nevıye ıktısab etmelerı, hakıkaten cebelı Arefatın evsafındandır Arefe ve

Arefat ıkisı de bu dağın ısmıdır Yevmı arefe buna muzaftır, bunun günüdur Yevmi iyası küffar, Yevmi ıkmalı dın, Yevmi itmamı ni'met, Yevmı rıdvan ısımlerı dahı yevmı Arefenın esmaı mahsusasındandır

MEŞ'ARI HARAM, esahhı rıvayete gore Müzdelıfede Cebeli kuzah dahı tesmıye olunan ve üzerınde «mîkade» tabır olunur alâmeti muhtereme demek olan ustuvanî bır taş bulunan bır tepedir Mukaddema burada odunlarla ocaklar, Harunı Reşıd zamanında büyuk mumlar, daha sonra buyuk kandıller yakılırdı, ahıren üzerıne bına yapılmıştır Asıl Meş'arı haram bu, ındelmeş'arılharam da Muzdelıfedır Arefatın «Urene» deresının ıçınden başka her tarafı mevkıf olduğu gıbı Muzdelıfenın de «Muhassır» deresınden maada her tarafı mevkıftır «عندالمشعرالحرام» buyurulması vadı Muhassırın ıstısnasıyle muzdelıfeye ve kurbı meş'arde zıkrın efdalıyyetıne ışarettır Gerek Arefat ve gerek Muzdelıfe vakfelerı hakkında muteaddıd ehadısı şerıfe vardır Ezcumle Resulullah «الحج عرفة فمن ادرك العرفة فقدادرك الحج = hacc, Arefe demektır, Arefeye yetışen hacca yetışmiş olur» kezalık muzdelıfede من صلى معنا هذه الصلوة ووقف معنا هذا الموقف وقد وقف بعرفة قبل ذلك ليلا اونهارا فقدتم حجه وقضى تفثه = bızımle beraber bu namazı kılan ve bızımle beraber şu mevkıfe duran ve ondan evvel gece veya gunduz Arefede vakfe yapmış olan kımsenın haccı tamam olur ve tavaf yapıb ıhramdan çıkması zamanı gelır» buyurmuştur

Herkes Arefatta vakfe yaparken Kureyş ve onların dındaşları olanlar, ya'nı yukarılarda beyan olunduğu uzere hamasetı dıniye ıddıasıyle «humus» namıyle yad olunanlar Arefata çıkmazlar da cemaatlerıyle Muzdelıfede dururlar ve «bız ehlullahız ve huddamı haremız» dıye dığer nasa takaddum ve tefevvuk etmek ısterler, onlarla mevkifte musavata razı olmazlardı Bu sebeble şu âyet nazıl olmuş ve Arefatta bulunmanın vucubuna delâleten buyurulmuştur kı (ثم افيضوا من حيث افاض الناس) bundan son-

ra nasın ötedenberı ıfaza edegeldiğı yerden, yani Arefattan ıfaza yapınız, yalnız Muzdelıfe ıle ıktıfa ve müsavatı ıhlâl etmeyınız (واستغفروا الله) ve şımdıye kadar yaptığınız muhalefetten dolayı da Allaha ıstığfar edınız (ان الله غفور رحيم) şuphe yok kı Allah gafur, rahîmıdır, siz ıstığfar ederseniz rahmetıyle o gunahlarınızı mağfıret eder de muhaliflere mahsus olan ıkabından korur — Şuphe yok kı umumen ıfazanın Arafattan yapılması lüzumu hacta herkesın Arefatta bulunmasına mütevakkıftır ve Arefata yetışmeyen hacca yetışmemış olur

(فاذا قضيتم مناسككم) Badehu menasıkınızı, ya'nı hacca muteallık ıbadetlerınızı bıtırdığınızde (فاذكروا الله كذكركم آباءكم) mukaddema atalarınızı yad-u tezkâr ettığınız gıbı şımdı de oyle (او اشد ذكرا) ve hatta daha kuvvetlı bır surette Allahı zıkredınız — Bu zıkır emrı de hacc akıbınde (Mına) gunlerıne ışarettır Kablelıslâm Arablar âdetlerı veçhile menasıkı haccı bıtırdıkten sonra Mınada mescıd ıle dağ arasındakı mevkıde tevakkuf ederler, atalarının mefahırını ve eyyamı mahsusalarını yad u tezkâr eylerlerdı, bunun yerıne şımdı Mınada zıkrullah ıle ıştıgal emrolunarak o âdetın ref'ıne ve bundan başka hacdan alınan ıntıbahı kudsînın ıdamesı luzumuna ışaret buyuluyor kı Şeytan taşlamak ve tekbırler almak, bunun son bır hatırası berguzıdesıdır Ve bu suretle kelımeı tevhıddekı nefyi şırk ma'nası butun levazımı amelıyesıyle fı'len gosterılmış oluyor

Bu âyetle gosterılıyor kı haccın netaıcı hasılesı yalnız atalar hatırası gıbı dar bır sahada tevakkuf ederek onların yadı hayalıle gururlanmak değıldır. Ehl-ü ıyalınden, vatanından ayrılıp mallar sarfederek, meşakkatlerı

ıktıham eyleyerek seferı hacca tahammul eden, gurbetın, ihram ve vakfenin te'siratı ruhanıye ve cısmanıyesı altında bütun bır deryayı ıctımaîye dalıb kadım bır tarıhı mukaddesın şeaırı ulvıyesı arasında hayatı beşerın tahavvulâtı, âlemın safahatı rakıkasını seyreden, fânılerın acızlerıni, bakînın sırrı bakasını sezen âkıl-u kâmıl ınsanların bu ıbadetten alacakları ıntıbahı ruhî her turlu âsârı şırkı atıb vahdetı kullıyyeye doğru yurumek nefsın gururı şahsî ve aılevî ve kavmısini, tabıatın sevaıkı şehevanıyesini, levhı ruhun nukuşı batıla ve zaılesını sılıb Allaha dua ve tedarru' ve ıstığfar'ı ınkıta ıle zıkrı daımı ıçınde arzı ıhtısas etmek ve kalblerde nurı vahıdı ılâhînın tecellisını gormek gıbı bır akıbetı hasene ıle neticelenmelıdır.

Boyle amma, ınsanların hepsı bu gayeye ırmek ıçın zıkr-u dua eder mı dersınız? Hayır (فمن الناس من) şu nasın bır kısmı vardır kı (يقول ربنا آتنا في الدنيا) ey rabbımız bıze vereceğını Dunyada ver der (وماله في الآخرة من خلاق) ve bunun Ahırette hıç bır nasıbı veya hıssaı talebı olmaz, butun hımmetı Dunyaya maksurdur — Imam Fahruddını Razı tefsırınde der kı «saadetlerın meratıbı uçtur ruhanıye, bedenıye, harıcıye Saadetı ruhanıye ıkıdır bırısı ılm ıle kuvveı nazarıyenın ıstıkmalı, bırı de ahlâkı fazıla ıle kuvveı amelıyenın ıstıkmalıdır Saadetı bedenıye de ıkıdır sıhhat, cemal Saadetı harıcıye de ıkıdır mal, cah «آتنا في الدنيا» talebı de bu kısımlardan her bırıne şamıldır Çunku ılım Dünyada tezeyyun ve akranına takaddum ıçın taleb edılırse Dunyadan olur Kezalık ahlâkı fazıla dahı Dunyada başa geçmek ve masalıhı Dunyayı zabt u ıdare etmek ıçın ıstenırse bu da Dunyadan olur, ba'su meade ımanı olmıyanlar da gerek ruhanî ve gerek cısmanî her hangı bır fazıleti taleb ederlerse ancak Dunya ıçın taleb ederler

(ومنهم من) yene ınsanlardan dıger bır kısım vardır kı

(يقول ربنا آتنا فى الدنيا حسنة و فى الآخرة حسنة و قنا عذاب النار)
ya rabbena bize hem Dünyada hasene, hem Ahırette hasene ver ve bizi ateş azabından koru der, böyle dua eder — HASENE, insanın nefsinde, bedeninde, ahvalinde naıliyetle mesrur olacağı her nimettir ki ma'nayı ismî ile güzel ve güzellik demektir Esasen hasen ya'ni güzel, mucibi surur ve rağbet olan her hangi bir şey demektir ki husun, güzellik onun nefsinde müessir olan haleti mahsusasıdır Binaenaleyh hüsun haddi zatında vakıî bir emr olmakla beraber kıymeti, enfusî te'siratı itibariledir Ya'ni husün istihsane mukaddemdir, fakat tecellisi onunladır Bunun için güzel üç nevidir ya akl-u basıret cihetinden mustahsen veya heva cihetinden müstahsen veya husun cihetinden müstahsen olur Avam, husnu hissile ve alel'ekser gözile arar, Kur'anda varid olan husunler ise ekseriyetle basıret cihetinden mustahsen olanlardır HASEN, HASENE, HUSNÂ beyninde fark, şoyledir hasen hem a'yan ve hem maaniye itlak edilir, Hasene de sıfat olduğu zaman böyle ise de isim olunca ma'neviyatta mutearef tir Husnâ ise ancak maneviyatta soylenir Naıliyeti bidayeten mucibi surur olan haseneleri bir çoğu nihayet ve akıbeti itibarile felâketi daı olabilir Binaenaleyh asıl hasene akl-ü basıret noktai nazarından mustahsen olan akıbeti salim haseneler dir Bunun için yalnız bidayeti nazarı itibara alarak Dunya hasenesi istemek kârı akıl değildir Bunu istiyenler o neşvei husnun her halde humarını, belasını görürler Evvelki kısımdan olan insanlar istediklerinin bidayette olsun bir hasene olub olmadığını dahi hisaba katmıyarak sadece «ver ve dunyada ver» diyorlardı Buna mukabil olan erbabı basıret ise evvel ve ahırı gozederek «yarab hem Dünyada hasene, hem Ahırette hesene ver» derler, ve hattâ bu kadarla da iktifa etmeyib azabı nardan mutlak bir vikaye de taleb ve dua ederler

Ehlı hakkın halı lezzet, kalı lezzettır bütan
Böyle bır hüsnün peşınden koş da mağmum olma hıç

o halde boyle Dünya ve Ahıret haseneleri nelerdır? Müfessırîn dıyorlar kı Dünyada sıhhat, kıfaf, tevfıkı hayır, Ahırette de sevabdır Hazretı Alıden bır rivayette «hasenei Dunya mer'eı salıha, haseneı ahıret hurîdır, azabı nar da kotu karıdır» dıye varıd olmuştur kı mısal ıle tefsırdır

Hasılı ınsanların bır kısmı yalnız Dunyayı ıster bır kısmı da hem Dünya ve hem Ahıret güzellığını (اولٓئك) ışte bu ıkı kısım ınsanlar yok mu? (لهم نصيب مما كسبوا) bunların ıkısının de suretı taleb ve dualarına gore kazançlarından bır nasıbı vardır Evvelkiler yalnız Dunyadan bır nasıb alır, Ahıretten mahrum kalır, berikiler de hem Dunyadan hem Ahırette nasıb alırlar (والله سريع الحساب) Allah da serıulhısabdır, butun bunların hısabını bır lemhada gorebılır — Ekser mufessırîn, «اولٓئك» ısmı ışaretının ıkıncı kısma racı ve nasıbın onlara aıt olduğunu gostermışlerse de Ebu hayyanın beyanı vechıle her ıkı kısma şamıl olması «من كان يريد حرث الدنيا نؤته منها وماله فى الاخرة من نصيب ومن كان يريد حرث الاخرة نزد له فى حرثه» âyetıne pek muvafıktır

Şımdı bunları nazarı ıtıbara alıb nıyyetınızı eyıce tashıh edın

وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فٖيٓ اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فٖي يَوْمَيْنِ فَلَآ اِثْمَ
عَلَيْهِ وَمَنْ تَاَخَّرَ فَلَآ اِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقٰى وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوٓا

أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ۞ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ
فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ
۞ وَاِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ
وَالنَّسْلَ وَاللّٰهُ لَا يُحِبُّ الْفَسَادَ ۞ وَاِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ
اَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْاِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ۞ وَمِنَ
النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَؤُفٌ
بِالْعِبَادِ ۞ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا
تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ اِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ۞ فَاِنْ
زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ
۞ هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ
وَالْمَلٰئِكَةُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ ۞ سَلْ بَنِي
اِسْرَائِيلَ كَمْ اٰتَيْنَاهُمْ مِنْ اٰيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ

اللّٰهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَٓاءَتْهُ فَاِنَّ اللّٰهَ شَد۪يدُ الْعِقَابِ ۞

زُيِّنَ لِلَّذ۪ينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذ۪ينَ

اٰمَنُوا وَالَّذ۪ينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللّٰهُ يَرْزُقُ

مَنْ يَشَٓاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ۞

Mealı Şerıfı

Bir de sayılı günlerde Allahı zikredin — tekbir alın — bunlardan ıki gün içinde avdet için acele edene günah yok, teahhur edene de günah yok amma korunan için: Allaha korunun ve bilin ki siz ona haşrolunacaksınız ○ Nas ıçinden kimi de vardır ki Dunya hayat hakkında sözleri seni imrendirir bir de kalbindekine Allahı şahid tutar, halbuki o islâm hasımlarının en yamanıdır ○ İş başına geçti mi yer yüzünde içine kadar fesad vermek ve hars-ü nesli helâk etmek için sa'yeder Allah da fesadı sevmez ○ Ona "Allahdan kork„ denildiği zaman da kendisini günah ile onur tutar, Cehennem de onun hakkından gelir, cıdden ne fena yataktır o ○ Yine nas içinden kimi de vardır ki, Allahın rızasına ermek ıçin kendini feda eder, Allah ise kullarına çok refetlidir ○ Ey o butün iman edenler! kâffeten silme girin de Şeytan adımlarına uymayın çünkü o sizin aranızı açan belli bir düşmandır ○ Size bunca beyyineler geldikten sonra yine kayarsanız eyi bilin ki Allah çok onurlu bir hakîmdir ○ Onlar sade gözetiyorlar ki Allah buluttan golgelikler ıçinde meleklerle geliversin de kendilerine iş bitiriliversın halbuki bütün ışler Allaha götürülür ○ Beni İsraile sor: biz onlara ne kadar açık âyet vermiştik, fakat Allahın nı'metini her kim

kendine geldikten sonra değişdirirse şüphe yok ki Allahın ıkabı şiddetlıdir ⊛ Küfredenlere o Dünya hayat bezendi de iman edenlerle eğleniyorlar, halbuki korunan o mü'minler kıyamet gunü onların fevkındadır, Allah dilediğine hisabsız ni'metler verir ⊛

(و اذكروا الله في ايام معدودات) Ve bılhassa sayılı günlerde Allahı tekbırlerle zıkredın — kı bu gunlere Eyyamı teşrık denilır Hacce müteallık âyetlerde bır «ايام معدودات» bır de «اياما معلومات» vardır «ايام معلومات» aşrı zılhıcce veya «ايام نحر», «ايام معدودات» da bıl'ıttıfak eyyamı teşrık ıle tefsır edılmışdır Teşrık, yuksek sesle tekbır almaktır Hazretı İbrahıme nısbet edılen ve yuksek sesle alınan ma'ruf tekbırı mahsusa tekbırı teşrık denılır Arefe sabahından Kurban bayramının dorduncu gunu akşamına kadar eyyamı zıkr-u tekbırdır Ve eyyamı ma'dudat bunun beşıne de muhtemıldır Maamafıh bunlardan bırıncısı Arefe, uçu eyyamı nahır, beşıncısı yalnız yevmı teşrıktır, fakat eyyamı teşrık tabıri bılhassa zılhıccenın onbırıncı onıkıncı onuçuncu, yanı Kurban bayramının ıkıncı uçuncu dorduncu gunlerıne ıtlak edılır kı bu gunler «mına» da tekbır alıp taş atma gunlerıdir Aynı zamanda bu gunler kurban etlerını serınek günlerıdır kı teşrıkın bır manası da budur Şu halde eyyamı tekbır beşe kadar balığ oluyor ıse de Arefe ve yevmı nahır zıkr u tekbırı eyyamı malûmata dahıl olduğundan menasıkı haccın edasından sonraya taalluk eden eyyamı ma'dudat zıkrı hassaten eyyamı teşrık ıtlak olunan bu üç gun demek olur «فمن تعجل» sıyakı da bunu mufıddır Ba'delhac Şeytan taşlamak Kur'anda tasrıh olunmamış ve fakat bunun ayrıca bır vesılei tekbırı ılâhî olduğuna ışaret buyurulmuşdur Rıvayet olunduğuna gore bu gunler Hazretı Omer radıyallahuanh çadırında tekbır alır, ve etrafındakıler de alırlar, hattâ yolda ve tavafda bulunan butun halk tekbır alırlardı Hulâsa balâdakı «فاذكروا الله كذكركم اباءكم» zikri

mutlakı ve ona matuf olan «واذكروا الله فى ايام معدودات» tekbiri teş-rık ile zikri hass emretmektedir ki hasılı manâ şu olur

Arefe ve nahırde malûm olan zikirlerden başka bir de menasıkı haccın hitamıyle huccacın avdeti için sayılı olan uç teşrık günleri içinde dahi namazların arkasında ve taş atmak gibi diğer vesilelerle cehren tekbirler alarak Allahı zikrediniz ve bunu yapmadan dağılmayınız. (فمن تعجل فى يومين) Binaenaleyh bu esnada her kim iki gün zarfında işini bitirip «نفر» yani vatanına hareket için isticâl ederse (فلا اثم عليه) bunun uzerine günah yoktur Fakat bir gün zarfında değil — Bu sebeble bu iki günun birincisine «يوم القر» yani karar gunu denilir ki bu gun minada bulunulur İkincisine de «يوم نفر اول» denilir ki huccacın bazısı bu gun minadan hareket eder Bu iki gun bayramın ikinci ve uçuncu gunleri olub hem eyyamı nahırden, hem eyyamı teşrıktendirler (ومن تأخر) ve her kim te'ahhur edib de remyini «يوم نفر ثانى» denilen ve son teşrık günu olan uçuncu gune bırakırsa (فلا اثم عليه) buna da gunah yoktur Ta'cil-u te'hir muhayyerdir Lâkin bu muhayyerlik ve ademi isim alel'itlak değil (لمن اتقى) muttakı olan hacı içindir Ve onun kalbine halecan duşurmemek matlûbı ilâhîdir Zira eshabı takva en kuçuk bir kusurdan sakınır. ve zaten indallah hacı boyle muttakı olanlardır Bu sebeble (و اتقوا الله) hepiniz de Allaha ittika ediniz (واعلموا) ve biliniz ki (انكم اليه تحشرون) siz ancak ona toplanıb haşrolunacaksınız

Boyle iken (و من الناس من يعجبك قوله فى الحيوة الدنيا) insan-

lardan bazısı vardır kı onun hayatı Dunya zımnındakı lakırdısı senın taaccubunu celbeder ve pek beğenecek olursun (و يشهدالله على ما فى قلبه) o kalbındekıne Allahı şahıd de tutar, kalbıme, vıcdanıma Allah şahıddır kı bu boyle, şu şoyle gıbı yemınler ederek, tatlı tatlı dıller dokerek senı kandırmak ıçın parlak parlak sozler soyler (وهوالدالخصام) halbukı hakıkatte onun duşmanlığı kıyaktır Ve zaten habîs olan kımselerın duşmanlığı pek kıyak, pek gaddar olur (و اذا تولى) senden ayrılınca veya bır ış başına geçınce (سعى فى الارض ليفسد فيها و يهلك الحرث والنسل) Yer yuzunde fesad çıkarmak ve ekınlerı, zurrıyyetlerı mahvetmek ıçın koşar dolaşır (والله لا يحب الفساد) Allah da fesadı sevmez, fesada razı olmaz Buna bınaen (و اذا قيل له اتق الله) o mufsıde Allahdan kork denılınce de (اخذته العزة بالاثم) onu ızzetı nefsı tutar daha zıyade gunaha sokar, (فحسبه جهنم) buna da Cehennem yetışır (و لبئس المهاد) bu Cehennem de ne fena yataktır »

CEHENNEM, darı azab olan ateşın ısmı alemıdır ve muennestır Arabca cehnam kelımesınden me'huz bu da cehmden muştaktır Cehm, galız ve mustekreh olmak, cehnam, dıbı gorunmez derın kuyu demektır Bınaenaleyh «فعلل» veznınde Cehennem alemıyyet ve te'nısten dolayı gayrı munsarıf olmuştur Bunun kehennam›dan muarreb a'cemî olduğu ve men'ı sarfı ucme ve alemıyyetten neş'et ettığı de soylenmıştır

Bu âyetler, Benısekîften Ahnes ıbnı Şerık hakkında nazıl olmuştur Bu munafık Benızührenın halıfı ımış,

Hazreti Peygambere gelmış müslumanlık ızhar etmış, dıller dökerek mahabbetten bahsetmış, yeminler etmış, sonra huzurı Peygamberîden çıkınca ehlı ıslâmın bır mezreasına uğramış, mezruatı yakmış, hayvanatı itlâf etmış ıdi Sebebı nüzul bu olmakla beraber mazmunı âyet bu gıbı evsaf ıle muttasıf olan munafıkların hepsıne şamıl olduğunu mufessirînın ekserı muhakkıkînı tasrıh etmışlerdır Bu münasebetle âyet bır ış başına geçırılecek ınsanların dıllerıne bakılmayıb hallerının tedkıkı luzumunu ış'ar ıçın nastan üçuncu bır kısmın hısalını gostermıştır

Maahaza ınsanların butun bunlardan başka bır kısmı mumtazı vardır şoyle kı (و من الناس من) ınsanlardan bazısı da vardır kı (يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله) Allahın rızasına ermek ıçın canını bıle verır, yahud Allah rızası ıçın Dunyasını ve hattâ canını bıle verır de kendını ılelebed satın alır — O bılır kı mılk kendısının değıl Allahındır, maksadı aksa can değıl rızaullahdır Allah rızası ıçın canını veren kendını alâmı ebedıyeden kurtarmış ve en buyuk tıcarete ermış olur Bunlar Allahın has kullarıdır, dın-u tâat uğrunda meşakkatlere tahammul ederler, fısebılillâh harb-u cıhad mehlekelerınde bezlı can eyler veya oldurulecoğını de bılse emır bılma'ruf ve nehıy anılmunker yaparlar Bunların butun noktaı nazarı rızaullahdır Yaptıklarını Allah ıçın yaparlar, ıstedıklerını Allah ıçın isterler Bunlar kendılerını ne Dunyaya, ne Ahırete değıl, ancak Allaha satarlar ve rızaullahı almakla da kendılerını bütun masıvallahdan ve nefsı emmarelerınden satın almış, azad etmış olurlar Bunlar «ربنا اتنا في الدنيا حسنة و في الاخرة حسنة وقنا عذاب النار» dıyenlerden daha bahtıyardırlar Nufusı radıye makamından dahı geçıb nufusı merdıyyeye ırerler(والله رؤف بالعباد) Allah da kullarına pek re'fetlıdır Kemalı re'fetınden do-

layıdır ki onlara takvayı teklif ve tavsiye etmektedir. Kulların kendi rızaları onları Allahın rızası kadar esirgemez, kendi rızasını rızaullahda, kendi iradesini iradetullahda fanı kılmış olanlar selâmet u saadetin mertebei kusvasına irerler Fakat şurası da unutulmamalıdır ki bazı insanlar gururı Şeytanî ile kendi gonullerının temayulâtını mahzı rızaullah zannederek taassub ve hamiyyeti cahiliye ile hilâfı şer'ı ilâhî hareket eder ve kendilerini bilâ faide tehlukeye atarlar Allahın emrettiği yerde olmeği istemez de nehyettiği yerde gonlunun ilcasına tebean intihar etmiye kalkışır, bu iki haleti temyiz etmek için Eshabı Resulullahın ahvaliyle Havarıcın ahvalını mukayese etmek kâfidir Mes'elenin ruhu sırf Allah rızası için olmaktır ki bu da şer'ı ilâhîye nazaran Allahın emirlerine tevfıkı hareketle olur «ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة» âyetine bak

Bu âyetin sebebi nuzulunde uç rivayet vardır

Birincisi Ibni Abbastan, Suheyb ibni Sinanı Rumî hazretleri hakkında nâzil olduğu mervidir Mekke muşrikleri bu zatı tutmuşlar, dininden dondurmek için işkencelerle ta'zib etmişlerdi Suheyb Mekkelilere karşı «ben ihtiyar bir adamım, malım ve metaım da var, benim sizden veya duşmanlarınızdan olmamın size hiç zararı olmaz, ben bir soz soyledim, ondan caymayı eyi gormem, malımı ve metaımı size veririm dinimi sizden satın alırım» demişti Onlar da buna razı olmuşlar, salıvermişlerdi, oradan kalkıb Medineye gelirken bu âyet nâzil olmuştu, Medineye girerken Hazreti Ebi Bekir rastgelmiş, «bey'ın kârlı olsun ya Suheyb» demişti, o da «senin bey'ın de zarar etmesin, o ne?» diye sorduğunda «Allah tealâ senin hakkında bir âyet inzal buyurdu» deyib bu âyeti okumuştu,

Ikincisi Hazreti Omer ve Aliden, emir bilma'ruf ve nehiy anilmunker yapan bir zat hakkında nazil olmuştur diye mervidir

Uçuncusu de hicreti Nebeviye gecesi Resulullahın ya-

tağında yatan Hazretı Alı hakkında nâzıl oldugu mervıdır.

Beyanatı sabıkayı dınledikten sonra şu hıtaba dıkkat edınız

(ياايها الذين امنوا) Ey ıman edenler (ادخلوا فى السلم كافة) hepınız boyle kemalı ınkıyad ve butün kullıyyetınizle sulh-u musalemete gırınız, muslımı kâmıl olunuz. (ولا تتبعوا خطوات الشيطان) Şeytan adımlarına, ınsanları yol-dan çıkaran ehlı kufr u dalâlın akval-u ef'alıne uymayın ısyan-u tefrıka ve şeytanet yollarına sapmayın _ (انه لكم عدو مبين) zıra o Şeytan sıze gızlı de gelse her halde açık bır duşmandır Ikıncı bır ma'na ıle o sızın Allalı ıle ve bırıbırınızle aranızı açacak ve sızı perışan edecek bır duşmandır Uçuncu bır ma'na ıle o sızı ıgva etmek ıçın belîğ ve parlak soz soylemesını bılen buyuk bır duşmandır «ESSILM» Nafı, Ibnı Kesır, Kısaî, Ebû Ca'fer kıraetlerınde sının fetlıyle dığerlerınde kesrıyle okunur ki ma'na bırdır· Ikısı de sulh u musalemet demektır Bu da esasen ıslâmın ınkıyad ma'nasına racı'dır Islâm, Allaha ınkıyad ve ıhlâs demek olduğu gıbı bır de buna ıstınad ıle musalemete gırmek ma'nasını ıfade edıyor Bınaenaleyh bu âyet ıle ıman ve ıslâmın mealı Dünya ve Ahıret sılm-u selâmete gırmek demek olduğu ıfham edilerek umum ehlı ıman kemalı ıslâma davet olunuyor, Netekım bır hadîsı şerıfte muslımı kâmıl المسلم من سلم المسلمون من لسانه ومن يده = muslım odur kı muslumanlar onun dılından ve elınden selâmet bula» dıye tarıf edılmıştır Bu ıse muslımın elınden ve dılınden dığerlerını munfeıl edecek hıç bır zarar ve eza çıkmayıb bıl'akıs esbabı selâmet-u menfaat çıkması luzumunu muş'irdır kı «من اسلم وجهه لله وهو محسن» mazmunu celılının tatbıkı kâmılıyle butun kavanını hukukıye ve ahlâkıyeye muraatı âmırdır Kıtal ve

hacc âyetlerini muteakıb ahvali ruhiye noktai nazarından insanları dort sınıfda telhıs ettikten sonra ehli imana bu âyet ile hıtab buyurulması haccın intıbahı ıçtımaîdekı ehemmıyetine ve ımanı tevhıd ile cıhad-u haccın semereı matlûbesı umumıyetle te'mını sılm-u selâmet olduğuna ve bu babda ahlâkı fadıla ve dekaıkı hukukıye ve ıctımaıyeyı mutazammın vası bır şerıatı amelıyenın butun şumulıyle tatbıkı lüzumuna tenbıhtır

Binaenaleyh ey mu'mınler evamırı ılâhıyeye ınkıyad ıle oyle mukemmel bır hey'etı ıctımaıye ve oyle muntazam bır Darusİâm teşkıl edınız kı aranızda ısyandan, nıza-u şıkaktan, bırıbırınıze ezadan, eğrılıkten, hukukullaha ve hukukı ıbade tecavuzden, hasılı rızaullaha muhalıf harekâttan eser bulunmasın da herkes emnıyet ve mahabbetı mutekabıle ve asayış ve huzurı tamın ıçınde vazıfelerıyle meşgul olsun, ıstıkbal ve Ahıretıne neşveı kâmıle ıle yorusun ve bunu ıhlâl edecek fesadlara meydan verılmesın, hayatı Dunya hakkında parlak sózler soyleyıb de kalblerı en kıyak husumetlerle dolu olan ehlı şeytanetın arkasından gıdılmesın (فان زللتم من بعد ما جاءتكم البينات) sıze beyyınelerı, aklınızı erdırecek açık delıller geldıkten sonra da kusur ederı, sılme duhulden ınhıraf edersenız (فاعلموا) bılınız kı (ان الله عزيز حكيم) Allah, muhakkak bır azız u hakîmdır Mıslı bulunmaz, galıbı gayrı mağlûb bır sahıbı ızzettır kı hukmüne karşı gelınmez, dıledığını yapar, emrını behemehal ınfaz eder Bununla beraber sahıbı hıkmettır, her hıkmetı bılır, yaptığını hıkmet ıle muhkem olarak yapar Insanların sılm ıle, nızamı ıslâm ıle yaşaması da hıkmetındendır Azîz olan Allah bu nızama karşı gelen ve şeytanet yollarına sapıb hükmı tevhıdı ve ahkâmı sılmı ıhlâle çalışan mücrımlerın haklarından gelır, belâlarını verır, şayed tehır ederse o da hıkmetın-

dendir. Böyleleri (هل ينظرون) başka bir şeye bakmazlar, (الا ان يأتيهم الله فى ظلل من الغمام والملائكة) ancak beyaz buluttan zulleler, gölgelikler, örtüler, tüller içinde Allahın ve meleklerin onlara gelivermesine (وقضى الامر) ve işin bitirilivermesine bakarlar. — «والملائكة» Ebu Ca'fer kıraetinde olduğu üzere «ظلل» uzerine ma'tuf olarak esre okunduğuna göre Bunlar artık başka bir şey'e değil, ancak beyaz buluttan zulleler ve melekler içinde Allahın onlara gelivermesine ve işi bitirib, akıl ermez, umıd edilmez bir surette kendini ve Allahlığını onlara gösterivermesine bakarlar. — Allah «ليس كمثله شئ» olduğundan sureti cismaniyede gelip gitmekten munezzehtir Binaenaleyh bu âyet bir çok vücuh u maaniye muhtemil ve müteşabihtir Bunun muhkemata müracaatla te'vilinde başlıca iki ma'na vardır Allahın gelmesi emr u iradei ilâhiyenin kemali kudret ü şiddetle zuhurundan kinayedir Sade buna bakmak da bu mucrimlerin mucazatları hususunda her turlu esbab u vesait bitmiş tukenmiş ve ancak her şeyi bitirecek olan emr u iradei ilâhiyenin zuhuru kalmış olması demektir ki bakmak tavakkuf demek olur Buluttan yağmur umulursa da beyaz buluttan yağmur yağmayacağı için bunlar o sırada Allahdan rahmet umıd etseler bile hılâfıâde bir ümid olacağından böyle rahmet ümid ederken yağmur yerine ateş çıkmak gibi birdenbire belâlarını buluvermeleri melhuz olur Saniyen Allahın gelmesi muhal olduğundan bunların emri hakka imanlarını muhale ta'lik etmiş oldukları ve ahbarı sadıka ve delâili beyyine ile vakı olan inzara vukuundan evvel inanmayacakları ve binaenaleyh hiç ihtimal vermedikleri bir anda belâlarını bulacakları ifade edilmiş olur ve her iki takdirde bu manaların müteşabihen ifade edilmiş olması bunların nizam ü intizamı âlemi ihlâl yoluna sapmalarından nâşi

ışleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzımı umur etmek ihtimali kalmıyacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir surette belâlarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakıkat ile kinayenin cem'ı mümkin olacağına göre hasılı mana şu olabilir: böyle mücrimler «ارنا الله جهرة» diyen kavmı Musa gibi Allahı görmedikçe tarıkı akl-ü nakılden ahbarı sadıka ve delâili vazıha ile iman etmek istemez ve vukuundan evvel hiç bir inzara kulak asmaz, Allaha ve Allahın inzarlarına inanmak için Allahın kendisini bütün kudretile iyanen kösterivermesini ve gelecek masaibin bilfiil başlarına gelivermesini gözetirler, bunun için ilm u imana ehemmiyet vermezler de şeytanet arkasında koşarlar, silm-u selâmeti ihlâl ederler, dinden, imandan müstefid olub da felâketten kurtulmak istemezler, böyle olduklarından dolayı işler akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzim olunabilmekten öyle çıkar ve halleri o kadar muhtell olur ki belâlarını bulmaları için yalnız emr-ü iradei ilâhiyenin zuhur edivermesi kalır, çünkü onsuz da hiç bir şey olmaz, o zaman da her iş biter kıyametler kopar, insanlara muktesebatı sabıkalarından başka bir şey kalmaz (و الى الله ترجع الامور) ve evvel-ü ahır bütün işler bizzarure ancak Allaha irca' olunur Veya ancak Allaha racı' olur, çünkü Ibniâmir, Hamza, Kısaî, Halefiâşır kıraetlerinde daima tanın fethı ve cimin kesrile «ترجع» okunur

Işlerin Allaha irca' ve rücuu zarurî olunca da onun emirlerine, iradelerine karşı gelmeyib umumiyetle silme dahıl olmak lâzım gelir Hılâfına hareket edenlerin haline mısal ararsan (سل بنى اسرائيل) Benı Israile sor (كم آتيناهم من آية بينة) biz onlara ne kadar açık âyetler verdik, onlar bunları dinledikleri zaman ne oldular ? Dinlemeyib

hallerini tebdil ettikleri zaman ne oldular? (و من يبدل نعمة الله) Allahın nimetini bunlar gibi her kim tebdil ü tağyir eder de ihtilâl arkasında koşarsa (فان الله شديد العقاب) Allahın onlara ikabı da her halde pek şiddetlidir. Bu gibi ihtilâlleri de Dünya âlâyişine meftuniyetlerinden dolayı kâfirler yapar, çünkü (زين للذين كفروا الحيوة الدنيا) hayatı Dunya kâfirler için pek ziynetlenmiş, gözlerine güzel gosterilmiş ve kalbleri bu alçak hayatın mahabbetile dolmuştur. Bu sebeble bunlar Dünyadan başka bir şey istemezler (و يسخرون من الذين امنوا) ve Resulullaha iman edib Dunyaya iltifat etmiyen mu'minlerden bir kısmını ve alelhusus fukarayı sabirîni istihfaf ederler. (والذين اتقوا) ehli takva olan o mu'minler ise (فوقهم يوم القيمة) yevmi kıyamette onların fevkındadır» Dunyadan başka bir şey istemeyen o kâfirler Cehennemin esfeli safilîninde inleyecekler, bu müttekiler de Cenneti âlâda hıraman olacaklardır, bu Allahın bir kısmetidir. (والله يرزق من يشاء بغير حساب) ve Allah gerek Dünyada ve gerek Ahirette diledığıne hisabsız rızık verir.»

Ebucehil ve arkadaşları Allahın bahşettiği servetlerle zevk-u safa eyler de Ahireti inkâr ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmir İbni Fihre, Habbab, Bilâl hazaratı gibi fukarai mu'minîn ile «o bizim Peygamberimiz olsa idi ona eşrafımız tabı olurdu» diye eğlenmek isterlerdi Abdullah ibni Übey ve arkadaşları da zevk-u safa ederler ve zuafai mü'minîn ile alay etmek isterler «şunlara bakın Muhammed bunlarla galebe edece-

ğinı zannediyor» derlerdı, Benı Kureyza, Beni Nadır, Beni Kaynuka' Yehudîlerının uleması da fukarayi muhacirîn ile eğlenmek ısterlerdı Işte bu âyetın nüzulü bu hâdıselerden bırısı olmuştur Ve bu babda bu suretle üç rivayet vardır.

İşte Ahıretı ve Dunyanın akıbetını düşünmeyib sade hayatı Dunyaya meyl ü mahabbet etmek otedenberı nev'ı beşerin fıtratı aslıyedeki vahdetını bozan ve sılm-ü sükûneti ıhlâl eden bır sebebı arazî, bır re'sı hatıedir. Filvaki.

كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ
اللّٰهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ
فِيهِ اِلَّا الَّذِينَ اُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ
بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ
مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِهِ وَاللّٰهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ۞ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا
يَاْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَاْسَاءُ
وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتّٰى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوا
مَعَهُ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَا اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيبٌ ۞

Meali Şerifi

İnsanlar tek bir ümmet idi Ayrılmaları üzerine Allah rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere Peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile kitab indirdi ki nas arasında ıhtilâf ettikleri noktada hakem olsun, bunda da sırf o kitab verilenler kendilerine bunca beyyineler geldikten sonra tuttular aralarındaki ihtiras yüzünden ıhtilâfa düştüler, bunun üzerıne Allah onların ıhtilâf ettikleri hakka izni ilâhîsiyle bu iman edenleri doğrudan doğru muvaffak buyurdu, öyleya Allah dilediğini doğru yola çıkarır ❁ Yoksa siz kendinizden evvel geçenlerin mesel olmuş halleri hiç başınıza gelmeksizin Cennete girivereceksiniz mi sandınız? onlara öyle ezici mihnetler, kımıldatmaz zaruretler dokundu ve öyle sarsıldılar ki hattâ Peygamber ve maiyetinde iman edenler "ne zaman Allahın nusratı?„ diyeceklerdi ❁ Bak işte Allahın nusratı yakın ❁

Ihtar: «كان الناس امة واحدة ومثالله» nazmı celılı «امة واحدة فاختلفوا ومثالله» takdırındedır Sıyak u sıbak bunu gosterdığı gıbi «وما كان الناس الا امة واحدة فاختلفوا» âyetı kerımesınde bu kayd musarrahtır Bundan başka Abdullah ıbnı Mes'ud kıraetınde burada dahı «فاختلفوا» mezkûrdur kı bu kıraet mutevatır değıl ıse de meşhur olduğundan vacıbul'ameldır.

(كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً) Iptida bütun ınsanlar ummetı vahıde ıdı ، Kıssaı Ademden de anlaşıldığı uzere hepsı bır asılden turemış, fıtratı ulâ mucebınce kanunı hak uzere hareket eder, cemaatı vahıde, mılletı vahıde ıdı Insanlar bidayetı hılkatlerınde dınsız cemıyetsız yaşamış değıldır, ahvalı hayvanat bıle gozden geçırılırse bidayetı hılkatinde anası koynunda olsun ıçtımaıyyetle yetışmeyen hıç bır hayvan yoktur, Her doğan fıtrat üzere doğar, insanlar da ber muktezayı fıtrat bıdayetınde cemaati vahıde ıdı, sonradan ıhtılâf ettıler de

işleri son derece çığırından çıkaracaklarını ve artık akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzimi umur etmek ihtimali kalmıyacağını ve kendilerinin de akıl ermez bir surette belâlarını bulacaklarını anlatmış olur. Hakıkat ile kınayenin cem'ı mümkin olacağına gore hasılı mana şu olabilir boyle mücrimler «أرنا الله جهرة» diyen kavmı Musa gibi Allahı görmedikçe tarıkı akl-u nakılden ahbarı sadika ve delâili vazıha ile iman etmek istemez ve vukuundan evvel hiç bir inzara kulak asmaz, Allaha ve Allahın inzarlarına inanmak için Allahın kendisini butun kudretile iyanen kosterivermesini ve gelecek masaibin bilfiil başlarına gelivermesini gozetirler, bunun için ilm u imana ehemmiyet vermezler de şeytanet arkasında koşarlar, silm-ü selâmeti ihlâl ederler, dinden, imandan mustefid olub da felâketten kurtulmak istemezler, boyle olduklarından dolayı işler akıl ve kudreti beşer dairesinde tanzim olunabilmekten oyle çıkar ve halleri o kadar muhtell olur ki belâlarını bulmaları için yalnız emr-u iradei ilâhiyenin zuhur ediverınesi kalır, çunku onsuz da hiç bir şey olmaz, o zaman da her iş biter kıyametler kopar, insanlara muktesebatı sabıkalarından başka bir şey kalmaz (و الى الله ترجع الامور) ve evvel-u ahır bütün işler bizzarure ancak Allaha irca' olunur. Veya ancak Allaha racı' olur, çunku Ibniâmir, Hamza, Kısaî, Halefiâşır kıraetlerinde daima tanın fethi ve cimin kesrile «ترجع» okunur

Işlerin Allaha irca' ve rucuu zarurî olunca da onun emirlerine, iradelerine karşı gelmeyib umumiyetle silme dahil olmak lâzım gelir Hilâfına hareket edenlerin haline misal ararsan (سل بنى اسرائيل) Beni Israile sor (كم اتيناهم من آية بينة) biz onlara ne kadar açık âyetler verdik, onlar bunları dinledikleri zaman ne oldular ? Dinlemeyib

hallerini tebdıl ettiklerı zaman ne oldular? (و من يبدل نعمة الله) Allahın nımetıni bunlar gibi her kim tebdıl ü tağyır eder de ıhtilâl arkasında koşarsa (فان الله شديد العقاب) Allahın onlara ıkabı da her halde pek şiddetlıdır. Bu gıbi ıhtilâlleri de Dünya âlâyışıne meftunıyetlerınden dolayı kâfirler yapar, çünku (زين للذين كفروا الحيوة الدنيا) hayatı Dünya kâfırler ıçın pek zıynetlenmış, gozlerıne güzel gosterılmış ve kalblerı bu alçak hayatın ınahabbetıle dolmuştur. Bu sebeble bunlar Dünyadan başka bır şey istemezler (و يسخرون من الذين امنوا) ve Resulullaha ıman edıb Dünyaya iltıfat etmıyen mü'mınlerden bır kısmını ve alelhusus fukarayı sabırînı ıstıhfaf ederler. (والذين اتقوا) ehlı takva olan o mu'mınler ise (فوقهم يوم القيمة) yevmı kıyamette onların fevkındadır.» Dunyadan başka bır şey ısteımeyen o kâfırler Cehennemın esfelı safılînınde ınleyecekler, bu muttekıler de Cennetı âlâda hıraman olacaklardır, bu Allahın bır kısmetidır (والله يرزق من يشاء بغير حساب) ve Allah gerek Dünyada ve gerek Ahırette dıledığıne hısabsız rızık verir»

Ebucehıl ve arkadaşları Allahın bahşettığı servetlerle zevk-u safa eyler de Ahıreti ınkâr ederler ve Ammar, Suheyb, Ebu Ubeyde, Salim, Âmır İbnı Fıhre, Habbab, Bilâl hazaratı gıbı fukaraı mü'mınîn ıle «o bızım Peygamberımiz olsa idi ona eşrafımız tabı olurdu» dıye eğlenmek isterlerdi Abdullah ibnı Übey ve arkadaşları da zevk-u safa ederler ve zuafaı mü'minîn ıle alay etmek ısterler «şunlara bakın Muhammed bunlarla galebe edece-

(فبعث الله النبين مبشرين ومنذرين) Allah, hakka ıtaatin ve vifakın sevabını müjdeler, muhalefet-ü ısyanın ıkabını anlatarak korkutur Peygamberler gönderdi (وانزل معهم الكتاب بالحق) ve bunlarla beraber hakka müteallık kitab da indırdı kı (ليحكم بين الناس فيما اختلفوا فيه) ınsanlar arasında ıhtilâf ettıklerı hususta hâkım olsun, nizaı ve haksızlığı kaldırıb ıhkakı hakketsın — Ebu Ca'fer kıraetinde «ya» nın zammı ve «kâf» ın fethıyle meçhul sıgası üzere «ليحكم» okunur kı beynennas ıhtılâfatta kıtabı hak ıle hukmolunsun, ıcrayı hukûmet edılsın demek olur Ve her ıkı halde hükm-u hukûmetın hıkmet u gayesı vaz'ı hak değıl, hakka tevfıkan ref'ı ıhtılâf ve te'sısı musalemet olduğu anlaşılır. Sonra ınsanlar bu kıtabı munzelde de ıhtılâf ettıler (وما اختلف فيه) kıtabda ıhtılâf çıkaran da başkaları değıl (الا الذين اوتوه) ancak o kıtaba naıl kılınmış olan Ehlı kıtabdır Hem bunlar bu ıhtılâfı (من بعد ماجاءتهم البينات بغيا بينهم) kendılerıne açık âyetler, nususı zahıre geldıkten sonra aralarındakı bagy-u hasedden, ılerı gıtmek ve Pey gamberlerle bıle yarış etmek davasından naşı çıkardılar — Eğer bu ıhtılâf nass-u beyyıne bulunmıyan, nassta meskûtun anh kalan hususatta edıllei gayrı beyyıne ıle taharrıı hakkıçın olsa ıdı ıhtilâfı nası mumkin olduğu kadar azaltacak meşru bır ıctıhad olabılırdı, lâkın bunlar boyle yapmadılar, beyyıneler geldıkten sonra mevrıdı nassta ıhtılâf ettıler, halbukı mevridı nassta ıctıhada mesağ yoktur Ve bu gıbı nusustan dolayıdır kı bu kaıde, ılmı Fıkhın kavaıdı kullıyesınden birinı teşkıl etmiştır. Mevrıdı nassta ıctıhad, fertler tarafından kanunı hak hilâfına

re'sen bir teşri'dir. Bu ise hakka tevfikan ref'i ıhtılâf değil, vaz'ı hılâftır. Bu suretle Ehli kitab nasın hubbi Dünya ıle niza ü ıhtilâfına bıhakkın hâkım olmak içın bahşedilmiş bulunan kıtabı hakkın nusus-u beyyınatına karşı bagy-ü tecavüzle yeniden ıhtilâflar çıkararak nası teşvışe düşürdüler, hukuk payımal oldu, ahlâk ve nızamı ıçtımaî bozuldu, nı'metler zeval buldu, hatır-ü hayale gelmez belâlara gırıftar oldular (فهدى الله الذين امنوا لما اختلفوا فيه من الحق باذنه) Badehu Allah bunların ıhtılâf ettıkleri hakka bı'setı Muhammedıye ve ınzalı Kur'an ile biızni huda ıman edenlere hıdayet verdı (والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم) ve ışte Allah boyle dılediğini bır sıratı mustakiıne hıdayet eder, doğrultur »

Mebdeı beşerıyetten bı'setı Muhammedıyeye kadar küzeran olan tarıhi beşerın bır ıcmali olan bu âyetı celıle fıtrati beşerın, emri nübüvvetin, menabii hukukun, hikmetı teşrıın, ıcrayı hükûmetın kunhi esrarını mutazammın buyuk bır ılmı ıçtımaî esasatını muhtevidir Bu munasebetle müfessırînın bu noktadakı mebahısı ılmıyelerını telhıs etmek faıdelı olacaktır.

Balâda «ummetı vasatta» gormüştuk ki ummet, fırakı nasın ıttıba ettığı cemaat» dıye tarıf edılmış ıdı Lâkın bu ma'na daha zıyade ümmetı vasat ıtlakına yaraşan bir ma'nayı hastır Alelıtlak ümmet, bır şey üzerıne içtıma edib bırıbırıne uyan cemaat demektır kı ıktıda demek olan itımamdan mehuzdur Bu âyet ıse mazıde ınsanların ümmetı vahıde olduğunu tasrıh edıyor Bınaenaleyh bu cıhet, şayanı taharrıdır Ve bu noktada müfessırîn ıhtılâf etmışlerdır

1 — Ekser muhakkıkîn ılk ınsanların tevhıdı hakka ıman ıle dını vahid üzere ıçtıma etmış mılletı vahıde olduklarına kaıldırler. Sıyakı âyette Enbıyanın ıhtılâf

üzerine ba's edilmiş olması da buna delâlet eder diyorlar. Ve zaten fıtratte tevhid asıl, şirk-ü küfür ve ihtilâf hilâfı asıldır. Alel'ıtlak vahdet ve ademi ihtilâf mevzuı bahs olduğu zaman tevhidi hak tebadür eder. İlk insanların vahdetini şirk-ü kufür ve ihtilâfta bir vahdete hamletmek için hak yoktur. her halde vahdeti ilâh hiss-ü fikri tabiaten dahi teaddudi ilâh hiss-ü fikrine mukaddemdir. Muşriklik tevhitten sonra ilâhta ihtilâftan çıkan bir sureti tenazuun ifadesidir Binaenaleyh Tarihi edyanda, akvamı salifede kadim gibi gorunen şirk-u küfur, vahdeti asliye ve fıtriyenin bozulmasından munbais arazî bir haleti saniyedir Her doğan çocuk, hakka samimî olarak doğar, nankorluğu, yalancılığı sonradan oğrenir Efradı beşer tekessur ettikçe tenazuı âmal çoğalmış, bundan ihtilâf-u şirk zuhur etmiştir. Irşadı ilâhî ile tekâmüli aklî hasıl oldukça tarikı tevhide rucu olunmuştur Binaenaleyh mebnayı silm u islâm olan tevhidi hak imanı beşeriyetin fıtratı ulâsında merkûz olan ve Hazreti Âdemden itibaren beni Ademin şuuruna telkin edilmiş bulunan bir aslı kadîm ve mutlaktır

Buna kail olanlar bu ummeti vahidenin kimler olabileceğinde rivayatı muhtelife nakletmişlerdir Mucahitten bu ummeti vahide «yalnız Âdem» dir diye menkuldur Buna gore ummet, «ان ابراهيم كان امة قانتا» âyetinde olduğu gibi cemaat makamına kaim bir ferd veya imam manasile mecazen ferde itlak edilmiş olduğu beyan ediliyor Âdem, alemi şahs olmayıb da alemi cins olsa idi mecaz olmazdı. Lâkin bu mana mutearefe muhaliftir.

Bu ummeti vahide Âdem ve Havva' ve nesem olarak zahrından çıkarıldıkları sırada Beni Âdemden ibarettir ki fıtrat uzere idiler [Ubey ve Ibni Zeydden]

Devri Âdemden devri Nuha kadar geçen kurunı aşere hakuzere edilir, ihtilâfları uzerine Hazreti Nuh ba'solunmuştur [İbni Abbas ve Katâdeden],

Görülüyor kı bu rivayâtta ciheti vadet, kanunı hak olduğunda ıttıfak bulunmakla beraber bunun bal arıları gibi bazı hayvanatta olduğu veçhile bır fıtratı mahza olarak garıze halınde gayrı ıhtıyarî bır şuurı içtımai zarurî mı? Yoksa ınkışafatı fikrıye ve aklıye ile alakadar bır ıçtımaı ta'limî ve ıhtıyarî mı? Olması noktasında bır ıhtılâf mevcuddur Ya'nı beşerde ıçtımaiyet, bıdayeten tabiî ve zarurî mı? Yoksa sınaî ve ıradî mıdır? Bu ıhtılâf elyevm Avrupa Ilmı hukuk ve Ilmı ıçtıma uleması beynınde carıdır Bızım muhtarımıza gore bidayeten fıkır veya hıssı ıçtıma, ıcabı ılâhî ıle zarurî, tatbıkatı fı'lıyesi ve ınkişafatı ıhtiyarîdir. Çunku nubuvvet bir ılmi zarurîdır ve Hazretı Âdem nebıydır

2 — Ikrıme ve Katâde gıbı bazı mufessırînın kavlı dır kı bu ummetı vahıde küfr uzere, dını batıl uzere ıdılir, ve bır ta'bır ıle behaım gibı ıdıler, Peygamberler geldıler bunlara ıman ve hak telkın ettıler, ıman edenler ettı, etmıyenler etmedı, bu suretle mu'mın ve kâfır mılelı muhtelıfe husule geldı Bunlar âyette «فاختلفوا» takdırıne luzum gormemışlerdır Buna gore bu ümmetı vahıde «كلمة واحدة» mazmunu uzere ademi ımanda muşterek, hak tanımaz ınsan suretınde bır suru hayvanat demek oluyor fakat bu surette şu uç sual teveccuh eder

Evvelâ: sıyakı âyete nazaran Enbıyanın ref'ı ıhtılâf ve tesbitı hakkıcın ba's buyurulmuş olduğu anlaşıldığı halde eğer «فاختلفوا» mukadder değıl ıse Enbıyanın ıhtılâf ıçın ba'sedılmış olması lâzım gelecek ve ba'slerının te'hır edılmesı manasız olacaktır Bu ı'tırazı mufessırîn ehemmıyetlı talakkı etmışlerdır. Cevaben denebılır kı «haletı ûlâ devrı sabavet gıbi ıdı ve bunlarda kufrün manası, henuz teklif mevcud olmadığından naşı ademı ıman demektır. Peygamberler kanunı terbıye muktezasınca bıttedrıc tekemmulâtı aklıyenın mebdeınde ba'solunmuşlardır Ve ıhdası ıhtılâf ıçın değil, terakkı ıcın ba'solundular, bunun

üzerine ıhtilâf, iman etmiyenlerden çıktı, Peygamberlerden değil». Bu cevab zamanımızın Avrupa telâkkiyatına muvafık gelır Fakat hali sabıkı muhafaza edenlere muhalefet çıkardı demek doğru olamıyacağına nazaran her halde bu telâkkıde Peygamberlere bir ıhdası ıhtılâf isnadı lâzım gelır Bu ise sıyakı âyete ve ruhı mazmuna muhaliftır Bu noktai nazardan müfessırînin bu ıtiraza ehemmıyet vermeleri yerındedır

Saniyen: Hazretı Âdem ebülbeşer ıse Nebiy olmamak, Nebıy ıse ebülbeşer olmamak lâzım gelecektır. Çünkü hem Nebıy, hem ebulbeşer olduğuna gore evlâdı küfrile ona muhalefet etmış olacak bu surette teklıf mevcud ise de evvelı nas, ümmetı vahıde olmamış, ıhtılâf etmiş bulunacaktır Halbu kı Âdemın ebülbeşer ve ılk Nebıy olması muttefakun'aleyhtır Bu sual kavlı evvele varıd değıldır Çunku evlâdı ıptıda ona muvafakat etmış ve hak üzere ummetı vahıde teşkıl eylemışler, sonra ıhtilâf etmışler, bunun uzerıne muteaddid Enbıya ba's buyurulmuştur Ancak bu takdırde «الناس» de teahhür, Âdemden maadasına masruf olmak zarurîdır. Cem'ı muhallâ billâm lâ'akal uçten başlıyacağı ıçın Enbıyaı muteaddıde ya'nı taaddüdı Enbıya sonradan ıhtılâf uzerıne vakı olmuştur demek olur Ve ba'sı Âdem bunda dahıl olmaz, bu ıse Âdemın ebulbeşer olmasına manı' olmaz Lâkın bu ma'na ıkinci kavle kâfı değıldır

Salısen: bu kavılde ummet kelımesının ma'nayı içtimaîsı de müsbet olarak tahakkuk etmez ve bu surette üçuncu kavle zahıb olmak lâzım gelır şoyle kı

3 — Burada ummetı vahide demek cınsı vahıd veya sınfı vahıd demektır. Yanı bunlar üzerınde emr-u nehıy yokdu, hıç bır kanunı şer'îye tabı değıl ıdıler, ıbahaı aslıye devrınde yaşayorlardı «بعث الله» gosterıyor kı şerıatler sonradan Enbıya ıle gelmış ve ma'ruf manasıyle dın ve ıçtımaıyet o zaman başlamış, ıman-ü küfür taksımi o za-

man zuhur etmiştir O halde evvelkiler behaim veya çocuklar gibi mükellefiyetten ari ve ahkâmdan hali olmak itibariyle bir cins idiler veya cevheri vahıdden ve bir babadan gelmiş olmaları itibariyle sınfı vahıd idiler. Sunufı muhtelife, ırklar, milletler, ayrılmış değil idi, vatandaş ve ecnebî yok idi, binaenaleyh bunlara ummeti vahıde itlakı hakikî manasıyle din-ü şeride müttehit cemaat demek değil, cinsi vahıd veya sınfı vahıd demektir, bu kavıl Ebuhayyanda imamı Maturîdî Hazretlerine nisbet edilmiştir Bu surette demek olur ki insanlar bidayeti hallerinde Avrupalıların haleti tabiiye dedikleri gibi hürriyeti mutlaka içinde bulunuyorlardı, hiç bir vazife ve hiç bir memnuiyete tabi olmuyorlardı ve üzerlerinde hiç bir amir-u hâkim tanımıyorlardı, henüz insanlar az, Arz vasi' mahsulâtı arziye maişetlerine kâfi idi, serbes serbes yaşıyorlar, yalnız hayvanatı saireye karşı mücadele ediyorlardı, insanlar beyninde mucadele ve ihtiyacı mücadale yokdu, hılkatleri, halleri bir, temayulı fitrîleri bir, tarzı hareketleri bir idi, ilk babadan gordukleri gibi gidiyorlardı, hep boyle hareket edebilseler idi kanuna, hükûmete muhtaç olmiyacaklardı. Lâkin nesilleri tekessür ettikce, bulundukları yerler darlaşdıkça tezâhum ve temanu' hasıl oldu, cehaletle, hubbi hayat ile ihtilâfa duşduler, sınıf sınıf, fırka fırka oldular, işte o zaman bu ihtilafları ref' için içlerinde mintarafıllah âtıyı goren, acı tatlı haberler veren, hayr u şerden, hıll-u hurmetten, vazife ve memnuiyet kanunlarından bahseden Enbiya ba's buyuruldu, muvafakat edenler iman ile birleşdi, muhalefet edenler de bunlara karşı koymak için birleşdi, bu suretle mu'min ve kâfir mileli muhtelife zuhur etti Nihayet Hatemül'enbiya tevhidi kulli için ba's buyuruldu. Bu izah, « فاختلفوا » takdirine ve siyakı âyete de tevafuk edebilir Lâkin bunda hılafı zahir iki cihet vardır Birincisi, ümmet kelimesi zahir olan mânayı içtimaîsinde kullanılmamış olur.

Ikincisi, devri sabavet gibi de olsa insanın her türlü kavaninden muarra, bir hurriyet ve ibahai mutlaka devri yaşamış olduğu teslim edilemez, bir taraftan bütün hayvanat, mebdei tevelludde fıtrî bir devri hıdane ve terbiye yaşamış ve her uzvi hayatî bile bir vazife ve memnuiyet kanununa tabi bulunmuş olduğu, diğer taraftan «و اذ اخذ ربك من بنى آدم من ظهورهم ذريتهم و اشهدهم على انفسهم الست بربكم ـ الايه» hitabı ezelîsiyle de bu nokta daha esasından takviye edilmiş bulunduğu halde fıtratı insaniyeyi bidayetinde velev basit olsun mebadii medeniye ve içtimaiyeden azade telâkki etmek hem istishabı hale hem de delâleti nakle muhalif olur Binaenaleyh Hazreti Ademden itibaren bir sırrı teklif, kabul etmek zarurîdir «ولا تقربا هذه الشجرة» nehyi teklifin kıdemini ifade ettiği gibi nubüvveti Adem kaziyyesi de bunu icab eder Netekim insan medenî bittabidir ve insan muanesetten muştaktır denilivor ki bu da sırrı teklifin ve içtimaiyetin fıtratı insaniyede merküz bulunduğunu ifade eder Bu ise bir kanuni haktır, ve mebdei iman ve şerai' ile alâkadar bir kanunu hakdır ve bunun alel'ıtlak laşuurî olduğunu iddiaya hak yoktur, bu bir şuuri zarurîdir Maamafih lâşuurî de olsa yine kanuni haktır Bunu kufre değil imana mebde olarak ahzetmek lâzım gelir

4 — Mu'tezileden Kadı Abdulcebbar ve ona tabi' olanlar demiştir ki, Peygamberlerin ba'sından evvel insanlar şeriatı akliyeye temessukte ummeti vahide idiler, şeriatı akliye sani'i Hak tealânın vucudunu ve sıfatını i'tiraf ve ni'metine şukr ile hizmetine iştigal ve zulm u tecavuz, kizib, cehil, abes ve emsali gibi kabayihi akliyeden ictinab esasına mustenid idir Çunku bunlar aklen idrak olunurlar Mademki âyetde «فبعث الله النبين» ba'sı Enbiyanın terahi ifade eden fa ile sonradan olduğunu gostermiştir, demek ki bunlardan evvelki ummeti vahidenin vahdeti Enbiyadan istifade edilmiş olmıyan bir şeriat imiş, böyle bir

şeriat ise bir şeriatı aklıye olabılir. Fakat Hazretı Âdem ilk insan ve nebıy değıl mı ıdı? O halde bi'setı Enbıyadan evvel sırf akıl ıle mükellef ınsanlar farzı nasıl doğru olur. Kadı Abdülcebbar bu sualı kendıne ırad ıle demıştir kı ihtımal, Hazretı Âdem ıptıda evlâdıyle beraber şerıatı aklıyede içtıma etmışlerdı de sonradan Cenabı Allah kendısinı evlâdına Peygamber ba'setmıştır Ve ıhtımal kı onun ılk şerıatı nebevıyyesı münderıs olmuş da ınsanlâr şerayıı aklıyeye temessuk etmışler ve bılâhare dığer Enbiya ba's buyurulmuştur. Ebu Müslimi ısfahanî de Kadînın bu mezhebını ıhtıyar eylemıştır Bunlara gore akıl, Enbıyadan evvel bır Resulı ılâhî olmuş oluyor Nubüvvet de akılları kendı kendılerıne ıdrak edemıyecekleri masalıh-u kemalâta isal etmış bulunuyor Lâkın bu mezhebde de ısbatı mumkın olmıyan ıkı nokta vardır Bırıncısı aklın medarı ahkâm olan husn u kubuhta bızzat hâkım olub olamıyacağı ve vucubı aklînın vucubı amelîyı ıstılzam edıb edemıyeceğı meselesıdır kı Ilmı usul ve Akaidın mesaılı muhımmesındendır Ikıncısı bıdayetı halde ınsanların adl u zulmu semıyye bılecek ve üzerıne bınaı muamele edebılecek derecede ıstıdlâlı aklîye muktedır olub olamıyacakları ve bu kadar derın bır şuur ıle hareket edıb edemıyeceklerı mes'elesıdır Bu Ikı nokta bu gun dahı sabıt değıldır

5 — Bazı mufessırîn de demışlerdır kı âyet ıptıdada ümmetı vahıdeyı tasrıh edıyor Fakat bunun ıman uzere mı yoksa kufr üzere mi olduğunu beyan etmıyor Bu cihet, delıle muhtacdır, Bınaenaleyh mes'elede hüküm vermeyıb « العلم عند الله » diye tevakkuf etmek lâzım gelır

6 — Burada «الناس» dan murad, mebdeı hılkatten beri umum nas değıldır Bu ümmetı vahıde kavmı Ibrahım veya kavmı Musadır Enbıyadan murad da bunlardan sonra kı Enbıyayı müteahhırîndir» Dıyen mufessırîn de vardır.

Ve bu son kavıl âyetin makablıne ırtıbatı noktai nazarından muvafık gıbı ıse de «الناس» lâfzı âmmını tahsıs, hılâfı zahir olduğu gıbı âyetin mazmununda umumî görunen yüksek sırrı ıçtımaîye de kâfi değıldir. Biz de şunu ıhtar etmek ısterız kı aklın en mühım kıymetı ıllıyyet kanunu mucebınce sebebden müsebbebe veya musebbebden sebebe ıntıkaldedır Bu ıse garıze, fıtrat veya aklı garizî ve bedıhî tabır olunan mebadıı zaruriyeye veya tecrıbeye mütevakkıftır Nubüvvet ıse matalıbi nazarıyeyı bıle ulûmı zaruriye halınde idrak ve telkın eden bır kuvvei rabbanıyedır. Ve ledettedkık dalâlâtı beşeriyyenın ınkışafatı aklıye ıle inkışafatı şehevanıyenın tedahulunden ve ukulun şehevat ıçın ıstıhdamından neş'et eder Fıtratı ûlâ bu dalâletten âzade olduğu gıbı nubuvuet de gerek ılmî ve gerek amelî olarak bundan âzadedır Meselâ bal arılarının sınaatı şaşmak bılmıyen bır sınaatı garızıyyedır. Ve alelûmum nübuvvetler de boyle şaşmak bılmıyen bır vahyı ılâhîdırkı «واوحى ربك الى النحل» âyetıyle buna ışaret buyurulmuştur Binaenaleyh bır fıtrat mes'elesı olan nubuvvet bır taraftan ukul-ü ıradatın mebdeı, dığer taraftan muntehasıdır Bunun ıçın bır nubuvvetı ûlâ, bır nübuvveti sanıve vardır Kıtab, nubüvvetı sanıyededır bu ıkisı arasında hak tanımayan bagy-ü tegallüb uzere hareket eden bır halı küfür vardır kı hak kendı kudret-u ıradesınden ıbaret zanneder Selâmetı umumıyeyı ıhlâl eyler Insan ilk hılkatten ıtıbaren ınsandır Dın, lısan, ıçtıma mebdei o zamandandır Nubuvvetı Âdem nübüvvetı ûlâdır ukulı evvelîn bununla tekâmul etmış, hubbı Dünya, tenevvuati şehevanıye ve ıhtılâfatı beşerıye uzerine nübuvvetı saniye ve ınzalı kutup vakı olmuştur Bınaenaleyh kavlı evvel de olduğu üzere ılk ınsanların fıtrat ve nübuvvet ûlâya mustenıd ımanı fıtrî ıle kanunı hak uzere bir ummeti vahıde .olduklarını kabul etmek ıktıza eder. Ve sıyakı âyet bıze vahdetı hakkın bu suretle kıdemını ve sırrı ıç-

timaînin mebdeini, ırşadatı ılâhiyenin suretı ceryanını hukukun ve hikmeti teşrıin şeraıtı evvelıyesıni ve Peygamberlerden sonra onlara yarış ederek nususı zahıreye karşı ıhtılâfat çıkaran usulı hukukıyeyı bağyü teğallüb ile ıhlâla kalkışanlar zuhur ettığını beyan etmektedır O halde nası umumundan ve ümmeti zahırınden ıhraca sebeb yokdur Matürıdî Hazretlerıne nısbet olunan kavılde bunun bır nevi ızahı olarak kabul edılebılır Bu âyetten şu da anlaşılıyor ki her Peygamber, zamanında meb'us olduğu insanlar beynınde muhtelefun fıh olan emrı hakkı ızalı eddrek ref'ı ıhtılâf ve talımı tevhid etmış ve bu babda nususı zahıre ve beyyınatı kat'ıye getırmışdır Bu sebeble ehlı ımanın ve ulemanın vazıfesı mevrıdı nassda ıhtılâf çıkarmak değıl, nususun sakıt olduğu hadısatı hukukıyede edıllei gayrıbeyyıneden taharrı hakk-u hakıkat ıle ref'ı ıhtılâf edecek ahkâmı ıstınbat edebılmek ve bu suretle Icmaı ümmetın tariklarını ılmen ıhzar eylemektır. Hasılı ıhtılâfatı ferdiye olmasa ıdı ınsanlar hâkım u hukme, ahkâmı cezaıyeye muhtaç olmıyacaklardı Ve mılelı muhtelıfe zuhur etmıyecektı, harb-u darbe, hukmu hukûmete lüzum kalmıyacak, kavanını fıtrat kâfı gelecektı Mademkı ıhtılâf ettıler ve ıhtilâfatı ferdıyeden ıhtılâfı mıllîye de geçtiler, o halde hak düşmanlarıyle boğuşmağa mecbur olacaklardır. Bununla boğuşabılmek ıçın de kendı aralarında hakka ıman ü rıayetle teavun ve tekâfulı hak sayesinde Dünya ve Ahıret korunmak ve sılmı küllîyı tesıs etmekle mukelleftırler ve rısaleti Muhammedıye ıle Kur'anı azımüşşan beşerıyyetı bu suretle mebdeınden müntehasına müvazi bır vaz'ıyet ıçinde tevhıdı hakka ve selâmetı kullıyeye hidayet içın gelmıştır.

Şimdı bu hıdayet gelınekle ey ummeti Muhammed! sız (ام حسبتم ان تدخلوا الجنة و لما يأتكم مثل الذين خلوا من قبلكم) sızden evvel geçen ummetlerın halı sızın başınıza hiç gelmeden,

meşakkatler, sıkıntılar çekmeden, bütün ahkâmı ilâhiyeyi teabbüdatı ameliye ile tatbık etmeden mücerred iman ile dari selâm olan Cennete gıri vereceğinizi mı zannettiniz? (مستهم البأساء والضراء) o ümemı salıfeye nice sıkıntılar ve zaruretler el verdı (و زلزلوا) de sarsıldılar, o kadar sarsıldılar ki (حتى يقول الرسول و الذين امنوا معه متى نصر الله) hatta başlarında bulunan Peygamber ve onunla beraber iman edenler Allahın nusratı ne zaman deyecek dereceye vardılar. Lâkın (الا) ıyı bılınız kı (ان نصر الله قريب) Allahın nusratı muhakkak yakındır Sız bu ıman-u hıdayette sabıt kademı oldukca yakında o nusratı görecek, muradınıza ıreceksınız — Resulullah Mekkedekı muhalefetı muşrıkînden sonra muhacırîn ıle terkı dıyar ve emval ederek Medıneye hıcret buyurdukları zaman evvel emırde Yehudun adavetıne ma'ruz olmuş ıdı, bu sebeble bu âyet nâzıl oldu Uhud veya Handek muharebelerı sebebıyle nâzıl olduğu da mervıdır Bu âyet gösterıyor kı ıttırad kanunu mucebınce ümmetı Muhammed butun ümemı salıfenın geçırmış olduğu bazı ahvale maruz kalacak, ıhtılâflar görecek, mukavemetlere uğrayacak, sıkıntılar, zaruretler geçırecek, sabıt kadem olanlar akıbet, muvaffak olacaklardır Ilk hılkatte olduğu gıbı bı'setı Muhammedıyeden ıtıbaren de fıtratı beşer mecrayı hakta yenı bır ınkışafe başlayacak «ان الزمان قد استدار كهيئته يوم خلق الله السموات والارض» hadîsı Nebevîsı müeddasınca asrı Muhammedî mızanı külle bır mebde olacaktır. Bundan sonra da âlemde hakka karşı yine bagy u udvan zuhur edecek, ümemı salife gibı fırkalar husule gelecek ve bütün bunlar ıçınde Peygamberın ve Eshabının yoluna gıden ve kıtab-ü sünnet ve cemaat ıle korunmasını bılib tevhıdı hakkı ehassı Âmal ıttihaz eden ehlı hak, fırkaı nacıye «ومن الناس من يشرى نفسه ابتغاء مرضات الله»

medlûlünce hareket ederek sabr-ü sebat ve mesai ile nusratı ilâhiyeye erecek, galebei hakkı görecek ve silmı küllîyı te'sis edeceklerdir. Ve muvaffak olmak için tarıhten ibret alıb ona göre korunmalıdır.

Ihtılâftan korunmak ve bu nusrata ermek ıçin:

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلْوَالِدَيْنِ
وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ
وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللّٰهَ بِهِ عَلِيمٌ ۞
كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسٰى أَنْ تَكْرَهُوا
شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰى أَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ
وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۞ يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ
الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ
اللّٰهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ
أَكْبَرُ عِنْدَ اللّٰهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ
يُقَاتِلُونَكُمْ حَتّٰى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ
يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولٰئِكَ حَبِطَتْ

اَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ۝ اِنَّ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ اُولٰٓئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ
غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝

Meali Şerifi

Sana soruyorlar: neye infak edecekler? deki: verdiğiniz nefaka ana baba, en yakınlar, öksüzler, biçareler, yolda kalmışlar içindir, hayrolarak daha her ne yaparsanız her halde Allah onu bilir ۞ kıtal üzerinize yazıldı, gerçi o size hoş gelmez fakat olur ki siz bir şey'i hoşlanmazsınız halbuki hakkınızda o bir hayırdır ve olur ki bir şey'i seversiniz halbuki hakkınızda o bir şerdir siz bilmezken Allah bilir ۞ sana hurmetli aydan ve onda kıtalden soruyorlar; deki onda bir kıtal büyük bir günahtır, maamafih Allah yolundan bir meni' ve ona bir küfür ve Mescidiharamdan meni' ve ehlini ondan çıkarmak Allah yanında daha büyük ve fitne katilden daha büyüktür, onlar güçleri yeterse sizi dininizden döndürmek için sizinle muharebe etmekten bir zaman geri durmazlar, sizden de her kim dininden döner ve kâfir olarak can verirse artık onların bütün amelleri Dünya ve Ahıret heder olmuştur ve artık onlar eshabı nardırlar, hep orada muhalled kalırlar ۞ şübhesiz iman edenler ve Allah yolunda muhacir olub da mücahede edenler muhakkak bunlar Allahın rahmetini umarlar, Allah gafur, rahîmdir ۞

Ya Muhammed! (يسئلونك ما ذا ينفقون) neye ınfak edeceklerini, ya'nı ne gıbi cihetlere nefaka vereceklerini sana soruyorlar. – Uhud muharebesinde şehıd olan pek ıhtiyar ve malı çok bir zat bulunan Amr ıbni Camuh, Resulullaha «mallarımızı nelere sarfededeceğiz ve nereye vaz' eyleyeceğiz» dıye sormuş idi, bu âyet nâzıl oldu. (قل) cevaben deki (ما انفقتم من خير) az veya çok hayır cınsinden, ya'ni envaı maldan vacıb veya tetavvu' olarak rızaen lillâh sarfettığiniz veya edeceğiniz nefaka (فللوالدين) evvelâ ebeveynınız, sanıyen (والاقربين) en yakın akrıbanız, salısen (واليتامى) muhtac olan yetımler, (والمساكين) mıskîn fakırler, (وابن السبيل) yolda kalmış yolcular ıçındır.— Babalarınıza atalarınıza bakmak ılk vazıfenızdir, dığer akrıbanız onları ta'kıb eder ve bu suretle «الاقرب فالاقرب» kaıdesince ınfak, vacib olur Bunlardan maadasına da zekât ıle vacib olarak ve sadakatı saire ıle nafıle olarak mal, sarfedılır. Bunlardan başka (وما تفعلوا من خير) herhangi bır hayır daha yaparsanız (فان الله به عليم) elbette onu Allah pek ıyı bilir ve ecrini verır Bu hayır cümlesınden olmak üzere (كتب عليكم القتال) sılmı küllîyı te'sıs ve hakkı tevhıd edecek olan o kıtal, ya'ni fısebılıllâh muharebe üzerinıze yazıldı, ıcmalen bır ferıza oldu kı ıcabında bazan farzı ayın ve bazan farzı kifaye olur. (وهو كره لكم) halbukı o sızın hoşunuza gıtmez - (عسى ان تكرهوا شيئاً وهو خير لكم) bazı şeyler sizin için mahzı hayr-ü menfaat ol-

duğu halde sız onu hoşlanamıyabilirsiniz, harb de böyledir. (و عسى ان تحبوا شيئا و هو شر لكم) dığer bazı şeyler de sızın ıçın şerr-ü zarar olduğu halde sız onu hoşlanıb sevebılırsiniz. Hoşlanıb hoşlanmamak mucerred bir hıstır. Sade bununla hayr-ü şer, nef-u hayır ta'yin edilemez, bunlar hakıkatı ve avakıbı umuru bılmeğe tavakkuf eder (والله يعلم) bunu da Allah bılır (و انتم لا تعلمون) sız bilmezsınız. — Insanlar ne kadar ılmî ıddıa etseler yıne cehillerı ılımlerınden çoktur Uzun bır ıstıkbal ıle alâkadar olan butun hayırlarını ve şerlerını bılmezler, aklı beşer husn-u kubha tamamen hâkım olamaz Buna hâkım olan Allahdır Bu sebeble size hayrınız ıçın emırler verır, şerden vıkaye ıçın nehıyler yapar Insanlar evvel emırde hıssıyata merbutturlar, hoşluk nâhoşlukla fılhal hıslerıne çarpan şeylere kapılırlar, halbukı bunların hayır veya şerr olmaları ılerıde bunlar uzerıne terettub edecek menafıa veya mazarrata merbuttur Bu ıse hıs anında ma'lûm olmaz Bazan uzun bır tecrıbeye muhtac olur Ve ekserıya tecrıbesı mumkın olmaz ve tecrıbe halınde ış ışten geçmış bulunur Allah bunları kıtabıle ve emsalı tarıhıyesıle bıldırır. Balâda ıcmal olunduğu uzere tarıhı beşer bağy-u tecavuz ve ıhtılâf ıle meşbu' olduğundan dolayı sılmı kûllîye kadar bu hal ıçınde harb u kıtal ıctınabı nâkabıl bır zarurettır, Allah ehlı hakkın hayırları korunmalarında olduğunu bıldığı ıçın harbı size farz kılmıştır Luzumuna gore sız onu yapacak, tevhıdı hakkıle sılmı tamma gıreceksınız Şehadetler, zaferler, ganımetler size hayır olacaktır

Bu âyette kıtal için vakıt, ta'yın edılmedeğınden dolayı ya Muhammed! (يسئلونك عن الشهر الحرام قتال فيه) sana Şehrı haramdan, o Şehrı haramda kıtalden sual soruyorlar —

Resulullah Bedır gazasından ıkı ay evvel «ve Bedrı ûlâ» dan ba'delavde amca zadesı Abdullah İbnı Cahşı esedîyı; Sa'd ıbnı ebi Vakkas, Ukâşe ıbni Muhsın, Ukbe ıbnı Gazvan, Ebı Huzeyfetıbnı Utbetıbnı Rebıa, Suheyl ıbni Bayza' Âmır ıbnı Rebıa, Vakd ıbnı Abdillah, Halıd ıbnı Bekır radıyallahü anhum sekız zat ıle beraber serıyye olarak gondermış ve kumandan olan Abdullaha bır mektub verınış ve ıkı gun gıtmedıkçe bu mektuba bakmamasını, sonra bakıb ıçındekı emrı ınfaz etmesını ve arkadaşlarından hıç bırıne ıkrah yapmamasını emretmış ıdı, Abdullah ikı gün yol gıdınce mektubu açıb baktığında «اذا نظرت الى كتابى هذا فسر حتى تنزل نطن نخلة بين مكة والطائف فترصد بها قريشا و تعلم لنا من احبارهم = bu mektubuma baktığın vakıt hemen yürü tâki Mekke ile Taıf arasında «Batnınahle» nam mevkıe ınesın orada Kureyşı tarassud edesın ve haberlerini bıze bıldıresın» dıye muharrer olduğunu gordü görünce «sem'an ve taaten» dedı, sonra arkadaşlarına «Rusulullah bana Nahleye varıb Kureyşı tarassud etmemı ve haberlerını almamı emrettı ve sızden bırınıze ıkrah yapmaktan, yani zorlamaktan da nehyeyledı Bınaenaleyh hangınız şehıd olmak ıster ve şehadete rağbet ederse gelsın, ıstemeyen donsun, bana gelınce ben Resulullahın emrını yapacağım» dedı ve hareket ettı, arkadaşları da beraber hareket ettiler, hıç bırı gerı kalmadı, hıcaza doğru gıttıler, Necran denılen bır ma'dene vardıklarında Sa'd ıbnı Ebı Vakkas ıle Utbetıbnı gazvanın bır gun bırıbırı arkasına bındıklerı bınıtlerı kayboldu, aramak ıçın ıkısı kaldılar, Abdullah ıle diğerlerı gıttıler, Nahleye ındıler, derken oraya Kureyşın kuru üzüm vesair me'kûlât ve emvali tıcarıyye yuklu bır kârbanı uğradı Kureyşten Amr ıbnı Hadramî, Osman ıbnı Abdıllah ıbnı Mugıre ve bıraderı nevfelıbnı abdıllâh ıbnıl mugıre ve hışam ıbnı mugırenın kolesı Hakemıbnı Keysan vardı, yakınlarına ındıler, Ukâşetıbnı Muhsın bunlara yanaşıb baktı, başını da kazıtmış ıdı Bunu gördüklerı zaman emın oldular,

bunlar bize bir şey yapamaz «ألا علينا منهم» dediler. Bu gün Cumadelahırenın sonu ve ertesı gün Receb idı, bu da Şehrı haram ıdı binaenaleyh Receb gırmeden çarpışmaya lüzum gorduler, Vakıd ibnı Abdıllahi Teymî, Amr ibni Hadramîyi bır okla oldürdü, Osmanıbnı Abdillah ıle Hakemıbnı Keysan esir oldular, Nevfel ıbnı Abdıllah kactı, onu yakalayamadılar, Abdullah ıbni Cahş ve arkadaşları kârbanı ve bu iki esirı alıb Medınede Resulullaha getırdıler, bu ganimet ıslâmda ılk ganımet ve bu katl muşrıklerden ılk katl idı, Abdullah arkadaşlarına bu ganımetın humsu Resulullahındır demıştı ve halbuki o zaman daha humus farz kılınmamıştı. Geldiklerı zaman Resulullah «ben sıze Şehrı haramda kıtal emretmedım ıdı» buyurdu Abdullah «ya Resulallah, ıbnı Hadremîyı katlettık, akşam hılâlı Recebı gorduk, bılmıyoruz Recebdemı, yoksa Cümadelahırede mı bunu yaptık» dedı Bınaenaleyh Resulullah o ganimetten hıç bır şey almadı Bunu gorunce bu zevat mahvolduklarını zannettıler ve tevbelerı hakkında bır şey nâzıl olmadıkça kımıldamayız dedıler Muslumanlardan bunlara bu hususta emrolunmadığınız bır şeyı yaptınız, kıtal ıle emredılmedığınız halde Şehrı haramda kıtal mı ettınız dıyenler oldu, Kureyş de «Muhammed ve eshabı halkın tedarukı maışet ıçın çalıştıkları ve korkuda bulunanları emnıyette bulunduğu Şehrı haramı ıstıhlâl ettıler, Recebde kan doktuler» diye vaygara yaptılar Mekkede bulunan muslümanlar da «bunlar bunu Cumadelahırede yaptılar» diye reddedıyorlardı Yehudîler de bununla Resulullah aleyhıne kendı hısablarına تفأل=tefe'ul edıyorlar, Amı ıbnı Hadremîyı Vakıdıbnı Abdıllah oldurmuş Amr = harb ma'murleştı, Hadremî = harb hazırlandı, Vakıd ıbnı Abdıllah = harb ateşlendı dıyorlardı Hasılı soz çogaldı ve ekserı mufessırîne gore bu âyet bunun uzerıne nâzil oldu

(قل) Ya Muhammed' cevaben de kı (قتال فيه) bunda bir

kıtal (كبير) büyük bır gunahtır. (و) fakat (صد عن سبيل الله) Allah yolundan, dini haktan meni' (وكفر به) ve Allaha küfür (والمسجد الحرام) ve Mescıdi haramdan menı' (واخراج اهله منه) Mescıdı haramın ehlını, Muhammed ve eshabını ondan çıkarmak da (اكبر عند الله) ındallah o kıtalden ve saır kebaırden daha büyük bır gunahtır (والفتنة اكبر من القتل) fıtne de katılden ekberdır Öyle ıhrac, şırk-ü küfür, nâsı ıptıdaen veya bakaen ıslâmdan menı' dınsizlık neşrıyle herkesı belâya sokmak, Ibnı Hadremînın katlınden daha fecı'dır (ولا يزالون يقاتلونكم حتى يردوكم عن دينكم ان استطاعوا) halbuki ehlı fıtne olan o duşmanlar güçlerı yeterse sızı dınınızden çevırınceye kadar size muharebe edıb duracaklardır. (ومن يرتدد منكم عن دينه) ve sız muslumanlardan her hangı bırınız dınınden doner (فيمت وهو كافر) de kâfır olarak ırtıdaddan tevbe etmıyerek gıderse (فاولئك) artık bu evsaf ıle muttasıf olanların (حبطت اعمالهم فى الدنيا والاخرة) butun amellerı, ıslâm halınde yaptıkları hasenatın hepsı Dunyada ve Ahırette haptolur, telâfısı kabıl olmıyacak bır surette tutulur, hakkı hayatı kalmaz, mesaısı heder olur gıder (واولئك) ve bunlar (اصحاب النار) eshabı nardırlar (هم فيها خالدون) o ateşte muhalled kalırlar Acaba o gunah kıtalı yapan Eshabı serıyye ne olacak dersenız? (ان الذين امنوا) şüphe yokkı o iman edenler (والذين هاجروا وجاهدوا فى سبيل الله)

ve Allah yolunda hicret edib de fıtnelere karşı cihad ve mücahede yapanlar (اولئك) işte bu evsafı celile ile muttasıf bulunanlar (يرجون رحمت الله) Allahın rahmetini umarlar, umabilirler, (والله غفور رحيم) Allah da gafur, rahîmdır.

Infakın kesbı emvale, harbın de kuvvetı kalbe bır tevakkufu vardır Cahıller, tenbeller, korkaklar da kumarı bır vasıtaı kesıb, şarabı da bır vesileı kuvvet gıbı tevehhüm ederek aldanırlar, bu münasebetle

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ
قُلْ فِيهِمَا اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَا اَكْبَرُ مِنْ
نَفْعِهِمَا وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذٰلِكَ
يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ۝
فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامٰى قُلْ اِصْلَاحٌ
لَهُمْ خَيْرٌ وَاِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاِخْوَانُكُمْ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ
مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ لَاَعْنَتَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝

Meali Şerifi

Sana hamr-ü meysirden soruyorlar, de ki bu ikisinde

büyük bir günah bir de nasa ba'zı menfeatler var fakat günahları menfeatlerinden daha büyüktür, yine sana soruyorlar: Neyi infak edecekler? de ki sıkmayanını, böyle beyan ediyor Allah size âyetlerini ki düşünesiniz ◉ Dünya ve Ahıret hakkında; bir de sana yetimlerden soruyorlar, de ki: Onlar hakkında bir ıslâh karışmamaktan daha hayırlıdır, kendilerine de karışırsanız ıhvanınızdırlar, Allah muslihi müfsidden ayırır, eğer Allah dilese idi sizi mutlak sarpa sardırırdı, şüphesiz ki Allah azîzdir, hakmîdir ◉

Ya Muhammed (يسئلونك عن الخمر والميسر) sana hamr-ü meysırden, şarab ve kumardan soruyorlar – Bunu soranlar Hazretı Omer ve Muaz ıle beraber sahabeden bır takım zevat ıdı «ya Resulallah hamr hakkında bıze bır fetva ver çunku aklı gıderıyor» dedıler ve bu âyet nâzıl oldu

HAMR, esasen ortmek ma'nasına masdar olduğu halde «çığ uzum şırasından ıştıdad etmış ve kopuğunu atmış olan şaraba ısmolmuştur Çunku aklı buruyub orter, ve bır ta'bır ıle kafayı dumanlar kı buna humar denılır Hamrın bu uzum şarabına ıtlakı ıtlakı hastır Bu munasebetle hamr, bır de alelûmum akla humar veren şey ma'nasına kullanılır kı bu ma'naca muskiratın hepsi hamrdır Ibnı Omer Hazretlerınden mervıdır kı tahrımı hamr nâzıl olduğu gun hamr beş şeyden Uzümden, hurmadan, buğdaydan, arpadan, darıdan ıdı ve hamr, akla humar veren demektır» Ebu Davud da Nu'man ıbni Beşırden rıvayet olunduğu üzere Resulullah «ان من العنب خمرا و ان من التمر خمرا و ان من العسل خمرا و ان من البر خمرا و ان من الشعير خمرا» buyurmuştur kı «üzümden bir hamr, hurmadan bır hamr, baldan bır hamr, buğdaydan bır hamr, arpadan bır hamr vardır» demektır Buna bınaen ımanı Malık ve Şafi'î ve bunlardan mukaddem veya muahhar bır

haylı ulema ve fukaha Kur'andaki hamrın manayi eammile alel'ıtlak muskır demek olduğuna ve bınaenaleyh her nevı müskıratın nassı Kur'an ıle aynen haram bulunduğuna ve her bırının yalnız sekır derecesi değil, katrelerının bıle şurb-ú istı'mah ve bey-u şirası asla caiz olamıyacağına hukmetmışlerdır Çunkü bundan sonra surei «Maide» de « انما الخمر والميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه » buyurularak aynen rics yanı necsolduğu beyanıyle ıctınab emrı buna ıbtına ettırılmıştır Fakat ımamı âzam Ebuhanıfe Hazretlerıyle beraber Eshab ve tabı'înden bır çok ulema ve fukaha «hamr» kelımesının beyyın ve kat'î olan manası, bılhassa uzüm şarabı olduğundan ınkârı kufrolabılecek vechıle nassı Kur'an ıle hayınıhı haram olan şarab bu olduğuna ve dığer muskıratın aynen ve bızzat değıl ıskarlarından dolayı kıyası Kur'ana muvafık olarak «كل مسكر حرام» gıbı ehadısı şerıfe ıle haram olduklarına ve bınaenaleyh hamr aynen necsolmak hasebıyle bır katresının bıle şurb u ıstı'malı kat'ıyen haram ve muslıman ıçın bey u şırası gayrı caız bulunduğuna ve lâkın uzum şarabı bulunmıyan ve ondan maınul olmıyan dığer muskıratın hurmetı ancak sekır vasfıyle sabıt olduğundan ıçılmekten başka bır suretle ıstımallerı ıçın bey-u şırası da caız olabıleceğıne kail olmuşlardır Demek olur kı nassı Kur'an uzum şarabının aynen hurmetınde kat'îdır Bu nassın dığer muskırata şumulu ıse lafzan değıl hıkmetı hurmet olan ılletı ıskâr dolayısıyle ve ehadısı şerıfenın tansısıyledır Lafzı Kur'anın manayı eamma hamlı muhtemıl ıse de manayı hâssı gıbı kat'î değıldır Bınaenaleyh dını ıslâmda alel,umum muskıratın muskırat olarak ıstımalı haram ve fakat üzum şarabı aynen ve alel'ıtlak haramdır Ve bunun munkırı kâfırdır. Üzüm şarabı ve bundan mamul olan muskırat aynen necıstır Obırlerının ıse necsolması şüphelıdır. Mesela üzerıne şarab ve şampanya ve arak, konyak dokülmuş olanlar her halde

yıkamadıkca namaz kılamazlar Lâkın üzüm şarabından mamul olmıyan ispirto, bira ve sair müskirat ıçılemezse de elbıseye veya bedene surülmesı de namaza manı olur diye iddıa edılemez Ebuhanıfe Hazretlerı bu suretle şarabdan maada müskiratın ayni ve katresi necıs ve haram olmadığına ve binaenaleyh ıskâr derecesıne varınaksızın ve feseka ve kefereye teşebbüh kasdı bulunmaksızın kuvvet ıçin az bır mikdarda içilmesı caiz olabıleceğine kaıl olmuş ıse de «Fethulkadır» de kıtabül'eşrıbede beyan olunduğu uzere mezahıbı selâse ıle beraber mezhebı Hanefîde dahi muhtar olan «ما اسكر كثيره فقليله حرام» hadîsı şerıfı mucebınce çoğu serhoş edenin azı da haraın olmasıdır Şer'an şurb noktaı nazarından butun müskırat manayı eammıyle hanırdır Bu günku ehlı fennın Ilmı kımyaya gore noktaı nazarları da ıhtiınar tabır olunan hâdısei kımyevıye ıtıbarıyle her nevı muskıratın hamr mahıyyetınde muşterek olmasıdır kı buna Arabca «elkûhl» kelımesının frenkleştirılmışı olan «alkol» «elkuûl» veya sadece «kuul» tabır ederler Bu da hanırın manayı eammına muntabık ıse de aynı zamanda manayı hassın esas olduğunu da müş'ırdır Tababet ve tedavı noktaı nazarına gelınce bu cıhhet «فمن اضطر غير باغ ولا عاد» ruhsatına tabı olarak zaruret ve zaruret hukmunde bulunan ıhtıyac mesaılındendır

Dını ıslâmda hamrın ve muskıratın men'ı tedrıcen vakı olmuştur. Bıdayetı ıslâmda hamr henuz mubah ıdı Bu babda aledderecat dort âyet nazıl olmuştur Evvelâ Mekkede «ومن ثمرات النخيل والاعناب تتخذون منه سكرا و رزقا حسنا» âyetı nazıl olmuştu. O zaman muslumanlar da ıçerler, Hazretı Peygamber sukût buyururdu Sanıyen bervechı balâ Hazretı Omer ve Mu'az ve dığer bazı Eshabı kırâmın «افتنا يا رسول الله في الخمر فانها مذهبة للعقل» dıye ıstıftalarına bınaen bu âyet nazıl oldu ve ılk tahrim bununla başladı Bunda memnuıyet zahir olmakla beraber cevaz ıhtimalı de yok değıl ıdı. Bunun üzerıne hemen terk edenler

bulunduğu gıbı henuz etmiyenler de vardı, sonra bır namaz hadısesi üzerıne « لاتقربوا الصلوة و انتم سكارى » âyetı nâzil oldu Bunun uzerıne ıçenler pek azaldı ıse de yıne vardı Bır gün İtban ıbnı Malık Sa'd ıbnı ebı Vakkas ıle beraber bır kaç kişıyı davet etmış, ışret de olmuş, serhoş oldukları zaman tefahura ve şırler ınşadına başlamışlar, bu sırada Sa'd, Ensardan bırının hecvını mutazammın bır şıır okumuş, o da bır çene kemiğıle vurub başını yarmış, bınaenaleyh Sa'd Hazreti Peygambere gıderek şıkâyet etmış, bunun uzerıne Resulullah «اللهم بين لنا فى الخمر بيانا شافيا» dıye dua etmesı uzerıne sureı «Maide» dekı «انما الخمر والميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان فاجتنبوه لعلكم تفلحون... انما يريد الشيطان... الى «فهل انتم منتهون» âyetlerı nâzıl olmuş ve bununla hurmetı hamr son derece teşdid edilmıştir. Hazreti Omer bunu dınleyınce «ınteheyna yarabbı = ya'nı tamamen vaz geçtık yarabbı» demıştır Hazretı Alının «bır kuyuya bır katre hamr duşse, sonra oraya bır menare yapılsa o menarede ezan okumazdım ve bır katre hamr bır denıze duşse, sonra o denız kuruyub da yerınde otlar bıtse orada hayvan gutmezdım» dedığı, Abdullah ıbnı Omer Hazretlerının de bır parmağımı hamre sokmuş olsam o parmak bende kalmazdı, ya'nı keser atardım» dedığı menkuldur kı emrı ılâhî uzerıne eshabı Resulullahın ne büyuk ıman ve takvaları bulunduğunu anlamalı. Rıdvanullahı aleyhım ecmeîn

MEYSIRE GELINCE yusur veya yesardan masdarı mımî olarak kumar oynamak manâsınadır kı kumarda ya kolaylıkla zahmetsız mal çarpmak veya çarptırmak vardır Kumar demek de zar gıbı ne olacağı bellı olmıyan muhataralı bır şeye ta'lık ıle mal vermek veya almak demektır Cahılîyede Arablar gerek kendılerınden ve gerek Acemlerden ve sairedon belledıklerı nerd» ya'nı tavla, «şatranc ve saıre gıbı oyunlarla kumar oynarlardı. Ezcumle frenklerın pıyanko dedıklerı tarzda ıstıksam tarikile bır

kumarları vardı kı bunu hayır bile sayarlar ve müftehırane yaparlardı şoyle kı zar makamında ezlâm-ü aklâm denılen on okları vardı, bunlara fezz, tev'em, rakıb, hıls, nafıs, müsbıl, muallâ, menıh, sefıh, vagd derlerdı, menıh, sefıh, vağd bunların üçünden maada diğerlerının bır nasıbı olurdu. Meselâ pıyanko çekılmek üzere bir deve kesilır yırmı sekiz sehme ayrılır, fezze bır, tev'eme ikı, rakıbe uç, hılse dört, nafıse beş, müsbıle altı, muallâya yedı, sehım tahsıs edilır Menıh, sefıh, vağd okları boş ve mahrumdur Bu on kalemin hepsi rebabe denılen bır torbaya atılıb bır adlın önüne konur, o da torbayı çalkalayıb elıni sokar, ıştirak eden herkes namına bır ok çeker nasıblı ok çıkanlar muayyen olan nasıbını alırlar, boş ok çıkanlar da mahrum kalırlar, ve fakat devenın bedelıni oderler Nasıb alanlar da nasıblerini fukaraya verırlerdi Bu suretle meysır evvel emırde dığer kumarlara nazaran ehveni şer gıbı gorunen ve hayır zannedılen boyle tevzı-ü ıstıksam ya'nı pıyanko tarzına ıtlak edılmış ve bundan alelumum kumarlara dahı meysır denılmıştır. Hattâ bır hadîsı şerıfte çocukların aşık ve cevız oynamaları bıle meysırden ma'dud olduğn beyan buyurulmuştur Ikı kışıden bırı dığerıne şukadar yumurtayı yıyebilırsen şu senın olsun demış ıdı, bunlar Hazretı Alıye mürafaa oldular, bu kumardır dıye cevaz vermedı Zaten hayır namına pıyanko haram olunca dığer kumarların haram olacağı evlevıyyetle anlaşılır Hamr ıle meysırın bır sualde dercı de muskırat ıle kumarın mürafakatlerıne ışarettır

(قل) cevaben dekı(فيهما اثم كبير) bunlarda buyük bır zarar ve günahı vardır Ezcümle ikısı de malları telef ve insanları perışan eder, Alelekser bunlar bırıbirıne sürükler. Evvelâ hamr, aklı selbeyler, akıl ıse hem dının, hem Dünyanın kutbudur Artık serhoşlukla oyle cınayetler yapılır, ve kumarbazlıkla oyle fenalıklara dusülür kı bunlar saymakla bıtmez, ancak «büyük günâh» namıle anlaşılır,

maamafih (و منافع للناس) Bunlarda nasa bazı menfeatler de vardır. Ezcümle bıraz neşve ve lezzet duyulur, haylı ticaret yapılır Korkaklara şecaat ve tabiate kuvvet gelir. Meysır de ba'zıları badı heva mal ele geçirir (واثمهما اكبر من نفعهما) günahlarıda menfeatlerınden, mazarratları faıdelerınden çok büyüktür — Bınaenaleyhı menfeatleri hakıkî ve sağlam menfeat değıldır, neşvelerı humara ınkılâb eder, o arızî şecaat sebebı felâket olur ve o muvakkat kuvveti tabıat, sıhhati berbad eder, kazanılan malın hayrı olmaz, bir kâr yuz ziyan getirir Mübtelâ olanlar yakalarını zor kurtarırlar. Hasılı neş'e ve lezzetleri ferdî ve muvakkat olduğu halde zararları, mefsedetleri hem ferdî ve içtımaîdır, hem bedenî ve hem ahlâkîdır Emrazı sarıye gıbı umuma sarıdır Cezasını önunde çekmıyenler sonunda çekerler, muhayyel cuz'î bır kâr ıçın, muhakkak ve küllî bır zıyana duşmek de kârı akıl değıldır. Def'ı mazarrat celbı menfeatten mukaddemdır. Şu halde bunların aklen haram olması lâzım gelir Bu âyet de böyle delâletı ıltızamıye ıle şer'an bunların hurmetını ıfade etmış olur Kur'anda hamr hakkında başka bır âyet olmasa ıdı sade bununla tahrımı hamr sabit olurdu Ancak bu tahrim, haynıhi sarih bir tahrım olmazdı, aklına guvenerek mazarratlarını tahdıd ve menfeatlerınden ıstıfade edeceğiz zannedenler bulunabılırdı. Bunun ıçın eshabı kıramda bu tahrımi aklîden tahrımı şer'î anlamayan zevat olmuş ve bilâhare «رجس فاجتنبوه» emrıyle suretı sarıha ve mutlakada tahrımi şer'î varıd olmuştur

Hasılı kelâm, şarabı ıçmeyınız veya müskirat kullanmayınız, kumar oynamayınız, pıyanko ıle hayır yapılır zannetmeyınız, bunların şerrı hayrından, gunahı menfeatinden çok büyüktur Buna karşı (ويسئلونك ماذا ينفقون)hayrolmak üzere sana ne

infak edeceklerini yine soruyorlar —«ماذا ينفقون» ıkı ma'naya gelır: Birisi neye infak yapılacağını sormak, diğerı de ne infak edileceğini sormaktır, kı evvelkınde «من له النفقه» ya'ni nefaka verılecek, mal sarfedilecek kimseler ve cıhetler, ikincıde de verılecek mal ya'nı nefsı nefaka sual edılmiş olur. Yukarıda evvelkinın cevabı verılmış ıdı Şimdı de meysirin men'inden sonra ikincıye cevaben (قل) de kı (العفو) afvi infak edınız, ya'ni malınızın havayıcı zarurıyenızden fazlasını infak edınız» pıyanko, kumar gıbi gayri meşru vesaıt ıle değıl esbabı meşrua ıle mal kazanınız ve bu maldan nefsınızın ve ehl-ü ıyalinızın havayıcı zarurıyesıne kâfı olanından fazlasını balâda beyan olunan cıhetlere ve vücuhı hayra ınfak edınız Diğer âyetlerde de goruleceğı uzere evlâdı sıgar, zevce, muhtac olan ebeveyn ve bunlara mülhak olan usul, ehl-ü ıyaldendir ve ehl-u ıyalın nefakası, kışının kendı nefakasından ma'duddur. Bınaenaleyh hayır yapacağız dıye kendınızı ve ehl u ıyalınızı nefakasız bırakmak caız olmaz. Vücuhı hayra ınfak bunların fazlasından yabılır. (كذلك) ışte böyle (يبين الله لكم الايات) Allah sızın ıçın ahkâmı şer'ıyesıne delâlet eden àyetler, nasslar, delıller beyan edecektır ki (لعلكم تتفكرون) sız bunları tefekkür edesınız, tefekkur edıb de makasıdına vakıf olabılesınız ve muktezasıyle amel edesınız Şu kayde dıkkat etmelıdır ki (فى الدنيا والاخرة) o âyetlerı hem Dunya ve hem Ahıret hakkında olarak beyan edecektir. — Bu suretle dın ve şerıatı ıslâmıye ne yalnız Dunyaya ve ne yalnız Ahırete münhasır olmıyacak, hem Dünya ve hem Ahırete şamıl olacaktır. Ve bunda «ربنا اتنا فى الدنيا حسنة وفى الاخرة حسنة وقنا عذاب النار» dıye dua edenlerin duasına cevab bulunacaktır Boyle olunca bu şerıatten yalnız Dünya istıyen kâfırler de büsbütun mahrum kalmıyacak, Ahıretten nasıbleri olmamakla beraber

Dünyaları için istifade edeceklerdir Ve bu vechile risaleti Muhammediyenin «rahmeten lil'âlemîn» olduğu ve dini islâmın umuma şamil bir dini tevhid olduğu tebeyyün ve tecelli edecektir. Ve maamafih harsi Ahiret istiyenlerin harsleri muzdad olacak, bunlar emir bilma'ruf ve nehiy anilmünkeri taahhüd ederek «ümmeti vasat» olacaklardır Beyan olunacak deliller ve onların ahkâmı böyle Dünya ve Ahirete şamil olmakla (و يسئلونك عن اليتامى) sana yetimlerden de soruyorlar.— Rivayet olunuyor ki surei «Nisa» daki «ان الذين ياكلون اموال اليتامى ظلما انما ياكلون فى بطونهم نارا و سيصلون سعيرا» âyeti nâzil olunca nas yetimlerle ihtilâttan ve onların mallarına bakmayı deruhde etmekten sakınır oldular, iş müşkil göründü, Resulullaha arzı keyfiyet ettiler, bu nâzil oldu (قل) cevaben de ki (اصلاح لهم) yetimler için bir islâh (خير) onları ihmal edib bırakıvermekten daha hayırlıdır Binaenaleyh islâh tarikile hallerine, mallarına el sürmek onların menfeatlerini, istikballerini gözeterek işlerine bakıb kendilerini ta'lim-u terbiye ve mallarını tenmiye etmek her halde ictinabdan daha iyidir (و ان تخالطوهم) ve eğer siz onlardan kaçınmaz da ihtilat eder, yanlarınıza alır, muaşeret veya muşareket veya musaheretle içinize alır, işlerine bakarsanız (فاخوانكم فى الدين) onlar sizin dinde kardeşlerinizdir, din kardeşliği ise kan kardeşliğinden aşağı değil daha kuvvetlidir İnsan olan kardeşini atamıyacağı gibi müsluman olan da din kardeşini atamaz, hukuki uhuvvete riayet eder «انما المؤمنون اخوة فاصلحوا بين اخويكم» medlûlunce uhuvvetin muktezası ise islâh ve nef'ine çalışmaktır. Aksi halde onlar size kardeş değil, bir yabancı veya bir düşman olarak yetişebilirler Bu ise hayatı ictimaiyenizde büyük rahneler açar Bunun için musaheret suretile muhaleta

edecek olursanız ıhvanı dininizle olsun (والله يعلم المفسد من المصلح) Allah da müfsıd ve müslıhi bilir ve bunları biri-birinden temyiz eder ve ona göre ecirlerini ve cezalarını verir. Bunu bilmeli ve ıslâh namı altında ıfsada kalkışmamalıdır. (ولو شاء الله لاعنتكم) Allah dılese ıdı sızi zorluklara koşar, ağır tekâlıf ile zahmetlere gırıftar ederdi, âciz bırakır, yetımlere hiç müdahale ettirmezdı kendı derdinize düşer, onlara ne ıslâh ne ıfsad hıç bır şey yapmağa muktedir olamazdınız, bunun için Allahın verdıği kuvvet ve kudrete şükrane olmak üzere yetımlere ve kasırlara ıfsad ile değıl ıslâh ile muamele edınız, canım fülan kımse yetimın hakkını yedı de ne oldu demeyınız (ان الله عزيز حكيم) her halde Allah azız-ü hakîmdır Emrı behemehal yerını bulur, ınhal ederse o da hıkmetındendır ve o hıkmetı sız bılmezsınız – Bu babda nice ehadîsı şerıfe de vardır Ezcumle «يهتز العرش من بكاء اليتيم = yetımın ağlamasından Arş titrer» Kezalık «انا و كافل اليتيم كهاتين في الجنة = ben ve yetımi tekefful eden Cennette şu ıkı parmak gıbiyız» buyurulmuştur

Ihvanı dınınızden olan eytam ıle muhalata cumlesinden bırı de nıkâh ve musaheret ıhtilâtıdır. Bu münasebetle alelıtlak nıkâh hakkındakı hükmı ılâhîyı dınleyınız

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتّٰى يُؤْمِنَّ وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتّٰى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ اَعْجَبَكُمْ اُولٰٓئِكَ يَدْعُونَ اِلَى النَّارِ وَاللّٰهُ يَدْعُوٓا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ

بِاِذْنِهٖۚ وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهٖ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ۟

Meali Şerifı

Maamafih müşrikeleri iman etmedikçe nikâh etmeyin, bir müşrike sizi imrendirse bile iman etmiş bir cariye her halde ondan daha hayırlıdır, müşrik erkeklere de nikâh ettirmeyin bir müşrik size hoş görünse bile, mü'min bir kul elbette daha hayırlıdır, onlar sizi ateşe da'vet ederler, Allah ise iznile Cennete ve mağfirete davet ediyor da âyetlerini insanlara beyan buyuruyor gerekki hatırda tutarlar

---

NIKÂH, esası lûgatte zammetmek ma'nasından me'huz olarak urfı lûgatte sıfahın ya'nı zınanın zıddı olan vevat'ı meşru' kılan akd ma'nalarında ıstımal edılır Şer'an «mılkı mut'a uzerıne cereyan eden bır akd» dıye ta'rıf olunur kı burada da murad budur

MUŞRIK, lisanı Kur'anda ıkı ma'naya ıtlak olunur kı bırı zahırî dığerı hakıkîdır Zahirî muşrık, açıktan açığa Allaha şerık koşan, teaddüdı ılâha kaıl olanlardır Bu ma'naca Ehlı kıtaba müşrık denmez Hakıkî muşrık de hakıkaten tevhıde ve dını ıslâma kâfır olanlar, ya'nı mu'mın olmıyan gayrı muslımlerdır Bu ma'naca Ehlı kıtab olan Yehud ve Nasara dahı muşrıkdırler Zıra bunlar zahıren tevhıd ıddıalarına rağmen hakıkatte Allaha veled ısnad ederler, Nasâra teslıse kaıldırler ve «Mesıh, Ibnullâhdır» derler, Yehud da Uzeyr, ıbnullah» demışler dır Boyle demekle beraber tevhıd de ıddıa ederler. Bınaenaleyh her ıkısı de zahır de muşrık değılseler de hakıkatte muşrıktırler Bunun ıçın alelıtlak muşrik denıldığı ve bılhassa ıman mukabılı zıkredıldığı zaman ıtlak uzerıne cereyan eder, ve umumıyetle kâfırlere şamıl olur. «ما يود الذين كفروا من اهل الكتاب ولا المشركين» gıbı mutlak küfrile bıtteka-

bül zıkredildiği zaman da muşrık kâfirden ehass olarak Ehli kıtabdan maadasına muhtas olur Bu âyette de müsrıkât ve muşrıkîn mu'mın mukabılı olarak mutlak ve muhallâbillam olarak ıstigrakı eşmel lâfzı âmm ıle zıkredilmiş bulunduğundan zahırî ve hakıkî butun müşrıklere ya'nı umum kâfırlere şamıldır Şoyle kı

Ey ehlı ıman (ولا تنكحوا المشركات) gerek zahirî ve gerek hakıkî müşrik olan ya'nı mü'mın olmıyan kadınlardan hıç bırını nıkâhınıza almayınız, tezevvuc etmeyiniz (حتى يؤمن) ta kı ıman etsınler, o zaman tezevvuc edebılırseniz (ولامة مؤمنة) ve şunu muhakkak bılınız kı mü'mıne bir carıye (خير من مشركة) muşrıke bır kadından hayırlıdır. (ولواعجبتكم) velevse o muşrıke sızı meftun ve hayran etsın, husn-u cemali, hal-u etvarı, terbıye ve nezaketı son derece hoşunuza gıtsin Ehli imanolan bır kadın evlı bır carıye bıle olsa mu'mın olmak ıtıbarıle nıkâh ve ızdıvaca, aıle teşkılıne elzem olan ıffet-u istıkamet ve sadakat noktaı nazarından hur ve pek güzel gorunen ımansız bır kâfıreden çok yuksektır Binaenaleyh ımansız kadinları tezevvüc edıb de aile teşkılıne kalkışmayınız Burada müşrikenın mu'mıne mukabılınde zıkredılmesı, muşrıkâttan murad gayrı mu'mın alelumum kâfıreler olduğunu ayrıca gösteren bır nassdır (ولا تنكحوا المشركين) gerek zahırî ve gerek hakıkî muşrık olan ve gerek ehlı kıtab olsun gerek olmasın gayrı mü'mın bulunan kâfır erkeklerın hıç bırıne de inkâh etmeyınız Onlara sizden hıç bır kız, kadın tezvıc eylemeyiniz (حتى يؤمنوا) tâ kı o imansızlar ıman etsınler,

o zaman verebilirsiniz. (و لعبد مؤمن) ve hiç şüphe yok ki mü'min bir kole (خير من مشرك) her hangi bir müşrikten, imansız bir kâfirden hayırlıdır. (ولو اعجبكم) velevse o kâfir sizi meftun ve hayran etsin, hürriyyeti, cemali veya serveti veya cah ve ikbali Dünyevîsi veya sair ahvali ve muamelesi ile pek ziyade gözünüze girmiş bulunsun. Böyle bile olsa gayri mü'min olan kimseye hiç bir mü'mine ve müslimeyi nikâhlamayınız (اولئك) o imansızlar erkek olsun dişi olsun (يدعون الى النار) çıraları insan ve taş olan o belâlı ateşe da'vet ederler, halen veya kalen ona çağırırlar (والله يدعوا الى الجنة و المغفرة باذنه) Allah ise iznü emrile Cennet-u mağfirete da'vet ediyor (و يبين اياته للناس) ve âyatını, delâili ahkâmını, gafil insanlara beyan eyleyor ki (لعلهم يتذكرون) onları tezekkür edib akıllarını başlarına alsınlar Ve mü'min olmıyanların behemehal muşrik olduklarını ve bunlarla nikâh ve inkâhın bir zina ve şirke muncer olacağını anlasınlar, bu nokta tefekkure muhtac değil, tezekkür kâfidir Binaenaleyh ey ehli iman Allahın emrini, da'vetini bırakıb da o kâfirleri veya kâfireleri tezevvuc veya tezvic ile kendinizi ateşe atmayınız.

Bidayeti islâmda müslumanlar gerek Ehli kitab ve gerek kitabsız alel'itlak gayri müslimlerle kız alır verirlerdi Bu esnada Abdullah ibni Revaha radıyallahüanh müslime bir cariyesini azad etmiş ve tezevvüc eylemiş idi. Haseblerine rağbeten kâfirelerle münakehayı arzu eden nas buna bir cariyeyi tezevvuc etti diye ta'n etmişlerdi. Bir de Beni Haşimin halifi olan Ebumersedi Ganevî Ken-

naz ibnılhusayn veya Mersed ıbni Ebı Mersed Kureyşten anak namında müşrike ve fakat cemalden nasıbedar olan bır kadını tezevvüc etmek ıçın resulullahdan ıstızan etmış «inneha tücibunî ya Resulallalı» demış idı. Kezalık Huzeyfet ibnilyeman velîdeı sevda hasna nanı carıyesını ı'tak ve tezevvüc etmış ıdı, bu hadıselerden birı veya mecmuu sebebiyle bu âyet nazıl oldu, kuffar ıle münakehat, yani gerek almak ve gerek vermek ıkısı de suretı kat'ıyede men-u tahrım edıldı. Bunda hurmetın şiddetıne tenbih için alel'umum gayrı mü'minlere müşrık ıtlak olunmuş « و الدين يؤمنون عا انزل اليك وما انزل من قبلك و بالاخرة هم يوقنون » medlulünce teblığatı Muhammedıye vechıle mu'mını müvahhıd olmıyanların hepsınde zahiren olmasa bıle hakıkaten bır müşrıklık bulunduğu ve bunlarla nıkâhın ateşe atılmak demek olduğu da bılhassa ıhtar olunmuştur kı hurmetın şıddetıne tenbıhtır. Ancak sureı « Maıde » de « و المحصنات من الذين اوتوا الكتاب من قبلكم » âyetı beyanıyle bu âyetın bırıncı fıkrasından Ehlı kıtab kadınları ıstısna olunarak Ehlı kıtabdan kız almağa maalkerahe ruhsat verılmış ve fakat ıkıncı fıkra muhkem olarak kalmış ve kız vermek hıç bır suretle tecvız edılmemıştır « الرجال قوامون على النساء » kanunı ilahîsı mucebınce zevceler zevclerının tabı'ıyetınde bulunurlar, bınaenaleyh bır mu'mıneyı kâfıre tezvıc etmek onu onun tabı'ıyetıne tevdı etmek ve davetıne mahkûm kılmak olacağından o mu'mıneyı suretı kat'ıyede ateşe atmaktır Lâkin bu kanunı ılahîyi bilen ve kendını ona gore idare edebılecek olan erkekler hakkında bu tabıiyet ve davete mahkûmıyet zarurî ve kat'î değıldır, bu şeraıt altında muslüman erkekler ıçın ihtıyac halınde bır ruhsata ımkân vardır. Bunun ıçın bu âyet ıle ırşad ve tezkirden sonra « و المحصنات من الذين اوتوا الكتاب » ıle luzumunda yalnız Ehlı kıtabdan kız almağa ruhsat verılmış ve zaruretler mıkdarınca takdır olunacağından ma'adası yıne hurmette bırakılmıştır. Şunu da tezekkur edelim kı

« هوالذی خلق لکم مافی الارض جمیعا ثم استوی الی السماء » âyeti mucebince emval ü eşyada aslolan ıbaha olduğunu ve delıli hurmet bulunmadıkça ıbaha ile âmel olunacağını ve fakat «لکم ما» buyurulduğundan dolayı bu ıbaha da insanlar, insanların canı ve ırzı dahıl olmadığını ve bıl'akis emvaldekı ıbahaı aslıye ınsanların canını, ırzını, hukukunu menafıını muhafaza ıçın bulunduğunu ve hasılı can ve ırzda aslolan ıbaha değıl hurmet olduğunu gormuş ıdık, can ve ırzda hurmet aslolunca da bır ıbaha ve cevaz delıli bulunmadıkça can gıbı ırz da dahı tasarruf, haram olacağından cevazı nıkâh behemehal bır delıle mutevakkıftır Delılı ıbaha bulunmıyan mevakı'de nıkâh, haramdır Yanı o nıkâh, nıkâh değıl zınadır Bu nokta ıyı tezekkür olununca anlaşılır kı bu âyettekı muşrıkât ve muşrıkîn mu'mınat ve mu'mınîn mukabılı olmasa ıdı de muşrıkı zahır manasına olabılse ıdı o zaman da musluman kadınlarının dığer kâfırlere nıkâhı hurmetı aslıye ıle haram olacaktı Zıra والمحصنات ıle musluman erkeklerın Ehlı kıtab kadınlarıyle tezevvuclerıne mesağ gosterılmış olduğu halde musluman kadınların Ehlı kıtab erkeklerıyle tezevvucu caız olacağına daır ne âyet, ne hadîs hıç bır delılı ıbaha varıd olmamıştır Hulâsa yakında geleceğı uzere muslumanların kadınları ıslâm tohumları ıçın bır harsı muhteremdır Ve ehlı ıslâm alelumum harslerınden mezrealarından hıc bırını ağyara çığnetmemek, vat' ettırmemekle mukelleftır, harsı mal olan vatan toprağını ecanıbe çığnetmek buyuk bır felâket olduğu gıbı can ve dın harsı olan nısvanı ıslâmıyeyı ağyara cığnetmek de felâketlerın felâketıdır Bunlar nıkâh değıl, onların da'vetıne uyub canları ateşe atmaktır « اولئك يدعون الى النار والله يدعو الى الجنة والمغفرة باذنه و يبين اياته للناس لعلهم يتذكرون »

Şımdı nıkâh dolayısıle

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ اَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَٓاءَ فِى الْمَحِيضِ

وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتّٰى يَطْهُرْنَ فَاِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ

اَمَرَكُمُ اللّٰهُ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ۞

نِسَٓاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ اَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ

وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ۞

Meali Şerifi

Sana hayızdan da soruyorlar, deki o bir ezadır, onun için hayız zamanı kadınlardan çekilin ve temizlenene kadar onlara yanaşmayın, iyi temizlendiler mi o vakit Allahın emrettiği yerden onlara varın, her halde Allah çok tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever ۞ kadınlarınız sizin için bir harsdir, o halde harsınıze nasıl isterseniz varın ve kendileriniz için ileriye hazırlık yapın ve Allahdan korkun ve her halde onun huzuruna varacağınızı bilin, müjdele mü'mınlere ۞

MEHIYZ masdarı mimî veya ismi mekân veya ismi zeman olabildığıne gore hayız, mahallı hayız, veya zemanı hayız demek olur Hayız, esası lûgatte sevelân manasından me'huz olarak kadınların âdetı olan kan akıntısının ismidır ki rahımden vakıt vakıt gelen kirli bır ifrazı tabiî olub eşhasa veya ahvale gore muddeti tefavut eder Maamafıh akallı üç, ekserı on gundur Imamı Şafiî, akallı bır, ekserı on beş gun oldıığuna ve Imam Malık akal ve ekserının de ta'yını mumkın olmadığına kail olmuslardır Ikı hayız beynındekı temızlık müddetıne tuhur denılır.

Hayzın ahkâmı şer'ıyesı, namaz ve oruca mani olması, mescıde gırmekten, Kur'an okumaktan ve Mushafa dokunmaktan ıctinab edılmesi, kadının bununla bülûga ermesi ve bu halde cimaın haram olmasıdır ki burada mansus olan da budur şöyle kı

(و يسئلونك عن المحيض) sana hayızdan da sual ediyorlar — Burada ve makabılnde vavı atf ıle « ويسئلونك » buyurulmasına mebnı bu suallerın hamr-ü meysirle beraber sorulmuş olması muhtemildır. Veya bu atıf, bu suallerın müslumanlar tarafından sorulmuş olduğuna ışarettir Cahılıye Arabları hayızlı kadınlarla beraber durmazlar, beraber yemek yemezlerdi kı Yehudîlerın ve Mecusîlerın âdetlerı de böyle ıdı Nasara ıse hayza ehemmıyet vermez, mucameat bıle ederlerdı. Nıhayet eshabdan bır kaç zat ıle beraber Ebuddehdah Rıdvanullahı aleyhım ecmeın Peygambere sual ettıler, o ıfrat ve tefrıt beynınde bır ı'tıdal olmak uzere şu cevab nâzıl oldu

(قل) de kı (هو اذى) o bır kırlılık, bır pıslıktır » Ya'ni yaklaşana ıstıkrah ıle ezıyet verecek murdar bır şeydır. Rayıhası fena, rengı bozuk, muhteveyatı mulevves bır ıfrazı suflîdır (فاعتزلوا النساء فى المحيض) bınaenaleyh kadınlardan hayız zamanına veya hayız mahallıne mahsus olarak çekılın (ولا تقربوهن حتى يطهرن) temızlenınceye, halı tuhra gırınceye kadar o kadınlara kırban etmeyın, ya'nı mucameatta bulunmayın veya dızlık altına yanaşmayın (فاذا تطهرن) tuhur akıbınde tetahhur ettıklerı, ya'nı gusledıb ıyıce temızlendiklerı vakıt (فأتوهن من حيث امركم الله) onlara Allahın emrettığı mevzı'dan gıdın (ان الله يحب التوابين)

şüphe yok ki Allah hasbelbeşeriye vakı' olacak kusurlardan dolayı çok çok tevbe edenleri sever (و يحب المتطهرين) ve tertemız olmağa çalışanları fuhşıyattan ve pıslıkten sıyrılıp pam pâk olanları sever Bınaenaleyh sız de Allahın sevdiği gibi olun ve Allahın sevdıklerını sevın. — Rıvayet olunduğuna göre Yehudîler bır kımse zevcesının önüne arkasından mücamaat ederse doğacak çocuğu şaşı olur derler ve bunu Tevrata ısnad ederlermış, Resulullaha bu nakledılmiş «كذبت اليهود» buyurmuş ve şu âyet nazıl olmuş: ey erkekler (نساؤكم حرث لكم) kadınlarınız sızın harsınızdır — HARS; esasen zıraat gibi ekın ekmek demek olub ekin yeri, mezrea manasına ısım de olur kı burada bu manayadır Bu ta'bır ıle kadının kadınlık uzvu bır yere, erkeğın nutfesı tohuma, doğacak çocuk da bitecek hasılata teşbıh edılerek bır ıstıare yapılmış ve bununla Allahın emrettığı mevzı ı hars, ızah buyurulmuştur kı mana şu olur kadınlar sızın ekınlığınizdır, siz onlara ınsan ve musluman tohumları ekıb hasılat olarak zürrıyyet yetıştıreceksınız (فأتوا حرثكم أنى شئتم) bınaenaleyh harsınıze — hars manası unutulmamak ve mevzı-ı harstan olmak şartıle — dıledığınız taraftan, her hangı bır vaz'ıyette ıstersenız gidınız (و قدموا لانفسكم) ve ma'amafıh kendınız ıçın ılerısnı gozetıb ona gore ıhtıyatlı bulununuz, sade kazaı şehvetle meşgul olmayıb ıstıkbalınız ıçın a'malı salıha ıle hazırlık gorunüz (واتقوا الله) ve Allaha ısyandan sakınınız da eğrı yola gıtmeyınız (واعلموا) ve bılınız ki (انكم ملاقوه) sız muhakkak Allaha mülâkı olacak huzuruna çıkacaksınız. Bınaenaleyh o zaman yuzunuzu guldurecek şeyler kazanın da rüsvay olacağınız şeylerden kaçının.

Ya Muhammed! Bu ahkâmı ü irşadatı tebliğ et (وبشر المؤمنين) ve bunları hüsnü kabul ile tatbik edecek olan mü'minleri de müjdele

وَلَا تَجْعَلُوا اللّٰهَ عُرْضَةً لِاَيْمَانِكُمْ اَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا
وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۞
لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِي اَيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ
قُلُوبُكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ۞ لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ
اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ فَاِنْ فَاؤُ فَاِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۞ وَاِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ
فَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۞ وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ
قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ
بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ اِنْ اَرَادُوا
اِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ
دَرَجَةٌ وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ع ۞ اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ
بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ

شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُقِيمَا
حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ
فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللّٰهِ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ
❁ فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ
فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَٓا اَنْ يَتَرَاجَعَٓا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا
حُدُودَ اللّٰهِ وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ❁

Meali Şerifi

Bir de sözünuzde durmanız ve mütteki olmanız ve nasın arasını düzeltmenız için Allahı yeminlerinıze hedef veya siper edip durmayın ○ Allah sizi yeminlerınizde bilmiyerek ettiğiniz — lağıv — le mü'ahaze etmez ve lâkin kalblerinizin irtikâb ettiğı yemınlerle mü'ahaze eder ve Allah gafurdur, halîmdir ○ Kadınlarından perhiz yemini (îlâ) edenler için dört ay beklemek vardır, şayed rücu' ederlerse şüphesiz Allah gafur, rahîmdir ○ Yok eğer talâka azmetmişlerse şüphesiz Allah söylediklerini işidir, kurduklarını bilir ○ Ve tatlık edilen kadınlar kendi kendilerine üç âdet beklerler ve Allahın rahimlerinde yarattığını ketmetmelerı kendilerine halâl olmaz Allaha ve Ahıret gününe imanları varsa ketmetmezler kocaları da barışmak istedikleri takdirde o müddet zarfında onları gerı almağa ehaktırlar, onların lehlerınde de aleyhlerindeki meşru' hakka mümasil bir hak vardır, yalnız erkekler ıçin onlar üzerinde bir derece var, ve Allahın izzeti

var hikmeti var ❁ O talâk iki def'adır, ondan sonrası ya eyilikle tutmak ya güzellikle salmaktır, onlara verdiklerinizden bir şey almanız da sizlere halâl olmaz, meğer ki erkekle kadın Allahın çizdiği hudutta duramıyacaklarından korksunlar, eğer siz de bunların hududı ilâhiyeyi dürüst tutamıyacaklarından korkarsanız kadının ayrılmak için hakkından vaz geçmesinde artık ikisine de günah yoktur, bunlar işte Allahın tayin ettiği hududdur, sakın bunları aşmayın, her kim Allahın hududunu aşarsa işte onlar hep zalimlerdir ❁ Derken kadını bir daha boşarsa bundan sonra artık ona halâl olmaz ta başka bir kocaya varıncaya kadar; bu da onu boşarsa Allahın hududunu sağlam tutacaklarına ümid var oldukları takdirde evvelkilerin birbirlerine dönmeleri kendilerine günah değildir ❁ Bunlar işte Allahın tayin ettiği hudud, ilim ehli olanlar için bunları beyan buyuruyor ❁

URZA Gergı ve manıa yahud açıktan hedef gibı bır şey'e maruz olup duran demektır.

YEMIN Esasen kuvvet ve sağlamlık demektır Bu munasebetle sağ ele «yemın» denildıği gıbı «bır kelâmı, ısmullahı suretı mahsusada zıkrederek takvıye etmeğe» de şer'an yemın denılr kı soyledıği sozu Allah huzurunda Allahı ışhad ederek onun azametı namına soyledığını gostermek suretıle bır taahhud ıfade eder Bunun ıçın yalan yere yemın etmek akıbetı pek vahımı bır günahtır,

ÎLÂ', dahı esasen yemın etmek manasınadır Şer'an zevcesıne mucamaat etmemek uzere yemın etmektir

TALÂK, tatlık manasına bır ısımdır Selâm teslım gıbı TATLIK lûgaten ıtlak gıbı bır şey'ın bağını çozub salıvermektır veya saldırıvermektır Şer'an kaydı nikâhın ref'ıdır kı lısanımızda boşamak denılır

MA'RUF, ma'rıfetten esasen tanınmış manasına sıfat olub bundan (akıl veya şerı' ıle hüsnü tanınan her fi'le ısm) olmuş bır kelımeı camıadır kı mukabılı münkerdir.

Adl-ü i'tidal, hakkaniyet, ıhsan, cûd, tatlı dil, hüsni muamele ve saire gibi müstahsen olan ma'aniye ve âdeti müstahseneye hep ma'ruf ıtlak edilir.

Ey mü'mınler (ولا تجعلوا الله عرضة لايمانكم) bir de Allahı yeminlerinize ma'ruz kılıb durmayınız -(ان تبروا و تتقوا و تصلحوا بين الناس) ki sözünüzde durasınız. Mütteki olasınız, halkın beynını ıslâh edesiniz. – Ya'nı Allâha çok yemin etmezseniz, barr, mütteki, muslıh olabılırsiniz veya birr-ü takva ve dargınlıkları barıştırmak içın de olsa Allaha çok yemın etmeyınız, yahud yeminlerınız behanesıle ıyilik etmenize, fenalıktan kurunmanıza, dargınlıkları barıştırmanıza Allahı ortada bır engel bır sed gıbi tutmayın Ya'nı bu gıbı umuri haseneyı yapmıyacagınıza yemin edıb de Allahı bunlara manı' tutmıya kalkışmayın Evvelâ böyle yemınler etmeyın, sanıyen boyle terki hayra mutaallık yemınlerınızde durmak Allah rızasına muvafıktır sanmayın – Netekım bır hadîsı şerıfte de varid olmuştur kı «bır kimse bir şey'e yemın eder de sonra gayrısını daha hayırlı gorurse o hayırlı şey'ı yapsın ve yemınine keffaret versın» Rıvayet olunduğuna gore Abdullah ıbni Revaha bır kırkınlık hasebıyle enıştesı Bışrıbnı Nu'manın yanına gitmıyeceğıne ve konuşmıyacağına ve kız kardeşıyle aralarını ıslâha çalışmıyacağına yemın etmış ve bunun üzerine «Allaha yemın ettım artık yemınımi bozmam caiz olmaz» demış ıdi. Bu âyet bunun veya Hazretı Ebı Bekrın bir yemıni hakkında nâzıl olmuştur. Hazretı Aışe demıştır kı bu âyet, Allaha yeminı tekrar etmek aleyhınde nâzıl olmuştur Bınaenaleyh doğru yemınden nehyedılmiş olunca artık eğrisı nasıl olacağı tasavvur edilsın. (والله سميع) Allah semı'dır yapılan yemınlerı işidir (عليم) alîmdır. Nıyyetlerınızı bılir

O halde her yemine mu'ahaze eder mi? - (لا يؤاخذكم الله باللغو في ايمانكم) yeminlerimiz içindeki lâğıv kısmıyle Allah sizi muahaze etmez. — LÂĞİV, derecei itibardan sakıt olan kelâm demektir, yemini lâğıv da bir akd ü kasıd bulunmıyan yemindir Bu da bir şey'e kanaatına göre yemin etmek ve sonra hilâfına olduğu anlaşılmaktır ki bunda kizib kasdı yoktur. Fakat imamı Şafi'î yemini lâgvı lisanda hayır vallahi, evet vallahi» gibi mucerred te'kid için söylenip half manası hatıra gelmiyen elfazı yemine hamletmiş ve bunda keffaret lâzım gelmiyeceğine kail olmuştur Lâkin bu âyetteki mu'ahazeden murad, muahazei Uhreviye olup mu'ahazei Dunyeviye olan keffaret demek olmadığı zahirdir, o cihhet surei «en'am» da gelecektir Demek olur ki Allah kezib kasdı bulunmıyarak ve doğru zannedilerek yapılıb da hilafı hakikat zuhur eden boşuna yeminlerle mu'ahaze etmez - (ولكن يؤاخذكم بما كسبت قلوبكم) ve lâkin kalblerinizin kesbiyle, yalan kasdiyle, bile bile yalan olarak yapılan yeminlerle mu'ahaze eder Buna «yemini gamus» denilir ki keffareti yoktur, bunun kunahından keffaret ile dahi kurtulunmaz (والله غفور حليم) halbuki Allahın mağfireti çok, hilmi çoktur ve lâğıv yeminlerle haddizatında kunah olmadıkları için değil gufranı hilminin çokluğundan dolayı mu'ahaze etmez Fakat Allah böyle gafuru halîm olduğu halde kalblerin kesbile kasden yapılan yalan yere yeminlerle muahaze eder Eksamı yeminden bir de «yemini mun'akide» vardır ki bununla istikbalde bir şey yapmağa veya yapmamağa azmedilir ve bu suretle tahkikî bir akid yapılır «filan şeyi yaparsam şöyle olsun, şunu vallahi yapacağım yahud vallahi yapmıyacağım» tarzında yapılan yeminler yemini mun'akidedirler Bu kabilden olmak üzere

(للذين يؤلون من نسآئهم) kadınlarından kaçınarak îla yapanlar, yanı zevcesını vetetmemek üzere yemın edenler ıçın (تربص اربعة اشهر) dort ay mühlet vardır (فان فآؤا) Bınaenaleyh bu muddette «ف» yaparlar, yani yemını bozup fılen donerlerse ـ فان الله غفور رحيم) şüphesiz Allah gaffur, rahîmıdır Ilerıde beyan olunacak keffaret ıle onları mağfıret eder (وان عزموا الطلاق) ve eğer «ف» yapmazlar da îlâ ile talâka azmederlerse (فان الله سميع عليم) her halde Allah semı, alîmdır — azmedılen talâkı ışıdır, ve nıyyetlerının ne olduğunu bılır.

Îlâ ile «ف» yapmayıp talâka azmetmek mes'elesınde selef üç vechile ıhtılâf etmışlerdır İbni Abbas demışdir-ki azımetı talâk dört ayın ınkızasıdır, İbnı Mes'ud ve Zeyd ıbnı Sabıt ve Osman İbnı Affan Hazaratının kavıllerı de budur Bunlar bır talâkı baın vakı olur demışlerdır. Hazretı Alı ve İbnı Omer ve Ebudderdadan ıkı rıvayet vardır kı bırı evvelkıler gıbıdır. Bırı de muddet geçtıkten sonra ya rücu' etmek veya tatlık eylemek uzere zevc tevkıf olunur ki Hazretı Aışenın kavlı de budur Üçuncu kavıl Saıd ibnı Museyyeb, Salım ıbnı Abdullah, Ebu Bekır ıbnı Abdurrahman, Zührî, Ata, Tavus kavlıdır kı dort ay geçınce bır talâkı rıc'î vakı' olur. Hanefiye evvelkıne, şafı'î ve malikî de ıkınciye kaıl olmuşlardır talâk lâfzı sarıh olub maba'dında goruleceğı uzere ric'î ıfade ederse de azımetı talâk tabırı kınaye gibı beynunette zahırdır. Sonra azım umurı kalbıyeden olduğu ıçın ayrıca talâffuzu mustelzımı değıldır İlâ' yemını buna kâfidır. Bır de bu âyette îlâ' ıçın rucu' veya talâk arasında başka bır şık yoktur Bınaenaleyh bu yemını bozma-

mak onunla talâka azimdir Bu azmile îlâ talâka niyyet edilen elfazı kineviye kabilinden olmuş olur ki bunlarla da bir talâkı bâyın vakı olur. Îlâda artık zevc başkaca bir de tatlık yapsın diye intızar edilerek şıkkı salis ihdas olunamaz

Şimdi yemin talâka müntehi olunca mutallâkalara gelelim

(والمطلقات) alelumum mutallâkalar (يتربصن بانفسهن ثلثة قروء) nefislerini uç kuru' tutub beklerler.» Aise, zatı hamil, gayrı medhulün biha, sağire ve cariye diğer nusus ile bu umumdan muhassastırlar Kuru' ve akra' «قرء» in cem'idir ki azdaddan olarak hayız ve tuhur manaları beyninde lâfzı müşterektir. Binaenaleyh mucmeldir. Ta'yini manası taleb ve taharrı ile beyana mütevakkıftır Imam Malik ve Şafiî bunu tuhur ile tefsir etmişler de Ebu Davud ve Tirmizide tahric olunduğu üzere Hazreti Aişeden rivayet olunan «طلاق الامة تطلقتان وعدتها حيضتان» = cariyenin talâkı iki talâk ve iddeti iki hayzdır» hadîsi Nebevîsi ve buna mutabık olarak Ibni Omerden Imamı Şafiî Hazretlerinin dahi rivayet eylediği diğer hadîsi Nebevî delâletile iddette «kar» in hayız demek olduğu beyan olunmuş ve kemmiyette fark varsa da bu noktai nazardan cariye ile hurrenin iddetinde fark bulunmadığı müttefekunaleyh ve siyakı âyetten anlaşıldığı uzere beklemekten maksad beraeti rahmin tebeyyun eylemesi olub bu beraetin hayız ile anlaşılacağı da zahir bulunmuş olmasına ve kutübi Fıkhiyede mübeyyen olan daha bazı mueyyidata binaen eimmei Hanefiye bunu hayız ile tefsir etmiştir ki hulefai Raşidîn, Abadile, Übeyy ibni Kâb, Muaz ibni cebel, Ebüdderdâ, ubadet, ibnissamit, Zeyd ibni Sabit, Ebu Musel'eşari ve Ma'bedicühenî radıyallahu anhum Hazaratının kavilleri de budur. Binaenaleyh hur ve balıga olan mutallâkalar tam üç âdet görünceye kadar nefislerini zabtedib bekliyeceklerdir. (ولا يحل لهن -

(ان يكتمن ما خلق الله فى ارحامهن) ve onlara Allah tealânın rahimlerinde halk ettiği hayız veya hamil her ne ise onu ketmetmeleri caız olmaz ve saklamakla intifaa kalkışmaları halâl olmaz (ان كن يؤمن بالله واليوم الاخر) eğer onlar Allaha ve yevmi Ahırete iman ediyor ıseler bunları saklamazlar· olduğu gibi söylerler, bu babda söz kendilerinındir.(و بعولتهن)

BUULE «ba'l»ın cem'ıdır. Ba'l bir zamanlar perestış edılen bir putun ismı olduğu gıbı yükseklık mazmunıle Seyyıd ve Malık Ya'nı Efendi ve zevc ve zevce manalarına da gelır Erkeklere muzaf olursa Hanımları, kadınlara muzaf olunca da Efendıleri, zevcı kaımlerı demek olur kı burada böyledır o halde mealı· ve o mutallakaların Efendileri ya'nı onları boşayan ve fakat talâkı rıc'î ıle boşayıb henuz Efendılığını muhafaza eden kocaları (احق بردهن فى ذلك) onları bu muddet zarfında rıc'at ıle yıne nıkâhlarına ırca etmeğe herkesten ohaktırlar – Hattâ ıddet zarfında erkek kavlen veya fı'len rıc'at etmek ıster de kadın razı olmazsa söz erkeğındır (ان ارادوا اصلاحا) eğer o Efendıler aıle beynınde bır ıslâh ısterler, ızrar ve beynunet fıkrınde bulunmazlarsa bunu yapabılırler, bu da hukukî noktaı nazardan verdıklerı talâkı bâyın olarak vermeyıb rıc'î olarak vermelerıle anlaşılır, buna rağmen bâtında makşadları geçınmek olmayıb kadının ıddetını uzatarak ızrar etmek gıbı bır sui nıyyet ıle alâkadar olursa sırf kalbî olan bu nokta da «ولكن يؤاخذكم بما كسبت قلوبكم» medlûlunce muahazeı ılâhıyeye mustahık olurlar (و لهن) ve kadınlar ıçın erkekler uzerınde (مثل الذى عليهن) erkekler ıçın kadınlar üzerınde bulunan hukuka mumasıl (بالمعروف) maruf

veçhile, yani tanınması ve muhafaza edilmesi vacib hukuk, mevcuddur, ki bunlar müteaddid âyetlerde beyan olunmuştur. Ezcumle «عاشروهن بالمعروف» ، «امساك بمعروف او تسريح باحسان» - «وعلى المولود له رزقهن وكسوتهن بالمعروف» ، «الرجال قوامون على النساء بما فضل الله بعضهم على بعض وبما انفقوا من اموالهم» ، «و اتوا النساء صدقاتهن نحلة» ، «وان اردتم استبدال زوج مكان زوج واتيتم احديهن قنطارا فلا تاخذوا منه شيئا» ، «ولن تستطيعوا ان تعدلوا بين النساء ولو حرصتم فلا تميلوا كل الميل فتذروها كالمعلقة» . İmdı bu hükmün umumu içinde şu da anlaşılıyor ki hîni nikâhta mehır tesmiye edilmemiş ise mehrı misil de lâzım gelir

(و) Maamafih (للرجال عليهن درجة) erkekler için kadınlar üzerinde fazla bir derece vardır. Maksadı izdivacda erkekler kadınlara müşarık olmakla beraber üzerlerinde bulunurlar, onları ve ellerindekini gozetir, muhafaza ederler, idare ve infak eylerler, me'uneti aileyi erkekler çekerler, erkeklerin bu gibi cihetlerle der'uhde edecekleri fazla vecibeye mukabil meziyyet ve dereceleri de fazladır Ve fakat bunu sui istimal etmemelidir (والله عزيز حكيم) Allah da azîz, hakîmdır. Ahkâmına muhalefet edenlerden intikamını alır ve onun ahkâmı hikem ü masalih ile doludur.

(الطلاق) Şer'an kaydı nikâhın ref'i demek olan talâk: boşamak (مرتان) iki kerredir. (فامساك بمعروف) Talâkı muteakib hükûm de ya donüb húsnı muaşeret ve iyi muamele ile tutmaktır. — Demek ki talâk lafzı sarihı iki kerresinde talâkı ric'î ifade eder (او تسريح باحسان) veya donmeyip ihsan ile, güzellikle salıvermektir. - (ولا يحل لكم ان تاخذوا مما اتيتموهن شيئا) Ve mukaddema nikâh için onlara vermiş olduğunuz mehırlerden talâk mukabilinde bir şey almanız halâl olmaz Bu halâl olmazsa diğer mal-

larından hiç olmaz. Erkekler buna tenezzül etmemeli, kadınları tazyık edıb talâk behanesiyle verdiklerini geri almağa veya onlardan istifade etmeğe kalkışmamalıdır, böyle bir şey kat'iyyen haramdır (الا ان يخافا الا يقيما حدود الله) Meğer kı o karı koca Allahın ta'yin ettıği hududda duramayacaklarından endişe etmış, sevişemeyip hukukı zevcıyete riayet edemiyecekleri, gayrı meşru bir hale gıriftar olacakları zannına düşmüş bulunsunlar. (فان خفتم الا يقيما حدود الله) o vakıt ey hâkimler' bu ikısının Allahın ta'yin ettığı hududı şerı'de duramıyacaklarından korkar, bunu ba'zı emarelerden anlarsanız (فلا جناح عليهما فيما افتدت به) o zaman kadının kaydı nıkâhtan kurtulmak ıçın talâka mukabıl gerek mehir ve gerek saireden verdığı bedelde ne veren zevce ne de alan zevc, ıkisıne de cünha yoktur. — Bu suretle hul'olub nikâhtan sıyrılmak caızdir. Ve bu bir talâkı bâın olur ve talâkın da boyle rıc'at caiz olmaz bâin nev'i vardır

Rivayet olunuyor ki Abdullah ıbni Ubeyy ıbni Selûlun kızı Cemile zevcı Sabıt ıbnı Kaysi sevmezınış, Resulullaha gelmiş de «ya Resulallah ne ben ne Sabıt başlarımızı hıç bır şey bır araya getiremıyecek. Vallahi ne dînınde ne ahlâkında bır aybını görmuyorum Lâkın ıslâmdan sonra küfre düşmeğı çırkın görüyorum, ona da bugzumdan tahammül edemiyorum. Bir gun perdenın bır tarafını kaldırıb baktım, karşıdan bır kaç kışı içınde gordum, ne göreyım içlerınde en siyahı, en kısası, en çırkın yuzlusü o» demiş, badehu bu âyet nâzil olmakla Sabıtten mehrolarak aldığı bağçeyı verib hul'olmuştu.

(تلك) İşte bu ahkâm (حدود الله) Allahın ta'yın ettığı hu-

duddur. (فلا تعتدوها) artık bunları tecavüz etmeyiniz (ومن يتعد حدود الله) ve her kim Allahın koyduğu hududu tecavuze kalkışırsa (فاولئك هم الظالمون) ışte bunlar zalimlerden ıbarettırler Bu tecavüzle kendilerıni gadab ve ıkabı ilâhîye ma'ruz kılmış olacaklarından bu zulmü de evvel emırde kendılerıne yapmış olurlar. — Zamır ıle ıktıfa olunmayıb da Allah ısmı celâlının mükerrer ızharı, celâlı ılâhîyı ıhtar ıçındır

(فان طلقها) zıkrolunan ıkı talâktan sonra zevc o mutallakayı ba'derrıc'a veya ıddet ıçınde bır daha boşarsa (فلا تحل له من بعد) artık üç talâktan sonra o kadın o erkeğe hıç bır veçhıle halâl olmaz — Bu sarahate karşı ona halâl demek kufrolur Bu hurmet (حتى تنكح زوجا غيره) ta o kadın kendını dığer bır zevce tam manasıyle nıkâh edınciye kadar Rıfaanın zevcesı hakkındakı «حتى يذوق من عسيلته و يذوق من عسيلتك» hadîsı şerıfıle beyan olunduğu uzere balcığazını tatıncıya kadar devam eder — Oyle aralarında uç talâk vakı olmuş olan erkekle kadının samımî bır âıle teşkıl edebılmelerı âdeten ıhtımâlsızdir Aralarında cüz'î bır cazıbe bulunsa ıdı her halde bır veya ıki talâkla ıktıfa edılır ve o zaman salâhı hale ıntızar olunabılırdı Alâkaı zevcıyet ve ahvalı ruhıye dakık ve derın bır şey olmak hasebıyle bıhakkın takdır edılemeyıb bazı arızalarla bıttehevvur kat'ına kıyam edıldığı halde çok geçmeden a'makı ruhtan nedamet geleyan edebıleceğı melhuz olduğundan dolayı Cenabı Allah üçe kadar talâka müsaade etmış ve bunların da kadının temiz bulunduğu tuhur zamanlarında yapılması mesnun kılınmıştır Bınaenaleyh bırıncı ve ıkıncı talâk bırer dersı tecrıbedir. Bu

tecribeler yapıldıktan sonra üçüncü talâka lüzum gören ve hakkın bahşettiği bu dersi tecribeden istifadeyi hiç de takdir etmeyen bir erkekle o kadın arasında ciddî bir hayatı içtimaiyeye ihtimal verilemez Fakat o kadının elden çıkıb firaşı ahare girmesi gibi acı bir hicrandan sonra bile ruhlarının derinliklerinde evvelce hissedemedikleri bir alâkai izdivac bulunduğunu takdir ederlerse o zaman bunun ciddiyetine inanılabilir Binaenaleyh (فان طلقها) bu nikâhtan sonra bu ikinci zevc şayed o kadını tatlık ederse (فلا جناح عليهما ان يتراجعا) bu kadın ile zevci sabıkın biribirlerine tekrar donub her ikisinin rızasile nikâh olunmalarında mahzur yoktur (ان ظنا ان يقيما حدود الله) Allahın hududi şer'iyesinde duracaklarını zannederler, öyle bir hicrandan sonra boyle alâka hissederlerse bunu yapabilirler (وتلك) ve işte yukarıdan beri zikrolunan bütun şu ahkâm (حدود الله) Allahın tağyir-ü muhalefetle taarruzdan masun bulunan ahkâmı kat'iyei muayyenesidir ki (يبينها لقوم يعلمون) Allah bunları anlayıb bilecek olan ehli ilim zumresi için beyan eder — Teklif, umuma, fehm-u tebliğ, ehli ilmedir Kitab ve sunnet ile bunlara daha bazı beyanlar lâhik olacak ve butün bunların dekaikini veresei Enbiya olan ulemayı din ve e'immei muctehidîn anlayacak, füruatını ve zaman, zaman netayici cuziyesini onlar istinbat ve tebliğ edeceklerdir Binaenaleyh ilimde rusuhu olmıyanlar bunları kendi kendilerine halletmeğe kalkışmayıp ulemaya müracaat etmelidirler.

Siz şimdi şu beyanata dikkat ediniz

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاۤءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ
اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ
ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ
اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَمَا اَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ۞ وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاۤءَ
فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ
بِالْمَعْرُوفِ ذٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ
الْاٰخِرِ ذٰلِكُمْ اَزْكٰى لَكُمْ وَاَطْهَرُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۞

Meali Şerifi

Hem kadınları boşadınız da ıddetlerini bitirdiler mi, artık kendilerini ya ıyilikle tutun veya iyilikle salın, yoksa haklarına tecavüz için zararlarına olarak tutmayın, bunu kim yaparsa nefsine zulmetmiş olur, Sakın Allahın âyetlerini şaka yerine tutmayın, Allahın üzerinizdeki ni'metini ve size va'zlar vererek indirdiği kitab ve hikmeti unutmayın düşünün, hem Allahdan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir ❋ Kadınları boşadınız da ıddetlerini bitirdiler mi, aralarında meşru surette rızalaştıkları takdirde kendilerini kocalarına nikâh edecekler diye tazyık da etmeyin, bu işte içinizden Allaha ve Ahıret

gününe iman etmiş olanlara verilir bir öğüttür, bu sizin hakkınızda daha hayırlı ve daha nezihtir, siz bilmezken Allah bilir »

(واذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن) Kadınları tatlik ettiniz onlarda ecellerine yetiştiler mı, Ya'nı bervechı balâ bekliyecekleri müddetlerinin sonuna yaklaştılar mı — Lâfzı sarıh ile «tallâktüha = onu boşadım» demek bir talâkı ric'î ifade edeceğine mebnı hükmi sabıka tevfıkan. (فامسكوهن بمعروف) ya o muddet bıtmeden derhal ric'at edib onları vechi ma'ruf ile ve hüsnı suretle tutunuz (اوسرحوهن بمعروف) veya vechı ma'ruf ıle salıverinız (ولا تمسكوهن ضرارا لتعتدوا) haklarına teaddı ve tecavüz etmek içın, meselâ hul'a mecbur edib ellerınden bır bedel kapmak ıçın onları zararla karşılayıb ızrar etmek kasdıle tutmağa kalkışmayınız Eyıce geçınmek maksadınız ve ümidiniz yoksa ılk talâkta güzelce salıverınız de bir ıddet ıle kurtulsunlar Iddetlerının nihayetlerıne doğru müracaat edıb tekrar boşamak suretıyle ıkı veya uç kerre ıddet beklemeğe mecbur etmeyınız (ومن يفعل ذلك) bunu, bu ımsaki zıraı her kım yaparsa (فقد ظلم نفسه) muhakkak kendıne zulmetmış olur (ولا تتخذوا ايات الله هزوا) bır de Allahın âyetlerinı eğlence gıbi tutmayınız, alelhusus nıkâh ve talâk hakkında pek ciddı olunuz Zıra âyatı ilâhıyeyı istıhfaf küfurdür.»

Denilıyor ki ba'zıları nıkâh, talâk ve atâk yapar sonra canım ben şaka yapıyorum dermış, bu sebeble bu nazmı celil nâzıl olmuş ve bunun için aleyhıssalâtu vesselâm

«üç şeyin ciddi cid, hezlı de ciddır Nikâh, talâk, atâk» buyurmuştur.

Binaenaleyh ey muslümanlar! bu babda hezilden, istıhfaftan son derece ıctınab edınız (واذكروا نعمت الله عليكم) de Allahın uzerınizde olan nimetlerını yad ediniz (و) bılhassa (ما انزل عليكم من الكتاب والحكمة يعظكم به) size va'z-u ırşad olarak üzerinıze ınzal buyurduğu kıtab ve hıkmeti hatırda tutunuz (و اتقوا الله) bu babda Allahdan korkunuz (واعلموا) ve bilınız kı (ان الله بكل شئ عليم) bılâ şek velâ şuphe Allah her şeye alîmdır. – Yaptığınız, yapacağınız, terkettığınız ve edeceğınız şeylerden hiç bırı ona gızlı kalmaz. Bınaenaleyh sız onun nımetlerını unutur, bu kıtab-u hıkmetin kadrıni bılmez, hukukunu muhafaza etmez ahkâmına rıayet eylemezsenız tasavvur edemıyeceğınız envaı ıkaba gırıftar olacağınızı bılmelısınız Bu âyet Sabıt Ibnıyesar hakkında nazıl olmuştur, sınanı ensarî dahı denılır Zevcesını tatlık etmış ıddetının çıkmasına ıkı üç gun kale rıc'at etmış yıne boşamış yıne rıc'at etmış yıne bosamış, bu suretle kadının zararına yedı ay geçmış ve o zaman henuz talâk, tahdıd edılmemış ımış

ECEL, hem muddete, hem de muntehasına ıtlak olunur BULÛĞ da bır şey'e erışmek demek olub tevessuan son derece yaklaşmak manasına dahı gelır Bınaenaleyh bulûğı ecel, ıddetın nıhayetıne erıb bıtırmek veya nıhayetıne yaklaşmak ma'nalarına muhtemıldır Halbukı balâda «و بعولتهن احق بردهن في ذلك» buyurulmakla hakkı rıc'atın ıddet içınde olmakla meşrut olduğu anlaşılmıştı, Burada ıse «فامسكوهن» hakkı rıc'atı ıfade ettığınden bu karıne ıle bu âyette bulûğı ecel ıddetın nıhayetine yaklaşmak demek olduğu tezahur eder şımdı de ıddetin ınkızasından sonrakı hukum beyan buyurulmak uzere buyuruluyor ki

(و اذا طلقتم النساء فبلغن اجلهن) bır de ey velıler veya ey mü'minler kadınları boşadığınız ve bınaenaleyh onlar da ecellerine erdığı ya'nı ıddetlerini bıtirdığı vakıt - فلاتعضلوهن ان ينكحن ازواجهن اذا تراضوا بينهم بالمعروف) eskı zevçlerıne nefıs lerıni tezvıc etmelerıne aralarında veçhı ma'ruf ıle teradı bulunduğu takdırde mümaneat etmeyın — Hasılı ıddet bıttıkten sonra zevcı evvelin kendılığınden hakkı rıc'atı kalmaz, lâkın kadının rızasıyle tecdıdi nikâh edebılır. Buna da ma'ruf veçhıle olmak şartıyle hıç kımsenın ve hattâ velılerın bıle mumaneata hakkı yoktur Meselâ şahıdsız veya mehrı mısılden dun bır mehrıle razı olmak gıbı hılâfı ma'ruf olursa o zaman velisı menetmeğe salâhıyet dardır Bınaenaleyh ıkı talâkta boyle bıtteradı ıkı def'a tecdıdı nıkâh caızdır. Fakat üçuncusu bervechı bâla zevc ahara varmadan halâl olmaz Rıvayet olunduğuna gore Ma'kıl ıbnı Yesar kızkardeşı Cumlu Ebulvelıd Asım ıbnı Adıyyıbnı Aclana tezvıc etmış, o da sonra tatlık etmış bırakmış, ıddetı çıktıktan sonra pışman olmuş, yenıden ıstemeğe glmış, kadın da razı olmuş, bunun uzerıne Ma' kıl de kız kardeşıne «o senı boşadı sen yıne ona varmak ıstıyorsun, eğer tekrar varırsan yuzum yuzune haram olsun» demış ıdı Kezalık Cabır ıbnı Abdıllah da amuca sının kızını menetmış ıdı. Bu âyet bunlardan bırı veya her ıkısı hakkında nâzıl olmuştur Resulullah Ma'kılı ça ğırmış bu âyetı tılâvet buyurmuş, Ma'kıl de «rabbımın emrıyle burnum surtuldu, Allahım, razı oldum ve emrıne ınkıyad ettım» demış ve kızkardeşını zevcıne nıkâh etmış Hazretı Cabır de «bu âyet benım hakkımda nâzıl oldu dermış. Lâkın sebebı nuzul bunlar olduğuna gore tatlıkı yapanlar başka mumanaattan menolunanlar başka olmak lâzım geleceğınden bu da «طلقتم» hıtabiyle «لاتعضلوا» hıtabının ayrı ayrı muhatablara tevcıhı ıle tefkıkını ıktıza edecc

ğinden nazma muvafık olmıyacağı mülâhazâsile âyete şu mana verilmiştir. ey zevçler kadınlarınızı boşadığınız ve bunun üzerine onlar da ıddetlerini bitirdikleri vakıt onları tazyık edıp başka kocaya varmaktan menetmeyiniz, taradıı tarafeyn ıle berveçhı meşru nikâh ile gerek siz ve gerek başkası dıledıklerine varsınlar.» İbnı Abbas, Zührî, Dahhak demışlerdır ki bu âyet zevcelerini tatlık ettikten sonra başka bır kocaya varmaktan meneden zevçler hakkında nâzıl olmuştur Çünkü hamıyyeti cahıliye ile bazıları mutallakalarını zulmen tazyık ederler, izdivaçlarına meydan vermek ıstemezlerdi. Kuvveti rıvayete binaen ekser müfessirîn evvelkine tarafdar olmaklaberaber dırayet noktaı nazarından bunu evlâ görenler de vardır Esasen bu ıkı mana mütearız değıldırlr, bırı diğerını mustelzımdır Fakat her birınde bır noktaı nazardan faıdeı zaıde vardır Masîkaleh noktaı nazarından ıkıncı tefsıre gore bu âyetteki nehyı adal obır âyetteki imsakı zırar nehyının mazmununda dahıl bır nevı tetımmesı olacak, bırıncı tefsıre gore ıse ona mukabıl bır hükmi mustakıl ıfade etmış bulunacaktır Tefkıkı hıtab mahzuru ise uç suretle medfu'dur Evvelâ, telvını hıtab dahı bır nevi ıltıfat olarak vucubı belâgattendır Sanıyen, tatlık, sebebıne ısnad suretıle boşatmak manasına da gelebılır. Ve bu suretle muhatablar değışmenış ıkısı de velılerden ibaret olmus olur Lâkın bunun Ma'kıl ve Cabır hâdıselerıne mutıbakı bıraz cayı nazardır. Salısen, dığer hıtabların yalnız zevclere veya velılere aıd olmayıb umum ümmete mutevecцıh olmasıdır kı bu suretle talâka hukukullah ta'bırı aharle hukukı umumıye taalluk ettığinden ba'zın fi'lı mecmuuna nısbet edılmış olur ve bolye ısnad gerek kelâmı Arabda ve gerek Kur'anda şayı' ve mustefızdır Hukukı şahsıye ıtıbarıle boşayanlar zevçler, mümanaat edecek olanlar dığerlerı olduğu halde hukukı umumıye noktaı nazarından ıkısı de bır hey'etı içtımaıyeye aiddır Ve bınaenaleyh ekser mufessırîn kavlı rıvayeten

kuvvetlı olduğu gibi dirayeten de dakıktir. Ve filvakı talâkta hukukullah bulunduğu müsellemdir.

Ey muhatabı mutlak! (ذلك) şu beyan olunan nehyı tazyık hükmi mühimmi (يوعظ به من كان منكم يؤمن بالله واليوم الاخر) siz insanlardan Allaha ve Ahıret gününe iman eder olan her ferde vaz-u nasıhate şayandır Ey mü'minler! (ذلكم) bu yok mu? (ازكى لكم) sızın ıçin en feyızlı (و اطهر) ve en temız, pek ziyade mucıbi taharet u nezahet bir hükümdür

Şer'an ve mürueten müstahsen olan veçhi ma'ruf ıle bıtterâzı nikâha mani olmamak, bu babda müşkılât çıkarmamak, tazyık etmemek evvelâ bunu yapabılecekler içın emri ılâhîye ımtısal olacağından bır hayır, bir sevabdır. Sanıyen zevc ve zevce ıçin namus-ü ıffet noktaı nazarından pek zıyade mustelzimi taharet-u nezahettır Zıra nıkâhtan menolundukları takdırde hudanekerde şüpheye ma'ruz kalmalarından korkulur Çunkü kadınlarla erkekler arasındakı alâkalar esrarengız bır şeydır (والله يعلم) bütun bunların ledünnıyyatını ve ahvalı beşerın salâhına müteallık ahkâm-u şerayıın kunhunü Allah bılır (و انتم لا تعلمون) sız ıse bunları bılmezsınız, zahırde dolaşırsınız

Mutallâkalar hakkında netıcei nıkâh olan ve binaenaleyh menkûhalarda dahi carı bulunan ırda' ve nefaka gıbı bazı ahkâm daha vardır kı bunlar da berveçhi âtı beyan olunur

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ اَرَادَ اَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ

لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَٓارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلَا
مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ فَاِنْ اَرَادَا فِصَالًا
عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَاِنْ اَرَدْتُمْ
اَنْ تَسْتَرْضِعُٓوا اَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِذَا سَلَّمْتُمْ مَٓا اٰتَيْتُمْ
بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاعْلَمُٓوا اَنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ۞

Meali Şerifi

Valideler evlâdlarını emziğin tamamlanmasını istiyenler için iki bütun yıl emzırırler, evlâd kendisinın olana da emzirenlerin yiyecekleri, giyecekleri lâyıkiyle borc, maamafih herkes ancak vüsuna görε mükellef olur, ne yavrısiyle bir ana, ne de yavrısiyle bir baba ızrar edilmesın, varise düşen de aynı borc, eğer baba ve ana biribirlerinin müşavere ve rizalariyle memeden kesmek isterlerse kendılerine günah yok, ve şayed çocuklarınızı başkalarına emzirtmek isterseniz vereceğınizi güzel güzel verdikten sonra yine size günah yok, bununla beraber Allahdan korkun ve bilin ki Allah her ne yaparsanız görür, basîrdır ❋

(والوالدات) Menkûha olsun mutallâka olsun butun valıdeler (يرضعن اولادهن حولين كاملين) evlâdlarını tam ıkı sene emzırırler, emzırmelerı lâzım gelır, hükmı ılâhîde valıdelerın şanı budur Bu hukum (لمن اراد ان يتم الرضاعة) emızır-

meyi itmam etmek istiyen içindir Binaenaleyh tam iki sene müddeti irda a'zamî olup âyette beyan olunacağı üzere tenkısı caizdir. (و على المولوده) mevlûdünleh yanı çocuk kendisi için doğmuş ve onun vılâdetıne illet ve nesebine malik bulunmuş olan baba uzerine de – و (رزقهن کسوهن) o validelerin ücretleri olmak üzere rızkları ve kısveleri vacibdir Fakat alel'ıtlak değil (بالمعروف) kadri ma'ruf ile yanı babanın vüs'atine gore tarafeynın hal-ü şaniyle mütenasib olarak bir hâkımın muvafık görebıle ceği mıkdarda vacibdir Çunku (لا تكلف نفس الا وسعها) hiç bir kimse vus'unden başkasıyle mukellef olmaz, teklifi malâyutak mumkin olsa da yapılmaz (لاتضار)—Ibnı Kesir, Nâfı'den Verş, Yakub kıraetlerınde ‹ra› nın şeddesi ve zammıyle, Ebucafer kıraetinde şeddesız ‹ra› nın sukûnıyle Aşerenın mutebakısınde «ra› nın şeddesı ve fethıyle okunur ki muşeddedlerde ‹ضرر› dar ve müfaale babından malûm veya meçhul nehvı hazı sâkınde ‹ضير› den neh yı meçhuldur (والدة بولدها ولا مولوده بولده) ne çocuğu yüzünden valıde ne de çocuğu yuzunden peder ızrara kal kışılmaz, ızrara kalkışmasın, ızrara kalkışılmasın, hiç biri ne zarar verilmesın ‹لاضرر ولاضرار›.

Baba berhayat ise rızk ve kısve boyle, vefatı takdırınde (و على الوارث مثل ذلك) varıs uzerine de onun gibidir – Bu varıs ya babanın varısı veya çocuğun varısıdır Evvelâ vefat eden babasına varıs olan sabiye mikdarı kâfi mal kalmış ise o rızk u nefaka ona, kalmadığı ve başka cihetten malı da olmadığı takdırde de o sabiye o sırada varıs olabılecek mevkide bulunan zı rahımı mahrem karî

bine veya asabasına vacib olur. (فان ارادا فصالا) imdi ana ile baba iki seneden evvel memeden kesmek isterlerse (عن تراض منهما و تشاور) ikisinin bir müşavere edib rıza göstermeleri şartıle (فلا جناح عليهما) ikisine de bunda bir günah yoktur. — Ana ile baba beraber müşavere ederlerken her halde yavrılarının menfeatini gözetirler Böyle ikisinin re'y-ü ictihadı birleşib de rıza gösterdiler mi artık hata ihtimali pek az olur. Olsa bile hüsni niyyetle ehlinden ve yerinde vakı olan ictihad da hatâ ma'fuvdür. Fakat müşavere etmezler veya birinin rızası olmadan yapılmış ise günah olur. Işte balâda «من اراد ان يتم الرضاعة» bu müşaverede kesmeye razı olmıyandır

Ey babalar! (و ان اردتم ان تسترضعوا اولادكم) bir de siz evlâdınızı süt ana tutub emzirtmek isterseniz (فلا جناح عليكم - اذا سلمتم ما آتيتم بالمعروف) vermek istediğiniz ücreti veya - ibni Kesir kıraetinde medsiz «اتيتم» okunduğuna göre — ihsanı, orfe muvafık ve şer'an mustahsen bir surette güzelce teslim ettiğiniz takdirde size bir gunah yoktur — Demek ki baba çocuğuna sut ana tutub validevi emzirmekten menedebilecektir Fakat süt anayı memnun etmelidir ki çocuğa iyi baksın. Dikkat ediniz (و اتقوا الله) ve Allahdan korkunuz (و اعلموا) ve biliniz ki (ان الله بما تعملون بصير) her ne yaparsanız Allah ona muhakkak agâhtır Binaenaleyh size ona gore mücazat veya mükâfat eder.

Ahkamı nikâh talâka, talâk, iddete ve neticei nikâh olan vilâdet, rida' ve nefakaya, nefaka da «و على الوارث مثل ذلك» fıkrasında vefata ve nihayet ahkâmı Uhreviyeye müntehi olmakla şimdi de iddeti vefatın ve bu münasebetle yeni-

den bazı adab ve ahkâmı nikâhın beyanı için buyuruluyor ki:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ
اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ
خَبِيرٌ ۞ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ
النِّسَاءِ اَوْ اَكْنَنْتُمْ فِي اَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ
وَلٰكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا اِلَّا اَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا
وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ
اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِي اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ
حَلِيمٌ ۞ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمَسُّوهُنَّ
اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى
الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ۞
وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ

فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ اِلَّٓا اَنْ يَعْفُونَ اَوْ يَعْفُوَا الَّذٖى
بِيَدِهٖ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَاَنْ تَعْفُٓوا اَقْرَبُ لِلتَّقْوٰى وَلَا
تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصٖيرٌ ❁
حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ
قَانِتٖينَ ❁ فَاِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا فَاِذَٓا اَمِنْتُمْ
فَاذْكُرُوا اللّٰهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ❁

Meali Şerifi

İçinizden vefat edib de arkalarına kadın bırakanların zevceleri nefislerini dört ay on gün bekletecekler, ıddetlerini bitirdilermi artık kendi haklarında meşru' olarak ıhtiyar edecekleri haraketten size mes'ulıyet yok, Allah her ne yaparsanız habîrdir ❁ Kadınlara namzedliği çıtlatmanızda veya gönlünüzde tutmanızda da size bir beis yoktur, Allah biliyor ki siz onları mutlaka anacaksınız, ancak kendileriyle bir gizliye va'dleşmeyin yalnız meşru' bır söz söylemeniz başka, Farzolan ıddet sonunu bulmadıkça da nıkâhın akdine azmetmeyin, muhakkak Allah gönlünüzde ne varsa bilir, bunu bilin de ondan hazer edin, Hem de bilin ki Allah gafur, halîmdır ❁ Eğer kadınları kendilerine el sürmeden veyahud bir mehir kesmeden boşadınızsa olmaz değil şu kadar ki onları müstefid edin, eli geniş olan kaderince, eli dar olan da kaderince ve güzellikle bir müt'a verin, bu, muhsinler üzerine borc bir haktır ❁ Ve eğer onları kendilerine el sürmeden

boşar da mehir kesmiş bulunursanız o vakit borc o kesdiğiniz mıkdarın yarısıdır megerki kadınlar afvetsinler veya nikâhın düğümü elinde bulunan erkek afvetsin, erkekler! sizin afvetmeniz takvaya daha yakındır, aranızdaki fazlı unutmayın şüphesiz ki Allah her ne yaparsanız görür, «بصير» * namazlara dıkkat edin hele orta namaza, ve kalkın Allah için dıvan durun * eğer bir korku halinde iseniz yaya veya süvari giderken kılın, emniyeti bulduğunuz vakit de böyle bilmediğiniz şeyleri size öğrettiği gibi hemen Allahı zikredin *

Malûmya bu doğuşun bır de olumu vardır (والذين يتوفون منكم ويذرون ازواجا) içınızden vefat edıb de gerıye zevce bırakanların zevceleri de (يتربصن بانفسهن اربعة اشهر وعشرا) nefıslerını dort ay on gun bekletırler, dığerlerine nıkâh edılmezler, suslenmezler, gorucuye çıkmazlar. (فاذا بلغن اجلهن) sonra muddetlerının nıhayetıne ırdıler mı (فلا جناح عليكم فيما فعلن في انفسهن بالمعروف) artık kendı haklarında vechı ma'ruf ıle ya'nı şer'ın reddetmıyeceğı bır suretle yaptıkları harekâtta meselâ suslenmek, namzed olacaklara gorunmek gıbı ıddet ıçınde memnu bulundukları kadınlık temayulâtını meşru vechıle ıbraz etmelerınde sıze bır gunah yoktur – gerek umum ve gerek evlıyayı umur ıddetten sonra bunları bu gıbı meşru harekâttan men'a kıyam etmemelıdırler Ba'del'ıdde bunlar ıhtıyarlarına sahıb dırler, ancak gayrı meşru harekât başka, o zaman ış değışır (والله بما تعملون خبير) ve sız gızlı açık, ma'ruf, münker her ne yaparsanız Allah ondan haberdardır A'malınızın

ma'rufuna ma'ruf, münkerine münker karşılık görürsünüz

İddetin hikmeti «ولا يحل لهن ان يكتمن ما خلق الله فى ارحامهن» nassı celilinden müsteban olduğuna gore beraeti rahımin tebeyyünu ve bunda asıl da hayz idi. Üç hayız alel'ekser üç ayda cereyan edebileceği gibi her kadın da zatulhayz olmaz. Talâkta kadının zatülhayz olub olmaması da şayanı mülâhaza bir sebeb olur Bunun için talâkta zatulhayz olanların iddeti kuru' ile âyiselerin de ona bedel şuhur ile olması mahzı hikmet olur. Fakat mevt herkes için müsavi bir sebebdir Bundan neş'et eden iftirakta kadının zatülhayz olub olmamasının hiç hukmu yoktur. Binaenaleyh iddeti vefatın umum için musavi ve muttarid bir surette olması da mahzı hikmettir. İyas gibi bunun üç ay ile takdiri bu müsavata kâfi değildir, umum zatulhayz olanlar noktai nazarından da te'mini müsavat için daha fazlasına lüzum olabilir. Aynı zamanda iddeti mevtin talâktan ziyade bir ma'nayı mâtemi tazammunun etmesi de yaraşır. Kadın için ni'meti nikâhın zevalı her halde surûr ile karşılanacak bir hâdise sayılmamalıdır Maamafih talâkta vesilei tesliyet olacak bir ni'met haysiyeti de melhuzdur. Olum ise hiç kimse için vesilei inşirah değildir Bunun yegâne tesliyeti «انا لله وانا اليه راجعون» imanıdır Ölüm sebebiyle ni'meti nikâhın zevalı hassasiyyeti rakık ve endişei iffeti daha fazla olan kadın için talâktan daha fazla bir sebebi matem olmak iktıza eder Bu hikmetlere binaen denilebilir ki iddeti vefatın şühur ile takdiri zatulhayz olanlarla olmıyanlar hakkında musavat te'minini mutazammın olduğu gibi bunun dort ay on gün olması da alel'ekser üç ayın üç hayza muadil, mutebakı bir ay on gun de ekalliyet noktai nazarından tebeyyüni beraet için bir ihtiyat ve istizhar olmakla beraber mevte müteallik mâtemi ma'nasını mufid olmak hikmetiyle alâkadar gorunmektedir Bu muddetin tamam teşekkülı cenîn ve nefhı ruh ile alâkadar bulunduğu da Ebül'âliyeden ve

Hasanı Basrîden mervidır Maahâza bu muddeti ıddet Fıkıh noktai nazarından muallel değıl, muteabbeddir (ولا جناح عليكم فيما عرضتم به من خطبة النساء) vefat ıddetı beklıyen kadınlara hıtbe ya'ni nikâh namzedlıgi nev'inden yaptığınız ta'rızda (او اكننتم فى انفسكم) veya ne ta'rızan, ne tasrıhan ızhar etmeyıb gönlünuzde gızledığınız rağbet ve fıkrı nıkahta dahi sıze günah yoktur. Gonlunüzden geçırebılırsınız, «ne hoşsun, ne güzelsın, beğendım, ıyı kadınsın» hattâ «evlenmek ıstıyorum» gibı ta'rız yapabilirsiniz «seninle evlenmek ıstıyorum, nıkâhına talibım» gıbı tasrıh etmıyerek ta'rız caizdır. Allah musa'ade etmıştır. Çünkü (علم الله انكم ستذكرونهن) Allaha ma'lûm kı ıddet bıtınce sız onları anacaksınız, sarahaten nıkâhlarına talıb olacaksınız Bınaenaleyh ıddet ıçınde de tasavvur etmenıze veya sabredemeyıp ta'rızan ızharı rağbet eylemenıze musaade etmıştır (ولكن لا تواعدوهن سرا) lâkın bu mūsaadeyı gorub de onlarla bır sırre ya'nı vat'a va'dleşmeyınız (الا ان تقولوا قولا معروفا) ancak ma'ruf ve meşru' bır soz söyleıneniz, ya'nı tarız ıle hıtbenız veya saır ahvalı meş'rua hakkında konuşmanız mustesnadır.

(ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب اجله) farzolan ıddet nıhayetıne ırınciye kadar nıkâh duğumunü berkıtmeyınız. Yani akdı nikâhı ıddıt çıkmadan yapmak azmınde bulunmayınız. Iddet ıçınde nıkâh haramdır, yapmayınız (واعلموا) ve bılınız kı (ان الله يعلم ما فى انفسكم) her halde Allah gonlunüzdekinı bılır (فاحذروه) Binaenaleyh oyle harama azm-u

karardan hazer ediniz. Lâkin ba'del'idde nikâha iddet için. de niyyet «او اکننتم و انسکم علم الله» mucebince halâldır (واعلموا) şunu da biliniz ki (ان الله غفور حليم) her halde *Allahın mağfireti ve hilmi çoktur* — Eğer öyle olmasa idi bervechi balâ tarıza müsaade etmezdi, iddetteki bir kadına tarız ile namzedlik ve hattâ sükût ile rabtı kalb bile bir nevi kusur, bir sabırsızlık olduğu halde iddetten sonraya aid olan samimiyet ve maslâhatınızı gözeterek onlara müsaade etmiştir Bunlardan anlaşılır ki zatüzzevc veya talâkı ric'î ile mutallâka bulunan kadınlara gerek tasrih gerek ta'riz hiç bir vechile söz atmak caiz değildir mu'teddei vefat olan kadınlara tarız ile talebi nikâh caiz olmakla beraber alel'umum mu'teddelerin zatüzzevç olanların arzı nikâh mevkinde bulunmaktan ihtiraz etmeleri vacibdir Aksi halde dulların hukukuna tecavüzle zulmetmiş ve kendilerini de tehlukeye maruz bırakmış olurlar

Talâk ve iddet mesaili böyle arz-u talebi nikâha müteallik nice bir takım vezaif ve adabı içtimaiyeye müntehi olunca hukuk noktai nazarından da bazı beyana ihtiyac hissedilir. Menkûhalar evvelemirde iki kısımdır Mehir farz u takdir edilmiş olan, olmıyan, bunlardan herbiri de iki kısımdır Badennikâh duhul vaki olan, olmıyan Binaenaleyh mutallâkalar da bu suretle dört kısımdır, evvelkisi medhulun biha ve mefruzulmehr olan ki bunların hukmu balâda zikr edilmiş, talâk üzerine zulmen hiç bir şey ahzolunmayıp mehirlerinin tamamen tediyesi ve üç «ء,» iddet beklemeleri luzumu beyan olunmuş idi İkincisi medhulun biha olub mehri tesmiye edilmemiş bulunandır Bunlara da aynı veçhile «ولهن مثل الذى عليهن بالمعروف» medlûlunce mehri misil luzumu iş'ar kılınmış idi ki bununla alâkadar daha bazı beyanlar gelecektir Üçüncüsü ne medhulun biha ne mefruzulmehir olmıyan, dördüncüsü de medhulun biha olmıyan ve fakat mefruzulmehir bulunandır ki bu ikisi de berveç-

hiâtı iki âyet ile bir de surei «Ahzab» da «فقالكم عليهن من عدة» - تعتدونها» âyetiyle beyan olunacaktır Şöyle ki

Mehirsiz nikâh veya kabledduhul talâk caiz olabilir-mi? Gafur, halîm olan haktealâ indinde bunların hukmü nedir? denilirse (لاجناح عليكم ان طلقتم النساء مالم تمسوهن) Hamza ve Kisaî ve Halefi âşır kıraetlerinde «تماسوهن» - (او تفرضوا لهن فريضة) menkûhanız olan kadınlara ne temas ne de onlar için nikâhta feriza olan bir mehir takdir ve tesmiye etmediğiniz, yani ne duhul, ne de tesmiyei mehir hiç birini yapmadığınız muddette onları boşarsanız caizdir Sırf bundan dolayı size bir gunah yoktur » Tesmiyei mehrolmadan nikâh, sahih olabileceği gibi kabledduhul talâk da caiz ve vaki olur Fakat buna da bir vecibei diniye terettub eder (فمتعوهن على الموسع قدره وعلى المقتر قدره متاعا بالمعروف) Bieaenaleyh onlara maruf veçhile bir mut'a verib istifade ettiriniz, o suretle ki bu mut'a hali geniş olana kaderince, dar olana da kaderince olsun, bunu bahşetmek (حقا على المحسنين) muhsinlere hakkâ vacibdır – Velevse mehir tesmiye edilmemiş bulunsun, her nikâhın kadına bir faidei maliye ile neticelenmesi lâzımdır Mehir tesmiye edilmeden nikâhın sahih olması alel'itlak hiç bir şey lâzım gelmez demek değildir O zaman «ولهن مثل الذى عليهن بالمعروف» manasız kalmış olurdu Buna binaen tesmiyeyi mehrolmadığı halde duhul bulnnmuş olsa idi mehri misil lâzım gelecek idi. Kabledduhul tatlık edilmiş olunca bu mahrumiyete mukabil bir mut'a olsun verilmek iktiza eder ki bu da Fıkıhta beyan olunduğu uzere lâekal baştan başa bir kat elbisedir ki bunun da ekalli bir baş ortusu, bir entari, bir çarşaf veya bunların bedelidir. Ensardan bir zat bir Hanifiyyeyi mehir tesmiye etmeksizin tezevvuç etmiş

sonra da henüz duhul, vakı olmadan tatlık eylemiş idi, bu âyet bunun hakkında nazıl olmuş ve Resulullah buna «متعها ولو قلنسوتك» = külâhını sat o kadına bır müt'a ver» buyurmuştur

KADERÜHU, Nafı, İbnı kesır, Ebu amır, Ibni âmırden Hışam, Asımdan Ebu Bekır Şu'be, Ya,kub kıraetlerınde «dal» ın sükûnıyle, mütebakısında fethıyle okunur

CUNAH, esasen bir şeyı basıb meylettiren sıklet demek olub harec, sıkıntı ve alel'ıtlak ısm-ü vebal ma'nasına da gelır kı «günah» kelımesının aslı budur

KADINA MESS, temass, lısanımızda dokunmak dedığımız gıbı cıma'dan kınayedır Bu bır sırrolduğundan delılı zahırîsı bulunan halvetı sahıha ıle ya'nı manı'den salım olarak tenhaca beraber bulunmakla ma'lûm olur ve buna duhul denılır. Bu suretle kableddulıul talâkta mehır tesmıye edılmemış bulunduğu takdırde talâkı baın vakı olur Ve mut'a lâzım gelır

(وان طلقتموهن من قبل ان تمسوهن) Ve eğer onlara dokunmadan evvel talâk verır (وقد فرضتم لهن فريضة) ve halbukı bır ferızaı mehır takdir ve tesmıye etmış bulunursanız (فنصف ما فرضتم) vecıbenız farz kıldığınız mehrı musemmanın nısfıdır (الا ان يعفون) meğerkı o kadınlar bunu afv-u ıskat etsınler (او يعفو الذى بيده عقدة النكاح) veya nıkâh doğumu elınde olan, akdedılmiş nıkâha ve onu çozmek hakkına malık bulunan kimse ya'nı boşayan zevc fazlasını versın. — hıtabdan bu ta'bır ıle gıyaba ıltıfat olunması bu vasf ıle fazla tergıb ıçındır. Mervıdır kı Eshabdan Cubeyr ıbnı Mut'ım Hazretlerı boyle tamamını vermış «ve ene ehakku bıl'afvı» demıştir. Radıyallahu anh Maamafıh ılk nazarda bu kımseden

murad veli gıbı görünür kı «veya kadın sagire oldugun-dan dolayı tezvicıne malik olan velisi o nısfı afvetmiş bulunsun» demek olur. Lâkin evvelki ma'nayı te'yıden buyuruluyor kı (وان تعفوا اقرب للتقوى) ve afvetmenız takvaya akrebdır. — Belli kı sagirenın hakkını ıskatta bır alâkaı takva bulunamıyacağından bunun ma'nası şudur Kadının afvetmesinden sızin fazla vermenız takvaya akrebdır.

(ولاتنسوا الفضل بينكم) Aranızda fazlı da unutmayın, bırıbırınıze karşı fazl-ü fazıletle muamele etmeyı elden bırakmayın «وار حال عليهى دره» mazmununu hatırdan çıkarmayın (ان الله بما تعملون بصير) zıra her ne yaparsanız Allah ona agâhtır yaptığınız fazl-ü ıhsanı zayı etmez. Kadın afvederse bu fazıletı o ıhraz etmiş olur, erkek fazlasıyle tamamını verırse fazl-u rüchanını ısbat etmış bulunur Bınaenaleyh nıkâh, talâk ve mal derdıyle Dunyaya dalıb fazl-u fazıletı unutmamalıdır. Boyle olabılmek ıçin de (حافظوا على الصلوات) ma'lûm olan namazları (والصلوة الوسطى) ve hele salâtı vustayı ustlerıne duşerek muhafaza edınız Her bırını dıkkatle gozetıb vaktınde eksıksız olarak edaya devam edınız (وقوموا لله قانتين) ve Allah ıçın kıyam edıb dıvan durunuz, ya'nı Allah ıçın kalkıb onünüze bakarak, ellerınızı guzel bır vazıyette tutub oynatmıyarak sükût-ü sekinet ve bır tavrı ınkıyad ıçın de Allah dıyerek namaza durunuz —

KUNUT, bır şeye o suretle devam ve mulâzemet edıb durmaktır ki taat, huşu' sükût, kıyam ma'nalarını tazammun eder ve lısanımızda dıvan durmak ta'bır olunur. Bunun ıçın kunut, taattır, Kunut tulı kıyamdır, kunut sukûttur, kunut huşu' ve hafdı cenah ve sükûnı

etraftır dıye muhtelif noktai nazardan ta'rif edilmiştir Bır hadîsı şerifte «افضل الصلاة طول القنوت» buyurulmuştur kı kıyam demektır. Binaenaleyh namazda kıyam ve kıraeti, duayı veya huşu' ve sükûtu uzatmağa da kunut denılir Netekım Hazretı Peygamber «bır ay kunut yaptı, bunda Arab kabilelerinden bırı aleyhıne dua ederdı» dıye rıvayet olunan fi'lı Nebevîde kunut duaye kıyamı uzatmak demektır. Işbu «قوموا لله قانتين» emrıle namazda bılhassa Allah ıçın nıyyetın ve ıftıtah tekbırının ve kıyamın ve huşu' ıle Dünya kelâmından sükûtun farzıyyetı anlatılmıştır Bu suretle kıyam namazın ılk rüknudür. «اقرؤا، واركعوا، واسجدوا» emırlerı mucebınce kıraet, rükû', sucud, ka'de tertıbde bundan sonradır Her namazda evvelâ dıvan durmak vardır. Bu sebeble namaz esasen bır kunuttur Fakat vitır namazı gıbı bazı namazda kıyam esnasında bır tekbır ıle daha dua ıçın kıyamı uzatmağa da manayı hassıyle kunut denılır kı kunut ıçınde kunut demek olur, Bınaenaleyh «kanıtîn» musallîn, haşıîn, sakıtîn demek olur Asıl kıyam «قوموا لله» den musteban olduğu ıçın «قانتين» daha zıyade zıkrullah ıle durub huşu' ıle sukût manasına sevkolunmuştur Ebuamrışşeybanîden mervidır kı «bız ıptıda ahdı Resululahda namazda tekellum ederdık «وقوموا لله قانتين» nazıl oldu sükût ıle emr edıldık» demıştır Abdullah ıbnı Mes'ud dahı demıstır ki bız Habeşıstana gıtmezden evvel Hazretı Peygambere namazda olduğu halde selâm verırdık o da bıze karşılık verırdı Habeşıstandan geldığımde selâm verdım karşılık vermedı, sonra bunu kendısıne arzettım «Cenabı Allah dılediğı emrı ıhdas eder, namazda tekellüm etmemenızı de kat'ıyen emreyledı» buyurdu Ebusaıdı Hudrîden mervıdır kı bır adam Hazretı Peygambere namazda selâm verdı o da ışaretle aldı, selâm verdıkten sonra buyurdu ki «bız namazda reddı selâm ederdık, ya'nı selâm alırdık amma ondan nehyedıldık Muavıyetıbnılhakemıssülemî hadîsınde de aleyhıssalâtu vesselâm buyurmuştur kı «bızım

şu namazımız yok mu? Bunda kelâmı nastan hıç bır şey yaraşmaz, o tesbıh, tekbır, kıraetı Kur'andır» Bu âyetin nüzulünden sonra Eshabı kıramdan her hangı bırısı namaza durduğu vakıt heybetı Rahman ıle uzağa bakmaktan, sağa sola ıltıfat etmekten, bır çakılı ıtmekten, gonlunde Dünya umuruna müteallık bır kuruntu yapmaktan sakınırdı

«الصلوات» da «الصلاة» ahdı harıcî ıçındır kı murad gunde beş vakıt ma'lûm olan farz namazlardır Bu ahdolmasa ıdı ma'lûm olan bütün namazların farz olması lâzım gelecektı kı buna güç yetmezdı.

VUSTA, evsatın müennesı olarak ısmı tafdıldır kı orta veya efdal demektır Bunun ıçın salâtı vustâ hakkında mefhum ı'tıbarıyle orta namaz veya efdal namaz dıye ancak ıkı kavıl vardır İsmı tafdıl, zıyade ve noksanı kabul eden şeylerden bına edıldığı cıhetle mevtten emvet denılmedığı gıbı bır şey'in vasat olması da zıyade ve noksanı kabul etmıyeceğı ıçın evsat ve vusta kelımesının tafdıl manasında ıstı'malı doğru olmıyacağı ve bınaenaleyh evsat en hayırlı, en mu'tedıl demek olub salâtı vusta da efdal namaz ma'nasına olmak lâzım geleceğı ıhtar da edılmıştır Maamafıh ısmı tafdılın aslı fııl manasına vurudu dahı ınkâr edılemıyeceğı gıbı tavassutun ızafî veya hakıkîsını tasavvur da mumkındır Şu halde salâtı vustâ namazların en ortası veya ortası demek de olabılır

Mâsadakına gelınce atıf tegayur ıktıza edeceğınden «الصلوة الوسطى» essalevattan başka bır namaz gıbı gorunur ıse de esasen essalât, الصلوات ta dahıl olduğundan bu atfın zıyadeı ı'tına ıçın hassı amme atıf kabılınden bulunduğu edna mulâhaza ıle anlaşılır kı alel'umum mufessırîn rıvayetlerı de boyledır Bınaenaleyh bu atıf «ve melaıketıhi ve cıbrıl» dıye meleklere Cebraılı atıf gıbıdır ve farz namazlar ıçınde salâtı vustâ Melaıke ıçınde Cebraıle benzer, aceba bu hangı namazdır? bunu suretı kat'ıyede tayin

mümkin değildir, kibarı Tabiînden Said ibni Müseyyeb Hazretleri «salatı vustâ hakkında Eshabı resulullah şöyle idi» demiş ve parmaklarını birbirine geçirmiş Bu babdaki akvalin hulâsası

1 — Bu, ikindi namazıdır Bu kavil Hazreti Aliden, İbni Mes'uddan, Ebu Eyyubdan, bir rivayette İbni Omerden, Semretibni cundebden, Ebu hureyreden, Utayye rivayetinde İbni Abbastan, Ebu Saidi hudrîden, bir rivayette Hazreti Aişeden, Hazreti Hafsadan radıyallahüanhüm, bir hayli Tabiînden, imamı azâm Ebu hanifeden, bir kavlinde imamı Şafiîden, Ahmed ibni hanbelden ve bazı eshabı Malikten mervidir. Filvaki hadîsi sahih ile şayian rivayet edilmiştir ki Resulullah Efendimiz «Ahzab» muharebesi gunu «شغلونا عن الصلوة الوسطى صلاة العصر ملأ الله قلوبهم و بيوتهم نارا» = bizi salâtı vusta olan salâtı asırdan meş'gul ettiler, Allah kalblerine ve evlerine ateş doldursun» buyurmuştur Çünkü düşmanların kital için hucumlarından dolayı salâtı havf suretiyle olsun vaktında kılamamışlar, gurubi Şemsten sonra kılmışlardı Hazreti Ali de «biz salatı vustayı sabah namazı zannederdik, nihayet Resulullah söyledi de bunun asrolduğunu tanıdık demiştir Ebu Maliki Eş'arî ve Semretibni cundeb Hazaratı da Resulullahın «الصلوة الوسطى صلاة العصر» buyurduğunu rivayet etmişlerdir Bunun vechi ve hikmeti olarak denilmiştir ki İkindi namazı vakti herkesin ticaret ve maişet için en ziyade meşgul oldukları bir vakittir Melâikei leyl u neharın ictimaı hengâmıdır, bir de neharı şer'î ile iki gunduz iki gece namazlarının ortasındadır Binaenaleyh her iki ma'nasıyle vustadır

2 — Sabah namazıdır Bu da Hazreti Omerden, bir rivayet te Hazreti Aliden, Ebumusa ve Muaz ve cabir ve Ebiumame ve bir rivayette ibni Omer Hazaratından ve Mucahidden ve imam malikden ve bir kavilde imamı Şafiîden mervidir Bunun hakkında da resulullahın bir gun sabah namazını kılıb kablerrukû kunut de yapdığı

ve elini kaldırıb dua ettiği ve hıtamında «حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى -
وقوموا لله قانتين» buyurduğu Eburecaı Utarıdî Hazretlerınden rivayet edilmiş ve Fahruddinı Razî, tefsırınde buna daha çok ıstitlâlâtta bulunmuştur

3 — Oğle namazıdır Bu da ıbni Omer, Zeyd, Üsame, Ebusaid, Aışe Hazaratından ve bir rıvayetde İmamıazâmdan mervıdır Zeydıbnı Sabıt radıyallahüanh şöyle rıvayet etmıştır kı· Hazreti Peygamber oğle sıcağında namaz kılar, nas da hâcırelerinde sıcaktan tahaffuzgâhlarında bulunur, cemaate gelmezlerdı, Resulullah bu hususta soylendı, cenabı Allah «والصلوة الوسطى» yı inzal buyurdu kı murad öğle namazıdır Ve yıne rivayet olunmuştur kı o zaman öğleyın Hazretı Peygamberın arkasında ancak bir ıkı saf cemaat bulunurdu, resulullah - «لقد هممت ان احرق على قوم لايشهدون الصلاة بيوتهم» = vallahı şu namaza gelmıyen kavmın üzerlerıne evlerını yakayım dıye gonlume geldi» buyurmuş bunun üzerıne bu âyet nazil olmuştur Bır de oğle namazı resulullahın ıptıda Cebraıl ımametıyle kıldığı ılk namazdır Bundan başka Cum'a namazı bu vakıttadır, bunun fazıletı ıse malûmdur

4 — Akşam namazıdır. Bu da Ebu Ubeydetesselmanî ve Kubeysatebnı Zuveybden radıyallahü anhuma mervıdır. Zıra bu namaz hazarda ve seferde hep üç rek'at sabıttır

5 — Yatsı namazı olduğu da bazı zevattan nakledılmıştır

6 — Beş vakıt namazın mecmuudur kı Muaz ıbnı cebel radıyallahuanh buna kaıl olmuştur Fılvakı namaz aslı ıman ıle a'malı saıre beynınde mütevassıt bır ıbadettir. Bu ı'tıbarla «vustâ» sıfatı kâşıfedır Dıger cıhetten namazda sahıbı tertıb olmak efdal olduğunda soz voktur Bu ıse her gün beş vakıt namazın mec'muu ı'tıbarıyledır

7 — Beş vakıt namazdan gayrı muayyen olarak bırısıdır Kıbarı Tabıînden Saıd ıbnı Müseyyeb, ve Ebu Bekrı verrak buna kaıl olmuşlardır Cenabı Allah Şehrı Rama-

zanda Leylei kadrı, esmaı hüsnasında ismı a'zamını, yevmi Cum'ada saatı ıcabetı gızlediği gıbı namazlar ıçinde de salâtı vustâyı gızlemış ve bununlaberaber muhafazasını emretmıştır kı namazların hepsıne devaın ve muhafazasına ı'tına olunsun Boyle olduğunu Nafı', ıbnı Omerden rıvayet etmiş, Rebı' ıbnı Haysemı de buna kaıl olmuştur, bır de bu âyet ıptıda «والصلوة الوسطى صلاة العصر» dıye nâzıl olmuştu, Hazretı Hafsanın kolesıne yazdırdığı ve bu âyete gelınce bılhassa ımlâ suretıle yazdırdığı Mushafta ve kezalık Hazretı Aışenın Mushafında boyle, ve bır rıvayette «وهى صلاة العصر» olduğu, fakat bunun bıl'ahare neshedılıb yalnız والصلوة الوسطى kıraetı kaldığı kıraatı mutevatıre ıle sabıt ve Bera' ıbnı Azıb Hazretlerınden de bılhassa mervı bulunduğu cıhetle anlaşılıyorkı bu evvelâ ıkındı namazı olmak uzere ta'yın edılmiş olduğu halde bıl'ahare ta'yını nesh olunub mubhem bırakılmıştır Mufessır kurtubî demıştırkı sahıh olan budur Zıra edılle, mutearız ve vechı tercıh, mefkuddur

Meşhur olan kavıller bunlardır Bunlardan başka

8 — Cum'a gunu Cum'a namazı, dığer gunlerde oğle namazıdır, Bu da Hazretı Alıden rıvayet edılmıştır

9 — Yatsı ve sabah namazlarıdır kı Ebu Hayyanın zıkrıne gore Hazretı Omer ve Hazretı Osman buna kaıl olmuşlardır

10 — Sabah ve ıkındı namazlarıdır kı fukahaı Malıkîden Ebu Bekrı Ebherının kavlıdır

11 — Bılhassa Cum'a namazıdır

12 — Farz namazların hepsınde cemaattır

13 — Salâtı havftır

14 — Vıtır namazıdır Ebulhasen Alıyibnı Muhammedıs sehavî bunu ıhtıyar etmıştır

15 — Kurban bayramı namazı,

16 — Ramazan bayramı namazı

17 — Kuşluk namazıdıdır

Müfessir Ebu Hayyanı Endelüsî bunları telhıs ederek der ki «Bu kavıllerden her bıri zıkrettığı namazın fazıleti hakkında varid olan hadîslerle bır de bazısının şu, şu arasında mütevassıt olmasıle tercıh olunmak ıstenılmıştır Halbukı bu bır huccet değıldır, Muayyen bır namazın fazıletı mahsusası bulunmak ne efdalı kül olmasına ne de salâtı vustadan muradı ılâhî o, olduğuna delâlet etmez Butün bu rıvayat mıyanında, en şayanı ı'tımad olan kavil, Fahrı rısaletın «salâtı asır» dıye beyanıdır.» ılah. Ibnı Cerırı Taberî de tefsırınde bunu savab gostermiştır Hanefıyenın de en zıyade tarafdar olduğu budur. Böyle olmaklaberaber bu kadar ıhtılâf ıçınde bunun kat'î bır tefsır olduğu ıddıa edılemez, zıra âyetten «salâtul'asır» beyanının mensuhuttılâve kalması ta'yın hukmunun neshına da muhtemıldır Yalnız neshı tılâvet olması salâtı vustanın ma'hudıyyetı beş vakıt namaz gıbı takarrur edıb bıttevatur ma'lûm ve muayyen olmasına mutevakkıftır. Halbukı goruldugu uzere beş vakıt namaz kat'îyven ma'lûm olduğu halde bu oyle değıldır, bu ancak mefhumı kullîsıyle ma'lûmdur, gerçı vevmı «Ahzab» hadîsı en kavı bır bevandır Lâkın bunun o gunku ıkındı namazına masruf olması da muhtemıldır, çunku en zıyade mamava ma'ruz olan o, olmuştur Ve kesretı ıştığal hıkmetıne nazaran salâtı vustanın ekserıyetle ıkındı namazına hamlı, ekserı nas ıçın ıkındı namazının kesretı meşgaleye musadıf olmasından ve bu suretle ortada kalmasındandır Halbukı umuma nazaran kesretı meşgulıyet ve manıa dığer namazlara da tesaduf edebılır Bu cıhetle denılebılır kı her şahs ıçın kesretı mevanı' hasebıle kılınması muşkıl ve en zıyade ortada kalıb fevt olması melhuz bulunan namaz hangısı ıse onun hakkında efdalı salevat ve salâtı vustâ da odur Ve berveçhı balâ her namaz hakkında rıvayet vakı' olması bu suretle ızah edılebılır Ve nuzulı evvel dekı «salâtılasır» beyanının mensuh bulunması da bunu mueyyıddır O halde salâtı vustâ hakkında esahh-u evsatı

akval, beş vakıt namazdan gayrı muayyen birisi olmaktır. Butün namazlara i'tinayı te'mın ıçin salâtı vustâ kat'îyetle ta'yin olunmamış ancak ekıden buyurulmuşturki

Namazların hepsını ve hele salâtı vustayı muhafaza ediniz ve Allah ıçın kalkıb dıvana durunuz, (فان خفتم) ve şayed korkarsanız, duşman veya yırtıcı hayvan gibi bir sebebden naşı şıddetlı bır korkuya düşersenız – (فرجالا) (اوركبانا) pıyade veya süvarı nasıl durabılırsenız oyle kılınız – Ya'nı ıktızaı hale gore nasıl ve ne tarafa durmak mumkın ıse oylece velev hayvan uzerınde ıma ıle olsun munferıden kılınız ve her halde mümkın olduğu kadar kılınız, terk etmeyınız, bu suretle gelışıne gore namaza «صلاة خوف» = korku namazı» denılır kı en şıddetlı korku zamanındadır. Salâtı havfın cemaatle kılınabilen diğer bır suretı vardır kı surei «Nısa» da« gelecektır, onda korku bundan azdır Fakat duşman ıle bıl'fıl kıtal esnasında bunların hıç bırı yapılamaz, hareket namazı mufsıd olduğundan o zaman namazı kazaya bırakmak zarurî olur Netekım «Handak» muharebesınde «Ahzab» gunu gurubı Şemse kadar boyle olmuş da Resulullah – «شغلونا عن الصلاة الوسطى صلاة العصر الخ» buyurmuş, dort namazı kazaya bırakmış ve gurubdan sonra alettertıb kaza eylemış ıdı

(فاذا امنتم) artık korkuyu atıb emnıyet-ü selâmete cıktınız mı (فاذكروا الله كما علمكم مالم تكونوا تعلمون) sıze o bılmedığınız ahkâmı ve bu mıyanda ahkâmı salâtı nasıl ta'lım ettı ıse oylece Allahı zıkredınız, namazlarınızı yıne kemalıle kılınız ve dıger ahkâmını da ıcra edınız kı şukretmış olasınız, o ahkâm ıçınde namazlara devam bu fadl-ü fazıletı unutturmaz Demekkı namazlar ıçınde salâtı vustâ nasılsa butun ahkâmı şer'îye ıçınde namazlar da öyledir.

Ve bunu anlatmak icin nikâh-ü talâk mesailı henüz bit meden arada bılhassa bu emırler verılmiştir, vefatın ve talâkın mevzuıbahs olduğu ve olacağı bır sırada fazılete sevk ve namazı emir ve havf-ü eman ile cihadı ıhtar ne kadar belıığdır Bu ıntıbah ıle o ahkâmın mütebakısını dınleyiniz

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجًا وَصِيَّةً
لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ
فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ
وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۞ وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ
حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ۞ كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اٰيَاتِهِ
لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ۞

Meali Şerifi

Ve içinizden zevcelerini geri bırakarak vefat edecel olanlar, zevceleri için senesine kadar çıharılmaksızın bir inti faı vasıyyet etmek var, bunun üzerine kendileri çıkarlarsı kendi haklarında yapdıkları meşru' bir hareketten dolay size bir mes'uliyet yoktur, maamafih Allah azîzdir, hakîmdir ۞ Mutallakaların (boşananların) da ma'ruf veçhile bir istifad haklarıdır ki ihkakı Allahdan korkanlara bir vazıfedir ۞ İşt akıllarınız irsin diye Allah size âyetlerini böyle beyan bu yuruyor ۞

KIRAET «وصية» Ebu Amr, İbni Âmir, hafs rivayetiyle Asım, Hamze kıraetlerinde mansub, mütebakısinde merfu' okunur Abdullah ibni Mes'ud kıraetinde de «كتب عليكم الوصية» idi.

Cumhuri müfessirîn işbu «والذين يتوفون..» âyetinin nüzulü evvelkinden mukaddem olduğunu ve fakat tilavette te'hır edildiğini söylemişlerdir. Maamafih tarih, mübeyyen değildir, evvelki iddet, bu da nefaka içindir

(و الذين يتوفون منكم و يذرون ازواجا) yine içinizden vefat edib de acıklı zevceler bırakanlar (وصية لازواجهم متاعا الى الحول غير اخراج) zevceleri için senesine kadar haneden çıkarılmıyarak nefakalanacakları bir metaı vasıyyet bırakırlar Bunların zevceleri için böyle bir vasıyyet hukmu vardır ki vasıyyet yapılmasa bile hukmolunur (فان خرجن) bunun üzerine o zevceler kendiliklerinden çıkarlarsa (فلا جناح عليكم فيما فعلن فى انفسهن من معروف) o zaman kendi haklarında maruf nev'inden yaptıkları harekâtta size bir günah yoktur Nefaka haklarını kendileri iskat etmiş olurlar (والله عزيز حكيم) Allah da azîz, hakimdir Maruf hilâfına hareket edenleri veya marufa müdahale eyliyenleri muahaze eder — Burada nekire olarak «maruf evvelkinde bilmaruf buyurulması, bunun nüzulü mukaddem, obirinin mu'ahhar bulunduğundan dolayı olduğunu müfessirîn beyan ediyorlar Huruc halinde nef'yi günah gösteri ki bu bir sene temamen iddet değildir, Zira iddet olsa idi hurucları günah olurdu Binaenaleyh bu âyet evvelkinden nüzulde dahi müteahhir olsa idi dört ay on gün iddet müddetiyle müteariz olmazdı O halde mukaddem olduğundan dolayı nefakaya aid olan bu müddetin iddet müddetiyle mensuh

veya muhassas olması iktıza etmezdi. Lâkin şurası unutulmamak lâzım gelir ki bu bir sene kadar hakkı intifa' vasıyyet veya vasıyyet hükmünde olarak sabittir. Halbuki ileride görüleceği üzere zevce dahi rubu' veya sümun bir hisse ile varis olacaktır Bu suretle miras âyetlerinin nüzulünden sonra vârise vasıyyet, mensuh olduğundan bu vasıyyet de mensuhtur Ve binaenaleyh zevci vefat eden zevcelere kendi hissei irsiyelerinden başka bir de nefaka vacib değildir, bu âyet, bidayeti islâmda zevceye miras yok iken nâzil olmuş ve bilahare irs ile neshedilmiştir. Ve bu nesh zevcenin aleyhine değil lehine olmuştur Bir sene de iddet manâsı mulâhaza edenler bu neshin, nüzulü müahhar olan iddet âyetiyle olduğuna da kail olmuşlardır Demek ki her iki takdirde mensuhtur Ancak Mücahidden süknâ hakkında mensuh olmadığına dair munferid bir kavil vardır Ve İmamı Şafi de ona kail olarak bunlara nefaka yoktur, fakat bir sene hakkı sukûnâ vardır demiş, suknâ dahi nefakadan madud olduğu cihetle bu telâkki rivayeten ve dirayeten zaiftir

Zevci vefat edenlerin nefakaları böyle, bu beyanın âhirini evveline rapt için bu babda ilk mevzui bahsolan mutallâkalara gelince (وللمطلقات متاع بالمعروف) mutallâkalar için de şer'an ve adeten maruf veçhile bir meta' bir hak ki intifa' vardır ki (حقا على المتقين) verilmesi müttekilere, takvanın manâi eammiyle mü'minlere vacibdir — Zevc onu vermeli, vermezse hükkâmı muslimîn aliverrmelidir. Bu meta' medhulun biha olanlar için, nefakai iddet, olmıyanlar için de mut'adır Fakat müt'a balâda geçmiş bulunduğu cihetle burada aslı masikaleh nefekai iddet olacağı aşikârdır. Bunun ma'rufu da zevcin vus'una göre zevcenin haliyle mütenasib olmasıdır «لاتكلف نفس الا وسعها» ، «على الموسع قدره وعلى المقتر قدره» .

(كذلك) İşte böyle (يبين الله لكم اياته) Allah ahkâmına delil olan âyetlerini beyan ediyor (لعلكم تعقلون) ki aklınız ersin, sahibi akıl ve fehmolasınız Ahkâmı ilâhiyeyi güzelce anlayıb husnı tatbık edesiniz de ölüm denince akıllarını kaçıranlar gibi olmıyasınız

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ اُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّٰهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللّٰهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ۝

Meali Şerifi

Bakmaz mısın o kimseler ki? binlerce kişi iken ölüm korkusiyle diyarlarından çıkdılar, Allah da kendilerine "ölün„ dedi, Sonra da onlara bir hayat verdi, her halde Allah insanlara karşı bir fadıl sahibi ve lâkin insanların pek çokları şükretmiyorlar ۝

«الم تر» ekseriyetle taaccüb ve takrır için kullanılır ki lisanımızda «görmedin mi» de böyledir Rü'yet de ya gözle, ya kalble olur. İkisi de «الى» ile sılalanmaz. Binaenaleyh «الم تر الى» denildiği zaman nazar veya intiha ma'nasını tazammun eder ki «bakıb görmedin mi? Görmüş gibi bilmedin mı, ilmin bu ma'lûm şey'e daha yetişmedi mi? Ne garib? Hayır sen onu bilirsin» yahud «haberin yok mu baksanâ ne acaib!» demek olur

(الم تر الى الذين) Görmedin mı? Haberın yok mu? Ne acaib baksanâ şunlara ki (خرجوا من ديارهم وهم الوف حذر الموت) binlerce kişi oldukları halde ölümden kaçınmak için diyarlarından çıktılar (فقال لهم الله موتوا) Allah da onlara olün dedi (ثم احياهم) sonra bunlara yeniden hayat verdı Ba's, badel mevte mazhar oldular — Ölmıyelım dıye kaçtıkları zaman korktukları başlarına geldi, öldüler, fakat ölüm içine duşüb adeten olduk dedikleri bir anda da akıl-ü hayale gelmez bir surette tekrar hayat buldular Demek kı hükmi ilâhîden kaçılmaz ve hiç bir zaman Allahtan ümid de kesilmez. Rıvayet olunmuş ki vaktıyle Irakta Vasıt tarafında «داوردان» denılir birkasaba varmış, orada ta'un olmuş, ehalisi bundan kaçmak için memleketlerinden çıkınışlar, fakat hep telef olmuşlar, sonra Allah yıne hayat vermiş. Bir de Beni İsraılden cihada memur olan bir kavim muharebeden korkub vatanlarından çıkmışlar, kaçmışlar, fakat yıne ölmüşler, perişan olmuşlar, nihayet Allah onlara tekrar hayat vermiş, fısebılıllâh muharebe etmelerini emretmiş Bır gün Hazreti Omer namaz kılarken gerıde iki Yehudî varmış, müşarünıleyh rükû'a varırken hava yapar, ya'ni rukû'da kollarını boğürlerıne kısmayıb serbes ve aralık tutarak dizlerıne kor ve karnını çekkın tutar ve bu suretle rükû'da merdane ve metin bir vaz'ıyet alırmış, bunu gören Yahudîlerin bıri dığerine «bu o mu» demiş Hazretı Omer namazı bitırince birısının «bu o mu» dedığını söyleınış, «biz kitabımızda biiznıllâh olüleri dırılten Hazkılin verdığını verecek demırden bir boynuz, (karn) buluyoruz» demişler, Omerin, «biz kitabımızda Hazkil ve Isadan başka bıiznillâh ıhyaı mevtâ eden bulmuyoruz» demesı üzerıne «Biz Allahın kitabında sana nakletmediği Peygamberler buluyoruz» demişler, Omer de «evet» demiş, binaenaleyh Ye-

hudîler ıhyaı mevtaya gelince «sana şunu söyleyeceğız ki Beni İsraile veba vaki olmuştu, bunlardan bir kavim çıktılar, bır mil gıder gitmez Allah bunları öldürdü, bunlara bır divar çevirdiler, kemıklerı çürüdüğünde Cenabı Allah Hazkıli könderdı, üzerlerinde bir müddet durdu, Allah da bunları bu yüzden ba's ba'delmevte mazhar ettı» dedıler diye de mervıdır

Işte bu âyet bu kıssaların bırı veya hepsı dolayisıle nâzıl olmuştur. Ve denılıyor kı Hazkil Zulkıfl aleyhısselâmdır Sıyak, kıtal kıssasına daha munasib gıbi görünurse de âyette hazerı mevt mutlak olduğu ıçın gerek taun ve veba ve gerek muharebe her hangı bır sebeble olsun olüm korkusıyle hukmı ilâhîden fırar etmek isteyenlerın hepsıne şamıldır, taun ve veba gıbı oletlerde herkes bulunduğu yerden kaçmağa kalkmamalı, muharebe lâzım geldıği zaman da bınlerle halk korkub vatanlarından kaçmamalıdırlar Olum korkusıyle vatanlarını muda faa ve emrı ılâhîyı tenfız etmekten kaçınarak suru surü terkı dıyar eden bınlerle akvamın çok geçmeyıb mahv ü perışan oldukları ve sonradan bıiznı Huda yıne hayat buldukları hakkında tarıhı beşer mısallerle doludur, burada Cenabı Allah butun bunları ıhtar ederken olümden, hukmı ılâhî olan vazıfeden kaçıb kurtulmanın ımkânı bulunmadığını ve boyle yapanların korktuklarına daha çabuk ve daha lecı' bır surette uğrıyacaklarını ve hattâ Allah murad edınce hukmunu ınfaz etmek ıçın olülerı bıle dırılteceğını ve bınaenaleyh olmekle kurtulacaklarını zannedenlerın de kurtulamıyacaklarını ıfham buyurmuş, hasılı hukmı ılâhîden kurtulmak ıçın ne olümden kaçmanın, ne de olume koşmanın kârı akıl olmadığını anlatmıştır

(ان الله لذو فضل على الناس) şüphe yok kı Allahın ınsanlara fadl-u keremı çoktur, boyle her turlu esbabın munkatı'

olmuş artık hayata imkân kalmamış zannedildiği bir sırada bile yeniden hayat verir. (ولكن اكثر الناس لا يشكرون) ve lâkin nasın ekserisi şükretmezler. — Onun emirlerine muhalefet eder ve kaçmakla kurtulacağız zannına düşerler ne budalalık. Ey mü'minler siz böyle olmayın

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللّٰهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝ مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝

Meali Şerifi

O halde Allah yolunda çarpışın ve Allahın semi' alîm olduğunu bilin ۞ hani kim var Allaha bir karzı hasen arz edecek ki Allah ona bir çok katlarını katlayıverirsin, Allah hem sıkar hem açar, hep de döndürülüb ona götürüleceksiniz ۞

— — —

KIRAET «فيضاعفه» Nafi', ibni Âmir, Hamze, Kısâî, halefi Âşır kıraetlerinde «فا» nın zammıyla, Ibni Kesir ve Ebu Ca'fer kıraetlerinde «فا» nın zammı ve aynın teşdidiyle elifsiz «فيضعفه» mutebakısinde «فا» nın zammıyla «فيضاعفه» okunur. «يبسط» Nafi', bezzî, Ebu Bekir Şu'be, Kısaî, Ebu Ca'fer revh kıraetlerinde «sın» yerine «sad» ile okunur.

Siz bunlardan ibret alıb şükreyleyin (وقاتلوا في سبيل الله) ve Allah yolunda muharebe edin, vazifenize bakın. — Anlaşıldı ki korkunun ecele faidesi yok, kat'iyen mukadder

olanın da redddıne çare yok. Ecel geldı ıse fisebilillâh ölmek, gelmedıyse kıymetlı zaferlere nail olub sevablar kazanmak var (واعلموا) ve biliniz kı (ان الله سميع عليم) Allah muhakkak semı'dir alîmıdir. — Gidenlerin ve kalanların ne soyledıklerını ışıdir Kalblerinde neler gizledıklerını bılır Şımdı (من ذا الذى) kımdır o yiğit kı - يقرض الله (قرضا حسنا) Allaha bır karzı hasen, ya'ni gonlünden koparak, husnı nıyyet ve ıhlâsa makrun olarak, dışinden tırnağından guzelce kırkıb bır ödünc versin, fısebilillâh ınfak etsın de (فيضاعفه له اضعافا كثيرة) o da yarın ona az' afı kesıresıyle kat kat versin, yahud her kim öyle ödünç verır, Allah da ona boyle kat kat verır Bu katların mıkdarını ancak Allah bılır Maamafıh «كمثل حبة انبتت سبع سنابل في كل سنبلة مائة حبة» hısabıyle bıre yedı yüz de denılmıştir

Rıvayet olunuyor kı Ebuddehdah radıyallahüanh «ya resul benım ıkı bağçem var, bırısını tasadduk edersem bana Cennette ıkı mısli var mıdır!» demış «evet» buyurulmuş, «Dehdahın anası da beraberımde mı?» demış «evet buyurulmuş, sabıyye de beraberimde mı?» demış «evet» buyurulmuş, bunun uzerıne bağçelerının en guzelı olan «hunеynıyye» namındakı hadıkasını tasadduk etmış, donub ehl u ıyalıne gelmış, onlar da o bahçede bulunuyorlarmış, hemen bağçenın kapısına durmuş, zevcesı Ummı Dehdaha bunu nakletmiş, o da «ıştıra ettiğin bağçelerı Allah mubarek etsın» demış, cıkmışlar, bağçeyı teslım etmışler, bu âyet nâzıl olmuş, Resulullah «Ebu dehdah ıçın Cennette nıce hurma ağaçları saçak atıyor.» buyurmuş

Bu ne lûtuftur kı Allah kullarına boyle bir istıkraz ı'lân edıyor ve bu feyzın ıhlâs ve husnı nıyyetle ıradeı abde merbut bulunduğunu da gosterıyor. Buna talıb

olunuz, Allah bu katlı ihsanı önceden neye yapıvermiyor demeyiniz, çünkü (والله يقبض و يبسط) Allah sıkar ve açar, gerek ferdlere ve gerek cemaatlere bazan darlık verir bazan da genişlik — Darlıkta me'yus olmamalı, genişlikte de azıtmamalı, her iki takdirde herkes haline göre ragıbı hasenat olmalı. Dişinden tırnağından güzelce kesib Allaha malen ve bedenen — velev sıkıntılara tahammül etmek ve hiç bir şey bulamazsa «سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر» demek suretiyle olsun — karzı hasen yapılmalıdır ki sonu genişlik olsun (واليه ترجعون) ve siz ne kadar kaçınsanız akıbet o Allaha irca' olunacaksınız Ecir veya cezanızı behemehal bulacaksınız

Bunların cereyanını tenvir için

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى
إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا
تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ
أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ
الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ
۝ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ

مَلِكًا قَالُوا اَنّٰى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ اَحَقُّ
بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ
اصْطَفٰيهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ
وَاللّٰهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاۤءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
۝ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰيَةَ مُلْكِهِ اَنْ يَأْتِيَكُمُ
التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا
تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلٰۤئِكَةُ
اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝
فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ اِنَّ اللّٰهَ مُبْتَلِيكُمْ
بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ
فَاِنَّهُ مِنِّي اِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُوا
مِنْهُ اِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ
اٰمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ

وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ
كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً
بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ۞ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ
وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ
أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ۞ فَهَزَمُوهُمْ
بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ
الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ
اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ
وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ۞ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ
نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۞

Meali Şerifi

Baksan â Beni İsrailin Musadan sonra yüze gelenlerine hani bir Peygamberlerine "bize bir melik gönder Allah yolunda muharebe edelim„ dediler, nasıl dedi, üzerinize farz kılınırsa muharebe etmeyi verir misiniz? biz, dediler, neye muharebe etmiyelim? yurdlarımızdan çıkarıldık evlâdlarımız-

dan cüda edildik, vektaki bunun üzerine muharebe kendilerine farz kılındı fakat pek azından maadası dönüverdiler, Allah o zalimleri bilir ❋ Peygamberleri onlara işte, demişti: Allah size melik olmak üzere Talutu gönderdi, A! dediler, ona bizim üzerimize melik olmak nereden? melikliğe biz ondan daha lâyık iken; malce bir genişliğe de nail edilmiş değil, onu, dedi: sizin üzerinize Allah intihab etmiş ve ilimde, cisimde ona ziyade bir vüs'at vermiş, hem Allah mülkünü dilediğine verir, Allah vasi'dir alîmdir ❋ Peygamberleri onlara şunu da söylemişdi: Haberiniz olsun onun melikliğinin alâmeti size o Tabutun gelmesi olacaktır, ki onda rabbınızdan bir sekîne ve ali Musa ile ali Harunun metrükâtından bir bakiyye vardır, onu Melaike getirecektir, elbette bunda size kat'î bir alâmet vardır, eğer mü'minlerseniz ❋ vaktaki Talut ordu ile hareket etti, muhakkak, dedi: Allah sizi bir nehrile imtihan edecek, kim ondan içerse benden değil, kım onu tatmazsa işte o benden, ancak eliyle bir avuc alan müstesna, derken varır varmaz ondan içtiler, ancak içlerinden pek azı müstesna kaldılar, derken Talut ve maiyetinde ıman edenler nehri geçtiler, o vakıt de "bizim bu gün Calut ile ordusuna takatımız yok„ dediler, Allaha mülâki olacaklarına kani' olanlar ise şu cevabı verdiler "nice az bir cemiyet, çok bir cemiyete Allahın izniyle galebe çalmışlar, Allah sabırlılarla beraberdir„ ❋ Ve vaktaki Calut ve ordusuna karşı meydana çıktılar şöyle dediler "Ey bizleri yetişdiren rabbımız üzerlerimize sabır dök ve ayaklarımıza sebat ver ve bızi kâfirler kevmine karşı muzaffer buyur„ ❋ Derken Allahın izniyle onları temamen bozdular, Davud Calutu öldürdü ve Allah kendısine mülk ve hikmet verdi ve daha dilediğinden ona ta'lim de buyurdu, Allahın insanları birbiriyle defetmesi olmasa idi Arz, mutlak fesad bulmuş gitmişti ve lâkin Allahın zevil'ukul âlemlerine bir fazlı var ❋ İşte bunlar Allahın âyetleri, onları sana bihakkın tilâvet ediyoruz, muhakkak ki sen o gönderilen Resullerdensin ❋

KIRAET· «ميسم» Nafi', «sin» in kesrıle, bakıleri fethıle. «عرفه» Nafı', İbni Kesır, Ebu Amr, Ebu Ca'fer gayının fethile, mütebakisı zammıle «دهمافه» Nafı', Ebu Ca'fer, Ya'kub «دهاعافه»

«ملاء» kavm, raht gıbı müfredı olmıyan bir ismı cemı'dır kı toplandıkları zaman gòz veya yer dolduran bır cemaat veya cemiyet mefhumile eşrafı nasa, ya'nı ileri gelen ve sahibi re'y olan vücuh ve erbabı hall-ü akd hey'etıne ıtlak edilır İbnı Atıyye demiştır kı «ملاء» kelımesının aslı vaz'ı cemı kavmdır, eşrafa «ملاء» denılmesi teşbıhendır İlah. . Ya'nı eşrafa bütün kavmi temsıl edebilmeleri haysıyetınden onlar gıbı «ملاء» ıtlak olunur. Onun içın âtıde goreceğız ki sozler eshabı re'ye muzaf olmaklaberaber mes'ulıyet umuma müteveccıhtır Hasılı «ملاء» ıkı noktaı nazarla cumhurı kavm demektır. Ferrâ beyan eder kı butun Kur'anda «ملاء، رهط، قوم، نفر» rıcal demektır, ıçlerınde kadın yoktur

Ey sahıbı nazar (الم تر) gormedin mı baksanâ (الى الملاء من بنى اسرائيل من بعد موسى) Musadan sonra Benı Israılden o cumhur cemaata (اذقالوا لنبى لهم) bır vakıt bunlar bir Peygamberlerıne [1] (ابعث لنا ملكا نقاتل فى سبيل الله) bıze kumanda edecek bır emîr, sevket fısebilıllâh muharebe edelım dedıler (قال) o Peygamber (هل عسيتم ان كتب عليكم القتال الا تقاتلوا) size

---

[1] Kı Eşmoıl veya Şem'un ıbnı Sa'be veya Yuşa' ıbnı Nun dıye bır kaç rıvayet vardır Ahfadı Yusufden Yuşa' ıbnı Nun Fetayı Musadır kı Hazretı Musadan sonra ona halef olmuştu Bınaenaleyh Talut ve Davud zamanından çok mukaddem olduğu cıhetle rıvayetler en zıyade Eşmoıl uzerındedır Ancak bunun Eşmoıl ıbnı Bâl ıbnı Alkame veya Eşmoıl ıbnı helkaba olması hakkında ıkı kavıl vardır Mukatıl Harun aleyhısselâm neslınden Eşmoıl ıbnı Bâl demış, Mücahıd de Eşmoıl ıbni Helkabâdır demış Eşmoıl İsmaılın Ibranîsıdır Âyette ismı tasrîh edılmedığı gıbı «لنبى لهم» dıye nekıre olarak ıradı hukmun zata değıl, mutlak vasfı nübuvvete müteallık olması ve bu suretle Hazretı Peygambere dahı ımayı tazammun etmesı ıçındır.

muharebe farz kılınırsa yapmamak etmiyesiniz? dedı, damarlarına basdı, hakikati gördü tesbıt etmek ıstedi. Cevaben (قالوا) bütün cemaat (وما لنا الا نقاتل فى سبيل الله) bız neye fısebılıllâh muharebe etmiyelım? (وقد اخرجنا من ديارنا وابنائنا) halbukı yurtlarımızdan çıkarıldık ve evlâdlarımızdan olduk dedıler » Hıssı sar ve Allahdan ümidi zaferle esbabı harbın balığan mabelağ mevcud olduğunu söyledıler. Bu sırada Mısır ıle Fılestın arasında sakin bulunan Amalikanın başında Imlık evlâdından Calut namında bir cebbar hükumdar bulunuyormuş, bunlar Beni İsraile galebe etmişler, vatanlarının bır çoğunu zapt ıle evlâdlarını, hattâ mülûk zadelerınden dort yüz kırk kışıyi esir edib götürmuşler, kalanlara vergıler tarhetmişler ve Tevratlarını bıle almışlar Bu sırada Benı Israılın bır Peygamberlerı yokmuş, nıhayet Allaha yalvarmışlar, Allah tealâ bunlara sülâleı nübuvvetten kalına tek bır kadından bir cocuk vermış ve buna nubvvet ıhsan eylemış, bu sayede umıdlenmişler, bır taraftan onun nubuvvetını ımtıhanı, bır taraftan da umıdı zaferle harbetmek arzusuna düşmüşler, bu saıka ıle ondan bu talebde bulunmuşlar ve boyle soz vermışler Imamı Kuşeyrî bu noktada demiş kı fakat husnı nıyyetlerıne mal ve evlâd endışesını karıştırarak hareket etmış ve sırf fısebılıllâh ıhlâsı tam ıle emrı ılâhîye amâde durmayıb ızharı tecelludle tahyıcı harbe kıyamı eylemış bulunduklarından maksadları tamam olmamış ve alel'ekser rahata alışmış kımselerın mu'tadı olduğu üzere ıptıda hıssı ıntıkam ıle celâdet gostermışler ve sonra ış sıkıya gelınce fı'illerı kavıllerıne uymanııs

Fılvakı (فلما كتب عليهم القتال) vaktaki muharebe yazıldı.— Emır verilıb iş kesbı kat'ıyet etti (تولوا) gerı döndüler — Fı'illerı kavıllerıne uymadı, sozlerınde durmadılar,

emre riayet etmediler. Harb meydanına gelirken yüz çeviriverdiler (الا قليلا منهم) ancak içlerinden birazı müstesna bir makam kazandılar. - ki yakında görüleceği üzere bunlar bir avuç su ile iktifa edenlerdi, azlıklarına bakmadılar sebat ettiler ve muzaffer oldular. Bir hadîsi şerife nazaran bu akalliyet eshabı «Bedr» in adedince idi ki üç yüz on üç kişi imişler demek olur Sözlerinde duran ve muvaffak olan bu akalliyetten maadası bidayeten harbi tehyic ettiler de meydanı harbde bunları yalnız bırakıb çekiliverdiler (والله عليم بالظالمين) Allah da böyle zalimleri bilir. Binaenaleyh onlara yapacağını da bilir — Bu cümlei tezyiliye sözlerinde durmıyan ve alelhusus harbe talib olub da bilahare dönenler hakkında büyük bir inzarı muhtevidir Burada «لا ينال عهدى الظالمين» kavli ilâhîsini hatırlamak lâzım gelir.

Harbin nasıl kesbi kat'iyet ettiğine gelince

Onlar öyle söylediler (وقال لهم نبيهم) o Peygamberleri de onlara (ان الله قد بعث لكم طالوت ملكا) Allah size Talutu emîr gönderdi dedi Buna karşı (قالوا) o cemaat (انى يكون له الملك علينا) o bize karşı nerden melik olacak? Yahud bizim üzerimize onun melik olması nasıl olur? (ونحن احق بالملك منه) halbuki biz melikliğe ondan elyakız, melik olmak ondan ziyade bizim hakkımız (ولم يؤت سعة من المال) ona bir se'ai maliye de bahşedilmiş değil diye i'tiraz ettiler Cevaben (قال) o Peygamber dedi ki (ان الله اصطفيه عليكم) Allah onu istifa ve intihab ederek üzerinize sureti kat'iyede ta'yin etti (وزاده بسطة فى العلم والجسم) ve ona ilimde ve cisimde, maddî

ve ma'nevî ziyade bır ınkişaf ve inbisat verdi. — Maddeten iri, güçlü, kuvvetli, güzel, ma'nen ilmi din ve siyaset, fenni idare ve harbde sizden yüksek yarattı. Bilfi'ıl hükümdarlık ve kumandanlık için umde olan şeraıt de budur Yoksa veraset, neseb, şartı aslî değildır. Denılıyor ki İbranî olan «Talut» ısmı Arabca «طول» maddesıyle de alâkadar olarak kudret ve uzunlukta mubalaga ma'nasını mutazammındır. Binaenaleyh kudreti ılmiye ve cisıniyeye bır unvan gibidır. esasında ucme bir ısmi hastan ibaret olsa da Kur'an, Arabî noktai nazardan mefhumuna işaretle bunu bır düsturı küllî halınde ta'rıf-ü tesbıt etmıştır, Talutun ısmı Süryanîce Sayıl ve Ibranîce Savıl ıbni Kays imiş Demekki Talut, lekabdır.

Şımdı biz dururken Allah bunu neye boyle yapmış? mı denecek? (والله يؤتى ملكه من يشاء) Allah mülkünü dılediğıne verır. — Malıkülmülk o, asıl mülk onundur. Mülke nail olanlar bıl'esale değıl ondan bınnıyabe nail olurlar (والله واسع عليم) hem Allah vası' ve alımdir. — Rahmet-ü ıhsanı çok failı muhtardır. Kabzını bastı tâ'kıb eder, fakîrı ganı kılar, mülksüze mülk verır, vereceğını vermek ıçın de hıç bır kayd-u şarta tabı değildır, cehılden münezzehtır Mulke lâyık olub olmıyanları, kimlere nıçin ve ne kadar muddet vereceğini de bılır Buna karşı biz dururken mülkunu Taluta neye verdi denemez. Ancak habere ı'tımad edemıyecek kimseler mantıkan bu da'vanın suğrası olan ıstıfa kazıyyesini ne ma'lûm diye menedib delıl ıstıyebılırler Bunu ıtmam ıçın (وقال لهم نبيهم) Bır de Peygamberlerı onlara dedı ki (ان اية ملكه ان يأتيكم التابوت) Talutun melık olmâsının alâmeti zahıresı ve nubüvvetın mu'cizesi size tabutun gelmesidir. —

TABUT sandık demektır Maamafih müracaat demek

olan «tevb» maddesinden mübalâga sıgası olmak hasebıyle dönüb dolaşıb gelinecek, merci'ı kül mealinde bir mefhum da ifade eder. Bu tabuttan murad da Tevrat sandığıdır ki Hazreti Musadan sonra Benı İsrailin ısyanıyle ellerinden çıkmış, refolunmuştu Lâkın erbabı ahbar demişler kı «Allah tealâ, Hazretı Âdeme bır tabut ınzal etmiş, içinde evlâdından gelecek Enbıyanın suretlerı varmış Şimşir ağacından en boy üç ıki (3 X 2) kadarmış, Âdem aleyhısselâmın vefatına kadar nezdınde kalmış, badehu bırer evlâdı tevarüs etmışler, nıhayet Ya'kub aleyhisselâma intıkal etmış, sonra Benı Israılın elınde kalmış, Musa aleyhısselâma kadar gelmış, Hazretı Musa Tevratı buna kor, muharebe ettığı zaman öne geçırır, Benı İsraılın gonülleri bununla sukûn bulurdu. Vefatına kadar yanında idı Badehu Benı Israilde elden ele geçti Bır hususta muhakeme olacakları zaman buna müracaat ederler, beyinlerinde hâkim olurdu Muharebeye gittıklerinde önlerınde goturürler ve bununla teberrük ederek düşmanlarına zafer ümıd ederlerdı Melekler bunu askerin başında tutar, muharebeye girışırler. sonra Tabuttan bır ses ışittıklerı zaman muzafferıyete yakîn edınırlerdı Vaktâki Benı Israıl ısyana başlamışlar, fesada duşmuşler, işleri çığırından çıkmış, Allah başlarına Amalıkayı musallat etmiş, bunlar galebe etmışler, Tabutlarını da almışlar götürmüşler, bır pıslığe, bır halâya bırakmışlar, Cenabı Allah Talutu melık yapmak murad edince Amalıkaya bır belâ vermış, hattâ Tabutun yanında abdest bozanlar basura tutulur olmuş, diğer taraftan beldelerınden beş şehır de mahvolmuş, kâfirler bu ıbtılânın Tabut yüzünden olduğuna kaıl olmuşlar, onu çıkarmışlar, ıki öküze yükletıb koyuvermışler, Allah da bunlara dort Melek müvekkel kılmış sevketmışler, Talutun evıne getirmışler. İşte Beni İsraıl Talutun mulküne beyyıne ıstedıklerı zaman Peygamberleri, onun âyetı mülku tabutun gelmesı olduğunu soylemış» ilah. Demek oluyor ki Bani Israılde

tabut, emanatı mukaddeseden olub Hıristıyanlıktaki Salîb gibi bir mevki'de tutulurmuş. Netekim Hıristiyanların salîbı kebiri de buna şebih bir vak'a geçirmişti. Tabutun tâ Hazreti Ademden beri gelmesi, içi resimli bir sandık olması, bunun Ebûlbeşer olan Hazreti Adem olmasıle tevfıkı muşkil ve aynı zamanda bu ahbarı şayiayı ceffelkalem tekzib de haksız olacağından İbni Abbas Hazretlerinden rivayet olunduğu uzere bunun zayı olmuş «Tevrat sandığı» olmasıle iktifa etmek ve şukadar ki bunu Hazreti Musa yaptırmış olmayıb daha kadim tarihî bir sandık olduğunu da kabul etmek muvafık olacaktır Maamafih Ragıbın naklettiği vechile Tabut, kalb, ve sekîne ondaki ilimden ibarettir de denilmiş Çunku kalbe سفط العلم، بيت الحكمة، تابوت علم، وعاء علم، صندوق علم tesmiye edilir ilah. Bu gerci meshure ve zahire muhalif gorunurse de onun lâzımı olan muhim bir ma'nayı işarî olduğu da inkâr edilemez Buna gore hasılı meal onun hakikî âyeti mulkü isyan ve gurur ile zayı' olmus ve sizi perişan etmis olan kalbinizin yerine gelmesi ve hakikate iman ederek sukûnet u itminane ermenizdir Beyyinei hakikiye afakî olmaktan ziyade enfusîdir Siz fikri fesad ile zayı' olmuş kalbinizi bulub da'vayı bırakarak ona biy'at ettiniz mi mes'ele biter Aksi halde Allahın ona verdiği kudret ve vereceği muvaffakiyyet size melikliğini bil'icaz teslim ettirir Iste onun mulkune kat'î delil, işbu zahirî ve batinî Tabutun gelmesidir (فيه) o Tabutta veya gelişinde (سكينة من ربكم و بقية مما ترك آل موسى و آل هرون) rabbinizdan bir sekîne, âli Musa ile âli Harunun metrukâtından bir bakiyye vardır

«SEKINE», esasen sukûnet gibi sukûndan ve vekar-u sebat ve emn-u itminan demektir ki lisanımızda da sekinet denilir Hafifliğin ve telâşın ziddidir Bir de tanınan ve

endisile sükûn-ü ıtmi'nan hissedilen her hangi bir âyet, ir alâmete sekîne ıtlak edılir. Meselâ bir ordu için sancak ir sekînedir. Burada bunun ne olduğu hakkında müteddid rıvayetler vardır ki bazıları maddî ve bazıları ma'-evîdir. Bir sureti mahsusa, bır riyhi heffafe, ılâhî bır uhı mütekellim, Cennetten altın bır tas ki ıçınde Enbıya-ın kalbleri yıkanır, rahmet, elvah mahfazası, bir âyetı na'rufe. Bunların hasılı başlıca şöyle telhıs edılmiştir.

1 — Sekîne, Benı Israılde zebercedden veya yakuttan iki anatlı ve kedı gibı başı ve kuyruğu bulunan bır suret mış, bır ınilti yaparmış, inledıkçe tabutu alıb duşmana loğru giderler, durdukça dururlarmış

2 — Hazretı Alıden Insan yuzune benzer yüzu var bır ıyhı heffafe ريح هفافة = Hoş bır nesîm

3 — Sekîne, Hazretı Musa ve Harun ıle onlardan onrakı Enbıyaı Benı Israıle nazıl olmuş kıtablardan «Ce-abı Allahın Talut ve askerıne nusrat ihsan edıb duş-nanları def'edeceğıne daır ba'zı bışaretler

4 — Ne olduğu gayrı ma'lûm bır şey

BAKIYYEYE GELINCE dıyorlar ki bu da elvah kırık-arı, Asaı Musa ve Tevrattan bir nebze ıdı Bırıncı ma'na ızere tabutun bır sebebı sekınet olduğu da mervıdır

Hasılı ma'na O tabutta veya gelışinde sıze rabbınız-lan bır sekınet ü ıtmınan ve âlı Musa ve âlı Harundan alma mebrukâttan bır bakıyye vardır kı sız bununla ükûnet bulur, emn-u ıtmınana ırer, onlar gıbı amel dersinız demek olur Bu suretde tabut muhteveyatıle endısi bir sekînedır الانبياء لم يورثوا دينارا ولا درهما وانما ورثوا العلم = Pey-gamberler ne bir altın ne bır gümüş miras bırakmamış, ancak ılım mıras bırakmışlardır » Hadîsı şerıfı medlû-ünce Enbıyadan kalma bakıyyeı yadıgâr ıse ılme, dın-u eriate aid şeyler olur

Fakat bu bakıyyeyı ve o sekîne ve sekınetı havı tabut

nasıl gelir? (تحمله الملائكة) onu Melekler, Allahın elçileri, kuvvetleri getirir. — Yerden getirir, Gökten getirir, nasıl getirirse getirir siz o cihetı düşünmeyin de gelirse bilin ki Talut meliktir, (ان فى ذلك لآية لكم) o tabutun gelişinde sizin için muhakkak bir âyeti hak, bir beyyinei ilâhiye vardır (ان كنتم مؤمنين) eğer siz mu'min iseniz veya iman şanınızdan ise bu böyledir — Bu fıkra şunu da gösterir ki ehli imana yaraşan hafiflik değil, vekar-u sekinet, sebat-ü itminandır Bunda da mirası Enbiyanın, ilm-u dinin büyük ehemmiyeti vardır Emanatı mukaddesenin de kuvveti kalb için bir feyz-u bereketi bulunacağı inkâr olunmamalıdır

(فلما فصل طالوت بالجنود) vaktaki bunlar temam olub Talut askerleriyle hareket etti (قال) askerine hitaben şöyle dedi (ان الله مبتليكم بنهر) Allah sizi behemehal bir ırmakla imtihan edecektir (فمن شرب منه) binaenaleyh ondan her kim içerse (فليس منى) benden değil, (ومن لم يطعمه) ve her kim ona ağzını sürmezse (فانه منى) o şüphesiz bendendir, benim askerimden veya beni sevenlerdendir (الا من اغترف غرفة بيده) ancak eliyle bir avuc alan içlerinden müstesna, bukadarına ruhsat var Doğrudan doğru ağızla sümürmiye müsaade yok, Talut bir emîr sıfatiyle bu emri, bu talimatı vermişken (فشربوا منه الا قليلا منهم) ırmağa gelince askerin birazından ma'adası hep ondan içtiler, emri dinlemediler —

Rıvayet olunuyor kı bır adam bır, avuc alır kendıne ve hayvanına kıfayet edermış, fakat saldırıb ıçenlerın dudakları morarır, hararetlerı artarmış, Bınaenaleyh bunlar nehrın berisınde dokülub kaldılar (فلما جاوزه هو والذين امنوا معه) de Talut ıle ıman eden maıyyetı nehrı geçınce (قالوا) kalanlar gerıden (لاطاقة لنا اليوم بجالوت وجنوده) bu gun bızım Caluta ve askerıne harb edecek takatımız yok dedıler — Yahud bunlar değil de nehrı geçmış mü'mınlerın zaıf kısmı düşmanın çokluğunu gorunce ümıdsızlığe duşub bırıbırlerıne boyle soyledıler Çunku mü'mınlerin de ımanda dereceleri mutefavıttır Soyledıler de ne oldu? -(قال الذين يظنون انهم ملاقوا الله) her halde Allaha mulâkı olacaklarına kani ve müntazır bulunanlar — Ya'nı olümden kaçmanın mumkın olmadığını, bu gun bu muharebede olmezse dığer bır gün behemehal oleceklerını ve nıhayet huzurı ılâhîye varacaklarını bılen, bınaenaleyh ahdında sabıt veya zafer umidıle ya şehıd veya gazı olmağa azmeden ehlı yakîn (كم من فئة قليلة غلبت فئة كثيرة باذن الله) nıce kerreler azacık bır bolük bir çok boluklere bıiznıllâh galebe çaldılar (والله مع الصابرين) Allah sabr-ü sebat edenlerle beraberdır dedıler — Zaıflerın kalblerıne de kuvvet verdıler (ولما برزوا لجالوت وجنوده) vaktakı Talut ve maıyyetındekı bu mü'mınler Calut ve askerlerıne karşı meydanı harbe çıktılar ve düşmanın çokluğunu ve hazırlığını muşahede ettıler (قالوا) hepsı bırden kuvvetı kalb ıle Allaha yalvarıb şöyle dedıler (ربنا افرغ علينا صبرا) ya rabbena' bıze

sabır yağdır (وثبت اقدامنا) ve bizı paydar eyle, ayaklarımızı denk ve yerinde tut, tıtretme, kaydırma, azm-ü hedefimizden şaşırma (وانصرنا على القوم الكافرين) ve o kâfirler güruhuna karşı bize nusrat-ü muzafferiyet ihsan et Bunun üzerıne (فهزموهم باذن الله) çok geçmeden o kâfirlerı Allahın iznıyle bozdular, (و قتل داود جالوت) ve Davud Calutu öldürdü (و اتاه الله الملك والحكمة) ve Allah ona – yanı Davuda – hükümdarlık ve hıkmet-u nübuvvet ihsan ettı — Talut kendisine kızını vermış ve bilahare Arzı mukaddesin meşarık-u mağarıbında büyük bır devlete naıl olmuştu. Ve Benı Israıl Davuddan evvel hıç bır melıkın etrafında bu kadar toplanmamıştı Bunlardan başka (و علمه مما يشاء) ona ıradeı ılâhıyesı taalluk eden daha bzı şeyler de öğrettı – Ezcümle demırlerı yumuşadıb zırhlı elbiseler yapmak san'atını ve başkalarının bılmedığı kuş dılını, elhanı tayyıbe ve saıreyı ta'lım ettı Ve ışte o zalımlerın zulmüne rağmen bır ekallıyetın azm u ımanı ve hımmet u duasıyle Allah tealâ böyle ümıd edılmez muvaffakıyyatı azıme ıhsan eyledı Şımdı buna karşı ıyı amma Allah muharebeye hıç meydan vermese ve sultaı hükûmete musaade etmese daha ıyı olmaz mı ıdı? dememelı, çünkü (ولو لا دفع الله الناس بعضهم ببعض) Allah ınsanların bazısını bazısıyle defi' veya müdafa etmemış, müfsıd ve mutecavizleri muslıh ve mucahıdlerle defı' ve ehlı sılm-ü salâhı ve evlâd-ü nısvanı vıkaye etmemış olsa ıdı (لفسدت الارض) yer yüzü fesada uğrardı, Arzın menafı u mesalıhı muattal olur, hars-ü nesılden, ılm u san'atdan, din ü ımandan eser kal-

mazdı.— Zira def ü mukavemet kanunu olmasa idi ekser nas, mütecazib ve mutı-ü münkad bile olsa mütecavızlerin mütemadiyen hücumuna ma'ruz kalırlar, çiğnenır mahvolurlardı, muadelei içtimaiye bulunmaz, nıhayet her kes mütecaviz olur, her kes mütecavız olur da mukavemet de farzedılmezse hepsı mahvolur. Cenabı Allah ınsanları sahibi ırade olarak yaratmıştır, ve boyle yaratması mahzı rahmet-ü kudrettir, fakat bu iradeler mutlak bırakılır da birbırlerıyle tadıl edilmez ve hiç bır mukavemete maruz kalmazlarsa külfeti mesaiye katlanılmaz, önüne geleni çiğnemeğe çalışır Müdafea ve mukavemet olmayınca da tecavüz, aksarı turuk, tarıkı müstakim olınuş olur, o zaman da insan namına bır şey kalmaz, nızamı Arz muattal olur (ولكنّ الله ذو فضل على العالمين) ve lâkın Allah bütün âlemlere ve o mıyanda bılhassa zevil'ukul âlemine bütün bir fazl-ü rahmet sahibıdir — Bu fesada razı olmaz, o Arza Omran verecek, üzerınde ınsanları fazl-ü keremiyle yaşatacak, ebedî saadetlere, yuksek mertebelere erdirecektir. Bınaenaleyh fesad talısı batıldır, matlûbı ılâhî salâhtır. Bınaenaleyh salâhın fesadı def etmesı içın ehlı salâh-ü hayrın ehli fesad ü şerri defetmesı lâzımdır ve zaten mukavemet ü müdafaa umum kâinatta bir kanunı hakdır. İradeden, akl-ü şuurdan hıssedar olmıyan mahlûklar bu mukavemetlerini cebrı hakkıle bil'ıztırar ıbraz ederler Faılı muhtar olanlarda bunun tatbıkı de akl-u irade ve imanlariyle yapılmak lâzım gelır İşte Allah harbı ve hükûmeti bu hıkmetle meşru' kılmış ve ınsanların müfsıd ve mütecaviz kısmını muslıh kısmiyle defi' ve hüsni suretle çalışacakları vıkaye ıçın emretmıştir. Erbabı salâh ve fazılet bu noktayi derpış etmeyıb ve müdafaa kaydiyle meşgul olmayıb da mütecavızleri serbes bırakacak olurlarsa bütün kudret onların eline geçer ve onlar da âlemı temellük etmek sevdasıyle yer yüzüne fesad verecekler ve buna meydan verenler mes'ul

olacaklardır ki balâda buna «ولا تلقوا بايديكم الى التهلكة» ihtarı sebk etmiş idi Şu halde iki harb vardır Birisi harbi islâh, diğeri harbi ifsaddır Ehli imana emredilen de fisebilillâh harbi islâhtır ki bu da zulm-ü fesadın ve menbaı zulm olan kufr-ü şirkin def'i ve silmi küllînin te'minidir. Ehli salâh ve islâm bunu yapmazsa küfr-ü fesad istilâ edecek o zaman da insanlar kökünden kazınıb kıyamet kopacaktır

Ya Muhammed! (تلك) şunlar, binler kıssasından Davud fıkrasına kadar olan şu kıssalar (ايات الله) ibret alınacak Allah âyetlerdir. (نتلوها عليك بالحق) biz bunları sana her turlu reyb-u hatadan, şaibei tahrif-ü galattan arı mahzı hakk u hakikat olarak tilâvet ediyoruz, Cibril ile sana mutevaliyen okuyoruz (و انك لمن المرسلين) sen de muhakkak ve muhakkak murselîndensin, o buyuk Peygamberler cumlesindensin, bunu bil, vazifeni ifa et

O murselînin makamlarını anlamak ister misin?

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَاٰتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَاَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ

۞ يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَ
يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ
الظَّالِمُونَ ۞ اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ
سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيهِمْ وَمَا
خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ
كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ
الْعَظِيمُ ۞ لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ
فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللّٰهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللّٰهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۞

Meali Şerifi

O işaret olunan Resuller, biz onların bazısını bazısından efdal kıldık, içlerinden kimı var Allah kelâmına Kelim etti, bazısını da derecelerle daha yükseklere çıkardı, Meryemin oğlu İsaya da o beyyineleri verdik ve kendisini Ruhul'kudüs ile te'yid eyledık, eğer Allah dilese idi bunların arkasındaki

ümmetler, kendilerine o beyyineler geldikten sonra birbirlerinin kanına girmezlerdi, ve lâkin ıhtilâfa düştüler kimi iman etti kimi küfür, yine Allah dilese idi birbirlerinin kanına girmezlerdi ve lakin Allah ne isterse yapar * Ey o bütün iman edenler size merzuk kıldığımız şeylerden infak edin: gelmeden evvel bir gün ki onda alım satım yok, dostluk da yok şefaat de yok kâfirler ise hep o zalimlerdir *

Allah, başka tanrı yok ancak o, daima yaşıyan, daima duran tutan hayy-ü kayyum o, ne gaflet basar onu ne uyku, Göklerdeki ve Yerdeki hep onun, kimin haddine ki onun izni olmaksızın huzurunda şafaat edecek? onların önlerinde ne var arkalarında ne var hepsini bilir, onlar ise onun dilediği kadarından başka ilmi ilahîsinden hiç bir şey kavrıyamazlar, onun kürsîsi bütün Gökleri ve Yeri kucaklamıştır her ikisini görüb gözetmek ona bir ağırlık da vermez o öyle ulu, öyle büyük azametlidir * Dinde ikrah yok, rüşd, dalâlden cidden ayrıldı, artık her kim Taguta küfredib Allaha iman eylerse o işte en sağlam tutamağa yapışmıştır, öyle ki onun için kopmak yok, Allah işidir, bilir *

Ya Muhammed! (تلك الرسل) o Rüsül, o ışaret olunan Peygamberler, şunun bunun ıntıhab-ü ta'yını ıle değıl bızzat Allahın gonderdıği o Allah sefırlerı, ıçınde bulunduğun Resuller kafılesı yok mu (فضلنا بعضهم على بعض) bız onların ba'zısını dığer ba'zısına tafdıl ettık, evet hepsı Resul, aslı rısalette hepsı müsavi, fakat böyle olmakla beraber ba'zısına ve belkı her bırine bır mezıyyet, bır fazıletı mahsusa, bır rutbeı mümtaze verdik (منهم من كلم الله) kımısıne Allah bızzat kelâm soyledı, Kelımullah yaptı, netekım Musa Turda ve leyleı hıyerede Allahın elçısiz kelâmını dınledı (ورفع بعضهم درجات) ba'zısını da bir çok

derecelerle daha yükseklere çıkardı, Sidreı müntehadaı geçirib «قاب قوسين او ادنى» sirrile makamı kurbı mutlakta rahmeten lil'âlemîn, meb'usı kül, habibi huda, Hatemül Enbıya yaparak Makamı mahmuda ı'lâ eyledi. Biz azımüş şan Peygamberleri yekdiğerine tafdıl ettik (و) bu mıyan da obirlerınden sonra ve senden once(اتينا عيسى ابن مريم البينات) Isa ibni Meryeme dahı o beyyineleri — rısaletıni ve fazıletini mübeyyın olan açık huccetleri, ya'nı Incılı İncıldeki o mevaız ve tezkîratı müessireyi natık âyetleri, ta'bır aharle kelimeyi, ıhyai mevta ve ıbrai ekmeh mu'cızelerini — verdık (و ايدناه بروح القدس) ve kendısını ruhülkudu ıle te'yıd ettık, kudsî ve nezıh bir haslete mazhar kıldıl

« و لقد اتينا موسى الكتاب و قفينا من بعده بالرسل و اتينا عيسى ابن مريم البينات الآيه باق »

şimdı suretı tafdılı ızah eden şu cümlelerın uslubı beyanında «فضلنا، رفع، و اتينا» diye cemi'den ıfrada, ıfraddan cem'e, fadıldan efdale, efdalden fadıla iltıfat ıltıfat üzerın nasıl bir tenevvu' var dıkkat edılmelıdır Evvelâ her bır rısalette ve bınaenaleyh kelımei hakta müttefık, sanıyeı suretı umumıyede ba'zısı bır fazıleti mahsusa ile mütefadıl olarak mın vechin mütenevvı ve tenevvuuna göre birer ümmete müsaıd Salısen bu tefadulda Musa ve Isa gibi makamı cemı'de mutekabıl iki haddı mütemayız ve ortada makamı cem'ulcemı'de camı'ulkul ahırı evvel evvelı ahır, daırei rısaletın merkezı mutlakı cemaatı rusülün kalbı ekmeli ve bınaenaleyh umemı mütenevvianı derecatı muterettıbe üzere kesretten vahdete ircaı içı kurbı mutlaka vasıl ımamı tevhıdı olarak nizamı ekme üzere bır sılsileı Mürselîn mevcud Şayanı dıkkattır k fıkraı Isa bır taraftan te'hır edıyor, bu cıhetle derecat mukarin gosterılerek kadri i'lâ edilıyor, diğer tarafta sahibı derecata iltibas hasıl olmamak ıçın «واتينا» ıle t yukarıdaki «فضلنا» cümlesine atfolunuyor da «واتينا عيسى» dıy

«رفع» ye atfolunmuyor, bu suretle de sahib derecata değil, alelûmum Rüsül zümresine rabtedılıyor. Bır de validesine nısbetle ısmı tasrıhen zıkrolunuyor kı bunlarda hem Beni Israılın çırkın ısnadlarına bır rağm, hem de ona ılâh ve ıbnullah dıyen Nasâranın ıfratlarına beliğ bır red vardır Ve aynı zamanda bu suretı atf ıle İsanın salıb derecattan zemanen mukaddem olduğuna dahı ışaret olunmuştur Bundan başka ışbu cemaatı murselînın mazhar oldukları bu makamat ve bu fezaılı müterettıbenın kendılerınde zatî ve kesbî olmayıb malıza mevhıbeı ilâhıye olduğu ıyıce tefhım edılmek ıçın «فضلنا، كلم الله، ورفع، وآتينا، وايدنا» buyurulmuş ve bununla hem risaletın ma'nası ızah edılmış, hem de bu babda ıfrat veya tefrıt ıle vartaı şırke duşulmemesı ıhtar olunmuştur kı âyetın ma'badı bu nokta uzerınde bır siyak ta'kıb edecek ve nıhayet Ayetulkursî ıle bütun hakıkat tavzıh olunacaktır, hasılı cemaatı murselîn, esası rısalette muttehıd ve fezailı müteneyvıa ıle mutefazıl olarak makamatı mahsusalarıle yuksek bır hey'etı muntazama arzederler Bu mıyanda uçu bılhassa calıbı dıkkattır kı ıkısı cenah, bırı kalb ve merkezdır Bır cenahta Kelımullah, bır cenahta da İsâ Ruhullah vardır Kalbde taayyunı kâmılınden dolayı ısmını tasrıha luzum olmıyan ma'ruf bırısı ta'bıye edılmıştır kı dığerlerının bır çok derecat ıle fevkınde bır makamı refıı mahmuda mazhardır Bu noktada cenabı Allah Habıbını fahr u ucubdan sıyanet eylemek ıçın Isadan mukaddem ve Musadan daha yuksek bırıne ve meselâ Hazretı Ibrahıme telmıh eder gıbı «ورفع بعضهم درجات» dıye tekrım etmış de «o da sensın ya Muhammed» dıye tasrıh etmemış ve fakat tasrıhten daha belığ bır ahd ıle ıltıfat gostermıştır, Belâgatte bu tarzı beyanın bır çok mısallerı vardır Netekım şuarayı Arabdan «Hutey'e» ye en yüksek şaır kımdır dıye sual olunduğu zaman Züheyri ve Nabıgayı soylemış de ısteseydım uçuncuyü soylerdım demış ve

bununla kendini kasdetmiştir ki eğer «kendimi söylerdim» demiş olsa idi azameti olmazdı. Cenabı rabılâlemîn de burada efdalı rüsülüne bu tarzı beyan ile makamını iş'ar eylemiştir, buna binaen Habibi huda «ben evlâdı Ademin seyyıdıyim fakat fahr-ü iftihar yok = انا سيد ولد آدم ولا فخر hadîsi şerifı ile bu hakıkatı beyan ettiği gibi hem bu nükteye hem de «لا نفرق بين احد من رسله» âyetindeki musavatı rüsül fıkrei imaniyesine tenbihen = «لا تفضلونى على يونس بن متى» beni Yunüs ibni mettya tafdil eylemeyin, ya'ni ben de Peygamberim, o da Peygamber» buyurmuştur Binaenaleyh Peygamberlerin isimlerini tasrih ederek tafdile kalkışmamak muktezayı edebi imandır İbni Abbas radıyallahu anhden mervidir ki «biz, demiş mescidde Enbiyanın fadlını konuşuyorduk, Nuhu tulı ibadetiyle, Ibrahimi hulleti ile, Musayı Allahın kendiye teklimi ile, Isayı semaye ref'i ile yâdederek ve fakat Resulullah hepsinden efdaldır, kâffei nasa meb'us, onu, sonu mağfurdur ve Hatemulenbiyadır dedik, derken aleyhissalâtü vesselâm gırıverdi «ne gibi bahıs desiniz» dedi, söyledik «hiç bir kimseye Yahya ibni Zekeriyyadan hayırlı olmak gerekmez» buyurdu ve onun hiç bir seyyie yapmadığını ve niyyet de etmediğini söyledi» ilah. Şüphe yok ki butun mürselîn miyanında Musa ile Isanın bittahsıs zikri bu iki Peygamberin azameti şanlarına tenbihdir Bu ise bunların derecat ile fevkında gösterilen Resuli ekmelin celâleti kadrine başkaca bir burhan teşkil eder Zikrettiğimiz ehadîsi nebeviyye de bu ekmeliyyetin tecelliyatı nezihesindendir Yarab bizi de bu şefiülmuznibînin şefaatile bekâm eyle

Şimdi fahvayı hitab şuna müncerr oluyor işte makamatı murselîn, bu miyanda makamını anla, ve ona gore ifayı vazife eyle. Fakat şunu bilmeli ki bu fazaili mutenevvia ve derecatı refia mahza bir atıyyei ilâhiyedir Bu yüksekık kendilerinin bilasale bir hasleti zatiyeleri değil, ihsanı ilâhî ile nail oldukları bir mevhibei subhaniyedir Bunları

Allah vermiş ve kendilerini Allah göndermiştir. Asıl vazifei risalet evamiri ilâhiyenin tebliğ-u icrasına niyabettir. Resuller ancak emri ilâhîyi temsil ederler Fazaili mahsusaları, meşiyyeti cüz'iye ve niyabiyeleri emri ilâhîde fânidır. Alelıtlak kendi diledıklerini yapamazlar Bizzat meşiyyeti mutlaka ve külliyyeye malik ve bütün vukuata hâkim, vacibülvücud, ezeliyyüzzatı vessıfat, iradei külliye sahibi, hâlık ve mükevvin değildirler, ne Musanın mazhariyeti kelâmiyesi, ne Isanın mazhariyeti beyaniye ve ruhiyesi ve hattâ bunların derecat ile fevkında olan Resulı ekmelin makamı kurbı risalet hududundan çıkıb rububiyyet haddine giremez, asıl irade Allahındır, Aallah murad etmeyince hiç bir şey yapamazlar gormez mısın (ولو شاء الله) Allah kat'îyen dilemiş olsaydı (ما اقتتل الذين من بعدهم من بعد ما جاءتهم البينات) bu Peygamberlerden sonra ümmetleri kendilerine bu kadar beyyinatı hak geldikten sonra biribirlerinin kanına girmezler, muharebe etmezlerdi. — Peygamberlerini tasdik ve emri ilâhîyi açık olarak beyan eden nususun mucebile amel eder, ihvan olurlar da hılâfına hareket edemezlerdi Alelhusus Musadan sonra ne Beni Israil biribirile boğuşurdu, ne de Peygamberlerin kanına girib Isadan sonra Nasâra ile döğüşürdü. Hele Isanın beyyinatından sonra Hıristiyanlar ne kendi aralarında ne sair akvam ile hiç bir muharebe etmemek lâzım gelirdi Zira onlara «bir yanağına tokat vurana obir yanağını da çeviriver» diyen beyanı Isa tecavüze bile mukabeleden menetmek emrinde ne kadar samimî ve ne kadar açık idi. Bundan sonra Hıristiyanlık her ne sebeble olursa olsun birinin kanına girmek değil hattâ kimseye el kaldırmamak, hiç bir cidal yapmamak iktiza etmezmiydi? Onlara muharebe haram idi (ولكن اختلفوا) ve lâkin boyle olmadı ihtilâf ettiler, muhtelif fırkalara,

milletlere ayrıldılar (فمنهم من امن و منهم من كفر) de kimi iman etti, dini Enbiyayı iltizam eyledi, kimi de i'raz edib kâfir oldu, olabildi de biribirlerinin kanına girdiler, nice muharebeler yaptılar ve hâla yapıyorlar O Peygamberlerden ve o beyyinattan sonra da bunlar olabildi, kelimei hak, tebliği emir ve Peygamberlerin bunları infaza masruf olan iradatı cüz'iyeleri bu ihtilâfı ve küfr-ü muhalefeti mümteni kılmadı, kaldırmadı, halbuki Allah dilese idi bunlar olamazdı — Demek ki her emri ilahî hılâfına hareket imkânını selbetmez, her emir ademi muhalefeti irade eden bir emri tekvinî, bir meşiyyeti cebriye değildir, eğer boyle olsa idi ademi muhalefete meşiyyeti ilâhiye taalluk etmiş bulunur, Allahın Peygamberlerine ve tebliğ ettiği beyyinatı emriyeye küfr ü muhalefet mümkin olamazdı Vakı ise boyle değildir, Demek ki Allah ihtilâfın alel'itlak ademi vukuunu dilememiştir Dikkat olunursa tefadulı Enbiya esasta müttehid olmak uzere bir tenevvu ifade eder ki bu tenevvü bizzat muradı ilahîdir Bunlarla ümemi mütenevvianın teşekkulu de muradı ilahîdir Bu az çok bir manayı ihtilafı tazammun eder Işte bu tenevvu ve ihtilafı kullîyi iktiza etmemek için bunları aledderecat tevhid edecek daha yuksek Peygamberler ve hepsinin fevkında meb'usı kül, sahib derecat ba's buyurulmuştur ki bu suretle ummetler tenevvü ve kesret içinde bir tevhidi mutlaka mazher olsunlar Demek ki emri tevhid bilkulliye mani ihtilaf olmadığı gibi imkânı muhalefeti de selbetmiş değildir, ve bunların hepsi meşiyyeti ilahiye iledir Zira olmasa idi olamazdı, binaenaleyh saa'i meşiyyet, sea'i emirden, sea'i hak, sea'i hayırdan eamdır Emri teklifî, meşiyyeti cebriyeyi değil hayr-ü rızayı istihdaf eder Vuku ve ademi vuku ise meşiyyeti mutalakaya ve emri tekvine merbuttur. Gorülüyor ki tebeyyüni ilmî vücubi aklî ve yalınız emri teşriî, iradatı cüz'iye, fi'il veya terkin illeti tammesi değildir. Ne kadar kat'î ve beyyin

olursa olsun emri mücerred, ılmı mahız ve ne kadar vazılı ve musıb bulunursa bulunsun sadece ırşadat ve tenvıratı fıkriye velevse Peygamberlerden zahır olsun ıradatı cüz'ıye bütün ınsanları şerden, ısyandan, tecavüzden, küfr-ü ıhtılaftan menı' ve beyınlerinde cıdal ve kıtalı refetmeğe sebebı kâfı değıldır Her şeyde olduğu gıbı bu hususta asıl sebebı muessır ve ılletı tamme bızzat meşıyyetı ılahîye ve emrı tekvınîdır. Madem kı bu kadar beyyınattan ve bu kadar terakkiyatı ılmıyeden sonra Allahın evamırı teklıfıyesıne ve Peygamberlerıne karşı ıhtılaf ve ümmetler beynınde cıdal ve kıtal yine vuku bulmuş ve bulmaktadır, o halde hepsı mu'min olsun ve ıhtılaf-ü kıtâl mumkın olmasın» dıye meşıyyetı ılahıye taalluk etmemıştır

Fılvakı (ولو شاء الله ما اقتتلوا) Allah dılenmış olsa ıdı ümmetler hıç bır zaman ıman ve kufrıle muhtelıf oldukları halde bıle bırbırlerının kanına gırmezlerdı, gıremezlerdı. Allah kıtâl olmamasını dılenmış olsa ıdı bazı ahvalde yaptığı gıbı onu yapacak ınsanlara ırade ve kudret vermez veya ırade ve kudretlerını hükûmsuz bırakırda hepsını cebren ve bıl'ıztırar sılm-u vıfaka sevkeyler, cıdal ve kıtale muteallık hıç bır hareket yaptırmazdı ve o zaman bunlar uzerınde cebrıye mezhebı cereyan eder ve fı'ıllerınde muhtar değıl, mukreh ve muztar olurlardı Ve o zaman Allahın faılı muhtar olduğu da bılınmezdı.

(ولكن) velâkın ış oyle değıl (الله يفعل ما يريد) Allah ne dılerse yapar, dıledığıne ısmet dıledığıne hızlan verır, ıradeı mutlaka onun, ıhtıyarı tam onun, kudretı mutlaka onundur Iradesını tevkıf edecek hıç bır kudret yoktur, kudretıne karşı koyacak hıç bır şey mutesavver değıldır. O hıç bır hususta mecbur değıl, tam manasiyle fa'ılı muhtardır ve her ıhtıyarı hıkmettır Alel'umum mahlûkatında sırf musavat ve mümaselet murad etmemış, müsavat

ıçınde tefadul, tenevvu ve kesret ıçınde vahdet murad etmiş ve ınsanlarada cebrı mutlak murad etmemış teklıf murad eylemıştır. Binaenaleyh kıtal ımkânını selbetmemış, bil'akıs subutunu takdır buyurmuş ve makamatı mürselînde goruldüğü üzere tenevvu ıçınde tevhıt emıreylemiştir. Bunun için hasbelirade ıhtılâf-u kıtal emrı vakidır ve bunun hayır cıhetı de vardır, şer cıhetı de. Ikısıde meşıyyetı haktan harıc olmamakla beraber emır ve rızayı ılahî hayır cıhetındedır Bu suretle mümkın ve emri vakı olan ıhtılâf ve kıtalın şerr u fesadını def-u ref'ı, mutecavız veya tecavuze müste'ıd hak ve tevhıd duşmanlarının tecavuzden men'ı zımnında fisebılıllah cıhad buyük bır hayır ve emrı ılahî ıle ehlı ımana bır ferıza olmuştur Şu halde cıhaddan muradı ilahî tenevvu ve ıhtilafın alel'ıtlak ref'ı değıl kufr-ü muhalefeti mağlûb ederek mütenevvı' ve muhtelıf ınsanlar uzerınde emrı hakkı ğalıb kılmak tevhıdi hakka ve sılmı küllîve munafı ıhtılâfat ve tecavuzata karşı hakımıyetı hakkı te'mın eylemektır, babı tekvınde kıtal nasıl bır emrı vakı ıse babı teşrı' ve teklıfte de cihad bır emrıvakı'dir Ve artık cıhadın beyyınatı haktan bır beyyınei fı'lıye olduğunda şüpheye mahal yoktur Beyyınatı saıreyı dınlemıyen ve hıç bır ahıd tanımıyan kâfırlere, tağılere, bagılere bu beyyınei fı'liye tatbık olunur Fakat bu tatbık olunabılmek ıçın yukarılarda da ıhtar olunduğu uzere daha evvel bir ferıza vardır

(ياايها الذين امنوا) Ey Allaha ve butun Peygamberlerine ıman eden ümmetı Muhammed — (انفقوا مما رزقناكم من قبل ان يأتى يوم لا بيع فيه ولا خلة ولا شفاعة) — Ibnı kesır, Ebu Amır, Ya'kub kıraetlerınde «ع» nın ve «ta» ların tenvınsız nasbıyle «لا بيع فيه» «لا خلة ولا شفاعة», okunur — bır kıyamet gunu gelecek ki onda ne alım satım ne fıdye ve mubadele ne dostluk ne şefaat

hiç biri bulunmıyacak, o gün gelmeden evvel bey-u şıra yapmak, Allah için uhuvvet ve sadakat te'min etmek, şefi' ve nâsır bulmak mümkin olan eyyamı Dünyada tedarükâtı lâzımede bulunmak üzere size her hangi bir sebeble kısmet ettiğimiz emvalden fisebilillâh nefakalar, masraflar veriniz — Ya'ni emvalinizin farzolan haklarını eda için zekâtlarınızı yerli yerine sarfediniz, kâfirler gibi emvalinizi keyflere, hevalara sarf ve boşuna telef veya hukukı mefruzasını ketmedib de kendinizi ıkaba ma'ruz bırakmayınız. (و) unutmayınız ki (والكافرون هم الظالمون) Allaha ve Peygamberlerine ve o dehşetli güne ve bu emirlere iman etmiyen o kâfirler hep zalimdirler» — Emri hakka bakmaz, hakkı yerli yerine koymaz, hududı ilâhiyeyi tecavüz ederler, neye güçleri yeterse çiğnerler, beyyinatı mücerredeyi dinlemezler, fi'len bir maniaya musadif olmadıkça hak, hukuk gozetmez saldırırlar, ahidları mı nakzetmezler, canlar mı yakmazlar, ırzlara mı geçmezler, gonullerinin hükmettiği kadar vergiler mi almazlar, ıbadethaneleri, muessesatı hayriyeyi tahrib mi etmezler, hasılı mukavemeti fi'liye gormedikçe her haksızlığı yaparlar Siz ise haksızlığın, kufr u zulmun def'ine me'mursunuz, oyle ittifaklarla bunlara karşı lâzım gelen def'-'u mukavemeti ihzar etmelisiniz Bunu yapmıyanlar kendilerini ıkabı ilâhîye ma'ruz bırakırlar, yevmi cezadan korunmazlar da nihayet zulmu kendilerine yapmış olurlar. O gun her halde gelecek, o kâfirler o zaman bey-u şıra ile, fidye ve mubadele ile hiç bir iş goremiyecekler, ne dostları bulunacak ne şefaat edenleri Tapınıb sakladıkları ve Allah yolunda sarfetmedikleri altınlar, gümüşler ateşden damga olacak, alınlarını, böğürlerini dağlıyacaktır. «الاخلاء يومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقين» medlûlünce o gün bütün dostlar biribirlerine duşman kesilecek, şefaat kapıları kapanacak, bu felâketlerden ancan iman edib vazifesini yapan ve önceden korunan muttekiler müstesna olacaktır Binaen-

aleyh bu mertebe ittikayı ıhraz ve o felâketten ihtıraz ıçın mü'minler o gün ğelmeden evvel vecibelerini eda etmeli, fîsebilillâh ınfaklar yapmalı, seve seve zekâtlarını vermeli uhuvvetlerini te'yid ve cemiyetlerini tanzım ederek hazırlanmalı, uyumayıb ıntibah üzere bulunmalı, kâfirler gıbı Allahın emrine muhalefet edıb de kendılerıne yazık etmemelidırler. Bakınız Allah nasıl bır Allahdır

(الله لا اله الا هو) Allah o yegâne ma'budı haktır kı hakıkatte ondan başka ma'bud yoktur Çunku (الحى القيوم) fena ve zevaldan munezzeh hayyukayum ancak odur. Ezelden ebede butün hayat-ü beka onun, bızatıhı ve lızatıhı kaım vacıbulvucud ve her an mudebbırı kül, mukavvımı kul aucak odur O olmasaydı ne hayattan eser olurdu nede vucuddan » Hayatı ılâhıye mebdeı ılm-ü ırade olan bır sıfatı ezelıyedır

KAYYUM قيوم kıyamdan «fey'ul» veznınde bır sıgaı mubaleğadır kı kendı kaım ve dığerlerını mükım ve mukavvim demektır Ve bunda kıyamı eşyanın kıyamı ılâhîde fanî olduğuna lâfzan dahı bır îma vardır Ibnı Sına bunun vacıbülvucud mefhumuna musavı olduğunu soylemiş ıse de bunda vacıbulvucud mefhumunun kendınden başka lâzımıolan mucıd ve mudebbırı kul gıbı dığer kemal mefhumlarının hepsı de mantukan dahıldır Âyetın maba'dı bunun beyanıdır Ve bu ısımlerın ısmı a'zamı olduğu da soylenmıştır — O oyle bır hayyı kayyumıdur kı (لا تأخذه سنة ولا نوم) onu ne gaflet basar, ne uyku, daıma alîm, daıma habîrdır (له ما فى السموات وما فى الارض) Semavat-u Arzda yukarılarda, aşağıda ne varsa onun, gorünur gorunmez butün mükevvenat onun mılkıdır, ılletı kul o, gayeı kul o, malıkı kul o, Allahın mılkı olan bu mahlûkattan (من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه) kımın

haddı kı Allahın ıznı olmaksızın huzurı kibrıyada şefaat ede bılsin, bu halde hangı budaladır ki Allahın emri olmadan bunların birınden şefaat dılenebılsın Çünkü (يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم) Allah yukarıların aşağıların, onlerındekını ve arkalarındakını, geçmışlerını, geleceklerıni, bıldıklerını ve bılmedıklerını bılır, onun ılmınden gızlı hıç bır şey yoktur (ولا يحيطون بشئ من علمه) bunlar ıse onun ma'lûmatından hıç birını ıhata edemezler (الا بما شاء) ancak dılediği kadarını kavrayabılırler. — Bınaenaleyh bızzat onun ızn ü emrı olmadıkça herkes başından korkmadan nasıl şefaate kalkabilır Her hangı bır şeyde velev cüz'î bır tasarrufa kımın salâhiyeti olabılir, meğer ki onun ızn-u emrını almış sevgılılerınden olsun. Ma'lûm kı şefaat hur metlı bırının madununda bır dığerı hısabına reca ve nıyaz ıle yardım ederek ona ınzımam etmesı demektır kı bu bır meçhulu ı'lâm veya bır arzuvu ızhar ıle bır tesahub manasını tazammun eder Bunu da kendını ve haysıyyetını bılen ve meşfua meşfu' mınhten zıyade bır alâkası bulunan ve mazarrat celbetmıyeceğınden emın olan kımseler yapabılır Halbukı mılkı ılâhî olan şu mahlûkattan her hangı bırıne Allahdan zıyade tesahub etmeğe ve ona bılğıçlık satmıya ve ılerısını gerisını temamen ıdrak etmeden ve onunu ardını saymadan huzurı ılâhîde kendıne bır paye verıb de şefaate kalkışmak gerek şefı' ve gerek meşfu' ıçın ne kadar tehlukelıdır. Eğer Allah bıldırmemış ıse şefaat edecek olanın halı şefaat edılecek olandan daha zıyade endışeye şayan olmadığı nereden ma'lûm olur Bu hal ıçınde velevse Melâıke ve Enbıyadan olsun kımdır o, kı ızn u ıkdarı ılâhî olmadan onünü ardını saymayıb Allahın kullarına Allahdan zıyade tesahub etmek salâhıyetını kendınde gorsun de şefaate cur'et ede-

bilsin. Meğerki Cenabı Hak dılesin, hususî veya umumî şefaate iradei ılâhiye sadır olsun da kendilerıne bildırılmiş bulunsun. — Demek kı, kibriyayı ılâhîden şefaat umulamaz değildir, fakat o da herkesten evvel onun kendı yedindedir. Ve onun izn-ü emrıle cereyan edebılir O zaman babı şefaat açılır ve şefaate me'zun olanlar kendı dıledıklerıne değıl yine Allahın dıledıklerıne şefaat ımkânını bulabilır. Bundan anlaşılır kı evvelâ hak tanımıyan Allah duşmanlarının kendılerine şefaat etmesı melhuz bir Allah dostu bulabılmelerıne, kezalık muşriklerın putları gıbi ılım şanından olmıyanların şefı' olabılmelerıne asla ıhtimal yoktur, sonra me'zun olabılecek her sefiin hududı şefaatı de ındi ilâhîdekı derecesı ve o nısbette mazhar olabıleceğı ızn-ü ıkdarın şumulıle mutenasıb olabilecektır Binaenaleyh evvel-ü ahır ızın çıktığı zaman en umumî surette sahıb şefaat balâda makamatı murselîn hakkındakı beyanı ılâhîden musteban olduğu üzere hepsının fevkında sahıb derecat olan efdalı rüsul olabılecektır, bu babdakı nususa nazaran Cenabı Allah ona şefaat ıçın ıstızan salâhıyetını de bahşetmış ve en yuksek makamı risalet makamı şefaati uzmâ olmuştur kı Makamı mahmudda hadîsı şefaat gelecektir Allah öyle bır sahıbı ılm-u saltanattır kı (وسع كرسيه السموات والارض) tecellıgâhı hükmu olan kürsîsı butunn Semavat-ü Arzı genış genış tutmuştur. Yerlerde ve Goklerdekı bütün ecram-u ecsam ıçınden dısından hep bu kursî ıle muhattır her bırinın kıyamı onun ıçındedır Bu mıyanda hıç bır nokta bulunmazkı orada kürsîi ılâhînın hükmü carı olmasın Arzın içinden çıkamayan insanlar onun Yerlerı, Goklerı muhıt olan kursîsını nasıl ıdrak eder. «وما قدروا الله حق قدره والارض جميعا قبضته يوم القيمة والسموات مطويات بيمينه ـ سبحانه و تعالى عما يشركون» . Semavat-ü Arz denince bır mahbus gıbi bunlarla her taraftan muhat olan ınsanlar madde ve kuvvetın, hıssın, hayalın, vehmın, aklın, tasavvurun, hükmün ve cemiı taayyünatı ızafıyenın dahılden son

haddine dayanır, bunların maverası deyince bilâ kayd-ü şart bir incizabı kalbî ile namütenahi bir muhıta namahdud bir emeli mutlak sahasına geçmek için çırpınırlar. İnsanlar kendilerince Arzın küçük bir parçası üzerinde bile bir devlet-ü hukûmet ele geçirib idare ve muhafaza etmenin ne kadar zor bir iş olduğunu ve asırlardan beri gelen nice nice devletlerin milletlerin bu yüzden memleketlerini muhafaza edemiyerek mahv-u munkarız olub gittiklerini görub bildiklerinden nihayet tasavvur edemedikleri işbu Semavat-ü Arzın bir kabzai tasarrufta kursîi vahdetten saltanatı vahide ile idare olunur bir memleket olduğunu mulâhaza ettikleri zaman muhafazası ne kadar müşkil ve ağırdır gibi bir zanna duşebilirler Fakat o kürsîi ilâhî butun Semavat-ü Arzı tutmuş olmakla beraber (ولا يؤده حفظهما) bu Semavat u Arzı o kursîi vahdetten kabzai tasarrufta tutub hıfzetmek Allaha ağır da gelmez, onun için bu hiç bir şey değildir, (وهو) o Allah celle celâluh (العلى العظيم) pek yuksek pek buyuktur Yegâne alıy, yegâne azîm ancak odur Binaenaleyh bundan başka bihakkın bir ma'bud nasıl mumkin olur, ve buna karşı başkalarına taabbud edilib de sefaatleri nasıl umulur, ve boyle yapan kâfirler ne kadar bedbahttır

Bu âyete Âyetelkursî itlak edilir ve bundan dolayı bu sureye «Suretulkursî dahi denilir. Goruldugu uzere bu âyet saltanat'ı melekûtı ilâhînin gayet beliğ ve muıcez bir tasvirini ve Allah tealânın zat u sıfâtını hem ta'rif ve hem Semavat ü Arzın ve muhitlerinin hilkati kıvam-u nizamı, kısmet-ü vüs'atını muhafazası, sırrı hayat, sırrı ilim, sırrı hâkimiyet gibi maddî manevî kuvvetlerinin şehadeti baligasıyle isbat ederek bütün ilâhiyyat mesailinin ummehatını kursîi ilâhî gibi vasi' bir şümul ile muhtevi bulunduğundan bütün âyatı

Kur'anıye miyanında mevzuıyle mütenasıb olmak üzere en yüksek bir şeref-ü kıymeti haizdır. Netekim aleyhıs-salâtü vesselâm «Kur'anda â'zamı âyet ayetülkursîdır Bunu her kim okursa Allah o saat bır Melek gonderır ertesı gune kadar hasenatını yazar ve seyyıatını mahveder, bu âyet bır evde okunsun da Şeytanlar onu otuz gün bırakmasın olmaz ve kırk gun ona ne sahır ne sahire gırmez, ya Alı' bunu evlâdına ve ehlıne ve komşularına oğret bundan buyük bır âyet nazıl olmadı», «Her kım salevâtı mektubenın her bırının arkasında ayetelkursîyı okursa onu olümden başka Cennete gırmekten menedecek hıç bır şey kalmaz — ya'nı olünce doğru Cennete gıder — ve ona ancak sıddık veya abıd olanlar devam eder Ve bunu her kım yatağına yatarken okusa Allah onu kendısıne ve komşusuna ve komşusunun komşusuna ve etrafındakı hanelere emın kılar», «seyyıdı eyyam yevmı Cum'a, seyyıdı kelâm Kur'an, seyyıdı Kur'an Suretulbakare, seyyıdül Bakare de âyetülkursîdır buyurmuştur

KURSÎ LÜGATTE uzerıne münferıden oturulan ma'lûm şeydır kı esasen taht ve ılmı şerıfın aynı surette olan makamı mahsusu ve mumtazı demektır, nefsı ılme ve âlıme dahı ıtlak olunur Bılâhare ıskemle ve sandalye gıbı şeylere dahı ta'mım edılmıştır Lısanımızda en çok makamı ılımde musta'meldır, her hangı bır şeyın aslına ve toplandığı yere dahı kürsî denılır Netekım kursîı memleket, payıtaht ma'nasına gelır Bunun aslı olan «kürs» kelımesınde ıctıma' ve ıntızam ıle keçe gıbı gırıftleşıb muhkemleşmek ma'nası vardır Hasılı hakıkî ma'nasıyle kürsî ancak bır kışı oturabilen en yüksek bır nevı sandalyedır Bınaenaleyh Yerlerı Goklerı kaplamış bır kursî tasavvuru bu ma'nayı ma'rufun aynı olmıyacağı da şuphesızdır. Aynı zamanda bu kelımenın bıze bir hâkımıyet ve saltanat, bır ilim, bır şeref-ü azamet ve nüfuz mefhu-

mu ifade ettiğinde de şüphe yoktur. Biz bir memlekette bir kürsî bir taht tasavvur ettiğimiz zaman evvelâ bir memleket, saniyen onun içinde bir payitaht salisen o payitaht içinde bir Arş bir saray rabian o saray içinde bir taht hamisen o taht üzerinde bir reisi hâkim sadisen bu hükumdardan bütün memlekete şamil bir nüfuz tasavvur ederiz ki bunda hukümdar zarf zarf içinde memleketle tamamen muhat» ve aynı zamanda nüfuzile muhittir ve bunda en şayanı hayret olan nokta da bir şey'in hem muhit ve hem muhat olabilmesindeki sirdir ki aynı ilimde de vardır Ve bu nokta insanlara vahdeti ilâhîyeyi en guzel telkin edecek olan bir lemhadır. Âyeti kursî bize bu mazmunu telkîn etmekle beraber gosteriyor ki memleketi ilâhiye Semavat u Arzdır Fakat bunlarla kursîi ilâhî muhat değil muhittir Bizim kursî tasavvurumuzun hilâfınadır Allahı tefekkur ederken hep muhattan muhita doğru geçmelidir. Taht veya payitaht memleketi Semavat ve Arzı muhit, Arş, tahtı muhit, Rahman Arşın içinde değil uzerinde ve Allah hiç muhat değil hep muhit ve kayyumdur ve obirindeki tezaddı kaldıran budur Şu halde kursîi ilâhî bize ancak bir isim, ve muhattan muhita geçerek nihayet Semavat-u Arz tasavvurunun mâverasından mubhem ve nâkabili tahâyyül bir mefhumı azamet ile ma'lûm olabilir Bunun hakikatini ta'yin edebilmemize imkân yoktur, Maamafih müfessirîn bunun ta'rifinde bir kaç vecih, rivayet etmişlerdir Şoyle ki

1 — Kursî, Semavat-u Arzı kaplamış bir cismi azîmdir Buna Arşın kendisi diyenler de olmuştur Lâkin ahbarı sahiha «kursî Arşın tahtında ve Semavatın fevkında bir cisimdir» Diye varid olmuştur Kürsî, mevzii kademeyndir Süddîden menkul olduğu üzere Semavat-ü Arz kursînin cevfinde, kursî Arşın altında ve iki ayağının mevziidir Bunda mevzii kademeyn kademi Arşın mevzii olduğu musarrahtır-ki bunu ruhi a'zamın veya

hamlei Arştan büyük bir Meleğin mevzı'i kademeyni diye gosterenler de vardır. Işbu mevzı'i kademeyn ta'rıfı kürsînin payı taht ya'nı makarrı hukûmet ma'nasıle alâkadar olduğunu aşıkâr gösteriyor. Semavat-u Arz ma'lûm olan bütün âlemi cismanînini ifadesi olduğu cihetle bunları kaplamış olan cevfı kürsînin bir cism olması Semavat-ü Arzda ma'ruf bulunan ecsamın cismaniyetinden başka bir cismaniyet demek olduğunu da unutmamak lâzım gelir, ya'nı kursî bir cismi mütehayyız değil aynı hayyız olan bir cisim demek oluyor ki bunun cismaniyeti madde ilê değil, imtidadı mutlak, tabiri aharle alel'umum mahall-u mekân denilen bu'dı mucerred ve cevfı küllî ile tasavvur olunmak mumkındır Zira mekanı mutlak denilen bu'di mücerred, feza, madde imtidadının künhunu ifade eden bir imtidadı mucerreddir, bu'd ve imtidad ise cismaniyetin en umumî manasıdır Fakat ecsamı maddiye bunda mutehayyız olduğu halde bu başkaca bir hayyızde mutehayyız değildir, ve diğer ecsam ile kabılı tedahuldür Lâkin şu âlemi cismanîde gorulen kuvayı maddiye ve şuunatı vucudiyenin mevkii tecellisi de budur. Butun ecramı ulviye bunda mutemekkin ve aralarındaki âlemi esîriye varıncıya kadar butün emvacı mekfufe bunda kâindir Harekât u sukûn bunda carıdır Ancak zaman ve âlemi ervah bundan daha vasi'dir Bir zamanlar malûmatı fenniyeye bir kıymeti sabite isnad eden ve munzelâtı ilâhiye hududunun hududı fenniyeden çok vasi' bulunduğunu duşunmiyerek âyatı Kur'aniyeyi zamanının malûmatı fenniyesine gore izah ve tevil etmekten zevk alanlar o zaman hey'eti âlem hakkında Batlemyus ilmi hey'etinin en yuksek bir mevki'i fennîyi haiz olması ve kendileri de bu ilmin mütehassıslarından bulunması hasebiyle Semavat-ü Arzı ona gore mulâhaza ve te'vil ettikleri gibi kursînin cismaniyeti hakkındaki asarı da o fennin nazariyatiyle izaha çalışmışlar ve binaenaleyh «kursî

feleki samîn olan felekı sevabıt, Arş da feleki tası' olan feleki atlâstır» dıye te'vıl eylemışler. «Kürsîde Semavatı sebı' bir kalkan ıçine atılmış yedı para gıbıdır», «Arşta kürsî büyuk bır sahraya atılmış demir bır halka gıbi bır şeyden ıbarettır» mealınde mervi olan ıkı hadîsı şerıfı de buna delıl gıbı farzetmışlerdır. Bu gün goruyoruz kı işbu dokuz felek nazarıyeı fenniyesı kuvvetinı zayı' etmış olduğu halde âyatı Kur'anıye ve ehadısı nebevıyye nazarlarda yine bu günku Semavat-ü Arz gibi bütun kıymetıle tecellı edib durmaktadır. Bınaenaley bunları behemhal kendi ma'lûmatımızın daırei ıhatasına alarak ızah etmeğe çalışmak ne ıcabatı fennıyeye, ne de ıcabatı dınıyeye muvafık değıldır Bu ıkı hadîsi şerıf bıze kursînın feleki samin veya felekı sevabıt olduğunu değıl, nihayet Semavat-ü Arza nazaran buyuk bır mekân, Arşa nazaran da pek kuçuk bır daire olduğunu temsıl etmektedır Bınaenaleyh asrı hâzırdakı ma'lûmatı fennıyeye gore buna bir mana vermek lâzım ıse kürsîyı mekânı mutlak mefhumıle tasavvur etmek elbette daha muvafıktır ve bubızım kendi mulâhazamız değıldır, ımam Fahruddını razî bu âyette değıl lâkın Fatıha tefsırınde kursîyı mekân, Arşı da zaman nazarıyelerıyle mutalea etmıştır. Çunku mekânı mutlak semavat-u Arzı cevfıne almış kaplamıştır. Ve halbukı bütun imtıdadı mekânî şu andakı bır lahzaı zemanıyenın ıçıne sığmış mâzı ve ıstıkbalın cereyanı mutevalısı içinde bu daırei hal tıbkı büyuk bır sahrada kuçük bır halka gıbı kalmakta bulunmuştur. Maamafıh dığer taraftan kursı ve Arşın manevî hasıyyetlerı hakkında da rivayetler vardır İnsan şu mutalealarını tefekkur ederken bıle farkına varır ki Semavat-u Arzı mekândan başka ıhata eden, kuvvet u kudret, akl u ılım ve bunların fevkınde ruh vardır Ve hatta zaman, mekânı muhıt gorunurken bunun da ruhta tecelli eden bır ş'en olduğu ve bınaenaleyh âlemi ılm-u ruhun zemanı dahi kaplıyan bır muhıt bulunduğu-

nu takdir eder. Netekim kursî ruhı azamın veya diğer büyük bir meleğin mevzı kademeyni denilmişti. Şu halde bunların esası hududı Arşa dahil iseler de kursînin kursî olması mucerred cesamet ü imtidaddan değil bu manevî kuvvetlerin de bir tecellisine mazhar olmasındandır. Ve Allaha izafetı de bundan olmalıdır. Buna binaen

2 — Kursî, saltanat u kudret ve mulk demektir, zira ilahîiyet ancak kudret-u icad ile tezahur edeceği gibi lisanda da taht ve kursî denildiği zaman bizzat kudreti hâkimiyet murad olunduğu vardır.

3 — Kursîi ilâhî ilmi ilâhî demektir, zira kursîi ilim taht manâsından daha ma'ruftur ve bu munasebetle nefsi ilme dahi mecazen kursî denilir. Bu rivayet, İbni Abbas Hazretlerinden mervidir. İbni Cezırı Taberî gibi bir hayli mufessirîn bunu ihtiyar etmişlerdir.

4 — Bu kelâmdan maksud Allahın azamet-u kibriyasını mahzâ bir tasvirdir. Cenabı Allah halka zat ve sıfatını ta'rif ederken nâsın mulûk ve eazım hakkında mutatları olan suretlerle hitab buyurmuştur. Netekim Kâ'beyi kendine beyt yapmış ve tavaf-u ziyaretini emrevlemiştir. Zira nâs hukûmdarlarının saraylarını ziyaret ederler, Haceri esvedin Arzda «yemınullah» olduğunu söylemiş ve mevzı-ı takbil yapmıştır. Netekim nas mulûklerinin ellerini ve eteklerini operler. Kezalik bu kabilden olarak yevmi kıyamette kullarının muhasebesi hakkında Melâikenin Enbiyanın, şuhedanın huzurda bulunacaklarını ve mizanlar vaz'olunacağını zikretmiştir. İşte bunlar gibi kendisine de Arş isbat etmiş «الرحمن على العرش استوى» buyurmuş ve bunu tavsif ederek «وترى الملائكة حافين من حول العرش يسبحون بحمد ربهم»، «ويحمل عرش ربك فوقهم يومئذ ثمانية»، «الذين يحملون العرش ومن حوله» buyurmuş, sonra kendine kursî de isbat etmiş «وسع كرسيه السموات والارض» buyurmuştur. Bundan anlaşılır ki Arş ve kursî gibi teşbihî iham eden elfaz Ka'be ve tavaf ve Haceri esved hakkında daha ziyadesile mevcuddur. Halbuki bunlar da

meselâ Kâ'benın beytullah olmasında Allahın beytuteti gıbı bır manayı teşbıh ve tecsım maksud olmadığı Nâsıl muttefekun aleyh ıse Arş-ü kürsî hakkında da maksud, azamet ve kıbrıyayı ılâhînın tasvırınden ibaret olduğunda tereddüd edilmemek lâzımgelır. Kaffal ve Keşşaf gibı muhakkıkîn de bunu ıhtıyar etmışlerdır Bu surette kürsîden murad nedır? Ve nasıl şeydır? dıye düşünmeğe luzum yoktur. Bu ızah Cenabı Allahı cısmanî şaibelerden tenzıh ıçın pek guzel olmakla beraber kursîı ilâhînin vakı'de bır medlûlu olmadığını kabul etmek de hılâfı zahırdır Evet ma'ruf olan hakıkat manasıle bir kursî bır taht maksud olmadığı berveçhıbâlâ muhakkaktır Maamafıh bır beytullah bulunduğuna ıman etmek lâzım olduğu gıbı bır kursîı ılâhî bulunduğuna ıman etmek de lâzımdır Ve bunun az çok cısmanî bır mefhumu muhtevı olması Cenabı Allaha hâşâ bır cısmanıyet ısnadını müstelzım değıldır, mes'elenın ruhu kursînın Allaha ızafetını lâyıkıyle duşunebılmekte, bunun bır ızafetı ku'ud olmayıb bır ızafetı rububıyet olduğunu anlamaktadır Âyetten anlaşıldığına gore kürsîı ılâhî bır taraftan ecsamı maddıye mecmuu olan Semavat-u Arzın hepsını kaplayıb tutan muhıtı ecsam bır şeydır Bız bunun kürsî ısmıle mevcudıyetıne ıman eder ve hakıkatını ıdrak ve ıhata edemıyeceğımızı anlarız Dığer taraftan az çok bır tasavvur edınebılmek luzumuna kanı olur ısek kursîı ılâhîde tahtı saltanatla, kursîı ılım mefhumlarındakı kemal mazmunlarını cemı' ve kasır ve fanı mefhumları «حى قيوم» «ليس كمثله شى» medlûllerı mucebınce tayyederek onu mutlak bır ılım-u saltanat tecellıgâhı olmak uzere mulâhaza ederız Ve bınaenaleyh haddı zatında azametu kıbrıyanın tasavvurı mucerredi değıl, suretı tecellısının de bır ıfadesını tazammun etmış bulunduğunu tasdık eylerız Ve bütün ecsam ve ecramı ulviye ve suflıye kürsînın ıçınde kaldığından onun üzerınde

icrayı hükmeden sahıbı ılm-u saltanatın cısmanıyet fev kınde bır vücudı âlâ olduğunu da yakînen anlarız Ve daha vazıh olmak ıçın kürsînın cesametını ıfham eden ahbara nazaran dıyebılırız kı kürsîı ılâhî Semavat-ü Arzda tecelli eden bütün maddelerın, kuvvetlerın kaynaşıb dur duğu bu'dı mutlak ya'nı ılm-u ırade ve kuvvetten muarra olan sadece fezaı mücerred değıl, bunların bır mır'atı tecellısı bulunmak haysıyetıyle mekân ve hayyızı kül olmak muhtemıldır Bunda mütemekkin olan Allah değil Semavat-u Arz denılen ecsam ve ecramı mutehayyıze mecmuudur. Bunun fevkınde daha vası' olarak ımtıdad zemanî ve âlemı ukul ve ervahı muhtevı ve melâike mukarrebın ıle mahfuf Arş vardır. Ve burası fevkalme kândır Artık bunda ma'nayı cısmıyet yoktur Ve «الرحمن على العرش استوى» medlûlu uzere Allah tealâ Arşın ıçınde değıl rahmanıyyetle fevkındedır Ve bu fevkıyyet lâme kânî bır fevkıyyettır «ربنا وسعت كل شئ رحمة وعلما» âyetı mukteza sınca da ıhataı ılâhıye rahmet u ılım cıhetıledır. Ve kürsı bu ılm-u rahmetın bizım âlemımıze mahallı tecellısıdır Bınaenaleyh ne kursînın, ne Arşın Allaha ızafetı ızafet tahayyuz değıldır Mulk-u tasarruf, zabt-u teshır ve hu kım-u emır gıbı tecellıyat ıle bır ızafetı rububıyettır Bu ızafet, bu tecellı sayesındedır ki ervah ıle ecsam, zahır ıle harıc bırleşerek noktaı tahakkuklarında vucudı hakkın bır lemhasına mır'at olurlar da Yerlerın Goklerın me kânların zamanların, kursînın Arşın ıhata edemedığ vucudı ılâhîyı kalbı mu'mın, eşyanın her zerresınde mekânın her noktasında, zamanın her lâhzasında marıfete yol bulur ve her şeyı ıdrake ancak bununla muvaffak olur Hak demeden hıç bır şey bılemez ve zatı hakka muteallık en yuksek ma'arıfetı de «ما عرفناك حق معرفتك»dır bunun ıçın de sade ma'rıfetı ıman olamaz, se'aı ıman, se'a ma'rıfetten genıştır Ma'rıfette bır kayıd vardır, ıman ise bılâ kayd-u şart bır ıslâm bır alâkaı ılâhıyedır Ve er

buyuk temaşa ondadır Buna mahallolan kalbı mü'min de Yerlerden Göklerden genıştır Bunun ıçın mekânı mutlakın dahı kuvayı mütecellıyesıyle beraber Semavat-u Arz cumlesınde dahıl olması daha zıyade muhtemıl bulunduğundan en şalını ıman kursîı ılâhîve beyanı ılâhî veçhıle ıman edıb ma'rıfet taslamamaktır Işte Semavat ü Arz ne kadar zahır ıse Allah ondan daha zahirdır Onları muhıt olan kursî ve onun maverası ne kadar batın ıse Allah ondan daha batındır Bununla beraber o hayy-u kayyum hem evvel hem ahırdır. O halde bundan başka ma'bud, bundan başka ılâh nasıl tasavvur olunur Ihtıyar-u ırade gıbı bır lûtfı ılâhîyı suı ıstımal edıb o genış kalbı darlatıb da Allaha ve onun emırlerıne kufredenler zalım olmaz da ne olur? bunlardan zıyade nefıslerıne zulmeden nasıl tasavvur edılır? Bunlar hep cebr u ıkrah ısterler, dıne davet edıldıklerı zaman Allah ıstıyorsa bızi zorla dındar yapsın derler lâkın (لا اكراه في الدين) dınde ıkrah yoktur — Allah onu zorla kımseye vermez Dını ıhtıyar ıle dılemek lâzım gelır dınde ıkrah kanunu yoktur Bunu boyle anlamalıdır Çunku tıddın ıkraha müteallık değıl, haberdır Aslı ma'na ıkrah, dınde yoktur demek olur Ya'nı sade dıne değıl her neye olursa olsun cınsı ıkrah dını hakkolan ıslâmda mevcud değıldır, daıreı dınde ıkrah, menfıdır Dının mevzuu ef'alı ıztırarıye değıl ef'alı ıhtıyarıyedır Bunun ıçın ef'alı ıhtıyarıyeden bırısı olan ıkrah, dınde menhıdır Hasılı nefıy veya nehıy edılen ıkrah yalnız dıne ıkrah değıl, her hangı bır şeye olursa olsun cınsı ıkrahtır Yoksa dınde dıne ıkrah yoktur amma Dunyaya ıkrah olabılır demek değıldır Belkı âlemde ıkrah bulunabılır amma dınde, dının hukmünde, dının daıresınde olmaz veya olmamalıdır Dının şanı ıkrah etmek değıl belkı ıkrahtan korumaktır Bınaenaleyh dını ıslâmın bihakkın hâkım olduğu yerde ıkrah bulunmaz veya bulunmamalıdır.

Cebr-u ıkrah olursa onun harıcinde olur Şu halde dın, ıkrah edınız demez, ıkrah meşru' ve mu'teber olmaz Ikrah ıle vakı' olan ameldo dının va'dettiği sevab bulunmaz, rıza ve husnı nıyyet bulunmayınca hıç bır amel ibadet olmaz «انما الاعمال بالنيات» dır Metalıbı dınıyenın hepsı ıkrahsız, husnı nıyyet ve rıza ıle yapılmalıdır Ikrah ıle i'tıkad mumkın değıl, ıkrah ıle gosterılen ıman, ımanı hakıkî değıl, ıkrah ıle kılınan namaz, namaz değıl, oruç keza, hacc keza, cıhad keza ılah Bundan başka bır kımsenın dığerıne tecavuz edıb de her hangı bır ışı ıkrah ıle yaptırması da caız değıldır. hasılı hukmı ıslâm altında herkes vazıfesını bılıhtıyaı yapmalı, ıkrahsız yaşamalıdır Cıhad da bu hıkmet ıle meşru'dur «فى» de zarfıyet değıl sebebıyet manası mulâhaza edılırse mana şu olur ıkrah dın ıçın yoktur, yahud ıkrah dın ıçın, dıne ıdhal ıçın yapılamaz Zıra ıkrah bır kımseye hoşlanmadığı bır ısı tı'len bır tehdıd ıle ılzam etmektır Halbukı dın hoşlanılmıyacak bır şey değıldır Dının aslı olan ımanın koku tasdık ve ı'tıkadı kalbîdır Bu ıse sırf bır rıza ve husnı ıhtıyar ısıdır Bunu يفعل ما يريد olan Allahdan başka kımse ılzam edemez Meşıyyetı ılâhıye ıle ıman ve hattâ ıman ıle amelı salıh cebre değıl husnı ıhtıyara ve rızayı vıcdanîye menut bulunduğundan dın ıçın ıkrah mumkın olmaz Ancak teblığ ve teklıf edılır «ولو شاء ربك لآمن من فى الارض كلهم جميعا افانت تكره الناس حتى يكونوا مؤمنين» bınaenaleyh dıne duhul ıçın kımseye cebr u ıkrah yapılmamalıdır Çunku mukrehın ızhar edeceğı iman ındallah ımanı hakıkî olmaz Ikrah ıle hakıkî bır mutedeyyın kazanılmaz Maamafıh kalbe Allahdan başkasının nazarı nafiz olmıyacağından ve bu ikrah halınde olsun ıman edene de sen ıkrah ıle ıman ızhar edıyorsun yıne kâfırsın denılmez, kâfır muamelesı edılmez Halı tebeyyun edıb şuphe zaıl oluncıya kadar bakılır Çunku o imanı ızhar etmesı de az çok bir eserı ıhtıyardır Hiç ıstemese ıdı onu da yapmazdı Demek kı zevkı

imanı bır zerre olsun tatmıştır Bu cıhetle «لا اكراه فى الدين» Zeccacın dedığı gıbı harb ıle ızharı ıslâm eden kerahete nısbet edılmez demek olabılırkı ıkrahın bır manayı lûğavîsıdır

Ikraha ne hacet, cebr u ıkrah beklemekte ma'na nedır? Ukalânın hepsı dıne sarılmak lâzım gelmez mı? Çünkü (قد بين الرشد من الغى) ruşd, gavayetten, doğruluk, sapıklıktan ıyıce ayrılmıştır — Bu kadar Peygamberlerden, ılmî amelî bu kadar beyyınattan ve nıhayet saltanatı ılâhıyenın bu kadar buyuk tecellısınden sonra ıman ve dının ınsanlara baısı felâh-ü saadet, kufr-u ılhadın badıı ıkab-u felâket olduğu kat'ıyyen tebeyyun etmış Hak batıldan, hayır şerden temeyyuz eylemıştır Bellı kı ehlı dın, muhakkak mes'ud olacak, ehlı kufur de muhakkak ceza ve ıkab gorecektır, ve bunlar her nereden gelse kendı ıhtıyarlarıyle kendı kesıblerı olacak ve o zaman bu mecburıyet bır ıkrah manasını tazammun etmıyecektır, bu bılhassa şunu gosterıyor kı «dınde ıkrah yoktur» deyınce hıç kımseye teklıf, ceza ve ıkab yoktur demek anlaşılmasın, elbette rüşdun gayden kat'ıyen ayrılmış bulunması, hılâfı dın harekâtta muhakkak bır ıkabın mutebeyyen olmasındandır

Ma'lûmdur kı cebr-u ıkrah, fı'le takaddum eder de o fı'ıl ıçın ıhtıyarı selb veya ıfsad eyler ve o fı'ıl boyle rızasız yapıldığı ıçın netıceı fı'lıyesı hayır veya şer faılının hakkı muktesebı olmaz, mes'ulıyetı ıkrah edene aıd olur, mukrıhın elınde mukreh bır âlet olur Artık kazanc, maksad, ıkrah olunanın değıl, ıkrah edenındır Fakat ıkrahsız yapılmış olan kufr-u zulmun, fısk-u ısyanın bıl'-ıhtıyar kazanılmış bır fı'lı mukteseb olduğunda da şuphe yoktur Ve artık bu yapıldıktan sonra onun netıceı lâzıması olan ceza ve ıkab da faılının kendı kazancı, kendı bır ıstıhkakıdırkı bunda manayı cebr-u ıkrah tasavvur olunmaz, o kendı kendıne zulmetmış olur Allah tealâ ise kemalı rahmetınden kullarının ne kendılerıne, ne de başkalarına zulm u tecavuz etmelerıne razı olmadığından onları koru-

mak için hududlar ta'yin etmiş, din ve ahkâmını bildirmiş «لا اكراه في الدين» buyurmuştur Bu nass mucebince ikrah, avarızı ehliyettendir, darı islâmda ikrah, memnudur Hattâ hiç bir kimseye dini islâma girmek için bile cebredilemez, herkes dininde serbes ve muhtardır Ahkâmı islâmiye altında muşrik, ehli kitab, Yehudî, Hıristiyan hepsi hurriyeti diniyelerile yaşıyabilirler, meselâ bir müşrik dilerse Yehudî veya Nasranî olabilir, hiç birine musluman ol diye cebredilmez, ahdinde durmak ve vergisini vermek şartile dininde bırakılır Fakat her kim olursa olsun ahdinde durmıyanları da cürmune gore cezasını gorur. Birrıza kabuli islâm ettikten, Allaha ve Peygamberlerine ahid verdikten sonra döner irtidad eder de tevbe etmezse mücazat edilir ki bu bir ikrah değil, nakzı ahdin neticei zaruriyesidir Bu noktada imamı Şafiî gibi ba'zı ulema ahdi islâmda bulunan Mecus veya Nasâradan birisi eski dininde kalmayıb da meselâ Yehudî olacak olsa ben onu ya eski dinine rucu' et veya islâm ol diye cebrederim demiştir Fakat Hanefiye ve saire demişlerdir ki «الكفر ملة واحدة» mucebince o suretle tebdili dinde bir nakzı ahid manası yoktur Binaenaleyeh ya don veya islâm ol diye cebr edilmez Ancak dini islâma girdikten sonra donen nakzı ahdetmiş olur Ve yalnız bu tevbe etmezse cezası verilir Bundan başka ibadat ve sair muamelât gibi rıza şart olan furui a'malda dahi ikrah gayri mu'teberdir Fi'lin nefazına mani'dir. Meğerki fiil fi'li şer'î olmayıb fi'li hissî olsun Ve her halde ikrah bir taaddidir, derecesine gore cezaya müstehiktir. Işte dini hakda hurriyeti vicdan ve ahd-ü mısak ve hukuk bu kadar yuksektir Hattâ bundan dolayıdırki i'lânı cihadda bile duşmana ya dini hakkı kabul etmesi veya mağlûbiyeti teslim ederek dininde kalıb hukuku mahfuz olmak üzere islâm tabiiyetinde vergi vermesi beyninde ihtiyarına mufavvaz bir teklif yapılır. Bunlardan birini kabul ederse bilmusaleha

ahdına riayet edilir, kabul etmediği ve harben mağlûb olduğu takdirde de yine tebdili dine cebredilmeyib adalet dairesinde bir vergiye bir, inzıbata mecbur tutulur. Demek cihad, tebdili din için bir vasıtai cebriye değil, dini hakkın ulviyyetini fi'len isbat eden bir beyyinei haktır. Zira ikrah ile din olmaz Fakat beyyinatı akliye ve ilmiyeyi dinlemeyen kefere ve zalemenin tecavuzatı da böyle bir beyyinei fi'liye olmadan durdurulmaz, herkes her turlü zulm-u ikraha ma'ruz kalır Maahaza cihad-u kıtal bir ikrah değil, bir yarıştır Hangi tarafın tehdidini ika' edebileceği gayri ma'lûm bir imtihandır. Bir de cihad, hukmi din carı olan Darıislâm haricinde cereyan edeceginden ikrahın menfi olduğu din muhitından hariçtir Darı harp zaten darı ikrahtır Boyle iken yukarıdan beri beyanı ilâhinin sıyakı dikkatle mulâhaza edilince anlaşılır ki «لا اكراه فى الدين», nazmı mubini emri cihadın gayesini tesbit etmektedir Ya'ni cihadın hikmeti insanları ikrahtan korumak, ikrah kabul etmiyen dini hâkim kılarak i'lâi kelimetullah etmek, ya'ni herkesi mensub olduğu akideden cebren çıkarmağa çalışmayıb hakkın bilihtiyar kabul ve intisarına sed çekmek istiyen ve gucunun yettiğine cebr-ü ikrah eden hak duşmanlarının def'i ve mevanıin ref'i ile kalbi selim ve aklı mustakimi için tebeyyun etmiş bulunan tariki rusdu, hâkimiyeti hakkı umuma arz-u i'lân etmek ve bu suretle ummeti Muhammedi cemaatı mürselîn miyanındaki makamı Muhammedî ile mutenasib olarak milelı muhtelifeden murekkeb bir hey'eti içtimaiye uzerinde musalemeti umumiyeyi kâfil kalbi kül gibi hâkim bir ummeti vasat yapmak ve Peygamberlerin hiç birini tefrik etmeyib hepsine aleddereeat iman ile vahdaniyeti ilâhiyeye mubteni olan dini islâmı bütun dinlerin rabıtai kulliyesi ve hedefi terakkisi olan bir dini umumî olarak mudafaa ve izhar eylemektir Bunun için islâmda gayeyi harb intikam, katıl, tebdili dine icbar değil, hasmı

mağlûb etmek ve kuvvei cebriyesini alıb dininde serbes olarak hükmi hakka tabı' tutmaktır kı ı'lâı kelimetıllah bundadır. Bu sebeble her ne zman müslümanlara za'f tarı olur, Dıni hak müdafaa edılmezse fıtneler kopacak, cebr-u ıkrah çoğalacak, butün beşerıyet herc-ü merce uğrayacaktır.

Lâkın bu ızahtan sonra bir sual kaldı. Balâda «وقاتلوهم حتى - لاتكون فتنة و تكون الدين لله» âyetınde goruldüğu uzere Mekke ve hatta Cezıretul'arab muşrıklerıne ehlı kıtab gıbı hurrıyetı dın verilmemış, bunlar hakkında «امرت ان اقاتل الناس حتى - قولوا لااله الاالله فاذاقالوها عصموامنى دماءهم و اموالهم» hadîsıyle ya ıslâm ya olüm ılân edılmıştı. Bu ıse «لااكراه فى الدين» hukmune münafi değıl mıdır? Bunun cevabı şudur Eğer munafı ıse ıkı âyet bırbırını nesıh veya tahsıs eder onların bunda dahıl olmadığı anlasılır Bununla beraber şu da bılınmelıdır kı onlara hürrıyetı dınıye verılmemesı bılhassa «لااكراه فى الدين» hukmunun tatbıkını te'mın ıçındır

Bu munasebetle mufessırînden bır kac kavıl vardır

1 — Bu «lâikrahe» âyetı mukaddemâ suretı umumıyede nâzıl olmuş ve bıl'ahare cıhad ve kıtal âyetlerıyle neshedilmış bulunduğu Zeyd ıbnı Eslemden mervıdır Fakat bu kavıl ıtlakıle savab gorulmemıştır Fılvakı «قد تبين الرشد - من الغى» bunun nuzulü dının tebeyyunı kâmılınden sonra olduğunu gostermekte ve boyle bır mulâhazaya manı gorunmektedır Bır de goruldugu uzere cıhad mes'elesı esasen buraya dahıl değıldir kı onunla nesıh, mevzuı bahs olsun Lâkın şunu bılmek lâzım gelır kı her nesıh nâsıhın derecei tenavulune goredır Bınaenaleyh bu, cıhad ıle mensuhtur demek dıger ahvalde muhkem demektır, ve bu sebeble ıkrahın cıhada şumulü bulunduğuna zahıb olabılecekler ıçın bu rıvayet muhımdır, demek olur kı bu âyette boyle bır ıhtımal varsa bu ıhtımal, mensuhtur Ve rıvayetı nesıh ancak bu cıhete munhasırdır Yoksa cıhad âyetlerıle mutebakının mensuhıyetıne ımkân yok-

tur, âmm, ba'dennesıh mütebakide yıne kat'îdir H , nesıh, kullî değıl cüz'îdır.

2 — Bu â.et, Ehlı kıtab hakkında nâzil olmu-ı Binaenaleyh Muşrıkîn bunun umumundan harıcdır , vakı «الكتاب» âyetınden başlıyan sıyak bunu mue\ , olduğu gıbı sebebı nuzul hakkındakı rivayetler de bun müeyyıddır Rıvayet olunuyor kı bı'seti seniyeden a ı kaddem Ensardan ba'zıları evlâdlarını Yehudıyyete \e Nasranıyyete sokmuşlardı, dını ıslâm gelince bunları ıkrah etmek ıstedıler Kablel'ıslâm Ensardan bır kadını çocuğu yaşamadığı surette çocuğu yaşarsa onu Ehl kıtab ıle beraber ve onların dını uzere bulundurmayı nezrederdı bu sebeble Ensar çocuklarının bir takımları Ehlı kıtab dınınde bulunuyorlardı Bınaenaleyh ıslâma geldıklerı zaman dedıler kı bız vaktıle bunların dınlerını bızım dınımızden efdal gorurduk de çocuklarımızı onun ıçın sevkederdık, mademkı dını ıslâm geldı her halde bız bunları ıkrah ederız dedıler, ezcumle Benı Salım ıbnı Avften Husayn namında bır Ensarînın ıkı oğlu vardı Mukaddema Şam tuccarlarının telkını ıle Hıristıyan olmuş gıtmışlerdı, bı'setı senıyeden sonra Medıneye geldıklerınde babaları bunlara «vallahı sızı bırakmam ıllâ musluman olmalısınız» dıye sataştı, onlar da ımtına ettıler, ucu bır Resulullaha muracaat ettıler, bunun üzerıne bu âyet nazıl oldu, babası da onları bıraktı Bu hâdıseler gerek cıhada ızınden evvel olsun ve gerek sonra, her ıkı takdırde sebebı nüzul muşriklere şamıl değıldır, o halde hukmunun umumu da Ehlı kıtaba aıddır Ve mensuh değıl muhkemdır Bu güzel? lâkın sebebın hususu hukmun umumuna manı' değıldır, «لاإكراه والدين» ıse eamdır. Sonra bu hükum yalnız Ehlı kitaba mahsus olsa ıdi, dari ıslâmda Ehlı kıtabdan ma'adasına ahd ü eman verilmemek lâzım gelirdı Halbukı Cezıretül'arab müşrıklerinden başkasına bu muamele yapılmamıştır Şu halde bu âyet

alelıtlak mensuh olmadığı gibi umumu Ehli kıtaba da has olmamalıdır. Netekım Hazretı Enes sebebı nuzulü «Resulullah birisine» اسلم = muslüman ol» buyurmuştu, o da «احدنى كارها = kendımı hoşlanmaz buluyorum» demıştı, bu âyet bunun hakkında nazıl olmuştur» dıye rıvayet etmıştır kı bu sebeb daha mutlak olmağla hukmun umumunda daha zahirdır

3 — Ma'lûm kı Arab muşrıklerı hakkındakı muamele «وقاتلوهم حتى لاتكون فتنة ويكون الدين لله» emrıne mübtenıdır «لااكراه فى الدين» ıse «ba'de ıslâmıl'arab dınde ıkrah yoktur, vergı kâfidır» mealınde olduğunu tefsırı Kelbîde beyan eder. Demek kı rüşdün gayden tebeyyunu o zamandır Ve bu hükum mâkablıne şamıl olmaz bu ma-naca bu âyet «وقاتلوهم حتى لاتكون فتنة» âyetınden sonra nazıl olmuş demek olur. Mukaddem ıse muahharı ne nesıh, ne tahsıs edemıyeceğınden «lâıkrahe» umumu uzere kalır Bu surette aralarında bır cıhetten tearuz varsa muahhar mukaddemi neshetmış olacaktır Halbukı bunun evvelkını nâsıh olduğuna daır hıç bır kavl yoktur, ve olamaz Zıra bunun tarıhen muahhar olduğu sarahaten ma'lûm değıldır. Balâda goruldu kı hılâfına rıvayet bıle mevcuddur. Bınaenaleyh usulen mukarenete mahmul olmak lâzım gelır. Böyle olunca da yekdığerını mutekabılen tefsır ve tahsıs edebılırler, Şu halde tebeyyunı rüşdi ıslâmı Araba ve ademı ıkrahı ondan sonraya tahsıs de doğru olamaz Evvelâ bıdayetı ıslamda ıkrah değıl mukabele bılmısıl bıle yapılmadığı ma'lûm, şımdı ıslâmı Arabdan sonra da ademı ıkrah, musellem, bu arada muslümanlar arasında bulunan Arab müşriklerıne dahı bu hâdıseye kadar hıç bir ıkrah yapılmadığı ma'lûmdur, o halde «لااكراه فى الدين» ın bütün şumulile ma'nası «dını ıslâmın daıreı hukmunde ıkrah yoktur» demek olur. Harb ve harbî mes'elesı bu hükümden esas ı'tıbarıle harıc olduğu gıbı ıkraha mukabele ve cürme ceza da bundan harıcdır. Ancak bu âyeti

«وقاتلوهم حتى لاتكون فتنة ويكون الدين لله» âyetlerıle beraber mulâhaza eylemek lâzımdır. Bınaenaleyh âhırı âyetın de delâlet edeceğı uzere dını ıslâmın daıreı hükmunde ıkrah bulunmaması tahsısan ıkı kayd ıle mukayyeddır kı birı fıtne bulunmamak, biri de darı ıslâmda edyanı saıre erbabının nakzı tâbııyyet etmemelerıdır âmm ıse ba'dettahsıs zan ıfade eder, burada fıtneden murad ıse şırk ıdı, lâkın umumî manasıle ahzı de caızdır Bu surette ıkıncı kayde de şamıl olacağından bu bır kayıd dığerınden muğnı kalır Demek kı, hasılı mana şu olur «Fıtne yoksa dınde ıkrah yoktur, çunkü rüşd, dalâletten ıyıce ayrıldı, bunları karıştıranlar belâlarını bulurlar»

Bınaenaleyh (فمن يكفر بالطاغوت و يؤمن بالله) her kım Taguta, azgınlara veya azgınlıklara kufredıb Allaha ıman eylerse, ya'nı hulûsı kalb ıle «لا اله الا الله» dıyerek evvelâ o Tagutları kokunden sıler, sanıyen butun mevcudıyetıle Allaha ıman eder ve bınaenaleyh Allahın gonderdığı Resullerı, munzelâtı hakkı tasdık eylerse (فقد استمسك بالعروة الوثقى) o muhakkak en sağlam kulpa yapışmıştır (لا انفصام لها) kı kopmak onun ıçın değıl — bu hablı metînın kulpu, o tutamak ne kopar, ne kırılır Ancak bırakılırsa fena duşulur Bu beyyınatı ılmıyye ve amelıyyeden, hakk u batılın bu temeyyuzunden sonra muktezayı akl-u ruşd artık bu gun var yarın yok, fanı, bâtıl, zıllı zaıl, kırılıb dokulecek, nıhayet kendıne tutunanı duşurub bırakıb gıdecek olan Tagutların, Fıravınler, Numrudlar, Sahırler, Kâhınler, Şeytanlar gıbı azgın, sahte ma'budların çuruk kulplarına yapışmak değıl «الله لا اله الا هو الحى القيوم» şaşmaz, yanılmaz, uyumaz, mızganmaz, Semavat u Arzın malıkulmulkü, ıznı olmaksızın huzuruna yanaşılmaz, şefaate cur'et edılmez, sahıb kıbrıya, gızlı aşıkâr, cüz'î kullî her şey'e

alîm, her şeyden habîr, ılminın künhune ırılmez, o bıldırmedıkçe bır şey bılınmez, kursîı celâlı Yerlerı Gökleri tutmuş, Yerler Gokler kabzaı kudretınde lâ şey kalmış o yüksek, pek yuksek uluvvi kudretı, şanı azametı bi payan «لا الا هو» olan Allah tealânın kopmaz kırılmaz urveı vuskasına ıkı elile seve seve hırzıcan edıb yapışmak, ya'ni bıttemsıl o kursîı ılahîden uzadılmış kopmaz kırılmaz bır hablı metînın kulpuna, tutamağına benzıyen ve dının başı olan tevhıdı hakka husnı ı'tıkad ıle ıman edıb muktezasıle amel etmek ve onu hıç bırakmamaktır Işte bu ımanı yapan boyle bır kulpa yapışmış olur (و) lâkın bu ıman ve ı'tıkad yalnız sozde ve yalnız kalbde kalmamalı, ağız, gonul bır, ıç dış musavı olmalıdır Çünku (الله سميع عليم) Allah semı' alîmdır Hem sozlerı ışıdır hem nıyyetleri bılır Ağzından «لا اله الا الله» deyıb ıçınde kufur saklıyan munafıkların ve bıl'akıs ıçınden hakkı bılıb ağzından kufuı savuran kâfırlerın yaptıklarından Allah gafıl değıldır

TAGUT, «tuğyan» dan mubalâğa sıgasıle bır ısmı cınstır kı aslı ceberut gıbı «tagavut» olub kalbı mekân ıle tavagut yapılarak «vav», «elıf» e kalbedılmıştır, mufrede ve cem'a, muzekkere ve muennese ıtlak edılır Aynı tuğyan kesılmış, tuğyankâr, azgın, azman, azıtgan demek gıbıdır Ibnı Cerırı Taberînın ta'rıfı veçhıle Allaha karşı tuğyankâr olub kahr-u cebrıle veya bırrıza perestış edılıb ma'bud tutulan gerek ınsan, gerek şeytan, gerek vesen ve gerek sanem ve gerek saır her hangı bır şey demektır, bunun tefsırınde «Şeytan, veya Sahır veya Kâhın veya Ins u Cınnın mutemerrıdlerı veya Allaha karşı ma'bud tanınıb tazı olan Fır'avn ve Nümrud gıbıler veya esnam» dıye muteaddıd rıvayetlere tesaduf edılır Ebu Hayyan der kı «bunlar bırer mısal ıle beyan olmak gerektır, çunku Ta'gut bunların her bırınde mahsurdur. ılah..» balâdakı ta'rıf bun-

ların hepsine şamıldır. Maamafih Kazı Beyzavî bu hasra «Allah yolundan menedenler» fıkrasını da ılâve etmiştir kı daha eam bır ta'rıfı tazammun eder. Çünkü bunu yapanlar ma'bud tanınmış olmıyabılır. Şu kadar ki bu da «ارأيت من اتخذ الهه هواه» mucebınce kendı hevasına uyub kendı kendıne ma'bud payesı vermış addolunabıleceğı mülâhaza olunursa evvelkı ta'rifte dahil olacaktır Bu ızahattan bır kaç faıde alacağız. Evvelâ, Tagutun müteaddıd tefsırlerı nısal veya tenevvuunu gosterebıleceğı gıbı Şeytan, Sahır, Kâhın, Ma'budı batıl, Mütemerrıdîni ıns u cın kelımelerının her bırı Tagut kelimesıle ta'rıfe müşabıh mütesadık bır tarzda ıfade edıldiğıne gore bunların ma'nen tam muteradıf değılseler bıle pek mütekarıb veya mütelâzım olarak kullanıldıklarını da iş'ar edebilır Sanıyen, demek olur kı Tagutun açığı da gızlısı de gorunuru de gorunmezı de vardır Salısen, tuğyan mefhumundan anlaşılıyor kı putlar derecei talıyede Tagutlardır Bakılırsa zevıl'ukul olmıyan asnam-u evsan Tagutlardan ma'dud bıle olmamak lâzım gelırdı Zıra bunlar kendılerı Allaha karşı sahıb tuğyan olamazlar ve Tugyana rıza veremezler, fakat red de edemezler, bu sebeble nıhayet bır vesılei Tugyan olabılırler Ve bu vesıleyı de azgınlar bulurlaı Putlar esasen erkek veya dışı Tagutların hayallerı ve azgınların azınanlarıdır Gızlı veya açık azğınlar bunlarla kendı Tuğyanlarını ılerı surerler Bu cıhetle putlar asıl Tagut değıl, Tagutların mumessıllerıdırler. Bu suretle «فمن يكفر بالطاغوت» şunu ış'ar etmış oluyor kı emrı tevhidde ılk ış putlardan evvel ona saık olan azgın tuğyankârlara küfretmektır Râbıan, Allaha karşı tuğyankâr olmıyan ve şırke razı olmak ıhtımalı bulunmıyan ve bununla beraber bır takım tuğyankârlar tarafında ilâh dıye telâkkî edılen Hazreti Isa ve Uzeyr gıbi ekâbırın kendılerı Tagutun ta'rıfinden ve masadakından harıcdırler Emrı tevhıdde «لا اله» derken bunların ülûhiyyetini

dahi selb-ü inkâr etmek, taabbüd etmemek farz olduğu halde diğer cihetten bunlara küfür caiz olmıyacak, bil'akis Allaha imanın zaruriyatından olarak Enbiyaya iman ve ta'zım dahi şeraiti imana dahil bulunacaktır. Bu pek mühim nükteye işareten «فمن يكفر بالطاغوت» buyurulmuş da masivaya küfür şart edilmemiştir Demek ki tevhidın şartı masivallaha küfretmek değil, masıvallahtan ulûhiyyeti nefyetmek ve bu miyanda Tagutlara küfreylemek ya'ni onları hiç tanımamak, ma'adasının da ülûhiyet ma'dunundaki derecelerine göre haklarını tanımaktır Zira hak Allahındır, nihayet «فمن يكفر بالطاغوت» şunu da kat'iyen ifade ediyor ki mu'mini müvahhid olmak için Allaha imandan evvel küfre tevbe etmek şarttır ve bu tevbenin şartı da Tagutları asla tanımamağa azmeylemektir. Bu suretle «فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن بالله» «لا اله الا الله» kelimei tevhidının bir tefsiri demektir, işte böyle zahir ü batını ile iman eden muhakkak urvei vuskaya yapışmış olur ki buna tutunanların kursîi ilâhîye, a'lâi illîyyine doğru çekilip götürülecekleri ve giderken bırakıverenlerin de dehşetli bir surette düşecekleri fahvayı kelâmdan anlaşılıyor Şimdi hem bunu daha ziyade tenvir hem de acaba hiç tutunmasak, hiç bir kulpa yapışmasak ne lâzım gelir diyebilecekleri irşad için buyuruluyor ki

اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ
وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ
مِنَ النُّورِ اِلَى الظُّلُمَاتِ اُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ۞ اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِي حَاجَّ اِبْرٰهِيمَ فِي رَبِّهِ

أَنْ اٰتٰىهُ اللّٰهُ الْمُلْكَ ۘ اِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّيَ الَّذِيْ يُحْيٖ
وَيُمِيْتُ ۙ قَالَ اَنَا اُحْيٖ وَاُمِيْتُ ؕ قَالَ اِبْرٰهٖمُ فَاِنَّ اللّٰهَ
يَاْتِيْ بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَاْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ
الَّذِيْ كَفَرَ ؕ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ ۚ ۞
اَوْ كَالَّذِيْ مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ وَّهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوْشِهَا ۚ قَالَ اَنّٰى
يُحْيٖ هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ فَاَمَاتَهُ اللّٰهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ
بَعَثَهٗ ؕ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ؕ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا اَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ؕ
قَالَ بَلْ لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ اِلٰى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ
لَمْ يَتَسَنَّهْ ۚ وَانْظُرْ اِلٰى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِّلنَّاسِ
وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوْهَا لَحْمًا ؕ فَلَمَّا
تَبَيَّنَ لَهٗ ۙ قَالَ اَعْلَمُ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۞
وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهٖمُ رَبِّ اَرِنِيْ كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى ؕ قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْ

قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ
فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ
ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝ ٢٦٠

Meali Şerıfı

Allah iman edenlerin velısidır onları zulümattan nura çıkarır, küfredenlerin ise velileri Taguttur onları nurdan zulümata çıkarırlar, onlar işte eshabı nar, hep orada kalacaklardır ۝ Baksanâ ona: O, kendine Allah meliklık verdi diye İbrahime rabbı hakkında huccet yarışına kalkana, İbrahim ona "benim rabbım o kadirı kayyumdur ki hem diriltır hem öldürür„ dediği vakıt "ben diriltirim ve öldururüm„ demişti, İbrahim: "Allah güneşı Meşrıktan getıriyor, haydi sen onu Mağrıbden getir„ deyiverince o küfreden herif dona kaldı, öyle ya: Allah zalimler guruhunu muvaffak etmez ۝ Yahud o kimse gibi ki bir şehre ugramıştı, altı üstüne gelmiş ıpıssız yatıyor, "Bunu bu ölumunden sonra Allah nerden dirilltecek?„ dedi, bunun üzerine Allah onu yuz sene öldürdü sonra diriltti, ne kadar kaldın? dıye sordu "bır gün yahud bir günden eksik kaldım„ dedı, Allah buyurdu kı: Hayır, yüz sene kaldın, öyle iken bak yiyeceğıne, içeceğine henüz bozulmamış, hele merkebıne bak, hem bunlar, seni insanlara karşı kudretımizin canlı bir âyeti kılayım diyedir, hele o kemiklere bak onları nasıl birbirinın üzerine kaldırıyoruz? Sonra onlara nasıl et geydiriyoruz? Bu suretle vaktakı ona hak tebeyyün etti, şimdi biliyorum, dedi: Hakikaten Allah her şey'e kadır ۝ Bir vakıt da İbrahim: "yarabbi göster bana ölüleri nasıl diriltirsin?„ demiştı, "ınanmadın mı ki?

buyurdu, "inandım velâkin kalbim iyice yatışmak için„ dedi, öyle ise, buyurdu: Kuşlardan dördünü tut da onları kendine çevir, iyice tanıdıktan sonra her dağ başına onlardan birer parça dağıt sonra da çağır onları sana koşa koşa gelsinler; ve bil ki Allah hakıkaten azzîdir, hakîmdir.

(الله ولى الدين امنوا) Allah, ıman edenlerın, ılmı ezelîde ımanı mukarrer olanların muhıbbı ve velıyyül'emrıdır (يخرجهم من الظلمات الى النور) onları hidayet u tevfıkıyle zulmetlerden nura çıkarır. — Burada «zulumat» ın cemı, «nur» un müfred getırılmesı ne kadar şayanı dıkkattır, demek kı âlemde mütenevvı' zulmetler vardır Butun bu zulmetleri ızale edecek olan nur ıse bırdır kı o da «الله نور السموات و الارض» mucebınce nuri haktır, her hangı bır hususta nurı hak bulunamadı mı ınsanı her tarafından sayısız zulmetler kaplar, nurı hak tecellı edınce de o zulmetler kalkar Nurı hak bulunmadı mı Yerler Gökler hiç, gunduz gece, guneşler zıfir, gözler kor, kulaklar sağır olur, kalbler bın turlu hayalât ıle buhranlar ıçınde çarpınır kalır, aranan bulunmaz, ne aranacağı bılınmez, gonullere vesveseler, elemler, azablar çoker, etralı evhamlar, umacılar kaplar, Cınler Şeytanlar başa toplanır o zaman ınsana varlık bır belâ kesılır de ah keske ben de bır hıç olsa ıdım dıye haykırır, o sırada her hangı bır sebebden nurı hak zuhur edıverırse Semalar guler, yıldızlar doğar, baharlar açılır, neşveler sunulur, elemler sılınır, ınkıbazlar unutulur, gonüller ınbisat ve ınşırah ıle dolar, zevkı vucud doyulur Ve zaten ışte nurı hakkın bu bır lemhaı zevkıdır kı ınsana hayat hayat! dedırtır Bu zevkı ebedîleştırmek ıstıyen âkıllar da kendını kendine bırakmaktan vaz geçip nurı hakka irmek ıçın onun urveı vuskasına yapışmalıdır. Malûm kı her şeyde ancak bır veçhı hak vardır ve Allaha ancak o vecıhten gıdılır Buna mukabıl her şeyde vücuhi batıl

namütenahıdir. Meselâ bir şey kaybettiniz, o bır yerdedır Ve ancak oradadır. O anda bunda vechi hak budur, fakat siz bır kerre onu bılmıyor ve hele o yeri bıldiğınız halde o, orada yoktur dıye itikad etmış bulunuyorsanız oradan başka hangı taraf aklınıza gelse vechı batıldır, bulamazsınız Bu bır şeye karşı butün cıhatı cihan batıl kesılır. Bu suretle her hangı bır şeyde bır vechı hakka mukabıl namutenahı vücuhı batıl vardır Nurı hakk olan ma'rifet doğunca bu zulmetlerden çıkılır Bınaenaleyh zulümat çok, nur bırdır Nur vücudî, bütün zulmetler ademîdır Bır vücuda namütenahı adem tekabül eder Bütun mevcudat uzerinde kayyum olan da ancak Allah tealâdır. Bunun ıçın Allaha ıman nurı hakkın, mağrıfetı yakînıyenın, ınşırahı mutlakın mebdeı tulûı, fecrı sadıkı dır, ıman u ma'rıfete mukabil veya muhalıf adem, yeıs, kufur, reyb, vesvese, dalâl, cehil, ılmı nakıs, fısk, hevâ, terbıyesızlık, nankorluk, ahlaksızlık, hadnaşınaslık ve saıre hepsi bırer zulmettır Bınaenaleyh buradakı zulümat zulumatı küfr-u maasıden, zulümatı şekk-ü şupheden ulumı ıstıdlâlıyenın meratıbı kavıyesıne nazaran meratıbı zaıfesınden ve hatta mertebeı keşf-u ıyane nazaran ulumı fıkrıye ve ıstıdlâlıyenın hepsıne şamıldır Nur ıse her bırıne aledderecat mukabıl olan ma'rıfet-ü ıkandır kı ıkanı ımanîden ıkanı ıyanîye kadar gıder

Işte Allah tealâ ıman edenlerın ellerınden tutar, zulmetlerden çıkarır. nurı yakîn ıle ışlerınde muvaffakıyet, nefıslerıne edeb, gonullerıne ınşırah bahşeder Tarıkı müstakımde saadetı ebedıyeye mazhar eyler, buna mukabıl (والذين كفروا) o urveı vüskaya yapışmıyan ve Tagutlara küfredecek yerde Allaha küfreden, tevhıd ıle ıman kulpuna sarılmıyan kâfirler ıse-kı bunların bır kısmı Allaha az çok ınansa bıle aynı zamanda Tagutlara da ınanırler. Bir kısmı Allaha ınanmaz Tagutlara ınanır, bır kısmı da ne Alla-

ha ımanır ne Tagutlara ancak kendıne tutunmak ve başka hıç bir şey tanımamak ıster ve Tagutlar alelekser bu kısımdandır (اولياؤهم الطاغوت) artık bunların evlıyayı umuru Tagutlardır Başlarına azgınlar çoker, kahr ü ıkrah ıle veya hıle ve hud'a ıle her taraflarını kıskıvrak bağlar, zımamlarını ellerıne alırlar (يخرجونهم من النور الى الظلمات) onları nurdan, Allahın fıtraten bahşettığı nurı ımandan, tarıkı mustakımden çıkarır karanlıklara çekerler — Çunku Tagutlar dosdoğru aydınlıkta ış gormesını ıstemezler, her tutduklarını aksıne, tersıne suruklerler, mutemadıyen karanlığa, gıdılmedık yollara gıderler, akl-ü ılmı sevmez fıkırlerı ıhtıyarları ıfsad eder, ahlâkları bozar, Allah Peygamberlere yarış etmek zu'mıle yapılamıyacak şeyler yapar, keyfını ıcra etmek ıçın nerde Allahdan korkmaz varsa ardına takar ve taktığını karanlıklara, ıçınden cıkılmaz belâlara surukler Sonra ne olur? Bunlar orada kalırlar da Tagutlar kurtulur mu? Hayır, (اولئك) Tagutlarıyle beraber butun bu kâfırler (اصحاب النار) eshabı nur değıl eshabı nardırlar Allah tarafından o muebbed ateşe mahkûmdurlar (هم فيها خالدون) hepsı o nârı Cehennemde muebbeden kalırlar — Goruluyor kı Allah ıman etmıyen kâfırler Tagutlara kufur bıle etmış olsalar, ya'nı hıc bır kulpa yapışmak ıstemeyıb kendı kendılerıne kalmak ısteseler bıle yıne Tagutların tasallutundan kurtulamıyacak her halde Tagutlara takılmıya mecbur olacaklardır, çunku ınsanın cem'ıyetsız, emırsız nehıysız yaşaması kabıl olmadığından Allahın teklıfını, Allahın emırlerını dınlemıyenler, behemehal Tagutların emırlerıne mahkûm olacaklardır لااكراه dıyen dını tanımayıb ıkrah eden cebbar Tagutlar da bınnetıce kendılerını kurtara-

mıyacak akıbet ebedî ateşlerde kalacaklardır. Şüphe yok kı hak tanımıyan kuduz nefıslerın sürukliyeceğı yer nârı Cehennemdır

Bakınız Allahın ınayetıyle bır mü'mın bır Taguta ne yapmış, ve Allah mu'mınlere ne gıbı şeyler gostermıye kadırdır Işte tarıhden mısal (ألم تر الى الذى حاج ابراهيم فى ربه - ان آتيه الله الملك) gormedin mı Allah kendisıne mülk ya'nı devlet ve hukumdarlık verdığı ıçın mağrur olarak – veya hukümdarlığının şükranını ma'kûs bır suretde kufran ıle edaye kalkışarak – Halılullah olan Ibrahıme rabbı hakkında muhacce eden, galebe etmek zu'mile munazaraya çıkışan o Taguta – o Numruda – baksan a (اذ قال ابراهيم ربى الذى يحيى و يميت) o zaman Ibrahım «benım rabbım o zatı ecell-u a'lâdır kı hem ıhya eder hem de oldurur» demıştı kı hem hayat halk eder hem memat demektı Rıvayet olunduğuna gore Hazretı Ibrahım putları kırdığı zaman Numrud onu zındana atmış, bır muddet sonra çıkarıb sen kıme davet edıyorsun dıye sormuş o da boyle solemıştı Buna karşı Numrud (قال انا احيى واميت) ben ıhya ederım ve oldururum dedı » rıvayete nazaran ıkı adam getırtmış bırını i'dam edıb bırını salıvermış, ışte gordunmü demış, bununla Hazretı Ibrahımın dermıyan ettığı ıhya ve ımate burhanına gereki gıbı atfı nazar etmemış, gûya kendınce bır taraftan bır ıslûbı hakîm yapmış bır taraftan da tehdıd savurarak «ışte o benım» dıye rububıyyet ıddıasına kalkmış ıdı Bu cahılâne muşrık cevabına karşı derhal ona haddını bıldırmek ıçın tam yerınde bır uslûbı hakîm ıle (قال ابراهيم فان الله يأتى بالشمس من - المشرق فات بها من المغرب) Ibrahım «şu muhakkak kı Allah

guneşı Maşrıktan doğduruyor sen de Mağrıbdan doğdur bakayım» dedı (فبهت الذى كفر) deyınce kâfır tutuldu kaldı mebhut-u mağlûb oldu — buna kâfır azgınlık yabmayıb da hakkı kabul etse ıdi ıhya ve imateyi hakıkatile telâkkı edıb hıdayetı ılâhıyeyı reddıle zulum etmese ıdi bu zulmete düşmezdı fakat (والله لا يهدى القوم الظالمين) Allah da zalımler gürulıuna hıdayet etmez, kendılerlni ayni hak farz edıb de hakk-u hakıkate karşı gelen böyle zalımler nurı haktan nasıl ıstıfade edebılırler Hayat halk etmenın hareketı şemsı tebdıl etmekten daha muhım ve hâdısatı hayat hadısatı mıhanıkıyeden daha yüksek bir bürhanı kudret olduğunu takdır etmıyen ve onu oyuncak zannedıb de ıstıhfaf eylıyen zalımler nıhayet boyle Semadan ınen mıhanıkî bır tokatla mağlûb edılırler. Lâkın hakkı kabul etmek emelınde bulunmıyan azgınlar böyle mebhut-ü mağlûb olurlar da yine imana yanaşamaz, zulmetten çıkamazlar. Ferdler boyle olduğu gıbı cemaatler de böyledır Demek oluyor kı Tagutun mısallerınden birı böyle «ben ihya ederım ve oldururum» dıye Allah ıle rekabete kalkışan kâfırdır ve ışte bır mu'mın boyle bır azgına mudahene etmek şoyle dursun ona lâyıkıyle haddinı bıldırıverır kı bu Allahın bır lûtfudur Allaha imanı olmıyanlar, bunun yanında korkusundan tırıl tırıl titrerken bak Ibrahım ona ne yapmış, ne hale getırmıştır Bununla şu da sabıt oluyor kı kâfır, melık olabılır ve fakat bır kimse melik olmakla hıdayete ermış olmaz, nı'metı mülkın muktezası onu kendı gonlune ve nefsanıyetıne gore suıstı'mal etmek değıl Allahın emrıne ve hakkın muktezasına göre ıdare ve ta'kıb etmektır Ya'nı ıhya ve ımateı ilâhıye o kadar muhakkak ve mütebeyyındır kı bunun pek âdı, pek mebzul bır şey gıbı zannedıb kendilerine mal etmek ısteyen kımseler bıle bulunuyor. Fakat ıtlakıyle bu kadar muhkem ve metîn olan bu hakıkat tafsıle geçıldiği zaman

kısa akıllar tekerrürı hayat misallerini göremezler de aslı hayatı tasdık ederken ba's-ü neşrı ınkâr ederler. Kendilerıni kanunı hakkın fevkında tanımak ıstıyen ve emır-ü iradelerıle hakk-u hakıkatı tağyir eylemek sevdasında bulunanlar her halde sıllei hakkın darbesıne mahkûmdurlar, tebaalarıle beraber kendılerını de zulumata sürükler ve uçurumlardan yuvarlanır, derekâtı nara tıkılırlar, elbette haktan kaçan hakka muaraza eden haksız olur, haksızın hakka ırmesı de bır tenakuzdur Şüphe yok mülk-ü hükûmet pek büyük bır nımetı ilâhıyedır Fakat ınsanlar kendılerını bunun sahıbı aslî ve hakıkısı değıl, sahıbı niyabî ve mecazîsı bılmelıdırler Nümrud bunu böyle tanımadığı içın hidayetı ilâhiyeden mahrum zalımlerden oldu Ve Allaha ıstınad eden Ibrahımı galebe ederek bıiznı Huda mebhut u perışan eyledı Mufassalatı tefasırde bütün vucuhı ilmîsı tetkık edılmiş olan bu münazaraı ilmıye mısalı Allahın ıman edenlere ınayetını ve bir mü'minin Tağuta karşı muamelesını bir ıkı cümleı vecıze içınde o kadar vuzuh ve belâğatle ıfade etmıştır kı inayetı ılâhıyenın bu misalı bütun akılların kavrayabıleceğı bır hakıkatı barızeyı muhtevıdır Ta'bırı aharle bu âyet, ıtlakile muhkemattan olan bır âyetı beyyınedır. maamafıh Cenabı Allahın kudretı ihyası bır kerreye munhasır da değıldir, o kudreti mutlaka ıle dıledığı gıbi ıhyaya kadırdır Ma'dumu ıcad edıb hayat verdığı gıbı meyyıtı de tekrar ba's ıle ıhya edebılır Ve bu ıhya ve ımâtenın envaı vardır. Bunlar esbabı âdıye ile vakı' olabıldiği gıbı hârıkul'ade suretlerle de vakı' olabılır Zaten sırrı ıhya başlı başına bır hârıkadır Bunun gıbı Allahın mu'mınlerı zulmetten nura ıhracı da akılların ıhata edebıleceğı derecelerden çok yuksektır. Onun öyle ıncelıkleri ve oyle ledünnıyyatı ve öyle fevkal'âde suretlerı vardır kı onlar akılların, fenlerın tahdid edemıyeceği nice harıkalara müntehı olur Böyle olmakla beraber

bunlar akılların kabul edemiyeceği, reddıne mecbur olacakları muhalâttan değıldırler Bıl'akıs cereyanı hayattan ıstınbat olunabılecek hakaıktırlar Vukuundan evvel akılların tahmın etmelerı ıhtımalı olmıyan ve fakat vukuundan sonra da teslımınde tereddüde ımkân kalmıyan öyle misallerde vardır kı bunlar ımanı olmıyanlar ıçın bır muamma, bır emrı muteşabıh kaldığı halde ehlı ıman ıçın dığer bır beyyınei muhkeme teşkıl ederler Cenabı Allah bunları da ikı mısal ıle beyan edecektır, evvelâ şoyleki

O mısale (اوكالذى) yahud şu salıs gıbısıne baksan â — ışbu «كالذى» yukarıdakı «الذى» ye ma'tuf olduğuna gore «او ارأيت كالذى» demek olur. Bu surette «كاف» da harfı cerr olursa harfı cerın harfe duhulu caız olmıyacağından «اوالذى» denılmek lâzım gelırdı Buna bınaen bu kâfe «تشبيه» ya'nı tahsını lâfz ıçın gelmış bır harfı zaıd dıyenler olmuştur Fakat bunun «مثل» manasına kâfı ısmî olarak «او ارأيت مثل الذى» demek olduğu ıhtar edılmış ve yahut manaya atfıle «اوارأيت كالذى» yahut buna benzer şey gordunmu manasında olması da soylenmıştır Lâkın manaya atıf noktaı nazarından duşunulurse «ارأيت الذى» nın mealı «هذا كالذى» = bu şunun gıbı demek olacağından «اوكالذى» de buna atfen veya şunun gıbı demek olur Maamafıh her ne olursa olsun burada «kâf» ın tasrıhı evvelkınden daha zıyade zatı vak'aye, burada mısıl ve mısalıne celbı dıkkat edılmış yanı meşhuddan gayrı meşhuda ıntıkal ıle mumaselet kanunu mucebınce evvelâ kıyası temsılî, sanıyen kıyası ıstıkraî tarıkıyle ehastan eamme bır ılmi ıstıdlâlî gosterılmış ve mebadıî ımandan olan «الله على كل شئ قدير» tesbıt kılınmış ve bu suretle ıman ve ılım bırleştırılmış olduğuna bır ıhtarı muhtevıdır Yanı mu'mınlerın velıyyul'emrı olan Allahın onları zulumatı cehl u ıştıbahtan nurı yakîne nasıl ıhrac ettığını ve onun ımate ve ıhyadakı kudretı balığasını anlamak ıçın şu mahzun ve mükedder şahsın harıkul'ade vak'asını munferıd bır harıka olarak

değıl, vücuhı muhtelifeden ıbret engiz vukuat ile meşhun olan kıssasını bır mısal olarak alıp emsalıyle mülahaza ediniz, ve bütün envaiyle cereyanı hayatın her lahza imate ve ba'sı mutazammın olarak tekerrürı emsal içınde ayniyyet ve şahsıyyet ıfade eden bır vak'a olduğunu anlayınız ve her kanunı küllînın bıdayette bir harıkaı münferıdenin ta'mimı bulunduğunu bılınız kı (مرّعلى قرية) o şahıs bir karyeye, bır şehre uğramışdı - (وهى خاوية على عروشها) o sırada bu karye damlarının uzerıne çokmuş, o ma'mur bınaların tavanları çokub ınmış, altındaki dıvarlar onların uzerlerıne yıkılmış altust olmuş veya bağlarına bağçelerıne rağmen harab, bomboş, kımsesiz, ağlanacak bır halde ıdı. – Arş, esasen tavan demek olub musakkafata ve her tarafına kolge veren şeylere de ıtlak olunduğundan burada bır kaç tasvır, mumkındır. Hazretı Alı, İbnı Abbas, İkrıme, Ebul'alıye, Saıd ıbnı Cubeyr, Katade, Rebı', Dahhak, Suddı, Mukatıl, Suleyman ıbnı Büreyde, Nacıyetıbnı Kab, Salımılhavas demışlerdır kı bu şahıs, Hazretı Uzeyı ıdı. Fakat Vehb. Mucahıd, Abdullah ıbnı Ubeyd ıbnı Umeyr, Bekr ıbnı Muzar, Hazretı Ermıya ıdı demışler, İbnı Ishak da Ermıyanın hızrolduğunu soylemıştır Bunlardan başka Lût aleyhısselâmın kolesı veya Şa'va dahı denılmış, bıdayeten bır şahsı kâfır ve fakat ba'delıhya mu'mın olduğu da soylenmıştir KARYEYE GELİNCE, Vehb, Katade, Dahhak, İkrıme, Rebı' buna İlya› ya'nı «Beytulmakdıs demışler, Dahhakten Beytı makdıse ıkı fersah mesafede «Karyetul'ıneb› veya Arzı mukaddes, ba'zılarından Mu'tefıke, İbnı Zeydden balâda zıkrı geçen ve olumden kaçan bınler şehrı, İbnı Abbastan Dicle kenarında Deyrı Hırakl, Kelbîden Şabur abad, Suddîden Selmâbad, dıye de nakıller vardır Bunların ıçınde en meşhuru şahsın Hazretı Uzeyr ibnı

Şerhıya, karyenin de Beni İsraıl devletının makarri olan Kudüs şehri olmasıdır kı Buhtünassarın harbıle istîlâ ve tamamen tahrıb edılmış ve bütün Beni Israıl üç kısma tefrık olunub bır kısmı baştan başa katlı ammedilmiş ve bir kısmı Şamda ıskân olunmuş, bır kısmı da esir edılib götürülmuş ıdı Uzeyr bu esırler mıyanında olub bilâhare kurtulmuş ve bır gün merkebile Kudse uğrayıb bu halde gormuş ıdı İbni Abbastan sebebı nüzulün bu olduğu bıttafsıl mervıdıdır. Maamafıh berveçhı balâ dığerleri hakkında da boyle bırer ımata ve ıhya harikaları mervı ve kıssanın mefhumı umumîsı her bırıne veya hepsıne muhtemıl bulunduğu gıbı mevzuı kıssa bır ye'ıs zulmetı üzerıne cereyan etmış gıbı gorünmesıne, ye'sın de bir kufrolmasına mebnı bu vak'ayı zulmetı kufürden nurı ımana, yeısten muvaffakıyyet ve umıde bir ıntıkal mısalı gıbı telâkkı eden mufessırler olmuş ıse de sıyakı âyet bunun meşhuru uzere bır harıkaı nübüvvet olmasında daha zahırdır ve mevzuı kıssa kâfırane bır ye'sın değıl mu'mınane bır hüzn-u kederın netaıcını ve harikul'ade bır suretı incılâsını tazammun eder Her türlu esbabı hayatı kal'etmış gorunen fecı' bır hâdısei tahrıbden acı bır ınkısara düşerek, ıhyayı temennı ve fakat kudretı ıhyayı ı'zam ve tarıkını bılmekte ı'tirafı kusur eylıyerek aczı beşerîsıle derın bır elem ve telehhüf ıçınde kalan ve bu halde Allah ıle muamelesını kesmeyıb velev hatâ âlud bır dıl surçmesı ıle olsun hasbıhal eden bır acıklının geçırdiğı ımtıhanı ve nıhayet harıkaı eltafı ısbatı ba'se ve zulmetten nura ıhraca bır misalı bedı' olarak almak ıçın bır kufrolan ye'sı mutlak tasavvuruna mazmunı âyet, munafıdır Şu kadar kı Numrud gıbı zalımâne ve tağıyâne bır surette olmıyan ve «ختم الله على قلوبهم» mazmunu uzere kufrü tabıat edınmemış olanlar hakkında kufurden ımana ıhrac ve o ımanı harıkalara mazhar etmek de «الله على كل شيء قدير» hukmünde dahıl olarak caız olabı-

lir. Ve şüphesiz «الله ولي الذين آمنوا» bu gıbılere de şamil olarak mülahaza edilmek lazım gelır. O halde sebebı nüzul Uzeyr veya Ermıya vak'ası da olsa mefhumı âyet, tahsıs edılemeyerek kıssa müteaddıd vukuata muntabık olabılmek ıçin «karye» nekıre olduğu gıbı «كالذي» de ahdı zıhnî ıle tasavvur olunmalıdır

Demek olur ki ısmi lâzım değil — o şahıs uğradığı karyenın bu acıklı halinı görunce (قال انى يحيي هذه الله بعد موتها) bu müdhış olümünden sonra Allah bu memleketı nerden ıhya edecek dıyordu. Kı bu soz şahsın halıne gore şu manaları ıfade edebılır

1 — Edecek amma acaba nerden edecek? Nasıl edecek, ne zaman edecek?

2 — Ben buna serı' bır hayat temennı edıyorum, fakat âcızım yolunu bılmıyorum, bılmem kı Allah bunu yapacak mı? yaparsa da galıba geç yapacak, onu da ben gormem, ah ne felâket, ne falâket!.

3 — Yapabılır amma galıba yapmıyacak.

4 — Ölen dırılir mi? Kıden gerı gelır mı? Bunun ıhyasına, ba's ba'delmevtıne ımkân ve ıhtımal yok heyhat!.. Kı bu dordüncüsu bır ye'sı mutlak, bır kufurdur. Bunun ıçın bu sozü soylıyen bu maksadla soylememıs olsa dahı bu iham dolayısıle bır lısan kayması, bır zelle yapmış olur. Mü'mın hıç bır şeyden me'yus olmaz Fakat esbabı âdıyenın sevkıle hasbelbeşerıye za'fı ümmıde ma'ruz olabılır Zira yeıs kufrolduğu gibı, emnı mutlak da kufurdür O da Allaha gurur ıle ondan bır nevı ınkıta'dır. Bu haysıyetledır ki «ولا يغرنكم بالله الغرور» buyurulduğu gıbı «حتى اذا استيأس الرسل و ظنوا انهم قد كذبوا جاءهم نصرنا» buyurulmuştur Demekkı yeıs değil, fakat ye'se doğru bır zan ve tevehhum ile ınkısarı ümid ve bu suretle bir gam ve elem Peygamberler hakkında bıle mümkındir Fakât Peygamberler ısmetı ılâhıyede bulunduklarından öyle bir noktada derhal nusratı

ilâhıye tecellı eder. Mü'mınler de böyle bır l
«لاتيأسوا من روح الله»، «لا تقنطوا من رحمة الله» «و هو على كل شئ قدير» d
urveı ımana daha zıyade sarılıb sabr-u salât ile
etmek, ye'si andırır bır ceza'-u feza' gostermemek, A
ölümden sonra da ihyaya kadır olduğunu bılmek
muntazır olmak lâzım gelır Işte «انى يحيي هذه الله بعد موتها»
mahzun calibı nusrat bır halı ınkısarın ıfadesı
bunun az çok bır ıhamı yeısten dahı hâlı kal
olması bır zelle olacağından o anda hem nusratı
başlıyacak, hem de bu zellenın bır terbıyesi olmak
husulı murad bır asırlık bır bataet ıle ınkışaf edec

Bınaenaleyh (فاماته الله مائة عام) Allah hemen o şah
sene suren medıd bır olum verdı bu muddette
namına bır şey tatdırmadı — Rıvayete nazaran bır u
dalmıs o uykusunda ole kalmış ıdı ve henuz ge
(ثم بعثه) sonra da o oluyu tekrar hayata salıverdı e
gıbı hay, âkıl, fehımlı, mearıfı ılâhıyede nazar-u ıs
musteıd bır ruh ıle ba's ba'delmevte mazhar ettı -
rıvayete gore bu yuz senenın yetmışıncı senesı «
namında bır Furs hukumdarı tarafından kullıyyetlı
kerle Arzı mukaddes fethedılmış, Buhtunassar helâk
Benı Israılın bakayası yıne Beytulmakdıs ve cıvarına
tırılmış Otuz sene zarfında Kudus yenıden ı'mar olunı
ışte «انى يحيي هذه الله بعد موتها» deyen Hazretı Uzeyrı de Allah b
da o karye gıbı ba's ba'delmevte mazhar etmış —
(قال كم لبثت) ne kadar kaldın dıye sordu o da bır
dan uyanırcasına (قال لبثت يوما او بعض يوم) bır gun
bu gunun bır kısmı kaldım dedı — Bellı kı ılk ıntıba
ruhuna bu sual teveccuh edınce henuz hakıkate vak
lunmadığından ve fasılaı zaman da vahdetı şah
manı' olmadığından evvelkı hayatın uyku hakk

bakıyei hatıratından bil'istidlâl tahminen ve yalândan ihtirazen bil'ihtiyat boyle soyledi. Demek ki her âtı, mazının hatırasına sahibdır Gerek uyku gerek olüm bile ilk intibahta insana icmalen bir hatıra bırakıb da gidiyor. Oyle olmasa idi, kalkan adam o anda kendini maziye rabtedemez, vücudunun o anda başladığını zanneder «kalmadım yeni doğuyorum» derdi Bu suretle nice fasılalardan sonra bile ânatı hayat biribirine rabtedilir de mazi, hal ve istikbalde yaşar Bu irtibat o kadar seri'dir ki hayatta geçen yuz senelik bir omür bile nihayetinde insana bir gun gibi gelir Butun bunlar insanlara Ahireti ve esrarı ba'sı anlatmak için meşhud misallerdir Bu muttekiyane i'tiraf uzerine (قال) Allah hakikatı anlatıb buyurdu ki (بل لبثت مائة عام) hayır yuz sene kaldın (فانظر الى طعامك وشرابك) şimdi yiyeceğine ve iceceğine bak Allahın kudretini seyret ki (لم يتسنه) hiç biri yıllanamamış ya'ni bozulmamış, hep eskisi gibi tazece duruyor (وانظر الى حمارك) merkebine de bak onu da oyle bulacaksın (ولنجعلك اية للناس) ve seni ecelin geldiği için değil mahza bir ibret için, seni nasa bir âyet, hakkın meşhud bir burhanı kudreti kılmak için boyle oldürub ba'settik bu hârikaları yaptık Sana bu kadar mevti medidden sonra insanî, nebatî, hayvanî, şahsî, nev'î, ruhanî, cismanî hayatların hepsinde ba's-u ihyayı bilfi'il gosterdik ki zevki yakîne iyanen iresin de insanlara nubuvvet veya vilâyetle bir şahidi hak olasın O halde sadece ahbar ile kalma, kudreti ilâhiyeyi iyanen anlamak için tekrar tekrar ircai nazar et (وانظر الى العظام) o kemiklere, ya'ni kendinin veya merkebinin kemiklerine veya her ikisine, yahud alelûmum ke-

mıklere de bak, hem nazarı basar, hem nazarı basıret ıle seyret kı (كيف ننشزها) bız onları nasıl çıkarıb bırıbırine bındirıyoruz ve yerlı yerıne koyuyoruz. – Nafı', İbnı kesır, Ebu Amır, Ebu Ca'fer, Ya'kub kıraetlerınde noktasız «راء» ıle «انشار» dan «ننشرها» okunduğuna göre· Bak o kemıklerı hayata nasıl atıyoruz da (ثم نكسوها لحما) sonra onlara et geydırıyoruz? O kemıkler nelerden, nerelerden zuhur edıb gelıyor, nızamına gırıyor ve etler nasıl tekevvun edıyor, neşv-u nema buluyor, o kemıklerı sarıyor da bır cısmı zıhayat teşekkul edıyor? Bılfııl ımate ve ıhya sırrını her lâhzasındakı tahavvülât ve o tahavvülât ıçındekı bakavı şahsıyyet ıle gosteren bu etlerın kemıklerin keyfıyyetı zuhur ve kıyamına dıkkat et Şımdı her hayatta carı olan ve adem ıle vucudun, mevt ıle hayatın, fena ıle bakanın, aynıyet ıle gayrıyetın bır tenakuz gıbı gorünen telâkılerını tazammun eden bu hâdıseler, bu hârıkalar, akıl ve kudretı beşerle olculecek olursa bunların vuku'una ımkân olur mu ıdı? Ecza mutehavvıl, kül sabıt olsun bu nasıl şey? Demek kı butun bunlarda sabıt olan ne o ecza, ne o kuldur, ancak kudretullahtır. Bu nazarlarla şu hakıkat tamamen munkeşıf olur kı hayat her şeydır ve her şey, kudretullah ıle kaımdır İnsan bunlardan zuhul ederse bılfı'ıl ıçınde bulunduğu halde bıle ba's-u neşrı anlıyamaz da zulmette kalır Bunlar hayatı evvelde dahı cereyan edıb dururken bu muşahededen gaflet edıb de bunları yapıb duran Allahın kudretınde şüphe etmek buyuk bır hızlandır Bınaenaleyh bu babda asla tereddud kalmamak ıçın ıçınde bulunduğun şu hengâmda bunlara ıyı bak da kudretullahın canlı, şuurlu bır bürhanı ol (فلما تبين له) bu hıtab uzerıne hak kendısıne tebeyyün edınce o şahıs (قال اعلم ان الله على كل شئ قدير) bılırım Allahın «على كل شئ قدير»

olduğunda şüphe yoktur dedı. Hamze, kısaî kıraetlerinde emır sıgasiyle «اعلم» okunur ki bu şüphe üzerıne Allah o şahsa bu emrı yakînıyı verdı demek olur Bu ılme ırenler, mebadıı, ılmıyye ve aklıyyesının başına, beyyınatı ılmıyye. nin hepsinden daha beyyın olan bu hakıkatı koyanların akılları fıkirlerı, gonüllerı, Semavat-ü Arzdan daha genış olur. Hiç bir zaman zulmette kalmaz, aklı kâmil, ılm-ü fende esbabı tâlıye ve mebadıı âdıyyenın ızafî olan hakkını vermek isterken saltanatı kâınata hâkım kayyumı küll olan Allah tealânın hakkı mutlakını unutmamak lâzım gelır. Bunu unutanlar dar bır zıhnıyyet ıçınde sıkışır kalırlar da akl-u fen namına hareket edıyoruz zu'mıyle bır yudum suda boğulurlar, ımkân ve vuku' sahalarını da. raltır, yeıslere kasvetlere düşer, pek âdı sebeblerden korkar kuşkulanır, havarıkı sabıteyi ınkâra kalkışır, hurafe der geçer, halbukı bunu derken takıldığı sebebın zâma. nına dahıl olmıyan butün kâınat onun nazarında bır hurafedır Sebebının kendısı de zaten bır muammadır. Bunun ıçın nurussemavatı vel'arz olan kudretullaha tutun- mıyanlar, o urveı vuskaya yapışmıyanlar, yakîn ıle tenev. vür edemezler, munevver olamazlar, nura zulmet, zulmete nur derler gıderler

Allah «على كل شئ قدير» olunca bızzat kendısı dıledığı veç. hıle ba'su ıhya yaptığı gıbi bunu kullarına da ıhsan edebılır Hayat ve nur bahşettığı kullarına o hayat ve o nurdan dığerlerıne ıfaza edecek bır ıhya ve tenvır kudretı de verebılır kı bu da nurun alâ nur olur (و) buna mısal olmak uzere de (اذ قال ابراهيم رب ارنى كيف تحيى الموتى) bır vakıt Ibrahım «yarabbı bana goster olulerı nasıl dırıltırsın ?» demiştı Şüphe yokkı «ربى الذى يحيى ويميت» dıyen Ibrahım yarabbı dedığı zaman «ey' ıhya ve ımateye kadır olan rabbım» diyor, «كيف تحيى الموتى» demekle de «bılırım sen mevtayı ıhya edersın, fakat keyfiyetı tamamen ma'lûmum olmadıgından

.feyzı hayat gibi feyzı ıhya da bende tecelli edebilir mı? Ta'yin edemiyorum da düşünüyorum, bana bunu göstermenı niyaz ediyorum» demiş oluyordu rabbi (قال اولم تؤمن) iman etmedindemı kı? Yan'i tafsılı keyfıyeti bilmiyorsan ıtlakıyle ınanmadında mı, benım nasıl dılersem oylece ıhyaya kadır olduğumu bılib iman etmedin mı? İman içın görmek mı lâzımkı göster dıyorsun? dedı — Bunda, her hangı bır keyfiyet bır taayyunı mahsus ıfade eder Kudretı mutlakaı ılâhıyenın taayyünatı ıse nâmutenahıdır, onlar tamamen gorunmez ancak ımanı mutlakla bılinır, sen ıse mu'mını kâmılsın o halde neye göster dıyorsun ve hangı keyfıyetı gormek ıstıyorsun? Elbette ben ıstersem sana da gosterırım fakat butun keyfıyatı değıl bazısını gıbı cılveı ınzarı andırır bır tebşır vardır O zaman ta'yını sebeb ve maksadla İbrahım (قال بلى) evet yarabbı ıman ettım, sen dıledığın zaman hayatı bana bende gosterdığın gıbı ıhyayı da gosterırsın (و لـكن ليطمئن قلبى) ve lâkın kalbım mutmaın olmak ıçın, o ımanın verdığı şevk ıle kalbıme dusen heyecanı ummıdı teskın etmek, ımandan vısalı ıyana, ılmı yakînden aynı yakîne, hayattan ıhyaya geçmek ıcın ıstıyorum dedı ve asıl maksadının her şaıbeden muberra velâyezal bır hayatı kalb olduğunu ve bu veçhıle makamı hullete erıb ılel'ebed Halılullah olarak kalmaktan ıbaret bulunduğunu ızhar ettı Bu âşıkane nıyaz uzerıne (قال) Allah hayatın tayyar bır şey olduğuna ışareten buyurdu kı (فخذ اربعة من الطير) oyle ıse kuşlardan dördünu — rıvayetıne gore lânı ahd olarak tavus, horoz, karga, guvercın veya nesır — tut da (فصرهن اليك) bunları çevır kendıne meylettır, nefsıne zammet — صر »

Hamze kıraetinde «sad» ın kesrile, mutebakısinde zammiyle okunur zammı « صور » dan kesri « صير » dan gelir ki ikisi de imale manasına birer lûgattır Parça parç kat' etmek, suret suret kesib ayırmak manalarına da gelir Mazmumu imale, meksuru kesme manasına olduğu da beyan olunmuş ve iki veçhile de tefsir edilmiştir Fakat kesme ma'nası maba'dından da anlaşılacağı cihetle burada imale kâfidir Imalenin «الى» ile sılalanması da zam ma'nasını tazammun eder veya müstelzimdir Bunun için hasılı ma'na Onları kendine meylettir, evir çevir nefsine zammet, suret ve hakikatı mahsusalarıyle bil tanı demektir Ki bununla tutulacak kuşların mahiyyet ve huviyyetlerini teşkil eden suveri mahsusaları iyice teemmul ve tasavvur ve idrak olunarak sırrı hayata mazhar olan hakikatı hassalarıyle tanımıb ilmi Ibrahime idhal, sureti hakikiyeleri ve a'yanı sabiteleriyle nefsi Ibrahime zammolunmaları kudreti ihya için bir şart olduğu gösterilmiştir Bu veçhile tutulan kuşlar vechi hayatlarıyle ilmi Ibrahimde sabit olarak nefsi Ibrahime ilhak olunacak, Ibrahimin de Allaha bilihtiyar rucuı kâmili dolayısiyle bu nokta, ba's olunacak emvatın Allaha rucuu mebdeine bir misal teşkil edecektir, bu olduktan sonra da ilm ile irade arasındaki alâkanın zuhurundan «كن» emrinin bir lemhada tecellisinden başka bir şey kalmıyacağını anlamak kolay olur Iste bu usulı muhimmeye tenbihen buyuruluyor ki Onları tut, kendine imale ve nefsine zammet, hakikatı mahsusalarıyle ilmine al, kendine ilhak eyle (ثم اجعل على كل جبل منهن جزءا) sonra nefsinde parça parça tahlil et, cuz cuz ayır ve her dağın başına bunlardan bir cuz koy (ثم ادعهن) sonra onları çağır, biiznillâh hukmu irade ve ihya zahir olsun da (يأتينك سعيا) sana koşarak gelsinler (واعلم) sen de şunu bil ki (ان الله عزيز حكيم) Allah

muhakkak bır azîz, hakîmdir Evvelâ cemii mümkinata galıb ve hâkim ve hıç bır sebebe mahkûm ve mağlûb olmaz bır sahıbı ızzettır Bununla beraber ef'al ve asarını bırbirine rabtetmış, onlara da yekdığerıne karşı sebebıyet ve müsebbebıyet bahşederek aralarına nızam ü tertıb koymuş ve bınaenaleyh cuz'ıyatı eşyayı bırıbirlerine karşı da rabıtasız, alâkasız bırakmamiş hepsının arasında nıza-matı mahsusa ve ızafatı muterettıbe ıle de kudretinı gostermış, avakıbı umura ve gayatı eşyaya alîm bır sahıbı hıkmettır Boyle ef'alının esbabı âdıyye ve kavanını muttarıdeye ıbtınası her bırını harıkul'âde tarıklarla ıcaddan âcız olduğu ıçin değıl, her fı'linde namütenahı hıkem-u masalıh bulunduğu ıçindır. Musebbıbul esbab olan Allah sebebı evvel ve faılı â'lâ olduğu ıçın hıç bır sebeb halk etmeyıb her fı'lını re'sen bır harıka olarak yapmıya da kadırdır Lâkın o zaman ef'alı arasında ken-dınden başka hıç bır vechı ırtıbat ve munasebet ve eşyada bu sun u ıhkâmı bulunmazdı Şuphe yok kı yalnız ma'-lûlât ve musebbebat halk etmek başka, aynı zamanda o musebbebatı yekdığerıne esbabı muttarıde ve muterettıbe halınde rabtederek halketmek yıne başkadır «يحيي ويميت وهو على كل شيء قدير» olan Allahın ne ızzetı hıkmetıne munafıdır, ne de hıkmetı ızzetıne munafıdır Cemı esbab ve museb-bebata hâkım ve galıb olan ızzetı onların hepsını tevkıfe de kadırdır Esbaba teşebbus edıldığı zaman o dılemezse hıç bır şey olmaz Hıkmetıyle esbaba revac verdığınden dolayı ızzetını esbabı mahlûkaye terk edıvermiş de değıldır Işte Allah boyle bır azız ve hakîm olduğundan emvatı da dılerse kendınden başka hıç bır sebebe merbut olmıyarak ıhya eder ve dılerse hıkmetıyle esbabı mahsusa tahtında ıhya eder Her hâdısede hem ızzetı hem hikmetı muncelıdır maamafıh halkı evvel ızzetıne, halkı sanı de daha zıyade hıkmetıne merbuttur Cümlei hıkmetlerinden bırı de kollarının ıman u ıhtıyarlarına dahı bır sebebıyetı

mahsusa bahşetmış olmasıdır kı bu sebebıyet sirrı ıhyaya kadar çıkabilir Ve bu sayede ınsanlar rücuı cebrî ve ba'sı cebrî ıle evvel-ü ahır bır hayatı muztarra atılacakları gibi rücuı ıhtiyarî, ve ba'si ıhtıyarî ile de bır hayatı muhtara ve hattâ bır ıhyayı ıhtıyarîye naıl olurlar ki dın ve saadeti Ahıret bunun ıçındır Demek kı «على كل شىء قدير» ıcmal, «عزيز» ve «حكيم» tafsıldır «عزيز» makamı ıcmalde hükmı izzetle ba'si cebrîye, Ibrahım makamı tafsılde hukmı ızzet ve hıkmetle hem bâsı cebrîye hem ba'sı ıhtıyarîye mazhardır Halılullahdır Bu ızahtan anlaşılır kı Hazretı Ibrahım bu emırlere ıntısal edıb muradına erdi mı ermedı mı? dıye duşunmıye lüzum yoktur Gerçı bu cıhetı âyet tasrıh etmıyor Fakat bu emırler ya emrı tekvınî veya emrı teklıfî veya emrı tacızîdır Emrı tekvınî olduğuna gore muktezaları emrı vakı' olacağında şuphe yok Emrı teklıfî ıse Ibrahımın bunlara muhalefet ve ısyanı mevzuı bahsolamaz Emrı ta'cızî olmalarına ıse hıç bır vecıh ve karıne bulunamıyacağı gıbı âyetın sıyakı munafıdır Zıra âyet cenabı Allahın mü'mınlerı zulumattan nura ıhracını ve kudretı ıhyasını temsıl ve Hazretı Ibrahımı medıh sıyakında varıd olmuş bulunduğundan bınnetıce Allah Ibrahımı bu emırlerle acız ve mahrum bıraktı demek sarahaten batıldır, bınaenaleyh Hazretı Ibrahım tarafından bu emırlere bılıntısal muşahedeı ba's ü ıhya ıle tatmını kalb bıl'fıl vakı olduğu fehvayı kelâmdan temamıle zahırdır, ve bu babda eslaf ve ahlâftan butun mufessırînın ıcmaı ve rıvayetlerın ıttıfakı da vardır Bızce doğrusu bu emırler emrı teklıfî olmakla beraber emrı tekvınîyı mutazammındır Hazretı Ibrahımın rabbına ımanı kâmıl ıle rucuı namını bıznıllâh keyfıyatı ıhyadan bazısının kendısınden sudurunu müşahede ederek tatmını kalbeylemesıne sebeb olmuştur Bır taraftan hevarık ıle meşhun olan diğer taraftan en yuksek kavanını ılmıye ve hıkemıyeyı tazammun eden şu ıkı kıssanın acaiba-

tını şerh ü izah ile tüketmek mümkin değildir, bunlarda kürsîi ilahının tecellii hâkimiyyeti kadarı iyan ve maamafih onun gibi na kabili ihata esrarı ma'rifet mundemicdir. Bunlardan her kes derecesine gore gaşyi nur olur, en umumi olmak uzere şunu soyleyebiliriz ki bu âyet bize hiç soz goturmez bir sırrı yakîn telkin etmektedir Hayatın hakikatine lüzumu kadar ilim hasıl olur, ve mebdei a'laya ittısal peyda edilirse ba's ü ihyanın bir irade mes'elesine bir, «كن» emrine raci' olacağı gorülecektir, bunu akıllarına sığdıramıyanlar şu misali duşune bilirler · Bir insan nefsinde sureti ilmiyesi mevcud olan bir şeyi kalbinde dilediği gibi parçalasın, tefrik etsin, eczasını duman gibi her tarafa savursun, sonra dönüb yine kalbinden o şey'e evvelki gibi aynen gel diye bir irade etsin o anda Allah aksini murad edib ona bir nisyan veya diğer bir arıza vermezse derhal gorur ki o dağılmış eeza bir an içinde kel'evvel toplanır, gelir karşısına dikilir Iste enfusî âlemde her zaman cereyan edib duran bu hafıza ve istihzar işi bize bir vucud ve o vucud da bir ba's-u ihya temsil eder Ve bizim ruhumuza nazaran enfusî âlemin tecelliyatı ilm-u iradei ilahiyeye naza ran enfus u âfak butun mevcudat âleminin tecelliyatına en vazıh misaldir Bizim suveri zihniyemiz tahavvulâtın daki tahliller, terkibler her gun bize bu vucudda binlerce ba's-u ihya numuneleri arz ederler ki bir çokları iradémize muterettibdir Her tezekkur bir ba'stır Bunlar bizim kursîi nefsimiz olan kalb-u dimağın sahai hâkimiyyetidir Butun enfus u âfak kursîsi Semavat-ü Arzı muhit olan Allah tealânın ilm-u iradei ilâhiyesi tahtında bulunduğundan buna karsı âfak tasavvuru mevzuu bahs olamaz «والارض جميعا قبضته يوم القيمة والسموات مطويات بيمينه» müeddasınca enfes u âfak bir kabzada matvidir Allahın ba's ve ihyası bizim bir tezekkurumuzden daha seri'dir, binaenaleyh butun sahai hilkatte her şey onun bir kun emrine mü-

terettıbdir O emır bıze taallûk ettıği vakıt biz de onun hükmünü nefsimizde ve hattâ harıcımızde görürüz. Ve netekım harıcde yapabıldığimiz şeylerı de bu sayede yaparız. Işte Hazretı Ibrahım rücu ılâllah ile makamı hulletınde bır emri tekvinıyi dahı tazammun eden bu emırler üzerıne o kuşları biiznıllâh tutub nefsıne zam ve ilhak edebıldigınden dolayı oyle bır hayatı kalbe ermiştır kı ıhyayı enfüsî misalı üzere bır irade ıle ıhyayı âfakîyı nefsınde müşahedeye muvaffak olmuştur Allahın yalnız hay değil muhyı dahı yarattığını gormüş, hem azîz, hem hakîm olduğunu anlamış, ızzetıne teslımı nefs ederek hıkmetınden Halılullah olmuş, rucuı ıztırarîden sonra ba'sı cebrî nasıl muhakkak ıse tam bır rucuı ıhtıyarî üzerıne de ba'sı ıhtıvarînın tahakkukunu gormuş, bu sayede nârı numrudu sondurub gulşen-u gulzar yapmıştır. Allah böyle bır velıyyul'emırdır, ve mu'cızatı Enbıyada tecellı eden havarık ve esrarı ıhya hep boyle demektır Bunları kabılı tasavvur gormemek kendının karşısındakı harıcî âfak gıbı Allahın karşısında şurekâyı âfak veya mafevk farz etmekten neş'et eder kı şırk-u kufur de bu demektır Allah derken boyle bır tasavvurda bulunmak ıse tenakuzdur Bu tenakuzdan çıkamıyanlar ıse ılel'ebed zulumata mahkûmdurlar Bundan ancak Allah çıkarır, o da cebren değıl ıman ıle çıkarır Iman bıllah aklın basıdır Akıl her halde bır mebde' bır tutamak arar Onu ızzetı hakka teslım edıb onun urveı vuskasına yapışmalı, hıkmetıne ıttıba etmelıdır Dın ve ımanın nızamı hıkmet uzere ne buyuk semeratı ıntac edeceğı ve mebadıı ımandan olan ba's ve ıhyanın butun envaiyle ımkân ve vukuu, cereyanı hayatın bununla kaım olduğu, hayatı ebedıyyenın de bununla olacağı ve her ba'ste hayatı sanıye hayat olanını semeratını hamıl olacağından ıstıkbalı nâmutenahıde saadetı uhrevıye hayatı Dunyadakı muktesebatın bıhıkmetıllah

semeratı müterettibesı gıbı ınkışaf edib gıdeceği ve binaenaleyh yevmı ba'ste ancak ızzetı ılâhıye hâkım olurken ınsanların hayatı ulâda mevzuı dın olan ef'ali ıhtıyarıyeleri de her mucebı hıkmet esbabı âdıyeı mütekaddimeden olacağı ve o halde ınsanlar ıçın Ahıret âlemi esbab değıl, mahza bır âlemı musebbebat olabıleceğınden onların ahırete ahırette değıl ancak Dünyadan bıemrıllâh hükmedebileceklerı ve bunun ıçın «لا بيع فيه ولا خلة ولا شفاعة» olan o yevmi ba's gelmeden bılıhtıyar o urveı vuskaya yapışıb fısebılıllâh ınfak ve mücahede ıle Allaha rucu' edenlerın vılâyetullah ıle zulumattan nura, mevtı muhakkaktan hayatı bakıyeye nasıl geçeceklerı ve bunları yapmayıb Tagutların ellerıne duşenlerın nefislerıne pek büyuk bır zulüm yapmış olacakları otedenberı beyyınatı hakkıle hem ıhbar, hem ısbat edılmış, hem de bu kıssalarla erbabı ukul kâmılen tenvır buyurulmuştur Kursîı ılâhîden tecelli eden ve dın-u ımanın mahıyyet ve semeratını tebyın ve tenvır eyleyen bu beyyınatı yakînıye balâdakı «انفقوا مما رزقناكم من قبل ان يأتي يوم» âyetının esbabı hükmıyesile ızahından başka daha yukarıdakı ahkâmın ve bılhassa «من ذا الذي يقرض الله قرضا حسنا فيضاعفه له اضعافا كثيرة» âyetındekı ı'lân ve va'dı ılâhînın ezelî ve ebedî te'mınatı yakınıyesını dahı muhtevi bulunduğundan bu beyanın ona ıttısalını gostermek ıçın azîz ve hakîm olan Allah keyfıyyetı ıhyayı müteakıb her mucebi hıkmet bu karz-u ınfakın keyfıyyetı rıbh-u nemasını ve şeraıtı kabulunü dahı tenvir sıyakında buyuruyor kı

مَثَلُ

اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ
سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ

يَشَاءُ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۞ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ
فِي سَبِيلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا اَنْفَقُوا مَنًّا وَلَآ اَذًى لَهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۞
قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ اَذًى
وَاللّٰهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ۞ يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ
بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ وَلَا
يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ
تُرَابٌ فَاَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلٰى شَيْءٍ
مِمَّا كَسَبُوا وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ۞
وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيتًا
مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا
ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

۞ أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ
تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ
الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ
فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ
تَتَفَكَّرُونَ ۞

Meali Şerifi

Mallarını Allah yolunda infak edenlerin meseli bir tâne meseli gibidir ki yedi başak bitirmiş her başakta yüz tâne, Allah dilediğine daha da katlar, Allah vası'dır alîmdir ۞ Fisebilillâh mallarını infak eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayi gönül incitmeyi reva görmeyen kimseler, rabları ındında onların ecirleri vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar mahzun olmıyacaklardır ۞ Bir tatlı dil, bir mağfiret arkasına eza takılacak sadakadan daha iyidir, Allah ganîdir halîmdir ۞ Ey o bütün iman edenler! sadakalarınızı başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin: O herif gibi ki nasa gösteriş için malını dağıtır da ne Allaha inanır ne Ahıret gününe, artık onun meseli bir kaya meseline benzer ki üzerinde bir az toprak varmış, derken şiddetli bir sağanak inmişde onu yap yalçın etmiş bırakıvermış: Öyleler kesiblerinden hiç bir şey istifade edemezler, Allah kâfirler güruhunu doğru yola çıkarmaz ۞ Allahın rızasını aramak ve kendilerini veya kendilerinden bir kısmını Allah yolunda paydar kılmak için mallarını infak edenlerin meseli ise bir tepedeki güzel bir bağçenin haline benzer ki kuvvetli bir sağanak

düşmüş de ona yemişlerini iki kat vermiştir, bir sağanak düşmezse ona mutlak bir çisenti vardır, Allah amellerinizi gözetiyor ❁ Arzu eder mi hiç biriniz ki kendisinin hurmalık ve üzümlüklerden bir bağçesı, olsun, altından çaylar akıyor, içinde her türlü mahsulâtı bulunuyor, üstüne de ıhtiyarlık çökmüş ve elleri irmez, gücleri yetmez bir takım zürriyyeti var, derken ona ateşli bir bora isabet ediversin de o bağçe yanıversin? İşte Allah âyetlerini böyle anlatıyor gerek ki düşünesiniz ❁

Sırrı ba's ve feyzı hıkmetledır kı (مثل الذين ينفقون اموالهم في سبيل الله) Mallarını Allah yolunda, dın uğurunda husnı ıhtıyar ve kemalı rıza ıle sarfedenlerın, ya'nı gerek farz ve vacib ve gerek nafıle ve tatavvu' olsun hayr u hasenata bezlı emval eylıyenlerın hâl-u kârı (كمثل حبة) olye bır tânenın hâl-u kârına benzer kı ekılmış (انبتت سبع سنابل) yedı sunbule bıtırmış, bıhıkmetıllah bır kokte çatallanarak yedı başak bıtmesıne sebeb olmuş, hem nasıl başaklar (في كل سنبلة مائة حبة) her başakta yuzer tâne var — Hasılı bıre yedı yuz tutmuştur Mü'mınler bır tâneyı bıle kuçuk gormemelı, telef etmemelı ve Allahdan hıç bır şey kıskanmamalıdır Eğer bunu eken elımde bır tânecık var toprağa atarsam bu da gıdecek dıye duşunurse ne kazanır? Hıç değıl mı? Öyle ıse Allahın nızamı hıkmetıne dıkkat etmelı, sarfedecekleri şeylerı Allah yolunda sarfetmelı ve bundan çekınmemelıdır Nızamı hıkmet ve sırrı ba's olmasa ıdı o bır tâne çurur gıder, ne fılız verırdı ne başak, bunların her lâhzasında ızzetı ılâhıye dahı hukmunu gostermekle beraber daha zıyade hıkmetı ilâhıye tecellı eder Iste ef'alı ıbad da boyledır Boyle

olduğu içindir ki insanın ekme fi'li bir tâne sebebile bihikmetillâh yüzlerce tâneye temessül eder. Fîsebilillâh yapılan infaklar dahi Ahirette böyle inkişafatı mütezayide ile temessül edecek ve mizana konacaktır. Artık Allah yolunda koşacak insanlar Allah için sarfedilen, ekilen tânelerin feyzini anlamalı, acaba bu temsil farazî bir şey midir? Yoksa muhakkak mıdır? Habbe ne cinsten olursa olsun her hangi bir tâneye ıtlak edildiğine göre mahsuldar tarlalara ekilen kum darı gibi bazı hububatta bu feyz, meşhudattandır Fakat habbe daha ziyade buğdaya masruf olduğuna göre bu misale ender tesaduf edildiği söyleniyor Temsilin hakikî olması için bu kadarı da kâfi ise de âyet bize bilhassa şunu ifham ediyor ki hikmeti ilâhiye asgarî olmak üzere bu kadarına müsaiddir Bunun böyle istihsal edilememesi nizamı hikmet üzere zer'iyyat yapılamamasındandır Binaenaleyh insanlar fesadı berta raf edib ilmi ziraatı de terakki ettirecek olurlarsa bu kadar mahsul almağa mübeşşerdirler O zaman Yer yüzünün erzakı bize yetişmiyor diye gavga etmezler, yetişmiyecek diye ye'se de düşmezler .Lâkin misale dalıb da aslı maksudu unutmıyalım Maksad buğday toplamak değil onları yerinde fîsebilillah sarfetmektir Bu ekinin hasılatı ise asıl Cennette biçilecektir ki işte o zaman bire yedi yüzden aşağısı yok (والله يضاعف لمن يشاء) Allah dileyeceğine böyle veya daha ziyade katları da katlar — Yedi yüzü sade iki kat değil, daha fazla katlar artırır Usulü muzaafı nâ mütenahiye gider İbni kesirden Bezzî kıraetinde يضعف okunur ki manâ bu demektir Zamanımızda ziraat tecrübeleriyle uğraşanlar bir buğday tânesinden çıkan çimleri çatallandıktan sonra ayırarak fide halinde dikmek suretiyle bir taneden iki bin tâneyi mütecaviz hasılât alınabildiğini müşahede etmişlerdir Bunlar bir def'a daha aynı veçhile ekilecek olsa nelere balığ olur. Fakat biz habbeyi kubbe yapmaktan vaz geçelim de şunu bilelim ki

kavanini hayat her halde usuli muzaaf üzere cereyan ettiğinden hayatta erbabı hayatın intifaı ve kelimatullahın ılâsı için fîsebılıllâh Allahın kullarına ve alel'husus mücahidîne bezledılen infakat-ü sadakatın ındallah naımütenahi semerat-ü sevaba sebeb olacağı şekk u şüpheden ârıdır (والله واسع عليم) ve Allah vasıurrahmedır, yolunda ne kadar zıyade ınfak yapılırsa yapılsın artık yetışir ben bunların rıbh-u ecrını vermem demez Bununla beraber alîmdir de, ınfak edenin nıyetını, mıkdarı ınfakını, hasılâtı mev'udesini bilır, hiç bırının hısabını şasırmaz

SEBILULLAH, Allah yolu, dın demektır Fakat dının zâmanı ve ehlı dının ıkrahtan vıkayesı demek olan cıhad fîsebılıllâh, harekâtın en muhımmı olduğundan «وسبيل الله» ta'bırı şer'an daha zıyade cıhadda müteareftır Bunun ıçın bazı mufessırîn burada fîsebılıllâh mütearef olduğu uzere cıhad demek olub bu âyet bızzat cıhada gıden ve kendi emvalını sarfeden mücahıdîne, bundan sonrakı de kendı gıtmıyerek dığer mücahıdîne ınfak yapanlar hakkında nâzıl olmuştur, hasenatı saıreden cenabı Allah bıre on vadettığı halde kendı malını sarfederek cıhad edenlere lâekal bıre yedı yüz ecır vad buyurmuş demışler ıse de dığerlerının beyanına gore bıre on alel'umum hasenatın haddı asgarîsı olub cıhad ve dığer bazı a'mal gıbı ınfak başkaca mezıyyetı haız olduğundan bu âyet alel'umum infaka tergıb ve her nevi vucuhi hayratta infakın ecrını tasvır buyurmuş bundan sonrakı de şeraıtı kabulünu beyan edecektır Tefsırı Ebı Hayyanda ıbnı Omerden mervıdır kı bu âyet nâzil olduğu zaman resulullah «رب زدني امتي» = Yarab ümmetıme daha artır- dıye dua etmış, ba'dehu «انما يوفي الصابرون اجرهم بغير حساب» nâzıl olmuştur

Fîsebilıllâh ınfakın ecr-u feyzı bu kadar yuksektır. Fakat her ınfaka da bu ecır verilmez, çunkü sebebıyyeti aslıyye tohmun, infakın kendısınde değıl Allahıdadır Bu-

nun için (الذين ينفقون اموالهم فى سبيل الله) mallarını fîsebilillâh sarf-ü infak edenler (ثم لا يتبعون ما انفقوا منّا و لا اذى) sonra da infaklarına ne minnet ne eza takışdırmıyanlar, mağrurlanmıyan tıksındırmıyenlerdir ki (لهم اجرهم عند ربهم) Allah yanında ancak onların ecirleri vardır - (و لا خوف عليهم و لاهم يحزنون) ve yalnız Allahdan korkub ve ancak ondan ecir beklediklerinden dolayı bunlara ne başka bir korku gelir, ne de mahzun olurlar, bir zayiat yerine kat kat mukâfat alırlar

Dikkat edilsin ki bazı âyetlerde «فلهم» bazılarında da burada olduğu gibi «لهم» buyurulmuştur Bunun hikmeti şudur «ف» sebebiyet ifade eder Beyanı sebebiyet matlûb olan yerde zikredilir Olmıyan mevkide de terk olunur Balâda hikmet esası üzerine infakın ecre sebebiyeti gösterilmiş idi bunda ise sebebiyeti hakikiye ve illeti tamme tevehhüm olunmak ihtimali vardır, bu âyet de bu tevehhümü izale ile asıl sebebi hakikînin Allah olduğunu ve hikmetin izzeti ilahîyeyi selbetmiyeceğini ifham ile infakın indallah şeraiti kabulünü beyan ettiğinden «ف» zikredilmemiştir

MENN VE MINNET lûgatte iki ma'nava gelir Birisi in'am ve ni'met ma'nasınadır ki lisanımızdaki memnuniyet bundan mehuzdur Diğeri de bir hakkı tenkıs etmek, kesmek, ezcümle ihsan ettiği kimseye karşı ihsanını bir şey sayımak ve az çok ihsanına mağrurlanmaktır ki gonul bulandırır ve ihsanın kıymetini eksiltir veya keser Burada murad budur Lisanımızda minnet bu ma'nadan mehuzdur

EZA ise tıksındırmek, eyiliğe balgam atmaktır, ki in'amı dolayısıyle bir kusur yüzünden şikâyet etmek, el

dıl uzatmak, ın'amı yüzüne vurmak, başa kakmak hep ezadır Lısanımızda mınnet ıkisinden eammolarak kullanılır ve bunlara katlanmağa mınnetdarlık denılır Mınnet çekmem, mınnetdarlık etmem yerıne de «mınnet etmem» denıldiğı vardır Hasılı ıyılığı bır vazıfe dıye yapmalı ve unutmalı, yaptığı bır ıyılığe goz dıkmek, onu kendıne yapmamış farz etmekten neş'et eder Ecır ıse nıyyete merbuttur Bınaenaleyh ıyilığı yap denıze at, balık bılmezse hâlık bılir Gazvei Tebuk ıçın ıhzar olunan ve «Ceyşı usret» tesmıye edılen ordunun techızıne Hazretı Osman radıyallahüanh hatablarıyle, çullarıyle bın deve, Abdurrahman ıbnı Avf radıyallahu anh Hazretlerı de dort bın dırhem sadaka vermışlerdı Bu âyetın bunları taltıfen nazıl olduğu mervidır Hukmün sebebi nuzule mahsus olmadığı da ma'lûmdur Bılmelı kı (قول معروف) gonul alan hoş bır soz, tatlı dılle reddetmek (ومغفرة) ve kusura bakmamak ayıb ortmek, munasebetsızlığe karşı afv ıle muamele etmek (خير من صدقة يتبعها اذى) arkasından ezâ gelen veya bır gonul bulantısıyle muterafık olan bır sadakadan hayırlıdır Zıra (والله غني حليم) Allah kı ganıdır, ona kırlı şeyler takdım etmek sebebı felâket olabılır Ganı olan Allah fıkarasını başkalarının barı mınnetıne tahammul ettıremez, onları hatır-u hayale gelmez oyle cıhetlerden merzuk eder kı gun gelır fakırı o mınnetcıye sadaka verecek derecede ığna eder Maamafıh Allah halîmdır Her gunahkârı derhal muahaze edıvermez Ezâ yapanları da ukubete mustahık olmadıklarından dolayı değıl, fakat tevbekâr olsunlar dıye hılmınden dolayı ımhal eder

Infak-u sadakatın şeraıtı kabulu malûm olduktan sonra (يا ايها الذين امنوا) ey mu'mınler (لا تبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى)

sadakalarınızı yüze vurmak, başa kakmakla ibtal etmeyiniz, bunlardan birivle ecrini kesmeyiniz, menn veya ezâ karışan sadakalar ecirsiz kalır - (كالذى ينفق ماله رئاء الناس ولايؤمن بالله و اليوم الاخر) Ne Allaha ve ne Ahiret gününe inanmayıb malını insanlara gösteriş, riya' için sarf-ü infak eden münafıkın sadakası gibi hiçe gider (فمثله) çünkü bunun halı (كمثل صفوان عليه تراب) üzerinde bir az toprak varken (فاصابها و ابل) başına şiddetli bir yağmur inmiş de (فتركه صلدا) cas cavlak bırakmış, bir toz bile kalmamış yalçın kayanın bu halı gibidir Öyle bir sadaka böyle bir taş üstüne atılmış tohum gibi zayı olur gider (لا يقدرون على شئ مما كسبوا) de imansızlıkla infak,, riya ile, menn u eza ile sadaka verenler kesbettikleri bu amelden hiç bir şey elde edemezler (والله لا يهدى القوم الكافرين) Allah kâfirler güruhunu hayra muvaffak etmez Binaenaleyh sadakalarını menn u eza ile kâfirlerin muraiyane sarfiyatına benzeten mu'minler de onlar gibi ecirden mahrum kalırlar

(و مثل الذين ينفقون اموالهم ابتغاء مرضات الله و تثبيتاً من انفسهم)

Mallarını Allahın rızasını istemek ve bu sayede kendilerini veya kendilerinden bir kısmını canlarının bir nefakası olan mallarını, amellerini, ihvanlarını temayülatı fasideden ve her türlü sarsıntıdan muhafaza ile Allah yolunda tesbit etmek ve hayr-u hasenatı kendilerine melekei sabite kılmak ve ondan sonra her nevi' tezail ve ibadatı suhuletle yapmak, hulâsa ekecekleri tohumu tutturmak için can u gönülden infak eden-

lerın hal-ü şanı ise (كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ) a'lâ bır tepedeki güzel bır bağçenın şu halıne benzer ki (اَصَابَهَا وَابِلٌ) buna kuvvetlı bır yağmur düşmüş de (فَآتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ) meyvalarını ıkı kat vermıştır Alel'âde ahvalde meselâ bın veren bu bağçe bu yağmur sebebıyle ıkı bın vermış bulunuyor O kayayı cas cavlak bırakan yağmur, bu tepede aynı rahmet olur.» – Bu temsıl balâdakı bıre yedı yuz ve daha kat kat va'dını tenzıl etmış değıl belkı bır daha katlamıştır (فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ) boyle bır bahçeye şayed yağmur düşmezse (فَطَلٌّ) hafıf bır yağmur, az bır nem de yetışır, vereceğını yıne verır (وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ) unutmamalı kı Allah amellerınızı gorür bılır Sakın gosterış yapmayın, gızlıde aşıkârda ıhlastan ayrılmayın

(اَيَوَدُّ اَحَدُكُمْ) hıç bırınız ıstermı kı (اَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَاَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ) altında ırmaklar akar, hurmalık, uzumluklerı muhtevı ve dılnışîn bır bağı, bağlık bağçelık bır cennetı (لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ) ve bunun ıçınde kendının her çeşıd meyvaları olsun (وَاَصَابَهُ الْكِبَرُ) ustune de ıhtıyarlık çoksun (وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ) ve bu halde ellerı irmez, güçlerı yetmez yavrucukları dahı bulunsun (فَاَصَابَهَا اِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ) da o dılber bağa ateşlı bır bora ısabet etsın baştan başa (فَاحْتَرَقَتْ) bır lahzada yansın mahvolsun! Boyle felâketı kım ıster? · İşte ıman ıle hasenatın ecr-u

mesubatı böyle cennetler, bunların ıhlâsına ve Allah rızası içın olmasına mani' olan ımansızlık, riya, menn-ü eza ve saır ağrazı fasıde gıbı seyyıat da yevmi kıyamette o ateşlı bora gıbıdır Ahıret Cennetlerının bır yolu Nıamı ebedıyenın mezraası olan ve ıçınde ıkrahsız yaşanmak lâzımkelen darı ıslâm dahı boyle hüsnı ınfak ve a'malı salıha mahsulü bır bağa, bir Cennete cebbar ıkrahkâr, kâfır, zalım duşmanların ve kezalık fısk-u fücurun, ahlâksızlığın, hımmetsızlığın onu ıstılâsı da bu ateşlı boralara kasırgalara benzer, hem Dunyayı yakar hem Ahıretı (كذلك) bunu anlattığı gıbı (يبين الله لكم الايات) Allah sıze dığer âyetler beyan edecektır kı (لعلكم تتفكرون) düşünesınız — Ya'nı ıbretler alasınız, guzel güzel kıyaslara yol bulasınız, bunların her bırını delıl, asıl, dustur, mebde' kubra ıttıhaz edıb uslubı hıkmet uzere tefekkürı edesınız, ahvalınızı, masalıhınızı bunlara tatbık ederek her bırıne lâyık suğraları bulub netıceler alasınız ve o netıcelerle amel edıb muradlara ıresınız Zıra fıkır, umurı ma'lûmeyı tertıb ıle ma'lûmdan mechulu bulmaktır

Şımdı duşunub de o ınfakları nerden yapacağız, zekâtları, sadakaları nerden ve nasıl ve kımlere vereceğız mı dıyeceksınız?

يَٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّٓا اَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْاَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلَّٓا اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ۞ اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ

الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُمْ
مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۞
يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ
خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ۞
وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ
يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ۞ إِنْ تُبْدُوا
الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا
الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ
وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ۞ لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ
وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ

لَا تُظْلَمُونَ ۞ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ اُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ
لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْاَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ لَا يَسْـَٔلُونَ
النَّاسَ اِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللّٰهَ بِهٖ
عَلِيمٌ ۞ اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ
وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ
رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ۞

Meali Şerifı

Ey o bütün iman edenler! İnfakı gerek kazandıklarınızın ve gerek sizin için Yerden çıkardıklarımızın temizlerinden yapın, kendınızin göz yummadan alıcısı olmadığınız fenasını vermiye yeltenmeyin ve Allahın gani, hamîd olduğunu bilın ○ Şeytan sizi fakırlikle korkutub çirkin çirkin şeylere teşvık ediyor, Allah ıse lûtfundan bir mağfiret ve fazla bır kâr va'd buyuruyor, Allahın kudreti geniş, ilmi çok ❁ Dıledığıne hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar ❁ Her ne nefaka verdiniz veya ne adak adadınızsa her halde Allah onu bilir fakat zalimlerin yardımcıları yoktur ❁ Sadakaları açık verirsenız o, ne iyi ve eğer onları gizler de

fukaraya öyle verirseniz bu sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızdan bir kısmına keffaret olur, hem Allah her ne yaparsanız haberdardır ❁ Onların yola gelmesi senin üzerine değil velâkin Allahdır ki dilediğini yola getirir, ve hayır namına her ne infak ederseniz hep kendi lehinizedir, ancak sırf Allah yüzünü gözeterek verirsiniz, bu vechile hayra dair her ne verirseniz karşılığı size tamamen ödenir ve hiç hakkınız yenmez ❁ Verin o fakirlere ki Allah yolunda kapanmışlardır, şuraya buraya dolaşamazlar, istemekten çekindikleri için bilmiyen onları zengin zanneder, onları simalarından tanırsın: Halkı bizar etmezler, hem işe yarar her ne verirseniz hiç şüphesiz Allah onu bilir ❁ Mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr hayra sarfeden kimseler, işte onların rablarının yanında ecirleri sırf kendilerinindir ve onlara bir korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar ❁

(يا ايها الذين امنوا) ey mu'minler (انفقوا من طيبات ما كسبتم) kazançlarınızın temizlerinden aslen veya fer'an halâl kesb ile ele geçirdiğiniz her nevi' emvalın iyi ve hoşlarından, ezcumle emvalı ticaret ve nukuddan (و مما اخرجنا لكم من الارض) ve size Arzdan çıkarıverdiğimiz emvalden hububat, meyvalar, maadin ve rikâz gibi Yerden çıkan şeylerden bunların da iyilerinden infak ediniz – Ya'ni menbaı servet ikidir kesb, sa'iy Kesb, sa'y u amel, sınaat veya mukavele ile her hangi bir cihetten bizzat veya bilvasıta istihsaldir Veya gerek eskiden ve gerek yeniden istihsal edilmiş olsun bir şey uzerinde bir milk takarrur etmektir diye tarif olunur ki bu surette mirasda kesib de dahil olur Arz, karaya ve denize ve havaya şamildir. Sonra bu iki menbaın terkibi ve bu terkibin hasılatı kalır ki bunlar kısmen kesbe ve kısmen Arza medyun olduklarından hangi taraf galib ise ona muzaf olarak bu iki

sebebe racıdırler. Takdımınden anlaşılır kı ınsanlar ıçın kesb en yakın sebebdır Alel'ekser Arzdan ıhracı emval dahı buna terettüb eder Fakat aynı zamanda kesb, mevhubatı hılkat ıle alâkadardır Çünku sa'y ü amel fıtraten bahşedilmış olan esbab-u alâtın ıstımalı olduğundan kudretı mevhubeye ve mahallı sa'ye mutevakkıftır Bınaenaleyh kesb hıç bır zaman sebebı mustakıl olamadığı halde Arz, olabılır Demek kı kesb esasen bır terkıbe de nazır olduğundan kesb ve Arzın terkıbını ayrıca beyana hacet yoktur, bu fehvayı kelâmdan müstefad olur Bu noktada ınsanların başlıca ıkı hatasına tesaduf edılır. Bırısı servette sa'y-u amelı bır sebebı mutlak gıbı telakkı etmek ve bınaenaleyh butun sermayelerı buna medyun farzederek hukumsüz gıbı addeylemektır kı bu hataya umumıyetle çalışan ve sa-yu amel ıle zahmet çeken sermayesızler duşerler ve erbabı sermaye ıle derın bır cıdale gırerler Bunlar sa'y-u amelın kesbın kıymetı, sermayenın kıymetı demek olduğunu gormemek ısterler. Sa'y u amelın gayesı sermaye ıstıhsalı olmasa ıdı sa'y-u amelın hıç bır kıymetı olamazdı Gayesını ıbtale masruf olan her fıkrın boş bır tenakuz olduğu da aşıkârdır Sermayenın gayeı sa'y olması ıse yalnız ıstıhlâk noktaı nazarından değıl, balâda beyan olunan kanunı taz'ıf mucebınce ıstıhsal olunan hasılatın yenıden sa'y u amele mebde olarak kesbı teshıl ve teshıl ıle beraber teksır etmesı haysıyetını de haız olmasındandır Bunun ıçın sa'yu amel erbabının sermayeye husumet etmesı, zahmet ve mahrumıyetlerını ıstemektır Buna ışaretendır kı kesıbden sonra bılhassa asıl sermaye olan Arz ve Arz ıhracaatı kesbe mukabıl olarak ıhtar edılmıştır Dığer hata, sermayeyı sebebı mutlak telakkı edıb sa'y-u amelı hukumsuz addetmektır Bu hataya da bızzat çalışmak ıhtıyacını hıssetmıyen ve başkalarının sa'y-u amelınden zahmetsız ıstıfade etmek ıstıyen çok sermaye yanı para sahıblerı duşerler

Bunlar nükûde mebdei evvel nazarıyle bakarak her kesb onun eseri olduğuna hükmeyler ve sa'yısız yaşamak mümkin gibi zannederler Bunun için erbabı sa'yı istihkar ederek ve sermayelerine fazla kıymet vererek sa'yileri tazyik ve sermayelerinin mukabilsiz menafiinden istifade etmek daha doğrusu sermaye vasıtasıyle ehli sa'yın amellerini gasbeyleyib kendileri amelsiz yaşamak isterler düşünmezler ki kasalardaki paralar, kendi kendilerine hiç kimsenin karnını doyurmaz, onun bir dilim ekmek getirmesi bir amel ile mümkindir Düşünmezler ki bunlar esasen sermaye degil, sa'y-ü amelden çıkmış meksubattırlar Sa'y-u ameli teshil ve teksire hadim olmaları itibarıyle birer maya iseler de esasen sermaye değil neticei ameldirler Bunların amelleri ta'kim ve tazyik etmesi, bindikleri dalı kesmek, istinad ettikleri temeli yıkmaktır Gerçi asıl sermaye yok değildir Fakat o olsa olsa Aarz ve mevahibi hılkattır Bunun icin sermaye erbabının kendi amelleri olmadan yaşamak sevdasında bulunmaları ve erbabı sa'y-u ameli tazyik etmeleri de buyuk bir hatadır Her hangi bir cemiyette nükud ve sermaye bu vazıyeti alır, para, ve para sahibleri hâkimi mutlak kesilirse aksul'ameli olarak evvelki hata yuz gosterir Sermaye ile sa'y u amel arasında cidal başlar Nizamı cem'iyet de muhtell olur İşte sermaye namı verilen nükudun esasen sermaye olmayıb meksubattan bulunduğu ve hatta husnı kesbe mukarın ise meksubatın en hoşu, en temizi olduğu ihtar edilmek için «من طيبات ما كسبتم» buyurulmuş ve asıl sermayenin Arz olduğu diğer servetlere nazaran kesbin de sermaye vazıyetinde bulunduğu ve hatta bunun sermayei Arzdan daha evvel nazarı dikkate alınması lâzım geleceği gosterilmiştır «من طيبات ما كسبتم» şunu da anlatıyor ki meksubatın bir temizi ve tayyibi bir de bunun zıddı ve habisi vardır Her kazanılan temiz ve iyi olmaz Bu ise ya meksubatın kendilerine veya

tarikı kesiblerine nazaran maddî veya ma'nevî iki cihetle mulâhaza olunur Bâlâda beyan olundu üzere infak bir feyzi nâmutenahinin tohmu ve hayatı ebediyenin bir ruk-nü olduğundan bu tohmun en temizlerinden seçilmesi lâzım gelir Binaenaleyh bunları tefekkür edib ma'kul ve meşru' olarak çalışınız da kesb ve Arz sermayelerinin halâl ve pâk ve iyi hasılatından infak ediniz (ولا تيمموا الخبيث) ve öyle habisini ya'ni kötüsünü veya haramını vermeğe niyet etmeyiniz ki (منه تنفقون و لستم بآخذيه الا ان تغمضوا فيه) ondan infak edersiniz de kendiniz iğmazı ayn etmeden, sıkılmadan hediyye diye, veya musamaha etmeden alacağınız yerine almazsınız Böyle kötü, aşağılık şeyleri kendiniz almazken, Allaha borcunuzu bu aşağılık şeylerden vermeğe kalkışmayınız.

Rivayetlere nazaran iptida sadakat emirleri nazil olduğu zaman ba'zıları hurma salkımlarını getirirler, Muhtac olanlar yesinler diye Mescide asarlardı Bu miyanda ba'zıları da caiz zannile dokuntu, bozuk, çuruk çarık şeyler getirmişlerdi, bu âyet nazil oldu Bununla verilecek vergilerin, zekâtların, sadakaların ne gibi mallardan verileceği beyan olunmuştur Her malın vacib olan vergisi kendi cinsindendir Meselâ altına altın gumuşe gumuş, paraya para, hayvana kendi cinsinden hayvan, deveye deve, sığıra sığır, davara davar, ata at, hububatta kezalik buğdaya buğday, arpaya arpa ilah Maadin ve saire kezalik hep böyle hepsi, ednası olmamak şartıyle kendi cinsinden borctur Bunların ednasını a'lâsına tahvil ederek kıymetlerini vermek mükellefin ihtiyarına aiddir Bu tarzı mukellefiyet halk için en kolay tarik olduğundan dolayı dini islâm bunu emretmiş idi Ve bunun intişarı islâma ve neşri ma'dilete pek büyuk faideleri olmuştu. Duveli saire, ahalisinden behemhal nakdî vergi taleb ettikleri ve masrafları da masarifi islâmiye gibi vücuhi hayra mahsus bulunmadığı halde dini islâmın infakı bu tarzı

ma'dilete ifrağı «زيادة كرم الشر» kanunı ilâhîsinin bir tatbıkı olduğundan düveli muhtelife tabi'iyetinde bulunan nas bu usr-ü ma'dilete agâh oldukları zaman büyük memnunıyetlerle telâkkı etmişlerdi. Fakat bunun bir devlet içın böyle büyük faideler temin etmesi bır şarta mütevakkıf idı kı o da bunu tatbık edeceklerın Allahı bılır dındar, ahlâklı amiller olması, ellerıne tevdı edılen emaneti kendı mallarından ziyade bir ıtina ıle husnı muhafaza ve ıdare etmelerı mes'elesıdır Bu olunca emvalın bir çoğu mübadeleye muhtaç olmaksızın devlet u mılletın havaıcıne sarf olunabıleceğı gibi mübadelesı ıktıza edenler de hüsni suretle mübadele edıleceğınden hıç bır vechıle suı ıstımal mevzuı bahsolamaz Böyle olunca da hem mılletın masarıfı azalır hem devletın menabı'ı servetı ınkışaf eder. Fakat böyle olmayıb gerek halk ve gerek amillerde ahlâksızlık teammumı eder vazifeler gereğı gıbı yapılmaz, emanet, husnı ıdare edılmeyıb suı ıstımal, ketım, sırkat israf, lâubalılık meydan almış bulunursa aynen vergıler pek çok telefata ve suı ıstımale musaıd bulunduğu gıbi masarıfin tezyıdıni ve varıdatın tenkısını ıcab edeceğınden hükûmetler aynıyatı bırakıb vergılerını nukud olarak taleb etmeğı daha muvafık bulurlar Nukud ıse mubadele sız hıç bır şey göreımıyeceğınden yıne mubadele cereyan eder, yıne olacaklar olur Devletın masarıfı mutemadıyen artar, arttıkça mılletın de yuku artar ve her kes muzayekayı hısseder para hakım olur, arada en zıyade nukud mübadelesinde dolaşanlar kazanır Fakat dığer ıstıhsalât erbabı sıkışdırıldıkça bunların da ıstıkballerı tehlükede kalır Bütün bu tehlükelere saık ıse bu babdakı ayamılın erbabı vezaıfın suı ıstımale musaıt olan ahlaksızlıklarıdır Bunu bertaraf edecek olan ıse bıhakkın dın u dıyanettır. Bunun ıçın ınsanların dın ü dıyanetten kaçınmaları ve ınfak vazıfelerını hüsnı suretle ıfa ve bunları husni ıdare etmemelerı, hıkmetı ılâhıyede ıztırab ve felâketlerının

mebdeini teşkil eder Binaenaleyh bu emri ilahî mucebince haraket etmiyenler ne kadar ilm-u hikmet davasında bulunurlarsa bulunsunlar muktezayı hikmetin zıddına gitmiş, istikballerini zayı etmiş olurlar Bu âyet bu hakaikı muhtevi olarak zekât ve sadakat lâzım gelen emvalın usulunu beyan etmiş ve maamafih nevafile şumulu olub olmadığı cayı bahs olmuştur Ya'ni aşağılık ve haram şeylerden farz vergi yoktur ve verilmez Lâkin nafile sadaka verilebilir mi? Muhtelefunfihtir Doğrusu haramdan nafile sadaka da caiz olmaz Indallah sevabı olmaz. Lâkin aşağılık maldan nafile caiz olabilir. Fakat menduh a'lâsından vermektir ولا تيمموا nehyi farzlarda tahrimi, nevafilde kerahetı ifade edecektir Hukmi umumîsi tahrimen veya tenzihen kerahet demektir Âyetin zahiri her nev'i maldan bir zekat lâzım geleceğini gösteriyor gibidir Fakat nisabı, mikdarı hakkında sakit olduğu gibi tayyib ve habis vasıfları ile de muhassas olduğundan sunufı emvale derecei şumulu mucmel ve muhtacı beyan olmakla bunlar sunneni Nebeviyye ile hadîsde beyan olunmuştur Tafsilâtı için kutubi Fıkhiyeye muracaat oluna

Hasılı Allah diyor ki ey mu'minler sizin kazandıklarınızın ve bizim yerden çıkardıklarımızın temizlerinden infak ediniz ve kendinizin almadığınız, kabul etmediğiniz kotu şeylerden zekât ve sadaka vermeye kalkmayınız (واعلموا) ve biliniz ki (ان الله غني حميد) Allah her halde ganı, sadakalarınızdan mustağnidir, onlar sizin kendi menfaatleriniz, kârlarınız içindir Hem Allah hamîddir, mahmuddur Herkes ona hamd-u şukre borçludur — Böyle ganı ve hamid olan Allahın rızasına irmek için habis, aşağılık şeyler nasıl takdim olunur Diğer bir ma'na ile Allah hamiddir, kendi namına yapılan hayr-u hasenatı daha yuksek in'am u hasanat ile karşılar Rızası uğrunda vuku' bulan sa'yleri meşkûr eder Böyle bir Allah namına en temiz en nefis şeyler arz edilmemeli midir?

Ey nısab sahibleri bu emırlere karşı elimıze geçenlerin iyilerini vere vere kendimiz fakır düşmez mıyız? Gıbı bir şey hatırınıza gelirse bunun bir Şeytan vesvesesı olduğunu bılınız. (الشيطان) o şeytan rahmetı ılâhıyeden umıdini kesmış olan o me'yus Iblıs veya hayır ışlere karşı gizlıden veya açıktan ümıdsızlik telkın ederek yanlış ve aldatıcı efkâr-ü hıssıyat saçan her nevi' şeytanlar veya nefsı emmare (يعدكم الفقر) size fakırlık va'deder, aman hayır yapmayın züğürtlersiniz der (و يأمركم بالفحشاء) ve size çırkın hasletler emreder. Bahıllığe, hasıslığe sevkeder, mallarınızı fenalıklara hevaıyyata, fuhşıyyata, ısyanlara sarf ıçın teşvık de eyler (والله يعدكم مغفرة منه و فضلا) Allah ıse sıze tarafından mağfıret ve fadl-ü kerem vad edıyor. — O sadakalarla Ahırette gunahlarınıza mağfıret, Dunyada masrafınızın yerıne kat kat kârler Dünya ve Ahırette ecr-ü musubat ıle yuksek saadetler te'mın eylıyor (والله واسع عليم) ve Allah vası'dır alîmdır — Fad-lu ıhsanı bol, ılmı çoktur Infakınızın da kadrını bılır ecrını verır va'dını ıncazda darlık çekmez Her şey'ın onunu sonunu bilerek emr-ü va'd eder

Allah vası' olduğu ıçındındır kı (يؤتى الحكمة من يشاء) her kıme dılerse hıkmet verır, vermek ıçın hıç bır kayd ıle mukayyed olmaz men'ı mefsedet ve celbı maslâhat edecek sebebıyyet ve hâkımıyyetı, ılmı hak ve bıl'ırade fı'lı savab ıle âlımıyyetı faıle ve fâıliyyetı nafıayı yalnız kendine hasretmez de erbabı ukulden dıledığine dahı verır (و من يؤتى الحكمة) ve her kım hıkmete erdırılırse, yahud — ta'nın kesrıle Ya'kub kıraetı üzere — her kıme hıkmet

verirse (فقد اوتى خيرا كثيرا) o muhakkak bir çok hayra erdirilmiş olur — Çünkü hikmetsiz binde bir hayra irilirse bir hikmet ile binlerle hayra erilir Hikmet, Dünya, ve Ahiretin hayrını tazammun eder Hikmetsiz hayr ise bir var bir yoktur (و ما يذكر الا اولوا الالباب) ve fakat aklı temiz, özü sağlam olanlardan başkası tezekkür etmez, — Hakk-u savabı ne kendi düşünür hatırlar, ne de ihtar kabul eder Bizzat Allah tealâ âyâtıyle ihtar ve tezkir eder de yine tezekkur etmez, etmeyince de hikmeti ilâhiyeden istifade edemez Demek ki hikmete irmek için vermek kâfi değil almak da lâzımdır Veren Allah vâsi' olduğundan sarta muhtac değildir, amma alacak kul şarta muhtacdır Hikmete irmenin mebdei tezekkurdur Bu da temiz akıl, temiz kalb ile olur Allahın verdiği aklı şehevata ve Şeytanın vesveselerine kapdıranlar ne varidatı enfusiyeyi, ne de mevaridi âfakiyeyi tezekkur ve tefekkur edemezler

Zihinlerininde bulamazlar Ya hiç duşunmezler veya duşunseler bile hatıralarına ircai nazar ederken alâmın hakk-u hayrı intihab edemezler Edemeyince de tariki hikmette yuruyemezler Bu suretle buyuk bir fazlı ilâhî olan hikmet ancak temiz öz, halis akıl sahiblerine nasib olabilir Binaenaleyh akıl ve husni ihtiyar hikmetin sartı, tezekkur de mebdeidir Bunlar hep Allah vergisi ve meşiyeti ilahiye eseridir Su vechile ki şeraiti evveliye bilâ kayd u şart bir meşiyeti mutekaddimenin eseri vehbi iken nizamı hikmette cereyanı asar meşiyeti abid mai'yetinde taalluk eden meşiyeti ilâhiye eseri olarak hem kesbî hem vehbîdir Meşiyeti abid sebebi adî, meşiyeti ilahiye illeti mucibedir Onunde sonunda meşiyeti ilahiye bulunmadan hiç bir şey bulunmaz Meşiyeti abid arada bir tarikti Meşiyeti ilahiyenin bu tenevvuu de vus'atı ilahiyedendir Ve bu suretle aslı hikmet, mevhub ve asarı hikmet meksub ve mevhubdur

HIKMET NE DEMEKTIR? Bu kelıme hükum, hukûmet ıhkâm manalarıyle alâkadar olarak masdar ve ısm olur Bınaenaleyh ıştırakı manevî veya lâfzî ıle muteaddid manalarda mustaınel olduğundan makamına gore tefsırı ıcab eder Masdar olmak ıtıbarıyle esasında men'ı fesad ve celbı salâh manası vardır kı hukum, hukûmet, muhkemlık hep bu esastan me'huzdur Her nerde def'ı mefsedet ve celbı menfaat ve maslâhat varsa orada bır manayı hıkmet vardır. Bunun ıçın bır şeyın uzerıne terettüb eden ve ondan maksud olan menfaat u maslâhate o şeyın hukmu ve hıkmetı denılır kı hıkmetın maanıı ısmıysınden bırısıdır Bunda tamamen bır ıllctı gaıyye manası olmasa bıle az çok maksud olmak şarttır Buna bınaen hıkmet, faıdeden ehass ve ılletı gaıyyeden eamdır Zıra hıkmet, ıllctı gaıyyeden mukaddem de olabılır Bınaenaleyh hıkmet denıldığı zaman her halde va bır ıllıyet ve malûlıyet veya daha eammolarak bır sebebıyet-u musebbebıyet ve bır manayı terettub mevzuı bahıstır Yanı hıkmet behemehal ahırın evvele redd-u ırcaı ıle bır nısbetı muhkeme ve muntazame manası ıfade eder Netekım bır emrı emrı ahare ısnad etmeğe hukum denıldığı gıbı ılmî, amelî her hangı bır hukmı musıbede hıkmet denılır Hasılı boyle tazammunî veya ıstılzamî vucuhı maanıden her bırı dolayısıyle hıkmet, muhtelıf manalarda müşterek bır ısmolmuştur En umumî olarak hıkmet, menfaat ve maslâhat ve ıhkâm manası dolayısıyle her ılmı hasen ve amelı salıhın ısmıdır Maamafıh ılmı amelîye ıhtısası ılmı nazarîden zıyade olduğu gıbı amele ıhtısası da ılımden zıyadedır Âmalı salıha ıçınde de amelı ılmîye ıhtısası daha zıyadedır Bunlardan anlaşılır kı hem ılım hem amel hıkmetın en esaslı manasını teşkıl eder Butun bu noktaı nazarlarla hıkmet, bervechı âtı mutelıf tarıflerle tefsır edilmıştır

1 — Kavılde ve fılde ısabet (Mücahıdden İbnımucevh)

kavl, nefsî ve lâfzîden eamdır. Fi'il de fi'lı kalb, fi'li lisan ve sair âmalden eamdır. Her hangi bir hususta kalben veya lisanen şu şöyledir demeli ve öyle yapmalı ve isabet de etmelı bu bır hikmet olur. Şu halde yalnız kavilde ısabet hıkmet olmadığı gibi yalnız fiilde isabet de hikmet olmıyacaktır. Kavilde ısabet hükmı nefsînın hakk-u savab ve vakıa mutabık olması yani ılmolub cehıl, hata, yalan olmamasıdır Fı'ılde ısabet de o fi'lın hem hükmı nefsîye mutabakatı ve hem vakı'de kendisinden matlûb olan asarın gerekı gıbı uzerıne terettüb edebılmesı yani def'i mefsedet ve celbi menfaat eyleyebılmesidır kı bunlara o fi'lin hükm-u hikmetı, gayesı, garazı veya ılletı gaıyyesı denılır Hasılı kavılde ısabet, hakka, fı'ılde ısabet hayra müteveccihtır Hikmetın evvelı, ılmı hak, ahırı fı'lı hayırdır Hakikati hıkmet evvelınden ılmî, ahırından amelî ikı haysıyetın ıçtımaı demektır, bu mana dıger suretlerle de ıfade edılmıştır şoyle kı

2 — Hıkmet ılm-u ameldır Ilım ve onunla ameldır Bu ıkısını cemedemıyene hakîm denılmez «مقاتل و ابن قتيبه» burada ilım, manayı hakıkîsıyle yakîn demektır, bunu tavzıh ıçın alel'ekser «ılm-u amelde ıhkâm ve ıtkan» yahud «tahkıkı ılmı ve ıhkâmı amel» tabırını kullanmışlardır Zıra ılmın muhkemlıgı yakînıyetınde amelın muhkemlıgı gayesine hakkiyle ısabetindedir Bu evvelkı tarıf bıze gosterıyor kı hıkmetten cüzolan ılım tecrıbe ıle muevved ve amelî kıymetı haız olan ılımdır Hıkmetten cuzolan amel de ılmî olan ve bır ılmın şahıdı tahakkuku bulunan ameldır Hasılı hıkmet, ılım ıle ıradenın mutenasıben fı'le çıkması ve o fı'lın gayeı maksudesını arkasına takmasıdır Tabırı aharle ılım ve san'atın ıçtımaıdır

3 — Hıkmet Ilım ve fıkıh demektır (Mucahıd) bu tarıf evvelkılerden başka gıbı telâkkı edılebılırse de oyle değıldır Fıkıh kelımesı esas ıtıbarıyle hıkmet kelımesıne

müradıf gibidir. Meselâ şunun hikmeti veya sırrı veya ruh ü hakikatı şudur yerinde «fıkhı şudur» denilir Hikmet gibi fıkıh dahi vücuh ve esbabı mufassalası ile ilmi dakik ve ameli nafi' ifade eder Aslı lûgatte fıkıh garaz ve maksadı anlayıb bilmektir. O halde ilim ilmi mutlak fıkıh da o ilimden garazı idrâktir ki amele de şamildir. «من يرد الله به خيرا يفقهه فى الدين» hadîsi şerifi dahi bu âyetteki hikmetten murad, fıkıh olduğunu ifham edecek bir delil olarak gösterilebilir. Dinde fıkıh ise dinin makasadını idrak demek olur ki bunun hakikatı de «nefsi insanînin leh ve aleyhindeki ahkâmı» hukuk-u vezaifini, menafi-ü mazarratını bilmek melekesidir Bu da kendini ve indallah merbut olduğu kavanin ve ahkâmı ve ona göre kendi işini bilmek ve hatta yapmak iktidarıdır Şu halde fıkhı olmıyan ne kadar âlim olursa olsun hakîm olamaz. Bu tarife göre şu da muhakkaktır ki fıkıhtan başka ilmi olmıyanlara da hakîm itlak edilemiyecektir Filvaki fakıh olmak için fıkhın mutevakkıf olduğu usulu bilmek de şarttır Bu ise bütün ulûm ile alâkadardır Fıkıh, hem nazarî hem amelî haysiyeti haiz bir ilim olduğu gibi bir tahkika göre ameli ilmîye dahi şamildir Yani ilmi ile âmil olmıyana hakikat olarak fakıh itlak edilmez Binaenaleyh ilim, İlmi tevhid ve Akaid gibi usule, fıkıh da ilmi furu' ve amele hamledilince bu tarif, hikmeti nazariye ve hikmeti ameliyenin mecmu'una muntabık olmuş olur ki hasılı, hikmet, usul ve furuu, mebadi ve makasıdı hakayık-u dekayıkiyle bilib yapacağını tayin ve muktezasiyle amel etmek mealine raci'dir Ancak fıkıhta yalnız ilmiyet mülâhaza edilirse bu tarif gelecek olan dördüncü gibi olur

4 — Hikmet, Maaniyi eşyayı ma'rifet u fehimdir (İbrahimi neha'i) maani, a'yan mukabili olduktan başka mutekaddimîn lisanında illet kelimesi yerinde kullanılmakla evsafı müessire ve ilel-ü makasıd demek olacağın-

dan bunun hasılı âyanı eşyanın mutazammının oldukları evsafı tanımak ve evsafı muessire ve makasıdı müterettibelerini anlamak yanı eşya beynındeki nizamı ilhiyeti takib ile mahıyât ve gayatı eşyayı fehmeylemek demek olur Bu tarıf, amel kaydını hazfetmiş ve hıkmeti yalnız ılmî haysıyetle almış olduğundan evvelkilerden eamdır. Çunku fi'il ve amel takdırıne de sadık olabilir. Fakat marifet ve fehmı bütun maanı eşya ile takyıd edib mazmun ve cem'ıyetini tezyıd ettığınden dolayı da mınvechın ahastır, marıfet ve fehım ılmı mutkan mealınde olub evvelâ cuz'îden kullîye intıkal tarıkını ıfham eder Ma amafih «vav» tertıb ıktıza etmiyeceğınden aksıne de muhtemıldır Bunlar Allahın sıf'atı olan hıkmetten ıhtırazdır Zıra ılmı ılahîye fıkıh denılmedığı gıbı marıfet ü fehım de denılmez Çunku bunlar sebkı cehlı ıma ederler Demek olur kı her marıfet hıkmet olmaz, fehım de şarttır Fehım ise bır şey'ın suretı aklıyesını kavramaktır Eğer bu tarıfe amel kaydı ılâve edılmış olsaydı o zaman bu hıkmetın sahıbı butun eşyayı yapabılmek ıktıza ederdı kı o zaman âyetteki hıkmete sadık olamaz Marıfet ve fehım kaydıyle sıfatı ılahıyenın tarıfı olmak da muşkıl olurdu Bu tarıf butun ulum ü fununun vahdete ırcaıyle nesakı kullîsını ıfade eden ve ılmı hıkmetı ılahîye tabır olunan ılmı a'lâye muntabık olur Meşhur olduğu uzere ılmı hıkmetın hakaıkı eşyayı marıfet dıye tarıfı de buna sebıh olmakla beraber bundan kasırdır Hakaık, sırf mabadettabıî olduğu gıbı makasıda şamıl de olmaz Lâkın beşerde boyle bır ılmı hıkmet mumkın mıdır? Evvelâ marıfet ve fehım bılfi'il değıl meleke ve kuvvei karıbe manasına olunca mumkın ve vakı'dır Sanıyen Allah murad edınce mumkındır Ve boyle bır ılmı hıkmet Enbıyada ve cazımı evlıyaullah ta tasavvur olunabılır ve fılhakıka Kur'anın bır çok yerlerınde hıkmet, nubuvvet ıle mufesserdır Netekım Suddî bu âyette de boyle tefsır etmıştır Zıra

Nubuvvet hem ılmî hem amelî haysıyetle hıkmeti mevhubenin en yuksek mertebesını ifade eder. Bunun ıçındır kı Ibnı Rüşd Tehafutunde «her Nebıy hakîmdır fakat her hakîm Nebıy değıldır» dıye bu hıkmetı ı'tıraf etmıştır.

5 — Hıkmet akıl fıeınrıllâhtır (Zeyd ıbnı Eslem ve oğlu) bunda da akıl aklı nazarî ve aklı amelîden eamm ise de nefsi amele şamıl değildir

6 — Hıkmet fehm demektır (Şureyk) bu bır ta'rıfı lâfzî olmakla beraber dığerlerının cınsını ahzeylemıştır Demek kı hıkmetı ılmıyenın en umumîsı fehimdır, Mu'tezıle bunu kuvveı fehmıye manasında ahzetmışlerse de doğrusu fı'len fehımdır Ve her ıkısı atıyeı ılâhıyedır. Fehmı olmıyan hakîm olamaz Bu uç ta'rıf, hıkmetı yalnız haysıyetı ılmıyesıyle mulâhaza etmıştır Bunlara mukabıl yalnız haysıyetı amelıyesıyle mülâhaza edenler de vardır şoyle kı

7 — Hıkmet ıcad demektır (Ta'rıfatı Seyyıdden) hıkmet, nısbetı ı'lhıyyete racı', ı'lhıyetın hakıkatıde halk-u ıcad olduğundan asıl hıkmet ıcad demektır Fakat bu evvelâ Allahın hikmetıne muntabıktır Bır de ıcadı mutlak bır ızzetı ılâhıye ışı olduğundan hıkmet yalnız âsar ve musebbebatı mahza ve munfeıde halketmek değıl, bununla beraber o musebbebatı yekdığerıne karşı menafı' ve masalıhı mutazammın olarak muterettıben ıcad etmek, ya'nı esbab halkeylemektır Bu suretle eserı evvel, eserı sanıye, eserı sanı, salıse velhelumme cerra sebeb ve ılletı ûlânın te'sırıne bır tarık olur da o âsar bırıbırlerıne perçınlenmış bır halde aralarında bır nızamı muterettıb cereyan eder ve buna sunnetullah ta'bır olunur Işte butun sırrı hıkmet bu nızamın ıçındedır Bunun ıçın hıkmetın maanı ısmıyesınden bırı de sunnetı muhkemedır Nızamı hak, şerıatı hak, dını hak ve bunlara ıttıba ve bu ıttıba ıle ıcadı hakka tarık olan her sıretı hasene hep hıkmettır Ve yıne

bundan dolayı hikmetin bir ma'nası da sebebtir İşte bu vechile insanlarda dahi bir sebebiyet ve illiyeti âdiyye bulunduğundan bu hikmeti icad eden cenabı Allah dilediği insanlara da bundan bir hıssa bahşetmiş tarikı hikmeti üzerinde onlara da velev âdî ve zahirî olsun bir inşa ve vaz'ı nizam mazhariyeti ihsan eylemiş demektir ki o insan bunda mucidi hakikî değilse de icadı ilâhînin vasıtai tezahürü olmak itibaryile onun tarikı olarak niyabî bir kıymeti haizdir Hulâsa. Fahrüddini Razînin beyanına göre bu ma'naca Allahın hikmeti halde veya mealde ibadın menafi veya masalihi bulunan şeyler halk etmesi olduğu gibi ibaddan da böyledir Insanların hikmeti de diğer ibadullahın menafi ve masalihi bulunan şeyler yapması, sünneti ilâhiyeyi fehim ve ona göre bir icad-ü ihtiraa sebeb olması ya'ni sade kendine bir eser değil diğer âsara ve bilhassa menafia sebeb olan âsar yapmasıdır Ancak insanların haddi zatında mahlûk ve müsebbeb oldukları ma'lûm bulunmakla mazharı keşf-u icad olanlar kendilerini sebebi evvel farz ederlerse ilmî haysiyyette müsebbebden sebebe geçememiş olacaklarından Zahiriyyeden kalılar da hukemadan olamazlar

8 — Hikmet Eşyayı mevzi ve mertebesine koymak ki bu da zahiren cemii eşyaya nazır olduğundan sıfatı ilâhiyeyi ve hikmeti külliyyeyi ta'riftir Ancak her hangi bir şey'i mevzi ve mertebesine koymak denildiği zaman da hikmeti cuz'iyyeye muntabık olacağından insanların sıfatına da sadık olur Bir de bu vazı' hîni icaddaki vaz'ı evvele ve ba'del'icad vaz'ı saniye mutenavildir Ve hikmetin bir nizamı tertib ve terettubü mucib veya muktazı olduğunu da müş'irdir Bu surette bilâ tertib icad, mefhumı hikmetten haric olur Maamafih bu ta'rif vaz'ı sani mulâhazasıyle daha ziyade adlin ta'rifi olmak üzere meşhurdur Şu halde hikmet, adalet demek olur Hikmeti ameliye denilen nazarî ilmi ahlâkı ifrat ve tefrit beyninde adil esası üzerine bina edenler bu ma'nayı almışlardır

9 — Ef'alı haseneı saıbeye ıkdamdır Bunda hıkmetın hüsn-ü hayra müteveccıh olduğu ve bu gayenın mutenahî olmayıb müstemırren ıkdam lâzım geldığı ve bınaenaleyh hıkmetin bır melekeî sabıte, bır hulkolduğu musarrah demektır. «Akıbetı mahmud olan fı'lı yapmak» tarıfı de buna karıbdır.

10 — Siyasette bıkaderıttakatılbeşereye halık subhanehu ve tealâya ıktıdadır kı bu da ılmını cehılden fı'lını cevırden, cudını buhulden, hılmını sefehten tenzıh ıle olur (Fahrüddını Razî tefsırınden) sıyaset ta'bırı bu ta'rıfe bır hususıyet verıyor gıbı gorunurse de «كلكم راع وكلكم مسئول عن رعيته» hadîsı şerıfı medlûlu teem'mül olunursa umumıyetı tezahur eder. Maamafıh bu ta'rıf her halde hıkmetın hâkımıyet manasıle alâkasını ıbraz evler.

11 — Hıkmet ahlâkı ılâhıye ıle tahalluk (Razî), netekım bır hadîsı şerıfte «تخلقوا باخلاق الله» buyurulmuştur Fatıhada ahlâkı ılâhînın bır tecellısını gormüstük Surei «Nun»da aleyhıssalâtu vesselam Efendımız hakkındakı «وانك لعلى خلق عظيم» âyetı celılesı de bunun en büyuk mısalını gostermıştır Ahlâkı ılâhıye ve hulukı azım ahlâkı Kur'an olduğu da tefsıren beyan olunmustur «بعثت لاتمم مكارم الاخلاق» hadîsı şerıfı mucebınce Fahrı kâınat Efendımız»ın sırri bı'setı de bu noktada toplanmıştır Şuphe yok kı akıl, fehım, ıman, ma'rıfet, ılım bu tahallukun erkânından değılse şeraıtındandır Âyet de «وما يذكر الا اولوا الالباب» da bunu beyan etmıştır Hıkmetın kâh ılım ve kâh amel ve hâh her ıkısı olmak uzere mülâhazası da bundan nâşıdır Bunun ıçın esbab ıle musbbebat, mebadı ıle gayat arasındakı sırrı nısbete racı' olan hakıkatı hıkmet ılmı ıle amel arasındakı sebebıyet ve musebbebıyet nızamında tecellı etmek ıtıbarıle ılk ta'rifler veçhıle ılm ü amelde ıhkâm ve kavl-u fıılde ısabet dıye ta'rıf olunduğu zaman mecmuu mulâhaza olunduğu gıbı sebeb olan tarafı evvelın vucudde takaddumune bınaen ılım ıle, sonra bu nısbetten

maksad netıce ve gaye olması vücudde muahhar olan gayenin ılımde mukâddem bulunması ı'tibarile de amel ile ta'rif edılmıştır Fakat şunu unutmamak ıktıza eder kı sebebıyet ve mesebbebıyet nısbetını ve bu nısbette def'ı mazarrat ve celbı menfaat mefhumunu tazammun eden hikmet, netıcei amele tesebbubu olmıyan ılme ve kezalık ılımden mun'beı's olmıyan amele ve her ıkısının celbı maslahatı değıl celbı mefsedetı ıstıhdaf eden kısmına muntabık olamıyacağından ılme hıkmet denılmesı, üzerıne amelı nafın terettub edebılmesı yan'ı ılmı amelî olması haysiyyetıne, amele hıkmet denılmesı de ılımden mutesebbıb ve ona muteferrı' olması ya'nı amelı ılmî bulunması ve mazarrat-u mefsedetı ıstıhdaf etmemesı haysıyyetıne racı'dır Bınaenaleyh her hangı bır ılmı nazarî bızzat bır hıkmet olmadığı gıbı tesadufî olan her hangı bır amelı gayrı ılmî de öyledır Ve bunun ıçın hıkmetı ılâhıyede ne ılmı nazarî vardır, Ne de ılmı tesadufî Buna bınaendır kı nızamı ılhıyyete mustenıd olan hakıkatı ılım, tesadüfu ınkâr eder Tesaduf, hakıkate ve ılme nazaran değıl, sebebını bılıneyen cehle nazarandır Tesaduf nazarıyesı daıma cehıl nazarıyesıdır Ve böyle olduğu ıçın mebde'de bır tesaduf da'vasına muncer olmaktan kurtulmıyan tabıat, tabıatın mebdeı evvel ve ılletı ulâ olması nazarıyesı gayrı ılmîdır. Ve butun ulûm u fununun cereyanına munafı bır cehalettır Fılhakıka butun vukuatı ve kemalâtı bır veçhle tesadufe hamleden bır fıkrın ne kendısınde ne eserınde hıkmet nasıl tasavvur olunabılır? Hıkmet ve vucudda ıhkâm her halde ılme, ılmı de alîmı kul ve hakîmı mutlak olan bır sebebı evvele ıstınad eder Ve hıkmetı âlem bu hakîmı mutlakın ızzet-u hıkmetıne şahıddır Ve hıkmetı beşerın mebdeı ona ıman ü ma'rıfet, gayesı de onun nızamı hıkmetını, sunnetı carıyesını tezekkurle ona ıttıba ve ahlâkıle tahalluk edıb her hareketınde savab ve nafı' olanı yapmaktır. Demekkı sebebı evvel olan Allah tealâya mahlûkattan her bırının ıkı nevı' ıstınadı vardır Bırısı ona

bızzat bır ıstınad ve müsebbebıyyettir kı her şey'ın hususıyetı bununla kaımdir. Eğer bu hususıyet ve ıstınad bızzat olmasa ıdı âlemde hıç bır şey dığerınden temayuz etmez, efradı vucud tahakkuk edemezdi Bu nokta, mu'mının Allaha tevekkulü, izzetı ılâhıyeve ve harıkaya imanı mebdeıdır Burada akıl değıl ancak ıman hâkımdır Dığerı halden ezele, ezelden ebede doğru mutesełsıl bır sebebıyet ve musebbebıyyet alâkası ıçınde nâmutenahı vesaıt ıle olan ıstınaddırkı bunda butun eşya bırıbırıne tutunarak hey'etı umumıyesıle evvel u ahırından Allaha dayanır Bu da hıkmetı ılâhıye mes'elesıdır ve akl-u ılım sahasıdır Hıkmetı beşer bu ıkı nevı' ırtıbat-u istınadın hasılesıne ıntıbak edecektır Burada akıl ıle kalb bırleşecek ve ınsan, insanı kâmıl olacaktır Ve ınsanı kâmıl olanlar ılel'ebed vucudda bır sırrı hâkımıyete naıl olurlar da hıç bır zaman bunda esalet ıddıa etmezler ve onu hâkımıyetı ılâhıyenın bır cerevanı tanırlar Netekım Hazretı İbrahım sırri ıhyaya naıl oldugu halde «انا احی و امیت» demeyıb «ربی الذی یحیی ویمیت» demıştır Halbu kı Numrud bır mulke naıl olmakla «انا احی وامیت» davasına kalkışmıştır «وما یذکر الا اولوا الالباب» ınsanlarda mebdeı hıkmet olan akıl, sırf bır atıyei ılâhıye olduğu gıbı mebdeı ızzet olan kalb-u nefıs de bır atıyeı ılâhıyedır. Bunlar bızzat Allaha ıstınad ederken eserlerı olan ef'al dahı kesıblerının tesebbubıyle hem bızzat ve hem bılvasıta bır atıyeı ılâhıyedır «یؤتی الحکمة من یشاء» alel'ıtlak bu ıkı cıhete nazırdır «وما یذکر الا اولوا الالباب» da lub ıtıbarıle vehbe, tezekkur ıtıbarıle kesb u vehb mecmuuna tenbıhtır Demek kı mahzı fazlından cenabı Allah dıledığıne hak ıle batılı, va'dı ılâhî ıle va'dı Şeytanîyı fehm-u temyız ederek ona gore amelı savabı yapacak ve men'ı fesad ıle celbı maslahat edecek bır hıkmet ve hâkımıyyet bahşeder Hıkmet ıse bır sebebe bır çok musebbebatın terettubunu muktazı odluğundan hayrı kesır olur Fakat ılım ve fehım amelı muhkem ıçın bır sebeb veya şart olmakla beraber ılletı tamme olmıyacağından ehlı akl-u fehmın kesıblerıle tezekkur ve tefek-

kür edib iradelerini sarfetmeleri de hikmet noktai nazarından bu hâkimiyete ve bu hayri kesire irmek için şarttır. Bu suretle her akıl sahibinin derecei aklına göre hikmetten bir hissesi vardır Ve her halde va'di Şeytanî ile va'di Rahmanîyi fehm u temyiz etmek için bidayetinde insan tefekkür ve tezekkur üzere bulunmalıdır Bilâhare bu tezekkür ve o hikmet feyzi hakk ile bir meleke olur da insan mertebesine göre ahlâkı ilâhiye ile tahalluk eder, aklı amelîsi kuvvetlenir, bildiği yaptığı hakk-u savabdan şaşmaz Şu halde tezekkür ile alâkadar olan ilmi nazarî bizzat bir hikmet değilse de ilmi amelîye sebeb olabilmesi itibarile mukaddimatı hikmetten sayılabilir Bunun için ilmi nazarî hikmetin evveli addedilerek hikmeti nazariye tesmiye edilmiştir Lâkin yalnız bunda tevakkuf edib kalmak Şeytana yol kestirmek demektir, bu nihayet bir feylesofluktur Ya'ni hikmet değil hikmet lâfı etmektir, sırf Felsefe ile uğraşmanın makduh olması da bundandır Bunların ekserisinin fi'li kavline uymaz O zaman kavli savab ise fi'li hata, fi'li savab ise kavli hata olacağından mevcudiyetleri bir tenakuz teşkil eder Bu hal yalnız kendilerini mahzul etmekle kalmaz diğerlerini de idlâl eder de Şeytan ve Şeytanet mefhumunda dahil olurlar Bundan tahzir için سلوا الله علماً نافعاً وتعوذوا من علم لا ينفع = ilmi nafi' isteyiniz ve menfaatsiz ilimden istiâze ediniz» buyurulmuştur İşte bir çok ulemanın hikmeti ta'rif ederken amelde israr etmeleri hikmeti abesten tefrik ve celbi menfaat mefhumunu tahakkuk ettirmek içindir Zira ilm-u marifet pek yüksek bir şey olmakla beraber lâfta ve kuvvede kaldıkça veya fi'ilde hilâfı tatbik olundukça biyhude bir ibtilâdan başka bir şey değildir, fi'l olmasa idi ilmin ilm olduğu tahakkuk edemezdi. Allah teâlâ bile kâinatı bilib de halketmese idi hikmeti mevcud olmazdı Ahlâkı ilâhî ile tahallukta bu ma'na da mühimdir Buna mukabil diğer bir kısım ulemanın ilmi

ahzetmeleri de ilimsiz amelin hikmet olamıyacağını bilhassa anlatmak içindir Yoksa ameli istihdaf etmiyen ve vücudda tahakkuku hayır hedefine nazır olmıyan ilme hikmet demek için değildir. Demek ki asıl hakikat ikisinin ictimaındadır. O halde evvelki ta'rifleri esas olarak almak, diğerlerini de bunların birer haysiyyetle şerhi gibi telâkki etmek lâzım gelir Binaenaleyh ilim ve ameli hikmetin birer nev'i değil, birer cüz'ü olarak ahzetmek iktiza eder Ya'ni hikmet ya ilmi savab veya fi'li savab değil, ilmi savab ile fi'li savabdır Bunların her birine mustakillen hikmet itlakı mecaz veya istılâhtır Bu izah ile amelin imandan cüzu' olmadığı halde dinden cüzü' olmasının vechi de tezahür eder Kezalik akıldan sonra tefekkur ve tezekkur hikmetin şartı olduğundan ilmi amelîden evvel nezarînin dahi hikmeti beşerin bir cüz'ü değilse bile bir mukaddimesi olacağı ve bunun behemehal ilmi amelîyi, onun da nafi' ve hayrolan ilmi amelîyi istihdaf etmesi ve her halde ma'rifetten ubudiyyete geçilib «وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون» hikmetinin tahakkuk ettirilmes lüzumu anlaşılır ki fıkhı islâmînin uslûbu da budur Her hangi bir matlabda taammuki nazarî ile kalıb amele geçememek hüsran demektir, hikmeti nazariye enfus ü âfakıyle kâinattaki sunneti cariyei ilahiyeyi mütalea ve tefekkurden hasıl olur Âlem bir kitabı hikmettir. Kur'anda bu hikmetin ledünniyyatını tezkir ve ihtar eder. Âlem bir hal, Kur'anda bu halin evvel-ü ahiridir, erbabı akıl hali görmeli, evvel ve ahiri tezekkür etmeli, hikmete irmelidir Hali görmemek veya içinde boğulub kalmak ondan evvele intikal edememek veya edib tevakkuf etmek ve ahire kadar hikmeti takib etmemek, ettikten sonra da ona ittiba' etmeyip tekki tabi'iyete çalışmak hikmete muhaliftir, bu suretle hikmetin evveli eşyaya nazar-u tezekkur ile fehm-u ilim, evsatı din-u ta'at, ahiri saadeti Ahirettir Ve bunun için hikmet hayri kesîri muhtevidir. Bu meanıyı tesbit için de denilmiştir ki

12 — Hıkmet: Tefekkur fîemrıllâh ve ona ıttıba'dır. (Ibnı Kasımden Kuşeyry)

13 — Hıkmet Allaha taat, Fıkıh, dın, ameldır (Kuşeyry) Bu on uç tarıf manayı hıkmetı efradını camı', ağyarını mani' bır surette tasavvur edebılmeğe kâfıdır Fakat daha zıyade tenvır edebılmek ıçın şunları da mulahaza etmelıyız kı her bırınde bır hassaı mufıde vardır

14 — Hıkmet bır nurdur kı vesvese ıle makam beynı bununla fark edılır (Ebu Osman)

15 —Sür'atı cevab maa ısabetıssavab(Bundar ıbnılhüseyn)

16 — Savaba red (Fadıl)

17 — Ervahın muntehayı sukûnet ve ıtmınanı (Kettanı)

18 — İşaret bılâılle, yanı mafevkınde ıllet tasavvur olunmıyan hak tealâdan bıla kayd-u şart varıd olub şekk-u şuphe, za'f-u fesad ıhtımalı bulunmıyan, nıçın ve neden dıye taharrıye hacet bırakmıyan ışaret

19 — Cemıı ahvale hakkı ıshad,

20 — Salahı Dın-u Dunya,

21 — İlmı ledunnî

22 — Vurudı ılham ıçın tecrıdı sır,

23 — Bunların hepsı

Goruluyor kı bunların bazıları hıkmet ılm u amel derken mes'eleyı kalb ü vıcdana dayamışlardır Fılvakı ılm-u amel, akıl ve ırade mulâhaza olunurken ortada ıkısının noktaı telâkkısı olan ıhtısasatı vıcdanıyeyı hısab etmemek doğru olmaz Çunku «وما يذكر الا اولوا الالباب» lubb mefhumıyle aklın bu ozune ışaret etmıştır Şuurı suur demek olan vıcdan Nefsın kendını kendınde fılhal bır buluştur kı bunun lemhaları onun anatı hayatını teskıl eder Bır lemhaı vıcdanda her nefıs kendısının ıkılık ıçınde bır vahdetını gorur kı bırı bulan nefıs, bırı bulunan nefıstır Bulan kım bulunan kım? Burada şayanı hayret bır sırrı vahdet muncelıdır Kalb dedığımız şey de nefsın bu merkezı vahdetıdır Kalbı cısmanî bedendekı a'sab ve adelâtın ensıce-

sıne malik olduğu gıbı kalbı ruhanî de boyle bır şebekei fı'l-u infıaldır Kalbi cismanî harekâtı mütevalıyesıyle nasıl bır ınkıbaz ve ınbısat munavebesı yapıyor ve hayatı cısmanıye bu ınkıbaz u ınbısatın haddı telâkısıne nasıl medyun bulunuyorsa kalbı ruhanî de boyle bir takallubı manevı tevalısı ıçınde bır ınkıbaz u ınbısat münavebesı yapar ve hayatı manevıye bunların anatı telâkılerı olan lemhaı vıcdana medyun bulunur da her ıkı manasıyle hayatın gokü kalbın temayulât ve takallübatına ıbtına' eder. Kalbı cısmanînın ınkıbaz ve ınbısatı ak cığerlerın hevadan nefes alıb vermesınden zahıren nasıl bır ımdad alıyorsa batınen kalbı ruhanî dahı ınkıbaz ve ınbısatında ruhı emrî ıle enfası rahmanıyenın ımdadından feyz alır Enfası rahmanıyenın çekılmesı bır ınkıbaz, vürudu da bır ınbısat ifade eder «والله يقبض ويبسط» Inkıbazın ınbisata ıntıkal ettığı lemhaı vıcdan nefısde bır lezzet Inbısatın ınkıbaza ıntıkal ettığı lemhaı vıcdan da bır elem olur İnkıbaz, kalbın kendıne rucu-u, elem de bu rucu ıçınde hıssaı ademı bır tadışıdır Inbısat kalbın nefesı rahmana vusulu, lezzet de bu vusul ıçınde vucudu bır tadışıdır Kabzı ılâhî nefse ımdadı sabıkı yutturub hasletı aslıyesı olan ademı tatdırmak uzere kalbı kendıne ırca' eden bır terk-u sevk, bastı ılâhî de bıl'akıs kalbı kendınden alıb vucudu tatdıran bır ımdaddır Bunun ıçındır kı ınsan kendı kendıne bırakılıverdığı zaman pek zıyade munkabız ve muteellım olur da kendını her şey farzeden o azgın ınsan bu lâhzada hakdan cuz'î bır ımdad almak ıçın kıvrıldıkça kıvrılır Hasılı hayat gerek zahırde ve gerek batında hakk ıle boyle bır muamelei mutevalıyedır Inkıbazın ımtıdadı bır maraz, ınbısatın ımtıdadı da bır marazdır Inkıbazı kullî memat, ınbısatı küllî yıne mematdır Bırı boğar Bırı çatlatır Sıhhatı hayat, kalbde ınkıbaz u ınbısatın haddı telâkısınde, elem-u lezzetın munavebesinde, ıstıkbale nazaran hıkmet, ye's u

ümidin tevazünunde, beynelhavfı verreca' i'tidal-ü metanetındedir

Hıkmetın masdar ma'nası ızah edılırken meanii ısmiyesınden bır çoğu da bu miyanda bılmünasebe zikredilmış oldu kı ba'zısına ıtlakı has, ba'zısına ıtlâkı ammıle hıkmet namı verılır Bınaenaleyh ma'lûmatı muhkeme, ahlâkı hamıde, sınaatı nafia menfaatı müterettıbe vü maksude, sebeb ve sebebiyyet, manıı mefsedet veya calıbi maslahat olan her hangı bır şey, mucibı ıbret-ü nasıhat olan her hangı bır söz, acaıbı esrar, nübüvvet, sünneti muhkeme, adetullah, sünnetı Nebevıyye şerıat, dın, kıtab, Kur'an, Incıl, ışte bunların her biri hıkmetın maanıı ısmıyesındendır

Mukatılden rivayet olunuyor kı «hıkmet Kur'anda dort veçhıle tefsır edılır

1 — Mevaızı Kur'an ma'nasına hıkmet kı sureı Bakarede «وما ارل عليكم من الكتاب والحكمة يعظكم به» bu ma'nayadır

2 — Fehm-u ılım ma'nasına hıkmet kı «ولقد اتينا لقمان الحكمة» gıbı

3 — Nubuvvet ma'nasına hıkmet kı sureı «Nısa» da «فقد اتينا ال ابراهيم الكتاب والحكمة» Bakarede «واتيهالله الملك والحكمة» bu ma'nayadır

4 — Acaıbı esrarıyle Kur'an kı sureı Nahılde «ادع الى سبيل ربك بالحكمة» kezalık bu âyetdekı «ومن يؤت الحكمة فقد اوتى خيرا كثيرا» bu ma'nayadır demıştır Fahruddını Razî de bu dort ma'nanın ındettahkık ılım ma'nasına racı' olduğunu söylemıstır ilâh Ibnı Mes'ud ve Dahhak vesaıreden «يؤتى الحكمة من يشاء» da hıkmetden murad Kur'andır dıye Ibnı Abbastan bır rıvâyette «Kur'anın nasıh ve mensuhunu muhkem ve muteşabıhını, mukaddem ve muahharını marıfettır dıye, Ibrahım ve Ebul'âlıye ve Ktadeden fehmı Kur'an» dıye, Hasandan «ورع ودين الله» dıye, Rebi' ıbnı Enesten «Haşyet dıye tefsır edıldığı de menkuldür. Bunlar da balâda naklettığımız ma'nalara zammedilınce

mecmuu yirmi dokuz vecih tefsire baliğ olur Bunların ba'zısı ma'nayı masdarı, ba'zısı hâsılı masdar, ba'zısı da ismi mahz olmakla beraber bır kısmı ilme, bır kısmı amele, bir kısmı da her ikisine raci olduğundan bu tafsilât kısmen misal ve ta'rıfe hamledilmek suretiyle mecmuu üç tefsire irca olunabilir kı amelı nafıa müeddı olmak haysiyetıle ilım, ılme müterettib olmak haysiyetiyle amelı nafı', birı de ilm-ü âmelde ihkâm ta'bırı aharle kavil ve fılde isabet veya ilim ve fıkıh ma'nalarıdır. Bu ma'nalar ise mütekarib ve mütelâzımdırlar tahsısa hıç bır karine yoktur. «lâm» ın ahde hamlıle hıkmeti nübüvvet, hikmetı Kur'an ma'naları muhtemıl «من يشاء» ve «خيرا كثيرا» az çok buna bır karıne gıbı ıse de âyetın gerek makablıne irtıbâtı, gerekse «وما يذكر الا اولوا الالباب» ıle cıheti kesbe ışaretı de muhtevı bulunması cins ve hakıkatı hıkmete hamlinı ıktıza eyledığınden muhakkıkînın muhtarları bu üç ma'nadan ma'nayı masdarî veya hasılı masdar olarak bılâ tahsıs tefsırdır Hayrı kesır medhı her halde bu yukarıda ızah eyledığımız veçhıle ikı haysiyetın cem'ınde zahırdır Men'ı mefsedet ve celbı maslâhat ma'nayı esasîsının bıl'fıl tahakkuku da buna mutevakkıftır Her nevı hıkmet, Allahın ıhsanıdır. Fakat hayrı kesır hıkmetı kâmıledebır Ekmel hıkmet de hayrı kuldur

Cenabı Allahın fadl-ü rahmetı boyle vasi'dır. Fakat Allah tealânın bu tezkîratını ulül'elbab olan âlimı âmıl erbabı hıkmet ve ehlı ılm-u fıkıh tezekkur eder Bunlardan ma'adası va'dı Ilâhî ıle va'dı Şeytanînın hukümlerını fehm-ü temyiz eylıyemezler de emri ınfakın ve sair beyanatı Ilâhıyyenın ne buyük hıkmetlerı muhtevı olduğunu ve fadl-ü ıhsanı Ilahînın ne kadar vası' bulunduğunu takdır edemezler vesvsei Şeytanıyeye aldanabilırler, çünku kalblerı bozuktur, akılları çüruktur, lubsüzdurler Bundan başka Allah, alîm olduğu ıçın (وما انفقتم من نفقة او نذرتم نذر-

(من نذر) az veya çok, habîs veya tayyıb, gerek Allah yolunda ve gerek Şeytan yolunda her ne nıyyetle her ne nafaka sarf-ü infak eder veya gerek taat ve gerek ma'sıyet her ne adak adar nezır yaparsanız (فان الله يعلمه) onu da Allah şüphesız bılır Ona gore yapacağını da bılır, ıyıye ıyı, kotuye kötu ecr-ü ceza verır Bınaenaleyh Allahdan bir şey gızlenır zannedıb de ma'sıyetı taat, taatı ma'sıyet yerıne koymamalı, hukukullahı, hukukı ıbadı men ü tağyır ederek ınsan ne gayrıye ne de kendısıne zulmetmemelidır Çünkü (وما للظالمين من انصار) alel'umum zalımler içın ensar ü a'van namına bır ferd, bır yardımcı, bır şefaatcı yoktur. Allahın ıkabı o zalımlerı yakaladığı gün hıç bır taraftan bır kımse çıkıb da onlara yardımcılık etmez ve edemez. Zulum her hangı bır şey'ı hakkı ve lâyıkı olan mevzının gayrısına koymak demek olduğundan, hayır tohmu ekmek ıçın yapılması lâzım gelen ınfakları maası ve şurura sarf ederek şer tohmu ekmek veya taatlere masruf olması lâzım gelen nezırlerı, adakları ma'sıyetlere tahvıl etmek, emvalını ketmedıb borc olan sadakatı vermemek, men'etmek veya nezırlerını ıfa eylememek veya habîs ve bozuk şeyler ınfak etmek, veya rıya, menn-ı eza ıle ınfak etmek veya daha saır bır suretle hukukullahı veya hukukı ıbadı ketm-u tağyır etmek suretıyle zulmedenler nıhayet kendılerıne yazık etmış olurlar, Allahın nızamı hıkmetı bunları bır gun behemehal ıkab-ı ukubete sevkeder ve o gün onlara bır taraftan bır yardımcı zuhur etmesıne ıhtımal yoktur Allahı sayınıyan o zalımlerin her şeye kadır olan Allah tealâdan harıkalar beklemıye de hakları yoktur. Ilmı Ilâhî onların hıç bır nıyyetını, hıç bır hareketını kaçırmıyacağından muktezayı hıkmetle cezayı sezalarını bulurlar — Burada «رأس الحكمة مخافة الله» mazmununu ıfham vardır Zıra Allahdan

korkmıyanlar her halde korkulaçak âkıbete düşerler. Hikmetin, celbi maslâhat ma'nası, mahabbetullaha mütevakkıf olduğu gibı ona metekaddımı olan def'ı mefsedet ma'nası da mehafetullaha müterettıbdır Saygısız bır alâka, severken sevılmek arzusundan ve sevilmemek korkusundan müteheyyic olmıyan, zevalınden havf ü endışe edilmiyen lâübalı bır alâka, mahabbet değıl bır eğlence dır. Mahbubunun rızasına hasrı nazar etmıyen ve onu her fenalığa razı olur farzederek hıç bır hareketten nefret ve ıstıkrahını hısaba katmıyan ve bınaenaleyh ona karşı hıç bır edebsizlıkten korkub çekınmıyen bir muddeʼının mahabbet dâvası bır oyundan başka ne olur? En yuksek, en hassas sevgı en cüz'î bır şaıbeı muhalefete meydan vermemek endışesıyle tıtriyen, ve bu tıtreyışten en yüksek bır edeb ü terbıye ılhamı alan kalbın mahabbetıdır Bır de ızzetı olmıyan mahbubun ne muhıbbınde ne mahabbetınde bır kıymet yoktur. İzzetın ılk hükmü ıse mehabet, ta'zım ve mehafet ılka etmektır Ve muktezayı mehabbetı nâzım ve mahabbetı küstahlığa çevırmıve manı olacak böyle bır mehafetle mutelâzımı olmıyan mahabbet davaları kızb-ü tahakkumden başka hıç bır şey değıldır Hıç bır aşk tasavvur edılemez kı onda en derin âlâm u lezaızın mubarezesınden çıkan ateşlı bır heyecan bulunmasın Âşıkı hakıkînın kalbı en buyuk harb ma'rekelerınden daha muteheyyıc, en buyuk zevk sahnelerınden daha neş'elıdır Hıcran ıle vısalın çarpışmadığı hıç bır lâhzaı aşk tasavvur edılemez Elektrıkte müsbet ve menfı ıkı zıd ızdıvac etmedıkçe bır cereyanı mufıd hasıl olmadığı gıbı kalbde de elem-ü lezzet, mehafet-u mahabbet kaynaşmadıkça mecrayı mahabbet eşkı mehafetle tathır edılmedıkçe nurı hıkmet hasıl olamaz. Bınaenaleyh mahabbetullah ılm-ü amelı, netaıcı haseneye ısal eden bır ruknı hıkmet ıken mehafetullah da onları her türlu fesaddan koruyan bır re'sı

hıkmettir, sonra mahabbet yükseldikçe mehafet de yükselir. zevkı terakkı, havfı tedenni ile mütenasibdir. Şartı huzur, şartı gıyabdan başka olduğu gibı şeraitı kurb de şeraıtı bu'dden başkadır. Bunun içindir kı mazharı mahabbetullah olan ve yalnız sevmış degil, sevılmış olduklarını bilen ekâbir «لاخوف عليهم ولاهم يحزنون» tebşırını aldıkları halde «hasenatül ebrar seyyıâtül mukarrebîn = ıyiler ıçın hasenat sayılan bır takım harekât vardır kı bunların mukarrebînden suduru seyyiât, kabahat sayılır» müeddasınca her lâhıza hasenatlarının seyyıât oluvermesi tehlükesini bildiklerınden muktezayı kurbı izzet olan en yüksek mertebeı mehafette bulunurlar Öyle ışler vardır kı kuçüklerden suduru terfı'ı derecata vesıle bilinırken büyuklerden suduru ıyazen bıllâh bır cınayetı azıme oluverır Işte cenabı Allah beyanı hıkmetten sonra bu meratıbı mehafete ışareten evvelâ «ومايذكر الا اولوا الالباب» sanıyen «فان الله يعلمه» salisen «وماللظالمين من انصار» dıye delâletten sarahate doğru uç mertebe üzere bırer ıhtar ve ınzar yapmıştır

Şımdı, sadakaları nasıl vermelı gızlı mı açık mı dıye de bır sual hatıra gelebılır Fılvakı ışbu «وما انفقتم من نفقة» âyetı nâzıl olduğu zaman Resulullaha «sadakanın gızlısı mı efdal, aşıkâresı mı» dıye sormuşlardı cevaben şu âyet nazıl oldu (ان تبدوا الصدقات) eğer sadakaları açıktan, alenen verırsenız (فنعما هي) [1] bu sadaka — rıya olmamak şartıyle — ne ıyı ne guzel bır şeydır (وان تخفوها وتؤتوها الفقراء) ve eğer onları gızler ve gızlıce fukaraya verırsenız (فهو خير لكم) bu gızleyış sızın ıçın bır hayırdır veya daha hayırlıdır (ويكفر عنكم من سيئاتكم) ve sızin seyyıâtınızdan, çırkınlıklerı-

[1] Aslı «نعم شيء» gibı «نعم ما» olub ıdgam olunmuştur

nizden ba'zısını örter, ya'ni Allahın örtmesine mağfiretıne tarafınızdan bir sebeb, bir keffaret olur. — «نكفر», İbnı kesır, Ebu Amır, Asımdan Ebu Bekir Şu'be, Ya'kub kıraetlerinde «ون»ıle «نكفر» Nafi, Hamze, Kisaî, Ebu Ca'fer, Halefı a'şir kıraetlerinde «ون» ve cezmı «راء» ıle «نكفر» okunur kı· «Bız de sizın seyyiâtınızdan ·ba'zısını örterız» demek olur.

SADAKA, farza da nafıleye de ıtlak olunur. «خذ من اموالهم صدقة تطهرهم» «انما الصدقات للفقراء» âyetleri farzlar hakkında olduğu gibi «نفقة المرء على عياله صدقة» = kışının ıyalıne nefakası bır sadakadır» hadîsı şerifınde de bır farza ıtlak edilmıştır Fakat zekât yalnız farza ıtlak edılır Ehlı lûgat demışlerdır kı sadakanın aslı olan «صدق» maddesı bu tertib üzere bır sıhhat ve kemal ma'nasına mevzudur Bu maddenın sıdk, sâdık, sadîk gıbı bütün müştakkatında bu ma'na vardır Hattâ mehre sadak denılmesi de nıkâhın bununla tekemmul etmesındendır Zekâta sadaka ıtlak edılmesı de ıki vechıledir Bırısı malın taharetıle sıhhat-ü kemalıne sebeb olması, diğerı de ımanda sıdk-u kemale delâlet etmesıdır Her sadakada bu ma'nalar vardır Işbu «الصدقات» daki «ال لام» ın ıstıgrak veya ahdı harıcî ma'nalarından hangısı olduğu hakkında bır kaç kavıl vardır Ekser müfessırîn ahd ıçın olub yalnız sadakatı nafıleye masruf olduğuna kaîl olmuşlardır Çünku farzlarda ızhar efdal olduğu mn'lûmdur. Bu mıyanda ba'zısı ahd ıçın olmagla beraber yalnız farza mahmul olduğuna kaıl olmuştur Ve bu takdirde «فهو خير لكم» daha hayırlı demek olmayıb bır hayırdır ma'nasına hamledılmiştır Fakat başta Hasanı Basrî Hazretlerı olmak üzere dığer bır kısım müfessırîn «lâmı ıstığrak» olarak farz-u nafıleden eammolduğuna kaıl olmuşlardır kı muhakkıkînın muhtarı da budur. Ebussuud ve saırenın beyanına göre âyette bu manâ üzere güzel bir üslûbı taksım ve tavzı vardır Izharın güzel bir şey olduğunu gösteren bırıncı fıkra farz olanlar hakkında, ıhfanın ızhardan daha hayırlı olduğunu goste-

ren ikinci fıkra da tetavvu' olanlar hakkında olmaktır, bır de bır ınsanın zekâtını ızhar etmesı, servetının tema. mını ızhar etmesı demek olacağından bazı zamanlar, ve hele bazı eşhas hakkında bır takımlarının hasedını ve zalemenın tamaını tahrık ederek zarara sebeb olabılir. O zaman malını gızlemek efdal olacağından zekâtını gız. lemek de efdal olur Bu cıhetle emval dahı ikı kısımdır Bırısı hayvanat, mezruat gibı alel'ıtlak kabılı ıhfa olmı. yan emvaldır kı bunlara emvalı zahire denılir. Bunların farz olan sadakatını gizlemekte de bır manâ yoktur, diğerı nükud gıbı kabılı ıhfa olan emvaldır kı bunlara da emvalı batıne denılır Bır mahzur bulunmadıkçe bunların zekâtı. nı da ızhar efdaldır Fakat zıkrolunduğu üzere bır mah. zur bulunduğu ve meselâ açıktan verıldığı zaman mahal lı layıkına teslım olunamıyacağı takdırde bunu da nafıle gıbı gızlı vermek efdal olur Yoksa tatavvu'da sırren vermek alenen vermekten yetmiş kat efdal, farzda da alenen vermek gızlı vermekten yetmış kat efdal olduğu beyan olunmuştur kı âyet de taksımı bedı'î ıle buna nazır. dır (والله بما تعملون خبير) Allah da açık gızlı her ne yaparsa. nız habîrdır Bnaenaleyh Allaha bıldırmek ıçın sadakala. rınızı Dunyaya ılân etmeğe kalkışmakta da manâ yoktur, gızlemek daha muhlısane olur »

Bu âyetı celılenın mazmunu uzere sadakatın ızhar-u ıhfasından her bırının vechı efdalıyetı hakkında alel'umum edıllei şer'ıyenın ıstıkrasıyle elde edılen netaıc bervechiâtı mufessırîn tarafından beyan olunmuştur sadakaı tetav. vu'da ıhfanın vechı efdalıyetı Evvelâ ıhfa rıya ve sum. adan uzaktır Aleyhısselâtu vesselâmı «لايقبل الله من مسمع ولامراء ولامنان = Allah ne ışıttıren sumacıdan, ne gosteriş ya. pan muraıden, ne de mınnetcıden bır şey kabul etmez» buyurmuştur Sadakasını soylemeğe ve el lâem ortasında vermeğe kalkan da rıya süm'a peşınde dolaşır, sukût ve ıhta ıse bundan halâs eder Eazımı ıslâmıyede sadakala-

rını verecekleri fakîre bile bildirmemeğe çalışan bir çok zevat geçmiştir. Kimi sessiz sadasız bir a'manın eline bırakır. kimi fakîrin geçeceği veya oturacağı yere göreceği vechile kor ve fakat kendini göstermez, kimi fakîr uyurken elbisesine bağlar, bazısı başkasının vasıtasıyle fakîre isal ederdi ki hepsinden maksad rıyadan, süm'adan, minnetten sakınmaktır Zira fakîrin vereni görmesinde şaibei rıya ve minnet melhuz olabilir. Saniyen, sadakasını gizlediği zaman beynennas şöhret, medh-ü ta'zim husule gelmez, bu da nefse zor gelir Binaenaleyh sevabı da çok olur Salisen, aleyhisselâtü vesselâm buyurmuştur ki, ‹ افضل الصدقة جهدالمقل الى الفقير فى سر › = sadakanın efdalı az bir şeyi olanın fakîre gizli olarak verdiği cuhdü yani gücünün son yettiğidir» Diğer bir hadîste «kul sırren bir amel yapar Allah da onu sırren yazar, sonra bu ameli izhar ederse sırden nakleder, alânıyete yazar, sonra lakırdısını ederse sırr ü alânıyeden nakleder, rıyaya yazar › Meşhur olan bir hadîsi şerifte de «yevmi kıyamette Allah kölgesinden başka bir kölge bulunmıyan o günde Allah tealâ yedi kişiyi kölgesinde kölgelendirir Birisi bir sadaka verib sağ elinin verdiğini sol eli bilmiyen adamdır Ilah..» diğer bir hadîsi şerifte ‹sadakai sırr, gadabı rabbı söndürür › Buyurulmuştur Rabian, izhar etmek alan kimseye bir takım zararlar getirir ki ihfada bunlar yoktur. Birincisi Izharda fakîrin namus ve haysiyetine dokunmak, fakrını ilân etmek vardır ki o fakîr buna razı olmıyabilir. Ikincisi Izharda fakîri bir az sonra gelecek olan âyette medhedilen hali teaffuften çıkarmak, ahlâkını bozmak mahzuru vardır Üçüncüsü Halk fakîrin sadaka alma sını muhtac değil iken aldı zannederek gayri meşru' telâkki edebilirler Fakîr mezemmete halk da gaybete düşer. dördüncüsü yedıulya yedi süflâdan hayırlı olmak i'tibarıyle izharda fakîri bir tezlil ve ona bir ihanet manası vardır Halbuki mü'mini tezlil caiz değildir Beşincisi sadaka

hediyye mecrasına carıdır Halbukı bır hadîsi şerifte «her kime bir hedıyye takdim olunur da yanında bir cemaat bulunursa onlar o hedıyyede ona ortakdırlar» Buyurulmuştur. Binaenaleyh açıktan sadaka verildiği zaman fakîr yanında hazır bulunan ortaklarına ondan bir şey vermezse bu ızhar yüzunden nâseza bir hale gırıftar olmuş olurki buna sebeb olmak da nâseza olur. İşte bütün bu esbabı ma'kule ve menkule nafıle sadakanın ıhfası efdal olduğuna delâlet ederler

Sadakanın ızharı caız olmasının veçhıne gelınce bir ınsan sadakasını ızhar ettığı zaman halkın da kendısıne ıktıda edib sadaka vereceklerını ve bu yüzden fukaranın muntefı' olacağını bılırse bu halde ızhar ıhfadan efdal olabılır Netekim Ibni Omer radıyallahü anhden rıvayet olunduğu uzere Resulullalı buyurmuştur kı «السر افضل من العلانية والعلانية افضل لمن اراد الاقتداء» == sır, alânıyeden efdaldır, alânıyet de kendıne ıktıda edılmek murad eden içın efdaldır» Hakîmı Tırmızî Muhammed ıbnı İsa demıştır kı ınsan halktan gızlıyerek bır amel yapar ve nefsınde onu halkın görmesını ıster bır şehvet bulunduğu halde bu şehvetı def'eder durursa burada Şeytan ona halkın görmesı sevdasını ılka' kalbı de onu fena görerek def'etmekte olduğundan dolayı bu ınsan Şeytan ıle muharebe halındedır Bu sebeble bunun bu gızlı amelı alânıyetten yetmış kat fazla katlanır Sonra Allahın böyle kulları vardır kı nefıslerını terbıye ve tezhıb etmışler ve bınaenaleyh Allah kendılerıne envaı hıdayet ıhsan eylemıştır de kalblerınde envarı ma'rıfet terakum etmış kendılerınden nefıs vesveselerı gıtmıştır, çünku şehvetlerı olmuş, kalblerı Allah tealânın deryayı azametıne dalmıştır Böyle bır ınsan açıktan bir amel yapacağı zaman mucahedeye muhtac olmaz, zira şehvetı nefıs batmış, munazeaı nefıs muzmahil olmuştur. Bu aemelını açıkladığı zaman dığerlerının kendine uyub da naılı sevab olmaları arzusundan başka bır maksad

beslemez. Bu kendi tekemmül etmiş de başkalarını kemale irdirmeğe sa'yeden ve bu suretle tam ve hattâ fevkattamam olmak isteyen bir kuldur. Netekım Allah tealâ kıtabında bir takım kimseleri sena etmiş, onlara «ıbadurrahman» unvanını vermış «اولئك يجزون الغرفة» diye bunlara Cennetın en yüksek dercelerinı vaad eylemıştir Ve bunların dualarında taleb ettikleri hısali de «واجعلنا للمتقين اماما» derler diye beyan buyurmuştur Ümmetı Musayı medhederken «ومن قوم موسى امة يهدون بالحق وبه يعدلون» buyurduğu gibi ümmetı Muhammedı «Sallâllahü aleyhi vesellem» medhederken de «كنتم خير امة اخرجت للناس تأمرون بالمعروف وتنهون عن المنكر» sonra bır ıfhami tefhîm ıle «وممن خلقنا امة يهدون بالحق وبه يعدلون» buyurmuştur. Işte bunlar hıdayet pışüvaları, din alemdarları, halkın Efendılerıdır kı halk, Allaha gıderken bunlara ıktıda etmek sayesınde yollarını bulurlar Ilah

Farz olan zekâtın ızharı efdal olmasına gelınce evvlâ, bu babda «خذ من اموالهم صدقة» dıye ahze emır verılmıştır Bu ıse ızhardır. Sanıyen bunun ıhfasında kendıye tohmet celbetmek ve herkesı suı zanna duşürmek tehlukesi vardır kı ızhar, bunu def'edeceğınden efdal olur Netekım Resulullah farz namazlardan baska namazlarının ekserısını hanei saadetınde kılardı Namazda nefyı tohmet ıçın farz ıle nafılenın hukmu değıştığı gıbı zekâtta da böyledır Salısen ızhar emır ve teklıfı ılâhîye musaraatı tazammun eder gızlemeğe kalkışmak ıse vacıbın edasına terkı ıltıfatı iham eder Emrı ılâhî dururken dığer mulâhazalara ıltıfat etmek esasen gayrı lâyıktır Bınaenaleyh ferarızda ızhar, nevafılde ıhfa evlâdır

Zekât yalnız mü'mınlere verilır, çunku o mucerred ıhsan değıl, hakkı ma'lûm olan bır borcdur Fakat buna kıyasen mahzı ıhsan olmak üzere verılecek nafile sadakalar da böyle zannedılebılırdı Netekım rivayet olunduğuna gore Hazretı Ebı Bekrın kerımesı Esma radı yallahü anhanın anası Nüteyle ıle nınesı müşrike oldukları

halde Hazreti Esma'ya bir şey istemek için gelmişler, o da Rasulullahdan istizan etmeyince size bir şey vermem Çünkü siz benim dinimde değilsiniz demişdi. Bir de Ensardan bir takımlarının Beni Kureyza ve Beni Nadîr Yahudilerine karabetleri vardı. Böyle iken onlara sadaka vermezler ve musluman olmadığınız müddetce size bir şey vermeyiz derlerdi Bir rivayete göre de fukara'i müslimînin çoğaldığı bir sırada Resulullah müslümanları müşriklere sadaka vermekten men' etmiş ve müşriklerin sevki ihtiyac ile islama gelmelerini arzu etmiş idi. Bu sebeblerden biri veya hepsi dolayısıyle şu ayet nazil olmuştur

(ليس عليك هديهم) Ya Muhammed! Onları bilfiil yola getirmek ustune vazife değil, sen ancak kotuluklerden nehiy ile hayre irşad ve tergib etmeğe me'mursun, bilfiil hidayete yani kalblerde hidayet halk etmeğe gelince onu sen yapacak değilsin (ولكن الله يهدى من يشاء) ve lâkin Allah her kime dilerse bilfiil hidayet de nasib eder Yol gosterdiği gibi yola da goturur, tevfik verir. Tezekkur nasib ederek gonullerini hidayet cihetine sevk ve onlarda hidayet de halk eyler (و) siz (ماتنفقوا من خير) her ne hayır, yani her hangi bir mal infak ederseniz (فلانفسكم) kendiniz içindir, menfaatı alanlara değil, size aiddir. Muhsin olacak, ihsan ecrine irecek olan sizsiniz Binaenaleyh kendi menfaatınızdan dolayı sadaka verdiğiniz kimselere menn-u ezaya hakkınız olmadığı gibi ondan din cihetiyle intifa edemiyen fukara'i muşrikîne sadakayı men' etmeniz de lâyık değildir (وماتنفقون الا ابتغاء وجه الله) siz yani senimle ummetin ve hele Eshabın Allaha arz-u takdim olunmak arzusundan başka bir maksadla veya boyle bir talebden başka bir halde infak da etmezsiniz. O halde

Allahın her hangi bir kuluna sadaka vermekten nasıl men' edersiniz veya Allaha arz edilmeğe lâyık olmıyan kotü bir şeyi nasıl verirsiniz? (وماتنفقون من خير) hem siz her hangı bır hayır, bır mal infak ederseniz (يوف اليكم) o binnetice size kat kat ecr-ü sevabıyle balıgan mabelağ ödenecek (وانتم لاتظلمون) siz bir zulme de maruz bırakılmıyacaksınız, va'dolunan az'afı muzaaf ecr ü sevabda ne hulf göreceksiniz ne de bir noksan, yahud böyle husnı niyyetle infakı ânının sayesinde siz zalemenin elıne düşmekten, zulme uğramaktan mahfuz da kalacaksınız Bınaenaleyh gerek muslim ve gerek gayrı müslim her hangı bır fakîre sadaka vermekten, verdiğiniz zaman da iyisini vermekten sakınmayınız. Madem ki Allah mümin veya kâfir herkesin rabbıdır, ve madem ki sadakalarınız Allah hısabınadır, o halde mumine de kâfire de Allah için tetavvuan sadaka verebilir ve her ikisinden ecrinizi alırsısınız. Fakat en iyisi hangısıdır? Ve bu emredildiğiniz borcunuz olan sadakalar kimlerin hakkıdır, bu cihete gelince, emr ü teşvik olunduğunuz infak-u sadakat (للفقراء الذين احصروا فى سبيل الله) Allah yolunda tutulmuş, din uğurunda ilme, cihade vakfı nefs etmiş (لايستطيعون ضربا فى الارض) yer yuzunde şuraya buraya gidemeyen, yani Allah yolunda meşgulıyetlerinden veya maraz ve aciz gibi bir maniadan dolayı nefakalarını kazanmağa iktidarları olmıyan o fakîrler içindir ki (يحسبهم الجاهل) hallerini tecrıbe etmiyen cahil onları (اغنياء من التعفف) taaffuflerinden, yani istemeye tenezzul etmeyib tahammül ve tecemmul ile iffetlerini muhafaza ve ibraz eyledıklerinden dolayı zengin zanneder

(تعرفهم بسيماهم) sen onları sımalariyle, dikkat edildiği zaman hallerinde görülecek edeb ü nezahet yüzlerinde, müşahede olunacak asârı fakr-u zaruret gibi alâmetleriyle tanırsın. (لايسئلون الناس) İnsanlardan dilenmezler hele (الحافا) ilhah-ü ısrar ile hıç dilenmezler, olsa olsa pek muztar kaldıkları zaman ehline ıfhamı hal ederler. — Ibnı Mes'ud radıyallahü anhdan mervıdır kı ‹Allah afıf ve müteaffif olanları sever, çok verılırse medihte ıfrat eden, az verilirse zemde ıfrat eden fahış, yüzsüz, dılenci, musırr olanı da sevmez», dığer bır hadîsı şerıfte «لايفتح احد باب مسئلة الافتح الله عليه باب فقر و من يستعف يعفه الله و من يستغن يغنه الله تعالى لان ياخذ احدكم حبلا يحتطب فيبيعه بمد من تمر خيرله من ان يسأل الناس» = Her hangi bır kımse bır dilencılık kapısı açtımı her haldc Allah ona bır fakır kapısı açar Ve her kim müstağnı bulunursa Allah onu ıgna eder, her kım de ıffetlı olmağa çalışır, ıstemekten sakınırsa Allah ona ıffet verir, her bırınızın bır ıp alıb odun getirerek bır mıkdar hurmaya satması ınsanlara dılencılık etmesınden çok hayırlıdır.»

Bu âyet, Eshabı suffe tesmiye olunan fukaraı muhacırîn hakkında nâzıl olmuştur kı dort yüz kışı kadar vardılar Medınede ne bır meskenlerı, ne aşıret ve akrıbaları hıç bır şeylerı yoktu, daıma mescıdı nebevîye mulâzemet ederler, Mescıdın sofasında ikamet eylerler, ılmı Kur'an tahsıl ederler, mevaız ve tedrısatı Peygamberîyı ıstıma' ıle mustefıd olurlar, hep oruclu bulunurlar, hasılı ılmı u ıbadetc hasrı evkat ederler ve her ne zaman bır gaza olursa gıderlerdı Bunlar medreseı rısaletın Allah yoluna vakfı nefsetmış talebesı idiler Buna bınaen ıdı kı âlemı ıslâmda Medreseler, hep cevamı'ı şerıfe etrafında yapılır ve Medrese nışın talebei ulumdan da Eshabı suffenın meslekıne sulûk beklenır ıdı. Tahsılı ılım ıbadet, dın uğurunda her nevı' meşak'ka tahammül ıle muhafazaı ıffet ve neşrı dıne hızmet, ıcabında cıhad Maa-

mafih bilâhare surei «Berae» de «وما كان المؤمنون لينفروا كافة فلولا نفر من كل فرقة طائفة منهم ليتفقهوا في الدين و لينذروا قومهم اذا رجعوا اليهم لعلهم يحذرون» âyetıyle bütün talebei ulumun cihada gitmemesı ve tahsıle sekte verilmemesi lüzumu da beyan olunmuştur.

Ibni Abbas Hazretlerınden vaki olan rivayete gore bir gün Resulullah sallallahü aleyhıvesellem Eshabı suffenın başlarına durmuş hallerını nazarı tedkikten geçırmış ıdı, fukaralıklarını, çekmekte bulundukları zahmetlerı gördü ve kalblerını tatyıb edıb buyurdu kı «ey Eshabı suffe sıze mujdeler olsun kı her kim şu sızin bulunduğunuz hal-u sıfatta ve bulunduğu halden razı olarak bana mülâkı olursa o benım refıklarımdandır» Işte bu âyet de bunlar dolayısiyle nâzil olmuştur Ve fakat hukmu amdır. Allah rızası ıçın düşmana karşı nevbet bekleyen veya Allah rızası ıçın Medreselerde dırsek çürüten veya Allah rızası ıçın hıdematı ammeye vakfı nefseden ve bu ahval ıçınde mal-ü mılkı yok, muhtac olmakla beraber nefakasını kesbe vakıt bulamıyan veya kudretı yetışemıyen fukaraı mu'mınîn bu âyetın hukmünde dahıldırler Bunlar ınfakat-ü sadakatın en güzel masrıfını teşkıl ederler. Maamafıh (وما تنفقوا من خير) gerek bılhassa bunlara ve gerek alel'umum erbabı ıhtıyaca her hangı bır mal ınfak eder, yahud maldan, cahdan, ılımden, nasıhatten, delâletten, hızmeti nefısten, ı'zaz-ü ikram ve ta'zımdan, iradeı kalbden, hatta ıhtiram ıle selâmdan her hangı bır hayır yaparsanız (فان الله به عليم) her halde Allah onu bılır, ecrını zayı etmez Bınaenaleyh verınız efendiler verınız ve Alel'husus Allah yolunda hasrı vücud etmış olan şu fakîrlere verınız, ıhlas-u kemalınız gece gunduz gızlı veya açık farkını hıssettirmiyecek kadar yükselsın, menn u ezadan, riya ve nıfaktan sakınıb Allah rızasını talep ve kendınızi Allah yolunda tesbıt ıçın gönül hoşluğu ıle gücünüzün yettiğı kadar iyılerınden vermek adetınız, huyu-

nuz, melekenız olsun da her zaman ve her suretle verinız Çunkü (الذين ينفقون اموالهم بالليل و النهار سراً و علانية) mallarını gece ve gunduz, gızli ve aşıkâre infak edenler, yani her vakıt ve her suretle ınfak yapabilmek melekesıni ıhraz eylıyenler yok mu (فلهم اجرهم عند ربهم) bu ınfakları sebebıyle bunların rabbülâlemîn ındınde balığan mabelağ ecırlerı vardır (ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون) ve bunlara bir korku olmadığı gıbı hıç bır zaman mahzun da olmazlar — Verdıklerını Dünya ve Ahıret kat kat alırlar, butün korkulardan selâmet bulurlar Dünyada verdıklerıne huzn u esef duymayıb memnun oldukları gıbı Ahırette de mahrumlar mahzun olurken, bunlar her turlu huzn u kederden azade kalır, mes'ud olurlar

Hazretı Ebı Bekır radıyallahuanh malık olduğu kırk bın dınarın on bınını gece, on bınını gunduz, on bınını gızlı, on bınını alenî olmak üzere bırden tasadduk etmış idı ve bu âyet bunun hakkında nâzıl olmuştur denılıyor. Hazretı Alı radıyallahüanhe dahi dort dırhemı gumüşten başka bır şeye malık değıl ıken bunun bırını gece, bırını gunduz, bırını gızlı, bırını de açıktan olmak üzere hepsını tasadduk etmış ıdı, Resulullah da neye boyle yaptın dıye sorduğunda «rabbımın va'dıne mustehık olmak ıçin» demış, cevaben de لك ذلك = o, senın» buyurulmuş ıdı kı sebebı nuzulun bu olduğu da mervıdır Bır rıvayette bu âyetın fısebılıllâh cıhad ıçın atlar besleyıb buna masraf edenler hakkında nâzıl olduğu soylenmıştır Hazretı Ebı Hüreyre besılı bır at gorduğu zaman bu âyetı okurmuş. Bunlardan başka bu âyetın umumı evkat ve ahvalde sadaka veren ve her hangı bır muhtacın ıhtiyacına agâh oldukları zaman te'hır etmeksızın derhal o hacetı bıtıren ve başka bır hal-u vakta ta'lık etmıyen zevat hakkında ta'mımı hayra tergıb ıçın nâzıl olduğu da naklolunmuştur ki

Fahrüddini Razî «sebebı nüzule daır zıkredılen vücuhun içinde en güzelı budur. Çünku bu âyet ahkâmı ınfakı beyan eden âyetlerın sonu olduğundan hıç şüphe yoktur kı bunda vücuhı ınfakın ekmelı zıkredılmıştır» dıye bunu tercıh etmiştır.

Hıkmet ve sunnetı ılâhıyeye nazaran boyle gece gündüz, gızlı açık demeyıb her zaman ve her halde ınfaka devam edebılmek az olsun çok olsun ınfakın ekmelı vücuhu olan bu tarzı sahıbının tarıkı kesbine nazaran muhtelıf meratıbe mütehammıldır Bunun esasında emvalın ıntıfaa tahsısıyle ıhtıkâr-u ıddıhardan sıyanetı ve tedavülun tesrıı gıbı hayatî, malî, ıktısadî hıkmetler vardır En calıbı dıkkat nokta ıktısadı ferdî ıle ıktısadı umumîyı telıf etmektır Cemiyetın nızamı umumîsi servetın tedavulı kullîsıne manı ve ıddıharı şahsî hırsını tervıce musaıd olduğu zaman sukutı ıçtımaî başlamış olduğunu bılmek lâzım gelır ve o zaman ehlı ımanın eshabı emvalıne bu babda yuksek vazıfeler terettub eder kı bunlar butun meksubatın sarfına kadar muntehı olabılır Maamafıh bu tarzı ınfak behemehal butun malının ınfakını muktazı değıldır Bılâkıs balâda geçen «يسئلونك ماذا ينفقون قل العفو» âyetı medlûlunce feraızda nısab nazarı dıkkate alınacağı gıbı tetavvuatta da tarıkına nazaran kesbın ıdamesı ıçin meşrut olan masarıf veya ıhtıyat sermayesı az çok nazarı dıkkatten dur tutulmamak, ya'ni ekmelı ınfaka devam ıçın ınfakta dahı ı'tıdal-u ıktısada muraat etmek dahı bir mes'ele teşkıl eder Fukaranın hacatını defı, marzıyyı Ilâhî olmakla defı hacet edenın muhtac bır halde kalması matlûbı Ilâhî değıldır, netekım surei « esra » de «ولا تجعل يدك مغلولة الى عنقك ولا تبسطها كل البسط فتقعد ملوما محسورا» âyetı bu noktayı tesbıt buyurmuştur Bu hıkmete mebnı olsa gerektır kı Ibnı Cerırı Taberînın naklıne gore ışbu «الذين ينفقون اموالهم.. ولاهم يحزنون» âyetınde Katade şoyle rıvayet etmiştır · «Bunlar ehlı Cennettırler, bıze nakledıldı kı

Hazreti Peygamber sallallahü aleyhi vesellem «المكثرون هم الاسفلون = müksirler ya'nı çok servet toplıyanlar alçaktırlar» buyuruyordu, Eshab «يا رسول الله = müstesnaları kimler» dediler «المكثرون هم الاسفلون» buyurdu, «يا رسول الله» dediler «المكثرون هم الاسفلون» buyurdu «يا رسول الله» dediler, fakat nâkabılı red bir mes'ele vukuundan korkdular, nihayet Hazreti Peygamber yedı saadetleriyle işaret ederek «ancak maliyle— sağından ve solundan şöyle ve şöyle, önünden şöyle ve arkasından şöyle dıye etrafı erbaasına ınfak ederek malına hükmeden müstesna, bunlar da pek az, ışte bunlar Allahın farz kıldığı ve razı olduğu yolda ısrafsız, imlâksız, tebzirsız, fesadsız ınfak edenlerdır» buyurdu. demek olur kı ıktısad ü ı'tıdal bu âyetteki ınfakta dahi mu'teberdır. Fakat bızzat âyetın ıtlakı az veya eok elde mevcud cemıı malın ınfakını muktazı olmamkla beraber manı de gorunmuyor. Netekım sebebı nuzulde zıkrolunduğu uzere Hazretı Alının yaptığı bu kabıldendır. Ve bu noktai nazardan kemmıyet, mevzuı bahs da değıldır Bunun ıçın bu ıtlakın kaydı ıktısad ıle takyıdı zıkrolunan âyetlerden bırıle veyahud dığer bır nass ıle mın vechin nesıh veya tahsısını ıktıza edecektır, bunun ıçın ba'zı mufessırîn «ان تبدوا الصدقات» dan buraya kadar olan âyetler surei «براءة» dekı tafsılı zekât âyetlerı nazıl olmazdan evvel ma'mulun bıh olub «Berae» nazıl olunca ona kasredıldığını nakletmıştır. Lâkın buradakı sadakat, muhtara gore zekât ve nafıleden eammolduğu cıhetle bu beyan dahı kâfı olamıyacaktır Şu halde buradakı ınfak, farz, vacıb, nafıle her nevı ınfaka mutenavıl olmak ve aynı zamanda ınfakın ekmelı vücuhunu da mutazammın bulunmak haysıyetıyle ıtlakı uzere ahz olunub sebebı ınfak olan hacetin muktezayatına ezımıne ve emkınenın, eşhas u ahvalın ıcabına gore tatbıkını eshabı ınfakın hıkmet ü kemaldekı derecatı mutefavıteleriyle mutenasıb ırfan ve ictıhadlarına bırakmak daha muvafık olacaktır. Zaman olur ki

evlad-ü ıyal, din-ü millet uğurunda bütün emvalin sarf-ü ınfakı kaidei ıktisadın bile daırei şumulüne girer. Sonra mal olsa olsa canın bır yongası hükmündedir. Halbuki mütevekkilen Alallah fedayı hayattan bıle çekinılmemesı lâzımgelen öyle vazaıfı insanıye vardır ki bu gıbi yerlerde ınfakı küllî elbette daha hafif kalır ve dığer cıhetten «لاسرف فى الخير» hayırda ısraf olmaz dahı buyurulmuştur. Fakat bu derecei âliye en büyuk erbabı kemalin kârıdır ki bunlar «ويؤثرون على انفسهم ولوكان بهم خصاصة» medıhasına mazharıdır lar Bundan hıssayab olabılecek derecede sabr ü taham müle, kuvvetı kalbe malık olmayıp yaptığı hayra bınne tıce müteessır ve pışman olacak olanların butün mamele kim ınfak etmelerı tehlükeden salim olmadığı içın kendi haklarında da bır hayır teşkıl etmez, neuzübıllah bıl'âhare küfre kadar müncer bıle olabılır Zıra bu gıbıler hakkın da «كادالفقران يكون كفرا» buyurulmuştur. Bu hususta şahsî kıy met kadar ve hatta daha zıyade muhıtı ıctımaînın dahı buyuk bır ehemmıyetı vardır Çunku fazılete hasm olan ve efradı kendı çıkarından başka hıç endışe beslemıyen bır muhıt ıçınde hayırhah ve fazıletkâr ınsanlar maazallah ya bozulmıya veya boğulub boğulub gıtmıye mahkûm olurlar Bu muşkılâtın ıhlâsını ıktıham etmek ıse tevfıkı rabbanî ıle yuksek bır kuvveı kudsıyeye mutevakkıftır Ve ışte Kur'anın baştan berı ınfakat hakkında devam edegelen beyanatı belıgası de bermucebı hıkmet ınsanlar arasında boyle feyyaz, ebedşumul bır ıctımaıyet te'mın edecek «وانفقوا فى سبيل الله ولاتلقوا بايديكم الى التهلكة» mısdakınca nıce nıce tehlükelerın onune geçecek bır ahlâkı kudsî ta'lımını natık tır kı Ahırette mev'ud olan ecr-ü mesubatı muzaafe ahlâkı ılâhıye ıle tahallûk ederek niyabet anıllâh şerefını bahşedecek olan bu hasletlere merbuttur Bınaenaleyh rehber ve muslıh olabılecek havassın daha doğrusu havassı havassın melekâtı muslıhanesıyle onlara peyrev olacak avammın melekâtı salıhası ahkâmı mutefavıt olabıleceğı

gibi devri ıslah ıle devri salâhın da ahkâmında tefavüt bulunabılir ve bu noktai nazarla ınfakı küllî avamın için hayır yerıne şerr-ü zarar ıntac ederken ehli vilâyet olan ekâbiri Havass içın hayrı mahız ve hattâ vazife bile olabılır. Şu da unutulmamak icab eder kı sırf ınfakatı hayriye yüzünden ıflâs etmiş, perişan olmuş bır zengine tesadüf edılmemıştir Halbukı hevaı nefsanî yoluna sarf edılen gayrı meşru infakat ıle nıce hanümanlar söndüğü daıma meşhuddur. Hatta muamelâtı tıcarıyedeki iflâsların ekserışı ve belkı hepsı bır taraftan fazla kazanmak hırsıyle gırişılen muamelâtı fasıdenın, dığer taraftan hıssi ıddıhar ve ıhtıkârın icab ettiği habsi servet ve tazyıkı a'malın netaıcıdır kı bunların cumlesı «الشيطان يعدكم الفقر ويأمركم بالفحشاء» mazmununa dahildırler Tedavulı servetı te'mını ve tesrı' eden ınfakatı hayrıyede ıse bu tehlükelerın hıç bırı yoktur. Bunlarda «والله يعدكم مغفرة منه وفضلا» hukmü carıdır. Ya'nı ınfakatı hayrıye behemehal musmırdir Şu kadar kı bunun semeratı muhtelıfesındekı ezvak ve tena'um eşhasın ve ahvalın ıhtılâfıyle muhtelıf olabılecegı gıbı bır takım kımselerde de bu semerelerın müddetı ıdrakı kadar sabr u tahammul bulunmıyabılır. Bunun ıçın suretı umumıyede ınfaktan bahsedıldığı zaman balâda beyan olunduğu üzere «melûm ü mahsur» kalmak endışesınden azade bır surette ıktısad-ı ıtıdal unutulmamak lâzım gelır Fakat beşerıyetı gafıle hevâ ve heves yolunda netıcesız, semeresiz, ıstıhlâkı mahz olan nıce nıce masarıfı bıhude ıle emvalını ısraf etmekte ıfrat eyler de ınfakatı hayrıyeye gelınce bunda ıktısad-ı ıtıdal şöyle dursun kırkta bır zekâtını vermekten bıle kaçınır Öyleleri vardır kı oyun masalarında avuc avuc paraları hevaya atmaktan korkmaz da berı tarafta devlet-ü milletın eksığını duşunmez, karşısında yoksulluktan kıvranan hemşehrısının, hemcınsının kursağına bır lokma ekmek yetıştırmekten tıksinır, kıskanır Fazla olarak ona karşı

görüyor musun işte sen açsın ben tokum, sen ınlersın ben zevk ederim gibi bir hissı gurur ve iftıhar ıle çalım da satar düşünmez ki ferdin sefaletı hey'eti içtımaıyenın sukutudur. Ve hey'eti içtımaiyenin sukut u sefaletı erınde, gecinde bütün efradına saridir Düşünmez kı bir ınsanın muhitındaki sefalet-ü ihtiyaç kendi sefalet-ü ıhtıyacıdır. Serhadlerdekı gedıkler hanenın gedıklerıdir Âılesınde, akrıbasında, komşusunda, hemşehrılerinde, hemcinslerındeki açlıkların, hastalıkların, perişanlıkların, felâketlerın hepsı ınsanın kendı mevcudiyetındekı rahnelerdır. Fukaraların gözlerı onünde açık lokantaların süslü masalarında ve yahud velveleı hây-ü huyı etrafı çınlatan gümbürtülu hanelerin yemek salonlarında hayatı umumıyeye göz yumarak kahkahalarla yeyıb ıçen, servetler ısraf eden erbabı gaflet düşünmez kı fazla kaçırdığı her lokma belkı bır fakırın bir ıkı günlük, kutı lâyemutu olurdu. Bır lokma belkı bınlerle kimselerın hakkı hayatından sıyrılmış, sızdırılmış bır hasıleı sa'y-ü amel bulunuyordu. Düşünmez ki her kahkaha bır çok erbabı ıhtıyacın gayzı derunîsını kaynatacak, ehlı ıffetın kuvveı tahammulıyelerını çatlatacak, namuskârları fesadlara, sırkat-u şekavetlere sevkedecek bır ıNıdrabı heyecan olabilır

Evet, kuvvet nedir bilmezsın ey mağrurı nahvet sen
Ezer bır müştı kudret beynını yevmı mesarında

Ekseriyet bu hasleti gafılede iken alel'ıtlak ınfaka tergıb, i'tidalı te'mın ıle salâh ve müvazeneı ıçtımaıyeyı istihdaf ve te'min eder. Ondan sonra ınfakta ıfrat ıle zenginlerın fakırleşmeğe başladığı ve bu suretle muvazenei ıçtimaıyenın bozulacağı zaman gelince de «لا تبسطها كل البسط» ırşadına lüzum vardır. Insan düşunmelıdır kı hıç bir kimsenin kesbı nı'metının ıllető kâfıyesı değildır, Bunda evvelâ hâlıkın mevahibı fıtrıyesı vardır Her doğan çır çıplak, fakır ve muhtac olarak doğar, umuma küşade, olan bu sufraı hılkate konar Bir sineğı def'etmeğe kud-

retı yokken etrafından kendıne nasıbı kadar ni'metler sunulur Sunulan ni'metlerı alıb, hazmedecek kabiliyyetler bahşedilır, feryadlarına cazıbelı, müessir nağmeler konulur, etrafında bunlara cevab verecek hizmetciler ta'biye edilır, ne suretle olursa olsun devrı kesbe kadar yaşamış olan hıç bır ferd yoktur kı bunlardan halı kalmış bulunsun bınaenaleyh her kesb bırıncı mertebede hâlıkın bu in'amlarına borçludur. Bu suretle defteri hayatın ılk hısabı zımmet sahıfelerıyle açılır Sanıyen hayatı beşerde her kesb bır çok kesblerın hıssaı teavünune medyundur Hıç bır kesbı ferdî tasavvur olunamaz kı onda cemıyetın bır zâmanı, dığer efradı cemıyetın bır alâkaı ıktısabı karışmamış bulunsun. Tok, sofrasında karnını doyururken anda karşıdan geçen bır açın henuz ödenmemış bır hakkı bulunmadığı ıddıa edılemez Iktısabatı gayrı meşruayı kale almıyalım, fakat en hukukî olan ıktısabatın mubadele esasına mustenıd olduğu tasavvur edıldığı zaman rıbh u tıcaret zaruret ve ıhtıyacıyle alâkadar olan mubadelenın tam bır muvazene uzerınde yurumıyeceğı ve bınaenaleyh bu yuzden tevzı' emvalde bır çok açıkların terakum etmesı de zarurî bulunacağı gıbı servetı umumıyede hıssası sebkeden emsalsız bır takım amal u mesaının hayatı Dunyada kabılı mubadele emsal ve esmanı bulunamıyacağı da teemmul edılırse her yenen lokmanın pek derın hukuk ıle alâkadar olduğu ve bu hukukun edası mubadele kanunlarından başka ınfakatı hayrıye kanunlarıyle mumkın olabıleceğını anlamak kolay olur

Ihtımal kı bır lokmanın karşısında yutkunacak fakır onu kanıyle, canıyle temın eden bır şehıdın yavrusu veya babasıdır Boyle de olmasa nef'ı hayat ıcın yaradılmış olan malı habs veya ıtlâf edıb de ıfnayı hayat etmek ne buyuk haksızlıktır, gafletı beşerıye ıle bu ınce ve derın vazıfelerı duşunmıyen zengınlerın bır çoğu servetlerı boşu boşuna sarf veya kılıtlı yerlerde habsetmekten zevk

alır, hey'eti içtimaiyesiyle ve onun evlâdı olan fukarasiyle gereği gibi alâkadar olmaz, ağnıya ile fukara arasında cidal ü husumet ihdas eder, cemiyetin salâbetini bozar ve binnetice kendilerine zulmetmiş olurlar

Burada bilhassa bu suı istimalin islâhı sureti mutlakada matlûb olduğundan umumî itidale takrib için âyet, havassı ekabirin infakı kullî ile îsare muteveccih olan makamı vilâyetleri üzere varid olmuştur. Kur'anın daha bir çok yerlerinde infakin mutenevvi' haysiyyetlerini gösterecek âyetler gelecektir, burada Kur'an infakı, ahlakî ve içtimaî haysiyyetiyle beraber daha ziyade iktisadî nok tai nazarla talim edib her şeyden evvel bize şunu gösteriyor ki, kesb u istihsali tanzim etmek için evvel emirde gayei istihsal olan infakı tanzim ve tedavülu tesri' ve ta'mim etmek lâzımdır Zamanımızda ilmi iktisad erbabının «istihlâk = konsumasyon» tabir ettikleri infak, sureti umumiyede iki neva ayrılır Birisi, ferdî, içtimaî hiç bir menfaat terettub etmiyen abes veya muzir ve habîs infaklardır ki istihlâkı mahzolan bu infakattan haktealâ men u tahzir buyurmuştur Diğeri, her hangi bir menfaatı hayatiyeye masruf olan infakatı hayriyedir ki emvali hayata kalbetmek demek olan bu infakat haddi zatında istihlâk değil gayei istihsaldır Ve bu istihsal ne kadar umumî, ne kadar temiz ise kıymeti de o kadar yuksektir. Mesaisini indallah hayatı ebediyeye kalbedib de Dunya ve Ahiretin havf u huznunden kurtulmak istiyenler bu hayriyete, bu ahlâka, bu ictimaiyete, bu tarikı iktisada sulûk etmeli, bununla mutenasib kesb u istihsale sa'y u ikdam eylemelidir

Bunun tam zıddına gidenlerin ahvaline gelince

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَوا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ

ٱلشَّيْطَٰنُ مِنَ ٱلْمَسِّ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوٓا۟ إِنَّمَا ٱلْبَيْعُ مِثْلُ ٱلرِّبَوٰا۟
وَأَحَلَّ ٱللَّهُ ٱلْبَيْعَ وَحَرَّمَ ٱلرِّبَوٰا۟ فَمَن جَآءَهُۥ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ
فَٱنتَهَىٰ فَلَهُۥ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُۥٓ إِلَى ٱللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ
أَصْحَٰبُ ٱلنَّارِ هُمْ فِيهَا خَٰلِدُونَ ❁ يَمْحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰا۟ وَيُرْبِى
ٱلصَّدَقَٰتِ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ ❁
إِنَّ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ
وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ❁ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَذَرُوا۟
مَا بَقِىَ مِنَ ٱلرِّبَوٰٓا۟ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ❁ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا۟
فَأْذَنُوا۟ بِحَرْبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ
أَمْوَٰلِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ❁ وَإِن كَانَ
ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا۟ خَيْرٌ لَّكُمْ

إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۞ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللّٰهِ
ثُمَّ تُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ۞

Meali Şerifi

Riba yiyen kimseler şeytan çarpan kimse nasıl kalkarsa öyle kalkarlar, bu işte onların "beyi' tıpkı riba gibidir„ de meleri yüzünden, halbuki Allah bey'i halâl kıldı ribayı haram bundan böyle her kim Rabbı tarafından kendine bir öğüt gelir de ribadan vaz geçerse artık geçmişi ona ve hakkında hüküm Allaha aiddir, her kim de döner yeniden alırsa işte onlar eshabı nardırlar, hep orada kalacaklardır ۞ Allah ribayı mahveder de sadakaları nemalandırır, Hem Allah vebal yüklenici musırr kafirlerin hiç birini sevmez ۞ İman edib eyi işler yapan ve namaz kılıb zekât veren kimselerin Rabları ındinde ecirleri şüphesiz kendilerinindir ve onlara bır korku yoktur ve mahzun olacak değildir onlar ۞ Ey o bütün iman edenler! Allahdan korkun ve riba hisabından kalan bakayayı bırakın eger gerçekten müminlerseniz ۞ Yok eğer yapmaz saniz o halde Allah ve Rasulünden mutlak bir harb olunacağını bilin ve eğer tevbe ederseniz re'sülmallariniz sizindir ne zalim olursunuz ne mazlûm. Ve şayed borçlu sıkıntıda ise o halde bir kolaylıga intizar, bununla beraber tasadduk etmeniz hakkınızda daha hayırlıdır eğer bilirseniz. Hem korunun öyle bir güne hazırlanın ki döndurülüb o gün Allaha götürüleceksiniz, sonra herkese kazandığı tamamile ödenecek ve hiç bir zulme maruz olmiyacaklar ۞

— ⁂ —

KIRAET — «فأذنوا» Asımdan Ebu Bekır şu'be ile Hamza kıraetlerınde «همزه» nın meddı ve «ذ» lın kesrıle «فآذنوا», «ميسرة» Nâfi kıraetinde «س» nın zammıle «ميسرة» «تصدقوا» Hafstan ma adasında «ص» ın da şeddesile «تصّدقوا» «ترجعون» Ebu Amır v

Yakub kıraetlerinde «ا» nın fethi ve «cimin» kesrile «زجمون» okunur.

RİBA, aslı lûgatte ziyadelenmek, fazlalanmak manâsına masdar olup faiz dediğimiz ziyadei mahsusanın ismi olmuştur. Lisanı şer'ide, bir akdi muavaza zımnında ıvazsız kalan her hangi bir fazla demektir. Riba bir muamelede hem ıvaz kasdı hem ıvazsızlık suretinde bir yalancılık bir tenakuzdur. Binaenaleyh bir akdi muavaza zımnında olmayınca riba tasavvur olunamaz. Cinsi, ölçüsü bir olan şeyler biribirlerile mübadele edildiği zaman iki bedel beynindeki tefazul tahakkuk edebileceğinden o vakıt ziyade tahakkuk eder. Yani mıkyası riba' cins ve mıkdar veya her biridir. Akdi muavazanın esası malı mala bitterazı mubadele demek olan beyidir ki bey'i menfaat demek olan icare de buna mulhaktır. Gerçi bey'i bazan ribh ifade eder. Fakat bu ribih bir değil lâakal iki akdin semeresi olduğundan ıvazsız olamaz. On kuruşa alınan bir şey on bir kuruşa satıldığı zamandır ki bir kuruş kâr denilir. Riba ise bir akıd zımnında olur. Bir akidde cins ve mikdarı muttehid iki mal biribirine tekabul ettirilerek mubadele edilmiş olduğu halde arada bir tarafa bedelsiz bir fazla tahakkuk ettimi işte bu bir ribadır ki bedelli olmak uzere verildiği halde karşılığı yokdur, Meselâ birine bedelini bilâhare almak uzere karzan on lira verdiniz, harcetti, bir muddet sonra yerine on lira getirib verdi, verdiği anda bu muamele bey'i sarf suretile iki on lirayı bir mubadeledir. Bunlar cins ve mikdarda tamamen mutekabildir. Fakat o on lira yerine, meselâ on lira on kuruş verilirse bu on kuruş açıktan, bedelsiz verilmiş bir ziyadedir. İşte bu ayet nazil olduğu zaman boyle altın veya gumuş nukud ikrazile riba devri cahiliye Arablarında ma'ruf idi. Hatta agniyasının alelekser yediği içtiği hep riba demekti, biri diğerine bir va'de ile altın veya gumuş bir mıkdar para ikraz eder ve o muddet için mikdarı istikraza aralarındaki teraziye göre bir-

mıkdar zıyade de şart eylerdı. Bu âyet nazil olduğu zaman beyinlerınde en meşhur olan rıba bu ıdı. Her hangi bir borçta va'de hulûl ettıği zaman borçlu veremezse alacaklısına «veremıyeceğım, ırba et ya'nı artır» derdi, yıne bır mıkdar daha rıba zammedılır ve bu suretle va'de yenilendıkçe borcun mıkdarı artardı ve arta arta aslının bır veya bır kaç mıslını bulurdu. Aslı deyne re'sülmal ve ziyadesıne rıba ta'bır edılırdı Her va'denın tecdıdinde zammedılecek rıbanın yalnız re'sülmal hısabıle veya evvelkının re'sulmale zammile mecmuu uzerıne yurütülmesı de şeklı terazıye tabı olurdu kı zamanımız ta'bırıne gore bırı basıt faız, bırı mürekkeb faız demektır ve rıbanın re'sülmale geçıb az'âfı muzaaf olması faızı murekkebde daha serı olmakla beraber ıkısınde de vakı olur Cıhanın bu günku faız muamelâtı da mahıyyeten devrı cahılıyenın bu âdetınden başka bır şey değıldır Zaman zaman faız mıkdarının ve eşkâlının çoğalması veya azalınası ıse mahıyyetı muameleyı tebdıl etmez İşte urfı Arabda rıba, tam ma'nasıyle zamanımızda nukudun faızı veya güzeşte veya neması ta'bır olunan faz lasıdır Bunun karzdan baska duyunatta tatbıkı dahı boyledır Şüphe yok kı lûgate nazaran bunun en munasıb ısmı rıba, zıyade, fazla, artık olmak lâzım gelır, buna faız veya nema ıtlakı «انما البيع مثل الربوا» medlûlünce bey-ü tıcarete teşbıhen verılmış yalan bır ıtlaktır Rıbanın zıyadeı nukudda mutearef olan bu ma'nası şerı'de dığer emvale ve nesıeye dahı tatbik olunmuştur Netekım «انما الربا فى النسيئة» hadîsı şerıfı mucebınce muamelei sarrafıye de mucerred nesıe ya'nı veresı başlı başına bır rıbadır Kezalık «الحنطة بالحنطة مثلا بمثل يدا بيد والفضل ربا والشعير بالشعير مثلا بمثل يدا بيد والفضل ربا الخ» dıye hurmayı, tuzu, altını, gumuşu, hasılı altı şeyı aynı vechıle sayan meşhur hâdîsı şerıfte fadıl hem yeden bıyedın pışîn ve hem mislen bımıslın müsavı mukabılı olduğundan müsavı olduğu halde pışîn olmamak suretıyle

tahakkuk eden fazlın sırf veresi olmaktan ıbaret ziyadei hukmıyeye şümulü muttefekun aleyhtır. Bununla beraber bu hadîste rıbanın altın gümüş nukuddan maada şeylerde dahı tahakkuku gosterilmıştır ki bunlar urfı lûgatte rıbadan ma'dud değıl ıdıler. Binaenaleyh rıba kelimesi ma'nayı orfîsınden ta'mımen menkul bır ısmı şer'î olmuştur Boyle olduğu şununla da müeyyeddir kı Hazreti Omerülfaruk radıyallahü anh ان من الربا ابوابا لاتخفى. منها السلم فى السن = rıbanın gızli olmıyan bır takım ebvabı vardır ki sinde ya'nı hayvanda selem bu cümledendır» buyurmuştur kı bu bır taraftan rıbanın ebvabı hafıyyesi dahı bulunduğunu ıma ettıği gıbi dığer taraftan urfı lûgatte rıba ıtlak edılmıyen ve netekım bu gun dahı faız ta'bır olunmayan hayvanatta selem muamelesının hafı olmıyan ebvabı rıbadan bulunduğunu tasrıh etmıştır Ahkâmı Kur'anda beyan olnnduğu üzere yıne Hazretı Omr demıştır kı «rıba âyetı Kur'anın en son nazıl olan âyetlerındendır› Hazretı Peygamber sallallahu aleyhı vesellem bunu bıze tamamen beyan etmeden ırtıhal ettı Bınaenalevh دعوا الربا و الريبة = rıbayı ve rıbeyı bırakınız, ya'nı beyanatı mevcudeye nazaran rıba olduğu açıktan ma'lûm olanları bıraktığınız gıbı rıba reybı, rıba şuphesı bulunanları da bırakınız» buna bınaendır kı ıslâmda - الحلال بين و الحرام بين و بينهما امور مشتبهات - دع ما يريبك الى ما لايريبك hadîsı Nebevîsı muktezasınca alel'umum şubuhattan ıhtıraz bır nedb, bır takva mes'elesı olduğu halde bılhassa şuphei rıbadan ıhtıraz vacıbattan olmuştur Bunun ıçın ılmı Fıkıhta ‹şüphei rıba, rıbadır, zıra rıbada şuphe mu'teberdır» dıye bır kaıde vardır. Muslumanların bunları bılmesı ıcab eder. Zıkrolunan eşyayı sıtte hadîsıyle nususı saırenın ıstıkrasından Eimmei Hanefıyenın ıstınbatına gore gerek nukud ve gerek saır emvalde rıbanın ıllető, mıkyası ıkı şeydir cins, mıkdar, Fakat Şafı'ıye nukuddan maadasında bunlardan başka ta'mı, Malıkıye de kut ma'nasını ilâve eylemışlerdır

Ahkâmı riba, bı'setı seniyyenin son senelerinde ve fethi Mekke sıralarında nâzıl olmuştur. Ve hattâ tatbikatı umumiyesi ile i'lânı Haccetülvedaa müsadıf bulunmuştur Bu sıralar ise «اليوم اكملت لكم دينكم و اتممت عليكم نعمتي و رضيت لكم الاسلام دينا» âyetı mucebınce dını islâmın devrei ıkmali bulunuyordu. evvelâ surei Alı ımrandakı «يا ايها الذين امنوا لا تأكلوا الربوا اضعافا مضاعفة» ba'dehü bu âyetler nâzil oldu Bu bize gösterir ki rıbanın ref'ı bir gayei tekâmüldür Rıba carı olan hey'eti ictimaiye henüz tekemmul etmemiştır ve tekemmül etmıyen akvam ve mılelden de riba ref'olunamayacaktır Ahlâkı dınîsı yukselmemış, teavüni içtımaîsı ağızlardan kalblere geçmemiş, ictımaıyyetlerı tağallüb ve tahakkümden kurtulub daırei uhuvvete girmemış olan cemıyyetler ribadan kurtulamazlar, kurtulmadıkça da marzıyı hakkolan kemali ahlâkî ve ıctımaîyı bulamaz, menafi'ı âmme ile menafiı hassa tesadumünü ref'edemezler Her hangi bır hey'etı ıçtımaıyyede fâızsız yaşananıyacağı hıssi çoğalmıya ve fâızın meşruıyyetıne çareler aranmağa başladı mı orada sukut ve ınhıtat ve devrı cahılıyeye ırtıca' başlamıştır. Iztırar ıse ıbaha kapısını açar, bu gunku cemıyyetı beşeriyenın rıba devrınden kurtulabılmesı cıddî bır salâhı ıctımaî ıktısab etmesıne mütevakkıftır Fakr azalıb salâhı ıctımaî ılerledıkçe fâızler tenezzul edecek ve bır gun gelıb kalkacaktır. Fakat riba devam ettıkçe de servetler ınhısardan kurtulmıyacak, fakr azalmayacaktır. Umumî noktaı nazarla bu gunun Dunyasında fâızın ref'ı bır mefkûre olarak duşunulmeğe başlamış ıse de doğrusu temayulâtı hazıra henuz ref'ı değıl tenzıli uzerınde dolaşabılmektedır İşte butün Dünyanın henuz tahakkuk ettıremedığı bu ümmıyye mıntarafıllâh ıçtımaıyyetı ıslâmıyede tahakkuk etmış ıdi Bu suretle Kur'an ve dinı ıslâm halı hazırdakı bütün beşerıyyete dahı en yuksek bır tekâmulun ılhamını bahşedecek bır kitabı mubın, bır kanunı ılâhîdır. Iktısadı ammı te'mın ıçın ınfakı hayır usulünu ta'mim eden

cemıyyetler fakrın tedavisını ahassı amâl ıttıhaz eyler, bil'-akıs tevzii emvalde rıba usullerini tervic eden cemıyyetler dahı servette ınhısar ıle fakrın ta'mimini ıstihdaf eyler-ler. Fâizcı rıba almak ıçın daıma bır muhtac gözetır Ve her rıba bır bedel verılmeden alınan açık bir fazla olduğu ıçın muhtacın ıhtıyacını tehvın yerıne sa'y-ü amelını mukabılsız gasbederek dolayısıle teşdıd eder ve hakıkatte o cemıyyet rıbacılara münhasır olur. Fukara kısmı ne kadar fazıletkâr olursa olsun cemıyetın harıcınde ağyar vaz'ıyyetınde bırakılır Bu da o cemıyyetı mutemadıyen ıhtılâle surukler, nâ meşru' makasıdden doğan efkârı ıhtılâl ıle fıtrî sebeblere ıstınad eden ıhtılâlın ıse âzîm farkı vardır Rahmetı ılâhıye ağnıya ve fukaranın bır teavunı samımî ıçinde sufraı hılkatten mutena'ım olmalarını ıktıza ederken bunun zıddına hareket eden ve karşılarında fakr ıhdas etmedıkçe mutena'ım olmayacağını zanneden cemıyetler, hıç bır zaman ıztırab ve ıhtılâlı ıçtımaîden kurtulamazlaz Böyle tevzıı emvalde rıbayı ı'tıyad eden cemıyetlerın efradı ıçın rıba tıryakılerın afyonu gıbı hasret çekılır bır ıhtıyac halını alır O zaman bır re'-sulmale malık fazıletkâr ferdlerın de bundan tevakkısı müteassır olur Hepsı çar u naçar bu çarkın dışlerı arasında ezılır gıder O zaman bu muşkılâtı ıktıham edib de etrafındakılere bır nefes aldırabılen eazım balâdakı «لهم اجرهم عند ربهم ولا خوف عليهم ولاهم يحزنون» tebşırıne ma sadak olurlar Rıbacılar ıse ebedî bır sar'aı ıhtılâlın ıhtılâcatı ıçınde kıvranır gıderler Işte Hak tealâ bunların bu hallerını beyan ıçın buyuruyor kı

(الذين ياكلون الربوا) rıba yıyenler, ya'nı faız muamelesı yapan ve bu suretle servet ıstıhsal edıyoruz dıye muhtacların kazanclarını ellerınden çeken ve gayeı ıstıhsalı nef'ı amdan hırsı hassa tahvıl ederek hakıkatte ıstıhsalden zıyade ıstıhlâke hizmet eden velhasıl ınfakatı hayrıye gayesının temamen zıd-

dına gıdenler (لا يقومون الا كما يقوم الذى يتخبطه الشيطان من المس) sar'a-
dan cinnetten kalkamazlar, ancak yevmi kıyamette Şeytan çarpmış sar'alı veya delı gibi perişanlık ıçınde kalkarlar. — Esasen dokunmak demek olan «mess» lisanı Arabda delırmek manasına da gelır ve mecnuna, sar'alıya memsûs denılir, bunlar künhüne ırîlmez esbabı hafıyeden neş'et eden fena marazlar olduğu ıçin Cınne, Şeytana nisbet edılerek Cın tutmuş, Şeytan çarpmış denıle geldıği de umumen malûmdur Bunların Cın ve Şeytana nisbetı hakıkat mı mecez mı? mes'elesı mevzuı münakaşa olmuş ıse de asıl mana aşıkârdır kı fenalığın dehşetını ve esbabı sırrıyeye taallukunu gostermıştır. Bunlar rıba ıle sa'y ü amel erbabının semerei mesaısını alıp geçındıklerinden rahavet ıçınde yatar, serı' bır ıntıbah ıle kalkamaz, ekserısı yataklarında Şeytan çarpmış gıbı saatlerce gerneşerek, ağzını gozunü eğerek sendeliye sendelıye kalkar, hayatları fıkrı rıba ıle delıcesıne geçer, duşdüklerı zaman bellerını doğrultamazlar Fakat asıl mes'ele bu değıl, bunlar karınlarını rıba ıle doldurduklarından dolayı bır hadîsı Nebevıde de beyan olunduğu uzere kabırlerınden kalkarken umumıyetle sar'alı veya mecnun halınde kalkacaklar ve bu hal onların alâmetı farıkaları olacaktır Leylei Mıracda Resulullah rıbacıları âyetın tasvırı vechile görmuş, bunlar kım dıye sorduğu zaman Cebraıl bu âyetı okumuştur.

(ذلك) o ıkab (بانهم) esasen şu sebebledır kı bunlar

(قالوا انما البيع مثل الربوا) bey'ı başka değıl ancak rıbanın mıslidır. ona mumasıl ve ona mülhaktır dıye ıtıkad ettıler Beyıle rıbanın hakıkatteki farklarına rağmen kıyas maal'farık suretıyle ıkısını cınsı vahıdden bırer muamele ıtıbar ettıkten başka bununla da kanaat etmeyıb rıbayı asıl, bey'ı ona benzer ve onun cereyanını takıb etmesı lâzım gelır bır ferı' gıbı farzetmışler ve bu ıtikad ıle hareket

eylemışlerdır Işte fenalığın başı rıbayı bey'a teşbih ve kıyas ıle ıkısini mütemasil nev'ı vahid itibar ettikten sonra bu teşbıhı akis veya kalb ile rıbayı asıl ve bey'ı ferı' itıbar edıp «sade rıba bey'ı gibı değil bil'akis bey'ı riba gibıdır = انما البيع مثل الربوا» demeleri ve böyle bir tasrrufi fikrî ıle rıbayı bey'a bır esas imiş gibi ıstıhlâl eylemeleri olmuştur kı buular bır taraftan bey ıle ribanın farkını kaldırmak ıddiasında bulunur, dığer taraftan bu farkı me'kûs bir surette tesbit ederler — Müfessırîn bu teşbıhin teşbihı maklûb veya teşbıhı ma'kûs olması hakkında ıdareı kelâm etmişler fakat âyetın zahiri vechile teşbıhı me'kûs suretıyle bir kıyası me'kûs olmasını ıhtıyar eylemışlerdir kı bırine gore mübaleğaten rıbanın asıl gıbi farz, dığerıne göre de asıl ıddia edilmıs olduğu anlaşılır

Nukud her nevı' emvalın serıan vasıtaı mübadelesi olmak, beyı ve mübadelenın tekerrur ve tevalısi de bın netice emvalin bır sebebı rıbıh ve neması bulunmak ıtibarıle nukud durduğu yerde bılfııl bir nema yapmasa bıle takdıren ve bılkuvve namı farzedılır. Bu şer'an da böyledir Bu behane ıle rıbacılar bırıne bır para verdıklerı zaman verdıklerı paranın bılfı'il mevcud olmıyan nemayı takdirîsini zıhnen mulâhaza ile tahayyül olunan menfaatı mevhumesını ıvaz göstererek yerıne faız denılen bır zıyadeı muhakkaka alırlar Dava mübadele davasıdır. Fakat hakıkatte bedelın bırısı var diğeri bir emrı mevhumdur Alınan faız görünür, bılınır, muayyen bır mal, onun bedelı farzedılen şey ise ne görulür, ne tutulur, ne bilınir, ne hısde mevcuddur, ne akılda, ancak şoyle olabilırdi, böyle olabılırdı dıye karanlık namütenahı farazıyat içınde dolaşan bır kuvve, bır hayaldır. Hayal ıse hakikate tekabül ettiği zaman hıçtır, hayalin hakıkat ıle mübadelesı de bır mübadeleı hayalıyeden başka bır şey değıldır. Bey'ı ise bır mübadeleı hakıkıyedır Hakkın muktezası da hayale hayal, hakıka-

ta hakikat hükmünü vermektedır. Rıbacı hak gözetmedığinden bu mübadeleı hayaliyeyi bır mübadeleı hakikıye olan bey'a benzeterek karşısındakıne «rıba' bey'ı gibıdır, ben bu faizı meccanen almiyorum, bey'ı gibi bır mübadele ıle alıyorum» dıye gösterır ve bunu bey'ı menfaat olan ıcare gıbı bir şey tahayyul ettırmek ıster, Halbukı ıcarede menfaat mütehakkık, riba' da mevhumdur. Rıbacının mubadele ıddıası altunların şıngırtısını altuna satmaktan daha hayalî bır mubadeledır Riba'cı altunlarına şoyle bır bakar «Ben bunları tedavüle çıkarsam da her hangı bır alış veriş etsem, neler neler kazanmazdım, işte şu on lıravı bütun bu menafıyle sana verıyorum, haydı bu menfaatları şu kadar müddette sen kazan da bu müddet nıhayetınde bu on lirama on lıra o menfaatler mukabılınde de şu kadar lira olmak üzere mınhaysulmecmu' on küsûr lıra getır» der, uzerıne «bak sana nekadar ıyılık ettım» dıye bır mınnet te yapar O zavallı fakır de belkı kazanırım ümıdile alır, kazanabilırse faızcıye verır, kazanamazsa mahvolur gıder Maamafih rıbacılar «rıba bey' gıbıdır» sozünde kalmış olsalar, hakikate karşı büyuk bır bühtan olan bu sözlerı, bu haletı ruhıyelerı cem'ıyetı beşerıye ıçın bınnısbe ehvenı şerr olurdu Zıra o zaman bey'ın asl ü esas olduğunu kabul ve ı'tıraf etmış olacaklarından fâiz muamelâtını mümkın olduğu kadar mubadeleı hakikıyeye takrıb etmeğe çalışırlardı ve o zaman butün muamelâtı tıcarıyede rıba hâkim olmaz, fâızsız sahıh ve salim ticaretlerde yapılabılır, erbabı sa'y-u amel o kadar zarara düşmez, servetler de tamamen ınhısara uğrayıp kalmaz Halbukı rıbacılar kendı nefıslerınde «riba bey'ı gıbıdır «الربوا مثل البيع» demekle kalmazlar Onlar şu kanaattedırler «Muamelâttan asıl maksad nef'ı âmm değıl rahatla ziyade kazanmaktır Zıyade kazanmanın en kısa en rahat yolu da fâızcılıktır Fâızde kâr muhakkak ve kavî, beyı'de mevhum ve zaıftır Beyı' gıbı müteaddıd

akıdlerın, muhtelıf mesa'ı ve zahmetlerın tevalisinden sonra hasıl olacak kâr ıle bir akıdde hasıl olacak kâr arasındaki fark aşıkârdır Sonra hakikî olan eşya ve menafı'ın mübadelesınden çıkacak kârde bir kuvvei icadıye yoktur, insan hayalı hakıkate kalbettığı zamandır ki cıddî bır kâr yapmış olur, beyı' ve ona müteferrı' olan bütün mubadeleler, hep rıbh ü kâr ıçın vasıtalardır. Ve bey'ı yalnız ribh u tıcaret ıçindır Tüccarlık menafıı umumıyeye hızmet değil, menafıı umumıyyeyı çekmektir. Hasılı bey'ın asıl mahıyetı mubadele ıle bedelıne temellük değıl rıbh u tıcarettır Halıs ribh ıse ribadır Bınaenaleyh tıcaretın kökü ve başı beyı değıl rıbadır Riba bey'a benzer değıl, ancak bey'ı rıbaya benzer «انما البيع مثل الربا» beyı, halâl ise rıba evlevıyetle halâl olmalıdır» derler Ve hıç bır ıstıhsal yapmadan paralarını artırmak ısterler Bunun ıçın paranın menfaatı dedıklerı zaman ancak rıbayı duşünürler Paralarının fâızını hısab etmeden hıç bır ışe gırışmezler, fâız kalkarsa tıcaret durur derler, kendılerını tacirlerın en büyuğu sayarlar Fâız ışıne karışmadan tıcaret yapanlara tuccar demezler, halbukı tuccarı yaşatan fâızcıler değıl, fâızcileri yaşatan onlara tabı' tuccardır, fâız duşunmeyen bır kımse meselâ yuzde beş kâr ıle ıse gırışmek ısterse rıbacılar yuzde on ıle bıle ış tutmağa razı olmazlar, fakat dığerlerını ıflâs ettırıb de fâız pıyasasını fırlatmak ıçın türlü turlu entrıkalar çevırerek bır müddet zararlara bıle katlanırlar Bır kerre muamelâtı tıcarıyenin asl u esası fâızdır kararı verıldı mı artık rıba bütun mubayeata hâkım olur Rıbaya benzetılmeden, fâız hısabı karışmadan hıç bır beyı' yapılamaz Maksud bızzat olan emval ıle vasıta olan nukud arasındakı tevazun, emvalın aleyhıne, esmanın lehıne buzulmağa başlar Sa'y u amellerin semeratı fâız kanallarından rıbacıların ellerınde toplanır, tedrıcen servet ınhısara uğrar, ıstıhlâkâtı muzırre meydan alır, sermayedarlar lehıne ıstıhlâk kıymetlerı artar Bız-

zat müstahsiller hısabına istihsal kıymetleri düşer, mütevassıtlar ikisi arasında mütemadıyen bocalar, bakarsınız hem mal vardır hem de sermaye, bununlaberaber ıztırabat ve ihtirasat çoğaldıkça çoğalmıştır. Toklar az, açlar çok, gülenler az, ağlayanlar çoktur Dünyalar kadar malı olsa parası olmıyan fakîr sayılır. Derken sa'y-ü amel erbabı ıle sermayedar arasında gayz-u kın başlar. Bır taraftan sermayesiz müstahsıller nukudun vasıtaı mübadele olması aleyhınde efkâr-ü hissıyat beslemeğe, emvalın bilâ vasıta mübadelesını arzu etmıye başlar, dığer taraftan menabıı nukud dahı bütün vasıtalarıyle bunları zabt veya ıfna edebılmek içın her cıhetten esaret altına almağa çalışır Gıt gıde sermayeden, ıstihsalden mahrum olanlar da çoğalır Bunlarda da bır yağmagerlık hıssı uyanır, dışından bakıldığı zaman mes'ud ve muhteşem zannedılen bır hey'etı ıctımaıye, ıçınden çürümuş kurtlanmıştır Sukûn ıçınde kımıldanmak ıhtımalı yok gıbı gorunen unsurlar, ruhlarındakı halecanı ıztırab ıle patlamağa müheyyadır Şeytanlar da bundan ıstıfadeye kalkar Bütun bu fenalıklara sebeb olan rıbacıları dehşetlı bır sar'aı cınnet sarar da butun hakıkatlerı hayal ve butun emellerı payımal olur Bu sar'a onlara ta «انما البيع مثل الربا» dedıklerı zaman dımağlarına gızlenen eserı cınnetın bır tezahuru olacaktır kı kıyametı suğrada olmazsa kıyametı vustada, olmazsa kıyametı kübrada mutlak bu ıkabı goreceklerdır Tashıhı ı'tıkad ıle tevbe etmedıkçe bu netıceden kurtuluş yoktur Belâgatı Kur'anıyye ne şayanı hayrettır kı Edatı hasr altında bır teşbıhı ma'kûs ıfade eden «انما البيع مثل الربا» cumleı vecızesınde bu kadar maanıyı zubde etmış ve ıhtıyacatı âmmeyi defı' ve teavunı bırr-u takvaya hızmet ıçın mevzu' ve meşru' olan butun mubadelâtı umumıyye ve muamelâtı tıcariyyeyı rıbanın tahtı inhısarına vermek ve cereyanı hukukî ve ıctımaîyı husnı ıktısad ve ınfakatı hayriyye gayesınden çevirmek ve mesaıı âmmeyı ıhtirasatı

hassaya hadım kılmak ve hakıkatleri hayale irca eylemek istiyen rıbacıların bir nevı cınnet ıle alâkadar olan bütün ahvali ruhiyyelerını gosterıvermıştır

Evet rıbacılar «انما البيع مثل الربا» demekte ve bu kanaatla hareket etmektedırler (واحل الله البيع و حرم الربوا) halbuki Allah bey'ı halâl, rıbayı haram kıldı, bunlar mutemasıl değıl, yekdığerıne temamen zıddırlar. Hukmı ılâhînın nassı boyle ıken aralarındakı fark nasıl aksedılir – Nassı ılâhî karşısında kıyasatı fasıde ıle bey'ı rıbaya veya rıbayı bey'a kıyas etmiye ve bunları bırıbırlerıne karıştırıb haramı halâl, halâlı haram yapmıya kımsenın hakkı yoktur Allah zıddolan yalan ıle, doğruyu, hayal ıle hakıkatı nasıl tefrık etmış ve bu farkı kaldırmak kudretını hıç bır kımseye nasıl vermemış ıse bır mubadelei hakıkıyye ve sahıha olan beyı' ıle bır mubadelei vehmıyye ve kâzıbe olan rıbanın zıddıyyetını ref'a ve hıll u hurmetını karıştırmıya kalkmak da boyledır Zıddolan nur ıle zulmetı bırıbırıne mumasıl farz etmek nasıl bır cınnet ıse rıba ıle be'yı mutemasıl addetmek de oyledır

Akl u ıdraklerı kemale gelmemış ve henuz ırşadı ılâhî kendılerıne vasıl olmamış bulunanlar ne ıse, fakat boyle açık ve belığ ıhtaratı rabbanıyyenın vurudundan sonra da bu sevdadan ayrılmayıb boyle efkâr ve hıssıyyatı batılada ısrar edenlerın ahvalı uhrevıyyelerı şeytan çarpmış mecnun ve masru' gıbı olmazda ne olur? Bınaenaleyh (فمن جاءه موعظة من ربه فانتهى) kendısıne rabbından boyle bır mev'ıza, bır nasıhat-u ıhtar gelıbde derhal rıbacılıktan vazgeçen her kım olursa olsun (فله ماسلف) geçmış olan rıba artık onun kendısınındır O fesh olunmaz ıstirdadına kalkışılmaz, hukum makablıne şamıl değıldır (و امره الى الله)

ve onun hükmü sırf Allaha kalmıştır Halde emri ilâhîyi dinlediğinden dolayı derecei ihlâs ve nedametine göre me'cur kılar, mazisini de dilerse mağfiret eder, dilerse etmez, onu ancak o bilir Şu kadar ki kabuli tevbe hakkındaki va'dine nazaran afvı mercüvdür (ومن عاد) her kim de dönerse, ya'ni eski hale döner yine ribayı tahlil etmiye başlarsa (فاولئك اصحاب النار هم فيها خالدون) işte bunlar eshabı nârdırlar Cehenneme sevk olunur, Orada ebediyen kalırlar »

Bu nassı Kur'an mahiyyeti riba ile mahiyyeti bey'u muavaza beyninde öyle kat'î bir farkı tezad tesbit eylemiştir ki bu tekabul-u taksim «الربا» daki elif lâmı ahdı haricîye hamlile « ...... » gibi bir nev'ine sarfetmeğe imkân bırakmamıştır Binaenaleyh riba mefhumu ile beyı' mefhumu iyice tasavvur edildikten sonra bunları yekdiğerine karıştırmağa imkân yoktur Indallah beyı', beyı' olduğu haysiyyetten halâl, riba, riba olduğu haysiyyetle haramdır Riba karışarak yapılmış olan beyı'lere gelince bunların da temiz ile pisin karışmasından çıkacak olan hukmı ma'lûme tabı' olacağı ma'lûmdur Mi'desi temiz olanlar, bir katra necaset karışmış suyu nasıl içmezlerse bu da öyledir Netekim bir hadîsi şerif mucebince «halâl ile haram ictima' edince haram takdim olunur » Kaidesi de bunu natıktır Riba haram ve batıl olunca riba ve o gibi mefasid karışan beyı' de fasid olur ki tafsili fıkha aiddir Balâda görüldüğü üzere şerı' noktai nazarından âtideki mefhumi riba mucmeldir. Bunu mumkin olduğu kadar beyanatı Nebeviyyeden anlamak ve istinbat eylemek lâzım gelir Ancak orfi lûgata nazaran ma'lûm olan bir misali riba vardır ki o da nukudda cereyan eden faizdir ve bunun mentukı – âyette duhulu her turlü şupheden azâdedir Âyetin bundan maadası hakkında muc-

mel olan delâleti şer'iyesi başlıca yukarıda zikredilen meşhur eşyayı sitte hadîsiyle «انما الربا في النسيئة» hadîsi şerifi ile tefsir edilmek iktıza ederse de va'de ile nakıd ikraz ederek alınan meşhur faizin hurmeti âyetin bizzat mucebi katı'îsinden müstefaddır. Şu halde gerek keçen vaîd, gerek gelecek olan i'lânı harb vesaire inzarı teemmül edildiği zaman hiç bir mu'min şüphe etmemek lâzım gelir ki hey'eti ictimaiyyenin salâhını taharri edecek yerde ondan sarfı nazar edib de beyanatı Kur'aniyyenin zıddına olarak riba için turuki cevaz taharrisine kalkışmakta faide değil azîm zarar-ü hatar mevcuddur Ancak alel'itlak ferd noktai nazarından düşünüldüğü zaman her ferdin cereyanı ictimaîyi tevkif veya tahvile iktidarı iddia edilemeyeceğinden bazı ahvalde ve ba'zı eşhas için bunun «فمن اضطر غير باغ ولا عاد» medlûlünce sevki iztırar ile ekli meyte kabilinden bir hukme tabi olabileceği mevzuubahs olmuş ve bunun için bir vakıtlar, eytam-u aramil ve onlar hükmunde olan aceze ve muztarrîn için hiylei şer'iye namı verilen devr usulüne mesağ bulunduğu zannedilmiş idi ki bu da sui isti'malinden kat'ı nazarla manadan ziyade bir şekil isidir Ve böyle bir vaz'ı iztırarîye duşmek şüphe yok ki kimse için şayanı temenni değildir Binaenaleyh riba derdi bir marazı ferdî olmaktan ziyade bir marazı ictimaîdir Ve bunun için teavunı ictimaîsı pek kasır olan gayri mutekemmil cemiyyetlerde sari bir surette istilâ eder Tekemmule doğru yuruyen cemiyyetlerde de aksi vakı' olurki bidayeti islâmda bu tekemmul feyzi Muhammedî ile yirmi sene zarfında hasil oluvermiş ve iki uç sene zarfında ref'i riba tatbik ediliverilmiştir

Mufessirîn ribanın tahrimi için berveçhi âti esbabı muteaddide zikretmişlerdir

1 — Balâdan muntelim olduğu uzere riba insanın malını ivazsız ahz etmektir Yuz lirayı yuz bir liraya peşin veya veresi satmak her halde aşikârdır ki bir lirayı kar-

şılıksız almaktır, insanın malı da hacetiyle alâkadar olduğundan büyük hurmeti haizdir Netekim Resulullah «حرمة مال الانسان كحرمة دمه» = insanın malının hurmeti kanının hurmeti gibidir» buyurmuştur Binaenaleyh insanın malını ivazsız ahzetmek haram olmak lâzımgelir Acaba o yüz lira re'sülmalın bir müddet zimmette ibkası bir liranın ivazı değil midir? Bir de bu gün peşin olarak on kuruşa satılacak bir şey'i bir ay sonra veresiye olarak on bir kuruşa satmak da caiz olmuyor mu? Hayır,' bir lira sağlam bir liradır Yuz liranın zimmette durması ise mevhum ve i'tibarî bir duruştur ki bu duruş bir menfaat olabileceği gibi aynı zamanda bir zarar da olabilir Hattâ bundan dolayıdır ki riba yalnız insanın malını ivaz almakla kalmayıb ivazlı namını vermek gibi bir ahlâksızlığı, bir yalancılığı ve bir nevi' sahtekârlığı mutazammındır Buna karşı gösterilen terâzının bir tarafı hakikatte rıza değil bir kerhtir Bunun için bir lirasını doğrudan doğruya hibe veya sadaka olarak veren kimse ile faiz olarak veren kimsenin ahvalı kalbiyyelerinde ne buyuk tefavut vardır Birisi en yuksek zevkine ermiş bir kalb olarak münşerih olurken diğeri malını çarptırmış bir biçare vaz'iyyetinde iztırab içindedir Bey'ideki viresi, peşin farkına gelince, eğer alınan verilen bedeleyn bir cinsten değil iseler bunlar her hangi bir akidde yekdiğerine tekabul ettirildikleri ve yalnız biribirlerile ölçuldukleri zaman aralarında tefadul farkına imkân yoktur, O tefadul bu mubadelede değil akidden harie olan üçüncü bir mikyasa nazaran sabit olabilir Bunun için yalnız bir akdi bey'i hiç bir zaman ribih ifade etmez Beyide ribih bir şey uzerine tevali-i ukudun neticesidir Tuccar da boyle ukudi mutevaliye ile iştigal edendir Meselâ on huruş şu anda ve şu akidde bir okka buğdaya tam mukabil olabildiği gibi diğer bir gun ve diğer bir akidde on okka buğdaya tekabül eder Ve kuruş ile buğday arasında cinslerinin ve

menfaatlerının tehalüfunden dolayı tarafeyn her zaman ıçın seve seve hakıkî bır mübadele yapabılır. Ve hıç bırı maksadına nazaran bır şey zayı' etmış olmaz Bu, bunlar dan bırisıne bır kâr te'mın etmış olursa o kâr yalnız bundan değıl, bununla daha evvelkı bır akdın mukayesesındendır Ya'nı on okkayı on kuruşa satan ıhtımalkı mukaddema unu beş kuruşa almıştır Bıl'âkıs bır okka unu on kuruşa satan da yırmı kuruşa almış olabılır Ve beyı' suretıle muamelâtı tıcarıyyedekı kâr-u zarar hep boyledır Yoksa eşyayı muhtelıfe arasındakı bır mubadele re'sen ve bızzat duşünuldüğu zaman ne kâr, ne zarar tasavvur edılemez, ancak bır teadul düşunulebılır ve oyledır Dıger esbabı fesad bertaraf edılırse mahıyyetı bey'ı boyledır Ancak bu bey'ı buğdayın buğdaya, altının altına mubadelesı gıbı mutecanıs şeylerde ıse o zaman her bırının mıkdarı yekdıgerının mıkyası olacağından bunlar gerek peşın ve gerek veresı olsun aralarında tefadul bır okka un ıle ıkı okka unun, kezalık bır lıra ıle ıkı lıranın mubadelesınde olduğu gıbı derhal taayyun eder ve goze batar Bunun ıçın bunlar musavı bıle olsalar bırı bır gun sonra verılmış bulununca bır gunluk teahhur veya takaddum bır fazlalık teşkıl eder ve bu artık bey'ı olmaz, mahza rıba olur Zaten ıkrazat da bu kabılden olduğu ıçın rıbadır Bınaenaleyh rıbayı buna benzeterek tahlıl etmek bır musaderedır Bunun ıçın eşyayı sıtte hadîsıyle bu ma'na rıbayı urfîye munzam olarak ayrıca beyan edılmışdır

2 — Rıba ınsanları cıdden kesb u ıstıhsal ıle ıştıgalden menedeı Çunku her hangı bır suretle beş on kuruş para sahıbı olmuş bulunan bır kımse faızcılıkle parasını peşın veya verosı arttırmak ımkânını bulunca artık maışetını kazanmak ıçın az veya çok kolay bır yol bulmus olur Ve o zaman zahmetlı olan tıcaretler, san'atler ıle kazanmak kulfetıne tahammul edememeğe başlar Bu

ise yuksek ıstıhsalâta kabılıyyetlı bır çok şahsıyyetlerın faalıyyetınden sa'y-u amel âlemının mahrumıyyetıne ve bınaenaleyh halkın menafı'ı umumıyesının ınkıta'ına sebeb olur. Halbukı masalihı âlem ancak tıcaretler, hırfetler, san'atlar, umranlar ıle kesbı ıntızam eder Yuksek mesa'-ının, yuksek sermayelerın dahı alâkadar olduğu bu noktaı nazardan sermayelerı tezyıd ıçın rıbanın da menafı'ı umumıyyeye hızmet edebıleceğı ıddıa olunamaz. Çunkü bu tezyıd yalnız rıbadan beklenecek olursa sa'y-u amele hıç ıltıfat edılmemış olur Halbukı umranat ve menafı'ı umumıye nukuda bır vasıta olmak uzere mutevakkıf ıse sa'y-u amele bızzat bır ıllet olmak uzere mutevakkıftır Bınaenaleyh sermaye sahıblerının nakıdlerıle beraber sa'y-u amellerı de dığerlerıne munzamın olduğu takdırde hasıl olacak netıce ıle bunların sa'y u amellerının mevkı'ını velev kısmen olsun rıbaya terkederek dığer erbabı mesa'ının sayılerını ıstıhlâk etmekten hasıl olacak netıce arasında fark pek buyuktur Eğer âlemı tıcarette rıba ıle ıra'eı ıktıdar eden sermayedarların fâızcılık kudretı ellerınden alındığı zaman kıymetı tıcarıyelerının kalmıyacağı farz-olunuyorsa bunların esasen kıymetlı anasırı mufıdeden olmadıklarını kabul etmek ve o zaman bu yuksek ser-mayelerı ellerınde habsetmeğe hakları olmamak lâzım gelır Yok eğer bu sermayedarlar cıdden ıktıdarı tıcarîyı haız kımseler ıse o zaman da rıbacılık bunların mesaı'ı hakıkıyelerınden âlemı tıcaretı veya sınaatı mahrum edı-yor demektır

3 — Rıbacılık ınsanlar beynınde ıhtıyaca gore karzı hasen suretıle hayı-u muavenetın ınkıtaına sebeb olur Çunku rıba haram ve memnu olunca mıslı mıslıne karz vermek ınsanların hem hoşuna gıder hem de bu vaz'ıyyet, ahlâk ve emnıyyetı umumıyyede ıstıkametın tevessuune ve hey'etı ıctımaıyyenın rasanetıne sebeb olur Herkes ıstıhlâkı nısbetınde odemıye mecbur olacağından borcunu te'dıyeye

daha ziyade namus ve gayret ile sarılır Ve şüphe yok ki on yerine on bir ödemiye mecbor olanlar da batan borçların çoğu batmaktan da kurtulur Rıba cereyan ettiği surette ise muhtac olanların ihtiyacı bir lira yerine iki lira borçlanmıya sevk edebilir ve bu imkânı bulan para sahibleri de bun vesile tutar, karzı hasenden istinkâf etmiye başlar Bu suretle beynennas iyilik, ihsan, muvasat hisleri silinmiye, yerine hırs ve teaddi fikirleri taammümünı etmiye yüz tutar Bu da felâketi küll olur.

4 — Rıbayı tecviz etmek zenginlere fukara ve zuafadan fazla bir mal çekmek imkânını bahşetmektir ki bu da Rahmanı Rahîmin rahmetine munafidir Bu bir kaç sebeb, rıbanın infakı hayır hasletine zıddiyyetini de tamamen iş'ar eder

5 — Bunların her biri rıbanın kubh-u şenaatını ifade eden zararlarını gostermekle beraber indallah hurmetinin tamamı hikmeti olmalarını da iktiza etmez İhtimal ki bunun ma'lûm olmıyan daha bir çok mefasidi vardır Asıl hurmeti rıba nass ile sabit olmuştur Ve cemi'i tekâlifin hikmetleri mukellef olan halkın ma'lûmu olmak da vacib değildir Binaenaleyh biz sebeb ve hikmeti bilmesek bile rıbanın kat'iyyen haram olduğunu tanımamız vacib olur

Hasılı rıba, bir cok vücuh ile tahrifi hakk-u hakıkattır Bunda vasıtayı maksad, makasıdı vesait farzettiren bir teşviş, bir şeyi kendisile hem mukayese etmek hem de kendine intibak ve musavatını ref'etmiye çalışmak gibi bir tenakuzı muhal vardır On lira onlira ile hem olçulmek hem de on bir lira addedilmek hakk-u hakıkatın hilâfına en buyuk bir tenakuzdur Bunun için rıba hakıkatte hakka bir mevcudiyyet vermek istemiyen ve nihayet kendi temayulâtını mebdei hakk u hakıkat farz etmek istiyen nâkısların şiarıdır Bunun için rıbaya taraftar olanlar daima mevzuatı hukukıyyeyi hakıkat mikyasile

ölçmeyıb beşerıyyetın kavanını hak hılâfına ıhtıraatı ındiyyesi gıbi telâkkı edenler ıçınde bulunur Cenabı Allah da ribanın vaz'ı beşerî ıle değıl vaz'ı ılâhî ıle haram olduğunu ve binaenaleyh bunu halâl addedenlerın sar'adan kurtulamıyarak nihayet muebbeden Cehennemı boylıyacaklarını ve yalnız tevbekâr olanların halâsları ümıd olunabıleceğını beyan buyurmuştur Artık bu kadar büyuk bır zarar olan rıbayı bır kâr zannedıb de arkasından koşmamalıdır. Sonra rıbacıların zannettığı gıbı rıba emvalı artırır da sadakat eksiltır de değıldır Bıl'akıs (يمحق الله الربوا ويربى الصدقات) Allah malı artırır zannedılen rıbayı, tedrıcen eksılte, eksılte nıhayet mahveder Rıba ıçınde ayın on dordu gıbi parlak gorulen servetlerı hılâl gıbı guçulte kuçulte nıhayetınde gozlerden nıhan eyler de bıl'akıs malı eksıltır zannedılen sadakaları ırba eder, nemalandırır Rıba emvalı ıstıhsal edecek hayatları kurd gıbı yıye yıye bıtirır, nıhayet re'sulmallerın de batmasına sebeb olur Halbukı sadakalar ecr u hayat ve bereket olur (والله لا يحب كل كفار) ve cenabı Allah, haramı halâl tanımakta ısrar eden pek kâfır (اثيم) cok gunahkâr kımselerın hıç bırını sevmez O, tevbekârları sever, onlardan razı olur Rıba ıse pek kâfırâne ve pek âsımâne bır fı'ıldır

Buna mukabıl (ان الذين امنوا وعملوا الصالحات) ıman edıb ıyı ışler, salıh ameller yapan ve alelhusus (واقاموا الصلوة واتوا الزكوة) namazlarını doğru durust kılıb zekâtlarını veren kımseler yokmu? Her halde (لهم اجرهم عند ربهم) bunların Rabları ındınde ecırlerı vardır (ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون)

bunlara gelecek bir korku yok, bir zayiattan mahzun olacak da değillerdir

(يا ايها الذين امنوا) Ey ehli iman (اتقوا الله) Allahdan korkunuz, ikabından korununuz «فله ما سلف» hukmünce geçmiş olan ribanın makbuza mahsus olduğundan gaflet etmeyiniz (وذروا ما بقى من الربوا) da henüz kabzedilmemiş kalmış olan riba bakayasını bırakınız (ان كنتم مؤمنين) Eğer siz hakikaten mu'min iseniz böyle yaparsınız Zira imanı kâmil ameli istilzam eder (فان لم تفعلوا) Şayed yapmazsanız, yani Allahdan korkmazda ribanın haram olduğuna inanmaz veya inanırda terketmezseniz (فاذنوا بحرب من الله ورسوله) Allah ve Resulü tarafından bir harb ma'lûmunuz olsun Yahud — آذنوا kiraetine göre — Allah ve Resulü tarafından kendinize harb i'lân ediniz

Burada ribayı terketmeyenleri gerek riba halâldir i'tikadına avdet etmiş murted veya nakzı ahdetmiş kâfir olsun, gerekse hurmetine iman eder ve fakat imanile amel etmez mu'mini fasık olsun ikisine de Allah tealâ i'lânı harbi emretmiştir Çunku bunlar zekâtı inkâr veya vermekten imtina edenler gibi ya murted veya bagidirler Haricdeki kâfirlere ilânı harb her vakit için zarurî olmadığı halde bunlara ilânı harb alelitlak vacib kılınmıştır Demek olur ki ribadan sakınmak tâbi'iyyeti islâmiyyede bulunanların hepsine farzı ayn bir vazifei ferdiyye olduktan başka sureti umumiyyede riba muamelesini kaldırmak da muhim bir ferzi içtimaiyedir Çunku riba öyle bir fitnedir ki hey'ti içtimaiyede cereyan ettiği muddetçe efradın ondan içtinabı muteassir ve belki muteazzir olur Filvaki darı kufurde bulunan bir muslumandan muslim ile gayri muslim beyninde ribanın hurmeti sakıt olacağı mezhebi Hanefîde musarrahtır Bilhassa bu hikmetten

naşı olsa gerek ki asrı saadette ummetı ıslâmiyye mertebeı kemalını bulub da harb ıstıtaatını ıktısab etmedıkçe hurmetı rıba ı'lân edılmemıştır Bınaenaleyh hukûmetı islâmıye rıba muamelesı yapan ferdlerı ta'zır ve terbıye eder Bunlar ferd veya cemaat halınde hükûmete karşı koyarsa o zaman onlara ı'lânı harb umum müslumanların vazıfeı dınıyelerı ıcabındandır Maamafıh bu gunku muslumanlar bu vazıfelerını unutmus ve bunun tatbıkı hususunda ıçtımaî ıstıtaatlarını zayi etmış bır halı tezebzubde bulunduklarından bıl'amel rıbadan kaçınmak sırf ferdî bır vazıfe gıbı kalmış, cem'ıyettekı revacı da bunların vaz'ıyetlerını muşkılleştırmıştır Kur'an boyle rıbayı terketmıyenlerın mıntarafıllâh ı'lânı harbe ıstıhkaklarını beyan etmekle bu curmun ne buyuk bır cınayet olduğunu anlatıyor kı lısanı Kur'anda «Allah ve Resulunün harbı» ta'bırı ba'zan hakıkaten harbde ba'zan da curmun azametını ve zararını tasvır ıçın makamı ınzarda mecaz olarak kullanılır Ve burada her ıkı tefsır varıd olmuştur Demek kı bırı olmazsa bırı her halde olacaktır Faız yıyen veya yedırenler maddî ve ma'nevî harbı ılâhîden azade kalamıyacaktır, bunun ıçın bır hadîsı Nebevîde «لعن الله اكل الربا وموكله» = Allah rıba yıyenı ve yedırenı lâ'netledı» veya lâ'netlesın buyurulmuştur

Bu böyle, (وان تبتم) ve eğer rıbanın hurmetıne ıman ıle rıbaya tevbe ederseniz (فلكم رؤس اموالكم) re'sulmallerınız sızındır Onları alırsınız, o suretle kı (لاتظلمون ولاتظلمون) zulum etmezsınız zulum de edılmezsınız, ya'nı ne zıyade alırsınız ne de eksık Fakat tevbe etmezsenız ırtıdadınızdan veya zulmunuzden dolayı harbı ılâhî ıle her turlu zayıata uğrar re'sulmallerınızı ve hattâ butün emvalınızı bıle gaybeder, kendınıze yazık etmış olursunuz»

يا ايها الذين امنوا dan buraya kadar bu âyetın musluman

olub da mukaddema yaptıkları riba muamelâtından henüz kabzetmedikleri alacakları kalmış olan bir takım kimseler hakkında nâzil olduğu anlaşılıyor. Daha hususî olmak üzere bervechi âti bir kaç sebebi nuzül rivayet edilmektedir

Mukatilin rivayetine göre Taifde Sekif kabilesinden Benu Amr ibni Umeyr denilen mes'ud, Abdi yaleyl, Habib, Rebi'a namlarındaki dort birader hakkında nâzil olmuştur ki bunlar Mekkede Beni Mahzumdan Beni Mugıreye mudayene yaparlardı Resulullah Taifi fethettiği zaman bu dort kardeş musluman olmuşlar, sonra Beni Mugıredeki alacaklarının fâizlerini istemişlerdi Beni Mugıre islâmda fâiz vermekten imtina ettiler, fetihten sonra Mekke valisi bulunan Attab ibni Useyde muracaat olundu ve bir rivayete gore Sekifin Hazreti Peygamber ile Taif musalehasında halk uzerinde ribadan olan gerek alacak ve gerek vereceklerinin mevzu' ya'ni metruk ve sakıt olduğu munderıcdi Attab ibni Useyd radıyallahuanh Resulullaha yazdı, o zaman bu âyet nâzil oldu Binaenaleyh Resulullah bunu yazib Attab ibni Useyde «razı olurlarsa febiha yoksa harb i'lân et» diye emretti Ata ve Ikrimenin beyanlarına gore ammi Nebiy Hazreti Abbas ibni Abdulmuttalib ile damadı Nebiy Hazreti Osman ibni Affan radıyallahu anhuma muşterek olarak hurma selemi yapmışlar, ya'ni vakti gelince hurma verilmek üzere pişin para vermişlerdi. Toplama vakti gelince bir kısmını kabzetmişler, mutebakısine de fâiz zamm eylemişlerdi Bu âyet nâzil oldu Suddînin rivayetine gore Hazreti Abbas ile Hazreti Halid ibni Velid Cahiliyede şerik olarak riba ile veresiye muamele yapıyorlardı, islâma geldikleri zaman fâizli pek çok alacakları vardı, bu âyet bunlar hakkında nâzil oldu

Kutubi ehadiste rivayatı sahiha ile tahric olunduğuna gore Ibni Omerle Cabir radıyallahu anhuma bizzat Hazreti Peygamberden şoyle rivayet etmişlerdir ki

Resulullah «Haccetülveda'» günü Mekkede ya'nı Cabırin tasrıhı vechile Arafattakı hutbeı senıyyelerinde «ان كل ربا كان في الجاهلية فهو موضوع و اول ربا اضعه ربا العباس بن عبدالمطلب» = Cahılıyede olan rıbaların hepsı batıl ve sakıttır Ilk ibtal edeceğim rıba da Abbas ibnı Abdulmuttalıbin rıbasıdır» buyurmuş idı Mekke ve Taifin fethı hicretin sekızıncı senesınde ışbu Hacci veda'da onuncu sensinde vakı' olmuş ve bir kaç ay sonra on bırıncı sene içınde vefatı Peygamberî vuku' bulmuş ıdı Bundan anlaşılır kı, ışbu rıba âyetının, Mekkede ılk tatbikatı fi'lıyesı bu hutbede ı'lân buyurulmuş ve mazmunı âyet vechıle makbuzu tenfız ve gayrı makbuzu ıbtal edilmıştır Bınaenaleyh Hazretı Abbasın fâızlerı âyetın bılhassa sebebı nüzulü değilse bile umumî olan hukmünün Mekkede ılk mevrıdı tatbıkı olmuştur Bu âyet müsluman olan kuffarın ahkâmı hakkında buyük bır esastır Bunların zamanı kufurlerınde ahkâmı ıslâma muhalıf ve fakat beyınlerınde mu'teber olmak uzere yaptıkları sabık muameleler esasından fesh-u nakzedılmez, lâkın ba'del'ıslâm vakı' olacak olan netaıci, ahkâmı ıslâma gore hallolunur Meselâ beyınlerınde caız ve fakat ıslâmda gayrı caız bır nıkâh akdetmıs bulunsalar bu mafuvdur Lakın o emr-u ta'kıb olunmaz, meselâ hâlı kufurde bır sud kardeşını nıkâh etmış ve dahıl olmus bulunsa, bu nıkâh sabıka nazaran mu'teberdır Verılen mehır gerı alınmaz Fakat ba'delıslâm ıbka da edılmez Beyınlerı tefrık olunur Mehır verılmemış ıse mehrı mısıl bıle verdırılır Işte ıbaresı rıbaya tealluk eden bu âyet delâletı ı'tıbarıle muameleı saırede dahı esastır, Kezalık Haccetul'veda' hutbesı bır çok ahkâma esastır Ezcumıle bu delâlet edıyor kı darı harbde vakı' olan akıdler fasıd olarak yapılmış olsalar bıle fetıhten sonra ı'tıraz ıle esasından feshedılmez Zıra ma'lûm kı âyetın nüzulu ıle Mekkede gayrı makbuz rıbaların ıbtalını ı'lân eden bu hutbeı Nebevıyye arasında Mekkenın fethınden evvel cereyan etmış bır takım ukudı rıba vardı Demek kı bır darı

harbde muslümanlarla dığerleri arasında vakı' olan akıdler o darı harbı muslümanların fethınden sonra esasından feshedılmez Makbuz olanlar ıade olunmaz. Işbu rıba ahkâmında olduğu gıbi fasıd kısım ıdame de olunmaz. Ya'nı hukmı fetıh makablıne şamıl olmaz, ancak maba'dıne nâzır olur. Bu beyanattan şu neticeleri alabılırız Evvelâ, âyetı rıbanın nüzulü sade Haccetülvedadan değıl fetlıı Mekkeden bıle bıraz mukaddem ımış, sanıyen rıba ıçın kâfır veya âsıye ılânı harb ferızası darı harbde değıl, dârı ıslâm ıçınde ve tâbı'ıyyetı ıslâmıyyeyı kabul etmış olanlara nezaran bır hukumdur Müslumanların vazıfesı darı harbe rıbanın lağvını teklıf ıçın harb ı'lân etmek değıl, kendı memleketlerını müslım veya gayrı muslım kım olursa olsun rıba fıtnesıne ma'ruz bırakacak olanlardan muhafaza etmektır Bunun ıçın «ياايها الذين امنوا اتقوا الله» dıye hıtab buyurulmuş «يا ايها الناس» denılmemıştır. Mü'mınlerın vılâyetı de darı ıslâma aıddır Darı harbe tecavuz etmez Bu ma'naya bınaendır kı Rasulullah tabııyyetı ıslamıda bulunmıyanlara terkı rıbayı teklıf etmedığı halde zımmetı ıslâma gıren Necran Nasârasına rıba yememek ve rıba yıyenden zımmetı berı olmak üzere ahıd vermış ve «ya rıbayı terkedersınız veya Allah ve Rasulunden harb malûmunuz olsun» dıye de yazarak bu âyetın mazmununu teblığ' buyurmuştur Zıra darı ıslâmda ehlı zımmetın ahdı, hukuk noktaı nazarından ehlı ıslâmın ımanı makamındadır Ve ehlı zımmet ıbadat ıle değıl, fakat muamelât ıle mukelleftır

Velhasıl darı ıslâmda rıba muamelesı yapanlar gerek saıkaı kufr-u ırtıdad ıle yapsınlar, kerekse saikaı fısk-u ısyan ıle yapsınlar, her ıkı surette de Allahın ve Rasulunun harbıne mustahıktır Fakat tevbe edenlerın de re'. sulmallerı bılâ zıyade vela noksan mahfuzdur Şukadar kı bunun derhal edası da medyunun yesarıle meşruttur (وان كان ذو عسرة) ve eğer medyun zuğurt bulunursa (فنظرة الى

(ميسرة) o halde hüküm bızzarure halı yüsrune ıntızardır. Ona verebilecek bir hale gelıncıye kadar mühlet verılmek lâzım gelır (وان تصدقوا) ve bu gıbı borclulara alacağınızı tasadduk etmenız (خير لكم) sızın ıçın mühlet vermekten daha hayırlıdır Sevabı daha çoktur (ان كنتم تعلمون) Eğer bılırseniz boyle yaparsınız. «Bu âyetın hükmu bıddelâle bütun duyunata şamıldır Buda ahkâmı mudayenatta bır esastır Bunun ıçın medyunun usrü tahakkuk ederse habsedilmez Medyun olan fakırlere borçtan kurtulmaları ıçın muavenet ve tasadduk etmek de buyuk bır hayır teşkıl eder

Ey ehlı ıman! bunları yapınız (واتقوا يوما) ve oyle bır gune korununuz kı (ترجعون فيه الى الله) o gun Allaha ırca' olunacaksınız — yahud — rucu' edeceksınız (ثم توفى كل نفس ماكسبت) Sonra her nefse kazandığını balıgan mabelağ odenecek (وهم لايظلمون) ve bunlar zulmedılmış de olmıyacaklardır Bu kıyamette muebbeden azab ve ukubete de ma ruz olsalar bunda mazlûm bulunmıyacaklar, çünku kendı kazançlarını alacaklardır»

Ibnı Abbas hazretlerınden mervıdır kı bu âyet kur'anın en son nâzıl olan âyetıdır Şoyle kı Rasulullah hacc-ettığı zaman âyetı kelâle, yânı «يستفتونك قل الله يفتيكم في الكلالة» âyetı nâzıl olmuştu Sonra Arafatta vakfede ıken «اليوم اكملت لكم دينكم واتممت عليكم نعمتى» nâzıl oldu Sonra da ışbu «واتقوا يوما ترجعون فيه الى الله» nâzıl oldu Ve Cıbrıl aleyhısselâm ‹Ya Muhammed! Bunu Bakareden ıkı yuz seksenıncı âyetın başına koy› dedı ve bundan sonra Rasulullah seksen bır gun yaşadı kı yırmi

bır gün veya yedı gün, yahud üç saat yaşadığı da söylenmıştır. Eyi veya kötü amellere ileride terettüb edecek ecır vaya ceza sahıblerının kazancı olmak üzere ındallah defterlerine kaydolunmuş bir karz veya taahhüd mesabesınde bulunduğundan son nâzıl olan bu âyetin vefatı ve yevmı kıyametı ıhtar ederek nâzil olması pek ma'nidar olduğu gıbı bunun bılhasa rıba bahsını ta'kıb ederek mudayenat ahkâmı mıyanına kayd oluuması da gayet belığ' ve ma'nıdardır

Ahkâmı ınfak, vesaıtı kesıbden olan bey'-ü rıba ahkâmına, bu da ahkâmı müdayenata muncer olmuş, deyn ise evvel emırde taahhud ve zımmet denılen haysiyyeti ınsanıyye ıle kaım bır vasıf bulunmuş olmagla Cenabı hak bunu bızzat mısakı ezelîsı tahtına alarak nıhayet en buyuk mueyyıdesı olan hıssı dın-ı takvaya rabtetmış ve fakat hıssı takvanın kesbı halâla manı' olacak menfı bır surette karar kılmaması ıçın bundan sonra alelıtlak mu davenatın vesaikı tahrırıyyeye rabtı ve usulı kıtabetı ıle dereceı tâlıyede bulunan tevsıkatı zahıresını ve dığer ahkâmı esasıyyesını beyan ederek buyurmuştur kı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ
وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ
كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ
اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ
سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ

وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ
لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ
مِنَ الشُّهَدَاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى
وَلَا يَاْبَ الشُّهَدَاءُ اِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْـَٔمُوا اَنْ تَكْتُبُوهُ
صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰى اَجَلِهِ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ
لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوا اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً
تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا
وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا
شَهِيدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا
اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ❁
وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهٰنٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ
اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ

وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ
اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلٖيمٌ

Mealı Şerifi

Ey o bütün iman edenler! Muayyen bir va'de ile borclaştığınız vakıt onu yazın, hem aranızda doğrulukla tanınmış bir yazı bilen yazsın, bir yazı bilen de kendisine Allahın öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın da yazsın; bir de hak kendi üzerinde olan adam söyleyib yazdırsın ve her biri Rabbı Allahızülcelâlden korksun da haktan bir şey eksiltmesin; Şayed borclu bir sefih veya küçük veya kendisi söyleyip yazdıramıyacak ise velisi dosdoğru söyleyip yazdırsın, erkeklerinizden iki hazırı şahid de yapın, şayed ikisi de erkek olamıyorsa o zaman doğruluğuna emin olduğunuz şahidlerden bir erkekle iki kadın ki biri unutunca diğeri hatırlatsın, şahidler de çağırıldıklarında kaçınmasınlar, siz yazanlar da az olmuş çok olmuş onu va'desine kadar yazmaktan usanmayın, bu, Allah yanında adalete daha muvafık olduğu gibi hem şahadet için daha sağlam, hem şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir, meğer ki aranızd hemen devredeceğiniz bir ticaret olsun, o zaman bunu yazmamanızda size bir beis yoktur, alım satım yaptığınız vakit de şahid tutun, bir de ne yazan ne şehadet eden zararlandırılmasın, eğer ederseniz o mutlak kendinize dokunacak bir fısk olur, hem Allahtan korkun Allah size ilim öğretiyor, ve Allah her şeyi bilir ○ Ve eğer seferber iseniz bir yazıcı da bulamadınızsa o vakıt kabzedilmiş rehinler, yok birbirinize emin olmuşsanız kendisine inanılan adam Rabbı olan Allahtan korksun da üzerindeki emaneti te'diye etsin,

bir de şehadeti ketmetmeyin, onu kim ketmederse mutlak onun kalbi vebal içindedir ve Allah her ne yaparsanız bilir *

KIRAET — «ان تضل» Hamze kıraetinde «hemze» nin kesriyle «ان تضل» ، «فتذكر» İbni Kesir, Ebu Amr, Yakub kıraetlerinde ‹ ذ › ın sükûnu ve « ك » şeddesiz olarak ‹فتذكر› Hamze kıraetinde de «ر» nın zammıyle «فتذكر» ، «تجارةً حاضرةً» Âsım kıraetinden maadasında ref'ile «تجارةٌ حاضرةٌ» ، ‹ولا يضار› Ebu Cafer kıraetinde ‹ ر › şeddesiz «فرهان» İbni Kesir ve Ebu Amr kıraetlerinde de « ر » ve « ه » nın zammıyle elifsiz «فرهن» okunur

Bu birinci âyete âyeti müdayene tabir olunur ki Kur'anda en uzun âyet budur Bir rivayette sebebi nüzulu selem yani peşin semen ile veresi mal almak ise de hukmu her nevi buyû'-u mudayenata şamildir Ancak ehli lûgat demişlerdir ki karz deynin gayrıdır Binaenaleyh bu âyetteki şart, asıl karza şamil olmamak lâzım gelir Fıkhen de karz, bidayeten emanet, nihayeten bey'i sarftır Onun tediyesi bir vakti muayyen ile tayin olunamaz

(ياايها الذين امنوا) Ey iman edenler - (اذاتداينتم بدين الى اجل مسمى) bir eceli müsemmaya, yani gün, ay gibi ma'lûmiyyet ifade ve cehaleti ref'edecek surette ta'yin edilmiş bir vakte kadar her hangi bir borc ile muamele yaptığınız vakit (فاكتبوه) o borcu yazınız, binaenaleyh Allah ribayı haram kıldı diye borc ile veresiye muamelelerin hepsini haram kılmış zannetmemelidir Borçlaşabilirsiniz, fakat alış verişte borcun vadesi malûm olmalı, bir de yazılarak tevsik edilmelidir (وليكتب بينكم كاتب بالعدل) ve bunu tarafeynden hiç birine meyletmiyecek, alessevivye iki tarafın da hukukunu olduğu gibi gözeterek yazabilecek bi taraf bir kâtibi adl aranızda yazsın, yekdiğerinizin gıyabında her

birınız kendi kendine veya kâtibi hususîsi ile kendi deftermе ve yalnız kendı hisabına yazdırabilırse de bununla iktıfa edılmesın (ولايأب كاتب ان يكتب كما علمه الله) müracaat olunan hıç bir kâtıb de Allahın ona oğrettiği gibi — yani tahrirı vesaıkta mukarrer usuli kitabete tevfıkan, yahud demın bildirıldiği üzere adl-ü hakkaniyyet dairesinde, yahud bir ihsanı ılahî olan kudretı kıtabetin şükranesi olarak — yazmaktan ımtina etmesın (فليكتب) de öylece yazsın » — Bunu yazmak farzı kifayedir, taayyün edınce farzı aynolur Bunun ıçin hukûmetın kâtıbı vesaık, tabiri aharle kâtıbi adl tayın etmesı de vezaıfındendır Ve boyle kâtıblerın muracaat vukuunda yazmaları farzı ayndır. (وليملل الذى عليه الحق) ve hak, üzerınde bulunan, yanı medyun olan taraf ımlâ etsın. Çunku yazılacak senedin mazmunu onun ıkrarı bulunacak, şehadet de onun aleyhıne olacaktır O halde zabtolunacak ıfade, mukırrın takrırı olmalı, senedi o verınelıdır —

IMLÂL, ımlâ' kelımesının aslı veya muradıfıdır kı ezbere soyleyib yazdırmak demektır — Bundan şu da anlaşılır ki boyle bır müdayenede borcun senede rabtını borclu taraf teklıf etmeli, o yazdırmalıdır Bınaenaleyh tamamen ımlâ etsin yazdırsın (وليتق الله ربه) ve ımlâ ederken kâtıbden vesaireden değıl, rabbı olan Allahtan korksun da (ولايبخس منه شيئا) o haktan zerre kadar bır şey tenkıs etmesın, ifadesinde hile ve hud'aya saparak veya ba'zı kuyudı müdafıa dercederek vak'anın halen veya ıstikbalen cereyanı hukukîsini değıştirmesin (فان كان الذى عليه الحق سفيها اوضعيفا اولا يستطيع ان يمل) imdi hak, üzerınde bulunan borçlu malını ısraf ve telef eder hafıf akıllı bır sefıh yahud sagır veya ma'tuh bir zaif yahud

dilsizlik, tutukluk, cehalet vesaire gibi her hangı bır sebebten dolayı bizzat soyleyıb yazdırmağa gücü yetmez bir kimse ise (فليملل وليه بالعدل) velisı, ya'nı onun yerıne işine bakan veliyyi umuru, vasısi, vekılı, tercümanı yahud velıyyi deyn olan daım adl-ü hakkaniyyet veçhıle ımlâ etsin, o yazdırsın, yaptığınız borcu boyle yazınız (واستشهدوا شهيدين من رجالكم) hem de sız mü'mınlerın erkeklerinizden lâekal ıkı şahıd ışhad edıb ındelıktıza buna şahadet etmelerini taleb edinız. — «من الرجال» buyurulmayıb da «من رجالكم» buyurulması, çocukların, kezalık mü'mınler aleyhıne gayrı mü'mınlerın şehadeti kâfi olmadığını anlatıyor Ya'ni sizın rıcalınızdan, rıcali mü'mınînden olmıyan erkeklerın sız mü'mınler aleyhıne şehadetlerı kâfi gelmez (فان لم يكونا رجلين) eğer ıkı erkek olmazsa (فرجل وامرأتان) bır erkekle ıkı kadın şahıd olsunlar, oyle kı bunlar (ممن ترضون من الشهداء) şehadetlerıne razı olacağınız sızce adalet ve mevsukıyyetlerı ma'lûm şahıdlerden bulunsunlar, yoksa keyfe mettefak bır erkek ıle ıkı kadının ve kezalık ıkı erkeğın şehadetlerı mu'teber olmaz, dığer bır âyette «واستشهدوا ذوى عدل منكم» buyurulduğu gıbı adalet de şarttır. Sonra bır erkek yerıne ıkı kadın olsun kı — (ان تضل احديهما فتذكر احديهما الاخرى) bırısı unutacağından bırısı dığerıne tezkır ve ıhtar etsın, yahud — Hamze kıraetıne gore — birısı unutur, şaşırırsa bırısı diğerıne hatırlatır — Ya'nı şehadete ehliyyetın şartlarından bırısı de hakkıyle zabt ü hıfızdır. Ahlâkı marzıyyesı olmıyanların şehadetı mu'teber olmıyacağı gıbı ahzınde veya zabtında halel bulunanların dahı şehadetı mu'teber değıldır. Fakat zabt için evvelinden ahırına kadar her lâhza hafızasında

tutmak da şert değıldır Elverır kı edayı şehadet edeceğı sırada hakkıyle tezekkür ve tahattur etmış bulunsun Demek kı bır vak'ayı defterıne kaydeden bunu bir mud-det unutsa da sonra o deftere müracaat ettiğı zaman zıhnınden eyıce hatırlarsa şahadet edebılır Kendı kendıne «kaydetmışım amma hâlâ ıyı hatırlayamıyorum» dıyorsa edemez Şahıdlerın ıhtara tâbı' olması da ıyı olmaz Unu-tan şahıd kendılığınden hatırlıyabılmelı, nısabı şehadetın lâekal ıkı olması da reyb-u tohmetı, ıhtımalı hata ve nısyanı bertaraf ederek zabtın ve adaletın kuvvetını tebyın ettırmek ıçındır Işte suretı umumıyede mulâ-haza edıldığı zaman erkeklere nısbetle kadınlarda kuvvetı zabt, nakıs ve ıhtımalı nısyan galıbtır Boyle olmıyanları bulunabılırse de ı'tıbar cınse ve ekseredır Bunu şoyle mulâhaza edebılırız Evvelâ kadınlık fıtratınde hassasıy-yet galıbdır ve galebeı hassasıyyet, kesretı teessuratı ıstılzam eder Kesretı teessur ıse esbabı nısyandandır ve zabt-u hıfz ısı sadece bır zekâ mes'elesı değıldır Bır çok zekı ınsanlar vardır kı zıyadeı hassasıyyetınden ve kesretı teessurunden naşı hafızasına ı'tımad olunamaz Sanıyen kadında enfusıyyet galıbdır Hâdısatı âfakıyye onu derecei sanıyede alâkadar eder Doğrusu muamelât ve mudayenatı nas gıbı âfakî vekayı ıle meşgul olmak veya ışgal edıl-mek kadınlık ıçın arzu edılecek bır kemal değıldır Bun-lar esas ıtıbarıyle erkeklerın ışı olmalıdır Bınaenaleyh kadın mukemmel bır kadın olmak uzere düşunülduğü zaman bu gıbı hâdısatı harıcıyyeyı mustakıllen ta'kıb ederek şehadet edebılecek surette zabt ü hıfz ıle ıştıgalden âzade kalmak ve bu gıbı ışlere re'sen sevkedılmemek ıcab eder Salı-sen kadında haya ve hıcab galıbdır ve galıb olmalıdır onun kıymetı nev'ıyyesı en cuz'î bır meşgulıyyetle zayı' olur Bunun ıçın vakayın muhtıraları kadında erkekten azdır Bu şeraıt altında bır kadına şehadet tahmılı onu ızrar ve ız'ac etmektır Rabıan kadının fıtratı ve kemalı nev'îsi

erkeğe mütekabil olduğundan erkekleşmek kadın için bir züldür Buna binaendir ki kadınlaşmış mütehannis ricalin şahadeti mu'teber olamıyacağı gibi erkekleşmiş müterecci nisvanın şehadeti de caiz değildir Bunların ikisi de kemalı nev'ilerinden uzaklaşmış, sukut etmişlerdir Boyle kalbi hakikate mutemayil olanların şehadetleri de tahrifi hak tohmetinden azâde kalamaz Şu halde fitreti hak kadının kemaliyle, erkeğin kemalini bil'vucuh tefrik etmiş bulunduğundan kadının vakıatı hariciyyeye aid zabtında noksan ihtimali fazla bulunması kemalı nev'îsinin muktezasıdır. Bunun için şehadet edilecek vakıayı kadın erkekten ziyade unutabilir Lâkin unuttuktan sonra tekrar hakkıyle tezekkur ve tahattur edebilirse şahadet etmesi mumkin olur Kadını re'sen zaptı vakayıa mecbur tutmak revayı hak olmadığı gibi ledelhicab uzerine tahmil edilen şehadeti de hesbelbeşeriyye unuttuğu zaman da onu haricî muhtıralarla tahattura sevketmek de revayı hak değildir Binaenaleyh bir erkek mukabilinde yalnız bir kadına tahmili şehadet icabı hakka muvafık olmaz Ancak bunlar iki kadın oldukları zaman birinin unuttuğunu diğeri, diğerinin unuttuğunu da obirisi unutmamış olabileceklerinden bunlar edayı şehadetten evvel haricî hiç bir ihtara tabi' ve muhtac olmaksızın yekdiğeriyle hasbihal ederek kendi kendilerine mutekabil ihtarat ile zabıtlarını takviye ve tesbit edebilir ve bu suretle hem kendi haysiyyetlerini, hem de tahmil olundukları emri hakkı muhafaza eyleyebilirler Şayed hiç unutmamış bulunurlarsa vaz'iyyetleri daha kuvvetli olur Şu halde bu tezkir-u ihtar mahkemede edayı şehadet sırasında olacak diye anlaşılmamalıdır. Çunkü bu hal şehadetin kabulune mani' olabilir Işte bir taraftan kadın fıtratının ve hukukunun, bir taraftan da kukuki nâsin muhafazası ve te'yidi noktai nazarından erkeklerin vâkıf olabilecekleri umurda kadın işhad edilmemeli, kadınlara vazifei şehadet tahmil olun-

mamalıdır. Bu gibı umurda erkek bulunamayıb da kadına müracaat zarureti hasıl olunca da bu vazife bır erhek mukabılinde bır kadına değil iki kadına tahmıl edilmelıdır. Şu halde erkeklerın muttali' olmaları caız olmıyan hususatta yalnız kadınların ıhbariyle ve hattâ sırasına göre bir kadının ıhbariyle de amel caiz olur. Meselâ kadınlar hamamında cereyan eden bir hâdisenin şahıdi ancak kadın olabılir. Ve bir çocuğun annesinden vilâdeti bir kabilenin haberıyle sabit olur.

(ولا يأب الشهداء اذا ما دعوا) Bır de şahıdler her ne vakit şehadete da'vet olunurlarsa imtina' etmesinler.» — Bınaenaleyh gerek tahammül ve gerek eda olsun şehadet içın vuku' bulan da'vete icabet farzı kıfayedir. Hıç kımse gıtınezse herkes âsım olur. Gıden bulunur da maksad hasıl olursa diğerleri de günahtan kurtulur. Başkası bulunmaz da muayyen kimselerın gıtmesıne ıhtıyac tahakkuk ederse o vakıt bunların şehadet ıçın davete ıcabet etmeleri farzı ayın olur Ba'zı ulema bu nehyın yalnız tahammüle, ba'zıları da yalnız edaya aid olduğunu beyan etmışler ve bır çokları ıkıncıye hükmeylemişler ıse de ahkâmı Kur'anda beyan olunduğu uzere hükum mutlaktır. Ve «اذا ما دعوا» eamdır. Bunun sebebı nüzulünde Katadeden «bu hususta bir adam oba oba dolaşır kımse aldırmazdı, bu nâzıl oldu» dıye rıvayet edılmıştır Bınaenaleyh eda farızası daha muhım olmakla beraber ıhtıyac vukuunda gerek tahammül ve gerek edayı sehadet farzı ayın olur. — Hasılı böyle yapınız (ولا تسئموا ان تكتبوه صغيرا او كبيرا الى اجله) ve büyük olsun küçük olsun o deynı veya hakkı eceline varıncaya kadar yazmaktan usanmayınız, az olsun çok olsun yazınız ve ecel-u müddetine varıncıya kadar bütün müfredat ve evsafıle mufassalen yazınız, her cihetı vazıh olsun «azdır, ehemmıyyetı yoktur, canım su ciheti bellıdir. Yazmaya lüzum yotur» demeyınız. Yazmağa ve mufassalen yazmağa

üşenib de baştan savmayınız — Bu fıkra balâdakı «واكتبوه» emrinin bir tavzih ve te'kidı olmak üzere kâtiblere hıtab gibi tefsir olunuyor. Fakat bunun daha şumullü olarak sened tahririnden başka gerek dayin ve gerek medyun tarafından deynin ayrıca kendı defterlerine kaydını, kezalik şahidlerin dahı şehadetını tahammül ettikleri hakkı zapt için mümkin olduğu kadar yazmalarını ıhtar ıle hem tarafeyne, hem kâtiblere, hem şahıdlere hıtab olması da muhtemildır. Ve mabadına nazaran bızce bu ma'na sıyaka daha muvafık görünüyor. Çünkü ey mu'mınler (ذلكم) bóyle mufassalen yazılması üç faıdeyı tazammun eder. Evvela bu (أقسط عند الله) Allah ındında adeldır En zıyade adl-ü ıstıkamettir Vesikaı esasıyye olan takvanın ıcabatına pek muvafıktır Sanıyen (وأقوم للشهادة) ıkameı şehadete de kuvvetlı bir medardır Salısen (وأدنى ألا ترتابوا) kuşkuya, süpheye düşmemenıze en yakın bır sebebdır Deynı, hakkı bu suretle tavsık ettinıznı cınsınde, mıkdarında, müddetınde, şahıdında, şehadetında, yekdığerınıze karşı vaz'ıyyetı ahlâkıyye ve hukukıyye-vu ıctımaıyyenızde emnıyyet hasıl eder Şüpheden kurtulur, yakîn üzere bulunabılirsınız O halde bunları yapınız (إلا أن تكون تجارة حاضرة تديرونها بينكم) megerkı yaptığınız ış aranızda yedbeyd alıp vereceğınız temamen peşın hâzır bır tıcaret muamelesı olsun [1] yahud meğerkı ıki taraftan aranızda yed-

[1] Tıcaret, rıbh ve kâr tasavvur-u kasdıle yapılan tasarrufı malîdıı kı esası bey'-u şıradır Bunun ıçın rıbh kasdıle değıl, aynen ıntıfa kasdıle yapılan bey'a tıcaret denmez Lâkın gerek peşın gerek veresı olsun akdı bey'ı şeran ıcab ve kabul ile tamam olacağından filhal mevcud ıse de teslım ve tesellum vuku bulmadan bu mevcudıyyet ıtıbarî olduğu ıçın goz önunde hâzır değıl demektır Buna ışareten ticaretı hâzıre peşıne ıtlak edılmış ve ıltıbas kalmamak ıçın «تديرونها بينكم» dıye tavzıh olunmuştur Maamafih tıcaret malı tıcarete de ıtlak edılır kı bu surette sıfatı mufassıre olmaz

beyed alıb vereceğiniz hâzır bır malı ticaret bulunsun O zaman (فليس عليكم جناح الا تكتبوها) onu yazmamanız da size bır beis ve zarar yoktur» — Demek kı yıne yazmakta fena bır şey degıldır Muştereken bir kâtıbı adl huzurunda sened tahrırıne luzum yoksa da her ıhtımale karşı hususî bir surette veya ıcmalen yekdığerıne bır muhtıra olmak uzere mumkın olduğu kadar yazılıverırse fena da olmaz Lâkın vazı bılmıyen ekser nas ıçın bunda harec ve meşakkat bulunacağı, bu ıse faıdeden büyük zarar getırebıleceğı cıhetle bunun yerıne buyuruluvor kı yazmamanızda beıs yok amma (واشهدوا اذا تبايعتم) velev pışın olsun bır mubayea, bır alım satım yaptığınızda ışhad edınız, şahıd huzurunda alenen yapınız, her kesten gızlı bır surette yapmayınız — Muamelât ve emvalı tıcarıyye şubheden salım olsun, çunku hırsızlık mal kaçırmıyor, alış verıs yapıyorsunez Bunun ıçın mubayeatın goz onunde yapılması emnıyyet ve hukuk noktaı nazarından her halde bır ıhtıyattır Cumhurı mufessırîn beyan edıyorlar kı bu âyetteki nedıb ıhtıyat ıcındır (ولا يضار كاتب ولا شهيد) bırde ne kâtıb, ne şahıd, ızrara kalkışmasın, ındelmuracaa ıcabet etmemek veya kıtabet u şehadetı tahrıf ve tağyır eylemek gıbı ahlaksızlıkla eshabı hukuku zararlandırmasın, yahud — لايضار mechul sığası olduğuna gore — ne kâtıb ne şahıd ızrar edılmesın, bunlara kıtabet veya şehadet gıbı bır vazıfeı dınıyye tahmıl olunurken kendılerınce muhımm olan ışlerınden alıkonulmak veya ta'yın edılen hududdan çıkılıb zıyade teklıfatta bulunmak yahud kâtıbe ucretını vermemek gıbı bır suretle zarar da verılmesın (وان تفعلوا) ve eğer ızrar yaparsanız (فانه فسوق بكم) bu her halde sızın ıçın bır fısıktır, Hak tealâya ıta-

atten çıkmaktır Bunu yapmayınız (واتقوا الله) Allahdan korkunz, ıkabından korununuz, vıkayesıne gırınız (ويعلمكم الله) Allah sıze daha zıyade ılımler öğretecek, masalıhınızı tazammun eden ahkâmını, maarıfını belleteçektır - (والله بكل شيء عليم) Allah her şey'e alîmdır Bınaenaleyh emırlerıne ıtaat, nehiylerınden ıctınab, va'dıne ı'tımad, kendıne ta'zîm ıle hukuk ve muamelâtınızı tevsık edınız esaslı tevsık dın ve takva olduğunu unutmayınız

(وان كنتم على سفر ولم تجدوا كاتبا) ve şayed sefer uzerınde olun, bır kâtıb de bulamazsanız (فرهان مقبوضة) O zaman vesıkalarınız kabz edılmış rehınlerdır" Gerçı rehın alınabılmek bu zamana bu şartlara munhasır değıldır Hazarda kâtıb ve kıtabet mumkın ıken dahı rehın almak sahîh ve caızdır Fakat kâtıb bulunmadığı, sened ve kıtabet ıle tevsıka ımkân olmadığı zaman rehın taayyun eder Bınaenaleyh bu sartlar rehnın sıhhat ve cevazının değıl, tevsık ıçın taayyununun şartıdır. Yanı bu şartın «seferde olmaz veya kâtıb bulursanız rehın alamazsınız» dıye mefhumu muhalıfı muteber değıldır Mantıkan malûmdur kı mukaddemenın nakızı tâlının nakızını ıstılzam etmez Ancak şart bulunduğu zaman meşrut lâzım gelır Şu halde sefer ve kâtıb bulunamamak rehnın şartı cevaz ve sıhhatı değıl, şartı vucub veya nedbıdır Ve bu şartta esas, kâtıbın bulunamaması hasebıyle kıtabetın ımkânsızlığıdır Sefer bunun sebebı âdî ve ekserîsıdır Ta'bırı aharle ıhtırazî değıl, kaydı vukuîdır Dığer esbabı ma'zeretten bırıle dahı hazarda kâtıb bulunmazsa hukum yıne boyle olacaktır, Hazarda rehnın cevazı fi'lı nebevî ıle de sabıttır Çunku Rasulullah halı hazarda zırhlı gumleğını rehnetmıştır Maama-

fıh âyet şunu gösterıyor kı sened ve kıtâbet ıle tevsik mümkün oldukça mü'mınler beynındeki müdayenatta rehin taleb etmek caiz olsada mendub olmiyacaktır. Meger ki bır ma'zeret bulunsun, bırde anlaşılıyor kı rehnın tamam olması için kabız şarttır, ınakbuz olmiyan rehın bır tevsik ıfade etmez. Zaten rehnin ma'nasında habs etmek vardır. Şu halde rehnin bir hıssaı şayıa olmasıda doğru olmaz. İşte esas olmak üzere müdayenat ve muamelâtta üç nevı' tevsık vardır· Kitabet, ışhad, rehın Fıkrı dın-ü takva hakkı tesbıt ve ihkaka hızmet eden bu gıbı tevsıkata manı' olmamalı, hatta saık olmalıdır. Mü'mınler mudayenat ve muamelatta bu tevsıkata rıayet etmelı ve bu suretle malı halâli muhafaza ve helâk-u zaya'dan sıyanet ederek tarıkı meşru ıle kesb-ü ıstıhsale sa'y eylemelidır kı ınsan bu sayede fîsebılıllah ınfaka kudretyab olsun Magdubı ılâhî olan riba ve eşbahı maasıyden sakınsın da tekvaya devamı mümkin olabılsın. Görülüyor kı hukukı beşer ıçin bu mıyanda en buyük te'mınat Haktealâya inkıyad ile ahkâmına ı'tısam bahş eden hıssı dın-u takvadadır Bu olmayınca dığer tevsıkatı tâlıyenın fevaıdı pek mahduddur

İmdı (فان امن بعضكم بعضا) ba'zınız ba'zınıze, ba'zı dayınler ba'zı medyunlara temamen emniyyet eder, rehın almaz, Bu tevsıkattan hiç bırıne lüzum gormezse (فليؤد الذى اؤتمن امانته) emniyyet olunan kımse de emanetını te'dıye etsın, emnıyyete lâyık olduğunu bıhakkın ısbat eylesın demek oluyor kı balâda emr olunan üç tevsikten hiç bırini yapmayıb da alel'ıtlak emnıyyet etmek dahi caızdır. O halde buna mukabıl olan balâdakı «فاكتبوه», ve «اشهدوا» emirleri «فرهان مقبوضة» mülâzemesı vücub ıçın değil, nedb ıçındır, Zıra vucube mahmul olursa o vücubun bununla mensuh olmasını ıktıza edecektir Fılhakika Hasan, Şa'bi.

Hakem ibnıuyeyne gibi bazı müfessirîn bunun evvelkileri nâsıh olduğunu dermiyan etmıştir. Lâkin İbnı Abbas hazretlerı âyeti müdayenede nesıh yoktur, muhkemdır diye tasrıh ettiği ve bu âyetin nüzulü evvelkınden muahhar olduğuna dair bır sarahat de bulunmadığı ve halbuki tarih muahhar olmadıkça nesıh bulunamiyacağı cihetle cümhurı müfessirîn burada nesıh bulunmadığında ittifak etmekle beraber ekserisi ışbu cevazı emnıyyetın nâsıh değil, karinei nedb olduğuna, Ata', Ibni Cüreyc, Nahaî gıbı bazıları da bu cevaz «وان كنتم على سفر ولم تجدوا كاتبا» şartına merbut ve kâtıb bulunamaması halıne müterettıb bulunmasına gore rehnın nedbıne karıne olursa da ımkân takdirindekı emırlerin nedbe hamlinı ıktıza etmıyeceğinden hali ımkân da kıtabet ve ışhadın vacib olduğuna kaıl olmuşlardır Ahkâmı kur'anda Ebu Bekrı Razînın beyanına nazaran fıkıh nedb uzerındedır Fakat her ne olursa olsun emnıyyet edılen şahıs emanetı bihakkın eda etmek farz olduğunu bilsın (وليتق الله ربه) ve Rabbı olan Allah tealâdan korksun da emnıyyetı hıç bir vechıle suı ıstımal etmesın (ولا تكتموا الشهادة) sız de şehadetı ketmeylemeyınız, ey şahıdler ledelhace edayı şehadetten hem ımtına' etmeyiniz, hem de gorub bıldığınız hakk-u hakıkatı gızlemeyınız, ey medvunlar siz de nefsınızde ma'lûm ve meşhudunuz olan borcunuzu ınkâr eylemeyınız Zıra (ومن يكتمها) her kım şehadeti ketmederse (فانه آثم قلبه) Her halde o kalbı günahkâr bır kımsedır. Ketmi şahadet günahı oyle zahırî ve harıcî bır uzvun günahı değıl, bızzat mahallı ıman olan kalb-ü nefsin bir günahıdır. Binaenaleyh en büyük kebâırdendir, küfre, akıdesizliğe yakındır. — Netekım Ibni Abbastan mervıdir kı «ekberı kebâır Allaha şırk, yalancı şahıdlık ve ketmi şehadettir» Ketmi şehadet boyle bır kalb güna-

hıdır (والله بما تعملون عليم) Allah ise şehadet veya ketmı şehadet gibı gızli açık zahır veya batında her ne yaparsanız temamıyle bılır Sırası gelince cezasını verır. Sakın kalbde kalan gızlı seyleri kım bılecek demeyınız Zıra

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِي اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۞

Meali Şerifi

Allahındır hep Göklerdeki ve Yerdeki, siz nefislerinizdekini açsanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hisaba çeker sonra dilediğine mağfiret eyler dilediğine de azab, ve Allah her şey'e kadîrdir ۞

KIRAET — يعذب فيغفر Nafı', Ibnı Kesır, Ebu Amır, Hamze, Kısaî, Halefı aşır kıraetlerınde «ر» nın cezmıyle «ويعذب» Ebu Amır, Asım, Ebu Cafer, Yakubdan maadasında «ب» nın cezmı ve «mım» e ıdgamıyle ve ancak Verşde ıdgamsız cezm ıle okunur, ma'nâ farkı yok gıbıdır

SEBEBI NUZUL — Bu âyetın sebebı núzulunde ıkı rıvayet vardır Bırısı ketın u ıkameı şehadet hakkında nâzıl olmuştur, dıgerı, mu'mınlerden kâfırlerı velı ıttıhaz edıb taklıd eylıyenler hakkında nâzıl olmuştur Zıra ısmı kalbın kûfur ıle munasebetı derkârdır

(لله ما فى السموات و ما فى الارض) Bütün Goklerde ve Yerde bulunan her şey bılâ kayd ü şart Allahındır, bütün hakıkatlerı ve nızamı mevcudıyyetlerıyle onun mahlûku, onun mılkıdır. Onunu tahtı tasarruf ve tedbırindedır Bütun kâınatta ılmı ılâhîden gızlı hiç bır şey tasavvur olunamaz o hepsını bılır Sız de bunlarda dahil olduğunuzdan sızın ıçınızde dışınızda her amelınizi bılır (وان تبدوا ما فى انفسكم او تخفوه) ve sız nefıslerınızde sabit olanı ızhar da etsenız ıhfa da etsenız her ıkı takdırde (يحاسبكم به الله) onunla sızı Allah hısaba çeker. Bınaenaleyh ne açık ne gızlı hıç bır fenalık yapmayınız — «ما فى انفسكم» ıtlakıle nefsın her turlu ahval ve ef'al ve keyyfıyatına muhtemıldir. Iradat ve ıhtısasat ve temayülât, tasavvurat ve tahayyulât ve efkâr ve her nevı' havatır ve vesveseler, reyb-u ı'tıkad, ahlâk u melekât ve halât u harekât, ıhtıyarî ve gayrı ıhtıyarî, mustekır ve gayrı mustekır eyı ve kotu nefıste bulunan her şey, bunda dahıl olabılır Fakat evvelâ sıyak, ketmı şahadet gıbı fena şeylere daır olduğundan eyı olanlar zahıren muhasebeden harıc gıbı gorunur Sanıyen «فى انفسكم» zarfı mustekarrı sabıt ve mustekırr olanlarda zahır olduğundan bır var bır yok olan zaıl ve gayrı mutekerrırler harıc gorunur Salısen ızhar ve ıhfa, ef'alı ıhtıyarıyeden oldukları ıçın ınsanların ıradesı ıle alâkası olan a'malı zahıre ve batıne dahıl olub geyrı ıradî olanlar muhasbeden harıc kalır Zıra muhasebe, mutlak zuhur ve hata takdırlerıne değıl, ınsanların ızhar ve ıhfası takdırlerıne muterettıbdır Bu ıse behemehal kasd u nıyyetle olur Boyle olmıyanların zuhur ve hafası bızzat Allah tealânın ızhar ve ıhfasına mustenıddır Lâkın kotuluk, kotuluk olduğundan haddı zatından sebebi elem ve azabdır. Bunun ıçın her ne suretle olursa olsun ınsanlara zuhuru bır azabdır Hele zarurîsı zarurî bır azabdır Bunda muhasebe olmamak da felâhı temın

etmez. O zaman bunu temın edecek olan ancak Allahın ıhfası ve mağfiretidir. Bunun için insanlar mağfireti ilâhıyyeye ıhtiyaçdan kurtulamazlar. Hasılı insanların hiç bir şey'ı Allahdan gızli kalamaz. Bunlardan kendilerinin ızhar-ü ıhfasıyle ırade ve ıhtiyarları taalluk edenlerin hepsının hısabını Allah sorar, mes'ul eder. Eder de (فيغفر لمن يشاء ويعذب من يشاء) mes'ulıyyet tebeyyün ettikten sonra dilediğine mağfiret eder, dıledığıne de azab eyler, Binaenaleyh azabı mahzı adalet, mağfıreti de mahzı fazl-ü ıhsan olur. Gerçı mağfiret, azaba mukaddemdir Lâkin bunlar hükmı meşıyyetıyle cereyan ettığınden mağfiret kıme, adalet kıme nasıb olacağını Allahdan başka kımse bılmez. Bu hakikat karşısında ınsan olanlar kısmetlerıne adalet çıktığı takdırde ıstihkakları azab olmamak ıçın, zahir ve batında her türlü fenalıktan sakınıb ımanı kâmıl ile hasenata sarılmalı ve mehasın-ü fezaılı ıtıyad ederek güzel huylarla ıttısaf etmeli, kendılerınde çırkin şeyler huy, meleke, ahlâk değıl, hal olarak bıle bulunmamalı, nefsınden her fenalığı def'e çalışmalıdır Bunlar nasıl mümkın olur demeyınız (والله على كل شيء قدير) Allah her şeye kadır hem pek zıyade kadırdır Insanları ve sair muhteveyatıyle Semavat ve Arzdakı şeylerın hepsını bılıb halk-u ıcad, ifna ve ımate ettığı gıbı olenlerı tekrar ıhya edıb hafi, celi geçmışın hısabını sormağa, eyılere eyi, kötülere kötü ecr-ü ceza vermeğe, müstehıkki azab olanları mağfıret etmeğe de kadırdir».

Zat ve sıfatı Ilahıyeye enfüs-ü afak bütün âlemîni ışhad ve böyle ıhkâmı şehadet ve ilim akıbinde - «فمافى السموات وما فى الارض» cümlesıyle Ayetül'kürsîye bır ırca'ı nazari muhtevı olan bu âyeti kerime kalb cürmü olan ketmi şehadet gunahının mücazatını ısbat münasebetiyle yukarıdan beri surenın mutazammın olduğu âyât-ü delâilin tekâlif-ü

ahkâmın fezlekesiyle umumî bir muhasebesini yaparak hedefi beyanı erkânı imandan bilhassa mes'elei Ahırete tevcih, bunu da aslı din olan ma'rifetullah mes'elesine ve bilhassa sıfatı ilâhıyeden ılm-ü irade ve kudret sıfatlarına rabtettiği sırada tekrardan salım bedi' bir terci'i bend neşvesi veren «والله على كل شيء قدير» fasılasıyle surenin ahırını ta yukarısında ilk hitabı ammolan «يا ايها الناس اعبدوا» âyetinin evveline bağlıyan ve bu suretle bu kadar mütenevvi' ve müteaddid beyanat ve hitabatın mecmuunu evvel ve ahırı mütenasık bir hitabı amda tevhid eden bir nesci beyan olmuştur Binaenaleyh bununla surenin evvelinde o hitabı amdan mukaddem olan dibacesine mukabil bir hatımeye başlanmış oluyor ki bu hatıme uç âyete baliğ olacaktır Bunlara «havatımi Suretilbakare» denilir Bunlardan birincisi balâda en ziyade kefere ve munafikîn hakkındaki on beş âyete nazirdir Bunu müteakib bunun bazı hafayasını dahi izah eden son iki âyetle de surenin ta başına tenasukunu temamen göstermek ve orada iman ve sair evsaf ile bilkuvve tasvir olunan müttekîni muflihîni burada bil'fiil ta'yin-u tesbit eyliyerek «لاريب فيه هدى للمتقين .. الخ .. و اولئك هم المفلحون» mazmunlarına nazaren hidayet ve tebliğatı ilâhiyenin nasıl bir feyz-u semere verdiğini ve vereceğini ve binaenaleyh imanın hakikate, gaybın şuhuda nasıl geçtiğini ve geçeceğini musbet bir surette anlatmak ve nihayet Fatihadaki «اهدنا الصراط المستقيم .. الخ» duasının bir sureti inkişafını tecelli ettirmek uzere buyuruluyor ki

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا

6

وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَص۪يرُ ۞ لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ
نَفْسًا اِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ
رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَس۪ينَا اَوْ اَخْطَاْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا
اِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا
مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِه۪ وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا
اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ۞

Mealı Şerıfı

Peygamber, Rabbından ne indirıldi ise ona îman getırdı, mü'minler de, her biri "Allaha ve melâikesine ve kitablarına ve peygamberlerıne: Peygamberlerinden hiç birının arasını ayırmayız dıye„ iman getirdiler ve şöyle dedıler: semı'na ve eta'na, gufranını dıleriz ya rabbena! sanadır gidiş ۞ Allah kimseye vüs'unden öte teklıf yapmaz, herkesin kazandığı lehine yüklendiği aleyhinedır, ya rabbena! eğer unuttuk veya kasdımız olmayarak yaptıksa bizi muahaze buyurma, ya rabbena! hem bize bızden evvelkilere yükledığın gibi ağır yük yukleme, ya rabbena! hem de bize takatımız olmayanı yükletme, ve bizden günahlarımızı afiv buyur ve bizlere mağfiretini reva, rahmetinı atâ kıl, sensin mevlâmız, bizi mansur buyur artık seni tanımıyanlara karşı, kahrolsun kâfirler ۞

KIRAET — «وكتبه» Hamze, Kısaî, Halefı âşır kıraetlerınde müfred olarak «كتابه»، «لا نفرق» Ya'kub kıraetinde «يا» ile «لا يفرق» okunur

SEBEBİ NUZUL — Rıvayet olunduğuna göre «وان تبدوا ما فی انفسکم او تخفوه» âyetı nâzıl olunca Eshaba pek şiddetlı geldı, toplanıb Resulullahın huzuruna vardılar, dız çoktüler, «ya Resulallah salât, savm, cıhad, sadaka gıbı takatımız yetecek amellerle mukellef olduk Şımdi ise bu âyet, ınzal olundu Halbukı bızım buna gucümuz yetmıyecek dedıler Ve «Her bırımız kendı gonlunde oyle şeyler konuşur kı Dünyaları verseler bunların kalbınde bulunmasını arzu etmez» dıye ınsanın bılâ ıhtıyar maruz olduğu hatırat ü tasavvurattan bahıs de ettıler Hazretı Peygamber sallallahu aleyhı vesellem «sızden evvelkı eskı ehlı kıtab gıbı « semı'na ve asayna» mı demek ıstıyorsunuz? «سمعنا واطعنا غفرانك ربنا واليك المصير» deyınız» buyurdu, bunu okumağa hepsı bırden okumağa başladılar, okudukça dıllerı yumusadı, o zaman «آمن الرسول» âyetı nâzıl oldu Boyle Allaha tazarru' ve nıyaz ıle ıstığfar ve ıltıcaya devam ettıklerınden dolayı bır muddet sonra da «لا يكلف الله نفسا الا وسعها» âyetı nâzıl olub teklıfı malâyutak endışelerını ızale ettı Demek kı Eshab «ان تبدوا ما فی انفسکم او تخفوه يحاسبکم به الله» nazmı celılının butün ıhtımalâtı zahıre ve hafıyyesını nazarı dıkkate almışlar ve bu haberın mustelzını olduğu ınşa'ı teklıfın azm u ıradeye ıktıran etmeyen havatırı nefsıyyeye dahı şumulu ıhtımalınden korkmuşlar ve kendılerınce âyetın teklıfı malâyutak olmaması lâzım geleceğıne hukmedıb Resulullahdan her ıhtımalı kat' ıle bu hukm-u te'vılı te'yıd edecek bır beyan aramışlardı Buna karşı evvel emırde ıtaatı mutlaka ve ıstiğfar u tazarru' ıle emrolununca derhal ıtaat ettıler nefıslerınde zarurî olan endışeı havatır ıçınde teklıfı İlâhî ve emrı rısaletpenahîyı ıtlakıyle husnı telâkkı eyledıler Allah tealâ da evvelâ bunların ımanı kamıllerını ve bu sem'-u taat ve kemalı daraat ıle rabbena rabbena» dıye ıstığfar ve munhasıran kendısıne ıltıca ve arzı dehalet etmelerını medh u sena ederek tatyıb ve dualarına devam ıçın tergıb, sanıyen bır muddet sonra kemalı rıfk u lûtfunu ızhar edıb «لا يكلف الله نفسا الا وسعها» ıltıfatıyle arzu ve te'vıllerıne göre beyanı hükmetmış ve ıztırablarına

sebeb olan mes'uliyyetı havatır endışesını izale eylemıştir ki işte taatın ve Allaha ilticanın semeresı daima böyle def'i endışe ref'i ve ıztırabdır. Hasan ve Mücahıd ve İbni sirınden ve bır rıvayette İbnı Abbastan rıvayet olunduğuna göre «آمن الرسول», bu ikı âyet, Cıbril vasıtasiyle nâzıl olmamış, Resulullah bunları Leylei Mı'racta bılâ vasıta istima' etmiştır Bınaenaley surei Bakare medenîdir ancak bu ıkı âyet müstesna Maahaza dığer bir rıvayette İbni Abbas ve İbnı Cübeyr ve Dahhâk ve Ata «bunlar da Medınede Cıbrıl ıle nâzıl oldu» demışlerdır Gelelım ma'nasına

(امن الرسول بما انزل اليه من ربه) o Peygamber, ya'ni bu kitabı münzelin tebliğıne me'mur olan o muhatabı hass, balâda «و رفع» «تلك الرسل» «عبده» بعضهم درجات evsafıle ma'lûm bulunan o Resuli müfahham Muhammed Mustafa sallâllahü aleyhı vesellem Rabbından kendıne ınzal edılenın hepsıne ıman ettı, risaletını şüphe ıle değıl bu îman ve ıykan ıle yaptı, Rabbından gelene hem o inandı (والمؤمنون) hem de onun ummeti olan ve yukarıda evsafı umumıyyelerı beyan edılen o mü'mınler (كل امن بالله و ملئكته و كتبه و رسله) her bırı Allaha ve Allahın Meleklerıne ve Kıtablarına — yahud kitabına — ve Peygamberlerıne Allahın olmaları haysıyyetıyle ıman getırdıler «قولوا امنا بالله وما انزل الينا وما انزل الخ» gıbı emırlere tevfıkan— (لا نفرق بين احد من رسله) bız Allahın Peygamberlerinden hıç bırısının arasını ayırmayız Bırının Peygamberlığını tasdik dığerını tekzıb ederek aralarını tefrık etmeyız hepsını derecelerıne gore Peygamber tanırız [«تلك الرسل فضلنا بعضهم على بعض» âyetıne bak] dıye ıman ettıler (و قالوا) ve bu ıman ıle şöyle dedıler (سمعنا و اطعنا) dınledık ve itaat ettık, haktan gelene kulak verdık belledık ve kerhen değıl, tav'an rızamızla seve seve tuttuk, (غفرانك ربنا) gufranını niyaz ederiz Rabbımız! — Ne kadar itaat etsek yıne kusurumuz çok,

hele hatıratı nefsanıyyeden kurtuluş yok (واليك المصير) akıbet varılacak merci' de ancak sensın, senden geldiğimiz gibı dönüüb dolaşıb yıne sana geleceğız, olüm, Ahıret, ba's hak yarabbi' ölümden sonra dönulüb sana varılacak, sana hisab verılecek, sen de dılediğıne mağfıret dıledığıne azab edeceksın, işte bız şımdi sana ıltıca edıyoruz ve mağfıretini istıyoruz.» – Bunlar Allahın teklıflerını boyle guzel bır hıssı ıtaat ıle telâkkı edıb Ahırete ıykan ve bu ıykan ıle Allahdan talebı gufran eyledıklerınden dolayı rahıneti ilâhiyeden şu ıltıfat ıle cevaba naıl oldular (لا يكلف الله نفسا الا وسعها) Allah kımseye vus'undan başkasını teklıf etmez – edemez değıl etmez Allahın tekâlıfı kulların vus'u kadar ve hattâ takatının madununda olur Takatı tazyık eylemez. Harec ve meşakkat vermez. Mukellefler onları guçlerı genış genış yeterek yapabılırlei Netekım «يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر» buyurmustur Dını hak vusurdur onda harec yoktur Boyle olması da tâkat yetışmez teklıfe kudretı olmadığından değil, mahzı fazl u rahmetınden dır. Bu suretle Allahın mükelleflere bahsettığı kudret ve tâkat yaptığı teklıflerden genıştır Bu sayede onlara vazıfelerını yaptıktan sonra dınlenecek veya teklıfsız hayırlar yapmıya musaıt kudretlerde kalabılecektır Netekım feraızı ıfadan sonra daha neler yapamazlar Meselâ gunde beş vakıt nemazdan ma'ada daha ne ışler goremezler Gerçı teklıf, ıradeye tahmılı külfet demektır, her kulfet ıse bir kudret sarfını ıktıza eder Ve bu hıkmetle her teklıt bır kudretı mümekkıne ıle meşruttur Fakat o teklıfın bu kudretı tazyık etmemesı de şarttır Ya'nı her ferdın mukellefıyyetı vus'ıyle, kudretıyle olçulmek lâzım gelır Bınaenaleyh efradın kudretlerı mutefavıt olduğundan kudret ve ıstitaatlerı fazla olanların meratıbi mukellefıyyetlerı de fazla olacaktır kı adalet ve musavatı hukuk da budur. Meselâ malı olmıyan zekât ıle mukellef olmıyacağı gibi muhtelıf zengınlerın zekâtları da bır nısbet daıresınde

muhtelif olur. Kimi on, kimi yüz verir. Fakat hepsi de aynı nisbet dahilinde meselâ kırkta birdir. Kudret hisaba alınmıyarak nüfus başına alesseviyye şu kadar demek bu esasa münafidir Kezalik ümmete toptan teveccüh eden farzı kifaye tekâlifin efrada teveccühu de böyledir. Sonra bir şahsın uhdesine teveccuh eden tekâlifin mecmuu hisab edildiği zaman dahi kudretini geçmemelidir Bunun için ba'zı tekâlifte bilâ hareç kudreti mümekkineden başka bir de kudreti muyessire denilen, yani daha ziyade kolaylık esasına istinad eden kudret de şart olmuşdur Velhasıl bu âyet hikmeti teşri'in en buyuk esasını fezleke etmiştir Teklif mukellefin vus'iyle mutenasibdir — (لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت) Herkesin kesb ettiği lehine, iktisab ettiği de aleyhinedir, — Kseb ve iktisab lûgatte ve Kur'anda bir ma'naya kullanıldığı gibi farklı olarak da kullanılır Kamusta dahi gösterildiği uzere evvelâ kesib, iktisab, tekessub, talebi rızktır, yâni intifa' edecek, hazz alacak bir şey istemek ve aramaktır ki bulmak ve ele geçirmiş olmak şart değildir, İradei cüz'iyye Bir sarfı kudret demektir Turkçesi çalışmak olur Kesb ile iktisabın farkı olmayınca birinin lehe, birinin aleyhe olması ancak muteallaklarından neş'et edebilir Bu noktai nazardan «ما كسبت» teki «ما» ile «ما اكتسبت» teki «ما» nın ma'naları tefrik edilerek evvelki Allahın teklif ettiği hayır, ikinci nehyettiği şerr ile tefsir edilmişti Saniyen, kesb, isabet ya'ni talebini ustune vurdurub istediğine nail olmaktır ki turkçe kazanmak demektir İktisab ise gerek isabet etsin gerek etmesin alelitlak tasarruf ve ictihad, ya'ni çalışıb çabalamaktır Binaenaleyh kesibden min vechin eam ve min vechin ahastır Bu munasebetle yekdiğeri makamında kullanılabilir Salisen kesib kazandırmak ma'nasına gelir ki o zaman iki mef'ulune taaddî eder ‹كسبت فلانا مالا› fülâna mal kazandırdım denilir. Şu halde iktisab bu ma'naya tekabül ettiği zaman bilmutavaa kazanmak, ya'ni başkasının kazandırmasile kazanmak demek olur Bu ma'naya esas

olmak üzere Ragıb şunu da beyan eder kı «Kesıb hem kendı ve hem başkası ıçın kazanıp aldığına, ıktısab ıse sırf kendısı için ıstıfade ettıgıne denılır Bınaenaleyh her kesıb ıktısab değıldır Fakat her ıktısab kesıbdir Bunlar «خير و اختر ، شوى و اشتوى ، طبخ و اطبخ» gıbıdır ılah » Bunun ıçın ıktısab şehvet ıle kesb ıse hıkmet ıle alâkadar olur Işte bu ma'naların her bırı ı'tıbarıle «لها ما كسبت وعليها ما اكتسبت» muteaddıd ma'nalar ıfade edebılır Ezcumle

1 — Her nefsın ıstedığı, yaptığı ıyılık kendı lehıne, kendı menfaatınedır Sonunda sevabı ancak kendının olacaktır Bıl'akıs yapdığı kotulük, yuklendığı vebâl kendı aleyhıne, kendı zararınadır Akıbet azabı kendıne aıddır «من عمل صالحا فلنفسه ومن اساء فعليها» herkesın yaptığı ıyılık kendıne yaptığı fenalık yıne kendınedır Allahın teklıflerı de ıkı kısımdır Bırısı zahırde veya batında veya her ıkısınde yapılmasını teklıf ettığı evamırdır Bunlar hayr u hasenattır Dığerı yapılmamasını teklıf ettığı nevahıdır ki bunlarda şerr u seyyıattır Evvelkılerın fı'lı menfaat, terkı zarardır Berıkılerın fı'lı zarar, terkı menfaattır Bunların menfaat ve zararları da Allaha değıl, mukellefleredır Bınaenaleyh teklıfı Ilâhî vus'a gore olmak gıbı bır kolaylığı muştemıl olduktan başka her mukellefın sarfedeceğı vus'u, zararına sarfettırmeyıb temamen menfaatıne tahsıs ettırmek gıbı bır faıdeı mahsusa ve rahmetı fadıleyı de mutazammındır Bunun ıçın Allah kullarına hıç bır teklıfte bulunmasa daha buyuk bır rahmet olmazmıydı gıbı bır vesvese hatıra gelmesın Rahmet ve ınayetı Ilâhıye kullarına daıyeı şehvet ıle zarar ıktısabından nehyetmemege ve ebedî menfaat kesbıle mukellef tutmamağa musaıd olamaz, zararlar menfaatlerle mutekabıldır, Zarar melhuz olmasa ıdı, menfaat melhuz olmazdı Teklıf ızrar ıçın değıl zararlardan sıyanet ve menfaate sevk ıçındır Kulfet nı'mete goredır Bu hıkmete mebnıdır kı Allah verdığı kudret ü takatten fazla bır teklıf yapmaz, yaparsa menfaatten zıyade zarar, nımetten zıyade kulfet tahmıl etmış olur Bu ıse artık teklıf olarak kalmaz, ta'zıb olur. Bunu

da adl-u rahmeti İlâhıye teklifi kabul etmemenin bir cezası olarak ta'yin buyurmuştur. Bundan dolayıdır ki «عليها ما اكتسبت» buyurulmuştur. Bu cihetle tekâlifı İlâhiyeye temamen «سمعنا و اطعنا» demeyen ve kavanini hak dairesinde kesib yapmıyanlar akıbet böyle bir ta'zibe giriftar olurlar. Netekım Ahırette «ادخلوا ابواب جهنم» emri böylelere teklıfı malayutak suretinde bır ta'zibdır. Bunun Dünyada da mısalı yok değildir. Kavanini hakk ile amel etmiyen milletler veya ferdler boyle nelere maruz olmuşlardır Ve bundan sonrakı duaların talımi de bu hikmetle alâkadardır Allah tealâ kullarının re'sen boyle bır zararlarına razı olmadığından onları mükellef tutmuş ve teklifini verdıği vüs'u ıle mütenasib yapmış ve adaletıyle külfetı nı'mete tekabül ettırmiştır. Madem ki böyledır, O halde ınsanlara da nımete gore gulfete katlanmak ve hatta teklıften fazla kalan kudret ve takatını mühmel tutmıyarak bılâ teklıf nafıle ıbadate ve hayr-ü hasenata sarfedib nı'met ve menfaatını tezyıd eylemek yaraşır. Bu suretle «لها ما كسبت و عليها ما اكتسبت» hem faıdeı teklifi beyan ıle mukellefatı kabule sevk hem de feraızdan maada tetavvuat ve nevafıle teşvıkı mütezammındır ki buna nedb ta'bır olunur

2 — ‹Her nefsin kazandığı yanı yolıle ısteyıb ısabet ettığı menfaatine, aksine veya kor korune çalışıb boğuşduğu zararınadır» Bınaenaleyh vus'a kore teklıf o menfaatı celb ve bu mazarratı defı' hıkmetıne müsteniddır Zıra teklıf olmazsa ınsan âtıl olur Teklıf vus'a gore olmazsa o zaman da boğuşur durur, her ıkısı de zarar olur. Bır de Allah vus'a göre teklıf yapmasa hayr-u nı'mete vusul ıçın ya yol tayın etmemış veya gostermemış olurdu. O zaman insanlar boş durmak istemeseler bıle ya boş boşuna veya kör körüne uğraşır dururlardı Takatten fazla teklıf yapsa o takat yetişmez, kesbolmaz, çalışdıkları boşuna gıderdı. Her ıkı surette Allah kullarının hayrını ıstememiş zararlarını istemiş olurdu ki bu da Rahmanı Rahımın rahmetıne münafıdir. Bu mana-

ya göre kesib ve iktisabın müteallâkında şer esasen mevzuı bahis bile olmıyabilir Her iki «لـ» hayırdan ibaret olabilir ki biri ele geçen hayır, biri de ele geçmiyen hayırdır. Yani yolile hayır kazanmak menfaatı mahzadır Şer şöyle dursun hayır kazanacağım diye korkörüne çalışıb boğuşmak bile mazarrattan hali değildir Çünkü netice boşa çıkarsa mesaı heder olur ve ihtimal ki daha büyük tehlükeye, şerre gidilir Cehalet bunun için muzırdır İşte vus'a göre teklifi ilâhî hayrın yolunu göstermekle o menfeatı temin etmiş ve kudreti itlâf ettirmiyerek bu zarardan siyanet eylemiştir

3 — «Her nefsin hem kendi ve hem başkaları için kazanıb aldığı sırf kendi lehinedir Asıl kazanc böyle kazancdır ki hayır buna derler Hayır her halde sahibinindir Bil'akis şehvet-ü hırsına mahkûm ve mağlûb olarak «ben, ben» diye yalnız kendisi için kazandığı da zararınadır» Zira o kendi kendine yaşayamaz kazanmak için bile ahare muhtacdır Binaenaleyh teklifi İlâhî bu menfeatı temin ve o zararı def içindir Bunda hudkâmlıkla diger kâmlığın güzel bir tevfiki vardır

4 — «İnsanın kazandırdığı sırf kendi lehinedir, hakk-ı menfeat temin eder Fakat diğerinin kazancıyle yaşaması da aleyhinedir» Vazife borc, mahkûmiyet iktiza eder Yedi ulya yedi suflâdan hayırlıdır Binaenaleyh teklifin vus'a göre olmasında mükellefi yedi süflâdan siyanet ve temini hukuk vardır Bunun için cenabı Allah infakı hayır, mübadelei saliha teklif etmiş, tesee'ülden ribadan, tecavüzden nehyeylemiştir

Ekseriyetle müfessirîn bu dört manadan birincisi üzerine yürümüşler berikilerin her birini birer vechile ona ilhak eylemişlerdir Binaenaleyh asıl tefsir evvelkidir Zira bütün esrarı teklifi muhtevidir ve vazıhtır.

Şimdi cenabı Allah « سمعنا و اطعنا غفرانك ربنا و اليك المصير » diyen mü'minlerin tazarru' ve iltıcasına karşı iltifat ile bu cevabı verdi. Yüsr-ü tahfifi beyan ile onların halecanını teskin etti. Bu suretle kelâmullah yalnız

Resulu ıle değıl ona her vechı meşruh ıman eden ümmeti ıle de bır mukâleme ve munacat şeklinde tecelli eyledi kı bu üslûb bılhassa Fatıhada sebk etmıştı. Bu, Kur'an okuyan veya dınlıyen mu'mınldrın ara sıra kendılerını cenabı Allah ıle bızzat mukâleme halinde bulmaları gibı buyuk bır nı'metı ıntakı tazammun eder. Bu mertebede ıhlâs-u taat hıssıyle huzurı ılâhîye ıltıca edenler yalnız şerefı hıtaba naıl olmakla kalmıyacak huzurı barıde ruhsatı kelâma malık olub soz soylemek, bızzat dilek dıleye bılmek şerefıne de mazhar olacaalardır Işte bu makamı vısalın kuvvet ve şerefını gostermek ıçın cenabı Allah onlara ıstınafen bır cevab olan bu kelâmını bır fasıla ıle ayırmakla beraber bır taraftan da yıne onların sozlerı ve onlardan hıkâye olunuyormus gıbi bır sıyakta ırad buyurmustur Çunku ıtlakıyle «semı'na ve eta'na» dıyen o mu'mınler aradıkları bu cevabı bu yusr-u rahmetı evleyıyyetle derhal kabul ve ıkrar ıle tekrar edeceklerı zaman aynen soylıyeceklerdır Esası mazmunu da kendılerının duşuncelerıne muvafık olduğundan bu âyet dahı bastan başa onların mekulı kavıllerı olacaktır Bu nukte ıle bu âyet dahı onların lısanından hıkâye edılıyormuş veya onların duaları arasında bır cumlei mu'terıza olarak bulunuyormus gıbı bır tarzı mutesabıhte sevk buyurulmustur Bu tarzı vuslet ıle sırrı teklıfı beyan eden bu cevab kendılerıne teklıfı malâyûtak olmıyacağını ve bıl'akıs vus'ıle yusr-u tahfıf matlûb olduğunu tebşır ederken aynı zamanda teklıfı malâyutakın haddızatında ımkânını ışrab etmış ve bununla beraber kesbın kıymetını ve nı'metın kulfete gore olduğunu ıfham ederek teklıften artan takatlerın bılâ teklif kesbı hayra sarfolunmasına tergıb u teşvık ıle «لا يزال عبدي المؤمن يتقرب الي بالنوافل» hadîsı kudsisı mazmununu anlatınış olduğundan «لها ما كسبت» tergıbıle «عليها ما اكتسبت» ınzarının tahtı te'sırınde tekrar bır azmı ıtaat ve havfı ma'sıyet ıle dua ve ıltıcaya baıs olmakla bu cumleı cevabıyye aynı uslûbda ve bütün arzularına muvafık gayet mühım yedı matlûbu havı dualarla

hıtam verılmiş, şımdı de şoyle deyınız dıye emır tasrıh olunmıyarak bu da evvelkı dualarının ahırı suretınde ta'lım buyurulmuştur Bunun ıçın burada Nahıv noktaı nazarından uç vecih vardır Bırısı «سمعنا و اطعنا» dan, surenın nıhayetıne kadar mecmuu «قالوا» nun mekulu olmak, ıkıncisı, yıne boyle olub ancak «لا يكلف الله نفسا الا وسعها لها ما كسبت و عليها ما اكتسبت» arada cumleı mu'terıza halınde bulunmak, uçuncusu, bundan sonra bır «قولوا» takdır edılmektır Ya'nı ey mu'mınler şu halde duadan kesılmeyınız de şoyle deyınız (ربنا لا تؤاخذنا ان نسينا او اخطانا) ya rabbena' unutursak veya hata edersek bızı muahaze etme — ya'nı vüs'umuzun nısbetınde teklıf ettığın vazıfelerı husnı edaya ve hattâ gucumuz yettıkçe daha zıyade hayırlar kesbederek terakkı etmıye yenı baştan bır hıssı ıtaat ve ıştıyak ıle azmettık, fakat farz kıldığın vazıfelerden bırını hasbelbeşerıye unu tur veya meşru bır şey yapmak ısterken haram kıldığın menettığın şeylerden bırıne kasdımız olmıyarak duşeı, hata edersek bu da terkı hayır veya fı'lı şer kabılınden bır ıhtısab olabılecektır, «و عليها ما اكتسبت» ıse mutlak olduğundan bunlardan muahaze muhtemıldır Bınaenaleyh ne nısyan-u hatanın kendısınden, ne esbabından ne de bunlardan bırı sebebıyle ıktısab etmış olduğumuz terkı hayır veya fı'lı şerden bız ummetı Muhammede Dunya ve Ahırette muaeazat eyleme »

NISYAN VE HATA IKI NEVIDIR Bırısı sahıbı ma'zur gorulebılır, dığerınde gorulmez Meselâ bır kımse üzerınde bır necaset gorse de ızalesını te'hır eylese, sonra unutub namaz kılsa ma'zur olmaz Gorur gormez ızale etmedığınden dolayı taksır etmış olur, lâkın gormezse ma'zurdur. Kezalık bır kımse bır ava tufek atsa da bır ınsanı vursa, orada ınsan bulunabıleceğını ve bulunduğu surette ona ısabet edıb etmıyeceğını hısaba katmamış ve bu hususta lâzım gelen takayyudata rıayet etmemış ıse ma'zur olmaz, kezalık ınsan vezaıfı dınıyye ve şer'ıyyesını bellemeğe çalışmaz ve belledikten sonra da unutmamak ıçın tekrar tek-

rar mütalea eylemez de unutursa nısyanda ma'zur olmaz. Bunun içın balâda usuli tevsık gösterılmiştir. Binaenaleyh bizzat nısyan ve hatanın bazılarından ıhtiraz, vüs'ı beşerin harıcında ıse de bazılarında böyle değildır. Binaenaleyh «لا وسعها» alel'ıtlak nisyan-ü hatadan muahaze ıhtimalini refetmemiş bunların «وعليها ما اكتسبت» de duhullerı melhuz bulunmuştur Demek kı mesele müşkıldir. Nisyan ve hata ıle yapılmış olan fenalıklar haddı zatında muzır, gayri meşru' ve vüsu' dahilindedirler Unutarak veya hata ederek yutulmuş olan bir zehrın zararı yoktur denilemıyeceğı gibı bunlar da böyledir Seyyıat ve measi tıbkı zehır gibi muzırdır Hataen bır kuyuya düşmek tehlüke olduğu gıbı hataen birının gozünu çıkarmak da bır zarardır. Hasılı hıç nısyan ve hata yapmamak vüs'ı beşerden harıc de olsa bunlar sebeb oldukları fi'lın ındallah yanı haddı zatındakı netaıcını değışdırmez «وعليها ما اكتسبت» de dahıl olurlar Bunun içın ınsanlar bunlardan mümkın olduğu kadar tevakkı ile de mükelleftırler. Katlı hatada olduğu gıbı hata mesaılinde bazı ahkâmı teklıfıve vardır. Nısyan ve hata hukukı ıbaddakı zararın zâmanına manı olmaz Bunlara ısaretendır kı «لا تكلفنا» denılmemış «لاتؤاخذنا» denilmıştır. Bu suretle gerek hata ve nısyandan ve gerek esbabı mutekaddimesınden, gerekse netaıcı müterettibesınden ademı teklıf değıl alel'ıtlak ademı muahaze ıstid'a olunmuştur Ve bn ta'lım bırr-ü adlı de tazammun eylemıştır Netekım «رفع عن امتى الخطا و النسيان» hâdîsı şerıfı bununla alâkadardır Evet nısyan ve hataya düşmemız de kötü bır şeydır Fakat lûtfunla bunlardan bızı muahaze etme.

(ربنا ولا تحمل علينا اصراً كما حملته على الذين من قبلنا) Yarabbena!. Bize bızden evvelkı ümmetlere yüklettığin gibı ağır yük de yükleme, bızı asâ ve ısyan mılletlerı gıbi yapma» – Yanı bizı dığer mılletlere yaptığın gıbi yerinden kımıldatmaz, tazyık eder, zor tahammul edılır ağır boyunduruklar, şıddetli misaklar, gıran tabı'yetler, tekâlıfi şakka, şıddetli ahkâm-ü kavanın ve muamelât altında bulundurma, binnetice mü-

kelleflerini meshederek maymunlara hınzırlara çevirecek sıkıntılara koşma, bizim ahkâm ve hayatı umumiyyemizde tazyıklar, şiddetler olmasın rabbımız.

ISR; Aslı lügatte esr-ü habs manasıyle alâkadar olub altındakini yerinde tutan ağır yük ve bağ demektir ki boyunduruk gibi ağır mısaka, zor tahammül edilir ahd-u tabi'iyete, kezalik rahim u karabete ıtlak edilir Anlaşılı yor ki tarihlerde görüldüğü üzere Yehud ve Nesârâ gibi ümemi salifede şiddetli ahkâm ve tekâlif vardı. Müfessirînin beyanlarına nazaran meselâ Yehudîler günde elli vakit nemaz kılmak malının dortte birini vergi vermek pislik bulaşan elbiseyi kesmek, vatanlarından çıkarılmak bir çok hususatta hemen idam cezası tatbik edilmek, tevbe için intihar ile mükellef tutulmak, bir isyan üzerine hemen ceza verilmek, her hangi bir hata vakı olursa halâl olan taamlardan bazıları tahrimi edilmek gibi ahkâm vardı Tefsiri Kaffalde demiştir ki «Yehudîlerin ellerinde Tevrat diye iddia ettikleri kitabın sifri hamisi mutalea edilirse onların ne kadar sert ahkâma, ne kadar şiddetli misaklara tabi tutuldukları daha bir çok acaibat ile beraber görulür. Işte mü'minler bu gibi tazyikat ve teşdidattan siyanetlerini niyaz ettiler ki o da fazl-u rahmetiyle ilerıde gelecek olan « ويضع عنهم اصرهم والاغلال التي كانت عليهم » âyetiyle bunları izale eyledi » Ilah

« لا يكلف الله نفسا الا وسعها » buyurulduktan sonra bu duaya ne hacet vardı? denilmesin. Çunkü evvelâ, vusu', takatten geniş ise de takat manasına istinalı de meşhurdur. O halde teklifin takat ile mutenasib olması da muhtemil bulunur Bu da tazyik-u şiddetten başka bir şey değildir, umemi salifede bunun vukuu da sabittir Binaenaleyh bu icmalin ref'ile vus'un zahir olan ma'nayı yusurde tesbiti istirham edilmiştir Saniyen amel, teklifden min veckin eamdır Bunların bizzat teşri' ve teklifi Ilâhî olarak değil teklifi hakkın hilafına giden Firavın ve saire gibi cebabirenin tasallutiyle mahzi terbiye olması da mümkindir Bunun için «حمل» ta'bir olunmuştur Surenin başından beri gelen Beni

Israil kıssalarında her iki cihet de ihtar olunmuştur Ayni ma'na şu duada daha ziyade melhuzdur (ربنا ولا تحملنا ما لا طاقة لنا به) Ya Rabbena' bize tâkatımız olmıyan şeyler de tahmil etme hiç çekilmez, tâkat getirilmez, teklifî olursa yapılamaz, isyan ve ihtilâle sevkoder, tekvînî olursa ta'zib olur, mahv-ü ihlâk eder malâyutak belâlar, sevdalar altında inletme ey kadir Rabbımız — Çünkü sen her şey'e kadirsin Bunu rahmetinden dolayı teklif olarak yapmazsan imtihanen veya asilere gazabından dolayı ta'ziben yapabilirsin Her şey senin meşiyyetindedir. Binaenaleyh bize ne teklifen ne imtihanen ne ta'ziben malâyutakı tahmîl etme, hasılı «لا يكلف الله نفسا الا وسعها» tebşirin ummeti Muhammededir Bu yusr-u tahfifin, bu ummete bahşettiğin feyzi iman, hissi itaat ve ihlâs, husni irade, ittiba'ı hak gibi hasaili fadile ile mütenasibdir Elbette bu kanunu tanımıyanlar, bunun sâhasından dışarı çıkmak istiyenler alel'itlak sâhai teklifften çıkabilecek değiller, o zaman onlara biribirlerinin muktazayı şehveti olan ve hakk-u hukuk, vus'u takat dinlemiyen teklifler yaptıracaksın, kâfir, kâfir olmakla mukellefiyetsiz yaşamıyacak fakat hakka tabi' olmadığından halka haksız teklifler yapacak ve bilmukabele haksız teklifler altında kalacaktır ki bu da ayni zamanda adl-ü hakkın muktezası olarak senin bir tahmilin olacaktır Bu noktai nazardan âlemdeki her kavmin kendine göre bir kanunu vardır Ve o kanun behemehal bir tahmili İlâhîye müstemiddir Şukadar ki mu'minlerinki mustakim ve eseri rahmet, kâfirlerinki gayri mustekim ve eseri adl-ü gadabdır Mu'minlere adalet olan kâfirlere adalet olmaz, kâfirlere adalet olan da mu'minlere adalet olmaz Bütün bu livakat ummetin ruhunda ve kalbindedir Kalbler ise 'Yarab, sen Rahmanı zulcelâlin iki parmağı arasındadır diledigin gibi taklib edersin Binaenaleyh bizi dini islâmın teklifi ahkâmı yüsrunden, tarîki mustekimden ayırma, bundan ayrılmağa, rahmetinden cüda düşmeğe tahammül

edemeyiz Bızı böyle dayanılmaz derdlere ma'ruz bırakma rabbımız, o muahazeyı bu haml ü tahmılı yapma da «واعف عنا» bizden günahlarımızın asarını afvınle ızale et, i'tıraf ederız kı bız ahkâmına ıtaatı bütün ıhlasımızla taahhüd etmış olduğumuz halde yıne kusurdan, günahtan hali değılız, bütün mesaımız esas ı'tıbarıle bır nı'metının şükrünü eda edemez Sarfettığımız, edeceğımız vus'u takat esasen senın ın'amın, onun sarfından hasıl olacak menafı'de bıze bahşedılmış olduğu halde bız onu temamen senın yolunda sarfetmek lâzım gelırken bız tutuyoruz da onunla senın rızana muhalıf olarak kendımıze zararlar bıle yapıyoruz Sermayeı kesb olarak verdığın ırade ve kudretlerımızı, akıl ve fıkırlerımızı temamen tevhıd edıp de hepsını menafı'ımız yollarına sarfedemıyoruz Bunun ıçın dıledığımız dılekleri ıstıhkakımızdan değıl, fadl u rahmetınden ümıd ıle dıleyoruz Halbukı vakı', vakı'dır Bızden herhangı bır suretle sadır olan günahlar ılmı İlâhînde sabıttır Onların oradan ızalesı mümtenı'dır Fakat sen kemalı kudretınle onların bıze müteveccıh olan netaıcını bızden sılebılırsın, Zıra müsebbıbül'esbab, müessırı hakıkî sensın, bızım kötü fı'lımızle netaıcı arasındakı ırtıbatı sen mahvedebılırsın, bızden onları afvettıkten başka «واغفرلنا» bıze mağfıret de et, ayıblarımızı ılmı İlâhînde gızle, ört bastır, eller ıçınde bızı rüsvay eyleme, bununla beraber «وارحمنا» rahmetınle bıze ın'am da et «انت مولينا» sen bızım mevlamız, sahıb u malıkımız, velıyyı umurumuz, nasırımızsın «الله ولى الذين آمنوا» buyurdun, bınaenaleyh (فانصرنا على القوم الكافرين) o kâfırler güruhuna karşı bıze nusrat ıhsan et, maddeten, manen müdafeaı hak ve ı'lâı kelımede bızı galıb ve muzaffer eyle

Aleyhıssalâtü vesselâm Efendımız bu dualarla dua ettığı zaman tarafı İlâhîden peki yaptım buyurulduğu Muslım ve Tırmızîde rıvayet edılmıştır İlerıdekı surelerde de bunlara cevablar göreceğız, ezcümle sureı Âlı İm-

ran» bu nusrat duasına bir cevab olarak başlıyacaktır. Kütübı sıttede ibnı Mes'uddan rivayet olunan bir hadîsi Nebevîde buyurulmuştur kı «her kim geceleyin suretül'-Bakareden ıki âyetı okursa ona kifayet eder» Hakim ve Beyhakînın Ebu Zerden tahric ettıklerı diğer bir hadîsi şerifte de Fahrı risalet buyurmuştur ki «Allah tealâ sureı Bakareyi ikı âyetle hıtama erdirdi ki bunları bana Arşın altındakı bir hazıneden verdi. Bunları öğreniniz, kadınlarınıza, oğullarınıza bellediniz, ta'lim edinız, çünkü bunlar hem salâttır, hem Kur'andır, hem duadır» Hazretı Omer ile Hazreti Ali radıyallahu anhümadan mervıdır kı her bırı «âkıl bır adam gormezdım kı sureı Bakarenın ahırındekı bu âyetlerı okumadan uyusun» demışlerdır. «Cibrıl Resulüllaha sureı Bakarenın ahırında âmîn telkın ettı» dıye de Ebu Meysereden mervıdır Hemen cenabı Allah bız kullarını da bu duaların ma'nâlarını fehmı ve muktezasına ıttıba' ıle vadettığı feyzı ıcabetınden büyük buyük nasıblerle kâmyab buyursun

Âmîn

Mukaddime [1]

Yanlış	Doğru	Sahıfe	Satır
الله راب العالمين	لله رب العالمين	11	24
االعالمين	العالمين	23	10
ürkeceğt	urkeceğı	12	6
teklellufsuz	tekellufsuz	15	30
yeşşekkaku	yeşşakkaku	16	15
refi'e	refıa	23	1
harfına	haıfıne	31	11

Tefsir

huküınu	hukmu	3	19
luğevî	lûğavî	5	20
Refiı	Rufey'ı	7	11
oda	o da	8	26
şurehbılı	şurahbılı	10	27
menkebesını	menkabesını	10	35
nuzulu	nuzulu	11	13
fıtratta	fıtratte	11	25
lahzeı	lâhzaı	13	2
hıs olunur	hıssolunur	13	10
hokmunu	hukmunu	14	25
adedılır	addedılır	25	3
bulunmuş	bulunmuş	27	28
ısımi	ısmı	28	34
cemılerde	cemıler de	28	34
lûgavının	lûgavînın	31	26
keskî	kesbî	36	12
Ezliyetı	Ezelıyetı	37	2

(1) Ba'zı kelımelerın ımlâsında -asıl telaffuzlarını muhafazı, başka kelımelere ıltıbasını defı, ve ındel'ıcab lugat kıtablarına muracaatı teshıl ıçın - bır hususıyyet ıltızam edılmış ve muhımce gorulen yanlışlar tashıh olunmuştur

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
Şureti	Sureti	37	23
muzafünleyh	muzafünıleyh	38	9
ثم سم السلام	ثم اسم السلام	38	21
vücühi	vücuhı	41	18
nuzul	nuzul	51	34
zühurumuza	zuhurumuza	53	7
suresı	sûresı	54	5
Allahta	Allah da	54	10
Allahta	Allah da	54	11
tenasübin	tenasübun	54	31
suveri	suverı	56	14
alamazlar	olamazlar	57	12
şükurun	şükrün	57	22
hakk-u	hakk u	58	13
manyı	manayı	59	25
garezsız	garazsız	59	28
Resulü	Resuli	59	34
muhmediyedir	muhammediyedır	61	31
ınşirah	ınşırahı	62	2
aşk u	aşk u	62	3
ı'caz	îycaz	63	4
müradefi	muradıfı	63	31
emrünehı	emr-unehıy	63	33
Alemının	Âlemînın	64	20
def'i	def'î	64	32
alâka	aleka	65	22
murtabıten	mürtabıtan	66	10
suurumuzda	şuurumuzda	66	12
ıstıfa	ıstıfa	66	18
ıstıfa	ıstıfa	66	23
tabır	tâbirı	66	21
cebır-u	cebr-ü	66	34
ıstıfa	ıstıfa	67	2
behemhal	behemehal	67	17
vücudumuz	vucudumuz	70	9
ısı	ıse	70	20
ukelâyı	ukalâyı	70	25
alemlerın	âlemlerin	70	26

Yanlış	Doğru	Sahıfe	Satır
alem	âlem	71	8
alem	âlem	71	19
uyuku	uyku	73	23
zöğürtlüğü	zuğürtluğü	73	24
vele	velev	73	26
maneviyi	manevîyi	75	33
kosmayınız	koşmayınız	79	3
tazyık-ü	tazyık-u	79	8
şirık	şırk	79	33
vahi	vahıy	87	22
kâbildir	kabildır	87	31
şevkı	sevkı	89	5
yardır	vardır	91	30
mesdarlarında	masdarlarından	97	17
bütü	butun	102	2
hasaletler	haslatlar	111	2
numune	numûnei	114	13
saltanatarın	saltanatların	115	(1)
şöle	şoyle	115	(10)
olanlara	onlara	117	14
tdfsiri	tefsiri	121	28
muhakkinın	muhakkıkînın	123	12
fününunun	fününun	130	18
mutefarrıdir	muteferrı'dir	131	13
mahduda	mahdude	131	33
tabean	tebean	134	13
tabaan	tebean	134	27
nasarı	Nesârâ	149	29
badı	bazı	137	31
Hıristihan	Hıristiyan	141	15
fikrî	fikrı	141	21
marrife-	marıfe-	142	25
Yehutd-ü	Yehud-u	149	15
ahirle	âharle	153	34
vahdi	vahidi	156	27
musamma	musemma	157	16
vehyin	vahyın	161	19
tasbit	tesbıt	161	13

Yanlış	Doğru	Sahıfe	Satır
mehsusü	mahsusu	161	26
mudafa	müdafaa	165	31
ı'mliye	ılmıye	166	23
tekvayı	takvayı	168	17
toebe	tevbe	169	20
ياايهالدى	ياايهالدس	169	19
essabının	eshabının	169	31
velâyet	vilâyet	170	1
televvucı	temevvücu	173	17
tehevvucun	temevvücün	173	18
elektırikte ·	elektirikten	173	23
makaulu	makulü	174	26
onunun	onun	175	7
kap	kapı	176	15
mevzu ıbahs	mevzuı b.	179	33
kısım	kısmı	180	29
şer'ıde	şer'îde	181	19
ınsalığın	ınsanlığın	185	33
edabı	âdabı	190	4
sıffat	sıfat	190	8
keffrel	kefferel	190	29
fa'deı	ka'deı	191	12
Dunua	Dunya	199	9
ılah	ılh..	213	23
tevbe ü	tevbe ve	214	20
mu'mınnı	mu'mını	218	8
olmuşlar	olmuşlardır	220	14
gordurler	körduruler	220	22
kalblerırde	kalblerınde	228	27
bunuu	bunun	230	1
ı'tıhadı	ı'tıkadı	230	28
endıçceleri	endişeleri	240	13
hıdayetcının	hidayetcimın	297	27
kelme .	kelime..	301	32
telekkı	telakkı	306	11
sonraı	sonra	306	31
olsnlar	olsunlar	310	25
subhan	subhan	313	13

Yanlış	Doğru	Sahife	Satır
kfırler	kâfirler	318	02
يعصون	يقصون	318	22
nesbde	nesebde	320	06
يأتيكم	يأتيكم	328	18
Mısrda	Mısırda	347	16
gögten	gökten	361	23
lutûf	lutuf	362	28
hur'ana	kur'ana	387	31
smerelerinden	semerelerınden	384	34
mnhat	muhat	403	8
dykı	dekı	423	4
onlara	onlara	436	14
şeyntalar	şeytanlar	441	8
nassa	nasa	441	8
olmrzkı	olmazkı	462	17
başk	başka	463	19
guzle	guzel	479	15
değildzr	değıldir	480	5
gıdıyorsım	gıdıyorsun	494	20
amelerınız	amellerınız	513	17
nssara	nesârâ	513	19
onlarıu	onların	513	24
yehdî	yahudî	517	8
esn	sen	522	4
nassın	nâsın	522	17
olsanız	olasınız	524	2
sunıyen	sanıyen	531	16
kıblesız	kıblesız	533	27
ektarı	aktarı	536	27
Mıllet	mılletı	537	18
ayniyeye	âyineye	540	24
ılîmdır	ılmîdır	552	26
blr	bır	554	23
asılı	aslı	555	1
beyen	beyan	556	27
şumnlu	şumûlu	561	11
mada	maadâ	562	1
tutanların	tutulanların	562	1

Yanlış	Doğru	Sahifd
saffati	sıfâtı	562
sıffat	sıfât	562
yakınınız	yakînimiz	564
ahırdan	âhirden	568
hah	hak	568
ceası	esâsi	575
ilâhe	ilâh	577
gördüler	kördurler	583
heçmiş	keçmiş	583
duğ	duğu	585
indirdlgine	indırdiğine	587
nısbetine	nisbetınde	594
taharri	taharrii	599
ba	da	602
saniven	sanıyen	604
gryri	gayri	604
voya	veya	605
vâ	ve	606
dıvet	dıyet	607
ziyrde	zıyade	610
aleyhisşalatu	aleyhissalatu	614
unuauı	unvanı	615
sana	sonra	617
sallalahü	sallallahü	618
maznnndu	maznundur	620
boyl	boyle	622
sefere	sefer	629
kaeşı	karşı	633
vr	ve	646
kecenın	gecenın	673
yok	yuk	720
gelimesının	kelimesinin	722
hakuzere edilır	hakk uzere idiler	744
idılır	ıdiler	745
hakmîdır	hakîmdir	761

Yanlış	Doğru	Sahıfe	Satır
edebilirseniz	edebılırsiniz	771	10
gaffur	gafûr	783	6
ıddıt	ıddet	803	23
bulnumuş	bulunmuş	805	24
künah	günâh	816	14
kunah	günâh	816	25
şafi	şafiî	817	16
süküna	suknâ	817	17
hazkil	hazkîl	820	5
hazkil	hazkîl	820	9
sebeble	sebeble olursa	820	13
etiiğine	ettığıne	829	15
müdafa	mudafaa	836	23
mutalakaya	mutlakaya	845	31
ancan	ancak	848	33
aucak	ancak	849	13
hamleı	hameleı	855	1
mevzu	mevzı'ı	855	2
ılâhîiyet	ılâhiyyet	857	8
Ma'arıfetı	ma'rifeti	859	31
kaiul	kavil	867	19
doyulur	duyulur	874	27
allah	allaha,	876	13
allah	allaha,	876	21
sölemışti	söylemişti	877	19
islûbı	uslûbi	877	24
yamış	yapmış	877	25
kab	kâ'b	881	18
kiden	giden	883	19
rivayetine	rivayete	888	27
nammı	tammı	891	30
enfesı	enfusu	892	32
mebdc	mebde'	893	26
olanmi	ûlânın	893	32
olundn	olunduğu	910	2

Yanlış	Doğru	Sahifa	Satır
müsubat	mesûbât	913	15
ahırından	âhirinden	916	15
cudınu	cudunu	921	9
kisım	kısım	924	34
ettirilmes	ettirılmesi	925	19
kuşeyry	kuşeyr	926	2
kuşeyry	kuşeyr	926	3
ktadeden	katâdeden	928	31
metekaddim	mütekaddım	931	3
lâem	âlem	934	32
ferarızda	ferâızda	937	27
Nüteyle	kuteyle	937	34
... anhe	... anh	942	18
cok	çok	944	14
,örc	göre	944	32
infakıh	[illegible]	949	9
[illegible]	[illegible]	959	25
kazmdığın	kazan[illegible]	975	15
Znmam	zema[illegible]	959	25
su [illegible]	[illegible]	984	31
onunu	[illegible]	991	4
mutekerrırler	müstekırlar	991	22
eatıhadaki	Fatıhadakı	993	25
ref'i ve	ve ref'ı	996	3
müminldrin	mumınlerin	1002	4
bn	bu	1004	25